DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ALTAY MASALLARI

Dr. İbrahim DİLEK

alp yayınevi

Ankara 2007

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kitapseç

Altay Masalları

Dr. İbrahim DİLEK

Ankara / 2007

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yayın No : 41

Birinci Basım : Mart 2007

Genel Yayın Yönetmeni: Sadık TOKER

Dizgi : Merdiven Reklam
meridvenreklamtanitim@gmail.com

Baskı : Baran Ofset
(0312) 3676692

Yayınevi ile İletişim ve İsteme Adresi

Alp Yayınevi
Kitapçılar Çarşısı
Güngörler İş Merkezi İnkılâp Sk. 2/52
06420 Kızılay-Ankara
Tel : (0312) 432 39 30
431 90 79
Faks : (0312) 431 88 59
e-mail: alp@alpkitap.com
Bilgi : www.alpkitap.com

Kapak Resimleri: "I.I. Ortonulov, Risunkik Altayskim Epiçeskim skazaniyam, Gomo Altaysk, 1993" adlı albümden alınmıştır. **Ön kapakta** Erlik, yeraltında var olduğuna inanılan Toybodım adlı nehirde küreksiz kayığındadır. **Arka kapakta** ise Tastarakay tipi tasvir edilmiştir.

ISBN 978-975-6674-47-5

www.alpkitap.com www.alpkitap.com www.alpkitap.com

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları ALP YAYINEVİ'ne aittir.
Belirtilen kurumun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri çoğaltılamaz.
Alıntı yapılamaz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

alp yayınevi

Altay bölgesine yaptığımız gezilerde (1995, 1998) her türlü zorluğa karşı gösterdiği direnç ve tahammülüyle, yol gösterici ve aydınlatıcı görüşleriyle işlerimi kolaylaştıran eşim Figen'e ve masal çalışmaktan kendisine masal anlatmaya vakit bulamadığım oğlum Altayhan'a ...

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Altay Masalları" G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. İsa Özkan danışmanlığında doktora tezi olarak hazırlanmış ve 26.03.2003 tarihinde Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Prof. Dr. Dursun Yıldırım, Prof. Dr. İsa Özkan, Doç. Dr. İsmet Çetin ve Yrd. Doç. Dr. Ali Yakıcı'dan oluşan jüri tarafından başarılı bulunmuştur.

Eser doktora tezi olarak hazırlanırken Gazi Üniversitesi BAP tarafından desteklenmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI 11
KISALTMALAR 15
GİRİŞ
GENEL OLARAK MASAL 17

BİRİNCİ BÖLÜM
I.ALTAY MASALLARI 25
II. ALTAY MASALLARIYLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR
VE YAZILI KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 28
III. ALTAY MASALLARININ DİĞER TÜRLERLE MÜNASEBETİ
1. Altay Masalları ve Destanları Arasındaki Münasebet 32
2. Altay Masalları ve Efsaneleri Arasındaki Münasebet 35

İKİNCİ BÖLÜM
ALTAY MASALLARININ TÜRKİYE'DEKİ VERSİYONLARI 39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALTAY MASALLARININ TASNİF VE TAHLİLİ 80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ALTAY MASALLARINDA ORTAK UNSURLAR
I. TEMLER
1. Kahramanlık 125
2.İyilik 126
3. Kötülük 128
4. Kötülerin Cezalandırılması 129
5. Tehlikelerden Kurtulma 130
6. Aç gözlülük 131
7. Zengin Olma İsteği 132
8. Bir İşi Yapma 132

II. KAHRAMANLAR
A. İNSANLAR 133
1. Yöneticiler 134
a) Kağanlar (134) b) Cayzanlar (135)
2. Din Adamları 135
a) Kam (135) b)Papaz (135)
3. Halk Tabakasına Mensup Olanlar 136

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

a) Bazı Tipler 136
aa) Kel (136) ab) Cimri (136) ac) Cömert (136) aç) Aptal (136)
ad) Dilenci (137) ae) Hristiyan (137)
b) Zenginler ve Yoksullar 137
c) Aile Fertleri ve Akrabalar 139
ca) Karı Koca (139) cb) Baba (139) cc) Anne (140) cç) Oğullar (140)
cd) Kızlar (141) ce) Erkek ve Kız kardeş (141) cf) Bacanak (141)
cg) Elti (141) cğ) Dayı (142) ch) Yenge (142)
ç) Meslek Sahipleri 142
ça) Avcı (142) çb) Çiftçi (143) çc) Çoban (143) çç) Tüccar (143)
çd) Irgat (144) çe) Balıkçı (144) çf) Kızak Ustası (144)
B. OLAĞANÜSTÜ VARLIKLAR 145
a) Celbegen (145) b) Almış (146) c) Şulmus (146) ç) Karamol (147)
d) İyeler (147)
C. HAYVANLAR
1) Ehlî hayvanlar 148
a) At (148) b) Deve (149) c) İnek (149) ç) Koç (150) d) Köpek (150)
e) Kedi (150)
2) Vahşi hayvanlar 150
a)Tilki (150) b) Ayı (151) c) Kurt (152) ç) Geyik (152)
d) Tavşan (153) e) Yılan (153) f) Porsuk (153)
3) Kuşlar 154
a)Kartal (154) b) Servi Kuşu (154) c) Bıldırcın (154) ç) Saksağan (155)
d) Sığırcık (155) e) Kaz (155)
4) Diğerleri 155
a)Karınca (155) b) Kurbağa (155) c) Çekirge (156) ç) Sivrisinek (156)
d) Sıçan (156) e) Arı (156) f) Bit (156)
III. ÇEVRE
A. MEKÂN
1. Geniş Mekânlar 157
2. Dar Mekânlar 157
a) Dar Açık Mekânlar 157
aa) Dağ (157) ab) Deniz (159) ac) Göl (160) aç) Nehir (160)
ad) Orman (161) ae) Tarla (161) af) Mağara (162) ag) Köprü (162)
ağ) Kuyu (162) ah) Ova-Yazı (162)
b) Dar Kapalı Mekânlar 163
ba) Saray (163) bb) Kulübe (164) bc) Ev (164) bç) Dükkan (164)
bd) Ahır-Çit (164)
B. EŞYA 164
a)Arçuul (165) b) Armakçı (166) c) Artpak (166) ç) Baskış (166)
d) Baspak (167) e) Beske (166) f) Bilü-Bilee (166) g) Cırakı (167)
ğ) Çööçöy (167) h) Egeg (167) ı) İyig (167) i) İyne (167)
j) Karmak (168) k) Kayırçak (168) l) Kazan (168) m) Küp (169)
n) Küskü (169) o) Mıltık (169) ö) Yüksük (169) p) Peçke (169)
r) Sereñke (170) s) Şibey-Şibegey (170) ş) Şoor (170) t) Tarak (170)
u) Topçı-Tana (170) ü) Tülküür (170) v) Tüüs (171)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

C. YİYECEKLER 171
Ç. İÇECEKLER 172

BEŞİNCİ BÖLÜM
ALTAY MASALLARINDA KULLANILAN FORMELLER
1. BAŞLANGIÇ FORMELLERİ 175
a) Sade Giriş Formelleri 175
b) Tekerlemeli Giriş Formelleri 176
2. BAĞLAYIŞ (GEÇİŞ) FORMELLERİ 178
3. AYNI OLAYIN TEKRARINDA KULLANILAN FORMELLER 179
4. BİTİŞ FORMELLERİ 181
a) Çıplak Bitiş Formelleri 181
b) Devam Eden (İleriye Giden) Bitiş Formelleri 184
c) Özetleyen Bitiş Formelleri 184
ç) Ani Bitiş Formelleri 155
d) Şahsî Bitiş Formelleri 186
5. ÇEŞİTLİ FORMEL UNSURLARI 186
a) Sayı Formelleri 186
b) Zaman Formelleri 190
c) Renk Formelleri 190
BİBLİYOGRAFYA 192

ALTINCI BÖLÜM
METİNLER
1. Kudaçı Tülkü/*Dünürcü Tilki* 201
2. Ösküs Ooolok la Tülgü/*Öksüz Delikanlı ile Tilki* 208
3. Cılannıñ Ercinezi/*Yılanın Kutsal Nesnesi* 211
4. Kayçı-Mergen 220
5. Babırgay Öbögön/*İhtiyar Babırgay* 232
6. Üç Oro/*Üç Kuyu* 238
7. Ceti Börü Le Sümelü Tülkü/*Yedi Kurt ile Kurnaz Tilki* 245
8. Apşıyak/*İhtiyar Adam* 249
9. Öksölok la Koyon/*Öksüz Oğlan ile Tavşan* 251
10. Kizek/*Kedi* 252
11. Ösküs Oolaç la Tiyiñ/*Öksüz Oğulcuk ile Sincap* 255
12. Todıl Ala Kuşkajak/*Todıl Ala Kuşcağız* 257
13. Ösküs-Oolok 261
14. Kılıştıg Koşke/*Kılıçlı Kedi* 263
15. İyt Emes Bolzo/*Köpek Olmasaydı* 267
16. Çay/*Yaban Horozu* 269
17. Açap Çay/*Açgözlü Yaban Horozu* 270
18. Çay la Sımda/*Yaban Horozu ile Dağ Tavuğu* 272
19. Çay la Turna/*Yaban Horozu ile Turna* 274
20. Borsık la Sıgın/*Porsuk ile Geyik* 276
21. Korkuştu Ayılçı/*Korkunç Misafir* 279
22. Kerik Baka/*Cimri Kurbağa* 283
23. Çımalı la Baka/*Kurbağa ile Karınca* 286

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

24. Sümelü Tülgünek/*Kurnaz Tilki* 289
25. Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan/ *Saksağan, Tilki ve Çekirge* 292
26. Tülkü le Ayu/*Tilki ile Ayı* 298
27. Ayu la Taral/*Ayı ile Servi Kuşu* 303
28. Koyondor/*Tavşanlar* 306
29. Agas la Koyon/*Kakım ile Tavşan* 308
30. Bökönök/*Sivrisinek* 311
31. İynek le Añ/*İnek ile Geyik* 312
32. Caan (Mamont) Dep Annıñ Ölgöni *Mamut Adlı Hayvanın Ölümü* 314
33. Taral/*Servi Kuşu* 315
34. Sıgın la Balbak Baş/*Maral ile Tombul Başlı Balık* 318
35. Cüs Sagış/*Yüz Düşünce* 320
36. Cıl Kel/*Yıl Gel* 322
37. Boro Kuşkaş/*Boz Kuş* 325
38. Taltar/*Bıldırcın* 331
39. Carganat/*Yarasa* 335
40. Sañıskan/*Saksağan* 337
41. Caraş Cazaldu Körük/*Güzel Giyimli Tarla Sincabı* 339
42. Çıçkan la Töö/*Sıçan ile Deve* 342
43. Cılan la Adaru/*Yılan ve Arı* 345
44. Koomoydıñ Tuzazı/*Kötünün Faydası* 348
45. Eliktiñ Kuyrugı Neniñ Uçun Ak? *Karacanın Kuyruğu Niçin Ak?* 350
46. Mörö/*Kurt* 353
47. Şarlıyak la Ünejek/*Baykuş ile Şakrak Kuşu* 355
48. Közödöy 356
49. Saldaçak la Tırmuujak/*Saldaçak ile Tırmuujak* 368
50. Arık-Bökö 374
51. Ergekti-Uul 386
52. Ak-Köböñ Batır 389
53. Adı-Cok 400
54. Carım-Kulak 401
55. Sarı İyt/*Sarı İt* 412
56. Booçı Ajar la Boktoş/*Booçı Ajar ile Boktoş* 418
57. Altın Mötök/*Altın Horoz* 424
58. Altın-Kajık 427
59. Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı/*Yoksulun Kızıyla Zenginin Oğlu* 436
60. Ösküs-Uul la Emey-Aru/*Ösküs-Uul ile Emey-Aru* 450
61. Barza-Kelbes 457
62. Ay-Kök Kıs/*Ay-Kök Kız* 460
63. Üç Ösküs Karındaş/*Üç Öksüz Kardeş* 463
64. Irıstu 479
65. Tayanak 485
66. Tak-Tuk Tayaaş!/*Tak-Tuk, Baston* 488
67. Alakan la Onıñ Uuldarı/*Alakan ile Oğulları* 491
68. Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar *Erte, Erke, Ergek Adlı Kardeşler* ... 504
69. Teke-Boro Atka Mingen Tektemey *Teke-Boro Ata Binen Tektemey* .. 521
70. Annuşka 525

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

71. Ak-Pös Kuurçın 532
72. Ces Sırvaktar/*Bakır Tırnaklar* 536
73. Coktunıñ Corugı/*Yoksulun Yolculuğu* 537
74. Pee-paş, Sap-codo, Kıl-ööş *Büyük Baş, Uzun Bacaklı, İnce Boyunlu* . 541
75. Şinje Paştu Kıs/*İnci Başlı Kız* 542
76. Ker Cılan/*Büyük Yılan* 544
77. Ösküs Ool 547
78. Celbegen Ceti Baş Alganı/*Celbegen'in Yedi Baş Alması* 551
79. Ceti Paştu Celven/*Yedi Başlı Celven* 554
80. Celven 556
81. Ösküs-Uul 558
82. Üş Kıs/*Üç Kız* 561
83. Başparak 565
84. Üç Karındaş/*Üç Kardeş* 569
85. Undıçañ 575
86. Sınaru 581
87. Çelmeş 611
88. Eki Baca/*İki Görümce* 619
89. Añçı 623
90. Coktu Aduçınıñ Irızı/*Yoksul Aduçı'nın Mutluluğu* 626
91. Bay la Calçılar/*Bay ve Irgatları* 633
92. Eki Karındaş/*İki Kardeş* 640
93. Anelü Kıstu/*Analı Kızlı* 643
94. Karatıgan 645
95. Tungus 647
96. Kara-Moñıs 650
97. Sanaa-Mergen 652
98. Torko-Çaçak 656
99. Solodoy-Mergen 663
100. Coktu Kiçek Baylarla Tartışkanı
Yoksul Kiçek'in Zenginlerle Mücadelesi 670
101. Erkeley le Karatı-kaan/*Erkeley ile Karatı-kaan* 677
102. Argaçı la Mekeçi/*Argaçı ile Mekeçi* 684
103. Ösküs-Uul 690
104. Ösküs Kızıçak/*Öksüz Kızcağız* 694
105. Sanat 697
106. Kara Par/*Kara Sığırcık* 699
107. İtpeş 702
108. Emegen le Öbögön/*İhtiyar Karı Koca* 704

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SÖZ BAŞI

Ülkemizde Türk boylarının masalları henüz bir külliyat hâlinde yayımlanmadığı gibi aynı zamanda kapsamlı ve mukayeseli bir çalışmaya da tabiî tutulmamıştır. Altay masalları üzerinde de Türkiye'de müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bunun sebebi hiç şüphesiz Türkiye Türkleri ile Altay Türkleri arasında yüzyıllar boyunca devam etmiş olan iletişim eksikliğidir. Bu eksiklik siyasî olarak Altay Türklerinin 18. yüzyılın başından itibaren Çarlık Rusya'sına, 20. yüzyıldan itibaren de S.S.C.B'ye bağlı olmasıyla yakından ilgilidir.

1995 ve 1998 yıllarında Altay Cumhuriyeti'ne yaptığımız gezilerde Altay masallarıyla ilgili metin neşrinin oldukça fazla olduğunu, hatta hemen bütün Altay masallarının derlenmiş ve yayımlanmış olduğunu tespit ettik. Neşredilmemiş masallar ise Altay Cumhuriyeti Beşerî Bilimler Enstitüsü'nün arşivinde FM (Folklor Materiyalı) bölümünde muhafaza edilmektedir.

Bölgeye yaptığımız gezilerde masal derleme girişimlerinde bulunduk. Fakat bütün çabalarımız olumsuz sonuçlar verdi. Bunun üç önemli sebebi vardı: Birincisi; Sibirya'nın bu küçük bölgesinde insanlar çökmüş bir rejimin onlara getirdiği yoksulluğu en üst seviyede yaşıyorlar ve ruh hâlleri değil masal anlatmaya dinlemeye bile müsait değildi. İkinci sebep; bizi kırmak istemeyen masal anlatıcıları hafızalarındaki masalları kısaltarak ve geleneğe pek de uygun olmayacak şekilde anlatıyorlardı. Biz bu masalları derledik. Ancak yazılı kaynaklarda tam metin olarak mevcut olan bu masalları eksik ve masal özelliğini kaybetmiş halleriyle incelemek istemedik. Üçüncü sebep ise; yıllar boyunca âdeta ana dilleri ihmal edilen ve kendi dilleriyle konuşma güçlüğü çeken insanlardan Altay Türkçesiyle masal anlatmalarını istemek onları ürkütüyordu. Doğrusu buradaki insanların birçoğu da bizim destan veya masal çalışmak için - onlara göre – dünyanın bir ucundan diğerine geldiğimize de inanmıyordu.

Yukarıdaki sebeplerden dolayı çalışmamızı yazılı kaynaklardan aldığımız masal metinleri üzerine kurmayı tercih ettik. Masalların alındığı yazılı kaynaklar ve metin kısmındaki numaraları şunlardır:

1. N.K. Yalatov, Çañkır Tuulardıñ Çörçöktöri, Gorno-Altaysk, 1993. *(3, 4, 7, 15, 19, 23, 67, 68, 88, 89, 90, 91)*
2. N.U. Ulagaşev, Er-Samır, Gorno-Altaysk, 1986. *(64, 86, 87)*
3. A. Tıdıkov, Bayat Çörçöktör, Gorno-Altaysk, 1994. *(12, 48, 49, 50, 51, 52, 53)*
4. E. Plehanova, Altay Çörçöktör, Gorno-Altaysk, ? *(1, 17, 21, 22, 25, 27, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 58, 83, 98, 99)*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

5. L.V. Kokışev, Altay Çörçöktör, Gorno-Altaysk, 1961. *(45, 55, 56, 70, 81, 85, 102, 104, 105)*
6. _____ , Altay Albatınıñ Çörçöktöri, Gorno-Altaysk, 1954. *(5, 18, 30, 31, 32, 33, 34, 59, 63, 78, 97, 108)*
7. E.P. Kandarakovoy-M.Ç. Çumakayeva, Altayskiy Folklor, Gorno-Altaysk, 1998. *(46, 73,74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 92, 93, 106, 107)*
8. T. S. Tyuhtenov, Altay Albatınıñ Çörçöktöri, Gorno-Altaysk, 1966. *(3, 16, 20, 26, 28, 44, 54, 60, 61, 100, 101)*
9. A.M. Kandarakova-M.T. Ayılçınovna, Altay Çörçöktör, Gorno-Altaysk, 1993. *(47, 65, 66, 69, 72)*
10. N.A. Baskakov, Dialekt Çernevıh Tatar, Moskova, 1965. *(8, 9, 13, 24, 71, 84, 94, 103)*
11. _____ , Dialekt Kumandintsev, Moskova, 1972. *(14, 62, 95, 96)*
12. _____ , Dialekt Lebedinskih Tatar Çalkantsev, Moskova, 1985. *(2, 10, 11, 57)*

Bu kaynakların bir kısmında atsız olarak kaydedilmiş masalları ise halk arasında anlatılırken kullanıldığı isimlerini tesbit edip bu isimleriyle kaydettik. 2, 8, 9 numaralı masallar bunlara örnektir. Yukarıdaki yazılı kaynaklardan yaklaşık 130 masalı Türkiye Türkçesine aktardık. Aktarılan metinlerden açıkça kurmaca olduğu anlaşılan veya ideolojik dönemin tesiriyle âdeta yeniden yazılmış olduğu izlenimi veren masalları metin kısmına dahil etmedik. Böylece 108'e düşmüş olan masal sayısını "Hayvan Masalları, Olağanüstü Masallar, Realist Masallar ve Zincirleme Masallar" olmak üzere dört gruba ayırarak tasnif ettik. Eserin inceleme kısmı hazırlanırken büyük ölçüde Antropoloji Metodu'na bağlı kalınmış, daha önce bu metodu uygulayan Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu, Esma Şimşek, Mehmet Özçelik, Ruhi Kara, Yılmaz Önay, Seyit Emiroğlu, Behiye Köksel ve Halil Altay Göde'nin çalışmalarına uyguladıkları plânlardan istifade edilmiştir.

Kitabın "Giriş" kısmında, 'Masal Kavramı', 'Altay Masallarıyla İlgili Araştırmalar ve Yazılı Kaynakların Değerlendirilmesi' konuları üzerinde durduk. Birinci Bölüm'de ise Altay Masalları ve Altay Masallarının Altay destan ve efsaneleri arasındaki münasebetini inceledik.

Çalışmamızın İkinci Bölümü'nü Altay masallarının Türkiye versiyonlarına ayırdık. Bu bölümde tespit ettiğimiz 31 masalın Altay ve Türkiye versiyonları arasındaki değişmelerle Türkiye'deki yayılma alanlarını inceledik. Şüphesiz sosyal bilimlerdeki her ilmî çalışmada olduğu gibi bu eserde de eksiklikler mevcuttur. Bunlardan biri masalların versiyonları tespit edilirken bir sınırlama yapmak zorunda kalınması nedeniyle Altay masallarının Türk Dünyasındaki versiyonları bahsine girilmemiştir. Türkiye'den tespit ettiğimiz versiyonların sayısı ise şüphesiz ileride neşredilecek metin çalışmaları ile artacaktır.

Kitabın Üçüncü Bölümünü oluşturan 'Altay Masallarının Tasnif ve Tahlili' kısmında ise masallar tasnif edildikten sonra sırasıyla masalın adı, AaTh ve EB kataloglarındaki tip numaraları, temi ve masalın epizotlarına göre özetini vererek masalları tahlil etmeye çalıştık.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çalışmanın Dördüncü Bölümü'nde 'Altay Masallarındaki Ortak Unsurlar' başlığı altında Temler, Kahramanlar, Olağanüstü Varlıklar, Hayvanlar, Çevre, Mekân, Eşya, Yiyecekler ve İçecekler gibi alt başlıklarla bu ortak unsurların masallardaki kullanım özelliklerini inceledik.

Kitabın Beşinci Bölümü'nde ise Altay Masallarında Kullanılan Formeller ve Çeşitli Formel Unsurlarını değerlendirdik.

Metin Bölümü'nde 108 Altay masalının transkripsiyonunu yaparak Türkiye Türkçesine aktardık. Bu kısımda yer alan masallarda Altay dağlarının geçit vermez vadilerinde, coşkun akan nehirlerinin kıyısında yaşayıp karanlık ve sık ormanlarında avlanan Altaylıların uzun asırlar boyunca mitolojiden gerçeğe uzanan ve ikisi arasındaki çizgiyi zaman zaman ayırt edilemez hâle getiren hayal dünyasını bulmak mümkündür. Bu hayal dünyasında kimler ve neler yoktur ki; zâlim ve aptal yöneticiler, bilge kadınlar, ay ve güneş kadar parlak ve güzel genç kızlar, gökyüzü tanrılarını dize getiren güçlü ve yakışıklı delikanlılar, mahkeme kurup adil yargı yapan hayvanlar, yer altından çıkan ve kötülük saçan ruhlar, sahiplerine sadık ve vefalı eşyalar, sihirli nesneler... bunların hepsi soğuk Sibirya gecelerinde ağaç kabuğundan yapılmış ayıllarda tasvir edilip anlatılmış, yalnızca çocukları değil büyükleri de heyecanlandırarak yüreklerini ısıtıp bugüne kadar ulaşmıştır. Onların birçoğunda bütün dünya masallarında olduğu gibi onlarca cilt esere sığacak bilgeliklerin birkaç cümleyle anlatıldığı görülür. Yeter ki okuyucu/dinleyici *bana masal anlatma, geç bu masalları* kabilinden sözlerin dışında başka bir gözle masallara bakabilsin.

Yaptığım aktarmada mümkün olduğunca anlamı muhafaza etmeye gayret ettim. Aktarmada karşılaştığım güçlükleri Altay Cumhuriyeti'ndeki bilim adamlarına gönderdiğim belgegeçer ve onlardan aynı yolla aldığım cevaplar sayesinde aştım. Bu bilim adamlarından başta Nadya TIDIKOVA olmak üzere hepsine müteşekkirim. Ayrıca çalışmam boyunca yardımlarını gördüğüm, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. İsa ÖZKAN Bey'e ve Türkiye'de yapılan masal araştırmalarında önemli katkıları olan, burada isimlerini sayamayacağım birçok değerli araştırmacıya teşekkür ederim. Onların çalışmaları olmasaydı bu eserin olgunlaşması mümkün değildi. Ve elbette Altay Türkleri; onlar 1995 ve 1998 yıllarında yurtlarına yaptığım seyahatlerde yoksul ayıllarını ve zengin gönüllerini açtılar bana. Yabancılamadılar, yadırgamadılar. Akılları erdiğince ve dilleri döndüğünce yetmiş yılın sonunda sözlü kültürlerinden hafızalarında ne kalmışsa bana anlatmaya, kendilerini olduğu gibi tanıtmaya çalıştılar. Çet Çelpanov'u, Gurkin'i ve Ulugaşev'i eserlerinden, Kalkin'i, Yalatov'u ve Şincin'i ise bizzat tanımaktan bahtiyar oldum. Uzun yolculuklarımda kâh *kıyıra* veya *calama* (ağaca bağlanan bezler) bağlattılar bana, kâh bir *oboo*'ya (her yolcunun yol geçitlerinde bir taş koyduğu taş yığını) taş koydurdular. Vardığım köylerden birinde "yurdundan ayrılan biri yurduna geri döndüğünde toprağına yatıp yuvarlanır" dediler. Atalarımın at koşturduğu topraklarda yuvarlandım. Ayrıldığım her yurt ve ayıldan alkış sözlerle uğurlandım. Onlara, yani Altay Türklerine, Türk'ün zengin hazinesini yüzyıllar boyunca *tonokçılara* (yağmacılara), *açaplara* (aç gözlülere), *kalcuurlara* (zâlimlere) ve her türlü zorluğa karşı muhafaza ettikleri ve bu yolla benim bu eseri ortaya koymama imkân verdikleri için minnettarım.

İbrahim Dilek / Ocak 2007/Ankara

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KISALTMALAR

AAT : Ahmet Caferoğlu, Anadolu Ağızlarından Toplamalar, Ankara, 1995.

AaTh : Anttı Aarne's-Stith Thompson, The Types Of The Folktale, Helsinki, 1964.

AGUG : Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ankara, 1997.

AHMK : Şaziye Demir (Şimşek), Ayaş Halk Masallarının Tip ve Motif Kataloğu, Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995.

AİAD : Ahmet Caferoğlu, Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler, İstanbul, 1951.

AKD : S. Olcay, A. B. Ercilasun, E. Arslan, Arpaçay Köylerinden Derlemeler, Ankara, 1988.

AMUA : Mehmet Özçelik, Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya,1993.

ÇDM : M. Öcal Oğuz-Emine Aydoğan, 2003-2004 Yıllarında Çorum'dan Derlenen Masallar, Ankara, 2004

bk. : Bakınız

DM : Ekrem Kıraç, Divriği Masalları, Cumhuriyet Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1996.

DYM : Azize Dolu, Diyarbakır ve Yöresi Masallarında Motif İncelemesi, Dicle Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 1997.

EB : Wolfram Eberhard-Pertev Naili Boratav, Typen Türkischer Volkmärchen, Wiesbaden, 1953.

EM : Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum, 1975.

ERM : Ruhi Kara, Erzincan Masalları, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1996.

GAİAD : Zeynep Korkmaz, Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ankara, 1994.

GM : Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ankara, 1973.

GMÜ : Behiye Köksal, Gaziantep Masalları Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1995.

HM : Ali Berat Alptekin, Hayvan Masalları, Ankara, 1991.

HTM : Mehmet Tekin-Bülent Nakib, Hatay Masalları, Antakya 1994.

Haz. : Hazırlayan

KAM : Rasim Deniz, Kayseri Masalları, Erciyes Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1992.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KÇM : Ahmet Öcal, Karakuyu Köyü (Boğazlıyan-Yozgat) Çevresi Masalları, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000.

KEM : Tahir Alangu, Keloğlan Masalları, İstanbul, 1967.

KM : Metin Karadağ-Mehmet Akkaya, Kazdağı Masalları, Ankara, 1997.

M : Muhsine Helimoğlu Yavuz, Masallar, Ankara, 1994.

MEİ : Muhsine Helimoğlu Yavuz, Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2002.

MİM : Seyit Emiroğlu, Meram İlçesi (Konya) Masalları Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1996.

MKHE : Mehmet Tuğrul, Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı: menkabe, hikâye, masal, fıkra, İstanbul, 1969.

MUL : Pertev Naili Boratav, Masallar-1- Uçar Leyli, İstanbul, 2001.

MZ : Türkiye Masalları, Masal Zinciri, İstanbul, 1948.

NM : Nedim Bakırcı, Niğde Masalları, Niğde Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2000.

OAAD : Ahmet Caferoğlu, Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Ankara, 1995.

TAM : Ali Berat Alptekin, Taşeli Masalları, Ankara, 2002.

TF : Türk Folkloru Dergisi

TFA : Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi

TM : Naki Tezel, Türk Masalları c. I, II, Kültür Bak. Yay., Ank. 1985.

TRM : Yılmaz Akgün, Trabzon Masalları Üzerine Bir Araştırma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2000.

VM : Yılmaz Önay, Van Masalları Üzerine Bir Araştırma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van, 1995.

YKM : Yusuf Ziya Demircioğlu, Yörükler ve Köylülerde Masallar, İstanbul, 1934.

YM : Namık Aslan, Yozgat Masallarında Motif ve Tip Araştırması, Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1994.

YMM : Mehmet Yardımcı, Yaşayan Malatya Masalları, Malatya, 1996.

YMT : Esma Şimşek, Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Elazığ, 1990.

YMÜ : Halil Altay Göde, Yalvaç Masalları Üzerine Bir İnceleme, Süleyman Demirel Üniversitesi Sos. Bil. Ens., yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1997.

YTN : YÖK Dökümantasyon Merkezi Tez Katalog Numarası

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

I. GENEL OLARAK MASAL

Türkiye Türkçesindeki masal kelimesinin karşılığı olarak; Azeriler *nağıl*, Başkurtlar *ekiyet*, Kazaklar *şabur-şabıs*, Özbekler *ertek*, Türkmenler *erteki*, Kırgızlar *at çabu* ve cöö comak Tatarlar *ekiyat/akiyat*, Uygurlar *çöçek*, Kabardinler *şapıs*, Sahalar *olonho ve ostuoroy* Altaylar *çörçök*, Tuvalar *tool*, Hakaslar *nımah* kelimelerini kullanırlar. Türk boylarının masal antolojileri 1993 yılında Azerbaycan'da, 2000 yılında ise Türkiye'de yapılmıştır.[1]

Masal kavramı üzerinde şimdiye kadar çeşitli tanımlar yapılmıştır. Hazırlanan sözlüklerde ve masal üzerine yapılan çalışmalardaki bazı tanımlar şöyledir:

Ahmed Vefik Paşa Lehçe-i Osmanî'de "Mesel, hâlâ hikâye, dâsıtân, menkabe manasına fıkra ve kazıyyeden gayri", Muallim Naci, Lügatinde "Dâsıtân, kıssa-i meşhûre. (Masal) bundan muharreftir.", Mustafa Şükrü Kitâb-ı müntehabât-ı lügat-ı Osmânî'de "Ahlâk ve âdâta müteallik olan kıssa ve hkâye ve rüya ki uykuda görünür mânâsına", Şemseddin Sami Kamûs-ı Türkî'de Âdâb ve ahlâk ve nasahiye müteallik küçük hikâye", Mehmed Salâhî Kamûs-ı Osmanî'de "Dâsıtân, kıssa; (Masal) bundan muharreftir" demektedir. Hüseyin Kâzım Kadri Türk Lügati'nde kavramı "Arapça mesel, emsâl muharrefi; hikâye, menkıbe, destan" şeklinde açıklarken Ferit Develioğlu Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'de "Terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye" şeklinde açıklamıştır.

Yukarıdaki sözlük maddeleriyle birlikte birçok yerli ve yabancı araştırıcının tarifine "Gümüşhane Masalları" adlı çalışmasında yer veren Saim Sakaoğlu masalı "Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyenleri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür." şeklinde tanımlar.[2]

Masal; insanın gerçekle gerçeküstünü harmanlayıp, olmasını hayal ettiği dünyada, geçmişte belirsiz bir zamanda, sıradan insanların çoğu kez gerçeküstü güçlerle donanıp olağan veya olağanüstü varlık ve olaylarla mücadelesinin anlatıldığı hikâyelerdir. Bu hikâyelerde bazen hayvanların da insanlar gibi davrandığı; düşünüp, konuşabildiği hatta mahkeme kurup birbirlerini yargılayabildikleri görülür. Sesin, kelimelerin sihirle güç kazandığı; yer altı, su altı ve gökyüzü dünyalarının iç içe

---

[1] Fuzuli Gözelov, Zaman Zaman İçinde, Türk Halglarının Nağılları, Bakü, 1993. Bu eserde Özbek. Kazak, Türkmen, Sarı Uygur, Barabin Tatarları, Çalkandular, Salarlar, Gagauzlar, Azerbaycan ve Anadolu Türklerine ait masallar bulunmaktadır. Türkiye'de hazırlanan Zeynelabidin Makas, Türk Dünyasından Masallar, İstanbul, 2000. adlı eserde ise ek olarak Kırgız, Adıgey, Başkurt, kabardin, Kalmuk, karaçaymalkar, Kumuk, Nogay, Tuva ve Yakut Türklerine ait masallar da mevcuttur.

[2] Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ankara, 1973, s. 1-5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

girdiği, buralarda yaşayanların başlarından geçenin hikâye edildiği; velhasıl *"Keşke ..... olsaydı."* cümlesinde boşluğun doldurulduğu anlatmadır masal.

Çağlar içinde daha çok eğlence ve hoş vakit geçirme amacıyla anlatılan masalın bugün iki temel işlevi vardır;

1. Bilimin malzemesi olan masal
   a) Halkbiliminin malzemesi olan masal
   b) Pedagojinin malzemesi olan masal

2. Eğlence aracı olarak masal

Bu özelliklerinin yanında masal onu dinleyenlere bir sonuca varma imkânı da verir. Masal anlatıcısı gelenekten taşıdığı öğelerle bunu şuurlu bir şekilde yapar. Masallarda her zaman zengine karşı yoksul, iyiye karşı kötü... kazanır. Dolayısıyla dinleyiciye iyi ve ahlaklı olması telkin edilir.

Masalların birçoğu yoksulla zengin, güçlüyle zayıf, kötüyle iyi ve güzelle çirkinin... mücadelesi üzerine kuruludur. Bu nedenle masallar toplumsal kabullerin ve değerlerin araştırılmasında önemli malzemeler içerir. Masal, kaynağını hem içine doğduğu kültürden ve onun mitlerinden hem de anlatıcısının, yani insanın, hayal gücünden alır. İnsanın hayal ve yaratma gücünden doğan masal doğal olarak anlatıcısının içinde yaşadığı kültürle beslenir. Bir coğrafya veya kültürden bir başkasına geçince daha çok zenginleşir, bezenir. Bu yönüyle masal hem millî kültürlerin hem de evrensel kabullerin araştırılmasında önemli rol oynamaktadır. Masalın bu rolünü tespit eden, araştıran da halk bilim ve halk bilimcilerdir.

Çocuk eğitiminde masallardan pedagoglar çocuğa ana dilini öğretme, alışkanlıklar kazandırma, davranışlarını olumluya yönlendirme konusunda bilimsel olarak faydalanmaktadırlar. Bunun sebeplerinden biri şüphesiz birçok masal yaratıldığı toplumun hemen bütün özelliklerini taşıyabildiği gibi bireysel mesajlar da içerir. Altay destan anlatıcısı Kalkin'in bir destanı bitirirken;

Eski şiir bitti,
Anlatacak sözüm tükendi.
Yer üstünde ne varsa,
Masal olup kaldı.
Bu kitabı okuyup,
Bilmediğinizi öğrenin.[3]

şeklinde ifade ettiği sözlerinde olduğu gibi masal, esasında üzerinde yaşadığımız yeryüzünün ve insanoğlunun maceralarının da bir hikâyesidir. Masal dünyası, gizemli yaratıklarıyla, sihirli eşyalarıyla, olmazı mümkün kılan üslubuyla, nefes kesen vak'a örgüsüyle... çocuğun ilgisini çekecek her özelliğe sahiptir. Bunun için çocuk eğitiminde çocuğa verilmesi gereken her şey masallar aracılığıyla sözlü, yazılı ve

[3] Aleksey Kalkin, Ay Sologoy la Kün Sologoy, s. 120, Gorno-Altaysk, 1989.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

görsel olarak kolayca verilebilir. Muhsine Helimoğlu Yavuz "Masallar ve Eğitimsel İşlevleri" adlı eserinde; Masallar eğitimsel işlevlerini, dinleyiciye okuyucuya vermek istedikleri iletiler aracılığıyla gerçekleştirmektedir diyerek masallardaki tespit ettiği iletileri şu ana ve ara başlıklar şeklinde tasnif etmiştir: [4]

A. ETİK İLETİLER	3 ana, 17 ara başlık
B. PSİKOLOJİK İLETİLER	9 ana, 59 ara başlık
C. SOSYOLOJİK İLETİLER	4 ana, 70 ara başlık
D. EKONOMİK İLETİLER	2 ana, 12 ara başlık
E. ÖTEKİ İLETİLER	1 ana, 4 ara başlık

Halk bilimi araştırmalarında mümkünse masal metinlerinin orijinalleri esas alınmakta ve gerekmedikçe metne müdahale edilmemektedir. Buna mukabil pedagoji çalışmalarında masalın fonksiyonu önemlidir. Orijinal masal metinlerine müdahaleler yapıldığı gibi yeni masallar da yazılabilir.

Eğlence dünyasında ise masal, destan ve efsaneyle birlikte tiyatro, sinema ve bilhassa çizgi filme ve diğer sanat dallarına malzemeler vermektedir.[5] Dolayısıyla masalın bahsedilen son iki işlevinde ticarî boyutu ön plâna çıkmaktadır. Masal, günümüzde şehirleşmenin doğal neticesi olarak yalnızlığa itilmiş insanın günlük hayatındaki etkisini kaybetmiştir. Eskiden her büyük ailede hatta her mahallede var olan masal anlatıcıları/masal anaları yerlerini televizyona bırakmış, masal kahramanlarının yerini de televizyon ve sinema kahramanları almıştır.

Masalların Menşei, İnceleme Yöntemleri ve Tasnif çalışmaları

A. Masalların Menşei

Pertev Naili Boratav Batı'da masalla ilgili ilmî araştırmaların başlangıcının Eloi Johanneau'nun 1807 tarihli "Halk Masalları Hakkında Mülahazalar" ı ve Wackenaer'in "Perrault'a Atfedilen Peri ve Sergüzeşt Masallarının menşeleri Hakkında Mektup"u (1826) ile başlatır. Daha sonra bu cereyan Grimm biraderlerle Almanya'da, ondan sonra İtalya, Sicilya, İspanya, Afasaniev'in Rus hikâyeleri külliyatıyla İslav memleketlerinde, 1863'te de Fransa'da başlar.[6]

19. yüzyılın başlarında başlayan bilimsel çalışmalar bütün dünyada hem metin yayımlama hem de teorik çalışmalarla artarak devam etmiştir. Masalların menşeleri hakkında üç nazariye ileri sürülmüştür. Ülkemizde yapılan çalışmalarda da bu üç nazariye kabul görmüştür. Bunlar şunlardır:[7]

---

[4] Muhsine Helimoğlu Yavuz; Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2002.

[5] Masalların bazı sanat dallarıyla etkileşimi ve bu konudaki örnekler için bk. age., s. 27-33.

[6] Pertev Naili Boratav, Folklor ve Edebiyat 2, İstanbul, 1991, s.271.

[7] Masalların menşe nazariyeleri ile ilgili olarak bk. Özkul Çobanoğlu, Halkbilim Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara, 1999, s. 71-92. , Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ankara, 1973, s. 66-67. , Metin Karadağ, Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri, Balıkesir, 1996, s. 21-254. Çalışmamızın 'Masalların Menşei, İnceleme Yöntemleri ve Tasnif Çalışmaları' bölümü de yukarıda adı geçen çalışmalardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mitoloji Okulu; Güneş Mitolojistleri adı da verilen Mitoloji Okulu Max Müller tarafından ortaya atılmıştır. Bu görüş masalların kaynağını Hint vedalarına bağlar.

Hindoloji Okulu; Bu görüşü savunanlar da masalların kaynağını Hindistan olarak göstermekle birlikte onlar Hint vedalarının yerine masalların kaynağı olarak Türkçe'de *"Kelile ve Dimne"* olarak bilinen *Pançatantraları* (Beş Kitap) kabul ederler. Bu sahada ilmî olarak ilk defa Sylvestre de Sacy uğraşmakla birlikte görüşü sistemleştiren Theodor Benfey'dir. Benfey'in bütün tetkiklerinde Budizm tesirini arama endişesi Budizm unsurlarının birçoğunun âlemşümul olduğu söylenerek eleştiriye uğramıştır.

Antropoloji Okulu; Edward Taylor tarafından ileri sürülen bu görüşü Andrew Lang sistemleştirmiştir. Bu görüşe sahip olanlara göre masallar mitolojilerin değil medenî hayatın bakiyeleridir ve tüm insanların aynı kültür sahalarından geçerek, aynı gelişim sürecine sahip oldukları inancındadırlar.

B. Masal İnceleme yöntemleri

Tarihî Coğrafî Metot/Tarihi Coğrafi Fin Okulu; Adından da anlaşılacağı üzere Finlandiya başta olmak üzere Danimarka, İzlanda, Norveç ve İsveç gibi İskandinav ülkelerindeki halk bilimi çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu okulun kurucusu Julius Krohn (1835-1888) dur. Julius Krohn'un erken yaşta ölümüyle yarım kalan çalışmalarını oğlu Kaarle Krohn (1863-1933) tamamlamıştır. Bir halk edebiyatı ürününün epizotlarına ve motiflerine ayırarak inceleme, dünyadaki başka benzerleriyle karşılaştırma, varyantları coğrafî ve kronolojik bir sıraya koyma ve bu yolla orijinal olanı tespit etme üzerine kurulu bu yöntem, Julius ve Kaarle Krohn'dan sonra Alex Olrik, Aantti Aaarne ve Stith Thompson tarafından geliştirilmiştir.

Psikoanalitik Yöntem; Bu yöntemde Freud'un ortaya koyduğu görüşler esas alınarak metin veya metnin belli bölümleri psikolojik açıdan incelenir. Kuramın öncüleri Freud, Wundt ve Jung gibi psikologlardır. Onlara halk bilimi ürünlerinin kaynağını insanın düş, imge, hülya gibi psikolojik kavramlarla ve çoğunlukla da insanın cinsel içgüdüsüyle açıklamaktadırlar. Wilhelm Wundt'un 1912 yılında yayımladığı "Milletlerin Psikolojisi", Sigmund Freud'un 1900 yılında yayımladığı "Rüyaların Yorumları" adlı eserleriyle halk bilimi ürünlerinin psikolojik olarak tahlili metodu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu metot halk bilimi çevrelerinde edep dışı ve ahlaka aykırı bulunduğu için kabul görmemiştir.

Antropoloji Yöntemi; Bu metot halk bilimi ürününün anlatıcısı, geleneğin ortaya çıkması, gelişmesi ve dinleyici unsurlarını dikkate alır. Yani sabit metnin içinde yaşadığı canlı ortamı da inceleme üzerine kuruludur.

Vladimir Propp'un Yapısal Anlatı Çözümleme Yöntemi; Rus halk bilimcisi Propp Antti Aarne'nin masallardaki kişiliklere ve muhtevaya göre yaptığı tasnifi yanlış bularak bunların değişken olduğunu kalıcı olanın ise eylem olduğu savından yola çıkarak masallardaki sabit ve değişken unsurları ortaya koymuştur. Ona göre masallarda otuz bir tane sabit unsur "fonksiyon" vardır. Propp bu metodu olağanüstü masallara uygulamış ve onların yapısının değişmezliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dr. Mehmet
Türk Halk Bilim

C. Masalların Tasnifi

Masalların sınıflandırılmasıyla ilgili ilk çalışma J.G. Von Hahn'a aittir. 1864'te Leipzig'te iki cilt olarak neşredilen bu eser daha sonra hazırlananlara nispeten oldukça basit kalmıştır. Masalların tasnifiyle ilgili ilk sistemli çalışma Kaarle Krohn'un isteği üzerine Antti Aaarne, Oscar Heckman, Alex Olrik, Johannes Bolte ve C.W. von Sydow tarafından hazırlanmıştır. Yapılan bu tasnif sadece Kuzey Avrupa masallarını içine almaktadır. Hazırlanan katalog 540 tipi içine almakla birlikte genişleyeceği ihtimali düşünülerek 1999 masallık bir katalog hazırlanmıştır.

Yapılan tasnif üçe ayrılmıştır:

1. Hayvan Masalları	1-299
2. Asıl Masallar	300-1200
3. Fıkralar	1200-1999

Hazırlanan bu çalışma daha sonra Stith Thompson tarafından genişletilmiş ve *The Types of The Folktale* adıyla 1964'te yayımlanmıştır. Eserde yer alan masallar şu gruplara ayrılmıştır:

I. HAYVAN MASALLARI		1-299
1-99	: Vahşî hayvanlar	
100-149	: Vahşi ve evcil hayvanlar	
150-199	: Vahşi hayvanlar ve insan	
200-219	: Evcil hayvanlar	
220-249	: Kuşlar	
250-274	: Balıklar	
275-299	: Diğer hayvanlar ve objeler	
II. ASIL HALK MASALLARI		300-1199
A. Sihir masalları		300-749
B. Dinî Masallar		750-849
C. Romantik Masallar		850-999
D. Aptal Dev masalları		1000-1199
III. ŞAKALAR VE ANEKDOTLAR		1200-1999
IV. FORMÜLLE BAŞLAYAN MASALLAR		2000-2399

Türk masalları üzerinde yapılan tasnif çalışmaları içinde Pertev Naili Boratav ve Wolfram Eberherd tarafından hazırlanıp 1953'te Wiesbaden'de yayımlanan *Typen Türkischer Volksmärchen*[8] adlı eserde masallar 23 başlık altında verilmiştir:

A. Hayvan Masalları	1-22
B. Hayvan ve insan	22-23
C. Hayvan veya bir ruh insana yardım eder	34-82

[8] Wolfram Eberhard-Pertev Naili Boratav, Typen Türkischer Volkmärchen, Wiesbaden, 1953.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

D. Tabiatüstü bir ruh veya hayvanla evlenme	83-109
E. İyi ruhla ve evliyalarla yaşama	110-122
F. Kaderin hâkimiyeti	123-142
G. Rüya	143-145
H. Kötü ruhlarla Yaşama	146-168
I. Sihirbazlar	169-184
J. Bir kız sevgili bulur	185-196
K. Bir erkek sevgili bulur	197-222
L. Fakir kız zenginle evlenir	223-238
M. Kıskançlık ve iftira	239-255
N. Hor görülen koca kahramandır	256-258
O. Zina ve baştan çıkarma	259-580
P. Acayip icraat ve olaylar	181-289
Q. Acayip davalar	289-301
R. Realist masallar	302-310
S. Acayip tesadüfler	311-316
T. Komik hikâyeler	317-322
U. Aptal, tembel erkek ve kadınlar	323-338
V. Hırsız ve dedektif	339-349
W. Akıllı, hilekâr veya cimri erkek ve kadınlar	350-378

Waaren S. Walker ile Ahmet E. Uysal tarafından İngilizce olarak hazırlanan *Tales Alive in Turkey*[9] adlı eserde Türk masalları 7 başlık altında tasnif edilmiştir. Bunlar şunlardır:

1. Tabiatüstü masallar
2. Şaşırtıcı ve hünerli sonuçlara sahip masallar
3. Mizahî masallar
4. Ahlakî masallar
5. Köroğlu
6. Dini küçük düşürücü masallar
7. Fıkralar

Her iki tasniften de görüldüğü üzere EB'deki 23 tip sayısı Walker-Uysal'da 7'ye inmiştir. Walker-Uysal EB'de olmayan fıkralara ve Köroğlu metinlerine de yer vermiştir. Türk masallarıyla ilgili bu iki önemli çalışmanın yabancı dillerde yapılmış olması Türk masallarının dünya kataloglarına girmesinde ve tanınmasında etkili olmuştur.

[9] Warren S. Walker-Ahmet E. Uysal, tales Alive in Turkey, Cambridge, 1966.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Birinci Bölüm

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

I. ALTAY MASALLARI

Altay Türkçesinde masal karşılığı olarak *çörçök* kelimesi kullanılmaktadır. Kelime muhtemelen Eski Türkçedeki *sörçäk*'ten gelen ve Uygur Türkçesinde masal karşılığı olarak kullanılan *çöçek* ile aynı olmalıdır.[10] Altay masalları hacim olarak yarım ilâ yirmi sayfa arasında değişen uzunluklara sahiptir. Folklorist Sazon Saymoviç Surazakov'a göre masallar atasözlerine benzerler. Yalnızca atasözlerinde sorulara cevaplar kısa ve anlamlı kelimelerle verilir. Fakat masallarda cevap kahramanlar ve onların maceraları vasıtasıyla okuyucuya/dinleyiciye sunulur[11]. T.M. Sadalova'ya göre Altay masalları hâlâ kutsal metin özelliği taşımaktadır. Meselâ, masalın kışın icrası doğal afetlerden korunmak içindir. Defin sırasında icra edilen masalın fonksiyonu ise bu dönemde çoğalan kötü ruhlardan temizlenme ve arınmaya yöneliktir. Altay iyesini hatırlama geleneği bağlamında söylenen avcıların ve kuzuk (çam fıstığı) toplayıcılarının masallarının farklı fonksiyonu vardır. Masallar ruhları etkilemek ve onlardan hediye olarak av veya kuzuk almak için icra edilir. Masal ruhları etkilediği için avcılar ve kuzuk toplayıcıları kendileriyle birlikte masalcıları da almışlardır.[12]

Şifner Radlof'un 'Obrastsı Naradoy Literaturı Tyurskıh Plemen' adlı kitabının Almanca baskısının önsözünde Altay masallarını başka milletlerin masallarıymış gibi gösterir.[13] Halbuki Şifner sadece Radlof'taki metinleri görerek böyle bir yoruma varmıştır. Masalların başka kültürlerden etkilenmesi, veya göçü oldukça normaldir. Altay masallarının bir kısmının da diğer kültürlere ait olması beklenebilir. Bu yadırganacak bir durum değildir. Bu konuda Altay masallarıyla ilgili önemli çalışmalardan birini yapmış olan M. A. Demçinova, Altay sihirli masallarını Avrupa masalları ile karşılaştırmış ve şu sonuçlara varmıştır: 1) Avrupa masalları ile yapısı ve manası bakımından yakın olan konular; 2) Avrupa masallarının konuları ile semantik=epizodik benzerlikleri olan konular; 3) Avrupa masalları ile sadece semantik bakımdan benzer olan konular.[14] Başka halkların masal varyantlarının kompozisyon analizi; fikir içeri-

---

[10] İsa Özkan, Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah/Comok/Cumbak/Yomak Anlatım türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi, Türk Dili, S. 556, Ankara, 1998, s. 374.

[11] S.S. Surazakov, Altay Folklor, Gorno-Altaysk, 1975, s. 115.

[12] T.M. Sadalova, Altayskaya Narodnaya Skazka Etnofolklornıy Kontekst i Svyazi Drugimi Janrami, Gorno-Altaysk, 2003, s. 138.

[13] Wilhelm Radloff, Proben der Volkslitteratur Türkischen Stamme süd-Sibiries/Gessamet und Übersetzt, St. Petersburg, 1866.

[14] T.M. Sadalova, Altayskaya Narodnaya Skazka Etnofolklornıy Kontekst i Svyazi Drugimi Janrami, Gorno-Altaysk, 2003, s. 138.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğini açmak, ana fikir ve konularındaki değişiklikleri göstermek, konularını zamanla yeniden anlamlandırmak, halkların konu seçimindeki farklılıkları görmek imkânını sağlar.

Altay sihirli masallarının dili ve tasvir unsurlarının analizi, onların Altay kahramanlık destanlarıyla ortak tasvir unsurlarının olduğunu gösterir.

Geleneksel formüllerin incelenmesi sırasında, Altay sihirli masalların özelliklerinin biri, Avrupa masallarında bulunmayan neredeyse epik başlangıç ve sonuç formüllere sahiptir. Altay masallarının sonuç formülleri de Avrupa formüllerinden nasihat verme, kahramanlarını değerlendirme, masalcının masalla ilişkisini göstermek unsurları bulunur. Altay masallarında dinleyicilerden övgü isteyen formüller yoktur.

Dinleyicilerin ilgisini arttıran ve dikkatini kontrol eden formüller Avrupa masalları için karakteristik bir özelliktir. Altay masallarında ise, bu durum nadir görülür. Altay masallarının orta bölüm formülleri çok farklıdır. Altaylıların dil özelliklerini yansıtan tasvir formüllerine sık rastlanır.[15]

Surazakov Altay masallarını şu şekilde tasnif etmiştir:[16]

1. Hayvan masalları
2. Korkunç Yaratıklarla Mücadeleyi Konu Edinen Masallar
3. Büyülü masallar
4. Sosyal konulu masallar
5. Çocuk masalları

Surazakov'un ve diğer masal araştırmacılarının yaptığı tasniflerden hareketle Altay masalları şu şekilde tasnif edilebilir:

Hayvan Masalları

1.Hayvanların belirgin özelliklerini nasıl aldıklarını konu edinen masallar (Bu grupta zikredilen masalların mitlerden ayırt edilmesi oldukça zordur.)

2.Konusu hayvanlar arasında geçen masallar

3. Konusu hayvanlarla insanlar arasında geçen masallar

Asıl Masallar

1. Korkunç Yaratıklarla Mücadeleyi Esas Alan Masallar
2. Sihirli Masallar
3. Realist Masallar

[15] T.M. Sadalova, Altayskaya Narodnaya Skazka Etnofolklornıy Kontekst i Svyazi Drugimi Janrami, Gorno-Altaysk, 2003, s. 139.

[16] S.S. Surazakov, a.g.e. , s. 114-136.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

C. Zincirleme Masallar

Altay masalları arasında en kısa olanları hayvan masallarıdır. Bu masallar içinde (çalışmamızda yer alan) adı en çok geçen hayvanlar şunlardır:

İyt *(Köpek)*, Börü *(Kurt)*, Kuskun *(Kuzgun)*, Sañıskan *(Saksağan)*, Tülkü (Tilki), Çay *(Yaban horozu)*, Mürküt/kan-kerede *(Kartal)*, Kürtük *(Yaban horozu)*, Karçaga *(Aladoğan)*, Tiyiñ/Körük *(Sincap)*, Sımda *(Dağ tavuğu)*, Turna *(Turna)*, Borsuk *(Porsuk)*, Sıgın/Añ *(Geyik)*, Ayu *(Ayı)*, Koyon *(Tavşan)*, Çımalı *(Karınca)*, Baka *(Kurbağa)*, Sıgırgan *(Cırcır böceği)*, Taral *(Servi kuşu)*, Agas *(Kakım)*, Bökönök *(Sivrisinek)*, Nek/İynek/Uy *(İnek)*, Caan *(Mamut)*, Şoñkor *(Doğan)*, Ükü *(Baykuş)*, Küük *(Guguk kuşu)*, Taltar (Bıldırcın), Carganat *(Yarasa)*, Torloon (Keklik), Altın-Toñus *(Tavus kuşu)*, Çıçkan , Kakay *(Domuz)*, Cılan *(Yılan)*, Adaru *(Arı)*, Elik *(Karaca)*, At *(At)*, Şarlıyak *(Baykuş)*, Üñejek *(Şakrak kuşu)*, Par *(Sığırcık)*.

Yukarıdaki listeden de görüldüğü üzere Altay masallarında adı en çok geçen hayvan tilkidir. Tilkinin adı dokuz masalda geçmektedir. Onu sekiz masalla ayı, beşer masalla da kurt ve saksağan takip etmektedir. Adı en az geçen hayvanlar ise birer masalla, kuzgun, doğan, dağ tavuğu, kurbağa, kakım, sivrisinek, mamut, baykuş, guguk kuşu, keklik, tavus kuşu, karaca, at, arı... gibi hayvanlardır. Bunların içinde bu coğrafyada çokça yaşayan karaca ve sözlü edebiyat türlerinin diğerlerinde adı sıkça geçen guguk kuşu gibi hayvanların masallara bir kez konu olması ilginçtir. Altay masallarında kuşların başçısı olarak mürküt/*kan-kerede (kartal)*, yer üstündeki hayvanların başçısı olarak da *ayı* zikredilmektedir.

Hayvan masallarında esasında hayvanlar kullanılarak insanların karakterleri ve yapıları konu edilmektedir. Mesela, *Taral* adlı masalda taral *(servi kuşu)* ile aç gözlü ve yalancı insan tipi, aynı masalda ayı ile de dürüst ve ahlaklı insan tipinin karşılaştırılması yapılarak sonuçta iyi olan ödüllendirilir. *Kerik Baka* masalında iyiliğe kötülükle karşılık veren kurbağanın şahsında vefasızlık duygusu işlenmektedir. *Cüs Sagış* masalında ise tilki kullanılarak akılsız fakat kendini beğenmişlerin sonunun kötü olduğu vurgulanmaktadır.

Korkunç yaratıklarla mücadele konulu masallar insanla mitolojik yaratıklar arasında geçer. Bu tarz Altay masallarında *Ceek-Cılan, Ker-Cutpa, Almıs, Moñus, Celbegen* adlı mitolojik yaratıkların ismi geçer. Bunların hepsi insanın düşmanıdır. Masallarda bunlardan en çok bahsi geçen Celbegen'dir. O çoğu kez yedi başlı olarak tasvir edilir. Altay masallarındaki Celbegen Anadolu masallarındaki devin karşılığıdır.

Sihirli masallarda genellikle insan ve onun düşmanları arasında geçen macera anlatılır. Her ne kadar sihir ve olağanüstülükler fazlaysa da yine de bu masalların özü insan hayatıdır. *Carım Kulak* masalında; tek bir devesi olan yoksul bir ailenin dilenen çocuğunun sihirle başarı ve mutluluğa ulaşması anlatılır. *Cılannıñ Ercinezi* masalında da yılana bile yapılmış olsa, insanın yaptığı yardımın karşılığını alacağı anlatılmaktadır. Bu masalda bütün canlıların dilini anlama isteği olan insan duygusu işlenmektedir. Masal kahramanı yangından kurtardığı yılanın verdiği yumurtayı yutunca bütün canlıların dilini anlar. Sihirli masallar diğer masallara göre daha uzun ve daha estetik bir üslûba sahiptir.

Realist masallar daha çok aile içi masallardır. Bunların kahramanları büyük yenge, küçük kardeş, büyük ağabey, küçük erkek veya kız kardeştir. Bu masallarda

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olağanüstü unsurlar çok fazla görülmez. Bununla birlikte sosyal hayatın izleri ve aile yapısı açıkça görülür. İyi kalpli kahramanın kendisine kötülük yapmak isteyen kötü kalpli yakınlarıyla mücadelesi anlatılır. Bu tip masallara verebileceğimiz en iyi örneklerden biri *Sınaru* masalıdır.

Sözlü kültür unsurlarının başka kültürlere taşınarak bazen değişmeden, bazen de değişikliğe uğrayarak yaşamaya devam etmesi doğaldır. Altay masallarında Rus tesiri ideolojik olarak 20. yüzyılda bilhassa bu yüzyılın ikinci yarısında yayımlanan masal kitaplarında kendini gösterir. Bu kitaplarda Rus ve Altay Türklerini birbirlerine yakınlaştırmak için harmonize metinler yazılmıştır. Bunun en bariz örneği "Arbanıñ Çaraktarı" *(Arpa Tohumları)* adlı masaldır.[17] Bu masalda soğuk ve kıtlıktan perişan düşen Altay Türklerine *baştankara* kuşu yardım etmek ister. Bu amaçla gidip Rus köylülerine durumu anlatarak onlardan arpa tohumları alır. Bu tohumları macera dolu bir yolculuktan sonra Altay Türklerine getirir. Böylelikle tarımı öğrenen Altay Türkleri Rusların yaşadığı yere yaklaşırlar, onlardan tarımı ve daha birçok şeyi öğrenip iki millet dostça yaşarlar. Ayrıca, Altay masallarında Sovyetler Birliği döneminde ideolojik temalar ön plâna çıkarılmıştır. Zenginlerin ve yöneticilerin cezalandırılması, alaya alınması Anadolu masallarında da görülen bir unsurdur. Fakat bu durum Sovyetler Birliği döneminde derlenen Altay masallarında olduğundan daha mübalağalı şekilde tasvir edilmiştir.

II. ALTAY MASALLARIYLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR* VE YAZILI KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Altay folkloruyla ilgili ilk çalışmaları Nikolay İvanoviç Ananin yapmış olmasına rağmen konuyla ilgili derli toplu ilk malzemeleri Radloff neşretmiştir. 1859 ve 1871 yılları arasında on iki yıl Barnaul'da kalan Radloff bu süre içinde Sibirya'da derleme çalışmalarında bulunmuştur. Altay Türkleri arasına 1960 ve 1861 yılları arasında gelmiş, Barnaul'da Bayat boyuna mensup Yakov adlı birinden, Mıytu'da Caras, Oñdoy'da da Balagıs adlı destancılardan derleme yapmıştır. Fakat onun malzemesinin birçoğu kendisine M.V. Çevalkov tarafından verilmiştir. Çevalkov Altay Türklerinin ilk modern şairidir. O, uzun yıllar bölgedeki misyonerlere tercümanlık yapmıştır. Radloff kendi derlediği ve Çevalkov'dan aldığı malzemeleri (8 masal, 6 destan, 6 hikâye, 50'den fazla türkü, 100'den fazla atasözü ve bilmece, 4 tekerleme) 1866 San Petersburg'da yayımlamıştır.[18]

Altay folkloru ve dolayısıyla masallarıyla ilgili olarak çalışmalar yapan üçüncü isim Vasiliy İvanoviç Verbitsky'dir. (1827-1890) Bir misyoner olan Verbitsky 1853 yılında geldiği Altay'da 1890 yılına kadar yani otuz yedi yıl kalmıştır. Bu süre

---

[17] Adı geçen masal için bk. E. Plehanova, Altay Çörçöktör, Gorno-Altaysk, ?, s. 15-18.

* Bu bölümle ilgili bilgiler S.S. Surazakov'un Altay Folklor, Gorno-Altaysk, 1975. künyeli kitabının "Altay Folklordı Cuuganı la Şiñdegeni" s. 9-32 adlı bölümünden ve bizim diğer kaynakları taramamız sonucu ulaştığımız bilgilerden oluşmuştur.

[18] Wilhelm Radloff, Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurskıh Plemen Yujnoy Sibiri, St. Petersburg, 1866. Aynı eser 2000 yılında Türkçeye çevrilerek Türkiye'de de yayımlanmıştır. (Wilhelm Radloff, Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı, EKAV yay. , Ankara, 1999.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

içinde Verbitsky diğer misyoner arkadaşlarıyla birlikte Altay Türkçesinin ilk gramerini ve sözlüğünü hazırlamıştır. Bunların dışında *Altayskie İnorodtsı* adlı eserinde 2 masalla birlikte 4 destan, 29 türkü, 139 atasözü ve bilmece yayımlamıştır. Bunların derlenmesinde Çevalkov'un büyük yardımları olmuştur.

Verbitsky'nin çalışmalarını müteakip değerli çalışmaları olan Grigoriy Nikolayeviç Potanin (1835-1920) de defalarca Altay'a gelmiş, coğrafî, etnografik ve folklor malzemeleri derlemiştir. Bu gezileri sonucunda topladığı malzemeleri dört cilt halinde yayımlamıştır.[19] Altay Türkçesi bilmeyen Potanin'e bütün malzemeleri Çevalkov tercüme etmiştir. Bu eserde destanlar, gelenek-görenekler, boylar hakkındaki bilgilerle birlikte masallar da mevcuttur.

1909 yılında V. Hvorov Altın Köl'ün kıyısındaki Artıbaş'ta yaşayan Porfiriy Parayev adlı masalcıdan derlediği Tuba boyuna ait iki masalı 1915 yılında yayımlamıştır.[20]

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan sonra yayımlanan ders kitapları içinde metin olarak folklor malzemelerine de yer verilmiştir. 1926 yılında neşredilen "Tañ Çolmon" adlı okuma kitabında Ç.A. Çunijekov'un yazdığı "Argımak", "Ercine", "Sañıskan la Sıgırgan" gibi masallar yer almıştır. Altay masallarının ilk toplu basımını Altay ressam Çoros Gurkin ile Rus şair G. Vyatkin 1926'da Rusça olarak Novosibirsk'de yayımlamışlardır.

1934 yılında Moskova'da Sovyetler Birliği Yazarlar Kurultayı'ndan sonra bütün Sovyetler Birliği topraklarında olduğu gibi Altay Türklerinin folkloruyla ilgili malzemeleri derleme ve yayımlama faaliyetleri de artmıştır. 1935 yılında bazı Altay masalları Moskova'da "30 Dey" *(30 Gün)* adlı derginin üçüncü sayısında yayımlanmıştır. Ak-Şili masalı ise "Oyrotskiy Komsomolets" adlı gazetede yayımlanmıştır.[21] 1930-40'lı yıllarda yapılan derleme ve bunları yayımlama çalışmaları her ne kadar ivme kazanmış olsa da bu çalışmalar daha çok destanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönem derleme çalışmalarına damgasını vuran en önemli isim aynı zamanda bir şair ve yazar olan Altay Türkü P.V. Kuçiyak olmuştur. Kuçiyak'ın yaptığı derlemeler müteaddit defalar yayımlanmıştır. Fakat masallar açısından en önemli yayın ilk olarak 1937'de Novosibirsk'te "Skazki Altaya" adıyla yayımlanan masal kitabıdır. Bu kitapta yirmiden fazla masal metnine yer verilmiştir. Neşredildikten sonra yoğun ilgi gören bu kitap "Altayskie Skazki" adıyla 1937'de Moskova'da, 1951 ve 1954 yıllarında "Altay Çörçöktör" adı ve Altay Türkçesiyle Gorno-Altaysk'da, sonra tekrar 1952'de Novosibirsk'te, 1955'te ise Barnaul'da yayımlanmıştır. Eser "Altay Comoktoru" adıyla Kırgızca olarak 1968'de de Frunze'de yayımlanmıştır.

1940'lı yıllarda Altay folklorunda destancı N.U. Ulagaşev'den yapılan derlemeler önemli yer tutar. Bu yıllarda Ulagaşev, repertuvarıyla âdetâ Altay destanlarını tek başına tarihin derinliklerinden alarak ilmin hizmetine sunmuştur. Bu sebeple destan derleme ve yayımlama çalışmaları fazladır. Fakat Ç. Çunijekov ve V. Yabıkov masal metinlerinden oluşan bir kitap çıkarmışlardır.[22] Çunijekov da 1945 yılında

---

[19] G.N. Potanın, Oçerki Severo-Zapodnoy Mongoli, San Petersburg, 1883.
[20] Trudı tomskogo Obşçestva İzuçeniya Sibiri, t. III, vıp. 1, Tomsk, 1915
[21] Ak-Şili, yazan S. Tobokov, Rusçaya çeviren B. Kairskiy, "Oyrotskiy komsomelets" gaz. 14 Aralık. 1935.
[22] Ç. Çunijekov, V. Yabıkov, Çörçöktör, Oyrot-Tura, 1941.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çocuklar için bazı Altay masallarını manzum olarak yayımlamıştır.[23]

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllar ise Ulagaşev'den sonra yetişen genç destancı A.G. Kalkin'den yapılan derlemelerle Altay folkloruyla ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. 1949 yılında Dağlık Altay'da Pedagoji Enstitüsü'nün kurulması, 1952 yılında Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün açılmasıyla folklor malzemelerini derleme ve yayımlama çalışmaları artmıştır. Bu yoğun metin çalışmalarının aksine teorik çalışmalar oldukça azdır.

Bu metin neşirleri arasında *Altay Albatınıñ Çörçöktöri*[24] (Altay Halkının Masalları) adlı masal kitabı 1954 yılında yayımlanır. Kitapta birçoğu hayvan masalı olmak üzere on dört masal vardır. Aynı adla ikinci bir kitap[25] 1966 yılında neşredilmiştir. Bu eserde de yine bir çoğu hayvan masalı olmak üzere on iki masal metni mevcuttur. Bunlara ilâve olarak biri tarihsiz olmak üzere *Altay Çörçöktör*[26] (Altay Masalları) adıyla iki masal kitabı yayımlanmıştır. Tarihi belirtilmeden basılan kitapta yirmi bir masal metnine yer verilmiştir. Bunların birçoğu hayvan masalıdır. Ünlü Altay şairi L.V. Kokışev redaktörlüğünde basılan *Altay Çörçöktör (1962)* adlı kitapta ise dokuz masal metni vardır.

Altay folkloru ve dolayısıyla masal metinlerinin müstakil neşrine 1990'lı yıllara kadar bir süre ara verilir. 1993 yılında Üç-Sümer yayınları arasında *Altay Çörçöktör*[27] adlı bir kitap yayımlanır. Bu kitap diğer neşirlere nazaran daha ilmî bir yayındır. Eserde Altay Türklerinin güney ve kuzey boylarının masallarına yer verilmiştir. Daha önceki kitapların tamamı edebî dille yayımlandığı halde bu kitapta derlenen ağzın özellikleri mümkün olduğunca muhafaza edilmiştir. Kitabın *Kire Sös* (Söz Başı) kısmında belirtildiği üzere Çalkandu boyuna ait masallara çok az müdahele edilmiştir. Tuba masallarını ise kaynak kişi M. Altayçinov edebî dille yazmıştır. Kitapta altı hayvan masalı *(tındular kereginde çörçöktör)*, on bir sihirli masal *(kuulgazındu çörçöktör)*, üç tane de realist masal *(con ortodo cadın-cürüm kereginde)* olmak üzere yirmi masal metni mevcuttur. Ayrıca eserde kaynak kişiler hakkında bilgi, M.A. Tolbina tarafından yazılan 'Altay Kuulgazındu Çörçöktördiñ Marı' *(Sihirli Altay Masallarının Stili)* adlı bölüm, bibliyografya ve sözlük mevcuttur.

1993 yılında esasında bir kayçı (destan anlatıcısı) olan N.K. Yalatov *Çañkır Tuulardıñ Çörçöktöri*[28] (Çakır Dağların Masalları) adlı bir masal kitabı hazırlamıştır. Bu kitap da Üç-Sümer yayınları arasında çıkmıştır. Eserin başında T. Şincin tarafından *Altaydıñ Oygor Çörçökçizi* başlığında N.K. Yalatov hakkında bilgi verilmiştir. Eserde birçoğu daha önce yayımlanmış olan on yedi masal mevcuttur. Bunların dışında seksen sekiz sayfalık eserin yetmiş altıncı sayfasından itibaren Altay inanışları ve otuz altı atasözü kitaba eklenmiştir.

Bayat boyunun masallarını A. Tıdıkov *Bayat Çörçöktör*[29] (Bayat Masalları) adıyla hazırlamış, eser Üç-Sümer yayınları tarafından 1994 yılında basılmıştır. Kita-

---

[23] Ç. Çunijekov, Baldardıñ Çörçöktöri, 1945; ikinci baskı için bk. 1957.
[24] Altay Albatınıñ Çörçöktöri, Red. L. Kokışev, Gorno-Altaysk, 1954.
[25] Altay Albatınıñ Çörçöktöri, Red. Z.S. Surazakova, Gorno-Altaysk, 1966.
[26] Altay Çörçöktör, Red. E. Plehanova, Gorno-Altaysk, ?.
Altay Çörçöktör, Red. L. V. Kokışev, Gorno-Altaysk, 1962.
[27] Altay çörçöktör, Haz. Kandarakova Anna Makarovna-Tolbina Mira Ayılçınovna, Gorno-Altaysk, 1993.
[28] N.K. Yalatov, Çañkır Tuulardıñ Çörçöktöri, Gorno-Altaysk, 1993.
[29] A.Tıdıkov, Bayat Çörçöktör, Gorno-Altaysk, 1994.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bın adının masal olarak verilmiş olmasına rağmen ilk yirmi sayfasında Bayat boyuna ait atasözleri, alkışlar, ninniler, kojonlar (şarkılar), düğün kojonları yer almaktadır. Eserin 21-51. sayfaları arasında yedi masal metni verilmiştir.

Bu müstakil neşirlerin dışında bazı folklor kitapları ve antolojilerinde de masal metinlerine yer verilmiştir. *Altayskiy Folklor*[30] (Altay Folkloru) adlı eserde Çalkandu boyunun folkloruna ait malzemeler aynı sayfa içinde Çalkandu ağzı ve Rusça olarak karşılıklı verilmiştir. Kitabın Giriş kısmını M.Ç. Çumakayeva yazmıştır. Eserde üç destan, on altı masal, otuz üç efsane, alkışlar, türküler ve sözlük kısmı vardır.

Yukarıda incelenen ve doğrudan folklorla ilgili olarak hazırlanmış kitapların dışında Altay masallarıyla ilgili en önemli kaynaklar, N.A. Baskakov'un Altay ağızlarıyla ilgili hazırladığı dil çalışmalarıdır. Bunlardan ilki araştırmacının Tuba diyalektini incelediği Dialekt Çernevıh Tatar (Tuba-Kiji)[31] adlı eseridir. Baskakov'un bu eserindeki metinlerin tamamı folklor ürünleridir. Eserde türküler, bilmeceler, ay adları, destan ve efsanelerin yanı sıra on masal metnine yer vermiştir. Baskakov'un Altay Türkleri ile ilgili ikinci kitabı Kumandı ağzını incelediği çalışmasıdır.[32] Bu eserinde de Baskakov, geniş bir dil incelemesinden sonra diğer sözlü edebiyat türlerinin yanında yirmi sekiz masala yer vermiştir. Baskakov, Çalkandu ağzıyla ilgili çalışmasında ise on Çalkandu masalı bulunmaktadır.[33]

Altay masallarıyla ilgili metin neşirleri içinde önemli olanlardan biri *Er-Samır*[34] adlı destan antolojisidir. Bu kitapta destan anlatıcısı N.U. Ulagaşev'in anlattığı dokuz destanın yanı sıra İvanak, Sınaru, Irıstu ve Çelmeş adında dört masal metnine de yer verilmiştir. K. İ. Maksimoviç tarafından hazırlanan ve Teleüt boyuna ait folklor malzemelerini içeren Altay Folklor[35] adlı kitapta destanlar, gelenek, görenek, inançlar ve türkülerin yanı sıra *Kara-kaan Abışka, Paltır-Tas* adlı iki masal da mevcuttur.

Altay Masallarıyla ilgili son dönemde yapılan iki önemli çalışma vardır. Bunlar T.M. Sadaolova tarafından hazırlanan Altay masallarının Altay sözlü edebiyatının diğer türleriyle ilgisinin incelendiği T.M. Sadalova, Altayskaya Narodnaya Skazka Etnofolklornıy Kontekst i Svyazi Drugimi Janrami, (2003) ve M.A. Demçinova tarafından hazırlanan Altay sihirli masallarının incelendiği Altayskaya Bolşebnaya Skazka (2003) adlı eserlerdir.

---

[30] E.P. Kandarakovoy, M.Ç. Çumakayeva, Altayskiy Folklor, Gorno-Altaysk, 1998.
[31] N.A. Baskakov, Dialekt Çernevıh Tatar /Tuba-Kiji/ Tekst i Perevodı, Moskova, 1965.
[32] N.A. Baskakov, Dialekt Kumandintsev (Kumandı-Kiji) Grammatiskiy Oçerk, Tekstı, Perevodı i Slovar, Moskova, 1972.
[33] Dialekt Lebedinskih Tatar-Çalkantsev (Kuu-Kiji), Grammatiçeskiy Oçerk, Tekstı, Perevodı, Slovar, Moskova, 1985.
[34] N.U. Ulagaşev, Er-Samır, Gorno-Altaysk, 1986.
[35] K.İ. Maksimov, Altay Folklor, Gorno-Altaysk, 1995.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

III. ALTAY MASALLARININ DİĞER TÜRLERLE MÜNASEBETİ

1. Altay Masallarıyla Destanları Arasındaki Münasebet

Altay Türklerinde destan ve masal türleri birbirlerinden tam anlamıyla ayrılmış türler değillerdir. Bu durum her iki türün adlandırılmasında da görülür; Altay Türkleri masala çörçök, destana ise kay-çörçök adını verirler. Kay kelimesi boğazdan çıkan belli bir ezgi anlamına gelir. Altay Türkçesindeki masal ve destanın aynı kelimeyle ifade edilmesi Hakas ve Tuvalarda da görülür. Hakaslar masala *nımah* destana *alıptıh nımah*, Tuvalar masala *tool* destana ise *maadırlıg tool* derler.[36]

Altay Türklerine ait bazı destanların hâlâ masal olarak anlatıldığı görülmektedir. N.İ. Baskakov'un Kumandı diyalektini incelediği eserinde Közüyke destanının bir bölümünün masal hâli mevcuttur.[37] Aynı masal metni Teleüt boyunun folklorunu ve bu boya ait sözlü edebiyat ürünlerinin neşredildiği *Altay Folklor* adlı kitapta da mevcuttur. Adı geçen eserde metin kay-çörçöktör *(destanlar)* bölümünde verilmiş olsa da hem nazım nesir karışık olarak verilmiş olması hem de hacim olarak (on üç sayfa) kısa olması sebebiyle masal özellikleri taşımaktadır.[38] Figen Dilek tarafından Kumandılar arasından Alıp-Manaş destanının isi masal olarak anlatımı derlenmiştir.[39] Ayrıca *Solodoy-Mergen* masalıyla *Kara-Taacı Kız Destanı*, *Booçı-Ajar la Boktoş* masalıyla *Kögüdey-Kökşin le Boodoy-Koo* destanları arasında tam bir benzerlik vardır.[40] Bu benzerliği daha açık belirtmek için adı geçen destan ve masalların özetlerini aşağıda karşılıklı olarak verilmiştir.

Sanaa-Mergen Masalı	**Kara-Taacı Kız Destanı**
Karatı-kaan'ın yedi oğlu ava çıkar. Ava çıkan yedi genç Sanaa-Mergen adlı ihtiyar bir kadına misafir olurlar. İhtiyar kadının yaptığı yemekleri çok beğenen yedi genç onu babalarına överler. Karatı-kaan ihtiyar kadını kendisine aşçı yapmak ister. Kadın kağanın teklifini kabul etmez. Kağan kadına ordusunu gönderir. İhtiyar kadın Karatı-kaan'ı öldürüp, ordusunu yener.	Yalnızca bir keçisi olan ve tek başına yaşayan Kara-Taacı adlı kızın evine kağanın bahadırlarından olan Temir-Bökö'nün yolu düşer. Genç kızın yaptığı yemekleri çok beğenen Temir-Bökö kağanın yurduna döndüğünde Kara-Taacı ile evlenmek istediğini söyler. Kağan bu kızı kendisine aşçı yapmak için bütün adamlarını toplayarak kızla savaşmaya gider. Temir-Bökö genç kızın yanında yer alır. Birlikte kağanı yenerler. Evlenen gençler huzurlu bir hayat sürerler.

[36] Sibirya Türklerinde masal ve destan türleri arasındaki ilişkiye bir örnek olması açısından bk. Mehmet Açа, Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu, Milli Folklor, S. 72, Ankara, 2006, s. 85-95.

[37] N.A.Baskakov, Dialekt Kumandintsev (Kumandı-kiji), Grammetiçeskiy Oçerk, Tekstı, Perevodı i Slovar, Moskova, 1972, s. 127.

[38] K. İ. Maksimov, a.g.e. , s. 41-53.

[39] Bu metin Figen Dilek tarafından 1998 yılında Gorno-Altaysk şehrinde Prokopiy Andreyeviç Yelbayev adlı kişiden derlenmiştir,

[40] Kara-Taacı Kız Destanı ile Kögüdey-Kökşin le Boodoy-Koo destanlarının tam metni için bk. Aleksey Kalkin, Ay-Sologoy lo Kün-Sologoy, Gorno-Altaysk, 1989.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Booçı-Ajar la Boktoş Masalı	**Kögüdey-Kökşin le Boodoy-Koo Destanı**
Booçı-Ajar adlı ağabey ile Boktoş adlı kız kardeşi birlikte yaşarlar. Ağabeyi ava çıkınca ateşi söndüren Boktoş uzaktaki bir cadıdan ateş alır. Cadı eleğe koyduğu ateşin dökülen küllerini takip ederek Boktoş'un yanına gelir. Cadı sürekli gelerek Boktoş'un kanını emer. Bunu gören Booçı-Ajar cadıyı öldürür. Boktoş erkek kılığına ağabeyinin beşik kertmesi olan Kün-kaan'ın kızını alır. Fakat önce kağanın yaptığı yarışları kazanır. Boktoş ve Kün-kaan'ın kızı Booçı-Ajar'ı diriltip mutlu yaşarlar.	*Birlikte yaşayan iki kardeşten erkeği avlanmak için yola çıkar. Evde kalan genç kız ağabeyinin tembihini tutmayıp kısraklarını keser, ateşi söndürür. Ateş almak için gittiği Celbegen kızı öldürür. Yurdunu yağmalatır. Geri dönen ağabeyi kız kardeşini diriltir. Fakat Celbegen'le yaptığı savaşta ölür. Dirilen kız kardeş ağabeyinin kılığına giderek bir kağanın kızını evlendirmek için tertiplediği bütün müsabakaları kazanararak yurduna döner. Gelini eve bırakan genç kız ağabeyine bir mektup yazarak tavşana dönüşür ve dağa çıkar. Eve getirilen gelin kızın ağabeyini diriltir.*

Közüdey ve Arık-Bökö gibi Bayat boyuna ait bazı masallar, konuları itibariyle destansı bir hava taşırlar. Her iki masalın kahramanlarında destan kahramanının özellikleri görülür. Közüdey masalında peş peşe gelen bazı cümleler secilidir. (*Arık-Bökönïñ adına mingeni le köründi. Teñeride buluttardıñ aldıla, cerde mönkü kırlardıñ üstile tulbar at uçup kaldı. Eki köstöñ ot çaçılat, eki tumçuktañ ış cayılat. Tulbar attıñ celbüzine teñeriniñ bulutları cerde ezilet, cerdiñ tozını teñeride burkurayt.)* .

Esasında Altay destan anlatıcıları da anlattıkları destanların tamamında destan karşılığı olarak kay-çörçök tabirini kullanmazlar, onun yerine çörçök derler. Bizim Altay masallarıyla destanları arasında tespit edebildiğimiz diğer benzerlik ve farklar şunlardır:

Altay masalları yarım ilâ yirmi sayfa uzunlukları arasında ve nesirdirler. Manzum masal örneği sadece Bayat Türklerine ait Ak-Köböñ Baatır adlı masaldır. Esasında Bayat masallarının birçoğunda destansı unsurlar ön plandadır. Altay destanları ise 600-700 ile 7500 mısra arasında bir hacme sahip olup tamamı nazımdır.

Türk destanlarının bir kısmında kahraman tarihî bir zeminde bulunduğu halde, Altay destanları için bu durum söz konusu değildir. Altay destan ve masal kahramanlarının tamamı hayalîdir.

Altay destanlarının kahramanları genellikle kağanlar veya onların oğullarıdır. Altay masallarında ise kahramanlar daha çok sıradan insanlardır. Her iki türde de bazen kahraman erkeğin gökteki tanrıların kızlarıyla evlendikleri görülür. Meselâ Arık-Bökö masalında masal kahramanı Arık-Bökö, göğün üçüncü katında yaşayan tanrının kızı Erke-Koo ile evlenir. Altay-Buuçay destanında ise destan kahramanı Altay-Buuçay yine gökteki tanrının kızı Temene-Koo ile evlenir. Fakat hem Arık-Bökö masalında hem de Altay-Buuçay destanında tanrılar kızlarının yeryüzünde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaşayan biriyle evlenmesinden memnun değildirler.

Ker-Cutpa, Moñus ve bilhassa Celbegen gibi olağanüstü yaratıklar, Altay masalları ve destanlarının ortak unsurlarıdır.

Altay masal ve destanlarında zamanın geçtiğini anlatan *ança-mınça öy ötti..., aylar aylanıştı, cıldar cılıştı..* gibi ifadeler; kahramanın yolculuğu anlatılırken ne kadar yol alındığını belirtmek için *söylenen üç suu keçdi, üç tuu aştı/ kança suular kança suular keçken, kança tuular aşkan...* gibi sözlerle; genç kız ve kadınların güzelliğini anlatmak için kullanılan *arı körzö ay keberlü/beri körzö kün keberlü...* gibi ifade kalıpları sıkça görülür.

Her iki anlatım türünde de dağ, ormanlık dağ (tayga), nehir kıyıları ortak açık mekânlardır. Her iki türde de kapalı mekânlar yok denecek kadar azdır. Bunlar da ancak *ev*, saray... gibi yerlerdir. Masallarda olayların muhayyel bir coğrafya yani masal ülkesinde geçmesi beklenir. Halbuki Altaylara ait her iki türde de coğrafya Altay olarak tasvir edilir. Altay kelimesi çoğunlukla Altay Türklerinin yaşadığı coğrafya anlamına kullanılırken bazen de bölge, yöre anlamında kullanılmaktadır.

Altay masal ve destanlarında kılık değiştirme bilhassa *tas/tastarakay (dilenci, hırpanî)* kılığına girme çok sıkça görülür. Bu iki türde görülen bir diğer önemli ortak motif ise ölen sevgiliyi veya insanı diriltme motifidir.

Altay destan ve masallarında kağan ve beylerin kızları gençlerin yarıştırılmasıyla evlendirilir. Ösküs Uul la Emey Aru masalında olduğu gibi birçok Altay destanında da kağan kızını evlendirirken yarışma düzenler. Bu yarışlar; altmış veya yetmiş perdenin arkasına kadar sıçramak, dağdaki yabanî bir hayvanı getirmek, ağır bir taşı kaldırıp taşımak ... şeklindedir. Ösküs Uul la Emey Aru masalında ayıyı beye getirme motifine Malçı-Mergen destanında da rastlanır.

Ölüyü diriltme motifi Altay masal ve destanlarında görülen ortak bir motiftir. Booçı Ajar la Boktoş masalında ölen kahramanın diriltildiği görülür. Aynı motif Kozın-Erkeş destanında ve daha birçok destanda mevcuttur. Dirilen kahraman genellikle "men kandıy uzak uyuktadım" *(ben kadar uzun uyudum)* diyerek uyanır/dirilir.

Demçinova Altay masallarının destanlarla olan münasebeti hakkında şu sonuçlara varmıştır: Farklı zamanlardaki farklı şekillerde yapılan incelemeler, sihirli masal ve epizotlarında stilistik düzeyinde gösterir. Aynı zamanda kahramanlık eposunun da icracıları olan Altay masalcılarının çoğu, epik tasvirleri olması gerektiğinden daha fazla kullanırlar. Aynı masalcıdan bir masalın farklı zamanlarda yapılan kayıtlarında epik stilin unsurları olan ortak yerleri aynen kullandıkları görülmüştür. Epik olma derecesi ilk kayıtlarda daha güçlüdür, ancak bu durum masal geleneği normlarını bozmaz. Masalı stilistik derecesinde analize ederken, masalcı uzun zaman diliminde kendisine ait belirli icra tarzını kullanır. Bu tarzın özelliği, epik bir eserin müziksiz tipik formüllerle ritmik manzumenin ahengidir. Bu durumda epik klişe formüllerinin nesir ile birleşiminin farklı tarzları oluşur. Masalcı, nesirde manzum formüllerini "şiirin başlangıç ve sonuç bölümlerinde "manzumeleştirme" aracılığıyla serpiştirmektedir. Manzum konuşmanın ritmiği, telaffuzların sıralanması, mantıksal vurgu, son kelimelerin tekrarlanması ile gerçekleşir. Manzumenin ritmikleşmesi, masal ve manzume stillerinin birleşmesi imkânını verir. Formüllerle verilen masala özgü olan yerler daha sabittir. Bunlarda sadece kelimelerin gramer şekilleri değişir. Tasvir-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ler epik ortak fondan alınan formüllerle tamamlanır. Masalcı ortak destek formüllerle sınırlı kalmaz, masal kahramanının dış görünüşü ve hareketlerinin tasvirini detaylı bir şekilde gerçekleştirir. Epik tasvirler konuşmayı bezeyen unsurlar olarak kahramanları idealize eder ve bazı epik kahraman özelliklerini de katar.[41]

2. Altay Masalları ve Efsaneleri Arasındaki Münasebet

Altay sözlü edebiyatında destan, masal ve efsane türlerinin tam ayrılmamış olması sözlüklerde de kendini gösterir. 1947 yılında basılan "Oyrotsko-Russkiy Solvar"[42] adlı Altay Türkçesi sözlüğünün 130. sayfasında efsane karşılığı olarak kullanılan *soocın* kelimesi çörçök *(masal)* ve tuucı *(destan)* kelimeleriyle açıklanmaktadır. Aynı sözlüğün 159. sayfasında *tuucı* kelimesi de *çörçök* ve *soocın* ile açıklanır. Sözlüğün 181. sayfasında bu kez *çörçök* kelimesi *soocın* ve *tuucı* ile mukayese edilmektedir. Şüphesiz Altay destan anlatıcıları anlattıkları destanların gerçek olduğuna inanmaktadırlar. Aynı durum bazı efsane anlatıcıları için de geçerlidir. İ.B. Şincin 1976 yılında Kan-Oozı aymağında *Bekpeyev Bay* adlı kişiden "İyt le Kiji" adlı efsaneyi derlerken Bekpeyev'in efsaneyi çok içten anlattığını ve onun anlattığı metinden bugüne dair sonuçlar çıkardığını şöyle açıklar: Efsanede tanrı insanı yaratır ve başına köpeği bekçi bırakır. Köpeği kandıran Erlik insanı canlandırır. Efsaneyi anlatan Bekpeyev gözlerini irileştirip, şaşırmış gibi yaparak, sesini değiştirip; bakın bugün de kapının önünde bekleyen köpek eve yaklaşan yabancıyı Erlik'e benzetip havlar. Sahibini yani tanrının ona koruması için bıraktığı insanı (ev sahibini) bu hâlâ Erlik sandığı gelen yabancıdan korumaya çalışır.[43] Altay masallarıyla destan ve efsaneleri arasındaki ilişki açısından Közüyke tipik bir örnektir. Metnin destan, masal ve efsane olarak anlatımları mevcuttur.[44] Aynı şekilde Celven maslıyla ayın yüzündeki şekillerin oluşumunu açıklayan efsaneler arasındaki konu birliği dikkat çekicidir.[45]

Masal ve efsane arasındaki olağanüstülüklere yer verme ve bunları anlatma teması Altay masal ve efsaneleri için de geçerlidir. Buna mukabil Altay Türkleri için tarihlerinin ve sosyal hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olan Altay efsanelerinde de sıkça görülen sööklerin *(uruk/boy)* oluşumu ve aralarındaki ilişkiler konusu masallarda hemen hemen hiç görülmez.

Her iki tür de (masal ve efsane) hayal ürünü olduğu halde efsanedeki inandırıcı olma özelliği onu masaldan farklı kılar. Fakat Altay sözlü edebiyatında masal, destan ve efsane türleri tam olarak birbirinden ayrılmış değildir. Bu sebeple Altay masallarıyla efsaneleri zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır. Yazılı kaynaklardan birinde efsane olarak karşımıza çıkan metin bir diğer kaynakta masal olarak verilmektedir. Çalışmamızdaki 15, 40, 42 ve 61 numaraları masallar bunun açık örnekleridir.[46]

---

[41] M.A. Demçinova, Altayskaya Bolşebnaya Skazka, Gorno-Altaysk, 2003, s. 132.

[42] N.A. Baskakov-T.M. Toşçakova, Oyrotsko-Russkiy Slovar, Moskova, 1947.

[43] E.e. Yamayeva-İ.B. Şincin, Altay Kep-Kuuçındar, Gorno-Altaysk, 1994, s. 379-381.

[44] Közüyke'nin efsane metni için bk. Metin Ergun, Türk efsanelerinde Değişme Motifi, Ankara, 1997, s. 728.

[45] Bu konudaki efsaneler için bk. E.E. Yamayeva-İ.B. Şincin, Altay Kep-Kuuçındar, Gorno-Altaysk, 1994, s75-78.

[46] Numaralı verilen masalların efsane olarak kaydadildikleri metinler için bk. E.E. Yamayeva, İ.B. Şincin, Alltay Kep-Kuuçındar, Gorno-Altaysk, 1994. (Bu kitapta 10, 24, 25, 26, ve 307 numaralı efsaneler)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bazı Altay efsaneleri zaman içinde masallaşmışlardır. Örnek olarak "İyt Emes Bolzo" *(Köpek Olmasaydı)* adlı metin kaynaklarda hem masal hem de efsane metni olarak yer almaktadır. Benzer bir örnek olarak *"Çıçkan Ia Töö"* masalıyla *"Çıçkan Cıl"* efsanesi gösterilebilir. Bu metinlerde farenin on iki hayvanlı Türk takvimine nasıl girdiği anlatılır. Aynı durum Ergekti-Uul masalıyla Gorno-Altaysk kentinin yakınındaki Aya-Köl gölünün oluşumuyla ilgili anlatılan efsanede de görülür. Ergekti-Uul masalında ayın üstünde görülen karaltıların aya kaçan Şulbıs adlı su iyesi olduğu söylenir. Efsanede ise halk Aya-Köl'ün aydan inen Celbegen'in bıraktığı çukurdan oluştuğuna inanır. "Caan (Mamont) Dep Annıñ Ölgöni" adlı masal ise Nuh efsanesinin âdeta bir bölümüdür. Adı geçen masalda çıkan selden hayvanları kurtarmak isteyen insanın gemisine mamut binmek istemez. Büyüklüğüyle kibirlenir. Fakat sonuçta boğularak ölür.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İkinci Bölüm

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

ALTAY MASALLARININ TÜRKİYE'DEKİ VERSİYONLARI

Araştırmacı Türkologların fikirlerine göre, Sibirya-Altay Türklerinin kültürü, Türkistan, İdil, Ural nehirleri dolayları, Kırım, Şimâli Kafkas, Azerbaycan, Anadolu ve Hind nehirlerine kadar yayılan Türkler arasında yaşamaktadır. Bunun için de birbirine bağlı olan umumî Türk kültürünün varlığı ilmî bakımdan tasdik edilmiştir. Böylece umumî Türk kültürüne şüphe ile bakanların efsanelerine son verilmiştir.[47]

Altay masallarının Türkiye'deki versiyonlarını tespit edebilmek için aşağıda liste hâlinde verilen yayınları taradık. Bu yayınları taradıktan sonra versiyonlarını bulabildiğimiz masalların önce özetlerini verdik. Daha sonra *'Değişmeler'* başlığı altında mevcut değişmeleri ve Türkiye'deki yayılma alanlarını değerlendirdik. Bazı Altay masallarının Türkiye'de birden fazla versiyonunu tespit ettik. Bunların hepsini birden değerlendirme imkânı ve çoğunlukla Türkiye'deki versiyonlar arasındaki değişmeler fazla olmadığından bunlardan ancak birini veya birkaçını değerlendirdik. Değerlendirmenin sonunda ise iki tablo halinde masalların versiyon sayılarını ve illere göre dağılımını verdik.

Versiyonları tespit ederken kompozisyon bütünlüğüne dikkat ettik. Bu amaçla EB'den motif sıraları verilen masallar içinde Altay masallarının versiyonu olarak karşımıza çıkanları da bu bölüme dahil ettik. Çalışmamızın metin kısmında yer alan masallardan 31'inin versiyonunu tespit ettik. Ulaştığımız bu sayı başlangıçtaki tahminimizin çok ötesinde oldu. Bu bize Altay masallarının % 28'inin Anadolu coğrafyasında; doğuda Kars'tan batıda İzmir ve Edime'ye, güneyde Adana'dan kuzeyde Ordu ve Sinop'a kadar hâlen canlı bir şekilde yaşamakta olduğunu gösterdi. Bu sayı ve versiyonların illere göre dağılımı şüphesiz Türkiye'deki masal neşriyatının durumuyla doğrudan ilgilidir. Anadolu masal külliyatı tam olarak derlenip tasnif edildiğinde şüphesiz bu sayı artacaktır. Tespit ettiğimiz versiyonların büyük kısmının Türkiye'deki yayılma alanları EB'de kayıtlı idi. Fakat biz EB'nin yayımlanma tarihi olan 1953 yılından sonraki neşirleri de gördüğümüz için yayılma alanlarına yeni ilaveler yaptık.

Altay masallarının Türkiye'deki versiyonlarını tespit edebilmek amacıyla taradığımız eserler; kitaplar, tezler (yüksek lisans ve doktora) ve dergilerden oluşmaktadır. Bunlar şunlardır:

[47] Baymirza Hayit, Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri, İstanbul, 1987, s. 39.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KİTAPLAR

Ahmet Bican Ercilasun, Kars İli Ağızları, Ankara, 1983.

Ahmet Caferoğlu, Anadolu Ağızlarından Toplamalar, Ankara, 1995.

_____ , Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler, İstanbul, 1951.

_____ , Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Ankara, 1995.

_____ , Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Ankara, 1995.

_____ , Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Ankara, 1995.

_____ , Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, Ankara, 1994.

Ali Berat Alptekin, Hayvan Masalları, Ankara, 1991.

_____ ,Taşeli Masalları, Ankara, 2002.

Bahtaver, Türk Masalları, İstanbul, 1939.

Eflatun Cem Güney, Masallar, Kültür Bak. Yay. , Ankara, 1990.

Efrasiyap Gemalmaz, Erzurum İli Ağızları, Erzurum, 1978.

Emin Kalay, Edirne İli Ağızları, Ankara, 1998.

Enver Behnan Şapolyo, Türk Masalları, İstanbul, 1948.

Erdoğan Tokmakçıoğlu, Ünlü Türk Masalları, İstanbul, 1968.

Ertuğrul Taylan, Çokaklı Köyü, Ankara, 1995.

İsmail Hakkı Akay, Balıkesir Halkıyatından: Masallarımız, Balıkesir Türk Dili Matbaası, 1942.

Mehmet Tekin-Bülent Nakip, Dr. Edip Kızıldağlı'nın Derlediği Hatay Masalları, Antakya, 1994.

Mehmet Tuğrul, Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı: Menkabe, hikâye, masal, fıkra, İstanbul, 1969.

Mehmet Yardımcı, Yaşayan malatya Masalları, Malatya, 1996.

Metin Karadağ-Mehmet Akkaya, Kazdağı Masalları, Ankara, 1997.

Muhsine Helimoğlu Yavuz, Masallar, Ankara, 1994.

_____ , Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Kültür Bak. Yay., Ankara,2002

Mükim Sağır, Erzincan ve Yöresi Ağızları, Ankara, 1995.

Naki Tezel, Türk Masalları c. I, II, Kültür Bak. Yay., Ank. 1985.

Nuri Taner, Yalova Masalları, İstanbul, 1995.

Öcal Oğuz- Aydoğan, Emine, Çorum'dan Derlenen Masallar, Ankara, 2004.

Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ankara, 1997.

_____ , Zaman Zaman İçinde, İstanbul, 1998.

S. Olcay, A. B. Ercilasun, E. Arslan, Arpaçay Köylerinden Derlemeler, Ankara, 1988.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ankara, 1973.

Tahir Alangu, Billur Köşk Masalları, İstanbul, 1961.

_____, Keloğlan Masalları, İstanbul, 1967.

Tuncer Gülensoy, Kütahya ve Yöresi Ağızları, Ankara, 1988.

Turgut Günay, Rize İli Ağızları, Ankara, 1978.

Türk Masalları, Kanaat Kütüphanesi, 1930.

Türkiye Masalları, Masal Zinciri, Türkiye yayınevi, İstanbul, 1948.

Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum, 1975.

Yener Gani, Yaşayan Ünlü Masallar, İstanbul, 1966.

Yusuf Ziya Demircioğlu, Yörükler ve Köylülerde Masallar, İstanbul, 1934.

Zeynep Korkmaz, Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ankara, 1994.

_____ ,Nevşehir ve Yöresi Ağızları, Ankara, 1994.

TEZLER

Doktora Tezleri

1. Ruhi Kara, Erzincan Masalları, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Erzurum, 1996. (YTN: 51883)

2. Behiye Köksel, Gaziantep Masalları Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Konya, 1995. (YTN: 43624)

3. Mehmet Özçelik, Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir Araştırma, , Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Konya, 1993. (YTN: 26341)

4. Esma Şimşek, Çukurova Masallarında Tip ve Motif Araştırması, Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Elazığ, 1990. (YTN: 19197)

5. Yılmaz Önay, Van Masalları Üzerine Bir Araştırma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Van, 1995. (YTN: 42580)

6. Seyit Emiroğlu, Meram İlçesi (Konya) Masalları Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Konya, 1996. (YTN: 54424)

7.Ahmet Öcal, Karakuyu Köyü (Boğazlıyan-Yozgat) Çevresi Masalları 2 cilt, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Erzurum, 2000. (YTN: 89827)

8. Namık Aslan, Yozgat Masallarında Tip ve Motif Araştırması (İnceleme-Metinler) Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Kayseri, 1994.(YTN: 37064)

Yüksek Lisans Tezleri

1. Nedim Bakırcı, Niğde Masalları, Niğde Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Niğde 2000. (YTN: 102163)

2. Yılmaz Akgün, Trabzon Masalları Üzerine Bir Araştırma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Van, 2000. (YTN: 94464)

3. Rasim Deniz, Kayseri Masalları, Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Kayseri, 1992. (YTN: 20985)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4. Melek Ketre, Adana Masalları Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Adana, 1998. (YTN: 64919)

5. Arzu Dolu, Diyarbakır ve Yöresi Masallarında Motif İncelemesi, Dicle Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Diyarbakır, 1997. (YTN: 642489)

6. Halil Altay Göde, Yalvaç Masalları Üzerine Bir İnceleme, Süleyman Demirel Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Isparta, 1997. (YTN: 62126)

7. Ekrem Kıraç, Divriği Masalları, Cumhuriyet Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Sivas, 1996. (YTN: 52176)

8. Şaziye Şimşek, Ayaş Halk Masallarının Tip ve Motif Kataloğu, Ankara Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., Ankara, 1995. (YTN: 41623)

C. DERGİLER

1. Halk Bilgisi Haberleri (1929'dan 1927'ye kadar 125 sayı)

2. Folklor Postası (Ekim 1944'ten itibaren 19 sayı)

3. Türk Folklor Araştırmaları (1 Ağustos 1949'dan itibaren 1980'e kadar 366 sayı)

4. Karaelmas

5. Kars Eli

Taradığımız bu yayınlar içinde versiyonlarını tespit edebildiğimiz Altay masalları ve versiyonların değerlendirilmesi şu şekildedir:

1. Altay masallarından birbirlerinin varyantı olan **Kudaçı Tülkü** *(Dünürcü Tilki)* ve **Ösküs Oolak la Tülgü** *(Öksüz Delikanlıyla Tilki)* masallarının AGUG, AMÜA, MZ, EM, ERM, GM, NM, M, TRM, YM, YMM, YMT, TF, GAİAD'de iki, MKHE'de üç olmak üzere toplam on altı versiyonunu tespit ettik. Fakat bunlardan EM, GM ve M'deki versiyonları inceledik. Masalın Altay varyantlarının özetleri şöyledir:

Kudaçı Tülkü

Aç bir tilki yiyecek ararken yoksul fakat yakışıklı bir delikanlı olan Cılañaş'ı görür. Tilki delikanlıyı evlendirmek için türlü oyunlar dener. İlk olarak, Karatı-kaan'a gelip ondan Cılañaş adına büyük bir kazan ister. Aldığı kazanı köylülerden topladığı tereyağıyla doldurur. Kazanın dibinde biraz tereyağı bırakarak kağana getirir. Sonra delikanlının para tartmak için kağandan terazi istediğini söyler. Teraziyi alan tilki yine köylülerden topladığı paraları terazinin kenarlarına sıkıştırarak kağana götürür. Kağana Cılañaş'ın onun kızıyla evlenmek istediğini söyler. Kağan kabul eder. Tilki dönerken kağanın yurdunun yakınındaki köprünün ayaklarını kemirir. Cılañaş kağanın yanına gelirken yıkılan köprüden nehre düşer. Tilki köylülere köprünün yıkılma sebebinin delikanlının kağana getirdiği hayvanların ağırlığını köprünün taşıyamadığını söyler. Cılañaş kurtarılır. Düğün yapılır. Sekizinci gün hep beraber kağanın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sarayından ayrılırlar. Tilki önden giderek yılanlar kağanına Karatı-kaan'ın geldiğini hepsini öldüreceğini söyler. Yılanlar tilkiden yardım ister. O da onları bir ot yığınının içine saklayıp yakar. Yılanların altın sarayını Cılañaş'ınmış gibi gösterir.

Ösküs Oolak la Tülgü

Ava çıkan öksüz bir delikanlının tavşan yakalamak için kurduğu kapana bir tilki düşer. Tilki kendisini öldürmemesi hâlinde delikanlıya bir yardımının dokunacağını söyler. Tilki bu sözünü yerine getirmek için delikanlıya on fıçı içki hazırlatır. Yola çıkarlar. Tilki delikanlının çıplak bedenine çiçekler yapıştırır. Kız alacakları köye yaklaştıklarında kasten köprüden aşağı düşerler. Tilki dünür geldikleri insanlara getirdikleri hediyelerin ve delikanlının elbiselerinin suya kapılıp gittiğini söyler. Kızın babası ve köylüler delikanlıya güzel elbiseler giydirir. Delikanlı elbiselerin güzelliğinden şaşırıp sürekli kendine bakar. Bunu önlemek için tilki elbiselerin yakasına iğneler batırır. Gelin alıp giderken tilki, yılanlara onları öldürmek için kartalın geldiğini söyler. Sazlığa soktuğu yılanları yakar. Delikanlıyı ve gelini onların evine yerleştirir. Daha sonra delikanlının vefasını ölçmek için onu imtihan eder. Delikanlıyı vefalı bulan tilki oradan ayrılıp gider.

Masalın Türkiye'deki versiyonlarından biri EM'de **Keloğlan Sarmısaki Beyoğlu** adıyla 3 numaralı masal olarak kayıtlıdır. Özeti şöyledir:

Keloğlan çobanlık ederken bir tilkiyle arkadaş olur. Tilki padişahın küllüğünde bulduğu bir altını, padişahtan istediği ölçeğin altına yapıştırarak, Keloğlan'ı çok zenginmiş gibi gösterir. Padişahın kızını Keloğlan'a ister. Gelin almaya giderlerken, Keloğlan'ın elbiselerini suya atar, padişaha güveyinin elbiselerinin, atlarının ve getirdiği hediyelerin suya gittiğini söyler. Padişah Keloğlan'a güzel elbiseler giydirir. Daha önce böyle elbise giymeyen Keloğlan sürekli kendine bakar. Tilki bu duruma şaşıran padişaha elbiseler kendi elbiseleri kadar güzel olmadığı için bakıyor der. Padişahtan hediyeler ve atlar alarak yola çıkarlar. Tilki gelin alayının önünden gider, yolda rastladığı tarlaları ve hayvan sürülerini Keloğlan'ınmış gibi gösterir. Tilki devi korkutarak konağından kaçırır. Devin konağı Keloğlan'a kalır.

Bu masal GM'de **Değirmenci ile Tilki** adıyla 4 numaralı masal olarak kayıtlıdır. Özeti de şöyledir:

İstediği tavuğu kendisine vermeyi kabul eden değirmenciye tilki büyük bir iyilik yapmaya karar verir. Tilki, komşu ülkeye gidip "Çak Çak Padişahı" adını verdiği değirmenci için padişahtan kızını ister. Değirmenci ile tilki saraya giderken suya düştüklerini bahane ederek perişan bir halde padişaha varırlar. Padişaha damat olan değirmenci karısını alıp yola çıkar. Önden giden tilki, yol üzerindeki bütün mal sahiplerine malların "Çak Çak Padişahı'na" ait olduğunu söylemelerini tembih eder. Tilki, devleri "Padişah sizi öldürmeye geliyor." diye otların içine saklar ve hepsini yakarak saraya yerleşir. Tilki ölmüş gibi yapınca değirmenci leşini pencereden dışarıya atar. Tilki değirmenciye vefasız olduğunu gösterir. Bunun üzerine değirmenci tilki öldüğü zaman cesedini zembille tavana asar ve kokuncaya kadar orada kalır.

Masalın Anadolu versiyonlarından bir diğeri M'de Tunceli/Ovacık/Çat köyünden derlenmiş metni 73 numaralı masal olarak, **Ünlü Bey** adıyla kayıtlıdır. Özeti şöyledir:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Babası ölen bir delikanlı tarlasında gördüğü tilkiyi öldürmek ister. Tilki dile gelip; "Beni öldürmezsen sana yardım ederim, kardeş olalım." der. Delikanlı bunu kabul eder. Beraber yola çıkarlar. Tilki aslında istediği kılığa girebilen Ünlü Bey adında biridir. İkisi bir saraya yerleşirler. Tilki delikanlıyı komşu ülkenin padişahının kızıyla evlendirmek ister. Padişahın kızını akbabalara çaldırır. Genç kızın kardeşi ablasını kurtarmaya gelirse de başaramaz. Ünlü Bey'le padişah arasında çıkan savaşta padişah yenilir. Padişah anlaşma yolları arar. Mücevherler ve damadına elbiseler göndererek kızıyla damadına düğün yapacağını bildirir. Delikanlı ve Ünlü Bey yola çıkarlar. Delikanlı sürekli elbiselerine bakmaktadır. Bunun sebebini soran padişaha Ünlü Bey, delikanlıya elbiselerin büyük geldiğini söyler. Bundan sonra delikanlı sarayda yaşamaya başlar. Bir gün odasına habersiz giren Ünlü Bey'i odasından kovar. Tilki de onun çok vefasız olduğunu söyleyerek onu eski hayatına geri gönderir.

Değişmeler:

a) Kudaçı Tülkü/Keloğlan Sarmısaki Beyoğlu masallarında delikanlı ve tilki tesadüfen, Ösküs Oolak la Tülgü/Değirmenci ile Tilki/Ünlü Bey masallarında ise tilkiye yapılan iyilik neticesinde tanışırlar.

b) Altay varyantlarında tilki, yılanları kandırıp yakarak onların sarayına delikanlıyı yerleştirir. Türkiye versiyonlarında ise devler kandırılıp kaçırılarak onların konağına delikanlı ve eşi yerleştirilir. Yalnızca M'de komşu ülkenin padişahının sarayına yerleşilir.

c) Ösküs Oolak la Tülgü/Değirmenci ile Tilki/Ünlü Bey masallarının sonunda tilki, delikanlının vefasını imtihan eder. Diğer varyantlarda bu sınama yoktur.

Versiyonlar: Masalın GAİAD'de Manisa ili Kulan ilçesi Tokmaklı köyünden derlenmiş metni isimsiz ve 14 numaralı metin olarak, aynı eserde Denizli Çivril ilçesinden derlenmiş versiyonu yine isimsiz olarak 43 numaralı metin olarak, AGUG'de 45 numara ve **Tilki ile Çimenci Padişahının Oğlu** adıyla mevcuttur. Masal AMUA'da **Keloğlan ile Tilki** adıyla beşinci masal olarak kayıtlıdır. Masalın Yozgat versiyonu **Kurnaz Tilki** adıyla YM'de s. 126-127'de yer almaktadır. Masal YMT'te **Değirmenci ile Tilki** adıyla altıncı masal olarak mevcuttur. Masalın bir başka versiyonu Türkiye Masalları'nın masal zinciri serisinde **Kedi'nin Yaptıkları** adıyla s. 67-69'da kayıtlıdır. Masal HM'de 56. masal olarak **Armudan ile Tilki** adıyla kayıtlıdır. Adı geçen eserde Ali Berat Alptekin bu masalı Azerbaycan sahasıyla ilgili bir yazılı kaynaktan aldığını belirtmiştir. Masal TRM'de on birinci masal olan **Değirmenciyi Evlendiren Tilki**, YMM'de **Tozlu Bey**, NM'de ise dördüncü masal olan **Tozlu Bey ile Tilki** , MEİ'de **Ünlü Bey,** TF'de **Tilki ile Değirmenci** (S. 7, Şubat 1980) ve **Tilki ile Mehmet** (S. 9, Şubat 1980) masallarıdır. Masalın bizim tespit edebildiğimiz Türkiye'deki son versiyonu MKHE'de Tilkinin Yardımıyla **Zengin Kız Alan Adam** masalıdır. (Eserde masalın aynı adla iki varyantının metni verilmiştir. (bk. s. 333-337).

Boratav bu masalın on beş anlatmasını incelediğini belirterek Türkiye'deki versiyonlarının yayılma sahaları arasında Manisa, Güzelbahçe/İzmir, Manavgat/Antalya ve Elvan/Ankara köyünü zikreder. Esasında onun eserinde yer verdiği

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

metni de o vakit öğrencisi olan İlhan Başgöz son zikredilen yerde derlemiştir.[48] Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla masalın Türkiye'deki **yayılma alanları** şunlardır: Bolvadin/Afyon, Elazığ, Gümüşhane, Kadirli/Adana, Çat/Ovacık/Tunceli, Tokmaklı/Kulan/Denizli, Çivril/Denizli, Yozgat, Güzelbahçe/İzmir, Manavgat/Antalya, Elvan/Ankara, Malatya, Tokat, İspir/Erzurum.

2. Altay masallarından **Saldaçak la Tırmuujak** *(Sabancık ile Tırmıkcık)* adlı masalın MEİ'de üç, GM'de iki, TM, ÇDM, M, OAAD, YMT, ERM, MKHE, YMM , AAT ve Kars Eli dergisinde de bir olmak üzere toplam on beş versiyonunu tespit ettik. Altay versiyonunun özeti şöyledir:

Saldaçak la Tırmuujak

İki avcı kardeş ava çıktıkları gün fırtınaya tutulurlar. Azıkları da yoktur. Ağabey Tırmuujak'ın teklifiyle Saldaçak'ın atını kesip yerler. Sonra uykuya yatarlar. Tırmuujak uyuduğunda Saldaçak onun atına binerek kaçar. Ertesi gün uyanan Tırmuujak, ağabeyini arar fakat bulamaz. Yolda gördüğü bir barakaya girip, oradaki oyuğa saklanarak ne olacağını bekler. Akşam vakti barakaya vaşak, porsuk, samur ve sincap gelerek sırasıyla günü nasıl geçirdiklerini anlatır. Porsuk sihirli bastonuyla birçok ot kazıp yediğini söyler. Vaşak ise Kırlaş-Kaan'ın yurdunda akan suyun gözesini bir taşın kapattığını, bu sebeple hayvanların susuzluktan kırıldığını, kendisinin çok leş yediğini söyler. Hayvanlar uyuyunca Tırmuujak vaşağın sihirli bastonunu alarak kaçar. Gidip Kırlaş-Kaan'ın yurdunun kuraklaşmasına sebep olan taşı gözeden kaldırır. Buna sevinen kağan kızını Tırmuujak'a verir. Bu arada boş gezen Saldaçak kardeşinin yaşadığı yere gelir. Onun nasıl zengin olduğunu öğrenince o da hayvanların yaşadığı barakaya gider. Fakat canını onların elinden zor kurtarır.

Bu masal GM'de **Namert ile Cömert** adıyla yedinci masal olarak kayıtlıdır. Aynı eserde sekizinci masal olan **Tamahkâr Köylü** masalı da bir diğer versiyondur. GM'deki masalların özetleri şöyledir:

Namert ile Cömert

Çalışmaya giden iki arkadaş sırayla birbirlerinin yemeğini yemeyi kararlaştırırlar, Sıra Namert'e gelince arkadaşına yemeğinden vermez. Arkadaşından ayrılan Cömert bir mağarada geceler. Gece olunca tilki, ayı ve kurt mağaraya gelip konuşmaya başlarlar: Tilki bir hazinenin, kurt padişahın hasta kızının ilâcını, ayı da bir hazinenin yerini söylerler.

Bunları sıra ile gerçekleştiren Cömert zengin olarak memleketine döner. Fakir Namert de aynı mağaraya gelir, fakat sırlarının öğrenildiğini anlayan hayvanlar onu bulup parçalarlar.

Tamahkâr Köylü

Köyüne geç kalan köylü geceyi geçirmek için yolunun üzerindeki sahipsiz değirmene girer. Tilki, kurt ve ayı değirmene gelir ve konuşmaya başlarlar: Tilki bir hazinenin yerini, kurt hasta bir padişahın ilacını, ayı susuz bir vilayetteki suyun yerini

[48] Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ankara, 1997, s. 284.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

söyler.

Köylü ertesi gün hepsini halleder ve zengin olur. Bir başka gün gidip yeni şeyler öğrenmek isterse de hayvanlar tarafından parçalanarak öldürülür.

Masalın TM'deki versiyonu eserin ikinci cildinde yer alan **Doğruluk** adıyla kayıtlıdır ve özeti şöyledir:

Bir kadın üç çocuğunu çalışmaları için gönderir. Büyük kardeşler küçük kardeşin azığını yerler. Küçük kardeş karnını doyurmak için elma ağacına çıktığında ağabeyleri onu bırakıp kaçarlar. Küçük kardeş tek başına yol alırken gördüğü bir binaya girer. Burası yirmi devin yaşadığı bir yerdir. Delikanlı devlerin kendi aralarında konuşmalarını dinler. Birinci dev, bir ağacın altında yaşayan fare öldürülürse o ağacın altının altınla dolacağını, ikinci dev bir değirmencinin değirmen taşının içinin altınla dolu olduğunu; üçüncü dev Hint padişahının kızının kör gözlerine sarayın bahçesindeki hurma ağaçlarının yapraklarından sürülürse iyileşeceğini söyler. Oradan kaçan delikanlı bütün bunları yerine getirir. Padişahın gözünü iyileştirdiği kızıyla da evlenir. Bir gün sarayın kapısında ağabeylerini perişan hâlde görür. Onları yedirip içirir. Birbirlerine başlarından geçenleri anlatırlar. Sonra ağabeyler de zengin olmak için kardeşlerinin anlattığı devlerin konağına giderler. Fakat devlere yakalanırlar. Korkudan baygın düştükleri için devler, onları ölmüş sanarak dışarı atarlar. İki kardeş zengin olamaz fakat sağ kalırlar.

Saldaçak la Tırmuujak adlı iki kardeşin macerasının anlatıldığı masalın M'de 53. masal olarak Zonguldak'ta derlenen **Evliya ile Kevliya**, 67. masal olan Silifke/Mersin'den derlenen **Ali ile Musa** masalı, 81. masal olan ve Malatya-Doğanşehir-Koçdere köyünden derlenen **İki Kardeş** adlı versiyonlarını tespit ettik. Fakat burada yalnızca **Evliya ile Kevliya** masalını değerlendirmeye tabi tuttuk. Bu masalın özeti şöyledir:

Evliya ve Kevliya adında iki arkadaş çalışmaya Bağdat'a gitmeye karar verirler. Yolda önce Evliya'nın azığını yerler. Daha sonra Kevliya acıkan Evliya'ya yemek karşılığında gözlerini çıkarıp vermesini ister. O da verir. Kevliya Evliya'yı terk eder. Evliya yalnız kalınca korkusundan elma ağacına çıkar. Gece olunca ağaca toplanan cinlerin konuşmasını dinler. Cin kör insanların üzerinde bulundukları elma ağacının yaprakların gözlerine sürerlerse iyileşeceklerini, Bağdat'ın ise boş yere susuzluk çektiğini bu şehrin dışındaki yıkık bir binanın altında Bağdat'ın hepsine yetecek su kaynağı olduğunu, aynı zamanda bu yıkıntıda Bağdat'ı besleyecek altın olduğunu söylerler. Evliya elma ağacının yaprağını sürüp gözlerini açar, Bağdat'a gidip su kaynağını ortaya çıkararak şehri susuzluktan kurtarır, sonra harabedeki altınları alıp muhtaçlar için harcar. Nihayet Kevliya şehre gelir. İki arkadaş karşılaşır ve Evliya başından geçenleri anlatır. Zengin olmak için o elma ağacına giden Kevliya'yı cinler yakalayıp öldürür.

Değişmeler:

a) Bütün varyantlarda şahıs kadrosu genellikle iki kardeş ve arkadaş üzerine kuruludur. Yalnızca Gümüşhane varyantlarından birinde (Tamahkâr Köylü masalı) bir köylü, TM'de ise üç kardeş vardır.

b) Dürüst kardeş/arkadaş AV ve GM'de hayvanların, TM'de devlerin, M'de ise cinlerin sırrını öğrenir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

c) Varyantların hepsinde AV hariç kahraman bir hazinenin yerini öğrenir.

ç) AV hariç bütün varyantlarda bir hastalığın şifası söylenir. TM ve M'de kör gözlerin açılması için çare söylenir. Söylenen çare TM'de hurma yaprağı M'de elma yaprağıdır.

d) Masalın varyantlarından AV, GM (Tamahkâr Köylü) ve M'de kahraman susuz şehrin susuzluk sorununu giderir. Diğer varyantlarında bu motife rastlanmaz.

e) Masallarda aç gözlülüğün ve kötülüğün sembolü olan kahramanlar GM ve

M'de sırları âşikar olan hayvanlar veya cinler tarafından öldürülür. Diğerlerinde ise kötü tip güçlükle hayatta kalır.

Versiyonlar: Masalın OAAD s. 209-210'da Kırıkkale'nin Çongar köyünden derlenen versiyonu **Hekâ** adıyla neşredilmiştir. Ayrıca AAT'te 58-60. sayfalarda Kastamonu-Recepköy'de derlenmiş metni **Nahıs ve Cömert** adıyla mevcuttur. ERM'de **Nekes ile Cömert Kardeş** (s. 386-390) adıyla, MKHE'de **İyilikle Kemlik**, ÇDM'de **Bağdat'a Çalışmaya Gitmek**, MEl'de **Evliya ile Kevliya, Ali ile Musa** ve **İki Kardeş**, YMM'de **Ali ile Ahmet'in Arkadaşlığı**, YMT'de on dördüncü masal olarak **İyilik ile Kötülük**, Kars Eli dergisinde ise **Mert ve Namert** (bk. S. 69, Nisan 1970, s.10-11) adıyla kayıtlıdır.

Masalın Türkiye'deki **yayılma alanları**; Gümüşhane, Malatya, Silifke/Mersin, Çongar/Kırıkkale, Iğdır, Recepköy/Kastamonu, Kars, Kozan/Adana, Erzincan ve Zonguldak olarak tespit edilmiştir.

3. Altay masallarından **Irıstu** adlı masalın EB'de 182. ve GM'de 37. masal olan **Macun** adıyla kayıtlı iki versiyonunu tespit ettik. (GM'de ayrıca masalın Tokat varyantı da tespit edilmiştir.) Altay versiyonunun özeti şöyledir:

Irıstu

Çok küçük boylu bir çocuk bir gölün kenarında yaşarken kağanın biri onu görür ve çok sever. Irıstu adında sahipsiz bu çocuğu alıp sarayına götürür. Fakat bundan sonra hem kağan hem de ailesi çocuğa çok kötü davranırlar. Bir gün Irıstu'nun düşüne bir aksakal girerek çocuğa insanları oldukları yere yapıştırma ve çözmeyi sağlayan sihirli sözcükleri öğretir. Irıstu kağanı ve ailesini oldukları yere yapıştırır. Kağan bu durumdan kurtulmak için bir kamı çağırtır. Fakat Irıstu onu da oturduğu taşa yapıştırır. Bütün bu işleri yapanın Irıstu olduğu anlaşılır. Irıstu kendi yurduna döner.

Masalın Anadolu versiyonu GM'de **Macun** adıyla 37. masal olarak kayıtlıdır. Özeti şöyledir:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Macun

Keloğlan ıslanmamak için elbisesini taşın altına saklar. Keloğlan ıslanmamanın sırrını macun duası bilen birisiyle karşılıklı olarak birbirlerine anlatırlar. Keloğlan kendisine vermedikleri kızı evlendikleri gece vezirin oğluyla birlikte yapıştırır. Ertesi gün yanlarına gidenleri de yapıştırır. Buna çare olarak getirilen Cinci Hoca'yı da semere yapıştırır. Bir kadın getirmek için Keloğlan'ı yollarlar. Onu da çıplak vaziyette kervancılara yapıştırır. Bunları yapanın Keloğlan olduğunu anlarlar; o ise ancak kızı kendisine verirlerse bütün bunları bozacağını söyler. Kızı Keloğlan'a verirler.

Değişmeler:

a) Irıstu yapıştırmanın sırrını, düşüne giren bir aksakaldan öğrenir. Keloğlan ise yolda rastladığı birinden öğrenir.

b) Irıstu bir kamı oturduğu taşa, Keloğlan ise Cinci Hoca'yı semere yapıştırır.

c) Sonuçta galip gelen Keloğlan padişahın kızıyla evlenir, Irıstu ise yaşadığı gölün kıyısına tekrar geri döner.

Masalın Türkiye'deki **yayılma alanları** Develi/Kayseri, Konya, Erzurum, İstanbul, Gümüşhane ve Tokat olarak tespit edilmiştir.

4. Altay masallarından **Altın Mötök** *(Altın Horoz)* adlı masalın Türkiye'de iki versiyonunu tespit ettik. Versiyonlardan ilki ve burada değerlendirmeye tabi tuttuğumuz EM'de elli yedinci masal olarak kayıtlı **Kara Köpek** adlı masaldır. İkinci versiyon ise MUL'da kırk sekizinci masal olan **Haydar Havva** masalıdır. Masalın Altay versiyonuyla **Kara Köpek** masalının özeti ve aralarındaki değişmeler şöyledir:

Altın Mötök

Karatı-kaan'ın küçük kızı hayvanlara su içirmek için dereye götürdüğünde Saratu-kaan'ın köpek kılığına giren sır sahibi oğlu Sarı-ul tarafından kaçırılır. Sarı-ul bir gün ava çıkmadan önce köpek derisini eşine vererek, bunu kimseye göstermemesini aksi takdirde öleceğini söyler. Kız köpek derisini iki ablasına gösterir. Ablalar deriyi ateşe atarlar. Sarı-ul avdan dönüp durumu öğrenince eşine kızarak evi terk eder. Hatasını anlayan kadın kocasını aramak için yola çıkar. Altın Mötök adlı ihtiyar bir kadının yol göstermesiyle engelleri aşarak kocasını bir gölde yarısı yanmış halde yaşayan bir ördek şeklinde bulur. Eşinin kendisini bulmaya gelişine sevinen Sarı-ul insana dönüşür. Gölün kıyısında ev yapıp yaşarlar.

EM versiyonundaki **Kara Köpek** masalının özeti ise şöyledir:

Bir padişah kızlarını cirit oynanırken kime vururlarsa ona vereceğini ilân eder. Küçük kız bir kara köpeğe vurur. Kara köpek sır sahibi, her kılığa girebilen bir insandır. Eşine bu durumunu kimseye söylememesini tavsiye eder. Ablalarının alayına dayanamayan genç kız onlara bunu söyler. Kara köpek yaralı hâlde evini terk eder. Kocasını bulur. Kocasının açma dediği kapıyı açar, kara köpeğin orada insan yediğini görür. Kara köpek başı sıkıştığında kullanması için karısına iki tüy verir. Kız hacca giden bir adamın karısına hizmetçi olur. Hacdan dönen adam karısının iftirasıyla genç kızı öldürecekken kız iki tüyü birbirine vurur. Kara köpek gelerek karısını kurtarır, geri dönerler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Değişmeler:

a) Genç kızla köpek, Altay versiyonunda bir tesadüf sonucu EM'de ise bir yarışma sonucu evlenirler.

b) Her iki masalda da genç kız kocasını aramaya çıkar. Fakat EM'de yardımcı ihtiyar kadın yoktur.

c) Masalların bitişi farklılık gösterir; Altay versiyonunda buluşan eşler kavuştukları yerde ev yapıp yaşarlar, EM'de karısını ölümden kurtaran Kara köpek karısıyla birlikte geri döner.

Masalın **yayılma alanı** İstanbul ve Elazığ olarak tespit edilmiştir.

5. Altay masallarında **Cılannıñ Ercinezi** *(Yılanın Kutsal Nesnesi)* adlı masalın Altay masalları arasında **Kayçı-Mergen** ve **Ker Cılan** adında iki varyantı daha vardır. Bu masalın Türkiye'de EB, AİAD, YM, YKM, AMUA, KÇM, TAM, YMT, Kars Eli Dergisi, ve AAT ile KM'de ikişer olmak üzere on üç versiyonunu tespit ettik. Fakat burada yalnızca *Cılannıñ Ercinezi* ve AİAD'deki versiyonlarının özetlerini verdik. Değişmelerde masalın Altay varyantlarının diğerlerini de mukayeseye dahil ettik. Masalın Altay versiyonunun özeti şöyledir:

Cılannıñ Ercinezi

Çoban Ayabas'ın hayvan otlattığı yerde yangın çıkar. Ayabas yangının ortasında kalan bir kara yılanı kurtarır. Birkaç gün sonra sayılamayacak kadar çok yılan Ayabas'ın etrafını çevirerek, onu kendi kağanlarına götürürler. Yılanların kağanı ona hoş kokulu, yumurtaya benzer bir şey verir. Ayabas bu güzel şey karşısında kendini tutamayıp onu yutar. Ona kurtardığı yılanın, yılanların kağanının oğlu olduğu söylenir. Ayabas yuttuğu şey sayesinde de her canlının dilini anlar olur. Fakat yılanlar bu durumu kimseye söylememesini isterler. Onun kazandığı bu yetenek sebebiyle başından birçok olay geçer. Sonunda eşiyle arasında bu yüzden tartışmalar çıkar. Ayabas dayanamayıp durumu eşine söyleyince yuttuğu şey ağzından geri çıkıp, ateşe düşer. Canlıların dilini anlama hünerini kaybetse de sonrasında huzurlu bir hayat yaşar.

Masalın Türkiye'deki versiyonlarından biri olan AİAD'deki **Avcı Amet**'in özeti de şöyledir:

Avcı Amet avda dövüşen iki kara ve ak yılan görür. Avcı, kara yılanı vurup ak yılanı kurtarır. Yılanlar padişahı tebaasından bir yılanın eksik olduğunu öğrenir. Ona, o eksik yılanı Avcı Amet'in vurduğunu söylerler. Padişah bir yılanı avcıyı getirmesi için gönderir. Yılanlar padişahı, Avcı Amet'e ak yılanı da vurdurur. Sonra ona her canlının dilini anlama hüneri verir. Avcı Amet bu sayede birçok canlının ne konuştuğunu öğrenir. Fakat atıyla tayı arasındaki konuşmaya gülünce karısı kendisine güldüğünü sanarak kızar. O da durumu ona anlatır. Anlatınca karısı ve kendisi taş olur.

Değişmeler:

a) Altay versiyonunda *Cılannıñ Ercinezi* ve *Kayçı-Mergen* masallarında çoban yılana yaptığı iyilik karşısında mahlukatın dilini anlama hüneriyle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ödüllendirilir. AİAD'de avcı kavgacı yılanları öldürdüğü bunun için de üzüldüğünden dolayı aynı mükafatla ödüllendirilir. Altay varyantlarında hüneri kazandıran yutulan bir nesnedir. Türkiye varyantında böyle bir nesne yoktur. Altay versiyonlarından *Ker Cılan* masalında ödüllendirme yoktur.

b) *Cılannıñ Ercinezi* masalında erkek iki farenin konuşmasına, AİAD'de ise atıyla tayının arasındaki konuşmaya güldüğü için karısıyla kavga edip, sırrını açar. Altay versiyonu olan *Kayçı-Mergen ve Ker-Cılan* masalında ise sır açma sebebi içkidir.

c) Sonuçta yılanlar sır, aşikâr olduğu için cezalandırma yoluna giderler. Altay varyantlarında yılanlar suçu affettikleri hâlde Türkiye versiyonunda insanlar taş kesilir.

Versiyonlar: Masalın Türkiye'deki versiyonlarından ilki EB'de elli altıncı numarada kayıtlı **Kuşdili**, ikincisi Ahmet Caferoğlu tarafından Eskişehir/Mihalıçık/Sarayköy'den derlenen ve AİAD'de **Avcı Amet** adlı masaldır. Felaketten kurtarılan yılan yavrusunun kendisini kurtaranı ödüllendirmesi üzerine kurulu iki masal da KM'de mevcuttur. Bunlar **Keloğlan Masalı** (s. 117-120) ve **Sihirli Yüzük** (s. 19-21), adlı masallardır. Masalın Türkiye'deki diğer versiyonları YKM'de **Dil Tılsımı** (s.186-191), AMUA'da altıncı masal olarak yer verilen **Avcı Mehmet**, YMT'te sekizinci masal olan **Avcı Ali**, KÇM'de kırk üçüncü masal olan **Hayvan Dostu Keloğlan** masalı, TAM'da yedinci masal olan **Avcı Ahmet** masalı ve Kars Eli dergisinde yayımlanan **Avcı Ehmet** masalıdır. (bk. S.56, Mart 1969, s. 11 ve s.16). Masalın AAT'te s.7-11'de Kastamonu Göl nahiyesi Kurusaray köyünden derlenmiş versiyonu **Yılan** adıyla, aynı eser s.35-36'da Kastamonu Daday köyünden derlenmiş metni **Köylü Masalı** adıyla neşredilmiştir. Masal YM'de **Avcı Ahmet** adıyla s. 132-134'te kayıtlıdır.

Yayılma alanları: Masalın Türkiye'deki yayılma alanları Muğla, Ankara, İzmir, Sivas, İstanbul, Adana, Eskişehir/Mihalıçık/ Sarayköy, İncesu/Dinar/Afyon, Balıkesir, Ermenek/Mersin, Kars, Kadirli/Adana,- Kastomonu/Göl/Kurusaray, Yozgat, Kastamonu/Daday olarak tespit edilmiştir.

6. Altay masallarından **Mörö** *(Kurt)* masalının Türkiye'de AİAD, AKD, ÇDM, HM, YKM,YMT, YMU ve AHMK'da olmak üzere sekiz versiyonunu tespit ettik. Fakat biz aşağıda sadece Altay versiyonu ile AİAD'deki varyantını değerlendirdik.

Mörö

Avcılardan kaçan bir kurt koşarak başka bir avcıya sığınır. Kurt avcıdan kendisini korumasını ister. İhtiyar adam kurdu çuvala sokup ağaca asar. Avcılar gelip ihtiyara kurdu sorarlar. O, görmediğini söyler. Avcılar gider. İhtiyar adam çuvalı açınca kurt adamı yemek ister. Avcı beş kişiye bu durumu sormalarını ve onlar ne derse onu yapmalarını söyler. Kurt kabul eder. Başlarından geçeni sırasıyla bir avcıya, ata, ineğe, koyuna ve tilkiye anlatırlar. İlk dördü kendileriyle ilgili çeşitli sebepleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

öne sürerek kurdun insanı yemesi gerektiğini söylerler. Tilki ise kurdun etini yemeyi düşündüğü için kurnazlıkla kurdu çuvala sokarak onu insana öldürtür. İnsan kurdun postunu alır, eti de tilkiye kalır.

Masalın A. Caferoğlu tarafından Safranbolu'nun Moğul köyünden derlenen **Yılan** adlı varyantının özeti ise şöyledir:

Suya düşen yılan insanın sırtına binerek kurtulur. Fakat insanı sokmak ister. Durumu çözmek için hakem tayin etmeye karar verirler. Sırasıyla öküze, katıra ve tilkiye müracaat ederler. İlk ikisi, insanın öldürülmesi gerektiğini söylerler. Fakat tilki kurnazlığıyla yılanı bir sandığın içine kapatır ve denize atar. Tilki ve insanoğlu dost olurlar. Fakat insan tilkiyi tazıya tutturmak isterse de tilki kendini kurtarır.

Değişmeler:

a) Altay versiyonunda insan kurdu kurtarır, Türkiye versiyonunda ise kurtarılan hayvan yılandır.

b) Altay versiyonunda beş hakeme (avcı, at, inek, koyun, tilki) danışılır. Türkiye versiyonunda ise üç (öküz, katır ve tilki) hakeme danışılır. Fakat her iki versiyonda da olayı sonuca bağlayan tilkidir.

c) Masalın Altay versiyonunda kurttan kurtulduktan sonra masal biter. Türkiye versiyonunda ise olaylar tilki ve insan arasında devam eder.

Versiyonlar: Versiyonlardan biri AİAD'de 197. sayfada **Yılan** adıyla mevcuttur. Masalın diğer yedi versiyonundan biri AKD'de sayfa 260'ta **Garı Goca** adlı masal diğeri ise HM'de Ali Berat Alptekin tarafından Mersin/Anamur'dan derlenmiş olan ve s. 27'de 15. masal olarak kayıtlı olan **Yılan ile Tilki** masalıdır. Masal YKM'de ise **Yılan ile Yolcu** (s. 92-93) adıyla kayıtlıdır. Masalın Türkiye'deki diğer versiyonları; YMT'te yedinci masal olarak kayıtlı olan **Yılan ile Adam**, ÇDM'de **Yılan Hikâyesi**, YMÜ'de dokuzuncu masal olan **Yılan ve Adam** ve AHMK'da adsız kaydedilmiş olan 17. masaldır.

Saim Sakaoğlu *Masal Araştırmaları* adlı eserinde adı geçen masalın Silifke'den derlenmiş **Çiftçi-Yılan Hikâyesi** adlı varyantını incelemiş ve hakkında geniş bilgiler vermiştir. Ayrıca Sakaoğlu aynı masalın diğer varyantlarını da etraflıca değerlendirerek masalın Anadolu'da derlenmiş en eski metni için de 1889'da yayımlanan *Traditítons Populaires de l'Asie Mineure* adlı eseri göstermiştir.[49] Masal AGUG'te **Yolcu ile Yılan** adıyla 7 numaralı masal olarak yer almış, Boratav masalın Tokat ve Mudurnu anlatmalarının yanı sıra Azerbaycan ve Kumuk versiyonlarının olduğunu bildirmiştir.[50]

Masalın **yayılma alanı** Moğul/Safranbolu/Zonguldak, Arpaçay/Kars, Adana, Yalvaç/Isparta, Ayaş/Adana, Tokat, Mudurnu, Silifke'dir.

7. Altay masallarından **Booçı-Ajar ile Boktoş** adlı masalın Türkiye versiyonu M'de 18. masal olarak kayıtlı olan **Fatma** masalıdır. Altay versiyonunun özeti şöyledir:

---

[49] Saim Sakaoğlu, Masal Araştırmaları, Ankara, 1999, s. 92.
[50] Pertev Naili Boratav, Az Giittik Uz Gittik, Ankara, 1997, s. 271.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Anne ve babaları ölen Booçı-Ajar adlı erkekle Boktoş adlı kız kardeşi birlikte yaşarlar. Bir gün erkek kardeş ava gidince Boktoş'un ihmaliyle ateş söner. Ateş bulmak için yola çıkan Boktoş dağlar, nehirler geçer. Esasında bir cadı olan ihtiyar bir kadın ona eleğin içine koyduğu küllerin üstüne köz koyarak verir. Kız geri dönerken küller yola dökülür. Cadı külleri takip ederek kızın yaşadığı eve gelir. Onun bu gelişleri kızın ağabeyinden habersiz ve sıkçadır. Cadı her gelişinde kızın kanını emer. Kız kardeşinin çok zayıflamasından şüphelenen Booçı-Ajar gizlice evi izler. Durumu görünce cadıyı öldürür. Fakat cadının bedduasıyla altı gün sonra o da ölür. Kız kardeşi ağabeyini diriltmek için daha önce anne ve babalarının dünür gittiği Künkaan'ın Kümüş adlı kızını (kağanın kızını evlendirmek için düzenlediği yarışları kazanıp) alıp getirir. Ağabeyi dirilir. Üçü huzurla yaşarlar.

M'de kız kardeşin kanını emen cadı ve ondan kurtulan kardeşlerin hikâyesi üzerine kurulu altı masal (18, 20, 22, 28, 30, 32 numaralı masallar) mevcuttur. Fakat biz yukarıda özetini verdiğimiz Altay versiyonunu 18 numaralı masal olan **Fatma** ile mukayese edip değerlendirdik. Fatma masalının özeti şöyledir:

Bir ailenin iki erkek çocuğu odunculuk yapmak için uzak bir ormana giderler. Aradan aylar geçer onların ev işlerini yapmak için kız kardeşleri yanlarına gider. Her şeyini evin kedisiyle paylaşan kız, üzüm tanesini onunla paylaşmayınca kedi ateşi söndürür. Genç kız ateş almak için yola çıkar. Uzun süre yol alır. Bir eve gelir. Burası dev anasının evidir. Burada devin kızları ona ateş verirler. Fakat dev anasının da onun kokusunu alıp peşine düşeceğini söylerler. Yolda ondan kurtulması için su testisi, tarak ve sabun verirler. Dev uyanınca kızın peşine düşer. Kız sabunu atar her taraf kaygan olur, tarağı atar yollar dikenlik olur, testiyi atar her taraf su olur. Kız zorla evine gelir. Peşinden de dev gelir. Dev her gün kapının anahtar deliğinden kızın kanını emer. Durumu fark eden erkek kardeşleri devi öldürüp onun güzel kızlarıyla evlenirler. Fakat devin kızları Fatma'yı ortadan kaldırmak isterler. Ağabeyi Yusuf'a onu öldürmelerini söylerler. Yusuf kız kardeşini öldürmez. Yıllar sonra vücudunda onmaz bir yara çıkan Yusuf kendisine tavsiye edilen hekime gelir. Bu hekim Fatma'dır. Yarası iyileşen ağabeye Fatma durumu anlatır. Devin kızlarını öldürüp üç kardeş anne babalarının yanına döner.

Değişmeler:

a) Altay versiyonunda bir erkek kardeş vardır, Türkiye versiyonunda ise biri olayların içinde olmayan üç erkek kardeş vardır.

masalın Altay versiyonunda ateş kız kardeşin ihmaliyle, Türkiye versiyonunda ise bir kedi tarafından söndürülür.

b) Masalın Altay versiyonunda kız kardeşin kanını emen cadı, Türkiye versiyonunda ise devdir.

c) Her iki varyantta da kardeş/kardeşler cadı/devi öldürüp kan emme işine son verirler. Altay versiyonunda erkek kardeş kağanın kızıyla, Türkiye versiyonunda ise erkek kardeşler devin kızlarıyla evlenir.

ç) Evlenme motifinden sonra Altay versiyonunda masal biter, Türkiye versiyonunda ise masal devam eder.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Diğer versiyonlar: OAAD s. 105-109'da yer alan Kırşehir'in Karıncalı köyünden derlenmiş **"Tepegöz Meteli"** .

Yayılma Alanı: Kırşehir/Karıncalı ve Gevaş/Van olarak tespit edilmiştir.

8. Altay masallarından **Tak-Tuk Tayaaş** *(Tak Tuk Sopa)* masalının Türkiye'de EB, AGUG, ERM, AMUA, TAM, TRM, MUL, YMM ve TF'de yedi versiyonunu tespit ettik. Fakat burada masalın Altay versiyonuyla birlikte **Tık Sopam** ve **Tokmak** masallarını değerlendirdik. Masalların özetleri şöyledir:

Tak-Tuk Tayaaş

İhtiyar adam sürekli kazlarını çalan hırsızı yakalar. Hırsız adamı evine götürür. Kendisini affetmesi için adama bir tay verir, fakat yolda 'boklu kısrak' dememesini tembihler. Adam dönüş yolunda kısrağı yoldaki çocuklara çaldırır. Tekrar hırsıza gider. Hırsız ona bir inek verip, yolda sağmamasını ve kimseyle konuşmamasını ister. Adam dönüş yolunda ineği aynı çocuklara çaldırır. Üçüncü kez hırsıza gider. Hırsız bu sefer ona bir sopa verir ve 'tak-tuk sopa' dememesini ister. Adam yine dönüşte sopayı çocuklara verip, bir eve girer. Bu sefer çocukların bağırtısına dışarı çıkar. Sopadan dayak yiyen çocuklar adamın kısrağını ve ineğini getirip verirler. Adam bu üç şeyi alıp evine döner. Karısından yasak sözleri söylememesini ister. Karısı merak edip bu sözleri söyleyince kısrak kıçından para ve türlü yiyecekler çıkarmaya, inek tereyağı vermeye başlar. Sopa da istenileni döver. İhtiyarlar böylece varlıklı yaşarlar.

Tık Sopam

Bir Arap Keloğlana bir kutu verir. Fakat 'açıl kutum' dememesini tembihler. Kutuyu alıp eve gelen Keloğlan açıl kutum deyince mükemmel bir sofra ortaya çıkar. Keloğlan yemeğe padişahı ve vezirini çağırır. Vezir kutuyu çalar. Keloğlan Arap'a gider Arap ona 'tık sopam' deyince insanları döven, 'dur sopam' deyince duran bir sopa verir. Keloğlan sopayı alıp saraya gider. Sopası sayesinde kutuyu alıp döner. Ertesi gün kutuyu aldığını söylemek için tekrar Arap'a gider. Arap bu defa ona bir eşek verir, ama 'anır eşeğim' dememesini tembihler. Keloğlan bu sözleri eşeğe söyleyince eşeğin kuyruğunun altından altınlar dökülür. Keloğlan ile anası mesut yaşarlar.

Tokmak

Yoksul karı koca üç evlek tarla ekerler. Bir gün adam ektiklerine bakmaya gider. Bakar ki, leyleğin biri ektiklerinden bir evleği yemiş. Leylek bu durum karşısında kara kara düşünen adama 'açıl sofram açıl, bir iki tevirname seçil' deyince açılıp, türlü türlü yemeklerle donanan bir sofra verir. Adamın karısı bu sofrayı çaldırır. Adam daha sonra bir evleğini daha yiyen leylekten buna karşılık 'tır eşegim' deyince altın döken bir eşek alır. Karısı bu eşeği de çaldırır. Yoksul adam en son 'gah tohmağım, yen tohmağım' deyince karşısındakini döven bir tokmak verir. Yoksul karı koca, bu tokmak sayesinde çaldırdıkları sihirli sofrayı ve eşeklerini geri alırlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Değişmeler:

a) Altay versiyonundaki ihtiyar çiftin yerini Türkiye versiyonlarında yoksul karı kocayla Keloğlan ile anası, hırsızın yerini ise bir Arap ile hırsız hamamcı almıştır.

b) Altay versiyonundaki çocukların yerine Tık Sopam'da padişah ile veziri vardır.

c) Altay versiyonunda verilen üç nesne tay, inek ve sopadır. Türkiye versiyonların ilkinde ise sihirli kutu, sopa ve para döken eşek, ikincisinde ise sihirli sofra, altın döken eşek ve sihirli tokmak almıştır.

Versiyonlar: EB'de **Açıl Sofram Açıl**, AGUG'de s. 181-183'te **Tık Sopam**, ERM'de s.262-263'te yer alan **Tokmak**, AMUA'da otuz sekizinci masal olarak metni verilen **Keloğlan ile Hamamcı**, TRM'de on dokuzuncu masal olan **Sihirli Tokmak**, TAM'da otuz beşinci masal olan **Vur Tokmağım Vur**, MUL'da altmış yedinci masal olan **İki Kardeş,** YMM'de **Yalancı Keçi** ve TF'de **Köse Dayı'nın Eşeği** (bk. S.9, Nisan 1980, s. 19) masalları Türkiye versiyonlarıdır.

Boratav TTV'de bu masalın 23 anlatmasını incelemiş, daha sonra Kastamonu, Gerze/Sinop, Ankara, Isparta, Naldöken/Bornova/İzmir ve Bulgaristan Türklerinden beş anlatmasını daha tespit etmiştir. Masalın **yayılma alanı** ise şöyledir: Adana, Ankara, Anamur/Mersin, Sülümenli/Afyon, Bayburt, Çorum, Develi/Kayseri, Erzincan, Erzurum, Tokat, Trabzon, Gerze/Sinop, Hasanoğlan/Ankara, Isparta, İstanbul, Kars, Malatya, Samsun, Sivas, Yozgat, Naldöken/Bornova/İzmir, Bulgaristan Türkleri, Arhavi/Çoruh.

9. Altay masallarından **Carım Kulak** masalının Türkiye'de üç versiyonunu tespit ettik. Bunlardan ilki AGUG'de 46. masal olarak kayıtlı olan **Nohut Oğlan** masalı, TAM'da **Mercimek Çocuk** masalı diğeri ise TFA'da İstanbul ilimizden 1916 yılında derlendiği belirtilen **Cücan ile Dev** (bk. TFA, S.4, Kasım 1949, s. 62-64) masalıdır. Biz burada masalın Altay versiyonu ile AGUG'deki versiyonunu değerlendirdik. Her iki versiyonun özeti ve bu versiyonlar arasındaki değişmeler şöyledir:

Carım Kulak

Çok küçük ve sahipsiz bir çocuk olan Carım-Kulak, tanrıdan çocuk isteyen ihtiyar bir karı kocanın evine gelerek onların çocuğu olur. İhtiyar çift tek develerinin hörgücünün ortasına Carım-Kulak'ı oturtarak onu dilendirirler. Bir gün deve otların arasındaki Carım-Kulak'ı otlarla birlikte yer. Onun sesinin devenin içinden geldiğini duyan ihtiyarlar onu çıkarmak için deveyi keseler. Fakat onun devenin karnının içinde olduğunu göremezler. Bir kurt devenin karnıyla birlikte Carım-Kulak'ı da yer. Durumundan şikâyetçi olan kurt, hayvanların kağanı olan ayıya gider ve onun yol göstermesiyle Carım-Kulak'ı içinden düşürür. Kurdun içinden çıkan Carım-Kulak bir beyin oğluyla onun ırgatına rastlar. Carım-Kulak, beyin oğlunun cebinin içine girer, orada tuhaf sesler çıkarır. Sonra durumu anlayamayan delikanlılara görünür. Kendisinden kurtulmak istiyorlarsa kötü de olsa bir deve vermelerini söyler. Beyin oğlu

deveyi verir. Carım-Kulak ihtiyar ana babasının evine dönüp dilenmeye devam eder.

Nohut Oğlan

İhtiyar bir çiftin çocukları yoktur. Bir gün kadın kalburun içindeki nohutlara bakıp "Hiç değilse şu nohutlar kadar çocuklarım olsaydı." der ve birden o nohutlar kadar çocukları olur. Fakat çocuklar her şeyi yiyip bitirince karı koca onları öldürmek ister. Bir çocuk kurtulur. Bir gün annesi çocuğu eşeğe bindirip tarladaki babasına pilav gönderirken yolda eşeği ve pilavı gören pekmezci "Aman ne güzel sahipsiz pilav" diye pekmezle pilavı yerken eşeğin kulağındaki Nohut Oğlan'ın sesini duyunca korkudan ölür. Pekmezi de yanına alan Nohut Oğlan babasının yanına gelir. Babası yemek yerken o öküzün kulağının içine girip tarlayı sürmeye başlar. Oradan geçen padişah durumu yadırgar. Fakat Nohut Oğlan'ı görünce padişah olduğunu söyleyip onu alır. Cebine koyup giderken Nohut Oğlan babasına peşlerinden gelmesini söyler. Saraya gelince Nohut Oğlan deveci olmak istediğini söyler. Ona kırk deve verirler. Bir gün develerden biri otlarla birlikte Nohut Oğlan'ı da yer. Nohut Oğlan devenin içinden bağırır. Fakat her seferinde yanlış devede olduğunu söyleyip, bütün develeri kestirir. Bir devenin ciğerinin içine saklanır. Padişah o ciğeri yoksul bir kadına verir. Ciğerden gelen sesten korkan kadın ciğeri atar. Sonra iki hırsızın peşine takılan Nohut Oğlan onlarla bir çiftlikten kuzu çalar. Kebabı yerken hırsızları korkutup kaçırır, kebabı kendisi yer.

Değişmeler:

a) Altay versiyonunda ihtiyar karı kocaya çocuk kendiliğinden gelir. Türkiye versiyonunda ise çift bir dua sonucu çocuk sahibi olur.

b) Altay versiyonunda çocuk dilenir, Türkiye versiyonunda dilenme motifi yoktur.

c) Altay versiyonunda çocuk devenin kesilen karnının içindedir. Türkiye versiyonunda ise ciğerin içine saklanır.

ç) Altay versiyonundaki kurdun yerini Türkiye versiyonunda yoksul kadın almıştır. Hırsız ve hırsızlık motifi Altay versiyonunda görülmez.

d) Altay versiyonunda çocuk ihtiyar ana babasının evine döndüğü hâlde Türkiye versiyonunda dönmez.

Boratav, TTV'de bu masalın 11 anlatmasını incelediğini Ankara, Kıbrıs, Manisa ve Bulgaristan Türkleri arasında da dört anlatmasını daha tespit ettiği söyler. Araştırmacı **masalın yayılma alanlarını** şu şekilde tespit etmiştir: Develi/Kayseri, Edirne, Elvan/Ankara, İstanbul, Kastamonu, Gümüşhane, Bursa, Afyon, Kıbrıs, Bulgaristan Türkleri, Manisa, Arhavi/Çoruh.[51] Boratav'ın bu tespitlerine Silifke/Mersin eklenmelidir.

10. Altay masallarından **Kara Par** *(Kara Sığırcık)* ve **Ürençi** *(Baştankara kuşu)* adlı masalların AGUG, KÇM ve HM'de yer alan Türkiye'de üç versiyonunu tespit ettik. Biz burada 'Kara Par' ve 'Kuyruğu Zilli Tilki' masallarını değerlendirdik.

[51] Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ankara, 1997, s. 284.

Kara Par

Erkeç sakalı toplamaya çıkan küçük bir kız yanlışlıkla bir sığırcığın tırnağını koparır. Buna öfkelenen sığırcık sırasıyla koyunları, kurdu, insanları, kediyi, ihtiyar bir kadını, gelinleri ve köknarı birbirine düşürerek kızın topladığı erkeç sakallarını ezdirir.

Ürençi

Baştankara ayağına batan dikene öfkelenir. Dikenleri koparttırmak için sırasıyla koyunlara, kurtlara, avcılara ve kama gider. Sonuçta koyunlar dikenli dalları yerler. Böylece baştankara kuşu da amacına ulaşmış olur.

Kuyruğu Zilli Tilki

Kuyruğunda zili olan bir tilki abdestini yapmak için zilini bir çam fidanına asar. On dört yıl sonra gelip zilini geri ister. Çam zili vermez. Tilki çamı cezalandırmak için sırasıyla baltaya, ateşe, suya, öküze, canavara, çoban köpeğine, çobana, sıçana, kediye, fareye ve nineye gider. Sonuçta ninenin fareye sopa atmasıyla başlayan olaylar silsilesi sonucunda tilki çam ağacından zilini geri alır.

Değişmeler:

a) Masalın Altay varyantlarında masal kahramanı olarak görülen hayvanlar sığırcık ve baştankara kuşlarıdır. Türkiye versiyonunda ise masal kahramanı olan hayvan tilkidir. Altay varyantlarından *Kara Par* masalında sığırcık koyun, kurt, insan, kedi, ihtiyar kadın, gelinler ve köknara gider. *Ürençi* masalında ise baştankara kuşu koyun, kurt, avcı ve kama gider. Türkiye versiyonunda ise tilki, balta, ateş, su, öküz, canavar, çoban köpeği, çoban, sıçan, kediye, fare ve nineye gider.

b) Masalın Altay varyantlarında bir acının sonucunda cezalandırma görülürken Türkiye versiyonunda masal verilen emaneti geri alma üzerine kuruludur.

Versiyonlar: KÇM'de altmış altıncı masal olan **İbibik**, AGUG'de Bademler/Urla/İzmir'de derlenmiş ve dokuzuncu masal olan olan **Kuyruğu Zilli Tilki** ve HM'de Bitlis yöresinden derlenmiş olan **Tavşan** adlı masaldır.

Masalın **yayılma alanı** Karakuyu/Boğazlıyan/Yozgat, Bademler/Urla/İzmir ve Bitlis'tir.

11. Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan *(Saksağan, Tilki ve Çekirge)* adlı Altay masalının Türkiye'de EB, HM, YKM ve YMT'te dört versiyonunu tespit ettik. Burada Altay versiyonuyla HM'deki versiyonunu değerlendirdik.

Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan

Kurnaz bir tilki yedi yavrusu olan saksağanları tehdit ederek yavrularını teker teker yemeye başlar. Saksağanların durumunu gören cırcır böceği onlara tilkinin tehdidinden korkmamaları gerektiğini, yavrularını ona boş yere yedirmemelerini

söyler. Saksağanlar yeniden gelen tilkiye bu sefer yavru vermezler. Saksağanlara aklı cırcır böceğinin verdiğini öğrenen tilki cırcır böceğini bulur. Onun yuvasının başında dokuz gün bekler. Cırcır böceği dışarı çıkmaz. Halsiz düşen tilki dönüp gider.

Karga, Leylek ve Tilki

Her yıl iki yavrusu olan kargayı tilki gelip tehdit ederek, yavrularından birini yer. Karganın durumunu gören leylek tilkinin ağaca çıkamayacağını bunun için karganın ona yavrusunu vermemesini söyler. Tilki tekrar gelince karga ona yavrusunu vermez. Bunun üzerine tilki karganın bu aklı leylekten aldığını öğrenir. Kurnazlıkla leyleği kandırarak yer.

Değişmeler:

a) Tilki her iki masalda da vardır. Fakat Altay versiyonundaki karganın yerine Türkiye versiyonunda saksağan, cırcır böceğinin yerini ise leylek almıştır.

b) Altay versiyonunda amacına ulaşamayan tilki, cırcır böceğini cezalandıramamış, fakat Türkiye versiyonunda tilki leyleği yemiştir.

Versiyonlar: EB'de dokuz numaralı masal olarak **Çakal ve Karatavuk** adıyla, HM'de **Karga, Leylek ve Tilki** adlı masal eserde 16. masal olarak kayıtlıdır ve Van ilimizden derlendiği belirtilmiştir. Masalın Türkiye versiyonlarından Üçüncüsü **Çakal ile Karatavuk** adıyla YKM'de s. 73-74'te mevcuttur. Dördüncü versiyon ise YMT'te üçüncü masal olarak yer alan ve Kozan'dan derlendiği bildirilen **Tilki ile Taktala Paşa** masalıdır.

Masalın Türkiye'deki **yayılma alanı** Van ve Adana/Kozan olarak tespit edilmiştir.

12. Sañıskan *(Saksağan)* adlı Altay masalının Türkiye'de yalnızca bir versiyonunu tespit edebildik. Masalın Türkiye versiyonu HM'de 66. masal olarak **Karga ile Keklik** adıyla kayıtlıdır. Masalların özetleri ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Sañıskan

Kuşlar toplanıp tavus kuşunu kendilerine cayzan (boy başkanı) seçerler. Tavus kuşu da kendisine eş olarak saksağanı alır. Kendi tüylerinden saksağana takar. Süslenen saksağan kibirli bir şekilde dolaşmaya ve her gün bir yerlere gitmeye başlar. Nereye gittiğini soran tavus kuşuna da sert cevaplar verir. Bir gün tavus kuşu saksağanı takip eder. Onun çöpleri gagaladığını görünce kızar ve artık benim eşim olamazsın der. Bunun içindir ki saksağanlar çöpü bir defa gagalayınca dönüp bir kez de arkalarına bakar olmuşlar.

Karga ile Keklik

Karga âşık olduğu keklikle evlenmek ister. Fakat keklik karga sürekli çöplüklerde gezdiği için bu teklifi kabul etmez. Sonuçta karar vermesi için padişaha gider-

ler. Karga çöplüklerde dolaşmayacağına dair söz verince de evlenirler. Fakat karga huyunu terk etmez, pisliklerde ve çöplüklerde dolaşmaya devam eder. Durumu fark eden keklik padişahın huzuruna çıkar. Padişah da onları boşar. Böylece keklik su kenarında, karga da pisliklerde yaşamaya devam eder.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonundaki tavus kuşunun yerini Türkiye versiyonunda Keklik, saksağanın yerini ise karga almıştır.

b) Altay versiyonunda tavus kuşu kendisine eş olarak saksağanı isteyerek seçer. Fakat Türkiye versiyonunda karga keklikle ısrarla evlenmek ister.

c) Masalın her iki versiyonunda da evlilik yürümez ve kuşlar ayrılır.

Masalın **yayılma alanı** yalnızca Niğde olarak tespit edilmiştir.

13. Koyondor *(Tavşanlar)* adlı Altay masalının Türkiye'de üç versiyonunu tespit ettik. Masal EB'de 18. numarada ve YKM'de (s. 85) **Tavşanların İntiharı** adıyla kayıtlıdır. Masalın Altay ve YKM'deki versiyonunun özetiyle aralarındaki mevcut değişmeler şu şekildedir:

Koyondor

Bir gün tavşanlar toplantı yapar. Toplantıyı açan ihtiyar tavşan kendilerinin her şeyden korktuğunu ve ölümün onlar için en iyi şey olduğunu söyler. Bunun üzerine tavşanlar kendilerini öldürmek için göle giderler. Onların gürültüsünden korkan bir kurbağa suya atlar. Tavşanlar kendilerinden korkan birilerinin olduğunu görünce intihar etmekten vazgeçerler.

Tavşanların İntiharı

Bir gün bütün tavşanlar toplanırlar. Kendilerinin her şeyden korktuğunu böyle yaşamaktansa topluca intihar etmeleri konusunda anlaşırlar. Çaya gidip kendilerini suya atmak için dağdan ovaya doğru gürültüyle inerler. Onların gürültüsünü duyan kıyıdaki kurbağalar suya atlarlar. Dünyada kendilerinden daha korkakların var olduğunu gören tavşanlar intihar etmekten vazgeçip yuvalarına dönerler.

Değişmeler:

Altay versiyonunda toplantıyı en ihtiyar tavşan açar. Toplu intihar teklifini de o yapar. Türkiye versiyonunda ihtiyar tavşan motifi yoktur.

Masalın Türkiye'deki **yayılma alanı** yalnızca Muğla olarak tespit edilmiştir.

14. Altay masallarından Kumandı boyuna ait olan **Kılıştug Koşke** *(Kılıçlı Kedi)* masalının Türkiye'de EB, ÇDM, YKM, MZ, YMÜ, TRM ve MKHE'de yedi versiyonunu tespit ettik. Biz burada Türkiye'deki ilk iki versiyonu değerlendirdik. Bu masalların özetleri ve aralarındaki mevcut değişmeler şu şekildedir:

Kılıştug Koşke/Kılıçlı Kedi

İhtiyar bir adamın bir ineği ve bir kedisi vardır. Adam sürekli sütlerini döken kediyi döverek evden kovar. Başıboş dolaşan kedi bir tilkiyle arkadaş olur ve birlikte yaşamaya başlarlar. Bir gün tilki avladığı tavşanı bir ayıya kaptırır. Tilki ayıya bir metre kılıcı olan bir arkadaşı olduğunu söyler. Ayı, pars ve kurda tilkiyle birlikte bir metre kılıcı alan arkadaşını (kedi Paske) yemeye davet etmeyi teklif eder. Hazırlanacak ziyafet için kurt gidip kısır bir kısrak getirir. Ayı gidip kediyi ve sahibini ziyafete çağırır. Onlar ertesi gün geleceklerini söylerler. Ertesi gün ayı ağaca, kurt dağa çıkar, pars da tepsinin altına gizlenir. Kedi gelince hepsi bir yanlış anlamadan kaynaklanan sebeple kediden korkup kaçar. Hatta ayı ölür. İhtiyarla kedi evlerine dönerler.

Dağ Hayvanlarının Kediye Ziyafeti

Bir gün kedi tilkiye misafir olur. Ardından kurt, çakal, domuz ve ayı da gece oturmasına gelirler. Tilki onları bugün burma bıyıklı misafirim var diyerek kabul etmez. Meraklanan hayvanlar tilki ile misafirini yemeğe davet etmeye karar verirler. Davet etmek için tavşanı gönderirler. Ertesi sabah kedi önde, tavşanla tilki arkada giderken kedi iri bir yılanla, kekliği tutup tilkiye verir. Bu durumdan korkan tilki koşarak gidip onları bekleyen hayvanlara bu misafir küçük ama elinden ne uçan kurtulabiliyor ne de kaçan der. Hayvanlar korkar. Ayı ağaca çıkar, domuz gazellerin altına girer, kurt da ormana dalar. Kedi domuzun burnunu fare sanarak ısırır. Kedi gazellerin altından çıkan domuzu görünce korkundan ağaca çıkar. Ayı kaçmaya başlayınca bütün hayvanlar kaçar. Tilki bu duruma katıla katıla güler.

Dünyaya Küsen Kedi

Yoksul bir kadının aç kedisi yediği dayaklardan bıkıp koşmaya başlar. Dere kenarında bir deve leşi görüp onu yemeye başlar. Bu durumu gören tilki koşarak aslana bir kedinin koca bir deveyi yatırıp yediğini söyler. Aslan bütün hayvanları toplayıp kediyi akşama ziyafete çağırır. Kedi gelmek üzereyken bütün hayvanlar korkudan bir köşeye çekilir. Tavşan da üzerine toprağı çekip yalnızca hava almak için burnunu dışarıda bırakır. Yerde siyah bir et parçası gören kedi onu ısırmak üzereyken ayı, kedi beni yiyecek diye bağırarak kaçmaya başlar. Bütün hayvanlar da kaçar. Hayvanlar koşarak kendilerini nehre atarlar. Peşlerinden kedi de atlar. Böylece hepsi boğulur.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonunda dost olan tilki ve kedinin dışında ayı, kurt ve pars vardır. Türkiye versiyonunun ilkinde kurt, çakal, domuz ayı ve tavşan, ikincisinde ise kedi, tilki, aslan ve tavşan vardır.

b) Masalın Altay ve Türkiye versiyonunun *Dünyaya Küsen Kedi* masalında masal kahramanı kedi sahiplidir. Sahip ilkinde yoksul bir adam, ikincisinde ise yoksul bir kadındır. *Dağ Hayvanlarının Kediye Ziyafeti* adlı diğer Türkiye versiyonunda ise kedi sahipsizdir.

c) Masalın Altay versiyonunda kediden korkan hayvanlar içinde yalnızca ayı ölür. *Dünyaya Küsen Kedi* adlı Türkiye versiyonunda ise kedi dahil bütün hayvanlar nehre düşüp ölürler.

ç) Hayvanların kediden korkmasının sebebi Altay versiyonunda tilkinin kediyi bir metre kılıcı olan biri olarak tanıtmasından, Türkiye versiyonlarından ilkinde yine tilkinin kediyi burma bıyıklı misafir olarak tanıtmasından, ikinci versiyonda ise tilkinin deve leşini yiyen kediyi görerek (deveyi kedinin öldürdüğünü zanneder) aslana haber vermesinden kaynaklanır.

Versiyonlar: Bunlardan ilki EB'de on beşinci numarada kayıtlı olan **Horlanan Kedi**, ikincisi YKM'de 66-69 sayfalar arasında yer alan **Dağ Hayvanlarının Kediye Ziyafeti** adlı masal, üçüncüsü Türkiye Yayınevi tarafından Masal Zinciri serisinde yayımlanan ve Bayburt'tan derlenmiş olan **Dünyaya Küsen Kedi** adlı masaldır. Dördüncü versiyon YMÜ'de beşinci masal olarak kayıtlı olan **Tilki ile Kedi** masalı, beşinci versiyon TRM'de yedinci masal olan **Tilkinin bıyıklı Dayısı** masalı, altıncı versiyonu ÇDM'de **Kırmızı Kedi**, yedinci versiyon ise MKHE'de **Kediden Korkan Hayvanlar** adlı masaldır. (MKHE'de masalın aynı adla üç varyantı vardır. bk. s.301-306).

Masalın **yayılma alanı** Adana, Bayburt, Yalvaç/Isparta, Trabzon, Mahmutgazi/Malatya olarak tespit edilmiştir.

15. Yazılı kaynaklarda Altay masalı olarak kaydedilen fakat hem şahıs kadrosunun isimleri hem de kilise motifinin bulunması ve Külkedisi masalıyla büyük benzerlikler arz etmesi hasebiyle daha çok Rus menşeli kabul edebileceğimiz **Annuşka** masalının bir versiyonunu Türkiye Masalları serisinde **Ayşe Fatma Tandırda** masalı olarak tespit ettik. Masalın MZ haricindeki versiyonları EB, VM, MUL, NM, DYM ve Kars Eli dergilerinde mevcuttur. Biz masalın burada Altay versiyonuyla birlikte MZ'deki versiyonunu değerlendirdik. Her iki versiyonda baştan bit ayıklama, ölen ineğin kemiklerini gömme, yün/keten eğirme gibi temel bazı motifler ise Sındırella masalından farklıdır. Masalların özeti ve mevcut değişmeleri şöyledir:

Annuşka:

Karısı ölen ihtiyar bir adamın Annuşka adlı bir kızı vardır. İhtiyar adam Togus Kös adlı bir kadınla evlenir. Togus Kös'ün de Mariya adlı bir kızı vardır. Togus Kös Annuşka'ya çok kötü davranır. Annuşka önceki annesinden kalan gök ineği otlatıp keten eğirir. Annuşka kederinden ağlarken annesinden kalan inek dile gelip kıza derdini sorar. Kızcağız derdini anlatınca gök inek keten yumaklarını yutup eğrilmiş vaziyette geri çıkarır. Böylece işleri kolaylaşan kız tekrar mutlu olur. Durumu anlayan üvey anne kocasına gök ineği kestirir. Fakat inek kesilmeden önce kıza kemiklerini toprağa gömmesini ve başı sıkışınca gömdüğü yere gelmesini tembihler. Bir gün Togus Kös ve kızı süslenip kiliseye giderler. Annuşka da onlarla gitmek ister, fakat izin vermezler. Annuşka gök ineğin kemiklerini gömdüğü yere gider. Birden altın bir araba ve giysiler ortaya çıkar. Kız giysileri giyip, arabayla kiliseye gider. Herkes kızın güzelliği karşısında hayrete düşer. Kağanın oğlu bu kıza aşık olur. Onu tutmak ister, fakat Annuşka kaçar. Kaçarken bir ayakkabısı kırılır ve geride kalır. Kız evine gelir ve eski hâline döner. Kağanın oğlu kırık ayakkabının ayağına uyan kızı bulmak için dolaşır. Bunu duyan Togus Kös Annuşka'yı bodruma saklar. Eve gelen kağanın oğlu bodrumdan Annuşka'nın öksürdüğünü duyar. Kızı çıkarttırır. Ayakkabı Annuşka'nın ayağına olunca kağanın oğlu bu kızla evlenir.

Ayşe Fatma Tandırda

Üvey annesi ve üvey kız kardeşi Ayşe Fatma'ya eziyet ederler. Ayşe Fatma her gün öz annesinden kalan ineği otlatıp yün eğirir. Günün birinde yumağı yuvarlanır. Ayşe Fatma da peşinden gider. Gide gide çirkin bir koca karının yaşadığı kovuğa girer. Kadın ona bitlerini ayıklatıp, ilerideki suda yıkanmasını söyler. Ayşe Fatma suda yıkanınca çok güzelleşir. Bunu kıskanan üvey anne kendi kızını da oraya gönderir. Fakat kızı yaşlı kadını horladığı için daha çirkin olur. Üvey anne Ayşe Fatma'nın öz annesinden kalan ineği kestirmek ister. Ayşe Fatma ineğin başında ağlarken inek dile gelir. Kendisi kesildiği zaman kemiklerini bir çukura gömmesini ve dara düştüğü zaman kemikleri gömdüğü yere gelmesini söyler. Günlerden bir gün bu memlekette baş vezir kızını evlendirir. Üvey anne ve kızı bu düğüne giderler. Bütün yalvarmalarına karşın Ayşe Fatma'yı götürmezler. Ayşe Fatma annesinden kalan ineğin kemiklerini gömdüğü yere gelir ve bu düğüne gitmek istediğini ağlayarak söyler. Çukurdan güzel elbiseler ve pabuçlar çıkar. Kız bunları giyerek düğün evine gider. Herkes onun güzelliğine şaşırır. Düğünün bitmesine yakın Ayşe Fatma hemen eve dönüp eski hâline döner. Dönerken pabucunun birini havuza düşürür. Bu pabucu gören baş vezirin oğlu pabucun sahibi olan kızla evlenmek için kızı aratır. Üvey annenin bütün hilelerine rağmen Ayşe Fatma üvey annesi tarafından saklandığı tandırda bulunur. Ayşe Fatma baş vezirin oğluyla evlenir.

Değişmeler:

a) Altay versiyonunda üvey anne ve kızı kiliseye giderler. Türkiye versiyonunda ise gidilen yer baş vezirin kızının düğünüdür.

b) Altay versiyonda ineğin kemiklerinin sihir gücü kıza elbiselerle birlikte araba da verir. Fakat Türkiye versiyonunda sadece elbiseler verilir.

c) Masalın Altay versiyonunda Annuşka'yı kağanın oğlu görerek âşık olur. Türkiye versiyonunda ise kızın havuza düşen ayakkabısını görünce bu kadar güzel ayakkabıyı giyen kız da çok güzel olmalı diyerek onunla evlenmek ister.

ç) Altay versiyonunda Annuşka kağanın oğluyla, Türkiye versiyonunda Ayşe Fatma baş vezirin oğluyla evlenir.

Versiyonlar: Masalın MZ versiyonu Bitlis'ten Mahmut Cahit Gündoğdu tarafından derlenmiştir. Bu masalın Türkiye versiyonlarından ikincisi VM'de metni on birinci masal olarak verilen **Fatoş ile Sarı İnek** masalıdır. Masalın tespit edebildiğimiz üçüncü versiyonu NM'de on altıncı masal olan **Sarı İnek** masalıdır. Masalın Türkiye'deki dördüncü versiyonu DYM'de on sekizinci masal olan **Bor İnek** masalıdır. Masal EB'de altmış numarada **Külkedisi** adıyla kayıtlıdır. Masalın beşinci versiyonu MUL'da kırk numaralı masal olan **Sarı İnek** masalıdır. Türkiye'de tespit edebildiğimiz son versiyon ise Kars Eli dergisinde Iğdır'dan derlendiği belirtilen **Fatmacık** adlı masaldır. (bk. S. 90, Ocak 1972, s. 12-13)

Masalın yayılma alanı İstanbul, Ankara, Adana, İzmit, İzmir, Eskişehir, Niğde, Erzincan, Van, Diyarbakır, Iğdır ve Bitlis olarak tespit edilmiştir.

16. Şalgandu boyuna ait **Eki Karındaş** *(İki Kardeş)* adlı masalın Türkiye'de on bir versiyonunu tespit ettik. Bu versiyonlar, EB, KEM, ERM, AMUA, MUL, YM, YMM, KÇM, VM, NM ve KAM'da mevcuttur. Biz masalın Altay versiyonuyla KEM'deki versiyonunu değerlendirdik. Her iki masalın özetleri ve aralarındaki değişmeler şunlardır:

Eki Karındaş

İki kardeş pazara gitmek için yola çıkarlar. Küçük kardeşin zayıf atı yolda ölür. Ağabeyi onu bırakarak yoluna devam eder. Küçük kardeş ölen atının derisini soyarak alıp yola çıkar. Yolda bir eve girer. Burada atının derisinin sihirli olduğunu söyler. Ev sahibinin karısının oynaşını şeytan kılığına sokup bodrumdan çıkarır. Evin şeytanını çıkardığını düşünen ev sahibinden epey para alır. Pazara gidip atının derisini de satar. Bütün paralarını demir paraya çevirir. Zayıf atının derisini satarak kazandığını söylediği parasını tartmak için ağabeyinden tartı ister. Ağabeyi de semiz atını öldürüp derisini satmak için pazara gider. Fakat karşılığında ancak iki sabun alabilir. Öldürmek için küçük kardeşinin yanına gelir. Durumu anlayan küçük kardeş annesiyle kendi yatağının yerini değiştirir. Ağabeyi de yanlışlıkla annesini öldürür. Üç yıl hapse atılır. Küçük kardeş çeşitli kurnazlıklarla sırasıyla annesini yıkarken başını koparan din adamından ve annesini koyduğu atın üstünden deviren tüccardan annesini öldürmekle suçlayıp para alır. Hapisten çıkan ağabeyi onu öldürmek için bir çuvala sokarak nehre atar. Küçük kardeş nehirde akarken "Ben kağan olmam." diye bağırır. Bunu duyan bir tüccar, delikanlıyı çuvaldan çıkararak çuvala kendisi girer. Tüccarın atını alan delikanlı ağabeyinin yanına gider ve atı kendisine öbür dünyadaki atalarının verdiğini söyler. Ağabeyi de kendisini çuvala sokturarak nehre attırır. Böylece cimri ağabey ölür.

Keloğlan'la Köylüler

Keloğlan anasıyla tek öküzünü keser ve (köylülerin de sırasıyla kendisini davet etmesi umuduyla) köylüleri yemeğe çağırır. Fakat onları davet eden olmadığı gibi herkes bacadan hayvan gübresi atarak gider. Keloğlan bu gübreleri tezek yapıp bir çuvala koyarak yol kenarında bekler. Bir tüccardan bu çuvallara karşılık kumaşlarını alır. Bunu duyan köylüler bütün gübreleri topladıkları gibi pazara giderler. Fakat pazarda dayak yiyip dönerler. Daha sonra Keloğlan öküzün derisini köseye bir ölçek darı karşılığında satar. Deriyi kösenin evine götürür. Kösenin karısı hovardasını saklar. Keloğlan her şeyi bildiğini iddia ettiği eşeği sayesinde kadının hovardasını yakalatır. Köse karısını boşar. Her şeyini vererek Keloğlan'ın eşeğini alır. Keloğlan kadının hovardasını bir başka eşeğe yükleyip giderken yolda bir kervana rastlar. Katırlardan biri hovardayı eşekten düşürür. Keloğlan babamı öldürdünüz diye kervancıdan on beş katır yük alır. Köye gelip öküzün derisini çok pahalıya sattığını söyler. Bütün köylüler öküzlerini kesip pazara giderler. Fakat derilerini satamazlar. Keloğlan'ı öldürmek için bir çuvala sokarlar. Fakat Cuma namazından sonra atmak için onu bir çalının dibine bırakıp gitmişler. Bu arada Keloğlan "Beni padişahın kızına vermek istiyorlar, ben istemiyorum." diye bağırır. Bunu duyan bir çoban Keloğlan'ı çıkarıp çuvala kendisi girer. Köylüler çobanı suya atarlar. Keloğlan da onun sürüsünü alır. Köylülere de ne iyi ettiniz de beni attınız bu sürüyü çıkardım der. Köyün bütün erkekleri suya atlar ve ölürler. Karıları da dul kalır.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonunda olaylar iki kardeş arasında geçer. Türkiye versiyonunda ise olaylar Keloğlan ile köylüler arasında geçer.

b) Altay versiyonunda suya atılan delikanlı "Kağan olmak istemiyorum." diye, Türkiye versiyonunda ise "Padişahın kızıyla evlenmek istemiyorum." diye bağırır. Bu yalana Altay versiyonunda bir tüccar, Türkiye versiyonunda ise bir çoban inanır.

c) Altay versiyonunda derisi satılan hayvan at, Türkiye versiyonunda ise öküzdür.

ç) Altay versiyonunda kandırılarak parası alınan din adamı motifi Türkiye versiyonunda yoktur.

d) Masalın Altay versiyonunda kurnaz küçük kardeşin taşıdığı ölü annesi, Türkiye versiyonunda ise taşınan ölü ahlâksız kadının oynaşıdır.

Versiyonlar: EB'de 351. numarada **Denizdeki Davar**, KEM'de **Keloğlan'la Köylüler**, ERM'de **Fakir Adamın İneği** AMUA'da altmışıncı masal olan **Keloğlan ile Cambazlar** ve altmış birinci masal olan **Keloğlan ile Köylüler**, YM'de s. 136-141'de yer alan **Keloğlan**, YMM'de **Üç Köse** ve **Köyde Köse Masalları**, KÇM'de onuncu masal olan **Keloğolan** masalı, MUL'da elli dördüncü masal olan **Kurnaz Köylü** masalı, VM'de kırk beşinci masal olarak yer alan **Keloğlan'ın Oyunları**, NM'de kırk ikinci masal olan **Köse** ve KAM'de sekizinci masal olan **Köse Musa** adlı masallardır.

Masalın Türkiye'deki **yayılma alanı** Erzincan, Adana, Ankara, Kastamonu, Ünye/Ordu, Hasanoğlan/Ankara, Muğla, Çankırı, Kırşehir, Eskişehir, Çorum, Gaziantep, Söğüt/Bilecik, Sivas, Muş, Bayburt, Kars, Erzurum, Yozgat, Van, Niğde ve Kayseri'dir.

17. Sanat adlı Altay masalının Türkiye'de dört versiyonunu tespit ettik. Bu versiyonlardan ilki EB'de 357. numarada kayıtlı **Keloğlan ile Kötü Köse**, ikincisi YMT'te 63. masal olarak kaydedilmiş olan **Keloğlan ile Ağası** masalıdır. Üçüncü versiyon TAM'da 63. masal olan **Keloğlan ile Kötü Köse**, dördüncü versiyon ise GMÜ'de 67. masal olarak kayıtlı olan **Keloğlan II** masalıdır. Masalın Altay ve GMÜ'deki versiyonunun özetleri ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Sanat

İhtiyar bir karı koca Sanat adındaki çocuklarını çalışması için bir tüccarın yanına verirler. Tüccar bir yıl sonra Sanat'ın emeğinin karşılığı olan atı vermemek için karısıyla birlikte kaçar. Sanat onların azıklarını koyduğu torbanın içine saklanır. Durumu anlayan karı koca Sanat'ı nehre atıp öldürmek isterler. Sanat uyuyan tüccarla kendi yerini değiştirir. Tüccarın karısıyla birlikte tüccarı nehre atarlar. Daha sonra Sanat'ın kendisini kandırdığını anlayan kadın da nehre atlar. Onların bütün serveti Sanat'a kalır.

Keloğlan

Keloğlan yoksul bir adamın yanında çalışıp, onun ineklerini güder. Keloğlan adamın önce ineğini sonra da oğlunu öldürür. Adam karısıyla birlikte Keloğlan'dan kaçmak ister. Keloğlan onların azık koyduğu kazanın içine girer. Karı koca Keloğlan'ı fark edince onu köprüden nehre atmak isterler. Onları gizlice dinleyen Keloğlan adamın karısıyla kendi yerini değiştirir. Adamla bir olup karısını köprüden atarlar. İhtiyar adam karısını attığını anlayınca Keloğlan'dan kaçıp uzaklaşır.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonunda Sanat bir tüccarın yanında çalışır. Türkiye versiyonunda ise Keloğlan'ın ana-babası yoktur ve bir ailenin ineklerini otlatarak onların yanında yaşar.

b) Masalın Altay versiyonunda Sanat tüccarı ve karısını emeğinin karşılığını alamadığı için cezalandırır. Türkiye versiyonunda ise Keloğlan yanında kaldığı aile kendine kötü davrandığı için hayvanlarını, adamın çocuğunu ve karısını öldürür.

c) Masalın Altay versiyonunda nehre atılan tüccar, Türkiye versiyonunda ise adamın karısıdır.

ç) Masalın Altay versiyonunda tüccar ve karısı öldüğü halde Türkiye versiyonunda ihtiyar adam sağ kalır.

Masalın **yayılma alanı** Ankara, Urfa, İstanbul, Ürgüp/Nevşehir, Çorum, Niğde, Kars, Erzurum, Mersin, Kastamonu, Adana ve Gaziantep'tir.

18. Altay masallarından birbirinin varyantı olan Bayat boyuna ait **Todıl Ala Kuşkajak** *(Todıl Ala Kuşcağız)* ile Şalgandu boyuna ait **Ösküs Ooolaç la Tiyiñ** *(Öksüz Oğulcuk ile Sincap)* masallarının Türkiye'de bir versiyonunu tespit edebildik. Bu versiyon MEİ ve MİM'de **İhtiyar Balıkçı** (s. 217-218) adıyla kayıtlıdır. Masalın Altay varyantlarıyla MİM'deki metninin özetleri ve aralarındaki değişmeler şöyledir:

Todıl Ala Kuşkajak

İhtiyar bir adam odun kesmek için ormana gider. Bir kavak ağacını kesmek isterken ağaçtaki bir kuş dile gelip ağacını kesmemesini, karşılığında ne isterse verebileceğini söyler. Adam kuştan evinin etrafını odunla doldurmasını ister. Bu isteği gerçekleşir. İkinci gün kuştan büyük bir ev, üçüncü gün eşyalar ve yiyecekler, dördüncü gün ise hayvanlar ister. Daha sonra karısının bütün itirazlarına rağmen kuşa kağan olmak istediğini söylemek için ormana gider. Fakat kuş ağaçta yoktur. Adam öfkesinden ağacı keser. Evine döndüğünde sonradan sahip olduğu şeylerin hepsinin yok olduğunu görür.

Ösküs Oolaç la Tiyiñ

Yoksul ve kimsesiz bir çocuk ormanda bir sincabı avlamak ister. Sincap dile gelerek çocuğa ne istediğini sorar. Çocuk bir kez olsun doya doya yemek yemek istediğini söyler. Daha sonra çocuk sincaba sırasıyla ev ve dükkan sahibiyle tüccar

olmak istediğini söyler. Bu istekleri gerçekleşir. Çocuk en son tanrı olmak istediğini söyleyince eski yoksul hâline döner. Sincap da görünmez olur.

İhtiyar Balıkçı

İhtiyar bir balıkçının ağına kırmızı bir balık takılır. Kırmızı balık kendisini serbest bırakırsa balıkçının her isteğini yerine getireceğini söyler. Balıkçının karısı kocasına balıktan zenginlik ve ev eşyaları istemesini söyler. Balıkçı bunları balıktan utanarak ister. Sonra balıkçının karısı kraliçe olmak ve denizin ortasında da camdan bir sarayının olmasını ister. Bütün bu istekleri gerçekleşir. En sonunda kadın balığın kendi hizmetine girmesini isteyince eski yoksul hâline döner. Balık da artık görünmez olur.

Değişmeler:

a)Masalın Altay varyantlarında yadım eden sihirli hayvandan talepte bulunanlar ihtiyar adam ile yoksul bir çocuktur. Türkiye versiyonunda ise ihtiyar balıkçının karısıdır.

b) Altay varyantlarında istekleri yerine getiren hayvanlar bir kuş ile sincap, Türkiye versiyonunda ise kırmızı bir balıktır.

c) Masalın Altay varyantlarında talepte bulunanlar kağan ve tanrı olmak isteyince sihirli hayvanlar bir daha görünmez olurlar. Türkiye versiyonunda ise yardımcı hayvan olan balık, yardım ettiği insanın emrine girmesi isteninice bir daha görünmez.

ç) Bütün varyant ve versiyonlarda aç gözlülüğün sonucunda ilk sahip olunanlar da insanların elinden alınır.

Masalın Türkiye'deki **yayılma alanı** yalnızca Konya olarak tespit edilmiştir.

19. Altay masallarından **Erkeley le Karatıkaan** adlı masalın Türkiye'de EB, MİM, TF, MUL ve Halk Bilgisi Haberleri Dergisi'nde yer alan beş versiyonunu tespit ettik. Biz burada Altay versiyonu ile MİM'deki Türkiye versiyonunu mukayese ettik. Masalların özetleri ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Erkeley le Karatıkaan

İhtiyar bir avcı olan Çagış, Erkeley adlı kızıyla birlikte yaşar. Karatıkaan onun bütün servetini elinden alır. Kağan Çagış'ı denemek amacıyla onunla birlikte ava çıkar. Avda Çagış'a bazı sorular sorar. Çagış bunları cevaplandıramaz. Kağan Çagış'a üç gün süre verir. Çagış'ın kızı Erkeley bunların cevabını babasına söyler. Cevaplara şaşıran kağan Çagış'a üç soru daha sorar. Bu soruların cevabını da Erkeley babasına söyler. Kağan cevapları Erkeley'in söylediğini öğrenince onu da imtihan etmek ister. Erkeley kağanın sınavından başarıyla çıkar. Böylece kağan artık bu aileye kötülük etmez.

İhtiyar Dokumacı ile Kızı

Padişah ihtiyar dokumacıyı imtihan eder. Padişahın sorduğu bütün soruların cevabını dokumacının küçük kızı, babasına söyler. Padişah dokumacının küçük kızıyla evlenir. Fakat padişah ona hiçbir işine karışmamasını söyler. Kız padişahın

işine karışınca padişah ona en sevdiği şeyleri alarak babasının evine gitmesini söyler. Kız giderken padişahı da uyutarak babasının evine götürür. Padişah buraya nasıl geldiğini sorunca kız: En sevdiğim şeyleri getirmemi söyledin, ben de seni getirdim deyince tekrar saraya dönüp mutlu, huzurlu yaşarlar.

Değişmeler:

a) Akıllı küçük kız ve kağan/padişah tipleri her iki masalda da mevcuttur. Fakat masalın Altay versiyonunda kızın babası avcı Türkiye versiyonunda ise dokumacıdır.

b) Masalın Türkiye versiyonunda padişah kızla evlenir, fakat Türkiye versiyonunda evlilik olmaz. Bunun yerine kağan, baba ve kızını rahat bırakır.

Versiyonlar: Masalın ilk versiyonu EB'de 235. numarada kayıtlı **Padişah ile Köylü Kızı**, MİM'de **İhtiyar Dokumacı ile Kızı** (s. 333-337) adıyla kayıtlıdır. Üçüncü versiyon TF'de Tokat'tan derlendiği belirtilen **Bezirci'nin Kızı** (bk. S. 15, Ekim 1980, s. 23-25), dördüncü versiyon, Halk bilgisi Haberleri Dergisi'nde yayımlanmış olan **Akıllı Kız** (bk. S. 60, Birinci teşrin 1936, s.191-193), beşinci versiyon ise MUL'da on üç numaralı masal olan **Fatmacık** masalıdır.

Masalın **yayılma alanı**; İstanbul, Ankara, Tokat, Meram/Konya, Ürgüp/Nevşehir, Harput/Elazığ, Yozgat, Çorum, Bayburt, Erzurum, Aydın ve Gölpazarı/Bilecik olarak tespit edilmiştir.

20. Altay masallarından **Cılannıñ Ercinezi** ve **Tak-Tuk Tayaaş** adlı masalların versiyonlarını DM'de 10. masal olarak kayıtlı olan **Vur Tokmağım Vur** adlı masal olarak tespit ettik. Altay masallarının Türkiye versiyonunda yukarıda adları verilen iki masal birleştirilmiş bir hâldedir. Bu masalın ilk bölümünü *Cılannıñ Ercinezi* ikinci bölümünü ise *Tak-Tuk Tayaaş* masalı oluşturmaktadır. Adı geçen Altay masallarının daha önce versiyonları incelendiği ve özetleri verildiği için burada tekrarına gerek görmedik. (versiyonlar için bk. 6 ve 8. masallar) Masalın DM'deki özeti şu şekildedir:

Vur Tokmağım Vur

Yoksul bir kadın oğlu ve kızı ile birlikte yaşamaktadır. Oğlan odunculuk mesleğine başladığı ilk üç gün çocukların elinden sırasıyla kedi, köpek ve yılan yavrularını kurtarır. Yılan yavrusunun oğlanı götürdüğü Şahmeran ona altın dışkılayan bir eşek verir. Değirmenci oğlanın elinden eşeği alır. Şahmeran oğlana sihirli bir sofra verir. Sofrayı da padişah alır. Şahmeran oğlana sihirli bir tokmak verir. Oğlan bu sihirli tokmakla değirmenci ve padişahı döverek eşeğini ve sofrasını geri alır.

21. Altay masallarından **Üç Ösküs Karındaş** *(Üç Öksüz Kardeş)* adlı masalın Türkiye'de EB, HTM, TAM, YMÜ'de bir MUL'da ise iki olmak üzere toplam altı versiyonunu tespit ettik. Burada yalnızca masalın Altay versiyonuyla birlikte YMÜ'de 66. masal olan **Dedektif** adlı masalı değerlendirdik. Masalın Altay versiyonunda vak'a örgüsü Türkiye versiyonuna göre daha uzundur. Fakat her iki masal da bilin-

mezi bilen üç kişi/üç kardeş üzerine kurulu olduğu için bu masalları bu bölümde incelemeyi uygun bulduk. Masalların özetleri ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Üç Ösküs Karındaş

Bilinmezi bilen üç öksüz kardeş yola çıkarlar. Yolda bir halkın eğlencesine katılırlar. Buradan dokuz ay sonra ayrılırlar. O yurdun halkı;

a) Büyük kardeşin altmış yaşındakinin verdiğini yemediğini

b) Ortanca kardeşin sunulan içkiyi tatmadığını

c) Küçük kardeşin tepsideki eti yemediğini

söyleyerek bu kardeşlerin kendi eğlencelerini niçin bu şekilde aşağıladığını merak ederler. Bunun sebebini öğrenmek için eğlenceden ayrılmış olan üç kardeşi bulurlar. Kardeşler sırasıyla bu yaptıklarının sebebini söylerler. Büyük kardeş: "Kağanınızın soyu bozuk. Bu yüzden içkinizi içip, yemeğinizi yemedim." der. Ortanca kardeş: "İçkinizde aygır eti koktuğu için içmedim." der. Küçük kardeş: "Etinizden it eti koktuğu için yemedim." der. Halk durumu araştırıp kardeşlerin haklı olduğunu anlar. Kardeşlerden büyüğünü kendilerine kağan yaparlar...

Dedektif

Adam ölmeden önce çocuklarına malını paylaştırır. Büyük kardeş payına düşen deveye eşyalarını yükleyerek yola çıkar. Unuttuğu bir şeyi almak için, deveyi yolun kıyısına bırakır ve geri döner. Döndüğünde devesini bulamaz. Orada bulunan üç kişiye devesini görüp görmediklerini sorar. Onlardan birisi: "Devenin gözü kör müydü?" der. İkincisi "Devenin bir yanında bal mı sarılıydı?" der. Üçüncüsü "Devenin bir yanında yağ mı sarılıydı?" der. Büyük kardeş bu üç adamı hırsızlıkla suçlayarak hakimin karşısına çıkarır. Üç adam, devenin yağdan tarafına sinek üşüştüğünü, baldan tarafına arı üşüştüğünü ve devenin yolun yalnızca bir tarafının otunu yediği için kör olduğunu tahmin ettiklerini söylerler. Böylece beraat ederler. Hakim onları yemeğe davet eder. Üç adam yemek sırasında yedikleri bir kuzunun köpek tarafından emzirildiğini, ekmeğin tohumunun mezar arasına ekildiğini ve hakimin de babasından değil başka bir adamdan olduğunu söylerler. Hakim anasına sorar ve durumun gerçek olduğunu öğrenir.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonundaki üç öksüz kardeşin yerini Türkiye versiyonunda üç adam almıştır.

b) Üç kardeş/üç adamın bildikleri şeyler Altay versiyonunda kağanın soyunun bozukluğu, içkiden aygır kokusu geldiği ve etten it eti tadı geldiğidir. Türkiye versiyonunda ise üç adamın ilk olarak bildikleri devenin özellikleridir. Fakat daha sonra üç adam hakimin soyunun bozuk olduğunu, tohumun mezarda büyüdüğünü ve kuzuyu itin emzirdiğini bilirler. Dolayısıyla son üç tahminin ikisi masalın Altay versiyonuyla aynıdır.

c) Masalın Altay versiyonunda üç kardeşin macerası devam ederken Türkiye versiyonunda masal hakimin kendisiyle ilgili gerçeği öğrenmesiyle sona erer.

Versiyonlar: Masalın Türkiye'deki altı versiyonundan ilki EB'de 348. numarada kayıtlı olan **Dedektif** adlı masaldır. Masal YMÜ'de de aynı adla mevcuttur. Üçüncü versiyon TAM'da otuz altıncı masal olan **Zan Uşakları** adlı masaldır. MUL'da mevcut olan iki versiyon ise kırk üç ve elli ikinci masallar olan **Adsız-15** ve **İyi Bir Hükümdarın Üç Oğlu** masallarıdır. Masal HTM'de ise **Dikkat ve Hakikat** adıyla kayıtlıdır. Masalın **yayılma alanı** İstanbul, Ankara, Harput/Elazığ, Suşehri/Sivas, Kastamonu, Çorum, Hatay, Kars, Ordu, Yalvaç/Isparta ve Gülnar/Mersin olarak tespit edilmiştir.

22. Altay Masallarından **Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar** *(Erke, Erte, Ergek Adlı Kardeşler)* adlı masalın Türkiye'de iki versiyonunu tespit edebildik. Bunlardan biri TFA'da **Deli Kardeş** (bk. S. 93, Nisan 1957) adıyla kayıtlıdır. Diğer versiyon ise MEİ'de **Akıllı ile Deli Kardeş** masalıdır. Masalın Altay versiyonuyla TFA'daki metnin özeti ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar

İhtiyar bir adamın Erte, Erke ve Ergek adlı üç oğlu vardır. Ergek akılsız ve ahmaktır. Ağabeyleri üç kez ana babalarını ve evi Ergek'e emanet edip ava çıkarlar. Ergek ilk olarak evin iki keçisini, ikincisinde iki koyununu, üçüncüsünde ise evin iki ineğini, iki köpeğini ve ana babasını öldürür. Ağabeyleri Ergek'i bırakıp kaçmayı düşünürler. Ergek onların azık torbasına saklanır. Ağabeyleri karınlarını doyurmak için durduklarında Ergek torbadan çıkar. Üç kardeş doyduktan sonra beraber yola çıkarlar. Yanlışlıkla bir devin evine girerler. Burada Celbegen'in esir aldığı iki kız daha vardır. Ergek, Celbegen'i ve onun üç kızını öldürür. Kardeşlerini ve iki kızı kurtarıp yola çıkarlar. Yolda giderken duydukları bir sesten ürküp ağaca çıkarlar. Ağacın altında Sañıskan bay, askerleri ve onun esir aldığı Ap-Anaş gelirler. Ergek, Sañıskan bay ve askerlerini yenerek dağıtır. Ap-Anaş'ı kurtarır. Ergek Ap-Anaş'ın kızı Altınçı'yla diğer kardeşleri de Celbegen'in elinden kurtardıkları esir kızlarla evlenirler.

Deli Kardeş

Küçüğü deli olan üç kardeş vardır. Bu deli kardeş dilencilik yaparak aileyi geçindirir. Bir gün onun yerine iki ağabeyi gider. Evde kalan deli kardeş tavukları öldürür. Evdeki bütün zeytinyağını da ineklerin altına döker. Evin kapısını sırtlayıp ağaca çıkar. Bu arada ağacın altına gelen dört hırsızın üzerine ağacın kapısını atar. Hırsızlar kaçar onların malı mülkü bu üç kardeşe kalır.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonunda evin geçimini sağlayan büyük iki kardeş, Türkiye versiyonunda ise küçük deli kardeştir. Altay versiyonunda büyük kardeşler avcılık, Türkiye versiyonunda ise küçük kardeş dilencilik yapar.

b) Masalın Altay versiyonunda küçük kardeş evdeki hayvanları ve ana babasını öldürür. Fakat Türkiye versiyonunda deli olan kardeş yalnızca tavukları öldürür.

c) Masalın Altay versiyonunda ağabeyler küçük kardeşi bırakıp kaçmak isterler. Türkiye versiyonunda bu kaçma motifi yoktur.

ç) Altay versiyonunda bütün kardeşler yola çıkar ve bir devin evine girerler. Türkiye versiyonunda bu yolculuk ve dev motifi yoktur.

d) Masalın Altay versiyonu akılsız küçük kardeş olan Ergek'in zâlim bir kağanı yenmesi ve bütün kardeşlerin evlenmesiyle biter. Türkiye versiyonunda ise küçük deli kardeş hırsızların malına kurnazlıkla ele geçirir ve diğer kardeşleri de onun sayesinde zengin olurlar. Her iki masalda da mutlu sona ulaşma akılsız küçük kardeşler sayesinde gerçekleşir.

23. Ösküs-Oolok adlı Altay masalının Türkiye'de bir versiyonunu tespit edebildik. Bu versiyon GM'de **Kurnaz Çiftçi ile Ayı ve Tilki** masalıdır. Her iki masalın özeti ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Ösküs-Oolok

Tarlada çalışan delikanlıya bir ayı gelerek yardım eder; onunla birlikte tohum ekip biçer.

Delikanlının getirdiği ballı kavuttan yiyen ayı, delikanlının etinin daha lezzetli olacağını düşünerek onu yemek ister.

Ayıdan akşama kadar mühlet alan delikanlıyı bir tilki ayının elinden kurtarır.

Kurnaz Çiftçi ile Ayı ve Tilki

Bir çiftçi ile dostluk kuran ayı çiftçiye bal getirir. Fakat bunu kimseye söylememesini tembihler. Çiftçi durumu karısına söyler. Bu sefer ayının korkusundan tarlaya gidemez olur. Adama bir tilki yardım eder. Birlikte ayıyı öldürürler. Sonra tilki yardımına karşılık adamdan isteklerini yerine getirmesini ister. Çiftçi tilkiyi korkutup kaçırır.

Değişmeler:

a) Her iki masalda da tipler (çiftçi, ayı ve tilki) aynıdır.

b) Masalın Altay versiyonunda çiftçi ayıya bal yedirir. Türkiye versiyonunda ise ayı adama bal verir.

c) Masalın Altay versiyonunda ayının adamı yemek isteme sebebi adamın etinin lezzetli olacağını düşünmesi, Türkiye versiyonunda ise adamın sırrı ifşa etmesidir.

ç) Altay versiyonunda ayının öldürülmesiyle birlikte masal biter. Fakat Türkiye versiyonunda ayı öldükten sonra çiftçi ve tilki arasında bir mücadele başlar.

Masalın tespit edebildiğimiz **yayılma alanı** yalnızca Gümüşhane'dir.

24. Altay masallarından **Ceti Börü le Sümelü Tülkü** masalının versiyonunu EB'de tespit ettik. Masal adı geçen eserde 5 numarada kayıtlı olan **Tilki ve Kurt** masalıdır.

Ceti Börü le Sümelü Tülkü

İhtiyar bir karı kocanın bütün yiyeceklerini yiyen tilki kaçarken yedi kurda rastlar. Tilki yedi kurdun önüne kusar. Onlar da böyle yiyecekler istiyorlarsa kuyruklarını suya sokup tanrıya ulumalarını söyler. Kurtlar kuyruklarını suya sokarlar. Kurtların kuyrukları buzda donunca tilki ihtiyar adamı getirip kurtları ona teslim eder.

Tilki ve Kurt

Bir balıkçı kendisine ölü süsü veren tilkiyi kızağına alır. Tilki balıkçının bütün balıklarını yer. Tilki kurda kuyruğunu suya sokarsa balık yakalayabileceğini söyler. Kuyruğu suda donan kurdu balıkçı öldürmek ister. Kurt kaçarken kuyruğu kopar. Tilki kendisini öldürmek isteyen kurttan kurtulur.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonunda kurdun yiyeceğini çaldığı insanlar yaşlı bir çift, Türkiye versiyonunda ise balıkçıdır.

b) Altay versiyonunda tilki dokuz kurdu, Türkiye versiyonunda ise bir kurdu kandırır.

c) Masalın Altay versiyonunda adam kurtları öldürür, Türkiye versiyonunda ise kurt kuyruğu kopmasına rağmen kaçar.

Masalın **yayılma alanı** EB'de Ankara ve Kars olarak tespit edilmiştir.

25. Üç Karındaş adlı Altay masalının Türkiye versiyonunu EB'de **Tepegöz** adlı masal olarak tespit ettik. Masal eserde 146. numarada kayıtlıdır. Her iki masalın özeti ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Üç Karındaş

Zenginin biri ağaç köprü yapar. Buna karşılık Celbegen kıl köprü yapar. Zengin ve Celbegen hangisinin köprüsünün daha iyi olduğu konusunda iddiaya girerler. Üç kardeşten ilk ikisi ağaç köprüden geçer. Celbegen ağaç köprüden geçen kardeşleri yer. Kıl köprüden geçen Bir karış adlı en küçük kardeş Celbegen'i yener.

Tepegöz

Tepegöz'e yakalanan üç kardeş Tepegöz tarafından bir mağaraya kapatılır. Tepegöz iki büyüğü kızartıp yer. Küçük kardeş Tepegöz'ü öldürür.

Değişmeler

a) Her iki masalda da üç kardeş devin eline düşer. Masalın Türkiye versiyonunda kardeşler devin yanına sırasıyla gönüllü olarak giderler, Türkiye versiyonunda ise kardeşler deve yolda rastlarlar.

b) Masalın Türkiye versiyonunda görülen devin kardeşleri mağaraya kapatma motifi Altay masalında yoktur.

Masalın **yayılma alanı** EB'de Kastamonu, Bayburt, Boğazlıyan/Yozgat, Pozantı/Adana ve Rize olarak tespit edilmiştir.

26. Ösküs-Uul adlı Altay masalının Türkiye'deki bir versiyonunu EB'de 356 numarada kayıtlı olan **Köse ve Şigay Bey** masalı olarak tespit ettik. Her iki masalın özeti ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Ösküs-Uul

Ösküs-Uul adlı delikanlı cimri zenginin evine girer. Fakat önceden zenginin evinde neler olduğunu gizlice gözetler. Delikanlı hileyle zenginin önce kızını sonra bütün hayvanlarını elinden alır. Ösküs-Uul'un elinden kızını ve hayvanlarını alamayan zengin öfkesinden ölür. Ösküs-Uul zenginin malını yoksullara paylaştırır.

Köse ve Şigay Bey

Köse Şigay Bey'i ziyaret edip delikten gizlice evini gözetler. Köse beyin sakladığı yemekleri yer. Şigay Bey kösenin atını öldürmek isterken yanlışlıkla kendi atını öldürür. Köse oradan ayrılırken Şigay Bey'in kızını da nişanlı olarak kaçırır.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonunda Ösküs-Uul zenginin hayvanlarını ve kızını elinden alır. Türkiye versiyonunda ise Şigay Bey Köse'nin yerine kendi atını öldürür.

b) Altay versiyonunda zengin öfkesinden ölür. Türkiye versiyonunda ölüm gerçekleşmez.

c) Masalın Altay versiyonunda Ösküs-Uul zenginin malını yoksullara dağıtır. Türkiye versiyonunda bu durum görülmez.

Masalın **yayılma alanı** EB'de Ankara olarak tespit edilmiştir.

27. Altay masallarından **Solodoy-Mergen** masalının Türkiye'de ancak bir versiyonunu tespit edebildik. Bu versiyon EB'de **Hiç** adıyla 328 numarada kayıtlıdır. Her iki masalın özeti ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Solodoy-Mergen

Kepteen adlı küçük kardeş arpa eken insanlara tohumu niçin boş yere saçtıklarını söyleyince onlardan dayak yer. Durumu ablasına anlatan Kepteen ondan nasihat almasına rağmen gübre saçan insanlara da yanlış sözler söyleyince onlardan da dayak yer. Daha sonra Kepteen sırasıyla bir yangını söndürmeye çalışanlardan ve bir domuzu yakanlardan da dayak yer. En sonunda yedi sarhoş tüccarın üstüne su döktükten sonra Kepteen nerede nasıl konuşması gerektiğini öğrenir.

Hiç

Tuz almak için çarşıya giden çocuk yanlış kelimeler söylediği için sırasıyla balıkçılardan, cenaze sahiplerinden, hamamdan çıkan kadınlardan, kavga eden adamlardan, ayakkabıcıdan ve bir çocuğun kulağını çeken adamdan dayak yer. Çocuk sonuçta dışarıya ne almak için çıktığını hatırlar.

Değişmeler:

a) Masalın Türkiye versiyonunda çocuk tuz almak için çıkar. Altay versiyonunda ise dışarıya çıkmanın belli bir amacı yoktur.

b) Her iki versiyonda olayların merkezinde nasıl konuşması gerektiğini bilmeyen bir çocuk vardır. Altay versiyonunda çocuğun ablasının yerini Türkiye versiyonunda anne almıştır. Altay versiyonunda abla kardeşine sürekli nasihat ettiği halde Türkiye versiyonundaki annenin böyle bir fonksiyonu yoktur.

c) Altay versiyonunda çocuk, tohum eken insanlar, gübre atan insanlar, yangını söndürmeye çalışanlar ve yedi tüccarla karşılaşır. Türkiye versiyonunda ise çocuk, balıkçılar, cenaze sahipleri, hamamdan çıkan kadınlar, kavga eden adamlar ve çocuğu döven adamla karşılaşır.

Masalın **yayılma alanı** EB'de Gümüşhane, Sivas, Ankara, Mersin, Muğla, Kastamonu, Eskişehir, İstanbul ve İzmir olarak tespit edilmiştir.

28. Adı-Cok adlı Altay masalının Türkiye'de tespit ettiğimiz bir versiyonu EB'de 258. numarada kayıtlı olan **Tanınmayan Savaşçı** masalıdır. Her iki masalın özeti ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Adı-Cok

Bala-Kam adlı bir kadının kısrağı bir tay yavrular. Ceek-Şulbıs adlı bir cadı doğan kısrağın tulpar, kadının Adı-Cok adlı oğlunun da bahadır olacağını anlayıp, kısrağı öldürtmek ister. Adı-Cok kısrağa binip kaçar. Adı-Cok Ak-kaan'ın kızını evlendirmek için düzenlediği yarışları kazanır. Kağanın delikanlıyı aşağılamasına rağmen Ak-Çeçek ile evlenir. Adı-Cok kendisini tanıtmadan Ak-kaan'ı düşmanlarından korur. Ak-kaan'ı koruyanın Adı-Cok olduğu karısının onun yaralı koluna sardığı bezden anlaşılır. Ak-kaan tahtını Adı-Cok'a bırakır.

Tanınmayan Savaşçı

Padişahın kızı herkesin hor gördüğü bir adamla evlenir. Hor görülen damat padişahın düşmanlarıyla girdiği savaşta onu korur. Böylece padişah savaşı kazanır. Savaşta yaralanan damadını padişah tedavi eder fakat tanımaz. Daha sonra yarasına sarılan sargıdan tanınır ve mükâfatlandırılır.

Değişmeler:

a) Altay masalının ilk bölümü olan cadının tayı öldürmesi ve çocuğun evden kaçması bölümü Türkiye versiyonunda yoktur.

b) Altay masalında yaralanan kahramanı karısı tedavi eder. Türkiye versi-

yonunda ise tedavi eden padişahtır.

c) Her iki masalda da yarasına sarılan sargıdan tanınan kahraman mükâfatlandırılır.

Masalın **yayılma alanı** EB'de Ankara, Edirne, İstanbul ve Erzurum olarak tespit edilmiştir.

29. Coktu Aduçınıñ Irızı adlı Altay masalının yalnızca bir versiyonunu Boratav'ın Harput'tan derlendiği kaydını düştüğü ve EB'de 319 numarada kayıtlı **Tutumlu Kadın** masalı olarak tespit ettik. Her iki masalın özeti ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Coktu Aduçınıñ Irızı

Yoksul bir delikanlı evlenmek için annesinden izin alarak yola çıkar. Bir zenginin evinde bir yıl ırgat olarak çalışmak üzere anlaşır. Zengin yaptığı iş karşılığında delikanlıya kızını verecektir. Delikanlı evleneceği kızın gündüz hiç yemek yemediğini fakat gece görgüsüzce ve çok fazla yediğini fark edip bu kızla evlenmekten vazgeçer. Onun yerine köylülerin içinden yoksul fakat görgülü bir kızla evlenir.

Tutumlu Kadın

Bir kadın az yemek yiyeceğine dair kocasına söz verir. Adam karısına hiç yemek vermez. Kadının gizlice aşırı yemek yediğini görür ve onunla alay eder.

Değişmeler:

a) Her iki masalda da aç gözlü ve çok yemek yiyen kadınlar vardır. Fakat masalın Altay versiyonunda aç gözlü kadın delikanlının evlenmek istediği genç kız, Türkiye versiyonunda ise adamın eşidir.

b) Masalın Altay versiyonunda delikanlı aç gözlü kızı terk eder. Türkiye versiyonunda ise adam karısıyla alay eder.

Masalın **yayılma alanı** EB'de Harput/Elazığ olarak tespit edilmiştir.

30. Şinje Paştu Kıs masalının Türkiye'de bir versiyonunu tespit ettik. Adı geçen versiyon MUL'da 10 numaralı masal olarak kayıtlı olan **Kediler** masalıdır. Her iki masal ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Şinje Paştu Kıs

Birisi inci diğeri normal başlı olan iki kız kardeş sırasıyla gezmeye çıkar. Normal başlı kız yol üzerinde koyun, inek, at çobanlarına rastlar. Onların yemek tekliflerine mütevazı cevaplar veren normal başlı kız bu çobanlardan sandık içinde güzel hediyeler alır. Durumu gören inci başlı kız da yola çıkar. Fakat o çobanlara ters cevaplar verince kendisine verilen sandıktan çıkan yılan ve kertenkeleler tarafından öldürülür.

Kediler

Bir oduncunun birisi öz diğeri üvey iki kız vardır. Oduncunun öz kızı yumağını bir deliğe kaçırır. Yumağın peşinden giden kız delikte kediler ve onların başçılarıyla karşılaşır. Kedilere iyi davranan kız onlardan hem yumağını hem de yarısı altın yarısı elmas dolu bir sandık alır. Oduncunun üvey kızı da aynı yolu dener. Fakat bu kız kedilere kötü davranır. Kedilerin kıza verdiği sandıktan akrepler, çıyanlar çıkarak kızı ve annesini öldürür.

Değişmeler:

a) Masalın her iki versiyonunda kahramanlar kız kardeşlerdir. Altay versiyonunda kız kardeşler öz,Türkiye versiyonunda ise öz ve üveydir.

b) Masalın Altay versiyonunda kız kardeşler sebepsiz olarak yolculuğa çıkarlar. Türkiye versiyonunda ise kaçırılan yumağın peşinden gidilir.

c) Masalın Altay versiyonunda kızlara mükafat veya cezayı veren çobanlar, Türkiye versiyonunda ise kedilerdir.

d) Masalın Altay versiyonunda çobanların kıza verdiği ödüller sandık dolusu giyim, Türkiye versiyonunda ise sandık dolusu altın ve elmastır.

Masalın **yayılma alanı** Pazarcık/Maraş olarak tespit edilmiştir.

31. Közödöy masalının ise Türkiye'de yalnızca YMM'de bir versiyonunu tespit edebildik. **Baba Mirası** adlı bu masalla **Közödöy** masalının özetleri ve aralarındaki değişmeler şu şekildedir:

Közödöy

İhtiyar bir adam öldükten sonra üç oğlunun Ak-Kajat adlı tepede cesedinin başında sırasıyla beklemelerini vasiyet eder. İlk iki oğlu kendi yerlerine küçük kardeş Közödöy'ü bekletirler. Üçüncü gün babası Közödöy'e tulpar argımak atının yerini söyler. Közödöy sahip olduğu güçlü ve sihirli atla Ayazak-kaan'ın kızını evlendirmek için düzenlediği üç yarışı kazanır. Közödöy Ayazak-kaan'ın kızıyla evlenir. Ayazak-kaan'ın damatlarından istediği üç isteği Közödöy yerine getirir. Diğer iki damadın yalancı ve hileci olduğu anlaşılır.

Baba Mirası

Ölmek üzere olan baba üç oğluna kendisi öldükten sonra mezarında sırasıyla üç gün nöbet tutmalarını vasiyet eder. Bu vasiyete küçük oğlanın dışındakiler uymazlar. Küçük oğlan nöbetteyken sırasıyla kara, kızıl, beyaz atlar gelerek gökten inen at oğlana elbise ve silahlar getirirler.Her üç at da çocuğa; saçı ve kuyruklarından iki tel koparmasını, yardıma ihtiyacı olduğunda da bunları kullanmasını söylerler. Küçük kardeşin marifetiyle üç kardeş, padişahın üç kızıyla evlinerler. Padişah tacını küçük kardeşe bırakır.

Değişmeler:

a) Masalın Altay versiyonunda görülen iki damat tipi Türkiye versiyonunda yoktur.

b) Masalın Türkiye versiyonunda sonunda her üç kardeş de mutlu sona ulaşır. Altay versiyonunda böyle bir bitiş mevcut değildir.

c) Baba Mirası'nda küçük kardeş sihirli atları sayesinde padişahın üç kızını kaçırır. Fakat Közödöy masalında küçük kardeş kağanın kızıyla yapılan müsabakaları kazanma neticesinde evlenir.

ç) Masalın Türkiye versiyonunda padişah damadını hor görmez. Fakat Altay versiyonunda kağan kızıyla evlenmeyi hak eden kahramanı hor görür.

d) Közödöy masalında görülen av motifine Türkiye versiyonunda rastlanmaz.

Altay masallarının Türkiye'deki illere göre dağılım sayısı şu şekildedir:

1.TABLO

İL ADI	VERSİYON SAYISI	İL ADI	VERSİYON SAYISI
Adana	11	İzmir	6
Afyon	4	İzmit	1
Ankara	16	Kars	8
Antalya	1	Kastamonu	7
Aydın	1	Kayseri	4
Balıkesir	1	Kırıkkale	1
Bayburt	4	Kırşehir	2
Bilecik	2	Konya	3
Bitlis	2	Malatya	5
Bursa	1	Manisa	1
Çankırı	1	Mersin	8
Çorum	5	Muğla	4
Denizli	1	Muş	1
Diyarbakır	1	Nevşehir	2
Edirne	2	Niğde	4
Elazığ	5	Ordu	2
Erzincan	4	Samsun	1
Erzurum	7	Sinop	1

Eskişehir	4	Sivas	5
Gaziantep	2	Tokat	5
Gümüşhane	6	Trabzon	2
Hatay	1	Tunceli	1
Iğdır	2	Urfa	1
Isparta	4	Van	4
İstanbul	11	Yozgat	6
		Zonguldak	2

Tespit edilen 31 versiyonun bulunduğu il adı ve versiyon sayısı şu şekildedir:

2.TABLO

MASAL ADI	TÜRKİYE'DE VERSİYONU TESPİT EDİLEN İLLER	VERSİYON SAYISI
Kudaçı Tülkü	Bolvadin/Afyon, Elazığ, Gümüşhane, Kadirli/Adana, Çat/Ovacık/Tunceli, Tokmaklı/Kulan/Denizli, Çivril/Denizli, Yozgat, Güzelbahçe/İzmir, Manavgat/Antalya, Elvan/Ankara, Malatya, Tokat, İspir/Erzurum	14
Saldaçak la Tırmuujak	Gümüşhane, Malatya, Silifke/Mersin, Çongar/Kırıkkale, Iğdır, Recepköy/Kastamonu, Kars, Kozan/Adana, Erzincan ve Zonguldak	10
Irıstu	Develi/Kayseri, Konya, Erzurum, İstanbul, Gümüşhane ve Tokat	6
Altın Mötök	İstanbul ve Elazığ	2
Cılannın Ercinezi	Muğla, Ankara, İzmir, Sivas, İstanbul, Adana, Eskişehir/Mihalıçık/ Sarayköy, İncesu/Dinar/Afyon, Balıkesir, Ermenek/Mersin, Kars, Kadirli/Adana, Kastomonu/Göl/Kurusaray, Yozgat, Kastamonu/Daday	15
Mörö	Moğul/Safranbolu/Zonguldak, Arpaçay/Kars, Adana, Yalvaç/Isparta, Ayaş/Ankara, Tokat, Mudurnu, Silifke	8
Booçı-Ajar la Boktoş	Kırşehir/Karıncalı ve Gevaş/Van	2
Tak-Tuk Tayaaş	Adana, Ankara, Anamur/Mersin, Sülümenli/Afyon, Bayburt, Çorum, Develi/Kayseri, Erzincan, Erzurum, Tokat, Trabzon, Gerze/Sinop, Hasanoğlan/Ankara, Isparta, İstanbul, Kars, Ma-	23

	latya, Samsun, Sivas, Yozgat, Naldöken/Bornova/İzmir, Bulgaristan Türkleri, Arhavi/Çoruh	
Carım Kulak	Develi/Kayseri, Edirne, Elvan/Ankara, İstanbul, Kastamonu, Gümüşhane, Bursa, Afyon, Kıbrıs, Bulgaristan Türkleri, Manisa, Arhavi/Çoruh Silifke/Mersin	14
Kara Par	Karakuyu/Boğazlıyan/Yozgat, Bademler/Urla/İzmir ve Bitlis	3
Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan	Van ve Adana/Kozan	2
Sañıskan	Niğde	1
Koyondor	Muğla	1
Kılıştug Koşke	Adana, Bayburt, Yalvaç/Isparta, Trabzon, Mahmutgazi/Malatya	6
Annuşka	İstanbul, Ankara, Adana, İzmit, İzmir, Eskişehir, Niğde, Erzincan, Van, Diyarbakır, Iğdır ve Bitlis	12
Eki Karındaş	Erzincan, Adana, Ankara, Kastamonu, Ünye/Ordu, Hasanoğlan/Ankara, Muğla, Çankırı, Kırşehir, Eskişehir, Çorum, Gaziantep, Söğüt/Bilecik, Sivas, Muş, Bayburt, Kars, Erzurum, Yozgat, Van, Niğde ve Kayseri	22
Sanat	Ankara, Urfa, İstanbul, Ürgüp/Nevşehir, Çorum, Niğde, Kars, Erzurum, Mersin, Kastamonu, Adana ve Gaziantep	12
Todıl Ala Kuşkajak	Konya	1
Erkeley le Karatıkaan	İstanbul, Ankara, Tokat, Meram/Konya, Ürgüp/Nevşehir, Harput/Elazığ, Yozgat, Çorum, Bayburt, Erzurum, Aydın ve Gölpazarı/Bilecik	12
Üç Ösküs Karındaş	Karındaş İstanbul, Ankara, Harput/Elazığ, Suşehri/Sivas, Kastamonu, Çorum, Hatay, Kars, Ordu, Yalvaç/ısparta ve Gülnar/Mersin	12
Cılannıñ Ercinezi	İzmir, Bitlis	2
Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar	????	2
Ösküs Oolok	Gümüşhane	1
Ceti Börü le Sümeli Tülkü	Ankara, Kars	2
Üç Karındaş	Kastamonu, Bayburt, Yozgat, Adana, Rize	5

Ösküs Uul	Ankara	1
Solodoy Mergen	Gümüşhane, Sivas, Ankara, Mersin, Muğla, Kastamonu, Eskişehir, İstanbul ve İzmir	1
Adı Cok	Ankara, Edime, İstanbul ve Erzurum	4
Coktu Aduçınıñ Irızı	Harput/ Elazığ	1
Şinje Paştu Kıs	Pazarcık/Maraş	1
Közödöy	Malatya	1

Üçüncü Bölüm

ALTAY MASALLARININ TASNİF VE TAHLİLİ

Çalışmamızda yer alan 108 adet masal aşağıda gösterildiği üzere dört ayrı gruba ayrılarak sınıflandırılmıştır. Altay masallarının tasnifi ve metin kısmındaki sıra numaraları şu şekildedir:

1. Hayvan Masalları (1-47)
2. Olağanüstü Masallar (48-85)
3. Realist Masallar (86-105)
4. Zincirlemeli Masallar (106-108)

Yukarıdaki grupların her birinde yer alan masalların adları, EB ve AaTh kataloglarındaki yeri olan masalların tip numaraları, temleri ve epizotlarına göre özetleri sırasıyla şu şekildedir:

1. MASAL

Masalın adı : Kudaçı Tülkü/*Dünürcü Tilki*

EB. 34 AaTh. 545 B

Masalın temi :

Bir tilkinin yoksul fakat yakışıklı bir delikanlıyı Karatı-kaan'ın kızıyla evlendirmesi.

Masalın özeti :

Aç bir tilki yiyecek ararken Cılañaş'ı görür.

Tilki türlü kurnazlıklar sonucu Cılañaş'ı zenginmiş gibi göstererek kağanın kızıyla evlendirir.

Yedi gün düğün yapıldıktan sonra tilki önde Cılañaş'ın yurduna doğru yola çıkılır.

Tilki, kağanın yılanları öldürmeye geldiğini söyleyerek yılanları korkutup bir sazlığa sokarak onları yakar.

Yılanların altın sarayı Cılañaş'a kalır.

2. MASAL

Masalın adı : Ösküs Oolok la Tülgü/*Öksüz Delikanlı ile Tilki*

EB. 34 AaTh.545 B

Masalın temi :

İyilik ve vefa duygusunun önemi.

Masalın özeti :

Ava çıkan öksüz bir delikanlı kapanına düşen tilkiyi öldürmeden serbest bırakır.

Tilki kendisine yaptığı iyiliğe karşılık delikanlıyı zenginmiş gibi göstererek köylünün kızıyla evlendirir.

Tilki yılanları kartal geliyor diye korkutarak kamışlığa getirip yakar.

Delikanlı ve eşi yılanların altın evine yerleşirler.

Tilki delikanlının vefasını sınamak amacıyla kendi eşini öldürmesini söyler.

Delikanlı bu sınavdan başarılı çıkar.

Tilkinin iye olduğu anlaşılır.

3. MASAL

Masalın adı : Cılannıñ Ercinezi/*Yılanın Kutsal Nesnesi*

EB. 56 AaTh. 670

Masalın temi :

a) İyilik karşılıksız kalmaz.

b) Sır mutlaka saklanmalıdır.

c) İnsan yaratıcının verdiği özelliklerinin dışında özelliklere sahip olursa mutsuz olur.

Masalın özeti :

Çoban Ayabas'ın hayvan otlattığı yerde yangın çıkar.

Ayabas yangından bir yılan yavrusunu kurtarır.

Kurtarılan yılan yavrusu ve birçok yılan Ayabas'ın etrafını kuşatarak onu kağanlarına götürürler.

Ayabas'ın kurtardığı yavrunun babası olan yılanlar kağanı Ayabas'a her canlının dilinden anlama hünerini verir. Fakat bu sırrı kimseye açmamasını ister.

Her canlının dilinden anlamaya başlayan Ayabas bu yüzden evinde eşiyle mutsuz olur.

Sırrı eşine açan Ayabas kazandığı hüneri kaybeder. Fakat bundan sonra mutlu bir hayat sürer.

4. MASAL

Masalın adı : Kayçı-Mergen

EB. 56 AaTh. 670

Masalın temi :

a) İyilik karşılıksız kalmaz.

b) Kötü yöneticiler cezasını bulur.

c) İçki çok kötü bir şeydir

ç) Sır mutlaka saklanmalıdır.

d) İnsan, yaratıcının verdiği özelliklerinin dışında özelliklere sahip olursa mutsuz olur.

Masalın özeti :

Karatı-kaan'ın ırgatlarından biri olan Kayçı-Mergen yangında bir yılan yavrusunu kurtarır.

Yılanlar, kağanının oğlu olan kurtardığı yavru onu babasına götürür. Burada Kayçı-Mergen'e her canlının dilini anlama hüneri verilir.

Zalim bir kağan olan Karatı-kaan yılanlar tarafından öldürülür.

Kayçı-Mergen sırrını kendisini sarhoş eden eşine söyleyince yılanlar onu öldürmeye gelir.

Çok fazla içki içen yılanlar birbirlerini öldürüp, her şeyi yıkar ve dağıtır.

Yılanlar Kayçı-Mergen'e içkinin insana her şeyi yaptıracak kadar kötü olduğunu söyleyip, onu öldürmeden gider.

5. MASAL

Masalın adı : Babırgay Öbögön/*İhtiyar Babırgay*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Bir şey çok güzel olsa bile yerinde ve tadında ondan vazgeçilebilmelidir.

Masalın özeti :

Ava çıkan Babırgay iki kartal tarafından kendi vurduğu geyikle birlikte onların yuvasına götürülür.

Babırgay yuvadaki iki kartal yavrusundan biriyle iyi bir dostluk kurar. Bu yavru büyüyünce Babırgay'ı avlandığı kampa getirir.

Kampa gelen Babırgay'a kötü bir ruh olan *Almıs* musallat olur. Babırgay Almıs'ı öldürüp kartal yavrusuyla birlikte evine döner.

Babırgay kartalla birlikte avlanır. Kartalın kardeşi gelir ve ona Babırgay'ı öldürmezse hür kalamayacağını söyler.

Bu konuşmayı duyan Babırgay'ın eşi kocasına duyduklarını anlatır. Babırgay eşine inanıp kartalı hür bırakmaz.

Kartal tarafından öldürülür.

6. MASAL

Masalın adı : Üç Oro/*Üç Kuyu*

EB. -AaTh. 15

Masalın temi :

Kötüden iyilik beklenilmemelidir.

Masalın özeti :

İhtiyar bir çift kış için üç kuyu hazırlayıp buraya kışlık yiyeceklerini koyarlar.

Çocukları olmayan bu çiftin yanına bir tilki gelip onların çocuğu olmak ister.

Yaşlı çift bu teklifi sevinçle kabul eder.

Tilki sürekli ablalarının düğününe gittiğini bahane ederek gidip kuyulardaki yiyecekleri yer.

Durumu anlayan ihtiyar adam, tilkiyi öldürmek isterse de tilki kaçar.

7. MASAL

Masalın adı : Ceti Börü le Sümelü Tülkü/ *Yedi Kurt ile Kurnaz Tilki*

EB. 5 AaTh. 2

Masalın temi :

Akıl güce karşı galip gelir.

Masalın özeti :

İhtiyar bir karı kocanın bütün yiyeceklerini yiyen tilki kaçarken yedi kurda rastlar.

Tilki yedi kurdun önüne kusar.

Onlar da böyle yiyecekler istiyorlarsa kuyruklarını suya sokup tanrıya ulumalarını söyler.

Tilki, kurtları ihtiyar adamın su aldığı yere götürür. Kurtlar burada kuyruklarını suya sokar.

Kurtların kuyrukları buzda donar.

Tilki, ihtiyar adamı getirip kurtları ona teslim eder.

8. MASAL

Masalın adı : Apşıyak/*İhtiyar Adam*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İnsanın kısmeti mutlaka gelip onu bulur.

Masalın özeti :

İhtiyar bir adam zenginin yanında çalıştığı işe karşılık aldığı tohumları tarlasına eker. Fakat her yıl onun tohumları çalınır.

Adam üçüncü yıl tarlanın başında bekleyip tohumlarını çalan turnayı yakalar.

Turna kısmetindeki zenginliği bulması için adamı nehrin yukarısındaki balığa gönderir.

Adam çok zengin, yanında çalıştığı zengin ise yoksul olur.

9. MASAL

Masalın adı : Öksölok la Koyon/*Öksüz Oğlan ile Tavşan*

EB. 40 AaTh. -

Masalın temi :

İş zamanında yapılırsa amacına ulaşır.

Masalın özeti :

Öksüz bir delikanlı ava çıkar.

Avda önünden geçen tavşanı vursam neler olur diye türlü hayaller kurar.

O hayale dalınca tavşan da kaçıp gider.

10. MASAL

Masalın adı : Kizek/*Kedi*

EB. - AaTh. 545

Masalın temi :

Paya ve kısmete düşene razı olunmalıdır.

Masalın özeti :

İhtiyar bir adam üç oğluna sırasıyla atını, ineğini ve kedisini miras olarak bırakır.

Payına kedi düşen küçük kardeş itiraz etmez ve kediyle dolaşmaya çıkar.

Kedi her kılığa giren Aza-kaan'ı kurnazlıkla fare kılığına sokarak öldürür.

Aza-kaan'ın zenginliğini sahibine veren kedi onu güzel bir kızla da evlendirir.

11. MASAL

Masalın adı : Ösküs Oolaç la Tiyiñ/*Öksüz Oğulcuk ile Sincap*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İnsan nefsine hakim ve kanaatkâr olabilmeli.

Masalın özeti :

Kimsesiz bir çocuk ormanda avlanmaya çıkar.

Çocuk bir sincabın peşine takılır. Sincap çocuğa ne istediğini sorar.

Çocuk sihirli sincaptan sırasıyla yiyecek, giyecek, ev, dükkan ve tüccar olmak istediğini söyler.

Bütün istekleri yerine gelen çocuk tanrı olmak isteyince sahip olduğu her şeyini kaybeder.

12. MASAL

Masalın adı : Todıl Ala Kuşkajak/*Todıl Ala Kuşcağız*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

a) İnsan nefsine hakim ve kanaatkâr olmalı.

Masalın özeti :

İhtiyar ve yoksul bir adam ormanda bir ağacı keserken bir kuş dile gelip ağacı kesmemesi halinde ne isterse verebileceğini söyler.

İhtiyar adam kuştan sırasıyla odun, yeni bir ev ve hayvanlar ister. Bütün bu isteklerine kavuşur.

Adam eşinin bütün ısrarlarına rağmen kağan olmak isteyince aldıklarını da kaybeder.

Kuş bir daha görünmez.

13. MASAL

Masalın adı : Ösküs-Oolok

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kötünün dostluğu ancak zarar getirir.

Masalın özeti :

Tarlada çalışan delikanlıya bir ayı gelerek yardım eder; onunla birlikte tohum ekip biçer.

Delikanlının getirdiği ballı kavuttan yiyen ayı, delikanlının etinin daha lezzetli olacağını düşünerek onu yemek ister.

Ayıdan akşama kadar mühlet alan delikanlıyı bir tilki ayının elinden kurtarır.

14. MASAL

Masalın adı : Kılıştıg Koşke/*Kılıçlı Kedi*

EB. 15 AaTh. 103 B

Masalın temi :

Dedikodu ve abartma onu yapana da zarar verir.

Masalın özeti :

İhtiyar bir adamın kedisi bir tilkiyle arkadaşlık eder.

Tilki avladığı tavşanı ayıya kaptırınca bir metre kılıcı olan bir arkadaşı olduğunu söyleyerek onu tehdit eder.

Ayı, kurt ve pars bir metre kılıcı olan bu arkadaşı merak ederler. Onu yemeğe çağırırlar.

Kedi, kendisi için hazırlanmış kısrağın altındaki fareyi görünce ona saldırır.

Onun bu hareketinden korkan ayı saklandığı ağaçtan düşüp ölür. Pars ve kurt ise kaçarlar.

15. MASAL

Masalın adı : İyt Emes Bolzo/*Köpek Olmasaydı*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Tanrının yarattığı insana köpeğin iyi bekçilik yapamaması sonucu Erlik'in gelerek insanı canlandırması.

Masalın özeti :

Tanrı, insanı şekil olarak yaratır ve başına köpeği bekçi bırakıp can aramaya gider.

Erlik gelerek köpeği kandırıp insanı canlandırır.

Köpeğin bu ihmaline kızan tanrı onu insana bekçi yapar.

16. MASAL

Masalın adı : Çay/*Yaban Horozu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İçinde yaşadığımız toplulukla ortak hareket etmemiz gereken yerlerde ortak davranışlarda bulunmalıyız.

Masalın özeti :

Bütün kuşlar göç zamanı yaban horozunu da çağırırarak göç eder.

Yaban horozu soğuk yüzünden göçe katılmaz.

Fakat yalnız kalır ve soğuğa da dayanamaz. Ağlamaktan iki gözü kızarır.

17. MASAL

Masalın adı : Açap Çay/*Açgözlü Yaban Horozu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Aç gözlülük iyi bir şey değildir.

Masalın özeti :

Bütün kuşlar göç zamanı yaban horozunu başka yere uçmaya çağırır.

Yaban horozu çam kozalaklarını yemeyi bırakıp gitmez.

Soğuklar bastırınca tüy döküp, bitlenir.

İyice çaresiz kalan yaban horozunun ağlamaktan iki gözünün etrafı kırmızı kalır.

18. MASAL

Masalın adı : Çay la Sımda/*Yaban Horozu ile Dağ Tavuğu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Telâş ve panik zarar verir.

Masalın özeti :

Kuşların kağanı Kan-kerede'yi, dağ tavuğu bilmeden ürküterek atından düşürür.

Kan-kerede dağ tavuğuna eziyet eder. Dağ tavuğu bir yerde derdinden ağlarken onu yaban horozu görür.

Kan-kerede ağlaşan dağ tavuğuyla yaban horozuna iki gözünüz kızıl kalsın diyerek beddua eder.

19. MASAL

Masalın adı : Çay la Turna/*Yaban Horozu ile Turna*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Tembellik en önemli işlerin bile yapılmasını engeller.

Masalın özeti :

Yaban horozu turnalarla birlikte sıcak yere göç eder.

Bir gölün kenarında dinlenme molası verilir.

Yaban horozu ormana dalıp yiyecek yiyip, uyur.

Turnalar onu arayıp bulamayınca yollarına devam eder.

Yaban horozu kendisini bırakıp giden turnalara küser.

20. MASAL

Masalın adı : Borsık la Sıgın/*Porsuk ile Geyik*

EB. - AaTh.

Masalın temi :

Ortak hareket edilmesi gereken yerde grup harekete geçmeden önce birlikte karar almalı.

Masalın özeti

Porsuk, ayı, tilki, kurt ve vaşak beş kardeştir.

Beş kardeş ağacın dibinde yatan bir geyiği avlamak isterler.

Geyiği kimin avlayacağı konusunda tartışmaya girince geyiği avlayamazlar.

Avları başarısız geçen beş kardeş birbirine küser ve hepsi ayrı yönlere giderler.

21. MASAL

Masalın adı : Korkuştu Ayılçı/*Korkunç Misafir*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İşin aslı öğrenilmeden hiçbir şey abartılmamalıdır.

Masalın özeti :

Geceye kadar avlanan porsuk evine dönünce evinden garip sesler duyar.

Korkan porsuk başta ayı olmak üzere bütün hayvanları yardıma çağırır.

Hayvanlar eve porsuğun girmesine karar verirler. Porsuk eve girince tavşan porsuğun üzerinden atlayıp kaçar.

Tavşan kaçarken porsuğa dokunduğu yerler beyazlaşır.

Porsuk bu durumdan dolayı tavşanı yargıya verir.

Yargıyı yapan ayı, tavşanı suçlu bulmaz.

22. MASAL

Masalın adı : Kerik Baka/*Cimri Kurbağa*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İyiliğe karşı nankörlük ve vefasızlık edilmemeli.

Masalın özeti :

Kurbağanın biri yolunu kaybeder. Karıncalar önce onu yemek isteseler de daha sonra ona acıyıp evlerine götürüp ağırlarlar.

Geceyi karıncalarla geçiren kurbağa onları kendi evine götürüp karşılık vermek ister.

Kurbağanın evinin olduğu göle gelince kurbağa göle dalıp çıkmaz.

Bekleyen karıncalar kemerlerini iyice sıkıştırıp geri döner.

Böylece karıncalar ince beli kalır.

23. MASAL

Masalın adı : Çımalı la Baka/*Kurbağa ile Karınca*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İyiliğe karşı nankörlük ve vefasızlık edilmemeli.

Masalın özeti :

Yolunu kaybeden kurbağayı karıncalar evlerine götürüp ağırlarlar.

Ertesi gün kurbağa da onları evine davet eder. Fakat daldığı gölden çıkmaz.

Karıncalar çaresiz evlerine döner.

24. MASAL

Masalın adı : Sümelü Tülgünek/*Kurnaz Tilki*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Aklın güçlü karşısında galip gelmesi.

Masalın özeti :

Aç gezen tilki yolda bir ayıyla karşılaşır. Tilki ve ayı arkadaş olurlar.

Tilki, ayı için ateş yakar. Ayı uyuyunca onu ateşten uzaklaştırma bahanesiyle uçurumdan yuvarlar.

Ayının etini yiyen tilki dokuz kurda rastlar. Onların önünde kusar.

Kurtlara kuyruklarını suya sokup ulurlarsa tanrının ona yiyecek vereceğini söyler.

Kurtlar tilkinin dediği gibi yapar. Fakat kuyrukları donan suya yapışır.

Tilki ihtiyar bir adamı getirip kurtları öldürtür.

Adam kendi kızıyla tilkiyi evlendirir.

25. MASAL

Masalın adı : Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan/*Saksağan, Tilki ve Çekirge*

EB. 9 AaTh. 56 A

Masalın temi :

Sahtekârın kazancı geçicidir. Sonuçta mutlaka doğruluk galip gelir.

Masalın özeti :

Tilki her gün saksağanın bir yavrusunu yemektedir.

Saksağan çekirgenin verdiği akılla tilkiye yavrularını vermez.

Saksağana akıl verenin çekirge olduğunu öğrenen tilki onu yemek için yuvasına gider.

Tilki çekirgeyi yiyemez. Fakat çekirgeyle saksağan çok iyi dostlar olur.

26. MASAL

Masalın adı : Tülkü le Ayu/*Tilki ile Ayı*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Tilkinin kurnazlığıyla ayıyı ve kurtları mağlup etmesi.

Masalın özeti :

Tilki karşılaştığı ayıyı ateş yaktığı uçurumdan düşürüp yer.

Önüne çıkan dokuz kurda kusmuğunu gösterir. Onlara böyle yiyecek istiyorlarsa kuyruklarını suya sokup tanrıya ulumalarını söyler.

Tilkinin söylediğini yapan kurtların kuyrukları buza yapışıp donar.

Tilki bir avcıyı getirerek kurtları öldürtür.

27. MASAL

Masalın adı : Ayu la Taral/*Ayı ile Servi Kuşu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Aç gözlülük en iyi dostlukları bile bozar.

Masalın özeti :

Servi kuşu ayıya ağaçtan fıstıklı kozalak düşürünce ikisi arasında dostluk başlar.

Üzeri kozalak yüklü bir ağacın fıstıklarını yemek için servi kuşu akrabalarını da davet eder.

Ayı düşürdüğü bütün kozalakları, servi kuşlarının yediğini görünce çok kızar.

Servi kuşuyla ayının dostluğu bozulur.

Ayı, servi kuşlarına kanınız kaşık dolusu, etiniz parmak kadar olmasın diye beddua eder.

28. MASAL

Masalın adı : Koyondor/*Tavşanlar*

EB. 18 AaTh. 70

Masalın temi :

Yeryüzünde herkesten; her şeyden daha güçlüler ve daha güçsüzler vardır.

Masalın özeti :

Tavşanlar çok korkak oldukları için intihar etmek ister.

İntihar edecekleri göle gelirken onların çıkardığı gürültüden ürken kurbağalar göle atlar.

Tavşanlar kendilerinden daha korkakların var olduğunu görünce intihar etmekten vazgeçer.

29. MASAL

Masalın adı : Agas la Koyon/*Kakım ile Tavşan*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kakım ile tavşanın aralarındaki kavganın onlarda fiziksel değişikliğe neden olması.

Masalın özeti :

Ormanda kakım ile tavşan çarpışır. Tavşan ağır yaralanır.

Tavşan, kakımı mahkemeye verir.

Ayı, kakımı yargılamak için çağırır.

Ayı mahkeme sonunda kakım ile tavşanın birbirini tanımadıkları için çarpıştıklarına hükmeder.

Ayı yanında yanan ocağın isinden alıp tavşanın kulaklarına, kakımın da kuyruğuna sürer.

Böylece tavşanın kulaklarıyla kakımın kuyruğu siyah kalır.

30. MASAL

Masalın adı : Bökönök/*Sivrisinek*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kötülük cezasız kalmaz.

Masalın özeti :

Erlik, sivrisinekten dünyadaki hangi canlının kanının en lezzetli olduğunu öğrenip gelmesini ister.

Sivrisinek, insanın kanını emerken insan onu yakalar.

Sivrisineğin maksadını öğrenen insan onun dilini koparır.

Sivrisinek Erlik'e en lezzetli kanın insan kanı olduğunu söyleyemez.

31. MASAL

Masalın adı : İynek le Añ/*İnek ile Geyik*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Yaratıcı herkese en uygun fizikî özellikleri vermiştir.

Masalın özeti :

Abla kardeş olan inek ve geyik birlikte otlanır.

İnek geyiğe yağlı toynaklarını verir. Geyik de karşılığında ellerini ineğe verir.

Bu değiş tokuştan memnun kalmayınca yargıya giderler.

Yargı ineğe insanların içinde yaşamayı, geyiğe de dağda yaşamayı zorunlu kılar.

32. MASAL

Masalın adı : Caan (Mamont) Dep Annıñ Ölgöni/*Mamut Adlı Hayvanın Ölümü*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

a) Kibir iyi bir şey değildir.

b) Bazen küçükler daha iyi işler yapabilirler.

Masalın özeti :

Çok büyük bir sel çıkar.

İnsan bir sal yapıp canlıları ona bindirir.

Mamut insana karşı kibirlenip sala binmez. Kırk gün sonra ölür.

33. MASAL

Masalın adı : Taral/*Servi Kuşu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Yalancılık kötü, doğru söylemek iyi bir özelliktir.

Masalın özeti :

İnsan tabiattaki yiyeceklerin nasıl yetiştiğini öğrenmek için servi kuşunu gönderir.

Her şeyin çok iyi yetiştiğini gören servi kuşu hepsinden yer, insana da her şey kötü diye yalan söyler.

İnsan ikinci olarak ayıyı gönderir.

Her şeyin çok iyi yetiştiğini gören ayı yalnızca süt olarak akan dereden içerek gelip insana doğruyu söyler.

İnsan, servi kuşuna beddua edip gönderir.

34. MASAL

Masalın adı : Sıgın la Balbak Baş/*Maral ile Tombul Başlı Balık*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Aklın önemi.

Masalın özeti :

Maral, Üç-kurbus adlı tanrının toplantısına katılır.

Tombul başlı balık marala bu toplantıda aklın kime verildiğini sorar.

Maral aklın insana verildiğini söyler.

Tombul başlı balık insanın bütün canlıları yiyebileceğini söyler.

Buna üzülen maralın ağlamaktan gözlerinin çevresi kırmızı kalır.

35. MASAL

Masalın adı : Cüs Sagış/*Yüz Düşünce*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kurnazlık her zaman işe yaramaz.

Masalın özeti :

Tilki kendisini turnaya överken avcı gelir.

Avcı porsuğun yuvasına giren tilkiyi ve turnayı çıkarır.

Tilki daha çok işine yarayacağından avcı tilkiyle ilgilenirken turna kaçar.

36. MASAL

Masalın adı : Cıl Kel/*Yıl Gel*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Yıl Gel kuşunun niçin bütün kuşlardan önce yıl gel diye ötüyor olması.

Masalın özeti :

Kuşların kağanı kartal çok güzel seslerin geldiği yere durumu anlaması için cajılak kuşunu gönderir.

Cajılak çok güzel bir yere gelir. Geldiği yer o kadar güzeldir ki o buraya niçin geldiğini unutur.

Kartal birçok kuşla bu yere gelir. Cajılak'a niçin geri dönmediğini sorar.

Cajılak kendisi geldiğinde bu yerin çok soğuk kış olduğunu kendisinin yaz gel diye bağırarak yazı getirdiğini söyler.

37. MASAL

Masalın adı : Boro Kuşkaş/*Boz Kuş*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

a) Sadakat her zaman iyidir.

b) Zalimler mutlaka hak ettikleri cezayı alırlar.

Masalın özeti :

Baybarak adlı zengin, Kodurlu adındaki çobanını işten kovup, yurdundan sürer.

Kodurlu'nun köpeği boz kuşla yaşlı sahibi için tavşan yakalar.

Baybarak, köpeği öldürür.

Boz kuş, Baybarak'ı ve karısını öldürerek hayvanlarını Kodurlu'ya verir.

38. MASAL

Masalın adı : Taltar/*Bıldırcın*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Sorumluluklar zamanında yerine getirilmelidir.

Masalın özeti :

Ay-kaan göçünü taşımada yardım etmeleri için bütün kuşları çağırır.

Bıldırcın uyuduğu için kağanın işine zamanında gidemez.

Çok korkan bıldırcın taşınan göçe yetişir.

Göç taşınırken insanlar, bataklığa saplanan bir kulunu çıkarmaya çalışırlar.

Bıldırcın suçunu affettirmek için sürekli çeek, çeek diye bağırır. O bu şekilde yardım ettiğini düşünür.

39. MASAL

Masalın adı : Carganat/*Yarasa*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Yalancıların yalanı kendilerine zarar verir.

Masalın özeti :

Yarasa kendisinden vergi almak isteyen ala doğanı ve tilkiyi kandırır. Birincisine kuş değilim yer hayvanıyım, ikincisine de yer hayvanı değil kuşum der.

Fakat bu olaydan sonra yarasa ala doğandan korkusundan uçamaz, tilkiden korkusundan ise yürüyemez olur.

40. MASAL

Masalın adı : Sañıskan/*Saksağan*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Evlilik uygun çiftler arasında yapılmalıdır.

Masalın özeti :

Kuşlar toplanıp tavus kuşunu kendilerine başkan seçer.

Tavus kuşu saksağanla evlenir.

Saksağan, tavus kuşuyla evlenmesine rağmen çöplüklerden yemek yemeyi bırakmaz.

Saksağanı çöplükten yemek yerken yakalayan tavus kuşu saksağanı boşar.

Bu yüzden saksağan yerden her yem alışında arkasına bakar olmuş.

41. MASAL

Masalın adı : Caraş Cazaldu Körük/*Güzel Giyimli Tarla Sincabı*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İyilik karşılığını bulur.

Masalın özeti :

Yiyecek bulamayıp aç kalan bir ayı her zaman tedbirli bir hayvan olarak bilinen tarla faresinin yuvasına gider.

Tarla faresinin yiyeceklerini yiyen ayı ona teşekkür etmek istese de, tarla faresi ayının dilinden anlamaz.

Ayı tarla faresinin sırtını sıvazlayınca onun sırtında güzel süsler oluşur.

42. MASAL

Masalın adı : Çıçkan la Töö/*Sıçan ile Deve*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Sıçanın on iki hayvanlı geleneksel takvime girmesi.

Masalın özeti :

Deve ve sıçan on iki hayvanlı takvime girmek isterler.

Güneşin doğuşunu ilk görenin takvime girmesi konusunda anlaşırlar.

Sıçan devenin sırtına oturur. Deve onun yüzünü batıya çevirtir.

Batıdaki dağlardan doğan güneşin yansımasını gören fare takvime girmeye hak kazanır.

43. MASAL

Masalın adı : Cılan la Adaru/*Yılan ve Arı*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

a) Kötü vasıflar övünülecek şeyler değildir.

b) Kötüler sonuçta mutlaka cezalarını alırlar.

Masalın özeti :

Yılan kendisiyle övünürken bir arıyla karşılaşır. Arı ve yılan tartışmaya girer.

İnsanların arasına girdiklerinde nasıl bir şeyle karşılaşacakları konusunda tartışan arı ve yılan bir köye gelir.

Arı küçük bir kızın elindeki çiçeğe yatıp uyur. Küçük kız, yılanı öldürür.

44. MASAL

Masalın adı : Koomoydıñ Tuzazı/*Kötünün Faydası*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Yaratıcı yarattıklarını, yaşadıkları ortama uygun en iyi fizikî özelliklerle yaratmıştır.

Masalın özeti :

Bir gün ormanda gezinen geyik suda kendi aksini görür.

Geyik kendi güzelliğiyle övünür. Fakat bacakları ince ve uzun olduğu için onlardan hoşlanmaz.

Geyik kendisini avlamak isteyen avcıdan ince ve uzun bacaklarıyla çok hızlı koşarak kurtulur.

45. MASAL

Masalın adı : Eliktiñ Kuyrugı Neniñ Uçun Ak?/*Karacanın Kuyruğu Niçin Ak?*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İhtiyar bir karı kocanın aralarındaki tartışmalar neticesinde karacanın kuyruğunun ak olması.

Masalın özeti :

İhtiyar bir karı koca bereketsiz bir yıl tek ineklerini keserler.

Adam kendisini eve kilitleyip bütün eti yer.

Kadın evinden uzaklaşıp dağ iyesinin evine yerleşir. Onun hayvanlarını sağar.

Kadın kocasını da alıp yanına gelir.

Kadının kocası karacalar yanında gaz çıkardığı için karacalar kaçar. Kaçarlarken kuyruklarına süt dökülür.

46. MASAL

Masalın adı : Mörö/*Kurt*

EB. 48 AaTh. 155

Masalın temi :

Yardım hak edene yapılmalıdır.

Masalın özeti :

Avcılardan kaçan bir kurt, ihtiyar bir adamdan yardım ister.

Adam kurdu çuvala sokarak saklar.

Avcılardan kurtulan kurt adamı yemek ister.

Sırasıyla avcıya, ata, ineğe, koyuna ve tilkiye sorarlar.

Görüşü alınanların hepsi kurdu haklı bulurken tilki kurnazlıkla kurdu adama öldürtür.

47. MASAL

Masalın adı : Şarlıyak la Ünejek/*Baykuş ile Şakrak Kuşu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Herkes ancak kendi kabiliyeti imkânında bir şeyler yapabilir.

Masalın özeti :

Düğüne gitmek için baykuş ve şakrak kuşu birbirlerini süsler.

Baykuş şakrak kuşunu çok güzel süsler. Fakat şakrak kuşu aynı beceriyi gösteremez.

İki kuş kavga eder.

48. MASAL

Masalın adı : Közödöy

EB. 72 AaTh. 301

Masalın temi :

Yapılan iyilik ve iyi düşünce mutlaka geri döner.

Masalın özeti :

İhtiyar bir adam öldükten sonra üç oğlunun Ak-Kajat adlı tepede cesedinin başında sırasıyla beklemelerini vasiyet eder.

İlk iki oğlu kendi yerlerine küçük kardeş Közödöy'ü bekletirler.

Üçüncü gün babası Közödöy'e tulpar argımak atının yerini söyler.

Közödöy sahip olduğu güçlü ve sihirli atla Ayazak-kaan'ın kızını vermek için düzenlediği üç yarışı kazanır.

Közödöy Ayazak-kaan'ın kızıyla evlenir.

Ayazak-kaan'ın damatlarından istediği üç isteği Közödöy yerine getirir.

Diğer iki damadın yalancı ve hileci olduğu anlaşılır.

49. MASAL

Masalın adı : Saldaçak la Tırmuujak/*Saldaçak ile Tırmuujak*

EB. 67 AaTh. 613

Masalın temi :

Cömertlik ve iyi niyet sonunda mükafatlandırılır. Aç gözlülük ve kötü niyet ise cezalandırılır.

Masalın özeti :

Ava geden iki kardeş fırtınaya tutulurlar ve azıkları bitince Tırmuujak'ın atını kesip yerler.

Saldaçak, kardeşini terk edip gider.

Tırmuujak bir barakaya sığınır.

Barakadaki Tırmuujak hayvanların konuşmasını dinler.

Tırmuujak hayvanlardan öğrendiği yolla Kırlaş-kaan'ın yurduna yeniden su getirir.

Tırmuujak kazandığı başarıdan dolayı Kırlaş-kaan'ın kızıyla evlenir.

Saldaçak da Tırmuujak gibi zengin olmak için hayvanların barakasına gider. Fakat canını zor kurtarır.

50. MASAL

Masalın adı : Arık-Bökö

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kahramanlık.

Masalın özeti :

Arık-Bökö ailesiyle birlikte başka bir yere yerleşir.

Ces Kobor adlı bir ihtiyar Arık-Bökö'ye yetmiş kulaç uzunluğunda bir halat verir.

Avlanan Arık-Bökö, Erke-Koo'yu görüp onunla evlenir.

Cetker-kaan çok güzel bir kız olan Erke-Koo'yu Arık-Bökö'den almak ister. Bu amaçla onu Yer iyesine karşı savaşa gönderir.

Arık-Bökö gidince Cetker-kaan onun yurdunu kuşatır.

Erke-Koo kuş olup göğün üçüncü katında tanrı olan babasının yanına gider.

Arık-Bökö yer iyesini yener. Fakat Apselem ve Apanay adlı arkadaşları ölür.

Arık-Bökö göğe Erke-Koo'nun yanına çıkar. Erke-Koo'nun babasının engellerini eşinin yardımıyla aşar.

Arık-Bökö yeryüzüne musallat olan Kara-Şulbıs'ı, üç boynuzlu şeytan yılanı ve yurduna saldıran Cetker-kaan'ı öldürür.

Ölen iki arkadaşını dirilten Arık-Bökö, Erke-Koo ile huzurlu yaşar.

51. MASAL

Masalın adı : Ergekti-Uul

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kahramanlık.

Masalın özeti :

Sogondoy adlı ihtiyarı Şulbıs yemek ister. Sogondoy ondan bir gün müsaade ister.

Sogondoy'un oğlu Ergekti-Uul ana ve babasını gönderip kendisi evde Şulbıs'ı beklemeye başlar.

Ergekti-Uul Şulbıs'ın kapıdan içeri uzattığı elini keser.

Korkan Şulbıs aya kadar kaçar.

52. MASAL

Masalın adı : Ak-Köböñ Baatır

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kahramanlık.

Masalın özeti :

Kendi halinde yurdunu yöneten Ak-Köböñ bahadır huzursuz olur.

Ulu kitabı açıp okuyunca yedi başlı Celbegen'in yurduna dağıtmak için geldiğini okur.

Celbegen'e karşı çıkan Ak-Köböñ bahadır onu yener ve yurdunu kurtarır.

53. MASAL

Masalın adı : Adı-Cok

EB. 258AaTh. -

Masalın temi :

Hiçbir güç insanın kaderinde yazılı olanı yaşamasını engelleyemez.

Masalın özeti :

Bala-Kam adlı kadın Adı-Cok adlı oğluyla birlikte yaşar.

Bala-Kam'ın kısrağı bir tay yavrular.

Ceek-Şulbıs adlı bir cadı doğan kısrağın tulpar, Adı-Cok'un da bahadır olacağını anlayıp, kısrağı Bala-Kam'a öldürtmek ister.

Adı-Cok kısrağa binip kaçar.

Adı-Cok Ak-kaan'ın kızını evlendirmek için düzenlediği yarışları kazanıp Ak-Çeçek ile evlenir.

Adı-Cok kendisini tanıtmadan Ak-kaan'ı düşmanlarından korur.

Ak-kaan'ı koruyanın Adı-Cok olduğu anlaşılır.

Ak-kaan yerini Adı-Cok'a bırakır.

54. MASAL

Masalın adı : Carım-Kulak

EB. 288AaTh. 700

Masalın temi :

İyiliğin önemi

Masalın özeti :

Carım-Kulak adlı küçük bir çocuk, çocukları olmayan ihtiyar bir karı kocanın çocuğu olur.

İhtiyarlar Carım-Kulak'ı devenin hörgüçlerinin arasına koyup dilendirirler.

Deve Carım-Kulak'ı otlarla birlikte yer.

Aile Carım-Kulak'ı kurtarmak için deveyi keser. Fakat bulamazlar.

Kurt Carım-Kulak'ı devenin karnıyla birlikte yer.

Kurt ayının yardımıyla karnındaki Carım-kulak'tan kurtulur.

Carım-Kulak cebine gizlendiği beyin oğlundan kurnazlıkla bir deve alıp, eski hayatına döner.

55. MASAL

Masalın adı : Sarı İyt/*Sarı İt*

EB. 98 AaTh. -

Masalın temi :

a) Dürüstlük

b) Anne ve babanın isteklerini yerine getirmek.

Masalın özeti :

Oduna giden ihtiyara sarı bir it musallat olur.

Sarı it, ihtiyardan kızlarından birini ona vereceği sözünü alınca serbest bırakır.

İhtiyarın küçük kızı sarı itle evlenmeye razı olur.

Sarı it, kıza aslında bir insan olduğunu söyler.

Kızın ablaları sarı itin it görünümü veren derisini ateşe atarlar.

Buna kızan sarı it her şeyi yumurtaya dönüştürüp göğe çıkar. Eşi de peşinden göğe çıkar.

Onlar gökyüzünde huzurlu yaşarlar.

56. MASAL

Masalın adı : Booçı Ajar la Boktoş/*Booçı Ajar ile Boktoş*

EB. - AaTh. 336, 452 A

Masalın temi :

Kardeş sevgisi.

Masalın özeti :

Booçı-Ajar adlı ağabey ile Boktoş adlı kız kardeşi birlikte yaşarlar.

Ağabeyi ava çıkınca ateşi söndüren Boktoş uzaktaki bir cadıdan ateş alır.

Cadı eleğe koyduğu ateşin dökülen küllerini takip ederek Boktoş'un yanına gelir.

Cadı sürekli gelerek Boktoş'un kanını emer.

Bunu gören Booçı-Ajar cadıyı öldürür.

Boktoş erkek kılığına ağabeyinin beşik kertmesi olan Kün-kaan'ın kızını alır. Fakat önce kağanın yaptığı yarışları kazanır.

Boktoş ve Kün-kaan'ın kızı Booçı-Ajar'ı diriltip mutlu yaşarlar.

57. MASAL

Masalın adı : Altın Mötök/*Altın Horoz*

EB. 98 AaTh. 313

Masalın temi :

Eşe duyulan sadakat duygusu.

Masalın özeti :

Sarı-Uul dereye gelen kızı kaçırır.

Kızı eve götüren Sarı-Uul köpeğe dönüşür.

Kızın ablaları Sarı-Uul'un köpek derisinin bir kısmını yakarlar.

Sarı-Uul karısını terk edip gider.

Genç kız kocasının peşinden gider. Altın Horoz adlı bir ihtiyar ona yol gösterir.

Genç kız kocasını bir gölün kıyısında yarısı yanmış bir ördek halinde bulur.

Karı koca gölün kenarına ev kurup yaşarlar.

58. MASAL

Masalın adı : Altın-Kajık

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Zalim yöneticiler sonuçta mutlaka ceza alır.

Masalın özeti :

Tabiatla konuşma ve ona hükmetme gücü olan ihtiyar Sakıl bu gücünü oğlu Altın-Kajık'a da öğretir.

Ailenin yanında çalıştığı Arnay ve Şarnay adlı kağanlar onların bu gücünü fark edince önce atlarını öldürmesi için ayıyı gönderirler. Altın-Kajık ayıyı yener.

Arnay ve Şarnay, Altın-Kajık'ın atlarını alır.

Altın-kajık tarlayı ineklerle sürer.

İneklerini alması için kağanlar kurdu gönderir. Altın-Kajık kurdu da yener.

Altın-Kajık Arnay ve Şarnay'ı bataklığa saplatıp öldürür.

59. MASAL

Masalın adı : Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı/*Yoksulun Kızıyla Zenginin Oğlu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Sevginin güçlükleri aşmadaki önemi.

Masalın özeti :

Yoksulun kızıyla zenginin oğlu kaçarlar.

Gençlerin dinlenmek için durdukları yerde Karatı-kaan'ın kızı yoksulun kızının boynuna bıçağı vurarak onun yerine geçer.

Ölmeyen yoksulun kızı onları takip eder. Karatı-kaan'ın kızını öldürüp denize atar.

Karatı-kaan'ın oğlu yoksulun kızını kendine almak ister.

Karatı-kaan zenginin oğluyla kendi arasında üç yarış düzenler. Zenginin oğlu yarışları kazanırsa kağanın servetinin yarısını alacak, kaybederse eşini verecektir.

Üç yarışı da zenginin oğlu, eşinin yardımıyla kazanır.

60. MASAL

Masalın adı : Ösküs-Uul la Emey-Aru/*Ösküs-Uul ile Emey-Aru*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Zalim yöneticinin sonuçta mutlaka ceza alacağı.

Masalın özeti :

Ösküs-Uul Ak-Bay'ın kızı Emey-Aru ile evlenebilmek için onun isteklerini yerine getirir.

Ak-Bay'ı, Ösküs-Uul'dan getirmesini istediği yer arslanı öldürür.

61. MASAL

Masalın adı : Barza-Kelbes

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kahramanlık

Masalın özeti :

Altın-Tuu adlı dağda kötü ruh peyda olur.

Altın-Tuu dağında avlanmaya çıkanlar geri dönemez olur.

Ösküs-Uul dağa çıkarak kötü ruhu öldürür. Halkı bu belâdan kurtarır.

62. MASAL

Masalın adı : Ay-Kök Kız/*Ay-Kök Kız*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İyi niyetli bir genç kızın kendisine musallat olan şeytanı iyi ruhlardan yardım alarak öldürmesi.

Masalın özeti :

Ak-kaan avdan dönüşünde kızının bir çocuğu olduğunu görür.

Çocuğu tutmak isterken kağan ve eşi ölür. Kızları Aya-Kök yalnız kalır.

Kıza yer altından Karamol gelerek musallat olur.

Kız Karamol'u sarhoş edip kaçar.

Aya-Kök'e iyi ruh Çayaçı yardım eder. Karamol'u öldürürler.

63. MASAL

Masalın adı : Üç Ösküs Karındaş/*Üç Öksüz Kardeş*

EB. 348AaTh. 655

Masalın temi :

Her şeyi bilen ve sezen üç öksüz kardeşin evlenip mutlu olmaları.

Masalın özeti :

Her şeyi bilen ve sezen üç öksüz kardeş bir halkın eğlencesine katılırlar.

Delikanlılar bu eğlencede hiçbir şey yiyip içmezler.

Onlar eğlenceden ayrıldıktan sonra halk onları bulup niçin yemek yiyip içmediklerini sorar.

Delikanlıların verdikleri cevaplar doğru çıkınca halk büyük kardeşi kağan yapar. İki kardeş oradan ayrılır.

İki kardeşten biri su içmek için indiği kuyudan çıkamaz. Diğer kardeş yola devam eder.

Yoluna devam eden kardeş, Ak-kaan'ın yaptığı sınavları kazanarak onun dul geliniyle evlenip yerine geçer.

Kuyuda kalan kardeş de kurtulup Sarı-kaan'ın kızı Altın-Sırga'yla evlenir.

Sonuçta zengin ve mutlu olan üç kardeş bir araya gelir.

64. MASAL

Masalın adı : Irıstu

EB. 182AaTh. 750 I

Masalın temi :

İyilik.

Masalın özeti :

Irıstu adlı kimsesiz bir çocuğu Ak-kaan alıp sarayına götürür.

Kağan ve ailesi çocuğa çok kötü davranır. Onu çok çalıştırırlar.

Çocuk düşüne giren ihtiyardan canlıları olduğu gibi dondurup, sonra onları çözmesini öğrenir.

Öğrendiği sihirli kelimeler sayesinde çocuk kağanı yenip, eski yaşadığı yere döner.

65. MASAL

Masalın adı : Tayanak

EB. - AaTh. 313 H

Masalın temi :

İyilik.

Masalın özeti :

Genç kız Tayanak'ın evinde olmadığı bir zamanda Erlik'in oğlu gelerek onun eşyalarına zulmedip onlardan Tayanak'ın yerini öğrenmeye çalışır.

Erlik'in oğlu sırasıyla Tayanak'ın tarak, iğ, iğne ve makasına sorar. Onlar kızın yerini söylemez. Fakat yüksük sahibinin yerini söyler.

Kızın parmağındaki yüzüğü, evde olanları kıza anlatır.

Tayanak gideceği yolun tersine gidip bir kayın ağacının içine saklanır.

Eteği kayın ağacının dışında kalan Tayanak'ı Erlik'in oğlu bulur. Fakat kayını açıp kızı çıkaramaz.

Tayanak'ın eşyaları asker olup sahiplerini kurtarmaya gelirler.

Erlik'in oğlu kaçıp yeraltına iner.

66. MASAL

Masalın adı : Tak-Tuk Tayaaş!/*Tak-Tuk, Baston!*

EB. 176AaTh. 563

Masalın temi :

İnsan kısmetinde olana mutlaka kavuşur.

Masalın özeti :

İhtiyar bir karı kocanın kazlarını çalan hırsızı ihtiyar adam yakalar.

Hırsız, adama ilk olarak para ve yiyecek dışkılayan bir kısrak verir. Adam kısrağı çocuklara kaptırır.

Hırsız, adama ikinci olarak sağılınca kaymak ve tereyağı veren bir inek verir. Adamın ineğini çocuklar çalar.

Hırsız, adama istendiğinde herkesi döven bir baston verir.

Adam baston sayesinde çocuklara kaptırdıklarını alıp evine döner.

67. MASAL

Masalın adı : Alakan la Onıñ Uuldarı/*Alakan ile Oğulları*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Emeğin önemi.

Masalın özeti :

Alakan adlı kadın beş oğlunu sırasıyla azık getirmesi için Teke bay'a gönderir.

İlk dört çocuk yollarında gördükleri ihtiyar bir kadının davetini kabul etmeyip, Teke bay'a giderler.

Teke bay ilk dört çocuğun hepsini kuyuya atar.

Alakan'ın en son çocuğu olan Çıçalkay kardeşlerinin peşinden Teke bay'a gitmek için yola çıkar.

Çıçalkay, yolda ağabeylerinin reddettiği ihtiyarın evine girer.

Çıçalkay, bu iyiliksever büyücü kadının yemeklerini yer. Verdiği sihirli taşı alarak Teke bay'ın yanına gider.

Çıçalkay, Teke bay'ı öldürüp kardeşlerini kurtarır.

Hep beraber evlerine dönerler.

68. MASAL

Masalın adı : Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar/*Erte, Erke, Ergek Adlı Kardeşler*

EB. 323, 324 AaTh.1600, 1643, 1775

Masalın temi :

Akılsız küçük kardeşin ağabeylerini ve Celbegen'den, insanları ise zâlim kağandan kurtarması.

Masalın özeti :

Erte ve Erke adlı ağabeyleri avdayken Ergek evin hayvanlarını, ana ve babasını öldürür.

Ağabeyleri Ergek'i bırakıp kaçmak isterse de başaramazlar. Ergek'de onlarla gelir.

Ergek yollarının üzerindeki Celbegen'i ve kızlarını öldürür.

Celbegen'in esir aldığı iki kızı da yanlarına alarak kardeşler yollarına devam eder.

Yolda Ergek, Sañıskan bay'ı öldürür. Esir aldığı halkı ve kağanı kurtarır.

Ergek, Sañıskan bay'dan kurtardığı Ap-anaş'ın kızıyla, ağabeyleri de Celbegen'den kurtardıkları kızlarla evlenirler.

69. MASAL

Masalın adı : Teke-Boro Atka Mingen Tektemey/*Teke-Boro Ata Binen Tektemey*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Zalim yöneticinin sonuçta mutlaka ceza alacağı.

Masalın özeti :

Karatı-kaan yoksul Tektemey'den ödeyemeyeceği kadar çok vergi ister. Tektemey, üç gün süre talep eder.

Tektemey'e gölün kıyısında yaşayan ihtiyarlar sihirli bir su kabı verirler.

Sihirli su kabını alıp Karatı-kaan'ın yurdunu sele veren Tektemey'e Karatı-kaan servetinin yarısını verir.

70. MASAL

Masalın adı : Annuşka

EB. 60 AaTh. 403 A, 510

Masalın temi :

İyi ve temiz kalpli olmak mutluluğu getirir.

Masalın özeti :

Annuşka'ya üvey annesi çok kötü davranır.

Annuşka'ya öz annesinden kalan inek yardım eder.

İneğin yardım ettiğini anlayan üvey anne ineği kestirir.

İnek kesilmeden önce Annuşka'ya kemiklerini gömmesini ve gerekirse onlardan yardım istemesini söyler.

Üvey anne ve onun kızı kiliseye giderler.

Annuşka için birden altın bir at ve elbiseler ortaya çıkar. Annuşka elbiseleri giyip, arabayla kiliseye gider.

Kağanın oğlu, Annuşka'yı görüp âşık olur.

Annuşka kaçarken bir ayakkabısını geride bırakır.

Bu ayakkabı sayesinde kağanın oğlu, Annuşka'yı bulur ve evlenirler.

71. MASAL

Masalın adı : Ak-Pös Kuurçın

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Ak-Pös Kuurçın adlı gencin evlenmek için zorlukları aşması.

Masalın özeti :

Ak-kaan'ın oğlu, Ak-Pös Kuurçın dayısı Erke-Möndü'yle birlikte Karatı-kaan'ın kızını alıp evlenmek için Kün-kaan'dan yardım alır.

Ak-Pös Kuurçın, Karatı-kaan'ın bekçisi Celbegen'i yener ve istediği kızı alır.

72. MASAL

Masalın adı : Ces Sırvaktar/*Bakır Tırnaklar*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Aklın önemi.

Masalın özeti :

Ava çıkan iki kardeşe iki ruh musallat olur.

Büyük kardeş durumu anlayıp iki kız şeklinde görünen ruhlara yaklaşmaz. Buna karşılık küçük kardeş onlarla oynaşır.

Büyük kardeş bir kütüğü kendi yerine koyarak bakır tırnaklı kız şeklindeki ruhları yanıltarak öldürür.

73. MASAL

Masalın adı : Coktunıñ Corugı/*Yoksulun Yolculuğu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kadere razılık duygusu.

Masalın özeti :

Ava çıkan ihtiyar bir adam dağda karşılaştığı iyelere zengin olmak istediğini söyler.

İyeler kendilerinin ona vereceği avı satıp bir at alarak kurban ederse isteğinin gerçekleşeceğini söylerler.

Ertesi sabah adam bir sincap avlar.

Adam kurbanlık at almak için zengine gider.

Zengin sincapla birlikte adamın kızını da ister. Adam kabul eder.

İhtiyar adam kurban edeceği atı elinden kaçırır.

Zengin olmak isteyen adam göğe çıkıp yıldız olur, karısı göle dalıp kurbağa olur.

74. MASAL

Masalın adı : Pee-paş, Sap-codo, Kıl-ööş/*Büyük baş, Uzun bacaklı, İnce boyunlu*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Her birinin bir fiziksel özelliği olan üç kardeş bu anormal özelliklerinden dolayı ölürler.

Masalın özeti :

Her birinin belirgin bir özelliği olan üç kardeş oturup yemek yerler.

Suya giden uzun bacaklı ayağını kırar.

İnce boyunlunun bağırmaktan boğazı kopar.

Büyük başlının başı yarılır. Böylece üç kardeş de ölür.

75. MASAL

Masalın adı : Şinje Paştu Kıs/*İnci Başlı Kız*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Şükür ve kanaat duygusunun önemi.

Masalın özeti :

Birisi inci başlı diğeri normal başlı olan iki kız kardeş vardır.

Normal başlı kız gezerken kendisine koyun, inek ve at çobanının verdiklerini yer.

At çobanı kıza içinde güzel giyimler olan bir sandık verir.

İnci başlı kız da böyle bir sandık almak için yola çıkar.

İnci başlı kız yolda çobanların kendisine teklif ettikleri yiyecekler konusunda onları rahatsız eden cevaplar verir.

At çobanının verdiği sandıktan çıkan yılan ve kertenkeleler inci başlı kızı öldürür.

76. MASAL

Masalın adı : Ker Cılan/*Büyük Yılan*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Sırrı ifşa etmenin ve içkinin kötülüğü.

Masalın özeti :

Avlanıp kampına dönen avcı kampında kendisini bekleyen büyük yılanın isteği üzerine ona biner.

Büyük yılan yolda kara bir yılanla kavgaya tutuşur.

Adam okuyla kara yılanı öldürür.

Büyük yılan adama kendi üstüne bindiğini kimseye söylememesini tembihler.

Adam bu sırrı söyler.

Yılan adamı öldürmeye gelir.

Adam sarhoş olduğu için sırrı açtığını söyler.

Yılan da içki içince adama hak verir. Onu sağ bırakıp döner.

77. MASAL

Masalın adı : Ösküs Ool

EB. - AaTh. 332 F, 737 A*

Masalın temi :

Zengin olmak isteyen Ösküs Ool'un kağanın kızıyla evlenip, su altında su iyeleriyle yaşayıp, onlarla dostluk kurup zengin ve mutlu olması.

Masalın özeti :

Zengin olmak isteyen delikanlı bu isteğini söylemek için kağanın yanına gider.

Ösküs Ool adlı delikanlı kağanın kızıyla evlenir.

Kağan gençleri evlerine tezek arabasıyla gönderir.

Ösküs Ool eşini bırakıp yola çıkar.

Tüccarlarla gemiye binen Ösküs Ool, gemi denizin dibinde durunca suya dalar.

Gemi deniz iyesinin masasının direğine takılmıştır.

Ösküs Ool, su iyesi ve eşiyle dost olur. Üç yıl denizin dibinde kalır.

Gemiyi kurtaran Ösküs Ool, tüccarlarla birlikte kağanın yanına gider.

Kağanın karısına su iyesinin karısının verdiği gömleği, kağana ise su iyesinin verdiği karanlığı aydınlatan taşı verir.

Ösküs Ool, kağanı evine davet edip onun damadı olduğunu söyler.

78. MASAL

Masalın adı : Celbegen Ceti Baş Alganı/*Celbegen'in Yedi Baş Alması*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Erlik'in deve yedi baş vermesi.

Masalın özeti :

Celbegen adlı devin üç başı vardır.

Celbegen Erlik'e mektup yazarak türkü söylemek için bir baş ister.

Erlik kendi yardımcılarını toplar.

Yapılan toplantıdan Celbegen'e yedi baş verilmesi kararlaştırılır.

79. MASAL

Masalın adı : Ceti Paştu Celven/*Yedi Başlı Celven*

EB. - AaTh. 1145

Masalın temi :

Aklın önemi.

Masalın özeti :

Celven, ihtiyar bir adama misafir gelir.

Celven, ihtiyar adamı misafirliğe davet eder.

Adam Celven'in kendisini öldüreceğini sezer. Gece yarısı kalkıp kendi yatağına bir taş koyar.

Celven, ihtiyar adam sandığı taşa kılıcını vurur.

Adam, Celven'den ayrılıp evine döner.

Celven tekrar yemek için adamın evine gelir.

Adam sürekli üzerine bastığı sincap kemiklerinin ne olduğunu soran Celven'e yerin ciğerine basıyorum, der.

Celven korkar ve kaçar.

80. MASAL

Masalın adı : Celven

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Yasaklara uyulmalı, yapılması yasaklanan işler yapılmamalıdır.

Masalın özeti :

Delikanlının biri yola çıkar.

Yolda rastladığı adamlar delikanlıyı öldürmek isterler.

Delikanlı, adamlara geyik derisi vererek onlardan kurtulur.

Delikanlı rastladığı bir eve kedi kılığında girer.

Girdiği evin sahibi kızla evlenir. Bir çocukları olur.

Kızın girmesini istemediği odalardan birine giren delikanlı bütün Celvenleri serbest bırakır.

Celvenlerden biri çocuğu alıp aya çıkar.

81. MASAL

Masalın adı : Ösküs-Uul

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Bir delikanlının zâlim kağanla ve Celbegen'le mücadelesinden galip çıkması.

Masalın özeti :

Karatı-kaan, Ösküs-Uuul'dan çok fazla vergi ister. Vermezse karısını altı oğlundan birine almakla tehdit eder.

Karatı-kaan'ın yaptığı yarışmaları Ösküs-Uul karısının yardımıyla kazanır.

Ösküs-Uul'un eşini Celbegen kaçırır.

Karatı-kaan'ı Erlik götürür.

Ösküs-Uul eşini Celbegen'den kurtarır.

82. MASAL

Masalın adı : Üş Kıs/*Üç Kız*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Üç kız kardeşin Celven'den kurtulmaları ve tüccarlarla evlenmeleri.

Masalın özeti :

Üç kız kardeş ormana çilek toplamaya giderler.

Celven evine gelen kızları yemek ister.

Celven'den kaçan kızlar, kunduzun yardımıyla önlerine çıkan nehri geçerler.

Kunduz Celven'in nehri geçmesine müsaade etmez.

Kızlar karşılaştıkları üç tüccarla evlenirler.

Küçük kız, bir çocuk sahibi olur.

Doğan çocuğu, ahmak babaannesi nehre atar.

Küçük çocuk kurtarılır, babaanne ölür.

83. MASAL

Masalın adı : Başparak

EB. 161AaTh. 327/1179

Masalın temi :

Başparak adlı delikanlının Celbegen adlı devi ve kızları öldürmesi

Masalın özeti :

Tarlasını süren Başparak adlı delikanlıya Celbegen musallat olur.

Kendisini evine götürüp öldürmek isteyen Celbegen'den Başparak defalarca kurtulur.

Sonuçta Celbegen Başparak'ı evine götürür.

Başparak Celbegen'in kızlarını ve kendisini öldürür.

84. MASAL

Masalın adı : Üç Karındaş/*Üç Kardeş*

EB. 146, 161 AaTh. 650A

Masalın temi :

Üç kardeşten akıllı olan en küçüğünün Celbegen'i yenmesi.

Masalın özeti :

Zenginin biri ağaç köprü yapar. Buna karşılık Celbegen kıl köprü yapar.

Zengin ve Celbegen hangisinin köprüsünün daha iyi olduğu konusunda iddiaya girerler.

Üç kardeşten ilk ikisi ağaç köprüden geçer.

Celbegen ağaç köprüden geçen kardeşleri yer.

Kıl köprüden geçen Bir karış adlı en küçük kardeş Celbegen'i yener.

85. MASAL

Masalın adı : Undıçañ

EB. 149AaTh. -

Masalın temi :

Hayvanlardaki sadakat duygusuna karşılık insanın vefasızlığı.

Masalın Mesajı:

Vefa duygusunun önemi.

Masalın özeti :

Bir aile kıtlık olan bir yerden başka bir yere taşınır.

Aşık kemiklerini evde unutan çocuk onları almak için geri döner.

Boş eve gelen Celbegen çocuğu yakalayıp yemek ister.

Çocuk kaçıp bir ağaca çıkar.

Tilkinin biri Celbegen'in çocuğu yememesi için onu oyalar.

Çocuk bir kuşun kanadına not yazarak köpeklerini yardıma çağırır.

Yardıma gelen köpekler çocuğu kurtarır.

Celbegen'in yaraladığı bir köpeğini çocuk daha sonra gelip almak için geride bırakır.

Çocuk geride bıraktığı köpeğini unutur.

Unutulan köpek kurda dönüşür.

86. MASAL

Masalın adı : Sınaru

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İyi huylu ve sabırlı olanlar sonuçta mutlaka mutlu olurlar.

Masalın özeti :

Üç erkek ve bir kız kardeşin ana babaları ölür.

Erkek kardeşler çok çalışıp zengin olurlar.

Üç erkek kardeş evlenir.

Sınaru adlı kız kardeşe yengeleri kötü davranıp öldürmek isterler.

Sınaru'yu öldürme işi küçük erkek kardeşe verilir.

Ağabeyi Sınaru'yu öldürmez, bir sandık içinde nehre bırakır.

Nehre atılan kızı yedi arkadaş bulur.

Yedi arkadaştan biri Sınaru'yla evlenir.

Küçük ağabeyi gelip Sınaru'yu bulur.

Ağabey yeğeninin söylediği türküden utanıp geri döner.

87. MASAL

Masalın adı : Çelmeş

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Kötülerin hırslarına kurban olup ceza almaları.

Masalın özeti :

Üç kardeşten en küçüğü olan Çelmeş çeşitli kurnazlıklarla zengin olur.

Ağabeyleri de onun gibi zengin olmak isteseler de sonunda hep zarar görürler.

Ağabeyleri Çelmeş'i yakmak için bağlarlar.

Çelmeş'i bu halde gören kağan ne olduğunu sorar.

Çelmeş'in Erlik'in yerini alacağı yalanına inanan kağan onu çözüp kendisini bağlar.

Çelmeş'in ağabeyleri yanlışlıkla kağanı yakarlar.

Çelmeş, kağanın atını alıp evine döner.

Çelmeş'in yeryüzünü yönetecek kağan olacağına inanan ağabeyleri kendilerini Çelmeş'e yaktırırlar.

88. MASAL

Masalın adı : Eki Baca/*İki Elti*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Zenginlik paylaşılmalıdır.

Masalın özeti :

İki avcı kardeşin büyüğü zengin, küçüğü yoksuldur.

Büyük kardeş yoksulun elinden her şeyini alır.

Büyük görümce, küçük görümcesinin yemeğe gelen çocuklarının ağızlarına yiyecek sürüp doyurmadan gönderir.

Küçük görümce bu durumu anlar.

Büyük görümce küçüğünün söylediği sözleri yanlış anlayıp kış günü et parçalarına sarılıp yatınca ölür.

89. MASAL

Masalın adı : Añçı

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

İnsanlar kendilerine benzeyen insanlarla birlikte daha mutlu olurlar..

Masalın özeti :

Añçı adlı adam oğluyla birlikte ava çıkar.

Babası avda oğluna manalı sorular sorar.

Oğlu soruları bilemez.

Eşi kocasına babasının onu öldürmek istediğini söyler.

Bunu duyan baba, gelinini zengin babasının yanına gönderir. Oğluna yoksul fakat akıllı bir kızı alır.

90. MASAL

Masalın adı : Coktu Aduçının Irızı/*Yoksul Aduçı'nın Mutluluğu*

EB. 319 AaTh. 1454, 1458

Masalın temi :

a) Yemek yerken her zaman görgülü ve kibar olunması.

b) Zengin olmak görgülü olmak anlamına gelmez.

Masalın özeti :

Babası ölen delikanlı annesinden izin alarak kendisine halk içinden eş aramaya çıkar.

Aduçı Taytakpay adlı zengine misafir olur.

Taytakpay eğer kendisi için bir yıl çalışırsa delikanlıya kendi kızını vereceğini söyler.

Delikanlı gündüz insanların yanında hiçbir şey yemeyen bayın kızını gece izler.

Delikanlı, gece çok obur ve kaba bir şekilde yemek yiyen zenginin kızıyla evlenmekten vazgeçer.

Halkın içinden Altınçı adlı kibar ve güzel bir kızla evlenir.

91. MASAL

Masalın adı : Bay la Calçılar/*Bay ve Irgatları*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Güçlü ve zengin olanlar yanlarında çalışanların emeklerinin karşılığı olan ücreti eksiksiz vermelidir.

Masalın özeti :

Aga bay adlı zengin her zaman yanında çalışanlara zulmeder.

Bir gün yedi ırgatı baydan ücretlerini almaya gelirler.

Aga bay ırgatlarının ücretini eksik öder.

Yedi ırgat Aga bay'dan intikam almaya karar verir.

Yedi ırgat kurnazlıkla Aga bay'ın cayzanlar* için hazırladığı eti çalıp yerler.

Yedi ırgat çaldıkları etin yerine kazana çorap koyarlar.

Kazandan et yerine çorap çıkınca cayzanlar Aga bay'a altmış çubuk vurdururlar.

92. MASAL

Masalın adı : Eki Karındaş/*İki Kardeş*

EB. 351, 352 AaTh. 1535-1536-1537-1538-1539

Masalın temi :

Zengin ağabeyin küçük kardeşin kurnazlıkları neticesinde ölmesi.

---

* Cayzan: Geleneksel yönetimde boy başkanı.

Masalın özeti :

Büyüğü zengin, küçüğü yoksul iki kardeş birlikte panayıra giderler.

Küçük kardeşin atı yolda ölür.

Atı ölen kardeş atının derisini soyup bir eve misafir olur.

Bu evdeki kadının oynaşını şeytan diye evden çıkaran adam onlardan epey para alır.

Ağabeyine parayı atının derisini satarak kazandığını söyler. Ağabeyi de atını kesip derisini pazara götürür. Fakat satamaz.

Ağabey, kardeşi yerine yanlışlıkla annesini öldürür. Üç yıl hapis yatar.

Küçük kardeş sırasıyla din adamından ve tüccardan da annesini öldürdükleri bahanesiyle para alır.

Ağabeyi küçük kardeşini çuvala koyup öldürmek için suya atar.

Küçük kardeş suda çuvalın içinde ben kağan olmam diye bağırır. Bir tüccar kendisini onun yerine çuvala kor.

Tüccarın atını alan küçük kardeş bu atı kendisine öbür dünyadaki ana babasının verdiğini söyler.

Büyük kardeş de at alabilmek için kendisini çuvala koydurup nehre attırır. Ölür.

93. MASAL

Masalın adı : Anelü Kıstu/*Analı Kızlı*

EB. - AaTh. 1281 A

Masalın temi :

Her şey amacına uygun kullanılmalıdır. Aksi halde kötü sonuçlar doğar.

Masalın özeti :

Bir anne ve kızı beraber yaşarken kızı evlenip gider.

Kız çalışmaya çıktığında damadı kaynanasının yanına gider.

Kaynana, damadına özel günlerde giymesi için bir ayakkabı verir.

Adam ayakkabıyı yemek diye karısı için pişirir.

Kaynana damadına koyun verir.

Adam, koyunu burnundan kancaya asıp ayakkabı bağlanan yere asar.

Adam misafirliğe gelen kaynanasını ahıra götürüp, bağlar ve önüne ot koyar.

Ana ve kızı, adamı evden kovarlar.

94. MASAL

Masalın adı : Karatıgan

EB. - AaTh. 1525 B

Masalın temi :

Kötülüğe engel olmak çok zordur.

Masalın özeti :

Karatıgan adlı kağan, Savarka adlı bir hırsızla atını çalamayacağı konusunda iddiaya girer.

Karatıgan atını zindana kilitleyip başına da beş nöbetçi diker.

Hırsız gece kağanın sarayına girip onun elbiselerini giyer.

Kendisini kağan sanan askerlere bir şişe rakı verir.

Savarka, askerleri sarhoş edip kağanın atını çalar.

Kağan beş askerin başını kestirir.

95. MASAL

Masalın adı : Tungus

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Küçük kardeşin ağabeylerini kaybedip sonra bulması ve evlenmesi.

Masalın özeti :

İkisi evli biri bekâr olan üç kardeş başka bir yere göçerler.

Küçük kardeş yolda ağabeylerini kaybeder.

Küçük kardeş dağdaki bir geyikle konuşup nehrin kenarında insanları bekler.

Eğlenceye giden insanların içinde kendi ağabeylerini bulur.

Ağabeyleri küçük kardeşi evlendirirler.

96. MASAL

Masalın adı : Kara-Moñıs

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Çalışkan ve iyi niyetlilerin her zaman kazanacağı.

Masalın özeti :

Altı kel bir zengin için kızak yaparlar.

Beş kel bir günde beş kızak yaptığı halde Kara-Moñıs adlı kel altı kızak yapar.

Beş kel Kara-Moñıs'ı nehre atıp öldürmek için çuvala koyarlar.

Papazın oğlu her şeyi göreceğini düşünerek çuvalın içindeki kelin yerine girer.

Kara-Moñıs kendi yerine öldürülen papazın oğlunun atını alır.

Diğer keller de ata sahip olabilmek için kendilerini suya atar ve ölürler.

97. MASAL

Masalın adı : Sanaa-Mergen

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Cesurluk ve kahramanlık.

Masalın özeti :

Karatı-kaan'ın yedi oğlu ava çıkar.

Ava çıkan yedi genç Sanaa-Mergen adlı ihtiyar bir kadına misafir olurlar.

İhtiyar kadının yaptığı yemekleri çok beğenen yedi genç onu babalarına överler.

Karatı-kaan ihtiyar kadını kendisine aşçı yapmak ister.

Kadın kağanın teklifini kabul etmez.

Kağan kadına ordusunu gönderir.

İhtiyar kadın Karatı-kaan'ı öldürüp, ordusunu yener.

98. MASAL

Masalın adı : Torko-Çaçak

EB. - AaTh. 706A

Masalın temi :

Kötülerin cezalandırılması, iyilerin mutluluğa ulaşması.

Masalın özeti :

Kam, annesi hasta olan Torko-Çaçak'a sahip olmak ister.

Kam, kızı öldürülmezse kadının iyileşemeyeceğini söyler.

İnsanlar Torko-Çaçak'ı etrafı dokuz çemberle kapatılmış bir küpün içine koyarak nehre salarlar.

Kam, adamlarına küpü bekleyip kendisine getirmelerini emreder.

Balıkçı adlı genç küpü görür Torko-Çaçak'ı çıkarır.

Balıkçı küpe kendi köpeğini koyup küpü nehre salar.

Kamın adamları küpü getirir. Köpek kamı öldürür.

Balıkçı ve Torko-Çaçak evlenir.

Balıkçı Torko-Çaçak'ı görmeden yapamadığı için Torko-Çaçak ağaç kabuğuna kendi resmini yapıp Balıkçı'yı balık avlamaya gönderir.

Resim suya kapılıp gider.

Kara-kaan'ın adamları kayın ağacı kabuğundaki resmi bulur ve çalışmaz olurlar.

Kara-kaan, resimdeki kızı bulup kendi yurduna getirir.

Üç yıl sonra Balıkçı ve Torko-Çaçak Kara-kaan'ı öldürüp tekrar birleşirler.

99. MASAL

Masalın adı : Solodoy-Mergen

EB. 328AaTh. 1696

Masalın temi :

Her doğru söz her yerde söylenmez, söz uygun olduğu yerde söylenmelidir.

Masalın özeti :

Kepteen adlı küçük kardeş arpa eken insanlara tohumu niçin boş yere saçtıklarını söyleyince onlardan dayak yer.

Durumu ablasına anlatan Kepteen ondan nasihat aldıktan sonra gübre saçan insanlara da yanlış sözler söyleyince onlardan da dayak yer.

Daha sonra Kepteen sırasıyla bir yangını söndürmeye çalışanlardan ve bir domuzu yakanlardan da dayak yer.

En sonunda yedi sarhoş tüccarın üstüne su döktükten sonra Kepteen nerede nasıl konuşması gerektiğini öğrenir.

100. MASAL

Masalın adı : Coktu Kiçek Baylarla Tartışkanı/*Yoksul Kiçek'in Zenginlerle Mücadelesi*

EB. - AaTh. 576 D

Masalın temi :

Dürüstlük.

Masalın özeti:

Büyük kardeş Mızıy yalanla yaşamanın, küçük kardeş Kiçek ise kendi gücüyle yaşamanın daha iyi olduğu konusunda iddiaya girerler.

Kardeşler sırasıyla hakem olarak zengine, cayzana ve kama giderler.

Bütün hakemler Mızıy'ı haklı bulur.

İddia gereği Kiçek'in gözleri oyulup kör edilir.

Kiçek bir ihtiyarın yardımıyla şifalı suyu gözlerine sürerek iyileşir.

Kiçek, hasta bir kızı da şifalı suyla iyileştirip onunla evlenir.

Kiçek, kendisini tekrar öldürmek isteyen ağabeyini, zengini, cayzanı ve kamı zehirli içkiyle öldürür.

101. MASAL

Masalın adı : Erkeley le Karatı-kaan/*Erkeley ile Karatı-kaan*

EB. 235AaTh. 922

Masalın temi :

Aklın önemi.

Masalın özeti :

Karatı-kaan, ihtiyar Çagış'ın bütün servetini vergi olarak elinden alır.

Kağan Çagış'ın bilgisini sınamak için onunla ava çıkar.

Karatı-kaan'ın denemek için sorduğu soruları Çagış cevaplandıramaz.

Kızı Erkeley'den soruların cevabını öğrenen Çagış gidip cevapları Karatı-kaan'a söyler.

Erkeley, Karatı-kaan'ın kendisini sınamasından da başarıyla çıkar.

102. MASAL

Masalın adı : Argaçı la Mekeçi/*Argaçı ile Mekeçi*

EB. 253AaTh. 735

Masalın temi :

Argaçı'nın kurnazlıkla zengin olup kötü huylu ağabeyini öldürmesi.

Masalın özeti :

Argaçı ile Mekeçi adlı iki kardeş hangisinin daha iyi yaşayacağına dair iddiaya girerler.

Mekeçi kurnazlıkla tüccardan kemiklere karşılık et, küle karşılık un, ölen eşine karşılık ise zenginden kızlarının birini alır.

Aynı şekilde yapmaya çalışan Argaçı zararlı çıkar.

Argaçı Mekeçi'yi yakmak için bağlar.

Mekeçi kağanın şaşı oğlunu böyle bağlı durursa gözünün iyileşeceğini söyleyerek kendi yerine bağlar.

Argaçı, kağanın oğlunu yakar.

Argaçı Mekeçi'nin çok iyi bir atı olduğunu görür.

Öbür dünyadaki ana babasının kendisine de iyi at verebileceğini düşünerek Argaçı kendisini yaktırır.

103. MASAL

Masalın adı : Ösküs-Uul

EB. 356AaTh. 1544

Masalın temi :

Varlıklarını halkla paylaşmayan zenginlerin cezalandırılması.

Masalın özeti :

Ösküs-Uuul adlı delikanlı cimri zenginin evine girer.

Delikanlı zenginin önce kızını sonra bütün hayvanlarını elinden alır.

Ösküs-Uul'un elinden kızın ve hayvanlarını alamayan zengin öfkesinden ölür.

Ösküs-Uul zenginin malını yoksullara paylaştırır.

104. MASAL

Masalın adı : Ösküs Kızıçak/*Öksüz Kızcağız*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Öksüzlere kötü davrananın sonu da kötü olur.

Masalın özeti :

Anne ve babası ölen kız çocuğunu ağabeyi yanına alır.

Kız çocuğuna yengesi ve yeğeni çok kötü davranır.

Durumu anlayan kızın ağabeyi karısını ve kızını döver.

Kadın bir ayıya kız da bir kokarcaya dönüşüp ormana kaçarlar.

105. MASAL

Masalın adı : Sanat

EB. 357AaTh. 1120, 1132

Masalın temi :

Emeğin önemi.

Masalın özeti :

Bir tüccar ve karısı yanlarında bir yıl çalıştırdıkları Sanat adındaki delikanlının ücretini vermemek için kaçarlar.

Sanat tüccarın azık torbasına saklanır.

Dinlenme yerinde Sanat saklandığı torbadan çıkar.

Sanat tüccarın karısını kandırarak tüccarı kendiymiş gibi nehre attırır.

Durumu anlayan kadın da kendisini nehre atıp ölür.

Sanat tüccarın servetini yoksullara dağıtır.

106. MASAL

Masalın adı : Kara Par/*Kara Sığırcık*

EB. 24 AaTh. 2015

Masalın temi :

Kara bir sığırcığın erkeç sakalı toplarken parmağını kıran kızın topladığı erkeç sakallarını koyunlara ezdirmesi.

Masalın özeti :

Bir kız erkeç sakalı toplarken yanlışlıkla kara bir sığırcığın da parmağını kırar.

Kara sığırcık kızın topladığı erkeç sakalını ezdirmek ister.

Sığırcık erkeç sakallarını ezdirmek amacıyla sırasıyla koyunlara, kurtlara, insana, kediye, ihtiyar bir kadına, gelinlere ve köknar ağacına gider.

Sığırcık sonuçta erkeç sakallarını ezdirir.

107. MASAL

Masalın adı : İtpeş

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Ekmeği kimin külden çıkaracağı konusunda tartışan karı kocanın ellerindeki ekmeği kaybetmeleri.

Masalın özeti :

İhtiyar bir karı koca küldeki ekmeği çıkarmak için tartışırlar.

Küldeki ekmek kaçar.

Ekmek kaçarken kakımı, tavşanı ve karacayı içine alır.

Ekmek sıçrayınca içindekiler dışarı çıkar.

Ekmek sırasıyla buza, güneşe, dağa, tarla faresine, insana, şeytana, kama ve kamın tünürüne güçlü olup olmadıklarını sorar.

Kamın tokmağı ekmeğe vurunca ekmek parçalanır.

108. MASAL

Masalın adı : Emegen le Öbögön/*İhtiyar karı Koca*

EB. - AaTh. -

Masalın temi :

Anlaşmazlık eldekinin kaybına sebep olur.

Masalın özeti :

İhtiyar bir karı koca küldeki ekmeği kimin çıkaracağı konusunda tartışırlar.

Ekmek yuvarlanarak nehirdeki buza yapışır.

Buzdaki ekmeği almak için karı koca sırasıyla buza, güneşe, buluta, dağa, porsuğa ve avcıya güçlü olup olmadığını sorarlar.

İhtiyar adam okunu porsuğa atınca porsuk kaçar.

Porsuktan korkan dağ etrafını çeviren bulutları dağıtır.

Bulutlar savrulup güneşin önünü açarlar.

Açılan güneş buzu eritir.

Ekmek eriyen buzdan nehre kapılıp akar.

İhtiyarlar ekmeği tutamazlar.

Dördüncü Bölüm

ALTAY MASALLARINDA ORTAK UNSURLAR

TEMLER, KAHRAMANLAR, MEKÂN,
EŞYA, YİYECEKLER, İÇECEKLER

I. TEMLER

Altay masallarının temleri dünyanın herhangi bir yeri ve topluluğunun masallarının temlerinden farklı değildir. Onlarda olduğu gibi Altay masallarında da iyilik, güzellik, doğruluk, dürüstlük, alçak gönüllülük, çalışkanlık... övülür ve ön plana çıkarılır. Bunların karşısında olanlar ise yerilir ve cezalandırılır. Altay masallarında diğerlerine göre farklılık gösteren bir tem vardır ki o da kahramanlıktır. Bunun sebeplerinden birisi sözlü gelenekte Altay masallarıyla destanlarının müştereklikllerinin fazlalığıdır. Ayrıca kahramanlık temi taşıyan masalların birçoğu destanlaşma özelliği göstermektedir. (Geniş bilgi için bk. Birinci Bölüm, Altay Masallarıyla Destanları Arasındaki Münasebet)

Altay masallarını taşıdıkları ortak temler bakımından sekiz gruba ayırmak mümkündür:

1. Kahramanlık
2. İyilik
3. Kötülük
4. Kötülerin Cezalandırılması
5. Tehlikelerden Kurtulma
6. Aç Gözlülük
7. Zengin Olma İsteği
8. Bir İşi Yapma

Bu temlerin masallarda işlenişi sırasıyla şu şekildedir:

1. Kahramanlık

Dokuz masalda tespit edilen kahramanlık temi daha çok Bayat boyuna ait ve muhtevasında destansı unsurlar bulunan masallarda görülür. Bu tip masalların büyük çoğunluğu masaldan destana geçiş dönemi metni özellikleri taşırlar. Bu metinler içinde tamamı manzum olan Ak-Köböñ Baatır masalı çok kısa bir destan kabul

hüviyetindedir.

Altay masallarında kahramanların savaştığı rakipleri zâlim kağanlar dışında genellikle olağanüstü varlıklardır. Aşağıda verilen ve temi kahramanlık olan masalların üçünde kahraman zâlim kağanı yener. Diğerlerinde su iyesi, Celbegen, almıs, üç boynuzlu şeytan... gibi olağanüstü varlıklar masal kahramanı tarafından yenilgiye uğratılarak öldürülür.

Közödöy (48) adlı masalda Közödöy, babasından kalan tulpar atla kayınpederinin kahramanlık gerektiren ve sıradan insanların yerine getiremeyeceği isteklerini yapar.

Arık-Bökö (50) masalında Arık-Bökö. Cer-Eezi ve Cetker-kaan'la savaşıp onları yener. Her gün altmış insanı yiyen Şulbıs'ı ve halka zulmeden üç boynuzlu kara şeytanı öldürür.

Ergekti-Uul (51) adlı masalda kahraman, su iyesi Şulbıs'ı geleceği yerde bekler. Geldiğinde de savaşma cesaretini göstererek onu öldürür. Ak-Köböñ Baatır masalında ise Ak-Köböñ adlı bahadır, yurduna saldıran Celbegen'e karşı çıkarak onu yener.

Adı-Cok (53) masalında Adı-Cok, kayınpederinin yurduna saldıran güçlü kağanı ve oğlunu tek başına yenerek onu ve yurdunu kurtarır.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) masalında küçük kardeş Ergek, eline düştükleri Celbegen'i, ondan sonra zâlim kağan Sañıskan bay'ı tek başına öldürür.

Barza-Kelbes (61) adlı masalda Ösküs-Uul adlı delikanlı, köyünün bereketli dağına avlanmaya çıkan herkesi öldüren Almıs adlı kötü ruhla savaşmaya gider ve onu öldürür.

Sanaa-Mergen (97) adlı masalda ise Sanaa-Mergen adlı ihtiyar kadın, kendisiyle savaşmaya gelen Karatı-kaan'ı ve ordusunu yener. Kağanı öldürür.

2. İyilik

Altay masallarında iyilik en çok görülen ortak temlerden biridir. Bu masallarda insanın insana, insanın hayvana, hayvanın insana veya hayvanın hayvana yaptığı iyilikler görülür. İnsanın insana yaptığı iyilikler arasında iyiliği yapanlar yaşlı kadın veya erkeklerdir.

Masal kahramanına iyilik yapan ihtiyarlar yedi masalda görülür. Bunların bir çoğunda ihtiyarlar akıl verip yol göstermekle kalmaz kahramana yardımcı olacak sihirli objeler de verirler.

Arık-Bökö (50) adlı masalda Odus-Töbö adlı yerdeki mağarada yaşayan Ces-Kobor adlı ihtiyar adam, Arık-Bökö'ye fırlattığı zaman istediğini yakalayabilecek bir kement verir ve yol gösterir.

Altın Mötök (57) masalında kendisini terk eden kocasını bulmak için genç kıza Altın Mötök adlı yaşlı bir kadın akıl verip, yol gösterir.

Ösküs-Uul la Emey Aru (60) masalında Celbegen'le savaşmaya giden Ösküs-Uul'a ihtiyar bir kadın sihirli bir asayla, birbirine çakıldığında yardımcı yedi yiğit çıkan iki çakmak taşı verir.

Irıstu (60) masalında Ak-kaan tarafından zulmedilen Irıstu adlı çocuğa rüya-

sına giren ihtiyar, canlıları olduğu yerde dondurmayı ve sonra çözmeyi öğretir.

Alakan la Onıñ Uuldarı (67) adlı masalda zenginden annesinin yaptığı işe karşılık azık almaya giden Çıçalkay'ı ihtiyar bir kadın iyice doyurup, dinlendirip, akıl verir ve sihirli bir taş vererek gönderir.

Teke Boro Atka Mingen Tektemey (69) adlı masalda iki ihtiyar Tektemey'i zâlim kağandan kurtarmak için içindeki su boşaldığında sel çıkaran bir sihirli kap vererek ona iyilik yaparlar.

Coktu Kiçek Baylarla Tartışkanı (100) masalında gözleri oyulup bataklığa atılan Kiçek'i, emçi bir ihtiyar iyileştirir. Ona ilâçlar vererek bir zenginin hasta kızını iyileştirip evlenmesi için gönderir.

Hayvanların insanlara iyilik yaptığı masallarda insana iyilik yapan hayvanlar arasında tilki ön sıradadır. Onu köpek, kedi, kuş ve ayı takip eder. Bu tip masalların sayısı on üçtür ve iyilik teminin en çok olduğu grup da budur.

Kudaçı Tülkü (1) ve Öskös Oolok la Tülgü (2) adlı masallarda yoksul fakat yakışıklı bir delikanlıyı bir tilki çeşitli kurnazlıklar yaparak kağanın kızıyla evlendirip yılanların altın sarayına yerleştirir.

Cılannıñ Ercinezi (3) masalında bir yılan yavrusunu yangından kurtaran Ayabas adlı çobana yılanlar, bu iyiliğinin karşılığı olarak ona her canlının dilinden anlama hüneri verirler.

Babırgay Öbögön (5) adlı masalda kartal yavrusu büyüyünce kendi yuvasında mahsur kalan adamı önce avlandığı kamp yerine sonra da evine götürür.

Apşıyak (8) adlı masalda ihtiyarın ekinlerini çalan turna, ihtiyara kısmetindeki zenginliği söyler.

Öksolok la Koyon (9) masalında ayının yemek istediği delikanlıya tilki yardım eder, birlikte ayıyı öldürürler.

Kizek (10) adlı masalda babasından kalan mirastan kendi payına düşene (yani kediye) razı olan delikanlıya kedi, her kılığa giren Aza-kaan'ı öldürüp servetini ona verip evlendirir.

Todıl Ala Kuşkajak (12) adlı masalda yoksul adama bir kuş, Öskös-Oolaç la Tiyiñ (11) masalında ise kimsesiz çocuğa bir sincap yardım eder, onlara istediklerini verirler.

Mörö (46) masalında tilki ihtiyar adamı yemek isteyen kurdu çuvala sokturarak adama öldürtür.

Annuşka (70) masalında Annuşka adlı kıza ölen annesinden kalan boz inek ona altın bir at ve giyecekler vererek onu bayramda kiliseye gönderir.

Üş Kıs (82) adlı masalda kunduz, Celbegen'den kaçan üç kız kardeşin gölü geçmesi için gölün suyunu içer. Celbegen'i ise yaptırdığı salla suya batırır.

Undıçañ (85) masalında Celbegen'in yemek istediği Undıçañ'ı kurtarmak için bir tilki Celbegen'in göz kapaklarını yapıştırmak ve baltasını köreltmek suretiyle Undıçañ'ı kurtarmaya çalışır.

Hayvanların birbirlerine iyilik yaptığı masal sayısı sadece birdir.

Caraş Cazaldu Körük (41) adlı masalda aç kalan ayıya tarla sincabı kendi yiyeceğinden verir.

İnsanların birbirine iyilik yaptığı masal sayısı sadece ikidir.

Tak-Tuk Tayaaş! (66) adlı masalda hırsız kazlarını çaldığı adama sırasıyla altın dışkılayan eşek, sağıldığında tereyağı ve kaymak veren bir inek ve istendiğinde insanları döven bir sopa verir.

Sınaru (86) masalında üç erkek kardeş, küçük kız kardeşleri Sınaru'yu öldürme görevini küçük kardeşlerine verirler. Fakat ağabeyi kız kardeşini öldürmeyip, bir sandığa koyarak nehre atar.

İnsanın hayvana iyilik yaptığı masalların sayısı üçtür. İki masalda insan yılana, diğerinde ise kurda yardım eder. Bu hayvanların insan tarafından en çok korkulan yılan ve kurt olması dikkat çekicidir.

Cılannıñ Ercinezi (3) masalında bir adam yangında sıkışmış bir yılan yavrusunu kurtarır.

Mörö (46) adlı masalda ihtiyar bir adam avcılardan kaçan kurdu çuvala sokup saklayarak canını kurtarır.

Ker Cılan (76) adlı masalda bir avcı, kampında rastladığı büyük yılan bir kara yılanla kavgaya tutuşunca avcı kara yılanı öldürerek büyük yılanı kurtarır.

3. Kötülük

Altay masallarında kötü olan ve kötülük yapanlar genellikle zenginler ve kağanlardır. Onların işbirlikçisi olarak da kamlar ve cayzanlar vardır. Genel olarak ifade edilecek olursa yöneticiler, zenginler ve din adamları Altay masallarında kötü tiplerdir. Bunların aptal, zâlim ve çıkarcı olarak tasvir edilmesi ideolojik olarak düşünülmemelidir. Anadolu masallarının birçoğunda da padişahlar, vezirler ve din adamları da aynı şekilde tasvir edilmektedir. Masallardaki bu durum masalların asıl kaynağı olan halkın kendisinden üstün olan yöneticiler ve asiller sınıfına karşı galip gelme içgüdüsünden kaynaklanmaktadır. Bunların dışında genel olarak kötülük yapanlar üvey anne ve üvey kardeşler, yengeler, kardeşler ve arkadaşlardır. İnsanlara kötülük yapan hayvanlar ise birer masalda kurt, ayı ve tilkidir. Bunların dışında Tayanak (65) masalında eşyanın da sahibine nankörlük etmek suretiyle kötülük yaptığı görülür.

Vefasızlık ve nankörlükten kaynaklanan davranışları da bu bölümde değerlendirdik. Fakat Celbegen, Almıs, Şulmus ve Karamol gibi zaten kötülüğü temsil eden ve ana konusu bunların kötülüğü üzerine kurulu masallar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Vak'a örgüsünde kötülüğün etkin ve belirleyici olduğu masalların sayısı on sekizdir. Bunlar şunlardır:

Babırgay Öbögön (5) adlı masalda ihtiyar adam kendisini kurtaran kartala karşı vefasızlık edip onu hür bırakmaz.

Üç Oro (6) masalında tilki, kendisini evlatlık edinen yaşlı çiftin kış için hazırladıkları üç kuyudaki kışlık yiyeceklerinin tamamını yiyip onları yiyeceksiz bırakır.

Ösküs-Oolok (13) masalında ayı nankörlük edip kendisine yiyecek veren delikanlıyı öldürmek ister.

Mörö (46) adlı masalda kurt nankörlük edip kendisini avcılardan kurtaran adamı öldürüp yemek ister.

Közödöy (48) adlı masalda Közödöy'ün iki bacanağı onun kayınpederi için avladıklarını elinden alarak kayınpederinin önünde onu küçük düşürmek amacıyla ona iftira atarlar.

Saldaçak la Tırmuujak (49) masalında ağabey küçük kardeşi kandırarak atını kestirip yer. Sonra ağabeyi küçük kardeşini ormanda yalnız bırakıp gizlice kaçar.

Sarı İyt (55) ve Altın Mötök (57) adlı masallarda kötü niyetli iki kız kardeş küçük kız kardeşlerinin kocasının köpek derisini ateşe atmak suretiyle onu öldürerek kötülük yapmak isterler.

Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) masalında Karatı-kaan'ın kızı yoksul kızın yerine geçmek için onu öldürmek amacıyla bıçaklar.

Irıstu (64) adlı masalda Ak-kaan'ın yanına aldığı Irıstu'ya kağan ve eşi çok fazla iş yaptırarak kötü davranırlar.

Tayanak (65) adlı masalda genç kızın eşyalarından yüksük kızın yerini ona zarar vermek isteyen Erlik'in oğluna söylemek suretiyle sahibine kötülük eder.

Annuşka (70) masalında öksüz kıza, üvey annesi ve kız kardeşi kötü davranıp, her zaman iş yaptırmak suretiyle kötülük ederler.

Undıçañ (85) adlı masalda Undıçañ kendisini Celbegen'in elinden kurtaran yaralı köpeğini geride bırakır. Bıraktığı yerde de unutur. Onu iyileştirmek için dönmez.

Sınaru (86) adlı masalda üç yengesi çok kıskandıkları Sınaru'yu önce kendileri öldürmek isterler, başaramayınca kızın ağabeylerine öldürtmek isterler.

Çelmeş (87) masalında iki büyük zengin kardeş yoksul küçük kardeşlerine kötülük yapıp öldürmek isterler. Fakat yaptıkları kötülüklerden kendileri zarar görür.

Kara-Moñıs (96) adlı masalda kızak yapan beş kel kendilerinden daha çalışkan olan Kara-Moñıs'ı kıskanıp öldürmek isterler.

Sanaa-Mergen (97) masalında Sanaa-Mergen adlı kadın çok iyi yemek yaptığı için Karatı-kaan'a aşçı olmayı kabul etmeyince kağan ordusunu kadının üstüne sevk eder.

Coktu Kiçek Baylarla Tartışkanı (100) adlı masalda kam, zengin ve cayzan dürüst Kiçek'in gözlerini oyup bataklığa atarlar.

4. Kötülerin Cezalandırılması

Altay masallarında kötülük yapan kağanlar ve zenginler –ki zenginler bilhassa cimrilikleriyle, kağanlar da aşırı vergi almalarıyla ön plana çıkarılır- kötülük yaptıkları yoksul, güçsüz ve kimsesiz masal kahramanı tarafından öldürülerek, servetlerine de el konulmak suretiyle cezalandırılırlar. Bir kısım masallarda Sovyet döneminin

tesiri olarak masal kahramanı zenginin, bazı durumlarda da Celbegen'in ele geçirdiği servetini yoksullara dağıtır. Bu gruba giren masallarda kötülerin cezalandırılması şu şekildedir:

Apşıyak (8) adlı masalda kötü niyetli zengin elinden serveti alınarak cezalandırılır.

Boro Kuşkaş (37) adlı masalda emrindeki insanlara kötü davranan Baybarak adlı zengin Kodurlu adlı çobanın köpeği ve bu köpeğin dostu olan bir kuş tarafından öldürülerek cezalandırılır.

Alakan la Onıñ Uuldarı (67) masalında en küçük kardeş Çıçalkay annesinin emeğinin karşılığını vermeyen, kardeşlerini kuyuya atan Teke bay'ı öldürerek cezalandırır.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) adlı masalda halklara zulmedip, onları esir alan Sañıskan bay ve ordusu üç kardeşin en küçüğü olan Ergek tarafından yenilir.

Ösküs-Uul (81) adlı masalda masal kahramanı delikanlı cimri zenginin elinden kurnazlıkla hem kızını hem de bütün hayvanlarını alarak onu cezalandırır.

Bayla Calçılar (91) adlı masalda yanında çalıştırdığı insanlara emeklerinin karşılığını vermeyen Aga bay'ın ırgatları onun cayzanlara vereceği yemeğin etini çalıp yerine çorap bırakınca, Aga bay cayzanlar tarafından yetmiş çubuk vurularak cezalandırılır.

Torko-Çaçak (98) masalında genç kıza sahip olmak isteyen kam bir köpeğe boğdurtularak, aynı kızla zorla evlenen Kara-kaan ise kendi adamları tarafından yanlışlıkla öldürülerek cezalandırılır.

Coktu Kiçek Baylarla Tartışkanı (100) adlı masalda yoksul Kiçek kendisine kötülük yapan kamı, zengini ve cayzanı üstlerine zehir dökerek öldürür.

Sanat (105) adlı masalda Sanat adlı çocuk yanında çalıştığı zengin emeğinin karşılığını vermeyince zengini ve eşini kurnazlıkla birbirlerine öldürtür.

Kötülük yapan sıradan insanlar ve onların cezalandırılması üzerine kurulu masal sayısı daha azdır. Sayıca az olan bu masallarda cezalandırılanlar Annuşka (70) masalında üvey anne ve üvey kız kardeş, Eki Baca (88) adlı masalda zenginliğini akrabalarıyla paylaşmayan elti, Eki Karındaş (92) masalında kötü niyetli zengin ağabey, Ösküs Kızıçak (104) adlı masalda ise yengedir.

Kötü niyetli hayvanların cezalandırılması ise üç masalda görülür. Bökönök (30) adlı masalda ise Erlik'in yardımcı sivrisinek, Taral (33) masalında insana yalan söyleyen servi kuşu, Cılan la Adaru (43) masalında kötü yaratılışlı ve kötülükleriyle övünen yılandır. Servi kuşu insan tarafından lânetlenir, yılan küçük bir kız çocuğu tarafından öldürülür. Sivrisinek ise insan tarafından dili koparılarak cezalandırılır.

5. Tehlikelerden Kurtulma

Altay masallarında tehlikeye düşen kahramanlar –hayvanlar hariç- genellikle birinin yardımıyla veya sahip oldukları sihirli güçleri kullanarak kurtulurlar. Yalnızca Erte, Erke ve Ergek Dep Karındaştar masalında üç kardeş kendilerini yemek isteyen

Celbegen'in elinden küçük ve akılsız kardeşleri Ergek'in gücüyle kurtulurlar. Diğer masallarda tehlikelerden kurtulma şu şekilde görülür:

Mörö (46) adlı masalda ihtiyar bir adam iyilik yaptığı kurdun elinden tilkinin kurnazlığı sayesinde kurdu öldürerek kurtulur.

Carım-Kulak (54) adlı masalda boyu parmak kadar olan küçük bir çocuk önce bir deve tarafından, daha sonra ise bir kurt tarafından yenir. Nihayet ayının kurda verdiği akıl sayesinde kurdun dışkısıyla birlikte dışarı çıkarak kurtulur.

Altın-Kajık (58) masalında masal kahramanı olan delikanlı babasının kendisine öğrettiği tabiattaki her şeyle konuşma ve onları anlama hüneri sayesinde kendisine zarar vermek isteyen Arnay ve Şarnay adlı kağanları bataklığa batırarak öldürür. Onlardan bu şekilde kurtulur.

Ay-kök Kıs (62) masalında genç kız kendisine zarar vermek isteyen yer altındaki Şımılday'ın oğlu Karamol'dan iyi ruh Çayaçı kızın yardımıyla kurtulur.

Üç Ösküs Karındaş (63) masalında kuyuda mahsur kalan kardeşlerden birisi iki kuzgunun kendi arasında konuşmasını duyunca, içine düştüğü kuyunun suyundan içip kusar. Kusmuğu çalı olur. Bunlara tutunarak kuyudan çıkmayı başarır.

Başparak (83) adlı masalda Başparak kendisini yemek isteyen Celben'i ve kızlarını kurnazlıkla öldürerek kurtulur.

Tungus (95) adlı masalda ormanda iki ağabeyini kaybedip yalnız kalan çocuk bir geyiğin yol göstermesiyle ağabeylerini bulup kurtulur.

Kara-Moñıs (96) masalında Kara-Moñıs kendisini öldürmek isteyen beş keli kurnazlıkla öldürerek onların elinden kurtulur.

Tehlikelerden kurtulan hayvanlarla ilgili masal sayısı ise beştir. Bu masallarda tehlikelerden kurtulan hayvanlar geyik, tilki, saksağan ve turnadır.

Borsık la Sıgın (20) masalında geyik kendisini yemek isteyen ve ortak hareket eden porsuk, ayı, kurt, tilki ve vaşağın elinden onların birbirine düşmesi sonucu kurtulur.

Sümelü Tülgünek (24) ve Tülkü le Ayu (26) adlı masallarda tilki kendisini yemek isteyen kurtlardan onların kuyruklarını buza dondurup bir adama öldürtmek suretiyle kurtulur.

Sañıskan Tülkü le Sıgırgan (25) masalında saksağan yavrularını yemek isteyen tilkiden çekirgenin verdiği akıl sayesinde kurtulur.

Cüs Sagış (35) adlı masalda ise avcıya yakalanan turna yanında tilki olduğu için avcıdan kurtulur. Çünkü avcının dikkatini ilk çeken tilki olur.

6. Aç Gözlülük

Altay masallarında aç gözlülük, sahip olduklarıyla yetinmeme ve daha fazlasını isteme şeklinde görülür. Altay Türkçesinde *aç gözlü* anlamına gelen *açap* kelimesi birçok masalda geçer. Bilhassa kağanlar ve zenginler için açap sıfatı kullanılır. Onların birçoğu masallarda *açabına çıdajıp bolbos / aç gözlülüğünden* veya *aç gözlülüğüne dayanamayıp* şeklinde anlatılırlar. Masallarda aç gözlü tiplerin hepsi bir şekilde cezalandırılır. Bu tem üzerine kurulu masalların en dikkat çekicileri Ösküs Oolaç la Tiyiñ (11) ve Todıl Ala Kuşkajak (12) adlı masallardır. Her iki masalda da

sihirli hayvanlar sayesinde hayal edebileceklerinden çok fazlasına kavuştukları halde insanlardan biri kağan, diğeri ise tanrı olmak ister. 5 numaralı masalda ise ihtiyar adam kendisini kurtaran kartal yavrusunu hür bırakmak yerine avlandırıp onun avladıklarıyla geçinir. Şinje Paştu Kıs (75) masalında inci başlı kız ikrâm edilenlerle yetinmeyip daha fazlasını ve iyisini isteyince kendisine verilen ağaç sandıktan çıkan yılan ve diğer hayvanlar tarafından öldürülür. Genç kızın aç gözlülüğünün sonu onun için ölüm olur.

Altay masalarında aç gözlülük yapan hayvanlar ise yaban horozu, kurbağa, saksağan ve servi kuşudur. Çay (17) adlı masalda yaban horozu aç gözlülük yapıp kozalak yemeyi terk etmeyince göç etme vaktini kaçırır. Kerik Baka (229 ve Çımalı Baka (23) masallarında aç gözlülük kurbağanın yaptığı cimrilik şeklinde görülür. Sañıskan (40) masalında ise kuşların cayzanı olan tavus kuşu tarafından eş olarak seçilen saksağan çöplüklerden yemlenmeye devam edince tavus kuşu onu boşar. Ayu la Taral (27) adlı masalda ayı ile servi kuşu arasındaki dostluk servi kuşunun aç gözlü akrabaları tarafından bozulur. Çünkü servi kuşunun akrabaları birlikte yemeleri gereken bütün kozalakları yerler. Servi kuşunun aç gözlülüğü Taral (33) adlı masalda da işlenmiştir.

7. Zengin Olma İsteği

Altay masallarından ikisi masal kahramanının zengin olma isteği ana temi üzerine kuruludur. Ösküs Ool (77) masalında Ösküs Ool adlı delikanlı çok çalışmasına rağmen zengin olamayınca bunun çaresini kağana sormaya gider. Sonraki bütün maceraları onun zengin olma isteğiyle ilgilidir. Coktunıñ Corugı (73) adlı masalda da zengin olmak isteyen ihtiyar adam bu uğurda kızını bir zengine vermek zorunda kalır, atını tanrıya kurban etmek isterken onu kaybeder. En sonunda zengin olmak isteyen adam bu isteğini gerçekleştiremeden bir yıldıza, karısı ise kurbağaya dönüşür. Ösküs Oolaç la Tiyiñ (11) ve Todıl Ala Kuşkajak (12) adlı masallarda ise sihirli hayvanlar masal kahramanlarına ne istediklerini sorunca onların da ilk isteği zenginlik olur.

8. Bir İşi Yapma

Çalışmamızda yer alan masallarda kahramana bir işi yapmayı emreden kişi çoğunlukla kağandır. Kahramandan yapılması istenen işler genellikle üç tanedir. Bu işler bütün masallarda hemen hemen aynıdır. Bunların çözümü kahramanlık ve cesaretin yanısıra akıl ve zekâ da gerektirir. Masallarda bir veya birden daha fazla işi yapması istenen kahraman bütün bu işlerden başarıyla çıkar. Kahramanın kendi imkânlarıyla başaramayacağı işlerde ona bir ihtiyar veya eşi yardım eder. Bir işi başarma Altay masallarında şu şekilde görülür:

a) Kahramanın kendisine söylenen işleri yaparak veya yapılan yarışmayı kazanarak kağanın kızıyla evlenmesi ya da kağanın servetinin yarısına sahip olması.

b) Kahramanın kendisinden istenen işleri yaparak ödül kazanması.

Birinci gruba giren masallardan Adı-Cok (53) adlı masalda kahraman iki yaşındaki buzağıyı kaldırıp omzundan geriye atar ve kağanın kızıyla evlenir. Aynı masalda Adı-Cok kağanın düşmanlarını da yenince onun yerine geçer. Coktunıñ Kızı la

Biydiñ Uulı (59) adlı masalda beyin oğlunun karısını elinden almak isteyen kağan ona üç yarışma teklif eder. İlkinde beyin oğlu saklanan kağanı bulacaktır. İkincisinde aşağı ve yukarıdaki ormanlardaki tavşanların sayısını öğrenecektir. Üçüncüsünde ise dağın öte yanındaki erkek ve dişi ayıların yaşını öğrenecektir. Bütün bu işleri başarıyla tamamlayan beyin oğlu kağanın servetinin yarısını alır.

Ösküs-Uul la Emey Aru (60) adlı masalda Ösküs-Uul, kağanın kızıyla evlenebiilmek için onun üç isteğini yerine getirir. Bu istekler sırasıyla şunlardır: Kahramandan kağanın Celbegen'deki iki güğümünü, kara dağın koltuğundaki erkek kara ayıyı ve yer aslanını canlı olarak getirmesi istenir.

Ösküs-Uul (81) adlı masalda kahraman kendisinden karısını almak isteyen kağanı onun beş isteğini yerine getirerek yener. Kahramanın başardığı işler şunlardır: Kahraman ormandaki ayıların sayısını öğrenir, saklanan kahramanı kağan bulamaz, kahraman ormandaki ağaçların sayısını öğrenir, kahraman kağanın saklanan oğlunu bulur, son olarak da kahraman kağanın Erlik'e verdiği iki kara atı alıp getirir.

Közödöy (48) adlı masalda bir işi yapma üç defa görülür. İlkinde kahraman ölen babasının başında –babasının isteği üzerine- ağabeylerinin de yerine olmak üzere üç gün bekler ve babası ona sihirli tulpar atın bulunduğu mağaranın yerini söyler. İkincisinde masal kahramanı kağanın kızını evlendirmek için düzenlediği üç yarışı (altı yaşındaki koçu altın kapının üstünden fırlatıp atmak, iki yaşındaki tosunu yükleyip sarayın etrafını dolaşmak, diğer adaylar gibi kağanın kızının odasına girip kendini göstermek) kazanarak kağanın kızıyla evlenir. Üçüncüsünde ise kağanın üç damadından istediği üç isteği (altın boynuzlu geyiği avlayıp getirmek, göğsü gümüş tüylü boz kurdu öldürüp getirmek, boynuzları sırtını kaplayan geyiği avlamak) gerçekleştirir. Böylece kağan servetinden servet bölüp ona verir.

Yukarıdakilerden farklı olarak Ösküs-Ool (77) adlı masalda kahramandan iş yapmasını isteyen arkadaşlarıdır. Ösküs-Ool gemi yolculuğundayken gemi su iyelerinin masasının direğine takılınca denizin ortasında yıllarca kalır. Ösküs-Ool su iyeleriyle dostluk kurar, onların verdiği sihirli hediyeleri alarak gemiyi kurtarıp yukarı çıkar.

II. KAHRAMANLAR

A. İNSANLAR

Altay masallarında tipler daha çok kağanlar ve onların tebaasındaki insanlardır. Bunlar arasında kadınlar akıllı olmalarıyla erkekler ise güçleriyle ön plana çıkarlar. Bu tespitimize istisna teşkil edecek durum Celven (80) adlı masalda görülür. Bu masalda adı verilmeyen bir kızın yedi başlı yetmiş yedi Celven'i bir odaya hapsetmesi ve kahramanlığı anlatılır.

Masallarda bazı kadınlar iyi tanrıların kızıdır; Arık-Bökö (50) adlı masalda kahramanın evlendiği Erke-Koo göğün üçüncü katındaki tanrının kızıdır. Bazı erkekler ise yer altındaki kötü ruhların oğullarıdır. Tayanak (65) masalında genç kıza Erlik'in oğlu, Ay-Kök Kıs (62) adlı masalda ise yine genç kıza yer altındaki Şıbılday'ın oğlu Karamol zarar vermek ister. Bunların dışında kalan masalların birçoğunda kadınlar zor durumdaki erkeklerine akıl verir, onları karşılaşacakları tehlikeler konu-

sunda uyarırlar. 60, 63 ve 81 numaralı masallarda kocalarından yapmaları istenen güç işlerde çareyi hep kadınlar bulur. Babırgay Öbögön (5) adlı masalda ise halk içinde bilici ve sezici olarak tanınan, aynı zamanda hayvanların dilinden anlayan kadın, bir kartalın kocasını öldüreceğini anlayıp kocasını uyarır.

1. YÖNETİCİLER

a) Kağanlar

Kağanların Altay masallarında olayları yönlendiren iki temel fonksiyonu vardır:

a) Kahraman kağanın kızıyla evlenir. (1,2, 10, 51, 53, 56, 71, 77)

b) Kağan kahramandan ağır vergiler veya yapamayacağı işler ister. (4, 50, 59, 60, 64, 69, 97, 101)

Bu durumlara istisna olan masal 73 numaralı Coktunıñ Corugı adlı masaldır. Bu masalda tamahkâr bir kağan tanrıya bir at kurban etmek isteyen ihtiyardan ata karşılık onun avladığı sincabı ve kızını alır.

Kağanların isimleri genellikle Karatı-kaan, Kara-kaan, Sarı-kaan, Ak-kaan gibi renklerden oluşur. Bu isimler okuyucuya/ dinleyiciye onların iyi veya kötü olduklarını önceden bildirmiş olur.

Bu masalların hepsinde tasvir edilen kağan tipi hemen hemen aynıdır ve olağanüstülükler taşımaz. Yalnızca Kizek (10) adlı masalda adı geçen Aza-kaan her canlının kılığına girebilme yeteneğine sahiptir. Kahramanı kağan olan tek masal ise 52 numaralı Ak-Köböñ Baatır masalıdır. Bu masalda kağan olan Ak-Köböñ yurdunu Celbegen'e karşı korur.

Kağanların sembolü olan *örgöölör* (saraylar) ve *şireeler* (tahtlar) geniş bir şekilde tasvir edilmez. Yapılan tasvirlerde Irıstu (64) masalında olduğu gibi ayrıntıya girilmez ve bunların mütevazı olduğu görülür.

Kağanların aile fertleri bu masallarda aktif olarak olayların içinde değildirler. Kağan ve ailesinin tamamı (eşi ve çocukları) 64. masalda mevcuttur. Bu masalda olduğu gibi hemen bütün masallarda aile üyeleri de kötü insanlardır. Yalnızca Alakan la Onıñ Uuldarı (67) adlı masalda kağanın kötü niyetli kocasına rağmen masalın kahramanı olan Çıçalkay'a yardım eder. Bunun dışında Boro Kuşkaş (37) ve Bay la Calçılar (91) adlı masallarda görülen kağan eşleri kötüdür, masalın sonunda kocalarıyla birlikte onlar da cezalandırılırlar. Carım-Kulak (54) ve Annuşka (70) adlı masallarda kağan oğulları vardır. Carım-Kulak masalında kağanın oğlu cebine giren parmak çocuktan korkup ona bir deve verir. Annuşka masalında ise kağanın oğlu yoksul fakat güzel bir kız olan Annuşka'yla evlenir. Sanaa-Mergen (97) masalında kağanın oğulları yemeklerini beğendikleri yaşlı bir kadını kendilerine aşçı yaptırmak isterler. Kağan kızları ise Altay masallarında çok fazla geçmez. Bunlar içinde en dikkat çekici olanı Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) masalıdır. Bu masalda kağanın kızı, beyin oğluyla evlenen yoksul kızın yerine geçmek için yoksul kızı öldürmek amacıyla bıçaklar. Beyin oğluyla evlense de daha sonra yoksul kız tarafından öldürülür. Bunun dışında kağan kızları masallarda kahramanla evlenmeleri üzerine adları geçer.

b) Cayzanlar

Boy başkanı olan Cayzanlar kağandan sonra halkı yönetenlerdir. Onların çeşitli işlerle görevlendirdiği yardımcıları vardır. Cayzanların toplum içindeki temel görevleri vergi toplamak, orduya asker hazırlamak ve ordunun temel ihtiyacını temin etmektir.[52]

Altay masallarında yöneticiler arasında kağanlarla birlikte cayzanlar da geçer. Onlar da kağanlar gibi kötü tiplerdir. Yaptıkları yargılamalarda adil davranmadıkları ve halkı sömürdükleri belirtilir. Cayzana 55, 56, 88, 91 ve 100 numaralı beş masalda rastlanır. Bunlardan 55, 56 ve 91 numaralı masallarda cayzan olayların içinde değildir, sadece adı geçer. Diğerlerinde cayzanın adil yargı yapmadığı (56) ve yoksulların elindeki bütün varlıklarını zorla aldıklarından bahsedilir.

2. Din Adamları

a) Kam

Altay masallarında kağanlar ve cayzanlar gibi kamlar da kötü tiplerdir. Çalışmamızın metin kısmında yer alan beş masalda (64, 69, 98, 100, 107) kam geçmektedir.

Irıstu (64) adlı masalda yeryüzünün en büyük kamı olan Teltekpey'i, masal kahramanı Irıstu oturduğu taşa yapıştırarak gülünç duruma düşürür. Utanan kam boğasına binip kaçar. Teke Boro Atka Mingen Tektemey (69) masalında keseceği kurban karşılığı işini yapacağı adamdan kendisi için üç gün çalışmasını ister. Torko-Çaçak (98) adlı masalda kam annesini iyileştirmek için kendisini çağıran genç ve güzel bir kıza sahip olmak ister. Fakat kendi köpeği tarafından boğularak öldürülür. Coktu Kiçek Baylarla Tartışkanı (100) adlı masalda ise kam zengin ve hilekâr kardeşin yanında yer alıp dürüst kardeşi öldürmek amacıyla gözlerini oyup bataklığa terk eder. İtpeş (107) adlı masalda kama güçlüyse niçin tünürünün *(tefinin)* arkasına saklandığı sorulur.

b) Papaz

Altay Türkçesinde *papaz* karşılığı olarak *abıs* kelimesi mevcuttur. Kelime Altay masallarına hiç şüphesiz Rus tesiriyle girmiştir. Çalışmamızda 92 ve 96 numaralı metinlerde papaz kelimesi geçer. Bunlarda da *abıs* ve *aapıs* şeklindedir. Eki Karındaş (92) masalında büyük kardeş yanlışlıkla annesinin başını keser. Küçük kardeş annesini yıkamak için papaz çağırır. Papazı annesini öldürmekle suçlayıp, müdürüne şikâyet etmekle tehdit eder. Papazdan üç yüz ruble alır. Kara-Moñıs (96) adlı masalda ise arkadaşları tarafından suya atılarak öldürülmek için çuvala konan Kara-Moñıs kendi yerine kandırdığı papazın oğlunu çuvala kor.

---

[52] Cayzanlar ve onların toplum içindeki sorumluluk ve görevleri hakkında bk. İbrahim Dilek, E.E. Yamayeva, Cayzanın Yargısı, Altay Türklerinin Eski Gelenekleri, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, s. 183-204.

3. Halk tabakasına Mensup Olanlar

a. Bazı Tipler

aa) Kel

Altay Türkçesinde *kel* kelimesinin karşılığı *tas*'tır. Altay destan ve masallarında kahraman bir yere gideceği zaman tanınmamak için kötü görünümlü bir dilenci şekli olan *tas/ tastarakay* kılığına girer. Bilhassa destanlarda kahramanın atı da sahibiyle birlikte şekil değiştirip kötü bir tay olur. Yalnızca 96 ve 103 numaralı masallarda müstakil bir tas tipi mevcuttur. Kara-Moñıs (96) adlı masalda kızak ustası altı tastan (kelden) beşi çalışkan olan keli öldürmek isterlerse de başaramazlar. Ösküs-Uul (103) adlı masalda ise Ösküs-Uul'un öldürdüğü Celbegen'in bütün malı yoksul kellere kalır. Bunların dışında kalan kel tipinin geçtiği üç masalda kahraman kılık değiştirerek kel olur. Bunlardan Közödöy (48) masalında Közödöy Ayazak-kaan'ın yurduna, Arık-Bökö (50) adlı masalda Arık-Bökö göğün üçüncü katındaki kaynatasının yurduna kel kılığında giderler. Arık-Bökö'nün tulpar atı da sahibiyle birlikte sıradan bir ata dönüşür. Altın-Kajık (58) masalında ise tabiattaki her şeyin dilini anlayan ve onlarla konuşma hünerine sahip olan Altın-Kajık kendisine zulmeden Arnay ve Şarnay adlı kardeş kağanları kele dönüştürerek bataklığa batırıp öldürür.

ab) Cimri

Altay masallarında cimri olanlar genellikle zenginlerdir. Bunlar yanlarında çalıştırdıkları insanların emeğinin karşılığını vermezler. Fakat masalların sonunda bu kötü huylarından dolayı cezalandırılırlar. Cimri insan tipi 67, 81, 91 ve 105 numaralı masallarda mevcuttur. Hayvanlardan ise kurbağanın cimriliği üzerine kurulu masallar birbirinin varyantı olan 22 ve 23 numaralı masallardır. 67 numaralı masalda Teke bay kendisi için deri işleyen Alakan adlı kadına cimriliğinden dolayı emeğinin karşılığını vermeyince kadının küçük oğlu Çıçalkay tarafından öldürülür. Ösküs-Uul (81) adlı masalda misafirlerinden yiyeceği hatta suyu bile esirgeyen zenginin kızı ve bütün hayvanları Ösküs-Uul tarafından elinden alınır. Bay la Calçılar (91) masalında cimri zengin emeklerinin karşılığını vermediği ırgatları tarafından cayzanların önünde küçük düşürülür. Sanat (105) adlı masalda tüccar yanında çalıştırdığı çocuğa ücretini vermeyince çocuk onu ve eşini kurnazlıkla öldürür. 22 ve 23 numaralı masallarda ise cimri bir kurbağa kendisi zor durumdayken ona yardım eden karıncaları iyiliklerine karşılık vermek için evine davet eder. Fakat onlara yiyecek vermez. Karıncalar açlıktan kuşaklarını iyice sıkarlar. Bu yüzden belleri ince kalır.

ac) Cömert

Kerik Baka (22), Çımalı la Baka (23) ve Saldaçak la Tırmuujak (49) adlı üç masalda geçer. 22 ve 23 numaralı masallarda karıncalar yolunu kaybeden bir kurbağaya yardım edip ona yemeklerinden cömertçe ikrâm edip doyururlar. Saldaçak la Tırmuujak (49) adlı masalda azıkları tükenen iki kardeşten küçüğü atını kesip yiyecek yapacak kadar cömerttir.

aç) Aptal

Altay masallarında *aptal* kelimesinin karşılığı olarak *tenek* kelimesi kullanılır. Bu masallarda tenek en çok kullanılan hakaret kelimesidir. İnsanlarla birlikte bazı hayvanlar da aptallıklarıyla dikkat çekerler. Sümelü Tülgünek (24) adlı masalda tilki, kurtlara "Eğer yiyecek yemek istiyorsanız kuyruklarınızı suya sokup, başlarınızı yuka-

rı kaldırıp uluyun. Tanrı size yemek yağdıracaktır." Deyince kurtlar buna inanacak kadar aptaldır. Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan (25) masalında saksağan, tilkinin ağaca çıkamayacağını bile bile o isteyince yavrularını ona atıp yedirecek kadar aptaldır.

Aptal insanlar arasında ise küçük kardeş, kağan, elti ve zengin tipleri vardır. Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) masalında küçük kardeş ağabeyleri ava çıkınca evin hayvanlarını kurduğu tuzağa düşürüp avlayacak hatta bunları av hayvanları sanacak kadar aptaldır. Çelmeş (87) adlı masalda kardeşlerinin öldürmek için çuvala soktuğu Çelmeş'e niçin orada olduğunu soran kağana Çelmeş: "Erlik yaşlandığı için beni yerine geçirmek istiyor." deyince aptal Boodoy-kaan buna inanıp Çelmeş'in yerine çuvala girer. Onun kardeşleri tarafından öldürülür. Eki Baca (88) adlı masalda ise yoksul eltisinin söylediklerini yanlış anlayan zengin elti geceyi sıcak geçirmek için kış günü et parçalarına sarınarak yatıp ölecek kadar aptaldır. Bay la Calçılar (91) masalında Aga bay adlı zengin ırgatlarının evinde pişmekte olan yemekten et parçalarını çalıp, yerine çorapları koyduğunu anlamayıp, bunları cayzanlara ikrâm edecek derecede aptaldır. Anelü Kıstu (93) masalında ise aptal olan damattır. Bu masalda aptal damat, kaynanasının kendine verdiği ayakkabıyı yemek yapar, koyunu ayakkabı gibi kancaya asar, kaynanasını ise ahıra kapatır.

ad) Dilenci

Çalışmamızdaki masallardan Közödöy (48) ve Arık-Bökö (50) adlı masallarda kahramanlar dilenci olmadığı halde ilkinde kağanın, ikincisinde ise göğün üçüncü katındaki tanrının yanına *terbezen* (dilenci) kılığına girerek giderler. Bunların yanında dilencilik yapan insan yalnızca Carım-Kulak (54) adlı masalda mevcuttur. Bu masalda boyu parmak kadar olan çocuk kendisini evlatlık alan ihtiyarların verdiği devenin hörgücü arasına girerek dilencilik yapar.

ae) Hıristiyan

Altay masallarında Hristiyan, Hristiyanlık dinine mensup olan kişi ve aynı zamanda yerleşik köylü anlamında kullanılmaktadır. Kelime bu anlamıyla Ösküs Oolok la Tülgü (2) ve Kizek (10) masallarında geçer. Her iki masalda da tilki (2) ve kedi (10) delikanlıları Hristiyanların kızıyla evlendirirler.

b) Zenginler ve Yoksullar

Altay masallarında kahramanlar dolayısıyla iyi olanlar daima yoksullardır. Onların karşısında yer alan zenginler ise kötüdürler. Bunun istisnai bir durumu Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) adlı masalda görülür. Bu masalda zenginin oğlu ile yoksulun kızı birbirlerini severler. Fakat sosyal seviyeleri bir araya gelmelerine engel olunca kaçarlar. Saim Sakaoğlu'nun belirttiği gibi Türk masallarının anlatıcıları umumiyetle yoksul tabakaya mensup kimselerdir. Kendi gibi fakirlerin hayatlarını konu alan masalları anlatmak, bilhassa fakir kahramanın daha sonra zenginleştiği masalları anlatmak onlar için en büyük zevktir. Fakirleri zenginleştirip bir gün kendilerinin de öyle olacağını düşünmek, her anlatıcının gönlünde yatan aslandır.[53]

Altay masallarında yoksullar ve zenginler daima bir çatışma halindedirler. Bu çatışmalarda zenginler yoksullara yenik düşer. Yenilen zenginler ya öldürülür ya

[53] Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ankara, 1973, s. 232.

da yoksul kahraman tarafından serveti elinden alınarak yoksullara dağıtılır. Bu duruma 60, 81 ve 103 numaralı masallar örnek gösterilebilir. Ösküs-Uul la Emey Aru (60) adlı masalda zenginin damadı olan yoksul delikanlı kötü niyetli kaynatasını öldürüp servetini yoksullara dağıtır. Ösküs-Uul (81) masalında yoksul delikanlı Karatı-kaan'ı ve Celbegen'i öldürüp servetlerini yoksullara dağıtır. 81 numaralı masalla aynı adı taşıyan 103 numaralı masalda ise yoksul delikanlı cimri zenginin servetini alıp yoksullara dağıtır.

Çalışmamızın metin kısmında yer alan 3 ve 4 numaralı masallarda yoksul çobanlar yangın ortasında kalan bir yılan yavrusunu kurtararak zengin olurlar. 1, 2 ve 10 numaralı masallarda ise kahramanlar yardımsever hayvanlar sayesinde zenginlerin kızlarıyla evlenirler.

Adı-Cok (53) masalında olduğu gibi kağanlar yaptıkları yarışmaları kazanıp kızlarıyla evlenen yoksulları hor görürler.

Altın-Kajık (58) masalında ise yoksul fakat tabiattaki her şeyin dilini bilen baba ve oğul, kendilerine zulmeden kağanlardan bu hünerleri sayesinde kurtulurlar.

Tak-tuk Tayaaş! (66) adlı masalda yoksul karı koca bir hırsızın onlara verdiği sihirli hayvanlar ve sihirli sopa sayesinde zengin olurlar. Coktunıñ Corugı (73) masalında ise yoksul karı koca zengin olmak isteseler de başaramazlar. Ösküs-Ool (77) adlı masalda zengin olmak isteyen delikanlı bunun çaresini kağandan sorar. Kağan sayesinde değil ama sonunda zengin olmayı başarır.

Çelmeş (87) masalında üç kardeşin en büyüğü yoksul diğerleri ise zengindir. Zengin kardeşler ve yoksul kardeş arasındaki mücadeleden yoksul kardeş galip çıkar. Zengin ve yoksul kardeşlerin mücadelesi Coktu Kiçek Baylarla Tartışkanı (100) ve Argaçı la Mekeçi (102) adlı masallarda da görülür. Fakat bu masallarda kardeş sayısı ikidir. Bunlarda da başarılı olan yoksul kardeşler, cezalandırılan ise zengin kardeşlerdir. Eki Baca (88) adlı masalda ise zengin ve yoksul eltilerden zengin olanı aptaldır. O, bir kış günü aptallığı sebebiyle zenginliğin sembolü olan et parçalarına yapışıp donarak ölür.

Añçı (89) adlı masalda babası oğlunu bir zenginin kızıyla evlendirir. Fakat kız oğluyla babasının arasını açmaya çalışınca adam zenginin kızını babasının evine gönderip oğlunu bir yoksulun akıllı kızıyla evlendirir.

Coktu Aduçınıñ Irızı (90) masalında kendine eş arayan delikanlı bir zenginin kızıyla evlenmek üzereyken onun aç gözlülüğünü görünce bu isteğinden vazgeçip yoksul fakat görgülü bir kızla evlenir.

Bay la Calçılar (91) adlı masalda Aga bay adlı bir zenginin yoksulların gücünü sömürdüğü anlatılır. Adı geçen zengin yanında çalışanları tarafından cayzanlara küçük düşürülünce cayzanlar tarafından cezalandırılır.

Sanat (105) adlı masalda ise yoksul aile tek çocuklarını çalışması için zengin bir tüccarın yanına verirler. Tüccar çocuğa emeğinin karşılığını vermeyince çocuk, tüccarı ve karısını öldürür.

c) Aile Fertleri ve akrabalar

Esasında bugün bile Altay Türkleri arasında kuvvetli bir aile ve akrabalık bağı mevcuttur. Fakat buna rağmen Altay masallarında adı geçen akrabalık terimleri oldukça sınırlıdır. Bunlar içinde birbirlerine bağlılık da çok az görülür. Kardeşler, bacanaklar ve eltiler gibi akrabalık ilişkilerinin olduğu masallarda kötü olanlar daima büyüklerdir. Biz Altay masallarındaki aile ve akrabalık isimlerini aşağıdaki alt başlıklarda değerlendirdik.

ca) Karı koca

Çalışmamızdaki masallarda karı koca çiftleri 3, 4, 5, 6, 37, 45, 66, 69, 73, 105 ve 108 olmak üzere on bir masalda tespit ettik. Bunların tamamında çiftler yoksuldur. Cılannıñ Ercinezi (3) ve kayçı-Mergen (4) masallarında yoksul çiftlerden erkek yardım ettiği yılan sayesinde zenginliğe kavuşur. Fakat eşinin ısrarıyla sırrını açan koca zenginliğinden olur.

Babırgay Öbögön (5) adlı masalda bilici ve sezici olan eşinin sözünü dinlemeyen adam bir kartal tarafından öldürülür.

Üç Oro (6) masalında yaşlı karı koca çocukları olmadığı için bir tilkiyi evlat edinirler. Fakat tilki onların kış için hazırladığı üç kuyuda gömülü olan yiyeceği yiyip bitirir.

Boro Kuşkaş (37) adlı masalda cimri ve zâlim kağan ve eşi yurtlarından kovdukları yaşlı karı kocanın dostu olan kuş tarafından öldürülürler.

Eliktiñ Kuyrugı Neniñ Uçun Ak? (45) masalında tartışan karı kocadan kadın dağ iyesinin evindeki hayvanları sahiplenir. Aç gözlü ve aptal kocası yüzünden sahip oldukları zenginliği kaybederler.

Tak-Tuk Tayaaş! (66) adlı masalda yoksul karı koca kazlarını çalan hırsızın onlara verdiği sihirli hayvanlar ve sopa sayesinde zengin olurlar.

Teke Boro Atka Mingen Tektemey (69) masalında kağanın ağır vergiler istediği karı koca başka bir çiftin onlara verdiği sihirli su kabı sayesinde kağanın servetinin yarısını elinden alırlar.

Coktunıñ Corugı (73) adlı masalda zengin olmak isteyen karı koca bu hevesleri uğruna hem kızlarını kağana vermek zorunda kalırlar hem de masalın sonunda adam bir yıldıza kadın da kurbağaya dönüşür.

Sanat (105) adlı masalda yoksul karı koca oğullarını bir tüccarın yanında çalıştırmak zorunda kalırlar.

Emegen le Öbögön (108) masalında ise tembel karı koca ateşten ekmeği kimin alacağı konusunda tartışırken ekmekten olurlar.

cb) Baba

Altay masallarında dikkati çeken üç baba tipi vardır. Bunlardan ilki Kizek (10) masalında görülür. Bu masalda babası en küçük çocuğuna miras olarak bir kedi bırakır. Çocuk, kedi sayesinde bir kağanın servetine sahip olup evlenir. Közödöy (48) adlı masalda ölmek üzere olan baba en küçük çocuğuna sihirli güçlere sahip tulpar atının yerini söyleyerek çocuğunun mutlu bir hayat sürmesini sağlar. Altın-Kajık (58) adlı masalda ise tabiattaki her şeyle konuşma gücüne sahip olan babası bu hünerini oğluna da öğretir. Oğlu bu sayede kendilerine huzur vermeyen iki kağanı öldürür.

cc) Anne

Kocası olmayan kadın tipini iki masalda tespit ettik. Adı-Cok (53) adlı masalda Bala-Kam adlı kadın, tulpar olacak atı kötü bir cadıya inanarak kestirmek ister. Tulpar kesilirse bahadır olacak oğlu da bahadır olamayacaktır. Fakat oğlu kıymetli tayın kesilmesini engelleyerek kaçar. Alakan la Onıñ Uuldarı (67) adlı masalda Alakan adlı kadın bir kağana deri işleyerek çocukları büyütür.

Altay masallarında üvey anne tipine yalnızca bir masalda rastladık. Annuşka (70) adlı masalda üvey anne tarafından eziyet edilen kız sonunda kağanın oğluyla evlenip mutlu olur.

cç) Oğullar

Altay masallarında kahramanlar umumiyetle küçük erkek çocuklardır. Tek çocuk olan oğullar da kahramandır. Altay masalarında tek oğullar veya kızlar ise *mızrağın başı gibi tek* olarak nitelendirilirler. (50, 53, 86) Erkek kardeşlerin sayısı ise beşe kadar vardır. Dört kardeşin olduğu masal yoktur. Metnimizde üç kardeşin geçtiği sekiz masal tespit ettik bunlardan üçünde (48, 74, 84, 95) kardeşler arasında bir ihtilaf yoktur. Fakat dört masalda (63, 68, 86, 87) büyük olan kardeşler küçüğe kötülük yapıp öldürmek isterler. Bunlardan Közödöy (48) adlı masalda üç kardeşten ilk ikisi kötüdür. Kahraman olan küçük kardeştir. O kağanın damatlığına kadar yükselir.

İki kardeşin olduğu üç masalda (49, 72, 88, 92, 102) büyük kardeşler daima kötüdür. Onlar iyi olan küçük kardeşlerini öldürmek isteseler de sonuçta ölen kendileri olur. Bu duruma istisna teşkil eden masal 72 numaralı masaldır. Bu masalda avcı iki kardeşten büyüğü kendilerine musallat olan kız kılığındaki kötü ruhları öldürerek hem kendisini hem de kardeşini kurtarır.

Saldaçak la Tırmuujak (49) adlı masalda büyük kardeş küçüğün atını kestirip azık yaptırır. Sonra onu terk eder. Fakat küçük kardeş sonuçta zengin ve mutlu olur.

Üç Ösküs Karındaş (63) masalında üç öksüz kardeş vardır. Bunların üçü de geleceği ve bilinmezi görme yeteneğine sahiptir. Birisi kağan olur. Kalan ikisinden biri kağanın kızıyla evlenir. Diğeri ise zengin olur.

Alakan la Onıñ Uuldarı (67) adlı masalda beş kardeşten en küçüğü annesinin emeğinin ücretini vermeyen ve diğer dört kardeşini kuyuya atan kağanı öldürerek intikamını alır.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) masalında üç kardeşten ikisi küçük olanı öldürmek isteseler de başaramazlar. Fakat sonrasında onun sayesinde mutlu bir hayata kavuşurlar.

Üç Karındaş (84) adlı masalda üç kardeşten en küçüğü iki ağabeyini öldüren Celbegen'i öldürür.

Pee-paş, Sap-codo, Kıl-ooş (74) masalında anormal fizikî özelliklere sahip olan üç kardeş bu özelliklerinden dolayı ölürler.

Sınaru (86) adlı masalda üç kardeş eşlerine inanarak kız kardeşlerini öldürmek isterler.

Çelmeş (87) adlı masalda üç kardeşten büyük olan ikisi küçük kardeşlerine

kötülük yaparak öldürmek isteseler de muvaffak olamazlar. Küçük kardeş onları öldürür.

88, 92 ve 102 numaralı masallarda iki kardeşten biri zengin diğeri yoksuldur. Zengin olan kurnaz yoksul olan saftır.

Tungus (95) adlı masalda ise üç kardeşten en küçüğü kaybolur. Sonra iki ağabeyini bulur ve onların yardımıyla evlenir.

cd) Kızlar

Altay masallarında kahramanı kız kardeşler olan dört masal (55, 57, 75, 82) mevcuttur. Argaçı la Mekeçi (102) adlı masalda da bir zenginin kızlarından bahsedilmekle birlikte bu masalda kızların doğrudan bir fonksiyonu yoktur. Diğer dört masalda kızlar şu şekilde geçer:

Sarı İyt (55) masalında köpek kılığına giren delikanlı adamdan canını bağışlamak için ondan bir kızını ister. Üç kızı olan adamın büyük ve ortanca kızı babalarının isteğini kabul etmezler. Küçük kızı babasının isteği üzerine köpek kılığındaki delikanlıyla evlenir. Mutluluğunu kıskanan ablaları ona zarar vermek için kocasının köpek derisini yakarlar.

Altın Mötök (57) adlı masalda da kağanın üç kızından yalnız küçüğü babasının isteği üzerine başka bir kağanın oğluyla evlenir. Bundan sonra masaldaki olaylar Sarı İyt (55) masalında olduğu gibi gelişir.

Şinje Paştu Kıs (75) masalında birisi inci diğeri normal başlı olan iki kız kardeş vardır. Bunlardan normal başlı kız şükredici ve kanaatkâr diğeri ise onun tam tersi karaktere sahiptir. Masalın sonunda normal başlı kız ödüllendirilirken diğeri cezalandırılır.

Üş Kıs (82) masalında ise çilek toplamaya giden üç kız kardeş yollarını kaybedip Celbegen'in eline düşerler. Celbegen'den kurtulan kız kardeşler üç tüccarla evlenirler.

ce) Erkek ve kız kardeş

Erkek ve kız kardeşin olduğu masalların sayısı ikidir. Booçı Ajar la Boktoş (56) masalında kız kardeşi cadının öldürdüğü ağabeyini diriltmek için ağabeyinin beşik kertmesi olduğu kağanın kızını erkek kılığına girerek alıp getirir. Ağabeyini diriltir.

Solodoy Mergen (99) adlı masalda ablası küçük kardeşinin iyi bir insan olabilmesi için ona türlü nasihatler verir. Çoğunlukla ablasının nasihatlerini yanlış anlayan erkek kardeş sonunda iyi bir insan olur.

cf) Bacanak

Yalnızca Közödöy (48) masalında geçer. Kağanın üç damadı vardır. Kötü huylu büyük damatlar küçük olana kötülük yapmak isterler. Fakat küçük olan onları kağanın ve halkın önünde küçük düşürerek haklılığını ispatlar.

cg) Elti

Eki Baca (88) adlı masalda geçer. Bu masalda zengin fakat aptal olan büyük elti küçüğünün sözlerini yanlış anlayıp ölür.

cğ) Dayı

İki masalda geçer. Ak-Pös Kuurçın (71) adlı masalda kağanın kızıyla evlenmek isteyen delikanlı dayısından yardım alır. Sınaru (86) masalında ise annesi küçük dayısı tarafından öldürülmek istenen çocuk dayısına söylediği türküyle onu utandırır.

ch) Yenge

İki masalda geçer. Sınaru (86) adlı masalda kötü olan üç yenge küçük görümcelerini kocalarına öldürtmek isterler. Ösküs Kızıçak (104) masalında da anne babası ölen kızı ağabeyi yanına alır. Yengesi kıza zulmeder. Ağabeyi tarafından cezalandırılan yenge ayıya, kızı da kokarcaya dönüşür.

ç. Meslek Sahipleri

Altay masallarında çok fazla meslek grubu yoktur. Bunun sebebi hiç şüphesiz Altay Türklerinin 20. yüzyıla kadar yerleşik hayata geçememiş olmalarıdır. Fakat durum böyle olsa da konar göçer hayatın vazgeçilmez ustaları olan bıçakçı, eyerci... gibi meslek sahipleri de bu masallarda geçmez. Bunun sebebi de her ailenin kendi ihtiyacını kendisinin karşılamasından kaynaklanmasıdır.

ça) Avcı

Çalışmamızda yer alan Altay masalları içinde kahramanı veya kahramanları avcı olan on iki masal tespit ettik. Sınaru (86) adlı masalda avcılık mesleğine sahip olanlar zengin ve mutlu olurlar. 61, 72, 101 numaralı masallarda ise avcılık mesleğini iyi yaptıkları için kahramanların başına iş açılır.

Babırgay Öbögön (5) masalında ihtiyar bir avcı, iki kartal tarafından vurduğu geyiğin derisiyle birlikte kaldırılıp yuvaya götürülür. ihtiyar avcı daha sonra bu kartalların yavrusu olan kartalla birlikte avlanır. Ösküs Oolaç la Tiyiñ (11) adlı masalda avcı fakat yoksul delikanlı avlamak istediği sincap tarafından zengin edilir. Saldaçak la Tırmuujak (49) masalında avcı iki kardeş ava çıkar. Büyük kardeş küçüğüne ihanet eder.

Sarı İyt (55) masalında zaman zaman it kılığına giren delikanlı ünlü bir avcıdır.

Barza-kelbes (61) adlı masalda bereketli bir dağın eteğinde avcı bir halk yaşar. Fakat dağda *Almıs* peyda olduğundan kimse dağa avlanmaya çıkamaz. Genç bir avcı dağa çıkıp Almıs'ı öldürür.

Ces Sırvaktar (72) masalında ava çıkan iki kardeşe kötü ruhlar musallat olur.

Ker Cılan (76) adlı masalda avcının kamp kurduğu yere büyük bir yılan gelir. O önce avcıyla dost olsa da sonra onu öldürmek ister.

Sınaru (86) adlı masalda üç erkek kardeş babaları gibi attıkları şaşmaz avcılar olurlar. Onlar iyi avcı oldukları için kısa zamanda zengin olup evlenirler.

Eki Baca (88) masalında iki kardeşten küçüğü çok iyi avcı olmasına rağmen bütün kazancını ağabeyi ve zenginler elinden alır.

Añçı (89) masalında adı da Añçı olan ihtiyar bir adam bütün servetini harcayıp oğlunu bir zenginin kızıyla evlendirir.

Erkeley le Karatı-kaan (101) masalında çok iyi avcı olan ihtiyar adamın kağan bütün servetini elinden almak ister.

Emegen le Öbögön (108) adlı masalda ise ihtiyar adam avcı olduğunu söyleyerek küldeki ekmeği çıkarmak istemez. O ekmeği çıkarırken gözüne kül kaçacağını ve iyi avlanamayacağını söyler.

çb) Çiftçi

Altay Türklerinin yaşadığı coğrafya tarım için müsait olmamasına rağmen çiftçilik mesleğiyle ilgili üç masal tespit ettik.

Kizek (10) adlı masalda kağanı öldürüp servetini, sahibi olan delikanlıya veren kediyle sahibi yolda giderken tohum eken insanlar görürler.

Ösküs-Oolok (13) masalında bir delikanlının mesleği çiftçiliktir. Delikanlı tohum ekip biçerken bir ayı ona yardım eder. Ayı daha sonra bu delikanlıyı yemek ister.

Solodoy-Mergen (99) adlı masalda ablasından aldığı öğütleri yanlış anlayan çocuk gübre atan çiftçilere yanlış sözler söyleyince çiftçiler ona: "Sen kimin çocuğusun? Hiç gübre atan çiftçi görmedin mi?! diyerek onu döverler.

çc) Çoban

Çobanlık mesleğini dört masalda tespit ettik. Altay masallarında çobanlar kendi hayvanlarını otlatmazlar. Onlar genellikle kağanların veya zenginlerin hayvanlarına bakarlar. Tespit ettiğimiz dört masaldan ancak ikisinde şahıs olarak çobandan bahsedilir. Diğer ikisinde ise çobanlar yolda görülüp konuşulan kimselerdir.

Kizek (10) adlı masalda kedi kağanın çobanlarına: "Bu hayvanlar kimin?" diye sorar. Boro kuşkaş (37) masalında Baybarak adlı zenginin Kodurlu adlı çobanı yaşlanınca kağan onu ve eşini yurdundan kovar. Çelmeş (87) adlı masalda masal kahramanı geceyi kağanın çobanlarının yanında geçirir. Añçı (89) masalında ise Añçı adlı adam zengin gelinini evine gönderip adı da Küdüçi (Çoban) olan çoban arkadaşının kızıyla oğlunu evlendirir. Bu masalda zenginler ve çobanlar arasındaki mukayesede dinleyiciye/ okuyucuya çobanların daha iyi insanlar olduğu yönünde bir sonuç çıkartılmaya çalışılır.

çç) Tüccar

Altay masallarında tüccar olan kahraman yoktur. Kahramanlar tüccarları kandırıp servetlerini alırlar. Bu masallarda tüccarlar *saduçı* veya *kocoyım* kelimesiyle adlandırılırlar. Biz altı masalda tüccar tipi tespit ettik. Bunlardan 63 numaralı masalda üç kardeşten en küçüğü rastladığı yedi tüccarın bütün servetlerini ellerinden alır.

Ösküs-Ool (77) adlı masalda masal kahramanı tüccarlarla birlikte gemi yolculuğuna çıkar. Onların denizin ortasında su iyesinin masasının direğine takılan gemisini suya dalarak kurtarır.

Çelmeş (87) ve Eki Karındaş (92) adlı masallarda ölen annelerini gömmeye götüren delikanlılar yolda rastladıkları tüccarları annelerini öldürmekle suçlayarak onlardan para alırlar.

Solodoy-Mergen (99) adlı masalda ablasından öğütler alan çocuk domuz pişiren yedi tüccarın üstüne su dökünce onlar tarafından dövülür. Bunun üzerine ablası ona: "Tüccarlara iyilik yapsan da yaranamazsın." diyerek zenginleri ve tüccar-

ları kötüler.

Argaçı la Mekeçi (102) masalında kurnaz küçük kardeş kurnazlıkla kemik dolu torbaları karşılığında et tüccarından et; kül dolu torbaları karşılığında da un tüccarından un alır.

İtpeş (107) adlı masalda ise tüccar yanında çalıştırdığı çocuğun ücretini ödemeyince onun tarafından öldürülür.

çd) Irgat

Çalışmamızın metin kısmındaki masallarda yoksul insanların büyük çoğunluğu kağanların, tüccarların veya zenginlerin yanında ücret karşılığı *calçı* (ırgat) olarak çalışırlar. Bunun tek istisnası 98 numaralı masaldır. Bu masalda kamın da ırgatları vardır. Masallarda *calçı* kelimesi *kul* kelimesiyle tekrar grubu olarak kullanılır. Bu şekilde ırgatların özgürlüklerinin olmadığı da vurgulanır.

Altay masallarında meslek grupları içinde adı en çok geçen meslek de ırgatlıktır. Kayçı-Mergen (4) masalında kahraman yaşlı olduğu halde kağana ırgat olur. Sonunda kağanı kendisine yardım eden yılanlara öldürtür.

Közödöy (48) ve Adı-Cok (53) adlı masallarda kağanlar işlerini ırgatlarına yaptırırlar. Arık-Bökö (50) masalında kahraman göğün üçüncü katındaki kaynatasına yanında ırgat olmak istediğini söyler.

Carım-Kulak (54) adlı masalda kağanın oğlu yanında bir ırgatla gezer.

Alakan la Onıñ Uuldarı (67) masalında mutlu sona kavuşan anne ve oğullarının zengin olduğunu belirtmek için masal ırgatlı yaşadılar diye bitirilir.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) adlı masalda üç kardeş birinin yanında ırgat olarak çalışmak içi yola çıktıklarında Celbegen'in eline düşerler. Üç Karındaş (84) adlı masalda ise kardeşlerin tamamı bir zenginin yanında ırgattır.

Bay la Calçılar (91) adlı masalda ücretlerinin karşılığını alamayan ırgatlar yanında çalıştıkları zengini cayzanların önünde küçük düşürürler. Bu masalda ırgatların sırtından dayak sopasının eksik olmadığı vurgulanır.

Sanaa-Mergen (97) masalında kağan, ihtiyar bir kadını kendine ırgat yapmakla tehdit eder.

Sanat (105) adlı masalda ise küçük bir çocuk bir tüccarın yanında ırgattır. Ücretinin karşılığını alamayan çocuk, tüccarı öldürür.

çe) Balıkçı

Balıkçı yalnızca Torko-Çaçak (98) adlı masalda geçer. Bu masalda bir kam tarafından alıkonulmak istenen genç kız bir sandığa konulup nehre bırakılınca yedi balıkçı genç tarafından bulunur. İçlerinden biri bu kızla evlenir.

çf) Kızak Ustası

96 numaralı masal olan Kara-Moñıs masalında geçer. Adı geçen masalda kızak ustası olan altı kel vardır. Bunlardan beşi çok çalışkan olan arkadaşlarını öldürmek isterler. Fakat bunda başarılı olamayıp kendileri ölürler.

B. OLAĞANÜSTÜ VARLIKLAR

Altay masallarındaki olağanüstü varlıklar Celbegen, Almıs, Şulmus, Karamol ve çeşitli iyelerdir.

a) Celbegen

Altay masallarında adı en çok geçen olağanüstü varlık Celbegen'dir. Celbegen Anadolu masallarındaki dev veya yedi başlı devdir. O her zaman erkektir. Masalların hiçbirinde Anadolu masallarında görülen dev anası geçmez. Altay masallarında Celbegen de insanlar gibi aile yapısına sahiptir. Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) ve Başparak (83) masallarında kızlarından, 60 numaralı masalda ise Karalday ve Saralday adlı iki oğlu ile karısı olduğundan bahsedilir. Her üç masalda da masal kahramanı delikanlılar Celbegen'i, karısını ve çocuklarını öldürürler. Celbegen'in geçtiği bütün masallarda o, masal kahramanını yemek ister. Fakat hiçbirinde bu amacına ulaşamaz. *Ak Köböñ Baatır* masalında olduğu gibi Celbegen bazen bir kağanın yurduna saldıracak kadar da cesurdur. Celbegen'in adı geçtiği halde doğrudan olayların içinde olmadığı tek masal *Kudaçı Tülkü* masalıdır. Bu masalda kağan kendi köprüsünün çok sağlam olduğunu belirtmek için Celbegen'in köprüden sayısız defa geçtiğini söyleyerek ispatlamaya çalışır.

Altay masallarında Celbegen, Ak-Pös Kuurçın (71) masalı hariç diğerlerinde yedi başlıdır. Onun nasıl yedi başlı olduğu Celbegen, Ceti Baş Alganı (78) adlı masalda anlatılır. Bu masalda Celbegen'in önceden aslında üç başlı olduğu bunlardan birini nasıl yiyecek bulacağını düşünmek, ikincisini konuşmak, üçüncüsünü ise ağlamak ve gülmek için kullandığı belirtilip onun tanrının kitabında yer almadığı ve Erlik'e bağlı olduğu vurgulanır. Masalda Celbegen'in Erlik'ten dört baş istediği, Erlik'in de onun isteğini kabul ederek dört baş daha vererek onu yedi başlı yaptığı anlatılır. Ak-Pös Kuurçın (71) adlı masalda Celbegen yetmiş yedi başlı, Undıçañ (83) masalında ise altmış altı dişli olarak tasvir edilir. Ösküs-Uul la Emey Aru (60) adlı masalda Celbegen'in kapısı taştan bir sarayda yaşadığı, Undıçañ (85) adlı masalda ise kanının renginin kara olduğu belirtilir. Aynı masalda Celbegen'in sakalı gölü süzecek kadar uzundur. Masallarda Celbegen'in kullandığı eşyaların ismi çok fazla geçmez. Yalnızca Başparak (83) masalında insanları pişirmek için kullandığı kazan ve kılıcı zikredilir.

Ösküs-Uul la Emey Aru (60) adlı masalda Ak-Bay kızıyla evlenen Ösküs-Uul'u öldürtmek için eskiden Celbegen'e verdiği iki güğümü alıp getirmesini söyler. Ösküs-Uul ihtiyar bir kadından aldığı sihirli asa ve iki çakmak taşının yardımıyla Celbegen'i karısını ve oğullarını öldürür.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) masalında üç kardeşten küçük ve akılsız olanı Celbegen'in kızlarını sobanın fırınında pişirir. Celbegen'i de öldürür.

Teke Boro Atka Mingen Tektemey (69) adlı masalda ihtiyar bir adam kendisini yemek isteyen Celven'i kendisini güçlü göstererek korkutup kaçırır.

Ak-Pös Kuurçın (71) adlı masalda Celbegen Karatı-kaan'ın bekçisidir. Fakat kağanın kızıyla evlenmek isteyen Ak Pös Kuurçın Celbegen'i yenerek kağanın kızını alır. Celbegen efendisi olan kağanı öldürür.

Celven (80) adlı masalda bir kızın odaya hapsettiği yedi başlı yetmiş yedi

Celven'i kocası serbest bırakır. Genç kız, Celvenlerin hepsini öldürüp birini serbest bırakır. Serbest bıraktığı Celven, bir çocuğu kaçırıp onunla birlikte aya çıkar. Bugün ayda görülen şekillerin Celven ve kaçırdığı çocuk olduğuna inanılır.

Ösküs-Uul (81) adlı masalda Ösküs-Uul karısını kaçıran Celbegen'in yedi başını keserek onu öldürür.

Üş Kıs (82) masalında ormanda yemiş toplayan üç kız kardeşe Celven musallat olur. Porsuk, kızlara yardım eder. Celven'i ise gölde suya batırarak öldürür.

Başparak (83) adlı masalda Cealbegen'in yemek istediği Başparak adlı çocuk hem Celbegen'i hem de kızlarını öldürür.

Üç Karındaş (84) adlı masalda zengin adam ağaçtan, Celbegen ise kıldan bir köprü yapar. Celbegen, ağaç köprüden geçen üç kardeşten büyüklerini öldürür. Fakat kıl köprüden geçen küçük kardeş ise Celbegen'i ve oğullarını öldürür.

Undıçañ (85) masalında ise Undıçañ adlı delikanlıyı yemek isteyen Celbegen çocuğun iki köpeği tarafından öldürülür.

b) Almıs

Almıs, Altay mitolojisindeki kötü ruhlardan biridir. Metnimizdeki Babırgay Öbögön (5) ve Barza-Kelbes (61) adlı masallarda adı geçer. Onun bu masallardaki tasviri şu şekildedir: Almıs genellikle ormanda bulunur, tırnakları bakırdandır. Öldüğü zaman vücudu kayışa dönüştüğü halde tırnakları bakır olarak kalır. Kara kadife gibi bir ata biner. Elbisesi de kara is gibidir. Yenlerinin uzunluğundan elleri görünmez. O bakır tırnaklarını gösterip tanınmamak için ellerini yenden çıkarmaz.

Babırgay Öbögön (5) masalında almıs ihtiyar bir avcıya musallat olur. Avcıya adını soran Almıs'a, ihtiyar adını *Bıltır-Sokkon* şeklinde söyler. Çünkü inanışa göre Almıs'a rastlayan biri adını böyle söylemesi gerekir. Almıs da kendi adını *Bılça-Sokkon* şeklinde söyler. Barza-Kelbes (61) masalında ise avı çok olan bir dağda Almıs peyda olunca hiç kimse o dağa av için çıkamaz. Köyün delikanlılarının biri dağa çıkarak Almıs'ı öldürür. Masalda ölen Almıs'ın Altay'daki son Almıs olduğu belirtilir.

Her iki masalda da avcılar Almıs'ı aynı şekilde öldürürler: Avcılar çıkardıkları paltolarını bir ağaca veya kütüğe sararlar. Gece Almıs'ı beklerler. Gelen Almıs kütüğe sarılı elbiseyi avcı sanıp saldırınca bakır tırnakları ağaca veya kütüğe saplanır. Avcı da tüfeğini ateşleyip onu öldürür.

c) Şulmus

Altay masallarında Almıs gibi kötü ruhlardan olan Şulmus masallarda bazen Şulbıs olarak da geçer. Ak-Köböñ Baatır (529 adlı masalda Şulbıs ve Almıs'ın Celbegen'le işbirliği içinde olduğu belirtilir.

Şulmus çalışmamızın metin kısmındaki masalların ancak üçünde mevcuttur. Arık-Bökö (50) adlı masalda Arık-Bökö gökte yaşayan kaynatası tarafından Kara-Şulbıs'ı öldürmek için gönderilir. Masalda Şulbıs ters gözlüdür ve her gün altmış kişinin ciğerini ve yüreğini yer. Uyuduğunda burnundan iki baykuş çıkarak onu korur. Arık-Bökö, Kara-Şulbıs'u öldürür.

Ergekti-Uul (51) adlı masalda su iyesi olarak tasvir edilir. Bu masalda Şulbıs kokmuş bir deri halindeyken birden Şulbıs'a dönüşür. Ailesini yemek istediği Ergekti-Uul adlı çocuk tarafından öldürülür. Masalda Şulbıs'ın aya çıktığı anlatılır. Bu ve diğer özellikleriyle Şulbıs, bu masalda Celbegen'in özelliklerini taşır. O kapıdan sığamayacak kadar şişman ve hantaldır.

Adı-cok (53) masalında ise Şulbıs'ın tasviri daha çok cadı karısı şeklinde yapılır. Bu masalda Şulbıs bir kadındır, burnu bakırdandır ve burnundan duman çıkar. O ileride tulpar olacak bir tayı kestirmek ve bahadır olacak çocuğu atsız bırakmak için uğraşır. Fakat başarısız olur.

d) Karamol

Karamol Ay-Kök Kıs (62) adlı masalda geçer. O yer altında yaşayan Şıbılday'ın oğludur. Bu masalda çocuk sahibi olan kızın elinden çocuğunu alıp kıza zarar vermek ister. Fakat kız onu sarhoş ederek elinden kurtulur. Çayaçı adlı iyi bir ruhla işbirliği yaparak Karamol'u öldürür.

e) İyeler

Altay Türkçesinde *ee* olarak adlandırılan iyelerden masallarda su ve dağ iyeleri geçer. Metnimizde bu iyelerin geçtiği yedi masal tespit ettik.

Eliktiñ kuyrugı Neniñ Uçun Ak? (45) adlı masalda kocasıyla tartışıp evini terk eden ihtiyar bir kadın yanlışlıkla dağ iyesinin evine girer. Çeşitli kurnazlıklarla dağ iyesini korkutup kaçırarak onun evini ve hayvanlarını sahiplenir.

Ergekti-Uul (51) adlı masalda Şulbıs su iyesi olarak tanıtılır.

Irıstu (64) masalında masal kahramanı çocuk sihirli sözlerle oturdukları yere veya birbirlerine yapıştırdığı insanlara eğer kurtulmak istiyorlarsa dağ iyesine dua etmelerini söyler. Fakat onların duaları fayda getirmez.

Ces Sırvaktar (72) adlı masalda ormanda avcılara görünen kızların tag *eeleri (dağ iyeleri)* olduğu belirtilip tasvirleri şu şekilde yapılır: Bu kızlar çok güzeldir. Elbiselerinden etleri, etlerinden kemikleri, kemiklerinden ise ilikleri görülür. Almıs ve Şulbıs gibi bakır tırnaklıdırlar ve yenleri çok uzundur. Ateşin etrafında oynamalarına rağmen ateşe yaklaşmazlar. Gözleri yıldız gibi parladığında ancak uykuya geçerler.

Coktunıñ Corugı (73) masalında avcı bir ihtiyar ormanda avlanırken zengin olmak için dağ iyelerini çağırır. Avcıyla konuşan iyeler ona zengin olmanın yolunu söylerler.

Ösküs Ool (77) adlı masalda masal kahramanı delikanlı denizde kalan gemiyi kurtarmak için suya dalar. Geminin karı-koca olan su iyelerinin masasının direğine takıldığını görür. Delikanlı üç yıl suyun altında bu iyelerle yaşar. Onlardan sihirli hediyeler alıp gemiye çıkar.

Torko-Çaçak (98) adlı masalda ise bir kam sahip olmak istediği güzel bir kızı halka cer-suu *eezi (yer ve su iyesi)* olarak tanıtıp, kötüler. Halkın bu felaketten kurtulması için bu kızı öldürmesi gerektiğini söyler.

HAYVANLAR

Altay masallarında geçen hayvanların sayısı oldukça fazladır. Bunların içinde masal kahramanı olan ve masallardaki olayların akışını etkileyen hayvanlar olduğu gibi sadece adı geçenler de vardır. Bu masallarda adı en çok geçen hayvanlar at, koyun, ayı, tilki, yılan ve kurttur. Hayvanların içinde insanlarla konuşan, onlara fayda veya zarar verenler de mevcuttur. Bunların başında tilki, ayı, köpek, kuş ve kedi gelir. Çalışmamızın metin kısmında yer alan hayvanlar içinde mamut gibi nesli tükenmiş hayvanlarla birlikte Altay Türklerinin yaşadığı coğrafyada bulunan hayvanların hemen hepsi mevcuttur.

Altay masallarında hayvanların da insanlar gibi idarî bir sistemi vardır. Hatta Agasla Koyon (59) masalında hayvanlar anlatılırken içlerinde zenginler, burhanistler, falcılar ve kamlar da varmış diye anlatılır.

Altay masallarında at ve koyun sürüleri zenginlik unsuru olarak belirtilirler. Kağanlar veya zenginler sayısız at ve koyun sürülerine sahiptirler. Fakat onların bu zenginlikleri masal kahramanı tarafından ellerinden alınır. Çalışmamızın metin kısmında adı geçen 51 hayvan tespit ettik. Bunların adları ve masal numaraları şu şekildedir:

Köpek (15, 37, 55, 68, 84, 85), Kedi (10, 14), At (46, 48, 49, 50, 53, 66, 68, 75, 85), İnek (31, 46, 66, 68, 70, 75), Boğa (64), Deve (42, 54, 57, 87), Koyun (46, 68, 75), Keçi (68), Koç (67), Domuz (99), Yaban Horozu (17, 18, 19), Dağ Tavuğu (18), Porsuk (20, 21, 48, 49, 108), Geyik (20, 31, 44, 48, 95), Tavşan (14, 21, 28, 29, 56, 59), Vaşak (21, 49), Tilki (1, 2, 6, 13, 14, 21, 25, 26, 35, 46, 85), Ayı (13, 14, 21, 25, 26, 27, 33, 41, 54, 58, 59, 84, 104), Kurt (7, 14, 21, 26, 46, 54, 58), Aslan (60) Pars (14), Kunduz (49, 82), Kakım (29), Mamut (32), Sincap (11, 41, 49, 73), Kokarca (104), Yılan (1, 3, 4, 43, 50, 75, 76), Karaca (45), Baykuş (47, 50), Şakrak Kuşu (47), Sığırcık (106), Koç (48, 67), Bıldırcın (38), Saksağan (25, 40, 57, 65), Servi Kuşu (27, 33)Yarasa (39), Tavus Kuşu (40), Kartal (5, 57), Guguk Kuşu (59), Kuzgun (63), Kaz (66, 85), Ördek (57), Turna (8, 19, 35), Karınca (22, 23), Sıçan (3, 42), Kurbağa (22, 23, 28, 75), Kertenkele (75), Arı (43), Çekirge (25), Sivrisinek (30)Bit (67).

Aşağıda sınıflandırdığımız bu hayvanların 13'ü ehlî, 31'i vahşî, 13'ü ise kuşlardır. Bunların dışında kalan karınca, kurbağa, çekirge, sivrisinek, sıçan, arı ve bit'i ise diğerleri başlığı altında değerlendirdik. Tespit ettiğimiz bu hayvanlar içinde önemli işlevleri olan hayvanlar ve fonksiyonları şöyledir:

1) Ehlî Hayvanlar

a) At

At, Altay masallarında adı en çok geçen hayvanlardan biridir. Dokuz masalda geçer. Bunların büyük çoğunluğunda destanlarda görünen at motifiyle benzerlikler gösterir.

Mörö (46) adlı masalda at, insanı öldürmek isteyen kurda insanın vefasız olduğunu ve öldürülmesi gerektiğini söyler.

Közödöy (48) masalında üç kardeşten en küçüğüne ölen babası tulpar atın bulunduğu mağarayı söyler. Çocuk, o atı alarak sayesinde kahramanlıklar gösterir ve

kağanın kızıyla evlenir.

Saldaçak la Tırmuujak (49) adlı masalda azıkları tükenen iki kardeş küçüğün atını keserek yerler.

Arık-Bökö (50) masalında efsanevî tulpar ata sahip olan kahraman onun sayesinde kahramanlıklar gösterir.

Adı-cok (53) adlı masalda kahraman sahip olduğu tulpar at sayesinde birçok kahramanlık gösterir.

Tak-Tuk Tayaaş! (66) adlı masalda bir adamın kazlarını çalan hırsız adama altın dışkılayan bir kısrak verir.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) masalında yoksul bir ailenin bütün varlıkları arasında her yıl yavrulayan iki de kısrakları vardır.

Şinje Paştu Kıs (75) adlı masalda at çobanı genç kıza at eti ikram eder.

Undıçañ (85) adlı masalda ise Celbegen'den kaçan çocuğun atı bir bacağını Celbegen baltasını fırlatıp kestiği halde sahibini kurtarmak için üç bacağıyla koşmaya devam eder. İkinci bacağı da Celbegen tarafından kesilince at çaresiz sahibini bırakmak zorunda kalır.

b) Deve

Dört masalda geçmektedir.

Çıçkan la Töö (42) masalında deve sıçanla birlikte on iki hayvanlı takvime girmek için mücadele eder. Takvimdeki yıllardan birine adını verme hakkını sıçan kazanır.

Carım-Kulak (54) adlı masalda devenin iki hörgücü arasına girince görünmeyecek kadar küçük olan bir çocuk kendisini evlatlık edinen yaşlı çift tarafından deveye bindirilerek dilendirilir. Deve yediği yaprakların arasındaki çocuğu da yiyince çocuğu kurtarmak için sahipleri tarafından kesilir.

Altın Mötök (57) adlı masalda kocasını arayan genç kızın karşısına iki deve çıkar. Onlar kıza atının mı yoksa kızın mı ayağına basarak kaşınmalarını sorarlar. Kız onlara kaşınmaları için iki baston verince develer kızı överek yol verir.

Çelmeş (87) adlı masalda iki kardeşten küçüğünün devesini kağanın develeri öldürünce kağan ona on deve verir.

c) İnek

Altı yerde geçer.

İynek le Añ (31) masalında inek ve geyik abla kardeştir. Geyiğin teklifi üzerine inek ön ayaklarını geyiğe verir. Karşılığında onun burnunu alır. Fakat sonuçta bu işten inek zararlı çıkar.

Mörö (46) adlı masalda kurt kendisini kurtaran adamı yemeye çalışınca hakem seçilen hayvanlardan biri olan inek kurda insanın vefasızlığını ve ölümü hak ettiğini söyler.

Tak-Tuk Tayaaş! (66) adlı masalda bir adamın kazlarını çalan hırsız adama sağıldığında tereyağı ve kaymak veren bir inek hediye eder.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) adlı masalda bir ailenin sahip olduğu hayvanlar içinde iki de ineklerinin olduğu belirtilir.

Annuşka (70) masalında üvey annesi tarafından zulmedilen kıza öz annesinden kalan sihirli inek yardım eder.

Şinje Paştu Kıs (75) masalında ise inek çobanı, genç kıza inek etinden yedirir.

ç) Koç

Yalnızca Alakan la Onıñ Uuldarı (67) masalında geçer. Bu masalda koç annelerinin emeğinin karşılığını almak için oğulları zenginin yanına gelirler. Fakat zenginin koçu onları süserek kuyuya atar.

d) Köpek

Altı masalda geçer. Bunların bir kısmında (68, 84 numaralı masallar) köpek insanların veya Celbegen'in bekçisi durumundadır.

İyt Emes Bolzo (15) masalında tanrı yarattığı insana köpeği bekçi bırakır. Fakat köpek Erlik tarafından kandırılınca tanrı köpeği lânetler.

Boro Kuşkaş (37) adlı masalda köpek, ihtiyar sahibi hizmet ettiği kağan tarafından sürülünce sahibini doyurmak için avlanır. Fakat kağan tarafından öldürülür.

Sarı İyt (55) masalında genç kızla evlenen delikanlı çoğunlukla sarı bir köpek kılığında gezinir. Kızın ablaları adamın köpek derisini yakınca o da karısını terk eder.

Undıçañ (85) masalında ise Celbegen'in öldürmek istediği çocuğun iki köpeği Celbegen'i öldürerek sahiplerini kurtarırlar. Çocuk yaralanan köpeğini geri dönüp almadığı için köpek insanlara zarar veren kurda dönüşür.

e) Kedi

2 masalda geçer.

Kizek (10) masalında bir delikanlıya babası miras olarak bir kedi bırakır. Kedi her kılığa giren bir kağanı kandırıp sıçan kılığına sokarak öldürür. Kağanın malını sahibine vererek onu evlendirir.

Kılıştıg Koşke (14) adlı masalda ise bir kedi diğer hayvanların onu yanlış ve abartılı tanımasından dolayı kendisinden daha güçlü olan ayı, pars, vaşak gibi korkutarak kaçırır.

2) Vahşî hayvanlar

a) Tilki

Tilki, Altay masallarında adı en çok geçen hayvanlardan biridir. O, bu masalların birçoğunda insana yardım etmesiyle dikkati çeker. Yalnızca Üç Oro (6) adlı masalda insana kötülük eder.

Birbirinin varyantı olan 1 ve 2 numaralı masallarda yoksul fakat yakışıklı delikanlıları çeşitli kurnazlıklar deneyerek ilkinde kağanın, ikincisinde ise bir zenginin kızıyla evlendirip mutlu bir hayata kavuşturur.

Üç Oro (6) adlı masalda tilki kendisini evlatlık edinen yaşlı bir çiftin kış için hazırlayıp üç kuyuya gömdükleri yiyecekleri yiyip kaçar.

14 ve 21 numaralı masallarda ise tilkinin yalnızca adı geçer.

Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan (25) adlı masalda tilki bir saksağanı kandırıp her gün bir yavrusunu yemek ister. Fakat çekirge, saksağana akıl verip tilkinin ağaca çıkamayacağını söyleyince o, bu amacına ulaşamaz.

Tülkü le Ayu (26) masalında tilki ayıyı kandırıp ısınmak için yaktığı ateşten uzaklaştırma bahanesiyle uçurumdan düşürüp öldürerek onu yer. Benzer durum Ösküs-Oolok (13) adlı masalda da görülür. Bu masalda delikanlıyı bir ayı yemek ister. Tilki, ayıyı kurnazlıkla kızağa yatırıp delikanlıya onu kestirir. Böylece delikanlıyı ayıdan kurtarır.

Cüs Sagış (35) adlı masalda tilki bir turnaya aklıyla övünürken avcı onu öldürür. Turna kurtulur.

Mörö (46) adlı masalda kurdun kendisini kurtaran ihtiyar adamı yemek istemesi sonucu danışılan hayvanlardan biri olan tilki, kurdu kandırıp çuvala sokar. Adamla birlik olup kurdu öldürürler.

Undıçañ (85) masalında Celbegen'in yemek istediği çocuk ağaca çıkar. Tilki çocuğu kurtarmak için Celbegen'in baltasını köreltip göle atar. Celbegen'in göz kapaklarını yapıştırır. Bu işi iki kez yapmasına rağmen çocuğu kurtarmaya gücü yetmez.

b) Ayı

Çalışmamızın metin kısmında yer alan masallar içinde adı en çok geçen hayvan ayıdır. Ayı on üç masalda geçer. 21 ve 54 numaralı masallarda ayının ormanda yaşayan hayvanların cayzanı yani yöneticisi olduğu belirtilir. Hayvanlar arasındaki anlaşmazlığı gideren, yargıyı yapan ve akıl danışılan da odur. Ayının masallardaki fonksiyonu şu şekildedir:

Ösküs-Oolok (13) masalında ayı çiftçilik işinde yardım ettiği delikanlı kendisine kavut verince o delikanlının etinin daha lezzetli olacağını düşünerek onu yemek ister. Fakat tilkinin kurnazlığı sayesinde delikanlı ve tilki, ayıyı öldürürler.

Kılıştıg Koşke (14) adlı masalda ayı gücü abartılan bir kediden diğer hayvanlar gibi korkar ve kaçar.

Korkuştu Ayılçı (21) adlı masalda porsuk yuvasına korkunç bir misafirin girdiğini düşünerek bütün hayvanları ve ormanın cayzanı ayıyı da çağırır. Yuvaya giren hayvanın tavşan olduğu anlaşılınca porsuk ile tavşan arasındaki anlaşmazlıkta yargıçlığı ayı yapar.

24 ve 26 numaralı masallarda kurnaz tilki yaktığı ateşin yanında uyuyan ayıyı uçurumdan düşürüp etini yer.

Ayu la Taral (27) masalında ayı ve servi kuşu dostluk kurarlar. Fakat aralarındaki dostluk, servi kuşunun aç gözlü akrabalarının bütün çam fıstıklarını yemesi

üzerine bozulur. Ayı da onlara beddua eder.

Taral (33) adlı masalda dünyanın hakimi olan insan tabiattaki yiyecek durumunu öğrenmek için önce servi kuşunu ardından da ayıyı gönderir. Servi kuşu yalan söylediği halde ayı doğruyu söyler. İnsan da servi kuşunu lâınetleyip ayıyı över.

Caraş Cazaldu Körük (41) adlı masalda ayı yiyeceğini kendisiyle paylaşan tarla sincabını övüp onu sıvazlayınca sincabın sırtında güzel bir iz oluşur.

Carım-Kulak (54) adlı masalda yanlışlıkla küçük çocuğu yiyen kurt bu durumdan rahatsız olunca karnındaki çocuktan kurtulmanın çaresini ayı söyler.

59 ve 84 numaralı masallarda kağanlar tarafından imtihan edilen kahramana, kağan ormandaki iki ayının yaşını öğrenmesini ister.

Ösküs Kızıçak (104) adlı masalda ise kötü yenge ayıya dönüşür.

c) Kurt

Altay masallarında kurt olumsuz bir şekilde karşımıza çıkar.

Kılıştıg Koşke (14) masalında kurt diğer hayvanlarla birlikte gücü abartılan bir kediden korkup kaçar.

Korkuştu Ayılçı (21) adlı masalda yuvasına giren misafirin sesinden korkan porsuğun yardım için çağırdığı hayvanlar içinde kurt da vardır.

Ceti Börü le Sümelü Tülkü (7) ve Tülkü le Ayu (26) adlı masalda tilki kustuğu yiyecekleri nereden bulduğunu soran sürü halindeki kurtlara kuyruklarını buza sokup ulurlarsa tanrının onlara yiyecek yağdıracağını söylerler. Tilkiye inanan kurtlar onun söylediklerini yapınca kuyrukları buzda donar. Tilki de onları bir insana öldürtür.

Mörö (46) adlı masalda kurt kendisini avcılardan kurtaran adamı öldürmek isteyecek kadar vefasızdır. Fakat sonuçta tilkinin de yardımıyla adam, kurdu öldürür.

Carım-Kulak (54) adlı masalda tilki devenin karnıyla birlikte görünmeyecek kadar küçük bir çocuğu da yer. Bundan rahatsız olan kurt, ayıdan yardım alarak kurtulur.

Altın-Kajık (58) adlı masalda ise zâlim kağanlar kötülük yapmak istedikleri çocuğun hayvanlarını yemesi için kurdu gönderirler. Fakat kurt kendisine verilen bu görevi yerine getiremez.

ç) Geyik

Beş masalda geçer.

Borsık la Sıgın (20) adlı masalda porsuk ve diğer hayvanlar geyiği öldürmek isterler. Aralarında anlaşmazlık çıkınca geyik kurtulup kaçar.

İynekle le Añ (31) masalında geyik burnunu ineğe verir karşılığında ondan ayaklarını alır.

Koomoydıñ Tuzazı (44) adlı masalda geyik uzun ve ince ayaklarından şikâyetçi olur. Fakat o kendi kendine söylenirken onu vurmak isteyen avcıdan sevmediği ayakları sayesinde hızla koşarak kurtulur.

Közödöy (48) adlı masalda kaynatası üç damadından ormandaki altın boynuzlu geyiği vurup getirmelerini ister.

Tungus (95) masalında ise ormanda ağabeylerini kaybeden çocuğa bir geyik akıl verip, yol gösterir.

d) Tavşan

Altı masalda geçer.

Kılıştıg Koşke (14) masalında tilki bir tavşan avlayıp bunu arkadaşı olan kediye verir.

İynek le Añ (21) adlı masalda porsuğun yuvasına giren ve horultusuyla onu korkutan korkunç misafir tavşandır. Tavşan yuvadan çıkıp kaçarken porsukta beyaz bir iz bırakır.

Koyondor (28) masalında korkak tavşanlar korkaklıklarından bıkıp intihar etmek isterler. Gölün kıyısına gelirken onlardan korkup kaçan bir kurbağayı görünce kendilerinden de korkan birilerinin olduğunu düşünüp intihardan vazgeçerler.

Agas la Koyon (29) adlı masalda kakım ile tavşan birbirlerine çarpınca aralarındaki anlaşmazlığı gidermek için ayıya müracaat ederler.

Boçı Ajar la Boktoş (56) masalında kız kardeş, ölen ağabeyini tavşana dönüştürür.

Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) adlı masalda kağan, masal kahramanı delikanlıdan ormandaki tavşanların sayısını öğrenmesini ister.

e) Yılan

Yedi masalda geçer.

Kudaçı Tülkü (1) masalında tilki kurnazlıkla kağanın kızıyla evlendirdiği delikanlıyı yılanların sarayına yerleştirmek ister. Bu amaçla yılanları korkutup sazlığa sokarak yakar.

Cılannıñ Ercinezi (3) ve Kayçı-Mergen (4) adlı masallarda yavrusunu kurtaran adama yılanlar padişahı her canlının dilinden anlama hünerini verir. Fakat hüneri kazanan insan sırrı ifşa edince yılanlar tarafından cezalandırılmak istenir.

Cılan la Adaru (43) masalında yılan ve arı kendilerini çok güzel oldukları konusunda överler. Tartışmaya başlayınca bir köye giderler. Yılanı gören küçük kız onu öldürür.

Arık-Bökö (50) adlı masalda ise kahramanın yurduna felâket saçan üç başlı bir şeytan gelir. Bu şeytan uyuduğunda burnundan onu koruyan iki yılan çıkar. Bu yılanlar öldürülürse üç başlı şeytan da ölecektir. Kahraman yılanı ve şeytanı öldürür.

f) Porsuk

Beş masalda geçer.

Borsık la Sıgın (20) adlı masalda porsuk, ayı, kurt, tilki ve vaşak beş kardeştir. Porsuk, bu beş kardeşin ağabeyidir. Bir geyiği öldürüp yemek isterken kimin

öldüreceği konusunda anlaşmazlığa düşünce hem geyik kaçar hem de bu beş kardeş değişik yönlere giderler.

Korkıştu Ayılçı (21) masalında porsuk yuvasına giren tavşanın horultusundan korkar. Yardım için bütün hayvanları çağırır. Tavşan yuvadan kaçarken kendi beyazlığından porsuğa da sürer. Porsuk başlangıçta bu durumdan şikâyetçi olsa da sonraları bu süsüne sevinir.

Közödöy (48) adlı masalda masal kahramanı kaynatasının kendisine ve diğer bacanaklarına verdiği av görevlerini yerine getiremeyeceğini söyleyip porsuk avlasam olur mu? diyerek kendini gülünç duruma düşürür.

Saldaçak la Tırmuujak (49) adlı masalda vaşak, porsuk, samur ve sincap bir harabede birlikte yaşarlar. Porsuğun bitki bulup kazdığı sihirli bir bastonu vardır.

Emegen le Öbögön (108) masalında ise porsuğun dağdan daha güçlü olduğu çünkü dağı kazabildiğinden bahsedilir.

3) Kuşlar

a) Kartal

İki masalda geçer.

Babırgay Öbögön (5) adlı masalda avlanan bir adamı iki kartal içine saklandığı geyik derisiyle birlikte yuvalarına götürürler. Adam yuvadaki kartal yavrularından birini besler. Beslediği yavru adamı önce avlandığı yere daha sonra da evine getirir. Adam kartalı kendisi için avlandırır. Daha sonra bu kartal büyüğünün akıl vermesiyle bu adamı öldürür. Masalda Almıs adlı kötü ruhun kartaldan korkması dikkat çekicidir.

Altın Mötök (57) masalında kocasını arayan genç kızın önüne iki kartal çıkar. Kıza: "Atının mı yoksa senin mi etini yiyelim?" diye sorarlar. Kız onlara bir çuval et verince kartallar kızı övüp ona yol verir.

b) Servi Kuşu

İki masalda geçer. Her ikisinde de olumsuzdur. Aç gözlülüğüyle dikkat çeker.

Ayu la Taral (27) adlı masalda ayı ve servi kuşu dostluk kurup ağaçtaki fıstıkları birlikte yer. Bir gün çok fazla fıstığı olan bir ağaç bulurlar. Servi kuşu yemeleri için akrabalarını da çağırır. Akrabaları bütün fıstıkları yiyip ayıya bırakmayınca ayı ve servi kuşu arasındaki dostluk bozulur. Servi kuşu ayı tarafından lânetlenir.

Taral (33) masalında insan dünyadaki yiyecek durumunu öğrenmek için ilk olarak servi kuşunu gönderir. Servi kuşu çok iyi yetişmiş olan yiyeceklerden yiyip süt akan akarsulardan içer. Geri döndüğünde insana yalan söyler. İnsan ayıyı gönderince doğruyu öğrenir. Servi kuşu insan tarafından lânetlenir.

c) Bıldırcın

Taltar (38) adlı masalda geçer. Kağan göç etmek için bütün hayvanlara emir verir. Geç kalan bıldırcın yetişmek için büyük çaba sarf eder.

ç) Saksağan

Dört masalda geçer.

Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan (25) masalında tilki saksağanın yavrularını yemek ister. Çekirge saksağana akıl verince o da yavrularını tilkiye yedirmekten kurtulur.

Sañıskan (40) adlı masalda kuşların cayzanı seçilen tavus kuşu kendisine eş olarak saksağanı seçer. Fakat saksağan çöplüklerden beslenme alışkanlığını terk etmeyince tavus kuşu onu boşar ve lânetler.

57 numaralı masalda kocasını arayan genç kızın önüne iki saksağan çıkar. Onlar kıza: "Atının mı yoksa senin mi gözlerini oyalım?" diye sorunca kız onlara iki deve gözü verir. Saksağanlar kızı övüp ona yol verir.

Tayanak (65) adlı masalda Erlik'in oğlundan kaçan genç kız bir kayın ağacının içine saklanır. Saksağan ağacı gagalayarak kızın yerini göstermeye çalışır. Kurtulan kız saksağanı lânetler.

d) Sığırcık

Yalnızca Kara Par (106) adlı masalda geçer. Erkeç sakalı toplayan kız yanlışlıkla bir sığırcığın ayağını kırar. Sığırcık çeşitli uğraşlarından sonra erkeç sakallarını ezdirip kızdan intikamını alır.

e) Kaz

İki masalda geçer.

Tak-Tuk Tayaaş! (66) adlı masalda bir adamın tarlasındaki tohumları yiyen kaz adama sırasıyla altın dışkılayan bir at, sağılınca kaymak ve tereyağı veren bir inek ve istenileni döven bir sopa verir.

Undıçañ (85) masalında Celbegen'in yemek istediği çocuk, kaz sürüsünden yardım ister. Fakat kazlar zamanımız yok diyerek çocuğa yardım etmez.

4) Diğerleri

a) Karınca

Birbirlerinin varyantı olan Çımalı la Baka (22) ve Kerik Baka (23) adlı masallarda geçer. Her iki masalda da karıncalar yolunu kaybeden kurbağaya yardım eder. Kurbağa bu iyiliğe karşılık vermek amacıyla karıncaları evine davet eder. Fakat onlara yemek vermez. Karıncalar da kuşaklarını iyice sıkar. Bu yüzden karıncalar ince belli kalır.

b) Kurbağa

Dört masalda geçer.

22 ve 23 numaralı masallarda kurbağa kendisini kurtaran karıncalara vefasızlık eder.

Koyondor (28) adlı masalda kurbağa intihar etmek amacıyla dağdan gürül-

tüyle inen tavşanlardan korkup göle atlar.

Şinje Paştu Kıs (75) masalında ise çoban, bir kıza kurbağa eti yemek isteyip istemediğini sorar.

c) Çekirge

Yalnızca Sañıskan, Tülkü le Sıgırgan (25) masalında geçer. Bu masalda çekirge yavruları, tilki tarafından yenmek istenen saksağana tilkinin ağaca çıkamayacağı aklını verir.

ç) Sivrisinek

Yalnızca Bökönök (30) masalında geçer. Bu masalda sivrisinek Erlik tarafından yeryüzünde kanı en tatlı olan canlıyı bulmakla görevlendirilir. Konuşmaması için dili insan tarafından koparılınca sivrisinek dilsiz kalır.

d) Sıçan

İki masalda geçer.

Cılannıñ Ercinezi (3) masalında yılanlar tarafından her canlının dilini anlama hüneri verilen adam kovadan süt içmeye çalışan iki dişi sıçanı dinler. Sıçanlardan biri diğerinin kuyruğunu tutar. Kovaya sarkan sıçan sütü içer. Kuyruğu tutan bırakınca diğeri süte düşüp ölür. Sağ kalanla ölen sıçanın kocası evlenir.

Çıçkan la Töö (42) adlı masalda sıçanla deve on iki hayvanlı takvime girmek için mücadele eder. Güneşin doğuşunu ilk gören takvime girmeye hak kazanacaktır. Sıçan güneşi deveden önce görür ve takvimdeki yıllardan birine adını verir.

e) Arı

Cılan la Adaru (43) masalında geçer. Arı ve yılan hangisinin daha iyi özelliklere sahip olduğu konusunda tartışır ve bu amaçla bir köye giderler. Küçük bir kız yılanı öldürür.

f) Bit

Dört masalda doğrudan, birkaç masalda ise kirden bitlenmek şeklinde geçer. Dört masalda bit baştan bit ayıklama şeklinde karşımıza çıkar.

Booçı Ajar la Boktoş (56) adlı masalda cadı karısı genç kızın, Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) masalında zengin kız öldürmek istediği yoksul kızın, Başparak (83) adlı masalda masal kahramanı çocuk Celbegen'in, Annuşka (70) masalında ise genç kız üvey annesinin başındaki bitleri ayıklar. Bu masalda üvey anne dokuz gözlüdür. Kızın üvey annesinin başından bulduğu her bitte kadının bir gözü uyur. Kız sekiz bit bulur. Bu yüzden kadının bir gözü uyumaz.

Alakan la Onıñ Uuldarı (67) adlı masalda ise yardımcı ihtiyar kadının ikram ettiği yemekleri kardeşler bitli, sirkeli diyerek yemek istemezler.

III. ÇEVRE

A. MEKÂN

Altay masallarında mekânlar sınırlıdır. Genel olarak Altay coğrafyasından bahsedilir. Masallarda Altay kelimesi Altay Türklerinin yaşadığı coğrafya olarak zikredilmekle birlikte kelime "bölge, yer, mahal" anlamında da kullanılır. Kahramanlar genellikle evlenmek için kız bulmak amacıyla başka kağanların idaresi altındaki bölgelere, avlanmak veya bir tehlikeden kurtulmak için de dağa ve ormana giderler. Altay masallarındaki mekânları geniş ve dar mekânlar olmak üzere iki gruba ayırdık.

1. Geniş Mekânlar

Çalışmamızın metin kısmında yer alan masallarda doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir ülkeden veya şehirden söz edilmez. Yalnızca Közödöy (48) ve Arık-Bökö (50) adlı masallarda Bayat Türklerinin yaşadığı bölgeden Eski Bayat olarak bahsedilir. Aynı masallarda Ak-Kajat ve Odus-Töbö adlı yerleşim yerlerinin adı, Bay la Calçılar (91) masalında ise Cabagan adlı köyün adı geçer.

2. Dar Mekânlar

a) Dar açık mekânlar

aa) Dağ

Altay masallarında en çok geçen dar açık mekân dağdır. Dağın masallardaki fonksiyonu şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Dünyanın yaratılışının dağların yaratılmasıyla başladığı ve masalın da o zaman teşekkül ettiği daha masalın girişinde belirtilir.

Ösküs Oolaç la Tiyiñ (11) adlı masalda masalın teşekkülü dünyanın yaratılış esnasında *dağlarda kamışlar yetişirken* ifadesiyle açıklanır.

Ay-kök Kıs (62) masalında dünyanın yaratılışı *dağların yaratılıp, nehirlerin akmaya başladığı* zaman olarak vurgulanır.

2. Kahramanın yaşadığı yer bulunduğu bölgedeki dağla birlikte belirtilir.

Solodoy-Mergen (99) masalında iki kardeş iki nehrin kavşağındaki dağda yaşarlar.

Ak-Köböñ (52) adlı masalda kahramanın evi, ak dağın eteğindedir.

Barza-Kelbes (61) adlı masalda altmış dağın koltuğunda avcı bir halk yaşar.

Üç Ösküs Karındaş (63) masalında üç kardeş özelliği belirtilmeyen bir dağın eteğinde yaşarlar.

Irıstu (64) adlı masalda kimsesiz bir çocuk Sümer dağının güneş değen tarafında (güneyde) yaşar.

Çelmeş (87) adlı masalda üç kardeş dokuz dağın koltuğunda yaşarlar.

Erkeley le Karatı-kaan (101) masalında ihtiyar adam ve kızı sivri bir dağın koltuğunda yaşarlar.

Ösküs Kızıçak (104) adlı masalda öksüz bir kız büyük dağın koltuğunda yaşar.

Emegen le Öbögön (108) masalında ihtiyar karı koca ak dağın eteğinde yaşarlar.

3. Günün hangi vakti olduğu güneşin dağdaki durumuna göre bildirilir.

Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) masalında öğle vakti 'güneş dağın başına vurduğunda', Barza-Kelbes (61) adlı masalda sabah 'güneş dağların göğsüne vurduğunda', aynı masalda akşam vakti 'güneş dağı aşmış' şeklinde ifade edilir.

4. Uzaklık dağlarla birlikte vurgulanır.

Adı-cok (53) adlı masalda masalda cadı karısı, Alakan la Onıñ Uuldarı (67) masalında ise zengin bay yedi dağın ötesinde yaşar.

5. Kahramanın yolculuğunda aldığı mesafe aştığı veya geçtiği dağların sayısıyla belirtilir.

Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) adlı masalda âşık iki genç yurtlarından kaçarken dumanlı ve geçitsiz dağlar aşarlar. Masalların hemen tamamında ise kahramanların aldıkları yol bir dağ aştı, iki dağ aştı.... şeklinde belirtilir. Kahraman geçtiği yol kadar da nehir geçer.

6. Yenilen yiyecek bilhassa et miktarı dağ ölçü alınarak abartılı şekilde anlatılır. Aynı durum Dede Korkut ve diğer Türk destanlarında da görülür.

Kudaçı Tülkü (1) ve Sınaru (86) adlı masallarda düğünde dağ gibi et yenir.

Kayçı-Mergen (4)masalında ise yapılan eğlencede dağ gibi et yığılır.

7. Altay Türklerine göre dağlar manevî mekânlardır:

a) Bazı dağlar Altay Türklerince kutsal ve iyeli kabul edilir.

Eliktiñ Kuyrugı Neniñ Uçun Ak? (45) masalında kocasını terk eden kadın dağ iyesinin evine girip onu kaçırır.

Irıstu (64) adlı masalda küçük çocuk zor duruma düşürdüğü kama dağ iyesine dua etmesini söyler.

Ces Sırvaktar (72) masalında Ces Sırvaktar'ın dağ iyeleri olduğu anlatılır.

Torko-Çaçak (98) adlı masalda boz atlı dağ iyesi geçer.

b) Altay masallarında dağlar gökyüzüyle ve tanrıyla irtibat yeridir.

Ak-Köböñ Baatır (52) adlı masalda kahraman, gökteki eşiyle irtibata geçmek için dağdaki kaynak suyunun bulunduğu yere çıkar.

Coktunıñ Corugı (73) adlı masalda yoksul adam tanrıyla konuşmak için kamın tavsiyesine uyarak dağa çıkar.

c) Dağ besleyen ve koruyandır.

Booçı Ajar la Boktoş (56) masalında iki kardeşten erkeği ava çıkarken kara dağına: "Atam gibi beni doyuran Kara dağım, ben katı yoldayken evimi koru." der.

Irıstu (64) adlı masalda çocuk ana babasının kim olduğunu soran kağana babasının kendisini yemişiyle besleyen Sümer Dağı olduğunu söyler.

Altay masallarında dağların yukarıdaki tasnife girmeyen bazı özellikleri daha vardır. Bu masallarda dağlar ala, kara, ak, sarı, çakır ve yeşil renklidirler. Dağ Tungus (95) adlı masalda ala, 56, 57, 59, 60, 63, 97 numaralı masallarda kara, 52 ve 108 numaralı masallarda ak, 68 ve 88 numaralı masallarda ise çakır, 90 numaralı masalda ise yeşildir.

Tungus (95) masalında yolunu kaybeden çocuk kaval çalmaya başlayınca dağlar başlarını eğer. Ak Köböñ Baatır (52) adlı masalda masal kahramanı kağanın yurduna Celbegen saldırıya geçince kağanın yurdundaki dağlar sallanıp yerinden oynar.

Babırgay Öbögön (5) adlı masalda iki kartal avcıyı tutarak demir dağın ağzındaki mağaraya getirirler.

Arık-Bökö (50) adlı masalda kahraman dağa çıkıp ihtiyarın kendisine verdiği sihirli halatı savurunca karşısına evleneceği kız çıkar. Aynı masalda göğün üçüncü katında yaşayan Karatı-kaan kahramanın kaynatasıdır. O, damadına gökteki taşlı dağda çobanlık yaptırır.

Altın-Kajık (58) adlı masalda ihtiyar bir adam tabiatın diğer unsurlarıyla birlikte dağlarla da konuşup anlaşma yeteneğine sahiptir.

Tayanak (65) masalında genç kızın eğe, bileği ve bıçak gibi eşyaları dağa dönüşürler.

Sanaa-Mergen (97) adlı masalda dağ savaş yeridir. Kağan savaşmak istediği kadını kara dağın başına çağırır.

Emegen le Öbögön (108) adlı masalda dağın buluttan güçlü, porsuktan güçsüz olduğu vurgulanır.

ab) Deniz

Altay Türkçesinde *deniz* karşılığı olarak *talay* kelimesi kullanılmaktadır. Fakat sözlü edebiyat ürünlerinin hemen tamamında talay kelimesi geçilmesi mümkün olmayan çok büyük nehir anlamına gelmektedir. Çalışmamızın metin kısmında yer alan masallardan ancak yedisinde deniz kelimesi mevcuttur. Bunlardan ikisinde (1, 4) hazırlanan içkinin çokluğunu belirtmek için 'deniz gibi içki yığıldı' ve 'deniz gibi rakı hazırlandı' denilir. 68 numaralı masalda Celbegen öldürüldüğünde kanı deniz gibi aktı denilerek akan kanın çokluğu mübalağa edilir. Bunların dışında kalan dört masalda deniz gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Babırgay Öbögön (5) adlı masalda iki kartal avcıyı avladığı geyik derisiyle birlikte kaldırıp bir denizin ortasındaki adada bulunan yuvalarına getirirler.

Caan (Mamont) Dep Annıñ Ölgöni (32) masalında – ki bu masal Nuh efsanesinin bir bölümünün masallaşmış şekli olarak düşünülebilir – selden kurtulmak için bütün hayvanlar insanın yaptığı sala bindiği halde mamut binmez, denizin dibine

batarak ölür.

Ak-Köbön Baatır (52) adlı masalda masal kahramanı kağanın yurduna Celbegen saldırıya geçtiğinde kağanın yurdundaki denizi âdeta bir haberci gibi kaynaşıp kıyısından taşar.

Ösküs Ool (77) masalında ise zengin olmak isteyen delikanlı deniz ticareti yapan tüccarlarla birlikte onların gemisine biner. Gemi denizin ortasında durur. Delikanlı denize dalar, geminin su iyelerinin masa direğine takıldığını görür. İyelerle dostluk kuran delikanlı üç yıl denizin dibinde yaşar.

ac) Göl

Altay masallarında en çok geçen açık mekânlardan göl on dört masalda geçer. Masallarda göl daha çok sütle tasvir edilir. Göl de dağ gibi koruyan ve besleyendir. Tülkü le Sıgırgan (25) masalında tilki yavrularını yemek istediği saksağanı yavrularını vermezse gölünü içip kurutmakla tehdit eder. Booçı Ajar la Boktoş (56) adlı masalda ava çıkan delikanlı kıyısında yaşadığı gölden yurdunu korumasını ister. Göl isteğe olumlu cevabını dalgalanarak verir. Irıstu (64) adlı masalda kimsesiz çocuk ona ana babasını soran kağana annesinin kıyısında yaşadığı süt gibi Ak-Köl olduğunu söyler.

59, 101 ve 104 numaralı masallarda kahramanların yaşadığı yer göl kenarlarıdır. Bununla birlikte göller aynı zamanda masalın sonucunun bağlandığı mekânlardır. Koyondor (28) adlı masalda tavşanlar intihar etmek için göle atlamayı düşünürler.

Altın Mötök (57) adlı masalda kadın kendisini terk eden kocasını bir gölün kıyısında ördeğe dönüşmüş olarak bulur. Adam insana dönüşür. Çift gölün kıyısında yaşar.

Ay-Kök Kıs (62) adlı masalda Erlik'in oğlundan kaçan genç kız bir gölün kenarında yaşayan Çayaçı adlı iyi bir ruhun yardımıyla tehlikeden kurtulur ve iyi ruhla bu gölün kıyısında yaşarlar.

Coktunıñ Corugı (73) masalında zengin olmak isteyen adam amacına ulaşamayınca karısı kurbağaya dönüşüp göle atlar.

Üş Kıs (82) adlı masalda Celbegen'den kaçan kızların gölü geçmeleri için kunduz gölü içer. Celbegen'i ise göle batırıp öldürür.

Undıçañ (85) adlı masalda çocuğu yemek isteyen Celbegen'i çocuğun köpekleri gölde boğarak öldürürler.

Argaçı la Mekeçi (102) masalında kurnaz küçük kardeş, ağabeyini göle atlatıp ölümüne sebep olur.

Göl aynı zamanda hazırlanan içkinin, dökülen kanın ve göz yaşının abartılı bir şekilde anlatılmasında da kullanılır. Sanaa-Mergen (97) adlı masalda öldürülen kağanın kanı göl gibi akar. Sınaru (86) masalında ise genç kız gözünün yaşını göl gibi döker. Aynı masalda düğünde kara göl gibi içki hazırlanır.

aç) Nehir

Altay Türkçesinde *nehir* karşılığı olarak *suu* kelimesi kullanılır. Altay masallarında nehirlerin de dağlar gibi belli fonksiyonları vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

Nehir dünyanın yaratılışı ve masaldaki olayların geçtiği zamanı belirtmek için kullanılır. Bu durum Altın Mötök (57) adlı masalda 'Irmaklar akmak üzereyken...' şeklinde ifade edilir.

Nehirler 14, 50, 56, 67, 84, 101 numaralı masallarda olduğu gibi yolculukta alınan mesafeyi ve yolculuğun çetin geçtiğini gösterirler. Bu durumlarda nehirler mutlaka dağlarla birlikte kullanılırlar. İlk kullanılan unsur dağ ikincisi ise nehirdir. Kılıştıg Koşke (14) adlı masalda kahraman bir dağ aşıp bir nehir geçer, Arık-Bökö (50) masalında kahraman altı kır aşıp, altı nehir geçer, Üç Oro (6) adlı masalda nice kırlar aşıp, nice nehirler geçer. Alakan la Onıñ Uuldarı (67) masalında kardeşler dört büyük dağ aşıp, dört büyük nehir geçerler. Üç Karındaş (84) adlı masalda Celbegen kendisini öldürmek isteyen çocuktan kurtulmak için dokuz dağ aşıp, dokuz nehir geçer. Erkeley le Karatı-kaan (101) adlı masalda ise kahraman büyük dağlar aşıp, büyük nehirler geçer. Ösküs-Uul la Emey-Aru (60) adlı masalda kahramana yaşlı bir kadın tarafından yere vurulduğunda dağlar aşırıp büyük nehirler geçiren bir asa verilir. Bu asa sayesinde kahraman çok uzak mekânlara yolculuk yapar.

Nehirler, Altay masallarında dağlarda olduğu gibi yenen yiyeceğin ve akan kanın abartılı biçimde anlatılması için de kullanılırlar. Arık-Bökö (50) adlı masalda öldürülen Kara-Şulbıs'ın kanı kara nehir gibi akar.

Masal kahramanlarının yurtları ve kamp kurdukları yerler genellikle nehir kıyılarıdır. Barza-Kelbes (61) ve Tungus (95) adlı masallarda kahraman nehir kenarına kamp kurar.

Altay masallarında nehir ve ölüm kavramlarının birlikte kullanıldığı da görülür. Üş Kıs (82) adlı masalda ahmak anneanne ağlayan torununu nehre atar. Çocuğun annesi 'süyüm süt' deyince bebeğin kıyıya yaklaştığını, 'tavanım tarcıt' deyince nehrin yükseldiğini fark edip çocuğunu kurtarır.

Sınaru (86) adlı masalda üç erkek kardeş küçük kız kardeşlerini öldürme görevini en küçük kardeşlerine verirler. Ağabeyi kız kardeşini öldürmeyip bir tulum içinde nehre salar.

Torko-Çaçak (98) adlı masalda kötü niyetli bir kam sahip olmak istediği genç kızı iye olmakla suçlayıp onu bir küpe koydurup nehre attırır.

ad) Orman

Altay masallarının hemen tamamında orman mevcuttur. Bu çok doğaldır. Çünkü sert iklim şartları altında yaşayan Altay Türkleri için en büyük geçim kaynağı ormandır. Fakat bunların hiçbirinde kahramanın odun toplamak veya avlanmak için gittiği mekân olmalarının dışında bir özellikleri yoktur. Yalnızca birinin zenginliğini ifade etmek için bazı masallarda orman dolusu hayvana sahip denilir.

ae) Tarla

Altay Türkleri çiftçilikle çok fazla meşgul olmamalarına rağmen beş masalda tarla geçmektedir.

Apşıyak (8) adlı masalda tarlasını eken adamın tohumlarını her yıl turna çalıp tarlayı mahveder. Turnayı yakalayan adam onun gönderdiği balıktan kısmetinin yerini öğrenir.

Ösküs-Oolok (13) adlı masalda çiftçilik yapan delikanlıya bir ayı tarlayı sürmesinde, tohum ekmesinde ve tarlayı biçmesinde yardım eder. Bu ayı daha sonra

delikanlıyı yemek ister.

Altın-Kajık (58) adlı masalda tabiattaki her şeyin dilini bilen Sakıl adında ihtiyar bir adam atlarına tarlayı sürmelerini emreder. Atlar tek başlarına tarlayı sürerler.

Başparak (83) adlı masalda Celbegen tarla süren çiftçi bir çocuğa musallat olup onu yemek ister.

Solodoy-Mergen (99) masalında ise bir çocuk tarlaya gübre atan insanlara gübreyi kast ederek "Yiyeceğiniz altmış yıl tükenmesin." deyince insanlar çocuğa: "Sen çiftçilikten anlamayan kimin çocuğusun böyle?" deyip çocuğu döverler.

af) Mağara

Dört masalda geçer.

Babırgay Öbögön (5) masalında iki kartalın yuvası bir adadaki mağaranın ağzındadır.

Közödöy (48) adlı masalda ölmek üzere olan baba dileğini yerine getiren küçük oğluna tulpar atın bulunduğu mağaranın yerini söyler. Mağara aya ve güneşe dua edilip saçı saçıldıktan sonra ancak açılır.

Üç Ösküs Karındaş (63) adlı masalda kağan ölen oğlunun eşiyle evlenmek isteyen delikanlıdan bir ucu gökte olan, diğer ucu ise yer altına açılan üç mağaradaki ayıların yaşlarını öğrenmesini ister.

ag) Köprü

Üç masalda geçer.

Kudaçı Tülkü (1) ve Ösküs Oolok la Tülgü (2) adlı masallarda tilki yoksul bir genci kağana/zengine damat yapmak ister. Kağana/zengine eğer köprüsü kuvvetliyse damadının ona sayısız hediye getireceğini söyler. Tilki önceden köprünün direklerini kemirip inceltir. Damat suya düşünce tilki hediyelerin de suya kapılıp gittiğini söyler.

Üç Ösküs Karındaş (84) adlı masalda zengin adamla Celbegen anlaşırlar. Zengin ağaç köprü, Celbegen kıl köprü yapar. Celbegen ağaç köprüden geçip evine gelen iki kardeşi öldürür. Kıl köprüden geçen küçük kardeş ise Celbegen'i öldürür.

ah) Kuyu

Altay Türkçesinde *kuyu* karşılığı olarak çukur anlamına da gelen *oro* kelimesi kullanılır. Kuyu üç masalda geçer.

Üç Oro (6) masalında yaşlı bir çift kışlık yiyeceklerini kazdıkları üç kuyuya gömerler.

Üç Ösküs Karındaş (63) adlı masalda iki kardeşten biri kuyuya düşer ve çıkamaz. Kuyuya düşen delikanlı kuzgunların konuşmasını duyar. Onlardan öğrendiği üzere kusar. Kusmuğundan büyüyen çalılara tutunarak kuyudan çıkar.

Alakan la Onıñ Uuldarı (67) adlı masalda ise beş kardeş annelerinin işini yaptıkları zenginden azık istemeye giderler. Zengin ilk dört kardeşi kuyuya attırır. Beşinci ve en küçük kardeş zengini öldürüp ağabeylerini kuyudan çıkarıp kurtarır.

ai) Ova-Yazı

Altay Türkçesinde *düzlük yer, ova, yazı* anlamlarını *calañ* kelimesi karşılar. Dört masalda geçer.

Altın-Kajık (58) masalında tabiattaki her şeyin dilini anlayan Sakıl adlı ihtiyar, atlarına bütün yazıyı sürdürür.

Ova masal kahramanlarının veya yerleşim yerlerinin bulunduğu yerdir. Tayanak (65) adlı masalda genç kız geniş ve güzel bir ovada, Solodoy-Mergen (99) masalında iki kardeş kilim gibi ovada altı köşeli ağaç bir evde yaşarlar. Coktu Aduçınıñ Irızı (90) adlı masalda kahramanın karşısına güzel bir ovada bir köy çıkar.

b) Dar Kapalı Mekânlar

ba) Saray

On iki masalda geçer. Biri hariç hepsinde kağanların yaşadıkları mekânlardır. Yalnızca Alakan la Onıñ Uuldarı (67) adlı masalda cimri bir zenginin sarayda yaşadığı belirtilir. Kağanlar genellikle zâlim ve acımasız olmalarına rağmen saraylar ak kelimesiyle tavsif edilirler. Altay masallarında sarayların içiyle ilgili ayrıntılı tasvirler yoktur. Saraylar büyüklükleri ve altın olmalarıyla dikkat çekerler. Yalnızca 68 ve 81 numaralı masallarda Celbegen'in sarayı taştan yapılmıştır. Kudaçı Tülkü (1) adlı masalda ise yılanların sarayı da altındandır. Bunun dışında kağanların sarayları Közödöy (48) numaralı masalda olduğu gibi aya ve güneşe karşı parlayacak kadar ihtişamlıdır. 50, 53 ve 101 numaralı masallarda saraylar, onların önündeki at direkleri ve kapıları altındandır. Coktunıñ Corugı (73) masalında sarayın kapısı altmış altı aynadan yapılmıştır. Sarayların büyüklükleri ise yine aynı numaralı masalda olduğu gibi atın etrafını dönemeyeceği kadar büyük veya Erkeley le Karatı-kaan (101) masalında olduğu gibi altmış cepheli şeklinde ifade edilir.

Bunların dışında Altay masallarında saraylar ve onların önleri 48, 53, 56, 81 numaralı masallarda olduğu üzere kağanların kızlarını evlendirmek için yarışlar düzenlediği mekânlar olarak dikkat çekerler.

bb) Kulübe

Saldaçak la Tırmuujak (49) ve Üş Kıs (82) adlı masallar olmak üzere iki masalda geçer. 49 numaralı masalda Celbegen samandan yapılmış bir kulübede yaşamaktadır.

82 numaralı masalda iki kardeşten cömert olanı ormanda bir kulübeye sığınır. Sığındığı kulübedeki hayvanların konuşmasını dinleyip mutlu bir hayata kavuşur.

bc) Ev

Altay masallarında halkın içinden çıkan kahramanların yaşadıkları mekânlar evlerdir. Bu evler Carım-Kulak (54) ve Altın-Kajık (58) adlı masallarda çadır ev veya Solodoy-Mergen (99) masalında olduğu gibi ağaç evlerdir. Evlerin içi saraylarda olduğu gibi hemen hiç tasvir edilmez.

Çalışmamızda yer alan masallarda ev üç açıdan dikkat çeker. İlk olarak Arık-Bökö (50) ve Odı-Cok (53) adlı masallarda kağanlar kızlarıyla evlenmeyi hak eden yoksul ve dilenci görünümlü delikanlılara yurtlarından ve gözlerinden uzakta ev yaptırarak onları aşağılar. İkincisi, Ösküs Oolaç la Tiyiñ (11) ve Todıl Ala Kuşkajak (12) adlı masallarda, masal kahramanı sihirli hayvanlardan sahip olduklarından daha büyük bir ev isterler. Üçüncüsü ise, olağanüstü güçlere sahip ihtiyarlar veya iyeler de insanlar gibi evlerde yaşarlar: Ösküs-Uul la Emey-Aru (60) ve Alakan

la Onıñ Uuldarı (67) adlı masallarda kahramanlara yardım edip sihirli nesneler veren ihtiyarlar küçük evlerde yaşarlar. Eliktiñ Kuyrugı Neniñ Uçun Ak? (45) adlı masalda dağ iyesi ormanda bir evde, Arık-Bökö (50) adlı masalda ise Cer-Eezi küçük bir kulübededir. Aynı masalda Cer-Eezi'yle savaşmaya giden üç kardeşin karşılarına küçük bir ev çıkar. Bu evden Cer-Eezi'nin sayısız askeri çıkar.

bç) Dükkan

Yalnızca Ösküs Oolaç la Tiyiñ (11) masalında geçer. Bu masalda yoksul ve kimsesiz çocuk öldürmek istediği sihirli sincap, ona ne istediğini sorunca ondan evinin bir odasının dükkan olmasını ister.

bd) Ahır - Çit

Altay Türklerinin hayatı tarımdan çok hayvancılığa bağlı olmasına rağmen masallarda hayvanların barınaklarından çok fazla bahsedilmez.

Ösküs Oolok la Tülgü (2) masalında delikanlının canını bağışladığı tilki ona yardım etmek için ahırına gelir.

Eliktiñ Kuyrugı Neniñ Uçun Ak? (45) adlı masalda dağ iyesinin hayvanları, Sarı İyt (55) adlı masalda zaman zaman köpek kılığına giren delikanlının atları, Üç Karındaş (84) masalında ise Celbegen'in hayvanları ağıldadır.

Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) adlı masalda kahraman bulması gereken kağanı ahırında ve başka yerlerde arayacağını söyler.

Anelü Kıstu (93) adlı masalda ahmak damat, koyunu ahıra koyacağını bilemez. Koyunu ayakkabı yerine koyup kancaya asar. Kaynanasını ise koyun yerine koyup ahıra kapatır.

B. EŞYA

Altay masallarında geçen eşya adları genellikle günlük hayatta kullanılanlardır. Bunların çoğu modern hayata ait değildir. Modern hayata ait olarak yalnızca mıltık *(tüfek)* ve sereñke *(kibrit)* geçer. Booçı Ajar la Boktoş (56) masalında kibrit, olayların geçtiği zamanı belirtmek için *kibritin olmadığı zamanlarda* şeklinde kullanılır. Altay masalarında adı geçen 68 eşya tespit ettik. Bu eşyalar ve kullanım alanları şöyledir:

Giyimle ilgili olanlar

Topçı/ tana *(düğme)*, çamça *(gömlek)*, ödük *(ayakkabı)*.

Araç Gereçler

Kaptık *(torba, kap)*, kın *(kın)*, sereñke *(kibrit)*, elgek *(elek)*, kürek *(kürek)*, temene *(çuvaldız)*, şibey/ şibegey *(biz)*, edrek *(deri işlemekte kullanılan alet)*, şoor *(kaval)*, kañza *(pipo)*, tülküür *(anahtar)*, sokı *(havan)*, arçımak *(heybe)*, armakçı *(halat, kement)*, iyne *(iğne)*, iyig *(iğ)*, tarak *(tarak)*, oyvok *(yüksük)*, egeg *(eğe)*, bilü/ bilee *(bileği)*, çapkı *(bıçkı)*, çalgı *(orak)*, baspak *(el değirmeni)*, beske *(terazi)*, karmak *(olta)*.

Hayvancılıkla İlgili Olanlar

Eer *(eyer)*, tiskin *(dizgin)*, ıñırçak *(yük eyeri)*, tujak *(bukağı, köstek)*, çılbır *(yular)*, kamçı *(kamçı)*.

Ev eşyaları

Ayak *(kâse)*, çööçöy *(bardak, kadeh)*, arçuul *(mendil, havlu, bez)*tajuur *(matara)*, şirdek *(keçeden sergi, kilim)*, kecim *(kilim)*, könök/ sabat/ krinke/ arkıt/ boorbıy *(kova)*, küp (küp), kayırçak *(sandık)*, kalbak *(kaşık)*, cıraki *(güğüm)*, takta *(sandalye, divan)*, stol *(masa)*, cañırtık *(büyük çuval)*, baştık *(torba)*, baskış *(merdiven)*, artpak *(ızgara)*, peçke *(soba)*, kazan *(kazan)*, toskuur *(leğen, yalak)*, çapçak *(fıçı)*, eskin *(elek)*, tüüs *(sepet)*, ködöçke *(bakraç)*, bıçak *(bıçak)*, tomurak *(kısa bıçak)*, malta *(balta)*, küskü *(ayna)*, castık *(yastık)*, töjök *(döşek, yatak)*.

Kamların kullandıkları Eşyalar

Tüñür *(tef)*, küzüñi *(çıngırak, zil)*.

Silahlar

Cıda/ sogono *(kargı, mızrak)*, mıltık *(tüfek)*, ok-saadak *(ok)*.

Yukarıda sınıflandırılan eşyalardan masallarda belirgin fonksiyonu olanlar alfabetik sıraya göre şu şekildedir:

a) Arçuul/Bez, mendil, havlu

48, 50, 53, 63 ve 81 olmak üzere beş masalda geçer.

Közödöy (48) adlı masalda masal kahramanı avladığı hayvanları elinden almak isteyen kötü niyetli bacanaklarına verdiği avlarına karşılık onların kesip aldığı kulak ve parmaklarını mendiline sarıp cebine kor. Kelime bu masalda kolarçuul *(mendil)* şeklinde de geçer.

Arık-Bökö (50) adlı masalda Arık-Bökö'nün Cer-Eezi'yle savaştığı sırada iki arkadaşı ölür. Eşi Erke-Koo ölen iki arkadaşını diriltmesi için kocasına mendilini verir. Arık-Bökö bu sihirli bezi salladığında ölen arkadaşlarının cesedini bulur. Yine bu sihirli bezle ölen arkadaşlarını diriltir.

Adı-Cok (53) adlı masalda Adı-Cok kendisini tanıtmadan kağan olan kaynatasının düşmanlarını yener. Bu savaşlardan birinde yaralanınca eşi onu tanımadan kendi mendiliyle yarasını sarar. Daha sonra babasının yurdunu kurtaran kahramanın kendi kocası olduğunu bu mendilinden tanıyıp bilir.

Üç Ösküs Karındaş (63) masalında evden giden kocasına karısı bir ırgatla ihtiyacı olan yiyeceği alması için gerektiğinde satabileceği altın bir mendil gönderir. Delikanlı mendile karşılık iki torba ekmek yüklü bir at alır. Daha sonra sırasıyla atı baltaya, baltayı orağa, orağı bıçağa, bıçağı bileğiye değiştirir. Bileğiyle ördek avlarken onu nehre düşürüp kaybeder. Buna rağmen mendile karşılık iki torba ekmek almasına karısı sevinir.

Ösküs-Uul (81) adlı masalda Erlik'in yanına giden kocasına karısı bez bağlayıp dua etmesi için kızıl iple ak bez verir.

b) Armakçı/Halat, kement

Yedi masalda geçer. 5, 37 ve 58 numaralı masallarda hayvanlar halatla bağlanırlar.

Arık-Bökö (50) adlı masalda Ces-kobor adlı kadın masal kahramanına ne zaman kement olarak atarsa kendisine başarı ve mutluluk getirecek bir kement verir. Delikanlı kemendi atınca karşısına evleneceği kız çıkar.

Ösküs-Uulla Emey Aru (60) adlı masalda kahraman kıldan yapılmış altmış kulaç uzunluğundaki kemendiyle aslanı tutmayı başarır.

Üç ÖsküsKarındaş (63) masalında kardeşlerden biri indiği kuyudan çıkamaz. Kuyuda yetişen otlardan armakçı yaparak kurtulur.

Çelmeş (87) adlı masalda kardeşlerden biri öldürmek istediği diğer kardeşini kayış kementle bağlar.

c) Artpak/ ızgara

Altay Türkçesinde artpak ateşin üzerinde yiyeceğin kuruması için konulduğu ızgaraya verilen addır. Kayçı-Mergen (4) adlı masalda yılanların verdiği sırrı tutamayan adam, yılanlar tarafından cezalandırılmak istenir. Bu amaçla yılanlar gece onun evine gelirler. Adam ve karısı uyandıklarında evin her tarafında, ızgaralarda sarılı yılanları görürler.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) maalında kardeşlerden biri eti kuruması için ızgaraya koyar.

ç) Baskış/ Merdiven

Sarı İyt (55) adlı masalda sırrı ifşa edilen adam göğe çıkar. Karısı da ucu başı görünmeyen bir baskış *(merdiven)* yaparak kocasının peşinden göğe çıkar.

d) Baspak/El değirmeni

İki masalda geçer.

Cılannıñ Ercinezi (3) adlı masalda adamın atının yılın her zamanında el değirmeni gibi semiz olduğu belirtilir. Aynı masalda karısı ölen bir sıçana dişi bir sıçan kocasının eskiden el değirmeninde ezildiğini söyler.

Başparak (83) masalında ise Celbegen'in torbasından kurtulan Basparak kendi yerine taş koyar. Kızları babalarının taşı el değirmeni yapmak için getirdiğini düşünürler.

e) Beske/Terazi

Yalnızca Kudaçı Tülkü (1) adlı masalda geçer. Bu masalda tilki yoksul delikanlıyı kağanın kızıyla evlendirmek için kağandan ödünç aldığı terazinin kenarlarına halktan topladığı altınları sıkıştırarak kağana geri verir. Amacı delikanlıyı zengin göstermektir.

f) Bilü-bilee/Bileği

Üç masalda geçer.

Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) masalında kağan bir delikanlıdan kendisini bulmasını ister. Kağan bileğiye dönüşür. Delikanlı karısının verdiği akılla kağanın

evindeki bileğiyi kırmaya çalışır. Aslında kağan bileğiye dönüşmüştür ve beli kırılmak üzereyken insan haline döner.

Üç Ösküs Karındaş (63) adlı masalda eşinden aldığı altın mendili çeşitli nesnelere değişen kocası en son bir bileği alır. Nehirdeki ördekleri bileğisiyle avlamaya çalışınca onu kaybeder.

Tayanak (65) adlı masalda genç kızın ona sadık kalıp düşmanına yerini söylemeyen eşyaları arasında bileğisi de vardır. Bileği kızın diğer eşyaları gibi masalın sonunda dağa dönüşür.

g) Cırakı/Güğüm

İki masalda geçer.

Arık-Bökö (50) adlı masalda kağan savaşa göndermek istediği damadının yanına güğüm dolusu içkiyle gelir.

Ösküs-Uul la Emey Aru (60) masalında kağan kızına dünür olan delikanlıdan ilk isteği Celbegen'in kendisinden daha önce aldığı iki bronz güğümü getirmesidir. Delikanlı çeşitli kahramanlıklar göstererek güğümleri getirir.

ğ) Çööçöy/Kadeh

Dört masalda geçer.

Kayçı-Mergen (4) adlı masalda kadın kocasına kadehlerle içki vererek sarhoş edip onun sırrını öğrenir.

Arık-Bökö (50) adlı masalda kağan damadına kadehe içki doldurup vererek ondan af diler. Aynı masalda kağan kadehte çay içerken çok korkar, korkusundan çay yere dökülür, kadeh ikiye bölünür.

Altın-Kajık (58) adlı masalda delikanlı öfkeli kağanları yatıştırmak için onlara kadehlerle içki sunmak ister.

Sınaru (86) masalında ise çocuk, misafir gelen dayısına türkü söyleyerek kadehte içki sunar. Esasında misafire kadehte içki sunmak bunu belli kurallara göre yapmak Altay Türklerinde bir gelenektir.

h) Egeg/Eğe

Tayanak (65) adlı masalda genç kızın eşyalarından olan eğe kıza zarar vermek isteyen Erlik'in oğluna sahibinin yerini söylemez. Masalın sonunda Erlik'in oğlu yer altına inince onun bir daha yeryüzüne çıkmaması için eğe bir dağa dönüşür.

ı) İyig/İğ

Tayanak (65) adlı masalda genç kız iğle ip eğirir. İğ sahibi kendisine çok iyi davrandığı için Erlik'in oğlunun tehditlerine rağmen ona sahibinin yerini söylemez.

i) İyne/İğne

Ösküs Oolok la Tülgü (2) adlı masalda kurnaz tilki, yoksul bir delikanlıyı zenginin kızıyla evlendirir. Zengin delikanlıya çok iyi elbiseler giydirir. Elbiselerin güzelliğine şaşıran delikanlının elbiselerine bakmaması için tilki delikanlının yakasına iğne takar.

Boro Kuşkaş (37) adlı masalda zâlim kağanı ve karısını öldüren kuşun tırnakları iğneye benzetilir.

Eliktiñ Kuyrugı Neniñ Uçun Ak? (45) masalında kocasını terk eden kadın yolda bir yılanla iğne bulur. Dağ iyesinin evine giren kadın iğneyi iyenin yatağına saplar. Kendisine iğne batan iye yılanı da görünce evden kaçar. Evi ve hayvanları kadına kalır.

Tayanak (65) adlı masalda kızın eşyalarından olan iğne kıza zarar vermek isteyen Erlik'in oğluna sahibinin yerini söylemez.

Sınaru (86) adlı masalda beceriksiz gelinlerin ellerinin iğne bile tutamadığı belirtilir.

Argaçı la Mekeçi (102) masalında kurnaz kardeş ölen karısını canlı göstermek için eline ip ve iğne tutturur.

j) Karmak/Olta

Yalnızca Torko-Çaçak (98) masalında geçer. Bu masalda oltayla balık avlayan yedi genç bir sandığın içine konulup nehre atılmış kızı çıkarıp kurtarırlar. Bu kızla evlenen gençlerden biri eşinin güzelliğinden onu bırakıp balık avlamaya gidemez. Kız bir resmini yaparak kocasına verip onu balık avlamaya gönderir. Oltanın ipi kızın resmini suya düşürür. Masalda *balık tut-* fiili de *karmakta-* fiiliyle ifade edilir.

k) Kayırçak/Sandık

Beş masalda geçer.

Kayçı-Mergen (4) adlı masalda kendilerine iyilik yapan adama verdikleri kutsal nesnelerini sandıkta saklamasını söylerler.

Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) masalında kağan bir sandığın üstünde duran bileğiye dönüşür.

Annuşka (70) adlı masalda öksüz kıza annesinden kalan inek içinde türlü giyimler bulunan bir sandık verir.

Sınaru (86) adlı masalda kız kardeşini öldürmek için ağabeyleri tarafından görevlendirilen küçük kardeş kız kardeşini öldürmek yerine onu bir ağaç sandık içine koyup sandığı da bir öküz derisine sararak nehre bırakır.

Solodoy-Mergen (99) masalında tarlaya gübre atan insanların gübreleri sandık içindedir.

l) Kazan/Kazan

Altay masallarında adı en çok geçen eşya kazandır. Masallarda yemek pişirmeyle ilgili her yerde kazan da geçer. Fakat dikkat çekici olarak on masalda görülür.

Kudaçı Tülkü (1) masalında kurnaz tilki yoksul bir delikanlıyı kağanın kızıyla evlendirmek ister. Delikanlıyı zengin göstermek için kağandan kazanını ister. Aldığı kazanı yarısına kadar tereyağı dolu olarak kağana geri verince amacına ulaşmış olur.

Kayçı-Mergen (4) adlı masalda kazandaki sütü içmek isteyen iki sıçandan biri kazana düşüp ölür. Aynı masalda zâlim kağanı yılanlara öldürten adama – onu cezalandırmak isteyen yılanları sarhoş etmek için – ahali kazanlar dolusu içki getirir.

Üç Oro (6) adlı masalda tilki kötülük yaptığı ihtiyar çiftin elinden kurtulmaya çalışırken kazanda kaynayan sütü döker.

Agas la Koyon (29) masalında hayvanların idarecisi ayının hiçbir zaman yanından ayırmadığı ve sürekli içinde et kaynayan altı kulplu bronz bir kazanı vardır. Ayı bu kazandan aldığı isle tanınır olması için tavşanın kulağını siyahlaştırır.

Ay-Kök Kıs (62) adlı masalda yer altından gelen Karamol'un heybetini belirtmek için ayak izi altı kulplu kara kazana benzetilir.

Celbegen Ceti Baş Alganı (78) masalında Celbegen'in kazanı bakır ve bronzdur.

Celven (80) adlı masalda Celbegen'leri bir odaya hapseden kızın kilitli başka bir odasında altın kazanları vardır.

Başparak (83) adlı masalda Başparak adlı çocuk, Celbegen'in kızlarını büyük kara kazanda kaynatıp öldürür.

Añçı (89) adlı masalda oğlunu imtihan etmek isteyen babası avladığı karaca etini ağaç kazanda pişirmesini ister. Benzer durum 101 numaralı masalda da görülür. Bu masalda kağan imtihan etmek istediği adamdan kazanı eliyle tutarak ateşte çay kaynatmasını ister.

Coktu Aduçınıñ Irızı (90) masalında ise insanların kazanlarda yemek pişirmesinin sabah vakti olduğu belirtilir.

m) Küp/Küp

İki masalda geçer,

Eliktiñ Kuyrugı Neniñ Uçun Ak? (45) adlı masalda dağ iyesinin çegeni (ekşimiş sütten yapılan bir tür ayranımsı içecek) küpün içindedir.

Torko-Çaçak (98) masalında ise kötü niyetli kam sahip olmak istediği kızı iye olmakla suçlar. Köylüler kızı ağaç küpe koyup dokuz demir çemberle sarıp nehre bırakırlar.

n) Küskü/Ayna

Bir masalda geçer.

Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) adlı masalda kağanın sarayının kapısı altmış altı aynayla süslenmiştir.

o) Mıltık/Tüfek

Altay masallarında tüfek avcıların taşıdığı eşyalardan biri olarak geçer. Dikkat çekici olarak iki masalda görülür. Babırgay Öbögön (5) ve Barza-Kelbes (61) adlı masallarda avcılar kötü ruh olan Almıs'ı tüfekle öldürürler.

ö) Oyvok/Yüksük

Tayanak (65) adlı masalda geçer. Bu masalda genç kızın eşyaları sahiplerinin kendilerine iyi davrandığını söyleyerek Erlik'in oğluna onun yerini bildirmezler. Fakat sadece yüksük *"Sahibim her gün göğsümü iğneyle deliyor."*diyerek kızın yerini söyler.

p) Peçke/Soba

İki masalda geçer.

Erte, Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) masalında üç kardeşten küçüğü Celbegen'in kızlarını onun büyük sobasında pişirir.

Eki Karındaş (92) adlı masalda yolcu, misafir olduğu evde sobanın üstünde bulunan yatakta uyur.

r) Sereñke/Kibrit

Bir masalda geçer.

Booçı Ajar la Boktoş (56) masalda iki kardeşin yaşadığı zaman "Onların yaşadığı zamanda kibrit yokmuş." şeklinde belirtilir.

s) Şibey-Şibegey/ Biz

İki masalda geçer.

Sınaru (86) adlı masalda kocası karısının kulağına kötü yengeleri tarafından dökülen kurşunu bizle çıkarır.

Ösküs-Uul (103) masalında delikanlı kağanın eşine kocasının biz istediğini söyleyerek adı da Şibey (Biz) olan kızını kurnazlıkla alır.

ş) Şoor/Kaval

İki masalda geçer.

Irıstu (64) adlı masalda bir kağanın evlatlık edindiği kimsesiz çocuk hayvan otlatırken kaval çalar.

Tungus (95) adlı masalda bir ormanda ağabeylerini kaybeden çocuk kaval çalınca ormanın bütün hayvanları onu dinlemeye gelir.

t) Tarak/Tarak

İki masalda geçer.

Tayanak (65) adlı masalda Erlik'in oğlu Karamol bulmak istediği kızın yerini eşyalarına sorar. Kızın eşyalarından tarak sahibinin yerini söylemeyince Karamol tarağın dişlerini kırarak onu cezalandırır.

Ösküs-Uul (81) masalında ise kağanın bulmak istediği delikanlıyı karısı tarağa dönüştürür. Böylece kağan ve delikanlı arasındaki yarışmalardan birini delikanlı kazanmış olur.

u) Topçı-Tana/Düğme

Dört masalda geçer.

59 ve 98 numaralı masallarda genç kızların güzelliğini tamamlayan unsurlardan biri düğmeleridir. Coktunıñ Kızı la Biydiñ Uulı (59) adlı masalda genç kızın elbisesinde ay gibi altın, güneş gibi gümüş düğmeler vardır.

Ak-Pös Kuurçın (71) masalında genç kız kendisiyle evlenmek isteyen delikanlıyla gitmeye karar vermek için eline altın düğme alıp "Gideyim mi?" diye Aykaan'a, gümüş düğme alıp "Gideyim mi?" diye Kün-kaan'a sorar. Onlardan "Git." cevabını alınca delikanlıyla gider.

Sınaru (86) adlı masalda becerikli kız kardeş, ağabeylerinin avlanıp getirdikleri kürklerden düğmelerle süslü paltolar yapar.

ü) Tülküür/Anahtar

Üç masalda geçer.

Erte,Erke, Ergek Dep Karındaştar (68) adlı masalda Celbegen'in evine gelen üç kardeş Celbegen'in demir bir odaya hapsettiği üç kızı odanın anahtarını bulup açarak çıkarırlar.

Celven (80) adlı masalda kadın kocasına kilitli ambarların anahtarlarını verir. Yalnızca büyük ambarı açmamasını tembihler. Karısının sözüne uymayan adam büyük ambarı açınca burada kilitli Celbegenler serbest kalırlar.

Karatıgan (94) adlı masalda ise hırsız kağanın atını çalmak için kağanla iddiaya girer. Sarhoş ettiği nöbetçilerden anahtarı alarak zindandaki atı çalar.

v) Tüüs/Sepet

İki masalda geçer.

Üş Kıs (82) adlı masalda üç kız kardeşe babaları sepet yapıp çilek toplamaya gönderir. Dibi delik olduğu için küçük kız sepetini dolduramaz. Onun sepetini doldurmak için çok gezerler. Fakat bu arada karanlık çöker ve kaybolurlar.

Kara Par (106) masalında ise sığırcık kendisine yardım etmeyen adamı cezalandırmak için kediye gider. Fakat kedi bir sepetteki yağı yiyip dinlendiği için sığırcığın isteğini yerine getirmez.

C. YİYECEKLER

Altay Türkleri zengin bir mutfağa sahip değildirler. Bunda hiç şüphesiz onların yaşadığı iklim şartlarının tesiri büyüktür. Sebze ve meyvenin çok az ve sınırlı sayıda yetiştiği, tahıl üretiminin sadece arpa ve buğdayla sınırlı olduğu bu coğrafyada yemeklerin çeşitli olmaması gayet doğaldır. Altay Türkleri'nin hem günlük hayatlarında hem de sözlü edebiyat ürünlerindeki yemekler daha doğrusu yiyecekler hayvansal ürünlerle sınırlıdır. Tahıla bağlı yiyeceklerden sadece talkanın *(kavut)* adı geçer. Meyveler ise adları verilmeden genel olarak alama-şikir olarak bahsedilir. Altay masallarında adı geçen yemek ve yiyecekler şunlardır: Kalaş *(ekmek)*, teertpek *(tandır ekmeği)*, sarcu *(tereyağı)*, aarçı *(lor peyniri)*, kaymak, tutpaş, sugayrı *(peksimet)*, tatu-tamzık *(baharat)*, kurut *(kurutulmuş peynir)*, köçö *(yarma çorbası)*, kazıkarta, salamat.

Köçö yarmadan yapılan bir tür çorbadır. Belirgin şekilde 67 numaralı masalda geçer. Bu masalda yardımcı ihtiyar kadın zenginin yanına giden kardeşlerden en küçüğüne lezzetli yiyeceklerle birlikte köçö de içirir. Köçönün yapılışı şöyledir: Etli kemikler kaynadıktan sonra suyuna yarma ilave edilip pişirilir. Kâselere konduktan sonra sarımsak ve soğan ilave edilir.

Tutpaş hamurdan ve etten yapılan bir yemektir. İki masalda geçer. Sarı İyt (55) adlı masalda genç kız undan tutpaş yapıp et doğrayarak köpek kılığındaki kocasını ve onun ana babasını doyurur. Ösküs-Uul (103) adlı masalda zenginin karısı evinde tutpaş yaparken eve gelen davetsiz misafire yemeği ikram etmemek için gizler.

Erte, Erke, Ergek DepKarındaştar (68) adlı masalda geçen salamat yemeği ise un ve şekerle yapılan bir tür lapadır. Adı geçen masalda salamat yemeği kahramana güç verir. Kahraman bu yemeği yiyerek Celbegen'i öldürür.

Alakan la Onıñ Uuldarı (67) ve Bay Al Calçılar (91) adlı masallarda geçen *kazı-karta* yemeğinin yapılışı ise şöyledir: Atın kalın bağırsağının içi dışına çevrilir. Yağlı kısım içeride kalır. Bağırsaklar 30-40 cm. büyüklüğünde kesilir. 2-3 dakika sıcak suda bekletildikten sonra soğutulup yıkanır ve kesilir. İki tarafı iple bağlanıp iki saat pişirilir. Ateşten indirmeden 30-40 dakika önce atın ciğeri, böbrekleri, yüreği ve

yağı da pişen bağırsağa eklenip kaynatılır. Piştikten sonra üzerine sarımsak ve soğan konarak yenir.[54]

Talkan ise birçok masalda geçmesine rağmen Ösküs-Oolok (13) adlı masalda olayların akışına tesir eder. Bu masalda çiftçi bir delikanlıya yardım eden ayıya delikanlı talkan verir. Talkanı yiyen ayı delikanlının etinin talkandan daha lezzetli olacağını düşünüp delikanlıyı yemek ister.

Ç. İÇECEKLER

Altay masallarında içecek olarak *arakı, sak, köörçök, çegen, süt, ayrak, kımıs* ve *çay* geçer. Bunlardan adı en çok geçen içecek geleneksel yollarla yapılan ve sarhoş edici içki olan arakıdır. Onu takiben sütten yapılan ve ayrana benzeyen bir içecek olan çegen gelir. Dikkat çekici olan ise Türklerin geleneksel içkisi olan kımızın bu masallarda çok az geçmesidir. Kımız sadece Torko-Çaçak (98) adlı masalda geçer. Bu masalda kağanın eşi kocasına onu kımızla karşılayacağını söyler.

Altay masallarında adı geçen yiyeceklerden süt hem içecek hem de tasvir unsuru olarak kullanılır. Nehirler süt gibi akar, manevî değer verilmek istenen şeyler süt gibi olarak tasvir edilir.

Çalışmamızda yer alan masallarda arakı sayılamayacak kadar çok yerde geçer. Bu masallarda arakı; yapılan düğün ve eğlenceleri abartılı bir şekilde anlatmak için kullanılır. Bu düğün ve eğlencelerde nehir gibi içki hazırlanıp içilir. Hürmet gösterilen kahramanlara arakı, çööçöy içinde ikram edilir. İçkiyi içmeyen kahraman Üç Ösküs Karındaş (63) adlı masalda olduğu gibi onu sunana karşı hakaret etmiş sayılır. İçki bir zenginlik unsuru olarak 1 numaralı masalda görülür. Bu masalda kağan kızına dünür olan damat adayından bin matara içki ister. İçkinin kötülüğü ve sarhoş ediliciliği Kayçı-Mergen (4) ve Ker Cılan (76) adlı masallarda vurgulanır. Bu masallarda yılanlar bir adama sır emanet ederler. Adam sarhoş olunca sırrı ifşa ederler. Yılanlar onları cezalandırmaya gelince adam suçu içkiye atar. Rakıyı merak eden yılanlar rakı içince adama hak verip canlarını bağışlarlar. Benzer durum Karatıgan (94) adlı masalda da görülür. Bu masalda kağanla atını çalma hususunda iddiaya giren hırsız nöbetçileri sarhoş edip atı çalar. Nöbetçiler kağan tarafından ölümle cezalandırılırlar.

Kerik Baka (22) adlı masalda ise karıncalar yolunu kaybeden kurbağaya içki ikram eder. Kurbağa sarhoş olur.

---

[54] Altay Aş-Kursak, Gorno-Altaysk, 1995, s. 46.

Beşinci Bölüm

ALTAY MASALLARINDA KULLANILAN FORMELLER

1. BAŞLANGIÇ FORMELLERİ

Altay masallarının bir kısmında başlangıç formeli bulunmaz. Masala doğrudan giriş yapılır. Çalışmamızın metin kısmında yer alan 1, 2, 5, 7, 9, 10, 15, 17, 18, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 5, 55, 56, 58, 60, 63, 64, 65, 70, 72, 74, 85, 89, 93, 94, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105 ve 108 numaralı 53 masalda başlangıç formeli yoktur.

Başlangıç formeli bulunan masallardaki formeller daima geçmişte belirsiz bir zamanda masalın olaylarının geçtiğini ifadede kullanılır. Altay masallarındaki başlangıç formelleri sade ve tekerlemeli olmak üzere iki grupta incelenebilir.

a) Sade Giriş Formelleri

aa) Mınañ ozo'lu girişler

Mınañ ozo.../ *Bundan evvel...* 88, 91

Mınañ ozo emdigi kızıl tıttar, çetter öskölök tuşta... / *Bundan evvel şimdiki kızıl melez ağaçları, fidanlar yetişmekteyken...* 3

Mınañ ozo çakta... / *Bundan evvelki çağda...* 4

Mınañ ozo çañkır Altayda... / *Bundan evvel çakır Altay'da...* 19

Mınañ ozo ta kajı çakta bolgon kerek bolbogoy./ *Bundan evvel kim bilir hangi çağda olan olay.* 23

Mınañ ozo bir katap... / *Bundan evvel bir defasında...* 29

Köp çaktar mınañ ozo... / *Bundan çok çağlar önce...* 32

Köp, köp cıldar mınañ ozo.../ *Bundan çok çok yıllar önce...* 90

Mınañ ozo, ozo öylördö.../ *Bundan evvel evvelki zamanlarda...* 68

Mınañ ozo kök mejeliktiñ aldında.... / *Bundan evvel yeşil ormanın altında...* 69

ab) Ozo'lu veya ozogo çakta'lı girişler

Ozodo bistiñ Altayda.../ *Önceden bizim Altay'da...* 6

Bu kuuçında bolgon neme... sürekey ozodo bolgon./ *Bu masalda geçen olay... çok önceden olmuş.* 36

Ozodoñ ozo çañkır Altayda... / *Öncenin öncesinde çakır Altay'da...* 37

Ozo çakta Altay'da.../ *İlk çağda Altay'da...* 38

Ozo-ozo, ozo çakta.../ *Önce önce önceki çağda...* 48

Uzak-uzak ozogı çakta.../ *Uzak uzak önceki çağda...* 51

Ozogı tuşta, cebren çakta.../ *Önceki zamanda, eski çağda...* 53

Ozo ozo öylördö.../ *Eski eski zamanlarda...* 59

Ozogı çakta.../ *Önceki çağda...* 61, 81, 87

Ozo, ozo öylör tuşta../ *Önce önce önceki zamanlarda...* 67

Ozo-ozo Altayda.../ *Çok önceden Altay'da...* 74

Ozo tuşta.../ *Önceki zamanlarda* 83

ac) Purun-purun poltır'lı girişler

Burun-burun bolgon... / *Eski eski eskiden...*13

Burun-burun, ozo-ozo... / *Eski eski önceden..*71

Purun-purun poltır.../ *Eski eski eskidenmiş...* 72, 73, 80, 82, 92, 95, 106, 107

aç) Aldında'lı girişler

Aldında.../ *Önceden...* 16, 20

ad) Azıygı'lı girişler

Azıygı öylördö.../ *Önceki zamanlarda...* 33

ae) Cebren'li girişler

Cebren çakta Altayda.../ *Eski çağda Altay'da...* 43

Cebren çaktıñ öyinde../ *Eski çağın zamanında...* 54

b) Tekerlemeli giriş formelleri

Çalışmamızın metin kısmında yer alan masallardaki tekerlemeler çok işlenmiş ve iyi düşünülmüş daha doğrusu kıvrak bir zekânın ürünü değildirler. Bu tip formeller bulundukları masallarda hemen hemen birbirinin aynıdır. Anadolu masallarındaki benzerlerine göre daha az işlenmişlerdir. Altay masallarındaki tekerlemeli giriş formelleri taşıdıkları anlam açısından ikiye ayrılırlar.

Altay masallarındaki tekerlemeler, masaldaki olayların oluş anının geçmişin berisinde masalın anlatıldığı anın gerisinde olduğunu veya olayların yeryüzünün ya da yeryüzündeki nehirlerin, dağların ve bitkilerin oluşmaya başladığı dönemde olduğunu ifade ederler. Bunlar şunlardır:

Burun, burun poltı, burunanıñ o yanda emeniñ po yanda... 8

Önceden önceymiş, geçmişten evvel, şimdiden önce...

Purun, purun poltır, at purunanıñ beriyende poltır, oy emeniñ indijiyende poltır... 11

Eski, eski, eskidenmiş, önceki daha sonra, şimdiki daha önce olmuş...

Ozo-ozo, ozogı cebren çakta cer carılıp kök çıgarda, agaş carılıp bür ösköndö, kamçıbıla cer kezerde, kalbakbıla suu bölördö... 49

Önce önce, önceki çağda toprak yarılıp otlar çıktığında, ağaç yarılıp yaprağı büyüdüğünde, toprak kamçıyla kesildiğinde, kaşıkla su alındığında...

Cerdi bürkey kök özördö,	*Toprağı örten ot büyüdüğünde,*
Agaş bürkey bür cayılarda,	*Ağacı örten yaprak açtığında,*
Kamçıbıla cer kezerde,	*Yer kamçıyla kesildiğinde,*
Kayıkbıla suu bölördö... 52,	*Su kayıkla bölündüğünde, ...*

Purun, purun poltır. Purunnıñ inçiyende, emeniñ periyende. Kajañ suu akkalakta, cerdeñ ölöñ öskölöktö... 57

Önce, öncedenmiş. Geçmişten önce, bugünden sonraymış. Irmaklar akmak üzereyken, otlar bitmek üzereyken ...

Purun-purun pultur, şaşıltap tag büderde, şaalap süüg agarda, kalbakka kan pölerde, susku la sug pölerde... 62

Çok eskidenmiş, hışırtıyla dağ yaratıldığında, çağıldayarak su aktığında, kaşıkla kan bölündüğünde, kepçeyle su bölündüğünde, ...

Purun-purun boltır, mında oşorgon kijiler cok tuşta boltır, emee agaştar ösköölök tuşta boltır... 66

Çok eskidenmiş, burada oturan kişiler yokmuş, ağaçların büyüme zamanındaymış...

Purun-purun poltır, purunanıñ arıyında, emeniñ periyanda... 73

Çok eskidenmiş, geçmişin bu yanında, şimdinin o yanında ...

Ozogı çakta, kaçan emdigi kargandar enedeñ çıkkalakta, emdigi kayıñdar çaal kemine cetkelekte... 86

İlk çağda, şimdiki ihtiyarlar anadan doğmak üzereyken, şimdiki kayınlar fidan olmak üzereyken...

Purun-purun poltır, purınanıñ po nanda, emeniñ ol nanada, şaalap bolza sug agarda, susku la sug susarda... 96

Çok eskidenmiş, geçmişten sonra, şimdiden önceymiş, su şırıldayarak aktığında, kepçeyle su süzüldüğünde...

Altıgı canına ay çalıbas, ay karañuy agaş bütken, üstigi canına kün çalıbas, caan biyik tuular bütken, caş agajınıñ büri oñbos, caygı künde salkın tüşpes... 99

Alt tarafına ay ışığı vurmaz, karanlık ağaçlıklı, üst tarafına güneş ışığı vurmaz, büyük dağlarlı, yeşil ağacının yaprağı solmaz, yaz günlerinde rüzgâr esmez...

2. BAĞLAYIŞ (GEÇİŞ) FORMELLERİ

a) Dinleyicinin dikkatini artırmak için söylenen formeller. Bunlar Altay masallarında *bakar ki/ görür ki* anlamı taşıyan *körzö* ile başlayan ifadelerdir. Bu şekildeki formellerin sayısı oldukça fazladır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Öksoolok ugza kirip körzö matap cakşı kaat oşoytan. 2
Öksoolok eve girip bakar ki çok güzel bir kadın oturuyor.

Bu la körzö, tanış kara cılan örttin kiyninde kobortıp öskön kök ölöñniñ ortozınañ bajın kedeyte çıgarala, ... 3
Bir de bakar ki tanış kara yılan ateşten sonra yetişen yeşil otların arasından başını çıkartarak, ...

Andın kizek körzö Aza-kan oñ cok kiçeç nemiçek bolup mañdap stolniñ sırtına çıktı. 10
Sonra kedi bakar ki Aza-kan kusursuz küçük bir sıçan olup masanın üstüne çıktı.

Añçı kelele körzö, çın da ceti börü toştıñ üstinde ulıjıp oturat. 26
Avcı gelince bakar ki gerçekten de yedi kurt buzun üstüne oturmuş uluyorlar.

Örö körzö kayıñda sürekey caş bala oturdı. 59
Yukarı bakar ki kayın ağacında çok güzel bir genç kız oturuyor.

Bir katap añdap cürele körzö kıymıraşkan albatılu caraş örgöö turat. 60
Bir defasında ava çıktığında bakar ki hareketlenen halkı olan güzel bir saray duruyor.

Kele kele körzö, biyene cerde balar oynavaktener boltır. 66
Geldiğinde bakar ki bir yerde çocuklar oynuyor.

Baza la körzö, mürgüül bojop, ulus canarga turgan emtir. 70
Tekrar bakar ki dua bitip insanlar dönüyormuş.

Körzö, ne bolzın, çirik cadıktıñ oodıktarı. 83
Bakar ki ne olsun, çürük ağaçların parçaları.

Çıgarıp alala, körzö, içinde katu-katu kırlu neme. 86

Çıkarıp alınca bakar ki içinde sert köşeli bir şey.

Körzö, suuda caan küp agıp keletken... 98

Bakar ki nehirden büyük bir küp akıp geliyor.

b) Kahramanın çıktığı yolculukta ne kadar yol aldığını belirten tekerlemeli sözler de masal ortasında geçişi sağlayan formellerdendir. Bu sözlerde anlatıcı daha çok kahramanın ne kadar süre yol aldığını, kaç dağ ve kaç nehir aştığını söyler. Kahramanın ne kadar yol aldığı *ança-mınça* sözleriyle ifade edilir.

3. AYNI OLAYIN TEKRARINDA KULLANILAN FORMELLER.

a) Bir varlığın tasvirinde kullanılan formeller.

aa) Genç Kızlar Aya ve Güneşe Benzetilir:

Karatı-kaannıñ arı körzö, ay çıraylu, beri körzö, kün çıraylu Erke-koo kızı turdı. 50

Karatı-kaan'ın ileriye baksa ay şekilli, beriye baksa güneş şekilli Erke-koo adlı kızı duruyordu.

Bir coktu kijide ayga tüñey altın tanalu, künge tüñey kümüş tanalu, carım boydıy kabaktu, kızıl-maral çıraylu, arı körzö, ay keberlü, beri körzö, kün keberlü caraş kısbar bolgon. 59

Bir yoksulun aya benzer altın düğmeli, güneşe benzer gümüş düğmeli, hilâl kaşlı, yaban gülü yüzlü, ileri baksa ay şekilli, beri baksa güneş şekilli bir kızı varmış.

ab) Dev tasvirleri aynı kelimelerle yapılır.

Altay masallarında dev karşılığı olarak geçen Celbegen yedi başlı ve aç gözlü olarak tasvir edilir. Bu masallarda Celbegen şu formel kelimelerle tasvir edilir.

Ceti baştu ceek Celbegen.../ *Yedi başlı şeytan Celbegen*... 52

Ceti baştu Celbegen... 60, 68, 84, 85/ Yetti baştu Celbegen...71/ 81/ *Yedi başlı Celbegen*

Ceek Celbegen.../ *Şeytan Celbegen*... 52

Celber Celbegen.../ *Dağınık Celbegen*... 68

Celbegen dep cuduma../ *Celbegen adlı aç göz*... 68

Cutpa Celbegen.../ *Aç gözlü Celbegen*... 83

ac) Yoksulların evlerinin tasviri aynı şekilde yapılır.

Arı canıñ katap körzö cürekçe ayıl turat, cülüñçe ış çıgat. 59

İleri doğru bakar ki ip kadar dumanı çıkan küçük bir ev.

... col ortozında cürekçe ayıl turgan, cülünçe ış çıgıp turgan. 67

... *yol ortasında küçücük bir evden ip kadar duman çıkıyordu.*

... caan ayıl turat. Tündüginең kıp-kızıl calbıştu ış çıgat. 69

... *büyük bir ev duruyordu. Bacasından kıpkızıl alevli duman çıkıyordu.*

ad) Günün herhangi bir vaktini belirtmek için kullanılan için formeller:

Altay masalarında günün hangi vakti olduğunu belirtmek için güneşin yeryüzü şekillerindeki durumu dikkate alınarak söylenir.

Kün tüşteң kıya berdi. / *Gün öğleyi geçti.* 14

Çay oygonıp keler bolzo, kün cañı la kırdañ carkındalıp çıgıp kelgen. / *Yaban horozu uyandığında güneş kırın üstünden henüz parlayarak doğuyordu.* 19

Kün badıjında köl cıltırayt. / *Gün batışında göl parlıyordu.* 22

Tuu arı canınañ kün öksöp çıkkalakta... / *Dağın öte tarafından güneş doğup yükselirken...* 25

Tañ carıp, kızıl kün Ak-Kajattıñ üstine oynoy bererde... / *Tan aydınlanıp, kızıl güneş Ak-Kajat'ın üstünde oynamaya başladığında...* 48

Erten tura kızıl künniñ çogı Eski-Bayattıñ üstine oynoy lo berze, men kelerim. / *Yarın sabah kızıl güneşin ışığı Eski-Bayat'ın üstüne vurmaya başladığında gelirim.* 51

İçegenniñ oozına kün çarçap tiyiple kelerde... / *Mağaranın ağzına güneş ışığı vurduğunda...* 59

Ertingizinde kün kırlardıñ köksine tiyip kelerde... / *Ertesi gün güneş kırların göğsüne vurduğunda...* 61

Erten kün kırdañ ködürilze... / *Yarın güneş kırı aştığında...* 98

b) Altay masallarında zamanın geçişi belli formellerle ifade edilir.

ba) Geçen zamanın fazla olmadığı *ança-mınça* şeklinde söylenir.

... ança-mınça barala... / *biraz giderek...* 3

Ança-mınça bolbodı. 4, 56, 59, , 85, 100, 101/ Ança mınça bolboy turup... 5, 59, 83, 97/ Ança-mınça bolboy... 12 / Ança-mınça bolboy cadıp... 59/ *Çok zaman geçmedi.*

Ança-mınça bololo... 49/ Ança-mınça bolgon kirede... 61 / Ança-mınça öy ötti. 68/ *Bir zaman geçtikten sonra.../ Kısa bir zaman geçti.*

bb) Çok fazla zamanın geçtiği *kança* ile ifade edilir.

Altay Türkçesinde *kança* kelimesi *Kaç? Ne kadar?* Anlamlarına gelir. Masallarda da bu anlamının yanı sıra *sayısız, çok* anlamlarında da kullanılmaktadır. Kelime ikinci anlamıyla formel olarak masallarda şu şekillerde geçer:

Kança künder ötkön kiyninde... / *Sayısız günler geçtikten sonra...* 3

Kança öy ötkön sonıñda... / *Sayısız zaman geçtikten sonra...* 4

Anayıp bir kança öy ödördö... / *Böylece bir zaman geçtikten sonra...* 6

Kança kirezi öy ötkön bolbooy.../ *Ne kadar zaman geçti bilinmez...* 48

... eptü-cöptü curtaganınañ ala kança aylar aylandı, cıldar cılıştı bolbooy... / *Huzurlu yaşamaya başladığından itibaren sayısız aylar dönüp gitti, yıllar kayıp gitti bilinmez...* 48

Onıñ kiyninde ta kança kirezi öy ötti bolbooy. / *Ondan sonra ne kadar zaman geçti bilinmez.* 48

Kança aylar künder ödüp turat bolboy. / *Sayısız aylar günler geçti.* 51

Kança cıldar ödördö... / *Sayısız yıllar geçtikten sonra...* 68

Kança-kança çak ötti. / *Sayısız çağ geçti.* 95

Kança cıldıñ turkınına... / *Sayısız yıllar boyunca...* 101

c) Altay masalarında kahramanın yolculuğu sırasında aldığı mesafe belli formellerle ifade edilir.

Masal kahramanının yolculuğunda aldığı mesafe sayı belirtilmiyorsa kança veya kança-kança şeklinde, sayı belirtilecekse kahramanın geçtiği dağ ve nehir sayıları verilir. Örnekleri şu şekildedir:

... kança suulardı keçti bolboy. / *... sayısız nehirler geçti.* 50

... kança-kança suular keçet, kança-kança tuular ajat. / *... sayısız nehirler geçti, sayısız dağlar aştı.* 55

Kança-kança kırlar aştı, kança kança suular keçti. / *Sayısız kırlar aştı, sayısız nehirler geçti.* 56

Ceti tüñey kara talay keçti, ceti tüñey kara tayga aştı. / *Birbirine benzer yedi kara nehir geçti, birbirine benzer yedi kara dağ aştı.* 59

Ceti tayga aştıs, ceti talay keçtis. / *Yedi dağ aştık, yedi nehir geçtik.* 59

Elçiler celiş bile ceti tayga aştı, ceti talay keçti. / *Elçiler at sürerek yedi dağ aştı, yedi nehir geçti.* 59

4. BİTİŞ FORMELLERİ

Altay masallarının 26 tanesinde (9, 11,12,14, 21, 32, 35, 43, 44, 54, 55, 61, 62, 64, 74, 76, 77, 83, 84, 86, 94, 98, 99,105, 107, 108) bitiş formeli yoktur.

Bazı bitiş formelleriyse hem ani bitiş hem de çıplak bitiş formellerinin özelliklerini taşırlar. Bu durum *kap-şöök* veya şöök kelimeleriyle biten masallarda görülür. (75, 77, 82, 92, 93)

Bitiş formeli bulunan masallardaki formeller ise şu şekildedir:

a) Çıplak bitiş

Altay masallarındaki çıplak bitişler kahramanın zengin olması, mutlu bir ha-

yata kavuşması ve kendisiyle birlikte yakınlarının da kavgasız mutlu bir yaşama kavuşması ile biten ifadeler üzerine kurulu formellerdir. Bu tip bitiş formellerinde baylap/ *zenginleyip*, aynık, cakşı nacılar bolup/ *ayrılmaz, iyi dostlar olup*, eptü-nak curta-/ *mutlu huzurlu yaşa-*, ırıs/ *mutluluk*, amır-ençü/ *rahat nuzurlu*, ezen-amır/ *sağlıklı mutlu*, amır-ençü/ *rahat huzurlu*, eptü-cöptü/ *dostluk içinde*, cırgap-sayrap curta-/ *keyifli eğlenceli yaşa-*, bayıp, cırgap curta-/ *zenginleyip neşe içinde yaşa-*, paylap-suglap cada-/ *zengin olup yaşa-*, avır curta-/ *rahat yaşa-*, argalu cada-/ *mallı mülklü yaşa-* ... gibi ifadeler yer alır.

aa) Yoksul kahramanların zengin olmasıyla biten formeller:

Mında cıl kelip ertenin oñnovin içtiler. Bide krestyanıñ oçı uulı baylap süüglep cada bardı./ *Burada, bir yılın nasıl geçtiğini anlamamışlar. Köylünün yoksul oğlu zengin olup, mutlu yaşamış.* 10

... Teke-boro attu Tektemey dep kiji açap Karatı-kaandı ceñip, albatılu, bay cööjölü bolup kalgan./ ... *Teke-boro atlı Tektemey adlı kişi aç gözlü Karatı-kaan'ı böylece yenip, tebaası olmuş, malı mülkü olmuş.* 69

Maldı aydadı, ozodoñ on artık yatti. Baylarnıñ malı coktular aldı, yakşi paylap yada verdi./ *Hayvanı otlatıp on kat çoğaltmışlar. Zenginlerin malını yoksullar almış, güzel, rahat yaşamışlar.* 81

Argaçı tort coksırayla, art-uçında kara kölgö tüjüp öldü. Coktu Mekeçi argalu cada berdi./ *Argaçı iyice yoksul düşüp, en sonunda kara göle düşüp ölmüş. Yoksul Mekeçi hali vakti yerinde yaşamış.* 102

ab) Kahramanların dostluk ve barış içinde yaşadığını ifade eden formeller

... caman-cakşını körüjer, adaanga kirijer, aynık, cakşı nacılar bolup, al sanaaları carıy bergen, onoñ arı curtay bergiledi./ ...*iyiyi, kötüyü görmüşler, birbirlerini koruyup, çok iyi geçinen, iyi dostlar olup, huzura kavuşup, ondan sonra rahat yaşamışlar. 25*

Közödöy lö Ay-Aru deze curt catkan el-conlo kirijip-çıgıjıp, öön-bökön cogınañ ayıldajıp, boy-boyı ortodo eptü-nak curtay berdiler./ *Közödöy'le Ay-Aru ise halkla birlikte kavgasız, nizasız komşuluk yapıp, mutlu, huzurlu yaşamışlar.* 48

Anañ arı onço karındaştar, camandaşpay, kıya körüşpey, sayrap-cırgap cada berdiler./ *O günden sonra bütün kardeşler birbirine kötülük yapmadan, kötü gözle bakmadan , mutlu huzurlu yaşamışlar.* 68

Ösküs ool kaynızınıñ alında polgon kereni, nemeni taştap, kaynılu-küyeli polcadaverkanır.**ŞÖÖK**/ *Ösküs Ool,kaynatasının önceden işlediği bu kabahati bağışlayıp,kaynatalı, damatlı yaşamışlar.* ***ŞÖÖK!*** 77

Olordıñ ortozında bir de öön-bökön cok bolup curtagılay berdi./ *Onların arasında bir kez olsun huzursuzluk çıkmadan yaşamışlar.* 89

ac) Kahramanların mutlu bir yaşama kavuşmasını ifade eden formeller

Arık-Bökö kögö lö Erke-Koogo el-condı başkarıp cadarına sürekey caan ırıs boldı./ *Arık-Bökö ile Erke-Koo'nun halkı yönetmesi mutluluk getirmiş.* 50

Ak-Köböñ baatır la	*Ak-Köböñ bahadırla*
Altın-Oymok abakay	*Eşi Altın-Oymok*

Albatı-condı başkarıp — *Halkı yönetip,*
Amır-ençü curtay berdiler. — *Rahat, huzurlu yaşamışlar.* 52

Adı-Cok baatır Ak-kaannıñ örgöözine kelip oturdı, algan eş-nököri Ak-Çeçekle, el albatızın başkarıp, ezen-amır curtay berdi./ *Bahadır Adı-Cok Ak-kaan'ın sarayına oturmuş, eşi Ak-Çeçek'le halkı yönetip, mutlu, huzurlu yaşamışlar.* 53

Onoñ arı olor üçü amır-ençü curtay berdiler./ *Ondan sonra üçü rahat, huzurlu yaşamış.* 56

Onoñ arı ürgülcige albatı conın, ak malın baştap, çındık caraş eş-nökör ile eptü-cöptü curtay berdi. / *Ondan sonra sonsuza kadar halkını, malını yönetip, çok güzel eşiyle rahat, huzurlu yaşamış.* 59

Ösküs-Uul baydıñ ar-cööjözin coktu uluska ülep berele, Emey-Aru emegenile eptü-cöptü curtay bergen./ *Ösküs-Uul bayın servetini yoksullara paylaştırıp, kendisi de Emey-Aru eşiyle huzurlu yaşamış. 60*

Eki karındajı ayıldarına cana berdi. Mınayda codrolu cerge con curtadıp, bargaalu cerge mal turguzıp, üç ösküs karındaş cırgap-sayrap curtap kaldı./ *İki kardeş evlerine dönmüşler. Kuş kirazının yetiştiği yere halk yerleştirip, otlu yere hayvan salıp, üç öksüz kardeş mutlu, huzurlu yaşamışlar. 63*

Anayıp, Aduçı coktu kijiniñ balazıla ırıstu cada berdi./ *Böylece Aduçı yoksulun kızıyla huzurlu bir ömür sürmüş.* 90

Kara-moñıs işpekçi çakşı çat tura bergen./ *Çalışkan Kara-Moñıs huzurlu yaşamış.* 96

Kargan emegen açap bütken Karatı-kaandı onoyıp cengen dejet. Onon ayrılgan altay albatı cerdiñ üstinde amır cada bertir./ *İhtiyar kadının zâlim yaratılışlı Karatı-kaan'ı yenmesi (halk içinde) anlatılmış. Ondan (Karatı-kaan'dan) kurtulan halk Altay üstünde huzurlu yaşamış. 97*

Olordıñ cööjölörin, ajı-malın albatıga ülep berdi, boyı deze Kuykaçıla ekü eptü-cöptü curtay berdi./ *Onların servetlerini, tahıllarını, hayvanlarını halka paylaştırıp, kendiyse Kuykaçı'yla huzurlu, rahat yaşamış. 100*

ad) Kahramanların hem zengin hem de mutlu bir hayata kavuşmasını ifade eden formeller

Çıçalkay tört akazıla, enezile kojo maldu-aştu, calçılarlu, bayıp, cırgap curtay berdiler./ *Çıçalkay dört ağabeyi ve anasıyla birlikte mallı mülklü, ırgatlı, zengin ve mutlu yaşamış.* 67

Ösküs-Uul baydıñ cööjözin coktularga ülep berele, boyı sayrap curtay berdi./ *Ösküs-Uul zenginin servetini yoksullara paylaştırmış, kendisi de mutlu yaşamış.* 103

b) Devam Eden (İleriye Giden) Bitiş Formelleri

Çalışmamızda yer alan masallar içinde bu bitiş formelini taşıyan üç masal mevcuttur.

Onoñ beri çımalılar ol keze tartıp kurçangan kurların çeçpegen, bügünge cetire cüriler. Olor emdige cetire toyo ajangalak dep aydıjat./ O günden beri karıncalar sıkıca kuşandıkları kuşaklarını çözmemişler, bugüne kadar yaşamışlar. Onlar şimdiye dek doyana kadar yiyorlar denir. *22*

Onoñ beri Altın-Kajıktıñ tebeezine çak tüşpegen, töröline cuu kirbegen, cañıs kök uyınañ çımalıdıy uylar kıymıragan, cañıs ölö beezineñ cüs ajıra mal öskön, olordı Altaydıñ tuularına kabırıp cürgen, albatını kündülep cürgen./ O günden beri Altın-Kajık hiçbir felaketle karşılaşmamış, anayurduna düşman girmemiş, tek boz ineğinden karınca gibi çok inek olmuş, tek alaca kısrağından yüzden fazla kısrak olmuş, Altın-Kajık onları Altay'ın dağlarında otlatmış, halkını beslemiş. *58*

Çelmeş deze emdige cetire Altayda curtap cat, onıñ cürümine bir de kiji çaptık etpey turu./ Çelmeş ise şimdiye kadar Altay'da yaşıyor, hayatına kimse kötülük etmiyor. *87*

c) Özetleyen Bitiş Formelleri

Çalışmamızın metin kısmında yer alan masallardaki 'Özetleyen Bitiş Formellerini' iki ayrı gruba ayırdık. Bunlardan birincisi masalın temini özetleyen cümlelerle biten masallardır ki bu tipte üç masal mevcuttur. 15 numaralı masalda eğer köpek Erlik'e inanmamış olsaydı nelerin olacağı anlatılır. 49 numaralı masalda mutlu olmak için cömert olmanın önemi vurgulanır. 88 numaralı masalda ise zenginlerin anlayışsızlığı üzerinde durulur.

İyt Erlikti kuday kelgençe kijige cuuktatpagan bolzo, bu la kiji möş agaştıy möñkülük bolor edi. Uzak caş cajaar, as baldar azıraar edi./ *Köpek Erlik'i tanrı gelene kadar yaklaştırmamış olsaydı, insan çam ağacı gibi ebedî olur, uzun ömür yaşar, az çocuk büyütürdü.* 15

Kijini caman körbös, açaptanbas kerek. Ol tuşta ırıstu bolorıñ./ *İnsanı kötü görüp, aç gözlülük etmemek gerek. İşte o zaman mutlu olursun.* 49

Bay ulus kezikte kokır bilbes degen neme ol boltır./ *Zenginler bazen şakadan anlamaz, dedikleri buymuş.* 88

Özetleyen bitiş formelleri içinde yer alan ikinci grup ise daha çok hayvan masallarında görülür ve adı geçen hayvanların belirgin özelliklerini nasıl kazandıkları veya hayvanlar arasındaki ilişkilerden bahsedilir. Bu tip formelleri 25 masalda (16, 17, 18. 19, 20, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 78, 85, 104) tespit ettik. Bunlardan bazıları şunlardır:

Onoñ lo beri çaydıñ közi kızıl bolup artıp kaltır./ *O günden beri yaban horozunun gözü kızıl kalmış.* 16

Onoñ lo beri çay la turnalar nacılaşpas bolup kalgan emtir./ *O günden beri*

yaban horozu ve turnalar dostluk etmez olmuşlar. 19

Ol lo boyınça koyonnıñ kulaktarınıñ bajı la agastıñ kuyrugınıñ bajı karalu bolup artıp kalgan./ *Böylece tavşanın kulaklarının başıyla kakımın kuyruğunun ucu kara olup kalmış.* 29

Onoñ lo beri bökönök tili cok artıp kalgan./ *O günden beri sivrisinek dilsiz kalmış.* 30

d) Ani bitiş formelleri

Çalışmamızın metin kısmında yer alan masalların on tanesi (13, 66, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 106, 107) ani bitiş formeliyle bitmektedir. Bu formeller 'bojodı/ *bitti*, çeyik *ye/ bitti, bu kadar*, şöök/ *çök*, kap-şöök/ *iyice çök*' şeklindedir.

Ayu ölgön. Tülgü le Ösküs-Oolok ayunı ötörip soyıp ülejip, edini cep salgan. Çeyik *ye!/ Tilkiyle Ösküs-Oolok ayıyı öldürüp, derisini yüzerek etini yemiş. İşte bu kadar!* 13

Bo cajına coktu apşıyak-kurtıyak beyijektü, nektü, ugrıjılerni sogoton "tak-tuk tayaaştu" cada ber kaltırlar. Kuday coktug kijilerni köp bolvin, bolıja bertir. Kap-çöök!/ *Bu yaşlarına kadar yoksul yaşayan intiyar karı-koca yok yerden kısrak, inek ve hırsızları döven "tak-tuk baston" sahibi olmuşlar. Tanrı yoksullara yardım etmiş. Kap-çöök!* 66

Anası şirüü toyını toylodı. Togus yılga toy boldı. Tayga oşkoş et boldı. Emi curtay cet. Bojodı./ *Anası dillere destan düğün yapmış. Düğün dokuz yıl boyunca sürmüş. Dağ gibi et yığılmış. Çok sert içkiler sunulmuş. Şimdi onlar yaşıyorlar. Bitti.* 71

Alında andugu Ces sırvaktar, tagnıñ eeleri, köp bolgon deştiler. Kap-şöök!/ *Önceden dağ iyeleri olan bu bakır tırnaklar çokmuş denilir. Kap-şöök.* 72

Ilar pay cadara cepsengendin pere cüs cıl ödö kaldı, pay catkanarı cok poldı. Apşıya şagan polup terge şıgaverdi, kurtıya paga polup kölgö kaliydi. **KAP ŞÖÖK!**/ *Onların zengin bir hayat sürme isteğinin üzerinden yüz yıl geçmiş, fakat zengin hayata kavuşamamışlar. Yaşlı adam yıldız olup göğe çıkmış, karısı kurbağa olup göle dalmış.* ***KAP ŞÖÖK!*** 73

ŞÖÖK/ *ŞÖÖK!* 76

Apşıyak sagıjı carıp, avır cada pertir. **ŞÖÖK!**/ *İhtiyar rahatlayıp, huzurlu yaşamış.* ***ŞÖÖK!*** 79

Eme ay tolo polgondo, körzö, ayda, ceti paştu celven turcıt, aañ alında tal kavınsap oolaş turcıt. **ŞÖÖK!**/ *Ay dolunay olduğunda, bakarsanız yedi başlı Celven ve tuttuğu çocuk görünürmüş.* ***ŞÖÖK!*** 80

Kızıjak, anı körgön kiji, ugge kelip cooktanı şörşök polkan. **ŞÖÖK!**/ *Bunu gören küçük kızın gelip evde anlattığı masal olup kalmış.* ***ŞÖÖK!*** 106

"Orvo, orvo küşsin ma?" – tep, itpeş suranı, orvo, "oyut, oyut" – tep, kolını tövörtin ködörip örö celveni, itpeş tooskan. **ŞÖÖK!**/ *Tokmak: "oyut, oyut" diye elini yukarı kaldırıp vurunca, itpeş parçalanmış.* ***ŞÖÖK!*** 107

e) Şahsî Bitiş Formelleri

Altay masallarındaki şahsî bitiş formelleri 'Olay Yerinden Gelmek (Teminat Formelleri)' veya masalı kendi âlemine gönderen formellerle sınırlıdır.

a)Olay Yerinden Gelmek formeli iki masalda görülür. (57, 95)[55]

Ol ak kölniñ cagazına ak cerin depkep agaş tura turustanpoltırlar, cek cerni depkep tevir tura turgusalkep (turguzup salıp kelip) baylap-suglap cada pertirler. Men andın peri nan iydim, lar anda curtap cada kaldı./ *O gölün kıyısındaki açık yere ayaklarıyla vurup ağaç ev yapmışlar, sert yere ayaklarıyla vurup demir ev yapmışlar. Zengin olup, huzurlu, rahat yaşamışlar. Ben geri döndüm, onlar orada kalıp yaşamaya devam ettiler.* 57

Tepşiniñ tüvi tozıle berdi. Togus künniñ zoonda kalık taralıştı. Men deze andak ta oynodım, oynop-çirgalıp çırgat cat kaldım./ *Ağaç tepsinin dibi delinmiş. Dokuzuncu günün sonunda halk dağılmış. Ben de orada olup, oynadım, eğlendim.* 95

b) Masalı kendi âlemine geri gönderen formel bitiş ise yalnızca bir masalda mevcuttur. Esasında *şöök* ve *kap-şöök* ifadeleriyle biten masalların tamamı bu gruba girmektedir. Fakat anlatıcının bu durumu doğrudan ifade ettiği masal sayısı yalnızca birdir.

Pay polgon apşıyak cok kiji polıp ölkan, cok polgon apşıyak tazebay polup artkan. Çörçök takpay polıp, kaylıktap kaltı, taş bolıp çöñe berdi./ *Zengin olan ihtiyar, yoksul olarak ölmüş, yoksul olan ihtiyar ise zengin olmuş. Masal yonga olup kayıp gitti, taş olup battı.* 8

T.M. Sadalova masalcının olay yerinden ya da masal ülkesinden dönüşünü şamanın ayin sonrasında çıktığı kutsal yolculuktan dönüşüne benzeterek bu konuda şunları söyler: Onların her ikisi de seyahati kendileri yapmıştır: Şaman, insanın ruhunu ararken yukarıdaki dünyaya çıkar veya alttaki dünyaya iner; masalcı/anlatıcı, masal kahramanlarının peşinden gerçek dışı dünyaya gider ve onların ne yapmakta olduklarını görürler. Şamanın ve masalcının geri dönüşü, aynı şekilde gerçekleşir. [56]

5. ÇEŞİTLİ FORMEL UNSURLARI

Sayılar:

Türk masallarında formel değeri taşıyan sayılar 3, 7 ve 40'dır. Altay masallarında 40 sayısı yalnızca bir masalda görülür. 80 numaralı masalda genç bir kızın kırk odası vardır. Altay masallarında bir masaldaki sayı formelleri aynı masal içinde genellikle paralellik gösterir. Meselâ *Bay ve Calçılar* masalında altı ve altan/ altmış

[55] Altay masallarında anlatıcının olay yerinden gelmesiyle ilgili bitiş formelleri için bk. İbrahim Dilek, "Çalkandu Masallarında Bitiş Formeli Olarak Anlatıcının Masal Ülkesinden Dönmesi", Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 26-28 Mayıs 2000, Kültür Bak. Yay. , Ankara, 2002, s. 257-265.

[56] T.M. Sadalova, Altayskaya Narodnaya Skazka Etnofolklomıy Kontekst i Svyazi Drugimi Janrami, Gomo-Altaysk, 2003, s. 138.

Dr. Mehmet Çekiç
Türk Halk Bilimi

sayıları, *Carım-Kulak* masalında ise ceti/ yedi ve ceten/ yetmiş sayıları masal içinde birbirini takip eden cümlelerde kullanılır.

Altay masallarında 2, 3, 5, 6, 7, 9, 30, 60, 70 ve 90 sayıları sıkça kullanılır. Buna mukabil 36, 62, 66 gibi akılda kolay kalmayacak ve Türk masallarında da sıkça geçmeyen sayılar da kullanılır. Altay masallarındaki formel sayılar ve onların kullanılışı şu şekildedir:

a) 2 sayısı

Anadolu masallarında genellikle formel olarak kullanılmayan 2 sayısı Altay masallarında çoğunlukla göz, kulak, yanak, ayak, şakak... gibi insan uzuvlarını ifade ederken kullanılır. Bunların dışında bu sayının otuz sekiz yerde kullanıldığını tespit ettik. 2 sayısı daha çok yiyecek ve hayvanları ifade ederken kullanılır:

İnsanla İlgili Olanlar:

2 kardeş (5, 56, 58, 63, 67, 68, 72, 84, 86, 87, 88, 92, 100, 102), 2 ihtiyar (6, 50, 54, 69), 2 kız (24, 68, 72, 90), 2 bacanak (48, 88), 2 damat (38), 2 abla (55, 57, 82), 2 çocuk (5, 59, 64, 104), 2 arkadaş (50, 58)

Hayvanlarla İlgili Olanlar:

2 saksağan (3, 25, 57), 2 sıçan (3, 49), 2 keçi (4, 67, 68), 2 koyun (4, 67, 68), 2 inek (4, 6, 67, 100), 2 yılan (4, 50), 2 baştankara (4) , 2 kartal (5), 2 doğan (38), 2 baykuş (50) , 2 ördek (57), 2 ayı (58), 2 kuzgun (58), 2 sincap (64), 2 kaz (66)

Zamanla İlgili Olanlar:

2 gün (2, 4, 23, 56, 63, 86, 87), 2 yıl (86), 2 ay (17, 95), 2 hafta (17)

Yiyeceklerle İlgili Olanlar:

2 yumurta (4), kurut (6), 2 top tereyağı (6)

Eşyalarla ilgili Olanlar:

2 kadeh (4), 2 güğüm (58), 2 çakmaktaşı (58)

Tabiat Unsurlarıyla İlgili Olanlar:

2 vadi (5, 43), 2 dağ (5, 49), 2 nehir (49), 2 kır (85)

İş yapma:

2 yarış (58)

b) 3 sayısı

İnsanla İlgili Olanlar:

3 oğul (10, 48, 67, 68, 81, 86), 3 kız (55, 82), 3 kardeş (63, 67, 68, 74, 84, 86, 87, 95), 3 çocuk (26, 57), 3 arkadaş (50), 3 gelin (63, 86), 3 yenge (86)

Hayvanlarla İlgili Olanlar:

3 at (53), 3 ayı (63), 3 ördek (63)

Zamanla İlgili Olanlar:

3 gün (2, 14, 19, 23, 38, 63, 69, 80, 86, 98, 100, 101), 3 ay (63, 95), 3 yıl (5, 39, 41, 43, 71, 80, 86, 92, 98)

Eşyalarla ilgili Olanlar:

3 kat elbise (50), 3 kat keçe (50), 3 bileği (59), 3 ok (50)

Tabiat Unsurlarıyla İlgili Olanlar:

3 nehir (67), 3 dağ (67),

Diğerleri:

3 yarış/emir (48, 56, 59), 3 kuyu (6), 3 mağara (63), 3 hisse (6), 3 adım (25). 3 gök (50), 3 ırgat (53), 3 ev (63)

c) 7 sayısı

İnsanla İlgili Olanlar:

7 çocuk (25, 88, 97), 7 kız (89), 7 bahadır (56, 59, 60, 68, 79, 82, 85)

Zamanla İlgili Olanlar:

7 gün (: 6, 17, 26, 61, 63, 91, 98, 99), 7 yıl (eğlence) (50, 52, 63)

Tabiat Unsurlarıyla İlgili Olanlar:

7 vadi (5, 63, 78), 7 dağ (5, 54, 59, 67, 84), 7 nehir (53, 54, 59, 60, 67, 84, 91), 7 renkli gökkuşağı (50)

Olağanüstü varlıklar:

7 başlı Celbegen (52, 60, 68, 79, 82, 85)

Diğerleri:

7 yol kavşağı (43, 54), 7 kurt (7, 26), 7 yumurta (25), 7 araba (63), 7 tüccar (63, 99), 7 ırgat (91)

ç) 9 sayısı

Zamanla ilgili olanlar:

9 gün (4, 25, 63, 95), 9 ay (63, 80), 9 yıl (71, 95)

Tabiat unsurlarıyla ilgili olanlar:

9 dağ (84, 87), 9 nehir (84, 95), 9 vadi (87)

Hayvanlarla ilgili olanlar:

9 kurt (24), 9 deve (87)

Diğerleri:

9 kat elbise (88), 9 perde (56), 9 arşın çukur (85), 9 öküz derisi (85)

Yukarıda verilen sayıların dışında Anadolu masallarında çok sık görülen 40 sayısı Altay masallarında formel sayı olarak görülmez. Bu sayının yerini 30 ve 60 sayıları almıştır.

30 sayısı:

Zamanla ilgili olanlar:

30 gündüz/gece (50, 63), 30 yıl (52, 99),

Tabiat unsurlarıyla ilgili olanlar:

30 dağ (63), 30 nehir (63)

Hayvanlarla ilgili olanlar:

30 deve (87), 30 tilki (101), 30 geyik (101), 30 kunduz (101)

60 sayısı:

Zamanla ilgili olanlar:

60 yıl (99)

Tabiat unsurlarıyla ilgili olanlar:

60 dağ (61), 60 nehir (61), 60 ağaç (81)

Hayvanlarla ilgili olanlar:

60 geyik (62), 60 ayı (71), 60 aygır (68, 91)

Eşyalarla ilgili olanlar:

60 kova (64), 60 kulaş (halat) (60)

Diğerleri:

60 mağara (59), 60 *ev* (68), 60 kamp (68), 60 kukla (81), 60 kopuzcu (91), 60 türkücü (91), 60 çubuk (91), 60 köşe (saray) (101)

Zaman:

Altay masallarında zamanla ilgili formeller genellikle gün, ay, yıl ve yaşı nitelerler. Burada günle ilgili olarak şunu söylemek gerekir: Altay Türkleri 24 saatlik zaman dilimi karşılığında *kün* kelimesini kullandıkları gibi *gece–gündüz* anlamında *konok* kelimesini de kullanırlar. Biz konok'u da gün kelimesinin içinde değerlendirdik. Saat, gece ve asırla ilgili formeller ise Altay masallarında hiç geçmez. Bizim tespit ettiğimiz zaman formelleri şu şekildedir:

Kün/ Gün:

üç kün/ *üç gün* (48, 101), üç konok/ *üç gün* (69), beş konok/ *beş gün* (63) , altı kün/ *altı gün* (56, 90), ceti gün/ *yedi gün* (99, 91, 98), odus kün/ *otuz gün* (63)

Ay/ Ay:

altı ay (52), togus ay/ *dokuz Ay* (63)

Cıl/ Yıl:

ceti cıl/ *yedi yıl* (52, 63)

Caş/ Yaş:

altı caş/ *altı yaş* (63), altan caş/ *altmış yaş* (63), altan segis caş/ *altmış sekiz yaş* (63), ceten caş/ *yetmiş yaş* (59, 63), altı cüs caş/ *altı yüz yaş* (59), beş cüs caş/ *beş yüz yaş* (59)

Renkler:

Altay masallarında geçen renkler kızıl/ ceeren (kızıl), sarı, kara, küreñ (kahverengi), cajıl (yeşil), kök (yeşil, mavi) ile sınırlıdır. Bu renkler çinde kök kelimesi yeşil/ mavi anlamında olduğu halde bazı hayvanları nitelerken boz anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanında Türk masallarında ve folklorunda çok sık geçen ak kelimesi hemen hiç kullanılmaz. Bazen iki rengin beraber kullanılmasıyla birlikte çeşitli ara renklerin de (kara-kök, kara küreñ, kuu sarı, ak-sarı) sıfat olarak kullanıldığı görülür. Altay masallarındaki renkler ve niteledikleri şunlardır:

Kızıl:

kızıl torko arçuul/ *kızıl ipek bez* (53), kızıl eñir/ *kızıl akşam* (4, 5, 86), kızıl kol/ *kızıl el* (55), kızıl maral/ *kızıl yabangülü* (59), kızıl Ört/ *kızıl yangın* (4), kızıl calbış/ *kızıl alev* (6), kızıl torko ton/ *kızıl ipek palto* (86)

Kara:

kara tayga/ *kara dağ* (59, 97) , kara agaş/ *kara ağaç* (5), kara suu/ *kara su* (58), kara kazan (91), kara kamdu/ *kara samur* (63)

Sarı:

Sarı eçki/ *sarı keçi* (97), sarı balkaş/ *sarı çamu r* (97), sarı çöl/ *sarı çöl* (97), sarı koron/ *sarı zehir* (59), sarı ayu/ *sarı ayı* (59), sarı iyt/ *sarı it* (58), sarı kün/ *sarı güneş* (98)

Kök:

kök eçki/ *boz keçi* (98), kök buka/ *boz boğa* (98), kök calañ/ *yeşil ova* (99), kök iyt/ *boz it* (67) , kök uy/ *boz inek* (58)

Küreñ:

küreñ kan/ *kahverengi kan* (97), küreñ küs/ *kahverengi güz* 6)

BİBLİYOGRAFYA

Aarne, Antti - Thompson, Stıth, ***The Types Of The Folktale***, Helsinki, 1964.S

_____ , ***Verzeichnis der Märchentypen mit Hülfe von Fachgenossen Ausgearbeitet***, Helsinki, 1910.

Açа, Mehmet, Tıva Destan ve Masalarının Araştırılmasında Tür Sorunu, **Millî Folklor**, S. 72, Ankara, 2006, s. 85-95.

Adarov, A. - Kokışev , L. - Palkin , E., ***Altay Çörçöktör***, Gorno-Altaysk, ?

Akay, İsmail Hakkı, ***Balıkesir Halkıyatından: Masallarımız***, Balıkesir Türk Dili Matbaası, 1942.

Akdemir, Rıza, ***Çocuklarımıza Masallar***, Ankara, 1985.

Akgün, Yılmaz, ***Trabzon Masalları Üzerine Bir Araştırma,*** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2000. (YTN no:94464)

Akiner , Shirin, ***Sovyet Müslümanları***, İstanbul, 1995, s. 353-359.

Alangu, Tahir, ***Billur Köşk Masalları***, İstanbul, 1961.

_____ , ***Keloğlan Masalları***, İstanbul, 1967.

Alptekin, Ali Berat, ***Hayvan Masalları***, Ankara 1991.

_____ , ***Taşeli Masalları***, Ankara, 2002.

Altay Baatırlar, Gorno-Altaysk, c.I, 1958; c.II, 1959; c. III, 1960; c. IV, 1964; c.V, 1966; c.VI, 1968; c.VII, 1972; c.VIII, 1974; c.IX, 1977; c. X, 1980; c, XI; 1983; c.XII, 1995.

Altay Respublika, Gorno-Altaysk, 1996.

Arsal, Sadri Maksudi, ***Türk Tarihi ve Hukuk***, İstanbul, 1947.

Artun, Erman, ***Tekirdağ Folklor Araştırması***, İstanbul, 1978.

Aslan, Ahmet Ali, ***Kuzey Doğu Anadolu (Kars) Türk ve Kuzey Britanya Halk Edebiyatından Masallar***, Ankara, 2001.

Aslan, Namık, ***Yozgat Masallarında Tip ve Motif Araştırması (İnceleme-Metinler)*** Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1994.(YTN no:37064)

Asral, Suat Salih, ***Öztürk Masalları***, Mersin, 1935.

Atlas (Aylık coğrafya ve Keşif Dergisi), S. 92, Kasım 2000.

Babacan, Bahtiyar , ***Keloğlan Masalları I / Ali Cengiz Oyunu***, İstanbul, 1985.

_____ , ***Keloğlan Masalları II***, İstanbul, 1985.

_____ , ***Keloğlan Masalları III / Altın Heybe***, İstanbul, 1985.

Bahtaver, ***Türk Masalları***, İstanbul, 1939.

Bakırcı, Nedim, ***Niğde Masalları***, Niğde Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanma-

mış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2000. (YTN no: 102163)
Barlas, Uğurol, ***Safranbolu Masalları***, Karabük, 1975.
Baskakov, N. A., ***Dialekt Çernevıh Tatar/Tuba-Kiji***, Moskova, 1965.
_____ , ***Dialekt Kumandintsev (Kumandı-Kiji)***, Moskova, 1972.
_____ , ***Dialekt Lebedinskih Tatar-Çalkantsev (Kuu-Kiji)***, Moskova, 1985.
Bayladı, Derman, ***Anadolu Masalları I***, İstanbul, 1986.
Bilkan, Ali Fuat, ***Masal Estetiği***, İstanbul, 2001.
Boratav, Pertev Naili , ***Zaman Zaman İçinde***, İstanbul, 1998.
_____ , ***Az Gittik Uz Gittik***, Ankara, 1997.
_____ , ***Folklor ve Edebiyat 1-2***, İstanbul, 1991, s.271.
_____ , ***Masallar-1- Uçar Leyli,*** Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2001.
Caferoğlu, Ahmet , ***Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler***, İstanbul, 1951.
_____ , ***Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar***, Ankara, Ankara, 1995.
_____ , ***Anadolu Ağızlarından Toplamalar***, Ankara, 1995.
_____ , ***Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar***, Ankara, 1995.
_____ , ***Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler***, Ankara, 1995.
_____ , ***Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar***, Ankara, 1994.
Çelikol, Nermin, ***Annemin Masalları***, İstanbul, 1986.
Çetin, İsmet, ***Türk Edebiyatında Hazreti Ali Cenknâmeleri***, Ankara, 1998.
Demircioğlu, Yusuf Ziya, ***Yörükler ve Köylülerde Masallar***, İstanbul, 1934.
Deniz, Rasim, ***Kayseri Masalları***, Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1992. (YTN no:20985)
Dilek, İbrahim, ***Altay Destanları I***, Ankara, 2002.
_____ , Çalkandu Masallarında Bitiş Formelleri Olarak Anlatıcının Masal Ülkesinden Dönmesi, Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, kültür Bak. Yay. , Ankara, 2002, s. 257-265.
Dolu, Arzu, ***Diyarbakır ve Yöresi Masallarında Motif İncelemesi***, Dicle Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 1997. (YTN no: 642489)
Eberhard, W. – Boratav, P. Naili, ***Typen Türkischer Volksmärchen***, Viesbaden, 1953.
Ekici, Metin, Halkbilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), sosyalÇevre ve Şartlar (Kontekst) İlişkisinin Önemi, **Millî Folklor**, Yıl: 10, S. 39, s. 25-35.
Emiroğlu, Seyit, ***Meram İlçesi (Konya) Masalları Üzerine Bir İnceleme***, Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1996. (YTN no: 54424)
Ercilasun, Ahmet Bican - Şekür Turan, ***Uygur Halk Masalları***, Ankara, 1989.
_____ , ***Kars İli Ağızları***, Ankara, 1983.
Ergun, Metin , ***Alıp-Manaş***, Konya, 1997.
_____ , Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, Ankara, 1997.
_____ , ***Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi***, Ankara, 1997.
Ertaş, Mustafa, ***Tekerleğin Değmediği Yer***, Konya, 1970.

Gani, Yener, ***Yaşayan Ünlü Masallar***, İstanbul, 1966.
Gemalmaz, Efrasiyap, ***Erzurum İli Ağızları***, Erzurum, 1978.
Göde, Halil Altay, ***Yalvaç Masalları Üzerine Bir İnceleme***, Süleyman Demirel Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1997. (YTN no: 62126)
Gökalp, Ziya, ***Masallar***, Küçük Mecmua, 1922.
_____ , ***Altın Işık***, Ankara, 1976.
Gömeç, Saadettin, ***Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi***, Ankara, 1999.
Gülensoy, Tuncer, ***Kütahya ve Yöresi Ağızları***, Ankara, 1988.
Günay, Turgut, ***Rize İli Ağızları***, Ankara, 1978.
Günay, Umay, ***Elazığ Masalları***, Erzurum, 1975.
Güney, Eflatun Cem, ***Masallar***, Kültür Bak. Yay. , Ankara, 1990.
Güzel, Abdurrahman, "Otto Spies, Türkische Volkmärchen", **Türk Kültürü**, 15 (174), Nisan 1977, s. 381-384.
_____ , ***Vidin Türkleri***, İstanbul, 1995.
Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, kazan 1911.
Hyde, Lily, **"Altaians Celebrate Cultural Freedom in Siberia"**, ***Turkistan Newsletter-Türkistan Bülteni***, 8 Ağustos 2000
Kalay, Emin, ***Edirne İli Ağızları***, Ankara, 1998.
Kandarakov, E.P. – Çumakayeva, M.Ç., ***Altayskiy Folklor***, Gorno-Altaysk, 1988.
Kara, Ruhi, ***Erzincan Masalları***, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1996. (YTN no: 51883)
Karadağ, Metin – Akkaya, Mehmet, ***Kazdağı Masalları***, Ankara, 1997.
Kardayevoy, E.İ., ***Altay Çörçöktör***, Gorno-Altaysk, 1962.
Kartal, Numan , ***Keloğlan Dağlar Padişahı***, İstanbul, 1981.
_____ , ***Keloğlan Geldi***, İstanbul, 1984.
_____ , ***Aslan Keloğlan***, İstanbul, 1987.
Ketre, Melek, ***Adana Masalları Araştırması***, Çukurova Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 1998. (YTN no: 64919)
Kıraç, Ekrem, ***Divriği Masalları***, Cumhuriyet Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1996. (YTN no: 52176)
Kokışev , L., ***Altay Albatınıñ Çörçöktörí***, Gorno-Altaysk, 1952.
Korkmaz, Zeynep, ***Nevşehir ve Yöresi Ağızları***, Ankara, 1994.
_____ , ***Güney-Batı Anadolu Ağızları***, Ankara, 1994.
Koşay, Hamit Zübeyr, ***Dokuz Ötkünç***, Ankara,1929.
Köksel, Behiye, ***Gaziantep Masalları Üzerine Bir İnceleme***, Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1995. (YTN no:43624)
Kuçiyak, P.V. – Garf, A., ***Skazki Altaya***, Novosibirsk, 1937.
Kuş, Zeki, ***En Güzel Türk Masalları***, İstanbul, 1982.
Makarovna, K.A. – Ayılçınovna, M. – Tolbina, M., ***Altay Çörçöktör***, Gorno-Altaysk, 1993.
Makas, Zeynelabidin, ***Türk Dünyasından Masallar***, İstanbul, 2000.
Maksimov, K.İ., ***Altay Folklor***, Gorno-Altaysk, 1995.
Masal Araştırmaları I, Folktale Studies, İstanbul, 1988.
Muytuyeva, V.A. – Çoçkina, M.P., ***Altay Cañ***, Gorno-Altaysk, 1996.

Naskali, Emine Gürsoy, ***Maaday-Kara***, İstanbul, 1999.
Oğuz, Öcal, ***Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları***, Ankara, 2000.
_____ - Aydoğan, Emine, Çorum'dan Derlenen Masallar, Ankara, 2004.

Oktürk, Şerif, ***Anadolu Masalları***, İstanbul, 1982.
Olcay, S., Ercilasun, A. B., Arslan, E., ***Arpaçay Köylerinden Derlemeler***, Ankara, 1988.
Öcal, Ahmet, ***Karakuyu Köyü (Boğazlıyan-Yozgat) Çevresi Masalları*** 2 cilt, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000. (YTN no: 89827)
Ögel, Bahaaddin , ***Türk Mitolojisi***, Ankara, 1971.
_____ , "Keloğlan Masal Motifinin Eski Türk Kökenleri", **I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri** II. Cilt: Halk Edebiyatı, Ankara, 1976, s. 265-268.
Önay, Yılmaz, ***Van Masalları Üzerine Bir Araştırma***, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi ,Van, 1995. (YTN no:42580)
Özçelik, Mehmet, ***Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir Araştırma***, , Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1993. (YTN no:26341)
Özdemir, Erol , ***Anadolu Masalları I***, İstanbul, 1985.
_____ , ***Anadolu Masalları II***, İstanbul, 1986.
Özdemir, Hasan , Atasözleri ve Halk Anlatıları I, **Folklor/Edebiyat**, 1994, s. 5-10.
_____ , Atasözleri ve Halk Anlatıları II, III, **Folklor/Edebiyat**, 1995, s. 7-13.
_____ , Tekerleme, **Türk Ansiklopedisi**, 30, (1981), 246.
Özkan, Fatma, ***Osmaniye Tatar Ağzı***, Ankara,1977.
_____ , Sibirya Türkleri, Yeni Türkiye, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1553-1557.
_____ , Sibirya Türkleri, Yeni Türkiye, S. 16. , Temmuz-Ağustos 1997, s. 1553-1557.
Özkan, Hakkı, ***Keloğlan Masalları***, İstanbul, 1985.
Özkan, İsa , ***Abdurrahman Han Destanı***, Ankara, 1989.
_____ , Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında Nımak / Comok/Jumbak/ Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi, **Türk Dili**, S. 556, Nisan 1998, s. 368-378.
_____ , ***Yusuf Bey Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı***, Ankara, 1989.
_____ , Yalanlamalar ve Tekerlemeler, **Türk Kültürü**, S. 341, Eylül 1991, TKAE yay., s. 539-551.
Özkan, Sırrı, ***Keloğlan Masalları***, İstanbul, 1985.
Öztürk, Ali, ***Çağlar İçinde Türk Destanları***, İstanbul, 1980.
Potapov, L.P, ***Altayskiy Şamanizm***, Leningrad, 1991.
_____ , "The Altays", Levin, M.G. ve Potapov, L.P. (Eds.), ***The Peoples of Siberia***, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1964, s. 305.
Propp, Viladimir, ***Masalların Yapısı ve İncelemesi*** (çev. Doç. Dr. Hüseyin Gümüş), Ankara, 1987.

Roux, Jean-Paul, ***Altay Türklerinde Ölüm***, İstanbul, 1999.
Sağır, Mükim, ***Erzincan ve Yöresi Ağızları***, Ankara, 1995.
Sakaoğlu, Saim , "Masal Anlatıcılarının Bazı Özellikleri", ***Burak***, 1 (3-4), Ocak-Şubat 1980, s. 3-6.
_____ , "Silifke Bölgesinde Anlatılan Bazı Masallarda Görülen Değişmeler ve Motif Kayması" , I, **Çağrı**, 22 (240), Ocak 1978, s. 18-20; II, **Çağrı**, 22 (241), Şubat 1978, s. 18-20.
_____ , ***Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil***, Ankara, 1973.
_____ , ***Masal Araştırmaları***, Ankara, 1999.
_____ , "Masalda İleriye Hazırlık Motifleri***", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildrileri II. Cilt: Halk Edebiyatı***, Ankara, 1976, s. 85-87.
_____ , ***Kıbrıs Türk Masalları***, Ankara, 1983.
_____ , "Formel Kavramı ve Türk Masallarında Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller", ***I. Uluslar arası Türk Folkloru Semineri Bildirileri***, Ankara, 1974, s. 148-154.
Sarıyüce, Hasan Latif , ***Anadolu Masalları I***, İstanbul, 1983.
_____ , ***Anadolu Masalları II***, İstanbul, 1983.
Seyidoğlu, Bilge , "Mit, masal ve Lejand" **Yağmur**, 1 (4-5), Temmuz-Ağustos 1977, s. 7-10.
_____ , ***Erzurum Hal Masalları Üzerinde Araştırmalar***, Erzurum, 1975.
_____ , "Masal ve Masal Anlatanlar", **Yağmur**, 1 (6), Eylül, 1977, s. 47-48.
Somuncuoğlu, Anar, Altay Cumhuriyeti, **Türkler Ansk**., Yeni Türkiye Yayınları, c. 20, s. 141-149,
Spies, Otto, ***Türk Halk Kitapları*** (Tercüme eden: Behçet Gönül), İstanbul, 1942.
Surazakov, S.S., ***Altay Folklor***, Gorno-Altaysk, 1975.
_____ , ***Altayskiy Geroiçeskiy Epos***, Moskava, 1985.
Şapolyo, Enver Behnan, ***Türk Masalları***, İstanbul, 1948.
Şimşek, Esma, ***Çukurova Masallarında Tip ve Motif Araştırması***, Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Elazığ, 1990. (YTN no:19197)
Şimşek, Şaziye, ***Ayaş Halk Masallarının Tip ve Motif Kataloğu***, Ankara Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995. (YTN no: 41623)
Şincin İ.B., ***Skazitel A.G. Kalkin***, Gorno-Altaysk, 1987.
Şirin, Mustafa Ruhi, ***Masal Atlası***, İstanbul, 1998.
Taner, Nuri, ***Yalova Masalları***, İstanbul, 1995.
Tarama Sözlüğü, Ankara, 1965.
Taylan, Ertuğrul, ***Çokaklı Köyü***, Ankara, 1995.
Tekin, Mehmet – Nakip, Bülent, ***Dr. Edip Kızıldağlı'nın Derlediği Hatay Masalları***, Antakya, 1994.
Tezel, Naki , Türk Halk Edebiyatında Masal, **Türk Dili**, S. 207, Aralık 1968, s. 447-458.
_____ , ***Türk Masalları c. I, II***, Kültür Bak. Yay., Ank. 1985.
Thompson, Stith , ***The Types of The Folktale***, Helsinki, 1964.

_____ , ***Motif İndex of Folk-Literatura***, İndiana University Presse Bloomington-London, 1966.
Tıdıkov, A.A., ***Bayat Çörçöktör***, Gorno-Altaysk, 19994.
Togan, Zeki Velidi, ***Umumî Türk Tarihine Giriş***, İstanbul, 1970.
Tokmakçıoğlu, Erdoğan, ***Ünlü Türk Masalları***, İstanbul, 1968.
Tuğrul, Mehmet , ***Malatya'dan Derlenmiş Masallar***, Ankara, 1946.
_____ , ***Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı: menkabe, hikâye, masal, fıkra***, İstanbul, 1969.
Türk Dünyası El Kitabı, İkinci Cilt, Dil-Kültür-Sanat, TKAE yay., Ankara, 1992.
Türk Masalları, Kanaat Kütüphanesi, 1930.
Türkiye Masalları, Masal Zinciri, Türkiye yayınevi, İstanbul, 1948.
Tyuhtenov , T.S., ***Altay Albatınıñ Çörçöktöri***, Gorno-Altaysk, 1966.
Ukaçina, K.E., ***Altay Tabışkaktar***, Gorno-Altaysk, 1981.
Ulagaşev, N. U., ***Er-Samır***, Gorno-Altaysk, 1986.
Verbitsky, V.İ., ve d. , ***Grammatika Altayskogo Yazıka***, Kazan, 1869.
_____ , ***Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Tuyurskogo Yazıka***, Kazan, 1870.
Walker, W. S. – Uysal, A.E., ***Tales Alive in Turkey***, Cambridge Massachusets, 1966.
Yalatov, N.K., ***Çañkır Tuulardıñ Çörçöktöri***, Gorno-Altaysk, 1993.
Yalgın, Ali Rıza, ***Cenupta Türkmen Oymakları I,II***, Ankara, 1977.
Yamayeva, E.E. – Şircin, İ.B., ***Altay Kep-Kuuçındar***, Gorno-Altaysk, 1994.
Yardımcı, Mehmet, ***Yaşayan Malatya Masalları***, Malatya, 1996.
Yavuz, Muhsine Helimoğlu , ***Kim Uyur Kim Uyanık***, Ankara, 1992.
_____ , ***Masallar***, Ankara, 1994.
_____ , ***Masallar ve Eğitsel İşlevleri***, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2002.
_____ , ***Şahmaran***, Ankara, 1994.
_____ , ***Cigaramın Üstünde Bir Topal Karınca***, Ankara, 1992.
_____ , Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2002.
Yıldırım, Dursun, ***Türk Bitiği***, Ankara, 1998.
Yücel, Ayşe, Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri, **Millî Folklor**, Yıl: 10, S. 39, s. 38-46.

Altıncı Bölüm

METİN
(ALTAY VE TÜRKİYE TÜRKÇESİYLE)

A. HAYVAN MASALLARI

1. KUDAÇI TÜLKÜ

Kozır taştu kırda kızıl tülkü uyuktap catkan. Kança kire uyuktaganın ol boyı da oñdobogon. Oygonıp kelele, bajın caykap, kulagın kıymıktattı – kuru kardı kabırgazına capşınıp kaltır, çilekey cok oozına kurgak tobrak urulıp kalgandıy boldı.

- O-oy, men kandıy korkuştu aştagam! – dep, cük le araydañ unçuktı.

Aştaganına korkıırın undıyla, agaş cakazında turgan çirik ayıldı köstöp, mañtap keldi.

- Ulustıñ canınañ kiji kandıy bir nemeni ciir bolboy: takaa da bolzo, söök-eş te bolzo, mege ordı cañıs, aştaganımdı la cogoltoton bolzom, cakşı bolor edi – ayıldı aylandıra cemzep cürele, tülkü sanangan. Ce ayıl canında bir bolçok söök tö, çirik-sarık tuygak ta, bir tındu mal da cok bolordo, ol ayttı:

- Kandıy açap ulus, çeldegen sööktörin ayılına cuup turgılagan emtir ine!

Tülkü süürü tumçugın ayıldıñ tejigine suktı, közine mındıy neme köründi; ottı cüs katap ak kubal bazıp koytır, öçüp kalgan ottıñ canında calbak turundı castangan bir ciit kiji uyuktap cadırı.Ölgön-tirüzi cartı cok. Tülkü ayılga araay kirele, onıñ kulagınañ tartıp iyerde, ol bajın bildirer-bildirbes örö ködürdi. Onıñ közi tort lo tañ çolmondıy emtir.

- Bataazın, kandıy caraş uul! – tülkü üşkürdi. – Mındıy caraş uuldı men ka-çan da körbödim. Karatı-kaannıñ kızın barıp kudalabay, öçüp kalgan ottıñ canına ne cadırıñ?

- Neniñ uçun deze mende kiyim cok, cılañaş – adım da Cılañaş. Meniñ arkamdagı turganı cañıs eliktiñ terezin körüp turıñ ba?

- Sen mında neni edip cadıñ, cılañaş?

- Ölüm sakıp cadım. Men on künge bir de kursak cibedim.

- E-e! Aydarda, men soñdoboy kelgen emtirim. Men bodozom, Karatı-kaan la sege töröönzijerge sırañay la eptü öy emdi.

Cılañaş castanıp catkan turundı alala, tülkü caar taştap ayttı:

- Sen meni şoodorgo bo?

Tülkü örö türgen sekirip iydi, ce ondo do cok turun budına tabardı. Tülkü bir emeşteñ aksap, Karatı-kaanga keldi:

- Ulu kaan! Cılañaş slerdeñ caan kazan suratkan. Ol kazanga sarcu kayıltıp, kemciirge cat.

Karatı-kaan, buurı köjügençe katkırala, ayttı:

- Sen, tenek Tülkü, Cılañaşta cañıs ta uy cok dep bilbeziñ be? Kalbak süt te alar ceri cok. Sarcu ogo kaydañ kelgen?

- Ayla-künle çertenip turım, ulu kaanım, Cılañaşka sarcunı kem bergenin kaydañ köröyin, ce onıñ sarcuzı ejikteñ çıgara, suu çılap, agıp cat. Men ogo taykılala, budımdı aray la sındırbadım. Aksap turganımdı körzögör.

Karatı-kaan, katkızın toktodıp bolboy, sırañay la caan kazanın tülküge alıp berdi. Tülkü kazandı algan boyınça, ayıldar kerip, onço ulustañ surandı:

- Aştap cürgen tülküge emeş sarcu beriger!

Kem kiji bir kalbak, kem kiji carım kalbaktañ bergiledi, tülküniñ kazanı udabay la tolo berdi. Ol sarcunı Tülkü cılañaşka ekelip berele, ayttı:

- Karatı-kaan sege sıylap sarcu tabıştırdı. Seniñ çırayın ogo caragan dep ayttı.

Aştap kalgan Cılañaş carım kazan sarcunı cip iydi. Artkanın Tülkü Karatı-kaanga kazanı la kojo ekelele, ayttı:

- Alkış bolzın slerge, ulu kaanım, kazanıgardı ekeldim.

- Kazanda kemniñ sarcuzı? – dep, Karatı-kaan suradı.

- Çındap ta. Cılañaş undup koytır ine. Ce ol sarcunı kayılta-kayılta, kemciy-kemciy küünine tiygen. Artkan sarcunı da alarga bolbogon emtir.

Karatı-kaan kazandı uzak acıktap kördi, ondo sarcu da emes, ay oşkoş bildirdi.

- E-e, e-e-ey... – Tülkü toktoboy çıktı. – E-ey, ulu kaanım, Cılañaş slerdeñ beske suratkan. Ol akça beskeleerge cat.

- Cüülgek le bütkeñ, tülkü, akçanı beskele beskelep cürgenin kaydañ kördiñ? Onı beskelebey, tooloyton – dep, Karatı-kaan ayttı.

- O-o, kalak, ulu kaan! Bis beş kün, beş tün toolodıbıs, toolop uçına çıkpadıs. Onı tooloyton dep turala, meniñ sanaam da bajımnañ çıga berdi. Cılañaş boyı da tort terlep kalgan oturı.

- Karatı-kaan beskezin berdi. Klümzirenip bolbodı: katkızı tamagına toktodı.

Tülkü deze beskeni alala, ayıldar sayın akça cuup bardı. Carım akçaların bir akçaga tolıdı, bir akçanı salkovoygo tolıdı, salkovoydı on salkovoygo tolıdı. Onoydo cürüp, tapkan akçazın Cılañaşka ekelip berele, ayttı:

- Ey, sen calku, sen külge uymalıp kança kire cadatan kiji? Cakşı uuldar sıydı kıstıñ adazına bereten, sege deze sıydı kıstıñ adazı tabıştırıp cat.

Bu tuşta Cılañaş tura cügürdi, tülküni bek kuçaktayla okşonıp iydi:

- Ak sanaalu Tülkü. Sen neni le etsin dezeñ, men onı ederim.

Tülkü deze süüngen boyınça cañı degen altın akçaların beskeniñ cikterine eptep kıstap iyele, Karatı-kaanga mañtap cetti.

- Bataazına barıp, mında kandıy köp akça kıstalgan! – dep, Karatı-kaan

ayttı.

- Çın emeş pe? – tülkü kaykadı. – bis deze tort körbödibis te.

Karatı-kaannıñ kak mañdayınañ ter çıktı, kandu közin cırta kördi. Tülkü deze kiyin butka tura cügürdi, kuyrugın sol iyninde ajıra salındı, oñ közin cumala, ayttı:

- O kalak, ulu kaanım, uyadımdı kaydaar edeyin? Ol caan bay Cılañaş slerdiñ cañıs kızıgardı kudalaarga cat.

Karatı-kaan ogo kızın bererge turı dep, Cılañaşka ayt. Ce Cılañaş şaaltaga bodop, ködürezi ak, bir muñ koy ekelzin; muñ tajuur arakı ekelzin. Ol kandıy da bolzo, kaan kijiniñ kızın alarga turgan bolup cat.

- Ulu kaan, sler sırañay as surap turıgar. Cılañaşta kança kire koylor, ança ok uylar töölör bar. Seniñ küriñ çıdaşkadıy bolzo, ol sege cüs muñ toolu mal aydap ekeler.

Kaan tarınıp ayttı:

- Bu kürdi Celbegen baatır boyı kança la katap keçken!

- Cakşı bolzın! Bir nedeleniñ bajında Cılañaştı sakıgar – dep aydala, tülkü cüre berdi.

Tülkü kürdiñ aldına kirele, tirgişterin tijile kemirdi. Tirgişter çiçkere bererde, tülkü cılañaştı Karatı-kaanga bar deyle, boyı ozo barıp kıygırdı.

- Töölörgö col beriger, ulustar, col eriger! Bukalar kelip cat! Ey, çıgıp, koylordı alıgar!

Karatı-kaan la onıñ ködöçileri ayılçılarıla kojo Cılañaştı utkuurga çıktılar. Cılañaş kürdeñ keçerde, kür cemirilip, Cılañaş suuga tüje bergen.

- Oy, oy! – tülkü kıygırdı. – mege mal da, arakı da kiş te açu emes, cañıs la Cılañaş ölböytön bolzo kaydat!

Karatı-kaannıñ taldama baatırları suuga attu kirip, çamçazı cok Cılañaştı suudañ çıgarala, ölöñgö oturgızıp koydılar. Altın tondu baatırlardañ la kümüş tondu alıptardañ Cılañaş caraş boldı.

- Cılañaşka sarı torko ton lo kiştiñ bıçkagınañ etken börük berzin – dep, Karatı-kaan cakardı.

Karatı-kaannıñ kızı Cılañaştı körölö, tizelenip turup, onıñ oñ kolın tuttı. Toy baştala berdi: kança cüzün-oyın boldı, tuuga tüñdep et cigilep, talay keptü arakı içkiledi.

Segizinçi küninde attarın eertep, Cılañaşka ayıldaarga bardılar. Tülkü deze ozo barıp, kıygırıp turdı:

- Ey, ulus! Karatı-kaan kelip cat! Emdile mal öltürip, kara kiştiñ terezin ekeliger!

Cılan-Kaannıñ kaya-taştu kırdagı örgözine tülkü mañtap çıktı.

- Ey, cılandar! Karatı-kaan kelip cat, slerdi onçogordı emdi le öltürer!

Cılandar altın örgözineñ çıgıp, tülküdeñ suradılar:

- Bis kanaydatanıbıs? Kanayıp korulatanıbıs?

- Meni eeçiy barıgar, men slerdi onçogordı cakşı cajırıp salarım – dep, tülkü ayttı.

Tülkü cılandardı eeçidip alıp, ölöñnin çaap salgan cerge keldi, ondo biyik oboo turgan.

- Bu oboogo onçogor kiriger! – dep, Tülkü cakardı.

Korondu cılandar şırlajıp, ölöñgö kirdiler. Oboo, kööştögi sarcu çılap, şırlap turdı.

- Ey, sler tal-tabıştı kirelediger! – tülkü olorgo katu kıygırdı. – Karatı-kaan ugup iybezin! – Boyı deze oboonı aylandıra cügürip, otıgın çagıp iydi, çedirgen ölöñgö tüje berdi. Kurgak ölöñ tirt ede küyerde, korondu cılandar onçozı kojo küydi. Tülkü oyto kayra Cılañaşka udura keldi. Cılañaş deze boyınıñ çirik aylına cuuktap keliptir.

- Oy-oy, Cılañaş! – tülkü kıygırdı. Seniñ ezirigin kandıy caan! Boyıñnıñ altın örgöñö baratan coldı ne undıdıñ? Bu kirlü, çirik ayıl caar ulu kaandı ne kerek baştap baradıñ? Attıñ tiskiniñ oñ canı caar tart!

Cılañaş tülküle sös blaaşpadı, altın örgöni köstöp corttı. Ondıy bay çümdü örgöni Karatı-kaan kaçan da körbögön. Kança mızıldap turgan altın-kümüşke kaannıñ kızınıñ köziniñ çogı aray la cogolbodı.

Tülkü deze, Cılañaşka külümzirenip, körölö, - "Cakşı bolzın, köörkiyim!" – deyle, agaş ortozına mañtay berdi. Ol boyınça ondıy kersü-sümelü tülküge tuştagan kiji cok. Cılañaş onı cazap kündülegen be, cok po, baza da cartı cok.

DÜNÜRCÜ TİLKİ

İri taşlı kırda, kızıl tilki yatıp uyuyormuş. Ne kadar uyuduğunu kendisi de bilmiyormuş. Uyanıp, başını sallayıp, kulağını oynatmış, boş karnı kaburgasına yapışıp kalmış, kurumuş ağzına toprak doldurulmuş gibiymiş.

- "Ooy, ben ne kadar çok acıkmışım!" diye zorla söylenmiş.

Açlığından korkuyu unutarak, ağaçların yanında duran çürük eve doğru koşmuş.

- "İnsanların yanında bir şey bulunup yenir: tavuk da olsa, kemik de olsa benim için aynı, açlığımı gidersem ne güzel olurdu." Evin etrafını dolaşırken tilki böyle düşünmüş, Evin yanında bir kemik, kötü bir deri, bir hayvan da olmayınca tilki şöyle demiş:

- Ne aç gözlü insanlar, kemirdikleri kemikleri evlerine mi yığıyorlar!

Tilki sivri burnunu evin deliğinden içeri sokmuş, gözüne: ateşi yüz kat ak toz kaplamış, sönen ateşin yanında geniş bir oduna yaslanmış uyuyan bir genç görünmüş. Ölü mü, diri mi olduğu belli değilmiş. Tilki yavaşça eve girerek, onun kulağını çekince, o başını belli belirsiz kaldırmış. Onun gözü gerçekten sabah yıldızı gibiymiş.

- "Heey, ne kadar yakışıklı delikanlı!" diye tilki iç çekmiş. "Hayatımda böyle yakışıklı delikanlı görmedim. Gidip Karatı-kaan'ın kızına dünür olmayıp, sönen ateşin yanında ne diye yatıyorsun?"

- Çünkü benim giyeceğim yok, çıplağım, adım da Cılañaş (Çıplak). Benim

sırtımdaki tek karacanın derisini görüyor musun?

- Sen burada ne yapıyorsun, Cılañaş?

- Ölümü bekliyorum. Ben on gündür bir şey yemedim.

- Ee! Demek ki, ben geç kalmamışım. Bana göre, Karatı-kaan'la senin akraba olmanın tam zamanı.

Cılañaş yaslandığı odunu alıp, tilkiye doğru fırlatarak şöyle demiş:

- Sen benimle dalga mı geçiyorsun?

Tilki havaya sıçramış, fakat odun bir bacağına değmiş. Tilki biraz aksayarak, Karatı-kaan'a gelmiş:

- Ulu kağan! Cılañaş sizden büyük bir kazan istiyor. O kazanda tereyağı eritip, tartacakmış.

Karatı-kaan göğsü şişerek, kahkaha atarak, konuşmuş:

- Sen, avanak tilki, Cılañaş'ın bir ineğinin bile olmadığını bilmiyor musun? Bir kaşık süt alacak yeri de yok. Tereyağı ona nereden gelecek?

- Aya, güneşe yemin ederim ki ulu kağanım, Cılañaş'a tereyağını kimin verdiğini görmedim, fakat onun tereyağı kapıdan dışarı taşıyor, su gibi akıyor. Ben ona bastığımda az kalsın kayıp ayağımı kıracaktım. Aksak hâlime baksanıza.

Karatı-kaan, kahkahasını durduramayıp, hemen büyük kazanı tilkiye vermiş. Tilki kazanı aldığı gibi, evleri dolaşıp, insanlardan dilenmeye başlamış:

- Acıkmış tilkiye, biraz tereyağı verin!

Kimisi bir kaşık, kimisi de yarım kaşık vermiş. Çok geçmeden tilkinin kazanı dolmuş. Tilki o tereyağını getirerek Cılañaş'a verip şöyle demiş:

- Karatı-kaan sana hediye olarak tereyağı gönderdi. Senin yüzünü çok beğendiğini söyledi.

Acıkan Cılañaş, yarım kazan tereyağını yemiş. Tilki artanını Karatı-kaan'a getirerek şöyle demiş:

- Size alkış olsun ulu kağanım, kazanınızı geri getirdim.

- "Kazandaki tereyağı kimin?" diye Karatı-kaan sormuş.

- Gerçekten de. Cılañaş unutmuş olmalı. O tereyağını eritip, ölçmekten sıkılmış olmalı. Artan yağı da almamış herhalde.

Karatı-kaan, kazanı uzun süre incelemiş, kazandaki yağ hiç de az değilmiş, ay gibi görünüyormuş.

- "Eeeeey..." tilki beklememiş. "Eey, ulu kağanım, Cılañaş sizden tartı istiyor. O, akçesini tartacakmış.

- "Ahmak yaratılışlı tilki, akçenin tartıyla tartıldığını nereden gördün? O tartılmaz, sayılır." demiş Karatı-kaan.

- Oo, zavallı kağan! Biz beş gün, beş gece saydık, bitiremedik. Akçeyi saymaktan benim aklım başımdan çıktı. Cılañaş'ı da ter bastı.

Karatı-kaan tartısını vermiş. Gülümsemekten kendini alamayıp, kahkahayı basmış.

Tilkiyse tartıyı alıp ev ev akçe toplamaya başlamış. Yarım akçeleri bir akçe-

ye değişmiş, bir akçeyi bir rubleye değişmiş, bir rubleyi on rubleyle değişmiş. Böylece topladığı akçeleri getirerek Cılañaş'a verip şöyle demiş:

- Ey, sen, tembel, böyle küle bulanmış şekilde ne kadar yatacaksın? İyi delikanlılar kızın babasına hediye veriyor, sana ise kızın babası hediye gönderiyor.

O zaman Cılañaş ayağa kalkmış, tilkiyi sıkıca kucaklayıp öpmüş:

- Ak düşünceli tilki. Sen ne istersen ben onu yaparım.

Tilkiyse yeni altın akçeleri tartının oyuklarına kıstırarak, Karatı-kaan'a koşmuş.

Şaşıran Karatı-kaan: "Buraya ne çok akçe sıkışmış." demiş.

- "Gerçekten mi" diye tilki şaşırmış. "Demek ki biz iyi bakamamışız."

Karatı-kaan'ın kuru alnı terlemiş, kanlı gözü patlayacak gibi olmuş. Tilkiyse arka ayaklarıyla koşmuş, kuyruğunu sol omzuna koymuş, sağ gözünü yumarak şöyle demiş:

- O zavallı, ulu kağanım, ayıbımı nasıl söyleyeyim? O zengin Cılañaş sizin tek kızınızla evlenmek istiyor.

Karatı-kaan'ın yüzünün rengi değişmiş. Biraz düşünmüş. Cılañaş'ın yakışıklılığını düşünerek olumlu bir sesle şöyle demiş:

- Karatı-kaan, ona kızını verecek diye Cılañaş'a söyle. Fakat Cılañaş başlık parası olarak, hepsi ak bin koyun getirsin; bin matara içki getirsin, yine yüz kara samur getirsin. Ne de olsa o kağanın kızını almak istiyor.

- Ulu kağan, siz çok az istiyorsunuz. Cılañaş'ta sayısız koyun, yine öyle inek ve develer var. Senin köprün dayanırsa o sana yüz binlerce mal sürüp getirir.

Kağan sinirlenerek şöyle demiş:

- Bu köprüyü bahadır Celbegen kaç defa geçti!

- "Uğurlar olsun! Cılañaş'ı bir hafta bekleyin." diyerek tilki gitmiş.

Tilki köprünün altına girerek, direkleri dişiyle kemirmiş. Direkler inceldiğinde, tilki Cılañaş'ı Karatı-kaan'a göndermiş, kendisi de ondan önce gitmiş.

- Develere yol verin, insanlar, yol verin? Boğalar geliyor! Hey, çıkıp koyunları alın!

Karatı-kaan'la onun yardımcıları misafirleriyle birlikte Cılañaş' karşılamak için çıkmışlar. Cılañaş köprüden geçerken, köprü devrilip, Cılañaş nehre düşüvermiş.

- "Oy, oy!" diye tilki bağırmış. Benim için, hayvanın da, içkinin de, samurun da yok olması acı vermez. Yeter ki, Cılañaş ölmesin!

Karatı-kaan'ın seçkin bahadırları atlarıyla nehre girip, gömleksiz Cılañaş'ı sudan çıkararak, otun üstüne oturtmuşlar. Cılañaş altın paltolu bahadırlardan da, gümüş paltolu alplardan da yakışıklıymış.

Cılañaş'a sarı ipek paltoyla samurun ayak postundan yapılan börk verilsin diye, Karatı-kaan emretmiş.

Karatı-kaan'ın kızı Cılañaş'ı görünce, önünde diz çöküp, sağ elini uzatmış. Düğün başlamış: Nice oyun, eğlence yapılmış, dağ gibi et yenilmiş, deniz gibi içki içilmiş.

Sekizinci gün atlarını eyerleyip, Cılañaş'ın evine gitmek için yola çıkmışlar. Tilki onlardan önce giderek şöyle bağırmış.

- Hey, insanlar! Karatı-kaan geliyor! Hemen hayvan kesip, kara samurun postunu getirin!

Yılan kağan'ın kayalı, taşlı kırdaki sarayına tilki koşarak çıkmış.

- Ey, yılanlar! Karatı-kaan geliyor, sizin hepinizi öldürecek!

Yılanlar altın saraydan çıkıp tilkiye şöyle sormuşlar:

- Biz ne yaptık? Kendimizi nasıl koruyacağız?

- "Beni takip edin, ben hepinizi iyice gizlerim." demiş tilki.

Tilki yılanları arkasına düşürüp, ot biçilen yere gelmiş. Orada büyük bir yığın varmış.

- "Bu yığına hepiniz girin!" diye emretmiş tilki.

Zehirli yılanlar sıs diye ses çıkarıp, otların içine girmişler. Yığın kazandaki yağ gibi ses çıkarmış.

- "Hey, sizler, ses çıkarmayın!" diye tilki yığına doğru bağırmış. "Karatı-kaan duymasın!" Kendi ise yığının etrafında dolaşıp, çakmak taşını çakmış, kıvılcım ota düşmüş. Kuru ot cız diye alev aldığında, zehirli yılanların hepsi yanmış. Tilki dönüp Cılañaş'ı karşılamış. Cılañaş ise kendi çürük evine iyice yaklaşmış.

- "Oy, oy, Cılañaş!" diye tilki bağırmış. "Sen ne kadar sarhoş olmuşsun! Altın sarayına gidecek yolu nasıl unutursun? Bu kirli, çürük eve doğru kağanı niçin götürüyorsun? Altın dizginini sağa çevir!

Cılañaş ona söz söylemeden altın sarayına doğru yönelmiş. Böyle süslü sarayı Karatı-kaan hayatında hiç görmemiş. Parıldayan sayısız altın ve gümüşten az kalsın kağanın kızının gözü kör olacakmış.

Tilkiyse, Cılañaş'a doğru gülümseyip, bakarak: "Uğurlar olsun, garibim!" diyerek, koşarak ormana dalmış. O akıllı, kurnaz tilkiye rastlayan olmamış. Cılañaş'ın onun yaptığı iyiliklerin karşılığını verip vermediği de hâlâ belli değil.

2. ÖSKÜS OOLOK LA TÜLGÜ

Bir öskös oolok añnap koyongo kıl urup bir konok erten añnap barganı, kılına bir tülgü kaap kaltır. Tülgü aytır: "Öskös oolok, sen meni öltürve, meeñ bir cakşım ceder." Öskös oolok öltürbiyin boşot iygen. Tülgü cügür bar iygen. Sanaptır öskös oolok: "Men po tülgüni cürük (cüü kerek) bojot iydim – dep- ol caazınıñ añnı maa cuu boluş eder – ddep sanaptır. Andın ugza nantır.

Üge nanıp keltir. Üge nanıp konturtır. Erten çılanga adını aziriirga partır. Tülgü anda boltır. Ol tülgü aytır: Sen, öskös oolok, kiji alar kerek – dep. Öskös oolok aytır: Men kaydıp kiji alarım, kiyten tonım da cok, ödöm dö cok, maa kandıg kıs barzın. Tülgü aytır: sen korukpa, bis kayda-kuyda edip kiji alarvıs, sen palgun ettir on kirezi, añ sondo bis krestyannıñ kudalıp barabıs.

Ol pagun ettir altır: ce, at kovuttap al. Öksoolok at kovutap altır. Poş pagunlarını arbaa (arbaga) salıp altır. Tülgü aytır: Emdi adıña oçov al, baraktır – dep bartılar. Bir puk cerge barıp turup tülgü aytır öksoolokti: Sen öönöktiñ bajını köp lö üs al – dep. Öksölook öönöktiñ bajını üz altır. Tülgü ol öönöktiñ bajını edine caktap saltır. Andın arı bartılar.

Tülgü aldı cügür barıp postonıñ kadında slezini kevir saltır tiş vla. Udura cügür keltir Öksoolok saa, kojo partılar. Postaa cet partılar. Tülgüçek kıygırtır: Krestyan, postoñ bek –pe? – dep. Krestyan kıygırtır: Posto bek le – dep. Keçtiler posto vla. Postonıñ arbaa cetkende posto oodıl partır. Anırtın pagunner sugge aktı. Öksooloktıñ caktap salgan öönoktiñ bajı sugge aktı. Krestyan suraytır tülge: ol cügü nimeler akcıt sug la? – dep. Tülgü aytır: Ekelten kırık pagun araa küreñniñ torgo tonı kayılıp aktı, küyeeñ cılaaş posto kadında oçop cıt. Krestyan bekezine tapiyin kaldı. Ug zaarı ton alarga tevindi. Cakşı kiyim ekelip kiydirdi. Öksoolokka: Ce, kiydir baza boyımnıñ araam la slerniñ ekelgen aş edip ciirim – andın anı ugzaa apırdı. Üyine kirdiler. Öskös oolok orınga oçordı.

Cakşı ton kiybeen kiji öskös oolok aylandıra kiygen nemezin körünip cit. Krestyan surap cıt tülgee: cürek öksoolok aylandıra körün cit? – dep. Tülgü aytır: Boyınıñ kiygen tonına cetpes ton uçun aylandıra körün citcet. Andın cakşı ekel kiyitirtir krestyan. Tülgü öskös ooloktı aylandıra körbözin – dep ekidin eñzezine iyne kadap saltır. Öksoolok aylandıra körgönü iyne kadal bartır. Añ sonda öksoolok körbiyin oçoptır.

Krestyannıñ kızını alıp ugzaa nantır. Eki konokto men saa ayıldap barzaar – deptir. Ugzaa nanıp iytir. Tülgü ayttir: ce, Öskös oolok, men aldı barıp curtı kör keleyin – dep. Aldı cügür kaltır. Cılannıñ ordızına parıp ayttır: Bürküt kuş kel cıt – dep – çıktır, men slerni bektep salayın – dep. Cılandar ortozından çıktılar, kavış kadınzaa kirtiler. Parçan cılan çıgıp kavış kadınzaa kirtirler. Kavış kadına kirgende:

biyde körün cit – dep pektep cüre le ot suga bertir. Cılannar parçan küy bartır. Añ soñdo sarı tülgüçek öksoolok saa karça keltir, öksoolokko kelip: Curt avır boltır – dep aytır.

Kojo cılannıñ ordozızaa bartır. Bar kirtiler. Matap keen ug boltır. Altın vla cazap salgan. Añ soñdo kayın enezi ayıldap keltir. Kaynızı kirip kelele, pozaanı ol toş pele içip toñdıra cugultır süreltep. Ösküs oolok: kaydıp meeñ ug körbeen bolup toñdıra caggılzar – dep koldıınan kaap, turguzıp orına oşotı. Üç konok iştiler, andın arı ugzaa nana bertir. Añ sondo tülgüçek: Ce, men uzak nanarım – dep – cepsendir, señ bir cakşıñ cetti, meñ bir cakşım cetken, eme maa bir cakşı et – dep. Öksoolok: Men saa bir cakşı ederim – dep ayttı. Tülgü ayttı: "Men tülgü eves, men üzüt – dep-sen meeñ kurtuyamnı kojo bar öltür, bir cakşı etkeniñ ol bolor. Öksoolok cepsen al kojo tülgü vle bartır. Tülgüniñ catkan cerine cettir: "Ce, sen eme kir, kurtuyamnı öltör, men taşkın turayın" dep tülgü ayttı.

Öksoolok ugzaa kirip körzö matap cakşı kaat oşoytan. Öltörö bilbiin oşop, oşop aal (alıp) tooşın çıktı. Tülgü aytı: "Ayt la öltüre bolbinzañ po meeñ tomuraam al, ekir dep, bo tomraamı körörö, bo apşıyamnıñ tomraanı kanartınañ aldıñ dep ayda la kiji cara tart iyer." dep tülgü aytı. Öksoolok tomroktuu ugzaa kirdi. Katın tomroktı tuda berdi. Kaat aytı: "Bo apşıyamnıñ tomraanı kanartınañ aldıñ." - dep surıp ele ijini cara tart iydi boyınıñ. Öksoolok kapşay la taşkın çıktı. Taşkın çıga la körzö eki tülgü koştop caalıp cügür baartın. Tülgü ayttı: "Spasiba, öksoolok, men eme kurtuyaama paardım – dep – ezen bolzın, öksoolok." dep ayt cügür pardı.

ÖKSÜZ DELİKANLI İLE TİLKİ

Bir gün öksüz bir delikanlı ava çıkmış ve tavşana kapan koymuş. Ertesi sabah yine ava çıktığında kapanına bir tilki düşmüş. Tilki şöyle demiş: "Öksüz delikanlı sen beni öldürme, benim de sana bir iyiliğim olur." Öksüz delikanlı onu öldürmeden serbest bırakmış. Tilki koşup gitmiş. Öksüz delikanlı kendi kendine şöyle düşünmüş: "Ben neden tilkiyi bıraktım, o bana ne yardımı olabilir." Sonra evine dönmüş.

Evine gelip, gecelemiş. Sabah erkenden atına ot vermek için ahıra gitmiş. Orada işte o tilki duruyormuş. Tilki ona şöyle demiş: "Öksüz delikanlı senin evlenmen gerek." Öksüz delikanlı şaşırmış: "Ben nasıl evlenirim, benim üzerimde giyeceğim giysiler bile yok. Hangi kız benimle evlenmek ister?" Tilki ona şöyle demiş: "Korkma, bir yolunu bulup seni evlendiririz, sen yaklaşık on fıçı (içki için) hazırla, hristiyanın (köylünün)** kızına dünür giderіz."

Delikanlı küçük fıçıları hazırlamış, tilki ona şöyle demiş: "Haydi, atı arabaya koş." Öksüz delikanlı atı arabaya koşmuş. Onlar arabaya boş fıçıları yüklemiş. Tilki şöyle demiş: "Haydi, şimdi de atına bin, gidelim." gitmişler. Bir çimenliğe geldiklerinde tilki delikanlıya: "Sen epeyce kandık çiçeği topla." demiş. Öksüz delikanlı epey çiçek toplamış. Tilki çiçekleri alıp çocuğun bedenine yapıştırmış. Ondan sonra yollarına devam etmişler.

Tilki birden ileriye fırlamış ve köprünün altındaki direkleri kemirmiş. Sonra geriye dönmüş, beraber gitmişler. Nihayet köylünün evinin önündeki o köprüye yaklaşmışlar. Tilki bağırmış: "Ey köylü, köprü sağlam mı?" Köylü bağırarak cevap

** Masal metninde hristiyan, yerleşik hayat süren köylü anlamında kullanılmıştır

vermiş: "Elbette sağlam." Köprüden geçmeye başlamışlar. Tam ortasına geldiklerinde köprü yıkılmış. Düşen fıçılar akıp gitmiş. Suyun üstünde çocuğun bedenine yapıştırdıkları çiçekler yüzmüş. Köylü tilkiye şöyle sormuş: "Suda akanlar nedir?" Tilki şöyle demiş: "Sana getirdiğimiz kırk fıçı içki ve ve damadın olacak gencin ipek giysileri akıp gidiyor, damadın ise çırılçıplak köprünün altında oturuyor." Köylü onların kurnazlığını anlamamış. Giysi getirmek için evine gitmiş. Güzel giysileri alıp getirerek, delikanlıya giydirmiş. "Haydi giy – demiş delikanlıya, kendi içkimi senin getirdiğin içki yerine koyup içeceğim, kendi yemeklerimi senin getirdiğin yemekler gibi yiyeceğim." demiş ve onu evine götürmüş. Eve girmişler. Öksüz delikanlı yatağa oturmuş.

Öksüz delikanlı hiçbir zaman (böyle güzel) elbiseler giymeyen birisi gibi kendine bakınmış. Köylü tilkiye sormuş: "Neden bu öksüz delikanlı hep kendine bakıyor?" Tilki ise: "Üzerindeki elbiseler yüzünden. Üzerindekiler kendi giydiklerine göre biraz kötü de." O zaman köylü daha güzel elbiseler getirmiş. Tilki de, çocuğun üzerine bakınmaması için elbisenin omuzlarına iğne batırmış. Delikanlı etrafına bakındığı zaman iğneler ona batıyormuş. Bundan sonra delikanlı kendine ve etrafına bakınmadan oturmuş.

Onlar köylünün kızını alıp, eve dönmek için yola koyulmuşlar. Köylü öksüz delikanlıya: "İki gün sonra ziyaretinize geleceğim." demiş. Yola çıkmışlar. Tilki şöyle demiş: "Hadi bakalım, öksüz delikanlı ben önden gideyim, eve bir bakayım." deyip uzaklaşmış. O yılanların yuvasına gelerek, bağırmış: "Yılanlar, kartal geliyor, çıkın da sizi saklayayım." Yılanlar yuvalarından çıkıp, sürünerek kamışlığa girmişler. Tüm yılanlar kamışlığa girdiklerinde tilki haykırmış: "İşte geldi, artık görünüyor." demiş. Yılanlar kamışlığa iyice girdiklerinde, tilki kamışlığı ateşe vermiş. Bütün yılanlar yanmış. Sonra sarı tilki geri dönüp, delikanlıya şöyle demiş: "Ev hazırlanıp, düzene sokuldu."

Onlar hep birlikte yılanların yuvasına gelmişler. Eve girmişler. Bu, altından yapılmış, çok güzel bir evmiş. Sonra kayın babası misafirliğe gelmiş. Kayın babası eve girerken buzlu mürver suyundan içip düşmüş. Öksüz delikanlı: "Siz benim evime girmeden niçin düşüyorsunuz?" demiş ve onu elinden tutup kaldırarak oturtmuş. Onlar üç gün, üç gece eğlenmişler, sonra kayın babası dönmeye karar vermiş. O zaman tilki şöyle demiş: "Ben de artık gidip uzaklaşayım, sen beni uğurla, sana iyilik yaptım, şimdi de sen bana yardım et." Delikanlı şöyle cevap vermiş: "Sana nasıl bir iyilik yapmamı istiyorsun?" Tilki: "Ben tilki değilim, ruhum, sen benimle gel, ikimiz benim karımı öldürelim, bana yapacağın iyilik budur." demiş. Öksüz delikanlı hazırlanıp, tilkiyle beraber gitmiş. Onlar tilkinin yaşadığı yere kadar gelmişler. "Haydi, şimdi sen eve girip karımı öldür." demiş tilki.

Öksüz delikanlı eve girdiğinde bakmış ki, çok güzel bir kadın oturuyor. Delikanlı onu öldürememiş, oturup oturup dışarı çıkmış. Tilki ona şöyle demiş: "Ne o, yoksa onu öldüremedin mi? Bu bıçağı al ve ona götür, o bu bıçağı gördüğünde: Bu benim kocamındı, bunu nereden buldun? diyecek ve kendi karnına saplayacak." Öksüz delikanlı bıçağı alıp eve girmiş. Kadın hemen onu elinden alarak sormuş: "Bu benim kocamın bıçağı, sen bunu nereden buldun?" diyerek bıçağı alıp karnına saplamış. Öksüz delikanlı hemen koşarak dışarı çıkmış. O dışarı çıktığında beraber koşup giden iki tilki görmüş. Tilki şöyle demiş: "Teşekkür ederim, öksüz delikanlı, şimdi karıma kavuştum, sağ ol, öksüz delikanlı." deyip koşup gitmiş.

3. CILANNIÑ ERCİNEZİ

Mınañ ozo emdigi kızıl tıttar, çabaa çetter cerdeñ körünip öskölök tuşta, tuulu Altayıstıñ şilidiy caltırap cadar aru suularlu kobı-cikteriniñ birüzinde Ayabas dep coktu kiji curtagan. Ol Torkoçı dep emegenile kojo cajına la Urbay dep baydıñ cılkıların kabırgan.

Ayabastı ulus sürekey buurzak, kijideñ bolgoy çımıldı da caman körbös kiji dep aydıjatandar. Çındap ta, ayabas köörkiy erte caşta ösküs artıp, kalcu baylardıñ carbınçak emegenderiniñ çıbıgınañ örö kün körböy dö öskön bolzo, açu-koronın buruzı cok uluska, tındularga tüjürbeyten. Minip cürgen adın kamçılabas ta. Onıñ uçun Ayabastıñ mingen adı kajañ. Ce cıldıñ kandıy la katu öyinde baspaktıy semis boloton.

Bir katap ereñis ay tügenip, küük ay cañı la cañırıp turgan öydö, ayabastıñ maldap turgan cerinde kem de ört çıgargan. Ayas künderge şalırap kurgap kalgan kuudañga ot kamılarda, tarıdıy belen küyüp, örttiñ calbıjı cer üstünde tındulardañ bolgoy, agaş-taştardı da calmay calap turdı. Ayabas bir kezek cerdiñ örtin öçürele, onoñ örtkö kurçatkan malın çıgarıp turza, meestiñ edeginde calbak taştıñ üstünde bir kara cılan örttiñ kurçuzına kirip kalgan, oktolıp turdı. Kandıy la neme cürüm cüreyin dep albadanbay a, cılan da örttiñ calbıjı cuuktap kleetkenin körüp, kirer cerin tappay, mañzaarıp, izüge çıdaşpay, oozın añkañdadıp turdı.

Ayabas cetkerge kirgen cılandı körüp çıdabay, adınañ tüjüp, onı budakka ilele, örttiñ tıştına çıgarıp koydı. Kara cılan tının argadagan boluşçızın budınañ ala bajına cetire acıktap körölö, kobınıñ içinde cıgındar caar surt edip kaldı.

"Kiji bolzo bıyanım cetsin dep aytkan edi, til cok cılan neni aytsın, kijiniñ terkizin kırkıytan çıçkandardıñ birüzin de cogoltso bolgoy" dep, Ayabas sanandı.

Baza bir kança künder ötkön kiyninde Ayabas tujap koygon adın bedrep cürele, ört bolgon cerge bargajın, aldında örttöñ argadap algan kara cılan uçuradı. Ol Ayabastı ebire cılıp acıktap, tanıdım degendiy, süüngen neme çilep, kuyrugın bulgap, cıgındar caar cıldı. Ayabas kara cılannıñ kılık-cañın kaykap, körüp turgança anañ-mınañ ölöñdör şılırap, tümen toolu cılandar körünip keldi. Kaçıp cürgeyin deze, cılandar aylandıra la kurçap algan. Bu la körzö, tanış kara cılan örttiñ kiyninde korbotıp öskön kök ölöñniñ ortozınañ bajın kedeyte çıgarala, bışkırgandıy tabış çıgararda, kurçunıñ altıgı canı açılıp, kara cılan, col baştagan neme çilep, sañ tömön cıldı. Artık barar cer bar emes, ayabas açılgan cerle kara cılandı eeçiy bastı. Ançamınça barala, kaya körzö, baya kurçagan cılandar onçoloru üydeşkilep kelettiler. Cılandardıñ olcozına kirip, ayabas ılgıy la korum, cıgın cerge keldi. Mında cuulgan cılandar onoñ köp boluptır. Anda kandıy öñdü, büdümdü cılan cok dep aydar! Tanış kara cılan bir caan kakpak taştıñ aldına içegen caar kirgen cerde, onoñ altındıy mızıldap turar moyınçalu, oozında baarçıktıñ cımırtkazı oşkoş ak neme tiştenip algan

kiliñ-kara cılan çıktı. Ol lo cılan çıgarda, onço cılandar kıymırajıp tımıdıp, ölöñgö caba ün cok catkılay berdiler.

Ayabas at bedrep baskanına eki budı çılap, takta oşkoş calbak taştıñ üstüne otura berdi.

Altındıy moyınçalu kara cılan kelele, ta neni de aydıp turdı. Ayabas onıñ ermegin oñdobosto, ol açuurkanıp turganına ba, aysa öskö nemege be köstöri caşkayaktıp, kuyrugın bulgap, calkançıp turdı.

"Akır, bu kanayıp turgan cılandar boloton? Aysa bolzo, ottoñ ayrıgan cılannıñ kündü-küreezi bolor bo" – dep, Ayabas alañ kaykap, oozında ak neme tiştengen cılanga alakanın caydı. Bayagı cılan tiştengen nemezin Ayabastıñ alakanına salıp, ci degen neme çilep, oozın añkañdattı. Ayabas cılannıñ bergen sıyın cıtap körzö, kandıy da caraş cıt cıtanıp, ciir küüni keldi. Cıltıruuş bolçok ak nemeni oozına salıp la iyerde, tatu amtannañ ulam tamagınañ aşkanın bilbey kaldı. Bu la tuşta Ayabastıñ kulagına coon ündü kijiniñ katkızı uguldı. "Kandıy ta ma şoodıp katkırıp turatan boloton" – dep aylandıra acıktaza, ne de cok. Baza la katkı çıgarda, aldı caar körzö, bayagı altındıy cıltıruuş moyınçalu kara cılan boluptır.

Ayabas acıktanıjıp tokunadıp, tım otura bererde, örttöñ ayrıp algan kara cılan ermektendi:

- Sler bisteñ korkıbagar. Bu kiji meniñ adam bolor. Enebis mında bolgon örtkö aldırtala, bojop kalgan. Sler meni örttöñ ayrıp alganıgar uçun adam sürekey süünip, slerdi sıylaytam, kayda da bolzo taap ekelzin dep onço uluzın iygen. Karın uçural bolup cuugında coluktıs. Aytkanıstı oñdoor emeziger, arga cokto kurçap ekelerge kelişti.

- Emdi slerde kandıy la tındula kuuçındajar arga bar. Slerdiñ baya cigen nemeger bistiñ conıbıstıñ ercinezi bolor. Onı cigen kiji cer üstünde kandıy la tındunıñ tilin biler bolo berip cat – dep, altın moyınçalu cılan cartadı. – Kara cañıs suragıs mındıy bolor: bistiñ ercinebisti ciyle, mındıy bolup kaldım dep kemge de aytpagar.

Ayabas cılandarla antıgarlu nacılardıy ayrılıjıp, sıy bergen cılanı ne cılan boloton dep, bir kiçinek boro cılannañ suradı.

Aytkan ermegi ırada cañılanbazın dep boro cılan oozın oyoñottıñ calbıragına caba tudup şmırandı:

- Oy, örökön, ol bistiñ kaanıbıs. A sler örttöñ argadap algan cılan onıñ sok cañıs uulı bolor. Slerdi bedrep ne aaylu boldıs. Bedrep bargandardıñ köp sabazı emdige kelbegen. Karın colugışsa, canzın dep aydıp iyer. Meniñ adam baza emdige cok. Keltey közi selbülü, mıkını tujunda caan sorbılu boro cılan bolor.

Ayabas cılandardıñ uyazınañ ırap, odoştoy kırlañga çıgıp kelele, acıktanıp turgajın, eki sañıskan uçup kelele, şañcagılay berdi: "Akır, ol bir tujaktu ker at koloskogo laptu la kepteldi oşkoş, kaçan ölbögöy? Ölböy kayda barar bolor dep. Ogo kapşay kandıy bir caagı tıñ, tiji kurç neme uçurap, terezin cara tartıp bereten bolzo, kandıy cakşı bolbos edi. Et ciir küünim kelip turganı korkuş".

Ayabas içinde koronın badırıp bolboy, cudurugın tüünip, eki sañıskandı argalu bolzo adıp iygediy turdı. Mıltık bar emes, kanaydar, koronın cük araydañ tokunadıp, sañıskandardañ suradı:

- Slerdiñ ciirge turgan adıgar kajı koloskodo keptelip kaltır? Men türgen

barıp soyolo, sler eküni toyo azırap salayın.

Sañıskandardıñ birüzi çoçıganına, caman söslö belindep iyele, koştoy budakka oturganınañ suradı:

- Bu tañmazı na dep aydat, aydıp berzebis, çındap ta toyo ciir et cedijer emes pe?

- Baştap körgön kiji sen boyıñ la bil – dep, ekinçizi ayttı.

- Oy, bılar, ker at mınaar ol keçüniñ altıgı canında kezek taldardıñ ortozında catkan – dep, baştapkı sañıskan kanadın çöyö tartıp körgüsti.

Ayabas sañıskandardıñ aytkanıla aralga cügürip bargajın, ker adı çındap ta anda cattı. Koloskodo keptelgen emes, tujagı tazıla ilinele, cıgılgan boluptır. Kında bıçagın uştıp, tujaktı kezip iyerde, ker at tura cügürdi.

Eki sañıskannıñ ölör degen adı boyı la tura bererde, op-sop tüşkülep, neni de aytpay uça berdiler.

Adın caydakka minele, canıp kelze, üyi tışkarı cargak ton cayıp algan, aarçı kurgadıp oturdı. Ayılga kirip, üyiniñ urgan çayın içip oturza, tışkarı kurgadıp koygon aarçıga bir ürençi le bir boro kuşkaş uçup kelele, kuuçındajıp turganı uguldı:

- Bu kanayıp turuñ, boro kuşkaş, aarçını çaçıp koyzobıs, eezi arbanbas pa?

- Cer caar çaçıltpazañ, ayla kelele, neni ciirge turuñ – dep, boro kuşkaş ukaarkadı.

- Cok, kederi et, men le anaytpazım. Mınayıp ürep cañdanzabıs, ulus biske aş-kursagın kaçan da boş cayıp berbes.

- Onızı boyıñda – dep, boro kuşkaş cöpkö kirbedi.

Ürençi boro kuşkaştıñ kılıgınañ kemzingen bolboy, caan udabay uça bererde, cañıs uula eki iş edip turgan boro kuşkaş artıp kaldı.

Ayabas içip oturgan çaylu ayagın cerge turguzıp, üyine ayttı:

- Ol tışkarı aarçıña kuşkaştar kelgen, çaçıp turu oşkoş, barıp körzöñ.

- Anda neme kelgenin ayıldı ötküre kanayıp körüp iydiñ? – dep, üyi alañ kaykap suradı.

- Ce bütpey turgan bolzoñ, barıp körzöñ.

Üyi ejikti açıp körzö, aarçıda çındap ta bir boro kuşkaş oturıp algan, onı burkurada çaçıp turdı. Ejiktiñ caagında cölöp koygon sabuurdı alıp, emegen boro kuşkaştı sooro soktı.

Ayabas aldında ayılına canıp kelgende, üyiniñ ermegineñ öskö kandıy da ermek ukpaytan. Emdi tıñdalanıp catsa, kay da la ermek-kuuçın ugulat. İrgeede süttü krinkeniñ canında eki çıçkan sümelejet:

- Bogo bis ekü tañınañ çıgıp albas bolorıs. Anaydarda sen tur, men seniñ üstüne turala, karmadanıp köröyin. Onıñ kiyninde sen çıgarıñ.

- Caantayın la men deer, sen ajanıp turgançañ, eezi cedip kelze, men kuru artatam ba? – dep, ekinçizi carbındı.

- Ce andıy bolzo, sen çık!

Ayabas araayınañ şıgalap körzö, bir çıçkan ekinçiziniñ üstüne çıgıp, krinke

örö karmadanıp, onıñ kırnıan çıgıp aldı.

- Kudaay, köörkiy, südi ortoo neme emtir. Mınañ kaymak ciir dep cadala, bu tömön tüje berer bolboy?

- Akır, andıy bolzo, men seniñ kuyrugıñnañ tiştenip alayın, sen kirip iç – dep, cerdegi çıçkan sümeledi.

- Kerde-marda sen ıçkınıp iyzeñ, ne boloton?

- Ce ne ıçkınatam. Seniñ kuyrugıñ üzülerdeñ başka.

- Ce bolgoop körök – dep, krinkeniñ kırında oturgan çıçkan cöpsindi, kuyrugın cerde turgan çıçkanga sundı, onızı tiştenip alarda, ol krinke caar öñölöp kirdi. Onoñ arı cerdeñ kıygı uguldı:

- Amtanduzın, amtanduzın! Cañıs la bajı sañ tömön turala, ciirge ebi cok emtir.

Krinkeniñ tıştında kuyruk tiştenip algan çıçkannıñ camacaylarınañ çilekey agıp, kermektenişke moyını çılay bergen bolboy kaytsın, közi añdanıjıp turdı.

Krinkeniñ tıştında çıçkan "çık" dep aydar kerek, oozı boş cok, unçukpas kerek, kiji körüp iygediy. Ança-mınça alırañdap turala, "kelet!" – dep kıygırıp iydi, onoñ lo çalkoyto kelip tüşti. Krinkedegi külükte ün de cok.

Ayabas açap çıçkannıñ ölümin körüp, aayı-bajı cok katkızı keldi.

Torkoçı katkırıp oturgan Ayabas caar kılças körüp, cargak tongo oroylo, ekelgen aarçızın da urbay, arbandı:

- Bu seniñ ıra-coroñ bügün kanayıp kubulıp turu? Ayıl ötküre tışkarı nemeni körüp iyer, aamay neme çilep, bodop lo katkırıp oturar... sen ten almıska uçurap, alıstanıp oturgan boldıñ?

- Cok, üyim, sen kanayıp turuñ, boyımnıñ cürümimdi le sananıp, katkım kelet.

- Menile kojo curtaganıñ katkımçılu bolup turgan bolzo, elektep katkırbas kijideñ taap alatan – dep, üyi tam la arı atıylandı.

- Üyin cük araydañ toktodıp alala, cañı la tımıp oturarda, krinkeniñ canına ıylap-sıktap eki çıçkan keldi.

- Kudaay, kudaay, tört balamnıñ enezi sütke tüjele, ölüp kalt, onıñ açuzına kanayıp çıdayın, kanayıp çıdayın! Mınaydarın bilgen bolzom, baya boyım cemzep çıgar edim – dep, baştagan çıçkan bajın krinkege sogup ıylayt.

Ekinçizi küün-küç cok kimirektenet:

- Mınayda bererin kem bilgen? Men le deyle, krinke örö çıgara kalıgan, onoñ körzöm, cañıs la kuyrugı sıras edip kaldı. Kalıp çıkkan boyınça toktodınıp al-bay, aja kongon oşkoş.

- Sende ne bolzın, ürüp çıgar iydiñ cok, üşkürip oturar balañ cok. Mege sürekey açu – dep, baştapkı çıçkan baza la ıyladı.

Ekinçi çıçkan baştapkızın erkeledip, cardın sıymap aydat:

- Ce kanaydar, seniñ aldıña men caan burulu. Ejiñniñ ordına eş-baran, baldarıña deze ene bolup artatan turum. Küüniñ bar bolzo, cöbiñdi ber.

lylap turgan çıçkan kenetiyin tokunap, mıjılaktap turup kimirektendi:

- Men seni söstöördiñ ordına sen meni söstiy bergen turuñ ine. Mındıy tübekke tüjüp, men cöpsinbey kayda bararım – dep, bajın koştoy turgan çıçkannıñ moynına arta salıp ıylamzıradı.

- Ce köp karıkpa, köörkiyim. Men de öbögönim baspakka soktırıp, cañıskan arttım. Sen de emdi cañıskan. Birigip alzabıs, cürümis ceñil bolor.

lylap turgan çıçkan tokunap, söstögön çıçkandı eeçide içegeni caar bastı.

Ayabas çıçkandardıñ ermegin ugup, ençikpey ayttı:

- Ee, çaalda, üyiñ ölgöni cañıs ta konboy cadıp, söskö kire berdiñ a. Andıy belen undıla bereten neme bolzo, ne tegine ıylaar?

Torkoçı cañıskan kuuçındanıp oturgan Ayabaska kırtıjı kurup, ayttı:

- Sen kös körüp turgañ ba, aysa edrey bergeniñ be?

- Kijiniñ oozınañ ün çıgarı sege kerees turu ine. Ermektenip iygenineñ ne bolo berdi?

- Seniñ ermegiñe kıygastanıp turgan kiji cok, kılık-cañıñ kubulganın kaykap turum.

Ayabas üyile kaçan da öörköşpöytön. Kerijer, sogujardañ bolgoy, udura tıñ ermek te aytpaytan. Cılannıñ ercinezin cigeni kaçan da öörköşpögön ulustıñ ortozına öön-bökön çıgararga cede bererde, ne bolgonın üyine aydıp berdi. Kalgançı sösti aydarda la kenetiyin cödüli kelip, tıñ cötkürip iyerde, cigen ercinezi çilekey le kojo oozınañ çarçalıp çıgala, otko tüjüp, şırt edip, cıt ta cok küye berdi.

Bu öydöñ ala Ayabas oyto lo kandıy da tındunıñ tilin bilbes bolup kalgan. Ce andıy da bolzo, ercine ırızın cetirgen. Ol algan ejile eptü-cöptü curtap, baldar cok boyı baldarlu bolup, mal cok boyı maldanıp, uzak cürüm cürgen. Ukkan, körgön ulustıñ kuuçınıla bolzo, olor cañıs la eki boyı emes, anayda ok bala-barkazı da cakşınak cürüm cürüp, albatı ortodo makta bolgon. Ulus olordı ak sanaazı, agaru küüni uçun ercinele sıylatkan bile dep aydıjatandar.

YILANIN KUTSAL NESNESİ

Bundan evvel, şimdiki kızıl melez ağaçları fidan hâlinde yerden çıkıp büyümekteyken, Dağlı Altayımızın cam gibi parlayan arı nehirli vadilerinin birinde, Ayabas adlı yoksul biri yaşamış. O, Torkoçı adlı eşiyle birlikte bütün hayatları boyunca Urbay adlı zenginin yılkılarını otlatmış.

Ayabas hakkında insanlar çok merhametli, insana değil, karıncaya bile kötü bakmayan kişi derlermiş. Gerçekten de zavallı Ayabas küçük yaşta öksüz kalıp, zâlim zenginlerin, merhametsiz eşlerinin sopasından gün görmeden büyümüş de olsa, acısını insanlardan veya başka canlılardan çıkarmazmış. Bindiği atını bile kamçılamazmış. Onun için Ayabas'ın bindiği atı yavaş, fakat yılın her zamanı, üstelik en sert zamanlarında bile el değirmeni gibi semizmiş.

Bir defasında erenis ay* bitip, küük ay** yeni başlamak üzereyken Ayabas'ın

---

* halk takviminde dördüncü ay
** halk takviminde beşinci ay

hayvanlarını güttüğü yerde birisi yangın çıkarmış. Ateş açık havada kuruyan otlara sıçradığında, büyük yangın çıkmış, ateşin alevi yeryüzündeki canlılarla birlikte, ağaca ve taşa sıçramış. Ayabas ateşi söndürerek, ateşte kalan hayvanlarını çıkarıp, yamacın eteğinde geniş taşın üstünde bir kara yılan sıkışıp kalmış. Her canlı canının derdindeyken, yılanın biri ateşin yaklaştığını görüp, girecek yer bulamayıp, şaşırarak sıcağa dayanamayıp, ağzını açmış.

Ayabas sıkıntıdaki yılanı görüp dayanamayıp atından inip, onu ağacın dalına tutturarak ateşin dışına çıkarmış. Kara yılan canını kurtaran kişiyi ayağından başına kadar inceleyip, vadinin içindeki yığınlara doğru gidip gözden kaybolmuş.

"İnsan olsa, teşekkür ederdi, dili olmayan yılan ne söylesin, insana zarar veren sıçanların birini de öldürse yeter." diye düşünmüş Ayabas.

Birkaç gün geçtikten sonra Ayabas bağladığı atını ararken, yangın olan yere geldiğinde, yangından kurtardığı kara yılana rastlamış. O, Ayabas'ın etrafında dönerek onu inceleyip, tanıdım diye sevinerek, kuyruğunu sallayıp yığınlara doğru gitmiş. Ayabas yılanın yaptığına şaşırıp bakınırken, oradan buradan otlar hışırdayıp sayısız yılanlar gelmiş. Koşup kaçayım dese, yılanlar etrafını çevirmiş. Bakmış ki, tanış kara yılan ateşten sonra filizlenen yeşil otun arasından başını kaldırarak, aksırır gibi ses çıkarmış. O vakit kuşatmanın alt tarafı açılıp, kara yılan yol gösteriyormuş gibi aşağı doğru sürünmüş. Artık gidecek yol olmadığından Ayabas açılan yerle kara yılanı takip edip yürümüş. Bir süre gittikten sonra geriye bakmış ki, biraz önce kendini çeviren yılanların hepsi peşinden geliyorlar. Ayabas yılanların kontrolünde otların ve taşların olduğu olduğu yığına gelmiş. Buradaki yılanlar daha çokmuş. Orada her renk ve görünüşte yılan varmış. Tanış kara yılan büyük kapak gibi bir taşın altındaki deliğe girince oradan boynu altın gibi parlayarak, ağzında sığırcığın yumurtası gibi ak bir şey alarak kara kadife gibi yılan çıkmış. O yılan çıktığında, bütün yılanlar hareketlenip sessizce otun üstüne yatmışlar.

Atını aramaktan Ayabas'ın ayakları yorulduğu için oturak gibi taşın üstüne oturmuş.

Altın gibi boyunlu kara yılan sürünüp Ayabas'ın önüne gelerek bir şeyler söylemiş. Ayabas onun söylediklerini anlamayınca, o öfkeden mi yoksa başka bir şeyden mi gözlerini büyütüp, kuyruğunu sallayıp, sevecenleşmiş.

"Dur bakalım, bu yılanlar ne yapıyor? Yoksa ateşten kurtardığım yılanın ikramı mı?" diye, Ayabas şaşırıp ağzında ak şey tutan yılana avcunu uzatmış. Önceki yılan ağzındaki şeyi Ayabas'ın avcuna bırakıp, ye der gibi ağzını açmış. Ayabas yılanın verdiği hediyeyi kokladığında çok hoş bir koku alıp yemek istemiş. Parlak, yuvarlak ak şeyi ağzına attığında tadı damağında kalmış. İşte o zaman Ayabas kalın sesli bir insan kahkahası duymuş. "Hangi mel'un alay edip gülüyor." diye etrafına baktığında hiçbir şey görememiş. Tekrar kahkaha duyup önüne baktığında, kahkaha atanın önceki altın gibi parlak boyunlu kara yılan olduğunu farketmiş.

Ayabas dikkatini toplayıp sessiz kaldığında, ateşten kurtardığı yılan şöyle demiş:

- Siz bizden korkmayın. Bu benim babamdır. Anam burada çıkan ateşe düşüp öldü. Siz beni yanmaktan kurtardığınız için babam çok sevinip size hediye vermek istedi, bütün adamlarını nerede olursanız olun sizi bulmak için gönderdi. Tesadüf ki, size yakınlarda rastladık. Söylediklerimizi anlamadığınız için çaresiz sizi kuşa-

tıp getirdik.

- "Şimdi sizde her canlıyla konuşacak güç var. Sizin biraz önce yediğiniz şey bizim halkımızın kutsal varlığıdır. Onu yiyen insan yeryüzündeki her canlının dilinden anlar." diye altın boyunlu yılan açıklamada bulunmuş. "Yalnız tek isteğimiz şudur: Bizim kutsal nesnemizi yiyip böyle olduğunuzu kimseye söylemeyin."

Ayabas yılanlarla ant içmiş dostlar gibi ayrılıp, hediye veren yılanın nasıl bir yılan olduğunu bir küçük boz yılana sormuş.

Söyleyecekleri uzaktan duyulmasın diye boz yılan ağzını, ter otunun yaprağına tutarak fısıldamış:

- Oy, hürmetlim, o bizim kağanımızdır. Sizin ateşten kurtardığınız yılan onun tek oğludur. Sizi çok aradık. Aramaya çıkanların çoğu şimdiye kadar gelmedi. Onlara rastlarsanız dönmelerini söyleyin. Benim babam da şimdiye kadar gelmedi. Bir gözü yaralı, belinde büyük bir yara olan boz yılandır.

Ayabas yılanların yuvasından uzaklaşıp, karşıdaki yamaca çıkıp etrafı incelediğinde, iki saksağan uçup gelerek ötüşmüşler: " Hey, ayağı bukağılanmış, koyu doru donlu at çukura iyice sıkıştı galiba, ne zaman ölecek? Ölmeyip ne yapacak. Güçlü, dişi sivri bir şey gidip onun derisini parçalasa ne güzel olurdu. Canım çok fazla et yemek istiyor."

Ayabas öfkesini bastıramayıp, yumruğunu sıktı, gücü yetse iki saksağanı öldürürdü. Tüfek olmayınca ne yapsın, öfkesini dindirip, iki saksağana şöyle sordu:

- Sizin yemek istediğiniz at hangi çukura sıkışıp kalmış? Ben hemen gidip onu öldürerek, ikinizi doyana kadar besleyeyim.

Saksağanların biri şaşırarak, kötü söz söyleyerek, yan dalda oturana sormuş:

- Bu mel'un ne diyor, söylersek gerçekten de et getirir mi?

- "Sen kendin bilirsin, ilk gören sensin." diye ikincisi söylemiş.

- " Oy, koyu doru donlu at, o geçidin altında dalların arasında." diye ilk saksağan kanadını uzatarak göstermiş.

Ayabas saksağanların söyledikleri ormana koşup varınca, koyu doru donlu atı gerçekten de oradaymış. Çukura sıkışmış değilmiş, bağı köke dolanarak yığılıp kalmış. Kındaki bıçağını çıkarıp bağı kestiğinde koyu doru donlu at kalkmış.

İki saksağan ölür dedikleri at ayağa kalktığında, âh vah edip, hiç bir şey söylemeden, uçup gitmişler.

Atına binerek döndüğünde, eşi dışarıya bir deri asmış, peynir kurutuyormuş. Eve girip eşinin doldurduğu çayı içerken, dışarıda kurutulan peynire bir baştankara ile bir boz kuşun uçup gelerek konuşmaları duyulmuş:

- Ne yapıyorsun boz kuş, peyniri saçıp dağıtırsak, sahibi kızmaz mı?

- "Gelip yere saçmazsan ne yiyeceksin?" diye boz kuş söylemiş.

- Hayır, çekil, ben öyle yapmam. Böyle yaparsak insanlar bize yiyecek vermez.

- "Sen bilirsin." diye boz kuş kabul etmemiş.

Baştankara, boz kuşun huyundan çekinip, fazla beklemeden uçup gitmiş, boz kuş tek başına kalmış.

Ayabas çay içtiği kâseyi yere bırakarak eşine şöyle demiş:

- Dışarıdaki peynire kuşlar gelmiş, herhalde dağıtıyorlar, gidip bir bak.

- "Oraya bir şey geldiğini evin içinden nasıl gördün?" diye eşi şaşırarak sormuş.

- İnanmıyorsan gidip bak.

Eşi kapıyı açıp baktığında görmüş ki, gerçekten de bir boz kuş oturmuş peyniri saçıyor. Kadın kapının kenarına konulmuş sopayı alıp boz kuşa vurmuş.

Ayabas önceden evine dönüp geldiğinde, eşinin sözünden başka söz duymazmış. Şimdiyse her yerden söz duyuyormuş. Kapı önünde sütlü kovanın yanında iki sıçan kurnazlık düşünüyormuş:

- Buraya ikimiz birden çıkamayız. O hâlde sen dur, ben senin üstüne çıkarak bakayım. Sonra sen çıkarsın.

- Her zaman kendini düşünüyorsun, sen karnını doyurana kadar, sahibi gelirse ben aç mı kalacağım?" diye ikincisi kızmış.

- Öyleyse sen çık!

Ayabas yavaşça dönüp bakmış ki, bir sıçan ikincisinin üstüne çıkıp, kovanın üstüne tırmanıp, kenarına yetmiş.

- Hay aksi, süt kovanın ortasındaymış. Buradan kaymak yemek için aşağı sarkmak mı gerekecek?

- "Öyleyse, ben seni kuyruğunu dişimle tutayım, sen girip iç." diye yerdeki sıçan akıl vermiş.

- Ya sen boş bulunup bırakırsan ne olacak?

- Niçin bırakayım. Senin kuyruğun kopmazsa bir şey olmaz.

- "Eh deneyip bakalım." diye kovanın kenarına oturan sıçan kabul etmiş, kuyruğunu yerdeki sıçana uzatmış o, dişleriyle tutunca, diğer kovaya doğru eğilmiş. Sonra uzaktan bir bağırtı duyulmuş:

- Çok lezzetli, çok lezzetli! Yalnızca baş aşağı durarak yemek zor. Kovanın dışında ağzında kuyruk bekleyen sıçanın ağzının kenarından salya akıp, böyle durmaktan boynu ağrıyıp, gözü irilmiş.

İşte o zaman dışarıdan Ayabas'ın eşi girip, kuruttuğu peyniri koymak için rafa doğru yürümüş.

Kovanın dışındaki sıçanın "çık" demesi lâzım, fakat ağzı boş değil, ses çıkarmamak lâzım, insan görecek. Böylece zar zor dururken "Geliyor!" diye bağırmış, sonra sırtüstü düşmüş. Kovadakindeyse ses yok.

Ayabas aç gözlü sıçanın ölümünü görüp kahkaha atası gelmiş.

Torkoçı kahkahalarla gülen Ayabas'a doğru bakıp, deriye sardığı peynirini koymadan kızmış:

- Sen bugün ne kadar değiştin? Evden dışarıda olanı görüyor, deli gibi sebepsiz gülüyorsun... Sen şeytana rastlayıp da aklını mı çaldırdın?

- Hayır, karıcığım, sen ne diyorsun, kendi hayatımı düşünüp gülüyorum.

- "Benimle geçirdiğin hayatın gülünçse, başka bir eş bulup alsaydın." diye

eşi iyice kızmış.

Eşini zorla sakinleştirip, sessizce otururken, kovanın yanına iki sıçan âhlayıp inleyerek gelmiş.

- "Hay aksi, dört yavrumun anası süte düşerek öldü, onun acısına nasıl dayanırım, nasıl dayanırım. Böyle olacağını bilseydim, yemeye kendim çıkardım." diye sıçan başını kovaya sokarak ağlamış.

İkincisi gönülsüz fısıldanmış:

- Böyle olacağını kim bilirdi? Ben çıkacağım diyerek, yukarı çıkmak için sıçradı, sonra baktığımda yalnızca kuyruğunu gördüm. Sıçrayıp çıkınca duramayıp, düştü herhalde.

- "Sana ne olacak, ürüyecek itin yok, aksıracak balan yok. Benim için çok acı." diye ilk sıçan ağlamış.

İkinci sıçan öncekini teskin edip, omuzlarını sıvazlamış:

- Ne yapayım, senin gözünde ben suçluyum. Eşinin yerine eş, çocuklarına ise ana olayım. İstersen bu teklifimi kabul et.

Ağlayan sıçan aniden durup, homurdanmış:

- "Benim sana teklif edeceğim yere sen mi bana teklif ediyorsun. Böyle bir felâkete düştükten sonra teklifini kabul etmeyip de ne yapayım." diye başını yanında duran sıçanın boynuna koyup ağlamış.

- Çok üzülme, garibim. Benim kocam da tuzağa sıkışıp öldü yalnız kaldım. Şimdi sen de yalnızsın. Evlenirsek hayatımız daha kolay olur.

Ağlayan sıçan sakinleyip, sözlendiği sıçanın peşinden, deliğine doğru yürümüş.

Ayabas sıçanların konuşmasını duyup, beklemeden şöyle demiş:

- Ee, zavallı, eşin ölünce yalnız kalmayıp, evlenmeyi kabul ettin ha. Böyle çabuk unutulacaksa ne diye ağlıyorsun?

Torkoçı kendi kendine konuşan Ayabas'a kızarak şöyle demiş:

- Sen gördüğün bir şeyi mi söylüyorsun, yoksa aklını mı kaybettin?

- İnsanın ağzından lâf çıkması seni niçin şaşırtıyor? Konuştuysam ne oldu?

- Senin sözlerine bir şey söyleyen yok, huyunun değişmesine şaşırıyorum.

Ayabas eşiyle hiçbir zaman tartışmazmış. Kavga edip tartışmaktan geçin, ona karşı söz de söylemezmiş. Yılanın kutsal varlığı hiçbir zaman tartışmayan insanların arasında huzursuzluk çıkarınca, ne olduğunu eşine anlatmış. Son sözlerini söylerken aniden öksüresi gelmiş, sertçe öksürdüğünde, yılanın kutsal nesnesi tükürüğüyle birlikte ağzından çıkarak, ateşe düşüp, çıt edip, dumansız, kokusuz yanmış.

O zamandan itibaren Ayabas hiçbir canlının dilini anlamaz olmuş. Fakat öyle de olsa kutsal nesne iyiliğini etmiş. O eşiyle huzurlu yaşayıp, çocuksuzken çocuk sahibi olup, hayvanı yokken hayvan sahibi olup uzun ömür yaşamış. Duyan, gören insanların anlattığına göre, yalnızca onlar değil, çoluk çocukları da halkın içinde övgüye değer iyi hayat yaşamışlar. İnsanlar onları iyi düşünceleri, merhametleri için kutsal nesneyle ödüllendirilmiş aile olarak söylerler.

4. KAYÇI-MERGEN

Mınañ ozo çakta Altayda Karatı-kaan curtagan, onıñ toozı cok koyloın eki kara eçkilü, eki kara koylu, eki çookır uylu, kök-boro attu Kayçı dep ösküs-cabıs uul Emilçi dep ejile kojo kabırgan. Olor ekü em turguza bala-barka azırabagan bolgon, ozo baştap bayga calçı bolup iştegender, onıñ kiyninde, karıır cajı cetkelekte, kazır kaanga calçı bolgon dejet.

Caskı künniñ çogına köbük kar kayıla bertir, calañda ölöñ cajarıp keltir.

Bir kün Kayçı tañ erten tura uykudañ turala, körzö, aylınıñ odojında cıgındu kaya-taş calbırap, küyüp turgan emtir. Ol örtti öçürerge bolup, Kayçı kök-boro adın eertedi, ört caar atandı. Tal-tüşke cetire örtti öçürele, oyto ayıl caar canıp keletse, bir caar kobınıñ içinde ört küyüp cat. Onıñ uçun Kayçıga ol örtti baza öçürerge kelişti.

Ce kenetiyin sañ başka neme boldı. Örtti öçürip turala körzö, çike le ottıñ ortozında bir kara cılan barar, kirer cerin tappay, çaçılıp, sogulıp turgan. Ottı öçürip turgan Kayçı ol cılandı, otko küybezin dep, agaşka ilip, ak caar çaçıp iydi. Boyı deze meñdep, örtti öçüre berdi.

Cük araydañ ottı öçürip bojoylo, ança-mınça amırap oturdı. Onoñ adına minele, aylı caar cortorgo do cadarda, bayagı kara cılan kaydañ da cılıp keldi. Cılıp kelele, Kayçını kaydaar da bojotpoy, onı aylandıra cılıp, ogo añzınıp, içkeri barat. Kayçı tuuralap cortorgo turza, cılan ogo col berbeyt. Kaçan ol cılannıñ kiynineñ cortkondo, cılan tokunalu cılat. Kayçı attıñ oozın bura tartsa, cılan oktolıp, sogulıp, çaçılıp, Kayçını aylanıp, şırkırap turat. Kayçı alañ kaykap, arga cokto cılandı eeçiy cortkondo, ol açınbay barıp cadat. Şırkırabayt, karaylabayt.

Kayçı, kança kobını keçip, kança tuulardı ajıp, canarga kök-borozın bura tartarda, kara cılan oyto lo şırkılap, bajın örö ködürip, onı kança-kança katap aylana sokkon. Kayçı, ne bolzo ol bolzın deyle, kara cılannıñ kiynineñ arı bardı. Kaykap, korkıp baradala, bayaa kayır, kazır kaya-taştıñ aldına keldi.

Körüp turza, kara cılan kayçını ebirip, aylana sogolo, kaya-taştıñ aldındagı karañuy kuy taşka kire kondı. Ol anda uzak bolboy, oyto kayra cılıp çıktı. Kara cılandı eeçiy ak baştarı at bajındıy, köstöri ayaktıy caan, boylorı cadık oşkoş eki caan cılan cılıp çıktı. Ol cılandardı körüp iyele, Kayçınıñ kök-boro adı ürküp turat. Eezi deze olordoñ caltanıp turat.

Eki caan la coon cılan mıyrıñdajıp, şırkırajıp, Kayçıdañ ermek suragılayt. Kayçı olordıñ tilin oñdop bolboyt. Kaykap turat. Çat la oñdojıp bolboy salala, caan cılandardıñ birüzi oyto kuyga kirele, eki bolçok cımırtka ekeldiler. Kaçan bir cılan oozın açıp iyerde, Kayçınıñ esteer küüni keldi. Esteerge oozın açıp la iyerde, kenerten le Kayçınıñ oozına eki cımırtka kire berdi. Kayçı ol cımırtkalardı kanayıp ta cip iygenin bilbey kaldı. Ol örökön ol tarıyın cılandardıñ tilin, kuuçınıñ oñdoor bolo

berdi.

Bir coon cılan, ada cılan bolgodıy, aydıp turdı:

- Ulus biske, cılandarga, öştü bolgon, ce sen ak sanaalu kiji emtiriñ. Bistiñ kiçinek uulçagıs agaş arazına azala, örtkö uçurap kaltır. Karın sen onı ot-calbıştañ argadap, çıgarıp, tının korup altırıñ. Ñeniñ uçun sege bıyanın aydarga ol uulıbıs seni beri aylına ekelgeni ol. Onoñ ulam senle, cakşı kijile, kuuçındajarga sanandıs.

Ol lo tuşta Kayçı kerektiñ aayın cañı oñdodı. Cılandardıñ kuuçının cart oñdop, ol onoñ arı kuuçındaja berdi. Kayçı olorgo Karatı-kaanga calçı bolgonın, onoñ ört öçürgenin, cılandı ottoñ çıgara tartkanın olorgo aydıp bererde, ada bolgon cılan ogo mınayda cartadı:

- Kayçı, sen bu künneñ ala Karatı-kaanga calçı kiji bolbozıñ. Sen, beri uk, ol kara sanaalu nemege koylorıñ berbe. Ol iyt oşkoş kiji ine! Ertengi le künneñ ala bis, cılandar, onıla cuulajarıs. Ol bistiñ baldarıstı da, boyınıñ calçıların da köp öltürgen. Kamçızıla da sogoton, agaşla da sogup, öltüreten cok po! Bis kaya-taştıñ koltıgına cadıp, Karatı-kaandı sakıırıs. Ol tuşta kerde-marda Karatı-kaan sege tuştaza, sen ogo ayt: "Kaya-taştıñ aldınañ möñün taptım" – dep. Açabına çıdaşpay ol boyı keler. Onıla neni ederin bis ol tuşta boyıs bileris! Bu caan cakıltanı büdürzeñ, ulustı, tındulardı şakpırttañ la tal-tabıştañ argadaarıñ! – Anayda aydala, cılan Kayçıga baza bir cımırtka berdi. Onoñ tıñ cakıdı: - Bu bistiñ ercinebis bolor. Ercineñi aylına aparala, kayırçakka cazap sugup sal. Ol tuşta mal-ajıñ cakşı turar, alkı-cööjöñ kojular. Bügüngi künneñ ala sen cılandardıñ la bastıra tındulardıñ tilin cakşı oñdoorıñ. Ce ne de bolzo, bu bistiñ cajıttu kuuçınıstı bir tındu kijige aytpa! Kerek deze kojo oturgan emegeniñe de aytpa. Bu cajıttu sösti carlazañ, seniñ cürümiñe caman bolor.

Kayçı kök-borozınañ tüjele, olorgo cajıttu sösti kemge de aytpas bolup sözin bergen. Anayıp cöp bütken kiyninde, Kayçı adına minip, arı bolordo, ada cılan onı art ajıra üydejip, alkıştu söstörin aydıp turdı. Onoñ arı Kayçı aylı-curtın köstöp, koolodo kojoñdop cüre berdi.

Kayçı aylı-curtına cedip keldi. Cılan aytkan sösti kıyış cok büdürer dep, er sanaazın ol tıñ la sanandı. Ol öydöñ ala Kayçı ayrı tuygaktu bastıra añdardıñ, talbınıp uçar ay kanattu kuştardıñ kuuçındarın ugup, onçozın bilip, oñdop cürdi.

Bir kün tañ aldında Karatı-kaan, küzürep-kürkürep, koylorın körör dep Kayçınıñ aylına cede kondı. Açap torozına çek çıdaşpay.

Karatı-kaan cılbıñduuş ünile Kayçıdañ suradı:

- Sen kamdu, kiş attıñ ba?

Kayçı ayttı:

- Añ-kuş atpadım la, ce bir kaya-taştıñ aldında köp-köp altın-möñün körgön edim.

Karatı-kaan açabına çıdaşpay, alın erdin cara tiştenet, aydar sözin tappay turat. Eki camacayınañ çilekey agat.

- Ol altın kayda? – dep, kaltıruuş ünile Karatı-kaan surayt.

Kayçı ogo cartap berdi:

- Bu la odojısta. Caan kuy taştıñ içinde.

- Kojo baralık! – dep, mını ukkan Karatı-kaan Kayçıga aytti.

Kayçı ogo cöptöjip iydi. Ekü ayıldañ çıgala, bayagı kaya-taştı köstöp, türgen-türgen celip iydiler. Kelgileyle, kuy-taştı acıktap kördiler.

- Altın mında! – dep, Kayçı aytti.

- Ce, Kayçı, sen meni mında sakıp al, men ozo cañıskan kirele, ol altındı körötöm, - dep, Karatı-kaan aydıptır.

Karatı-kaan attañ tüjele, kuy-taştıñ içi caar meñdep kirdi.

Kayçı kaandı tışkarı sakıp turdı. Ança-mınça bolbodı, kuy-taştıñ içinde aayı-bajı cok kiji korkor tabış uguldı. Ol tabıştıñ kiyninde caan ada cılan çıktı. Karatı-kaannıñ adı cılannañ ürkiyle, kayadañ ajıp, ölö berdi. Ada cılan Kayçıla ezendejip, ogo mınayda aytti:

- Ce, biske ayıldap kelgen Karatı-kaan oyto aylı-curtına canbas turu. Sler emdi, onço albatı amır curtaarıgar. Anayda aydala, cılan Kayçını üydeşti.

Kayçı canıp baradala, coloy ne le kuştar kuuçındajıp turganın aaylap, oñdop turat.

Kayçı aylına canıp kelerde, arıdım dep adı aydat, biske aş-kursak kerek dep, malı aydıjat. Kelele, koy soyorgo sananarda, koylorı kalaktajıp ıylajat. Eçkilerge bararda, eçkileri ıylajat! Uylarına bararda, uyları ıylajat, ıylajat la ıylajat.

Kayçı onçozın kilep sanandı, birüzin de soyboy, arga cokto aylına kirele, kuru çaydañ içip aldı.

- Et cok, koy soy! Et ciir kerek! – dep, emegeni Kayçıga adılıp çıktı.

Kayçı ermek te aytpayt, koy do soyboyt. Emegeni onı eki künge arbadı. Arga cokto Kayçı kaannıñ eçkilerin kabırıp turgan Kara-uulga, boyınıñ la nökörine bardı. Ol onı koy soyıp berzin dep aybıladı. Kara-uul moynoşpoy, Kayçınıñ suragın büdürip, bir semis koy soyıp berdi. Kayçı koylordıñ ıy-sıgıdın ugala, kaynatkan edi çaynam da kire cip bolboy oturdı. Cañıs la çay içip oturdı. Öskö baza neni etsin!

Bir kün Kayçınıñ emegeni tışkarı aarçı kurgadıp salgan bolgon. Kayçı kecim-tokımın cayala, mında la amırap cattı. Emegeni deze aylında köktönip oturdı.

Cayıp koygon aarçıga eki ürençi uçup kelip, onoñ cip cada berdiler. Tatuzın dejet, aarçını aayı cok maktagılap turdı. Bir ürençe aarçını cerge tögüp iyerde, ekinçizi ogo tıñ arbandı.

- Bu sen aarçını ne tögüp turun? Emdi seniñ uçun erten ulus aarçı kurgadıp caybas!

Amırap oturgan Kayçı örökön mını ugala, tıñ katkırıp iy kaldı.

Emegeni arbandı:

- Sen cañıskan ne katkırıp oturıñ? Öskö kiji alarga turgan boloriñ? Onıñ uçun meni say elektep, katkırıp turuñ ba?

Kayçı ogo udura bir de ermek aytpadı.

Albatı-con tabış uktı. Karatı-kaan ölgön dep. Onı ukkan ulus süünip, oyın-cırgal baştadılar. Onçolorı uçı-kıyuzı cok cırgalda.

Bir kün aylında bir de aş-kursak cogın Kayçı baza la körüp iydi. Emegeni baza la arbanat. Arbış, şiltiş öyineñ öt baradarda, Kayçı Kara-uul dep nökörine

barıp, bir torbok soyıp berzin dep suradı. Nökörі bir de sös aytpay, torboktı soyıp berdi. Ce Kayçı örökön ugup turza, uylar ogırıp, komıdap turgulayt:

- Kök çardı ne öltürgeñ?

Kayçı aylına kirdi. Uylardıñ komıdalın, ogurıjın ugala, kaynatkan etti cip bolboy, kara sanaaga bastırgan, kunukçıldu oturdı. Körüp oturza, eki boro çıçkan kazandı aylandıra mañtajıp, sütke cedip bolboy turat. Onoñ erkek çıçkan tiji çıçkanga aydıp turat:

- Ey, men seniñ kuyrugıñnañ tiştenip alayın. Sen deze kazanga tüjele, sütteñ içip al. Onıñ kiyninde sen meni kuyrugımnañ tiştenip alzañ, men tüjele, toyo içip alayın.

Anayıp tiji çıçkan sütti içip aldı. Erkek çıçkan sütti içip turarda, tiji çıçkannıñ onı tudarga küçi cetpey, onıñ kuyrugın ıçkınıp iygen. Erkek çıçkan kazanda sütke tüje berdi. bu öydö tiji çıçkan süttü kazannıñ kırıla mañtap, mınayda aydıp, ıylap turdı:

- Kayran meniñ eş-nökörim, sütke bolup, ölötön turuñ! Emdi cañıskan artıp, men ne bolorım? Ayılga toltıra bala-barkanı cañıskan men kanayıp çıdadarım? Kanayıp azırap küç cederim? O-oy, oy, oy! Coo-o, coo!

Kayçı çıçkannıñ ıyın ugup, körüp çıçkandı tübekteñ ayrıp iydi. Onıñ kiyninde, olordı cayımdap iygeniniñ soñında, tıñıda katkırıp iygenin boyı da bilbey kaldı. Katkırganın sespey kalarda, emegeni katkını ugala, arbandı:

- Ne katkırdıñ, ayt!

Kayçı unçukpadı. Ce emegenin toktodor argazı cok boldı. Öbögönin aytkılap, onı şılap cada berdi:

- Sen meni caman körüp katkırgañ! Sen meni elektep cadıñ! Bayla, seniñ mege küüniñ soogon bolor! Bu cuukta la sen baza şıltagı cok katkırgañ! Ol tuşta men seniñ katkıñdı kerekke albagan bolgom, mal soyzo, et cibes bolup bargañ. Caantayın la acıktanıp, kestenip cürer, sen kaytkañ? Sen mege açık-carık sös aytpay bargañ! Çırayın kubulıp, soop, kunugıp kalgan cürer. Ne senle bolup cat? Seniñ büdüş-kılıgıñ neniñ uçun andıy bolup kubulgan? Cartın ayt, ayt! Aysa, sen meneñ ayrılarga sanandıñ ba? Öskö kiji alarga turuñ ba? Ayt, ayt dedim! Ayt, emdi le ayt, cartın! Men ol tuşta emeş amır bolorım.

Kayçı ogo neni aytsın, ol lo, unçukpadı. Ol katap la sanandı: ada cılannıñ aytkan cakıltazın kanayıp buzatan. Cılanga bergen sözin buzar onıñ uçurı cok bolgon do. Onıñ uçun kunugıp cürgen boyı ol emey. Üyi tarınıp, onı cüzün-bazın aytkılap turdı. Açu-koron kıygızına Kayçı örökön çek çıdaşpay cürdi. Korkıştu cajıttu kuuçındı uluska aydarınañ ol korkıp cürdi. Kanayıp-kanayıp onı uluska aytsa, ol cılan onı katu karuzına turguzar. Aytpaza, emegeni aç-amır berbey, arbanıp, aytkılap, kazırlanıp cat. "Cok, aytpas! Er kijiniñ içine eerlü at cıdıır" dep, ozogı ulus aydıjatan. Men er kiji emezim be? Cok, neni de aytpazım! – dep, Kayçı içinde bek sanandı. Öy deze ödüp le cat.

Kayçınıñ emegeni boyında bek sanandı: mekelenip ugar, şıltagı nede dep. Bir kün ol Kayçıga tas kara tajuurda açu-koron arakını alıp berdi.

- Ce bu mınañ bir-eki çööçöydi içip alzañ, onoñ ne bolo berer – dep, ögöönine aytti. Ögööni de anayda bodoylo, eki çööçöy arakını içele, emeş kalay

berdi. kalap ezirele, tajuurda artkan arakını baza içip aldı. Kayçı ezirigin caandayla, ermek-sözi köptöylö, üyine kanayda cılandarla tanışkanın, onıñ uçun bastıra tındulardıñ tilin biler bolgonın la eki katap neniñ uçun katkırganın – onçozın emegenine aydıp berdi. Ol tuşta emegeniniñ sanaazı tokınap cımjaarda, Kayçı ogo aytti.

- Men sege aytpas sösti ayttım, etpes nemeni ettim. Cılandar erten le keler. Ol tuşta ekü karuuzına turarıs. Konok-salımıs cetkelekte ölötön turus.

Ekü uyuktap kaldılar. Ekü tañ aldında oygonıp kelze, körzö, ottıñ eti canında ada cılan la ene cılan catkıladı. Ebire körzö, ayıldıñ özöktörinde, karaçkılarda, alançıktarda, artpaktarda orolıp kalgan cılandardıñ köbizi kiji korkıgadıy boltır. Kayçı bir canına añdanala, ontop iydi. Emegeni, korkıyla, eki közin cumup iydi.

Ada cılan Kayçıga aydat:

- Kayçı, meniñ nacım, sen aytpas sösti ne ayttıñ? Cajıttu sösti ne carladıñ? Men sege boluşkam, Karatı-kaandı öltürgem. Sen ne anayda kılındıñ? Ne anayda ettiñ? Onıñ cartın mege aydıp ber.

Kaydaar da barar arga cok, onıñ uçun Kayçı cılanga aydat:

- Kalak-kokıy, örökön, arakı dep aş içele, aayı-bajı cok ezirele, ol cajıttu sösti aytkan emtirim. Men burulu. Boyoordo, ösküreten be edeer, öltüreten be edeer – onızı boyıgarda.

Ada cılan Kayçıga turguza la cakıdı:

- Ce seni kiji kanaydar. Akır ol kiji cüületen arakı kandıy andıy aş boloton? Onı amzap körölö, seniñ etken keregiñniñ aayına çıgatam. Bir aydıñ turkunına köp arakı beleteyle, bar toskuurlarga urup sal. Bis bir aydıñ bajında onı amzaarga keleris. Bisle kojo Kara-kula kelerdeñ maat cok. Ol tujında çını, tögüni biske cart bolor. Onı cart bilip al.

Cılannıñ aytkanın ugala, emegen-öbögön ulus korkıganına kursak ta cip, içkilep bolboy turdılar, ermek-sösti aydap bolgılabas.

Kayçı kök-borozın eertedi. Bu tüşken tübekteñ argadanarga, ayrılarga eparga bedrer dep. Ol boyınça Kayçı adın eertep, minip alıp, Karatı-kaannıñ curtın köstöp atana berdi.

Caan udabay, ol Karatı-kaannıñ curtına kelele, körzö, albatı cüzi kızıl örttiy, attar tınıjı kuu tumandıy boltır. Taygaga teñdep et kaynattırıptır, talayga tüñdep arakı azıptır. Körör bolzo, albatı Karatı-kaannıñ ölgönine toylop-cırgap turgan boltır.

Kayçı köörkiy ogo lo otura tüşti. Caan cırgalda albatı-congo mınayda ayttı:

- Karındaştar, kalak-kokıy, meniñ tübegime bolujıgar! Nacılar, men caan tübekke tüştim! Bolujıgar, ayrıgar!

- Sen biske ne bolgonın cartap aydıp ber – dep, con suradı.

Kayçı olorgo Karatı-kaandı öltürgenin le kanayda tübekke tüşkenin, cılandarga la Kara-kulaga aş-arakı beleteer bolgonın ogo lo cartap, kuuçındap berdi. Ulus onı laptap ugala, Kayçını maktap, bıyandu söstörin aydıp, cayım cürüm bergen uçun ogo bolujarıs deşti. Onçolori tıñ süüne berdiler, boluşka belen boldılar.

Ulus Kayçını ulurkadıp, koltıktap alıp, aparıp, ak kemirçek kiyiske oturgızıp, alama-şikir kursakla kündüledi. Anayıp turgança, el-connıñ ortozınañ ak baştu kar-

gan öbögön Kayçıga cuuktay bazıp kelele, onıñ oñ kolınañ tudup, cuulgan uluska mınayda aytti:

- Bisti, coktu-coyu ulustı Karatı-kaanañ cayımdagan uçun Kayçını mınañ arı Kayçı-Mergen dep adaylı. Tübekteñ ol türgen ayrılıp, bu biske başçı bolzın! Arakı-korocon dep açu aştı bis artırgança cuup, slerge cetireribis! Cañıs la emeş sakıp alıgar.

Ulustıñ aytkanın Kayçı-Mergen caradıp uktı. Kayçı-Mergenge bolujarga beletengiley berdiler. Uluska bıyanın aydala, ol aylın köstöp, adına minele, canıp iydi. Aylına kelele, albatıdañ ukkanın, körgönin emegenine onçozın kuuçındap berdi.

Ol boyınça kança öy ötkön soñında, tümen ulus atka cekken abraga azıktülük, kursak salıp, arakı aştı atka koştogon kelgilep cattı. Ekelgen arakını urar cer cok boldı. Aydarda, ol kelgen ulus könök, çapçak, toskuur edip, onçozına toltıra arakı urdılar. Aş-kursaktı deze beletep berele, oyto kojoñ-koottu cangılay berdiler. Turgan isteri bar boldı, bargan colı cart köründi.

Öy ödüp le turdı. Ay bajı cederde, Kara-kulanı eeçidip alıp, ada cılan cedip keldi. Ada cılanla, Kara-kulala kojo kelgen cılandardıñ toozı cok emtir. Kayçı-Mergenle ezendejip, arakı la aş-kursak belen bolgonın ugala, ada cılan ogo mınayda aytti:

- Meniñ başkargan albatım şulmus edi. A bu Kara-kula kazır añ. Men ol arakı degen aştı bir de amzabagam, bibezim. Onı içsem, seni korıp bolbos bolorım? Sen, Kayçı, togus, künge aylıñnañ bar. Togus künniñ bajında, toy bojogon soñında, canıp kel. Undıba.

Kayçı emegenile ekü kara tayga-taşka çıgala, aylı-curtın onoñ acıktap oturat.

Kayçı la emegeni cüre bergen künneñ ala onço cılandar la kazır dep turgan Kara-kula arakı içip baştadılar. Olordıñ tabış emes tabıjı kızıl eñirdeñ ala baştala berdi. Oyonıp, erten tura serüün tañnañ ala eñir kirgençe, altı künge çıgara aayı cok tabış boldı. Cañıs cetinçi künde cızırt emes cızırt boldı, cer-teñeri bildirbey bardı. Segizinçi künde deze teñeriniñ tübi selt etti. Toguzınçı künde le tal-tabış toktop, cırgagan cılandar la Kara-kula toktoy berdiler. Küüni cetkençe le cırgagılagan.

Emdi Kayçı emegenile ekü aylın köstöp cangılap iydi. Cangılap kelele, körör bolzo, al-kamık cılandar boy-boylorın ödüjerde, Kara-kula kazır añ olordı tepsep saltır. Arakı içip, aayı cok soguşkılaarda, Kayçınıñ aylı-curtı oodılıp kalgan emtir.

Cedip kelgen Kayçını körgön ada cılan aytti:

- Seniñ ezirgeniñ çın emtir. Çın, açu aş boltır. Bisteñ bolgoy, Kara-kula ezirele, bisti boş alış cok edip culdap saldı. Bu arakı nege de bolujı cok caman aş emtir. Emdi bis onı kaçan da oozıbıska albazıs. Turguza la canarıs. Onıñ uçun sen de boyıñ arakın içpe! Onoñ öskö, bis çilep, tübekke tüjeriñ. Ce mınañ arı bistiñ tildi bilbey cüreriñ.

Ada cılan anayda aydala, Kayçıla ezendejele, emegenile cakşılajala, cüre berdi.

Ol lo künneñ ala Kayçı-Mergen Karatı-kaannıñ ordına albatı-condı başkarıp, amır-ençü curtay berdi. cañıs la emdi añ-kuştardıñ, cılandardıñ ünin ukpas, bilbes bolup artıp kaldı.

KAYÇI-MERGEN

Bundan önceki çağda Altay'da Karatı-kaan yaşamış, onun sayısız koyunlarını iki kara keçili, iki kara koyunlu, iki benekli inekli, gök boz atlı Kayçı adlı öksüz delikanlı Emelçi adlı eşiyle birlikte güdermiş. Onların şimdiye kadar hiç çocuğu olmamış, önce bir zenginin, ihtiyarlayınca da bu zâlim kağanın yanında ırgat olarak çalışmışlar diye anlatılır.

Bahar güneşinin ışığından köpük gibi kar erimiş, otlaklarda otlar yeşermiş.

Bir gün Kayçı sabah erken uykudan kalkarak bakmış ki, evinin karşısındaki ot yığını yanıyor. O ateşi söndürmek için Kayçı boz atını eyerleyip ateşe doğru gitmiş. Öğlene kadar ateşi söndürüp tekrar evine dönerken, büyük bir vadinin içinde bir ateş daha görmüş. Kayçı o ateşi de söndürmek istemiş.

Fakat birden beklenmedik, değişik bir şey olmuş. Ateşi söndürürken bakmış ki, ateşin ortasında bir kara yılan duruyor, girecek yer bulamayıp, kendisini sağa sola atıyor. Kayçı ateşi söndürürken o yılanı ateşte yanmasın diye bir ağaçla alıp kenara atmış. Kendisi de aceleyle ateşi söndürmüş.

Ateşi zorla söndürdükten sonra dinlenmek için oturmuş. Sonra atına binip evine giderken biraz önceki yılan sürünerek gelmiş. Sürünerek gelip Kayçı'yı bir yere bırakmayıp, etrafında dönmüş, (Kayçı) ondan sakınıp ilerlemiş. Kayçı yoluna giderken, yılan ona yol vermemiş. Ne zaman ki atını yılanın arkasından sürmüş yılan o zaman sakinlemiş. Kayçı atının ağzını çevirse yılan ok gibi vurup Kayçı'nın etrafında dönüp fısırdamış. Şaşıran Kayçı çaresiz yılanı takip ettiğinde ise yılan sakince gidiyormuş. Saldırmadığı gibi ses de çıkarmıyormuş.

Nice vadiler geçip, nice dağlar aşan Kayçı dönüp gitmek için gök boz atını çevirdiğinde, kara yılan tekrar fısırdayıp, başını kaldırıp onun etrafında dönüyormuş. Ne olacaksa olsun diyen Kayçı kara yılanın peşinden gitmiş. Şaşırıp, korkarak giderken, önceki sarp kayanın önüne gelmiş.

Bakmış ki, kara yılan Kayçı'nın etrafında dönüp durarak, kayanın altındaki karanlık taş deliğe girmiş. O orada çok beklemeden tekrar sürünerek çıkmış. Kara yılanın peşinden ak başları at başı gibi, gözleri kâse gibi büyük, kendileri de yıkılmış ağaç gibi büyük iki yılan sürünerek çıkmış. O yılanları görünce Kayçı'nın gök boz atı ürkmüş. Sahibi de onlardan korkmuş.

İki büyük ve kalın yılan hışırdayıp, fısırdayarak Kayçı'yla konuşmak istemiş. Fakat Kayçı onların dilini anlamamış. Böyle anlaşamayınca büyük yılanlardan birisi tekrar deliğe girerek, iki büyük yumurta getirmiş. Yılanlardan biri ağzını açtığında Kayçı da esnemek istemiş. Esnemek için ağzını açtığında aniden iki yumurta Kayçı'nın ağzına girivermiş. Kayçı o yumurtaları nasıl yediğini anlamamış bile. Böylece bu ihtiyar adam yılanların dilini anlar olmuş.

Kalın yılanlardan birisi ata yılan olmalı ki, şöyle demiş:

- İnsanlar bize, yılanlara düşmandır, fakat sen ak düşünceli biriymişsin. Bizim küçük oğulcuğumuzu ağaç dalına asarak, ateşten kurtarmışsın. Sen onun canını ateşten kurtarıp almışsın. Bu yüzden sana teşekkür etmek için oğlumuz seni buraya getirmiş. Onun için senin gibi iyi biriyle konuşmak istiyoruz.

O zaman Kayçı durumu yeni anlamış. Yılanların söylediklerini açıkça anlayıp, onlarla konuşmuş. Kayçı onlara Karatı-kaan'ın ırgatı olduğunu, ateşi söndürme-

sini, yılanı ateşten çekip kurtarmasını anlattığında ata yılan şöyle demiş:

- "Kayçı sen bu günden itibaren artık Karatı-kaan'ın ırgatı değilsin. Sen iyi dinle, o kara düşünceli kişiye koyunlarını verme. O zaten it gibi biri! Yarından itibaren biz yılanlar, onunla savaşırız. O, bizim çocuklarımızı da kendi ırgatlarını da çok öldürdü. Kamçısıyla, ağacıyla vurup öldürdü! Biz kayanın koltuğunda yatıp Karatı-kaan'ı bekleriz. O vakit herhangi bir yerde Karatı-kaan sana rastlarsa ona şöyle de: 'Kayanın altında gümüş buldum.' O aç gözlü biri olduğu için gelecektir. Ona ne yapacağımızı biz biliriz! Bu isteğimizi yerine getirirsen, insanları, canlıları panikten, korkudan kurtarırsın!" Böyle söyleyerek yılan Kayçı'ya bir yumurta daha vermiş. Sonra şöyle tembih etmiş: " Bu bizim kutsal nesnemizdir. Bu kutsal nesneyi evine götürerek, sandığa koyup iyi sakla. O zaman hayvanlarının durumu iyi olur, servetine servet eklenir. Bu günden itibaren sen yılanların ve bütün canlıların dilini anlarsın. Fakat her ne olursa olsun bizim bu sırrımızı canlı hiç kimseye söyleme! Birlikte yaşadığın eşine de söyleme. Bu sırrı aşikâr edersen hayatın kötü olur."

Kayçı gök boz atından inerek, onlara bu sırrı kimseye açmayacağına dair söz vermiş. Böylece anlaştıktan sonra, Kayçı atına binip, uzaklaşırken, ata yılan onu dağın arkasına kadar uğurlayıp, alkış sözlerini söylemiş. Ondan sonra Kayçı evine doğru türkü söyleyerek gitmiş.

Kayçı evine gelmiş. Yılanın söylediklerini yapmayı aklına iyice koymuş. O günden itibaren Kayçı ayrı toynaklı bütün hayvanların, kanat çırpıp uçan ay kanatlı kuşların söylediklerini anlar olmuş.

Bir gün şafaktan önce Karatı-kaan bağırıp, çağırarak koyunlarını görmek için Kayçı'nın evine gelmiş. Aç gözlülüğüne dayanamamış.

Karatı-kaan yumuşak sesiyle Kayçı'ya sormuş:

- Sen su samuru, samur avladın mı?

Kayçı şöyle demiş:

- Hayvan, kuş avlamadım, fakat bir kayanın altında çok fazla altın ve gümüş buldum.

Aç gözlü Karatı-kaan söyleyecek söz bulamayıp alt dudağını ısırmış. İki yanından salya akmış.

- "O altın nerede?" diye sert sesiyle Karatı-kaan sormuş.

Kayçı ona açıklamış:

- Bu karşımızda. Büyük delikli bir taşın içinde.

- "Beraber gidelim!" diye bunu işiten Karatı-kaan Kayçı'ya söylemiş.

Kayçı kabul etmiş. İkisi evden çıkarak, önceki taşa doğru hızla gitmişler. Onların peşinden rüzgâr, fırtına uğuldamış.

Böylece onlar taşın dibine varmışlar. Varıp delikli taşı incelemişler.

- "Altın burada." demiş Kayçı.

- Eh, Kayçı sen beni burada bekle, ben önce yalnız girip bu altına bakayım." demiş Karatı-kaan.

Karatı-kaan atından inerek telâşla delikli taşın içine girmiş.

Kayçı kağanı dışarıda beklemiş. Çok geçmeden taşın içinden insan korkutan

ses duyulmuş. O sesten sonra ata yılan çıkmış. Karatı-kaan'ın atı yılandan ürkerek kayadan düşüp ölmüş. Ata yılan Kayçı'yla selâmlaşıp ona şöyle demiş:

- Eh, bize misafir gelen Karatı-kaan tekrar evine dönemeyecek. Siz, bütün halk şimdi rahat yaşayın. Yılan böyle söyleyerek Kayçı'yı uğurlamış.

Kayçı dönüp giderken yolda kuşların ne konuştuğunu anlamış.

Dönüp evine geldiğinde atı yoruldum demiş, hayvanları bize yiyecek gerek demişler. Geldiğinde, koyun kesmeyi düşünmüş, koyunları ağlaşıp, feryat etmişler. Keçilere gittiğinde, keçileri ağlaşmış! İneklerine gittiğinde, inekleri ağlaşmış, ağlaşmışlar da ağlaşmışlar.

Kayçı hepsine acımış, hiç birini kesememiş, çaresiz evine girip kuru çay içmiş.

- "Et yok, koyun kes! Et yemek lâzım!" diye eşi Kayçı'ya kızarak bağırmış.

Kayçı konuşmamış, koyun da kesmemiş. Eşi iki gün boyunca ona kızmış. Çaresiz kalan Kayçı kağanın keçilerini otlatan arkadaşı Kara-uul'a gitmiş. Ondan koyun kesmesini istemiş. Kara-uul itiraz etmeden Kayçı'nın isteğini yerine getirip semiz bir koyun kesip vermiş. Koyunların ağlayıp, inlemesini duyan Kayçı pişirilen etten bir parça bile yiyememiş. Yalnızca çay içmiş. Başka ne yapsın!

Bir gün Kayçı'nın eşi dışarıya kuruması için peynir bırakmış. Kayçı at keçesini yayıp üstüne oturup burada dinleniyormuş. Eşi de içeride dikiş dikiyormuş.

Serilen peyniri iki baştankara kuşu gelip yemeye başlamışlar. peynirin tadını övmüşler. Kuşlardan biri peyniri yere döktüğünde diğeri ona çok kızmış:

- Sen peyniri niçin döküyorsun? Senin bu hareketinden dolayı insanlar yarın yoğurdu kurumaya koymazlar!

Oturup dinlenen Kayçı, bunu duyunca kahkahalarla gülmüş.

Eşi kızmış:

- Sen niçin kendi kendine gülüyorsun? Başka bir eş almaya mı niyetin var? Bu yüzden benimle eğlenip gülüyorsun?

Kayçı ona hiçbir şey söylememiş.

Halk Karatı-kaan'ın öldüğünü duymuş. Bu haberi duyanlar sevinip oynamaya başlamış. Hepsi sonsuz bir eğlencedeymiş.

Bir gün Kayçı evinde hiç yiyecek olmadığını fark etmiş. Eşi tekrar kızmış. Bir süre geçtikten sonra, Kayçı arkadaşı Kara-uul'a gidip bir tosun kesmesini istemiş. Arkadaşı bir şey demeden tosunu kesmiş. Fakat ihtiyar Kayçı dinlemiş ki, inekler böğürüp ağlaşıyor:

- Gök öküzü niye öldürdün?

Kayçı evine gelmiş. İneklerin böğürmesini feryadını duyunca pişirilen etten yiyemeyip kara düşünceye dalmış gibi kederli oturmuş. Bakmış ki, iki boz sıçan kazanın etrafında dolaşıyor fakat süte yetişemiyorlar. Sonra erkek sıçan dişi sıçana şöyle demiş:

- Hey, ben senin kuyruğunu dişimle tutayım. Sen kazana sarkarak sütten iç. Sonra sen benim kuyruğumu dişimle tutarsın, ben sarkıp içerim.

Böylece dişi sıçan sütü içmiş. Erkek sıçan sütü içerken, dişi sıçanın gücü tü-

kenip, onun kuyruğunu bırakmış. Erkek sıçan süt dolu kazana düşmüş. O vakit dişi sıçan süt dolu kazanın etrafında koşup, şöyle söyleyip ağlamış:

- Benim sevgili eşim, süte düşüp öldün! Ben şimdi yalnız kaldım, böyle ne yaparım? Ev dolusu çoluk çocuğu nasıl büyütürüm? Buna gücüm nasıl yeter? Ooy, oy, oy! Vaaah, vah!

Sıçanın feryadını duyan Kayçı sıçanı bu felâketten kurtarmış. Onları serbest bıraktıktan sonra, kahkahalarla gülüp kendinden geçmiş. Kahkahadan kendinden geçince, kahkahayı duyan eşi kızmış:

- Söyle ne diye gülüyorsun!

Kayçı ses çıkarmamış. Fakat eşi teskin olmamış. Kocasına kızıp ona sorular sormaya başlamış:

- Sen beni kötü gördüğün için gülüyorsun! Benimle eğleniyorsun! herhalde benden gönlün geçti! Son zamanlarda sebepsiz gülüyorsun! Hayvan kesilse etini yemiyorsun. Her zaman etrafını dinleyip duruyorsun, sen ne yapıyorsun? Benimle açıkça konuşmaz oldun! Yüzünü değiştirip, soğuyup, kederli duruyorsun. Sana ne oluyor? Doğruyu söyle, söyle! Yoksa sen benden ayrılmayı mı düşünüyorsun? Başka birini mi almak istiyorsun? Söyle, söyle dedim! Söyle, hemen şimdi söyle, gerçeği söyle! Ben o zaman biraz rahatlayacağım.

Kayçı ona ne söylesin, öylece kalıp ses çıkarmamış. O yine düşünmüş: Ata yılanın söylediklerini nasıl bozarım. Yılana verilen sözü bozmanın anlamı yok. O bu yüzden her zaman düşünceliymiş. Karısı darılıp, ona türlü türlü kötü lâf söylemiş. Acı acı bağırmasına ihtiyar Kayçı dayanamamış. Gizli sırrı insanlara söylemekten korkmuş. Onu bir şekilde insanlara söylese yılanın öfkesine maruz kalırmış. Söylemese eşi rahat vermiyormuş, sinirlenip, kötü söz söyleyip kızıyormuş. "Hayır, söylenmez! Er kişinin içinde eyerli at kokar." diye eski insanlar söylemiş. Ben er kişi değil miyim? Hayır, hiçbir şey söylemem!" diye Kayçı içinden düşünmüş. Zamansa geçiyormuş.

Kayçı'nın eşi içinden düşünmüş: Bunun sebebini kurnazlıkla öğrenmek istemiş. O bir gün kara mataradaki sert içkiyi Kayçı'ya vermiş.

- "Bundan bir iki kadeh iç, bir şey olmaz." demiş kocasına. Kocası da onun gibi düşünerek iki kadeh rakı içmiş, biraz sarhoş olmuş. Biraz esridikten sonra matarada kalan içkiyi de içmiş. İyice sarhoş olan Kayçı lâfı, sözü çoğaltıp, eşine yılanlarla nasıl tanıştığını, bunun için bütün canlıların dilini anladığını, bu yüzden iki defa kahkahalarla güldüğünü anlatmış. O zaman eşi rahatlayınca Kayçı ona şöyle demiş:

- Ben sana söylenmezi söyledim, edilmezi ettim. Yılanlar yarın gelir. O zaman ikimiz onun yargısına çıkarız. Ecel günümüz geldi öleceğiz.

İkisi uyumuşlar. Şafak vakti uyandıklarında bakmışlar ki, ateşin iki yanında ata yılanla ana yılan yatıyor. Etraflarına baktıklarında, evin köşe bucağına, çadır çemberine, ocak ızgaralarına dolanmış yılanların çokluğundan insan korkarmış. Kayçı bir yöne dönerek inlemiş. Karısı korkarak gözlerini yummuş.

Ata yılan Kayçı'ya şöyle demiş:

- Dostum Kayçı, söylenmez sözü niçin söyledin? Sırrı niçin aşikâr ettin? Ben sana yardım edip Karatı-kaan'ı öldürdüm. Sen niçin böyle yaptın? Bana doğruyu söyle.

Çaresiz Kayçı yılana doğruyu söylemiş:

- Âh, âh hürmetlim, rakı denen içkiyi içip, çok fazla sarhoş olunca bu sırrı söyledim. Ben suçluyum. Bırakır mısınız, öldürür müsünüz, kendiniz bilirsiniz.

Ata yılan Kayçı'ya şöyle emretmiş:

- Seni ne yapmalı. İnsanın aklını başından çıkaran içki nasıl bir şey? Onun tadına bakıp sonra senin hakkında düşüneyim. Bir ay boyunca rakı hazırlayıp kazanlara doldur. Biz bir ay sonra onun tadını bakmaya geleceğiz. O zaman yalan, gerçek belli olur. Bunu iyi aklında tut.

Yılanın söylediklerini duyan karı koca korkularından bir şey yiyip içememişler, söz de söylememişler.

Kayçı gök boz atını eyerlemiş: Bu düştükleri felâketten kurtulma çaresi aramışlar. O zaman Kayçı atını eyerleyip Karatı-kaan'ın yurduna doğru yola çıkmış.

O çok geçmeden Karatı-kaan'ın yurduna gelip bakmış ki, halkın yüzü kızıl ateş, atların nefesi ak sis gibi. Dağ gibi et pişirilip, deniz gibi rakı hazırlanmış. Bakmış ki, halk Karatı-kaan öldüğü için toy, eğlence yapıyor.

Zavallı Kayçı orada atından inmiş. Büyük eğlencedeki halka şöyle demiş:

- Kardeşler benim düştüğüm durumdan çıkmama yardım edin! Dostlar ben büyük felâkete düştüm! Yardım edin, kurtarın!

- "Sen bize ne olduğunu iyice anlat." demiş halk.

Kayçı Karatı-kaan'ı öldürmesini ve bu felâkete nasıl düştüğünü, yılanlara ve Kara-kula'ya rakı hazırlaması gerektiğini onlara açık seçik anlatmış. Onu dikkatle dinleyen insanlar Kayçı'yı övüp, minnet sözlerini söyleyip, onlara hürriyet verdiği için yardım sözü vermişler. Hepsi çok sevinmişler, yardıma hazır olduklarını söylemişler.

İnsanlar Kayçı'ya saygı gösterip, koltuklayıp ak kemik gibi kilime oturtup, meyve, yemiş ikram etmişler. Böyle dururken halkın içinden ak başlı ihtiyar bir adam çıkarak Kayçı'ya yaklaşıp yürüyerek, onun sağ elinden tutup, toplanan insanlara söyle demiş:

- Biz yoksul insanları Karatı-kaan'dan kurtardığın için Kayçı'nın adı bundan sonra Kayçı-Mergen olsun. Bu felâketten kurtulup bizim başçımız olsun! Rakıyı yeterince hazırlayıp sana veririz! Yalnızca biraz bekle.

İnsanların söyledikleri Kayçı-Mergen'in hoşuna gitmiş. Kayçı-Mergen'e yardım için hazırlığa başlamışlar. İnsanlara teşekkür edip, atına binerek evine dönmüş. Evine döndüğünde insanlardan duyduğu her şeyi karısına anlatmış.

Böylece, bir süre geçtikten sonra, bir çok insan ata koşulmuş araba dolusu azığı, yiyeceği, içkiyi yüklenip getirmişler. Getirilen rakıyı koyacak yer bulunmamış. Sonuçta insanlar, kova, fıçı, leğen yapıp hepsini rakıyla doldurmuşlar. Yiyecekleri de hazırlayıp vererek tekrar türkü söyleyerek dönmüşler. Durdukları yerdeki izleri kalmış, gittikleri yol açıkça görünmüş.

Zaman geçmiş. Ayın başı geldiğinde, Kara-kula'yı takip eden ata yılan gelmiş. Ata yılan ve Kara-kula'yla birlikte gelen yılanlar sayılamayacak kadar çokmuş. Kayçı-Mergen'le selâmlaşıp rakı ve yiyeceğin hazır olduğunu duyduktan sonra ata yılan şöyle demiş:

- Benim yönettiğim halkım kurnazdır. Bu Kara-kula öfkeli hayvandır. Ben

bu rakıdan hiç tatmadım, bilmiyorum. Onu içtiğimde, seni koruyamayabilirim. Sen, Kayçı, evine dokuz gün uğrama. Dokuzuncu günün başında toy bittikten sonra dönüp gel. Unutma.

Kayçı karısıyla birlikte dağa, taşa çıkarak, oturup evini uzaktan seyretmiş.

Kayçı ve karısı gittikten sonra bütün yılanlar ve öfkeli Kara-kula rakı içmeye başlamışlar. Onların sese benzemeyen gürültüsü kızıl akşamda başlamış. Sonra sabah erkenden serin tan vaktiyle birlikte akşam olana kadar altı gün boyunca gürültü patırtı olmuş. Yalnız yedinci günde gürlemeye benzemeyen bir gürültü olmuş. Sekizinci günde gök gürlemiş. Dokuzuncu günde eğlenen yılanlarla Kara-kula'nın sesi kesilmiş. Doyana kadar eğlenmişler.

Şimdi Kayçı karasıyla birlikte evine dönmüş. Dönüp geldiklerinde bakmışlar ki, yılanlar birbirine geçmiş, Kara-kula hepsini öldürmüş. Rakı içip kavga etmişler. Kayçı'nın evi barkı dağılmış.

Kayçı'nın geldiğini gören ata yılan şöyle demiş:

- Sen gerçekten sarhoş olmuşsun. Gerçekten, sert içkiymiş. Bizi geç, Karakula sarhoş olup bizi mahvetti. Bu rakı, hiçbir şeye faydası olmayan kötü bir şeymiş. Biz artık onu ağzımıza koymayız. Hemen dönüyoruz. Bunun için sen de rakı içme! Yoksa bizim gibi felâkete düşersin. Fakat bundan sonra bizim dilimizi anlamayacaksın.

Ata yılan bunları söyleyip, Kayçı'yla ve karısıyla vedalaşıp gitmiş.

O günden itibaren Kayçı-Mergen, Karatı-Kağan'ın yerine halkı yönetip, rahat, huzurlu yaşamış. Yalnızca hayvanların, kuşların, yılanların sesini duymaz, dillerinden anlamaz olmuş.

5. BABIRGAY ÖBÖGÖN

Bir kün Babırgay öbögön boro adın minele, añdap kuşdap atandı. Eki özökti keçip eki tayganı ajıp cürele altı ayrı müüstü sıgın attı. Adınıñ eerin alıp armakçılap koyolo, atkan añın soyıp içi kardın kodorıp la iyerge, kür küregen tabış ugıldı.

- Bu ne bolo berdi – dep, arı-beri acıktadı, alañ-telen kaykadı. Onoñ körör bolzo, üstineñ tömön eki mürküt şuñup keletken emtir. Öbögön korkıy berdi. Kirip cajınar cer cok bolordo, soyıp algan añnıñ içi döön kire kondı. Eki mürküt şuñup kelgen boyınça, birüzi soyıp koygon añnıñ köksineñ tepti, ekinçisi deze tönmögineñ teep, ak-ayaska alıp çıktı. Öbögön atkan añnıñ içinde bardı, adı deze armakçızında turup kaldı.

Öbögöndi eki mürküt teñeriniñ tübine, temir tayganıñ üstile uçurıp aparala, kandıyda kuydın oozına aparıp tüjürele, boylorı uça berdiler.

Öbögön aylandıra acıktap körgöjin, ebirede talay onıñ ortozında kiçinek mejelik cer boluptır. Mürkütter onı uyazına ekeltir.

Eki mürküt künüñ sayın koyon emeze elik teep ekelele, eki balazın azırap turatan emtir.

Öbögön ettin cımjagınañ kezele olorgo berze birüzü cip turat, ekinçizi cibes boldı.

Ança-mınça öy ötkön kiyninde caş mürkütter caanap, caan mürkütterdiñ keleteni astay berdi.

Bir kün eki mürküt uçup kelele aldıngadı çılap kuydıñ oozına konboy, koştoy turgan agaştıñ budagına konolo, akşıgılay berdiler. Eki bala mürküt onı ugup, agaştıñ budaktarına uçup çıktılar. Onoydo caş mürkütter uçarga ürenip baştadı. Onoñ çek temikken soñında olor ene-adazın eeçip, uça berdiler. Öbögön mürkütterdiñ barıp catkanın körölö aayı-bajı cok karıgıp, torolop ölörin sezip, ıylay berdi. Mürkütter cüre bergen kiyininde onı etle kem azıraytan? Anayıp kargan oturgança bir kün ötti. Ce on kün ötkön soñında bir mürküt uçup keldi. Öbögön körör bolzo, onıñ cımjak etle azırap turatan mürküti emtir. Altay sınına uçala, agaş bajına talbıyla, enezi le adazına teñdejip kaltır. Öbögön artgan-kalgan edin mürkütke berdi. Mürküt etti ciyle, kanattarla talbıp, öbögöndi aylandıra corgolodı.

"Bu mınıñ ada-enezi bir añnıñ edile kojo meni ekelgende, olordıñ balazı cañıs meni, boyıla ködürip talayga tüjürbey, taşka sokpoy aparar bolboy" – dep sananala, Babırgay kırıla, mürkittiñ köksine caba tagınıp aldı.

Mürküt kanattarıla talbıp, kuydıñ ejigindegi taşka tebinele, teñeriniñ tübi örö şuñup çıktı. Babırgay öbögön bu la körzö, kök-ayastıñ tübine çıgıp ak buluttardıñ

üstile uçup barat. Ceti özök keçire, ceti tayga ajıra uçtı. Onoñ ol cabızap, kara agaştıñ ortozı caar şunup tüşti. Babırgay öbögön cerge tüjele, körör bolzo aldındagı añ atkan ceri bolıptır. Mıltıgı canında agaşka ilip salgança turı, ce adımın tört tuygagı la bajı cadırı. Ayu-börü cigen kiyininde şıyrak-bıçkakı, kak sögi artar uçurlu. Attı öskö kandıyda neme cigen bolgodıy.

Öbögön arı-beri acıktap turala cıraa ajıra bir elik turganın körüp iydi. Öbögön onı adala, soydı. Edin ooktoy kezip uçurıp kelgen mürkidin azıradı, boyı sananıp otırdı:

"Bu mürküt meniñ odındı bilip, meni bogo ekelerde ayılımdı da biler bolboy. Akır, onı erten ayılıma cetirip koy dep suraar turu". Mürküttin kanattarın külüy buulap koyolo eliktiñ edineñ tiştep cip aldı.

Kızıl eñir kirip kelerde, koştoy araldañ şalır-malır tabıj ugulıp onoñ sañ başka bir neme çıgara bazıp keldi. Öbögön onı almıs dep bilip iydi.

-Sen kem? – dep almıs suraarda öbögön ayttı:

-Adım Bıltır-sokkon. (almıska colukkan kiji anay aydatanın ol biler bolgon). Öbögön almıstıñ adı colın suraarda, ol: "Bılça Sokkon" – dedi.

-A-a, andıy bolzo, tüney turbayıs – dep, öbögön cımjadıp ayttı. –Bu booro mında meniñ adım bar bolgon edi, sen körbödiñ be? – dep, öbögön suraarda, almıs ayttı:

-Çek booro lo turatan edi, bu cuukta körbödim.

Almıstıñ, ekile közi mürkütte boldı. Ol onoñ çala korkıp ayttı:

-Bu neme tırmakla kijini tudar bolor, tumçuluga kijini çokır bolor.

-Mende korkup turum, añdap cürüp kelzem odumda la oturı. Meniñ adımdı bu neme cigen – dep, öbögön ayttı:

-Buda neme cigen bolordoñ ayabas – dep, almıs cömöjip ayttı. Onoñ emeş otırıp, almıs turup çıgala, kelgen ceri caar baza berdi.

Öbögön eliktiñ bajın otko bıjırıp koydı. Boyı sanandı:

"Almıs tüñey le ayla oyto keler ettiñ cıdına çıdajıp otırıp bolbos. Ol tujunda onı adar kerek". Tonın suurala, agaşka oroytoñıp, ottı caan salala, mürkütti bir agaş ajıra aparıp oturgustı. Boyı deze mıltıgın alıp, baza bir agaş ajıra barıp, cajınıp aldı.

Caan udabadı, bazala aral şırılagan kiyininde almıs onoñ çıgıp keldi. Otko tiştep koygon eliktiñ bajın tırmagıla tıda tartıp söög tayagıla katay bıcırada çaynap, cip iydi. Tırmaktarı uzun ces emtir. Öbögön almıstı adayın deze, ot ajıra boldı. Almıstın ekile közi tondo. "Onı barıp tutganla kiyininde adar" – dep, öbögön sanandı.

Caan udabay almıs tongo çurap la bargan boyınça onı tıdırada tarta berdi. Ol lo tujında öbögön attı.

Cañıs oos, " şañ-mañ" – dep, kıygırala almıs agaştıñ ortozı caar kire berdi. Öbögön deze mıltıgın oktoylo, tañ atkança otırdı.

Tañ atkan soñında tondı barıp körgöjin, almıstıñ ces tırmagı ogo kadalıp kaltır, edi-kanı deze mıltıktın ogıla kojo uça bertir. Öbögön almıstıñ tırmaktarın maltala çaap kodorolo, eliktiñ edin mürkütle ülejip cip aldılar. Onoñ öbögön

mürkitti: "Meni ayılıma cetirip koy" – dep suradı. Ol kurıla mürkütke caba buulanıp aldı. Mürküt kök-ayastıñ tübi caar şuñup çıktı. Ança-mınça bolboy turup, ol öbögönniñ catkan ayılınıñ aldına kelip tüşti.

Onoñ beri Babırgay öbögön mürkitti kıncıga tudup, boyınıñ aylında cada berdi. Ol añ-elikti mıltıkla atpay, mürkütke tutturtıp añdaar boldı. Öbögön mürkittin külizin çeçele bojodıp la iyze onızı kayda la cürgen añ-elikti cedip teber, onoñ akşıp, Babırgay öbögöndi kıçırıp alar. Öbögön kelele, añdı belen le soyıp alar boldı.

Babırgay öbögönniñ canında azırap koygon malı da cok çıdatıp koygon balazı da cok, sok cañıs kargan emegen curtap catkan. Bir kün ol kelele, Babırgay öbögöngö ayttı:

-Tünde teñeriniñ tübünde mürküt etti onın tabıjın alıp, ayılıgardagı mürküt baza akşıdı.

-Kuşka kuş kelbey, ondo neniñ koomoyı bar? – dep, Babırgay ayttı.

-Cok, tegin ediş emes, bu kujıñ eki karındaştıñ kiçüzi emtir. Teñeriniñ tübineñ etkeni caanı. Ol agazı kelerde:

-Kelgenim üç cıl boldı, kursagım toyuda bolzo, cajına olcodo otırım dep komıdadı. Onı ugala, caan karındajı ayttı:

-Emdi eki konıp ol kiji seni odoştoy kırga aparıp uçurtar. Ol tuşta sen onıñ bajın oyo tep iy. Onoñ başka cayımga kaçanda bojonıp albazıñ. Seniñ ogo kilegeniñ boluşkanıñ cajına boyına şıra bolor.

- Kalak-koron, Babırgay erten tañda bu kujuññıñ külizin çeçip cayımga bojot – dep, emegen ayttı:

- Oy körmös, bargan curtıñ cok, azıragan balañ cok, kokumay tañma neni bodop, belgelep turuñ - deyle, Babırgay emegendi ottu turunla eki katap sogolo, ejikteñ çıgara sürüp iydi.

Emegen barala, koştoy catkan ayıldaştarına ayttı:

- Bu Babırgay dep körkiy üç konup ölörgö cat onı ölümneñ ayrırga kujuñdı cayımga bojot dezem, ayılınañ çıgara sürdi. Cüülip turgan kiji bolboy, sler onı barıp aytsagar.

- Bilgen-sesken kijini slerdi, sogup turganda biz barzabız, onoñ artık açınar bolgoy – dep, ayıldaşları ayttı.

Üç kongon kiyininde öbögön külülü mürküdin tudınıp alala, koştoy turgan kır caar bardı. Ol kün caş kar cagan bolgon. Öbögön mürkütke tülkü tutturar dep şüünip aldı.

Erten tura añdap bargan öbögön, eñirge cetire kelbedi. Ulus ertengizinde izin istep bargajın, öbögön kırda ölüp kalgan cattı. Mürkitti bojodorgo, onızı üçle kulaş kirezi corgolop barala, örö ködürilip, öbögönniñ bajın cara teep koytır, boyı uça bertir. Mınayıp Babırgay dep öbögön albatınıñ aktu aytkan sözin ukpay, agaru küündü kuş kıynap, kara cerge ölüp kargan emtir.

İHTİYAR BABIRGAY

Bir gün ihtiyar Babırgay boz atına binerek ava çıkmış. İki vadi geçmiş, iki dağ aşmış, boynuzu altı çatallı bir geyik avlamış. Atının eyerini çıkarıp, bağlayarak, avladığı geyiğin karnını keserken, gürültü duyulmuş.

- Ne oldu, diye şaşırarak etrafı incelemiş. Sonra bakmış ki, yukarıdan aşağıya iki kartal süzülüp geliyor. İhtiyar korkmuş. Girip saklanacağı yer olmadığı için, kestiği geyiğin içine girmiş. İki kartal süzülüp gelerek, birisi kesilen geyiğin göğsünden, ikincisi de kalçasından pençeleyip, göğe doğru çıkarmışlar. İhtiyar da avladığı geyiğin içinde yükselmiş, atıysa bağlandığı yerde kalmış.

İhtiyarı göğe çıkaran iki kartal, demir dağın üstünden uçurup, bir mağaranın ağzına bırakarak uçup gitmişler.

İhtiyar etrafını incelemiş, bakmış ki, denizin ortasında bir tepecikteymiş. Kartallar onu kendi yuvalarına getirmişler.

İki kartal her gün tavşan veya karaca getirerek, iki yavrusunu besliyormuş.

İhtiyar etin yumuşak yerinden keserek yavrulara verdiğinde birisi yiyor, diğeri yemiyormuş.

Böylece bir zaman geçtikten sonra küçük kartallar büyümüş, büyük kartalların geliş sıklığı azalmış.

Bir gün iki kartal uçup gelerek, önceki gibi mağaranın ağzına konmayıp, yanında duran ağacın dalına konarak, bağırmışlar. İki yavru kartal bu bağırtıyı işitip, ağacın dallarına uçmuşlar. Böylece küçük kartallar uçmayı öğrenmeye başlamış. İyice alıştıktan sonra onlar ana babalarının peşinden uçmuşlar. İhtiyar kartalların gidişine çok fazla üzülmüş, açlıktan öleceğini anlayıp, ağlamış. Kartallar gittikten sonra onu artık etle kim besleyecek? İhtiyar böylece otururken bir gün geçmiş. Fakat on gün geçtikten sonra bir kartal uçup gelmiş. İhtiyar bakmış ki, bu gelen onun etle beslediği kartal. Altay'da uçup, ağaçların başında kanat çırpıp, anası babası gibi olmuş. İhtiyar artan etini kartala vermiş. Kartal da eti yiyerek, kanat çırpıp, ihtiyarın etrafında dönmüş.

"Bunun anası babası bir geyiğin etiyle birlikte beni getirdi, onların yavrusu beni tek başına kaldırıp denize düşürmeden, dağa taşa vurmadan götürebilir mi? diye düşünerek kartala tutunmuş.

Kartal kanatlarını çırpıp, mağaranın kapısındaki taşa ayaklarını vurup, süzülüp göğe doğru çıkmış. İhtiyar Babırgay bakmış ki, gökte bulutların üstünde uçuyor. Uçarak yedi vadi geçip, yedi dağ aşmışlar. Sonra alçalıp kara bir ağaca doğru süzülüp inmişler. İhtiyar Babırgay yere indiğinde bakmış ki, burası geyik avladığı yer. Tüfeği ağaca astığı gibi duruyor, fakat atının yalnızca dört toynağıyla başı var. Ayı veya kurt, bir hayvanı yedikten sonra ayaklarıyla, kuru kemiği artar. Atı başka kim yemiş olabilir.

İhtiyar öteyi beriyi incelerken çalılıkların öte tarafında bir karaca görmüş. Onu vurarak kesmiş. Etini parçalayıp, kendisini buraya getiren kartalı beslemiş, kendisi de oturup düşünmüş:

"Bu kartal benim konakladığım yeri bilip buraya getirdiğine göre evimi de bilebilir. Dur bakalım, yarın ondan beni evime götürmesini isteyeyim." Kartalın kanatlarını bağlayarak, oturup karacanın etinden yemiş.

Akşam olduğunda, ormandan patır putur ses duyulmuş. Sonra bambaşka bir yaratık çıkıp gelmiş. İhtiyar onun almıs* olabileceğini düşünmüş.

- Sen kimsin? diye almıs sorduğunda ihtiyar şöyle cevap vermiş:

- Adım Bıltır-Sokkon. (almısa rastlayan insanın böyle cevap vermesi gerektiğini biliyormuş) İhtiyar almısın adını sorduğunda, O: "Bılça-Sokkon" demiş.

-Aa, demek ki adlarımız benzer diye, ihtiyar nazikçe sormuş. "Burada benim atım vardı, sen gördün mü? diye sorduğunda, almıs şöyle cevap vermiş:

-Burada duruyordu, ama bu yakınlarda hiç görmedim.

Almısın iki gözü kartalın üzerindeymiş. O ondan biraz korkarak konuşmuş:

- Bu yaratık insanı pençesiyle kavrar, gagasıyla deşer.

- Ben de korkuyorum, avlanmaya geldiğimde kampımda duruyordu. Benim atımı bu yemiş olmasın diye, ihtiyar konuşmuş.

- Mutlaka bu yemiş olmalı diye almıs da onaylamış. Biraz oturduktan sonra, almıs ayağa kalkıp, geldiği yönden geri gitmiş.

İhtiyar, karacanın başını pişirmiş. Kendi kendine demiş ki:

"Almıs etin kokusuna dayanamaz, tekrar geri gelir. İşte o zaman onu vurmak lâzım." Paltosunu çıkarıp, ağaca sarmış, ateşi de harlayarak, kartalı bir ağaç öteye bırakmış. Kendisi de tüfeğini alıp ötedeki bir ağacın arkasına saklanmış.

Çok geçmeden, tekrar hışırtıların arkasından almıs çıkıp gelmiş. Ateşte pişirilen karacanın başını tırnaklarıyla cırmalayıp, kemikleriyle birlikte yemiş. Tırnakları bakırmış ve uzunmuş. İhtiyar, almısı avlamak istese de o ateşin öbür yanındaymış. Almısın da iki gözü (ağaca dolanmış) paltodaymış. "Gidip onu tutunca vurmalı." diye ihtiyar düşünmüş.

Çok geçemeden almıs paltoya hücum edip çekiştirmeye başlamış. O zaman ihtiyar ateş etmiş.

Almıs birden "âh-vah" diye bağırarak ağaçlara doğru kaçmış. İhtiyarsa tüfeğini doldurup sabaha kadar oturmuş.

Gün ışıdıktan sonra gidip paltosuna bakmış ki, almısın bakır tırnağı ona saplanıp kalmış, eti, kanıysa kurşunla birlikte uçup gitmiş. İhtiyar almısın tırnaklarını baltayla yerinden çıkararak, karacanın etini kartalla paylaşıp yemişler. Sonra ihtiyar kartala: "Beni evime götür." diye ricada bulunmuş. O bir kuşakla kendini kartala bağlamış. Kartal süzülüp göğe doğru çıkmış. Çok zaman geçmeden, o ihtiyarın evinin önüne gelip konmuş.

O günden beri ihtiyar Babırgay kartalı bağlı tutup, kendi de evinde yaşamış. O, geyiği, karacayı tüfekle avlamayıp, kartala tutturur olmuş. İhtiyar kartalın bağını çözüp serbest bırakır, o da geyiği, karacayı her nerede bulursa avlar, sonra bağırarak ihtiyar Babırgay'ı çağırırmış. İhtiyar da gelerek hazır olan avı kesermiş.

İhtiyar Babırgay'ın beslediği malı, büyüttüğü çocuğu da yokmuş, yalnızca ihtiyar karı koca yaşıyorlarmış. Bir gün eşi gelerek ihtiyar Babırgay'a şöyle demiş:

- Gece gökyüzünde bir kartal öttü, evdeki kartal da onun sesine karşılık verdi.

---

* Kadın şeklinde görünen kötü ruhlardan birinin adı.

- Kuşa kuş gelmesin mi, bunda kötü olan ne var? diye Babırgay cevap vermiş.

- Hayır, bu boş ötüş değil, bu bizdeki iki kardeşin küçüğüymüş. Gökte öteni ise büyüğü. O ağabeyi geldiğinde:

- Buraya geleli üç yıl oldu, karnım tok da olsa ben esaretteyim diye şikâyet etti. Onu işiten büyük kardeşi şöyle dedi:

- Şimdi iki gün sonra o insan seni karşı kıra uçuracak. O zaman sen onun başını oy, tep. Başka türlü hür olamazsın. Senin ona merhametin sana maraz getirir.

- Âh! Zavallı, Babırgay yarın şafak vakti bu kuşunu bağından çözüp, serbest bırak diye karısı söylemiş:

- Oy şeytan, gideceğin evin, büyüttüğün çocuğun yok mel'un kadın neler düşünüp, nerelere yoruyorsun, diyerek Babırgay karısına ateşteki büyük odun parçasıyla iki kez vurarak, kapıdan çıkarıp atmış.

İhtiyar kadın giderek, yanlarındaki komşularına şöyle demiş:

- Bu Babırgay adlı zavallı üç gün sonra ölecek, onu ölümden kurtarmak için kuşunu serbest bırak dediğimde, o beni evden kovdu. Galiba aklını kaybetti, siz de gidip onu uyarsanız iyi olur.

- Senin gibi bilici, sezici birine bunları yapan birine biz gitsek, bizlere daha çok sinirlenir demiş komşuları.

Üç gün sonra ihtiyar bağlı kartalını alarak karşıdaki kıra doğru gitmiş. O gün kar yağmış. İhtiyar,kartala tilki tutturmalı diye düşünmüş.

Sabah erken ava giden ihtiyar akşama kadar gelmemiş. Ertesi gün insanlar izini sürerek gidince görmüşler ki, ihtiyar kırda ölü yatıyor. Kartalının bağını çözüp ancak üç kulaş yürümüş ki, kartal onun başını yarıp öldürmüş, kendisi de uçup gitmiş.

Böylece Babırgay adlı ihtiyar, halkın samimî, doğru sözünü dinlemeyip, kutsal kuşa eziyet edip, kara yığılıp, ölüp kalmış.

6. ÜÇ ORO

Ozodo bistiñ Altayda baştarı kuudıy kajaygan, tişteri kuulıdıy sargargan emegen le öbögön curtaptır. Azıragan baldarı cok, ak-boro attu, ala-kök iynektü ulus bolgon emtir.

Ol ozogı öylördö ulus kışkıda ciyten kursagın tañ ertedeñ beletep alatan emtir. Kara cerdeñ kandıktıñ, çomırdıñ, kögözinniñ, uaktıñ tazıldarın kazıp, cetpes kaynadala, kadırıp salatandar. Köjnöni le mañırdı bıçakla kertip kurgadatandar. Köçö, carma, talkan edeten arbazınıñ saganagın kızıl calbışka örtöp, uujap alatan. Kara codranı, kızıl culuktı kızılgattı, agaş ciilekti le öskölörin de cuup, baza kurgadıp, kışka beletep alatan. Anayda ok cayıla etken sarcu-kurut kışka beleteleten.

Küreñ küs ödüp, koron sooktu kış cuuktap kelze, bu beletep salgan aş-kursaktı ulus, oro kazala, orolop salatan emtir.

Kargan emegen-öbögön bayagı cayıla beletegen aş-kursagın küreñ küskide üç ülüge böliyle, üç başka oroloptır. Baştapkı oro kiçinek, ol orogo salgan aştı kış baştalganda ciyten. Ekinçi oro emeş caan. Ogo salgan aştı kış ortozında ciyten uçurlu. Ol oronı kış ortozında açatan emtir. Üçünçi oronı caskıda açatan emtir. Ol eñ caan oro boltır. Ol caan orodo arba baza salılgan boltır. Caskıda talkan kerek emey baza.

Küreñ küstiñ kalgançı ayında, baştapkı caagan kar kayılıp, ayas, cılu künder tura bergen. Ol tuşta emegen le öbögön kışka beletener caan işti bojodıp iydiler. Bojodolo, tışkarı tere ilegilep oturdılar.

Kargandardıñ aş salgan cerinde kızıl tülkü sümelenip, mañtap, curtagan. Cıtkır, sümelü külük, emegen-öbögönniñ aş-kursak sukkan orozın ketep, körüp algan boltır. Emdi kulugur anda sukkan aş-kursaktı ciir ep-arga bedrep cürgen boltır.

Kızıl külük kargandardıñ tışkarı oturgandarın körüp iyele, sümelü tülkü olorgo cuuktada celip keldi.

- O-o! Bu kijideñ caltanbas kandıy añ boloton? – dep, kargandar kaykajıp çıktılar.

Kızıl tülkü kargan emegenniñ köstöriniñ cetpezin turguza la körüp aldı. Tişterin tarsıldadıp, tilin calanıp, kızıl tülkü ayttı:

- Men kös coktularga kös bolorım. Bala coktularga bala bolorgo cürgen edim. Sler onı ugup turaar ba, blar?

Mını ukkan kargan emegen le öbögön çañkır Altaydıñ añı kijiniñ ünile baza kuuçındajatan turu ne dejip, tülküni ebirede baskılap, onı sıymagılap turdılar. Tülkü deze kızıl kuyrugın arı-beri caykayt, cımjak ündü calkançıyt, mañtayt, çıyragın körgüzerge.

- O-o! Örö turgan kuday bala cok ulustı körüp çıdabay, Altaydıñ añın da bolzo, bala edip bergen turbay, -dep, kargan emegen aydat. – Bu tülküni bala edip azırap alaak.

Apşıyagı aydat:

- Boyı kelgen balanı sürerge carabas. Cürgey le. Biske cakşı ine.

Onoyıp sümelü kızıl tülkünek emegenniñ, öbögönniñ balazı bolup cada berdi. kargan apşıyak kayıñnıñ kaaza tozınañ suu tajıytan ceñil, caraş tüüzek edip berdi. tülkü onı karızına ilip alıp, suu ekelet. Kargan emegen arı-beri ayıldarga bararga turza, ogo col baştayt. Erten-eñir bozulardı la uylardı kiçeep, arı-beri aydayt, candırat.

Anayıp bir kança öy ödördö, tülküniñ sümelenip kelgeni sanaaga kirdi. Tülkü cakşı uçural sakıp cürdi.

Bir kün apşıyak agaş arazına odındap bardı. Tülkü kulugur onı laptap körüp alala, ıylagança kargan emegenge keldi.

- O, kuday la dezeñ baza! Meniñ caan ecem kijige bargan. Bügün onıñ toycırgalı bolup cat. Toygo barar küünim kelgen! – dedi.

- Ce bar la. Eceñniñ toyına kiji ne barbaytan edi. Toyloylo canıp kel, balam, - dep, emegen onı ıylaba dep toktottı.

Sümelü tülkü surt la etti. Toygo bargan bolup, ol kün bozom eñir kire bererde, caan oronı tuurazınañ kazıp baştadı. Köñdölöp kazala, tündü-tüştü ceti künge cırgap-sayrap cada berdi.

Cetinçi künde kızıl tülkü eki bolçok kurut artırıp aldı. Eki bolçok sarcu aldı. Olordı emegen le öbögöngö ekelip, ayttı:

- Ecemniñ toyı korkıştu cakşı ötti. Aş-kursagı köp, cetkil boldı.

Baza bir kança öy ötti. Eki kargannıñ ukkur la çıyrak balazı ayıl içinde arıberi cügürip, iştenip le cürdi.

Bir katap apşıyak agaş arazına baza la odındap bardı. Tülkünek ıylagança kargan emegenge baza la keldi.

- Orton ecem kijige bargan. Onıñ toyına bojotsogor – dep surandı.

Emegen tülküni bojodıp iydi. Tülkü cüre le berdi.

Tülkü, eñirdi kiydirip alala, ekinçi oronı köñdölöp kastı. Baza la ceti kün cırgadı. Toyu-tok lo boldı. Onoñ baza la eki bolçok kurut la eki bolçok sarcunı alıp, emegen le öbögöngö ekelip, üleştirdi. Ayttı:

- Toy sürekey cakşı boldı. Andıy toydı kaçan da körbödim.

Baza la bir kança la öy ötti. Tülkü aldındagızınañ artık iştenip cürdi. Çıyrak, kapşuun. Onço işti ak-çek edet. Kargandar ogo süünip cürgiledi. Sırañay çıyrak turganda.

Bajı kajaygan apşıyak bir kün baza la odındap bardı. Tülkü mını laptap körölö, oyto emegenge ıylagança keldi. Emdi ol kiçü ecezиniñ toyına suranıp cat. "Toy cırgaldu cerdeñ baza la tatu kursak ekeler emey ol" – dep, kargan emegen sananala, onı bojodıp iydi.

- A bu tülkünek kayda bargan? – dep, odındayla cangan kargan öbögön

emegenineñ surap cat. – Baza la üyde cok turu ne.

Emeş tañkılap aldı. Bajın caykadı. Toyo çaylap aldı. Onoñ ayttı:

- Bu bistiñ tülkünekke kandıy köp toylor bolo berdi? Bisteñ kaçıp bararga turgan bolboy ol?

Aldında da toylordoñ can kelgen cok po. Emdi de balabıs canıp keler, sarcu-kurut ekeler. Ciirge kandıy cakşı dep – üyi ayttı. Onızı öbögönin ajındıra tokınadıp turganı ol emtir.

Tülkü deze eñirdi ol kün kiydirip alala, kiçinek orogo cetti. Mında ol tört künniñ turkunına aş-kursak cip, cırgap cattı. Tügeze ciyle, eki bolçok kurut la eki bolçok sarcu artırıp alala, olordı tudunıp alala, canıp keldi.

- Kiçü ecem coktu kijige bargan. Toy-cırgaldu çala kirelü le boldı – dep, kargan emegen le öbögöngö büdümçilü ayttı.

- Öbögön tülküniñ ekelgen sarcuzın la kurudın cip, aydıptır:

- Bu bistiñ balabıs bisti kança la kire caantayın kündüleerde, bis kaytkanıs? Emdi sooktor tıñıdı. Men barıp kiçinek oronı kazatam.

Kargan apşıyak tere ilgin taarın cüktenip alala, kiçü deyten orogo cedip keldi. Kelele, körör bolzo, oro dep neme kuru. Mında cañıs la tülküniñ boktorı cadırı. Kargan apşıyak egiştep turup eki orogo cetken. Körör bolzo, mında da andıy emtir. Cañıs la arba artıp kalgan bolgon.

Apşıyak açıngan. Iraaktañ la emegenine kalaptanıp keldi:

- Ol tülküni bojotpoy lo tut Onıñ ijin emdi le bereris!

Emegen oñdoboy, tülküdeñ suradı:

- Bu adañ ne dep kıygırıp turu?

Tülküçek turguza la karuun berdi:

- Ta neniñ de uçun aydat: kök iynekti köörödö saazın, ak iynekti ajıra saazın! – dep, dep kıygırat.

- Tülküni bojotpoy tut! – dep, apşıyak baza kıygırdı.

Kulaktarı cetire ukpas emegen tülküdeñ oyto suradı:

- Bu adañ ne dep kıygırıp turu?

Tülkü emegenge ayttı:

- Kök iynektiñ südin kürkürede kaynatsın, ak iynektiñ südin ajıra-tejire kaynatsın – dep kıygırat.

Kargan emegen ukkan aayınça, kazandı otko askan la, eki uydıñ südin urgan. Tülküle ekü ottı aylandıra bazıp, ottı caanada salıp, cügürip turdılar.

Öbögön aylına cuuktap kelele, aayı cok kıygırdı:

- Tülküni bojotpoy tut!

Emegeni cañı la laptap cart uktı. Tülkü baza ugup turbay. Emegen tülküni ottı aylandıra sürüp baştadı. Sürüşti le sürüşti. Bu öydö apşıyak cedip keldi. Kelele, ejikke maltalu turup aldı. Otto kara kazandagı süt taptu la izip keletken bolgon.

Tülkü körüp turza, neme le bolor arga cok emtir. Ol kuyrugın kazandagı izü sütke sugala, sürüjip turgan emegenniñ cüzine sogordo, kargan emegen otura tüşti.

Bu öydö apşıyak ejikti kayra açıp alala, tülküni sakıp turgan. Ol emegenile ne bolo bergenin körörgö sanangan, ol lo tuşta, emegenin körördiñ kajı la canında tülkü onıñ eki budınıñ ortozınañ ödölö, arka caar surt ede berdi. kargan öbögön tülküni sogor dep, maltazın tegin cerge baday çaptı. Anayıp üç orogo tolo aş-kursak beltegen kargandar kak kuru arttılar. Cañıs la saganaktu arba da artkanı kargandarga cakşı boldı.

ÜÇ KUYU

Eskiden bizim Altay'da başları kuğu gibi ağarmış, dişleri bakır gibi sararmış ihtiyar karı koca yaşamış. Büyüttükleri çocukları yokmuş, ak boz atlı, ala gök inekli insanlarmış.

Eskiden o zamanlarda insanlar kışlık yiyeceklerini erken hazırlarmış. Kara topraktan kandığın, zambağın, kögözinin*, dul avrat otunun köklerini kazıyıp biraz pişirerek kuruturlarmış. Raventi ve yabanî soğanını da bıçakla doğrayıp kuruturlarmış. Yarma ve kavut yapılacak arpanın tanelerini ateşte kavurup ufalarlarmış. Kara kuş kirazını, kızıl özlü frenk üzümünü, çileği ve diğerlerini de toplayıp, onları da kurutup kışa hazırlanırlarmış. Bunlar gibi yazdan tereyağı ve kurutu da kışa hazırlarlarmış.

Kahverengi sonbahar geçip, soğuk kış günleri yaklaştığında, hazırlanan yiyeceği insanlar kuyu kazarak kuyuya gömerlermiş.

İhtiyar karı koca yazdan hazırladıkları yiyeceği güz vakti üçe bölerek üç kuyuya gömmüşler. İlk kuyu küçükmüş, ona konan yiyecek kış başlarken yenecekmiş. İkincisi biraz büyükmüş. Ona konan yiyeceklerin kış ortasında yenmesi gerekiyormuş. O kuyu kış ortasında açılacakmış. Üçüncü kuyu ise baharda açılırmış. O en büyük kuyuymuş. O büyük kuyuya arpa da koymuşlar. Baharda kavut gerekli oluyormuş çünkü.

Sonbaharın son ayında ilk yağan kar eriyip, ılık günler olurmuş. O zaman ihtiyar karı koca kış için yaptıkları önemli hazırlığı tamamlamışlar. Bitirerek, dışarıda oturup deri işlemişler.

İhtiyarların yiyecek hazırladıkları yerde kızıl tilki kurnazlık düşünüp koşturmuş. İyi koku alan, kurnaz tilki, ihtiyar karı kocanın yiyecek koyduğu kuyuyu izleyip, bakmış. Şimdi bu alçak oraya konan yiyeceği yemenin bir yolunu düşünmüş.

Kızıl, kurnaz tilki ihtiyarların dışarıda oturduğunu görünce, gelip onlara yaklaşmış.

- Oo! İnsandan korkmaz bu nasıl hayvan? diye ihtiyarlar şaşırmışlar.

Kızıl tilki ihtiyarların gözünün iyi görmediğini fark etmiş. Dişlerini gıcırdatıp, diliyle yalanıp, onlara şöyle demiş:

- Ben gözü olmayanlara göz olurum. Çocuğu olmayanlara çocuk olurum. Siz teklifimi kabul eder misiniz?

Bunu işiten ihtiyar karı koca çakır Altay'ın hayvanı insan diliyle konuşuyor deyip, tilkinin etrafında dolaşıp onu sıvazlamışlar. Tilkiyse kızıl kuyruğunu sallayıp,

* Bataklıkta yetişen bir tür dikenli ot.

yumuşak sesle yalakalanmış, çevikliğini göstermek için koşmuş.

- Oo! Yukarıdaki tanrı çocuksuz insanları görüp dayanamayıp, Altay'ın hayvanı da olsa bize çocuk gönderdi, demiş ihtiyar kadın. Bu tilkiyi çocuk olarak alalım..

Kocası şöyle demiş:

- Kendi gelen çocuğu göndermek olmaz. Kalsın. Bizim için de iyi olur.

Böylece kurnaz tilkicik ihtiyar karı kocanın çocuğu olup kalmış. İhtiyar adam kayın ağacının kabuğundan su taşımak için hafif, güzel bir kova yapıp vermiş. Tilki onu omzuna asıp su taşımış. İhtiyar kadın sağa sola, evlere giderken ona yol göstermiş. Akşamları buzağılara ve ineklere bakıp, onları otlatıp getirmiş.

Böylece bir süre geçtikten sonra tilkinin aklına yapacağı kurnazlık gelmiş. Tilki bir fırsatını kollamış.

Bir gün ihtiyar adam ormana oduna gitmiş. Bunu gören tilki ağlayarak ihtiyar kadının yanına gelmiş.

- O, tanrım! Benim büyük ablam evleniyor. Bugün onun düğünü oluyor. Düğüne gitmek istiyorum! demiş.

- Eh git bari. İnsan ablasının düğününe gitmez mi hiç. Düğünü yapıp, dönüp gel, yavrum, diye ihtiyar kadın ağlamaması için teskin etmiş.

Kurnaz tilki hemen gözden kaybolmuş. Düğüne gidiyor gibi yapmış, o gün akşamın karanlığı çöktüğünde büyük kuyuyu kazmaya .başlamış. Kuyuyu kazıp boşaltarak, gece gündüz yedi gün keyif yapmış.

Yedinci gün kızıl tilki iki top kurut artırıp almış. İki top tereyağı almış. Onları ihtiyar karı kocaya getirip şöyle demiş:

- Ablamın düğünü çok güzel oldu. Yiyecekler çoktu, fazlasıyla yetti.

Bir süre daha geçmiş. İki ihtiyarın uysal ve becerikli çocuğu evin içinde dolaşıp, çalışmış.

Bir defasında ihtiyar adam tekrar odun toplamak için ormana gitmiş. Tilkicik ağlayarak yaşlı kadına gelmiş.

- Ortanca ablam evleniyor. Onun düğününe gitmek için izin verin demiş.

Kadın tilkiye izin vermiş. Tilki gitmiş.

Tilki akşam olduktan sonra ikinci kuyuyu kazmış. Yine yedi gün keyif yapmış. Karnını iyice doyurmuş. Yine iki top kurutla, iki top tereyağını alıp, ihtiyar karı kocaya getirip, paylaştırdıktan sonra şöyle demiş:

- Düğün çok güzel oldu. Böyle bir düğünü hiçbir zaman görmemiştim.

Bir süre zaman daha geçmiş. Tilki daha çok çalışır olmuş. Becerikli, çevik olduğu için bütün işleri çok iyi yapıyormuş. İhtiyarlar bu duruma seviniyorlarmış. Çünkü o çok çevikmiş.

Başı ağarmış ihtiyar adam bir gün yine odun toplamaya gitmiş. Bunu gören tilki tekrar ağlayarak kadının yanına gelmiş. Bu kez o küçük ablasının düğününe gitmek için izin istemiş. "Düğün yerinden yine lezzetli yiyecekler getirir." diye düşünüp, ihtiyar kadın izin vermiş.

- A, bu tilkicik nereye gitti? diye odun toplamaktan dönen adam karısına sormuş. Yine evde yok işte.

Biraz tütün içmiş. Başını sallamış. Çay içip karnını doyurduktan sonra şöyle demiş:

- Bu bizim tilkicik ne kadar sık düğüne gider oldu, o bizden kaçıp gidecek mi acaba?

- Önceden gittiği düğünlerden geldi. Yavrumuz şimdi de dönüp gelir, tereyağı, kurut getirir. Yemesi de ne kadar güzel oluyor, demiş ihtiyar kadın. O böyle diyerek kocasını rahatlatmış.

Tilkiyse o günün akşamı küçük kuyunun yanına gelmiş. O burada dört gün boyunca yemek yiyip, keyif yapmış. Tamamını yiyerek, iki top kurutla iki top tereyağını artırıp alıp, dönmüş.

- Küçük ablam yoksul biriyle evlendi. Düğünü de şöyle böyle oldu, diye ihtiyar karı kocayı inandırarak konuşmuş.

İhtiyar adam tilkinin getirdiği tereyağını ve kurudunu yiyerek şöyle demiş:

- Bu bizim yavrumuz her zaman bize bir şeyler getiriyor, biz ne yapıyoruz? Soğuklar artık arttı. Ben gidip küçük kuyuyu kazayım.

İhtiyar adam deri torbasını yüklenerek, küçük kuyuya varmış. Geldiğinde bakmış ki, kuyu bomboş. Burada yalnızca tilkinin bokları varmış. İhtiyar adam diğer iki kuyuya gitmiş. Bakmış ki, bunlar da boş. Yalnızca arpa kalmış.

İhtiyar adam çok kızmış. Uzaktan karısına öfkeyle bağırmış:

- O tilkiyi bırakma tut! Onun cezasını şimdi vereceğim!

Kadın bir şey anlamayıp, tilkiye sormuş:

- Bu baban ne diye bağırıyor?

Tilkicik hemen cevabını vermiş:

- Niye söylüyor bilmiyorum ama: boz inekle ak ineği iyice sağsın diye bağırıyor.

- Tilkiyi bırakma tut! diye ihtiyar adam bağırmış.

Kulakları iyi duymayan kadın tilkiye tekrar sormuş:

Tilki kadına şöyle demiş:

- Boz ineğin ve ak ineğin sütünü iyice kaynatsın diye bağırıyor.

Bunları duyan ihtiyar kadın hemen ateşe kazanı astığı gibi iki ineğin sütünü koymuş. Tilkiyle ikisi koşturup, ateşe harlamışlar.

İhtiyar adam eve yaklaşarak, yüksek sesle bağırmış:

- Tilkiyi bırakma tut!

İhtiyar kadın kocasının bağırmasını ancak yeni anlamış. Tilki de bu bağırtıyı duymuş. Kadın ateşin etrafında dönüp tilkiyi kovalamış. Kovalamış da kovalamış. O zaman ihtiyar adam yetip gelmiş. Gelerek, baltasını alıp kapıda durmuş. Ateşin üstündeki kara kazandaki süt iyice kaynamaya başlamış.

Tilki bakmış ki, yapacağı bir şey yok. O kuyruğunu kazandaki süte sokarak, kendini kovalayan ihtiyar kadının yüzüne vurduğunda, kadın düşüvermiş.

O vakit ihtiyar adam kapıyı açarak, tilkiyi beklemiş. O karısına ne olduğuna bakarken tilki kadının bacaklarının arasından geçerek, ormana kaçıp gözden kay-

bolmuş. İhtiyar adam tilkiyi vurmak için baltasını boş yere savurmuş. Böylece üç kuyu dolusu yiyecek hazırlayan ihtiyarlar kupkuru kalmışlar. Yalnızca arpanın artması onlar için iyi olmuş.

7. CETİ BÖRÜ LE SÜMELÜ TÜLKÜ

Altayda açu-koron sook künder turgan. Kızıl tülkü emegen le öbögöndi tögündep, olordıñ kışka beletep salgan aş-kursagın üç orodoñ tügeze ciyle, arkaga cürüp, çek le kileyle semirip kalgan. Semizine sooktı da kerekke albay, kırlañda kozır taştıñ üstinde catkan. Amırap, uyuktap. Calbagınañ cadarda, bu öydö tülküni cemit bedrep cürgen ceti börü körüp iygender.

- Ey, men ozo körgöm! – birüzi aydat.

- Meniñ tülküm! –dep, öskö börüler tabıştana berdi.

Kök börüler boy-boylorına ırkıranıjıp, kıygastanıjıp turgança, ol tabıştañ calbagınañ catkan tülkü oygonıp kelgen. Körör bolzo, ebire ceti börü turup altır. Cara tartarga belen emtir. Tülkü cetkerdi sezip iydi. Emdi ayrılar ep-arganı bedrep, ol börülerge ayttı:

- Sler meni ciirge turgan bolzoor, ozo baştap margaan edekter.

- Kandıy andıy margaan? – börüler kizirt ettiler.

- Kem üsle, cuula kuzar, ol üstü-cuulu cer biler. Toro cürgençe, onı ne barıp cibes. Ce tüñey le, sler, caan ulus, ozo kuzıgar.

Kök börüler cöpsinijip iydiler. Olor albadanıp kuzarda, içterineñ eski tuulak terelerdiñ ööndöri le çirçik söóktör çıktı.

Kızıl tülkü canında turgan sodon taşka çıgala, kustı. İçineñ aarçı, kurut, sarcu, üstü-cuulu öskö dö aş-kursak çıktı.

Ceti kök börü, aç bolgonınañ ulam, tülküniñ kuskuzın blaajıp, çürçe le cip iydiler.

- Mındıy cakşı, cılımzu kursaktı kaydañ taap cigeniñdi kapşay ayt! Aytpazañ, bis seni cara tartıp, cip salarıbıs! – dep, ölö-kök külükter tülküni aradap keldiler.

- O-o, onı kudaydañ surar kerek! Men tünile kudaydañ aş-kursak surap ulıgam. Mege kileyle, bu kursaktı kuday bergen – dep, tülkü olorgo ayttı:

- Türgen! Kursaktı kanayda surap ulıytanın biske aydıp ber! – börüler cırıktarın calanıp, kapşayladılar.

Kızıl tülkü börülerdi emegen le öbögönniñ kışkı suu alıp turgan cerine eeçidip ekeldi.

- Kuyruktarıgardı ozo baştap suuga salala, arı-beri bulgagar. Onoñ toştıñ carıgına tüjüre salala, tañ atkança, künçıgış caar baştanıp alala, ulıp oturıgar. Kuyruktarıgardı kıymıktatpagar. Slerge kilep, ol tuşta kuday üstü-cuulu aş-kursaktı teñerideñ tüjürip iyer. Bot ol kursaktı blaaş coktoñ sler ciireer.

- Sen bisti baştap apar! – dep, börüler suradı.

- Ne baştap aparbas. Baraktar la! – dep, tülkü cöpsindi.

Tülkü ol ceti börüni kuyruktarın suuga sukturala, kileñ toştıñ carıgına tüjüre salala, kıymıktatpagar dep cakıyla, olordı boy-boyınañ ıraada oturgızıp saldı. Bir de kıymıktanbazın dep cakıdı.

Börüler bozom eñirdeñ ala tañ adarga cetkençe anayda la kıymıktanbay ulugılap, kudaydañ kursak suradılar.

- Kursak ne tüşpey cat? – börüler tülküdeñ suragılap cat.

- Kıymıktanbay, cazap ulıgar. Tañ aldında, takaa etse, tüjer! – dep, tülkü olordı tokınattı.

Teñerideñ neme tüşpedi.

- A sen, tülkü, ne kudaydañ kursak surabay turgan? – dep, börüler onoñ suradılar.

- Men keçe le surap cigem, bügün toyu. Katap-katap ol ne bereten, - de, tülkü olorgo cırs aytti.

Tañ aldında, çınınça, kün çıgar aldında, sook dep neme anañ tıñıdı. Börüler çarçap toñorgo cetkiledi. Kün cañı la çıgıp, öksöp kelerde, sümelü tülkü börülerge aytti:

- Örö kudaydañ kursak tüşpegen bolzo, meni cara tartıp, ülejip ciger!

Kızıl kulugur anayda aydala, arı bolup mañtay berdi. Cañıs la eles edip kuyrugı köründi.

Ceti börü tura cügüreyin deerde, kuyruktarı la calmaş ettiñ tükteri toşko caba toñup kaltır. Kıymıktanar da arga cok.

Tülkü bayagı kargan emegen le öbögönniñ aylına mañtap kelele, bar-cok ünile kıygırdı:

- Slerdiñ suualgıjaarda ceti kök börü toñup kalgan, kuyruktarı. Barıp öltürip alıgar!

Apşıyak aylınañ çıgıp kelele, körzö, balazı bolgon kızıl-maral tülküni tanıp iydi.

- Meni baza la mekelep keldiñ be?! – dep açınıp, ay maltazın ala koydı. Tülkü suualgış caar mañtadı. Apşıyak onı eeçiy sürüjip cügürdi.

Kargan apşıyak toşko cetire keldi. Körör bolzo, çın la, ondo toşto ceti börü caba toñgon oturgıladı.

Apşıyak baştapkı börüge cuuktap kelele, keciri kıykırap suradı:

- Men seniñ neeñe çapsam ölöriñ?

- O-o, kuyrugımnıñ tözine le çapsagar, sös cok ölörim! – dep, börü süüngen boyınça kapşay la aytti.

Öbögön ay maltazın kelip, börüniñ kuyrugınıñ çike le tözine çabarda, börü toñkos edip cıgıla berdi. Onı körgön tülkü apşıyakka kıygırdı:

- Sler olordıñ kuyrugına çapsaar, olor tirü artar. Onoñ mal-ajıgardı üze ciir. Öltürerge turgan bolzogor, bajın cara çabıgar.

Mını ukkan kuyruk cok börü tülküni sürüjip mañtadı. Apşıyak deze olordı

körüp, içinde sanandı: "Tülkü meneñ artık sanaalu emtir". Ol artkan altı börüni baştarın cara çaptı. Cüktenip alıp, aylına candı. Emegeni de, boyı da süünçilü boldı.

YEDİ KURT İLE KURNAZ TİLKİ

Altay'da çok soğuk günler başlamış. İhtiyar karı kocanın kışa hazırladıkları üç kuyuluk yiyeceğini ellerinden hileyle alıp yiyerek ormana kaçan kızıl tilki iyice semirmiş. Semizliğinden soğuğu da hiçe sayıp kırdaki taşın üstüne yatmış. Dinlenip, uyumuş. O böyle yatarken yiyecek arayan yedi kurt tilkiyi görmüş.

- Hey, önce ben gördüm! demiş birisi.

- Benim tilkim! diye diğer kurtlar bağrışmış.

Boz kurtlar bağrışıp birbirleriyle uğraşırken yatan tilki uyanmış. Bakmış ki, etrafını yedi kurt çevirmiş. Yemek için hazırlanmışlar. Tilki felâketi sezmiş. Şimdi bu durumdan kurtulmak için kurtlara şöyle demiş:

- Siz beni yemek istiyorsanız önce aramızda yarış yapalım.

- Nasıl bir yarış? demiş kurtlar.

- Kim yağlı etli kusarsa, o etli yağlı yer biliyor demektir. Aç kalmaktansa gidip orada yemek yemek gerek. Fakat siz benden büyüksünüz önce siz kusun.

Boz kurtlar kabul etmişler. Onlar kendilerini zorlayarak kustuklarında, içlerinden deri parçalarıyla küçük kemikler çıkmış. Kızıl tilki yanında duran sivri taşa çıkıp, kusmuş. İçinden lor peyniri, kurut, tereyağı, yağlı başka yiyecekler çıkmış.

Yedi boz kurt, açlıklarından tilkinin kusmuğunu itişe kakışa yemişler.

- Böyle güzel, lezzetli yiyeceği nereden bulup yedin, hemen söyle! Söylemezsen seni parçalayıp yeriz! diye kurtlar tilkiyi kuşatmışlar.

- Oo, onu tanrıdan istemek gerek! Ben gece boyu uluyup tanrıdan yemek istedim. Bana acıyarak bu yiyeceği tanrı verdi, demiş tilki:

- Çabuk! Yiyeceği istemek için nasıl uluduğunu söyle! diye yalanıp, kurtlar telâşlanmışlar.

Tilki kurtları ihtiyar karı kocanın kışın su aldığı yere getirmiş.

- Önce kuyruklarınızı suya salarak sallayın. Sonra buzun yarığına koyarak, tan atana kadar gün doğusuna yönelip uluyun. Kuyruklarınızı kıpırdatmayın. Size acıyıp, o zaman tanrı yağlı yiyeceği gökten indirir. Siz kavga etmeden o yiyeceği yiyin:

- Sen bize yol göster! demiş kurtlar.

- Niye yol göstermeyeyim. Gidelim! demiş tilki.

Tilki yedi kurdun kuyruklarını suya sokturarak, buzun yarığına kuyruklarını daldırıp, kımıldamayın diye emrederek, biraz uzağa oturmuş. Hiç kıpırdamayın diye emretmiş.

Kurtlar akşamın alaca karanlığından alıp tan atana kadar öylece kımıldamadan uluyup, tanrıdan yiyecek istemişler.

- Yiyecek niçin düşmüyor? diye tilkiye sormuşlar.

- Kımıldamayın, iyice uluyun. Tan atınca horoz öttüğünde yiyecek düşer!

diye tilki onları sakinleştirmiş.

Gökten hiçbir şey düşmemiş.

- A sen tilki, sen niçin tanrıdan yiyecek istemiyorsun? diye kurtlar ona sormuşlar.

- Ben dün isteyip yedim, bugün tokum. O niçin defalarca versin, demiş onlara tilki.

Tan atmadan önce, gerçekten, gün doğmadan önce, soğuk iyice artmış. Kurtlar donmak üzereymiş. Güneş doğduğunda tilki kurtlara söyle demiş:

- Yukarıdaki tanrıdan yiyecek düşmezse, beni parçalayıp paylaşıp yiyin!

Kızıl alçak böyle söyleyerek koşup uzaklaşmış. Yalnızca kuyruğu görünmüş.

Yedi kurt peşinden gitmek istese de, kuyrukları ve kıçlarının tüyleri buza yapışıp donmuş. Hareket edememişler.

Tilki koşarak daha önceki ihtiyar karı kocanın evine gelerek bütün gücüyle bağırmış:

- Sizin su aldığınız yerde yedi boz kurt kuyruklarından donup kalmış. Giderek öldürüp alın!

İhtiyar adam evden çıkıp baktığında yavrusu kızıl tilkiyi tanımış.

- Yine beni kandırmaya mı geldin?! diye öfkelenip ay baltasını almış. Tilki su alınan yere doğru koşmuş. İhtiyar onu takip etmiş.

İhtiyar adam buza kadar gelmiş. Bakmış ki, gerçekten de, orada yedi kurt donmuş öylece duruyor.

İhtiyar ilk kurda yaklaşarak, boğazını gıcırdatarak sormuş:

- Ben senin nereni kessem ölürsüm?

- Oo, kuyruğumun dibini kesseniz, hemen ölürüm! diye kurt sevinçle konuşmuş.

İhtiyar adam ay baltasını sallayıp, kurdun kuyruğunun dibine vurunca kurt yere yıkılıvermiş. Onu gören tilki ihtiyara bağırmış:

- Siz onların kuyruğunu keserseniz onlar ölmez. Sonra her şeyinizi yerler. Öldürmek istiyorsanız başlarını kesin.

Bunu işiten kuyruksuz kurt tilkiyi kovalamış. İhtiyar onlara bakıp, içinden şöyle düşünmüş: "Tilki benden akıllıymış." O kalan altı kurdun başlarını kesmiş. Onları yüklenip evine dönmüş. Karısı ve kendisi sevinmişler.

8. APŞIYAK

Burun, burun poltı, burunanıñ o yanda, emeniñ po yanda apşıyak la kurtıyak catkandar. Ilarnıñ birdaa cibi eş cok bolgon. Nañıs la at bolgon. Ilar bayga iştep, bir put pugdeyiştep alıp, anı çaçsanar. Apşıyak la kurtıyak bayga iştiirda, bay ılarnı kizektiñ ciyten karıdına aş per azıraytan. Kijiler kıra odoptanda, apşıyak kırasın barıp körzö, añ pügdeyi artan kijilerdiñ cakşı bolgon. Anı odop salıp, kurtıyana kelgen. Kijiler kıra kezere bararda, apşıyak kırazını kezere barıp körzö, añ kırazını cuu da ceep, laptap partır.

Apşıyak uglap-sıktap alıp, kurtıyana nankeen. Öske cıl bayga iştep alıp, paza la çaçkan.küsküda anı cuu da-cep partır. Apşıyak uglap-sıktap alıp, kurtıyana nanıp keldi. Üçinçi cılda bayga iştep, paza la puugdey paydın alıp, kırazına çıgıp, çaçsan.kijiler kıra otıra parganda, apşıyak atına minip alıp, kırazına çıkan. Çıgıp, kırazını odop salıp, karan. Aş pışpaanda, orto tündö körze, kırada turna corten. Ol turna apşıyaktıñ közinçe añkırazın cep iyen.

Apşıyak turnanı kaap, soygan. Turna apşıyakka aytkan: "Meni soyba, men seeñ ırızıñ ayt perem." Apşıyak turnadıñ suraan: "Seni peri kem iydi?" Turna aytkan: "Meni üçinçi cıl pay beri iygen. Seeñ ajıñ parçın baydıñ albırında. Seeñ ırızıñ kara sugnıñ pajında kara tuulada. Anı barıp alsañ, andın arı saa ol aytar. Apşıyak kara sugnıñ pajında kara tuulanı taban. Tuulaçak apşıyakka aytkan: "Sen sıybaş sındırıp, kojoyınga satara apar. Anda seeñ ırızıñ poyı keler."

Apşıyak kurtıyana nan kelip, sıybaş sındınp, payla koja kojoyınga pargandar. Colda pay apşıyaktıñ altaa par yere, konton cerde apşıyaktıñ şanaana tolo lo taş ursan. Erten turup parzalar, apşıyak ıyardıñ nayda artpaan. Kojoyınga kelerde, pay üge purnap kirgen. Kojoyınga aytkan: "Po apşıyaktıñ şanaanı şıgıp köriseñ, ol akala taş akelen. Kojoyın apşıyaktıñ şanaanı körsö, tolo la altın poltır. Kojoyın paygakanı kurup, paydı poyındın sürgen. Apşıyaktı deze üge akir, altın stolgo oşotıp, azıran. Kojoyın ol apşıyaktıñ altını üçün añ üyine iştеyten kijiler iygen.

Apşıyak üyine nan kelze,baydıñ üyi eski polkan. Apşıyaktıñ üyi teze naan, ees ulu polkantır. Apşıyaktıñ sanap polbos at, nek, albırlar poltır. Ança-mınça polorda, pay teze cok pol paan. Pay teze apşıyakka iştiire surangan. Apşıyakka iştep, aş ciire kelerde, apşıyak ılarga iyttiñ ak ayana aş urpen. Pay ol aştı cibin san. Añ sonda apşıyak ılardı stolga oşotıyozıran. Pay polgon kiji stolda aş ceyten tujında, aa apşıyak aytkan: "Piske iytiñ ayana aş pergenerde, pis pir daa aytpiyin ceemis, sler kayt andın ce bitser? Pay polgon apşıyak cok kiji polıp ölkan, cok polgon apşıyak tezebay polup artkan. Çörçök takpay polıp, kaylıktap kaltı, taş bolıp çöñe berdi.

İHTİYAR ADAM

Önceden önce, geçmişten evvel, şimdeden önce ihtiyar bir karı koca varmış. Onların yiyecek hiçbir şeyi yokmuş. Yalnızca bir atları varmış. Onlar zengin biri için çalışıp, bir çuval buğday kazanıp ekmişler. İhtiyar karı koca zengin için çalıştıklarında, zengin onlara kedinin tabağıyla yemek veriyormuş. İnsanlar tarla sürerken, ihtiyar adam gidip kendi tarlasına baktığında, tarlasının buğdayının en iyisi olduğunu görmüş. O tarlayı ayrık otlarından temizleyerek karısının yanına gitmiş. İnsanlar ekinlerini biçmeye gittiğinde, ihtiyar adam da gitmiş, bakmış ki kendi tarlasını birisi çiğneyip, harap etmiş.

İhtiyar adam ağlayıp, sızlayarak karısının yanına gelmiş. Öbür sene tekrar zengin için çalışmışlar, ve yine bir çuval buğday kazanıp, onu ekmişler. Güzün o da, harap edilmiş. İhtiyar adam yine ağlayıp, sızlayarak eşinin yanına dönmüş. Üçüncü sene tekrar çalışıp, yine bir çuval buğday kazanıp, gidip tarlasına ekmiş. İnsanlar tarlalarına gittiklerinde, ihtiyar adam da atına binip, tarlasına gitmiş. Tarlasını korumak için orada beklemiş. Ekinler olgunlaşmadan, gece yarısı tarlaya bir turna gelmiş. Turna ihtiyarın gözünün önünde ekini yemeye başlamış.

İhtiyar adam turnayı yakalayıp, vurmaya başlamış. Turna ihtiyar adama: "Beni dövme, ben sana kısmetini söyleyeyim." demiş. İhtiyar, turnaya: "Seni buraya kim gönderdi?" diye sormuş. Turna: "Beni üç senedir buraya işinde çalıştığın zengin gönderiyor. Senin bütün buğdayların zenginin ambarında. Senin kısmetin kara nehrin yukarısındaki balıktadır. Eğer o balığı yakalarsan, sözlerimin devamını o sana söyler." demiş. İhtiyar kara nehrin yukarısındaki kara balığı bulmuş. Balık ihtiyara şöyle demiş: " Sen süpürge otlarını kes ve satmak için tüccara götür. Kısmetin seni bulur."

İhtiyar adam karısının yanına dönüp, süpürgeleri kesmiş ve zengin adam ile tüccarın yanına gitmek için yola çıkmışlar. Yolda dinlenmek için durduklarında zengin adam ihtiyarın kızağını taşla doldurmuş. Sabah kalkıp, hareket ettiklerinde, ihtiyar adam zenginin yanından ayrılmamış. Tüccarın yanına vardıklarında, zengin tüccarın evine girmiş: "Çıkıp şu ihtiyarın kızağına bir bak, o sana taş getirdi." demiş. Tüccar ihtiyarın kızağına bakınca, kızağın altınla dolu olduğunu görmüş. Tüccar zengine kızarak evinden kovmuş. İhtiyarı evine davet edip, masa donatıp, doyurmuş. İhtiyarın evine de çalışmaları için adamlarını göndermiş.

İhtiyar evine döndüğünde bakmış ki, evi çok büyük ve güzelmiş; bir sürü atı, ineği ve ambarları varmış. Çok zaman geçmeden zengin adam yoksullaşmış. Zengin adam ihtiyardan iş istemiş. İhtiyar ona iş vermiş. İhtiyar için çalışıp, yemek yemeye geldiğinde, ihtiyar ona köpeğin yemek yediği tabakla yemek vermiş. Zengin adam bu tabaktan yemek istemeyince, ihtiyar adam onu masaya davet etmiş. Zengin masada yemek yerken, ihtiyar: "Siz bize zamanında kedi tabağından yemek verirken, biz yiyorduk, siz şimdi niçin yemiyorsunuz? Zengin adam yoksullaşmış. İhtiyar adam zengin olmuş. Masal çöp olup suyun yüzünde akmış, taş olup dibe batmış.

9. ÖKSOLOK LA KOYON

Pir öksolok annap pargan. Bir koyon agaştıñ aldından la cügürip bir oçup koygan. Men po koyonı adıp alıp terezini soyup alıp sadıp perim, ol akça vla köriske sadıp alarım, ol köriske nurtka salza, akçaa sadarım, ol akça vla kaat alıp, kalıñ pererim. Kurtıyam cakşı bala törötsö bajını sıylap azıriyrim, nemen pala törötsö – suyt poşel – dep süriyerim kurtıyamnı. Anı ayda dep aytkanda koyon cügür kaldı.

ÖKSÜZ OĞLAN İLE TAVŞAN

Bir öksüz çocuk ava çıkmış. Bir tavşan, ağacın önünden koşarak gelip oturmuş. Öksüz çocuk: Ben bu tavşanı avlayıp, derisini soyup satsam, onun derisiyle bir tavuk alsam, o tavuk yumurtlasa, onun yumurtalarını satıp, parasını başlık verip bir kızla evlensem. Karım bana iyi çocuk doğurursa, başından öpüp, karnını doyururum. Kötü çocuk doğrurursa bağırıp evden kovarım. O böylece "Defol!" diye bağırırken tavşan zıplayıp kaçıp gitmiş.

10. KİZEK

Cer sırtında bir coktu krestyan catkan. Ondo üç ool bolgon. Kadjan apşıyak karıp ölör çagı cedip kelerde, apşıyak ulu ulına aytı: "Sen, meniñ ulu ulım, meeñ adım alıp boyıña kıra sürip, aş çaçıp azıran." dedi. Orton uulına aytı: "Sen meeñ orton uulım, meeñ üyime cadıp nekti süt saap iç." dedi. Artkan oçı uulına aytı: "Sen, meeñ erke uulım, po lo er kizek le kojo cat. Ayda, ayda la cüür bolvini apşıyak ölö berdi.

Apşıyak ölö bergen soondo añ aytkanı vla üç uulı cattılar. Ulu uulı adazınıñ attarı vla kıra sürüp aştu suulu cada berdi. Orton uulı adazınıñ üyinde baza cakşı cattı. Ce oçı uulı kara cañıs kizek le catan. Oçı oolınıñ cadatan ceri cok adazınıñ mılçazına catılar. Oçı ool añga kuşka cepsek salganda salganda, kköp yeninde (yanında) kizek körötön pon. Bir katap kizek eezine aytı: "Kaat alarga baraktır." – dep. Oçı ool aytı: "Men kaydet kat alatan edem: mende ug da cok. Eme ug adalvançı (edip almagança) meñ lebir da kaat catpas." – dedi. Ce kizek aytı: "Biske ug kerek cok – dedi – baraktır la" – dedi. Oçı ool kizek vle kojo kiji alara bartılar.

Coldo kizek eezine aytı: "Sen mendin arıy la argıda bar, men deze alıda bararım." dedi. Col lo kizektiñ aykanıvla la bardılar. Bir calaña barzalar uçı-bajı cok teñnep öskön aş poltır anı işteptan (iştep turgan)kijiler andu ok boltır. Kizek mañtap kelele suradı: "Po kemniñ kırazı?" – dedi. Anda işteptan kijiler aytılar: "Po kıra Aza-kaannıñ kırazı – dediler – pistiñ kanıbıs Aza – dediler –bir bir de at ta pol cıt – dediler – kerek deze nemçi de bolıp kugıl cıt – dediler – aa kadıyına çıdaştan cok." – dep sıktaştılar. Ce, kizek onı paçan ugıp alıp alınzar ak mañdadı.

Bir kança mañdaanda uçı-bajı cok mal köründi. Kizek mal küdüçilerge kelip: "Po kemniñ malı?" – dep suradı. Küdüçiler aytılar: "Po Aza-kaannıñ malı." deştiler. Ce, kizek anda at küdüçilerin, nek küdüçilerin baza koy küdüçilerin erti. Adın ertip as pa, köp pa parganda tegri vla kavışkan ug-tura köründi. Ol turanı körörö kös malıjıp (kılbılıp) kor altan eves boldı. Ce kizek kança karolçıkka sestirviin carık-carık la kıstalıp Aza-kaannıñ turazınsa kira kaldı. Kire le körzö Aza-kaan naskan üyinde aş ceptan poltır.

Kizek kirip kiji üni le Aza-kaanı oñ cok paktap Aza-kanga aytı: "Sen, kaanıbıs, men ukam – kudaydıñ törön karındajı – dep – añ uçun cügi le polıp kugulpartan – dep – ukam." – dep paktadı. Andın arı oñ cok paktap aytı: "men, kizek, oyogondo (ebeş) bir kuulganıñ köröyin – dep – sanarı bom." – dedi. Mındu paktı Aza-kan po cajına ukpan uçun staldın da çıkpiin arsılañ añ bolup kubuldı, ce kizekke körörö dö soru boldı. Ce kizek korıkkanına çıdaşpiin kool tıñdıp arı-beri kördi. Ce Aza-kan andın da öskö cügi le bolıp kugıldı. At ta boldı, koyon da boldı.

Andın kizek suradı: "Men ukkam nemçi da bol cıt – dep – mındu naan

kanıbıs kaydet nemçi boloton bolton – dep kakadı.Andın kizek körzö Aza-kan oñ cok kiçeç nemçiçek bolıp mañdap stalnıñ sırtına çıktı. Kizek üür sananviin nemçini tıñ kaap bajın odo şaynap cep iydi.

Andın boyınıñ eezine udura çıgıp utkudı. Bılar piye po kaanga kelgelekte bir krestyan kijiniñ ay deze ay eves: kün deze kün eves oñ cok caraş kızın algandar. Po kıstıñ carajı aydıñ künniñ carıgın pöktöptan pon. Cügi le işti işteende kolı da körinbes pon. Añ uzı oñı cok pon, kıs deze kıs polgon. Ce po kıstı kudalap kizek keliştirgen. Po krestyanga bajındın ajıra altın ayda bergen bolgon. Ce, kizek col la eezindin alıda keltan da aytkan po Aza-kannıñ işteptan kijilerine: "Eme, sler Aza-kannıñ kijizi eves, eme slerniñ kaanarıñ Oçı-Almas, ol eme le boyınıñ caraş abakayı la kelip cat, onı kündülirzer." – dep cakap ötkön. Kızın bergen krestyan küyezi vla kızın provojat edip kojo kelgen. Aza-kaanıñ turazına kirerde krestyan boyını ulu kodjoyınga bododı. Mında cıl kelip ertenin oñnovin içtiler. Bide krestyanıñ oçı uulı baylap süüglep cada bardı.

KEDİ

Yeryüzünde yoksul bir köylü varmış. Onun üç oğlu varmış. İhtiyar yaşlanıp, ölüm vakti geldiğinde, büyük oğluna şöyle demiş. "Sen, benim büyük oğlum, benim atımı alıp, tarla sürüp, ek." demiş. Ortanca oğluna şöyle demiş: "Sen, benim ortanca oğlum, benim evimde yaşayıp, ineğimin sütünü sağıp, iç." demiş. En son küçük oğluna şöyle demiş: "Sen, benim nazlı oğlum, bu kediyle birlikte yaşa." Böyle diyerek ihtiyar ölmüş.

İhtiyar öldükten sonra üç oğlu onun söylediği gibi yaşamaya başlamışlar. Büyük oğlu babasının atıyla tarla sürüp, ekmiş. Ortanca oğul babasının evinde rahatça yaşamış. Küçük oğlu da kediyle birlikte kalacak yeri olmadığı için babasının banyosunda yaşamışlar. Küçük oğlan hayvana, kuşa tuzak kurduğunda kedi onu takip ediyormuş. Bir gün kedi sahibine: "Seni evlendirelim." demiş. Küçük oğlan: "Ben nasıl evleneyim, benim evim yok, evim olmadan beni hiçbir kız almaz." demiş. Kedi oğlana: "Eve gerek yok, gidelim." demiş. Küçük oğlan eş alıp evlenmek için kediyle birlikte yola çıkmışlar.

Kedi yolda sahibine şöyle demiş: "Ben önden gideyim, sen beni takip et." Kedinin söylediği gibi yollarına devam etmişler. Biraz gittikten sonra uçsuz bucaksız bir tarla görmüşler, bu tarlada sayısız insan çalışıyormuş. Kedi koşup gelerek onlara: "Bu tarlanın sahibi kim?" diye sormuş. Orada çalışanlar: "Bu tarla bizim kağanımız Aza-kaan'ın tarlasıdır. O çok öfkelidir, istediği zaman canavara, ata, hatta fareye bile dönüşür." demişler. Kedi bunları dinledikten sonra yoluna devam etmiş. Bir süre gittikten sonra sayısız hayvanlar görünmüş.

Kedi çobanlara yaklaşıp: "Bu hayvanlar kimin?" diye sormuş. Çobanlar: "Bunlar Aza-kaan'ın hayvanları demişler." Kedi at çobanlarını, inek çobanlarını, koyun çobanlarını geçip gitmiş. Onları geçtikten sonra az mı gitti, çok mu gitti bilinmez göğe ulaşan çok büyük bir ev görünmüş. Bu büyük eve bakmak mümkün değilmiş, çünkü ev altın gibi parlıyormuş. Kedi sayısız nöbetçiye sezdirmeden Aza-kaan'ın evine girmiş. Girdiğinde bakmış ki, Aza-kaan evde tek başına ve yemek yiyor. Kedi ona insan sesiyle konuşmuş: "Sen, kağanımız, işittiğime göre tanrının öz kardeşiymişsin. Bu yüzden neye istersen ona dönüştüğünü duydum." diye övmüş.

Kedi onu övmeye devam etmiş: "Ben kediyim, sizin bu yeteneğinizi görmek isterim." demiş. Böyle bir övgüyü Aza-kaan bugüne kadar hiç duymadığı için hemen bir arslana dönüşmüş, kedi korkmuş gibi yaparak saklanacak yer aramış. Ondan sonra Aza-kaan ata da, tavşana da dönüşmüş.

Sonra kedi: "Ben sizin fareye de dönüştüğünüzü duydum, bu kadar heybetli kağanımız nasıl olur da küçük bir fareye dönüşebilir." demiş. Sonra kedi bakmış ki, Aza-kaan küçük bir fareye dönüşüp, yatağın üstüne çıkmış. Kedi fazla düşünmeden fareyi yakalayarak, başını koparıp yemiş. Sonra sahibini karşılamaya gitmiş. Sahibine varmadan önce aydan ve güneşten daha güzel bir kız görmüş. Bu kız hangi işi yaparsa yapsın eli görünmezmiş. Kedi bu kıza sahibi için dünürcü olmuş. Kızın babasına eğer kızını verirse başından büyük altın vereceğini söylemiş. Sonra kedi sahibinin yanına varmadan, Aza-kaan'ın çalışanlarının yanına gitmiş: "Şimdi siz artık Aza-kaan'ın insanları değilsiniz, sizin kağanınız Oçı-Almas'tır. O şimdi çok güzel eşiyle birlikte geliyor, ona saygı gösterin " deyip gitmiş. Kızını veren köylü damadıyla kızını görmek için Aza-kaan'ın görkemli evine gelmiş, damadının ne kadar zengin olduğunu görüp, kendini büyük bir tüccar yerine koymuş. Onlar orada yiyip, içip eğlenmişler, bir yılın nasıl geçtiğini anlamamışlar. Köylünün yoksul oğlu zengin olup, mutlu yaşamış.

11. ÖSKÜS OOLAÇ LA TİYİÑ

Purun, purun poltır, at purnanıñ beriyende poltır, ayt emeniñ indijiyende poltır. Cer sildenip cer püder tuşta poltır, kavıştanıp tag özör tuşta poltır. Bir öskös cabıs oolaç catır. Añ adazı da anazı da cok polgon. Pir kün oolaç aştap ciir nimezi cok-agaş arazıvla pir-bir añ ötör alarım, aysa – dep pardı. Ce agaş arazında oolaçka pir da añ tuştabadı.

Agaş arazına cororo, oolaçtıñ kavak-kavaktarnı tiziştirip tiken çamçazı paçan cırtılıp pardı. Oolaç çuguldanıp canara la turgança bir tiyiñ köründi. Oolaç anı sürüjip parganı ol tiyiñ bir töñöştiñ koolına kire kaldı. Oolaç ol töñöşti kanı kurıp paçan kezip torıp çaçıp iyerde, tiyiñ oolaçka udura çıgıp, kiji tili vle cooktadı. Saa cügi kerek Öskös oolaç? – dedi. Oolaç tiyiñ kiji çılap coktanı po cajına ukpan uçun oñ cok korugup caynap ayttı, ce maa bir katap toyo cep alara la kerek – dep közinin cajınıtögüp aytı. Onı körüp tiyiñ aytı: ce, üyine parıp uytap turzañ – dedi. Oolaç köön-küç cok canıp, aç özök lö aştap üyine cedip, uytadı.

Erten oolaç turza, een ceriniñ orına cavındalu üydijek boltır, kavak tonınıñ orına tovarın tiken ton poltır. Oolaç erten turup, aylandıra körip, kevedin aş çıgarıp adjanıp aldı. Andın oolaç bazak ol töñöşge barıp paltazı vla çaap iydi. Andın ol töñöştin piyene tiyiñ bazak çıktı. Tiyiñ oolaçtı körölö: eme cügi kerek öskös oolaç? – dep suradı. Oolaç tiyiñe aytı: maa eme andın öskö ugu kerek – dedi – caan üç-tört kıp tura bolzın – dedi – anda köp kiji bolzın – dedi – bir kıvında sadu bolzın – dedi. Ce, bar, uytap turzañ – dep tiyiñ aytı.

Oolaç parıp uytap turza, üç-tört kıp tura poltır, pir kıvında sadu poltır, ce andın kelip aaltan kiji cok boltır, aa kelip bertan kiji baza cok. Oolaç baza erten ol töñöşti parıp kagıp iydi. Andın pazak tiyiñ çıktı: eme, cügi kerek? – dep suradı. Oolaç aytı: eme, men ulu caan kodjoyın boloyın tep sahaptım – dedi. Ce, barıp uytap tur – dedi. Oolaç uytap turza ulu caan kodjoyım poltır. Men eme pazak parıp tiyiñdin ulu kuday kayrakan boloyın – dep suruytem – dep pardı. Bara la ol töñöşti baza la paltazı la kıçıp iydi. Tiyiñ baza la oolaçtıñ suradı: eme cügi kerek? – dep suradı. Oolaç aytı: eme men ulu kuday boloro sanaptım – dedi. Ce, barıp uytap tur – dedi. Oolaç barıp uytap turza, aldında la boyı boldı. Ol ak caba boldı. Oolaç boyı deze ol ak kavak tondu boldı. Oolaç ıglap-sıktap ol töñöşti barıp kança katap kaksa, tiyiñ çıkpas poldı. Oolaç ol töñöşti odıp, çaçıp, torıp iydi, ce ol tiyiñ çıkpadı.

ÖKSÜZ OĞULCUK İLE SİNCAP

Çok eskidenmiş, önceden daha önce, şimdiden daha önce olmuş. Bu, yer silkinerek yaratıldığında olmuş, dağlarda kamışlar yetişirken, sular şırıldayıp akmaya başlarken olmuş. Böylece halkın yaşamaya başladığı zamanda olmuş. Bir öksüz,

yetim oğulcuk varmış. Onun babası da, anası da yokmuş. Bir gün çocuk acıkmış, ama yiyecek hiçbir şeyi yokmuş. Bu yüzden belki bir hayvan öldürüp yiyebilirim umuduyla ormana gitmiş. Fakat ormanda hiçbir hayvana rastlamamış.

O, ormanda dolaşırken yaprak dizilerinden yapılmış gömleği parçalanmış. Çocuk öfkelenip, dönmek üzereyken bir sincaba rastlamış. O, sincabı kovalarken sincap zıplayıp ağaç kütüğünün kovuğuna girmiş. Çocuk öfkesinden kütüğü kesmek üzereyken sincap çıkıp çocuğa insan diliyle konuşmuş: "Sen ne istiyorsun öksüz oğulcuk?" demiş. Çocuk bu yaşına kadar insan diliyle konuşan bir sincaba rastlamadığı için çok korkmuş, şaşırmış ve ağalayarak yalvarmış: "Ben bir kerecik olsun doya doya yemek yemek istiyorum, demiş. Onun hâlini gören sincap şöyle demiş: "Haydi, evine git ve uyu." demiş. Oğulcuk güçsüz, istediğini elde edemeden evine dönmüş ve aç aç uyumuş.

Sabah uyandığında, açıklık düz alanda küçük bir ev duruyormuş, yapraklardan oluşan giysisinin yerinde kumaştan giysiler giyindirilmiş. Çocuk kalkıp etrafına bakıp, fırından yemek çıkarıp karnını doyurmuş. Sonra çocuk tekrar ağaç kütüğünün olduğu yere gidip baltasıyla vurmaya başlamış. Ağaç kütüğünden yine o sincap çıkmış. Sincap çocuğu görüp, sormuş: "Şimdi ne istiyorsun, öksüz oğulcuk?" "Şimdi ben daha büyük, dört, beş odalı bir ev istiyorum. O evde bir çok insan olsun, bir odası dükkân olsun." "Haydi git ve uyu." demiş sincap.

Çocuk gitmiş ve uykudan kalkınca üç, dört odalı kocaman bir ev görmüş, fakat orada alış veriş yapacak hiç kimse yokmuş. Çocuk yine ağaç kütüğüne gidip, o kütüğe vurmuş. Oradan yine sincap çıkarak sormuş: "Şimdi neye ihtiyacın var?" Çocuk şöyle demiş: "Şimdi ben büyük bir tüccar olmak istiyorum." "Haydi, git ve uyu." demiş sincap. Çocuk uyumuş, uyandığında büyük bir tüccar olmuş. "Şimdi ben o sincaba gidip, tanrı olmak istediğimi söyleyeyim." demiş. Gitmiş ve yine o ağaç kütüğüne baltayla vurmuş. Sincap tekrar çıkarak çocuğa sormuş: "Ha, şimdi ne istiyorsun?" Çocuk demiş ki: "Ben tanrı olmaya karar verdim." "Pekâla, git ve uyu." demiş, sincap. Çocuk gitmiş, uyuyup uyandığında eski hâline döndüğünü görmüş. İşte o yoksul sıradan oğulcuk ağaç yapraklarından elbiseleriyle kalakalmış. Oğulcuk acı acı ağlayıp, ağaç kütüğüne gitmiş, ancak kütüğe ne kadar vursa da sincap çıkmamış. Oğulcuk kütüğü parçalamış ve atmış, ama sincap bir daha çıkmamış.

12. TODIL ALA KUŞKAJAK

Ozo, ozo, ozogıda, kajı çakta bolbooy, Bayat cerde emegen-öbögön ulus curtaptır.

Bir katap öbögön cışka odındap bartır. Cedele körüp turza, onço agaştañ biyik kurgak aspak turu. Apşıyak agaştı bir oroy bazıp kelele, kurına kıstanıp algan maltazın uşta tartala, agaştı çabarga talayıp la kelerde, onıñ köñdöyineñ todıl ala kuşkajak çıga kondı.

- Kalak, apşıyak, meniñ agajımdı kespe? – dep, kijiniñ ünile suradı.

Apşıyak kaykaganına maltazı kolınañ tüşkenin bilbey de kaldı. Ce apşıyak agaştı kezerge baza la talayıp kelze – kolında maltazı cok. Körör bolzo – cerde cadırı. Todıl ala kuşkajak aldındagızınañ tıñ calınıp surayt:

- Apşıyak, kespeger meniñ agajımdı? Slerge ne kerek, aydıgar, men bolujarım.

Apşıyak cöpsinip ayttı:

- Meniñ aylımdı aylandıra odın bolzın!

- Ayılıgarga canıp, uyuktagar, odın slerge bolor – dedi kuşkajak.

Apşıyak canıp kelele, cantıyıp kalgan üyge kirdi. Emegen ogo udura arbandı:

- Neniñ uçun odın cok candıñ, calku!

Apşıyak todıl ala kuşkajakla ermekteşkenin emegenine cartın ayttı. Iltam üyge canala, uyuktagar, slerge odın bolor degen dedi. Emegen le apşıyak kapşay la cadıp uyuktadılar.

Kün cayılgança uyuktap alala, köznöktöñ körör bolzo: cantık aylın aylandıra çogılgan odındı ne de aaylabas. Emegen-öbögön örököndör odındı körölö, korkıştu tıñ süüngiledi de, kaykagıladı da. Apşıyak çaylap alala, maltazın kurına kıstanıp, bazala odındap bardı.

Uzun-koo aspakka cedele, maltazın kurınañ uşta tartala, bir çaptı. Todıl ala kuşkajak baza la köñdöydöñ çıga kondı.

- Baza ne kerek boldı, apşıyak?

- Mege eki kıp cañı ayıl kerek.

- Canaar, cap-cañı eki kıp ayıldu boloroor – dep aydala, kuşkajak köñdöyine kire berdi.

Canala, kapşay la ekilezi cadıp uyuktadılar. Erte tañla oygonolo, körgülep catsa: cap-carık, caraş eki kıp üyde catkıları. İçinde tudunar-kabınar neme, kursaktamak tolo emtir. Cüzün baza kursaktañ toyo ajanala, apşıyak baza la odındap bar-

dı.

Uzun-koo aspakka cedele, maltazın kurınınañ uştıyla, agaştı bir çabarda la, todıl ala kuşkajak köñdöydöñ çıga kondı, suradı:

- Baza ne kerek, apşıyak?

- Mege mal kerek: cılkı, uy, koy eçki.

Kuşkajak cöpsindi:

Canıp uyuktagar, onçozı slerde bolor.

Canala, kapşay la uyuktadılar. Ertende, kızıl kün cakşı la cayılıp kelerde, köznöktöñ körör bolzo, üydi aylandıra turgan mal kıymırap turganı tort lo çımalıdıy. Mını körgön emegen-öbögön sürekey tıñ süüngiledi. Kança kirezi mal bolgonın olor toolop to bolbodılar.

Apşıyak emegenineñ suradı:

- Todıl ala kuşkajaktañ baza neni surap alatan?

Emegeni ayttı:

- Ce, bolor, sen açaptanba. Emdi bis eküde onçozı bar, bistiñ cajıbıska ceder. Baza neme suraba.

- Cok, men kalık-congo kaan bolotom. Mende calçılar bolzın, sen deze kaannıñ eş-nököri bolorıñ.

- Sen sanan, apşıyak. Emdi biste onçozı bar. Ol tenek sanaañdı kederi çaç! – dep, emegeni çuguldandı.

Apşıyak emegeniniñ aytkanın, kulaktıñ kırıla da ukpadı. Maltazın kurına kıstanala, cış caar uulandı. Koo aspakka cedele, aylandıra bazıp kelele, maltazıla agaştı çabarda, ne de tabıştanbadı. Onoñ tıñıda çaptı. Tabış cok. Üçinçi katap çabarda, aspak aray cıgılbadı. Todıl ala kuşkajak körünbedi. Apşıyak açıngan boyınça agaştı cıgıp, köñdöydi kolıla coktoy berdi. Kuşkajak tudulbadı.

Apşıyak aylına canıp kelele, kerek kandıy bolgonın emegenine kuuçındadı. Emegeni toybos köstü apşıyaktı tıñ adıldı. Ança-mınça bolboy, arga cokto cadıp uyuktagıladı.

Ertende, tañ adarda, uykudañ turala, körör bolzo, aldındagı eski, cantık aylı turu. Köznöktöñ karap körzö: üydi aylandıra çımalıdıy mal da cok, aylandıra çokkon odın da cok.

TODIL ALA KUŞCAĞIZ*

Önce önce, önceden, hangi çağda bilinmez. Bayat yerinde ihtiyar karı koca yaşamış.

Bir gün ihtiyar ormana odun kesmeye gitmiş. Gidince bakmış ki, bütün ağaçlardan uzun, kuru bir kavak var. İhtiyar ağacın etrafında bir kez dolaşarak, kuşağına kıstırdığı baltasını çekip çıkararak, elini salladığında, ağacın oyuğundan todıl ala kuşcağız çıkmış.

- "Âh, ihtiyar, benim ağacımı kesme." diye insan sesiyle konuşmuş.

* Adı geçen kuşun Türkiye Türkçesindeki karşılığı tespit edilememiştir.

İhtiyar şaşkınlığından baltasının elinden düştüğünü bile farketmemiş. İhtiyar, ağacı kesmek için tekrar elini kaldırdığında, bakmış ki, baltası elinde yok. Görmüş ki, yerde. Todıl ala kuşcağız ilkinden daha kuvvetli yalvarmış:

- İhtiyar benim ağacımı kesme. Neye ihtiyacın varsa söyle, yardım edeyim.

- Benim evimin etrafı hep odun olsun!

- Evine dönüp, uyu, odunun olacak, demiş kuşcağız.

İhtiyar dönüp gelerek eğilip evine girmiş. Karısı ona kızmış:

- Niçin odunsuz döndün, tembel!

İhtiyar adam todıl ala kuşcağızın söylediklerini eşine anlatmış. Hızla evine dönüp, uyuyun, odununuz olacak dedi demiş. İhtiyar karı koca hemen yatıp uyumuşlar.

Gün ışıyana kadar uyuduktan sonra, pencereden bakmışlar ki: evin etrafına çok fazla odun yığılmış. İhtiyar karı koca odunu görünce hem çok sevinip, hem de şaşırmışlar. İhtiyar çay içip, baltasını kuşağına kıstırıp, tekrar odun kesmeye gitmiş.

Uzun, güzel kavağa varınca, baltasını kuşağından çıkarıp bir kez vurmuş. Todıl ala kuşcağız tekrar yuvasından çıkmış.

- Yine neye ihtiyacın var, ihtiyar?

- Bana iki odalı yeni bir ev gerek.

- Dön, iki odalı yeni bir evin olacak, diyerek kuşcağız yuvasına girmiş.

Döndüğünde hemen ikisi yatıp uyumuşlar. Ertesi gün tan vakti uyandıklarında bakmış lar ki: evleri aydınlık, güzel iki odalı olmuş. İçi eşyalar ve yiyeceklerle doluymuş. Çeşit çeşit yiyeceklerden yiyerek ihtiyar tekrar odun kesmeye gitmiş.

Uzun, güzel kavağa varınca, baltasını kuşağından çıkarıp, ağaca bir kez vurduğunda, todıl ala kuşcağız yuvasından çıkıp sormuş:

- Yine ne var, ihtiyar?

- Bana hayvan gerek: at, inek, koyun, keçi.

Kuşcağız kabul etmiş:

- Dönüp uyuyun, hepsi sizin olacak.

Döndüğünde hemen uyumuşlar. Ertesi gün kızıl güneş güzelce ısıtmaya başladığında, Pencereden bakmışlar ki, evin etrafında karınca gibi hayvan kaynıyor. Bunu gören karı koca çok sevinmiş. Hayvanlarının sayısını kendileri bile sayamamış.

İhtiyar adam karısına sormuş:

- Todıl ala kuşcağızdan başka ne isteyelim?

Karısı şöyle demiş:

- Yeter, fazla aç gözlülük etme. İkimizin artık her şeyi var. Bunlar bize ölene kadar yeter. Başka bir şey isteme.

- Hayır, ben halka kağan olacağım. Benim hizmetçilerim olsun, sen de kağanın karısı olursun.

- Sen, bir kez olsun düşünsene ihtiyar. Bizim artık her şeyimiz var. O saçma fikri aklından çıkar! diye karısı kızmış.

İhtiyar adam karısının söylediklerini kulağının kenarıyla bile dinlememiş. Baltasını kuşağına kıstırıp, ormana doğru yola çıkmış. Güzel kavağa varıp, etrafında dolaşıp, baltasını ağaca vurduğunda hiç ses çıkmamış. Sonra daha hızlı vurmuş. Ses çıkmamış. Üçüncü defa vurduğunda kavak yıkılmış. Todıl ala kuşcağız görünmemiş. İhtiyar adam öfkelenerek ağacı yıkıp, kuşun yuvasını eliyle yoklamış. Kuş yokmuş.

İhtiyar adam evine dönüp olanları karısına anlatmış. Karısı aç gözlü kocasına çok kızmış. Çaresiz yatıp uyumuşlar.

Ertesi gün tan attığında, uykudan uyanıp bakmışlar ki, evleri eski, eğri ev. Pencereden bakmışlar: evin etrafında ne karınca gibi hayvanları varmış, ne de yığın yığın odunları.

13. ÖSKÜS-OOLOK

Burun-burun bolgon. Bir Öskös-Oolok bolgon. Kıra işteen, kıranı otogon. Ayu kelgen aa. Ayu suragan: "Sen, Öskös-Oolok, ne iştep sıñ – tep. Ayarda Öskös-Oolok aytkan: "kıra otop citim", - dep. Ayu kojo otoşkon. Öskös-Oolok kıranı bojotkon. Otop nangan uye. Anıñ soñda kıra kezere kelgen. Ayu baza kelgen, urap cit: "Sen ne iştepsıñ?" – dep. Öskös-Oolok aytkan: "Men kıra gescitim", - dep. Ayu: "Men kojo işterim", - dep aytkan. Kojo işteen, kıranı bojotkon. Gezip Öskös-Oolok nangan üye. Ayu taygaya bargan. Öskös-Oolok baza gelgen aş soorgo. Ayu baza gelgen: "Bo cuv iştep sıñ?" – dep. Öskös-Oolok aytkan: "sovuptım" – dep. Ayu kojo sogon. Kıra bojogon. Öskös-Oolok ayuga bir kiybek talgan edip egelip bergen, sayru la bulgap turup. Ayu anı ceen. Ayu aytkan: "Bo munduu yahşı aş yep turgan, seniñ ediñ muntuñ da tatu bolor, - dep – men seni ciirim", - tep aytkan. Öskös-Oolok uulaan: "meni keçke yetire ceve", - tep. Öskös-Oolok uulap corgon tüjüne le.

Tülgü celip kelgen suraan Öskös-Ooloko: "Sen ne kerek uulapsıñ?" Öskös-Oolok aytkan: "men ayuga bir kiybek talgan sayru la bulgap turup bergem, ayu anı cii le seniñ etiñ muntuñ da tatu polor, - tep aytkan, - seni ciirim, - dep aytkan, - piyin". Tülgü aytkan: "Sen, Öskös-Oolok, kapçay la çanak caza", - tep. Öskös-Oolok yazap cit. Ayu kelgen keçkede ciire. Ayu surap cit Öskös-Ooloko: "Sen, Öskös, ne yazap sıñ?" – tep.Öskös-Oolok: "çanak yazaptım", - tep. Tülgü baza kelgen, surap cit: "Çanagıñ yazavaldıñ ma?" – dep. Öskös-Oolok aytkan: "Kiçee işley cata kalgan". Tülgü surap cit Öskös-Ooloko: "Ol seniñ kıynıñda cuv oşop yat?" Ayu aytkan Öskös-Ooloko: "sen oytpa, - dep, -töñöş dep ayt", - tep. Tülgü suraan: "çanak püttü vi?", - dep. Öskös-Oolok aytkan: "Pütkön" – dep. Tülgü aytkan: "Sen ol töñöşti kes", - dep. Ayu uvçayı aytkan: "Sen meni palta la çappa, - tep, - kezip turgan kiji bolıp kes", - tep. Ye paza tülgü kelgen: "Ye, sen, Öskös-Oolok ol töñöşti çanaka Sal", - dep. Ayu aytkan: "Sen, Öskös-Oolok meni kaap turgan kiji polıp kap, men poyım çanaka yadarım", - tep. Öskös-Oolok çanaka ayuvnı salgan. Tülgü paza kelgen: "Sen, Öskös-Oolok, çanaka töñöşti saldıñ ba? – tep suraan salıvalgan polzoñ pauu la tak, - tep. – emdi palta la pajına çap", - tep. Ayu uçayın aytkan. Öskös-Ooloka: "Sen meni çaap turgan kiji bolup çanaktıñ bajına çap", - tep. Öskös-Oolok ayunıñ bajına palta la boş kirip saan. Ayu ölgön. Tülgü le Öskös-Oolok ayunı ötörip soyıp ülejip, edini cep salgan. Çeyik ye!

ÖSKÜS-OOLOK

Çok eskidenmiş. Bir Öskös-Oolok varmış. Tarlada çalışıp, ayrık otlarını temizliyormuş. Yanına bir ayı gelmiş. Ayı şöyle sormuş: "Sen, Öskös-Oolok ne çalışıyorsun?" demiş. Öskös-Oolok ona şöyle cevap vermiş: "Tarlanın ayrık otunu ayıklıyorum." demiş. Ayı onunla birlikte çalışmış. Öskös-Oolok tarla işini bitirmiş. Ayrık

otlarını ayıklayıp evine dönmüş. Sonra tarlayı biçmeye gitmiş. Ayı yine gelmiş, şöyle sormuş: "Sen ne çalışıyorsun?" demiş. Ösküs-Oolok şöyle cevap vermiş: "Tarlayı biçiyorum." demiş. Ayı: "Ben de seninle birlikte çalışayım." demiş. İkisi çalışıp tarladaki işi bitirmişler. Ösküs-Oolok tarlayı biçip, eve dönmüş. Ayı ormana gitmiş. Ösküs-Oolok tahılı öğütmek için tekrar gelmiş. Ayı da gelmiş: "Ne çalışıyorsun?" diye sormuş. Ösküs-Oolok: "Tahılı öğütüyorum." demiş. Ayı onunla birlikte öğütmüş. Tarladaki iş bitmiş. Ösküs-Oolok ayıya bir kova öğütülmüş tahılı yağa karıştırıp vermiş. Ayı onu yemiş. Ayı şöyle demiş: "Bu ne lezzetli yiyecek, senin etin bundan daha lezzetli olmalı, ben seni yiyeceğim." demiş. Ösküs-Oolok ağlamış: "Beni akşama kadar yeme." demiş. Ösküs-Oolok akşama kadar ağlayarak dolaşmış.

Tilki gelip Ösküs-Oolok'a: "Sen niçin ağlıyorsun?" diye sormuş. Ösküs-Oolok şöyle demiş: "Ben ayıya bir kova yağla karıştırılmış tahıl verdim, o onu yiyince senin etin bundan daha lezzetli olmalı dedi, beni yiyeceğini söyledi." Tilki şöyle demiş: "Sen, Ösküs-Oolok, hemen bir kızak yap." Ösküs-Oolok yapmış. Ayı akşam gelmiş. Ayı Ösküs-Oolok'a sormuş: "Sen, Ösküs-Oolok ne yapıyorsun?" demiş. Ösküs-Olook "Kızak yapıyorum." demiş. Tilki geri gelip sormuş: "Kızağını yaptın mı?" Ösküs-Oolok: "Bitmek üzere." demiş. Tilki Ösküs-Oolok'a: "Senin yanında kim oturuyor?" diye sormuş. Ayı Ösküs-Oolok'a: "Sen benim olduğumu söyleme, kütük var de." demiş. Tilki: "Kızak bitti mi?" diye sormuş. Ösküs-Oolok: "Bitti." demiş. Tilki: "Sen o kütüğü kes." demiş. Ayı fısıldayarak konuşmuş: "Sen bana baltayla vurma, vurur gibi yap." demiş. Tilki tekrar gelmiş: "Evet, sen, Ösküs-Oolok, kütüğü kızağa koy."demiş. Ayı: "Ösküs-Oolok sen beni tutar gibi yap, ben kızağa kendim yatarım." demiş. Ösküs-Oolok ayıyı kızağa yerleştirmiş. Tilki tekrar gelmiş: "Sen, Ösküs-Oolok kızağa kütüğü yerleştirdin mi? Yerleştirdiysen iple bağlayıp, başına baltayla vur." demiş. Ayı Ösküs-Oolok'a fısıldamış: "Sen bana vurur gibi yapıp kızağın başına vur." demiş. Ösküs-Olook ayının başına baltayla vurup koparmış. Tilkiyle Ösküs-Oolok ayıyı öldürüp, derisini yüzerek etini yemişler. İşte bu kadar!

14. KLIŞTIG KOŞKE

Burun-burun boltor, burunanıñ oyında, emeniñ poyında, nagıs la apçıyak pir nektig pir koşkelig çad ok turdı, çad ok turdı. Südüni sadoval çıt, südüni üyüniñ tolugına ködöçke oltosal çıt. Üç künniñ bajında üç ködöç oltı sal çıt. Apçıyak sanan cat par odın kez alım dep. Apçıyak tepsen al odın kezerge parıydı. Agaçtıñ arazına cet parıp körzö köp kurug odın tur çıt. Apçıyak kez ok turdı, kez ok turdı. Kapçon-kapçon kesken uj erkir parit. "Çe, tene kapçon to kessen nantan vremya çetken ter". Künza körzö kün aç parıgin. Apçıyak nanıp pardı.

Üyge kel kir kelgen ködöçinde südü tögülkan. Ködöçiler kronkron cıgıl kalgan. Süt tögül kalgan. Apçıyak sanan cat: "Bonı kem tögör? – dep, - çe, pe birdiñ bir Paske koşke, keveniñ sırtına ugtaytın mogus, ol tökön – dep sanandı. Koşke körzi le naan nemçi ugdıñ içinde cort koni. Paska añla tudışkan ol tolına kap, bo tolına kap bolbodı. Nemçi ködöşterdiñ arazına kirdi. Ködöşterdin süt tögül kaldı.". Apçıyak koşkonı soygılan. Koşke korogıp podpolega kirgen. Apçıyaktıñ emde süt cip ten da cok. Kurap terep suraganı ciiv al ugtap çıt.

Apçıyak erten tura galtı negini sag turat. Sag al tınıp paz ok üç ködöşke tolına oltosaldı. Apçıyak paza odıñ kezerge bardı kez ok turdı, körzö nantan vremya ced ok turdı. Üyüne kelip kir kelzi, südi tögülen polgon. Ködöşter töven tüş kalgan. Apçıyak ol koşkozını matap kakan. Pe, Paska koşkozı çıga la kaçkan. Apçıyak nagızan ced ok turdı, ced ok turdı. Kança-kança vremya erti. Ay da erti, eki da ay erti. Koşke boyı azran çat, en-açıka cörevert.

Çör omurzı koşke tülkü tuştayan. Tülkü koşkonı surap çat: "Kayya catkan kiji?" – dep. Koşke ay çıt: "Mında bir apçıyak catkam, - dep, - ol meni çıgarı süren". – dep aytkan. Tülkünek anı cöptedi oydardı bis ekele cadaptır dep. Koşke añ cövine kirvin zaldı. Tülküçek añnap-süglep par çıt koyon tudıv alırga. Cöriv ok turgan, cöriv ok turgan, bir koyon tuştaan. Tülke tudıv al, aksına tiştev al üyinza nan turgan. Vaske-koşke tuştapan: "Ce, teni, menza kojo barak". Koşke kojo par çıt. Koşke kon turdı. Koyonıñ edini çiy çırgap çadılar. "Ce, teni, sen cat, men Paz ok partan, teni".Añnap tülkü parıydı añnap. Cörok çat, cörok çat. Koyon tuştapan arlıktıñ altında cat çıt. Öbijip, soylap, bu koyondı tudıv al. Tud al şıga la nangan. Udra tuştapan ayug: "Ponı kana apırsıñ, teni?" "Poyımza apırsım, teni", - dep aytkan tülkiçek. Koyondı ayuga tuduruykan, tülküçek aytkan: "Ce, teni meñ karındajım bar, adı Vaska dep, bir metr kılçtıg".

Ayug baren. Onar catkanar üçele: ayug, mars, möre. Tülke cad ok turgan, cad ok turgan. Koşkeniñ ciji çok boldı, apçıyaksa karçı nonovert, tülkeçek nagızan cada verdi. Apçıyakka koşke Vaskezi nan keldi. Apçıyak anı azrıp çat. Tülke cad ok çıt, cad ok çıt poyınıñ ortozında. Ayug, mars, möre cöpteşkener, cagın bolorga poylorine tülkeni ündiyerge kem barar? Mars aytkan: "Möre, sen bararzın", - dep.

Möre barviin ayugza aytı: "Ayug, sen bararzın", - dep. Ayug bargan. Parıp tülküniñ ordozında kirdi. Ayug suran: "Ce, tene, seniñ bir metr klıştıg karındaşıñ kayda?"

Tülküçek aytı: "Mında ırak eves bir apçıyak añlap cat çıt". – dep aytı. "Ce, tülkeçek sendi ündep kelgen kiji vem,- dep ayug aytı. – bir metre klıştıg karındajıñ ugde cok pol par tır. Noydırda cakşı. – dep. – cañda bozok kelervister ündiyerge, - ayug nan paardı. Mars, möre kandıy la kereni cokto perdi. "ce, tene andıg cerde apçıyak la ekele çat çın boltır". – dep ayug aytı. "ce, tene, tañda parıp anarda undeydik bolor", - dep cöptöştiler. Möre, mars, ayug. "ce, tülkü, apçıyak, Vaske bir metre klıştu anar kelgende çug-çug aş kerek bolor", - dep cöp büdürgener. Ayug aytı: "Men bararım, - dedi, bir-bir kızırak maytal tudup alıp cüktep ekelze le, ciiş bolar la", - dep aytı. Möre aytı: "A-a, barza la kızır koydı alıp ekelze de ciiş bolar la", - dep. Ayug şıka salıyda bir-bir cerden kızır maytal tudarga. Bar ok çürdi, bar ok çürdi,kızır maytal tuştabadı. Bir tagdı aştı, bir sugdı keşti, suudıñ kajında çürgen tabın maldar.

Ol mallardıñ arazında köröp turza, kızır maytal cöörüp turdı. Övileyip, soylop, mekeley tuttu. Tudup cüktep al akeldi. Akelip çetirdi cetirip sal kuydi. Möörö bargan çerrindin kuru boş nandı. "Ce, tene, bir maytaldıñ edi cederne. Anı dadinze bolor". – deptiler. "Ce, kem eme barar anar?" Ayug aytı marstı: "Sen bar". Marsaytı mööröni: "ce, sen bar", - dep. Ce ayug cokto pardı ündiyerge. Tülküçekke cat pardı. "Ce, tene, men seni ündep kelgen kiji bolorom, - dep aytı. Bararzın ba, barvasın ba?" – dep aytı. "Ce, tene, mında apçıyak la Vaske cat sıt, bir metr klıçtıg. Anar barzı bararım, anar barbazı barbazım". "Ce, tene, - ayug aytı, - sen bar, men anarza bararım anardı aydıra. Sen bar bistiñ cerza. Kızır maytaldı akil savıs sevis et bolor. Çırgal anda bolor,- dep aytı. – Ce, men parçıdım apçıyaktı Vaska la ündiyerge".

Ayug cetpardı, apçıyaktıñ üyine kir pardı. "Ce, apçıyak, seni goste ündiyerge keldim, - dep ayug aytı, - Vaska bir metr klıçtıg kayda?": Ayug suradı: "Anı kaydı aytsa cakşı bolor?" – dep. Apçıyak aytı: "Añ adı Vaska bolor, bir metr klıçtıg. Barar sagıştık bolzo aldıñza çıgar, barbas sagıştık bolzo podpolzo kirer". "kaydı aytsı cakşı bolor?" – ayug surap çıt. "Ce, baza piy de le aytsañ teykeli brıs! – dep le aytsañ señ örveñ ugar, - dep aytı apçıyak, - cakşı sananzı señ aldıña çıga, salar, naman sananza, podpoleza kalır", - dep aytı.

Ayug mamaktap catken – brıs – dap aytı. Vaske bir metr klıçtıg korkup cetkel podpoleza salıydı. "Ce, - ayug sanandı. – cakşı sanap körgen bolsı mı. Meñçu kelişbin bardı. Ce, apçıyak, ezen cakşı bolzın. Tañda biske bararzar, bis kazararbıs. Bir maytaldıñ edi bar", - dep ayug nandı. Cet pardı. Mars, mööre suradılar: "Ce, ündey pargan kijiler keler ve?" Ayug aytı: "Tañda keler". – dep kon tur ok perdiler. Maytaldıñ edi mırçıb ok berdi. Kadara-kadara sak bolo berdiler. Kün tüşteñ kıya berdi. Ayug: "Ce, teni, sler kadırlar cerde, men agaşka çıgıp tartının". Ayug töñzil tartıne berdi. "Ce, - mööre aytı, - sen agaşta, a men es taga şık alın, teni". Mars aytı: "Men bolo şılıktıñ arazına kir kalın", - dep aytı. Parçın taralıydılar. Ayug agaştıñ bajında kör ol turdı. Ayug maktap cat: "Oh, kelçiler, kelçiler!" Vaska bir metr klıçtıg arı-beri taştal çıt. Vaska cüg bolzın, nemçiler tudup cıt, çiir gap cıt. Ayug maktıvla çıt: "Vot, vot, cet kelit!"

Mars deze şılıktıñ arazına ukan ok cerde tırlajıp cat çıt. Bolo cet kelgener. Vaska körzi le kızrak maytaldıñ altınan nemçi şıga la cügürgen. Vaska ol nemçini

tudarga kazrak maytaldıñ kıyınza cügürdi. Mars anı körölö korugup, tırlajıp şılıktıñ arazınıñ bajını körgüsti. Koşke-Vaska, anıñ çoçıp cürük sa çıktı, ayugnıñ çıkan agajınza. Ayug anañ korugup agaştıñ sırtınañ salıydı, cerza aştı. Cerza tüşkende, karsını cara şavılgan. Koşko anıñ korugup kaşkan tag zarı. Vaska bir metr klıştıg bu cet kel çin. Möre kaçkan agar sugdıñ beltirinza. Aydala taralaşkanar. Mars ayugnıñ karısını carıganda, kaçkan. Vaska la apçıyak karça çurtınza nankanar.

KILIÇLI KEDİ

Çok önceden, eskiden sonra, şimdiden önceymiş. Bir ineği ve bir kedisi olan bir ihtiyar yaşamış. Süt sağıp, sağdığı sütü bakraca koyup, evin köşesine bırakırmış. Her gün süt sağarmış, üçüncü günde üç bakraç sütü olmuş. İhtiyar odun kesmeyi düşünüp, hazırlanıp odun kesmeye gitmiş. Ormana gittiğinde birçok kuru odun varmış, ihtiyar bunları kesip durmuş. Epey odun kestikten sonra karanlık çökmüş. "Artık kestiğim yeter, geriye dönmenin zamanı geldi." demiş. Güneşe bakmış, güneş batıyormuş, ihtiyar evine dönmüş.

Eve geldiğinde bakmış ki, sütü dökülüp kalmış. Bakraçlar devrilmiş, sütler dökülmüş. İhtiyar: "Bunu kim dökebilir, belki de, Paska adlı kedim sobanın üstünde uyurken koşuşan fareyi görüp onun peşinden koşmaya başlamıştır. Köşe bucak onu yakalamaya çalışmıştır. Fare sütlü bakraçların arasına girmiştir, süt de bakraçlardan dökülmüştür." İhtiyar kediye bağırıp kızmış. Kedi korkusundan bodruma saklanmış. İhtiyar kurutulmuş ekmeği yiyerek uyumuş.

Sabah kalkıp ineğini sağarak, sütünü bakraca koyup, bakraçları da köşeye yerleştirmiş. İhtiyar adam yine odun kesmeye gitmiş. Odun kestikten sonra dönüş zamanı evine dönmüş. Evine girince bakmış ki sütler yine dökülmüş. İhtiyar kediyi iyice dövmüş. Kedisi Paska da kaçmış. İhtiyar tek başına yaşamaya başlamış. Epey zaman geçmiş. Bir ay geçmiş, iki ay geçmiş. Kedi dolaşıp kendi karnını doyurmuş.

Kedi bir gün gezerken tilkiye rastlamış. Tilki ona: "Nerede, kiminle yaşıyorsun?" diye sormuş. Kedi: Ben bir ihtiyarla yaşıyordum, ama o beni kovdu." demiş. Tilki: "Öyleyse birlikte yaşayalım." demiş. Kedi bu teklifi kabul etmiş. Tilki tavşan avlamak için gitmiş. Tavşanı yakalayıp getirirken kediye rastlamış. "Hadi, beraber gidelim." demiş. Kedi onunla gitmiş. Tavşanı yiyip, o geceyi beraber mutlu bir şekilde geçirmişler. Tilki: "Sen yat, ben ava gideceğim." deyip gitmiş. Tilki giderken bir otun altında bir tavşana rastlamış. Tilki sürünerek gidip, tavşanı yakalayarak evine dönmüş. Giderken ayıya rastlamış. Ayı: "Bunu nereye götürüyorsun?" demiş. "Evime götürüyorum." demiş tilki. Tavşanı ayıya kaptıran tilki şöyle demiş: "Benim Paska adında bir kardeşim var, onun bir metre kılıcı var."

Ayı gitmiş, onlar yani ayı, pars ve kurt birlikte yaşıyormuş. Tilki geri dönüp sürekli yatmış. Aç kalan kedi tekrar ihtiyarın yanına dönmüş. Bu sefer tilki yalnız kalmış. Kedi ihtiyarın yanına dönünce ihtiyar onu beslemiş. Tilki ise kendi yuvasında yaşamaya devam etmiş. Ayı, pars ve kurt tilkiyi misafirliğe çağırmaya karar vermişler, Ama kim davet edecekmiş? Pars: "Kurt sen git." demiş. Kurt gitmeyip, ayıya: "Ayı, sen git." demiş. Ayı gitmiş. Tilkinin yuvasına gelip ayı sormuş: "Senin bir metre kılıcı olan kardeşin nerede?"

Tilki: "Bu yakınlarda bir ihtiyarla birlikte yaşıyor." demiş. Ayı: "Tilki, seni misafir etmek için davete gelmiştim. Bir metre kılıcı olan kardeşin evde yokmuş.

Hoşça kal. Yarın sizi davet etmeye yine geliriz." deyip ayı gitmiş. Pars ve kurda olanları anlatmış: "Bu yakınlarda bir ihtiyarla beraber yaşıyormuş." demiş ayı. Şimdilik tamam. Yarın yine davet ederiz diye pars, kurt ve ayı kendi aralarında anlaşmışlar. "Ama tilki, ihtiyar ve bir metre kılıcı olan Paska gelmeden onlar için bir şeyler hazırlamalıyız." demişler. Ayı: "Ben gidip kısır kısrak yüklenip getireyim, yemek olur." demiş. Kurt: "Ben de gidip bir kısır koyun getirirsem, o da yemek olur." demiş. Ayı bir yerlerden bir kısır baytal bulmaya gitmiş. Çok uzun yol gitmiş. Karşısına kısır kısrak çıkmamış. Bir dağ aşmış, bir nehir geçmiş, suyun kıyısında at sürüsü varmış.

Bakmış ki, o atların arasında bir kısır baytal var. Onu kurnazlıkla tutmuş. Onu yüklenip getirip yere bırakmış. Kurt gittiği yerden eli boş dönmüş. "Eh, bir kısrağın eti yemeye yeter." demişler. Peki şimdi tilkiyi misafirliğe kim davet edecek? Ayı parsa: "Sen git." demiş. Pars kurda: "Sen git." demiş. Kurt ayıya: "Sen git." demiş. Ayı gitmiş. Tilkinin evine varmış. "Seni davete geldim. Gelecek misin, gelmeyecek misin." demiş ayı. Tilki: "İhtiyarla birlikte yaşayan Paske ve ihtiyar gelirse ben de gelirim, onlar gelmezse ben de gelmem." demiş. Ayı: "Sen bizim evimize git. Ben onları gidip davet ederim. Bizim evimizde kısır kısrağın güzel eti var. Orada eğlence olacak. Ben ihtiyarla Paska'yı davete gidiyorum." demiş.

Ayı gidip ihtiyarın evine girmiş. Ayı: "Hey, ihtiyar seni davet etmeye geldim, bir metre kılıcı olan Paska nerede?" demiş. İhtiyar da: "Sobanın üzerinde yatıyor." demiş. Ayı: "Onu nasıl güzel bir şekilde davet edebilirim?" diye sormuş. İhityar: "Onun ismi, bir metre kılıcı olan Paska'dır. Gelmeye niyeti varsa gelir, yoksa bodruma iner." demiş. "Daveti nasıl yapsam daha iyi olur?" diye ayı tekrar sormuş. "Ayağını yere 'pat' diye vurup bağır, o seni duyar, gelmek istiyorsa gelir, istemiyorsa bodruma iner." demiş ihtiyar.

Ayı 'pat' diye ayağını yere vurup bağırmış. Bir metre kılıcı olan Paska korkup, bodruma koşmuş. "Eh, pek de düşündüğüm gibi olmadı ihityar. Ama yarın bize gelin bizde kısır kısrağın eti var." deyip ayı gitmiş. Pars ve kurt ona sormuşlar: "Misafirlerimiz gelecek mi?" Ayı: "Yarın gelecekler, siz geceyi geçirin." demiş. Kısrağın eti bozulmaya başlamış. Et bozulup et kokmaya başlamış. Güneş iyice yükselmiş. Beklemekten sabırları taşmış. Güneş batıya yönelip, akşam olunca ayı: "Siz aşağıda bekleyin. Ben ağaca tırmanayım." demiş. Ayı tutunarak ağaca tırmanmaya başlamış. Kurt: "Peki sen ağaca çık, ben de dağın tepesine çıkayım." demiş. Pars: "Ben de bu tepsinin içine gireyim." demiş. Hepsi dağılmış. Ağacın tepesinden bakan ayı bağırmış: "İşte geliyorlar, geliyorlar!" Paska bir metre kılıcını sağa sola sallıyor. Paska için fareleri tutup yemekten başka ne lâzım. Ayı bağırmaya devam etmiş: "İşte, işte yaklaşıyorlar!"

Bunu duyan pars tepsinin altında tir tir titremiş. Onlar yice yaklaştığında Paska öldürülmüş kısır baytalın altından bir farenin çıkıp koştuğunu görmüş. Paska bu fareyi yakalamak için kısrağa doğru koşmuş. Onu farkeden pars korkusundan titreyerek başını tepsinin altından çıkarmış. Ondan ürken Paska, ayının çıktığı ağaca tırmanmış. Ayı da ondan korkup yere düşmüş. Yere düşünce karnı yarılmış. Ondan korkan kedi, dağa doğru koşmuş. İşte bir metre uzunluğundaki kılıcıyla Paska yaklaşıyormuş. Kurt akarsuya doğru kaçmış. Böylece hepsi dağılmış. Pars ise zaten ayı yere düşünce kaçmışmış. İhtiyarla kedi geri evlerine dönmüşler.

15. İYT EMES BOLZO

Kuday, cer-ceñis büderde, ozo lo baştap özümderdi cayagan. Onoñ tındulardı cayap baştagan emtir.

Kuday ozo iytti cayagan. Onoñ kijini. İytti cayaarda, onıñ tının tabala, tındandırıp salgan. Ce ol öydö iytte tük cok bolgon. Kızıl cılañaş. İyttiñ kiyninde kuday kijini cayagan. Ce baza la bir caan surak: ogo tın kiydireri.

Kuday çeden etken. Ol çedenle kijini çedendep salala, iytke aktu künineñ aytkan:

- Kijini tındandırıp iyzem, sen kijiniñ çındık nökörі bolorıñ. Men kijige tın bedrep barayın. Sen kijiniñ canına tınar-tındu cuuktatpa. Erlik kelze, cuuktatpay, onı tişle cara tart! – dep cakıdı.

Erlik, kuday kijige tın bedrep barganın bilip iyele, kelgen le. İyt ürüp çıkkan:

- Men seni cara tartarım!

Erlik mekelenip aytkan:

- Men sege elebes-cırtılbas kiyim, bojobos-tügenbes kursak bererim. Men kijige cuuktabay, ıragınañ la köröyin.

Mındıy ermekti ugup, iyt cöpsine bergen. Erlik catkan kijige cuuktap kelele, komırgay ajıra onıñ köçügi döön ürüp iyele, kijige tiybey cüre bergen.

Kuday kijige tındı tabala cedip kelerde, kiji tındanıp kalgan emtir.

- Sen Erlikti kijige ne bojotkoñ? – dep, kuday iytteñ suragan.

İyt kudayga aytkan:

Erlik aytkan: men kijini tutpay, ıraagınañ la köröyin. Körgön uçun men sege elebes-cırtılbas kiyim bereyim, bojobos-tügenbes kursaktu bolorıñ. Anayda aydarda, men cöpsinip iygem. Iraagınañ la körgüskem. Erlik cüre bererde, kiji tındana bergen. Emdi onı arı-beri bojotpoy turum.

Kuday iytke aytkan:

- Erlik sege elebes-cırtılbas dep bergen kiyimi tüktü tere bolor. Bojobos-tügenbes kursak degeni ol kijiniñ bogı bolor. Ürgülcige sen kijiniñ karuulçıgı bolorıñ. Ce kanaydar, kara baş meniñ, kuu baş Erliktiñ boloton turu – dep, kuday komıdayla, ekelgen tının çaçarda, arçın, kırçın, möş, çibi, coygon dep cajıl agaştar bolup kalganı ol dejet.

Erliktiñ kijige kiydirgen tını ol aspak, tal, cıraalarla tüñey bolup öskön dejet. İyt Erlikti kuday kelgençe kijige cuuktatpagan bolzo, bu la kiji möş agaştıy möñkülük bolor edi. Uzak caş cajaar, as baldar azıraar edi.

KÖPEK OLMASAYDI

Tanrı, yeryüzünü yarattığında, önce bitkileri yaratmış. Sonra canlıları yaratmaya başlamış.

Tanrı önce köpeği yaratmış. Sonra insanı. Köpeğin bedenini yaratıp bir can bulup giydirmiş. Fakat o zaman köpek tüysüzmüş. Kızıl çıplakmış. Köpekten sonra tanrı insanı yaratmış. Fakat önemli bir şey daha varmış: ona can giydirmek.

Tanrı bir çit yapmış. O çitin içine insanı koyarak köpeğe şöyle demiş:

- İnsanı canlandırdığımda sen onun gerçek arkadaşı olacaksın. Ben gidip insana can arayayım. Sen insanın yanına canlı, cansız hiç kimseyi yaklaştırma. Erlik gelse yaklaştırma, onu ısır! diye emretmiş.

Erlik, tanrının insana can aramaya gittiğini bilip gelmiş. Köpek ürümüş:

- Ben seni parçalarım!

Erlik kurnazca konuşmuş:

- Ben sana bozulmaz, yırtılmaz giyim, bitmez, tükenmez yiyecek veririm. Beni insana yaklaştırma ama, uzaktan bakayım.

Bu sözleri duyan köpek kabul etmiş. Erlik yatan insana yaklaşarak bir kamışla kıçından üfleyerek insanı canlandırmış.

Tanrı insana can bulup getirdiğinde bakmış ki, insan canlanmış.

- Sen Erlik'i insana niçin yaklaştırdın? diye tanrı köpeğe sormuş.

Köpek tanrıya şöyle demiş:

- Erlik dedi ki; Ben insana dokunmayıp uzaktan bakacağım. Baktığım için ben sana bozulmaz, yırtılmaz giyim veririm, bitmez, tükenmez yiyeceğin olur. Böyle söyleyince ben de kabul ettim. Uzaktan olsun gösterdim. Erlik yaklaşınca insan canlandı. Şimdi de onu (insanı) sağa sola bırakmıyorum.

Tanrı köpeğe şöyle demiş:

- Erlik'in sana bozulmaz, yırtılmaz diye verdiği giyim tüylü deridir. Bitmez, tükenmez dediği yiyecek ise insanın bokudur. Sen sonsuza kadar insanın bekçisi olacaksın. Eh, yapacak bir şey yok, kara baş benim, ak baş Erlik'in oldu, diye tanrı şikâyetlenip, getirdiği canı saçtığında ardıç, çalı, çam ağacı, köknar, lâdin ağaçları olmuş derler.

Erlik'in insana giydirdiği can ise kavak, çalı çırpı olmuş derler. Köpek Erlik'i tanrı gelene kadar yaklaştırmamış olsaydı, insan çam ağacı gibi ebedî olur, uzun ömür yaşar, az çocuk büyütürdü.

16. ÇAY

Aldında Altayda sürekey cılu bolgon. Mında cüzün-cüür kuştar cüreten. Edil kuştardı ünderi agaş-taştarga cañılanıp turatan.

Bir katap kış kelerde, kuştar sookko çıdaşpay, tüştük caar uçup bardılar.

- Bisle kojo baraak – dep, olor çayga aytkandar.

- Sookto korkıyla, kiji töröl cerin taştap ne baratan? Men Altayımda artıp cadım – dep, çay ayttı.

Kar caap, şuurgan-salkın tam la tıñıp kelerde, çay sookko çıdajıp bolboy, ıylay-ıylay kelerde, eki közi kızara berdi.

Onoñ lo beri çaydıñ közi kızıl bolup artıp kaltır.

YABAN HOROZU

Önceden Altay'da hava çok sıcakmış. Burada çeşit çeşit kuşlar yaşıyormuş. Öten kuşların sesi ağaçlarda, taşlarda yankılanıyormuş.

Bir defasında kış geldiğinde, kuşlar soğuğa dayanamayıp, güneye doğru uçmuşlar.

- "Bizimle birlikte gel." diye onlar yaban horozuna söylemişler.

- İnsan soğuktan korkup ana yurdunu terk eder mi? Ben Altay'ımda kalıyorum." demiş yaban horozu.

Kar yağıp, fırtına, rüzgâr iyice arttığında yaban horozu soğuğa dayanamayıp, sürekli ağlamış, iki gözü kızarmış.

O günden beri yaban horozunun iki gözü kızıl kalmış.

17. AÇAP ÇAY

Sarı küs kelerde, kança kuştar kara cıştıñ cakazına cuuldılar. Olorgo emdi cılu cerge barar öy cetken. Ceti künniñ turkunına cuulıp, boy boylorın kıygırıjıp turdılar.

- Onçozı mında ba? Ködüre cuulgan ba? Baza kem kelbegen?

Onoydo coktonıp kelerde, cañıs çay cok boldı. Mürküt caş kürtükke çaydı barıp ekel dep cakılta berdi. Kürtük kanadıla sıgırıp, koyu möştü özökkö cedip keldi. Körör bolzo, çay möştördiñ tözinde tüşkün tobogo terip, onı saylap, cırgap catkan emtir.

- Kündülü nacım çay! Bis onçobıs cılu cerge bararga cuuldıbıs. Slerdi cetinçi kün sakıp cadıbıs.

- Ce-ce, tegin cerge balırışpagar! Cılu cerge bararga meñdeş cok. Mındagı kuzuktıñ köbizin kör! Ondıy köp kursaktı taştap iyele, kanayıp baratan?

Kürtük oyto kara cıştıñ cakazına cedip keldi.

- Çay kuzuk çertip oturı, uçarga bir de kiçü meñdep turganı cok - dep mürkütke kürtük ayttı.

Ekinçizin mürküt türgen uçuştu karçaganı iydi. Karçaga caan cışka cedele, teñeri tübineñ körüp turar bolzo, çay coon möştiñ tözinde kuzuk çertip, çokujıp tazıradıp, kıcıradıp oturı.

- Oy, çay, cılu cerge meñdebeger! – çay kıcırap çıktı. – Soñdobozıbıs. Uzak corıkka bargalakta, emeş ajanıp albay.

Adakı uçında mürküt çuguldanala, kança kuştardı baştap, cılu cerdi köstöp, uçup iydi.

Çay deze kuzuktı baza ceti kün çertti. Segizinçi künde caan üşkürdi, çokujın kanadına cazap arçıp aldı.

- Cok, ködüre kuzuktı ciirge kün cetpes turı – çay boyına ayttı. – Tiyiñderge artıspagança bolbos.

Ol kara cıştıñ cakazına uçup keldi. – Bu ne bolgon?

Möştördiñ bürleri onçozı cerge tögülip kalgan, budaktar onçozı kuu şıydam, sıgırıjıp turgıladı. Ol kaytkan deze, kança kuştar eki nedelege çaydı sakıp oturarda, üze cigilep salgan emtir. Agaştardıñ tözin körör bolzo, tort lo kar oşkoş apagaş. Onızı ne deze, on tört künge kança kuştar çaydı sakıp oturarda biytenip, kança cumdarın tökkön emtir.

Çay açu-koron ıyladı, çokujıla kıcırattı.

Ol tökkön izü caştañ ulam çaydıñ közi ebirede kızarıp kaldı.

AÇ GÖZLÜ YABAN HOROZU

Sarı güz geldiğinde sayısız kuşlar kara ormanın kıyısına toplanmışlar. Onların sıcak yere gitme zamanıymış. Yedi gün boyunca toplanıp, birbirlerine bağırıp durmuşlar.

- Herkes burada mı? Herkes toplandı mı? Gelmeyen var mı?

Böylece yoklama yapıldığında, yalnızca yaban horozunun olmadığı anlaşılmış. Kartal genç horoza yaban horozunu arayıp gelmesi için emir vermiş. Horoz kanadını vızıldatıp, çam ağaçlarının bol olduğu vadiye gelmiş. Bakmış ki, yaban horozu çam ağaçlarının dibine düşen kozalakları toplayıp, kabuklarını çıkarıp, keyif yapıyormuş.

- Hürmetli dostum yaban horozu! Hepimiz sıcak yere gitmek için toplandık. Sizi yedi gün boyunca bekledik.

- Evet, evet, boş yere gevezelik etme! Sıcak yere gitmenin acelesi yok. Buradaki kozalakların çokluğuna baksana! Böyle çok yiyeceği bırakarak nereye gideyim?

Horoz tekrar kara ormanın kıyısına gelmiş.

- "Yaban horozu çam fıstığı çitliyor, uçmak için hiç acele etmiyor." diye kartala horoz söylemiş.

Kartal ikincisinde uçuşu daha hızlı olan aladoğanı göndermiş. Aladoğan büyük ormana geldiğinde, gökten aşağı bakmış ki, yaban horozu büyük çam ağacının dibinde çam fıstığı çitleyip, çıtırdatıp, gıcırdatıp oturuyor.

- Oy, yaban horozu, sıcak yere göçme zamanı geldi!

- "Yeter, yeter, boş yere acele etme!" diye yaban horozu çıkışmış. "Geç kalmayız. Uzun yolculuğa çıkmadan biraz dinlenelim."

En sonunda kartal öfkelenerek, sayısız kuşları idaresine alıp, sıcak yere doğru, uçmuş.

Yaban horozu ise yedi gün boyunca kozalak çitlemiş. Sekizinci gün aklı başına gelmiş, gagasını kanadıyla temizlemiş.

- "Yok, kozalakların hepsini yemeye gün yetmeyecek." diye yaban horozu kendi kendine konuşmuş. "Sincaplara bırakmaktan başka çare yok."

O uçup kara ormanın kıyısına gelmiş. "Bu da ne?"

Ağaçların yapraklarının hepsi yere dökülmüş, dalların hepsi kuru değneğe dönmüş, vızıldayıp duruyorlarmış. O duruma şaşırmış, bütün kuşlar iki hafta yaban horozunu bekleyip, her şeyi yemişler. Ağaçların dibine bakmış ki, her taraf kar gibi bembeyaz. O yaban horozunu on dört gün bekleyen kuşlar beklemekten bitlenerek tüylerini döktüklerini görmüş.

Yaban horozu acı acı ağlamış, gagasını gıcırdatmış.

O döktüğü yaştan dolayı, yaban horozunun gözünün etrafı kızarıp kalmış.

18. ÇAY LA SIMDA

Kuştardıñ kaanı kan-kerede kara-çookır akta mingen taygazına cortıp, añkuşdarın körörgö korum-taştı aralap, bele-balandı cakalay braatsa, kenetiyin bargaadañ sımda kalırt edip uçup çıktı. Kaannıñ adı ürküyle, eezin cerge meç etire çaçtı. Kaannıñ köksi taşka tiyerde ol tala derdi. Bir kança oñtop cattı, kıymıktanıpta bolbos, söstö aydıp bolbos. Carım tüş kire cadala közi carıp, bilinip kelele, adına minip boyınıñ calçılarına barıp cakardı:

- Sımdanı mege turguzala tirüge tudup ekeliger. Aydargada, ugargada cetkelekte calçıları sımdanı tudup ekeldiler. Sımda kalaktaza da bolbos, ıylaza da bolbos-kaan tügin culup, sogıp, kıynay berdi. Sımdanı kaan tort öltürerge cedip braadarda, sımda onıñ kolınañ kanayıp da ayrılıp, uçup çıktı.

Bir beleniñ bajına oturala ıylap oturza, çay uçup keldi.

- Ne ıylap turuñ, mında ? – dep, çay suradı.

Sımda çaydı körölö, onoñ tıñ ıylap ayttı:

- Canıma kaan cedip kelgenin körböy kalgam. Coçıgan boyınça tap etire uçarımda, kaan attañ cıgılala taşka canday tüşken. Altın tonı boş ürelgen, onıñ uçun meniñ cunımdı culup cüregimdi bılçıp, boyımdı boşlo kılmagan. Aldında caan boyımdı kiçinek bolzın dep, kargap salgan. Onıñ uçun ıylap oturum, -dep, sımda ayttı.

Çay sımdaga koştoy otırıp, ogo açınıp baza ıyladı: - Kan-kerede meniñ canıma cortıp kelze, kiji çoçıgan boyınça uçup çıksa meni baza seni ok çılap kıynaar, kıstaar turu ne.

Onoydo sımdala eki köz kızarkança la ıyladılar.

Bu öydö kan-kerede bazala çookır adına minip algan, olordıñ oturgan cerine cuuktap kelze ıy emes ıy, sıgıt emes sıgıt uguldı. Ol çayla sımda ıylajıp turganın körüp iyele, ayttı:

- Ce, çay, ıylaar küündü bolzoñ, sımdala ekü er cajına ıylap-sıktap cür, seniñ de köziñ onoñ ulam kızıl bolzın – dedi.

Onoñ lo beri çay la sımdanıñ köstöri kızıl bolup kalgan dejet.

YABAN HOROZU İLE DAĞ TAVUĞU

Kuşların kağanı kan-kerede (kartal) kara-çookır atına binerek kuşlarını kontrol etmek için dağı, taşı aşıp gitmiş. Üvez ve kartopu ağaçlarının yanından giderken aniden çalıların arasından bir dağ tavuğu pırlayıp uçmuş. Kağanın atı ürkerek, sahibini yere vurmuş. Kağanın göğsü taşa değince o bayılmış. Bir süre inleyip, yatmış,

hareket edememiş, ses de çıkaramamış. Neredeyse yaklaşık altı saat yattıktan sonra gözü açılıp kendine gelerek, atına binip uşaklarına şöyle emretmiş.

- "Çabucak dağ tavuğunu tutup bana diri olarak getirin." Bu sözü duyar duymaz uşakları dağ tavuğunu tutup getirmişler. Dağ tavuğunun âhlayıp, inlemesi, ağlaması fayda etmemiş. Kağan tüyünü yolup, eziyet etmiş. Kağan, dağ tavuğunu tam öldürmek üzereyken, dağ tavuğu her nasılsa onun elinden kurtulup, uçup kaçmış.

Bir üvez ağacının başına oturmuş ağlarken, yaban horozu uçup gelmiş.

- "Niçin ağlıyorsun dağ tavuğu?" diye yaban horozu sormuş.

Dağ tavuğu yaban horozunu görünce, iyice ağlayarak:

- "Yanıma kağanın yaklaştığını görmedim. Ürküp uçtuğumda, atından yıkılan kağan düşüp taşa çarptı. Altın elbisesi yırtıldı, onun için benim tüyümü yolup, yüreğimi ezip, beni bu hale getirdi. Sonra da uzun boyum kısalsın diye beddua etti. Onun için ağlıyorum." demiş dağ tavuğu.

Yaban horozu yanına oturup, durumuna üzülerek o da ağlamış:

- Kan-kerede benim yanıma da atla gelse, benden ürkse, bana da senin gibi eziyet eder değil mi?

Böylece dağ tavuğuyla ikisi gözleri kızarana kadar ağlamışlar.

Tam o sırada kan-kerede yine benekli atına binmiş onların olduğu yerden geçiyormuş. Onlara yaklaştığında ağlama desen ağlama değil, ağıt desen ağıt değil bir ağlama, inleme sesi duymuş. O yaban horozu ile dağ tavuğunun ağlamasını duyarak:

- "Eh, yaban horozu ağlamak istiyorsan dağ tavuğuyla ikiniz sonsuza kadar ağlayarak yaşayın, senin de gözün onun ki gibi kızıl olsun." demiş.

O günden beri yaban horozuyla dağ tavuğunun gözleri kızıl kalmış denilir.

19. ÇAY LA TURNA

Mınañ ozo çañkır altayda, küstiñ küreñ bay öyinde, bir boro çay tayganıñ tepseñinde cemzep cürgen. Bu öydö ol tepseñge canıp braatkan bir üür turnalar tüşken. Mını körgön çay kaçar aayın tappay alaatıy bergen. Arga cokto turnalarla cakşılajıp, surayt:

- Sler kaydañ keldiger? Kaydöön baraadıgar?

Turnalar aydat:

- Bis kelip, Altayga caylap, baldarıbıstı çıdadıp alala, tüştüktöön cılu cerge kıştaarga baraadıs.

Mını ukkan çaydıñ baza cılu cerge barıp kıştaar küüni keldi.

- Men slerle kojo barıp, cılu cerge kıştap alarga sananıp cadım. Sler meni kojo aparzaar – dep, çay kanattarın kımıp, suradı.

Başçı turna aydat:

- Ce, köörkiy, kışkıda sookto toñup şıralabay, bisle kojo baralı. Kuday bıyan berze, cılu cerge cakşı kıştap alala, caskıda bisle kojo Altayga canıp keleriñ.

Cöp bütken. Kenetiyin teñeriniñ tübineñ kara buluttar kaynap çıkkan. Cerdeñ kuu tuman ködürilgen. Urgun cañmır caay bergen. Turnalar keyge ködürilip uçarda, çay kojo lo uçkan. Ce çaydıñ uçuji turnalardıñ uçujına cetpes. Astıgıp, uçınañ eeçiy le uçat.

Kandıy da tayganıñ sınına cederde, karañuy tün kirdi. Turnalar kiçinek kölgö tüjüp tokınagan. Çay da tüşti. Ol lo köl caradınañ cem tappadı. Körzö, möştördiñ ortozında toolu kızıl tıttar turganın kördi. Tıttardı körüp iyele, ödöön uçtı.

Möştördöñ, tıttardañ çay cemzenip, toyo ajanıp aldı. Ajanıp alala, kızıl tıttıñ budagınıñ tözine oturıp, uyuktay berdi.

Turnalar çaydı tappay kaldı. Ertezinde, tañ adarda, teñeri ayas turdı. Turnalar keyge ködürilip, tayganı ebire uçup, çaydı bedrep tappadılar. Olor tüştikti köstöp, uçkulay berdiler. Çay oygonıp keler bolzo, kün cañı la kırdañ carkındalıp çıgıp kelgen emtir. Köldö turnalar cogıla. Çay "kort, kort, kort" edip, köldi eki ebire uçtı. Möştü kocor tuunı eki ebire uçtı. Eş le neme cok.

Astıgıp kalgan çay turnalardı tabar argazı cok. Ol tündü-tüştü üç kün ıylayla, eki közi kıp-kızıl bolup kalgan.

Onoñ lo beri çay la turnalar nacılaşpas bolup kalgan emtir.

YABAN HOROZU İLE TURNA

Bundan önce çakır Altay'da, güz mevsiminin en güzel zamanında, bir boz yaban horozu dağın düz yerinde yayılıyormuş. O vakit, bu düzlüğe göç eden turnalar konmuş. Bunu gören yaban horozu kaçamayıp, ne yapacağını şaşırmış. Çaresiz turnalarla selâmlaşıp, sormuş:

- Siz nereden geliyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz?

Turnalar cevap vermiş:

- Biz Altay'a gelerek yazı geçirip, çocuklarımızı büyüttük. Kışlamak için de güneye gidiyoruz.

Bunu duyan yaban horozu da kışlamak için güneye gitmek istemiş.

- Ben de sizlerle beraber gelip, kışlamak için güneye gitmeyi düşünüyorum. Beni yanınıza kabul etseniz, diye yaban horozu kanatlarını kısarak sormuş.

Başçı turna şöyle demiş:

- Eh, garip, kışın soğukta donup çile çekeceğine bizimle gel. Tanrı izin verirse, sıcak yerde kışı geçirip, baharda bizimle birlikte Altay'a dönersin.

Anlaşmışlar. Birden gökyüzünde kara bulutlar kaynaşmış. Yerden toz savrulmuş. Şiddetli yağmur yağmış. Turnalar havaya yükselerek uçtuklarında, yaban horozu da onlarla birlikte uçmuş. Fakat yaban horozu ne kadar uçsa da turnalara yetişemiyormuş. Geride kalıp, en sonda uçmuş.

Bir dağ yamacına geldiklerinde gece olmuş. Turnalar küçük bir gölün kenarına konup dinlenmişler. Yaban horozu da konmuş. O gölün kıyısında yem bulamamış. Bakmış ki, çam ağaçlarının arasında kızıl melez ağaçları var. Melez ağaçlarını görünce oraya doğru uçmuş.

Yaban horozu çam ağaçlarından, melez ağaçlarından yemlenip, iyice karnını doyurmuş. Karnını doyurduktan sonra kızıl melez ağacının dalına oturup uyumuş.

Turnalar yaban horozunu bulamamış. Ertesi gün tan attığında, gökyüzü açılmış. Turnalar göğe yükselip, dağın etrafında uçup, yaban horozunu aramışlar, fakat bulamamışlar. Yaban horozu uyandığında güneş kırın üstünden yeni doğuyormuş. Bakmış ki turnalar yok. Yaban horozu "gurk, gurk" edip, gölün etrafında iki kez uçmuş. Çam ağaçlı dağı iki defa uçarak dolaşmış. Hiçbir şey yokmuş.

Kaybolan yaban horozunun turnaları bulacak çaresi kalmamış. O, geceli gündüzlü üç gün ağlamış, iki gözü kıpkızıl olmuş.

O günden beri yaban horozu ile turnalar dostluk kurmaz olmuş.

20. BORSUK LA SIGIN

Aldında borsuk, ayu, börü, tülkü, şülüzin beş karındaş boluptır. Olordıñ eñ le caan akazı borsuk bolgon emtir. Añdap tapkandarın teñ üleşkilep, öön-bökön cok cakşı catkılaptır.

Bir katap caan akazı borsuk karındaştarına ayttı:

- Bis barıp, ol taskıl taygaga çıgaaktar, anda caan ak tepseñ bar, onıñ ortozında sok cañıs çaal möş bar, ogo barıp amıranaktar.

Karındaştarı cöpsindiler. Taskıl tepseñ taygaga çıgıp oturala, tülkü ayttı:

- Men onçogordoñ kiçü, çıgıp bolboy, arıy berdim. – Anayda aydala otura tüşti. Aydarda söögi caan ayu onı cüktenip aldı. Ança-mınça braadala, tülkü ayttı:

- Körzögör, karındaştar, ol çaal möştiñ tözinde kandıy da añ cadın.

Karındaştarı körzö, kakpak taştıñ aldında atkır kara sıgın amırap catkan emtir.

Onçolorı anaar öñölöp araay bardılar. Añga cedip braadala, tülkü ayttı:

- Karındaştar, ol sıgındı onçobıs aradaaktar.

Andıy sös borsukka çek carabadı. Ol tülküge kizirep ayttı:

- Kiçü kijide ün cok! Caan kijideñ ozo sen kandıy sös aydadıñ! Men slerdeñ caan. Men calbak taşka çıgala, sıgınnıñ üstine kalıytam, onıñ kecirin üze tartatam.

Onı ugala, ayu ayttı:

- Meniñ söögim caan ine, aka, men araay öñölöp barala, añnıñ kabırgaların sındıra tartsam, ol ölör.

Börü maktanıp ayttı:

- Meniñ azularım kurç, caaktarım küçtü, añnıñ kecirin men üze tartatam.

Şülüzin arı-beri kalıp, akalarına ayttı:

- Akır, akalar, men le ol añdı cara teber bolorım, meniñ tırmaktarım sürekey kurç, buttarım küçtü. Kakpak taşka çıgala, sıgınnıñ üstüne kalızam, onı togus başka, cara teberim, ol tujunda et-cuu cayrala berer.

Olordıñ blaaştu kuuçınına tülkü kirişti:

- Ce men boyım añga çıdap bolbos bolorım. Men bodozom, añdı ayu akam tutsın, ol caan da, küçtü de.

Onı ukkan borsuk açınıp, tülküge ayttı:

- Sen eki cüstü cılbınduuş kiji boltırıñ, bir aytsañ, mege cayıladıñ, ekinçi aytsañ, ayu akaña cayıladıñ. Seniñ söziñdi men kerekke bodoboy turum. Slerdiñ caan karındajıgar men. Onıñ uçun meniñ sözimdi sler ugar uçurlu; añdı ozo baştap

men tudatam.

Tülkü cılbıñdap, mekelenip ayttı:

- Borsuktıñ aytkanı çıp-çın. Ol caan kiji, çaktu da, küçtü de. Sıgındı onoñ öskö kiji tudup bolbos.

Borsuk boyın bodonboy, tükterin atraytıp, küçim bar dep maktanıp, boyı kürdeyip, mınayda aydıp turdı:

- Sler mege bütpey turgan bolzogor, meniñ belimdi körzögör, ol kandıy küçtü, tişterim kandıy bek. Men sıgınnıñ budınañ tişteyle, slerdiñ aldıgarga süürtep ekelip bererim.

Bu öydö arıp kalgan sıgın tereñ uykuda bolgon, kerek deze tırmaktu añdar onıñ tınına cederge kuuçındajıp turganın ukpagan.

Borsuk öñölöp, añga cedele, onıñ budınañ tişteerde, sıgın açuga çıdaşpay oygonolo, bu ne boldı dep körör bolzo, budında borsuk kadalıp kaltır. Sıgın çoçıgan boyınça borsuktıñ mañdayın cara tebele, eles edip cüre berdi.

Ança-mınça cadıp, borsuk oñdonıp kelele, körzö, sıgın cok emtir. Onı körgön ayu aydarı cok açındı, açu-koron ogurdı, agaş-taş torgulana berdi. Kakpak taştı ayu kodoro soktı, kobı tömön mergedep iydi. Bodonbos borsuk korkıgan boyınça taştıñ aldına kirdi, şülüzin çoçıgan boyınça çaal möşkö çıktı, bökö börü tınış alınıp, agaş arazı caar mañtadı, cılbınduuş tülkü kobı-cik tömön bardı. Açıngan ayu agaş-taştı oodıp, taskıl tayganı aja berdi. Bu öydöñ ala beş karındaş beş başka barıptır. Tülkü sümezile cürer, şülüzin tırmaktarıla argadanar, börü azu tişterile azıranar, ayu küçile azıranar bolup kaltır.

PORSUK İLE GEYİK

Önceden porsuk, ayı, kurt, tilki ve vaşak beş kardeşmiş. Onların en büyüğü porsukmuş. Avda bulduklarını eşit bölüşüp kavgasız, huzurlu yaşamışlar.

Bir defasında ağabey porsuk kardeşlerine şöyle demiş:

- Biz gidip o meyilli dağa çıkalım, orada büyük ak otlak var, onun ortasında tek bir çam ağacı var, gidip orada dinlenelim.

Kardeşleri kabul etmiş. Meyilli ovaya çıkarken tilki şöyle demiş:

- "Ben hepinizden küçüğüm, çıkarken yoruldum." Böyle diyerek oturmuş. Sonunda büyük kemikli ayı onu yüklenmiş. Bir süre gittikten sonra tilki şöyle demiş:

- Bakın kardeşlerim, o çam ağacının dibinde bir hayvan yatıyor.

Kardeşleri bakmış ki, kapak gibi taşın önünde heybetli bir geyik yatmış dinleniyor.

Hepsi oraya doğru sürünerek gitmişler. Geyiğe varınca tilki şöyle demiş:

- Kardeşler o geyiği hepimiz çevirelim.

Bu söz porsuğun pek hoşuna gitmemiş. O, tilkiye kızarak şöyle demiş:

-Küçüğün ses çıkarmaması lâzım! Büyükten önce sen nasıl konuşursun! Ben sizden büyüğüm. Ben geniş taşa çıkarak geyiğin üstüne atlayıp onun boğazını sıkayım.

Onu işiten ayı şöyle demiş:

- Ağabey benim kemiklerim büyük, ben yavaşça sürünerek gidip geyiğin kaburgalarını sıkayım, o zaman o ölür.

Kurt kibirle şöyle demiş:

- Benim dişlerim keskin, yanaklarım güçlü, geyiğin boğazını koparırım.

Vaşak sağa sola sıçrayıp, ağabeylerine şöyle demiş:

- Durun bakalım ağabeylerim, o geyiği ben de yıkabilirim. Benim tırnaklarım çok sivri, ayaklarım güçlüdür. Kapak gibi taşa çıkarak geyiğin üstüne atlasam, onu dokuz parçaya ayırırım, o zaman et, yağ ortaya çıkar.

Onların tartışmasına tilki karışmış:

- Ben geyiğe karşı koyamam. Bence geyiği ağabeyim ayı tutmalı, o hem büyük hem de güçlü.

Onu işiten porsuk kızarak tilkiye şöyle demiş:

- Sen iki yüzlü oynağın biriymişsin, bir sözünle bana yaltaklanıyorsun, başka sözünle ağabeyin ayıya yaltaklanıyorsun. Senin sözünü ben önemsemiyorum. Ben sizin büyük kardeşinizim. Onun için benim sözümü dinlemelisiniz; geyiği önce ben yakalayacağım.

Tilki lafını değiştirip, kurnazlıkla konuşmuş:

- Porsuğun söyledikleri gerçek. O büyük biri, hem kuvvetli hem de güçlü.

Porsuk hâline bakmayıp, tüylerini dikleştirip, güçlüyüm diye övünüp, göğsünü kabartıp şöyle demiş:

- Siz bana inanmıyorsanız benim belime bakın, o ne kadar güçlü, dişlerim ne kadar sağlam. Ben geyiğin budundan ısırarak, sürterek sizin önünüze kadar getiririm.

O zaman, yorulmuş geyik derin uykudaymış, tırnaklı hayvanların onun canını almak için konuştuğunu duymamış.

Porsuk sürünerek geyiğe varıp onun budunu ısırdığında, geyik acıdan uyanarak, ne oldu diye bakmış ki, porsuk ayağına yapışıp kalmış. Geyik ürkerek porsuğun alnına teperek koşup uzaklaşmış.

Bir süre böyle yatıp uyandıktan sonra kendine gelen porsuk bakmış ki geyik yok. Bu durumu gören ayı çok fazla öfkelenmiş, acı acı böğürmüş, (böğürtüsü) ağaçlarda, taşlarda yankılanmış. Ayı yassı taşı yerinden sökmüş, vadiye doğru fırlatıp atmış. Durumunun farkında olmayan porsuk korkarak taşın altına girmiş, vaşak korkarak çam ağacına çıkmış, yiğit kurt nefesini toplayıp ormana doğru koşmuş, oynak tilki vadiden aşağı gitmiş. Öfkeli ayı ağacı, taşı ufalayıp, dağı aşıp gitmiş. O zamandan beri beş kardeş beş farklı yöne gitmiş. Tilki kurnazlıkla yaşamış, vaşak tırnaklarıyla geçinmiş, kurt azı dişleriyle, ayı da kendi gücüyle yiyecek bulur olmuş.

21. KORKUŞTU AYILÇI

Bir katap boro Borsuk tünde añdap bargan. Teñeri tübi tañdaktalgança cürgen. Kün çıkkalakta boyınıñ içegenine cedip alarga meñdedi. Añçılarga tuştabaska, iytterge sestirbeske, kalıñ barganıñ ortozıla, karañuy cerdiñ kuyuzıla batpañdalıp canıp keldi.

Boyınıñ içegenine cederde le kenetiyin ogo "brrk, brrrk..." degen sañ başka tabış uguldı.

- Bu ne atazı boldı?

Borsıktıñ uykuzı çıga berdi. Kança bar tügi onçozı mañdayına cuulgandıy bildirdi. Al-cüregi deze kabırgaların oodo sogolo, aray la çıkpadı.

- "Brrk-brrk" degen tabıştı men kaçan da ukpadım, türgen barıp, mendiy ok tırmaktu añdardı onçozın kıçıradım, ayu cayzannıñ boyına aydadım. Cok, men cañıskan kaçan da ölbözim.

Borsuk onoydo aydala, Altaydıñ kança kobı-cikterine, kança agaş-tajına cürüp, tırmaktu añdarga onçozına carladı:

- Oy, meniñ ayılımda da korkuştu ayılçı kelip kaltır! Kemniñ cüregi caltanbas menle kojo baralı!

Añdar borsuktıñ suragıla cuulıp keldi. Onçozı, kulaktarın cerge caba tudup, tıñdadı. Çındap ta aytpaza, tabışka cer seleñdep turdı.

"Brrk, brrk..."

Bastıra añdardıñ tügi atrayıp çıktı.

- Ce, Borsuk, - Ayu cayzañ ayttı, - bu seniñ ayılıñda, kandıy da bolzo, onoor ozo boyıñ kir.

Borsuk çala caltanıp, arı-beri acıktap kördi, tırmaktu añdardıñ caandarı onıñ üstine kelgiledi:

- Kir, kir! Nege tırlajıp turıñ? – boylorı korkugılap, kuyruktarın minip algan turdılar. Kerde-marda ne-ne bolo berze, kaçarga belen boldılar.

Borsuk ayılına çike ejigineñ kirerge korkolo, içegenniñ tuurazınañ kastı. Taştu cerdi kazatanı korkuştu küç! Tırmaktarı boş eledi. Bir canınañ boyınıñ içegeniñ ürep turganına sürekey korodop turdı.

Adakı uçında Borsuk cımjak ceñeske cedip, boyınıñ amırap cadatan biyik orınına cetti. Emdi körzö, kandıy da neme kajayıp, "Brrk, brrk..." – dep unçugıp cattı.

Ol deze alın kolın töjine karçıy salıp alala, kozırıktap uyuktap catkan apagaş koyon emtir.

Añdar katkılarına buurları köjüp, toktop turup bolboy, cerde añdanıp catkıladı.

- E-e çaalda, koyon! Koyon deze koyon! Koyonnoñ Borsuk korkugan!

- Uyadıñdı kayda bekteeriñ?

"Çındap ta aytpaza men bastıra Altayga neniñ uçun kıygırgam?" – Borsuk boyında sanandı. Açınganın aydarga bolbos boldı, ak koyonnıñ üstine keldi:

- Kederi tayıl! Mında kozırıktaytan taptı sege kem bergen?

Koyon oygondı. Onı ebirede börüler, tülküler, şülüzinder, ceekender, cer kiske baza Ayu cayzañ boyı mında emtir. Koyonnıñ közi tam tegeriydiy. Boyı deze suudagı taldıy tırlajıp turdı. Ermek aydarga oozı da açılbayt.

"Ce, ne bolzo, ol bolzın!" – dep sananala, baraksan eki budın cerge bektep bazala, Borsuktıñ mañdayına kalıdı, onıñ mañdayınañ deze, töñözöktöñ kalıgandıy, baza la kalıdı! Onoñ arı aralga cajına berdi. Koyonnıñ apagaş içineñ borsuktıñ mañdayı kajaya coldolo berdi. Eki budı deze Borsuktıñ eki caagın kajayta coldop iydi.

Añdardıñ katkızına agaş-taştar kojo katkırıştı.

- Olor ne mınayıp süünijet? –dep, Borsuk kaykadı.

- Oy, Borsuk, mañdayıñdı, caagıñdı sıymap körzöñ! Kandıy caraş bolo berdiñ! – dep, añdar aydıştı.

Borsuk cüzin sıymandı, apagaş tük tırmaktarına kıstalıp kaldı. Onı körölö, Borsuk Ayuga komudaldu keldi.

- Ulu taadam, Ayu cayzañ, cerge cetire mürgüp turum! Boyım üyde bolbodım, ayılçılar boyıma kıçırbadım, kozırık ugala, korkugan edim. Kança añdardı tüymetkenimdi kaydayın. Kayran ayılımdı üregenimdi kaydayın. Emdi körzögör: bajım la caagım kajaydı. Burulu kulugur kayra da körböy, mañtay berdi. Mınıñ cargızın edip beriger, buruluna karuuzına turguzıgar.

Ayu Borsuk caar kılçayıp kördi. Ança-mınça ırap alala, baza kördi, adakı uçında mınayda ayttı:

- Seniñ komudap cürgen büdüjiñ kayda? Ozodo seniñ çırayıñ, cer oşkoş, kara bolgon, emdi deze seniñ apagajıña ulus ta küyüner. Ol cerde men turbaganıma, koyon meniñ çırayımdı kajaytpaganına men komudap turum. Bu çıp la çın açu. Aydarı cok, sürekey açu!

Caan üşkürip iyele, Ayu örökön boyınıñ cılu da, caraş ta ayılına taybañdadıp kire berdi.

Borsuk deze onoñ beri mañdayı la caagı apagaş coldu cürer bolup kaldı. Kezik te maktanıp ta cürer dep aydıjat.

- Meniñ çırayımdı caraş ederge, koyon köörkiy tıñ kiçeengen! Bis emdi onıla er cajına artaşpas nacı boldıbıs. Meniñ ayılımda koyonnoñ artık ayılçı emdi cok!

KORKUNÇ MİSAFİR

Bir defasında boz porsuk gece avlanmaya çıkmış. Tan atana kadar dolaşmış. Güneş doğmak üzereyken yuvasına gitmek için acele etmiş. Avcılara rastlama-

mak, itlere sezilmemek için, kalın çalılıkların arasından, karanlık yerlerin kıyısından, sinerek dönmüş.

Kendi yuvasına vardığında birden "brrk, brrk..." diye bambaşka bir ses duyulmuş.

- Bu da ne acaba?

Porsuğun uykusu dağılmış. Her bir tüyü alnına çıkar gibi olmuş. Yüreğiyse kaburgalarını kıracak gibi çarpmış.

- " 'Brrk, brrk' diye sesi ben hiçbir zaman duymadım, çabucak gidip, benim gibi tırnaklı hayvanların hepsini çağırayım, cayzan ayının kendisini de çağırayım. Hayır, ben tek başıma hiçbir zaman ölmem."

Porsuk böyle düşünerek, Altay'ın sayısız ova ve vadilerine, sayısız ağaç, taşına koşturup, tırnaklı hayvanların hepsine durumu anlatmış:

- "Oy, benim evime bilinmez bir korkunç misafir gelmiş! Kimin yüreği korkmazsa benimle birlikte gelsin!"

Hayvanlar porsuğun isteğiyle gelip toplanmış. Hepsi kulaklarını yere dayayıp, dinlemiş. Gerçeği söylemek gerekirse, çıkan sesten yer sallanıyormuş.

"Brrk, brrk.."

- "Fakat, porsuk" demiş cayzan ayı. " Bu senin yuvanda, her ne varsa, önce sen girmelisin, ne de olsa burası senin yuvan."

Porsuk biraz çekinerek etrafına bakmış, tırnaklı hayvanların büyükleri onun üstüne gelmiş:

- "Gir, gir! Niçin titriyorsun?" Kendileriyse korkup, kuyruklarını kıstırmışlar. Herhangi bir şey olursa diye kaçmaya hazır durmuşlar.

Porsuk evine dar kapısından girmeye korkarak, yuvasının üstünü kazmış. Taşlı yeri kazmak çok zormuş! Tırnakları parçalanmış. Bir taraftan da kendi yuvasını dağıttığına çok üzülmüş.

Sonunda porsuk yumuşak yosunlu toprağa varıp, kendi rahat yattığı yatağına ulaşmış. Şimdi bakıp görmüş ki; beyaz bir şey karaltı hâlinde "Brrk, brrk..." diye ses çıkararak yatıyor.

O yatan ön ayaklarını döşüne çapraz atıp, horlayarak uyuyan bembeyaz bir tavşanmış.

Hayvanlar gülmekten nefesleri kesilip, kendilerini tutamayıp, yerde yuvarlanmışlar.

- Ee zavallı, tavşan! Tavşan desen tavşan! Porsuk tavşandan korkuyor!

- Ayıbını nasıl kapatacaksın?

- "Gerçeği söylemek gerekirse, ben bütün Altay'ı niçin çağırdım?" diye porsuk kendi kendine düşünmüş. Öfkesini dindiremeyip ak tavşanın üstüne gelmiş:

- Defol! Burada horlayarak uyuma iznini sana kim verdi?

Tavşan uyanmış. Onun etrafını kurtlar, tilkiler, vaşaklar, kutup porsukları, kediler çevirmiş, cayzan ayı da buradaymış.Tavşanın gözü irileşmiş, sudaki dal gibi titremiş. Konuşmak için ağzını da açamamış.

"Evet, ne olacaksa, olsun.!" diye düşünerek, zavallı iki ayağını yere iyice basarak, porsuğun alnına sıçramış, onun alnından da tepecikten sıçrar gibi tekrar sıçramış! Ondan sonra ormana gidip saklanıvermiş. Tavşanın bembeyaz karnı porsuğun alnında beyaz bir çizgi izi bırakmış. İki ayağı da porsuğun iki yanağında, iki beyaz iz bırakmış.

Hayvanların gülmesine ağaçlar, taşlar da katılmış.

- "Onlar niçin böyle seviniyorlar?" diye porsuk şaşırmış.

- "Oy, porsuk, alnını, yanağını sıvazlayıp baksana! Ne güzel oldun!" diye hayvanlar söylemiş.

Porsuk yüzünü sıvazlamış, bembeyaz tüy tırnaklarına takılıp kalmış. Onu görünce, porsuk gelip ayıya şikâyette bulunmuş.

- " Ulu dedem, cayzan ayı, önünde yere kadar eğilip dua ediyorum! Evde değildim, evime misafir d çağırmadım, horlama duyunca korktum. Ne yapayım ki birçok hayvanı endişelendirdim. Şimdi baksanıza: başım da, yanaklarım da ağardı. Suçlu alçak geriye bile bakmadan koştu. Bunun yargısını yapın, suçluyu yargılayın.

Ayı gözünün ucuyla porsuğa doğru bakmış. Biraz geriye giderek, tekrar bakmış, sonunda şöyle demiş:

- Senin şikâyet ettiğin görünüşün bu mu? Eskiden sen toprak gibi kapkaraydın, şimdiyse senin bu beyazlığını herkes kıskanır. Orada benim solmadığıma, tavşanın benim görünüşümü beyazlaştırmadığına, ben şikâyet etmeliyim. Bu gerçekten (benim için) acı. Anlatılamayacak kadar çok acı!

Derin iç çekerek, ihtiyar ayı kendi ılık, güzel evine yaylanarak gitmiş.

Porsuğunsa o günden beri alnı ve yanakları bembeyaz çizgili kalmış. Bazen övünüyor da diyorlar.

- "Benim yüzümü güzelleştirmek için zavallı tavşan çok özendi! Şimdi biz onunla sonsuza kadar ayrılmayacak dost olduk. Artık benim evimde tavşandan daha iyi misafir yok!"

22. KERİK BAKA

Citkek sarı köldö bir baka curtap catkan. Bir katap ol boyınıñ ayılınañ çıgıp, tegerik sarı köldöñ ıradı. Tebinip-tebinip cemzep bardı. Tebinip-tebinip cürele, canar colın tappay kaldı.

Coldo deze ogo caan tübek boldı. – Kızıl çımalınıñ colına uçuradı. Çımalılar, "makalu, cımjak kursak tabıldı" – dejip, onıñ üstine sıralıja berdi. İçi-kardın tiştegiley berdi.

- O-oy! – baka oturıp ıyladı, A-ay! Slerde bir kiçü uyat bar ba, cok po, azıp cürgen meni tişteerge aştap cürgen meniñ kanım sororgo ne boldıgar?!

Çımalılarga çındap ta uyattu neme oşkoş bolo berdi. Onçozı bakaga cabıs mürgidiler, mındıy sösti ogo ayttılar:

- Kündülü bütken slerdi, baka, bistiñ ayılga kıçırıp turıbıs, alamır-şikirle kündüleribis, açu arakıdañ içeribis.

Baka cöpkö kire berdi. Neni cigenin ol oñdoboyt. Ajanıp oturarda kandıy kuuçın bolgonın tort oñdoboyt. Kandıy töjökkö cadıp uyuktaganın çek bilinbeyt. Arakını köp içele, ajıp kalgan moñus emtir.

Erten tura bir çımalıdañ caynap suradı:

- Baştañ baş bolzın, bu tıttıñ bajına çıga la körzöñ, meniñ ayılım kajı canında bolgodıy.

Çımalı agaşka çıgala ayttı:

- Mınaar tömön kün badıjında köl caltırayt. Kerek bolzo, men slerge çike barar col körgüzip bereyin be?

- Oy, balam, sen kandıy cakşınak! – bakanıñ süüngeni sürekey boldı. – baralı, baralı. Men seni için sıstagança la azıraarım.

- Co-ok, - çımalı karuuzına ayttı, - men cañıskan kündüleder küünim cok. Slerdi keçe bis onçobıs azırap, arakılatkanıs. Bügün kündülerge turgan bolzogor, bisti onçobıstı kıçırıgar. Bis onçobıs cañıs ömölü albatı. Tıştanganda da, iştegende de cañıskañ bolorın bilbeytenis.

Onoydordo, baka bastıra çımalılardı boyına kıçırdı. Ol aldınañ, calbak kök taştıy, tebinip-tebinip barattı, çımalılar deze onıñ kiynineñ, kara suudıy agıp, bargıladı.

Ol agaştıñ ortozında kança la bar çımalılar onçozı bakanı eeçide cürüp iydiler.

Kölgö cetkileerde baka olorgo ayttı:

- Sler, meniñ kündülü ayılçılarım, çürçe le mında sakıp alıgar, men barıp aş-

kursaktı beletezin, arakı-çegendi assın dep, cakılta bereyin – deyle, suu tömön çöp ede berdi. Suudañ deze ak, tostok köbük bortılday berdi.

Çımalılar bir kün sakıdı, ekinçi kün baza sakıdı – ce bakanıñ suruu da cok.

Cetinçi kün çımalılardıñ enezi çuguldandı.

- Ce bolgoy, -bakanıñ kursagın sakıp turala, torolop ölötön turıbıs! – dedi.

Kurın keze tartıp kurçanala, ene çımalı ayılı caar bastı. Bastıra çımalılar kurların keze tartınıp kurçanala, eneziniñ kiyinneñ candılar.

Onoñ beri çımalılar ol keze tartıp kurçangan kurların çeçpegen, bügünge cetire cüriler. Olor emdige cetire toyo ajangalak dep aydıjat.

CİMRİ KURBAĞA

Bataklık sarı gölde bir kurbağa yaşıyormuş. Bir defasında o evinden çıkıp, yuvarlak sarı gölden uzaklaşmış. Sıçraya sıçraya yiyecek yemiş. Sıçraya sıçraya giderken, dönüş yolunu bulamamış.

Yolda bir felâketle karşılaşmış. Kızıl karıncalara rastlamış. Karıncalar "Güzel, yumuşak yiyecek bulundu." deyip, onun üstüne saldırmışlar. İçini, karnını ısırmaya başlamışlar.

Kurbağa "Ooy!" diye ağlamış. "Aay! Sizde hiç utanma yok mu, niçin benim gibi yolunu kaybetmiş birini dişleyip, acıkmış hâlimle kanımı emiyorsunuz?!"

Karıncalar gerçekten de utanmış. Hepsi kurbağanın önünde baş eğmişler, ona şöyle demişler:

- Sizin gibi itibarlı birini, evimize davet ediyoruz, meyve, yemiş, ikram ederiz, sert içkimizden içeriz.

Kurbağa bunu kabul etmiş. O ne yediğini, yemeğini yerken ne konuşulduğunu da anlamamış. Nasıl bir yatakta uyuduğunu da bilememiş. İçkiyi içerek çok kendisinden geçmiş.

Ertesi gün sabah bir karıncaya yalvararak yardım istemiş:

- İlk olarak sana şükrolsun, bu melez ağacının başına çıkıp baksan, benim evim ne tarafa düşüyor görsen.

Karınca ağaca çıkarak şöyle demiş:

- Buradan aşağıda gün batısında bir göl parlıyor. İsterseniz ben size kısa yolu göstereyim mi?

- "Oy, balam, sen ne kadar iyisin!" diye kurbağa çok fazla sevinmiş. "Gidelim, gidelim. Ben seni karnın ağrıyana kadar doyururum."

- "Hayıır" diye karınca cevap vermiş. "İkramını tek başıma kabul etmem. Biz dün sizi hepimiz beraber ağırladık. Bugün de siz ağırlamak istiyorsanız, hepimizi davet etmelisiniz. Biz birbirinden ayrılmayan halkız. Dinlenirken de, çalışırken de hep beraberiz.

O öyle söyleyince, kurbağa bütün karıncaları evine davet etmiş. O önde, yassı gök taş gibi, zıplaya zıplaya gitmiş, karıncalarsa onun arkasından kara nehir gibi akıp, gitmişler.

Ormandaki bütün karıncalar kurbağayı takip etmişler.

Göle varmak üzereyken kurbağa onlara şöyle demiş:

- "Siz benim hürmetli misafirlerimsiniz, burada bekleyin, ben bütün yiyecekleri hazırlatıp, içki, çegen asmaları için emir vereyim." diyerek, nehre dalmış. Nehirden ak köpük çıkmış.

Karıncalar bir gün beklemiş, ikinci gün yine beklemişler. Fakat kurbağadan ses çıkmamış.

Yedinci gün ana karınca öfkelenmiş.

- "Evet, artık yeter, kurbağanın yiyeceğini beklemekten, kırılıp öleceğiz!" demiş.

Kuşağını çekip sıkıca kuşanarak, ana karınca evine doğru yönelmiş. Bütün karıncalar kuşaklarını çekip sıkıca kuşanarak ana karıncanın arkasından dönmüşler.

O günden beri karıncalar sıkıca kuşandıkları kuşaklarını çözmemişler, bugüne kadar yaşamışlar. Onlar şimdiye dek doyana kadar yiyorlar denir.

23. ÇIMALI LA BAKA

Mınañ ozo ta kajı çakta bolgon kerek bolbogoy. Çımalı-küzürüm kin albatı bolgon emtir. Cer telekeydiñ üstinde tübi cok çak bolordo, Üç-kurbustan kuday olordı sookko do, izüge de kırılbas çımalı edip kubultıp salıptır.

Bakalar mınañ ozo çaktarda baza albatı bolgon. Cer üstinde caan ört çıgarda, kuday olordı baka edip kubultkan. Onoñ lo beri bakalar tuyuk suularda la köldördö tının argadanıp, kursaktanar bolup kalgan dejet.

Bu eki tındular boy-boyınıñ tilin cakşı biler bolup kalgan emtir.

Bir katap çımalı tuzalu iş bedrep curtınañ ıraak bargan. Onoyıp cürgençe, kenetiyin teñeri bürkelip, möndürlü urgun caaş caagan. Caaş ödö bererde, tuman turgan uçun, çımalı aylın tappay cer sayın baza bergen. Tenip.

Ogo baka tuştagan.

- Bu caman cut künde cañıskan kaydöön baradıñ? – dep suradı.

Çımalı aydat:

- O-o, kuday la dezeñ baza! Nökörlörimneñ astıgıp, azıp-tozup cürüm. Baraksan sen kaçan da kiji bolgoñ. Men de kança çaktardañ ozo kiji bolgom ine. Meni aylı-curtıma cetirip salzañ. Antıgarlu nacı boloıs – deyt.

Mını ukkan baka aydat:

- O-o, kuday! Azıp-tozup cürgen köörkiyge boluşpas argam cok. Ce kaydöön seni aparayın?

- Bu kırdöön çıksabıs, meniñ aylım çoltık coon tıttıñ tözinde edi.

- Ondıy bolzo mege minip al. Men türgen bararım. Aylıñdı tanıp la iyzeñ, kıygır! --dep, baka ayttı.

Çımalı, bakaga mürgüp iyele, türgen corgolop, bakanıñ cardına çıgıp aldı. Baka kırdı örö kalıp, mañtay berdi. Ança-mınça bolbodı, baka bolçok kırdıñ edeginde agaştarga cedip keldi. Çımalı çoltık tıttı körüp iyele, kıygırdı:

- Ol çoltık tıttöön! – deyt.

Baka çoltık tıtka cedip keldi. Çımalılar bakanı kurçap keldi. Bakanıñ üstineñ çımalı kıygırat:

- Toktogor! Toktogor! Ey karındaştar, men azıp-tozup, cutka şıralap cürerimdi, baka meni ekelgen. Kudaydıñ bolujıla baka mege colıkkan!

Mını ukkan çımalılar bakanı ebire turgulap, kıymık cok acarıp körgüleyt.

Çımalı bakanıñ üstineñ türgen mañtap tüjele, çımalılarga aydat:

- Arcanınañ kuday bolujıp, mege baka köörkiy colıgala, meni cüktenip

ekeldi. Baş bolzın! Kuday alkış berzin!

Çımalılar bar-cok kursagın cuup, bakanı kündüleyt. Baka toyolo, alkış-bıyan aydat. Çımalılar agaştardıñ bürlerin cuup, bakaga cılu töjök saldılar. Baka cılu konup aldı.

Ertezinde bakanı, kün çıgarda, kündü-küreele azırap iydiler. Baka canarga tergenerde, çımalılar üydeşti. Baka olorgo aydat:

- Meni kündülep, cımjak cakşı töjökkö kondırıp, emdi üydeştiger. Emdi bis antıgarlu nacılar. Onçogor meniñ üstime çıgıgar! Meniñ aylım bu ıraak körünip catkan kök kölmök köldö. Men slerdi süreen cakşı kündüleerim.

Çımalılar bakanıñ üstine çıgıp, çogulıp aldılar. Baka sekirip, kalıp, köölmök kök kölgö cedele, aydat:

- Emdi tüjiger!

Çımalılar tüjerde, baka aydat:

- Sler mında meni sakıgar. Men köldiñ tübineñ köp alama, amtandu kursak ekeleyin.

Çımalılar cañıs cerge çogulıp, otura berdiler. Baka "bak" deyle, köldöön kalıp iydi. Baka cok lo cok. Çımalılar bir kün sakıgan. Eki kün sakıdılar. Üç kün sakıdılar. Baka cok lo cok. Çımalılar üç kün kuru bolgondor. Onıñ uçun kurların tıñ tartıp, kurçanıp iyele, töstöktiñ üstinde çoltık tıttıñ tözindegi ayıl-curtın köstöp, bazıp iydiler.

Ol öydöñ beri baka la çımalı nökörlöşpös bolup kalgandar. Onoñ lo beri çımalılardıñ beli çiçke bolup kalganı ol dejet.

Baka da, çımalı da kudaylu emtir; baldar.

KARINCA İLE KURBAĞA

Bu olay, bundan önceki çağların birinde olmuş. Karıncalar insan gibi halkmış. Yeryüzünde bir felâket olduğunda, tanrı Üç-Kurbustan onları soğuktan ve sıcaktan kırılmaz karıncaya dönüştürmüş.

Kurbağalar da bundan önce bir halkmış. Yeryüzünde büyük yangın çıktığında, tanrı onları da kurbağaya dönüştürmüş. O günden beri kurbağalar durgun sularda ve göllerde yaşayıp, karınlarını doyururmuş derler.

Bu iki canlı türü birbirlerini iyi tanırlarmış.

Bir defasında karınca bir işi için evinden uzağa gitmiş. O böylece yol alırken, birden gökyüzü kararıp dolu yağmaya başlamış. Yağış durduğunda sis çıktığı için, karınca evinin yolunu bulamayıp dolaşmış, boş boş gezmiş.

Ona bir kurbağa rastlamış.

- Bu kötü günde yalnız nereye gidiyorsun? diye sormuş.

Karınca şöyle demiş:

- Oo, tanrım! Ne yapayım, iş arıyordum. Arkadaşlarımı kaybedip, yolumu yitirdim. Zavallı sen insandın ya. Ben de uzun zaman insan kalmıştım. Beni evime kadar götürsen. Ant içmiş dostlar oluruz, demiş.

Bunu işiten kurbağa şöyle demiş:

- Oo, tanrım! Yolunu kaybetmiş birine nasıl yardım etmem. Fakat seni ne tarafa götüreyim?

- Bu kıra doğru çıksak, benim evim eğri melez ağacının dibindeydi.

- Öyleyse sırtıma bin. Ben çabuk giderim. Evini tanıdığın zaman bağır! demiş kurbağa.

Karınca kurbağaya dua ederek, hızla koşarak omzuna binmiş. Kurbağa sıçrayarak kırı çıkıp, koşmuş. Çok geçmemiş, kurbağa yuvarlak kırın eteğindeki ağaçlara varmış. Karınca eğri melez ağacını görünce bağırmış:

- O eğri melez ağacına doğru! demiş.

Kurbağa eğri melez ağacına varmış. Karıncalar gelip kurbağanın etrafını çevirmiş. kurbağanın üstündeki karınca bağırmış:

- Durun! Durun! Ey kardeşlerim, ben kötü havada kaybolduğumda, beni kurbağa getirdi. Tanrının yardımıyla kurbağa bana rastladı.

Bunu işiten karıncalar kurbağanın etrafında durup, hareket etmeden incelemişler.

Karınca kurbağanın üstünden hemen inerek, diğer karıncalara şöyle demiş:

- Tanrının yardımıyla kurbağa bana rastladı, beni yüklenip getirdi. Şükrolsun! Tanrı yardım etsin!

Karıncalar ne kadar yiyecekleri varsa toplayıp, kurbağaya ikram etmişler. Kurbağa kamını doyurup teşekkür etmiş. Karıncalar ağaçların yapraklarını toplayıp, kurbağaya yumuşak yatak sermişler. Kurbağa rahatça yatmış.

Ertesi gün kurbağayı güneş doğduğunda sofra kurup ağırlamışlar. Kurbağa dönmeye hazırlandığında, karıncalar yolcu etmiş. Kurbağa onlara şöyle demiş:

- Bana ikramda bulunup, yumuşak yatakta yatırdınız, şimdi de uğurluyorsunuz. Artık biz ant içmiş dostlarız. Hepiniz benim üstüme çıkın! Benim evim şu uzakta görünen durgun gölde. Ben de sizi, iyice ağırlamak istiyorum.

Karıncalar kurbağanın üstüne çıkıp toplanmışlar. Kurbağa sıçrayıp, zıplayarak durgun suya vardığında şöyle demiş:

- Şimdi inin!

Karıncalar indiğinde, kurbağa şöyle demiş:

- Siz burada beni bekleyin. Ben gölün dibinden birçok elma ve lezzetli yiyecekler alıp geleyim.

Karıncalar bir yere toplanıp, oturmuşlar. Kurbağa "vak" diyerek, sıçrayıp göle dalmış. Kurbağa yok da yok. Karıncalar bir gün beklemiş. İki gün beklemişler. Üç gün beklemişler. Kurbağa yok da yok. Karıncalar üç gün aç kalmışlar. Bu yüzden kuşaklarını iyice sıkıp, bağlayarak, dağdaki eğri melez ağacının dibindeki evlerine doğru yürümüşler.

O zamandan beri kurbağayla karınca dostluk etmez olmuşlar. Bu yüzden karıncanın beli ince kalmış derler.

Kurbağanın da karıncanın da tanrısı varmış çocuklar.

24. SÜMELÜ TÜLGÜNEK

Bir kiçinek tülgünek cem bedirey cürdi. Tüjine cügürgen, neme tappay turdı. Bu tujında kayanıñ bajında ayu uktagan bolgon. Tülkünek ayunı körölö caba bazıp keldi. Tügi-saagı karalap bertir, sookko çarçap bergen cadırı. "Ot salıp ne cılınbas bolgon", - dep tülkünek kıygırdı. "Anı mege kem salıp bereten", - dep ayu oygonıp kele le ayttı. "Ce, men salıp bergeyim". "A andıy kiji kaydañ çıksın". Tülkünek kapşay la araldañ şılbaar ekelip, ayunıñ canına ot saldı. Boyı deze ottı caanada ürüp cattı. Ayunıñ arkazı izip kelerde, tülkünek kıygırdı: "O, öbögön, bu altın tügeer küüp turu, emeş arı cadıgar". Ayu-añdanıp iyeyin – deze, kayadañ aja la, ol tömön külürt le bardı. Tülkünek tappas kursak taptım dep kayadañ tüje le sügünip, semis ayunıñ edi cuuzınañ taldap ajanıp aldı. Emdi anañ arı barıp catsa börüniñ baldarına tuştadı. "Eneer kaydar bardı?" – dep, olordoñ suradı. "Añdap barbay ize, anı kaydarga turgan bolgoñ?" "Emeş kinçektep alarga sanagan bolgom, üyde cok bolgon turu", - anayta tülkünek aydala, anañ arı cürüp iydi. Börülerdin enezi kelele, baldarınañ suradı: "Cü, kiji beri kelip bardı?" "Seni kinçektep kelip alarga tülkünek kelip bardı, üyde cok bolorıñda oyto cüre berdi". "Sokordı seni cedijip tutpagança kalbazım", - dep börü tülkünekti istep bardı.

Tülkünek börüni körölö eki ayrı taldıñ ortozınça sürt edip kalıdı. Börü onı tudarga baza kalıırda, eki ayrınıñ ortozında kıstalıp kaldı. Arı da barıp bolbos, beri de kelip bolbos. Tülkünek katkırıp börüniñ kiynineñ bazıp kele le kinçektep aldı. Emdi anañ arı bardı. Ol barıp catsa togus börüge tuştadı. Togus börü – et-kursak tabıldı – dep tülkünekti tuttılar. Aydarda tülkünek olordıñ aldına cigen ayunıñ cuuzın kuzup iydi. "Kaydañ bu mını sen taptıñ", - dep togus börü kaykajıp suradı. "Anı tappas ne bar. Toşko bara la suu alatan oydıkka kuyrıgaardı sugup la alzagar, teñerideñ kızıl-kızıl kabırga kança cüzün aş aldıgarga tüjer iyne". Onı la ukkan togus börü derevneniñ canına tünde keldiler. Kuyruktarın suu alatan oydıkka suga la teñeri caar uludı. Tünü le oturar bolzo, bir le neme tüşpes. Aydarda alar tülkünektiñ tögünin bile le, sıdırıp tudar dep bararga sanandılar. Ce kuyruktarı toşko caba toñup kalganın emdi bildiler. Bu ortozında tülkünek anañ arı barıp otura la bir apşıyakka tuştap bardı. Apşıyak közininiñ cajın tögüp oturgan emtir. "Bu sler ne ıylagan bolgoñ", - dep tülkünek suradı. "Ne ıylabas, kaçan togus börü sok cañıs uyumdı, sok cañıs adımdı, cip barardı". "Andıy bolzo barak, men sege ol togus börüni körgüzip bereyin, belen le öltürip alarıñ!" "O kalak! Andıy kiji kayda edi, ce, sen alardı biler bolzoñ, başta!" tülkünek ayttı: "Baştaarga küç emes, baralı. Bis cuuktap kelzebis, alar ölgön kiji bolup cadıp iyer. Ol lo tujunda sler baştarın oyo, oyo sogup iyzeger".

Tülkünek apşıyaktı baştagan suuga keldi. Alardı körö lö, togus börü ölgön kiji bolup cattılar. Apşıyak bazıp kele le malta la bajı tömön, bajı tömön, birdeñ-birdeñ sogup onçolorın öltürdü. "Öçimdi emdi le aldım", - dep apşıyak sügünüp

turdı. Togus börüni soyıp edini tülkünek le kojo cip turdı, terezini ton edip aldı. Anıñ soñında tülkünekke aytti: "Ce, karıgan kijige mege boluşkan uçun neni alarıñ." "Neni berzeñ anı algayım". "Neni berzeñ, anı algayım". "Neni berer – dep aydayın, bereten nemede cok. Eki kızımnıñ bireezin alatıñ uşpa?" "Algayım". Apşıyak caan kızını "bararıñ ba?" – dep suradı. "Tülkünekke bargança cañıskan cürelin", -dep caan kızı aytti. Aydarda apşıyak kiçü kızınañ suradı. Kiçü kızı: "barbay ize, - dedi, - ada sözin ukpasta kemniñ sözin ugatan". Tülkünek mınañ arı kadıttu bolup cattı.

KURNAZ TİLKİ

Bir küçük tilki yiyecek bulmak için dolaşıyormuş. Akşama kadar gezmiş, bir şey bulamamış. O zaman kayanın başında bir ayı uyuyormuş. Tilki ayıyı görerek ona yaklaşmış. Tüyleri kararıp dikleşmiş, soğuktan donmuş hâlde yatıyormuş. "Niçin ateş yakıp ısınmıyorsun?" diye tilki bağırmış. Ayı uyanıp: "Ateşi bana kim yakar." demiş. "Eh, ben yakayım bari." "A, böyle iyi biri de varmış." Tilki çabucak ormandan çalı çırpı getirip, ayının yanına ateş yakmış. Kendisiyse ateşi harlamak için üflemiş. Ayının sırtı ısındığında tilki bağırmış: "O, hürmetlim, bu altın tüyünüz yanacak, biraz ileri gidin." Ayı dönüp uzaklaşayım derken kayadan aşağı gürültüyle yuvarlanmış. Tilki bulunmaz yiyecek buludum diye sevinçle kayadan aşağı inip ayının etinden, yağından seçip yemiş. Oradan ileri giderken kurt yavrularına rastlamış. Onlara: "Ananız nereye gitti?" diye sormuş. "Avlanmaya gitti, başka ne yapsın?" "Onu biraz kızdıracaktım, evde yokmuş." diyerek tilki oradan uzaklaşmış. Kurtların anası gelip yavrularına: "Buraya kim geldi?" diye sormuş. (Yavruları) "Bir tilki seni kızdırmak için gelmiş, sen evde olmayınca gitti." demişler. "Namussuz seni yakalamadan dönmem." diyerek tilkinin izinden gitmiş.

Tilki kurdu görünce çatallı dalların arasından sıçramış. Onu tutmak için kurt da sıçradığında çatallı dallara sıkışıp kalmış. Tilki gülerek gelip, kurdu kızdırıp, alay etmiş. Şimdi oradan uzaklaşmış. O giderken dokuz kurda rastlamış. Dokuz tilki yiyecek et bulundu diye tilkiyi tutmuşlar. Böyle olunca, tilki onların önüne yediği ayının yağını kusmuş. "Sen bunu nereden buldun?" diye dokuz tilki şaşırarak sormuş. "Bunu bulmada ne var. Buza gidip su alınan deliğe kuyruklarınızı sokun, gökten kaburgalar ve çeşitli etler düşer." Onu dinleyen dokuz kurt gece köyün yakınına gelmişler. Kuyruklarını su alınan deliğe sokup, göğe doğru ulumuşlar. Gece boyu kalmışlar, fakat gökten hiçbir şey düşmemiş. Onlar tilkinin yalanını daha yeni anlayıp, yakalayıp öldürmek istemişler. Fakat kuyruklarının buzda donduğunu yeni anlamışlar. Bu arada tilki oradan uzaklaşırken bir ihtiyara rastlamış. İhtiyar adam oturmuş ağlıyormuş. Tilki: "Siz niçin ağlıyorsunuz?" diye sormuş. "Niçin ağlamayayım, dokuz kurt tek ineğimi, tek atımı yiyip gittiler." "öyleyse gidelim, ben sana dokuz kurdu göstereyim, onları kolayca öldürürsün!" "O çok güzel! Sen nereden geldin böyle, onların yerini biliyorsan bana yol göster!" Tilki: "Yolu göstermek zor değil, gidelim. Biz yaklaştığımızda onlar ölü bir insan gibi yatarlar. O zaman sen onların başını oyarak öldürürsün." demiş.

Tilki, ihtiyar adama yol göstererek suya kadar getirmiş. Onları görünce, dokuz tilki ölü gibi yatmışlar. Onları gören ihtiyar başlarına vurarak birer birer öldürmüş. "Öcümü şimdi aldım." diye ihtiyar adam sevinmiş. Dokuz kurdu kesip, etini tilkiyle birlikte yemiş, derisinden giyecek yapmış. Sonra tilkiye: "Eh, benim gibi bir

ihtiyara yardım ettiğin için ne istersin?" demiş. "Ne versen onu alırım." "Ne vereyim diye düşünüyorum, verecek bir şeyim de yok. İki kızımın birisini alır mısın?" "Alırım." İhtiyar büyük kızına: "(tilkiye) Varır mısın?" diye sormuş. "Tilkiye varana kadar yalnız yaşarım." demiş büyük kızı. Sonra ihtiyar küçük kızına sormuş. Küçük kızı: "Niçin varmayayım, babamın sözünü dinlemezsem, kimin sözünü dinleyeceğim." O günden beri tilki kadınlı olmuş

25. SAÑISKAN, TÜLKÜ LE SIGIRGAN

Tarsıl bajı caltıraşkan, kança tuularga kurçatkan, kajat bolgon carattu tegerik süt köl cattı. Tegerik köldiñ cakazında, ayrı taldıñ bajında ak mıkındu Sañıskan uya cazap algan. İçin cakşı cılulap alala, ceti cımırtka salıp, ceti balanı bazıp alala, olordı cakşı çıdadıp alarga enezi caantayın kilep cürdi. Eñirde, tünde sookko toñurbaska eki kanadıla caap turdı. Eneziniñ ekelgen cemin baldarı toyo cigilep, koñjoorına ekelgen aru suunı makazı kangança içkilep oturdı.

Ceti bala cergelejip, künüñ sayın caanap turdı. Uyanıñ tübi tapçı boldı. Onı körgön ene-adazı aydarı cok süünişti.

- Udabastañ baldarıbıstıñ kurkun-kanadı tıñıy berer, aydıñ, künniñ aldına olor cırgap, uçkılap cürer! – deşti.

Bir cakşınak ayas künde ürgülcige añdanışkan tegerik köldiñ caradına sümelü tülkü bazıp keldi. Bastıra taldardañ aray biyik ayrı taldıñ bajında sañıskannıñ baldarınıñ çurkuraşkan ünin ugup iydi. Açap-sıyap tülkü ayrı tal caar örö kördi. Eki kulagı serteyijip, körgön közineñ ot çagıldı.

Sañıskannıñ baldarınañ birüzin tiştep körörgö ayrı taldı altı aylandı. Tal aydarı cok biyik boldı. Sañıskannıñ baldarınañ tudup ciir ebin bedrep, ak calañga cedip çıktı, eki közin kayra kördi, azu tijin ırsayttı. Sook caman közile korkudıp, sañıskandı mekelep ayttı:

- Sañıskan, bir balañdı beri taşta, kulugur. Taştabazañ, ak-calañıña ot taştaarım, süt köliñdi soolto içerim, ayrı talıñdı cıga süzerim, caş baldarıñdı onçozın ciirim.

Ene-ada eki sañıskan eki kanattarın sogunıjıp, ekilezi ıylajıp iydi. Açap tülküniñ mekezin olor çınga bodop uktı, sook, caman közin körüp, sañıskandar korkıy berdi. Bir balazın sıktadıp, agaştıñ tözi caar çaçıp iydi. Cerge cedip tüşkelekte, açap tülkü ala koydı, agaştar caar mañtay berdi.

Ene sañıskan aydat:

- Erten tülkü katap kelze, baza bir balabıstı aparatan turı. Arga-süme ne boloton, onoñ kanayıp artıp kalatan – dep, eki sañıskan ıylajıp oturdı. Eki köstörineñ akkan cajı taldıñ bürine tamçılap turdı.

Ança-mınça bolbodı, boro taştardıñ ortozındagı bargaa ölöñdi şılıratkan baza bir neme keletti. Onı ukkan sañıskandar "tülkü baza la kelip cat" dep korkıy bergen sıstajıp oturdı.

Korum taştıñ kıbınañ kılır köstü sıgırgan çıktı. Sañıskannıñ sıgıdın ugup, olorgo kilep suradı:

- Ceti balanı azıragan, cetire cakşı sañıskandar! Kandıy tübek bolo berdi? Ne

Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
Türk Halk Bilimi

ıylajıp oturıgar?

- Köstiñ cajı köl tögülgen, erin suuzı mıs tögülgen, köksine tüşken ünderile eki sañıskan aydıp turat:

- Ee kalak, sıgırgan! Amır catkan curtıbıstı açap-sıyap tülkü tapkan. "Ak calañıña ot taştaarım, süt köliñdi soolto içerim, ayrı talıñdı cıga süzerim, bir balañdı beri taşta, taştabas bolzoñ, meneñ cakşını sakıba" dep korkudıp, balabıstı birdeñ tajıp turdı. Erten kelze, baza birüzin aparar, onoyıp onçozın tajıır turı, onıñ koron açuzına kanayıp çıdajarıbıs – dep, ekilezi ıylaja berdi.

Boro-küreñ sıgırgan ondıy solundı ugala, bajın caykap, açu-koron sıgırıp iyele, süme ayttı:

- Ak-carıktıñ aldında aydarı cok tögünçi, mañdayı terlebeyten, baltırı sıstabaytan, belen kursak taap ciyten açap-sıyap tülküniñ sözine büdüp, azıragan baldarıgardı ne berip turganıgar? Erten tülkü baza kelze, er sanaanı sananıp, mınayda aydıgar: " Ak calañıña ot taştaarım" – deze, "taşta! – dep aydıgar. "Süt köliñdi soolto içerim" – deze, "iç" – deger. "Ayrı talıñdı cıga süzerim" deze, "süs" – deger – dep aydala, boro taştı aralap, boro sıgırgan cüre berdi.

Tuu arı canınañ kün öksöp çıkkalakta, süt köldiñ tumanı turgalakta, azu tijin ırsaytkan, açap tülkü bazıp keldi. Aldındagı amtajıganınça sañıskandı baza korkuttı. Ak mıkındu sañıskan kanadıla baldarın captı, karuuzın candıra mınayda ayttı:

- Ak-calañıma ot taştaar bolzoñ taşta! Süt kölimdi soolto içer bolzoñ, iç! Ayrı talımdı cıga süzer bolzoñ, süs! Balamdı baza berbezim, ajın oodo çaynatpazım.

Tülkü şorlongonın bilindi. Kandu közin kayra körüp, kara kanın cudunıp, calañ caar mañtadı. Arıskandu tuunı altı aylandı, ottı taap bolbodı. Süt kölgö celip keldi, çaybırt-çaybırt içip turdı. Çandır içi tastaya berdi, köldö kalbakça suu korobodı. İçip tügespezin bilindi, küün-küçi cok bolup, tuura bazıp barala, tal caar körüp, sañıskannañ suradı:

- Alu-tenek sen sañıskandı onoyıp aytsın dep kem sümeledi?

Tülkü neme-kara edip bolbogonın sañıskan körüp süünele, tili ceñil karuuzın ayttı:

- Biske ondıy cakşı sümeni köö korumnıñ ortozında cüreçi boro-küreñ sıgırgan aytkan – dedi.

Tülkü onı ugala, tüp tişterin kıcırada çaynandı. Kuyrugın örö çıçaytıp iyele, arbanıp ayttı:

- Senle ketejip eş neme bolbos turı. Süme aydaçı, tili uzun, kılçır köstü boro sıgırgan meneñ barbas bolboy. Oos-tilin tudunbas kulugurdı tudup alzam, suraltazın bererim – dep aydala, sıgırgandı ketep, korumdı aralay cüre berdi.

Ülüş tügi kurgaganda, kökpök içi teniygende, tijiniñ sızı cılıyganda açap tülkü cılım kayanıñ aldına keldi. Uzun ölöñdi büktey baspay, kurgak calbıraktı şılıratpay, ook taştardı köçkölötpöy, köö korumdı aralada sıgırgandı ketep bazıp cürdi. Ol baskan boyınça sıgırgannıñ içegenine uçurap bazıp keldi.

Sıgırgan tülküni körüp iyele, içegenine kire berdi.

- İçegenniñ tabılganda, boyıñ kayda baradıñ emeş, kolgo kirer bolboyıñ – dep, tülkü ijenip aydala, sıgırgannıñ çıgarın sakıp oturdı. Altı kün sakıdı, sıgırgan

çıkpadı. Tülkü çökögönçö oturıp aştadı, kurç tişterin çaynadı, turup bararga sanandı.

Bu öydö sıgırgan baza aştadı. "Tülkü, bayla, bargan bolboy" – dep aydala, bajın içegenneñ çıgarıp kördi. Tülküni körölö, cüregi çoçıp, oyto kirdi. Ençigip oturıp bolbodı, sıñar közile şıgalap kördi.

Onı Tülkü körüp iyele, köstörin sıkıytıp, oozın açala, calgançıp, kuyrugın çıçañdadıp, cada tüjüp, caramzıp suradı:

- Sen kandıy uzak uyuktagan? Seni sakıp, uykum keldi – dep aydala, tülkü kuyrugın töjönip, armakçı çılap türülip, Sıgırgannıñ közin körüp ayttı. – bu seniñ köziñ kandıy caraş? Kılçır deze kılçır! Kara deze kara, codro oşkoş! Ce bajıñ, bayla, tas bolboy kaysın.

- Meniñ bajım tas emes le – dep, sıgırgan bajın çıgarıp körgüsti.

- Aydarda añdar meni tögündegen emtir ine. Seniñ mıkınıñ kırıktu dep aydıjat, çın ba, ayla tögün be?

- Meniñ mıkınımda kırık ta cok – dep, sıgırgan çuguldanıp tügi atrayıp, içegenneñ bastıra boyı çıgıp kelele, mıkının la arkazın körgüsti.

Tülkü estep iydi. Kuyrugın çıçañdadıp cadala,

- Aydarda meni baza tögündegen emtir. Ce seniñ bir budıñ aksak, bazıp bolbos dep aydıjat.

- Meniñ budım aksak emes – dep, töö çilep, kürkeyip, budın, turna çılap, suna tebinip iyele, körgüzip turdı.

- Ce arı-beri bir-üç altam mañtap iyzeñ, ol tuşta men büderim.

Sıgırgan içegenineñ arı üç altam mañtap iyerde, tülkü sıgırgandı kenetiyin tars la tudup aldı. Azu tijile araay tiştenip alala, kuyrugın saadaktap alıp, agaş ortozı caar mañtadı.

Sıgırgan bojonıp bolbozın bilip, süme bedredi.

- Tülkü, sen kırdıñ kızıl tülküzi be, ayla, arkanıñ açap tülküzi be?

Tülkü unçukpadı.

- Kırdıñ tülküzi bolzo, sıgırgandı arı-beri taştayla ciir, arkanıñ açap tülküzi bolzo, algan boyınça cudup iyer – dep, Sıgırgan ayttı.

Tülkü şüünele, kırdıñ kızıl tülküzi bolorgo sananıp, sıgırgandı aga-bogo taştap turgança, sıgırgan şayt ettire sıgırıp iyele. Kokpı taştıñ aldı caar türgen kalıp iydi. Tülkü castıra tutkan boyınça, tiji tars edip kaldı.

Calbak taştıñ üstine oturıp alala, sıgırgannıñ çıgarın sakıp, tülkü togus kün oturdı. Kızıl tügi taktaldı, sakıp çököndi, araydañ la turup alala, ezirik kiji çilep, taralcıp, "baya la bajın oodo çaynap iyzem kaydat" dep arbanıp, cış caar araay cüre berdi.

Tarsıl bajı cıltırışkan, kança tuularga kurçatkan, kajat bolgon carattu, tegerik süt köldiñ caradında ayrı talda uyalu sañıskan la cılım kayanıñ aldında, köö korumnıñ ortozında oyoñotlo cazagan kurgak cılu uyalu sıgırgan ekü uur-ceñildi ködürijer, caman-cakşını körüjer, adaanga kirijer, aynık, cakşı nacılar bolup, al sanaaları carıy bergen, onoñ arı curtay bergiledi.

SAKSAĞAN, TİLKİ VE ÇEKİRGE

Dik yamacı parlayan, sayısız dağlarla çevrili, ak kıyılı yuvarlak süt gölü varmış. Yuvarlak gölün kıyısında, ağaç dalının başında ak belli saksağan yuva yapmış. İçini güzelce ısıtarak, yedi yumurta koyup, yedi yavru çıkartıp, onları iyi beslemeye dikkat etmiş. Akşam, gece soğuktan donmamaları için kanadını örtmüş. Annelerinin getirdiği yemi yavruları doyana kadar yiyip, kendilerine getirilen suyu doyana kadar içmişler.

Yedi yavru sırasıyla, günden güne büyümüşler. Yuvanın içi havasız kalmış. Bunu gören ana baba çok sevinmişler.

- "Çok geçmeden çocuklarımızın kanadı güçlenir, onlar ayın, güneşin altında neşeyle uçar!" demişler.

Açık, güzel bir günde sonsuzluğa dalgalanan yuvarlak gölün kıyısına kurnaz tilki yürüyerek gelmiş. Dalların arasından büyük dalın başındaki saksağanın yavrularının cıvıltısını duymuş. Aç gözlü tilki yukarıya, ağacın dalına doğru bakmış. İki kulağı dikleşip, gören gözünde ateşler çakmış.

Saksağanın yavrularından birini yemek için ağacın etrafında altı kez dolanmış. Dal anlatılamayacak kadar büyükmüş. Saksağanın yavrularını tutup yiyecek çare arayıp, ak otlağa gelmiş, iki gözünü açıp, azı dişlerini göstermiş. Soğuk, kötü gözleriyle korkutup, Saksağanı kandırmak için şöyle demiş:

- Alçak Saksağan, bir yavrunu bu tarafa at. Atmazsan, ak otlağını ateşe veririm, süt gölünüzü kurutana kadar içerim, ağaç dalını yıkarım, küçük yavrularının hepsini yerim.

Ana baba iki saksağan iki kanadını dövüp, ağlaşmışlar. Onlar aç gözlü tilkinin hilesine inanıp, soğuk, kötü gözüne bakıp, saksağanlar korkmuş. Yavrularından birini ağlatarak ağacın dibine doğru atmışlar. Yavru daha yere düşmeden, aç gözlü tilki kaptığı gibi ağaçlığa doğru koşturmuş.

Ana saksağan şöyle demiş:

- "Yarın tilki tekrar gelirse, bir çocuğumuzu daha kaçırır. Sonu ne olacak, buna bir çare bulmalı,." diye, iki saksağan oturup ağlaşmış. Gözlerinden akan yaş ağaç dalının yaprağından damlamış.

Çok geçmemiş, boz taşların arasındaki ayrık otlarını hışırdatarak bir şey gelmiş. Sesi işiten saksağanlar "Tilki tekrar geliyor." diye korkup inlemeye başlamışlar.

Taş yığınının kenarından şaşı gözlü çekirge çıkmış. Saksağanın inlemesini duyup, onlara acıyarak sormuş:

- Yedi yavru besleyen, güzel saksağanlar! Ne felâket oldu? Ne diye ağlayıp duruyorsunuz?

Gözlerinin yaşı göl gibi dökülmüş, salyaları buz gbi dökülmüş iki saksağan, yüreklerinden gelen sesle şöyle demişler:

- "Ah, çekirge! Rahat yurdumuzu aç gözlü tilki buldu. "Ak otlağınızı ateşe veririm, süt gölünüzü kurutana kadar içerim, ağaç dalınızı vurup yıkarım, bir yavrunuzu bana vermezseniz benden iyilik beklemeyin." diye korkutup, bir yavrumuzu aldı. Yarın gelirse, tekrar birini alır, böylece hepsini taşıyıp durur, bunun acısına nasıl

katlanırız." diye ikisi ağlaşmış.

Boz çekirge bu sözleri duyunca, başını sallayıp, acı acı bağırarak, şöyle bir çare söylemiş:

- "Dünyadaki en yalancı, alnı hiç terlemeyen, baldırı sızlamayan, hazır yiyecek arayıp yiyen aç gözlü tilkinin sözüne inanıp, büyüttüğünüz yavrularınızı niye verdiniz? Yarın tilki tekrar gelirse, iyice düşünüp, şöyle söyleyin: "Ak otlağınızı ateşe veririm." derse, "Ver!" deyin. "Süt gölünüzü kurutana kadar içerim." derse, "İç." deyin. "Ağaç dalınızı vurup yıkarım." derse, "Yık." deyin." diyerek, boz çekirge boz taşların arasından gidip uzaklaşmış.

Dağın öte yanından güneş doğmak üzereyken, süt gölün sisi dağılmaktayken, azı dişini göstererek aç gözlü tilki gelmiş. Önceki gibi saksağanı tekrar korkutmuş. Ak belli saksağan kanadını yavrularına gerip, cevabını şöyle vermiş:

- Ak otlağımı ateşe vereceksen, ver! Süt gölümü kurutana kadar içeceksen, iç! Ağaç dalımı vurup yıkacaksan, yık! Bir yavrumu daha vermem, başını çiğnetmem.

Tilki yenildiğini anlamış. Kanlı gözünü açıp, kara kanını yutkunup, otlağa doğru koşmuş. Sık ormanlıklı dağı altı kez dolanmış, ateş bulamamış. Süt göle gelip, şapır şupur içmiş. Karnı şişmiş. İçerek gölü tüketemeyeceğini anlayınca çaresiz, kalkıp giderek, ağaca doğru bakıp, saksağana sormuş:

- Sen ahmak, deli saksağan bu çareyi sana kim öğretti?

Tilkinin kötü bir şey yapamadığını anlayıp sevinen saksağan, dilini tutamayıp cevabını şöyle vermiş:

- "Bize bu güzel çareyi kara taşların arasında gezinen boz çekirge söyledi." demiş.

Onu işiten tilki azı dişlerini gıcırdatmış. Kuyruğunu yukarı kaldırarak, öfkeyle konuşmuş:

- Seninle tartışılmaz. Çare söyleyici, dili uzun, şaşı gözlü boz çekirge benden uzağa gidemezsin. Ağzına, diline sahip olamayan alçağı tutsam, payını veririm." diye söyleyerek, çekirgenin izini sürüp, taşların arasında dolaşmış.

Islak tüyü kuruduğunda, biraz rahatladığında, dişinin sızısı hafiflediğinde aç gözlü tilki sarp kayanın önüne gelmiş. Uzun otu eğmeden, kuru yaprağı hışırdatmadan, küçük taşları yerinden oynatmadan, kara taşları aralayarak çekirgenin izini sürmüş. O, böylece yürüyerek çekirgenin yuvasına gelmiş.

Çekirge tilkiyi gördüğü gibi, vızıldayarak, yuvasına girmiş.

- "Yuvan bulundu, teslim olmayıp da nereye gideceksin." diye tilki kendine gücünle konuşarak, oturup çekirgenin çıkmasını beklemiş. Altı gün beklemiş, çekirge çıkmamış. Umutsuzlukla bekleyen tilki acıkmış, keskin dişlerini ısırmış, kalkıp gitmeyi düşünmüş.

O zaman çekirge de acıkmış. "Tilki, herhalde gitmiştir." diye düşünerek, başını yuvasından çıkarıp bakmış. Tilkiyi görünce, korkup, tekrar girmiş. Sabredememiş, tek gözüyle bakmış.

Onu gören tilki gözlerini kısıp, ağzını açarak, yaltaklanıp, kuyruğunu kıstırıp, yatıp, yumuşakça sormuş:

- "Sen ne kadar çok uyudun? Seni beklemekten uykum geldi." diyerek, tilki kuyruğuna yatıp, halat gibi dürülüp, çekirgenin gözüne bakarak konuşmuş. "Senin gözün ne kadar güzel? Şehlâ desen şehlâ! Kara desen kara, yaban kirazı gibi! Fakat başın, galiba kel."

- "Benim başım kel değil." diye çekirge çıkarıp başını göstermiş.

- Öyleyse havvanlar bana yalan söylemiş olmalı. Senin belin kırık diyorlar, gerçek mi, yoksa yalan mı?

- "Benim belimde kırık da yok." diye çekirge kızıp, tüylerini dikleştirip, yuvasından çıkarak, beliyle sırtını göstermiş.

Tilki esnemiş. Kuyruğunu kıstırarak:

- Öyleyse bana yine yalan söylemişler. Fakat senin için bir ayağı aksak, yürüyemiyor diyorlar.

- "Benim ayağım aksak değil." diye, deve gibi kükreyip, ayağını, turna gibi uzatıp tepinerek göstermiş.

- Fakat, ileri geri, iki üç adım atsan, ben o zaman sana inanırım.

Çekirge yuvasından ileri üç adım attığında, tilki çekirgeyi aniden tutmuş. Azı dişiyle ısırarak, kuyruğunu kıstırıp, ağaçların ortasına doğru koşmuş.

Çekirge kurtulamayacağını anlayıp, bir çare aramış.

- Tilki sen kırın kızıl tilkisi misin, yoksa, ormanın aç gözlü tilkisi misin?

Tilki ses çıkarmamış.

- "Kırın tilkisi olsa, çekirgeyi ileri geri fırlatarak yer, ormanın aç gözlü tilkisi olsa, tuttuğu gibi yerdi." demiş çekirge.

Tilki düşünüp, kırın kızıl tilkisi olmak istemiş, çekirgeyi ileri geri fırlattığında, çekirge vızıldayıp, kopmuş taşın önüne doğru sıçramış.Tilki tutamamış, dişini gıcırdatmış.

Yassı taşın üstüne oturarak, çekirgenin çıkmasını beklemiş. Tilki dokuz gün oturmuş. Kızıl tüyü düzleşmiş, beklemekten umutsuzlanıp, yavaşça kalkarak, sarhoş insan gibi sendeleyip, "başını yeseydim." diye kızıp, ormana doğru gitmiş.

Dik yamacı parlayan, sayısız dağlarla çevrili, ak kıyılı, yuvarlak süt gölünün kıyısında ağaç dalında yuvası olan saksağanla sarp kayanın altında, siyah taşların arasında ter otuyla yaptığı kuru, ılık yuvalı çekirge zaferi zor kazandılar. İyiyi, kötüyü görmüşler, birbirlerini koruyup, çok iyi geçinip, iyi dostlar olup, huzura kavuşup, ondan sonra rahat yaşamışlar.

26. TÜLKÜ LE AYU

Bir katap tülkü kırdıñ bajında celip cürerde, ogo ayu tuştadı.

- Cakşı ba, örökön. Kandıy altaydı köstöp, neni amadap braadıgar? – dep, tülkü onoñ suradı. Ayu ogo mınayda ayttı:

- Kıştıñ altı ayı bojogonço uyuktagam, emdi deze cayıla cürüp semirerge, aş-kursak bedrep turum.

Tülkü onı ugala, eder nemezin tappay, korkıganına kaltıraja, tırkıraja berdi. Ce andıy da bolzo, ayudañ suradı:

- Slerde emegen, baldar bar ba ayla cañıskan la cürüger be?

- Men emegendü, üç balalu edim – dep, ayu ayttı. Tülkü baza la suradı:

- Sler, örökön, aş-kursak edip neni cip cadıgar?

Ayu ayttı:

- Biske sürekey cakşı kursak möştiñ kuzugı bolup turu. Onı cigeniste, sürekey semirip cadıs. Onoñ öskö cüzün-cüür añnıñ, maldıñ, körüktiñ le çıçkannıñ edi carap cat. Kerek deze çımalını da, baltırgandı da, kızılgattı da cigeniste, biske cakşı.

Tülkü onoñ tıñ korkıdı. Ol ayudañ suradı:

- Sler, örökön, mege tiybes bolboyıgar; bis ekü nacı bololı ba?

Ayu ayttı:

- Ce kem cok, nacı bolgoyıs.

Ce boyı deze tülküni ciir küündü.

Olor eki başka cüre berdiler.

Ayu cayıla cürüp, et-cuu, kuzuk cip, sürekey tıñ semirdi. Kış cedip kleederde, ol cadatan içegen bedrep cürele, tülkü nacızına tuştadı. Ayu suradı:

- Cakşı cürüñ be, nacım? Neni körüp, ugup cürüñ?

Tülkü körüp turar bolzo, ayu sürekey tıñ semirip kaltır. Emdi ol ogo tiybezin sezip, ayttı:

- Men sürekey cakşı cürüm. Neni de körbödim, neni de ukpadım. Sler, örökön, kandıy cürüger? Ce, nacım, bügün kojo konolı, emeş kuuçındajıp, ermektejip alarıs.

Ayu suradı:

- Kayda konorıs?

- Ol turgan kayanıñ üstüne barıp konolı – dep, tülkü ayttı. Ekü kayanıñ üs-

tüne çıktı.

- Ot salıp iyzees, ne bolor? – dep, tülkü ayudañ suradı.

- Ottı salza, kaytsın ol, cılu la bolgoy baza. Ce ottoñ ulam bisti añçılar körölö, öltürip salza, ne bolor? – dep, ayu ayttı.

- Mındıy karañuy tünde añçılar beyin ne kelzin – dep, tülkü ayttı.

Ot salala, ekü biyik taştıñ üstüne cadıp aldılar. Ot caan küyüp, calbıjıla eki nacını izidip, tükterine kamılıp turdı. Tülkü onı körölö, ayuga ayttı:

- Oy, örökön, sarı-torko tügiger küyüp braat, emeş arı cadaar.

Ayu baza la uyuktay bererde tülkü turala, ottı caanada salıp, ayu caar cuuktadıp turdı. Ayu arı-beri añdanıp, izüge çıdaşpay turarda, tülkü kıygırdı:

- Oy, örökön, otko küydeer! Emeş arı catsaar!

Ayu arı boloyın deyle, kaya taştañ ajıp, kardı-buurdı carıla berdi. Onı tülkü körölö, et-cuu tabıldı dep süündi, cuuzınañ toygonço cip, kanınañ toygonço içip alala, onoñ arı cüre berdi. Celip oturza, ogo ceti börü tuştadı. Olor tülküni kapsap tudup aldılar. Tülkü korkıganına aydar sözin tappay turdı. Bu açap cutpalar meni, bayla, bazar dep sananala, olorgo ayttı:

- Akır, börüler, cazap ermektejeekter. Kemniñ içineñ köp üstü et, cuu çıgar, kuzup körööktör.

Börüler tülküni üze tartıp ciir küündü boldılar. Ce boylorınıñ açabın körgüspeske, tülküniñ sözine cöpsiniştiler. Börüler kuskanda, olordıñ içeelerineñ cük le ook sööktör çıgat, tülkü kuskanda, cuulu, maylu çoñ etter çıgat. Börüler onıñ kuskuzın blaajıp-telejip cip iydiler, onoñ tülküdeñ suragılayt:

- Mındıy maydı-cuunı kaydañ cidiñ, türgen biske ayt.

Tülküniñ sagıjı carıy berdi, olordoñ ayrılarga türgendep ayttı:

- Ce sler may-cuu ciirge turgan bolzogor, onı kudaydañ suraar. Sler kuyrugaardı suuga salala, toştıñ üstüne cergeley oturıp, ceti kün ulızaar, ol tujunda kuday slerge may-cuu berer.

Börüler ukkança la bolbodı, barala, kuyruktarın suuga sugup, toştıñ üstüne cergeley oturala, ulıja berdiler. Tülkü deze, ölöñlö oronıp alala, olordı körüp cattı. Börüler tamaktarı tungança, ulışkılap turza, oostorına may-cuu kirbes boldı. Olor tülküdeñ suragılayt:

- Sen neniñ uçun ulıbay turuñ? Kuday biske kaçan may-cuu berer?

Tülkü aydat:

- Men neniñ uçun ulıytam, men toyu. Sler baza emeş ulızaar, may-cuu tüjer.

Boyı deze meñdey-şiñdey cüre berdi.

Ceti börü ceti künniñ turkunına cergeley oturıp ulıza da, eş neme cok boldı. Olor tülküge mekeletkenin cañı la oñdodılar. Ol mekeçi tañmanı boyın tudup ciir dep, börüler cöptöştiler. Onoñ örö turayın deze, kuyruktarı toşko caba toñup kaltır, barar argazı cok boltır, tartınar bolzo, kuyruktarı üzüle bergediy emtir.

Tülkü celip oturala, bir añçı kijige tuştap bardı. Añçı onı adarga turarda, tülkü ayttı:

- Kalak-kokıy, sler meni atpagar. Men slerge sürekey cakşı süme aydıp bereyin. Sler meniñ izimle kayra barzaar, toştıñ üstünde ceti börü oturar, olordoñ korkıbagar. Ol börüler slerdiñ koylorıgardı ciirge kelip cadarda, men olordı mekelep, kuyruktarın toşko caba toñdırıp salgam. Ol açaptardı barıp adıp alzaar, uluska da, boyıgarga da tuza bolor.

Añçı kelele körzö, çın da ceti börü toştıñ üstünde ulıjıp oturat. Olordı bastırazın añçı öltürip alala, terezineñ cakşı cılu ton edip aldı.

Tülkü anayıp aç köstü azululardı mekezile cogoltolo, boyı tirü artıp kalgan dep, ulus aydıjat.

TİLKİ İLE AYI

Bir defasında tilki kırın başına koşarak geldiğinde, ona bir ayı rastlamış.

- "Merhaba, efendim. Nereye gidiyorsun, niçin gidiyorsun?" diye tilki ona sormuş. Ayı ona şöyle demiş:

- Kışın altı ay boyunca uyudum, şimdiyse yaz boyu semirmek için yiyecek arıyorum.

Onu işiten tilki, ne yapacağını bilemeyip korkudan tir tir titremiş. Fakat, ayıya şöyle sormuş:

- Sizin eşiniz, çocuklarınız var mı, yoksa yalnız mı yaşıyorsunuz?

- "Benim eşim ve üç çocuğum var." demiş ayı. Tilki tekrar sormuş:

- Siz, efendim, yiyecek olarak ne yiyorsunuz?

Ayı şöyle demiş:

- Bizim için en iyi yiyecek çam fıstığıdır. Onu yersek çok fazla semiririz. Ondan başka türlü türlü hayvanın, malın, tarla sincabının ve sıçanın eti de hoşumuza gider, gerekirse karınca da, melek otu da, kırmızı frenk üzümü yemek de hoşumuza gider.

Tilki iyice korkarak ayıya şöyle sormuş:

- Siz, efendim, herhalde bana dokunmazsınız, biz dost olalım mı?

Ayı cevap vermiş:

- Olur, dost olalım.

Fakat bir taraftan da tilkiyi yemek istiyormuş.

O ikisi ayrı yönlere gitmişler.

Ayı yaz boyunca dolaşıp, et, yağ, çam fıstığı yiyip çok fazla semirmiş. Kış geldiğinde o, yatacak yer aramak için in ararken dostu tilkiye rastlamış. Ayı şöyle sormuş:

- Nasılsın dostum, ne görüp ne duydun?

Tilki bakmış ki, ayı çok fazla semirmiş. Şimdi artık ona dokunmayacağını sezip şöyle demiş:

- Çok iyi yaşadım. Bir şey görüp duymadım. Siz, efendim, nasıl yaşadınız? Eh, dostum, bugünü birlikte geçirelim, biraz konuşup sohbet ederiz.

Ayı şöyle sormuş:

- Nerede geceleyeceğiz?

- "Şuradaki kayanın üstüne gidip geceleyelim." demiş tilki. İkisi kayanın üstüne çıkmış.

- "Ateş yaksak nasıl olur?" diye tilki ayıya sormuş.

- "Ateş olsa iyi olur, biraz ısınırız. Fakat ateşten avcılar bizi görerek öldürürlerse ne olur?" demiş ayı.

- "Böyle karanlık bir gecede avcılar buraya niçin gelsin." demiş tilki.

Ateş yakarak iki büyük taşın üstüne yatmışlar. Ateş iyice yanıp sıcağıyla iki dostu ısıtıp, tüylerine yaklaşmış. Bunu gören tilki ayıya şöyle demiş:

- Oy, efendim, sarı ipek tüyünüz yanacak, biraz ileri yatın.

Ayı uyuduğunda tilki ateşi iyice harlayıp ayıya yaklaştırmış ve şöyle bağırmış:

- Oy, efendim, ateşte yanacaksınız! Biraz ilerde yatın!

Ayı ileriye gideyim derken, kayadan düşüp, karnı yarılmış. Onu gören tilki, et, yağ bulundu diye sevinmiş, yağından doyana kadar yiyip, kanından doyana kadar içerek oradan uzaklaşmış. Giderken ona yedi kurt rastlamış. Onlar tilkinin etrafını çevirmiş. Tilki korkusundan söyleyecek söz bulamamış. Bu aç gözlüler beni öldrürürler diye düşünerek onlara şöyle demiş:

- Durun hele kurtlar, dostça konuşalım. Kimin içinden çok yağlı et, yağ çıkar kusup görelim.

Kurtlar tilkiyi parçalayıp yemek istiyorlarmış. Fakat aç gözlülüklerini göstermemek için tilkinin söylediğini kabul etmişler. Kurtlar kustuğunda onların içinden zar zor küçük kemikler çıkmış, tilki kustuğunda yağlı, lop etler çıkmış. Kurtlar onun kusmuğuna saldırıp yemişler. Sonra tilkiye şöyle sormuşlar:

- Böyle yağı nerede yedin, çabuk bize söyle.

Tilki kendini toparlamış, onlardan ayrılmak için çabucak konuşmuş:

- Siz yağ yemek istiyorsanız, onu tanrıdan isteyin. Siz kuyruklarınızı suya sokarak, suyun üstüne oturup dizilin, yedi gün uluyun, tanrı o zaman size yağ verir.

Kurtlar bu sözleri işitir işitmez gidip, kuyruklarını suya sokarak, buzun üstüne sırasıyla oturup, ulumaya başlamışlar. Tilkiyse ota sarılarak onlara bakmış. Kurtlar nefesleri kesilene kadar ulumuş, ağızlarına yağ girmemiş. Onlar tilkiye şöyle sormuşlar:

- Sen niçin ulumuyorsun? Tanrı ne zaman bize yağ verecek?

Tilki şöyle demiş:

- Ben niçin uluyayım, ben tokum. Siz ulumaya devam edin, yağ düşer.

Kendiyse apar topar, aceleyle gitmiş.

Yedi kurt yedi gün boyunca dizilip ulusalar da hiç bir şey olmamış. Tilkinin onları kandırdığını yeni anlamışlar. O kurnaz mel'unu tutup yemeli demişler. Sonra kalkmak isteseler de kuyrukları buza yapışıp kalmış, kalkamamışlar, çekmek istediklerinde kuyrukları kopacak gibi olmuş.

Tilki giderken bir avcıya rastlamış. Avcı onu avlamak üzereyken tilki ona

şöyle demiş:

- Âh, âh, siz beni vurmayın. Ben size çok iyi bir şey söyleyeyim. Siz benim izimi takip edip geriye giderseniz, buzun üstünde yedi kurt görürsünüz, onlardan korkmayın. O kurtlar sizin koyunlarınızı yemeye gelirken ben onları kandırıp, kuyruklarını buzda dondurdum. Gidip o aç gözlüleri vurun, insanlara da, kendinize de faydası olur.

Avcı gelerek bakmış ki, gerçekten de yedi kurt buzun üstünde uluyup duruyor. Avcı onların hepsini öldürerek, postlarını güzel, sıcak palto yapmış.

Böylece, tilki aç gözlü kurtları kurnazlığıyla öldürterek kendisi diri kalmış diye söyler insanlar.

27. AYU LA TARAL

Bir tuşta küreñ tüktü, kürdek carındu Ayu la kara-boro taral sürekey eptü nacılar bolgon. Olordıñ baştap nacılaşkanı da cañıs tobogodoñ ulam baştalgan.

Bir katap küreñ ayu möştöñ kuzuk çıgıp alarga calkuurıp, möştiñ bajında kuzuk körgöndö, ajındıra la koltıgı çöyilip buttarınıñ baltırı sıstap turar bolup, cabıs cadıktardı araay altap, biyik cadıktardı kırlap bazıp cüreten. Tözi koo, bajı üç ayrı möşti koştoy ayu ödüp baradarda, töbözine bir tobogo kelip tüşti. Ce ayuga çımıl da kongonına bodolbodı. Ce ondıy da bolzo, ayu örö kördi.

- Men slerge bir tobogo tüjürip iydim. As ta bolzo meniñ kündüümdi amzagar – tobogozın sürüjip taral eñ cabıs budakka tüjele, ayudañ korkıgan boyınça, mekelenip ayttı.

- O-o, cayla! Alkış bolzın körkiyge sege. Kanattu kuştarda sendiy kündüzek kuşka men uçuraşkalagım. Sen kaçan da tapkança cür, men cigençe cüreyin, - Ayu eki butka turup çıgala, tüşken tobogonı oñ kolıla tudala, süüngenine çıdap bolboy, alkap turdı.

Ondıy maktı ukkan taral sürekey süündi. Ol möştiñ bajınañ tobogolordı köp tüjüreten bolgon.

Onı çıçkan da ciir, körük te ciir, kaa-caada ulus ta tereten, ce olordıñ birüzi de taralga alkış sös aytpagan. Onıñ ordına karın arbanıjıp turatan.

"Cakşı kuzuktı taldap ciyle, açap taral ölüzin biske artırgıstı" – dejeten.

Kökügen boyınça taral üç ayrı möştiñ tobogozın onçozın ayuga tüjürip berdi, ayunıñ süüngeni deze taraldañ artık boldı.

- Bis ekü bügüngi künneñ ala ölüp cerge çirigençe nacı bololı. Bistiñ ugıbıs kaçan da öörköşpös nacılar edibis dep baldarıbıstı üredeli. – Ayu kuzuktı çertip, erdineñ ak köbük ajıp, karıgan taralga kuuçındap turdı.

Bu künneñ ala ayu la taral nacılar bolgon. Olor öörköşpöy, sürekey uzak cürgilegen, boyı-boylorına tıñ ijener bolgılagan.

Bir katap tegerik akta barbak, caraş, caş möş turdı. Bajında tobogolor budaktardı eeltip algan turdı.

- Ce, bu möştiñ tobogolorın tüjüreyin, sen teer – dep, ayu ayttı.

- Ölöñi sürekey kalıñ cer emtir, men cañıskan teererge küçim cetpes bolor, men baldarımdı, törööndörimdi onçozın aydıp alayın ba? – dep, taral ayudañ suradı.

Ayu moynoşbodı, üzeeri süüne berdi.

- Aydıp al, aydıp al... – dedi.

Ayu möşkö çıktı, tınıjı ıraakta ugulıp turdı. Möştiñ kurgak budaktarı tızırayt, taral deze uzun, kurgak tıttıñ bajına çıgala, eki le katap kıygırarda, toozı cok taraldar cuulıjıp keldiler.

Ayu möştiñ tobogozın onçozın tüjürele, tözine tüjüp keler bolzo, bir de tobogo cok – onçızın nacı taralınıñ törööndöri birdeñ tiştenip, kalgançıları cışka kirip barattı. Boyınıñ nacızı karıgan taral eki tobogonı tiştenip, cañı la cerdeñ ködürilip cadarda, ayu möştiñ budagıla sogup kargadı:

- Tfu! Açap kulugurlar, cigeniñ cayga-kışka kuzuk ta bolzo, kalbakka cetpes kandu bol, ergekke cetpes ettü bol.

Ol künneñ ala ayu la taraldıñ belen nacılaşkanı oyto onoydo ok belen toktop kaldı.

Ce taral kuzuktı kança da kirezi cip cürze, kalbakça kanı cok, ergekçe edi cok bolup kaldı.

AYI İLE SERVİ KUŞU

Bir vakitler kahverengi tüylü, geniş omuzlu ayıyla boz servi kuşu iyi dostlarmış. Onların dostluğu bir çam kozalağı yüzünden başlamış.

Bir defasında kahverengi ayı çam ağacına çıkmaya üşenip, çam ağacının başındaki fıstıklara bakıp, omuzlarını kaldırıp, ayakları sızlayıp, alçaktaki ağaçların üzerine basıp, yükseklerinse etrafında dolaşmış. Ayı dibi ak, başı üç dallı çam ağacının etrafında dolaşırken başına bir kozalak düşmüş. Öyle olunca ayı yukarı doğru bakmış.

- "Ben size bir kozalak düşürdüm, az da olsa benim ikramımın tadına bakın." diyen servi kuşu kozalağın peşinden alttaki dallara inerek, ayının gönlünü almaya çalışmış.

- "Oo, zavallı! Sana alkış olsun. Kanatlı kuşlar içinde senin gibi saygılı birine rastladım. Sen biraz daha (kozalak) bak, ben dolaşayım." Ayı iki ayağının üstüne durarak, düşen kozalağı sağ eliyle alıp, sevincinden alkış tutmuş.

Böyle bir övgüyü alan servi kuşu çok sevinmiş. O, kozalakları çok düşürürmüş.

Onu sıçanlar, tarla fareleri yer, bazen de insanlar toplarmış, fakat onların hiçbiri teşekkür etmezmiş. Onun yerine şöyle öfkelenirlermiş.

- "Kozalağın iyisini aç gözlü servi kuşu yiyerek, içi geçmişini bize bırakıyor." derlermiş.

Cesaretlenen servi kuşu üç dallı çam ağacının kozalaklarının hepsini düşürmüş, ayı servi kuşundan daha çok sevinmiş.

- Biz ikimiz bu günden itibaren ölüp, toprakta çürüyene kadar dost olduk. Bizden gelen neslin hiçbir zaman kavga etmeyen dostlar olmasını yavrularımıza öğretelim." Ayı kozalağı çitleyip, dudaklarından ak köpük çıkarak ihtiyar servi kuşuna bunları söylemiş.

O günden itibaren Ayı ile servi kuşu dost olmuşlar. Onlar kavga etmeyip, uzun zaman dost olarak yaşamışlar, birbirlerine çok güvenmişler.

Ayı tembelliği bırakıp çam ağacından kozalak düşürür olmuş.

Bir defasında yuvarlak ak otlakta geniş dallı, güzel genç bir çam ağacı duruyormuş. Başındaki kozalaklardan dalları sarkıyormuş.

- "Bu çam ağacının kozalaklarını düşüreyim, sen de topla." demiş ayı.

- "Otu çok sık ve kalın yermiş, benim tek başıma toplamam çok zor olur, yavrularımı, akrabalarımın hepsini çağırayım mı?" diye servi kuşu ayıya sormuş.

Ayı itiraz etmediği gibi, çok da sevinmiş.

- "Çağır, çağır..." demiş.

Ayı çam ağacına çıkmış, soluması uzaklardan duyulmuş. Çam ağacının kuru dalları çıtırdamış, servi kuşuysa uzun, kuru melez ağacının başına çıkarak, iki defa bağırmış, sayısız servi kuşları gelip toplanmışlar.

Ayı çam ağacındaki kozalakların hepsini düşürerek, ağacın dibine geldiğinde bakmış ki, bir tek kozalak yok. Hepsini servi kuşunun akrabaları alarak ormana gitmişler. Dostu ihtiyar servi kuşu iki kozalağı dişleyip yerden almak üzereyken, ayı çam ağacının dalına vurarak beddua etmiş:

- Tuu! Aç gözlü alçaklar, yaz, kış yediğiniz çam fıstığı da olsa, kanınız kaşığı doldurmayacak kadar az olsun, etiniz bir parmağınkinden az olsun.

O günden beri ayıyla servi kuşunun dostluğu bitmiş.

Servi kuşu ne kadar çok çam fıstığı yemiş olursa olsun, kanı kaşık dolusu, eti parmak kadar kalmış

28. KOYONDOR

Bir katap koyondor cuulıjıp alıp, cuun etken. Cuundı kargan koyon açkan.

- Ce, nökörlör, cer üstünde bisti le tutpas, çibes, bisti le korkıtpas neme cok. Bastıra tınar-tındulardañ çoçıp, korkıp cüredis, ce bisteñ korkıır bir de tındu neme cok. Men karıgança neni körbögöm, neni ukpagam, kandıy kıyındu cadındı catpagam! Azulu añdar bisti tudup ciir, añçılar bisti öltürer, kerek deze tırmaktu kuştar da bistiñ caraş calbak belisti sıy teber boldı. Öştülerdeñ cajınıp, öñis te kubultsabıs, neme le bolboyt. Kış kelgen de, agara da berzebis, cay kelgende, bororo do berzebis, bisti olor tüñey le öltürip cat. Mındıy şıralu cürümdi cürgençe, onçobıs barıp, caan kölgö tüjüp ölööktör – dep, kargan koyon karıksanıp ayttı.

Kança tümen koyondor sananıp turar bolzo, koyonnıñ aytkanı çınga kelijet. Olor mınañ da arı cürze, tüñey le azulu añdardıñ kursagı bolup kalar.

Bastıra koyondor: "Caan kölgö tüjüp ölörgö bis cöp" – deştiler. Onoñ cuulıjıp alıp, kölgö keldiler.

Bu öydö köldiñ caradında bir baka amırap catkan emtir. Ol koyondordıñ tabıjın ugala, çoçıgan boyınça köl tömön kalıp iydi.

Koyondor onı körölö, süünije berdiler.

- Bisteñ de korkıytan tındular cer üstünde bar turbay. Kölgöö tüjeteni toktozın – deştiler.

Onoñ arı koyondor tuş-başka barıp, cer üstüne tarkay bergen.

TAVŞANLAR

Bir defasında tavşanlar bir araya gelip toplantı yapmışlar. Toplantıyı ihtiyar tavşan açmış.

- "Evet, arkadaşlar, yeryüzünde bizi yakalamayan, yemeyen, bizi korkutmayan hiçbir şey yok. Bütün canlılardan ürküp, korkuyoruz, fakat bizden korkan hiç bir canlı yok. Ben ihtiyarlayana kadar böyle bir şeyi ne gördüm, ne de duydum, eziyet içinde yaşadım! Keskin dişli hayvanlar bizi tutup yer, avcılar bizi öldürür, tırnaklı kuşlar bile bizim güzel belimizi teper. Düşmanlarımızdan saklanıp, rengimizi de değiştirsek bir şey değişmiyor. Kış geldiğinde ağarsak, yaz geldiğinde bozarsak da bir şey değişmez, bizi öldürürler. Böyle eziyetli bir hayatı yaşayana kadar gidip hepimiz kendimizi göle atalım." diye ihtiyar tavşan kederle konuşmuş.

Sayısız tavşanlar ihtiyar tavşanın söylediklerinin gerçek olduğunu düşünmüşler. Nasılsa onlar yaşasalar da bir gün sivri dişli hayvanların yiyeceği olacaklar.

Bütün tavşanlar: "Büyük göle atlayıp ölmeyi kabul ediyoruz." demişler. Son-

ra toplanıp göle gelmişler.

O zaman gölde bir kurbağa yatıp dinleniyormuş. O tavşanların sesini duyunca, ürkerek göle atlamış.

Onu gören tavşanlar sevinmişler.

- "Yeryüzünde bizden korkan canlılar da varmış. Durun göle atlamayın." demişler.

O günden beri tavşanlar değişik yerlere gidip, yeryüzüne dağılmışlar.

29. AGAS LA KOYON

Mınañ ozo bir katap agas cıraanıñ aldına kirip alala, çıçkan ketep, köñkörö cattı. Kenetiyin onıñ üstine temir tayga cemirilip kelgendiy boldı. Agas kolı-budıla nedeñ de tudunar argazı çıga berdi, korkıganına aldınañ cer de cılıp baratkandıy boldı. Ak-carıktı tappay kalala, bajın araydañ la kayra burala, bir tüktü kırdı tiştedi.

- A-a-a!.. – sañ başka kıygı, ıy, ontu-sıgıt uguldı, temir tayga kenetiyin üstineñ togolono bergen nemediy boldı.

- Şırkalatkan koyondı agas cañıs la körüp iydi. Kiyin budın tort lo söögine cetire tiştep koytır, kan deze ak kardı kızarta çokurlap iytir. Koyon ıylap-sıktap ayttı:

- Seniñ bu kılıgıñdı kaçan da taştabazım, agas! Men seniñ üstiñe bolgoboy cıgıldım.

- Oy, akam, koyon, men de tişteerge sananbadım! – agas karuuzına ayttı.

- A-a, a-a,a... Oşkoş lo taştabazım! – Koyon bir budın süürtegençe, üç budıla tartınıp, cış caar bardı.

Ol boyınça bir ay ötpöy turup, agaska agaştar ortozınañ biçik keldi: "turguza la meniñ ayılıma cargıga kelzin. Mındagı agaştarda cürgen añdardıñ cayzañı men, Kara-Küreñ ayu!"

Ondıy cakarunı algan boyınça, agastıñ bolçok cüregi bort etti, bogono söögi bojoy berdi. Bastıra boyı tırlajıp cadıp, cayzañnıñ caan ayılına kelip kirdi. Ondo deze buttıñ bajınañ ala, köstiñ aldına cetire tañışkaktap salgan koyon ayıl eezile koştoy oturı. Ayu kara kabagın ködürele, kızıl-sarı közile agastı acıktap kördi.

- Sen korkubay kanayıp tiştep turıñ?

Agas tort lo til cok, cañıs la erdi kıymıktayt. Cüregi köksine badışpay bardı.

- Men... men... añdagam – cük le araydañ şımırandı.

- Neni añdagañ?

- Men cemzep cürgen çıçkan tudarga sanangam, uyuktap catkan kuştar bedrep cürgem.

- Ce çıçkan, kuşkaştar seniñ kursagıñ bolup turganı çın la, - ayu cöpsinip ayttı. – Koyondı ne kerek tiştegeñ?

- Ol meniñ üstime, kiyin canımnañ kelele, baskan. Men onıñ çırayınañ tanıbadım. Koyonnıñ bajı kışkıda tort lo kar oşkoş, apagaş.

- Mınızı baza çın, - ayu onoydo aydala, tumçugın tabajıla uujandı, koyon caar körölö, suradı: - Sen agastıñ sırtına ne kerek baskañ?

- Men onıñ sırtın karga caba tanıbagam – koyon araay ayttı. – Onıñ sırtı kışkıda kardañ da apagaş.

Ce bu baza da çın boldı.

Cültek ayu uzak unçukpay oturdı. Olordıñ aldında kurgak odın caan calbıştanıp, çıdırap küyüp cattı. Üç buttu temir oçokto, altı kulaktu küler kazanda üstü-cuulu et kaynadıp salgan turdı. Ol boyınıñ bu süügen kazanın kaçan da cunbaytan. Ol kirle kojo ırıs cunula berbezin dep korkıytan. Küler kazannıñ tıştındagı köözi cüs kattañ ajıra bolgon. Oygor ayu bir emeş sananıp oturala, kazannıñ köözin tabajıla uuştap alala, koyonnıñ kulagın karartıp iydi:

- Emdi sen, agas, koyondı cüzineñ kaçan da bolzo tanıp cüreriñ.

- Tabajın baza katap köölöp alala, agastıñ kuyrugın karartıp iydi:

- Emdi sen, koyon, bu kiçüniñ sırtın kara kuyrugınañ körüp, kaçan da bolzo tanıırıñ.

Ol lo boyınça koyonnıñ kulaktarınıñ bajı la agastıñ kuyrugınıñ bajı karalu bolup artıp kalgan.

KAKIM İLE TAVŞAN

Bir defasında kakım çalının altına saklanıp yüzüstü yatarak, sıçan gözetlemiş. Aniden onun üstüne demir dağ yıkılır gibi olmuş. Kakım elleri ve ayaklarıyla bir yere tutunamamış, korkusundan altındaki yer de kayar gibi olmuş. Gökyüzünü göremeyip, başını yavaşça çevirerek, bir tüylü dağı dişlemiş.

- Aaa! Bambaşka bir bağırtı, ağlama, inleme duyulmuş, demir dağ aniden üstünden yuvarlanır gibi olmuş.

Kakım yaralanan tavşana bir kez bakmış. Arka ayakları kemiğine kadar ısırılmışmış, kansa karın üstünde benek benek durup, ak karı kırmızıya boyamış. Tavşan ağlayıp, inleyerek şöyle demiş:

- Senin bu yaptığını hiçbir zaman affetmeyeceğim, kakım! Ben senin üstüne istemeden yıkıldım.

- "Oy, ağam, tavşan, ben de seni istemeyerek ısırdım!" Kakım cevabını böyle vermiş.

- "Aa, aaa... öyle olsa da affetmem!" Tavşan bir ayağını sürterek, üç ayağını çekip, çalılıklara gitmiş.

Böylece bir ay geçmeden, ormandaki kakıma bir mektup gelmiş: "Acele benim evime mahkemeye gel. Ben buradaki ormanda yaşayan hayvanların cayzanı; ayı Kara-Küreñ!"

Bu emri alan kakımın yuvarlak yüreği çarpmış, kısa kemikleri erimiş. Bütün vücudu titreyerek cayzanın büyük evine gelmiş. Oradaysa ayağından başına kadar sargılar içinde olan tavşan ev sahibiyle birlikte oturuyormuş. Ayı kara kaşını kaldırarak, kızıl, sarı gözüyle kakımı süzmüş.

- Sen korkmadan nasıl ısırdın?

Kakımın sanki dili yokmuş, yalnızca dudakları kımıldıyormuş. Yüreği göğsüne sığmamış.

- "Ben...ben... avlanıyordum." diye zorla, yavaşça konuşmuş.

- Ne avlıyordun?

- Ben yemlenen sıçan tutarım diye düşünüyordum, yatıp uyuyan kuş arıyordum.

- Evet sıçan ve kuşların senin yiyeceğin olduğu doğru." diye ayı onu onaylamış. "Peki tavşanı niye ısırdın?"

- O arkamdan gelerek benim üstüme bastı. Ben onu tanımadım. Tavşanın başı kışın tam kar gibi, bembeyaz.

- "Bu da doğru ya." Ayı böyle diyerek, pençesiyle burnunu ovalamış, tavşana bakarak sormuş: "Sen kakımın sırtına niye bastın?"

- Ben onun sırtını karda tanıyamadım." diye tavşan yavaşça konuşmuş. "Onun sırtı kışın kardan da beyaz."

Bu da doğruydu.

Hantal ayı uzun süre konuşmadan oturmuş. Onların önündeki kuru odun büyük alevler çıkarıp, çıtırdayarak yanıyormuş. Üç ayaklı demir ocakta, altı kulplu bronz kazanda yağlı et kaynıyormuş. O, bu çok sevdiği kazanını hiçbir zaman yıkamazmış. O, kirle birlikte mutluluk da yıkanıp gider diye korkuyormuş. Bronz kazanın üstündeki is yüz kattan fazlaymış. Akıllı ayı biraz durup düşünerek, kazanın isini pençesiyle avuçlayıp alarak, tavşanın kulağına sürüp siyahlaştırmış:

- Şimdi sen, kakım, tavşanı yüzünden her zaman tanırsın.

Pençesini tekrar ise bulayarak, kakımın kuyruğunu siyahlaştırmış.:

- Şimdi sen, tavşan, bu küçüğün sırtını kara kuyruğundan görünce her zaman tanırsın.

Böylece tavşanın kulaklarının başıyla kakımın kuyruğunun başı karalı olup kalmış.

30. BÖKÖNÖK

Altıgı oroondo erlik-abı bökönökti cayayla, " cer üstündegi tınar-tındu nemelerdiñ kanın soorıp, kandıy tındunıñ kanı eñ amtandu bolgonın körüp kel " – dep cakardı.

Bökönök cer üstine çıgala bastıra tınar tındunıñ kanın soorın kördi. Eñ uçında kijiniñ kanın sooror dep sanandı. Kanın soorıp oturarda kiji bökönökti tudup aldı:

- Sen neniñ uçun meniñ kanımdı soordıñ, şilemir ? – dep, ol bökönökti suradı.

- Meni altıgı oroondogı, erlik-abı bastıra tındulardıñ kanınıñ amtanın amzap körölö, kel degen – dep, bökönök aktandı.

- Kandıy tındunıñ kanı amtandu emtir ? – dep, kiji suradı.

- Eñ le amtandu kan kijiniñ kanı emtir – dep, bökönök aydat.

Aydarda, kiji bökönöktiñ tilin üze tartala bojodıp iydi. Bökönök ıylay-ıylay kıñılap-kıñılap, altıgı oroongo cedip kelerde, erlik-abı onoñ suradı:

- Ce, Bökönök aylu-kündü altayda kandıy tındunıñ kanı eñ amtandu emtir?

Bökönök nenide aydıp bolboy, cañısla kıñılap turat. Tili cok to, baza neni aytsın.

Onon lo beri bökönök tili cok artıp kalgan.

SİVRİSİNEK

Yer altındaki erlik-abı sivrisineği yaratarak, "Yeryüzündeki bütün canlıların kanını emip, hangisinin kanının en lezzetli olduğunu öğrenip gel." diye emretmiş.

Sivrisinek yeryüzüne çıkarak bütün canlıların kanını emmiş. En son olarak da insanın kanını emeyim diye düşünmüş. İnsanın kanını emerken insan, sivrisineği tutup almış:

- "Sen niçin benim kanımı emiyorsun, mel'un?" diye sivrisineğe sormuş.

- "Bana yer altındaki erlik-abı bütün canlıların kanının tadına bakıp gel, dedi." diye sivrisinek suçu üzerinden atmaya çalışmış.

- "Hangi canlının kanı daha lezzetliymiş?" diye insan sormuş.

- "En lezzetli kan insan kanıymış." diye sivrisinek cevap vermiş.

O böyle söyleyince insan sivrisineğin dilini çekip koparmış. Sivrisinek ağlaya ağlaya, inleye inleye, yer altına geldiğinde, erlik-abı ona sormuş:

- Evet, sivrisinek aylı, güneşli Altay'da hangi canlının kanı en lezzetliymiş?

Sivrisinek hiçbir şey söyleyemeyip yalnızca inlemiş. Dili yok ki, ne söylesin.

O günden beri sivrisinek dilsiz kalmış.

31. İYNEK LE AÑ

Mınañ ozo, Altayda ecelü-sıyındu bolup iynekle añ curtaptır. İynek koldu, kursagın kazıp tabar boltır, añ deze kursagın tumçugıla türtüp tabatan boltır.

Bir katap añ ayttır:

- İynek, meniñ ayrı tuygaktarımnıñ ortozında cuu bar. Men sege cuulı tuygaktarım bereyin, sen deze mege koldorıñ ber.

İynek cuuga bolup koldorın añga berip iytir.

Añ cakşı koldı-buttu bolup, kursagın cetkilinçe taap cürer boldı, iynek deze tumçugıla kar türtüp, tumçugı toñup, kursakka cedinbes boldı.

Anayıp cürele iynek añnañ suraptır:

- Añ, sen meni tögündep saltırıñ. Seniñ bergen cuuñnañ mege boluş ta bolboy turu, kursakta bolboy turu. Koldorımdı oyto ber, cuuñ oyto al.

Añ cöbin berbeste, iynek açınala, añdı cargıga bertir.

Cargıçı bu kerekti cazap körölö, iynekke ayttı:

-Sen bir bolçok cuuga bolup koldoruñdı añga boyıñ bertiriñ ine. Emdi anın uçun albatı ortozına cürüp azıranatan turuñ, añ deze tayga-taşka cürüp azıranatan turu.

Onı ugala, iynek tıñ açınala, añga ayttı:

- Sındı sındap ta cürzeñ, sırlu ok sırtıñda bolzın.

Añ karuuzın mınayda bertir:

-Aymañdap celip te cürzeñ, aymal mandayıñda bolzın. Onoñ lo beri añ taygada cürer boldı, iynek deze albatı ortozında cürer boldı.

İNEK İLE GEYİK

Önceleri Altay'da inekle geyik abla kardeş olarak yaşıyormuş. İnek, yiyeceğini elleriyle bulur, geyikse burnuyla dürterek bulurmuş.

- Bir defasında geyik şöyle demiş:

- İnek, benim ayrık toynaklarımın arasında yağ var. Ben sana yağlı toynaklarımı vereyim, sen de bana ellerini ver.

İnek yağa aldanıp kollarını geyiğe vermiş.

Geyik kollu, ayaklı olup, yeterince yiyecek bulur olmuş, inekse burnuyla kar karıştırmaktan burnu donmuş. Yiyecek bulamaz olmuş.

Onlar böyle yaşarken inek geyiğe demiş ki:

- Geyik, sen beni kandırdın. Senin verdiğin yağın bana yardımı yok, yiyecek bulmama da faydası yok. Ön ayaklarımı verip, yağını geri al.

Geyik bu teklifi kabul etmeyince, inek öfkelenerek, geyiği yargıya vermiş.

Yargıç durumu inceleyip, ineğe şöyle demiş:

- Sen bir avuç yağ için ön ayaklarını ineğe verdin ha. Onun için şimdi insanların içinde yaşayıp, yiyeceğini öyle bulacaksın, geyikse dağda, taşta dolaşıp yiyecek arayacak.

Bunu işiten inek iyice öfkelenerek geyiğe şöyle demiş:

- Dağ gövdelerinde yaşasan da, sırtından ok eksik olmasın.

Geyik cevabını şöyle vermiş:

-Aklın olsa da, akılsız dolaş.

Ondan beri geyik dağda, ormanda, inekse insanların içinde yaşamış.

32. CAAN (MAMONT) DEP AÑNIÑ ÖLGÖNİ

Köp çaktar mınañ ozo cerdiñ üstinde çayık çıkkan emtir. Ol tujunda kiji korkuştu caan sal etken. Cerdiñ üstindegi bastıra tındulardı bir ejerdeñ alıp, salına oturguzıp alala, talayla kaykaladıp cürgen. Ol onoydo bastıra tındulardı ölümneñ argadagan. Ce ol añdardıñ eñ caan kaanı caan degen añ salga oturbagan, moynop aytkan:

-Men sen coktoñ do boyım çıdajıp cürerim. Men bastıra andardıñ kaanı.

Ol törtön künge talayla ejinip cürgen, onoñ çıdaşpay, talaydöön çöñö bergen.

CAAN (MAMUT) ADLI HAYVANIN ÖLÜMÜ

Bundan uzun çağlar önce yeryüzünde sel felâketi olmuş. O zaman insan çok büyük bir sal yapmış. Yeryüzündeki bütün hayvanlardan bir çift alıp, salına bindirerek salını suyun üstünde yüzdürmüş. Böylece, bütün canlıları ölümden kurtarmış. Fakat hayvanların en büyüğü ve onların kağanı olan mamut o sala binmeyip, insana inatla şöyle demiş:

- Ben senin yardımın olmadan da kendim sele karşı koyabilirim. Ben ki bütün hayvanların kağanıyım.

O kırk gün sele direnmiş, fakat sonunda dayanamayıp, denizin dibine batmış.

33. TARAL

Azıygı öylördö bastıra añ-kuştar kijiniñ tilin bileten boltır. Ol tujunda kiji Altay cerinde ne bolup turganın, aş-kursak kandıy bütkenin bilip alarga sanantır. Ol onoor kandıy bir kuştı iyer dep şüündi. Kiji boluşçıların aldırtala, ayttı:

- Mege taral dep kuştı türgen ekeliger.

Boluşçıları ukkan la boyunça taraldı citkezineñ tudup, kijige ekelip berdiler. Kiji kiçinek taraldı acıktap körölö, ogo mınayda ayttı:

- Eki kanadıñ bek oşkoş, Altay üstin ebirip kel, aş-kursak kandıy bütkenin tökpöy-çaçpay oyto mege cetirip kel-dep, onoydo taraldı iye bergen.

Taral bastıra Altaydıñ toluktarın üze ebire uçtı, aş-kursaktıñ bütkenin kaykap kördi: Agıp catkan bastıra suuçaktar sütle sürtüliptir, bastıra biyik tuular ciilekle bürkeliptir. Cajıl bürlü möştöri kuzuktıñ uurına çıdaşpay, cerge cetire eelip kalgan turdılar. Taral alañ kaykap turala, "Akır, bu mınañ toyo ajanıp alza kaydar " – dep sananala, içi tastaygançala ajanıp aldı. Onoñ amıranıp cadala, " bu bastıra aş-kursak meniñ bolzo kaydar. Men kijige onçozın tökpöy-çaçpay aydıp barzam, ol bu aş-kursaktı üze aparar. Cok, men ogo çının aytpazım " – dep sananala örö turup, kijiniñ cerin köstöp iydi. Ol kijige kelele, mınayda ayttı:

- Kalak-kokıy, bisti cañıs, bastıra Altaydı ebire uçtım. Eki kanadım boş arıdı. Aş-kursaktıñ bütkeni, koomoy emtir. Boyım cükle tındı, aray toroloboy oyto cettim, - dep aydala taralcıp örgöödöñ çıktı. Onı ukkan kijiniñ cüregi sooy berdi. Emeş sananıp otırala, çala taralga bütpey boluşçılarıñ kıçırala, olorgo ayttı:

- Barıp, bazıp, cürer tındulardıñ caanın, ayunı beri kapşay ekeliger.

Boluşçıları ukkança la bolbodı, ayunı citkelep, örgögö kiydirip keldiler. Kiji ayuga ayttı:

- Bököñ seniñ korkuştu oşkoş. Altayımdı ebirip kel. Aş-kursaktıñ bütkeni kandıy boltır, barıp körüp kel – dep cakarala, ayunı bojodıp iydi. Ayu Altaydı üç aylandı, aş-kursaktıñ bütkenin kaykap kördi. Boyı ol kursaktan bir de kiçinek amzabay, cañısla süttü suudañ içip alala, oyto cürüp iydi cedip kelerde, kiji onoñ suradı:

- Ce aş-kursak kandıy büdüptir?

Ayu arıganına eki budı tırlajıp, emeşteñ tukturılıp kijige ayttı:

- Kalak-kokıy, bistiñ caanıs, Altay üstin üç ebirdim, aş-kursaktıñ bütkenin kaykap kördim. Ol kursaktañ amzabadım da, slerge kapşaygan oyto cettim – dedi.

Onı ugala kiji ayuga ayttı:

- Emdi oyto Altayıña canaber, alama-şikir kursaktañ cajıl cayda toyo cip

alala sook kış kelze, cılu uyana kirip amırap cat – dep alkayla, ayunı Altay caar bojodıp iydi. Onın kiyininde taraldı aldırtala ogo mınayda ayttı.

- Emdi oyto Altayına canaber. Aş-kursagın kaçanda cetpes bolzın. Eki cañıs kabırgaların kırlayıp cürzin – dep kargayla, baza bojodıp iydi.

Onoñ lo beyin ayu cajıl cayda toyo aş-kursaktañ cip alala sook kış kelgende cılu uyazına kirele uyuktap, amırap cadat. Tögünçi taral anañ-mınañ kursak bedrep, toyınıp bolboy, eki-cañıs kabırgaları karbayıjıp kalgan, arkala boyı möştöñ möşkö uçup cüret.

SERVİ KUŞU

Geçmiş zamanlarda bütün hayvanlar insan dilini biliyormuş. O zamanlardan birinde insan, Altay'da ne olup bittiğini, tabiattaki yiyecek durumunu merak etmiş. O (bu durumu öğrenmek için) tabiata hangi kuşu göndermeli diye düşünmüş. Yardımcılarını çağırarak şöyle demiş:

- Bana çabuk servi kuşunu getirin.

Yardımcıları bu emri duyar duymaz hemen servi kuşunu ensesinden tutup insana getirmişler. İnsan küçük servi kuşuna bakarak şöyle demiş:

- "İki kanadın sağlam görünüyor, Altay'ın üstünü dolaşıp gel, yiyecek nasıl yetişmiş, gelip bana eksiksiz söyle." diyerek, servi kuşunu göndermiş.

Servi kuşu Altay'ın üstünde köşe bucak uçup, yetişen yiyeceği görüp şaşırmış. Akarsular süt dolu akıyormuş, yüksek dağlar çilekle doluymuş. Yeşil çam ağaçları fıstıklı kozalakların ağırlıklarına dayanamayıp, yere kadar eğilmişlermiş. Servi kuşu şaşırıp kalmış: "Ben burada doyana kadar yiyeyim." diye, düşünerek karnı şişene kadar yemiş. Biraz da dinlendikten sonra "Bu yiyeceklerin tamamı benim olsa ne olur. Ben insana her şeyi söylemeyeyim, yoksa o bu yiyeceklerin hepsini alır. Hayır ben ona gerçeği söylemeyeyim." diye düşünüp, kalkıp insanın yerine doğru uçmuş. O insana gelerek şöyle demiş:

- "Âh, bizim Altay'ımızı tamamıyla uçup gördüm. İki kanadım ağrıdı. Yiyeceklerin durumu kötüymüş. Çok yoruldum, buraya zor belâ ulaştım." diyerek kanatlanıp saraydan çıkmış. Onu işiten insan hayal kırıklığına uğramış. Oturup biraz düşündükten sonra, servi kuşuna inanmayıp, yardımcılarını çağırarak şöyle demiş:

- Gidip çabucak canlıların en büyüğü olan ayıyı getirin.

Yardımcıları bu emri duyar duymaz hemen ayıyı ensesinden tutup saraya getirmişler. İnsan ayıya:

- "Sen çok güçlü görünüyorsun. Altay'ı dolaşıp gel. Yiyeceklerin durumu nasılmış, bakıp dön." diye emrederek, ayıyı göndermiş. Ayı Altay'ı üç defa dolaşmış, yiyeceğin durumunu görüp şaşırmış. Kendisi bu yiyeceklerden hiç bir şey yememiş, tadına bile bakmamış, yalnızca sütlü sudan biraz içerek geri döndüğünde, insan ona sormuş:

- Evet, yiyeceğin durumu nasıl?

Ayı yorgunluğundan iki ayağı titreyip, biraz da kekeleyerek insana şunları söylemiş:

- "Âh, bizim büyüğümüz, Altay'ın üstünü üç defa dolaştım, yiyeceğin duru-

muna şaşırdım. O yiyeceğin tadına bile bakmadan, hemen geri size geldim." demiş.

Onu işiten insan ayıya şöyle demiş:

- "Şimdi tekrar Altay'ına dön. Yeşil yazda meyve yemiş yiyecekten doyana kadar ye, soğuk kışta yuvana girip dinlen." diye dua ederek, ayıyı Altay'a salmış. Ondan sonra servi kuşunu çağırarak ona da şunları söylemiş:

- "Şimdi Altay'ına geri dön. Yiyeceğin hiçbir zaman yetmez olsun. Kaburgalarının derisi soyulsun." diye beddua ederek göndermiş.

O günden beri ayı, yeşil yaz mevsiminde yiyeceklerden doyana kadar yiyip, soğuk kış geldiğinde ise sıcak yuvasına girip uyuyup dinlenmiş. Yalancı servi kuşu her zaman yiyecek aramış, hiçbir zaman doymamış, zayıflıktan kaburgaları görünür olmuş, ormanda ağaçtan ağaca uçup yaşamış.

34. SIGIN LA BALBAK BAŞ

Cerdiñ üstinde tınar-tındu büderde, Üç-Kurbus dep neme boltır. Ol bir kün bastıra añ-kuştı bayramga cuuzın dep car etti. Bastıra tınar-tındular cuuldı, cañıs la balbak baştu balık kelbedi.

Bayramdap, cırgap alala, sıgın arka-tuuzı caar canıp turarda. Ogo balbak baştu balık tuştay berdi. Ol sıgınnañ surayt:

- Ce bayram kandıy boldı?

Sıgın karuuzın beret.

- Bayram sürekey cakşı boldı. Kajıla tınduga kanayda cüreten cürüm berildi – dedi.

- Slerge kandıy cürüm berildi? – dep, balık surandı

- Mege altı ayrı müüs, arka cerde cadın, mees cerdeñ odor, tört kös, cakşı, cayım cürüm berildi – dep sıgın maktandı.

- Arga-sümeni kemge berdi? – dep, balbak baş sıgıñnañ bazala suradı.

- Arga-sümeni kijige berdi - dep, sıgın ayttı.

- Ee, çalda, arka cerde cadındu da bolzoñ, altı ayrı müstü de bolzoñ, mees cerde odorlu da bolzon tört köstü de bolzoñ, baştarıs cañıs kazanda kaynaytan emtir – dep, balbak baş bajın caykap aydat.

Onı ukan sıgın kaykap surayt:

- Neniñ uçun bajıs canıs kazanga kaynaytan?

Balbak baş karuuzın candırat:

- Sen arka cerde cadıñınnañ eñirde meeste odorıña barıp catsan, kiji seni adala, bajındı kaynadar. Tünde odorıña otop cürele, erten tura canıp oturzañ, seni kiji tozolo öltürer, bajıñdı kazanga kaynadar. Men deze kandıyda taştıñ aldına kirip, kandıyda carattıñ altına cajınzam, kiji şüün edip meni tudup alala, bajımdı baza ok kazanga kaynadar. Onoydo bis cañıs kazanda kaynaarıs. Bastıra süme kijige berilgende, ol bisteñ küçtü bolor.

Sıgın sananıp turza çındapta andıy emtir. Ol sanaarkap, ıylay berdi. Iylay-ıylay kelerde tört köstiñ eki közi soolıp kalgan. Emdi de sıgının eki közиniñ aldında soolgon eki köstiñ ordı artıp kalgan.

MARAL İLE TOMBUL BAŞLI BALIK

Yerin üstünde canlılar yaratıldığında, Üç-Kurbus adlı bir şey varmış. O günlerden bir gün bütün hayvanları bayrama toplansınlar diye ilân etmiş. Bütün canlılar

toplanmış yalnızca tombul başlı balık gelmemiş.

Maral bayrama katılıp, eğlenip, yaşadığı ormana doğru dönerken, ona tombul başlı balık rastlamış. O marala sormuş:

- Bayram nasıl oldu?

Maral cevap vermiş:

- Bayram çok güzel oldu. Her canlıya yaşayacağı hayat verildi, demiş.

- Size nasıl bir hayat verildi? diye tombul baş marala sormuş.

- Bana altı çatallı boynuz, ormanda hayat, meyilli yerden otlama, dört göz, hür bir yaşam verildi diye övünmüş.

- Akıl ve zekâ kime verildi? diye tombul baş marala sormuş.

- Akıl ve zekâ insana verildi, diye maral cevap vermiş.

- Ee, zavallı (maral) ormanda da yaşasan, altı çatallı boynuzlu da olsan, meyilli yerde de otlasan, dört gözlü de olsan, başlarımız bir kazanda kaynayacak diye tombul baş başını sallayarak konuşmuş.

Onu dinleyen maral şaşırarak sormuş:

- Niçin başlarımız bir kazanda kaynayacakmış?

Tombul baş cevap vermiş:

- Sen ormanda yaşayıp, akşam, meyilli yerde otlanırken, seni avlayıp, başını pişirir. Gece otlağında otlayıp, sabah döndüğünde, insan seni yine öldürür, başını kazanda kaynatır. Bense hangi taşın altına girip, hangi yara gizlensem, insan ağla beni tutup, başımı o kazanda kaynatır. Böylece biz bir kazanda kaynamış oluruz. Bütün akıl insana verildiği için o bizden güçlü olur.

- Maral düşünmüş ki, gerçekten de öyle. O kederlenip ağlamış. O kadar çok ağlamış ki, iki gözü erimiş. Şimdi maralın iki gözünün altında o eriyen iki gözün izi kalmış.

35. CÜS-SAGIŞ

Bir katap tülkü le turna tuştaşkan. Tülkü, bajın cabızadala, ayttı:

- Ee, baraksan turna, seniñ budıñ turganı la ekü turı ine!

Turna kaykagan boyınça, tömön kördi, çındap ta eki le çiçkeçek but emtir, tülküniñ deze bir, eki, üç, tört tabaş. Kaykagan turna oozın açıp iydi:

- Oy! – Tülkü kıygırıp iydi. – Oy, baraksan turna, sende bir de tiş cok turı ine. Mende deze odus altı tiş, cüs sagış, tört san, eki kulak, aydarı cok caraş kuyruk!

Turna boş tarına berdi. Açıngan boyınça, moyının örö çöyip iyele, ıraakta kiji keletkenin körölö, ayttı:

- Oy-bay, kündülü, tülkü, añçı kelip cat!

Onı ukkan tülkü kuyrugın ayra minele, borsuktıñ içegenine kire kondı. Turna onı eeçiy kirdi.

Añçı deze olor ekünin onoydo kılıngandarın körüp alala, içegendi kelip kaza berdi.

- Oy, tülkü, ulu tülkü, - Turna ıyladı, - añçı biske cuuktap keleet! Slerdiñ budıgar törtü, odus altı tiştü, sagıjar cüs, sler süme tapsagar, mınañ kanayda argalanarıbıs!

- Argazın boyıñ tap! Mende turganı la bejen sagış arttı.

Añçı deze tam la cuuktap keletti.

- ...O-o-o kuday, tülkü meniñ ijemçilü tülküm, slerdiñ buttarıgar törtü, sagıjar bejen, mınañ kanayda argalanarıbıs? – turna suradı,

- Argazın boyıñ tap. Meniñ sagıştarım cer başka bardı.

Añçı içegendi kazıp, olorgo cuuktap kelele, turnanıñ uzun budınañ tudup, çıgara tartıp keldi.

Turnanıñ kurkunı mıltırt edip kaltır. Közi tort lo toştıy soop kalgan, cüregi amır, sokpoyt. "Bayla, içegenge tumçalanıp kalgan bolor" – deyle, añçı turnanı tuura taştap iydi.

Baza emeş kazala, körüp turza: Tülküniñ barbak kuyrugı, torko çaçaktıy cayılıp, tırlañdap cattı.

Añçı tülküni kuyrugınañ tudala, çıgara tartıp, öltürip aldı, terezin caraştıra soyıp alala, arçımakka ekçey tudup salıp, "Ayılıma kelzem bıçkagın börükke kojorım, kuyrugın kamçınıñ sabına buulap alarım, sırtınañ deze altın öñdü caka çıgar. Akır, turnanı baza alıp alar oşkoş. İytterge kursak, bayla, bolboy" – dedi.

Añçı kayra burıldı, turnanı catkan cerineñ tappadı. Körör bolzo, turna teñeri tübine çıgıp kalgan, kerek deze ok-saadak ta cetpes emtir.

Eki kulaktu, tört buttu, odus altı tiştü, cüs sagıştu tülkü onoydo bazıldı.

Cañıs sagıştu turna deze kanayda sümelenip, tirü artarın bilele, adı-çuu çıkkan añçını da mekelep iydi.

YÜZ DÜŞÜNCE

Bir defasında tilkiyle turna karşılaşmış. Tilki başını eğerek şöyle demiş:

- Ee, zavallı turna, senin iki bacağın var ha!

Turna şaşırarak, aşağı doğru bakmış, gerçekten de iki ince bacağı varmış, tilkininse bir, iki, üç, dört pençesi. Turna şaşırıp ağzı açık kalmış.

- "Oy!" diye tilki bağırmış. "Vah, zavallı turna, senin bir tek dişin bile yok ha! Benimse otuz altı dişim, yüz ayrı aklım, dört bacağım, iki kulağım, tarifi imkânsız güzel kuyruğum var!"

Turna üzülüvermiş. Öfkelenerek, başını yukarı kaldırmış, uzaktan insanın geldiğini görerek, şöyle demiş:

- "Âh, vah, saygıdeğer tilki, avcı geliyor!"

Onu işiten tilki kuyruğunu kıstırarak, porsuğun yuvasına girmiş. Turna da peşinden girmiş.

Avcıysa bu ikisinin böyle yaptığını görerek, gelip yuvayı kazmış.

- "Âh tilki, ulu tilki" diye turna ağlayarak; "Avcı bize yaklaşıyor! Sizin dört ayağınız, otuz altı dişiniz, yüz ayrı aklınız var, bir çare bulsanız, buradan nasıl kurtuluruz!"

- "Kendi başının çaresine bak. Bende ancak elli akıl arttı."

Avcıysa iyice yaklaşmış.

- " Ooo tanrım, tilki, benim güvencim tilki, sizin dört ayağınız, elli düşünceniz var, buradan nasıl kurtuluruz?" diye turna sormuş.

- Çaresini kendin bul. Benim aklım başımdan gitti.

Avcı yuvayı kazıp, onlara iyice yaklaşıp, turnanın uzun ayağından tutup, çıkarıp çekmiş.

Turnanın kanat kemikleri çatırdamış. Gözü buz gibi soğumuş, yüreği hızla çarpmış. "Her hâlde, yuvada nefessiz kalmış olmalı." diyerek avcı turnayı fırlatıp atmış.

Biraz daha kazarak, görmüş ki: Tilkinin geniş kuyruğu, ipek saçak gibi yayılmış titriyor.

Avcı tilkiyi kuyruğundan tutarak, çıkarıp, öldürmüş, derisini güzelce soyarak almış. Sarıp heybeye sokarak; "Evime vardığımda ayak derisini börküme eklerim, kuyruğunu kamçımın sapına bağlarım, sırtından ise altın renkli yaka çıkar. Dur hele, turnayı da alayım. İtlere yiyecek olur." demiş.

Avcı geri dönmüş, turnayı bıraktığı yerde bulamamış. Bakmış ki; turna gökyüzüne çıkmış, artık ona ok da yetişmez.

İki kulaklı, dört ayaklı, otuz altı dişli, yüz akıllı tilki böylece ölmüş.

Tek aklı olan turnaysa bir çaresini bulup diri kalarak, adı ünlüye çıkan avcıyı da kandırmış.

36. CIL KEL

Bu kuuçında bolgon neme bastıra kuştar cılu talada cadar tuşta, sürekey ozodo bolgon. Ol tuşta Altayda cañıs la türgen suular surkuraşkan. Ol suulardıñ kojoñdorın tüştükte catkan kuştar ugup iygen. Altayda ondıy caraş kem kojoñdoyt, ondıy ündü kem bar, kandıy süünçi bolgon, onı barıp bilze kaydar dep, kuştar ortozında şüülte çıkkan.

Ce ondıy da bolzo, kaçan da bolbogon cerge baratanı ceñil neme emes. Mürküt boyınıñ şoñkorlorın, ükülerin baza küükterin tegin le cerge aybılap turgan. Ce onçozınañ la caltanbazı, tündük talaga bararga cöbin bergeni cajılak dep kuşkajak boldı.

- Beri uk! – dep, ogo mürküt kıygırıp ayttı. – Kerde-marda ondo cadarga cakşı bolgodıy bolzo, tutkança la oyto kelele, bastıra kuştarga col baştaarıñ!

Cajılak kanadın tüzedip, kalırt edip uça berdi.

Büürel-büürel kırlu Altay onıñ közine körünip keldi. Altay bastıra boyı kubakay-kızıl nemediy köründi. Cajılak teñerideñ cerge cabızap kelele, kızıl torko çümdü maralga kelip oturıp iydi. Örö kara-kök buluttañ calbak, kubal oşkoş, kar aylanıp kelip, cerge tüjüp turdı, ce maraldıñ çeçekteri ogo tuttırıp turganı cok, kün toozına caranıp turdı. Onıñ barbak, kubakay-kızıl çeçekterin ötküre kün de körünbes bodoldu boldı.

Cajılak maral bajınañ tömön cer caar kördi. Emdi le oñdop turar bolzo, bastıra Altay çeçekterle bürkelgen emtir. Ak, sarı, kök çeçekter tort lo ayunıñ baldarındıy, ürpeyijip turgıladı. Cajılak emeş ajanıp alarga sananala, cerge tüjüp keldi, karda bıltır kalgan cilek cattı, onoñ emeş arı deze çoyloşkon mıyrıñdap cürdi.

Altayga kelele, Cajılaktıñ bajı ceñile berdi, sanaazı oynop çıktı. Ol beri ne kerek kelgenin, onı kem iygenin tort lo undup saldı. Ol enezineñ kayda tuulıp, cımırtkadañ çıkkan cerin de undup saldı. Kenetiyin teñeri karara berdi. Cajılak kuş çerülerdi körüp iydi. Onçozınıñ aldınañ kazır mürküt uçup keletti.

- Cıl kel! Cıl kel! – Cajılak olordı körö lö, tıñ kıygırganın bilbey kaldı. – Cay kel! Cay kel!

Mürküt deze onıñ üstinde, kanadın caya tudup alıp, tabılbay da kayıp turdı.

- Oyto ne kelbediñ? Bu cerge bisti ne kıçırbadıñ sen?

- Ulu caan mürküt, slerge cerge cetire mürgüp turım! Bu cerge kelerimde, ceti kat toşko bürketken cattı. Ceten buluttañ kar caadı. Men mında oturala, bar-cok küçimle castı kıçırıp cadım: Cıl kel! Cıl kel! Cıl kel! Cay kel! Bu meniñ suragıma çıdaşpay cılu salkın soktı ine. Cıl kel! Cıl kel! Men slerge emdi le bararga cazanıp turgan bolgom. Cay kel! Cay kel!

Mürküt tıttıñ coon budagına kelip oturdı. Kanadın örö ködürele, onı ötküre ay üstin acıktap kördi: kürt karga bürkedip koygon kırlar turgıladı, bük calañdarında da kar emtir.

- Cıl kel! Cıl kel! – Cajılak ün üspey kıygırıp turdı.

Çındap ta aytsa, kayda da ol kojoñnıñ tabıjı la ugulan cerde kar beli büktelip, kayılıp turdı, kobı sayın suular korkıraja berdi.

- Ondıy bolzo, seniñ buruñdı taştap turım – dep, Cajılakka mürküt ayttı. – Seniñ aytkanıñnıñ çının, tögünin ezende körör turıbıs. Çın bolzo, seniñ adıñ "Cajılak" emes, "Cıl-kel" bolor.

Onoñ lo beri cajılak boyınıñ tögünin bildirtpeske caskı kojoñın öskö kuştardañ ozo kojoñdoy beret:

- Cıl kel! Cıl kel! Cay kel! Cay kel!

Onı ugala öskö kuştar aydıjat:

- Bistiñ cıl-kel nacıbıs kojoñdop baştadı, bis te kojoñdojolı!

Emdi çındap ta körör bolzo, caskıda cıl-keldeñ ozo kojoñdoyton kuşkaş cok.

YIL GEL

Bu hikâyede olanlar bütün kuşlar ılık bir ülkede yaşarken, çok eskiden olmuş. O zamanlar Altay'da yalnızca hızla akan nehirler parlıyormuş. O nehirlerin nağmeli akışını güneyde yaşayan kuşlar duymuş. Altay'da böyle güzel türküyü kim söylüyor, böyle güzel ses kimde var, bu mutluluğun sebebi nedir, gidip onu anlamalıyız diye kuşlar arasında bir görüş ortaya çıkmış.

Fakat öyle de olsa, gidilmemiş yere gitmek kolay değil. Kartal emrindeki doğanlara, baykuşlara ve guguk kuşlarına emretmiş. Fakat onların en cesuru, güneydeki ülkeye gitme sözü veren Cajılak adlı kuş olmuş.

- "Buraya gel, iyi dinle!" diye kartal ona bağırmış. "Eğer orada hayat iyiyse hemen tekrar gelerek, bütün kuşlara yol aç!"

Cajılak kanadını yayıp, şıp diye uçuvermiş.

Yeşil yapraklı, kırlı Altay onun gözüne görünmüş. Bütün Altay sarı, kızıl hâliyle görünmüş. Cajılak gökten yere yaklaşarak, kızıl ipek görünüşlü yaban gülüne konmuş. Yukarıdaki gök buluttan, toz gibi lapa lapa kar savrularak yağmış, fakat yaban gülünün çiçekleri ondan etkilenmemiş, iyice güzelleşmiş. Onun büyük, sarı, kızıl çiçeklerinden güneş de görünmez olmuş.

Cajılak yaban gülünden yere doğru bakmış. Şimdi bakıp görmüş ki, bütün Altay çiçeklerle donanmış. Ak, sarı, yeşil çiçekler, ayı yavruları gibi, tüyleri diken diken olmuş. Cajılak biraz karnını doyurmayı düşünerek, yere inmiş, karda geçen yıldan kalan bir darı tanesi bulmuş, onun yanındaysa kurumuş bir çilek varmış, onlardan biraz ilerdeyse bir solucan kıvrılarak gidiyormuş.

Altay'a gelince Cajılak'ın başı hafiflemiş, aklı başına gelmiş. O, buraya niçin geldiğini, onu kimin gönderdiğini unutmuş. Anasından ne zaman doğduğunu, yumurtadan çıktığı yeri de unutmuş. Aniden gök kararıvermiş. Cajılak asker kuşları görmüş. Hepsinin önünde kızıl kartal uçuyormuş.

- "Yıl gel! Yıl gel!" Cajılak onları görünce bilmeden bağırmış. "Yaz gel! Yaz gel!"

Kartalsa onun üstünde, kanadını yayıp, süzülmüş.

- Niye geri dönmedin? Sen bizi niçin buraya çağırmadın?

- Ulu kartal, size yere kadar eğilip dua ediyorum! Buraya geldiğimde, burası yedi kat buzla kaplıydı. Yetmiş buluttan kar yağdı. Ben burada oturarak, var gücümle baharı çağırdım: Yıl gel! Yıl gel! Yıl gel! Yaz gel! Benim bu davetime dayanamayıp ılık rüzgâr esti. Yıl gel! Yıl gel! Ben size gelmek için şimdi hazırlanıyordum. Yaz gel! Yaz gel!

Kartal gelip melez ağacının kalın dalına oturmuş. Kanadını kaldırarak, onun üstünden aya bakmış: kırlar ve onların kıvrımları karla kaplanmıştı.

- "Yıl gel! Yıl gel!" diye Cajılak ara vermeden bağırıyormuş.

Gerçeği söylemek gerekirse, o türkünün duyulduğu yerde kar kayıp, erimeye, vadilerde sular gürüldemeye başlamış.

- "Öyleyse, senin suçunu bağışlıyorum." diye Cajılak'a söylemiş kartal. "Senin söylediklerinin doğru mu, yalan mı olduğunu gelecek yıl göreceğiz. Doğru olursa, senin adın "Cajılak" değil, "Cıl-kel" (Yıl-gel) olur. O günden beri Cajılak kendi yalanını ortaya çıkarmamak için bahar türküsünü diğer kuşlardan önce söylemeye başlamış:

- Yıl gel! Yıl gel! Yaz gel! Yaz gel!

Onu işiten diğer kuşlar şöyle demiş:

- Bizim dostumuz cıl-kel türkü söylemeye başladı, biz de söyleyelim!

Şimdi gerçekten bakılsa, baharda cıl-kel'den önce türküye başlayan kuş yoktur.

37. BORO KUŞKAŞ

Ozodoñ ozo çakta çañkır Altayda, Baybarak dep bay curtagan. Tebeede turgan ak malı çımalıdıy köp bolgon. Kuldarınıñ toozın Baybarak boyı da bilbeyten. Ol açap-sıyabına ejigine kelgen iytti öltüreten, curtına kirgen corıkçını at kamçızıla çıbıktaytan.

Cayı-kıjıla onıñ koylorın kabıratan Kodurlu dep küdüçilü bolgon. Kışkı karga bastırıp, caygı cañmırga ödüp, künniñ izü çogına küyüp küdüçi karıyla, katan söögi bojoy berdi, çoktu közi artadı, altap bazar küçi çıktı.

Küdüçiniñ karıganın körölö, Baybarak bay onı boyına aldırttı.

- Meniñ curtımda iş iştebeyten cürerge bolor, karıgan, - dedi. – Mınañ kederi çık!

- Men kaydaar baratam? -, Kodurlu ıyladı. – Adagardıñ ejiginde cürüp ösköm, kiçüdeñ ala odın tajıgam, slerdiñ malıgardı karıır cajıma cetire kabırdım. Karıgan meni kederi sürbey, kilezeer. Slerge uzak çaptık etpezim, udabay la ölüp kalarım.

- Senle ermektejerge mende öskö kerek cok dep bodop turıñ ba? Ak carık elbek, kaydaar barar küüniñ bar, onoor lo bar! – dep, Baybarak kıygırdı. Onıñ közine kan şaaldı, kalıñ erinderi tartıla berdi.

Kodorlu apşıyak emegenin cedingençe eeziniñ curtınañ ırap, kös cerge cüre berdi. Onıñ ayrılbas nacızı sarı köstüktü kara iyt, açu-koron uluyla, onı eeçiy celip iydi.

Emegen le öbögön kança kire barganın boylorı da bilbedi. Baybak möşkö cedele, kara suuçaktıñ caradına capaş turguzıp, ondo curtay berdiler. Olordıñ nacızı kara iyt künüñ sayın añdap, emeze elik, emeze koyon ekelip turdı. Kezikte kızıl köstü çaydı da ekeleten. Emegen le öbögön iydin aldındagızınañ artık süür boldı.

İyiktiy aylanıp aylar ötti, ayulardıy uur cıldar ötti. Kara iyt karıp, añga köstöri cetpes, tumçugı sespes boldı, buttarı uurlay berdi. Kodurlu öbögön korododı.

- Üçilebis torolop ölötön konok keldi oşkoş – dedi.

Tuular caskı çümile kiyinip, kuştar deze agaş arazında kojoñdojo bererde, bir boro kuşkaş Kodurlu öbögönniñ curtına uçup kelele, möştiñ budagına oturıp aldı. Möştiñ aldında türülip catkan kersü kara iytti körölö, ayttı:

- Sen, tört buttu, nege kunuktıñ? Añ-kuşka cedişpey bargan bolzoñ, men sege bolujarım...

Kara iyt bajın ködürele, möştiñ budagında kiçinek boro kuşkaştı kördi.

- Sen sañıskannañ da korkıp turgan boyıñ mege kandıy boluş cetireten

ediñ? – dep, kersü iyt kaykap ayttı.

- Men sañıskannañ kaçan da korkubay cadım – dep, boro kuşkaş aydala, cabıstagı budakka sekirip tüşti. – Kerek bolzo, añ-kuştı kanayda ceñil tudup alarına men seni ürederim. Sen tozuda añ sakıp otur, men deze kırdıñ ol canındagı agaş arazına uçup barala, tabış çıgarayın. Ol tuşta koyondor korkıyla, seniñ üstiñe mañtajıp barar, sen olordı kaap la tur.

- Ce, temdenip köröli.

Kara iyt koyu cıranıñ arazına kirip alala, oturdı. Boro kuşkaş deze kırdıñ ol keltegeyine uçup barala, çıykıldap, tabıştanıp, kanattarıla talbıp, bastıra koyondordı ürkütti. Bir koyon kara iyttiñ üstine çurap keldi. Kara iyt onı tudup alala, öbögön lö emegenge apardı. Bu öydö agaştıñ cakazına Baybarak bay uçar kuştañ türgen coriktu kara attu cortıp kelip, koyondı aparıp catkan iytti körölö, ayu çılap, ogurıp iydi:

- Meniñ añdarımdı korotsın degen cöpti sege kem bergen?

Ok-saadagın ala koyolo, iytti öltüre attı.

Torko ölöñnniñ üstine cıgılıp, kara iyt ayttı:

- Boro kuşkaş nacım, sen karıgan öbögön lö emegendi undubay cür...

Boro kuşkaş kara iytke bolujarga uçup kelze, ol ölüp kaltır.

- Sakıp al, Baybarak, nacım uçun öçimdi alarım – dep, boro kuşkaş çuguldanıp ayttı.

Baybarak kuşkaştıñ aytkanın oñdoboy, koyondı kancalap alala, ayılın köstöp canıp iydi.

Kuldarı cuuktap keletken eezin körölö, utkuurga udura cügürdiler, attıñ çılbırın alıp, çakıga buuladılar, baydı koltıktap, çeberlep attañ tüjürdiler. Baybarak emegenine koyon öltürip ekeldim dep maktanarga ayılına meñdep kirdi.

- Aduçı-mergen sege sıy ekeldi – dedi.

Baybarak boyınıñ süügen kara adın ayıldañ ıraak bojotpoy, onı körörgö köp takıp çıgatan. Onıñ uçun kuldarı attı suunıñ caradındagı calañda armakçılap koyolo, boylorı talkan bazarga, tere uujarga, ton, ödük köktöörgö bargıladı. Bir boro kuşkaş kenetiyin uçup kelele, kara attıñ bajına oturıp alala, mañdayınıñ öñziregine çokıy berdi. At bajın bulgap, karaylap ta turza, ce boro kuşkaştañ ayrılıp bolbodı. Kanattu kuştıy kara at öştüzineñ ayrılıp bolboy turganın ugala, Baybarak türgen oksaadagın tudunıp, cılu ayılınañ çıga cügürdi, boro kuşkaştı attı. Ce atkan ogı köndüre bardı. Boro kuşkaş teñeri tübine uçup çıktı, kara at deze cal castanıp cıgıldı. Baybarak bir budıla cerdi teep, onço kuşkaştardı cogoltsın dep, kuldarına kıygırdı.

Baybaraktıñ emegeni öbögönineñ açap bolgon. Kaynatkan kandı ciirge sürekey süüyten. Ölgön attı körölö, kanın könökkö agızıp alarga, içegelerin çıgarıp alarga, ol sagıjı endelgendiy cügürdi. Boro kuşkaş oyto uçup kelele, baydıñ emegeniniñ bajına oturala, çokıy berdi.

- Kandıy caman kuşkaş edi! Baalu börügimdi cırtıp, cöñmögimdi oyoton turı! – dep, baydıñ emegeni kıygırdı.

Baybarak boro kuşkaştı tanıyla, aayı-bajı cok süündi. "Tenek kuşkaş ölümdi boyı bedreyt" – dep sananala, Baybarak onı attı. Ce saadaktıñ ogı baydıñ

emegeniniñ bajın kuzuktıñ sayın çılap, oodo aatı, boro kuşkaş deze ol lo boyı uçup çıktı.

Baybarak açınala kiygen tonın cırtıp çaçtı, cılañaş boyı köñkörö cadıp, ogurıp, ıylay berdi.

Boro kuşkaş katap ok uçup kelele, Baybaraktıñ arkazına oturıp, eki cardınıñ ortozın çokıp, iynediy tırmaktarıla tırmay berdi.

Baybarak cerge togolonıp açu-koron kıygırdı. Boro kuşkaş deze arkazın oyolo, cajınıp kalarda bay onı kollo tudup bolboy, cerge caba bılçıp ta bolboy turdı. Kuşkaş onıñ köksin oyo çokıyla, cürekke ceder bolor dep sananıp, Baybarak tıñ korkudı. Bastıra kuldarın la ködöçilerin kıçırdı. Kuldar la ködöçiler cügürip kelele, baydıñ aldına çögödöp, otura tüştiler,

- Sarı saptu, almastıy kurç bıçagımdı beri beriger, bu şilemirdi öltüredim! – dep, Baybarak cakardı.

Ködöçileri eeziniñ cakaruzın büdürip, almaztıy kurç bıçaktı ekelip berdiler. Baybarak bıçaktı oñ kolına alıp, boro kuşkaşka talaydı. Ce boro kuşkaş bu öydö oñ cardına sekirdi.

- Öştümniñ tınına men emdi le cederim! – dep kıygırala, Baybarak bıçagıla bar küçile saydı... boro kuşkaş teñeri tübine uçup çıktı, Baybarak deze ontop iyele, cıgıldı. Kara kan, suu çılap aga berdi.

Kersü boro kuşkaş, süünçilü çıykıldap, baydıñ odorluda turgan koyloın Kodorlu öbögöngö aydap ekeldi.

- Meniñ nacım, bu koylordı boyıña al – dep, kuşkaş süünip ayttı. – Emdi çañkır Altayda Baybarak bay cogolgon. Bu koylordıñ eezi – sen. Südin saap iç, edin ci, terezineñ emegeniñe le boyıña ton köktöp kiy, carkındu künniñ aldında uzak, ırıstu curta.

Karıgan Kodurlu neni de oñdoboy, cañıs cerge kadala bergendiy, uzak turdı. Neni aydarın bilbedi. Uçında onçozın oñdop bilele, omok kıygırdı:

- Ölörgö turgan boyımdı sen tirgistiñ! Köksimniñ öçkön odın sen kamıstıñ, meniñ erke kuşkajım! Ordına sege cakşımdı kanayda cetireyin, neni bereyin? Ayılımnıñ tünügine uya tartıp, menle kojo curta, cakşınak kuşkajak!

Boro kuşkajak onıñ aytkanına cöpsindi.

Öbögön lö emegenniñ aylında curtap, köp baldar bazıp aldı. Onıñ kaldıktarı ulustıñ ayıldarına uya tartıp, ulusla emdige cetire nak curtap cat.

BOZ KUŞ

Önceden, eski çağlarda çakır, güzel Altay'da Baybarak adlı bir zengin yaşamış. Otlağındaki ak malı karınca gibi çokmuş, kullarının sayısını Baybarak kendisi de bilmiyormuş. O, aç gözlülüğünden kapısına gelen iti öldürür, yurduna gelen yolcuyu at kamçısıyla kamçılarmış.

Onun yaz, kış koyunlarını otlatan Kodurlu adlı çobanı varmış. Kışın karda, yazın yağmurda kalıp, güneşin sıcağında yanıp çoban yaşlanmış, kemiği yumuşamış, ateşli gözü zayıflamış, adım atacak hâli kalmamış.

Çobanın yaşlandığını gören Baybarak onu yanına çağırtmış.

- " Benim yurdumda çalışmadan yaşadığın yeter, ihtiyar, buradan defol." demiş

"Ben nereye gideyim?" diye Kodurlu ağlamış. "Babanızın yanında yetiştim, küçüklüğümden beri odun taşıdım, sizin hayvanlarınızı yaşlanana kadar güttüm. İhtiyar hâlimle beni kovmayın, acıyın. Size uzun süre yük olmam, çok geçmez ölürüm."

- "Seninle konuşacak başka şeyler mi var sanıyorsun? Dünya geniş, nereye gitmek istiyorsan oraya git!" diye Baybarak bağırmış. Onun gözüne kan topanmış, kalın dudakları titremiş.

İhtiyar Kodurlu karısını da peşine takıp sahibinin yurdundan ayrılıp, göz gören yere doğru uzaklaşmış. Onun ayrılmaz dostu sarı göz kapaklı kara köpek, acı acı uluyarak, onun peşinden koşmuş.

İhtiyar karı koca ne kadar yol aldıklarını anlamamışlar. Geniş dallı çam ağacına vararak, küçük kara bir suyun kıyısına bir baraka yapıp, orada yaşamaya başlamışlar. Onların dostu kara köpek her gün ava çıkıp, karaca veya tavşan getiriyormuş. Bazen kızıl gözlü yaban horozu getirdiği de oluyormuş. İhtiyar karı koca köpeği öncekinden daha çok sever olmuşlar.

Aylar iğ gibi dönüp geçmiş, ayı gibi ağır yıllar geçmiş. Kara köpek ihtiyarlayıp, av için gözleri zayıflamış, burnu koku almaz olmuş, ayakları ağırlaşmış. İhtiyar Kodurlu kedere dalmış.

- "Üçümüzün titreyerek öleceği gün geldi galiba." demiş.

Dağlar bahar elbisesini giyindiğinde, kuşlar ağaçlarda cıvıldamaya başladığında, bir boz kuş uçarak ihtiyar Kodurlu'nun yurduna gelerek, çam ağacının dalına konmuş. Çam ağacının dibinde kıvrılıp yatan akıllı köpeği görerek şöyle demiş:

- Sen, dört ayaklı, neye üzülüyorsun? Hayvan, kuş avlayamıyorsan ben sana yardım ederim.

Kara köpek başını kaldırarak, çam ağacının dalındaki küçük boz kuşa bakmış.

- "Sen saksağandan bile korkarsın, bana nasıl yardım edeceksin?" diye akıllı köpek şaşırarak konuşmuş.

- "Ben saksağandan hiçbir zaman korkmam." diye boz kuş söyleyerek daha alçaktaki dala inmiş. "Gerekirse hayvanı, kuşu nasıl kolay avlayacağını ben sana öğretirim. Sen pusuda oturup hayvan bekle, bense kırın öte yanındaki ağaçların arasına uçarak, gürültü çıkarayım. O zaman tavşanlar korkarak, koşup senin üstüne gelir, sen onların tutup yakalarsın."

- Evet, deneyip görelim.

Kara köpek sık çalılığın arasına girerek oturmuş. Boz kuş ise o tarafa uçarak, cıvıldayarak, gürültü çıkarıp, kanatlarını çırpıp, bütün tavşanları ürkütmüş. Bir tavşan kara köpeğin üstüne doğru gelmiş. Kara köpek onu tutarak, ihtiyar karı kocaya götürmüş. O vakit ağaçların arasından Baybarak bay uçan kuştan hızlı kara atını koşturarak gelip, tavşanı götüren köpeği görerek, ayı gibi böğürmüş:

- Benim hayvanlarımı öldürme iznini sana kim verdi?

Okunu, yayını alarak köpeği öldürmek için atmış.

Kara köpek ipek gibi otun üstüne yıkılarak şöyle demiş:

- Dostum boz kuş, sen ihtiyar karı kocayı unutma...

Boz kuş kara köpeğe yardım için uçarak geldiğinde, kara köpek ölmüş.

- "Bekle, Baybarak, dostumun öcünü alacağım." diye boz kuş öfkeyle konuşmuş.

Baybarak kuşun söylediklerini anlamadan, tavşanı alıp kancasına asarak, evine doğru dönmüş.

Kulları, yaklaşıp gelen sahiplerini görünce, karşılamak için koşturmuşlar, atın yularını alıp, at direğine bağlamışlar, bayı koltuklayıp, attan indirmişler. Baybarak eşine tavşan öldürüp getirdim diye gururlanarak aceleyle evine girmiş.

- "Aduçı-mergen sana hediye getirdi." demiş.

Baybarak çok sevdiği kara atını evinden uzaklaştırmaz, onu görmek için defalarca dışarı çıkarmış. Onun için kulları atı nehrin kenarındaki otlağa bağlayıp, kendileri kavut yapmak, deri işlemek, palto ve ayakkabı dikmek için gitmişler. Bir boz kuş aniden uçup gelerek, kara atın başına konarak, alnını gagalamış. At başını sallayıp, şahlansa da, kuştan kurtulamamış. Kanatlı kara atın düşmanından kurtulamadığını duyan Baybarak çabucak okunu, yayını alıp, sıcak evinden çıkarak koşmuş, (oku) boz kuşa atmış. Fakat attığı ok isabet etmemiş. Boz kuş uçup göğe yükselmiş, kara at ise yelesinin üzerine yıkılmış. Baybarak bir ayağını yere vurarak, bütün kuşları öldürmeleri için kullarına bağırmış.

Baybarak'ın karısı kocasından daha aç gözlüymüş. Pişirilmiş kanı yemeyi çok severmiş. Ölen atı görünce, kanını kovaya akıtarak alıp, bağırsaklarını çıkarıp alarak, aklı başından gidercesine koşmuş. Boz kuş tekrar uçup gelerek, bayın karısının başına oturarak, gagalamış.

- "Ne kötü kuşmuş. Değerli börkümü yırtıp, incik kemiğimi oyuyor!" diye bayın karısı bağırmış.

Baybarak boz kuşu tanıyınca çok fazla sevinmiş. "Deli kuş ölümünü kendisi arıyor." diye düşünerek, okunu ona fırlatmış. Fakat yaydaki ok bayın karısının başını çam fıstığının kabuğu gibi dağıtmış, boz kuş ise yükselip uçmuş.

Baybarak öfkelenerek giydiği elbisesini yırtıp parçalamış, çıplak hâliyle yüzüstü yatıp, böğürüp, ağlamış.

Boz kuş tekrar uçup gelerek, Baybarak'ın sırtına oturarak, iki omzunun ortasını gagalayıp, iğne gibi tırmaklarıyla tırmalamış.

Baybarak yerde yuvarlanıp, acı acı bağırmış. Boz kuş ise arkasını oymuş. Gizlendiği için bay onu eliyle tutamayıp, yerde ezememiş. Kuş gagalayarak onun göğsünü oymuş, (gaga) yüreğine vardı diye düşünüp, Baybarak iyice korkmuş. Bütün kullarını ve üzengi tutan yardımcılarını çağırmış. Kullar ve üzengiciler koşup gelerek, bayın önüne çöküp, oturmuşlar.

- "Sarı saplı elmas gibi keskin bıçağımı beri getirin, bu alçağı öldüreyim!" diye Baybarak emretmiş.

Üzengicileri sahiplerinin emrini yerine getirip, elmas gibi keskin bıçağı vermişler. Baybarak bıçağı sağ eline alıp, boz kuşa sallamış. Fakat o zaman boz kuş sağ

omzuna sıçramış.

- "Düşmanımın canını ben şimdi alırım!" diye bağırarak, Baybarak var gücüyle saplamış. Boz kuş uçup göğe çıkmış, Baybarak ise inleyerek yıkılmış. Kara kan, su gibi akmış.

Akıllı boz kuş sevinçle cıvıldayıp, bayın otlaktaki koyunlarını ihtiyar Kodurlu'ya sürüp getirmiş.

- "Benim dostum bu koyunlar senin olsun." diye kuş sevinçle söylemiş. "Şimdi çakır Altay'dan Baybarak bay yok oldu. Bu koyunların sahibi sensin." Sütünü sağıp iç, derisinden eşine ve kendine elbise dikip giy, aydınlık güneşin altında uzun süre mutlu yaşa."

İhtiyar Kodurlu hiçbir şey anlamayıp, durduğu yerde kalakalmış. Ne söyleyeceğini bilememiş. Sonunda her şeyi anlayarak gür sesle bağırmış:

- "Ölen vücudumu sen dirilttin! Göğsümün sönen ateşini alevlendirdin, benim nazlı kuşcağızım! Senin iyiliğini nasıl ödeyeyim, ne vereyim? Evimin bacasına yuva yapıp, benimle birlikte yaşa, iyi kuşcağız!"

Boz kuşcağız onun söylediklerini kabul etmiş.

İhtiyar karı kocanın evinde yaşayıp, çok yavrular yetiştirmiş. Ondan gelen halk insanların evlerine yuva yapıp, şimdiye kadar insanlarla dostça yaşamışlar.

38. TALTAR

Ozo çakta Altayda karganadıy maldu, kara agaştıy condu Ay-Kaan dep kaan curtap catkan. Bir kolında kılıştu, bir kolında atkak kamçılu cüreten. Kamçızıla kiji sokkondo, korondu cılan çakkandıy boloton. Kara sagıştu kaannañ ulustañ bolgoy añ-kuştardıñ da cüregi koriytan.

Bir katap Ay-Kaan odorlu cañı cerge köçör dep, onço uluzın la bastıra malın şakpırattı. Karıgan eki boro karçagazına aytti:

- Üç künniñ bajında ay, tüñür çilep, tolup kelze, onço kuştar beri cuulıjıp, mege cañı cerge köçörgö boluşsın dep, meniñ tergeemdi salkınnañ türgen ebirip aydıp keliger!

Eki boro karçaga kanattarıla talbıp, kaanga mürgiyle, teñeri tübine uçup çıktılar.

Cerdiñ üstin karıgan eki kara taygıldarına kaan cakaru berdi.

- Akkan suudañ türgen barıp, cerimniñ añdarın beri cuugar, cañı cerge köçörgö boluşsın, - dedi. Eki kara taygıl kaannıñ cakaruzın ukkança da bolbodı – tuş başka mañtaştı.

Üç künniñ bajında bastıra añdar, kuştar bastıra cuulıjıp, kaannıñ curtın cañı cerge köçürerge belen boldılar. Cañıs la taltar degen kuş serüün cıraada uyuktap, artıp kaldı.

Kün öñölöp, biyiktep çıgarda, Ay-Kaan bastıra malın aydanıp, cañı cerge köçüp atandı. Onço ulus, bastıra añ-kuş ogo kelip boluştı – olordıñ ortodo cañıs la taltar cok boldı.

Tal tüşte taltar izüge çıdaşpay oygonolo, kaannıñ cakaruzı sagıjına kirerde, tıñ korkıdı:

- Emdi kazır kaan meniñ buttarımdı, kanattarmdı kezip, bajımdı üzeten turı... Sanaa- sagış artıspas turı...

Korkuganınañ ulam taltar ölöñdördiñ ortozıla caykanıp cügürerin undup, kaannıñ curtı caar türgen uçup bardı. Ce kaannıñ curtı bolgon cerge cedele, tam korkıdı: ayıl turgan cerde sook kül cadırı, mal turgan cerde kurgak tezek boldı, kijiniñ, añ-kuştıñ üni bir de cerde ugulbadı.

- Emdi kün körbös turım, - kazır kaan meni ak-carıkta cürgüspes... – dep, taltar sanaarkadı.

Onoydo sananala, kaanga mürgüp bir caman kılıgın taştazın dep suraarga, onıñ bargan colıla taltar uçup bardı. Onıñ aldınça agın suular, biyik tuular, tereñ köldör ödüp, ıraak artıp turdı. Taltar uçı-kuyu körünbes caan saska cedele, ulustıñ ünin uktı. Kaannıñ malınañ bir kulun saska badalıp kalgan emtir. Eki kul onı sastañ

çıgara tartıp bolboy:

- Calınañ ta-a-art, ta-a-art! Kuyrugınañ ta-a-art, ta-a-art! –dep kıygırıjıp turdı.

- Onoydo kıygırıjıp, olor kulundı çıgara tartıp bolboy turdılar. Taltar eki kulga bolujayın deze, bılçıdıp iyer bolor dep caltanıp, cañıs ünle boluştı:

Calınañ ta-a-art, ta-ar-art!

Kuyrugınañ ta-a-art!

Kenetiyin cer-teñeri kürküredi, caan sas silkindi, ak-boro attu Ay-Kaan kaçan ok cedip cedip kelgen turdı.

Cüzi-bajı kara çaç, eki közine kan çagılgan, teñeri kürküregen çilep, kıygırdı:

- Kiçinek kulundı çıgarıp bolbos ne bolgon calkular! Bajıgardı kezip, budıgarga salarım! – kamçızıla talayıp, kök teñerini cara soktı.

Kiçinek taltardıñ cüregi aray la carılbadı. Aydar sözin tappay, cıraadañ cıraaga cügürip, töñözöktöñ töñözökkö sekirip, onçozınañ tıñ kıygırıp turdı:

Calınañ ta-a-art, ta-a-art!

Kuyrugınañ ta-a-art, ta-a-art!

Kaannıñ kuldarı kulundı kenetiyin çıgara tartıp aldılar. Kulun süünele, örö sekirip, mañtap baradala, kaandı tabarıp, saska iyde saldı.

Taltar deze çoçıganınañ toktodonıp bolboy, töñözöktiñ aldına cajınıp, kıygırıp la turdı:

Ta-a-art, ta-a-art!

Eki kul tokto dep kiziretse de taltar toktobodı. Ol öydöñ beri taltar cılu cerlerdeñ canıp kelgende le, barıp amırabay da caantayın kıygırıp cüret:

Ta-a-art, ta-a-art!

Ol, bayla, saska badalgan kulundı çıgararga bolujıp turı dep sananat oşkoş.

Ulus deze onı elektegilep, de aydıjat:

Tart, tart, tenek!

Küçiñ cetkençe le tart!..

BILDIRCIN

Eski çağda Altay'da akasya ağacı gibi hayvanlı, kara ağaç gibi halkı olan Ay-kaan adlı kağan yaşamış. Bir elinde kılıç, bir elinde çengelli kamçıyla dolaşırmış. Kamçısıyla insana vurduğunda, zehirli yılan sokmuş gibi olurmuş. Kara düşünceli kağandan yalnız insanlar değil, hayvanlar da korkarmış.

Bir defasında Ay-kaan otlu yere göçelim diye bütün halkını ve hayvanlarını toplatmış. İhtiyar iki boz aladoğanına şöyle demiş:

- Üç günün başında ay, kamın davulu gibi yuvarlaklaştığında, bütün kuşlar buraya toplanıp, yeni yere göçmek için bana yardım etsin, benim ülkemi rüzgârdan çabuk dolaşıp, dönüp gelin!

İki boz aladoğan kanatlarını çırpıp, kağana dua ederek, uçup göğe çıkmışlar.

Yerin üstünü koruyan iki kara cins köpeğine kağan şöyle emretmiş.

- "Akan sudan daha hızlı gidip, yurdumun hayvanlarını buraya toplayın, yeni yere göçmek için yardım etsinler." demiş.

İki kara cins köpek kağanın emrini duyar duymaz, iki ayrı yöne koşmuşlar.

Üç günün başında bütün hayvanlar kuşlar toplaşıp, kağanın yurdunu yeni yere taşımak için hazır olmuşlar. Yalnızca bıldırcın serin çalılıkta uyuklayıp, artıp kalmış.

Güneş yavaşça yükseldiğinde, Ay-kaan bütün hayvanlarını sürüp, yeni yere göçmek için yola çıkmış. Bütün insanlar, hayvanlar, kuşlar gelip ona yardım etmiş. Onların içinde yalnızca bıldırcın yokmuş.

Öğle vakti bıldırcın sıcağa dayanamayıp, uyanıp da, kağanın emri aklına gelince çok fazla korkmuş:

- Şimdi zâlim kağan benim ayaklarımı, kanatlarımı kesip, kafamı koparır... başımda akıl bırakmaz...

Bıldırcın korkusundan otların arasında yuvarlanarak yürüdüğünü unutup, hızla kağanın yurduna gitmiş. Fakat kağanın yurdunun olduğu yere geldiğinde iyice korkmuş: Evin olduğu yerde soğuk kül duruyormuş, hayvanların bulunduğu yerde kuru tezek duruyormuş, hiçbir yerden insan, hayvan sesi duyulmuyormuş.

- "Şimdi güneş görmem, zâlim kağan beni dünyada yaşatmaz...." diye bıldırcın kederlenmiş.

Böyle düşünerek, kağana dua edip, hatasını affettirmek için, bıldırcın onun gittiği yola doğru uçmuş. O, yol boyunca akar sular, yüksek dağlar, derin göller geçip gitmiş. Bıldırcın başı sonu görünmez bir bataklığa geldiğinde insanların sesini duymuş. Kağanın hayvanlarından bir kulun bataklığa saplanmış. İki kul onu bataklıktan çekip çıkaramıyormuş:

- "Yelesinden çeeek, çeeek! Kuyruğundan çeeek, çeeek!" diye bağırıyorlarmış.

Böyle bağırsalar da onlar kulunu çekip çıkaramamışlar. Bıldırcın iki kula yardım edeyim dese, durumu iyice kötüleştirmekten korkup, yalnızca sesiyle yardım etmiş:

Yelesinden çeeek, çeeek!

Kuyruğundan çeek, çeek!

Aniden yer, gök gürlemiş, büyük bataklık sallanmış, ak boz atlı Ay-kaan yetip gelmiş.

Yüzü, başı kara saç sakalmış, iki gözüne kan toplanmış, gök gibi gürüldeyerek bağırmış:

"Küçük kulunu çıkaramayan ne biçim tembellersiniz! Başınızı kesip, ayağınıza takarım, ayağınızı kesip, başınıza asarım!" Göğü yarar gibi kamçısını sallamış.

Az kalsın küçük bıldırcının yüreği patlayacakmış. Söyleyecek söz bulamayıp, çalıdan çalıya koşup, kütükten kütüğe sıçrayıp, hepsinden daha kuvvetle bağırmış:

Yelesinden çeeek, çeeek!

Kuyruğundan çeek, çeek!

Kağanın kulları kulunu aniden çekip çıkarmışlar. Kulun sevinip, sıçrayıp, koşarken, kağana vurup, onu bataklığa itmiş.

Bıldırcınsa iyice ürküp bir kütüğün altına saklanıp, bağırıp durmuş:

Çeek, çeek!

İki kul dur deseler de bıldırcın durmamış.

O vakitten beri bıldırcın sıcak yerlerden dönüp geldiğinde, durup dinlenmeden her zaman bağırırmış:

Çeek, çeek!

O, herhalde, bataklığa saplanan kulunu çıkarmaya yardım ettiğini düşünüyormuş.

İnsanlarsa onu alaya alıp, şimdi de söylerler:

- Çek, çek, avanak!

- Gücün yettiği kadar çek!.

39. CARGANAT

Emdi carganat turkaarı la tünde uçup cüret. Ozo tuşta ol tüşte de uçatan bolgon emtir.

Bir katap ol neme-kara ezebey, uçup cürze, ogo udura karçaga uçup keldi.

- E-ey, men seni üç cılga çıgara bedrep cadım, körkiyek, - dep, karçaga ayttı.

- Sler meni ne kerek bedrep turganıgar?

- Bastıra kuştar kalanın kajı cerde tölöp bergen, cañıs la sen tölöbödiñ.

- Men be? – carganat alañ kaykadı. – Ayla, meni körörigerde, kuş emtirim be?

Carganat cerge tüjele, çıçkan bolup çırkıldap, ölöñdi aralap, mañtay berdi.

- Çındap ta aytpaza mınızı añga tüñey emes pe – dep, karçaga sananala, onoñ arı uça berdi.

Kalıñ ölöñniñ tözile, koyu agaştardıñ ortozıla, korum taştı aralap, carganat mañtap cürerde, ogo udura möñün tüktü tülkü keldi.

- Cakşılıktu küünim, kündülü körkiyegim! Men seni cetinçi cıl bedrep cürim.

- Meni ne kerek bedrep turganıgar?

- Kança añdardıñ kalanın onçozın cuup aldım, cañıs seneñ alınbadı.

- Meneñ alınbadı ba? – carganat baza alañ kaykadı. – Ayla, meni körörigerde, añ emtirim be?

Kanadın calbayta tudup iydi, örö keyge uçup çıktı.

- Mınızı çındap çındap ta kuş turbay! – dep, tülkü sanandı.

Ol öydöñ beri tülküdeñ korkıp, carganat tort mañtabas bolup kaldı: korkuganına buttarı da kurgap kaldı. Tüşte uçayın deze, karçagadañ korkıp, uçup bolboy cat. Onıñ uçun carganat tort lo tüşte biyik carga kanadın talbayta capşırala, tülküdeñ kaçıp cadıp cadat.

YARASA

Şimdi yarasa sürekli gece uçar. O eskiden gündüz de uçarmış.

Bir defasında o kötülük düşünmeden uçarken, ona karşı bir aladoğan uçarak gelmiş.

- " Heey, ben seni üç yıl boyunca aradım, zavallı." diye aladoğan söylemiş.

- Siz beni niçin arıyordunuz?

- Bütün kuşlar vergisini ödedi, yalnızca sen ödemedin.

- "Ben mi?" diye yarasa şaşırmış. "Beni görüp, kuş mu sandın?"

Yarasa yere inerek, sıçan gibi ses çıkarıp, otların arasından koşmuş.

- "Gerçeği söylemek gerekirse bu yer hayvanına benziyor." diye aladoğan düşünerek, uçup oradan uzaklaşmış.

Yarasa kalın otların dibinden, sık ağaçların arasından, taş yığınlarını geçip, koşarken, onun karşısına gümüş tüylü bir tilki çıkmış.

- İyi gönüllüm, hürmetli garibim! Ben seni yedi yıldır arıyordum.

- Beni neden arıyordunuz?

- Bütün hayvanların vergisini topladım, yalnız senden alınmadı.

- "Benden alınmadı mı?" diye yarasa yine şaşırmış. "Yoksa sen beni yer hayvanı mı sandın?"

Kanadını yayıp, uçup yükselmiş.

" Bu gerçekten kuşmuş!" diye tilki düşünmüş.

O zamandan beri tilkiden korkup, yarasa yerde koşmaz olmuş: bu korkusundan ayakları kuruyup kalmış. Gündüz uçayım dese, aladoğandan korkup, uçamamış. Onun için yarasa gündüz yüksek yerlerde kanadını çırpıp, yapıştırarak, tilkiden kaçıp yaşar olmuş.

40. SAÑISKAN

Bir katap kanattu kuştar bastıra la cuulala, altın-toñustı cayzañ edip tudup aldılar. Altın-toñus mızıldap turar kuyrugın caya tuttı. Börügine altın çaçak tañındı. Çın la taldama cayzañnıñ boyı bolo berdi!

Kuştar ogo emegen alıp bererge şüüştiler: cayzañ bolgon soondo boyı ayıldu, üylü bolor uçurlu.

Torloonı da, taraldı da, cıl-keldi de – onçozın altın-toñus caratpadı: cıl-kel kiçinek, torloonıñ uçuji koomoy, taral ötküre arık, küük kunukçıl kojoñdop cat dep cektep saldı.

Ogo cañıs la şartıldış ündü sañıskan caragan. Ogo sañıskan şulmus, çıyrak dep bildirgen.

Toy bolgon kiyninde, altın-toñus boyınıñ kara-cajıl kanadınañ culala, sañıskannıñ cardına la kuyrugına kadap berdi. Saat-maat bolbodı, sañıskan, caraş çüm tagınala, cayzañnıñ üyi bololo, cakşırkay berdi. Eki kolına iş tutpay, cazalın la katap-katap acıktap oturar boldı. Cañıs kanadın caya tudup, uçup cürer kılık taptı. Uyazınañ erten tura barar bolzo, eñir tün kirgende keler kılıktu boldı.

- Sen caantayın kaydaar meñdep baradıñ, sañıskan? – dep, bir katap altın-toñus suragan.

- Kaydaar la küünim cetse, onoor baradım.

- Kayda boldıñ, sañıskan?

- Küünzegen le cerde boldım.

Altın-toñus çuguldandı. Bir katap sañıskan uykudañ turgalakta, altın-toñus araay turala, uçup barıp, cıraanıñ ortozına cajınıp, ketep cattı. Erten tura sañıskan boyınıñ kara-cajıl cazalın acıktap körölö, kanadın cayıp, uça berdi. Altın-toñus kiyninеñ bardı.

Curt turgan cerge olor ekü ozolu-soñdu cedip keldiler. Sañıskan çöp-çölgö tögüp turgan cerge kelip tüjele, bir söökti çeldey berdi.

- Sende uyat bar ba, cok po - altın-toñus tıñ kıygırdı. – turguza la oyto can!

Ce sañıskan deze kayra da burılbay çokıp la cat, çokıp la cat.

Altın-toñus uçup kelgen boyınça, süürü çokujıla sañıskannıñ bajına tıñ çokıp iydi. Korondu ünile mınayda ayttı:

- Mınañ arı sen mege üy kiji bolorıñ cok!

Onoñ beri sañıskan nek-saktı taap alıp çokıza da, cañıs çokıp, cana çarçap turar, baldarın deze üredip turar:

- Cañıs katap çokı, beş katap aylandıra körüp tur, onoñ öskö altın-toñus kelele, bajıña çokıır.

Caandarınıñ üredüzin sañıskannıñ baldarı cürekterine bek tudunıp algan: bir katap çokır, kayra kılças edip, ekinçizin çokıp iyele, ebirede acıktap körör.

SAKSAĞAN

Bir defasında kanatlı kuşların hepsi toplanarak, altın tavusu kendilerine cayzan (boy başkanı) yapmışlar. Altın tavus parlayan kuyruğunu yaymış. Börküne altın saçak takmış. Gerçekten de seçkin bir cayzan olmuş.

Kuşlar ona bir eş alıp vermeyi düşünmüşler: cayzan olduktan sonra evli, eşli olması gerekmiş.

Altın tavus, kekliği, bıldırcını, yıl geldi kuşunu da beğenmemiş: yıl geldi kuşu küçük, kekliğin uçuşu kötü, bıldırcın çok zayıf, guguk kuşu da çok kederli ötüyor diye eklemiş.

O yalnızca tiz sesli saksağanı beğenmiş. O, saksağanın kurnaz, becerikli olduğunu düşünmüş.

Düğün olduktan sonra, altın tavus kendi kara, yeşil kanadından yolarak, saksağanın omzuna ve kuyruğuna saplamış. Çok geçmemiş, saksağan güzel süs takındığı ve cayzanın eşi olduğu için kibirlenmiş. İki eliyle iş yapmayıp, süsüne bakıp durur olmuş. Tek kanadını yayarak uçmak gibi bir huy edinmiş. Yuvasından sabah erken ayrılıp ancak gece girince gelir olmuş.

"Sen sürekli böyle nereye gidiyorsun saksağan?" diye bir defasında altın tavus sormuş.

- Nereye istersem oraya gidiyorum.

- Neredeydin, saksağan?

- İstediğim yerdeydim.

Altın tavus öfkelenmiş. Bir defasında saksağan uykudan uyanmaktayken, altın tavus yavaşça kalkarak, uçup, çalıların ortasına saklanıp, onu izlemiş. Sabah erken saksağan kendi kara, yeşil süsünü inceleyerek, kanadını yayıp, uçmuş. Altın tavus peşinden gitmiş.

Yurdun olduğu yere o ikisi peş peşe gelmişler. Saksağan çöplerin döküldüğü yere gelip konarak, bir kemiği gagalamaya başlamış.

- "Sende utanmak yok mu?" diye altın tavus bağırmış. "Hemen geri dön."

Fakat saksağan arkasına bile bakmadan gagalamış da gagalamış.

Altın tavus uçarak gelip, sivri gagasıyla saksağanın başına hızla vurmuş. Sert sesiyle şöyle demiş:

- Bundan sonra sen benim eşim olamazsın!

O günden beri saksağan leşleri bulup, bir kez gagalayıp, hemen geri döner olmuş, yavrularına ise şöyle tembih etmiş:

- (Kemiği) Bir defa gagalayın, beş defa arkanıza bakın, yoksa altın tavus gelerek, başınızı gagalar.

Büyüklerinin öğrettiğini saksağanın yavruları akıllarında iyi tutmuş: bir defa gagalayıp, geriye bakıp, ikinci defa gagaladıktan sonra da etrafı iyice incelerler.

41. CARAŞ CAZALDU KÖRÜK

Altayda bir karıgan ayu curtap catkan. Onıñ süügen kursagı möştiñ kuzugı bolgon. Ol cañıs la möşti ençilenip, onıñ kuzugın alatan. Ol möştiñ coonı sürekey, altı kuçak bolgon. Budaktarı deze koyu, büri cajıl torko. Onıñ tözine cay bolzo, cañmır tüşpes bolgon. Iraaktañ körör bolzoñ, on möş cañıs tazıldañ ösköndiy. Ol möşti karıgan ayu öskö añ-kuştañ da, ulustañ da sürekey kiçeep korulagan. Coon möştiñ tözine ayu örööngö curtaarga sürekey cakşı bolgon.

Ayu bazıp cürele, möştiñ tözine keldi, körör bolzo, möştö kuzuk cok. Ayu möşti aylandıra bastı, boyınıñ közine bütpey bardı. Çıgıp körörgö budaktañ tartındı, belinde korgolcın buulap salgandıy uur bildirerde, ol boyına sanandı: "Udagan kursak cibeze, uurzıy bereten nemezi be? Bayla, karıganım ok turı."

Möştiñ budaktarı, kayış çılap, büktelijip, aray la sınbay turgıladı. Karıgan ayu möştiñ bajına çıgala, kajı la budaktı şiñdep kördi. Möştö kuzuk cok emtir.

Ekinçi cılda baza keldi, kuzuk baza la cok boldı. Kalgançıda, üçinçi cılda baza keldi – ol ok kuru boyı boldı.

Ayu boyınıñ küreñ, samtar tügin acıktap kördi: tort lo örtögöndiy sargarala, bortıp kaltır.

- E-e-e, ma-a-aş, meniñ öñim kandıy sürekey koomoytıgan! – dep, koyu agaştı aralap, karıgan ayu kursak bedrep bazıp iydi. Türgen suunı keçip, korumköçközin keçire bazıp, torkodıy ölöñdi bılça bazıp, barattı. Kança añdardı koştoy ötti, kös kılçırıla olordı körbödi.

Caan ayudañ kenetiyin korkıyla, körük – "brık, brık, sık, sık" – dep kıygırdı.

Ayu toktoy tüşti. Oñ kolın katap ködürdi, içkeri bazarga sanangan boyınça, caan tınbay da, kenetiyin kolın oyto tüjürdi...

- E-e-e... ma-a-aş, men kanayıp undudım?.. Körük sürekey kiçeemkey añ ine. Ol üç cıldıñ kursagın ajındıra birikip alatan. Akır, akır, akır! Onıñ içegenin kazıp körör: onıñ ükpekteri kaçan da kuru catpaytan – deyle, ol kara tumçugıla cerdi cıtap bardı. Taap aldı. Karıgan boyına cer kazarga küç boldı. Caan tazıl uçuradı. Onı tişle tiştedi, tiji tıgınbadı. Tabajıla tarttı, küçi cetpedi. Ayu küçin tartınıp, karagaydı alakanla soktı, karagay cıgıldı. Ekinçizin kayıñdı tarttı, kayıñ tazılıla kojo kodorıldı.

Ol tabıştı körük ugala, sagıjı çıga berdi, cüregi oozınañ aray la çıkpadı. Sol tabajıla oozın caba tudundı, köziniñ cajı köldiy tögüldi. "Ondıy caan ayunı körölö, ne kerek kıygırdım bolbogoy? Oozım meniñ cırtılbazın!" – dedi.

Körük içegenniñ tuurazı caar bir kiçü cerdi cük araydañ kazıp alala, ogo kirip cajındı.

Ayu içegenniñ tübine cük araydañ la cetti, kalıñ tabajına bir kuzuk uçuradı.

- "E-e-e... ma-a-aş, körük sürekey kiçeemkey añ dep, men aytpay kaytım" – dep süünip ayttı.

Ayunıñ çırayı carıy berdi. Süüngenine köziniñ cajı möltürep keldi. Tabajın onoñ arı sunala, onoñ köp kuzuk taptı. Ayu süündi:

- E-e-e... ma-a-aş, baza bir kezek cürer turbayım! Bu erke körükti nele alkaytam? Onı nele sıylaytam?

Ayunıñ aştagan kardı toyıp, arıgan sını tüzelip, tügi altındıy caltıray bergen. Caan ayu aylandıra kördi, boyın ebirede sıymanıp, körükke sıylaytan neme tappadı.

"Öskö añnıñ kursagın cip alala, alkış aytpay bararga da uyattu bolor mege. Bu erke körük kayda bargan boloton!" – dep aylandıra acıktadı, ce körük körünbeyt. Onoñ ayu içegenniñ tuurazı caar buruldı, ondo bir kiçinek oydık köründi, oydıktañ körüktiñ kuyrugı tırlañdap cattı.

- E-e-e... ma-a-aş!.. ayıl eezi mında turbay. Alkış bolzın! Ükpegiñ kaçan da kuru catpazın, sler boyıgardıñ cakşıgar kereginde, kaçan da ırıstu bolıgar. Slerdiñ aktu kolıgardı bar cüregimneñ bek tudayın! – ayu onoydo aydala, oñ kolın körük caar sundı, ce körük deze ayunıñ tilin oñdop bolbodı. Boyına cuuktap kelgen kara tabaştı körölö, tıñ korkıdı.

- Brık, brık, sık, sık! – deyle, oturgan cerineñ çıgara kalıdı.

Ayu deze onı sol kolıla tudup alala ayttı:

- Sler, kiçinekke, alkış bolzın, aştagan meni toygıstıñ, arıgan meni amırattıñ. Kaçan da karıbas caş bol, kaçan da coksırabas bay bol dep, aydıp turım.

Körük ayunıñ tilin bilbedi: ayula ol kaçan da ermektejip cürbegen. Ayudañ türgen ayrılarga onıñ katu alakanın kurç tırmaktarıla tırmap turdı, ce ayunıñ alakanı kerek deze kıçıkaylanbay da turdı.

- E-e-e, ma-a-aş, meniñ tilim oñdobos bolup, kayda bütkeñ? Alkış bolzın dep aydıp turım ine! Men kança katap aydıp turım, sen deze bir de karuu berbediñ. Ogo cük bir kiçinek külümzireneten bolzoñ kaydat. Men sege bıyan aydıp turım ine. Ce uksañ, alkış bolzın! – dep aydala, ayu unçukpay bardı.

- Ayu menle ermektejip bojogon, emdi ciyten turı – dep, körük boyında sananala, kalgançı küçin tartınıp, ayrılarga albadandı.

- E-e-e, ma-a-aş, meniñ sözimdi bilbey turganıñ bu ba? – deyle, oñ kolın örö ködürele, körüktiñ bajınañ ala kuyrugına cetire arkazın beş sabarla sıymap iydi. Ayunıñ kirlü beş sabarınıñ ordı körüktiñ arkazına beş caraş col bolup, artıp kaldı. Ol öydöñ beri körüktiñ kaldıktarı ayu öbögönniñ sıylap bergen keen çümi erik cokto kiyip cüriler.

GÜZEL GİYİMLİ TARLA SİNCABI

Altay'da ihtiyar bir ayı yaşamış. Onun en sevdiği yiyecek çam fıstığıymış. O, yalnızca bir çam ağacını sahiplenip, onun fıstığını alırmış. O, çam ağacı çok kalınmış, altı kucak genişliğindeymiş. Onun dibine yazın yağmur, kışın da kar düşmezmiş. Uzaktan bakınca o çam ağacı tek bir kökten büyümüş gibi görünüyormuş. O çam ağacını ihtiyar ayı diğer hayvanlardan da, insanlardan da çok iyi korurmuş. Kalın çam ağacının dibi ihtiyar ayının yaşaması için çok iyiymiş.

Ayı yürüyerek çam ağacının dibine gelmiş, bakmış ki, ağaçta kozalak yok. Ayı çam ağacının etrafında yürümüş, gözlerine inanamamış. Çıkıp görmek için dalı çekmiş, beline kurşun bağlanmış gibi hissetmiş: "Uzun süre yemek yemediğim için zorlanıyorum mu ne? herhalde yaşlandım."

Çam ağacının dalları kayış gibi, eğilip, kırılmamış. İhtiyar ayı ağacın başına çıkarak, her dalı incelemiş. Çam ağacında kozalak yokmuş.

İkinci yıl tekrar gelmiş, yine kozalak yokmuş. Nihayet, üçüncü yıl yine gelmiş, o yine bomboşmuş.

Ayının kahverengi, kötü tüyünü incelemiş: sanki yakılmış gibi sararıp, yıpranmış.

- "Eee, vaaah, benim rengim ne kadar kötüleşmiş!" diye, sık ağacı aralayıp, ihtiyar ayı yiyecek aramış. Hızlı akan nehirleri taş yığınlarını geçip, ipek gibi otları ezerek yol almış. Nice hayvanların yanından geçmiş, onlara göz ucuyla bile bakmamış.

Tarla sincabı aniden büyük ayıdan korkarak, "brık, brık, sık, sık." diye bağırmış.

Ayı durmuş. Sağ ön ayağını kaldırmış, ilerleyip gidecekken, derin nefes alıp, aniden ayağını yere bırakmış...

- "Eee... vaaah, ben nasıl unuttum?.. Tarla sincabı çok tedbirli hayvandır. O üç yıllık yiyeceğini hazırlar. Dur, dur hele, yavaş! Onun yuvasını kazıp göreyim: Onun dolapları hiçbir zaman boş kalmaz." diyerek, o kara burnuyla yeri koklamış. Bulmuş. Dişiyle ısırmış, dişi dayanmamış. Pençesiyle çekmiş, gücü yetmemiş. Ayı gücünü toplayıp, köknara avucuyla vurmuş, köknar yıkılmış. İkincisinde kayını çekmiş, kayın köküyle çıkmış.

O pençelerin sesini duyan tarla sincabının aklı başından gitmiş, yüreği ağzından çıkacak gibi olmuş. Sol pençesiyle ağzını kapatmış, gözünün yaşı göl gibi dökülmüş. " Böyle büyük ayıyı görünce, ne diye bağırdım? Ağzım yırtılsın!" demiş.

Tarla sincabı yuvasında bir küçük yeri zor belâ kazarak, oraya gizlenmiş.

Ayı yuvanın dibine ulaştığında kalın pençesine bir kozalak gelmiş.

"Eee... işte, tarla sincabı çok tedbirli hayvandır, diye ben boşuna söylemedim." diye sevinçle söylemiş:

Ayının yüzü aydınlanmış. Sevincinden gözyaşı parlamış. Pençesini daha ileri uzatınca, orada daha çok kozalak bulmuş. Ayı sevinmiş:

- Eee.. işte bak, biraz daha dolaşayım! Bu güzel tarla sincabını nasıl öveyim? Ona hangi hediyeyi vereyim?

Ayının acıkan karnı doyup, zayıflayan bedeni kendine gelip, tüyü altın gibi parlamış. Büyük ayı etrafına bakmış, bütün vücudunu yokladığı hâlde, tarla sincabına verecek hediye bulamamış.

"Başka hayvanın yiyeceğini alarak yiyip, alkış söylemeden gitmek benim için utanç vericidir. Bu güzel tarla sincabı nerede acaba!" diye etrafını incelemiş, fakat görünmemiş. Sonra ayı yuvaya doğru iyice yönelmiş, orada bir küçük oyuk görünmüş, tarla sincabının kuyruğu oyuktan dışarı sallanıyormuş.

- Eee... vaaah!.. Ev sahibi buradaymış. Alkış olsun! Dolabın hiçbir zaman

boş kalmasın. Sizin bu iyiliğinizden dolayı, her zaman mutlu olun. Sizin ak elinizi var yüreğimle sıkıca tutayım!" Ayı böyle diyerek, sağ kolunu körüğe doğru uzatmış, fakat tarla sincabı ayının dilini anlamamış. Kendisine yaklaşan pençeyi görünce çok korkmuş.

- "Brık, brık, sık, sık!" diyerek oturduğu yerden kalkarak sıçramış.

Ayıysa onu sol eliyle tutarak şöyle demiş:

- Siz, küçüğe, alkış olsun, acıkmıştım doyurdun, yorulmuştum dinlendirdin. Hiçbir zaman ihtiyarlama genç kal, hiçbir zaman yoksul düşme diyorum.

Tarla sincabı ayının dilini anlamamış: O hayatında hiç ayıyla konuşmamış. Ayıdan çabucak kendisini kurtarmak için onun sert avucunu keskin tırnaklarıyla tırmalamış, fakat ayının avcu kaşınmamış bile.

- "Eee, yazık benim dilimi anlamayan bu ne biçim yaratılmış? Alkış olsun diye söylüyorum ya! Ben kaç defa söyledim, sen bir kez olsun cevap vermedin. Bana bir kez olsun gülümsesen ne olur. Ben sana teşekkür ediyorum. Duysana, alkış olsun!" deyip ayı susmuş.

- "Ayı benimle konuşmasını bitirdi, şimdi yiyecek." diye tarla sincabı kendi kendine konuşarak, son gücünü toplayıp, kurtulmak için kendini zorlamış.

- "Eee, yazık, benim söylediklerimi anlamıyor musun?" diyerek sağ kolunu kaldırıp, Tarla sincabının başından kuyruğuna kadar sırtını beş parmağıyla sıvazlamış. Ayının kirli beş parmağının yeri tarla sincabının arkasında yol gibi beş güzel iz olup kalmış. O zamandan beri, tarla sincabından gelen halk, ihtiyar ayının hediye olarak verdiği güzel süsü istemeyerek de olsa giyip yaşamışlar.

42. ÇIÇKAN LA TÖÖ

Bir cılda on eki ay, kajı la ay boyı aldınañ attu. Sırañay ozodo, bister cok tuşta, cıldar baza başka-başka, on eki attu bolgon: Koyon, Cılan, Uy, Kakay... onoñ do öskö.

Cañıs la Töö lö Çıçkaña adaş cıldar cok bolgon emtir.

- Ogo cük le bir sırañay la koomoy degen cıldı meniñ adımla adaytan bolzo, kandıy cakşı bolbos edi – dep, bir katap çıçkan töögö ayttı.

- İya-a-a! – töö sañ başka ünile kıygırıp iydi. – Meniñ cılga kojular küünim baza bar! – deyle, alın erdin kalbaytıp, kılçayıp çıçkandı kördi. – Bistiñ kemibis le künniñ çıçkanın ozo körzö, ol cıldıñ adına kirişsin.

Çıçkan, tıñ moynoşpoy, cöpsindi.

Töö ol lo turgan cerine kün çıgış caar burulıp, bajın örö kañkaytala, kös tö cumarga bolboy, uzak turdı. Bir kança turala, buttarı çılay bererde, tükürip iyele, cadıp iydi.

- Men kündi oşkoş lo çıçkannañ ozo körörim: meniñ moyınım kandıy uzun, bajım kança kire biyik!

Tün ortozı boldı. Çıçkan tööniñ canında, caan kazanga koştoy oymokko bodoldu, küybüñdep oturdı.

- Men tañ atkança tirü artarım, bayla, cok – dep, çıçkan ıyladı. – Mında agastıñ cıdı cıtanat oşkoş. Kiske meni aray la cudup iybedi. Meçirtke agaşta oturıp alala, közi caltırap meni ketep cat. Bu la cañı, kuyrugı borboñdop, meniñ canımça tülkü mañtap ötti. Bıyandu sler, töö, meni kiyin canıgardagı örköjöörgö oturgızıp alzagar.

Töö, kayra burulıp, kördi: örköş baştañ cabızı cart emtir dep, bilip aldı.

- Ce, oturgayıñ ok baza. Cañıs la künçıgış caar körörim dep sananba, külügim. Künbadış caar köröriñ.

Çıçkan tööni çuguldatpaska, araay tartınıp çıgala, kiyin canındagı örköşkö, künbadış caar körüp, oturıp aldı.

Olor eküge ekilezine bügüngi tün bojoorı cok uzun nemediy bildirdi. Boyı boylorına bildirtpey caan üşkürip catkıladı. Ce künçıgışta tañdak carıp keldi. Töö moyının uzattı, bajın örö kañkayttı. "Men emdi le kündi çıçkannañ ozo körör bolboyım" – dep, töö ijenip sanandı.

- Oy, kün, kün! – dep, çıçkan bar ünile kıygırdı.

- Künbadışta kandıy kün? – Töö, içindegi cinin çıgara bışkırala, kayra kördi.

Künbadıştagı kır, çamçazı cok ulu caan baatır oşkoş, ayan töjin künniñ

carkınına tudup bergen mızıldap turdı. Töö çuguldanala, çıçkandı tudup alarga sanangan, ce çıçkan cer içegenine kaçan ok kire bertir.

Onoñ ulam on eki cıldıñ birüziniñ adı çıçkan cıl bolgonı ol.

SIÇAN İLE DEVE

Bir yılda on iki ay vardır, her ayın kendi adı vardır. Çok eskiden, bizler yokken, yılların da başka başka on iki adı varmış: Tavşan, Yılan, İnek, Domuz.... ve başkaları.

Yalnızca deveyle sıçanın adıyla adanan yıllar yokmuş.

- "Hiç değilse, kötü de olsa bir yıl benim adımla adanmış olsa ne güzel olurdu." diye bir defasında sıçan deveye söylemiş.

- "İyaa!" diye deve bir başka sesle bağırmış. "Ben de yıllara katılmak istiyorum!" diyerek deve alt dudağını şişirip, sıçana doğru bakmış. "Bizim hangimiz güneşin doğuşunu önce görürse, o yılın adını alıp, yılların içine girsin."

Sıçan fazla itiraz etmeden kabul etmiş.

Deve durduğu yerde gün doğusuna doğru dönüp, başını yukarı kaldırarak, gözünü bile yummadan öylece durmuş. Bir süre böyle durmuş, ayakları yorulduğunda, tükürerek yatmış.

- Ben güneşi böyle de sıçandan önce görürüm: Benim boynum çok uzun, başım da kaç kat büyük!

Gece yarılanmış. Sıçan devenin yanında büyük kazanın yanındaki yüzük gibi kıvrılıp oturmuş.

- "Ben tan atana kadar ya diri kalırım, ya kalmam." diyerek sıçan ağlamış. "Burada kakımın kokusu var gibi. Kedi beni yakalayıp yer. Baykuş ağaçta otururak gözünü parlatıp, beni izliyor. Bu yanımdan kuyruğunu kıstırıp tilki geçti. Saygıdeğer deve beni arkandaki hörgücüne oturtsan."

Deve geri dönüp bakmış: Hörgücün başından daha alçak olduğunu görmüş.

- Eh, oturacaksan otur. Yalnızca gün doğusuna doğru bakma, pehlivanım!. Gün batısına doğru bak.

Sıçan deveyi öfkelendirmemek için yavaşça çıkarak devenin arkasındaki hörgüce oturarak, gün batısına doğru bakmış.

O ikisine, gece hiç bitmeyecekmiş gibi uzun gelmiş. Birbirlerine sezdirmeden nefes alıp yatmışlar. Gün doğusunda tan aydınlanmış. Deve boynunu uzatmış, başını yukarı kaldırmış. "Ben şimdi güneşin doğuşunu sıçandan önce görürüm." diye kendine güvenle düşünmüş.

- "Oy, güneş, güneş!" diye sıçan var gücüyle bağırmış.

- "Gün batısında ne güneşi? diye deve içindeki irini çıkarıp pıskırarak, geriye bakmış.

Gün batısındaki kır gömleksiz bahadır gibi, açık göğsünü güneşe vermiş parıldıyormuş. Deve öfkelenerek, sıçanı tutmayı düşünmüş, fakat sıçan yerdeki deliğe girmiş.

Bundan dolayı on iki yılın birisinin adı sıçan yılı olup kalmış.

43. CILAN LA ADARU

Cebren çakta Altayda, cajıl tayganıñ koltıgında, kök torkodıy calañda, cüzün-cüür çeçekterdiñ ortozında, toolop bolbos caş ölöñniñ arazında, ceskinçilü boro cılan neni de bedrep, cemzenip cürdi. Boyınıñ büdümi cüdek te bolzo, caman sanaazıla maktanıp turdı.

- Cer üstinde meneñ kazır ne de cok, cerdiñ üstin bastırazın biylep aldım. Añnıñ caanı ayu da meneñ korkot, çının aytsa mende koron bar. Altay, üstindegi özümderdiñ açu-koronın men boyıma tartınıp aldım. Mege tabargan tındulardıñ edin, kanın kurgada kadırarım – dep, cılan çertenip turdı. – Boyım kandıy caraş, içim deze torko uçuktıy! Arka-sırtım atka kadalatan kamçıdıy. Tilim ayrı, açu korondu. Bajım deze, altın çılap, surkurap turat. Cerde catsam, meni körgön kiji kandıy caraş torko dep, baçımdap ala koyor. Meniñ adım da cakşı: "Cılan". Adımdı tındular uksa, caan cuuçıl kaannıñ udın ukkan çılap, çoçıy berer. Cılan onoyıp sananala, "Ş-ş-ş" – dep şırkırayla, "Hi-hi-hi" – dep katkırdı.

Cajıl ölöñdördiñ bajıla, komustıy ünile kojoñdop, cüzün-cüür çeçekterdiñ tatu mödin cuup, keyle ceñil tıñıp, altın baştu adaru uçup keletti.

Cılan onı körördö, közine kan çagıla berdi. "bata-a men çilep, özümniñ tatu ajın alatan tındu Adaru emtir ine – dep sananala, cılan kıygırdı: E-ey, Adaru, sen beri ne kelgeñ, meniñ cerime seni kem aldırtkan? Çeçektiñ mödin al dep seni kem aytkan. Ne tün-tüş iştenip cüriñ?"

Adaru, kojoñın toktodolo, cılanga aytı: "Ezen be, ceskinçilü şilemir? Sen beri ne kelgeñ? Ölöñlö cılıp, ölöñ arazına konup cürer açıp-sıyap cılandı seni kem kerektep turgan? Seni ceskinbeze, telegen teep, cizin, onoñ öskö sen kemge tuzalu?" – dedi.

Cılan çuguldanala aytı: "Adaru, sen meni ceskinçilü dep ayttıñ ba? Sen meni bileriñ be? Menle cuulajıp bolorıñ ba? Mende koron bar? Añnıñ caanı ayu da meneñ korkoton.

Adaru onı ugala katkırdı.

- Seniñ koroñnañ kem de korkubas. Seni körgön kiji ceskiner, bajıñdı cara bazıp salar. Koronıñ tegin cerge tögüler, söögiñdi tındular altap cürer.

Cılan aydar sözin tappay turala, Adarunı baza da kaarıp aytı: "İştenip cürele kemdi toydırdıñ, açu koronıñla kemdi korkıttıñ".

Adaru cılanla köp çeçerkeşpedi, boyınıñ cakşızın toolop berdi: "Men köp ulustı kündülegem. Añdardıñ caanı ayu da bistiñ ayılga ayıldap cüreten. Amtandu kursaktı cigende, alkıştu sözin aydıp baratan. Onoñ do öskö tuzamdı albatıga köp cetirgem".

Cılan uzak unçukpay turala, Adarunı cöptöp ayttı: "Ce, emdi kojo baralı, albatı ortozına kirelik. Seni maktaza da meneñ ulus korkor".

Adaru la cılan cöptöjip alala, bargıladı. Altın-sarı baştu adaru aru keyle ceñil tınıp, araay çöyö kojoñdop, özümderdiñ tatu ajın alıp, eki özökti keçire uçup keldi. Cılan deze ölöñdördiñ koronın alıp, kança kuştıñ baldarın teerip cip, kuştardı kalaktadıp, cılıp keldi.

Kelgilep cadarda – ceti coldıñ beltirinde bir kiçinek curt turdı. Curt cakazında kiçinek çadır ayıldıñ ejiginde caraş kızıçak oturdı. Ol bir kolında çeçek, bir kolında möt tudunıp algan.

- Sen ol kızıçaktı bileriñ be? Biler bolzoñ ayılına barıp kel. Men körüp oturayın – dep cılan ayttı.

Adaru kojoñdop, uçup bardı, kızıçaktıñ kolındagı möttöñ cip alala, bir kolındagı çeçekke oturıp, uyuktay berdi.

Kızıçak cılandı körüp iyele "Cılan!" – dep, tıñ kıygırıp iyerde, cılan onoñ kaçtı, kızıçak cügürip kelele, cılannıñ bolçok bajın, taşla balbara soktı.

YILANLA ARI

Eski çağlarda Altay'da, yeşil dağın koltuğunda, yeşil ipek gibi otlakta, çeşit çeşit çiçeklerin arasında, iğrenç boz yılan bir şeyler arayıp, yemlenmiş. Görünüşü pis de olsa, kötü aklıyla övünürmüş.

- "Yer üstünde benden zâlim hiç kimse yok, bütün yeryüzünü ele geçirdim. Hayvanların büyüğü ayı da benden korkuyor, gerçeği söylemek gerekirse, benim zehrim var. Altay'daki bitkilerin zehrini ben kendime topladım. Bana saldıran canlıların etini, kanını kurutup, yok ederim." diye yılan yemin etmiş. "Kendim çok güzelim, karnımsa ipek ip gibi! Sırtım ata vurulan kamçı gibi. Dilim çatallı, keskin zehirli. Başımsa altın gibi parlıyor. Yerde yatsam, beni gören ne güzel yeşil ipek diye ağzını şapırdatır. Benim adım da güzel: "Yılan." İnsanlar adımı ansa, büyük savaşçı bir kağanın adını anmış gibi ürker. Yılan böylece düşünerek, "sısss" diye ses çıkararak, "ha, ha, ha" diye gülmüş.

Yeşil otların üstünden, kopuz gibi sesiyle türkü söyleyip, çeşit çeşit çiçeklerin lezzetli balını toplayıp, havada rahatça uçarak, altın başlı arı gelmiş.

Yılan onu görünce gözüne kan toplanmış. "Aa benim gibi, bitkinin tatlısını alan canlı arıymış." diye düşünerek, yılan bağırmış: "Hey, arı, sen buraya niçin geldin, benim yerime seni kim çağırdı? Çiçeğin balını almanı sana kim söyledi? Niçin gece gündüz çalışıyorsun?"

Arı türküsünü keserek yılana şöyle demiş: "Nasılsın, iğrenç yaratık? Sen buraya niçin geldin? Yerlerde sürünüp, otların arasında yaşayan aç gözlü yılanı kim dikkate alır? Senden tiksinmese çaylak pençesine tutup yesin, ondan başka senin kime faydan var?" demiş.

Yılan öfkelenerek şöyle demiş: "Arı, sen bana iğrenç mi dedin? Sen beni biliyor musun? Benimle savaşabilir misin? Benim zehrim var. Hayvanların büyüğü ayı da benden korkuyor.

Onu işiten arı gülmüş.

- "Senin zehrinden kimse korkmaz. Seni gören tiksinir, başını ezip öldürür. Zehrin boş yere toprağa dökülür, cesedine canlılar basar.

Yılan söyleyecek söz bulamayıp, arıya öfkeyle tekrar şöyle demiş: " Çalışıp da kimi doyurdun, zehrinle kimi korkuttun?"

Arı yılanla fazla lâf dalaşı yapmayıp kendi iyiliklerini sıralamış: "Ben çok kişiye ikramda bulundum. Hayvanların en büyüğü ayı da bizim evimize misafir gelir. Lezzetli yiyeceği yiyip, hayır dua eder. Ondan başka bir çok halka faydam vardır."

Yılan uzun süre ses çıkarmayıp, arıyı onaylamış: "Evet, şimdi birlikte gidelim, halkın içine girelim. Seni övseler de, insanlar benden korkar."

Arıyla yılan sözleşip gitmiş. Altın sarısı başlı arı havada rahatça uçup, yavaşça türkü mırıldanıp, bitkilerin tatlısını emip, uçarak iki vadi geçmiş. Yılansa otlardan zehrini alıp, nice kuşların yavrularını alarak yiyip kuşları üzerek sürünmüş.

Böylece yol alırken, yedi yolun kavşağında bir küçük yurt görünmüş. Evlerin olduğu tarafta küçük bir çadır evin kapısında bir küçük kızcağız oturuyormuş. O bir elinde çiçek, bir elinde bal tutuyormuş.

- "Sen o kızı tanıyor musun? Tanıyorsan evine gidip gel. Ben bakayım." demiş yılan.

Arı türkü söyleyerek uçmuş, kızcağızın elindeki baldan yiyerek, diğer elindeki çiçeğe oturup uyumuş.

Kızcağız yılanı görünce "Yılan!" diye yüksek sesle bağırdığında, yılan ondan kaçmış, kızcağız koşarak gelip, yılanın yuvarlak başını taşla iyice ezmiş.

44. KOOMOYDIŃ TUZAZI

Küstiń kaań küni bolgon. Mees cerde kızıl-sarı calbıraktu ölöńdör künge kakşap şılıray bergen. Eptü koo sındu, çiçkeçek uzun buttu, barbak caraş müüstü añ meeske cürüp çıdaşpadı. Özökkö tüjüp, suu içerge ol sındı sınday celip iydi.

Toñmok suunıń caradına kelip, tınaarsıp içip turala, añ boyınıń kölötközin körüp iydi. Ol boyın körüp turala, mınayda sanandı: "Men altaydıń sürlü añdarınıń birüzi. Çın la meni cekteerge bolbos. Közim meniń tegerik, bastıra sınım kop-koo, müüzim deze onoń caraş. Ce cañıs la koomoy körünip turganı tört sanım emtir ine. Neniń uçun deze kuluzın oşkoş çiçkeçek".

Anayıp turgança, koştoy turgan aralda şılıragan tabış uguldı. Laptap körüp turar bolzo, eki ayrı şıyralu, kırlu mıltık cüktengen añçı köründi. Onı körgön añkak taskıl meesti örö kanattu kuştıy uçup çıktı. Kırdıń bajına çıgala, oyto kayra körördö, añçı onı adarga mıltıgın şıkap turdı. Onoń arı añ cış-arka caar kalıp iydi. Barbaygan caraş müüzi agaştıń budagına ilinip, mañtaarga çaptık edip, onıń ar-küçin çıgarıp turdı. Cışkara arkadañ araydañ la çıgıp aldı. Arıganına çıdajıp bolboy, kardı deze bülteńdep, korkıganına cüregi tirsildep turdı. Ol boyınça mınayda açımçılu sanandı: "çiçke koomoy kol-budım taskıldı örö kuştıy çıgargan. Ce caraş degen müüzim tınımdı aray la kıybadı".

Onoń lo beri añ tört sanın cektebes boldı. Caraş müüzi tüjüp te kalza, ogo süünip cüret.

KÖTÜNÜN FAYDASI

Güz mevsiminin açık havalı bir günüymüş. Meyilli yerlerdeki kızıl, sarı yapraklı otlar güneşte kuruyup hışırdıyorlarmış. Güzel vücutlu, ince uzun bacaklı, geniş boynuzlu geyik meyilli yere çıkamamış. Vadiye inip rahatça su içmek istemiş.

Durgun suyun kenarına gelip kanana kadar su içerken geyik kendi gölgesini görmüş. Kendini gören geyik şöyle düşünmüş: "Ben Altay'ın güzel hayvanlarından biriyim. Gerçekten de kimse bunu yalanlayamaz. Benim gözüm yuvarlak, vücudum güzel, boynuzum ondan da güzel. Yalnızca kötü görünen dört bacağım var. Çünkü onlar kamış gibi ipince."

Böylece dururken yandaki ormandan bir hışırtı duyulmuş. Dikkatlice bakınca, iki bacaklı, oymalı tüfekli avcı görünmüş. Onu gören geyik meyilli yerden yukarı kanatlı kuş gibi uçmuş. Kırın başına çıkıp geri baktığında avcı tüfeğiyle ona nişan almış duruyormuş. Geyik oradan ileriye ormana doğru sıçrayarak kaçmış. Geniş

güzel boynuzu ağacın dallarına değip, koşmasını engelleyip, onu yormuş. Ormandan zorla çıkmış. Çok fazla yorulmuş, kamı inip kalkıyor, kalbi pat pat atıyormuş. O kendi kendine şöyle düşünmüş: " İnce kötü ayaklarım sivri yamaçtan yukarı kuş gibi çıkardı. Fakat güzel dediğim boynuzlarım yüzünden az kalsın ölüyordum."

O günden beri geyik dört ayağını kötülemez olmuş. Güzel boynuzu dökülse ona da sevinir olmuş.

45. ELİKTİÑ KUYRUGI NENİÑ UÇUN AK?

Öbögön lö emegen curtagan. Olordo bir kök uy bolgon. Caş tujunda olor boy-boyına karuzıjıp, sürekey 'nak catkandar. Karıy bererde, çaktarı çıga bererde, kırmaktajıp: "Sen calku neme, küçiñdi kıskanıp turuñ" – dep, boy-boyına aydıjatan.

Kaañ bolup, aş bütpegen cılda olor bir kök uyın öltürip aldılar. Emegeni et kaynadarga, suuga bararda, öbögön caman sagış sananıp aldı: "Bu kök uydı men cañıskan cizem, uzak öygö ciirim. Emegenim kojo cize, aga-bogo cetpey, bojoy bereten turu". Mındıy sananıñ kiyninde ol ejigin kürçektep aldı. Emegeni suudañ kelerde, onı ayılına bojotpoy saldı.

- Kök uy meniñ, onıñ edin men cañıskan ciytem – dep, ol ayıldıñ içinde erlen bolup kirkirep turdı. Emegen ejikti tartıp, eki kondı. Öbögöni ejikti ogo açpazın cart bilele, onoñ çökönölö, kös körgön ceer caar bastı. Barıp catsa, coldo bir cımırtka cadırı, onı alala, karmanına sugup aldı. Onoñ arı barıp catsa, coldo iyne le cılan cattı, olordı baza alıp aldı. Onoñ arı barıp catsa, tokpok cattı, onı alala, cüktenip aldı. Onoñ arı barza, caan caraş ayıl turdı. Ol ayılga kirip kelze, çapçakta çegen bar boltır. Çegenneñ toyo içip alala, ayıl eezin korkıdar dep sananıp, töjökkö iyneni kadap saldı. Cımırtkanı otko kömüp, cılandı çapçaktıñ bışkızına orop, tokpoktı ejik bajına buulap saldı. Bozogogo suunı tögölö, boyı cañırtık aldına kirip, cajınıp kalgan oturdı. Uzak öy ötpödi, ayıl eezi kirip keldi. Kirip kelgen kiji tayga eezi bolgonın cañırtık aldındagı emegen bilip aldı. Ayıl eezi tañkızın tartarga ottoñ ot alarga, küldi arı-beri çaçtı. Ottogı cımırtka tars edip carıla berdi. Emegen çoçıgan boyınça töjögine otura tüjerde, calmajına iyne kire berdi. cügürip barala, çegen içeyin deze, bışkıdagı cılan şırlap çıktı. Tayga eezi korkıyla, ayıldañ çıgarga ejik caar cügürip, tögüp salgan suuga taykıldı, töbözine tokpok kelip tüşti. Tayga eezi kaça berdi. emegen cañırtık aldınañ çıgıp alala, onıñ curtında curtay berdi. Tayga eezi elikterle añdardı saap turatan boluptır. Emegen olordı saap, çegen açıdıp, arakı azıp oturdı. Anayda cakşı cadıp cadala: "Akır, ol meniñ kargan öbögönim kanayıp kaldı, onı barıp körödim" – dep sananala, kurut-sarcunı koyınına sugup alıp, apşıyagın körörgö bardı. Ayılga kirbey, tünükke çıgala, körör bolzo: öbögöni kajı cerde kök uydıñ edin cip saltır, kuu sööktörin çeldep oturı. Emegeni körüp çıdap bolboy, tünükteñ bir bolçok kurut la sarcunı bojodıp iydi. Apşıyak etti le sarcunı alala, bergen kuday berip turzın, men cip turayın dep aydala, cuda salıp iydi. onoñ emegeni ayılına kirip kelele: "Ee, kerik, kızıl ediñ bojodı ba, kızarbas mañdayıñ bu

ba?" – dep öbögönin aytkıladı. "camanım taşta" – dep öbögöni caynay bererde, emegenniñ çugulı ödö berdi. Onı eeçidip alıp, ayılı caar canıp keldi. Torolop kalgan öbögön torozın toydırarga ajanıp la turdı. Eñirde emegeni añdardı saaga bararda, öbögön onıla kojo çedenge keldi. "Sen mında cılu keyiñ bojodıp iydiñ, bojodor bolzoñ, añdar cıdın alza, kaça bererler" – dep, emegen onı cakıdı. Emegen añdardı saarga oturarda, öbögön cıdu keyin bojodıp iydi. Mını ukkan añdar mandı ajıra kalıp, calañ caar mañtay berdiler. Onoñ emegen arbana-arbana kelip, elikterin saarga otura tüşti. Saap oturarda, öbögön cıdu keyin baza la bojodıp iydi. Elikter cıttı alıp, mandı ajıra kalıp iyele, calañ caar mañtadılar. Mını körgön emegen açukoronına çıdabay, eder nemezin tappay kalala, könöktögi südiñ elikterdiñ kiyininçe çaçtı. Süt elikterdiñ kuyruktarına çaçıldı. Onoñ beri elikterdiñ kuyruktarı ak boldı.

KARACANIN KUYRUĞU NİÇİN AK?

İhtiyar bir karı koca yaşamış. Onların bir boz ineği varmış. Gençliklerinde onlar sevişip, çok iyi yaşamışlar. Yaşlanıp, elden ayaktan düşünce birbirlerini horlayıp: "Sen tembelsin, çalışmıyorsun." diye birbirlerine kızar olmuşlar.

Kıtlık olup tahıl bitmeyen bir yılda onlar boz ineklerini kesmişler. Karısı et kaynatmak için su getirmeye gittiğinde, kocasının aklına kötülük gelmiş: "Bu boz ineği ben yalnız yesem, uzun süre yeter. Karımla birlikte yesem hiçbir şeye yaramaz." Böyle düşündükten sonra o kapıyı sürgülemiş. Sudan gelen eşini eve almamış.

- "Boz inek benim, onun etini ben yalnız yiyeceğim." diye evin içinde sıçan gibi homurdanmış. Kapıyı açamayan karısı iki gün beklemiş. Kocasının ona kapıyı açmayacağını anlayınca, iyice umutsuzlanıp gözünün görebildiği yere doğru gitmiş. Giderken yolda bir yumurta duruyormuş, onu alıp cebine koymuş. Yoluna devam ederken yolda iğne ile yılan görmüş, onları da almış. Yine giderken tokmak görmüş, onu da yüklenip almış. Gide gide güzel bir ev görünmüş. Girdiği evde küpte çegen varmış. Çegenden doyana kadar içmiş. Evin sahibini korkutmayı düşünüp iğneyi yatağa saplamış. Yumurtayı ateşe gömüp, yılanı küpün içindeki sopaya sarıp, tokmağı kapının başına bağlamış. Eşiğe su dökerek büyük deri torbanın arkasına saklanmış. Çok geçmeden evin sahibi gelmiş. Gelenin dağ iyesi olduğunu, deri torbanın arkasındaki kadın anlamış. Evin sahibi piposunu yakmak için ateşin külünü aralamış. Ateşteki yumurta çat diye çatlamış. Ev sahibi ürkünce yatağa düşmüş, iğne kıçına saplanmış. Çegen içmeye koşarken küpün içindeki sopaya sardığı yılan tıslayıp çıkmış. Dağ iyesi korkarak evden çıkmak için kapıya koşmuş, dökülen sudan ayağı kayınca başına tokmak düşmüş. Dağ iyesi kaçmış. Kadın deri torbanın arkasından çıkarak onun evinde yaşamaya başlamış. Dağ iyesinin sağdığı karacaları ve geyikleri sağıp, içki mayalayıp, içki yapmış. "Dur bakalım, kocam şimdi ne yapıyor acaba, gidip bir bakayım." diye düşünerek peyniri, tereyağını koynuna sokup kocasını görmeye gitmiş. Eve girmeden baca deliğinden bakmış ki: Kocası boz ineğin etini yemeyi bitirmiş, ak kemiklerini geviyor. Bu duruma üzülen karısı, baca deliğinden bir parça peynirle tereyağını atmış. İhtiyar peynirle tereyağını alınca, Tanrı'nın verdiğini yiyeyim deyip bir çırpıda yemiş. Sonra karısı eve girerek: "Ee, cimri, kızıl

etin bitti mi, kızarmaz alnın bu mu?" diye kocasına kızmış. Kocası "Beni affet." diye yalvarınca kadının öfkesi geçmiş. Onu peşine takıp evine götürmüş. Aç kalan kocası karnını doyurmuş. Akşam vakti karısı geyikleri sağmaya gittiğinde, kocası da onunla çite gitmiş. "Sen burada kötü koku yayarsan o kokuyu alan geyikler kaçar." diye karısı onu tembihlemiş. Karısı geyikleri sağarken, kocası kötü çıkarmış. Bunu işiten geyikler çiti aşıp koşturup otlağa gitmişler. Sonra karısı kızıp karacaları sağmaya başlamış. Sağarken kocası tekrar kötü koku çıkarmış. Kokuyu alan karacalar çiti aşıp otlağa kaçmışlar. Bunu gören kadın öfkesinden ne yapacağını şaşırıp kovadaki sütü karacalarından arkasından saçmış. Süt karacaların kuyruklarına saçılmış. O günden beri karacaların kuyruğu ak kalmış

46. MÖRÖ

Pir kiji purun añnap partır. Şüve tözine odog edaltır, añnap cor keleverip oşoptın poltır. Pir eveş polgondo lo, kış-kaş, mış-maş la etken: odogo mörö kel cetkeldi. "Meeñ le tınım al, meeñ pir tuzam ceder", - tiyerde, añjı möröni kapka sukkep, agaşka assaltır. Möröni sürüjip peş añjı kelevirtir. "bistiñ möröni kana ettiñ?" – tejip, tınına pastınar poltır. "cak-cak, mörö lö körvöm" – tiytir. "Ce ol mörö seni cize, sen piske tarınma" – tep sal pariytirler.

Pej añjı paryende, pir añjı kaptı tejalkep, möröni pojodiydi. Mörö: "Pir kiji cakşı etkende, pir kiji nemen edeten: men seni ciyerim" – tiytir. "Kalak, kalak, meni le ceve, men seeñ tınıñ alkam, sen meni ciyten poltır, paraktır, cer sırtında peş katap piske tuştan kijige, añ-kuşka, malga surayıktır, kem cakşı etken, kem nemen etken, andın men nemen etken polzom, ceviyerzin" – tiytir añjı.

Cöptöjal, ekele pardılır, añjı alda parcıt, mörö kıyınjı parcıt. Parzalar, pir añjı tuştap pardı. Añjı ayttı: "Po möröniñ tınını añjılardın alkam, meni eme ciyereyt. Kem cakşı etti, men cakşı ettim ma, mörö cakşı etti va? Anı piske aytper" – tep. "Kijini öltörgödik, sen cugerek anı sugup alkan eden? Eme seni mörö ceze le tavı" – tep saldı. Eme tört nemedin suraydan artkaldı. Parcatsalar, at tuştap pardı. "Kem cakşı etti, men ma, mörö va? Men möröni añjılarga öltörtirvin alkam, eme meni ciyereyt" – tiytir, añjı. At teze: "Cer sırtında kiji nemen inze, kijini ceydik, meni mün coralkep, eme kajıryenir, piydet cortım" – tiytir.

Andın arı parzalar, nek tuştap pardı. Añjı nekke ayttı: "Po mörö men ciyereyt, men anı añjılardın sugup, tının alkam, eme kijilerdin surıytan tep partıvıs" – tedi. "kijini ciyer kerek. Kijidin le nemen cok. Meeñ südim saap ijalkep, meni kajıryeneri, men kar sırtına cortım" – tiytir nek. Andın pargande koy tuştapardı. Añjının aytkan cogına koy ayttı: "Kijini ciyer kerek. Kiji matap nemen. Meeñ cugum kazalkep, men kajıryenir" – tiytir. Eme pir le nimenin aytkan sözi arttı. Partını, tülgü tuştapan. Añjınıñ aytkanına: "Kijini ciyer kerek, kiji matap sıgan, men koruga-koruga cortım" – tep. Mörö tijini ırsaytırıp, aksını adınalkepañjını ciyere kelteni. Tülgü ayttır: "Aşpa, tokto, pir örvök surıyan" – tep. Añjıga surap cıt: "Sen möröni kaydet alkaldıñ?" – tep. "Kapka sukkep kaptıñ aksını takkep, agaşka ilsam" – tiytir. Tülgü teze: "Cakşı oñnovin kaldım, közötper" – tiytir. Piyde etkem tep, añjı möröni kapka sugiytir. "Ce kapka sugiydiñ, kaptıñ aksını taktın ma?" – tiyt tülgü. "Takkam" – tepcit añjı. "Ce kösötperzeñ, kaydet taktın" – tiyt tülgü. Añjı kaptıñ aksını tagiydi. "Eme sen anı nime kogdıral corsınen, kapta nimeni sookkep, öltöral, terezini soyal" – tiytir. "tülgü sananza la möröniñ edini cip kalgaydık. "kiji nemeni nemen inze, ce sin kirelu alıg kiji cok" – tiytir tülgü. Añjı möröni sokkep, öltörkep, terezini soyaldı, edi tülge koot polkaldı. Añjı aylına nanıp, avır curtıya perkaldı. **ŞÖÖK!**

KURT

Eskiden bir kişi ava çıkmış. Lâdin ağacının dibine çadır kurup, oturmuş. Bir süre geçtikten sonra hışırtı çıkararak kampa bir kurt gelmiş. "Benim canımı kurtar, benim de sana bir faydam olur." deyince, avcı kurdu bir çuvala sokup, ağaca asmış.

Kurdu takip eden beş avcı gelmiş. "Bizim kurdumuzu ne yaptın?" deyip aramışlar. "Hayır, hayır kurt görmedim." demiş. "Eh, o kurt seni yerse, suçu bizde arama." deyip gitmişler. Beş avcı gidince, önceki avcı çuvalı indirip, kurdu serbest bırakmış. Kurt: "Birisi iyilik yapınca, diğeri kötülükle karşılık verir: Ben seni yiyeceğim." demiş. "Âh, vah beni yeme, ben senin canını kurtardım, halbuki sen şimdi beni yemek istiyorsun, gidip yeryüzünde bize rastlayan beş kişiye, hayvana veya ata soralım: Kim iyi yaptı, kim kötü yaptı, (alacağımız cevaba göre) ben kötü yaptıysam, beni yersin." demiş avcı.

Anlaşıp, ikisi yola çıkmışlar, avcı önde, kurt arkada gitmişler. Giderlerken bir avcı rastlamış. Avcı şöyle demiş: "Bu kurdun canını avcılardan kurtardım, şimdiyse beni yemek istiyor. Kim iyi yaptı? Ben mi iyi yaptım, kurt mu iyi yaptı? Bunun cevabını bize ver?" demiş. "İnsanın öldüreceği şeyi sen niçin kurtardın? Kurt şimdi seni yese yeri." demiş. Şimdi soracak dört şey kalmış. Giderlerken bir ata rastlamışlar. "Kim iyi yaptı, ben mi, kurt mu? Ben kurdu avcıların elinden kurtardım. Oysa şimdi beni yemek istiyor." demiş avcı. At ise: "Yeryüzünde insan en kötüdür, insanı (seni) yemek mümkündür, bana bindiler bindiler, şimdiyse kovdular, ben de böylece geziyorum." Oradan ileri gittiklerinde bir inek rastlamış. Avcı ineğe şöyle demiş: "Bu kurt beni yiyecek, ben onu avcılardan saklayıp kurtardım, şimdi de rastladığımıza sormak için gidiyoruz." demiş. "İnsanı yemek gerek. İnsandan kötü bir şey yok. Benim sütümü sağıp içiyorlar, ben kaçıp buralara geldim." demiş inek. Oradan ileri giderken koyuna rastlamışlar. Avcının söylediklerine koyun şu cevabı vermiş: "İnsanı yemek gerek. İnsan çok zararlıdır. Benim yünümü kestiler ve beni kovdular." Şimdi bulup sormaları gereken bir şey kalmış. Giderlerken tilkiye rastlamış. Avcının sözlerine: "İnsanı yemek gerek, insan çok kurnaz, ben onlardan korka korka geziyorum." demiş. Kurt dişlerini açıp, gıcırdatarak avcıyı yemeye gelmiş. Tilki şöyle demiş: "Dur, yapma bir akıl alalım." demiş. Avcıya sormuş: "Sen kurdu nasıl kurtardın?" demiş. "Çuvala sokup, ağzını bağlayıp, ağaca astım." demiş. Tilkiyse: "İyi anlamadım, göster." demiş. Şöyle yaptım diyerek avcı kurdu çuvala sokmuş. "Çuvala soktun, ağzını bağladın mı?" demiş tilki. "Bağladım." demiş avcı. "Göstersene, nasıl bağladın?" demiş tilki. Avcı çuvalın ağzını bağlamış. "Niçin sen onu arkanda tutup şaşıyorsun, onu vurup öldür. Çünkü, o şimdi çuvalda. Onu öldürüp, derisini soy." demiş. Tilki kurdun etini yemeyi düşünüyormuş. "İnsan kötüdür, fakat senin gibi aptalı da yokmuş." demiş tilki. Avcı, kurdu vurup öldürerek, derisini soyup almış, etiyle keyif sürmek de tilkiye kalmış. Avcı evine dönüp, huzurla yaşamış. **ŞÖÖK!**

47. ŞARLIYAK LA ÜÑEJEK

Cer sırtında ködörö kuştarnı toygaa ayttırtılar. Üñejek le Şarlıyaak toygaa baraa üzere boylarını cazajaraa cöptöj altırlar. Alında körnööş cok, üzere le köörişse kerek.

Baştap üñejek Şarlıyaktı cazaptır. Cazaptır la cazaptır, başka-başka tükter taap, başka-başka öñnüg eet, matap keen kuşkajak eet, cazap bertir.

Şarlıyak deze Üñejek kireze us eves. Üñejekti anaa-mınaa le cazap, apaaş tükti aa-boo kadap, küreñ tükterni anaa-mınaa la kadaştır saltır. Eme közini kayda ettin? Üñejektiñ közini toogde orojokko suk saltır, aylandıra tükterni boyı-boyına tıgga kadapkkep, karşça tarap saltır. Toyga kel cet keltirler. Üñejekti kuştar kööral, savaktep, katırıştener boltır. Üñejek kanı kurgan naa, Şırlıyaksaa ot şele bertir. Üñejek Şarlıyaktı örtöp saanı, eme daa Şarlıyaaktıñ kezik artén tükteri küykep, sargar kaan deştiler. Kap-çöök!

BAYKUŞ İLE ŞAKRAK KUŞU

Yeryüzündeki bütün kuşları toya davet etmişler. Baykuş ile şakrak kuşu toya beraber gitmek için birbirlerini süslemeye karar vermişler. Eskiden ayna olmadığı için birbirini süslemek gerekiyormuş.

Önce baykuş şakrak kuşunu süslemiş. Süslemiş de süslemiş, çeşit çeşit tüyler takmış, başka başka renge bezemiş, süsleyip çok güzel bir kuş yapmış.

Şakrak kuşu ise baykuş kadar becerikli değilmiş. Baykuşu şöyle böyle süsleyip, ak tüyleri öylesine yerleştirip, kahverengi tüyleri de gelişigüzel takmış. Fakat gözünü nasıl yapacak? Gözünü de küçücük yapmış, bütün tüylerini de geriye taramış. Toya gelmişler. Kuşlar baykuşu görünce kahkahalarla gülmüşler. Öfkelenen baykuş şakrak kuşunu gagalamış. Baykuş şakrak kuşunu yakınca, şakrak kuşunun bazı tüyleri yanmaktan sararmış derler. **Kap-çöök!**

OLAĞANÜSTÜ MASALLAR

48. KÖZÖDÖY

Ozo-ozo, ozo çakta kulaştañ uzun sındu, arşınnañ calbak carındu da bolzo, üyde üç uulınañ öskö ne de cok sürekey coktu apşıyak curtagan emtir. Caan uulınıñ adı Carın, orton uulı Topçı, kiçü uulı Közödöy boltır.

Apşıyaktıñ küçi-çagı çıgıp, katan söögi kadıp, üüle-konogı cuuktay bererde, uuldarın cuup, kerees sözin ayttı: "Men aylu-kündü ak carıktañ ıray berzem, meni Ak-Kajattıñ edegine aparala, sler üçü selijip turup bir tünneñ meniñ canımda oturıgar, onıñ soñında söögimdi cazap cakşı tudup salıgar".

- Bis selijip turup, slerdiñ canıgarda oturarıs – dep, eki caan uulı adazın büdümcilediler. Kiçü uulı Közödöy neni de aytpay çımçayıp oturdı, cañıs la közininiñ cajın çamçazınıñ edegile arçıp turdı.

Ertengi künniñ eñirinde apşıyak cada kalgan. Uuldarı adazınıñ kerees cakıltazın büdürip, onıñ söögin Ak-Kajattıñ edegine aparıp saldılar.

Baştapkı tün caan uulı Carın adazınıñ canında tañ atkança oturar kerek bolgon. Ce Carın bararga küçsinip, kiçü karındajın Közödöydi cımjadı (aybıladı): "Sen, ekem, adabıstıñ canına meniñ ordıma tañ carıgança oturzañ, men sege kara çekpen tonımdı bererim".

Közödöy cöpsinele, Ak-Kajattıñ edeginde adazınıñ canında köziniñ cajın arçıp oturarda, apşıyak bajın ködürip suradı: "Bu sen, caan uulım, Carın ba?"

- Cok adam, bu men – Közödöy.

- Caan uulıma bir süme-sös aydarga sanangam, ce ol kelbegen bolzo, kiyninde sege aydarım – deyle, apşıyak közin cumup oyto cada berdi.

Tañ carıp, kızıl kün Ak-Kajattıñ üstine oynoy bererde, Közödöy akazınañ suradı: "Ce, aça, cakıltagardı büdürip koydım, kara çekpen ton kayda?"

- Me, see tenekke, kara çekpen ton! – deyle, Carın karındajın sabap turup üydeñ çıgara sürdi. Közödöy açınala, toygonço ıylap aldı.

Eñirde apşıyaktıñ orton uulınıñ barar küüni cok bolordo, baza la Közödöydi aybıladı: "Sen, ekem, meniñ ordıma adabıstıñ canında tün ötkönçö oturıp kelzeñ, men sege tülkü cakalu kara kiliñ tonımdı bererim". Közödöy baza la moynoşpodı.

Ak-Kajattıñ edeginde adazınıñ canında köziniñ cajı tamçılap oturgança adazı örö öñdöyip: "Bu sen, orton uulım, Topçı ba?" – dep suradı.

- Co-ok, ada, bu men – Közödöy.

- Topçıga aydar sözim bar bolgon, ce ol kelbegen bolzo, kiyninde see

aydarım – deyle, apşıyak közin cumup, oyto cada bergen.

Közödöy aylına kunukçıl canıp, emeş tınanıp – uyuktap alala, Topçı akazınañ suradı:

- Ce, adabıstıñ canında kızıl kün cayılgança oturala keldim, kajı, tonıgardı bereer?

- Akır, emeş sakıp al men sege tülkü cakalu kara kiliñ tondı bererim! – deyle, Topçı akazı ilmektegi kamçızın ala koyıp, Közödöydi üydeñ tuy tokpogın berip turup çıgara sürdi.

Üçinçi kün eñirde Közödöy adazınıñ canına boyı kelip, çımçaay oturarda, apşıyak bajın örö ködürele, suradı: "Közödöy balam, bu sen be?"

- Eye, men adam.

- Meniñ cakıltamdı cañıs sen büdürdiñ, oçı uulım. Sen mendiy ok uzak-möñkü caştu boloriñ dep, adazı Közödöygö aytti. – Bir öydö sürekey caan ırıs bolor sege. Meniñ söögim salatan Ak-Kajattıñ kün çıgar canında caan kuy bar. Kandıy bir öydö kerek bolo berze, ol kuyga barala, cerdi-suunı aydı-kündi alkap, aş-kursak taştap, (bajırıp, mürgüp) surazañ, ol kuydıñ ejigi açılar, onıñ içinde kuulgazın tulbar – argımak at bolor. Ol atka minzeñ, sen ondıy ok kuulgazın boloriñ: baatır boloyın dezeñ, baatır boloriñ: terbezen-tastarakay bolorgo sananzañ, terbezen büdüştü bolup kubula bereriñ. Ak – mal, alkı-cööjö, ırıs sege onoñ tabılar – dep aydala, adazı közin cumıp, oyto cada berdi.

Tañ carıp, kızıl kün öksöy bererde, uuldarı apşıyaktıñ aytkanıla, onıñ söögin Ak-Kajattıñ edegine möñküley saldılar.

Adazı cogınañ curtaganı ta kança kirezi öy ötkön bolbooy: ta as, ta köp – biler arga cok. Bir kün Közödöy açalarınıñ cajıttu ermekteşken kuuçının bolgobos canınañ uktı. Caan açızı Topçıga aytti: "Erten Ayazak-kaan margaan ederge turganı kereginde carlagan dep uguldı. Margaanda ceñgen kijige Ayazak-kaan Ay-Aru dep kızın berer".

Topçı Carınga aydat: "Ondıy bolzo, ekü baza baralı. Kerde-marda ırıs kelijer bolor bo?"

Közödöy ondıy kuuçındı ugala, açalarınañ bilbeeçi kiji bolup suradı:

- Sler kayda bararga şıydınıp turaar? Meni kojo aparzaar.

Akaları katkırıştı:

- Körzöñ, tenek neni aydat! Ozo cırtık, samtar çamçañdı aaylap cazap al. Onoydo bararıñ.

-Açaları margaanda turujarga atana bererde, Közödöy Ak-Kajattıñ kün çıgar canında Taseñir kayaga cedele, börügin çupçıp, koynınañ teertpek kodorıp, emeşteñ sındırıp, cerdi-suunı, aydı-kündi alkap iyerde, kayadagı kuydıñ ejigi açılıp tulbar at köründi. Közödöy onı çıgara cedinele, mingen boyınça Ak-kaannıñ cerin köstöp, çaap mañla cür kaldı.

Ayazak-kaannıñ örgöözin aylandıra çogılgan kalık-congo ança-mınça cetpey tura toktoy tüjip, terbezen bolup kubulıp, kalık-connıñ uçı-kuyunına turup aldı.

Ayazak-kaannıñ koltıkçızı altın örgöödöñ çıgala, el-congo car etti.

- Margaan üç bölük bolor. Kem ceñer, ol Ay-Arunıñ eji bolor. Margaannıñ baştapkı bölüginde ol ejikte turgan altı caştu kuçanı Ayazak-kaannıñ altın kaalgazın ajıra mergedegen kiji ceñüçil bolor. Batpanak sındu Carındak uul: "Men tudatam!" – dep, eñ ozo kıygırdı.

Ol kuçanı altın kaalgaga beş altam cetpey turup çaçarda, kuça kaalgaga maç edip soguldı. Onıñ kiynineñ kança bökö çeneşken, ce kemizi de kuçanı kaalga ajıra mergedep bolbogon.

Onço ulustıñ kiynineñ kuçanıñ canına Közödöy bazıp bararda, ondo turgan kalık cer tırmap katkırıştı:

- Körzöör, bu uyalbas tastı, kandıy büdüjile kuçanı ködürerge turgan?!

Tastarakay büdüştü Közödöy kuçanıñ kolı-ayagın katay tudala, altın kaalganı ajıra çep-çek mergedep iydi.

Baya katkırışkan ulus alañ kaykap, ün coktoñ attarına minele, çımçayınañ cür kaldılar.

Közödöy Taseñir kayaga cedele, tulbardı agıdıp iydi. Canala, açıların sakıp oturza, Carın la Topçı kalırajıp-külürejip cettiler. Közödöy eş neme bilbeeçi bolup suradı: "Bargan cereerde ne boldı? Toy cırgal ötti be?"

Eki açızı: "Sege, tenekke ne kerek?" – dep arbanala, artık sös aytpadılar.

Ertengi kün Carın la Topçı baza la margaanga bararga tergenip-şıydınıp turarda, Közödöy bilbeeçi kiji bolup suradı: "Sler kayda bararga cazanıp turugar?" Ce açıları unçukpay atana berdiler.

Olor körünbey kalarda, Közödöy kapşay la Taseñir kayaga cedip, cerdeñ-suudañ, aydañ-künneñ suranıp bajırıp iyerde, taş ejik açılıp, aldında ercine tulbar tura tüşti. Közödöy tastarakay kebin tartınıp, Ayazak-kaannıñ örgöözine cedip kelele, cuulgan kalıktıñ uçına turup aldı.

Caan udabay ayga-künge mızıldagan altın örgöödöñ kaannıñ calçızı çıgıp, car etti: "Bügün ceñü alarga turgan kiji ol at çakıda buulalu turgan eki caştu torboktı cüktenele, altın örgööni aylandıra bir oroy bazıp keler uçurlu. Ozolop tudar kiji kol ködürzin".

- Men tudatam – dep, batpanak sındu Carındak uul onçozınañ ozo kıygırdı. Torboktı cüktenele, baza berdi. bir ebirüge ceti kulaş cetpey tura, torbokko cıga bastırdı. Ol kiynineñ çeneşken uuldardıñ birüzi de torboktı altın örgööni ebirte uçına cetire aparıp bolbodı.

Onço ulustıñ kiynineñ Közödöy çıgıp, torboktı eki müüzineñ tudala, arkazına arta salıp örgööni ebire ceñil-ceñil bazıp kelerde, ondo cuulgan kalık alañ kaykap turup kaldı.

Margaannıñ üçinçi küninde Ayazak-kaannıñ boluşçızı el-kalıkka mınayda carladı: "Kaannıñ küyüzi bolor küündü ulus altın örgöödö Ay-Arunıñ kıbına kirzin. Ay-Aru kemge kolın taldap berer, ol kiji onıñ eş-nököri bolor".

Ay-Arunı alarga amadagan erler altın örgöögö eeçiy-deeçiy birdeñ-birdeñ kirdiler. Ay-Aru kemizine de kolın berbedi. Eñ le kiynineñ tastarakay Közödöy kirerde, kaannıñ kızı tura cügürip, onı cedingençe, adazına bardı.

- Meniñ baratan kijim bu – dep, Ay-Aru aydarda, ondo turgan kalık-con lo

Ayazak-kaannıñ eki caan küyüzi aydarı cok tarındı. Kızı-küyüzine curttıñ kuyuzında kiçinek üy tudup berzin dep, calçılarına cakardı.

Közödöy lö Ay-Aru eptü-cöptü curtaganınañ ala kança aylar aylandı, cıldar cılıştı bolbooy. Bir kün Ayazak-kaan küyülerin aldırtala, cakılta berdi: "Sler aba-cıştıñ tübinde turgan altın müüstü sıgındı tudala, mege ekelip beriger".

Kayızı sözin cetire aytkalakta eki caan küyüzi attarına minele çaap kaldılar. Közödöy bajın tırmanıp aytti: "Mende aba-cışka baratan at cok. Onıñ ordına arkalap baradım. Aysa bolzo borsık tuştaar". Ayazak-kaan onıñ cıbrandaytam dep aytkanına süreen açındı.

Közödöy deze kemge de körünbey, Taseñir kayada kuyga cederge meñdep cügürdi. Cedip kelele, cañdaytan cañdı cañdap, bajırıp, mürgüp iyerde, taş ejik açılıp, ercine tulbar aldına tura tüşti. Közödöy ogo minele, aba-cıştı köstöp atana berdi. Ança-mınça bolbodı, altın müüstü sıgındı tudala, canotıra coldo eki caan bacazına colıktı. Olordıñ attarı kaborto colgo cetpey uladap, er boyloru arı-çılagan, azık-tülügi tügenip, amıranıp-odulanıp konorgo cazanıp turgan emtir.

Altın müüstü sıgındı cedingen alıp-kezerdi körüp: "Bisle kojo tıştanıp, odılanıp konıgar" – dep, cöptöp turdılar. Közödöy olordı bilbeeçi kiji bolup suradı:

- Sler kajı cerdiñ kijileri? Curtap catkan ceriger kayda?

- Ayazak-kaannıñ cerinde curtap cadıs. Bis baza sıgındap barıp cadıs. Karın seniñ biske ırıs bolup tuştaganıñ cakşı. Onı biske sadıp iyzeñ?"

- Sler mege sıgınnıñ ordına neni bereriger?

- Neni le surazañ, onı bereris. Mal-aş kerek bolzo mal-aş ta bar, akça bolzo – akça da bar.

- Mege ondıy köp cööjö kerek cok. Boyınıñ kulagınıñ kırın kezele bergen kijige altın müüstü sıgındı kıskanbay bererim.

Onı ugala, kaannıñ caan küyüzi sol kulagınıñ kırın kezip berdi. Közödöy onı kol arçuulına oroylo, sebine saldı. Tulbarga cortıp kaldı. Taseñirge cedip, adın agıttı. Coloy körüktep alala, aylına canıp kelerde, Ay-Aru eji açınıp arbandı:

- Sen cıbrandap-körüktep sootop cürgençeñ, caan cestebis altın müüstü sıgındı tudup ekeldi.

- Caan müüstü sıgındı ta caan cestebis tutkan, ta Közödöy tutkan, emdi tura cartı cok – deyle, Közödöy tıştanarga cada berdi.

Onıñ kiyninde ta kança kirezi öy ötti bolbooy. Bir kün Ayazak-kaan küyülerin baza la aldırtala, cañı cakılta berdi:

- Slerdiñ sıgındagan cerde köksi küyük-möñün tüktü kök börü bar. Onı öltürele, terezin ekeliger. Aba-kayımnıñ tonına caka kerek.

Eki caan küyüzi ukkança la bolbodı, attarına minele, çaap kaldılar. Közödöy: "Mende börüleyten at cok. Onıñ ordına borsuktap-örkölöp baradım" – dedi. Onı ukkan Ayazak-kaan kiçü küyüzine sürekey açındı. Kaannıñ Ay-Aru kızı öbööniniñ onoydo aytkanıla uyalgan boyınça ıylay-ıylay cana berdi.

Közödöy deze kemge de körünbezineñ Taseñirge cedip, tulbarga minele cürüp kaldı. Aba-cışka cedip, möñün tüktü kök börüni öltürip, terezin kancalayla, oyto canotıra kaannıñ eki caan küyülerine colıktı. Körör bolzo, bacalarınıñ attarı arıp

cobogon, boyloru da çılagan-aştagan odulanıp oturdılar. Möñün tüktü kök börüniñ terezin körölö, aydarı cok süüne berdiler.

- Sendiy cakşı nökördi örö turgan Ülgen-Kuday biske ırıska ekeldi. Bisle kojo odulanıp kon, tıştanıp-eştep al. Ol kancadagı tañılu börüniñ terezin biske sadıp iy. Bis sege altın-möñün akça bereris.

- Mege altın da, möñün de kerek cok. Kem kiji sol kolınıñ ergegin açınbay kezip berer, ogo kök börüniñ möñün tüktü terezin kıskanbay bererim – dep, Közödöy karuuzın candırdı.

Ayazak-kaannıñ orto küyüzi sol kolınıñ ergegin çaap berdi. Közödöy ergekti kolarçuulına oroylo, sebine salala, Taseñir kayanı köstöp atana berdi. Ak boro tulbardı kuyga cajırıp koyolo, coloy borsıktap-cıbrandap turup canıp kelerde, eşnököri Ay-Aru açınıp arbandı: "Sen cıbrandap-borsıktap cürgençeñ orto cestebis möñün tüktü kök börüniñ terezin ekeldi".

- Möñün tüktü börüni ta cestebis tutkan, ta Közödöy tutkan, emdi tura cartı cok – dep, ögööni külümzirenip ayttı.

Mınıñ soñında ta kança kirezi öy ötti bolbooy. Bir kün Ayazak-kaan küyülerin baza la kıçırıp alala katu cakılta berdi:

- Teñeri le cerdiñ uçı kabıjıp turgan cerde calbak müüzi arkazın böktögön bulan bar. Onı tudala, ekelip bereer. Men slerge cööjömnöñ cööjö, malımnañ mal ülep bererim.

Eki caan küyüzi oñdop-cazap ukpança da bolbodılar. Ejikteñ carıjıp turup çıgala, attarına minip, sır mañla atana berdiler.

- Mende ondıy ıraak cerge ceder at cok. Onıñ ordına cuugınça cıbrandap-borsıktap bartam.

Ayazak-kaan kiçü küyüzine açuurkanganına sös aydıp bolboy turup kaldı. Eriniñ onoydo aytkanın ukkan Ay-Aru ıylay sogıp, altın örgöödöñ çıga cügürdi.

Közödöy deze, Taseñir kayaga kelip, ak-boro tulbarga minele, turgan izi bar bolup, bargan izi cok bolup uçurta berdi. Teñeri le cer tabışkan cerde calbak müüzi arkazın böktögön bulandı tudala, canotıra baza la eki bacazına tuştadı. Olor cedektegi bulandı körölö, kapşay la udura bastılar:

- Adıñ terlep kaltır. Teri soogonço bisle kojo oturıp çayla. Udabas eñir kirer. Bogo odulanıp, kojo konıp al. Aysa bolzo, bu bulandı biske sadıp iyeriñ? Ne kerek: akça ba, ösközi be? Cartın ayt, neni de kıskanbazıs.

Közödöy olordıñ mekezine kirbedi. "Calbak müüzi arkazın bürkegen bulandı men Ayazak-kaanga boyım sıy apararım" – dep aydarda, kaannıñ eki caan küyüzi süreen açındılar. Közödöy deze Taseñir kayaga cedele, tulbardı agıdala, bulandı altın örgöögö cedingençe kelip, kaynına koldoñ kolgo tabıştırıp berdi.

Eki caan küyüzi kuru canala, Ayazak-kaanga kelip koptondılar.

- Bis calbak müüzi arkazın bürkegen bulandı tudala, tıştanıp cadala uyuktap kaltırıs. Oygonıp kelzebis, bulanıs buuda cok. Közödöy onı kadrañdayla (uurdayla), boyı tutkan kiji bolup maktanıp, slerge sıylap bergen. Kandıy tögünçi kiji!

Ayazak-kaan olordıñ kobına büdüp, kalık-condı cuur Közödöydi uurçı bolgonı uçun cargılaar dep cakılta berdi.

- Közödöy sen meniñ bergen üç cakıltamnıñ birüzin de büdürbediñ. Cıbrandap, borsıktap, körüktep baratam dep aydatan cogıñ ba? Belen tudala kelip catkan bulandı kadrañdayla, mege maktanıp ekelip catkan sende cüs te cok! Kerekti etken bolzoñ, karuuzına turarıñ.

- Meni kadrañçı-uurçı dep burulap, cargılaardañ ozo mege kalgançı sös beriger – dep, Közödöy suradı.

- Aydatan sözin bar bolzo aytkanıñ – dep, Ayazak-kaan cöpsindi.

- Cargılaar dep cöptögön bolzo cargılaar kerek. Ogo baza kandıy sös bereten?! – dep, kaannıñ eki caan küyüzi kıygırdılar.

- Altın müüstü sıgındı baza men tutkam – dep, Közödöy ayttı. Cedinele canotırzam cestelerim colgo tuştayla, suranıp turup meneñ sıgındı sadıp algandar. Caan küyüger mege sıgınnıñ ordına sol kulagınıñ kırın kezip bergen.

- Bu çın ba? – dep, Ayazak-kaan küyüzineñ suradı.

- Ol tögündep cat.

- Kayda, bu turgan kalık-congo sol kulagıñdı körgüs.

Ondo turgan ulus körölö: "çın kulaktıñ kırı cok emtir" deşti.

Caan küyüzi aktanıp: "Bu kulagım enedeñ çıgarımda ondıy bolgon" – dep aydarda, Közödöy sebideñ kolarçuulın çıgarıp, caya tudala, cuulgañ congo kulaktıñ kırın körgüsti.

- Möñün tüktü börüni baza da men tutkam. Onıñ terezi uçun orton küyüger mege sol kolınıñ ergegin bergen – dep, közödöy kuuçının ulalttı. – Ol ergek bu, köröör.

Sol kolıñdı körgüs – dep, Ayazak-kaan orton küyüzine ayttı. Ondo turgandar körölö: "Çın boltır. Sol kolında ergek cok emtir" – deşti.

Ayazak-kaan atıylanıp: "sler ekü uyatka tüştiger. Çın mekeçi-tögünçiler sler emtireer" – dep arbanıp, caan küyülerin altın örgöödöñ çıgara sürdi. Közödöy küyüzine le Ay-Aru kızına cööjözineñ cööjö ülep berdi, malınañ mal bölidi. Caan küyüleri catkan örgööni oçı kızı-küyüzine aydıp berdi.

Ayazak-kaannıñ tögünçi caan küyüleri mınayıp şorlondı. Közödöy lö Ay-Aru deze curt catkan el-conlo kirijip-çıgıjıp, öön-bökön cogınañ ayıldajıp, boy-boyı ortodo eptü-nak curtay berdiler.

KÖZÖDÖY

Eski eski, eski çağda boyu kulaçtan uzun, arşından biraz geniş omuzlu da olsa, evinde üç oğlundan başka hiçbir şeyi olmayan bir ihtiyar bir adam yaşamış. Büyük oğlunun adı Carın, ortanca oğlunun adı Topçı, küçük oğlu ise Közödöy imiş.

İhtiyar güçten düşüp, kemiği sertleşip, eceli yaklaştığında, oğullarını toplayıp, vasiyetini söylemiş: "Ben aylı, güneşli dünyadan ayrıldığımda, beni Ak-Kajat'ın eteğine götürerek siz üçünüz sırasıyla birer gece benim yanımda bekleyin, sonra size söyleyeceklerimi de iyi dinleyin."

- Biz sırasıyla durup, sizin yanınızda otururuz, diye iki büyük oğlu babalarına söz vermişler. Küçük oğlu Közödöy ise hiçbir şey söylemeden öylece oturmuş, yal-

nızca gözyaşını gömleğinin ucuyla silip durmuş.

Ertesi gün akşam vakti ihtiyar ölmüş. Oğulları babalarının vasiyetini yerine getirip, onun cesedini Ak-Kajat'ın eteğine getirmişler.

İlk gece büyük oğlu Carın'ın tan atana kadar babasının yanında beklemesi gerekiyormuş. Fakat Carın gitmek istememiş, küçük kardeşi Közödöy'ü çağırmış: "Sen, kardeşim, babamın yanına gidip tan atana kadar benim yerime beklersen, sana kara çuhadan paltomu veririm."

Közödöy kabul edip, Ak-Kajat'ın eteğinde babasının yanında gözünün yaşını silip otururken, ihtiyar başını kaldırıp sormuş: "Sen büyük oğlum Carın mısın?"

- Hayır, babam, bu benim, Közödöy.

- Büyük oğluma söyleyecek sözüm vardı, fakat madem ki o gelmemiş, daha sonra sana söylerim, diyerek ihtiyar gözünü kapatıp tekrar yatmış.

Tan atıp, kızıl güneş Ak-Kajat'ın üstünde oynamaya başladığında, Közödöy ağabeyine sormuş: "Eh, ağabey, isteğinizi yerine getirdim, kara çuhadan palto nerede?"

- Pöh, senin gibi bir deliye kara çuhadan palto ha! diyerek, Carın kardeşini döverek evden çıkarmış. Közödöy kızıp, ağlamış.

Akşam ihtiyarın ortanca oğlunun gitmeye gönlü olmamış, o da Közödöy'ü çağırmış. "Kardeşim, sen gidip gece bitene kadar babamın yanında benim yerime bekleyip gelirsen sana tilki yakalı paltomu veririm." Közödöy direnmeyip kabul etmiş.

Ak-Kajat'ın eteğinde babasının yanında gözünün yaşını akıtıp otururken babası kalkıp: "Sen, ortanca oğlum Topçı mısın?" diye sormuş.

- Hayır, baba, bu benim, Közödöy.

- Topçı'ya söyleyeceklerim vardı, fakat madem ki o gelmedi, sonra sana söylerim, diyerek ihtiyar gözünü yumup, tekrar yatmış.

Közödöy üzüntülü evine dönüp, biraz dinlenip, uyuduktan sonra, ağabeyi Topçı'ya sormuş:

- Evet, babamızın yanında kızıl güneş doğana kadar oturup geldim, hani palton nerede?

- Dur bakalım, biraz bekle. Ben sana tilki yakalı kara kadife paltoyu vereceğim! diyerek, ağabeyi Topçı askıdaki kamçıyı alıp, evdeki tokmağıyla tokmaklayıp çıkarmış.

Üçüncü gün akşam Közödöy babasının yanına kendisi gidip, oturduğunda ihtiyar başını kaldırıp sormuş: "Közödöy yavrum, sen misin?"

- Evet, benim babacığım.

- Benim isteğimi yalnızca sen yerine getirdin, küçük oğlum. Sen benim gibi uzun ömürlü olacaksın, demiş babası Közödöy'e. Bir zaman gelecek sen çok mutlu olacaksın. Benim cesedimin olduğu Ak-Kajat'ın doğusunda Taseñir adlı kayanın altında bir mağara var. Bir gün ihtiyacın olursa, o mağaraya gidip, toprağa, suya, aya ve güneşe dua et, yiyecek saçı saç (baş eğip, dua et) o mağaranın kapısı açılır, o mağaranın içinde sihirli tulpar, argımak atı var. O ata binersen, sen de onun gibi

Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
Türk Halk Bilimi

sihirli olursun: bahadır olmak istersen, bahadır olursun: dilenci, tastarakay olmak istersen dilenci görünüşlü olursun. Ak mal, servet, zenginlik senin olur, diyerek babası gözünü yumup, sessizce yatmış.

Tan atıp, kızıl güneş yükseldiğinde, oğulları ihtiyarın söylediği gibi onun cesedini Ak-kajat'ın eteğine yaptıkları mezara gömmüşler.

Babasının yokluğundan beri kaç gün geçti bilinmez: belki az, belki çok, bilmek mümkün değil. Bir gün Közödöy ağabeylerinin gizlice konuştuklarını duymuş. Büyük ağabeyi Topçı'ya şöyle diyormuş: "Yarın Ayazak-kaan'ın yarış yapacağı hakkında ilân çıkarmış. Yarışı kazanana, Ayazak-kaan kızı Ay-Aru'yu verecekmiş."

Topçı Carın'a şöyle demiş: "Öyleyse ikimiz de gidelim. belki kader bize güler."

Onların konuşmasını dinleyen Közödöy her şeyden habersiz gibi ağabeylerine sormuş:

- Siz nereye gitmeye hazırlanıyorsunuz? Beni de beraber götürün.

Ağabeyleri gülüşmüş:

- Baksana, ahmak ne söylüyor! Sen önce yırtık, eski gömleğini dik. Sonra gidersin.

Ağabeyleri yarışa katılmak için gittiğinde, Közödöy Ak-Kajat'ın doğusundaki Taseñir adlı kayaya gidip, börkünü çıkarıp, koynundaki ekmekten koparıp, toprağı, suyu, ayı, güneşi övünce kayadaki mağaranın kapısı açılıp tulpar görünmüş. Közödöy onu çıkarıp, binerek, Ayazak-kaan'ın yerine doğru koşturmuş.

Ayazak-kaan'ın yardımcısı altın saraydan çıkarak, halka ilânı duyurmuş:

- Yarış üç kısım olacak. Kim yenerse Ay-Aru'yu alacak. Yarışın ilk kısmında kapıda duran altı yaşındaki koçu Ayazak-kaan'ın altın kapısının ötesine atan kişi galip gelir. Kısa boylu delikanlı Carındak: "Ben tutacağım!" diye ilk olarak bağırmış.

O koçu altın kapıya beş adım kala yere fırlatmış, koç kapıya çarpılıp kalmış. Ondan başka hiç kimse de koçu kapının arkasına atamamış.

Herkesin peşinden koçun yanına Közödöy geldiğinde, orada duran halk yerleri tırmalayarak gülüşmüşler:

- Baksanıza, bu utanmaz kele, bu görünüşüyle koçu kaldırmaya kalkışıyor?!

Tastarakay görünüşlü Közödöy koçun ön ve arka ayaklarını çapraz tutarak, altın kapıdan öteye fırlatıp atmış.

Biraz önce kahkahalarla gülen insanlar şaşırıp, sessizce atlarına binerek gitmişler.

Közödöy Taseñir kayaya yeterek tulparını salmış. Dönüp ağabeylerini beklerken Carınçı'yla Topçı gürültü patırtıyla gelmişler. Közödöy hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi sormuş: "Gittiğiniz yerde ne oldu? Düğün, eğlence oldu mu?"

İki ağabeyi: "Bundan senin gibi ahmağa ne?" deyip kızarak, başka söz söylememişler.

Ertesi gün Carın'la Topçı tekrar yarışa gitmek için hazırlandığında, Közödöy yine bir şey bilmiyormuş gibi sormuş: "Siz nereye gitmek için hazırlanıyorsunuz?" Fakat ağabeyleri konuşmadan gitmişler.

Onlar gözden uzaklaştığında, Közödöy hızla Taseñir kayaya yetip, topraktan, sudan, aydan ve güneşten yardım isteyip, dua ettiğinde taş kapı açılıp, tulpar at önüne gelmiş. Közödöy tastarakay hâline dönüp, Ayazak-kaan'ın sarayına gelip, toplanan halkın en sonuna durmuş.

Çok geçmeden aya, güneşe karşı parıldayan altın saraydan kağanın bir ırgatı çıkıp duyuru yapmış: "Bugün kazanmak isteyen kişi at direğine bağlı iki yaşındaki tosunu yüklenip, altın sarayın etrafında bir defa dönüp gelmesi gerek. İlk kim deneyecekse el kaldırsın."

- Ben deneyeceğim, diye kısa boylu delikanlı Carındak herkesten önce bağırmış. Tosunu yüklenerek yürümeye başlamış. Tam bir tur atmaya yedi kulaç kalmışken durmuş, tosun üstüne yıkılmış. Ondan sonra deneyen delikanlıların hiçbiri tosunu altın sarayın etrafında taşıyamamış.

Herkesten sonra Közödöy çıkıp, tosunu iki boynuzundan tutarak, sırtına yükleyip, sarayın etrafında kolayca dolaşınca oraya toplanan halk şaşırıp kalmış.

Yarışın üçüncü gününde Ayazak-kaan'ın yardımcısı halka şöyle duyuru yapmış: "Kağanın damadı olmak isteyen insanlar altın sarayda Ay-Aru'nun odasına girsin. Ay-Aru kimi seçip elini verirse onun eşi o olur."

Ay-Aru'yu almak isteyen delikanlılar altın saraya sırasıyla birer birer girmişler. Ay-Aru elini hiç kimseye vermemiş. En son tastarakay Közödöy girdiğinde, kağanın kızı ayağa kalkıp, onu tuttuğu gibi babasına götürmüş.

- Benim evleneceğim insan işte bu, diye Ay-Aru söylediğinde, orada duran halkla Ayazak-kaan'ın iki damadı: "Ay-Aru kendisine eş olarak bir dilenciyi aldı." deyip bayılana kadar kahkalarla gülmüşler.

Küçük kızının böyle pasaklı bir yoksulu seçmesine Ayazak-kaan çok öfkelenmiş. Kızına ve damadına yurdunun kıyısında küçük bir ev yapmaları için adamlarına emir vermiş.

Közödöy'le Ay-Aru'nun mutlu, huzurlu yaşamaya başladığı günden sonra ne kadar aylar, yıllar dönüp geçmiş bilinmez. Bir gün Ayazak-kaan damatlarını çağırtarak emir vermiş: "Siz ormanın kuytusundaki altın boynuzlu geyiği tutarak bana getirin."

Kaynatalarının sözünü tam dinlemeden iki büyük damadı atlarına binerek, koşturmuşlar. Közödöy başını kaşıyarak: "Bende ormanın kuytusuna gidecek at yok. Onun yerine tarla faresi avlayayım. Ya da porsuk rastlar belki." demiş. Ayazak-kaan onun bu sözlerine çok kızmış.

Közödöy kimseye görünmeden, Taseñir kayadaki mağaraya hızla koşmuş. Geldiğinde yapması gereken ibadetleri yapıp, dua ettiğinde taş kapı açılıp, kıymetli tulpar önüne çıkmış. Közödöy ona binerek ormanın kuytusuna gitmiş. Çok geçmeden altın boynuzlu geyiği tutup dönerken yolda iki bacanağına rastlamış. Onların atları daha yolun ortasına yetmeden hâlsiz düşüp, kendileri de yorulmuşlar, azıkları tükenip, oturup dinlenmek için kamp kurmaya hazırlanıyorlarmış.

Altın boynuzlu geyiği yüklenmiş gelen pehlivanı görünce: "Oturup bizimle beraber dinlen." demişler. Közödöy onları tanımayan biri gibi sormuş:

- Siz nerelisiniz? Nerede yaşıyorsunuz?

- Ayazak-kaan'ın yurdunda yaşıyoruz. Biz de geyik avlamaya çıkmıştık. Senin bize rastlaman ne kadar güzel. Onu bize satar mısın?

- Geyiğe karşılık siz bana ne vereceksiniz?

- Ne istersen veririz. Hayvan, yiyecek ihtiyacın olan ne varsa, hayvan var, yiyecek var, paraysa para var.

- Benim öyle çok fazla servete ihtiyacım yok. Kim kendi kulağının kenarını kesip verirse, tereddüt bile etmeden geyiği ona veririm.

Onu işiten kağanın büyük damadı kulağının kenarını kesip vermiş. Közödöy onu mendiline sarıp cebine koymuş. Tulparı koşturup gitmiş. Taseñir'e gelip, atını serbest bırakmış. Yolda sincap avlayıp, evine döndüğünde, eşi Ay-aru öfkelenip kızmış:

- Sen sincap avlayıp vakit geçirirken, büyük eniştemiz geyiği tutup getirdi.

- Büyük boynuzlu geyiği büyük eniştemiz mi tuttu, yoksa Közödöy mü, şimdilik belli değil, diyerek Közödöy dinlenmek için yatmış.

Ondan sonra ne kadar zaman geçti bilinmez. Bir gün Ayazak-kaan damatlarını tekrar çağırarak, yeni emir vermiş:

- Sizin geyik avladığınız yerde göğsü gümüş tüylü boz bir kurt var. Onu öldürüp, derisini bana getirin. Büyük kaynatamın paltosuna yaka gerek.

İki büyük damadı bu sözleri duyar duymaz, atlarına binip koşturmuşlar. Közödöy: "Bende kurt avlayacak at yok. Onun yerine porsuk, tarla faresi avlayayım." demiş. Bunu işiten Ayazak-kaan küçük damadına çok fazla kızmış. Kağanın kızı Ay-Aru kocasının böyle söylemesine utanıp, ağlayarak dönmüş.

Közödöy ise kimseye görünmeden Taseñir'e yetip, tulpara binerek koşturmuş. Büyük ormana gelip, gümüş tüylü boz kurdu öldürüp, derisini kancaya asarak dönerken yolda yine iki bacanağına rastlamış. Bakmış ki bacanaklarının atları hâlsiz düşmüş, kendileri de yorulup, acıkmışlar, dinlenmek için oturmuşlar. Gümüş tüylü boz kurdun derisini görünce çok sevinmişler.

- Ne mutlu senin gibi iyi bir arkadaşı yukarıdaki Ülgen-Kuday bize gönderdi. Bizimle birlikte kampta otur, dinlen. O kancadaki kurdun derisini bize sat. Biz sana altın, gümüş paralar veririz.

- Benim altına da, gümüşe de ihtiyacım yok. Kim bana sol elinin parmağını kesip verirse, ben ona boz kurdun gümüş derisini hiç tereddütsüz veririm, diye Közödöy cevap vermiş.

Ayazak-kaan'ın ortanca damadı sol elinin parmağını kesip vermiş. Közödöy parmağı mendiline sarıp, cebine koyarak, Taseñir kayaya doğru yola çıkmış. Ak boz tulparı mağaraya gizleyerek, yolda porsuk avlayıp döndüğünde, eşi Ay-Aru kızmış: "Sen porsuk avlarken ortanca eniştemiz gümüş tüylü boz kurdun derisini getirdi."

- Gümüş tüylü kurdu eniştemiz mi tuttu, yoksa Közödöy mü şimdilik belli değil, deyip kocası gülümseyip yatmış.

Bundan sonra ne kadar zaman geçti bilinmez. Bir gün Ayazak-kaan damatlarını tekrar çağırıp sert emir vermiş:

- Gökle yerin birleştiği yerde geniş boynuzları sırtını kapatmış bir geyik var. Onu tutup, bana getirin. Ben size servetimden servet, malımdan mal bölüp veririm.

İki büyük damadı tam ne olduğunu iyice anlamadan kapıdan yarışır gibi çıkarak, atlarına binip koşturmuşlar.

- Bende o kadar uzak yere gidecek at yok. Onun yerine porsuk avlamaya gidiyorum.

Ayazak-kaan öfkesinden küçük damadına söz söyleyememiş. Kocasının böyle söylemesini duyan Ay-Aru ağlayıp, altın saraydan çıkarak koşmuş.

Közödöy ise Taseñir kayaya gelip, ak boz tulparına binerek, durduğu yerdeki izi kalmış, gittiği yerdeki izi görünmez olup uçurmuş. Gökle yerin birleştiği yerde geniş boynuzu sırtını kapayan geyiği tutup, dönerken iki bacanağına rastlamış. Onlar geyiği görünce hemen karşı koşmuşlar.

- Atın terlemiş. Teri soğuyana kadar bizimle oturup çay iç. Çok geçmez akşam da olur. Bu kampta bizimle birlikte kal. Bu geyiği de bize satar mısın? Ne gerek: para mı, başka bir şey mi? Neyse söyle, her şeyi veririz.

Közödöy onların hilesine kanmamış. "Geniş boynuzu arkasını kaplayan geyiği Ayazak-kaan'a ben götürürüm." deyince kağanın iki büyük damadı çok kızmışlar. Közödöy ise Taseñir kayaya gelerek, tulparı çözüp, geyiği altın saraya getirip, kaynatasının eline vermiş.

Eli boş dönen iki büyük damadı gelip, Ayazak-kaan'a dedikodu etmişler.

- Biz geniş boynuzu sırtını kaplayan geyiği tutup dinlenmek için yatıp uyumuştuk. Uyandığımızda baktık ki geyiğimiz yok. Közödöy onu çalarak, kendisi tutmuş gibi övünerek getirip size hediye etmiş. Bu ne kadar yalancı biri!

Ayazak-kaan onların yalanına inanıp, Közödöy'ü hırsız kabul edip, yargılamak için halkı toplama emri vermiş.

- Közödöy sen benim üç emrimi de yerine getiremedin. Gidip porsuk, sincap avladın doğru mu? Şimdi hazır geyiği çalıp kendin tutmuş gibi getirip, bir de övünerek yüzsüzce bana verdin! İşlediğin suç yüzünden yargılanacaksın.

- Beni hırsız diye yargılamadan önce bana son bir söz hakkı verin, demiş Közödöy.

- Söyleceğin sözün varsa, söyle, demiş Ayazak-kaan.

- Yargılayacaksanız yargılayın. Ona başka niçin söz veriyorsunuz?! diye, kağanın iki büyük damadı bağırmış.

- Altın boynuzlu geyiği de ben tuttum, demiş Közödöy. Yüklenip getirirken yolda bacanaklarıma rastladım, benden onu satın almak istediler. Büyük damadınız bana geyiğin yerine sol kulağının kenarını kesip verdi.

- Bu doğru mu? diye, Ayazak-kaan damadına sormuş.

- O yalan söylüyor.

- Hani, burada toplanan halka sol kulağını göster.

Orada oturan halk bakınca: "Gerçekten de kulağının kenarı yokmuş." demişler.

Büyük damadı kendini aklamak için: "Bu kulağım doğuştan öyle." dediğinde Közödöy cebinden mendilini çıkarıp, açarak, halka kulağın kenarını göstermiş.

- Gümüş tüylü kurdu da ben tuttum. Onun derisi için ortanca damadınız

bana sol elinin parmağını verdi, diye konuşmasına devam etmiş Közödöy. O parmak işte bu bakın.

Sol elini halka göster, diye Ayazak-kaan ortanca damadına söylemiş. Orada duranlar bakınca: "Gerçekmiş. Sol elinin parmağı yokmuş." demişler.

Ayazak-kaan öfkelenip: "Siz ikiniz utandınız. Gerçek yalancı, hilekâr sizlermişsiniz." diye kızıp, büyük damatlarını saraydan kovdurmuş. Damadı Közödöy'e ve kızı Ay-Aru'ya servetinden servet, malından mal bölüp vermiş. Büyük damatlarının yaşadığı sarayı küçük kızı ve damadına vermiş.

Ayazak-kaan'ın büyük damatları (yalanları böylece açığa çıkıp) başarısız olmuşlar. Közödöy'le Ay-Aru ise halkla birlikte kavgasız, nizasız komşuluk yapıp, mutlu, huzurlu yaşamışlar.

Kelağlar

1.) Vefakar'dır.

2.) Kardeşlerin en küçüğüdür.

3.) Saftır (temiz alnında)

4.) Akıllıdır

5.) Sihirlidir

49. SALDAÇAK LA TIRMUUJAK

Ozo-ozo, ozogı cebren çakta cer carılıp, kök çıgarda, agaş carılıp, bür ösköndö, kamçıbıla cer kezerde, kalbakpıla suu bölöördö, eki suuniñ beltirinde, eki tuuniñ edeginde eki karındaş kiji curtaptır. Caan karındajı Saldaçak, kiçü karındajı Tırmuujak boltır. Olordo minip cürgen attarınañ başka, baza bir de neme cok bolgon. Saldaçakta kara at. Tırmuujakta ceeren at.

Agalu-iyindi bir de neme etpey, añdap-kuştap la kursagın azıranıp cüreten boltır.

Bir kün añdap cürele, ekü sürekey tıñ boroongo tuturgandar. Ekü̈diñ kursaktanar azıgı da cok boltır. Agazı Tırmuujakka aytti: "Ekem, aştap-torolop cürgençe, seniñ ceeren adıñdı soyolo, ciyli. Meniñ kara adım da bis eküge caba minip cürerge bolor".

Tırmuujak agazınıñ aytkanına cöpsindi. Eki karındaş ıltam-ıltam tudunıp, ceeren attı öltürele, edin kaynadıp, toyo cakşı kursaktanıp aldılar. Agalu-iyindü ajanıp alala, capaş-odu cazadılar, onoñ eerlerin castanıp, uyuktay berdiler.

Tırmuujaktıñ uyuktay bererin sakıp, Saldaçak tögüne le uyuktaaçı bolup oygu cadırı. Onoñ Tırmuujak cakşı la kalıñ uyuktay bererde, Saldaçak turup, kara adın kapşay la eerteyle, cañıskan kaçıp cürüp kaldı.

Ertezinde, tañ adarda, Tırmuujak turup kelze, agazı cok. Tırmuujak boyında sanandı: "E-e, Saldaçak agam, bayla, turala, kara attı bedrep bargan bolboy kaytsın. "Onoydo sananıp, onıñ kelerin sakıp oturdı. Sakıp-sakıp bolbosto, agazın bedrep bardı. Ce kara at ta körünbedi, argazın da tappadı.

Saldaçaktı tappay salala, cañıskan artkan Tırmuujak kunukçıldu, kös lö körgön cerge bodop la bastı. Korkıştu kalıñ ay-karañuy cışka kirele, aaylanıp bolboy bazıp cürze, agaştañ cölöp cazagan söölti ayıl turu. Bazıp barala, için körör bolzo, anda bir de neme cok emtir. Tırmuujak söö̈ltiniñ içine kirele, acıktap turza, caan calbak taş cadırı. Taştıñ aldı kiji batkadıy koktıy. Tırmuujak ol koktıyga kire le cajınıp, kem kelgey ne dep, sakıp tur oturdı.

Eñir kirgen soñında, Şülüzin, Borsık, Kiş, Tiyiñ kalırajıp eeçiy-deeçiy keldiler. Tırmuujak tınış ta tınbagadıy tım bolup, olordıñ ermekteşkenin tıñday berdi.

Tiyiñ arı kalıp, beri kalıp turala, aytti:

- Mege bügün caan ırıs boldı, köp kuzuk tuştadı. Arutap, cazap, arbındu etire tajıp aldım.

Kiş turala, baza la maktandı:

- Mege bügün sürekey ırıs boldı, çıçkandar köp tuştadı. Sürekey tıñ toyo kursaktandım, bir kançazı artıp ta kaldı calañda...

Borsık turala, "kıh-kıh" dep, cart aydınıp bolboy, baza korkıldayt:

- Men boyımnıñ kuulgazın tayagımla köp kandık kazıp aldım. Tügeze cip te bolbodım.

- Sen ol tayagıñdı çeberle, kandıy bir neme ugäla, onı serenbezin – dep, şülüzin cakarıp ayttı.

- Uurdabas! – Borsık cöpsinbeyt. - Men onı ijemçilü cerge sugup salgam. Sööltiniñ kiyninde korkok taştıñ aldında bolor.

Şülüzin uçında maktandı:

- Mege de karındaştar, bügün sürekey astam boldı. Cakşı toyo kursaktandım. Kırlaş-kaannıñ cerinde suu cok. Malınıñ kanı kurgap, suuzap, kırılıp catkan, ondo cırgap keldim.

- Suunı kanayda tabar? – dep, Kiş sonırkadı.

Borsık ukaarkayt:

- Kırlaş-kaannıñ kara suu çıgıp turgan cerinde caan taş tuy añtarılıp, onı bektep salarda, onoñ suu cogolgon. Ol taştı meniñ kuulgazın tayagıma añtarıp salar arga bar.

- Ce, sen öyineñ ötküre maktanıp, tıñ kalıraba la, kandıy bir kiji ukpazın, bistiñ bu ermektejip ukkanıstı – dep, tiyiñ cakarıp toktottı.

- Ermektejip, maktanıjıp turala, añdar onçozı uyuktay berdiler. Tırmuujak, kiske çilep, araayınañ bazıp barala, taştıñ aldınañ kuulgazın tayaktı uurdayla, Kırlaş-kaannıñ cerin köstöp bardı. Cedele, örgöözine kirdi. Kaannıñ aybı-şaybızına cüreeçileri Tırmuujaktañ ne kerektü cürgen dep suradılar.

- Kırlaş-kaannıñ malı suuga cedinbey, kanı kurgap ölüp catkan – dep, men uktım, bolujarga sananıp kelgen edim.

Kırlaş-kaan mını ukkan la boyınça ayttı:

- Ce, çenep kör, terbezen kiji. Suu tabala, meniñ kırılıp turgan malımdı argadap iyzeñ, men sege kızımdı bererim, malımnañ mal bölip bererim, cööjömnöñ cööjö bererim, suu tappazañ, ak-carıkta seniñ cüreriñ cok bolor.

Tırmuujak cöpsindi.

Karasuunıñ bajındagı suu çıgıp turgan cerine peçkediy taş bektey añtarılıp kaltır. Tırmuujak barıp, onı kuulgazın tayakla kajıy tudup, añtarıp iyerde, suu barkırap-kaynap aga berdi. Suuzap turgan malboy-boyıñ cöñölöp, suuga kelip içkilep turdılar.

Kırlaş-kaan suunıñ cayrap agıp catkanın körölö, süüngenine aytkan sözine turdı: Tırmuujakka kızın berdi, malınañ mal ayrıp, cööjözineñ cööjö bölip berdi.

Saldaçak kança kirezi tenip cürdi bolbogoy, onoñ ciir kursagı da cok bolo bererde, teniy-teniy Tırmuujaktıñ aylına keldi. Arıp kalgan boyı, aç köstöri öçömik, araydañ la bazıp cürdi. Boyınıñ karındajın Tırmuujaktı körölö, sürekey kaykap, korkıgan boyınça ermek te aydıp bolboy turdı. Karındajı deze agazı kelgenine süünele ıyladı. Karındajınıñ sürekey cakşı catkanın körölö, Saldaçak küyüngen boyınça suradı:

- Sen kanayda mınayıp tıñ bayıdıñ?

Tırmuujak agazına onçozın cartınça la kuuçındap berdi. Mını ukkan küyünçek Saldaçaktıñ köstöri bagrayıp çıktı, boyında: "Men Tırmuujaktañ caman ba?" dep, sananıp kaldı. Men de bayıp alarım dep şüünip, añdardıñ sööltözin bedrep, cürüp kaldı. Ança-mınça bololo, sööltini taap, taştıñ aldındagı koktıyga kirip, cajınıp aldı.

Eñirde añdar kalırajıp keldiler.

- Ce aydıgar, nökörlör, kem kanayıp cırgadı bügün? – dep, kiş suradı.

Borsık turala, "kıh-kıh" dep, tınıjı buulıp, araay ermektendi:

- Meniñ kuulgazın tayagımdı kem de karañdap iydi, ol tañma mege tuştaytan bolzo, üze tartar edim! Kere tüjine cürele, toyo kursaktanıp ta bolbodım.

Turala, kiş komıdadı:

- Bügün men de sürekey çuçuradım. Kere tüjine albanla eki çıçkan tuttım.

Şülüzin açınıp kalgan, ırkıranıp aydınat:

- Men de öktöm neme taap bolbodım. Kere tüşke cürele, cıdıy bergen ölgön ükü tuştadı. Kırlaş-kaanıñ cerinde suu oyto tabılgan emtir. Emdi mal ölböy cat. Bistiñ ermek-kuuçındı kem de ukkan oşkoş. Kırlaş-kaanga kem de suu tabarga boluşkanı cart.

Ol kiji mege tuştaytan bolzo, bastıra edin çeldep salar edim – dep kekendi.

Tiyiñ olordıñ komıdaganın tabış coktoñ ugup oturdı. Nökörlöri kunugıp kalgan tiyiñneñ suradılar:

- A sen neni taptıñ, agabıs?

Tiyiñ üşkürip iyele araayınañ kuuçındadı:

- Mege de koomoy kün bolgon emey. Kuzuktu möş tabala, ajanıp oturarımda, meni kiji körüp iygen, uruk agaşla möşti çabarda, mege sooro tiydi. Emeş le bolzo, kardımdı cara sogor edi, karın, kuday bolujıp, kuyrugımnıñ uçına tiyerde, uçı üze sogulıp, onoñ tınımdı alıp keldim.

Onoñ tiyiñ taştañ tüjüre kayıla, köñdöygö kire konzo, ondo kiji oturı. Tiyiñ korkıgan boyınça çıñırıp iyerde, Saldaçak çoçıp, caman ünle bagırganın boyı da bilbey kaldı.

Karın, bu öydö cuugında añçılar cürgen bolup, onıñ tabıjın ugala, eki tarıy mıltık adıp iygileerde, añdar tuş-başka kaçtılar.

Saldaçak korkıganına sanaazı endele bergen: neni de aaylabay-oñdoboy, kalbayıp kalgan oturdı. Emeş le bolzo, añdar kazırlanıp, onı cara tartkılap koyor edi. Karın, añçılar argadap alganı cakşı.

Karındajı Tırmuujak deze agazınıñ emeşteñ le tirü kalganın ugala, ozo coligıp ayttı:

- Kijiniñ cadın-cürümine kaçan da küyünbes kerek, aga! Kijini caman körbös, açaptanbas kerek. Ol tuşta ırıstu bolorıñ.

SALDAÇAK İLE TIRMUUJAK

Önce önce, önceki çağda toprak yarılıp otlar çıktığında, ağaç yarılıp yaprağı büyüdüğünde, toprak kamçıyla kesildiğinde, kaşıkla su alındığında, iki nehrin kavşağında iki dağın eteğinde iki kardeş yaşamış. Büyük kardeşin adı Saldaçak, küçük kardeşin adı Tırmuujak imiş. Onların bindikleri atlarından başka hiçbir şeyleri yokmuş. Saldaçak'ın atı karaymış. Tırmujaak'ın atı kızılmış.

Ağabey kardeş hiç bir iş yapmayıp avlanarak geçinirlermiş.

Bir gün ava çıktıklarında şiddetli bir fırtınaya tutulmuşlar. İkisinin yiyecek azığı da yokmuş. Ağabeyi Tırmuujak'a şöyle demiş: "Kardeşim, böyle açlıktan kırılmaktansa senin kızıl atını keserek yiyelim. İkimiz benim kara atıma bineriz."

Tırmuujak ağabeyinin söylediğini kabul etmiş. İki kardeş sıkıca tutup, kızıl atı öldürüp, etini pişirip, doyana kadar yemişler. Ağabey, kardeş doyduktan sonra bir alaçık yapmışlar, sonra eyerlerine yaslanıp uyumuşlar.

Tırmuujak'ın uyumasını bekleyip, Saldaçak yalandan uyur gibi yapmış. Sonra Tırmuujak derin uykuya daldığında, Saldaçak kalkıp, kara atını çabucak eyerleyip, tek başına kaçmış.

Ertesi gün tan atıp Tırmuujak uyandığında bakmış ki, ağabeyi yok. Tırmuujak içinden düşünmüş: "Ee, ağabeyim Saldaçak, herhalde kalkıp, kara atı aramaya gitmiş." Böylece düşünerek oturup onun gelmesini beklemiş. Beklemekten sıkılıp, ağabeyini aramaya çıkmış. Fakat ne kara at görünmüş, ne de ağabeyi.

Saldaçak'ı bulamayan Tırmuujak üzülüp gözünün alabildiği bir yere doğru gitmiş. Çok sık ormana girmiş, yolunu bulamayıp yürürken, ağaçtan yapılmış bir harabe ev görmüş. Tırmuujak barakanın içine girdiğinde bakmış ki geniş, yassı bir taş var. Taşın önü insan girecek kadar oyukmuş. Tırmuujak o oyuğa girerek gizlenip, oturup kim gelecek diye beklemiş.

Akşam olunca, vaşak, porsuk, samur, sincap gürültü çıkararak, sırasıyla gelmişler. Tırmuujak nefes bile almadan ses çıkarmayıp, onların konuşmasını dinlemiş.

Sincap ileri geri sıçrayarak konuşmuş:

- Benim günüm çok iyi geçti, çok çam fıstığına rastladım. Onları toplayıp, temizleyip taşıdım.

Samur kalkarak o da övünmüş:

- Benim de günüm iyi geçti, bana çok sıçan rastladı. Çok iyi yiyip, doydum, bir kısmı da otlakta kaldı öylece...

Porsuk kalkarak, "kıh kıh" edip ne söylediği iyi anlaşılmadan o da konuşmuş.

- Ben sihirli bastonumla birçok kandık kazdım. Tamamını da yiyemedim.

- Sen o bastonunu iyi muhafaza et, (birisi bu söylediklerini) duyup onu çalmasın, diye vaşak nasihat etmiş.

- Kimse çalamaz! demiş porsuk. Ben onu güvenli yerde saklıyorum. Bara-

kanın arkasında eğri taşın altında.

Sonunda vaşak da övünmüş:

- Kardeşlerim benim de günüm faydalı geçti. Çok iyi doydum. Kırlaş-kaan'ın yerinde su kalmamış. Hayvanlarının kanı kuruyup, susayıp, kırılmışlar, orada keyif yaptım.

- Su nereden bulunur? diye samur şaşırarak sormuş.

Porsuk akıl vermiş:

- Kırlaş-kaan'ın kara su çıkan yerinde büyük bir taş devrilip onu kapattığı için su kesilmiş. O taşı benim sihirli bastonumla devirip, kaldırma imkânı var.

Sen zamansız fazla övünme, fazla gürültü de çıkarma, olmadık olmaz bir kişi bizim bu sohbetimizi duyar, diye sincap sohbeti bitirmiş.

Böyle konuşup, kendilerini överken hayvanlar uyuya kalmışlar. Tırmuujak kedi gibi yavaşça yürüyerek, taşın altındaki sihirli bastonu çalarak, Kırlaş-kaan'ın yurduna doğru yola çıkmış. Kağanın hizmetkârları Tırmuujak'a niçin geldiğini sormuşlar.

- Ben Kırlaş-kaan'ın hayvanlarına suyun yetmediğini, hayvanların kanının kuruyup, öldüğünü duydum, yardım etmeyi düşünerek geldim.

Bunu duyan Kırlaş-kaan hemen şöyle demiş:

- Eh, dene bakalım, dilenci. Suyu bulup, benim ölen hayvanlarımı kurtarırsan, ben sana kızımı veririm, malımdan mal bölüp veririm, servetimden servet veririm, suyu bulamazsan seni öldürürüm.

Tırmuujak kabul etmiş.

Karasuu'nun başındaki suyun başına çıkmış, suyun yolunu soba gibi bir taş kapatmış. Tırmuujak gidip, onu sihirli değneğiyle devirdiğinde su fokurdayıp akmaya başlamış. Susayan hayvanlar birbirini iterek gelip su içmişler.

Suyun gürüldeyerek aktığını gören Kırlaş-kaan sevincinden verdiği sözde durmuş. Kızını Tırmuujak'a verip, malından mal ayırıp, servetinden servet bölüp vermiş.

Saldaçak ise günlerce başıboş dolaşmış, sonra yiyeceği tükendiğinde dolaşa dolaşa Tırmujaak'ın evine gelmiş. Kendisi yorulmuş, gözlerinin feri sönmüş hâlde yürümüş. Kardeşi Tırmuujak'ı görünce şaşırıp, korkusundan konuşamamış bile. Kardeşiyse ağabeyinin gelişine sevincinden ağlamış. Kardeşinin çok iyi yaşadığını gören Saldaçak kıskanarak sormuş:

- Sen nasıl zengin oldun böyle?

Tırmuujak ağabeyine her şeyi olduğu gibi, açıkça anlatmış. Bunu işiten Saldaçak'ın gözleri yerinden fırlamış, kendi kendine: "Ben Tırmuujak'tan daha mı kötüyüm?" diye düşünmüş. Ben de zenginlerim diye düşünüp, koşup hayvanların yuvasını aramaya gitmiş. Bir süre geçtikten sonra yuvayı bulup, taşın altındaki oyuğa girip saklanmış.

Akşam olunca hayvanlar gürültüyle yuvalarına gelmişler.

- Evet, arkadaşlar anlatın, kim ne yaptı bugün? diye samur sormuş.

Porsuk kalkarak "kıh kıh" deyip, hırıltıyla yavaşça konuşmuş:

- Benim sihirli değneğimi her kim çalmışsa ona rastlarsam parçalayacağım! Dolaşıp durdum, karnımı doyuramadım.

Vaşak da öfkeyle konuşmuş:

- Ben de hiçbir şey bulamadım. Akşama kadar dolaştım, ancak leşi kokmuş bir baykuş rastladı. Kırlaş-kaan'ın yerinde su tekrar bulunmuş. Şimdi hayvanlar ölmüyor. Bizim konuşmalarımızı birisi duymuş olmalı. Suyu bulmak için biri Kırlaş-kaan'a yardım etmiş olmalı.

O insan bana rastlarsa, bütün etini dişlerim diye tehdit savurmuş.

Onların şikâyetini sincap sessizce dinlemiş. Arkadaşları üzüntülü sincaba sormuşlar:

- Sen ne buldun ağabeyimiz?

Sincap iç çekerek yavaşça konuşmuş:

- Gün benim için de kötü geçti. Çam fıstıklı bir ağaç bulmuş, oturup yiyordum, bir insan beni gördü, ağaçla çama vurduğunda, ağaç beni sıyırdı. Az kalsın karnımı yarıyordu, tanrı yardım etti de, kuyruğumun ucuna değdi, canımı zor kurtarıp geldim.

Sonra sincap taştan inip sıçrayarak, oyuğa girmiş, bakmış ki orada bir insan oturuyor. Sincap korkusundan çığlık atınca, Saldaçak da ürküp kendinden geçerek yüksek sesle bağırmış.

İyi ki o zaman yakında avcılar varmış, onlar sesi duyup, iki el tüfek atınca hayvanlar başka başka yönlere kaçmışlar.

Saldaçak'ın korkudan aklı başından gitmiş: olanlara bir anlam veremeyip, olduğu yerde kalakalmış. Biraz zaman olsa, hayvanlar öfkelenip onu parçalarmış. İyi ki, avcılar yakındaymış.

Kardeşi Tırmuujak ağabeyinin zor da olsa hayatta kaldığını öğrenmiş, ona rastlayınca şöyle demiş:

-Bir insanın hayatını kıskanmamak gerek, ağabey! İnsanı kötü görüp, aç gözlülük etmemek gerek. İşte o zaman mutlu olursun

50. ARIK BÖKÖ

Bu kerek kaçan Eski-Bayatka suu kirgelek, Ak-Kajatka ölöñ öskölök çakta ötkön. Arık-Bökö ada-enezиniñ sogononıñ bajındıy sok cañıs uulı bolgon emtir. Onıñ aga-karındajı da cok, ece-sıynı da cok boluptır. Ada-enezиniñ karıır cajı cedip, katan söögi kadıp, üle-konogı cuuktap kelerde, adazı Arık-Bökö uulına mınayda ayttı: "Caaktuga ayttırbas, carınduga tuttırbas küçtü-çaktu baatır bol, balam. Salgan odıñ küygür bolzın, atkan ogıñ tiygir bolzın". Arık-Bököni mınayda alkayla, adazı onoñ arı kunanıp ayttı: "Tulbar attıñ tiskinin tudar çagım cok boldı. Altın oktu ok-caanın kılın tartar küçim cok boldı. Tulbar adımdı sen minip cür, altın oktu ok-caamdı sen tudun".

Arık-Bökö er kemine cedip, eski catkan curtınañ öskö cerge köçör dep sananıp aldı. Tulbar adın cegip, ada-enezin oturgızala, altı kırdı aja berdi, altı suunı keçe berdi. Ana-Bayattıñ caradına cedele, ot saldılar.

Askan kazan cakşı kaynaarda, ada-enezi ogo aydarı cok süündiler. Adazı urgan kursaktı tügeze içip iyele, ayaktı mergedep taştadı. Ayak alça tüjerde, ada-enezi uulına: "Üydi bu taşta tözö" – dep aydıştı.

Arık-Bökö üy tudup, ada-enezine odın-suudañ beletep berele, boyı Ak-Kajat dep cerge añdap-kuştap bardı. Ayga cuuk añdap adar neme körünbeste, Odus-Töbö degen cerde kuyda catkan Ces-Kobor dep apşıyakka bardı. Apşıyak Arık-Bököni körölö, "mege ne kerektü kelgeniñdi bilerim" – dep ayttı. Kuydıñ törinde ilmekke ilip koygon ceten kulaş kıl armakçıga uulap: "Al onı, see sıylap bereyin. Bu armakçını çalmadap taştazañ, kaçan da ırıs bolor see" – dep aytkan.

Kündüçi karganga Arık-Bökö aktu cürekteñ alkış-bıyan aydıp, cakşılajıp alala, aba-cışka, ıyuk-tuuga añdaar dep bargan. Aba-cışta ıyık-tuunıñ bajına çıgala, tulbardıñ üstinde oturgan la boyınça ceten kulaş kıl armakçını taştaarda, Karatı-kaannıñ arı körzö, ay çıraylu, beri körzö, kün çıraylu Erke-Koo kızı turdı. Erke-Koogo Arık-Bökö sürekey caradı. Ekü ol lo boyınça kojo curtap kaldılar.

Onoydo toylop-cırgap, eptü-cakşı turgança, Arık-Bököniñ algan ejiniñ sürekey carajın Cetker-kaan ugala, ol carajaydı men aladım dep sananıp iydi. Cetker-kaan Arık-Bököni boyına aldırttı. Arık-Bökö tulbar adın eertep, Cetker-kaannıñ örgöözine cede kondı. At tiskinin altın çakıga ile çaçtı, altın örgööniñ ejigin cañıs kollo aça tarttı, bozogozın ajıra altayla, kaanla ezendeşti.

- Ce, Arık-Bökö, Cer-Eeziñe baratan turuñ. Ondo korkıştu cuu-çak ödüp cat. Onı seneñ öskö kiji toktodıp bolbos. Surak-cakıltamdı büdürip iyzeñ, men sege kayral-sıy bererim – dep, Cetker-kaan ayttı.

Kaannıñ cakıltazın kanayıp büdürbes? Arık-Bökö cöbin berele, aylına canıp, ukkanın-körgönin Erke-Koo ejine tökpöy-çaçpay kuuçındap berdi.

- Cetker-kaan seni cart la ölümge iyip cat. Ol cerge tuygaktu añdar da, kanattu kuştar da cedip bolboy cadılar – dep, Erke-Koo aydıp turdı. – Cetker-kaannıñ sözine kirbe, ceri-curtıñnañ çıkpa.

- Kaannıñ cakaruzınañ moynoorgo bolbos – deyle, Arık-Bökö ertezinde erte tañ aldında, uykudañ bir de kiji turgalakta, tulbar adın eertep, kat kuyagın kiyip, altın oktu ok-caazın cardın ajıra saldı. Eş-nököri Erke-Koo aş-kursaktañ cazayla, arçımagına tolo salıp berdi.

Arık-Bökönıñ eki külük nököri Apselem le Apalay, bis senile kojo öskönis, sen ölgön cerde kojo ölöris dejip, kojo atandılar. Tulbar tepken cerdeñ caan taştar beriste kirezi çaçılat, ook taştar toozın-tobrak bolup burkurayt.

Üç nökördiñ barganınañ beri aylar ötkön bö, cıldar ötkön bö. Cetker-kaan Erke-Koonı apararga kelele, Arık-Bökönıñ curtın aylandıra eki kat çerüzin turgustı. Erke-Koo onı sezip iyele, Arık-Bökönıñ adazına ayttı: "Cetker-Kaan uulıgardı mekele ölümge iyele, boyı meni apararga kelip cat. Ce ol meni aparıp bolbos, kanayıp-kanayıp Arık-Bökö uular cangadıy bolzo, sler ogo algan ejiñ Erke-Koo kuş bolup kubulala, adazınıñ curtına, üstügi üç teñeri örö cüre bergen dep aydıgar".

Cetker-kaan Erke-Koonı tappay salala, Arık-Bökönıñ curtın bastırazın tonoylo, el-albatızın olcolop, malı-kujıla katay ayday bergen.

Erke-Koo Odus-Töbö dep cerdegi kuyda catkan apşıyakka cedele: "Kaçan bir tuşta slerge Arık-Bökö kelgediy bolzo, eş-nökörin Erke-Koo üç teñeri üstine adazına cüre bergen deger. Arık-Bökö meni bedrep üstügi teñerige barbazın. Adam Karatı-kaan sürekey katu, kazır kiji, bisti tüñey le kojo curtatpas. Cer-altaydıñ kijizin ondo cürgüspes, onı da, meni de kojo öltürer. Onıñ ordına Cetker-kaannañ barıp öç alzın. Meniñ bu altın cüstügimdi Arık-Bökögö berip iyiger" – deyle, boyı ceti öñdü soloñıdañ tudunala, üç-teñeri üstine çıga berdi.

Arık-Bökö eki nökörile attıñ tuygagınıñ aldında kuraa şalıraganınañ kış kelgenin, at ayagın çalıp suulaganınañ cay kelgenin bilip, barıp cattılar. Kança cıl ötti bolboy, bara-bara cetkilep keltir. Mında serbeyip öskön ölöñ dö, sekirip cürgen çıçkan-küjül de cok, tarbaya öskön agaş ta, talbınıp uçkan kuş ta cık tala emtir. Alañ kaykap, acıktagılap turza, onoorı oyıkta cemirilip baratkan eski sodon ayıl körünet. Ogo cuuktada cortkılap kelze, Cer-Eeziniñ çerüzi sodon ayıldañ tügenbezineñ çıkkılap, üç nökördi aylandıra ok-caanıñ sogoondorı şuulaja berdi.

Ay-karadañ caltanbas alıp-külük nökörlör udura adıja berdiler. Onoydo cuulajıp turgança Apselem le Apanay ceñ castanıp cıgıldılar. Bu tujında tulbar at eezine kijiniñ ünile: "çerülerdiñ ortozına la cazap körölö, at" – dedi. Arık-Bökö adınıñ aytkanınça bir körör bolzo, cerdiñ uçına kança cerge kayra barala, Cer-Eeziniñ kal-çerüleriniñ çike ortozına çike köstöp adarda, onçolorın cañıs oklo kırıp saldı. Arık-Bökö eki nökörinıñ ölgönine açınıp, kayra cortup iydi...

Onoyıp barıp catkança kurçaya tüşken sagaldu, ak sagıştu apşıyak korçok töögö mingen udura tuştadı. Ekü ezendejip, adı-colın uguştılar.

- Adım meniñ Arık-Bökö, catkan ceri-curtım Ana-Bayat. Cer uçında, Cer-Eeziniñ cerinde boldım. Emdi oyto cerime can oturım. Sler ne kiji bolorıgar? – dep, Arık-Bökö suradı.

- Tındulardıñ tının kıybas, tındu cürümniñ kanın tökpös apşıyak edim, cañıs

künge cer-eneni ceti ebirip, ay-adanı altı aylanıp cürer kiji edim. Seniñ de ceriñde boldım. Cetker-kaan bastıra ceri-curtıgardı ürep-tonop barıptır, con-albatıgardı olcolop, boyınıñ ceri-curtına ayday beriptir. Ce sen tıñ sanarkaba, al-sagışka tüşpe, küçüñdi korotpo. Odus-Töbödögi kuyda curtagan Ces-Kobor apşıyakka bar. Ol saa neni ederin cartap aydıp berer – deyle, apşıyak turgan la cerine cılıya berdi. Arık-Bökö kança öydiñ bajında Odus-Töbögö cederde, Ces-Kobor apşıyak kuydañ çıgıp ezendejele, Erke-Koonıñ aytkanın tökpöy-çaçpay kuuçındap, onıñ altın cüstügin Arık-Bökögö tabıştırdı.

Arık-Bökö möñün kañzazın azıp, boyında oturgajıp, ayıl-curtına barala eder neme cok: ondo onçozı cayradılıp-çaçılıp kalgan. Akır, iyik-tuunıñ bajına arjan suuga çıgayın, aysa bolzo, Erke-Koo arjanga suulap tüjer bolor bo dep sananıp, tulbar adına minele, biyik tuuga çıga çaptı. Erke-Koonıñ kelerin sakıp turgança, bir ay ödö bergenin bilbey kaldı. Ay ötkönçö közin cumup uyuktabadı, oozın açıp ajanbadı.

Aydıñ cañızı körünerde, arjan suu alarga Erke-Koonıñ aldı-kiynineñ cüreeçizi cedip keldi. Arık-Bökö: "Ey, kızıçak, suu suzala içerge algıyıñdı berzeñ" – dep suraarda, kızıçak algıyın berdi. Arık-Bökö suunı içip alala, altın cüstükti sestirbezineñ algıya tüjürip iydi.

Kızıçak suunı ekelerde, Erke-Koo cüzin cunup turala, alğıydıñ içinde neme kalıraarda körör bolzo, boyınıñ cüstügi cadırı.

Erke-Koo kerektiñ aayın bilip, aş-kursaktañ edele, algıydı tudungança arjanga tüşti. Onıñ canında Arık-Bökö turar la çagı cok catkanın körüp, Erke-Koo kuçaktay aldı, suu berip, ekelgen kursakla azıradı.

Arık-Bököniñ küçi kirip turup kelerde, eji onço bolgon kerekterdi kuuçındap berele, ayttı: "Adam-bis eküni tüñeyle curtatpas, meni de, seni de öltürer. Onıñ ordına Bayadıña barıp cat, men adamnıñ curtına, üstigi teñerige barayın". Kuuçının mınayıp bojodolo, Erke-Koo cüzün öñdü soloñıdañ tudunala, üç teñeri üstine çıga berdi.

Arık-Bökö bir kança öygö erikçil sanaarkap cürele, Erke-Koo cogınañ mende cürüm cok sananıp, tulbarına minele, Karatı-kaannıñ cerine, üç teñeri üstine çıgara kalıttı.

Kança kirezi bardı bolboy, colın korkıştu caan eki cılan alıp, içkeri bararga berbey turdılar. Arık-Bökö açınıp, uy keberlü üldüzin uşta tartala, arı cañıp iyerde, cılandar koyrılıjıp, baştarı tuş başka togolonıp, ondo lo artkılap kaldı.

Onoñ arı baza kança kirezi bardı bolboy, baza la körör bolzo, eki ce le degen börü kılañ tişterin tarsıldadıp, ırlanıp, tudarga çurap kelerde, Arık-Bökö ay üldüzin uştıyla, olordı tal-ortodoñ keze çaptı.

Emdi le Karatı-kaannıñ curtına ceder bolorım dep acıktap körör bolzo, müüsteriniñ uzunın eki kulaş, korkıştu caan eki kara buka colın baza la tuy algılap iygen, ayrı müüstü baştarın bulgap, bustap-ogırıp turdılar. Arık-Bökö atıylangan bukalarga üç beriste kire cetpey turup, altın sogoondu ok-caazıla moyındarın tomıra attı.

Onoñ arı Arık-Bökö tastarakay bolup kubuldı, tulbar baza tegin mal bolup kubulıp aldı. Tastarakay Karatı-kaannıñ ak buuluzı altın çakızına adın buulayla,

mızıldagan-surkuragan altın örgöögö kirdi.

Erke-Koo onı körüp, sürekey kaykayla, Arık-Bökö ejin boyınıñ cajırıp saldı. Adazına barıp ayttı: "Altıgı cerdeñ kandıy da bir terbezen uul kelgen. Men slerge kulcalçı bolup cüreyin, bozular-eş küzediyin dep suranıp cat, kanaydar?".

Karatı-kaan: "Altıgı cerdeñ kelgen coşkındı caan taştu taygaga atkarıgar, ondo maldazın. Men onı çagınla (calkınla) soktırıp salarım" – dedi.

Erke-Koo örgöözine kelele, körgönin-ukkanın Arık-Bökö ejine tökpöy-çaçpay kuuçındap berdi.

Onı ukkan Arık-Bökö teredeñ üç kat ton köktödi, adına baza anayda üç kat tokım cazadı. Ertezinde tañ carıgalakta adın üç kat tokımdu eerde eertep, boyı baza üç kat tere tondı kiyele, caan taştu karga bozular küzederge atandı.

Uzak ta öy ötpödi. Bozulardı küzedip turgança, sürekey kalıñ kara bulut teñerini tuy bürkep iydi, cer ene küüley berdi. Teñeride çagın-kükürt çagılıp, cıltırap turala, Arık-Bökönıñ cardına calkınnıñ ogı kelip tüşti, tere tonnıñ baştapkı kadına kadalıp kaldı. Karatı-kaan calkın ogınıñ ekinçizin tüjürerde, onızı tonnıñ ekinçi kadında tıktıp kaldı. Üçinçi katap calkınnıñ ogın tüjürerde, tonnıñ üçinçi kadına toktoboy kayttı.

Arık-Bökö üç oktı uşta tartala, Karatı-kaanga barıp: "Bu seniñ çagınla soktırgan oktorın baza bir kijini öltürerge kerek bolor" – dep aydala, kaannıñ töjine caba taştadı. Kaan korkıgan boyınça, alañ kaykap, oturıp kaldı.

Arık-Bökö çıgala, Erke-Koonıñ öñdü örgöözine kelip kirdi. Al-sanaaga tüşken, korkıgan Karatı-kaan cırakıga tolo arakı cazadala, kızınıñ örgöözine eeçiy keldi. Çööçöygö arakı urala, "Meniñ bir camanımdı taştagar, slerdi surap turum" – dedi.

Arık-Bökö çööçöydi aların aldı, ce bir camanıgardı taştap turum dep aytpadı, kaandı toogonın körgüspedi, bergen çööçöydi örö ködürbey, arakızın içip iydi.

Kança öy ötkön soñında Karatı-kaan Arık-Bökönі kıçırtıp alala, mınayda ayttı: "Altıgı telekeyde, bayla, seniñ ceriñde, kandıy da añtara köstü Kara-Şulbıs tabılgan, ol albatıga cadın berbey turu dejet. Sen ol cerge barıp, albatıña boluş, añtara köstü Kara-Şulbıstı cok et". Arık-Bökö kerektiñ çın aayın bildi, ce kaanga: "cakıltagar kıyalta coktoñ büder" – dep aydala, cür kaldı.

Karatı-kaan ne kerektü aldırtkanın algan eji Erke-Koogo aydıp bererde, ol: "Adam seni korkıştu Şulbıska öltürerge bolup iyip cat" – dep ıylay berdi.

Arık-Bökö cöpsinbedi: "Men Kara-Şulbıstı ol cerdeñ cok eder bolup kaanga sözim bergem. Er kiji aytkan sözin büdürbeze, kaçan çın cerge barar tuşta cürümine caman bolor" – deyle, Tulbarın minip ceti cüzün soloñıdañ tudunala, onı boylop, altıgı cerge tüje berdi.

Mında cüs kargan apşıyakka tuştayla, olordoñ suradı: "Bu cerde añtara köstü Kara Şulbıs kalık-condı çuçuradıp, kırıp turganın sler uktıgar emeş pe?"

- Ukkanıs, ukkanıs, köslö dö körgönis. Añtara köstü şulbıstañ korkıştu şıra la körüp cadıs. Ol künüñ le altan kijiniñ ökpö-cüregin cip alala, tal-tüşteñ arı uyuktap cat. Şulbıs kalıñ uykuga kire berze, tumçugınıñ eki üydineñ eki ükü çıgala, onı

karuuldap, mañdayına oturıp aladılar. Ol eki üküni öltüre adıp iyze, Kara-Şulbıs ol lo tujında ölör edi – dep, apşıyaktar aydıştı.

Arık-Bökö şulbıstı istep, kança cerdi aylandı. Kança suulardı keçti bolboy. Uçı-uçında onı baza la altan kijiniñ ökpö-cüregin ciyle, künniñ cogına cılınıp, uyuktap catkanın körüp iydi. Altın oktu ok-caazınıñ kılın bir tüş, bir tün tartala, ekinçi kün tüşte altın oktı atkararda, ükülerdiñ moyındarın keze adıp bardı, Kara-Şulbıstıñ moynına kadalıp kaldı. Añtara köstü cetkerlü Şulbıs ölüp, kara kanı cerdiñ üstile ayrı (suu) bolup aga berdi.

Bu öydö Karatı-kaan çay içip oturarda, üstigi teñeri cer korkıştu tıñ torgılandı, kaannıñ kolındagı çaylu çööçöy çaçıla berdi. Karatı-kaan korkıgan, alañ kaykagan oturıp kaldı.

Arık-Bökö çaap barala, altın ogın ölüp kalgan añtara köstü Kara-Şulbıstıñ moynınañ uşta tartıp aldı. Üstügi teñeri örö uçurta berdi. Kança kirezi bardı bolboy. Karatı-kaanga cedele: "Slerdiñ cakıltagardı büdürip saldım. Kara-Şulbıstıñ bajın kezip saldım. Emdi Erke-Koolo mege cöbiger berip bojodıgar. Bis ekü altıgı cerde curtaylı" – dep ayttı.

- Akır, baatır, meñdebe. Mende baza la bir cakılta bar. Onı seneñ öskö büdürer kiji tabılbas, ijemçi cañıs sege – dep, Karatı-kaan ogo ayttı. – Slerdiñ bararga turgan cereerge üç ayrı müüstü körmös kelgen dep uktım. Ondo catkan kalık-condı kıra cip braat dejet. Sen ol cerge bar, albatıñdı korıp al, üç müüstü caman, nemeniñ bajın bas.

Arık-Bökö algan eş-nökörı Erke-Koogo kelele, kaannıñ karuuzın aydıp berdi. "Adam seni kanayda öltürerge arga-süme bedrep cat, onıñ mekezine kirbe – dep, Erke-Koo caynadı. – El-albatını caman körbös kırıp turarda, kanayıp barbaytan? – deyle, Arık-Bökö cüzün öñdü soloñını boylop, altıgı cerge tüje berdi.

Mında cüs emegenge tuştayla, suradı: "Üç ayrı müüstü kandıy da neme albatıga amır berbey korkıdıp, kıygırıp, algırıp, kiji cip turganın sler uktaar ba, kördöör bö?"

- Ondıy kıyındı kulagısla ugup, közibisle körüp turıs. Ol bisti sürekey tıñ şıraladıp cat. Künüñ sayın eki-üç kijideñ cip alala, baza ol kirezi eki-üç künniñ turkunına uyuktap cat. Ol körmös tereñ uyuktay bergende, eki cılan tumçugınıñ eki üydineñ çıgala, onı karuuldaydılar. Üç ayrı müüstü ol körmöstiñ tını eki cılanda. Eki cılandı la öltürze, körmös boyı cada ölüp kalar.

- Arık-Bökö üç ayrı müüstü körmösti bedrep cürerde, kança aylar künder ödüp turat bolboy. Uçı-uçında onıñ bir kança kijini cip alala, künniñ çogına tölönip uyuktap turganına tuştadı.

Baatır altın oktu ok-caazın tartıp alala, cılandardıñ tumçuktañ çıgarın sakıp oturdı. Kızıl kün cayılıp, izip, körmöstiñ tumçugınañ eki cılan koyrıyıp çıgarda la, altın oktı bojodıp iydi. İygen ogı eki cılandı tal-ortodoñ keze sogolo, körmöstiñ cüregine kadaldı. Üç ayrı müüstü körmöstiñ kanı tögülip, ayrı bolup aga berdi.

Bu öydö Karatı-kaan çaylap oturarda, üstügi teñeri korkıştu çaybalıp, çaylu çööçöy tal-ortodoñ cara soguldı. Kaan korkıganına tırlajıp, neni de aaylabay, oozın açkan boyı cabarın undıp, oturıp kaldı.

Kança künder aylar ötkön soñında Arık-Bökö üç teñeri üstine tulbar adıla

kalıdıp çıgala, kaannañ katu suradı: "bisti Erke-Koolo kojo bojodoor, bis aldındagı ada-enemniñ çıkkan-curtagan cerine baradıs".

Arık-Bököni ceñerim cok turu dep, Karatı-kaan boyında sananala, erik cokto: "Cakıltamdı kıyalta coktoñ büdürgeniñ uçun, malımnañ mal bölip bereyin, boyoordıñ cerigerge aparıgar" – dedi.

Arık-Bökö Erke-Koolo ada-enezinin curtına, altıgı cerge tüjer bolzo, curtın tanıp ta bolbogodıy emtir. Üyler onçozı cemirilip kalgan, curtta beş-altı la örökö ulus cadırı. Arık-Bökö cañı üy turguzala, boyı odus tün, odus tüş uyuktay berdi. turar bolzo, tulbar attıñ bajı kalañdagan, aş ta cibey turu. Arık-Bökö: "Sen ne arıktadıñ, kursak ta cibey turuñ, oorıdıñ ba?" – dep suradı.

Tulbar kijiniñ ünile ermektendi:

- Sen kanayıp uyuktap turuñ? Seniñ ada-eneñ Cetker-kaannıñ cerinde şıra-kıyında cüriler. Cetker-kaan olordı olcolop aparala, kuldanıp cat.

Arık-Bökö tulbardıñ aytkanın ugala, ogo minele, Cetker-kaannıñ cerin köstöp uçurta berdi.

Ceder cerge cedip, ada-enezin tabala, körör bolzo, aştañ-kursaktañ torolop kalgan cük le tındu cüriler. Eki kargan uulınıñ ezen-amırın körölö, süüngenderine toktodonıp bolboy, Arık-Bökönі kuçaktay tudala, ıylaja berdi.

Arık-Bökö Cetker-kaannıñ örgöözine cortup bararda, kaan korkıgan boyınça, kirer-barar cerin tappay, irgeege kirip cajındı. Arık-Bökö onı bedrep, irgeedeñ çıgara tartıp, olcoçı kaandı eki ayagınañ tudala, añga-kuşka cem-kursak bol dep, tuudıñ bajına çıgara çaçtı.

Arık-Bökö olcodo cürgen kalık-condı cuuyla: "Emdi sler boyoordıñ cerigerde curtagar. Bis baza boyıstıñ ceri-curtıska canala curtaylı" – dedi. Onoñ olcodoñ ada-enezin, kalık-conın ayrıp alala, ceri-curtına cetirip saldı. "Emdi mınañ arı neni edetenin boyoor biler" – deyle, Arık-Bökö baatır kürentikke çıgıp alıp, odus tün, odus tüş uyuktayla turar bolzo, tulbar adı baza la cal-kuyrugı ürpeyip kalgan. Aş kursak ta cibey turu.

"Ne bolgon?" – dep, suraarda, tulbar at karuuzın mınayıp candırbay kayttı: "Mındıy uzak öygö uyuktap cadar sen kanaytkan? Eki külük nökörіñ, Apselem le Apanay, Cer-Eeeziniñ curtında artıp kalgandar".

Arık-Bökö kapşay la eş-nökörine, Erke-Koogo kirdi. "Kaçan bis Cer-Eeziniñ cerinde cuulajarısta, meniñ kojo bargan eki külük nökörim ölgön, olordı kanayda tabala tirgizip ekeleten?" – dep suradı. Erke-Koo: "Bu ak-torko böslö celbip turup bedrezeñ, ölgön söögin tabarıñ. Bu kızıl torko arçuulımla üstine cilbip iyzeñ, nökörlöriñ tirilip keler" – dedi.

Arık-Bökөniñ adına mingeni le köründi. Teñeride buluttardıñ aldıla, cerde möñkü kırlardıñ üstile tulbar at uçup kaldı. Eki köstöñ ot çaçılat, eki tumçuktañ ış cayılat. Tulbar attıñ celbüzine teñeriniñ buluttarı cerde ezilet, cerdiñ tozını teñeride burkurayt.

Arık-Bökö cuulaşkan cerge cedele, Erke-Koonıñ bergen ak-torko arçuulıla arı-beri celbip iyerde, Apselem le Apanay su-kadık la boyloru turup keldiler. Arık-Bökö baatırdı nökörlöri tanıp bolboy turala, tanıp, kuçaktay alıp, öpüştiler (okşoştılar). Mınıñ soñırda baatır külükter ak buluttıñ aldıla möñkü kırlardıñ üstile

törölin köstöp uçup iydiler.

Cerindegi el-albatızı, ırıstu kabar (solun) ugularda, olordıñ keler bajına alama-şikir aş-kursaktañ belendep salıp, sakıdılar. Arık-Bökö baatır eki külük nökörile ceñü alıp, töröline su-kadık canganın utkıp, kalık-conı altı ay, ceti cıl cırgadı. Arık-Bökö kögö lö Erke-Koogo el-condı başkarıp cadarına sürekey caan ırıs boldı.

ARIK-BÖKÖ

Bu hikâye Eski-Bayat'a suyun girdiği, Ak-Kajat'ta otun yeşerdiği dönemde olmuş. Arık-Bökö ana babasının mızrağın başı gibi tek oğluymuş. Onun ağabeyi, kardeşi de yok, ablası ve kız kardeşi de yokmuş. Anası ve babası yaşlanıp, kemikleri sertleştiğinde, babası oğlu Arık-Bökö'ye şöyle demiş: "Yanaklıya söyletmez, omuzluya tutturmaz güçlü ol, yavrum. Yaktığın ateşin harlı olsun, attığın okun hedeften sapmaz olsun." Arık-Bökö'ye böyle dua edip, babası sözlerine devam etmiş. "Tulpar atın dizginini tutacak gücüm kalmadı. Altın oklu yayın kılını çekecek gücüm kalmadı. Tulpar atıma sen bin, altın oklu yayımı sen al."

Er yaşına gelen Arık-Bökö, yaşadığı yerden göçüp, taşınmayı düşünmüş. Tulpar atını alıp, ana babasını oturtarak, altı kır aşmış, altı nehir geçmiş. Ana-Bayat'ın kıyısına gelip ateş yakmışlar.

Astıkları kazan iyi kaynadığında, anası ve babası buna çok sevinmişler. Babası önüne konan yemeğin tamamını yiyerek, tabağı fırlatıp atmış. Tabak ters düşünce, anası, babası oğullarına: "Evi buraya kur." demişler.

Arık-Bökö evi yapıp, ana babasına odun, su getirip vermiş, kendisi Ak-Kajat adlı yerde hayvan, kuş avlamaya çıkmış. Yaklaşık bir ay dolaşmış, fakat avlayacak hayvan bulamayınca Odus-Töbö adlı yerde mağarada yaşayan Ces-Kobor adlı ihtiyarın yanına gitmiş. Arık-Bökö'yü gören ihtiyar: "Buraya niçin geldiğini biliyorum." demiş. Mağaranın baş köşesinde kancaya asılı yetmiş kulaç kıl halatı uzatıp: "Bunu al, sana hediye ediyorum. Bu halatı kement yapıp fırlatsan, her zaman mutlu olursun." demiş.

Arık-Bökö misafirperver ihtiyara yürekten dua edip, vedalaşarak, sık ormana, yüksek dağın başına çıkıp, tulparın üstünde oturarak kıl halatı savurduğunda, Karatı-kaan'ın ileri baksa ay yüzlü, beriye baksa güneş yüzlü kızı Erke-Koo karşısına çıkmış. Erke-Koo Arık-Bökö'yü çok beğenmiş. Böylece ikisi birlikte yaşamaya başlamışlar.

Bundan sonra düğün yapıp, eğlenip, mutlu huzurlu yaşarken Arık-Bökö'nün evlendiği eşinin dillere destan güzelliğini duyan Cetker-kaan o güzeli kendisine almayı düşünmüş. Cetker-kaan Arık-Bökö'yü yanına çağırtmış. Arık-Bökö tulpar atını eyerleyip, Cetker-kaan'ın sarayına gitmiş. Atın dizginini altın at direğine fırlatmış, altın kapısını tek eliyle açıp, eşiği adımlayarak Ak-kaanla selâmlaşmış.

- Evet, Arık-Bökö, Cer-Eezi'ne gideceksin. Orada korkunç bir savaş oluyor. Onu senden başka kimse durduramaz. İsteğimi yerine getirirsen, sana hediyeler verir, nişanlar takarım, demiş Cetker-kaan.

Kağanın emri nasıl yerine getirilmez? Arık-Bökö teklifi kabul ederek, evine dönüp, duyup, gördüklerini eşi Erke-Koo'ya eksiksiz anlatmış.

- Açıkça anlaşılıyor ki Cetker-kaan seni ölüme gönderiyor. Oraya toynaklı

hayvanlar, kanatlı kuşlar bile gidemez, demiş Erke-Koo. Cetker-kaan'ın sözüne kanma, yurdundan ayrılma.

- Kağanın emrine direnilmez, diyerek Arık-Bökö ertesi gün sabah tan atmadan önce, herkes uykudayken tulpar atını eyerleyip, zırhını giyinip, altın oklu yayını omzuna asmış. Karısı Erke-Koo yiyecek hazırlayarak heybesine doldurup vermiş.

Arık-Bökö'nün iki pehlivan arkadaşı Apselem ile Apanay, biz seninle birlikte büyüdük, öldüğün yerde birlikte ölürüz diyerek beraberinde yola çıkmışlar. Tulparın teptiği yerden büyük taşlar bir verst uzaklığa sıçramış, küçük taşlar toz toprak olup kaynaşmış.

Üç arkadaşın yola çıkmasından beri aylar mı, yıllar mı geçmiş bilinmez. Cetker-kaan Erke-Koo'yu götürmek için geldiğinde, ordusu Arık-Bökö'nün yurdunu iki saf halinde kuşatmış. Bunu sezen Erke-Koo Arık-Bökö'nün babasına şöyle demiş: "Cetker-kaan oğlunuzu hileyle ölüme gönderip, beni zorla alıp götürmeye geliyor. Oğlunuz Arık-Bökö dönerse, siz ona eşin Erke-Koo kuşa dönüşerek, babasının yurduna göğün üçüncü katına gitti deyin."

Erke-Koo'yu bulamayan Cetker-kaan Arık-Bökö'nün yurdunu yağmalayıp, halkını esir alıp, hayvanlarıyla birlikte sürüp götürmüş.

Erke-Koo Odus-Töbö adlı yerdeki mağarada yaşayan ihtiyara gelerek: "Bir gün Arık-Bökö size gelirse, eşin Erke-Koo göğün üçüncü katındaki babasının yurduna gitti deyin. Arık-Bökö beni aramak için göğe gelmesin. Babam Karatı-kaan çok sert, öfkeli biridir, ikimizin birlikte yaşamasına müsaade etmez. Yeryüzünün insanı orada yaşayamaz, onu da, beni de öldürür. Benim bu altın yüzüğümü Arık-Bökö'ye verin." diyerek yedi renkli gökkuşağından tutunup, göğün üçüncü katına çıkmış.

Arık-Bökö arkadaşlarıyla atın toynaklarının altında karın gıcırdamasından kışın geldiğini, atın ayağının çiyden ıslanmasından baharın geldiğini anlayıp yol almışlar. Kaç yıl geçti bilinmez gide gide varmışlar. Burada ne filizlenen ot, ne koşturup sıçrayan sıçan, köstebek, ne dallarını yayarak büyüyen ağaç, ne de kanat çırpıp uçan kuş varmış, öyle bir memleketmiş. Şaşırıp, etrafı incelediklerinde orada yıkılmış eski bir ev görmüşler. Ona yaklaştıklarında Cer-Eezi'nin bitmez tükenmez askeri o evden çıkıp, üç arkadaşın etrafını çevirmiş, oklar, yaylar şıngırdamış.

Hiçbir şeyden korkmaz alp, pehlivanlar karşılık vermişler. Öylece savaşırken Apselem ile Apanay ölmüşler. O zaman tulpar at sahibine insan sesiyle: "İyice nişan alıp, askerlerin ortasına at." demiş. Arık-Bökö atının söylediği gibi uçsuz bucaksız askerin ortasına nişan alıp attığında, onları tek okla öldürmüş. İki arkadaşının ölümüne çok üzülen Arık-Bökö geri dönmüş...

Böylece giderken gür sakallı, iyi düşünceli, deveye binmiş bir ihtiyara rastlamış. İkisi selâmlaşıp, hâl-hatır soruşmuşlar.

- Benim adım Arık-Bökö, yurdum Ana-Bayat. Yerin sonundaki Cer-Eezi'nin yerinde bulundum. Şimdi yurduma dönüyorum. Siz kimsiniz? diye Arık-Bökö sormuş.

- Canlıların canına zarar vermez, canlıların kanını dökmez bir ihtiyarım, bir günde yer anayı yedi kez dolaşıp, ay atayı altı kez dolaşan biriyim. Senin yurdunda da oldum. Cetker-kaan, bütün yurdunu mahvedip, yağmalamış, halkını esir alıp kendi yurduna götürmüş. Fakat sen fazla üzülme, gücünü eksiltme. Odus-Töbö'deki

mağarada yaşayan Ces-Kobor adlı ihtiyara git. O sana ne yapacağını söyler, diyerek ihtiyar birden kaybolmuş. Arık-Töbö bir zaman sonra Odus-Töbö'ye yettiğinde ihtiyar Ces-kobor mağaradan çıkarak selâmlaşıp, Erke-Koo'nun söylediklerini eksiksiz anlatıp, onun altın yüzüğünü Arık-Bökö'ye vermiş.

- Arık-Bökö gümüş piposunu yakıp, bir şey yapmadan oturmuş: Orada her şey dağılıp, saçılmış. Dur bakalım, yüksek dağın başındaki yer altı suyuna çıkayım, belki Erke-Koo o suya gelir diye düşünüp, tulpar atına binerek, yüksek dağa doğru koşturmuş. Erke-Koo'nun gelişini beklerken bir ay geçtiğini anlamamış. Bir ay boyunca gözünü yumup uymamış, ağzını açıp bir şey yememiş.

Yeni ay girerken, yer altı suyundan almak için Erke-Koo'nun yardımcısı gelmiş. Arık-Bökö: "Ey, kızcağız su içmem için kovanı versen." diye istediğinde, kız kovasını vermiş. Arık-Bökö suyu içerken, altın yüzüğü sezdirmeden kovaya düşürmüş.

Kızcağız suyu getirdiğinde, Erke-Koo yüzünü yıkarken, kovanın içinde bir şeyin şıngırdadığını görmüş, bakmış ki kendi yüzüğü orada duruyor.

Durumu anlayan Erke-Koo yiyecek hazırlayıp, kovayı alarak, yer altı suyuna inmiş. Orada Arık-Bökö'nün hâlsiz, mecâlsiz yattığını görüp, Erke-Koo onu kucaklayıp, su verip, yiyecekle doyurmuş.

Arık-Bökö gücünü toplayıp, kendine geldiğinde, eşi olan biteni ona anlatmış: "Babam bizi birlikte yaşatmaz, beni de, seni de öldürür. Bunun yerine sen Bayat'ına geri dön, ben de babamın gökteki yurduna gideyim." Bu sözlerle konuşmasını bitiren Erke-Koo türlü renkli gökkuşağından tutarak göğün üçüncü katına çıkmış.

Bir zaman kederli duran Arık-Bökö, Erke-Koo olmadan yaşayamam diye düşünüp, tulparına binerek, Karatı-kaan'ın yerine, göğün üçüncü katına sıçratmış.

Ne kadar gitti bilinmez, yoluna çıkan iki büyük yılan ona yol vermemişler. Öfkelenen Arık-Bökö inek şekilli palasını çıkararak salladığında, yılanlar kıvrılıp, başları yuvarlanıp orada öylece ölüp kalmışlar.

Sonra ne kadar daha yol aldı bilinmez bakmış ki, iki kurt dişlerini gıcırdatıp hırlıyarak geçmesine yol vermiyor. Arık-Bökö ay gibi palasını çıkartarak onları ortadan ikiye kesmiş.

Artık şimdi Karatı-kaan'ın yurduna ulaşırım derken bakmış ki, boynuzları iki kulaç uzunluğunda korkunç büyüklükteki iki boğa yolu kapatmış, çatallı boynuzlarını sallayıp, böğürüp duruyorlarmış. Saldırmaya hazır boğalara Arık-Bökö üç verst yaklaşıp, mızrak ve okuyla boyunlarını deşmiş.

Sonra Arık-Bökö şekil değiştirip, kötü görünümlü dilenci kılığına girmiş, tulparı da sıradan bir ata dönüşmüş. Tastarakay Karatı-kaan'ın at bağlanan altın direğine atını bağlayıp, parıldayıp, ışıldayan altın sarayına girmiş.

Onu gören Erke-Koo çok şaşırarak onu kendi odasına gizlemiş. Gidip babasına şöyle demiş: "Yeryüzünden bir dilenci geldi. Ben size kul, ırgat olayım, buzağılarınızı otlatayım diyor, ne yapalım?"

Karatı-kaan: "Yeryüzünden gelen serseriyi büyük taşlı dağa gönderin, orada hayvan gütsün. Ben onu yıldırımla öldürürüm." demiş.

Erke-Koo sarayına gelerek, görüp, duyduklarını kocası Arık-Bökö'ye eksiksiz

anlatmış.

Onu işiten Arık-Bökö deriden üç kat palto dikmiş, atına da üç kat eyer keçesi dikmiş. Ertesi gün tan atacakken atını üç kat eyer keçesiyle eyerleyip, kendisi de üç katlı deri paltoyu giyip, büyük taşlı kıra buzağılar gütmek için çıkmış.

Çok zaman geçmemiş. Buzağıları otlatırken çok kalın bir bulut göğü kapatmış, yer ana gürüldemiş. Gök gürüldeyince Arık-Bökö'nün omzuna bir yıldırım düşmüş, deri paltonun ilk katına değip kalmış. Karatı-kaan ikinci yıldırımını saldığında, o da paltonun ikinci katına saplanmış. Üçüncü yıldırım düştüğünde, paltonun üçüncü katında kalmış.

Arık-Bökö yıldırımdan üç oku çıkararak, Karatı-kaan'a gidip: "Bu yıldırımdan oklarına başka birini öldürmek için ihtiyacın olur." diyerek kağanın döşüne doğru atmış. Kağan korkudan şaşırıp otura kalmış.

Arık-Bökö çıkarak, Erke-Koo'nun renkli sarayına gelip girmiş. Üzüntüye düşen, korkan Karatı-kaan güğüm dolusu içki hazırlatarak onun peşinden kızının sarayına gelmiş. Kadehe içki doldurarak: "Sizden beni affetmenizi istiyorum." demiş.

Arık-Bökö kadehi alıp, seni affediyorum dememiş, kağana saygı göstermemiş, kadehi kaldırmadan içkisini içmiş.

Bir süre geçtikten sonra Karatı-kaan Arık-Bökö'yü çağırtıp, şöyle demiş: "Yeryüzünde, galiba senin yurdunda gözleri ters Kara-Şulbıs peyda olmuş, o halka huzur vermiyor diyorlar. Sen oraya gidip, halkına yardım et, ters gözlü Kara-Şulbıs'ı öldür." demiş. Arık-Bökö durumu anlayıp kağana: "Emrinizi tereddütsüz yerine getiririm." diyerek gitmiş.

Karatı-kaan'ın niçin çağırdığını eşi Erke-Koo'ya anlattığında, o: "Babam seni o korkunç şeytana öldürtmek için gönderiyor." diyerek ağlamış.

Arık-Bökö kabul etmemiş: "Ben Kara-Şulbıs'ı oradan yok etmek için kağana söz verdim. Bir erkek verdiği sözde durmazsa, hayatı kötü olur." diyerek, tulparına binip, yedi renkli gökkuşağından tutarak, salınıp yeryüzüne inmiş.

Burada yüz ihtiyar adama rastlayıp, onlara sormuş: "Burada ters gözlü Kara-Şulbıs'ın halka eziyet edip, öldürdüğünü duydunuz mu?"

- Duyduk, duyduk, gözümüzle de gördük. Ters gözlü şeytandan çok eziyet gördük. O her gün altmış kişinin ciğerini, yüreğini yiyerek, öğleden sonra da uyuyor. Şeytan derin uykuya daldığında, burnundan iki baykuş çıkarak, onu korumak için alnına oturuyorlar. O iki baykuş öldürülse, Kara-Şulbıs o vakit ölür, demiş ihtiyarlar.

Arık-Bökö şeytanın izini sürüp, sayısız yer dolaşmış. Sayısız nehirler geçmiş. Sonunda onun ciğer, yürek yiyip, güneş ışığında ısınıp, uyuduğunu görmüş. Altın oklu yayının kılını bir gündüz, bir gece boyunca çekmiş, ikinci gün altın okunu atarken baykuşların boyunlarından nişan almış, ok Kara-Şulbıs'ın boynuna saplanmış. Ters gözlü şeytan ölüp, kara kanı nehir gibi akmış.

O zaman Karatı-kaan çay içip oturuyormuş, gökyüzü korkunç bir şekilde yankılanmış, kağanın elinden çaylı kadeh düşmüş. Karatı-kaan korkusundan, şaşkınlığından otura kalmış.

Arık-Bökö atını koşturup, altın okunu ölen Kara-Şulbıs'ın boynundan çekip almış. Gökyüzüne doğru uçmuş. Ne kadar yol almış bilinmez Karatı-kaan'a vararak:

"Emrinizi yerine getirdim, Kara-Şulbıs'ın başını kestim. Şimdi sözünüzde durup Erke-Koo ile beni serbest bırakın. Biz yeryüzünde yaşayalım." demiş.

- Dur bakalım, bahadır, acele etme. Bir emrim daha var. Bunu yerine getirecek senden başka biri bulunmaz, yalnız sana güveniyorum, diye Karatı-kaan ona söylemiş. Sizin gideceğiniz yere üç boynuzlu şeytan gelmiş diye duydum. Orada yaşayan halkı yiyormuş diyorlar. Sen oraya git, halkını koru, üç boynuzlu mel'unun başını kes.

Arık-Bökö eşi Erke-Koo'ya gelerek, kağanın cevabını söylemiş. "Babam seni bir şekilde öldürmek için yol arıyor, onun hilesine kanma." diye Erke-Koo yalvarmış. "Halkımı kötü şeytan kırarken nasıl bir şey yapmam?" deyip Arık-Bökö türlü renkli gökkuşağından sarkıp, yeryüzüne inmiş.

Burada yüz yaşlı kadına rastlayıp sormuş: "Üç boynuzlu bir şeyin halka huzur vermeyip korkutup, bağırıp, böğürüp, insan yediğini duyup, gördünüz mü?"

- Böyle bir eziyeti kulağımızla duyup, gözümüzle gördük. O bize çok zulmediyor. Her gün iki, üç kişiyi yiyip, bir o kadar iki, üç gün boyunca da uyuyor. O şeytan derin uykudayken, burnunun deliğinden iki yılan çıkarak onu koruyorlar. Üç boynuzlu şeytanın canı o yılanlarda. İki yılan öldürülse şeytan da ölür.

Arık-Bökö üç boynuzlu şeytanı ararken sayısız günler, aylar geçmiş. Sonunda ona bir iki kişiyi yiyip, güneşin altında uyurken rastlamış.

Bahadır altın oklu yayını çekerek, oturup yılanların burnundan çıkmasını beklemiş. Kızıl güneş yayılıp, iyice ısındığında, şeytanın burnundan iki yılan kıvrılarak çıktığında, altın okunu fırlatmış. Saldığı oku yılanların tam ortasından geçip, şeytanın yüreğine saplanmış. Üç boynuzlu şeytanın kanı dökülüp, nehir gbi akmış.

Bu vakit Karatı-kaan oturmuş çay içiyormuş, gökyüzü korkunç bir şekilde sallanmış, çaylı kadeh tam ortadan kırılmış. Kağan korkusundan titreyip, bir şey anlamayıp, açtığı ağzını kapatmayı unutup öylece oturup kalmış.

Sayısız günler, aylar geçtikten sonra Arık-Bökö göğün üçüncü katına tulpar atıyla sıçrayıp çıkarak, kağandan sert bir şekilde sormuş: "Erke-Koo ile bizi serbest bırak, biz anamızın babamızın önceden yaşadığı yere gidelim."

Arık-Bökö'yü yenemeyeceğini anlayan Karatı-kaan içinden düşünüp, çaresiz: "Emrimi eksiksiz yerine getirdiğin için size servetimden servet vereyim, yerinize götürün." demiş.

Arık-Bökö Erke-Koo ile ana babasının yurduna, yeryüzüne indiğinde neredeyse kendi yurdunu tanımayacakmış. Evlerin hepsi yıkılmış, yurtta beş, altı ihtiyar kalmış. Arık-Bökö yeni ev yaparak, otuz gün, otuz gece uyumuş. Kalktığında, tulpar atının başı sallanıyormuş, yemek de yememiş. Arık-Bökö: "Sen niçin zayıfladın, niçin bir şey yemiyorsun, hastalandın mı?" diye sormuş.

Tulpar insan sesiyle konuşmuş:

- Sen niçin uyuyorsun? Senin anan, baban Cetker-kaan'ın yerinde zulüm altındalar. Cetker-kaan onları esir alıp, kul yaptı.

Arık-Bökö tulparının söylediğini iştip, ona binerek Cetker-kaan'ın yerine doğru uçurmuş.

Varacağı yere yetip, ana, babasını bulunca bakmış ki, açlıktan güçten düş-

müşler, güçlükle yaşıyorlar. Oğullarının sağ ve sıhhatte olduğunu gören ana, babası sevinçlerinden kendilerini tutamayıp, Arık-Bökö'yü kucaklayıp, ağlamışlar.

Arık-Bökö atını Cetker-kaan'ın sarayına sürdüğünde, kağan korkusundan girecek yer bulamayıp kapı önüne saklanmış. Arık-Bökö onu arayıp, kapı önünden çıkarıp, insanları esir alan kağanı iki ayağından tutarak, hayvana, kuşa yem ol deyip, fırlatıp dağın başına atmış.

Arık-Bökö esir düşen insanları toplayarak: "Şimdi siz artık kendi yurtlarınızda yaşayın." demiş. Sonra esaretten kurtardığı ana, babasını, halkını ayırarak, yurduna götürmüş. "Artık bundan sonra ne yapacağınızı siz bilirsiniz." diyerek, bahadır Arık-Bökö kapının önüne çıkıp, otuz gün, otuz gece uyumuş. Tekrar tulpar atının yelesi, kuyruğu sarkmış, yemek de yemez olmuş.

"Ne oldu?" diye sorduğunda tulpar at şöyle cevap vermiş. "Sen niçin bu kadar uzun uyudun? İki pehlivan arkadaşın, Apselem ile Apanay, Cer-Eezi'nin yurdunda kaldılar."

Arık-Bökö hemen karısı Erke-Koo'nun yanına gitmiş. "Bir zamanlar biz Cer-Eezi'nin yerinde savaşırken benimle beraber gelen iki pehlivan arkadaşım ölmüştü, onları bulup diriltmenin çaresi nedir?" diye sormuş. Erke-Koo: "Bu ak ipek bezi sallayıp ararsan, cesetlerini bulursun. Bu kızıl ipek havlumun üstüne büyü yaparsan, arkadaşların dirilir." demiş.

Arık-Bökö'nün atına bindiği görülmüş. Gökteki bulutların önünden, zirveli dağların üstünden tulpar uçmuş. İki gözünden ateş saçılmış, iki burnundan duman yayılmış. Tulpar atın koşuşundan göğün bulutları yere inmiş, yerin tozu göğe çıkmış.

Arık-Bökö savaştığı yere gelerek, Erke-Koo'nun verdiği ak ipek bezi sallayıp büyü yapınca, Apselem ile Apanay dirilip, kalkmışlar. Arık-Bökö arkadaşlarını tanıyıp, kucaklaşıp, öpüşmüşler. Bundan sonra bahadır pehlivanlar ak bulutun altından, zirveli dağların üstünden yurtlarına doğru uçup gitmişler.

Yurdundaki halkı, mutlu haberi duyunca, onlar gelmeden lezzetli yemekler hazırlayıp, beklemişler. Arık-Bökö bahadır iki pehlivan arkadaşıyla zafer kazanıp, yurtlarına sağlıklı döndükleri için halk altı ay, yedi yıl eğlence yapmış. Arık-Bökö ile Erke-Koo'nun halkı yönetmesi mutluluk getirmiş.

51. ERGEKTİ-UUL

Uzak-uzak ozogı çakta Bayat cerinde emegen-öbögön ulus curtaptır. Apşıyaktıñ adı Sogondoy, abakayınıñ adı Erkeçek. Sogononıñ bajındıy sok cañıs balazınıñ adı deze Ergekti-Uul boluptır.

Sogondoy apşıyak künüñ le Küzedey kaannıñ cılkızın küzedeyten. Bir katap Sogondoy maldı Eski-Bayatka sugararga apargan. Attar suuga kirbey, şookırıp, bışkırıp, kayra burılıp turdılar.

- Bu nedeñ korkıp, suuga kirbey turular? Akır, barıp köröyin – dep, Sogondoy cuuktay bazıp barza, suunıñ kuyuzında cıdıgan tere cadırı. Apşıyak onı suudañ çıgara çaçtı. Ol lo tuşta teredeñ suunıñ eezi Şulbıs çıga konolo, Sogondoydı tamagınañ aymap "Sen mege amıranarga ne çaptık ettiñ? Onızı uçun seni emdi le tirüge ciirim!" – dedi.

Sogondoydıñ korkıganına tamagınañ ün de çıkpay, suudagı taldıy tırkırajıp turdı. Onoñ emeş oñdonıp kelele, calınıp suradı:

- Meni emdi cibeger, aylıma canala, emeenimle kojo kalgançızında cazap çaylap, cakşılajıp alayın. Erten tura kızıl künniñ çogı Eski-bayattıñ üstine oynoy lo berze, men kelerim. Ol tuşta ciyeger.

Şulbıs cöpsinip, Sogondoydı aylına bojodıp iydi. Süüngen boyınça örökön adına minele, çaap kaldı. Aylına kelip emeenine ne bolgonın aydıp bererde, Erkeçek apşıyagına açınıp, ıylay-ıylay çay astı.

Ada-enezin tabıjına Ergekti-Uul oygonolo, çuguldanıp kıygırdı.

- Ne kerek mege uyuktaarga çaptık edip cadıgar?

- Adañdı erten suu eezi cip salar, onıñ uçun ıylap-sıktap turum – dep, enezi aytti.

- Ce, bolor, ıylabaar, kemdi kem ciirin erten köröris. Emdi tura mege uyuktaarga çaptık etpeger – deyle, Ergekti-Uul catkan boyınça kozırıktay berdi.

Ertezinde Sogondoy suu eezi Şulbıska bararga tergenip turarda, Ergekti-Uulı: "Akır, ada, emeş sakıp alaar – dep toktottı. Meni üyde artızaar. Canıma kurç malta salıp, boyoor kayda-kayda cajıngar". Ada-enezi uulınıñ aytkanıla cajınıp kaldılar.

Kızıl künniñ çogı Eski-Bayattıñ üstine oynoy berdi. Sogondoy kelbedi. Suu eezi Şulbıs mekeletkenin bilip, Sogondoydıñ keçe bargan colın cıtap-cıtap, arı-beri caybañdagan bazıt emes bazıt isteje berdi.

Ança-mınça bolgondo Sogondoy curtı köründi. Şulbıs ejikti aça tartala, üyge kirip bolbodı – ejikke batpay kalgan. Karaza, Ergekti-Uuldañ başka bir de kiji körünbedi. Şulbıs caman ünle kıygırıp, uulçakla kerije berdi.

- Ayt, kulugur, adañ kaydaagı bargan?

- Bayat-Suunı keçe bergen, aba-cışka kire bergen. Sendiy cal-cırak, molto neme adamdı tabarıñ cok. Sen ol tereñ Bayatka ejinip te bolbozıñ. Suuga cüzerdeñ bolgoy, bazıp ta bolboy turgan emeziñ be?

- Ulus kanayıp cüzüp cat, men de onoydo ok suunı keçe bererim. Bot sendiy, sirke oşkoş kiçinek nemeni, cantık-çirik üyiger bılça bazıp koyor.

- Men agaştañ kezele, cañı üy tudup alarım.

Şulbıs mını ugup, coon ünile süreen tıñ katkırdı:

- Çımılga çıdabas boyıñ toormoştoñ bolgoy adañnıñ kañzazın da ködürip bolbozıñ.

- Meniñ çagımdı bilerge turgan bolzoñ, ejikti kıstay açala, kolıñdı beri suk.

Şulbıs cöpsinip, kolın ejikteñ sugup iyerde, Ergekti-Uul kurç maltala onıñ kolın keze çaptı:

- Bu sege kijiniñ kandıy çaktuzın bilip cür. Emdi men seniñ bajıñdı keze çabarım.

Korkıgan Şulbıs kaçıp baradala, kayıñnıñ bajınañ kamınıp, onı arı-beri akçep turup kalıırda, ayga barıp tüşken. Ay cañızı ayas tünde ayda kararıp kölötkö körünet. Anda Şulbıs emdige le cajınıp kalgan oturı.

ERGEKTİ-UUL

Çok eski çağda Bayat yerinde ihtiyar karı koca yaşamış. İhtiyar adamın adı Sogondoy, karısının adı Erkeçek imiş. Mızrağın başı gibi tek oğullarının adıysa Ergekti-Uul imiş.

İhtiyar Sogondoy her gün Küzedey kağanın yılkısını güdermiş. Bir defasında Sogondoy hayvanları Eski-Bayat'a sulamaya getirmiş. Atlar suya girmeyip; aksırıp, üşkürüp geri çekilmişler.

- Bunlar neden korkup, suya girmiyorlar? Gidip bakayım, diye Sogondoy yaklaştığında, suyun kıyısında kokmuş bir deri yatıyormuş. İhtiyar onu sudan çıkarıp atmış. O zaman deriden su iyesi Şulbıs çıkarak, Sogondoy'un boğazını sıkıp, "Sen niçin benim dinlenmeme engel oluyorsun? Bu yüzden ben şimdi seni diri diri yiyeceğim!" demiş.

Sogondoy'un korkusundan boğazından ses çıkmayıp, sudaki dal gibi titremiş. Sonra biraz kendini toparlayınca yalvarmış:

- Beni şimdi yeme, evime dönüp, eşimle son bir kez çay içip vedalaşayım. Ertesi gün kızıl güneşin ışığı Eski-Bayat'ın üstüne düştüğünde gelirim. Beni o zaman ye.

Şulbıs kabul edip, Sogondoy'un evine gitmesine müsaade etmiş. Sevinen ihtiyar atına binerek koşturmuş. Evine gelip, eşine neler olduğunu anlattığında, Erkeçek kocasına üzülüp ağlayarak çay hazırlamış.

Ana, babasının sesine Ergekti-Uul uyanarak, kızıp bağırmış:

- Niçin beni uyutmuyorsunuz?

- Babanı yarın su iyesi yiyecek, onun için ağlayıp, inliyorum, demiş anası.

- Yeter, artık ağlamayın, yarın kimin kimi yiyeceğini görürüz. Şimdi beni rahat bırakın da uyuyayım, diyerek Ergekti-Uul yatarak horlamış.

Ertesi gün Sogondoy su iyesi Şulbıs'a gitmek için hazırlanırken, oğlu Ergekti-Uul: "Baba dur bakalım, biraz bekle, diyerek durdurmuş. Beni evde bırakın. Yanıma da bir keskin balta koyun, kendiniz de bir yerlere gidip gizlenin." Ana, babası oğullarının söylediği gibi gidip gizlenmişler.

Kızıl güneşin ışığı Eski-Bayat'ın üstüne düşmüş. Sogondoy gelmemiş. Güneş yükselip, öğle olmuş. Su iyesi Şulbıs kandırıldığını anlayıp, dün Sogondoy'un döndüğü yolu koklayarak salına salına yürüyerek – yürümek denilirse – iz sürmüş.

Çok geçmeden Sogondoy'un evi görünmüş. Şulbıs kapıyı açmış, fakat eşiğe sığıp içeri girememiş. İçeri baktığında Ergekti-Uul'dan başkası görünmemiş. Şulbıs kötü kötü bağırıp, delikanlıya sataşmış:

- Söyle, alçak baban nereye gitti?

- Bayat Nehri'ni geçti, sık ormana girdi. Senin gibi hantal, ağır bir şey babamı bulamaz. Sen o derin Bayat'ta yüzemezsin. Nehirde yüzmek bir yana, sen yürüyemiyorsun bile, değil mi?

- İnsanlar nasıl yüzüyorsa ben de öyle yüzüp nehri geçerim. Şimdi seni, bit yavrusunu, çürük evini ezer yıkarım.

- Ben ağaç kesip yeni ev yaparım.

Şulbıs bunu duyunca kalın sesiyle kahkahalar atmış.

- Sen karıncayla bile başa çıkamayıp, babanın ağaç piposunu bile kaldıramazsın.

- Benim gücümü denemek istiyorsan, kapıyı aralayıp, kolunu içeri sok.

- Şulbıs kabul edip, kolunu içeri uzattığında, Ergekti-Uul keskin baltayla onun kolunu kesmiş.

- Bu sana, insanın gücünü öğren. Şimdi senin başını da keserim.

Korkan Şulbıs kaçarken, kayın ağacının başına çıkıp, onu ileri geri sallarken, aya çıkıp düşmüş. Şulbıs şimdi bile aydadır.

52. AK-KÖBÖÑ BAATIR

Cerdi bürkey kök özördö,
Agaş bürkey bür cayılarda,
Kamçıbıla cer kezerde,
Kayıkbıla suu bölördö,
Ak talaydıñ canında,
Ak tayganıñ edeginde,
As ta bolzo con curtayt,
Ança-mınça mal turlulayt.
Kalık-condı baştagan,
Ak-Köböñ dep baatır boltır.
Tabındu maldı baştagan
Taakızı tügenbes tulbar cabaga.
Ak-Köböñ baatırdıñ cerine
Cıda-kılış tudunıp,
Cuulap biyler kirbegen.
Ak malın toskırar dep,
Kazır añdar cuuktabagan.
Amır curtın çaksıradarga,
Açaptar öçpö baspagan.
Kalık-conın başkarıp,
Kamık malın kabırıp,
Onoyto amırap curtap turgança,
Baza bir kün körüp turza,
Ak-talay caradınañ aja kaynap turu.
Ak tayga örö ködürilip silkinip turu.
Er ejigin sakıp turgan
Eki közi mızıldagan sarı taygıl
Ürbes boyı ürer boldı,
Ulıbas boyı ulıır boldı,
Alançıkta otırgan ala şoñkor

Ünin üspey kalaktay berdi.
Mını ukkan Ak-Köböñ baatır,
Altın-Oymok ejineñ suradı.
Altın-Oymok eji
Karuuzın aydıp turdı:
- Sen sespegen nemeni
Men kaydañ sezeyin?
Baatır körbögön kerekti
Altın-Oymok kaydañ körzin.
Ak-Köböñ baatır surap ayttı:
- Ak alkını aça tartıp,
Üç kat biçikti alıp ber,
Aaylap baştap körötöm – dedi.
Altın-Oymok tura kondı.
Alkı köjögözin aça tarttı,
Ulu kat-biçikti kolına berdi.
Ak-Köböñ baatır kolgo aldı,
Cazap körüp, şüünip turdı.
Aaylap baştap körüp turza,
Üürlü maldı aydap algan,
Kalık-connıñ kanın içet,
Kamık maldı öltürip cigileyt.
Cer aldınañ ceek şulbısla,
Cer üstineñ kara albısla cöptü,
Ceti baştu ceek Celbegen
Ala sarlıkka minip algan,
Ala közineñ ot çagılat,
Al tumçugınañ ış cayılat.
Taakızı tügenbes tulbar cabaganıñ
Ökpö-buurın çiyge ciytem,
Ak-Köböñ baatırdıñ
Kara-bajın kezetem,
Kanın çiyge içetem – dep,
Ay maltazın cañıp turdı,
Ala sarlıgın tapçılap,
Kapşay türgen kelip cattı.
Ak-Köböñ baatırdıñ curtına

Ceti baştu ceek Celbegen
Cedip kelip kire kondı.
Ak-Köböñ baatırdıñ
Kubulbas çırayı kubula berdi,
Oñbos büdüji oño tüşti.
Talay çılap ajıp çıktı,
Cuu-çakka kiyeten
Kat kuyagın kiye soktı.
Ay mızıldagan üldüzin
Cañbajına tagınıp aldı.
Örgöözineñ çıga kondı.
Baatır sıgıruzın sıgırıp,
Baatır kıygızın kıygırıp iyerde,
Ak tayganıñ edegineñ
Ak talaydıñ cakazınañ,
Taakızı tügenbes tulbar cabaga
At çakızına tura tüşti.
Altın eerdi arkazına saldı,
Atanar dep cazanıp aldı.
Altın-Oymok eş-nököri
Ak-Köböñ ejineñ surap turdı:
- Kaydaar bararga turuñ?
Kandıy cerge uulandıñ? dep,
Ak-Köböñ baatır aydıp turdı:
- Ceti baştu ceek Celbegen
Kan-Altayıma kirip keltir.
Kara bajım kezetem dep
Kalık-conım, ak-malım aydaytam dep,
Onoydo maktanıp kelediri.
Kara bajımdı kestirbezim,
Kanımdı Celbegenge içirbezim.
Udura barıp cuulajatam – dep,
Ak-Köböñ baatır carlap turdı.
- Uzaak cürzem, odus cıldañ
Canarım – dep, emeenine aydıp turdı:
- Eş-nökörim ezen bolzın! – deyle,
Eki koldoñ tudujıp ezendeşti.

Eegineñ sıymap öpüştiler.
Ezendejip alala, ayrılıştılar.
Ak-Köböñ baatır üzeñige budın bastı,
Taakızı tügenbes tulbarga mindi,
Tiskin tudup cortup iydi.
Ak tayganı ajıra kalıdıp,
Ak calañdı acıktap turza,
Ala sarlıktıñ ayrı müüzi
Ak bulutka türtülip kalgan,
Eki ayagıla tapçılay bergen,
Ceti bajı kalañ tüşken
Ceek Celbegen mında kelet.
Ak-Köböñ baatır körölö, suradı:
- Kös cederdeñ adıjalı ba,
Kol cederdeñ sogujalı ba? – dep,
Ceti bajı kalañdagan
Celbegen karuu berdi:
- Adıjar mende mıltık cok,
Kezijer manda üldü cok.
Enemneñ bergen eki kol,
Kança külükterdi baskan kol,
Taakızı tügenbes tulbarıñnañ tüş – dedi.
Ak-Köböñ baatır
Taakızı tügenbes tulbar cabagadañ
Tüjüre kalıyla,
Ceti baştu ceek Celbegendi
Ala sarlıktañ
Añtara tarttı,
Caka baştañ aymaştadı,
Caak bastıra tajıdı.
Ceti baştu ceek Celbegen
Ak-Köböñgö cay berbey,
Eki kollo ıçkındı.
Onoydo tudujıp, tartıjıp cürele,
Tayga bajında baskanda,
Cemire bazıp cürediler.
Talaydıñ üstine tudujarda,

Soolto bazıp turadılar.
Tuuga bazıp sogulganda,
Taştar oodılıp tögület.
Agaşka cölöy tabarganda,
Tazılanañ kodorılıp añtarılat.
Onoydo tudujıp, tartıjıp cürgençe,
Kança aylar aylanıjıp ödöt,
Kança cıldar cılıjıp barat.
Ak-Köböñ baatırdıñ tulbar adı
Ceti baştu ceek Celbegenniñ
Kardı caan ala sarlıkla tudujat.
Taakızı tügenbes tulbar cabaga
Ala sarlıkla urujıp tura,
Ala sarlıktıñ caan kardın
Cara tebele, ölgön segin
Cerge badıra tepsen saldı.
Ak-Köböñ baatırla
Ceti baştu ceek Celbegen
Kança cıl tuduştı bolbogoy,
Ayagıla as bazadılar,
Koldorıla köp tayanadılar.
Olor ekü arı agaşka sogulıp,
Beri taşka sogulıp cürgençe,
Ak-Köböñ baatırga
Cok cerdeñ küç kojuldı.
Ceti baştu ceek Celbegendi
Ak-ayaska çıgara çaçtı.
Oyto cerge tüjürbey tudala,
Ceti süüri kara taşka sogordo,
Kalbakka tolor kan artpadı,
İyt çaynaar bir bolçok et artpadı.
Ceti baştu ceek Celbegendi
Cerdiñ üstinde cok edele,
Ak-Köböñ baatır
Tulbar adına minele,
Bayadına canıp kelze,
El-albatı ezen emtir,

Malı-kujı amır turu.
Taakızı tügenbes tulbar cabaganı
Caajıl torko calañga barıp,
Ölöñniñ tatuzın cip cür dep,
Suudıñ süsügin içip cür dep,
Alkap turup cerge agıttı.
Altın-Oymok abakayı
Ak-Köböñ baatırdı
Ceñü algan ejim deyle,
Kuçaktay tudup öpüşti.
Eek-caak alıjıp,
Ermek-kuuçın tıñıdı.
Ezen-kabarın suraştı.
Kalık-conın cuunadıp alıp,
Altı ay, ceti cıl cırgadılar.
Ak-Köböñ baatır la
Altın-Oymok abakay
Albatı-condı başkarıp
Amır-ençü curtay berdiler.

AK-KÖBÖÑ BAATIR

Toprağı örten ot büyüdüğünde,
Ağacı örten yaprak açtığında,
Yer kamçıyla kesildiğinde,
Su kayıkla bölündüğünde,
Ak nehrin yanında,
Ak dağın eteğinde,
Az da olsa halk yaşıyormuş,
Biraz hayvan otluyormuş.
Halkı yöneten
Ak-Köböñ bahadırmış.
At sürüsünü yöneten,
Nalı eskimez tulpar at imiş.
Ak-Köböñ bahadırın yurduna
Kargı, kılıç tutunup,
Beyler savaşmaya girmemiş.
Ak malını dağıtmak için,

Yabanî hayvanlar yaklaşmamış.
Huzurlu yurdunu bozmak için,
Aç gözlüler gelmemiş.
Halkını yönetip,
Hayvanını otlatıp,
Böylece huzurlu yaşarken,
Bir gün bakmış ki,
Ak denizi kaynaşıp, kıyısından aşmış,
Ak dağı yukarı kalkıp, sallanmış.
Erin kapısını bekleyen,
İki gözü parıldayan sarı cins köpek
Ürümezmiş, ürür olmuş,
Ulumazmış, ulur olmuş,
Evin üstünde oturan ala doğan
Sesini kesmeden inlemiş.
Bunu işiten bahadır Ak-Köböñ
Eşi Altın-Oymok'a sormuş:
Eşi Altın-Oymok
Cevabını şöyle vermiş:
- Senin sezmediğini
Ben nereden sezeyim?
Bahadırın görmediğini
Altın-Oymok nereden görsün.
Bahadır Ak-Köböñ şöyle demiş:
- Ak çeyizini açıp,
Ulu kitabı alıp ver,
Bakıp, anlayayım, demiş.
Altın-Oymok kalkmış,
Çeyizinin örtüsünü açmış,
Ulu kitabı eline vermiş.
Ak-Köböñ bahadır eline almış,
İyice bakıp, düşünmüş.
Anlamış ki,
Hayvan sürüsünü süren,
İnsanların kanını içen
Sayısız hayvanı öldürüp yiyen
Yer altındaki şeytanla,

Yer üstündeki kara şeytanla anlaşmalı,
Yedi başlı şeytan Celbegen
Ala yaban öküzüne binmiş,
Ala gözünden ateş saçılıyor,
Al burnundan duman yayılıyor.
Nalı eskimez tulpar atın
Ciğerini, böğrünü çiğ çiğ yiyeceğim,
Ak-Köböñ bahadırın
Kara başını keseceğim,
Kanını çiğ çiğ içeceğim, diye,
Ay baltasını bilemiş,
Ala yaban öküzünü mahmuzlayıp,
Hızla geliyormuş.
Ak-Köböñ bahadırın yurduna
Yedi başlı şeytan Celbegen
Yetip gelmiş.
Ak-Köböñ bahadırın
Değişmez yüzü değişmiş.
Solmaz siması solmuş.
Deniz gibi coşmuş,
Savaşta giydiği
Zırhını giymiş.
Ayda parıldayan palasını
Beline takmış.
Sarayından çıkmış.
Bahadır ıslığını çalıp,
Bahadır narasını attığında,
Ak dağın eteğinden,
Ak nehrin kıyısından,
Nalı eskimez tulpar atı
Gelip at direğinde durmuş.
Altın eyeri sırtına koymuş,
Yola çıkmak için hazırlanmış.
Eşi Altın-Oymok
Kocası Ak-Köböñ'e sormuş.
- Nereye gidiyorsun,
Nereye yöneliyorsun? demiş,

Bahadır Ak-Köböñ cevap vermiş:
- Yedi başlı şeytan Celbegen
Han Altay'ıma girmiş.
Kara başımı kesecekmiş
Halkımı, hayvanlarımı sürecekmiş,
Böylece övünerek geliyor.
Kara başımı kestirmem,
Kanımı Celbegen'e içirmem.
Karşı gidip savaşacağım, diye,
Ak-Köböñ bahadır söylemiş.
- Uzun gitsem, otuz yılda
Hızlı gitsem, on beş yılda
Dönerim, demiş eşine.
- Eşim, hoşça kal! diyerek,
İki elle tutuşup vedalaştılar.
Yanaklarından sıvazlayıp öpüştüler.
Vedalaşarak, ayrıldılar.
Bahadır Ak-Köböñ ayağını üzengiye bastı,
Nalı eskimez tulparına bindi,
Dizgini tutup koşturdu.
Ak dağın üstünden sıçratıp,
Ak ovayı gözetlediğinde,
Ala yaban öküzünün dallı boynuzu
Ak buluta değmiş.
İki ayağıyla mahmuzluyormuş.
Yedi başı sallanan
Şeytan Celbegen geliyormuş.
Bahadır Ak-Köböñ görüp şöyle demiş:
- Gözün gördüğü yerden atışalım mı,
Kol yeten yerden vuruşalım mı?
Yedi başı sallanan
Celbegen cevap vermiş:
- Bende atışmaya tüfek yok,
Çarpışmaya pala yok.
Anamın verdiği iki kol,
Sayısız pehlivanları yıkan kol.
Nalı eskimez tulparından in, demiş.

Bahadır Ak-Köböñ
Nalı eskimez tulpar attan
Sıçrayıp inerek,
Yedi başlı şeytan Celbegen'i
Ala yaban öküzünden
Çekip devirmiş,
Yakasından tutmuş,
Bütün yanaklarını tokatlamış.
Yedi başlı şeytan Celbegen
Ak-Köböñ'e fırsat vermeyip,
İki koldan kurtulmuş.
Böylece tutuşup, çekişirken,
Dağın başına bastıklarında,
Dağı yıkmışlar.
Nehrin üstünde tutuştuklarında,
Suyunu çektirmişler.
Dağa basıp kavga ederken,
Taşlar ufalanıp, dökülmüş.
Kavgada ağaca yaslandıklarında,
Köklerinden kopup devrilmişler,
Böylece tutuşup, çekişirken,
Sayısız aylar dolaşıp geçmiş,
Sayısız yıllar akıp gitmiş.
Ak-Köböñ bahadırın tulpar atı
Yedi başlı şeytan Celbegen'in
Karnı büyük ala yaban öküzüyle tutuşmuş.
Nalı eskimez tulpar at
Ala yaban öküzüyle vuruşurken,
Ala yaban öküzünün büyük karnını
Tepip parçalayarak, leşini
Tepip yere bastırmış.
Ak-Köböñ bahadırla
Yedi başlı şeytan Celbegen
Kaç yıl savaştı bilinmez,
Ayaklarıyla az basmışlar,
Kollarına çok dayanmışlar.
Onlar ilerdeki ağaca vurup,

Beri taşa vurup dururken,
Ak-Köböñ bahadıra
Yok yerden güç eklenmiş.
Yedi başlı şeytan Celbegen'i
Göğe doğru saçmış.
Tekrar yere düşürmeden tutup,
Sivri, yedi kara taşa vurduğunda,
Kaşığı dolduracak kanı bile kalmamış,
İtin çiğneyeceği bir parça eti bile artmamış.
Yedi başlı şeytan Celbegen'i
Yeryüzünden yok ederek,
Bahadır Ak-Köböñ
Tulpar atına binerek,
Bayat'ına dönüp geldiğinde,
Halkı esenmiş,
Hayvanı, kuşu sağlammış.
Nalı eskimez tulpar atını
Yeşil, ipek otlağa gidip,
Otun lezzetlisini ye deyip,
Suyun temizini iç deyip,
Övüp salmış.
Eşi Altın-Oymok
Bahadır Ak-Köböñ'ü
Zafer kazanan eşim deyip,
Kucaklayıp öpmüş.
Yanak yanağa öpüşüp,
Sohbeti çoğaltmışlar.
Hâl, hatır soruşmuşlar.
Halkı toplayıp,
Altı ay, yedi yıl eğlenmişler.
Ak-Köböñ bahadırla
Eşi Altın-Oymok
Halkı yönetip,
Rahat, huzurlu yaşamışlar.

53. ADI-COK

Ozogı tuşta, cebren çakta, Bala-Kam dep attu üy kiji curtagan. Anda sok cañıs Adı-Cok dep attu uulçagı bar bolgon. Ol baatır bütken bala boltır.

Bala-Kamnıñ arı-beri kandıy bir kereginde minip cüreten katu tüktü kaltar beezi mayçık buttarlu, süksek teskeri tüktü, karışka cetken kulaktu, kulaş bolgon kuyruktu ceeren-çookır sarbaga töröp altır. Ol sarbaga tulbar (argımak) boltır.

Ceti tayga ajıra, ceti talay keçire ces tumçuktu Ceek-Şulbıs emegen curtaptır. Ol ces tumçuktu Ceek-Şulbıs emegenniñ eki köziniñ ortozı eki karış boltır, eki tumçuktıñ ortozı eki ölü boltır. Karaçkı tünde cürgende, eki köstöñ ot çagılat, eki tumçuktañ ış cayılat. Ces tumçuktu Ceek-Şulbıs emegen Adı-Coktıñ baatır bolorın, ceeren-çookır sarbaganıñ tulbar bolorın bilip iyele, Bala-Kamga kelip sayaaktarga sananıp aldı.

Bir kün erten tura şır-mar cañmır caadı, küülede-küülede salkın soktı. Onoyto caaştap-suulap turgança, Bala-Kamnıñ ejigi keneyte aça soguldı. Eki köstöñ ot çagılıp, eki tumçuktañ ış cayılıp, ces tumçuktu Ceek-Şulbıs emegen ejiikteñ kire kondı. Ança-mınça ermektejele, Bala-Kamnıñ kulagına şıbıştandı: "Seniñ katu tüktü kaltar beeñ mayçık buttarlu, teskeri tüktü ceeren-çookır sarbaga törögön. Ol sarbaganı öltürbezeñ, seniñ ejigiñge caman kerek bolor. Men sege bir süme aydıp bereyin. Men cana berzem, bir-eki ay ötkön soñında tıñ ooru kiji bolup, töjöktöñ turbay, castıktañ bajın ködürbey, ıylap-sıktap, ontop ıkçap cat. Seniñ oorıp turganıñdı ulus ugala, neeñ oorıp cat, neni ciir küüniñ bar deze, sen mınayda ayt: ceeren-çookır sarbaganıñ özögindegi ökpö-cüregin, buurın cizem, cazılarım. Ol kulundı ekelip soyıgar, ökpö-cüregin kaynadıgar, tepşige çıgarala, meniñ aldıma turguzıgar dep ayt". Onoydo cakıyla, ces tumçuktu Ceek-Şulbıs emegen ejikteñ çıktı. Kayda barganın Bala-Kam eeçiy körüp tappay kaldı.

Bir-eki ay ötkön soñında Bala-Kam sürekey oorıp turgan kiji bolup, ontop, ıylap, sıktap, ıkçap cadar boldı. Catkan curttıñ uluzı Bala-Kamnıñ ooruzın ugala, kelip, neni cizeñ, neni içseñ cazılarıñ dep suradılar. Bala-Kam ayttı:

- Katu tüktü kaltar beeniñ ceeren-çookır sarbagazın ekelip öltüriger. Ökpö-cüregin, buurın bıjırala, agaş tepşige çıgarıp aldıma turguzıgar – dedi.

Mında cuulgan caan caştular cöptöştiler: "Ol ayaktarı (buttarı) mayçık, teskeri tüktü ceeren-çookır sarbaga tegin mal emes, tulbar boloton mal bolor. Onı öltürbes kerek. Onıñ ordına öskö sarbaganı soyolo, ökpö-cüregin kaynadala, cidiger". Öskö maldı soyolo, ökpö-cüregin kaynadala, agaş tepşige çıgarıp, Bala-Kamnıñ aldına ekelip turgustılar. Bala-Kam bir tepşi ökpö-cürekti, buurdı cip saldı. Ceeren-çookır sarbaganıñ ökpö-cüregin cidim deyle, ooruzınañ cazılıp, su-kadıgına tabıjıp, oorıbay-sıstabay cakşı curtay berdi.

Onoydo curtap turgança, bir kün baza la tuudañ salkın ködürildi, caaştap-suulap tura berdi. Bala-Kamnıñ aylınıñ ejigi keneyte aça soguldı. Eki köstöñ ot çaçılgan, eki tumçuktañ ış cayılgan ces tumçuktu Ceek-Şulbıs ememgen baza la ayılga kire kondı. Kirgen le boyınça Bala-Kamga şıbıştandı: "Ceeren-çookır sarbaga tirü cüri. Sege öskö sarbaganı öltürele, ökpö-cüregin kaynadıp cidirgender. Sen baza la oorıp turgan bolup, töjöktöñ turbay, ontop cat". Onoydo aydala, Ceek-Şulbıs emegen ejikteñ çıkkan la, kayda bargan körünbey kaldı.

Bala-Kam baza la oorıgan bolup cadıp iydi. Töjöktöñ turbay, castıktañ bajın ködürbey, ontop-sıktap cadar boldı. Mını ukkan ulus baza la cuulıştılar. Bala-Kam: "Korkıştu tıñ oorıp cadım. Kapşay türgen meni cazıgar. Ceeren-çookır sarbaganı ekelip soyıgar. Ökpö-cüregin bıjırala, tepşige salıp, aldıma turguzıgar. Onı la cizem, oorudañ türgen cazılarım" – dep, ıylap-sıktap aydıp turdı.

Adı-Cok enezinin andıy cakıltazın ugala, cuulgan caan caştu ulustañ suradı: "Ol ayaktarı mayçık, süksek teskeri tüktü ceeren-çookır sarbaganı men kıçıradım. Ogo minele, kaçatam. Ar-bütken ortodo cortıp cüretem" – dedi.

Adı-Coktıñ onoydo suranganına ulus süreen kaykaştı. Kıçırar argañ bar bolzo, kıçır la dep, cöpsiniştiler.

Adı-Cok baatır kıygızın kıygırıp, baatır sıgıruzın sugurıp iyerde, salkın coktoñ salkın soktı, agaş bajı şuulay berdi. Cerde ölöñ tolgolıp turdı. Körör bolzo, cal kuyrugı cayılgan, eki köstöñ ot çaçılgan, eki tumçuktañ tuman cayılgan, karışka cetken kuļaktu, kulaş bolgon kuyruktu, ayaktarı mayrık, süksek teskeri tüktü ceeren-çookır sarbaga mañtap kelet. Cerdiñ toozını teñerige çıgat, teñeriniñ toozını cerge bırkırayt. Kelgen boyınça at buulu altın çakıga ceeren-çookır tulbar tura tüşti. Adı-Cok baatırdıñ kiyeten kat-kuyagı, üldü-cıdazı baza kancagada.

Adı-Cok baatır kat-kuyagın kancagadañ çeçe tarttı, kiye soktı, ok-saadagın canga saldı, onço ulusla ezendejip aldı, altın eerdiñ kajınañ tudundı, üzeñige tepkeni köründi, kaydar uça bergeni anda turgan kalık-con körböy kaldı.

Ol bargan boyınça cer-altayga cortıp cürgençe, Ak-kaannıñ curtına cetti. Körüp turar bolzo, Ak-kaannıñ altın örgöözin aylandıra turgan kalık-con tort lo küzürim oşkoş kıymırajıp turu.

Adı-Cok baatır samtar kiyimin kiyele, tegin le kiji bolup kubuldı, ceeren-çookır tulbar baza da ayaktarı mayrık, süksek teskeri tüktü sarbaga bolup bardı. Ak-kaannıñ ejiginde kıymırap turgan albatıga cortıp bararda, ondo turgan albatı Adı-Coktı körölö, aayı-bajı cok katkırıştı.

Ak-kaan altın örgöönöñ köznögi açala, albatıga car etti: "Ol ejikte turgan eki caştu bukanı boyınıñ cardın ajıra çaçıp iygen kijige Ak-çeçek dep kızımdı bererim" – dedi. Ondo cuulgan kança cüs kijideñ birüzi de bukanı ködürip bolbodı. Adı-Cok bukanıñ canına bazıp kelele, bukanıñ tört ayagın caba tudıp, boyınıñ cardın ajıra çaçıp iydi. Ondo turgan kalık-con arayınañ attarına minele, tabış cogınañ cürüp kaldılar.

Ak-kaan Adı-Coktı körölö, süreen açındı: "Meniñ kızım Ak-çeçek mındıy samtar-coktu kijige baratan turu". Ak-kaan açıngan boyınça calçılarına cakıdı: "Curttañ kederi bir odus beriste kireezi ırada kiçinek üy turguzıgar. Meniñ kızım Adı-Coklo ondo curtazındar".

Ol boyınça Ak-Çeçek le Adı-Cok ondo curtay berdiler. Onoydo cadıp turgança, bir katap kaannıñ curtında serkveniñ şañın sokkonı uguldı. Ak-Çeçek ejine ayttı: "Adamnıñ curtında kandıy bir bayram boldı ba, barıp köröli". Adı-Cok deze barbazım dep salıp, ejiktiñ bozogozın castanala, törgö ayagın tebele, amırap cadırı. Emegeni Ak-Çeçek cañıskan cürüp kaldı.

Emegeni bargan kiyninde Adı-Cok baatır tışkarı çıgala, baatır sıgırıjın sıgırıp, baatır kıygızın kıygırıp iyerde, salkın coktoñ salkın çıktı, kuyun coktoñ kuyun boldı, cerdiñ toozını teñerige çıgat, teñeriniñ toozını cerge tüjet. Körör bolzo, Ceeren-Çookır , tulbar at mañtap kelgen boyınça Adı-Cok baatırdıñ aldına tura tüşti. Altın eerdiñ kancazında Adı-Coktıñ kiyer kat-kuyagı, ok-saadagı tañılu boldı.

Adı-Cok baatır kancaganı çeçe tarttı, baatır kiyimin kiye soktı, ok-saadagın canta saldı, Ceeren-Çookırga minip iydi. Ak-kaannıñ curtında ne boldı dep cortup barza, Kara-kaannıñ çerüzi Ak-kaandı cuulap kelip catkan boltır. Adı-Cok baatır çaap bargan boyınça Kara-kaannıñ çerüzin tal-ortodoñ kıra çabarda, as-mas artkandarı boyınıñ cerine kayra kaçtılar. Adı-Cok baatır Kara-kaannıñ artkan çerüzin cerine cetire sürele, boyınıñ çadırına canıp bardı. Ceeren-Çookır arçımagın arka cerde ölöñniñ tatuzın cip, agın suudıñ süzügip içip cür dep aydala, agıdıp iydi. Boyı ayılına kirdi, törgö ayagın teep alıp, ejiktiñ bozogozına bajın salıp, cada berdi.

Eñirde emegeni Ak-Çeçek candı, öbögönine aydıp cat: "Kara-kaan çerüzile Ak-kaandı cuulap kelgen boltır. Korkıştu caan cuu-soguş boldı. Bistiñ çerüdi kıra bererde, kuday bolujıp, kaydañ da Ceeren-Çookır attu çaap kelgen boyınça Kara-kaannıñ çerüzin kıra çabala, tura mañtada bergen. Ak-kaan adam çerülerine cakılta bergen: "Ol Ceeren-Çookır attu kijini barıp bedreger, ol kijini tappayınça canbagar degen. Bedrep bargan kijiler kança curttardı körüp, kança taygalardı kerip, Ceeren-Çookır attu kijini tappay çököylö candılar."

Cuudıñ kiyninеñ Ak-kaan tokınap amır-ençü curtap turgança kança cıldıñ bajında Kara-kaannıñ uulı odus caşka cedele, adamnıñ ordına Ak-kaannnañ barıp öç aladım dep, çerüzin cuunadıp alala, cuulap keldi.

Ak-kaannıñ cerinde şañnıñ üni cañılandı. Ak-Çeçek adamnıñ curtında cuuçak boldı ba, tur, barıp köröli dep, Adı-Coktı kıçırdı. Adı-Cok deze barbazım dep cada berdi. Ak-Çeçek cañıskan cüre berdi.

Adı-Cok turup, tışkarı çıgala, baatır kıygızın kıygırıp, baatır sıgıruzın sıgırıp iyerde, Ceeren-Çookır tulbar at cal-kuyrugı cayılıp, eki köstöñ ot çaçılıp, eki tumçuktañ tuman cayılıp, tizirede mañtap kelgen boyınça, baatırdıñ aldına tura tüşti. Adı-Cok baatır kancaganı çeçe tarttı, kat-kuyagın kiye soktı. Üldü-cıda kolgo tuttı, Ceeren-Çookır tulbarga minip iydi, Ak-kaannıñ curtında ne bolgonın barıp körzö kaydar dep, corto berdi. Körüp turza, Kara-kaannıñ uulı Ak-kaannañ öç alıp cuulap kelele, onıñ çerüzin kırıp braatkan boltır.

Adı-Cok baatır Ceeren-Çookır tulbarga çaap barala, Kara-kaannıñ uulınıñ çerüzin bastıra kırıp braadala, oñ kolınıñ köcüregine şırkalattı. Adı-Cok Ak-kaannıñ örgöözine çaap bararda, Ak-Çeçek Ceeren-Çookır attu cuuçıldıñ kolın boyınıñ aktorko arçuulıla tañıp berdi. Ceeren-Çookır kayda uça bergenin körüp tappay kaldılar.

Adı-Cok baatır üyine canala, Ceeren-Çookır tulbar adın cerge ölöñniñ tatuzın cip cür, agın suunıñ süzügineñ içip cür deyle, agıttı. Boyı üyge kirip, törgö

ayagın tepti, ejik bozogozın castanıp cattı.

Ak-Çeçek canıp kelze, öbögöni uyuktap kaltır. Kanayıp tıñ uykuga bastırgan boloton dep, Ak-Çeçek boyında serendi. Öbögöniniñ kolında boyınıñ ak-torko arçuulın tanıp iydi. Bu meniñ öbögönim tegin kiji emes boltır dep sanandı.

Adı-Cok baatır uykudañ turarda, ayttı: "Sen mege ne kerek aytpay cadıñ: bistiñ çerüge bolujıp, Kara-kaannıñ uulınıñ çerüzin kıra sogup bergeniñdi. Seniñ mındıy caan boluş cetirgeniñdi men barıp, adama cartap aydıp bereyin" – deyle, Ak-Çeçek cürüp kaldı.

Adı-Cok baatırdıñ ondıy sürekey caan boluş cetirgenin Ak-kaan ugala, boyınıñ calçılarına cakıdı: "Altın arbaga üç kara attı cegele, meniñ Adı-Cok küyümdi ekeliger" – dep atkardı.

Ak-kaannıñ üç calçızı Adı-Cok baatırdıñ ejigine cedele, üçülezi ejiktiñ tutkazınañ tudıp, aça tartıp iyze, ejik bozogozın castangan, törgö ayagın tepken Adı-Cok baatır cadırı. Üç calçı: "Bisti slerge kaan iygen, turguza la ekeliger degen. Cuu turaar, baraktar" – dediler. Adı-Cok baatır abraga oturdı.

Altın örgöögö kirip kelze, stoldo cüzün-başka aş-kursak onı sakıp turgan boltır. Ak-kaan Adı-Cok baatırdıñ ayagına bajırdı, meniñ camanımdı taşta, balam, dep, Ak-kaan ondo cuulgan bastıra el-albatızına carladı: "Bisti cuulap kelgen kalcucutpa Kara-kaannıñ çerüzin kıra çapkan, Ceeren-Çookır at mingen Adı-Cok baatır meniñ ordıma kaan bolzın. Bu künneñ arı bastıra el-albatımdı, kamık maldı baatır baştazın" – dep aydala, Adı-Cok baatır küyüzile öpüşti.

Adı-Cok baatır Ak-kaannıñ örgöözine kelip oturdı, algan eş-nököri Ak-Çeçekle, el albatızın başkarıp, ezen-amır curtay berdi.

ADI-COK

Önceki zamanda, eski çağda, Bala-Kam adlı bir kadın yaşamış. Onun yalnızca Adı-Cok adlı bir oğlu varmış. O çocuk bahadır yaratılışlıymış.

Bala-Kam'ın işlerinde sağa sola giderken bindiği katı tüylü, koyu donlu, eğri bacaklı kısrağı, kıvırcık tüylü, bir karış kulaklı ve bir arşın kuyruklu, kızıl benekli bir tay yavrulamış. O tay tulpar olacak taymış.

Yedi dağın ilerisinde, yedi nehrin ötesinde bakır burunlu dişi, Ceek-Şulbıs yaşıyormuş. O bakır burunlu Ceek-Şulbıs kadının iki gözünün arası iki karışmış, iki burun deliğinin arası iki süyümmüş. Karanlık gecede yürürken, iki gözünden ateş saçılıyormuş, iki burun deliğinden duman yayılıyormuş. Bakır burunlu Ceek-Şulbıs kadın Adı-Cok'un bahadır olacağını, benekli, kızıl tayın tulpar alacağını bilerek, gelip Bala-Kam'ı kandırmayı düşünmüş.

Bir gün sabah şırıl şırıl yağmur yağmış, gürül gürül rüzgâr esmiş. Böylece yağmur yağarken, birden Bala-Kam'ın kapısı açılmış. İki gözünden ateş çıkıp, iki burnundan duman yayılıp, bakır burunlu Ceek-Şulbıs kadın kapıdan girmiş. Biraz konuştuktan sonra Bala-Kam'ın kulağına şöyle fısıldamış: "Senin katı tüylü, koyu donlu kısrağın eğri ayaklı, kıvırcık tüylü kızıl, benekli tay yavrulamış. O tayı öldürmezsen senin kapından kötülük eksik olmaz. Ben sana bir akıl vereyim. Ben döndükten sonra bir, iki ay geçince çok hastalanmış gibi yapıp, yataktan kalkmayıp, yastıktan başını kaldırmayıp, ağlayıp, sızlayıp inleyip dövün. İnsanlar senin hastalığı-

nı duyunca, neren ağrıyor, ne yemek istiyorsun derse, sen şöyle de: kızıl, benekli tayın içindeki yüreğini, ciğerini yersem iyileşirim. O kulunu getirip kesin, ciğerini, yüreğini pişirin, tepsiye koyup, benim önüme getirin de." Böyle söyleyerek, bakır burunlu Ceek-Şulbıs kadın kapıdan çıkmış. Bala-Kam arkasından bakıp, nereye gittiğini bilememiş.

Bir, iki ay geçtikten sonra, Bala-Kam çok hastalanmış gibi yapıp, inleyip, ağlayıp, sızlayarak dövünmüş. Yaşadığı köyün insanları Bala-Kam'ın hastalandığını duyarak gelip, neyi yiyip içsen iyileşirsin diye sormuşlar. Bala-Kam şöyle demiş:

- Katı tüylü, koyu donlu kısrağın kızıl, benekli tayını öldürüp getirin. Ciğerini, yüreğini pişirerek, tepsiye koyup, önüme getirin, demiş.

Oraya toplanan insanlar şöyle sözleşmişler: "O ayakları eğri, kıvırcık tüylü, kızıl, benekli tay sıradan at değil, tulpar olacak at. Onu öldürmemek lâzım. Onun yerine başka tayı keserek, yüreğini, ciğerini kaynatıp yedirelim." demişler. Başka atı keserek, yüreğini, ciğerini pişirip, ağaç tepsiye koyup, Bala-Kam'ın önüne getirmişler. Bala-Kam bir tepsi yüreği, ciğeri yemiş. Kızıl, benekli tayın yüreğini, ciğerini yediğini sanarak, hastalığından iyileşip, sağlığına kavuşup, ağrısız, sızısız iyi yaşamış.

Böyle yaşarken, bir gün tekrar dağdan rüzgâr esmiş, yağmur yağmaya başlamış. Bala-Kam'ın evinin kapısı aniden açılmış. İki gözünden ateş saçılan, iki burun deliğinden duman yayılan bakır burunlu Ceek-Şulbıs kadın tekrar eve girmiş. Girdiği gibi Bala-Kam'a fısıldamış: "Kızıl benekli tay sağ. Başka tayı öldürüp sana yüreğini, ciğerini pişirip yedirmişler. Sen yine hastalanmış gibi yapıp, yataktan kalkmayıp, inle." Böyle söyleyerek, Ceek-Şulbıs kadın kapıdan çıkmış, nereye gittiği anlaşılmamış.

Bala-Kam tekrar hastalanmış gibi yapıp yatmış. Yataktan kalkmayıp, yastıktan başını kaldırmayıp, inleyip, sızlamış. Bunu duyan insanlar tekrar toplanmışlar. Bala-Kam: "Çok hastalandım. Beni hemen iyileştirin. Kızıl benekli tayı getirip kesin. Yüreğini, ciğerini pişirerek, tepsiye koyup, önüme getirin. Onu yersem, hastalıktan çabuk iyileşirim." deyip, ağlayıp, sızlamış.

Adı-Cok anasının isteğini duyup, toplanan yaşlı insanlara şöyle demiş: "O ayakları eğri, kıvırcık tüylü, kızıl, benekli tayı ben çağırayım. Ona binerek, kaçayım. Tabiatın içinde yaşayayım." demiş.

Adı-Cok'un bu isteğine insanlar çok şaşırmışlar. Çağıracak gücün varsa çağır demişler.

Adı-Cok bahadır narasını atıp, bahadır ıslığını çaldığında, rüzgâr yokken rüzgâr çıkmış, ağaçların başı hışırdamış. Yerdeki otlar savrulmuş. Bakmış ki, yelesi, kuyruğu yayılan, karış kulaklı, arşın kuyruklu, ayakları eğri, kıvırcık tüylü, kızıl, benekli tay koşturup geliyor. Yerin tozu göğe çıkıyor, göğün tozu yerde savruluyor. Kızıl, benekli at geldiği gibi at bağlanan altın direğinde durmuş. Adı-Cok bahadırın giyeceği zırhı, savaş elbiseleri, kılıcı, kargısı attaki kancada asılıymış.

Bahadır Adı-Cok savaş giysilerini kancadan çözüp giymiş, okunu, yayını asmış, herkesle vedalaşmış, altın eyerin kaşından tutmuş, üzengiye bastığı görünmüş, uçup nereye gittiğini oradaki insanlar görememiş.

O gidip Altay üstünde dolaşırken, Ak-kaan'ın yurduna yetmiş. Bakmış ki, Ak-kaan'ın altın sarayının etrafına insanlar karınca gibi toplanmış kaynaşıyorlar.

Bahadır Adı-Cok eski elbisesini giyip, sıradan bir kişiye dönüşmüş, kızıl benekli tulparı da eğri ayaklı, kıvırcık tüylü bir taya dönüşmüş. Ak-kaan'ın kapısında kaynaşan halka yaklaştığında, orada toplanan halk Adı-Cok'u görünce kahkahalarla gülmüşler.

Ak-kaan altın sarayın penceresini açarak, halka duyuru yapmış: "Kapının önünde duran iki yaşındaki boğayı kendi omzunun üstünden geçirip atan kişiye Ak-Çeçek adlı kızımı vereceğim." demiş. Oraya toplanan yüzlerce insanın birisi de boğayı kaldıramamış. Adı-Cok boğanın yanına yürüyerek gelip, boğayı dört ayağından tutup, omzunun üstünden fırlatıp atmış. Oraya toplanan halk yavaşça atlarına binip, sessizce gitmişler.

Ak-kaan Adı-Cok'a bakıp çok kızmış: "Benim kızım Ak-Çeçek bu kötü giyimli insanla evlenecek ha." Öfkelenen Ak-kaan ırgatlarına emretmiş: "Yurdumdan otuz verst uzakta küçük bir ev yapın. Benim kızım Adı-Cok'la orada yaşasın."

Böylece Ak-Çeçek ile Adı-Cok orada yaşamaya başlamışlar. Orada yaşarken, bir gün kağanın yurdundaki kilisenin çanının çaldığı duyulmuş. Ak-Çeçek kocasına şöyle demiş: "Babamın yurdunda bayram oluyor galiba, gidip bakalım." Adı-Cok ise gitmem diyerek dinlenmek için kapının eşiğine yaslanıp, ayağını da baş köşeye uzatmış. Eşi Ak-Çeçek tek başına gitmiş.

Eşi gittikten sonra yiğit Adı-Cok dışarı çıkarak, bahadır ıslığını çalıp, bahadır narasını attığında, rüzgâr yokken rüzgâr çıkmış, fırtına yokken, fırtına çıkmış, yerin tozu göğe çıkmış, göğün tozu yere düşmüş. Bakmış ki, Ceeren-Çookır tulpar at geldiği gibi Adı-Cok bahadırın önünde durmuş. Altın eyerin kancasında Adı-Cok'un giyeceği savaş elbiseleri, zırhı, oku ve yayı asılıymış.

Adı-Cok bahadır kancayı çözmüş, bahadır elbisesini giymiş, okunu, yayını asmış, Ceeren-Çookır'a binmiş. Ak-kaan'ın yurdunda neler olduğuna bakmaya gitmiş. Kara-kaan'ın askerleri Ak-kaan'la savaşmaya gelmiş. Adı-Cok bahadır atını sürüp Kara-kaan'ın ordusunu ortadan yarmış (öldürmüş), kalanları da yurtlarına kaçmışlar. Adı-Cok bahadır Kara-kaan'ın artan askerini yerine kadar kovalayıp, kendi eski evine dönmüş. Argımak at Ceeren-Çookır'ı ormanda otun lezzetlisini ye, akarsuyu süzüp iç diyerek salmış. Kendisi evine girmiş, ayağını baş köşeye kadar uzatıp, kapının eşiğine başını koyup yatmış.

Akşam karısı Ak-Çeçek dönmüş, kocasına şöyle demiş: "Kara-kaan askeriyle Ak-kaan'la savaşmaya gelmiş. Korkunç savaş oldu. Bizim askeri kırarken, tanrının yardımıyla nereden bilinmez Ceeren-Çookır atlı biri gelip Kara-kaan'ın askerini kırıp, atını koşturup gitti. Babam Ak-kaan askerine emir verdi: "O Ceeren-Çookır atlı insanı gidip arayın, onu bulmadan dönmeyin dedi. Aramaya çıkanlar sayısız köylere bakıp, sayısız dağları dolaşıp, Ceeren-Çookır atlıyı bulamayıp çaresiz döndüler."

Savaştan sonra Ak-kaan huzurlu, rahat yaşarken, yıllar sonra Kara-kaan'ın oğlu otuz yaşına yettiğinde, babamın yerine gidip Ak-kaan'dan öc alacağım diye, ordusunu toplayarak savaşmaya gelmiş.

Ak-kaan'ın yurdunda çan sesi duyulmuş. Ak-Çeçek babamın yurdunda savaş mı oluyor, kalk, gidip bakalım diye Adı-Cok'u çağırmış. Adı-Cok gitmem deyip yatmış. Ak-Çeçek yalnız gitmiş.

Adı-Cok kalkıp dışarı çıkarak, bahadır narasını atıp, bahadır ıslığını çaldı-

ğında, Ceeren-Çookır tulpar at yelesi, kuyruğu yayılıp, iki gözünden ateş saçılıp, burnundan duman yayılıp, tıpır tıpır gelir gelmez, bahadırın önünde durmuş. Adı-Cok bahadır kancayı çözmüş, savaş giysilerini, zırhını giymiş, Ak-kaan'ın yurdunda neler olduğuna bakmak için atını koşturup gitmiş. Bakmış ki, Kara-kaan'ın oğlu Ak-kaan'dan öc almak için savaşmaya gelip, onun askerini kırmış.

Bahadır Adı-Cok, Ceeren-Çookır tulparına binip koşturarak, Kara-kaan'ın oğlunun ordusunun tamamını kırıp, kendisi de sağ kolundan yaralanmış. Adı-Cok, Ak-kaan'ın sarayına döndüğünde, Ak-Çeçek Ceeren-Çookır atlı savaşçının kolunu kendi ak ipek havlusuyla sarmış. Ceeren-Çookır'ın uçup nereye gittiğini kimse görememiş.

Bahadır Adı-Cok evine dönerek, Ceeren-Çookır tulpar atını otun lezzetlisini yiyip, suyu da süzüp iç diyerek salmış. Kendisi de eve girip, baş köşeye ayağını uzatıp, eşiğe başını yaslayıp yatmış.

Ak-Çeçek dönüp geldiğinde, kocası uyuyormuş. Nasıl böyle derin uykuda yatabilir diye Ak-Çeçek kendi kendine düşünmüş. Kocasının kolundaki kendi ak ipek havlusunu tanımış. Benim kocam boş insan değilmiş diye düşünmüş.

Adı-Cok bahadır uykudan kalktığında şöyle demiş: "Sen bana bizim askerimize yardım edip, Kara-kaan'ın oğlunun askerini kırdığını niçin söylemedin. Senin böyle büyük bir yardım ettiğini gidip babama söyleyeceğim." diyerek Ak-Çeçek gitmiş.

Adı-Cok bahadırın böyle büyük bir yardımı olduğunu duyan Ak-kaan ırgatlarına emretmiş: "Altın arabaya üç kara atı koşun, benim damadım Adı-Cok'u getirin." diye göndermiş.

Ak-kaan'ın üç ırgatı Adı-Cok bahadırın kapısına geldiklerinde, üçü kapının tokmağından tutup, çekmişler. Kapının eşiğine yaslanan, baş köşeye ayaklarını uzatan Adı-Cok bahadır yatıyormuş. Üç ırgat: "Bizi size Ak-kaan gönderdi, hemen getirin dedi. Kalkın, gidelim." demişler. Bahadır Adı-Cok arabaya oturmuş.

Altın saraya girdiğinde, masada türlü yiyecekler onu bekliyormuş. Ak-kaan Adı-Cok bahadırın ayağına baş eğip, beni affet, yavrum, deyip, Ak-kaan oraya toplanan halka ilân etmiş: "Bizimle savaşmaya gelen zâlim Kara-kaan'ın ordusunu kıran, Ceeren-Çookır ata binen bahadır Adı-Cok yerime kağan olsun. Bugünden itibaren bütün halkımı, sürülerle malımı o yönetsin." diyerek Adı-Cok adlı damadını öpmüş.

Bahadır Adı-Cok Ak-kaan'ın sarayına oturmuş, eşi Ak-Çeçek'le halkı yönetip, mutlu, huzurlu yaşamışlar.

54. CARIM-KULAK

Cebren çaktıñ öyinde cer Altayda ergekçe sındu, cer-kanattıy büdümdü Carım-Kulak dep uulçak cürgen boluptır. Bir kün Carım-Kulak emegen-öbögön eki kargannıñ çadır ayılınıñ cabıgına kirip alala, amırap catkan.

Ol kargandar üygen sugar adı cok, üredip aydar balazı cok, cañıs cantak töölü bolgon. Olor ottıñ canında izingilep, ontu-kalakta cadatan emtir.

Olordı Carım-Kulak körüp, aydıptır:

- Uul kereksigen kijige uul bolodım, kıs kereksigen kijige kıs bolodım.

Kargandar andıy ermekti ugup, alañ kaykajıp oturala, karı-cajı cede bergen boyıska kandıy da bolzo, uul kerek dejip, cöptöjölö, Carım-Kulaktı boylorına kıçırgan.

Uulçak cabıktañ cer döön sekirip, emegen-öbögönniñ ortozına kelip oturıp algan. Anayıp Carım-Kulak kargandardıñ uulçagı bolup aldı.

Kök ölöñ özüp, caraş çeçekter cayılıp, küük üni köndüge bererde, bir kün emegen-öbögön cantık töözin agaş ıñırçagıla eertep, eki eski kaptı töögö arta salala, Carım-Kulak uulçagın albatı-condı kerip cürüp, aş-kursak cuup ekel dep cakargandar.

Carım-Kulak arık tööniñ örköjiniñ büktelçeginiñ aldına kirip alala, ayıldar kerip, tuştagan la ayılga töözin toktodıp, kıygıratan:

- Oy, ulustar, cañıs ayak arba beriger, carım kurut beriger, carım kuuk sarcu beriger.

Andıy kıygıga ulus ayılınañ çıgıp kelerde, eki eski kap artıp koygon töö turatan. Anaydarda, ulus bu kandıy kuulgazın neme bolgon dep, korkıp-ürküp, kapşay la arbazın, kurudın, sarcuzın tööniñ kaptarına salıp bereten bolgon.

Anayıp Carım-Kulak kargandardı azırap, boyı da toyu cüreten bolgon. Ce bir katap Carım-Kulak aş-kursak cuup alala, canıp braatkan. Ceñildenip alarga ol tööni toktodıp, cerge tüjele, calbıraktıñ aldına kirip, oturıp cadarda, töö otop turala, calbırakla kojo onı cip iygen.

Eñirde töö eki kapka cık toltıra aş-kursaktu canıp kelerde, emegen-öbögön süüngilep, uulın utkıp çıgıp barza, uul cok.

- Carım-Kulak, sen kayda? – dep, kargandar kıygırgılap, tööni aylangılap turgan.

- Töö meni calbırakla kojo cip iygen – dep Carım-Kulak tööniñ içinde kıygırganın kargandar ugup iyele, tööni kapşay öltürgen. Tööniñ için cara kezip, cindü karındı tuura taştap iyele, tööniñ içineñ Carım-Kulaktı tün kirgençe bedrep-

bedrep tappagan. Carım-Kulak deze cindü karınnıñ içinde bolgon.

Ol ok tünde açap börü cemzenip cürele, tööniñ cindü kardına tuştagan. Börü süüngen boyınça Carım-Kulaktı cindü karınla kojo cuda salıp iyele, cüre bergen.

Ce cindü karındı cigenineñ ulam börü caan tübekke taptırgan. Ol koy tudup ciirge, koylor caar uulanıp la cürze: "Oy-o-oy, ulus börü koylordı tudarga tur-u-u-u!" – dep, kiji kıygırıp iyer; börü cılkı mal tudup ciirge, cazanıp la cürze, börüniñ içinde: "Cılkıgardı börü ciirge turu-u!" – dep kiji kıygırıp iyer. Börü kandıy bir añ, kuş tudup ciirge öñölöp lö cürze, Carım-Kulak ürküde kıygırıp iyer bolgon.

Açap börü çek le torolop ölörine cedip braadala, añdardıñ kaanına Ayuga barıp komudap, ne bolgonın onçozın aydıp, bu tübekteñ ayrılar ep-süme suragan:

Ayu börüne elektep, şoodıp:

- Ak meşkediy cuula oynobosto, azu tişti sege ne bergen? Açabıña la calkuuña saldırıp, ölgön tööniñ cinin cudup cip turala, cinle kojo tirü şulmus cigen emtiriñ. Emdi torolop ölöriñ dep börüni emeş-umaş kezedip adılgan.

"Bıyanıgardı cetiriger, örökön, torolop ölörgö cedip braadım" – dep, börü ıylap turdı.

Ayu börüniñ üzeyip kalgan kardın acıktap körölö, cakarıp aytkan:

- Ceti tayganı ajıra mañta, ceti talaydı keçire mañta, ceti coldıñ bemtirine barala, otura tüjüp, ceñildenele, kaya körböstöñ mañtay ber.

Börü ceti tayganı ajıra, ceti talaydı keçire mañtap, ceti coldıñ beltirine barala, cakarunı büdürip koyolo, kaya körböstöñ mañtap cüre bergen. Anayıp börü tübekteñ ayrılgan.

Carım-Kulak börüniñ cudınañ ayrılıp, arçınıp alala, künge izinip catsa, ceti coldıñ beltirine eki uul kelip, attarınıñ eerlerin alıp, amıragan. Eki uuldıñ birüzi caan baydıñ uulı kiji körüp braatkan, birüzi deze onıñ calçızı boluptır.

Carım-Kulak köp sananbadı, arı kalbañ, beri kalbañ edip, sarbas-surbas tura cügürip, baydıñ uulınıñ otugına bildirbezineñ kirip aldı.

Uuldar attarın eertep, atanala, onoñ arı cortkılap braattı.

Carım-Kulak "Bu köçölü üy ulus oşkoş, celbes kaytkan uuldar?" – dep aydarda, uuldar boy-boyı caar körüjip, alañ kaykajıp, attarın celdirtkilep iydi.

Carım-Kulak "Co-o-o, uuldar, araay, içim ooryy berdi!" – dep kıygırarda, uuldar tiskinderin tartıp, celbey cortkılap braattılar. Carım-Kulak olorgo amır berbey turdı. Coloy barıp cadala, uuldar andıy şıradañ ayrılarga kança-kança katap attarınañ tüjüp, kaktangılap la bedrengilep te turza, Ce Carım-Kulaktañ ayrılıp bolbogon.

Kezikte Carım-Kulak uyattu tabış ta çıgarıp emeze için kırkıradıp ta iyip turgan.

Baydıñ uulı andıy uyattu tübekteñ ayrılar argazın tappay, adınañ tüjele calçızına aytkan:

- Bu edü-buktañ meni ayrıytan kiji bar bolzo, men ogo eerlü adımdı da berer edim.

Andıy ermekti Carım-Kulak ugala, otuktañ araay çıgala, ölöñniñ ortozında ermektendi:

- Erlü at emes, mege bir caman-cuman töö berer bolzoñ, men seni bu tübekteñ ayrıp koyorım.

Uuldar acarıp körgöjin, olordıñ canında caan calbıraktıñ üstünde ergekçe uulçak turgan.

Baydıñ töölöri ıraak emes bolgon. Uuldar barıp, bir arık, coboş tööni tudup, bayagı uulçakka bergen.

- Slerdi tapkan tübek slerdeñ ayrılıp, bu tööniñ içine kire berdi. Emdi sler kinçekteñ ayrılganaar – dep, Carım-Kulak aydala, tööniñ örköjiniñ büktelçegine kire berdi.

Uuldar col-corugına omok, sedeñ köndükti. Carım-Kulak deze emegen-öbögön eki karganga canıp kelele, kaptardı töözine artıp, baza la oyto ayıldar kerip, coruktaarın baştagan...

CARIM-KULAK

Eski çağlarda Altay yerinde boyu parmak kadar, omuzları yarasa gibi geniş Carım-Kulak (Yarım Kulak) adlı bir çocuk yaşamış. Bir gün Carım-Kulak iki ihtiyar karı kocanın çadır evinin penceresinin kenarına çıkarak, yatıp dinlenmiş.

O ihtiyarların dizgin takacak atı, lâf söyleyecek çocukları yok, yalnızca kötü bir develeri varmış. Onlar ateş yanında ısınıp, âhlayıp, inleyerek yatıyorlarmış.

Onları gören Carım-Kulak şöyle demiş:

- Erkek çocuk istiyorsanız oğlunuz olayım, kız çocuk istiyorsanız kızınız olayım.

Bu sözleri duyan ihtiyarlar biraz şaşırdıktan sonra, biz ihtiyarlara ne de olsa, erkek çocuk lâzım deyip, Carım-Kulak'ı yanlarına çağırmışlar.

Oğlan pencerenin kenarından yere sıçrayarak gelip ihtiyar karı kocanın arasına oturmuş. Böylece Carım-Kulak ihtiyarların oğlu olmuş.

Yeşil ot büyüyüp, güzel çiçekler yayılıp, guguk kuşunun sesi duyulduğunda, bir gün ihtiyar karı koca kötü develerine ağaç yük eyerini vurup, iki eski kabı deveye asarak, Carım Kulağa halkın içinde dolaşıp, yiyecek topla demişler.

Carım-Kulak zayıf devenin hörgücünün eğik yerine oturarak, evleri dolaşıp, rastladığı evde devesini durdurup, şöyle bağırmış:

- Oy, insanlar, bir tabak arpa verin, yarım kurut (kurutulmuş peynir) verin, yarım mesane torbası yağ verin!

Bu sözleri duyan insanlar dışarı çıktığında, iki eski kap asılı deveyi görmüşler. Böylece insanlar, bu ne biçim sihirli şey diye, korkup ürkerek, hemen arpayı, kurudu, tereyağını devedeki kaplara koyup vermişler.

Böylece Carım-Kulak ihtiyarları besleyip, kendisi de tok yaşar olmuş. Fakat bir defasında Carım-Kulak yiyecek topladıktan sonra dönüyormuş. Dinlenmek için deveyi durdurup yere inerek, yaprağın altına girip yatmış, deve otlarken, yaprakla birlikte onu da yemiş.

Akşam deve ağzına kadar yiyecek dolu iki kapla dönüp geldiğinde, ihtiyar karı koca sevinip, oğullarını karşılamaya çıktıklarında, bakmışlar ki oğlan yok.

- "Carım-Kulak neredesin?" diye ihtiyarlar bağırıp, devenin etrafında dönüp durmuşlar.

- "Deve beni yaprakla birlikte yedi." diye Carım-Kulak'ın devenin içinde bağırdığını ihtiyarlar duyunca hemen deveyi öldürmüşler. Devenin göğsünü yarıp, irinli karnını deşmişler, Carım-Kulak'ı devenin içinde akşama kadar aramış, fakat bulamamışlar. Halbuki Carım-Kulak irinli karnın içindeymiş.

O gece aç gözlü kurt yiyecek ararken, devenin irinli karnına rastlamış. Kurt sevinerek Carım-Kulak'ı irinli karınla birlikte yutup gitmiş.

Fakat irinli karnı yediği için kurt aslında bir felâkete düşmüş. O koyun tutup yemek için koyunlara doğru yöneldiğinde: "Oooy, insanlar, kurt koyunlarınıza saldıracaaak!" diye biri bağırıyormuş; kurt atları tutmak için gizlice yaklaşsa da, kurdun içinde:"Yılkınıza kurt saldıracaaak!" diye insan bağırıyormuş. Kurt herhangi bir hayvan, kuş tutup yemek için sürünerek gittiğinde, Carım-Kulak ürkütmek için bağırırmış.

Aç gözlü kurt açlıktan ölmek üzereyken, hayvanların kağanı ayıya gidip şikâyetini söyleyip, olan biteni anlatmış, bu felâketten kurtulmanın çaresini sormuş:

Ayı kurtla alay edip:

- A, mantar gibi yağla oynaşmayacaksan, azı diş sana niçin verildi? Aç gözlülüğünle saldırıp, ölen devenin irinini yutarken, irinle birlikte diri şeytan yemişsin. Şimdi de açlıktan öleceksin diye kurdu biraz korkutmuş.

- "Yardım edin, büyüğüm, açlıktan öleceğim." diye kurt ağlamış.

Ayı kurdun kemiklerine yapışmış karnına bakarak, şöyle demiş:

- Koşarak yedi dağ aş, koşarak yedi deniz geç, yedi yolun kavşağına varınca, oturup biraz dinlendikten sonra arkana bakmadan tekrar koş.

Kurt yedi dağı, yedi denizi koşarak geçmiş, yedi yolun kavşağına varınca, söylenenleri tamamlamak için arkasına bakmadan tekrar koşmuş. Böylece kurt başına gelen felâketten kurtulmuş.

Carım-Kulak kurdun içinden çıkıp, temizlenip, güneşte ısınırken, yedi yolun kavşağına iki delikanlı gelip, atlarının eyerlerini alıp, dinlenmişler. İki delikanlıdan birisi büyük biri zenginin oğluymuş, kendine eş bakmaya gidiyormuş, diğeriyse onun ırgatıymış.

Carım-Kulak çok düşünmemiş, ileri geri sıçrayıp, fırlayıp, sezdirmeden zenginin oğlunun cebine girmiş.

Delikanlılar atlarını eyerleyip, yola çıkarak, oradan ileriye gitmişler.

Carım-Kulak: "Hamile kadın gibi, niçin yavaş gidiyorsunuz delikanlılar?" diye söylediğinde, delikanlılar birbirine bakıp, şaşırıp, atlarını hızlandırmışlar.

Carım-Kulak "Ahh, delikanlılar, yavaş, karnım ağrıdı!" diye bağırdığında, delikanlılar dizginlerini çekip, gidişlerini yavaşlatmışlar. Carım-Kulak onlara rahat vermemiş. Yolda giderken, delikanlılar bu belâdan kurtulmak için defalarca atlarından inip, silkinip arasalar da, Carım-Kulak'tan kurtulamamışlar.

Bazen Carım-Kulak tuhaf sesler çıkarıp veya kamını da guruldatıyormuş.

Zenginin oğlu böyle utanç verici belâdan kurtulamayıp, atından inerek, ırgatına şöyle demiş:

- Bu felâketten beni ayıran biri olsa, ona eyerli atımı verirdim.

Bu sözleri işiten Carım-Kulak, cepten yavaşça çıkarak, otların arasına girip şöyle demiş:

- Eyerli at değil, bana kötü bir deve de versen olur, ben seni bu felâketten kurtarırım.

Delikanlılar dikkatle bakınca, onların yanındaki büyük yaprağın üstündeki parmak kadar oğlanı görmüşler.

Zenginin develeri fazla uzakta değilmiş. Delikanlılar gidip, zayıf, kötü yürüyüşlü bir deveyi tutup, getirerek oğlana vermişler.

- "Sizi bulan belâ sizden ayrılıp, bu devenin içine girdi. Şimdi siz kurtuldunuz." diyerek Carım-Kulak devenin hörgücündeki kıvrıma girmiş.

Delikanlılar yollarına sağ salim, rahat devam etmişler. Carım-Kulak ise dönüp ihtiyar karı kocanın yanına gelerek, kapları devesine yükleyip, tekrar evleri dolaşıp, gezmeye başlamış...

55. SARI İYT

Caan tuunıñ edeginde caman capaş ayıldu, cargak tondu öbögön cattı. Üç kıstu, tört-beş uylu boldı. Attarı bar da bolzo, odındı arkadañ cüktenip tajıytan.

Bir katap maltazın beline kıstanıp alala, apşıyak arkaga odındap bardı. Bir töñöşti cıgıp alala: "Bu ülüş boltır" – dep, çaçıp iydi. Baza birüzin barıp kesti. "Mınızı çirik boltır." – deyle, baza çaçıp iydi. Üçünçi töñöşti: "Bu la cakşı kurgak odın bolor" – deyle, keze berdi. Töñöş kelip cıgılarda la, onıñ özögineñ sala kulaş kuyruktu, çara ayak köstörlü Sarı iyt çıgıp keldi. Ol apşıyaktı cargak tonınañ tudala, añtara tartıp, arı-beri togolodıp, anañ-mınañ tuda berdi. Apşıyak iytteñ ayrılar argazı cok boldı. Bolbosto lo: "meni bojot, uylarımnıñ cakşızın bereyin" – dedi. Sarı iyt onı onoñ artık tutkuladı. "Malım baştagan kara aygırın bereyin" – dep, öbögön ayttı. Sarı iyt apşıyaktı onoñ tıñ arı-beri togolottı, onoñ tıñ tuttı. Apşıyak bolbosto lo: "Üç kızımnıñ birüzin bereyin" – dedi. Sarı iyt onı bojodıp iyele, aral caar mañtay berdi. Apşıyak eki közineñ caş agıp, ayılına kalaktagan-sıktagan cetti. Ne bolgonın baldarına cartın aydala, ottıñ canına uçalanıp alıp, taña ontop cattı. Tañ adıp, kün çıgıp kelerde, kem de kelip, capaştıñ ejigin tırmadı. Apşıyak kıstarına ejikti açıgar dep ayttı. Ejikti açarda, sala kulaş kuyruktu sarı iyt kirip keldi. Apşıyak caan kızınañ suradı.

- Sen bu iytke bararıñ ba?

- Tfu, mındıy iytke bargança, men kocoyımnıñ uulına bararım – dep, caan kızı karuuzın berdi.

- Men iytke bargança cayzañnıñ uulına bararım – dep, orton kızı ayttı.

Apşıyak kiçü kızınañ suradı:

- Ce, balam, sen bu iytke bararıñ ba?

- Ce kanaydar, adamdı iyt öltüre tutkança, men bargayım – dep, kiçü kızı ayttı.

Adazı kızın ıraak colgo şıydıdı. Eki ecezi iyt caar körüp, karsıldada katkırıştı. Sarı iyt kiçü kıs caar körüp, kıñzıp iyele, ejik caar bastı. Kiçü kıs ayılanıñ çıgıp, iyttiñ kiyininçe bardı. İyt aldınañ barıp, kança-kança suular keçet, kança-kança tuular ajat. Kıs deze eki edegin kıstap alıp, iyttiñ kiyininçe bazat. Eñir kirerde, caan caraş ayıldıñ canına keldiler. İyt ötküşteñ kire kondı, kıs onıñ kiyininçe kirdi. Ayıldıñ içine kelze, cık etire cazap salgan ayıl boltır. Orınnıñ üstünde eki kargan iyt cadırı.

Sarı iyt bir almarga barala, kıñzıdı, kıs onı açıp iyze, anda cüzün-cüür kursak tolo lo cadırı. Kıs kulurdañ tutpaş edip, etti tuurap, kargan iytterdi azırap turatan. Anayda olor cattılar.

Bir katap kara atka mingen caraş çıraylu uul keldi. Ol kısla cakşılajala, onoñ ogo ayttı:

-Ee, mındıy caraş caş boyıñ bu iytterle kojo mında ne oturıñ? Sen tort mege üy kiji bol.

Kıs tıñ çuguldanıp, aytti:

- Seniñ mende ne keregin bar, adam bergen cerge kelele, cadırım.

Ol uul onoñ tort ayrılbay bararda, kıs art uçında tıñ çuguldandı, caan agaştı alala, uuldıñ arkazına cırs etire sogup, aytti:

- Mınañ kederi bar!

- Tfu, körmös, iytteriñle kojo ölüp kal – dep, uul tükürele, kara adına minip, cüre berdi. Ertezinde körzö: Sarı iydi kolın calanıp, aksap cürdi.

Onoñ bir kança öy ötkön soñında, caan toy bolup cat, onço ulustı ogo cuulzın dep elçi carlap cürdi. Kıs ayılında oturıp catsa, kaltar attarga mingen cüs uul kojoñdojıp ötti.

- Ey, Sarı iyttiñ emegeni, bisle kojo toygo baralık, ayla Sarı iydiñ seni bojotpos po? – dep, olor katkırıjıp cüre berdiler Olordı eeçiy cüs kıs cügürük attarga mingen, cık etire cazanıp algan, kojoñdojıp öttiler.

- Ey, Sarı iyttiñ emegeni, bisle kojo toygo baralı, emeze kiyer kiyimiñ, miner adıñ cok po? – dejip, katkırıjıp ödö berdiler.

- Çın da, bu ulusla kojo kiji barıp kelze kaydar – dep kıs sanandı.

Bu la öydö calañnañ caraş, caraş attar mañtap çıktılar. Olordıñ kiyininçe Sarı iyt mañtap kelele, olordı onçozın çedenge sugup iydi. Kıstıñ canına kelele, kıñzıp, onı almar caar baştap apardı. Kıs almardı açıp iyerde, anda möñünle çümdep cazagan emegen kijiniñ eeri le üygeni turu. Kıs olordı alıp aldı. Onoñ olor baza bir almarga bardılar. Bu almarda cüzün-cüür caraş kiyimder turdı. Kıs kiyimderdiñ carajın alala, kiyip aldı, onoñ adın tudala, eertep alala, toy bolup turgan cerge atandı. Ança-mınça bolbodı, braatkan cüs kıska cedijele, olordıñ aldına kire berdi. Kıstan mañtadıp, ogo cedijip bolbodılar. Onoñ kıs uuldarga cedişti, olordı baza la kiyininde artızıp koydı. Sarı iydi aldında mañtap braattı. Kıs toy bolup turgan cerge cetti. Çakıda onıñ adına cüzündeş at turdı, attar boy-boylorın cıtajala, kişteşti. Kıs adın buulap koyolo, toylop turgan ulustıñ ortodo bir caraş uul cürdi. Carışkan ulustıñ ortozınañ ol onçozınañ ozo keldi. Mıltık atkan ulustañ onçozınañ artık ol uul attı. Kürejerde, ol onçozınañ artık bolup añılandı. Kıs bu uuldı körüp, kaykap turdı. Toy bojordo, kıs adına minele, canayın deze, bir de cerde iydi cok boldı. Ayılına canıp kelze, baza la boyınıñ adına cüzündeş at çakızında terlep kalgan turdı. Üyge kirip kelze, öbögön lö emegen oturdı. Toydo onço möröylördi ceñip turgan uul orında amırap cattı. Kıs kaykagan boyınça tura bererde, uul ogo cartap aydıp berdi.

- Seni çeneerge, men iyt bolup kubulgam. Baza menile öştöjip turgan ulus ta bar, onıñ uçun kezikte iyt bolup kubulıp turum. Bügüngi künneñ ala iyt keberimdi sege berip cadım. Sen onı çeberle. Ker-marda kep cılıyza, mege koomoy bolor, ol tujunda bis eküge curt cok bolor – dep, uul aydıp turdı.

Olor ekü sürekey cakşı cada berdiler. Kiçü sıyını cakşı cada bergenine eki ecezineñ içi küyündi. Onıñ curtın çaçar dep ekü cöptöştiler. Sarı iyt attu-çuulu añçı bolgon. Bir katap ol añdap bararda, eceleri sıyınına ayıldap keldiler. Emeş kuuçındajıp oturganınıñ kiyininde: "Eriñniñ iyt terezin biske körgüsseñ" – dep, eceleri sıyının suradılar.

- Cok, onı körörgö carabas – dep kiçü sıyını kepti berebey, ayttı. Eceleri carbınıjıp turgan ulus bolup, ayttılar:

- Sege baza ayıldap kelbezis.

Anaydarda, kiçü sıyını öbögönniñ kebin alıp, olorgo körgüsti. Eceleri kepti arı-beri añdandırıp körölö, onoñ cekinişken ulus bolup: "İ tatay!" – dejele, kepti ot caar çaçıp iyele, boylorı katkrışkan boyınça, ejikteñ çıgara cügüre berdiler.

Kiçü sıyını öbögöniniñ kebin ottoñ kızıl kollo çıgarıp aldı. Keptiñ carımı küyüp kaltır. Kiçü sıyını kalaktap-sıktap, tereni süttiñ kaymagıla sürtüp oturdı. Eceleri ogo caman sananganınemdi le bilip aldı. Mınayıp oturgança öbögöni taygadañ candı. Onıñ carımı küyüp kaltır.

- İyt kebimdi uluska körgüspe dep men sege ayttım ine – dep, ol arbandı.

- Ce bis eküde emdi curt cok bolor – deyle, onço nemelerin bolçok cımırtka edele, onı karmanına salıp alıp, kara adına minele, teñerige uça berdi. Emegeni ıylap-sıktap artıp kaldı. Onoñ açu-koronı ötkön kiyninde, öbögöniniñ kiyininçe teñerige çıgarga şıydındı. Uçı-bajı cok baskış cazap alala, teñeri caar çıktı. Bir kança çıkkanınıñ kiyininde. "Biyik çıktım ba, cok po" – deyle, cer caar kaya kördi. Bajı aylanala, cerge kelip tüşti, tüşken boyınça sınar budın sındırıp aldı. Kıymıktanıp bolboy catsa, bir çıçkan kelele, onıñ sabarın kemire berdi.

- Ee, kulugur, men ölzöm dö, cizeñ, sege ceder le – dep, kiçü sıyını aydala, çıçkannıñ budın sındıra sogup iydi.

Çıçkan bir kança cattı, onoñ cılgaştap barala, ol ölöñniñ tazılanañ baza cip iydi. Budınıñ sınıgı cazıla bererde, baza la teñerige çıktı. Cük araydañ çıgıp aldı. Mında onço neme cerdegi nemege cüzündeş emtir. Sarı iyt uul emegeni onı eeçiy teñerige kelgenin bilele, bedrep taap alala, emegenin ak sütle cunup alıp, ayılına ekeldi. Mınayda cerdiñ uluzı teñerige çıgala, curtay berdiler.

SARI İT

Büyük dağın eteğinde kötü bir evi ve kötü bir paltosu olan bir ihtiyar yaşamış. Üç kızı, dört-beş ineği varmış. Atları olsa da, o ormandan odunu kendisi taşırmış.

İhtiyar bir defasında baltasını beline sokup ormana oduna gitmiş. Bir kütüğü yıkmış: "Bu ıslakmış." diye atmış. Birisini daha kesmiş. "Bu çürükmüş." diyerek yine atmış. Üçüncü kütüğü: "Bundan güzel odun olur." diyerek kesmiş. Kütük yıkıldığında onun içinden yaklaşık bir kulaç kuyruklu, tohum tanesi gibi gözlü sarı bir it çıkmış. O, ihtiyarın kötü paltosundan tutarak devirmiş, öteye beriye yuvarlayıp iyice kavramış. İhtiyar, itten kurtulamamış. En sonunda: "Beni bırak, ineklerimin en iyisini vereyim." demiş. Sarı it daha sıkı kavramış. "Hayvanlarımı idare eden kara aygırımı vereyim." demiş ihtiyar. Sarı it ihtiyarı daha sıkı kavrayarak döndürmüş, sonra daha da sıkmış. İhtiyar en sonunda: "Üç kızımın birini vereyim." demiş. Sarı it onu bırakarak ormana doğru koşmuş. İhtiyar gözünden yaş akarak ağlayıp sızlayarak evine gelmiş. Olan biteni çocuklarına açıkça anlatarak ateşin yanına sırt üstü yatıp şafak sökene kadar inlemiş. Şafak söküp güneş doğduğunda, birisi gelip barakanın kapısını tırmalamış. İhtiyar kızlarına kapıyı açmalarını söylemiş. Kapı açılınca bir kulaç kuyruklu sarı it içeri girmiş. İhtiyar büyük kızına şöyle sormuş:

- Sen bu itle evlenir misin?

-"Tüh, bu itle evlenene kadar tüccarın oğluyla evlenirim." diye büyük kızı cevap vermiş.

- "Ben itle evlenmektense cayzanın oğluyla evlenirim." diye ortanca kız cevap vermiş.

İhtiyar küçük kızına sormuş:

- Eh yavrum, sen bu itle evlenir misin?

- "Yapacak bir şey yok, babamı ite öldürtmektense ben evleneyim." demiş küçük kızı.

Babası kızı uzun yola hazırlamış. İki ablası ite doğru bakıp kahkahalarla gülmüşler. Sarı it küçük kıza doğru bakıp hırlayarak kapıdan çıkmış. Küçük kız da evden çıkıp itin peşinden gitmiş. Önden giden it nice nehirler geçmiş, nice dağlar aşmış. Kızsa iki eteğini kıstırıp itin arkasından gitmiş. Akşam olduğunda büyük, güzel bir evin yanına gelmişler. İt dış kapıdan girmiş, onun peşinden de kız girmiş. Evin içine girdiklerinde, çok güzel bir evmiş. Yatağın üstünde iki ihtiyar it yatıyormuş.

Bir ambara giren it hırlamış, orayı açan kız bakmış ki, içerisi çeşit çeşit yiyecek dolu. Kız undan erişte yapıp, et doğrayarak ihtiyar itleri doyurmuş. Onlar öylece yatmışlar.

Bir defasında kara ata binen yakışıklı bir delikanlı gelmiş. Kızla merhabalaşarak şöyle demiş:

- Ee, sen bu kadar güzelsin de niçin bu itlerle yaşıyorsun? Sen benim eşim ol.

Kız çok fazla öfkelenerek şöyle demiş:

- Senin benimle ne işin olur, ben babamın beni verdiği yerde yaşarım.

O delikanlı oradan ayrılmayınca kız iyice öfkelenmiş, büyük bir ağacı alarak, delikanlının sırtına iyice vurarak şöyle demiş:

- Buradan defol!

- "Tüh, şeytan, itlerinle birlikte öl." diye delikanlı tükürerek kara atına binip gitmiş. Ertesi gün bakmış ki, sarı iti ön ayağını yalayarak aksak yürüyor.

Bir süre geçtikten sonra büyük bir düğün oluyormuş, elçinin biri insanlara bunu duyuruyormuş. Kız evinde otururken demir kırı donlu atlara binen yüz delikanlı türkü söyleyerek geçmiş.

- "Hey, sarı itin karısı, beraber düğüne gidelim, yoksa sarı itin sana izin vermez mi?" diye gülerek gitmişler. Onların peşinden rahvan atlara binen süslenmiş yüz kız türkü söyleyerek geçmişler.

- "Hey, sarı itin karısı, beraber düğüne gidelim, yoksa giyecek giyimin, binecek atın yok mu?" deyip gülüşerek geçip gitmişler.

- "Gerçekten de bu insanlarla birlikte gitsem ne olur." diye kız düşünmüş.

O zaman otlaktan güzel güzel atlar koşturup gelmiş. Onların arkasından Sarı it koşturup gelerek hepsini çite sokmuş. Kızın yanına gelerek hırlayıp onu ambara yöneltmiş. Kız ambarı açtığında orada altın, gümüşle süslenmiş kadın eyeri ve dizgini duruyormuş. Kız onları almış. Sonra onlar başka bir ambara girmişler. Bu ambarda

türlü türlü güzel giyimler varmış. Kız giysilerin güzelini alarak giymiş, sonra atını tutarak eyerleyip düğünün olduğu yere gitmek için yola çıkmış. Çok geçmeden giden yüz kıza yetişerek onların önüne geçmiş. Kızlar hızlansa da, ona yetişememişler. Sonra kız delikanlılara yetişmiş, onları da arkasında bırakıp gitmiş. Kız düğün olan yere gelmiş. At direğinde onun atına benzeyen bir at duruyormuş, atlar birbirlerini koklayarak kişnemişler. Kız atını bağlayarak düğüne gelen insanların arasına girip eğlenceye katılmış. Bu insanların arasında çok yakışıklı bir delikanlı varmış. Yapılan yarışlarda o herkesi geçmiş. Güreşlerde herkesi yenmiş. Kız bu delikanlıyı görünce şaşırmış. Düğün bittiğinde kız atına binerek dönmek istediğinde Sarı itini görememiş. Evine geldiğinde yine kendi atına benzeyen bir at terli bir halde at direğinde duruyormuş. Eve girdiğindeyse ihtiyar karı koca oturuyormuş. Düğünde bütün yarışları kazanan delikanlı da yatakta yatıyormuş. Şaşıran kıza delikanlı her şeyi açıkça anlatmış.

- "Seni denemek için ben ite dönüştüm. Önceden benimle kavga eden düşmanlarım olduğu için de it olmuştum. Bugünden itibaren it görünüşümü sana veriyorum. Sen onu iyi koru. Olur da bu görünüşüm kaybolursa benim için kötü olur, o zaman ikimiz de yurtsuz kalırız." diye delikanlı konuşmuş.

İkisi çok iyi yaşamış. Küçük kardeşlerinin iyi bir hayat yaşamasından ablaları rahatsız olmuş. Onun yuvasını yıkmak için anlaşmışlar. Sarı it çok ünlü bir avcıymış. Bir defasında o ava gittiğinde ablalar kız kardeşlerine misafir gelmişler. Oturup biraz sohbet ettikten sonra: "Kocanın it derisini bize göstersene." demişler küçük kız kardeşlerine.

- "Hayır onu görmek yasak." diye kız kardeşleri sureti göstermek istememiş. Ablaları darılır gibi yapıp şöyle demişler:

- Öyleyse artık sana misafir gelmeyiz.

Onlar öyle deyince küçük kız kardeşleri sureti alıp göstermiş. Ablaları deriyi evirip çevirip tiksinir gibi yapıp: ""Ih, pislik!" diye sureti ateşi atıp kendileri de gülerek kapıdan çıkıp gitmişler.

Küçük kız kardeş kocasının suretini kızıl ateşten eliyle çıkarmış. Suretin yarısı yanmış. Küçük kız kardeş ağlayıp sızlayarak deriye süt, kaymak sürmüş. Ablalarının ona kötülük yaptığını yeni anlamış. O böyle otururken kocası dağdan dönmüş. Onun yarısı yanmış.

- "İt suretimi insanlara gösterme diye sana söylemiştim." diye kızmış.

- "Artık ikimizin yurdu olmaz." diyerek her şeyi yuvarlak bir yumurtaya dönüştürüp cebine sokup, kara atına binerek göğe uçmuş. Karısı ağlayıp sızlayarak öylece kalmış. Sonra üzüntüsü geçince kocasının peşinden göğe çıkmak için hazırlanmış. Uçsuz bucaksız bir merdiven yapıp göğe çıkmış. Bir süre çıktıktan sonra: "Ne kadar yükseğe çıktım." diyerek geriye, yere doğru bakmış. Başı dönüp yere düşmüş, düşünce ayağı kırılmış. O hareket edemeyince bir sıçan gelerek onun parmağını kemirmiş.

- "Ee, alçak ben ölsem de, sen de yesen." diyerek sıçanın ayağını kırmış.

Sıçan bir süre yattıktan sonra sürünerek gidip bir otun kökünden yemiş ve iyileşerek koşturmaya başlamış.

Küçük kız kardeş de emekleyerek o otun kökünden yemiş. Ayağının kırığı

iyileştikten sonra tekrar göğe çıkmış. Sarı it eşinin göğe çıktığını anlayıp, onu bulup karısını ak sütle yıkayıp evine getirmiş. Böylece yeryüzünün insanları gökte yaşamaya başlamış.

56. BOOÇI-AJAR LA BOKTOŞ

Ada-enezi ölüp kalgan eki ösküs karındaş curtadı. Uuldıñ adı Booçı-Ajar, kıstıñ adı Boktoş boldı. Ekü boy-boyına büdüşteş bolgon.

Booçı-Ajar adazınıñ saadagın alıp, biyik tuularga çıgıp, añdap cürer boldı. Boktoş enezinin tere ileyten kürügin alıp, añdardıñ terelerin ilep, cüzün-cüür kiyimder köktöp, añdardıñ edineñ amtandu kursak beletep turatan boldı.

Olor ekü curtap catkan öydö sereñke dep neme cok bolgon. Karındajı añdap barganda: "sen otko añnıñ buurın bıjırba, bıjırar bolzoñ, odıñ öçüp kalar, ottı taap alarga belen emes" – dep, sıyının aydıp turatan. Ce bir katap karındajı altı künge añdap bararda, Boktoş añnıñ buurın otko bıjırıp koydı. Boyı suuga barala, canıp kelze, odı öçüp kaltır. Mını körgön Boktoş sürekey tıñ korkıdı, küldi agajakla arı-beri çaçıp kördi, ce ottı tappadı.

Karındajı cangança, ot taap alarga, kança-kança kırlar aştı, kança-kança suular keçti, anayda barıp catsa, bir cuukanıñ canında cürekçe ayıl turdı, tüdegi birde çıgat, birde körünbey kalat. Boktoş bu ayıldañ ot surap alza kaydar deyle, ogo kire kondı. Kirip kelze, kuu baştu emegenek oturdı, tumçugı onıñ ces, buttarınıñ sabarları temir boldı. Boktoştı körölö: "Ne keldiñ, balam?" – dep calakay ünile suradı.

- Men slerdeñ ot surap kelgen edim – dep, kızıçak ayttı.

- Ot kerek bolzo, alatan – dep emegen aydala, temir elgekke tolo küldi urala, onıñ üstüne ottu kostor salıp berdi. Boktoş ottı alala, meñdep canıp iydi. Temir elgekteñ kül coloy agıp turdı, ce Boktoş onı bilbey kaldı. Canıp kelele, ottı caan salıp alıp oturarda, karındajı candı. Sıyını ne bolgonın ogo cartıp aytpadı. Karındajı baza la añdap cüre bererde, küldiñ coloy tögülgenineñ istep, kıska ot bergen kuu baştu emegenek kirip kelip, ayttı:

- Ce, balam, sen ıraak ta cadıp turgan bolzoñ, men sege ayıldap keldim. Mal kiştejip tanıjar, kiji kuuçındaşsa bilijer. Onıñ uçun ekü ermektejeli.

Emegen kandıy da kıçıru cogınañ törgö barıp, oturıp aldı. Boktoş korkıp ta turza, ayıldap kelgen kijige kursak urdı. Kuu baştu emegen otura tüjüp, ajana berdi. Ettiñ kiçinek söóktörin ol tumçugınañ bırkıradat, caan söóktördi oozınañ çıgarat. Boktoş arı körölö, beri körgölöktö, emegen tepşide tolo etti ep cogınañ cip iyele, ayttı:

- Ce, barar colım ıraak, bazıdım araay, onıñ uçun kapşay canar kerek. Ösküs nemeniñ – seniñ bajıñ biytep kalgan bolor, emeş biytep bereyin.

Boktoş bajın ogo tudup berip biytetti. Emegen canarda mınayda cakıdı:

- Sen akaña meni slerge ayıldap kelip cürgen dep aytpa.

Akazı canıp kelerde, Boktoş ogo neni de aytpadı. Anayda bir kança künder ötti. Akazı añdap bargan sayın, kuu baştu emegen kelip, añ edineñ cip alıp, Boktoştıñ bajın biytep bereten boldı.

Bir katap akazı ay keberlü sıyını tort arıktap kalganın sezip, suradı:

- Bu sen, balam, oorıp cadıñ ba, neniñ uçun arıktap cadıñ?

- Mende ooru cok, su-kadık – dep, sıyını aytti.

"Sıyınım men cokto neni edip, mınayıp arıktap turatan boloton, mını ketep körzö kaydar" – dep karındajı şüündi. Bir katap añdap bargan kiji bolup, sıyınıla cakşılajala, boyı ayıldıñ canında cajınıp alıp, ketep cattı. Kün tüşke cetpedi, kuu baştu, ces tumçuktu, temir tırmaktarlu emegenek cedip keldi. Ol ayılga kirele, tepşidegi etti cip turganın Booçı-Ajar ayıldıñ tejigineñ körüp oturdı. Emegen toyo ajanıp alala, Boktoştıñ bajın biytep berdi. Boktoş uyuktay bererde, emegen ces tumçugın Boktoştıñ bajınıñ tamırına kiydirip alıp, onıñ kanın sooro berdi. Sıyınınıñ kanın kuu baştu emegen soorıp oturganın körölö, Booçı-Ajar ölör-bararına kilebedi, kuu baştu emegenniñ ces tumçugınıñ beline saadagıla adıp iydi. Emegenniñ ces tumçugı cemirile berdi. Emegen mınayda kıygırdı:

- Akır, akır, uçkan, mege tiygeñ bolzoñ, eki konboy ölöriñ.

Anayda aydala, kuu baştu emegenek "kıñ-kañ" uçup alıp, cüre berdi. Booçı-Ajar eki kün ötkön bajında sürekey tıñ oorıp cadıp koydı, altı kün ötkön bajında bojop kaldı. Ada-enezi ezen tuşta, argalu cadarda, Booçı-Ajarga künbadışta catkan Kün-kaannıñ kızın kudalap salgan bolgon. "Ol kıstı barıp ekelze, ol, bayla, bir aayına çıgar" – dep Boktoş şüünele, akazınıñ cuuga-çakka cürze, kiyip cüreten köö-kuyagın kiyip aldı. Saadagın salınıp alıp, bajındagı şañkıların cañıs kecege edip töbözine örüp aldı. Kara-küreñ adına minip, Kara taygazına mınayda cakıyt:

- Adam çılap, azıragan meniñ kara taygam, men katu corukka cürgençe, meniñ curtımdı karuulda. Enem çilep, sugargan süttü kölim, meniñ curtımdı karuulda.

Kara tayganıñ agaştarı cöpsinip şuulajıp keldi, canında catkan köli cöpsinip tolkulanıp keldi. Boktoştıñ turgan ceri bar boldı, bargan ceri cok boldı. Tüni-tüjile amırı cok barıp la cat, barıp la cat. At bajına adın amıradat, col bajına boyı amırayt. Eki kulagı şuulap, atkan oktıy uçup turat. Caraş cerler ödöt, cayılgan çeçekterdi köröt, eki canınañ caraş kuşkaştar, cüzün-cüür kojoñdor kojoñdoyt. Anayıp barıp catsa, onıñ aldında kança-kança baatırlar, kança-kança cayzañdar barıp cattılar. Boktoş olorgo cedijele: "Bu sler ne ulus, kaydaar barıp cadıgar?" – dep surap turdı. Olor mınayda ayttılar:

- Kün-kaannıñ kızın kiçinekte kudalagan kiji kelbeste, kaan margaan carlagan. Margaanda artıktan kijige kızın berer dep aydıjarda, anda turujarga barıp cadıbıs.

- Sen kajı cerdiñ kijizi? – dep, onoñ suradılar.

- Men baza margaanda turujarga barıp catkan kiji edim. Cerim meniñ Kara tayga, suum meniñ Süttü köl, adım meniñ Booçı-Ajar – dep, kıs karuuna aydıp turdı. Onoñ arı artkan coldı eptü-cöptü bardılar.

Kün-kaannıñ cerine cetse, albatı cüzi kızıl ört, mal tınıjı kuu tuman emtir. Kün-kaannıñ kızın alarga üç margaandı ceñer kerek boluptır: Kün-kaanıñ ceti baatır

ceenin kürejip ceñip alar; cüs kulaş cerde temir kürektiñ bajındagı temeneniñ közine tiydire adar; bejen-beş kırlar ajıp, toozı cok suular keçip, carıştañ ozolop kelele, toguzon togus köjögöniñ kiynindegi kaan kızınıñ kolındagı ak pladın alıp alar kerek boluptır.

Baştapkı margaan baştaldı. Kün-kaannıñ ceenderile küreşken kezerler ceñdirttiler. Onoñ Kün-kaannıñ ceti cetker ceenderile Boktoş birdeñ küreje berdi. Ança-mınça bolbodı, ceenderdi ceti başka çaçıp saldı. Baştapkı margaandı ceñip çıktı.

Ekinçi margaan baştaldı. Boktoş akazınıñ ok-saadagın alıp, temir kürektiñ bajındagı temeneniñ közine tiydire attı. Mını körgön ulustar: "kandıy çeçen adıştu uul" – dep, onçoloru kaykaştılar. Kaannıñ kızı örgööziniñ biyik köznögineñ körüp: "Bu kiji meniñ ejim bolorgo caraar" – dep, sananıp oturdı.

Boktoş kara-küreñ adına minip alıp, üçinçi margaanda baza turuştı. Carışka bargan ulustı uzak kiyninde artızıp, onçozınañ ozo kelele, toguzon togus köjögöniñ kiynindegi kaan kızınıñ kolındagı ak plattı alıp aldı.

Boktoş üç margaanda turujıp, üçülezin ceñip çıktı.

- Kiçüde kızımdı kudalap algan Booçı-Ajar dep uul onço margaandı ceñip aldı. Meniñ Kümüş kızımnıñ eji ol bolor – dep, Kün-kaan onço uluska carladı.

Bazıp bolbos bayım semisti, cılıp bolbos cılmay semisti öltürdiler, kara kazandarga et kaynattılar, kalık-condı azırap, arakılattılar. Toy bojogon kiyninde, Boktoş mınayda aytti:

- Caman da bolzo, ayılım bar, as ta bolzo, malım bar, onıñ uçun, kayın adabıs, bisti ayılıbıska bojodıgar.

Kayını kızı-küyüzi ıraak colgo bararga şıydıdı.

Boktoş ayılına cuuktap kleedele, Kümüş kıska aytti:

- Men emeş ozo barala, ayılım cazap salayın, sen meniñ kiyinimçe araayınañ kel.

Boktoş ayılına canıp kelele, otko kazanın turguzıp, kursagın azıp koydı. Onoñ karındajınıñ alakanına köölö mınayda biçip saldı: "sırgalcın ekelip saldım, boyım koyon bolup, aral caar barıp cadım. Kerek bolzo tudup al, kerek cok bolzo, koyon do bolup cürgeyim". Ança-mınça bolbodı, Kümüş kıs cedip keldi. Ayılga kirip kelze, Booçı-Ajar öbögöni ölüp kalgan cattı. Mını körgön Kümüş kıs ıylap-sıktap mınayda aytti:

- "Bis ekünin curtaar salımıs cok bolzo, meni bu cerge neniñ uçun ekeldiñ?

Onoñ Kümüş kıs Booçı-Ajardı arı-beri ajıra altadı. Booçı-Ajar tap edip turup keldi, canında kandıy kıs oturganın kaykap kördi. "Men kandıy uzak uyuktadım". – dep, ol aydala, cüzin cunarga suunı alala, alakanında köölö biçigeni körüp iydi. Boktoş sıyını onıñ sırgalcızın ekelele, boyı koyon bolup mañtay bergenin bilip aldı.

Ança-mınça curtagan bajında Booçı-Ajar Kümüş emegenine mınayda aytti:

- Araldañ barıp, koyon agırtalı.

Olor ekü aral arazına barıp, koyondı agırtıp tudup ekeldiler. Kümüş kelin koyondı sıymap, mınayda aytti:

- Caraş boyıñ calañnıñ añı bolup ne kubulıp algan oturıñ?

Koyon mındıy söstördiñ kiyninde caraş kıs bolup kubula berdi. Boktoş lo Booçı-Ajar boy-boyına cüzündeş bolgonın Kümüş kelin kaykap kördi. Onoñ arı olor üçü amır-ençü curtay berdiler.

BOOÇI-AJAR İLE BOKTOŞ

Anası ve babası ölmüş iki öksüz kardeş yaşamış. Erkeğin adı Booçı-Ajar, kızın adı ise Boktoş imiş. İkisi de birbirine benziyormuş.

Booçı-Ajar babasının okunu yayını alıp, yüksek dağlara çıkıp avlanırmış. Boktoş ise anasının deri diktiği iğnesini alıp, derilerden çeşit çeşit giyimler dikip, avların etinden lezzetli yemekler yaparmış.

Onların yaşadığı zamanda kibrit denen şey yokmuş. Kardeşi ava giderken: "Sen ateşte geyiğin ciğerini pişirme, eğer pişirirsen, ateş söner, ateş bulmak kolay değil." diye kız kardeşine tembihlermiş. Fakat bir defasında kardeşi avda altı gün kalınca, Boktoş geyiğin etini ateşte pişirmiş. Kendisi suya gidip, dönüp geldiğinde bakmış ki, ateş sönmüş. Bunu gören Boktoş çok korkmuş, küçük bir ağaçla külü deşelemiş, fakat ateş bulamamış.

Kardeşi dönene kadar ateş bulmak için nice kırlar aşıp, nice nehirler geçmiş, böyle giderken bir uçurumun yanında küçük bir ev durmuş, dumanı bir çıkıyor, bir çıkmıyormuş. Boktoş bu evden ateş istesem ne olur diye düşünerek içeri girmiş. Girdiğinde ak başlı bir ihtiyar kadın oturuyormuş. Onun burnu bakır, ayak parmakları demirmiş. Boktoş'u görünce: "Niçin geldin, balam?" diye yumuşak sesle sormuş.

- "Ben sizden ateş istemeye geldim." demiş kızcağız.

- "Ateşe ihtiyacın varsa, al." diyerek ihtiyar kadın demir eleği külle doldurup, onun üstüne de ateşli közleri koymuş. Boktoş ateşi alarak aceleyle dönmüş. Kül yol boyunca demir elekten akmış, fakat Boktoş bunu anlamamış. Döndüğünde büyük bir ateş yakıp oturduğunda kardeşi gelmiş. Kız kardeşi ne olduğunu ona anlatmamış. Kardeşi tekrar ava çıktığında, kıza ateş veren ak başlı ihtiyar kadın yol boyunca dökülen külü izleyip gelerek şöyle demiş:

- Eh, balam sen uzakta da olsan ben sana misafir geldim. Hayvan kişneyerek tanışır, insan konuşarak anlaşır. Onun için ikimiz sohbet edelim.

İhtiyar kadın buyur edilmeden gidip baş köşeye oturmuş Boktoş korksa da gelen misafire yemek ikram etmiş. Ak başlı ihtiyar oturup karnını doyurmuş. Etin küçük kemiklerini burnundan, büyüklerini ise ağzından çıkarmış. Boktoş gözünü yumup açana kadar ihtiyar kadın tepsi dolusu eti yiyip şöyle demiş:

- Artık gideyim, yolum uzak, yürümem yavaş, onun için hemen dönmem lâzım. Sen öksüzsün başın bitlenmiştir, biraz bitini ayıklayayım.

Boktoş başını uzatarak bitlerini ayıklatmış. İhtiyar kadın dönerken şöyle demiş:

- Sen ağabeyine benim size misafir geldiğimi söyleme.

Ağabeyi döndüğünde Boktoş ona hiçbir şey söylememiş. Böylece birkaç gün geçmiş. Ağabeyi ne zaman ava çıksa ihtiyar kadın gelip geyik etiyle karnını doyurup, Boktoş'un başındaki bitleri ayıklamış.

Bir defasında ağabeyi ay gibi güzel kız kardeşinin iyice zayıfladığını görüp şöyle sormuş:

- Sen, balam, hasta mısın, niçin zayıflıyorsun?

- "Ben hasta değilim, sağlıklıyım." demiş kız kardeşi.

"Kız kardeşim ben yokken ne yapıyor, niçin böyle zayıfladı, onu takip etsem iyi olacak." diye kardeşi düşünmüş. Bir defasında ava gider gibi yapıp, kardeşiyle vedalaşıp, evin yanına gizlenerek izlemeye başlamış. Gün öğleye dönmeden ak başlı, bakır burunlu, demir tırnaklı ihtiyar kadın gelmiş. Onun eve girerek, tepsideki eti yediğini Booçı-Ajar evin deliğinden görmüş. İhtiyar kadın iyice doyduktan sonra, Boktoş'un başının bitini ayıklamış. Boktoş uyuduğunda ihtiyar kadın bakır burnunu Boktoş'un başının damarına sokup onun kanını emmiş. Kız kardeşinin kanını bu ak başlı ihtiyar kadının emdiğini gören Booçı-Ajar öleceğine acımadan, ak başlı ihtiyar kadının burnunun ortasına okunu atmış. İhtiyar kadının burnu parçalanmış. Kadın şöyle bağırmış:

- Dur, dur bakalım, haylaz, bana dokunursan, iki gün olmadan ölürsün.

Böyle söyleyerek ak başlı ihtiyar kadın uçarak gitmiş. Booçı-Ajar iki günün başında çok hastalanmış, altıncı gün ise ölmüş. Anası ve babası sağken, halleri vakitleri yerindeyken Booçı-Ajar için gün batısında yaşayan Kün-kaan'ın kızına dünür olmuşlarmış. Boktoş: "Gidip, o kızı getirirsem belki düzelir." diye düşünerek ağabeyinin savaşta giydiği zırhını giymiş. Okunu, yayını alıp, başındaki saç örgülerini tek bir örgü yapıp tepesinde toplamış. Koyu kahverengi atına binip, Kara dağına şöyle seslenmiş:

- Atam gibi beni doyuran Kara dağım, ben katı yoldayken evimi koru. Anam gibi su veren Sütlü gölüm benim yurdumu koru.

Kara dağın ağaçları kabul eder gibi hışırdamış, yanındaki göl kabul eder gibi dalgalanmış. Boktoş'un durduğu yer görünmüş, gittiği yer görünmemiş. Gece gündüz dinlenmeden gitmiş de gitmiş. Atı da kendisi de çok az dinlenmiş. İki kulağı uğuldayıp atılan ok gibi uçup gitmiş. Güzel yerler geçmiş, açılmış çiçekler görmüş, iki tarafında güzel kuşlar türküler söyleyerek uçmuş. Böyle giderken önünden nice bahadırlar, nice cayzanlar geçmiş. Boktoş onlara yetişerek: "Siz kimsiniz, nereye gidiyorsunuz?" diye sormuş. Onlar şöyle demiş:

- Kün-kaan'ın kızına küçükken dünür gelen olmadığı için kağan yarış yapacağını duyurmuş. Yarışı kazanana kızını vereceğini söylemiş. O yarışa katılmaya gidiyoruz.

- "Sen nerenin insanısın?" diye ona sormuşlar.

- "Ben de yarışa katılmaya gidiyorum. Benim yurdum Kara dağ, benim suyum Sütlü göl, benim adım Booçı-Ajar." diye kız cevap vermiş. Sonra geriye kalan yolu birlikte rahatça gitmişler.

Kün-kaan'ın yurduna vardıklarında halkın yüzü kızıl ateş gibi, hayvanların nefesi ak sis gibiymiş. Kün-kaan'ın kızını almak için düzenlenen üç yarışı da kazanmak gerekiyormuş: Kün-kaan'ın yeğeni yedi bahadırı güreşte yenmek, yüz kulaç derinliğindeki demir küreğin ucundaki demir çuvaldızı vurmak ve elli beş kır aşıp, sayısız nehirler geçip birinci gelerek, doksan dokuz perdenin arkasındaki kağanın kızının elindeki ak örtüyü almak gerekiyormuş.

İlk yarış başlamış. Güreşenler Kün-kaan'ın yeğenlerine yenilmişler. Sonra Boktoş, Kün-kaan'ın yeğenleriyle güreşmiş. Çok geçmeden yeğenlerin her birini bir tarafa fırlatıp atmış. İlk yarıştan galip çıkmış.

İkinci yarış başlamış. Boktoş ağabeyinin okunu, yayını alıp demir küreğin başındaki çuvaldızı vurmuş. Bunu gören insanlar şaşırmışlar. Kağanın kızı sarayındaki yüksek pencereden bakıp: "Bu kişi benim eşim olur." diye düşünmüş.

Boktoş koyu kahverengi atına binip üçüncü yarışa girmiş; yarışa katılanlar onun çok gerisinde kalıp o birinci gelince, doksan dokuz perdenin arkasında duran kağanın kızının elinden ak örtüyü almış.

Üç yarışa katılan Boktoş üçünü de kazanmış.

- "Küçükken kızıma dünür olan Booçı-Ajar adlı delikanlı üç yarışı da kazandı. Benim Kümüş adlı kızımın eşi o alacak." diye kağan halka duyurmuş.

Yürüyemeyecek kadar semiz hayvanları, sürünemeyecek kadar semiz hayvanları kesmişler, kara kazanlarda et kaynatıp halkı doyurmuşlar. Düğün bittikten sonra Boktoş şöyle demiş:

- Kötü de olsa evim var, az da olsa malım var, onun için kaynatam bırakın evimize gidelim.

Kaynatası kızıyla damadını uzak yola göndermek için hazırlamış.

Boktoş evine yaklaştığında Kümüş'e şöyle demiş:

- Ben önden giderek evi toplayıp düzenleyeyim, sen arkamdan yavaşça gel.

Boktoş eve gelerek ateşe kazan koyup, yemek hazırlamış. Sonra kardeşinin avucunun içine isle şöyle yazmış: Çulluk getirip koydum, ben tavşan olup ormana gidiyorum. İstersen gelip tut, istemezsen ben tavşan olarak yaşayayım." Çok geçmeden Kümüş gelmiş. Eve girdiğinde kocası Booçı-Ajar'ın öldüğünü görmüş. Bunu gören Kümüş ağlayıp sızlamış, şöyle demiş:

- Biz ikimizin kaderinde birlikte yaşamak yoksa beni buraya niçin getirdin?

Sonra Kümüş, Booçı-Ajar'ın üstünden adımlayıp sağa sola gitmiş. Booçı-Ajar birden ayağa kalkmış, yanında oturan güzel kızı görüp şaşırmış. "Ben ne kadar çok uyumuşum." diyerek yüzünü yıkamak için su aldığında avucuna isle yazılan yazıyı görmüş. Kız kardeşi Boktoş'un çulluk getirerek tavşan olup gittiğini anlamış.

Bir süre yaşadıktan sonra Booçı-Ajar eşi Kümüş'e şöyle demiş:

- Gidip ormandan buraya tavşan sürelim.

O ikisi ormanın arasına girip tavşan sürüp getirmişler. Kümüş gelin tavşanı sıvazlayarak şöyle demiş:

- Sen güzelsin niçin ormanın hayvanı olup kılık değiştirdin?

Bu sözleri duyan tavşan güzel bir kız oluvermiş. Boktoş'la Booçı-Ajar'ın benzerlikleri Kümüş gelini şaşırtmış. Ondan sonra üçü rahat, huzurlu yaşamış.

57. ALTIN MÖTÖK

Purun, purun poltır. Purunnıñ inçiyende, emeniñ periyende. Kajañ su akalakta, cerde ölöñ öskölökte, kara tagnıñ edende, Karatu-kaan curtap catır. Karatu-kaan katu poltır, üç balalu poltır, ködörö balazı kıstar poltır. Karatu-kaanda boyındın öñe pultık adıyer kiji cok poltır. Azran malı oñok köp, boyınıñ ölör ayı-küni cetkeleyten poltır, körze boyınıñ orına artıstan kiji cok.

Lardıñ rak eves sug keçire Saratu-kaannıñ ulı Sarı-ul curtap catır. Sarı-kan tıñ pay eves poltır, malı, bazazı oñyok añ, caljıları köp eves ak, krelü la catan kanaç poltır. Pir kün keçkide Karatu-kan ulı kızına aytır: "Sen, kızım, Sarı-ulga par" – dep. Ulı kızı ayt cıt: "sarı-ulga bargança sarı töñeçke bararım." – dep, sarı töñeçke par iytir. Ekinçi kün keçkide orton kızına aytır: "Sen, balam, Sarı-ulga par." –dep. Orton kızı: "Sarı-ulga bargança sarı tulaga pararım." – dep, sarı tulaga par iytir. Eki kızı par iyende Karatı-kan üçinçi kızına aytpiin partır. Kijü kızı kün sayın le mallarını sugarıp corton poltır. Sugatka aparganda atar, nekter sug içpiin le karça mañdajıp nan iyten, kıs deze añ bajına çıkpiin tudış la ugliytan poltır.

Bir kün kıs sanan altır cu kerek su içpitlerin – dep sugatı bar körze, sugata atnıñ pogı ak corton. Kıs anı al kep çeliyere poktı kavayın la deende, ol pok Sarı-ul bolalkep (bolıp alıp kelip) üyinza alpartır. Kıs uglap-sıktap polviin saltır. Sarı-ul pojotpiin saltır. Sarı-ul üge nana la sarı iyt bolalkep ejik üdine cat saltır. Ol kıs kança la çıgayın deende bojotpos poltır. Kıs ugliy-sıktıy aş edalip, boyı stalga sal ceytan poltır, sarı iytke itiñ karıdına urup ejik kıyına sal perten poltır. Cepsen alkep katına aytır: "Po meñ deremni bir da kije közötpe." – dep aytsal – kep añnap pariytir.

Añnap parıp on kon iyen soñda kıstıñ eki ejezi ayıltap keltirler. Lar kele le kiçü tıñmazından suraptırlar: "Señ apşıyagıñ kanduu kiji añ kevin biske közöt." – dep kıstavla coro bertirler. Kıstıy, kıstıy, kenerde, ol karçaktı ajiykep (ajıp iyip kelip) iytiñ kiççeç le terezin közöt iytir. Eki ejezi anı körö le iytiñ terezini talaş altırlar, talaş ala la keveza küyten otsa çeliytirler. Küyten otsa çeliyeende cu bolzın iytiñ terezi küy coro kaltır. Eki ejezi andın çıgal kep kajıp nanıp pariytirler.

Sarı-ulnıñ katı ol iytiñ terezini kayt-kayt çıgar al kep karçakka salsaltır. Ol ak kün keçkide kıs uksa taşkın kiji öñdöyten, çık körze apşıyak Sarı-ul ködörö le kavırgazı küy kal, paskışda oçopdon katını köröle Sarı-ul aytır: "Eme pistiñ tuştaştanıbıs cok bolvayinza." – dep ayda la cok pol partır. Ol cok polpanda (podıp parganda) katı uglıy-sıktıy üge kirip caña uytvandır. Dañ carvanda turalkep ana le agaş arazınza kös körgön le cerza partır.

Para, para keende pir çaval üyidjekke tuştap partır. Çaval-ügde bir altın mötök tep apşıyak curtap catır. Ol kıs apşıyaka ködöre coktop pertir. Ayda-ayda polvan (polup pargan), apşıyak aytır: "Sen, palam, - dep, paştap bir kap kövir, eki

tayak, eki kös tööniñ, po Kara-tagnıñ argazınja pararzın, anda bir köl polor, anda eki örtök polor, pirisini körzöñ carvızı küykan polor, anı kavalzañ ol señ apşıyañ polor." – dep.

Ol Sarı-ulnıñ katı anı ugalkep nanıp pir atka cıga la artalkep kara-tagnıñ argazınja sala partır. Ol lo pargan, ol lo pargan, Kara-tagnıñ orto colgo cet par iysa eki saaskan udura keltir. Atıñnıñ közini çokiydin ma, boyınıñ közini çokiydin ma-depten poltırlar. Sarı-ulnıñ katı eki kösti çele bertir. Saaskandar anı algan aytan poltılar: "Bartan colıñ adıt bolzın, bargan kereen keliş barzın." - dep. Andın arı barsa eki töö kelten: "Adıñnıñ buduna ışkınnayın ma, boyıñnıñ buduña ışkınnayın ma?" – dep. Ol kat eki tayaktı turuus (turguzup) sala pertir. Töölör aa ışkınnalıp kıstı algap saltırlar: "Bargan colıñ ajık polzın, bartan kereñ carap parzın." – dep. Andın inje barza eki köö kelten: "Atıñnıñ kövirin kövreyin me, boyıñnıñ kövireyin me?" – dep. Ol kat bir kat kövirini larga artır sala bererde, lar anı algan aytan poltırlar: "Pargan colıñ ajık polzın baza kereeñ carazın." – dep.

Andın bara, bara kelze köl tuştaptır. Ol kölniñ cakazına oçop, karaydan poltır, karıy, karıy kelgende keç kire pertir. Andın körze eki örtök köl le kelten, pirisini körze carazı kara cazap cazap turkep örtökti tak la ede kaltır. Örtökti kavalarda ol örtök kiji bol tur keltir. Añ sonda aytır: "Ce – dep aytılasen meni tavan bolzoñ cadaktar." – dep. Ol ak kölniñ cagazına ak cerin depkep agaş tura turustanpoltırlar, cek cerni depkep tevir tura turgusalkep (turguzup salıp kelip) baylap-suglap cada pertirler. Men andın peri nan iydim, lar anda curtap cada kaldı.

ALTIN HOROZ

Önce, öncedenmiş. Geçmişten önce, bugünden sonraymış. Irmaklar akmak üzereyken, otlar bitmek üzereyken kara dağın eteğinde Karatu-kaan yaşamış. Karatu-kaan'ın eşi ve üç çocuğu varmış, çocuklarının hepsi kızmış. Karatu-kaan'ın evinde kendinden başka tüfek kullanacak kimse yokmuş. İyi beslenmiş hayvanları çok ama ölüm vakti yaklaştığı halde onları kendinden sonra yerine bırakacak kimsesi yokmuş.

Onların yakınında, ırmağın öte yanında Saratu-kaan'ın oğlu Sarı-ul yaşıyormuş. Sarı-kaan çok zengin değilmiş, hayvanları ve işçileri de azmış, o kendi halinde bir kağanmış. Bir akşam Karatu-kaan büyük kızına: "Haydi, kızım Sarı-ul ile evlen." demiş. Büyük kızı: "Sarı-ul ile evlenmektense sarı kütüğü tercih ederim." deyip, sarı kütükle evlenmiş. İkinci akşam kağan ortanca kızına: "Haydi, yavrum, Sarı-ul'la evlen." demiş. Ortanca kızı: "Sarı-ul'la evlenmektense sarı tümseği tercih ederim." deyip, sarı tümsekle evlenmiş. İki kızı böyle cevap verince Karatu-kaan üçüncü kızına hiçbir şey dememiş. Küçük kızı her gün hayvanları sulamaya götürürmüş. Bir gün o atları ve inekleri sulamaya götürmüş, ama hayvanlar hiç su içmeden geri dönmüşler, kız ne olduğunu anlamayıp ağlamış.

Bir gün kız hayvanların niçin su içmediğini düşünürken bakmış ki, suda at pisliği var. Kız at pisliğini alıp tam atacağı sırada pislik Sarı-ul'a dönüşüp, kızı kaptığı gibi evine götürmüş. Kız çaresiz ağlayıp, sızlamış. Sarı-ul onu bırakmamış. Sarı-ul evine döner dönmez hemen bir köpeğe dönüşüp, kapının önüne yatmış. Kız ne kadar evden çıkmaya çalışsa da Sarı-ul onu bırakmamış. Genç kız çaresiz ağlayarak yemek hazırlamış, tek başına oturup yemiş, sarı köpeğe ise yemeği tabağa koyup

kapının önüne bırakıyormuş. Bir gün Sarı-ul köpek derisini çıkarıp, ava gitmek için hazırlanmış. Hazırlanırken karısına: "Benim bu derimi sakın kimseye gösterme, gösterirsen ölürüm." deyip ava çıkmış.

O ava çıktıktan on gün sonra kızın yanına iki ablası gelmiş. Ablaları gelip kardeşlerine: "Kocan nasıl birisi? Bize onun nasıl biri olduğunu göster." diye ısrarla sormuşlar. Ablaları ısrarla sorunca o da sandığı açarak onlara köpek derisini göstermiş. Ablaları köpek derisini görünce onu sandıktan çıkartıp, kardeşlerinin elinden alarak ateşe atmışlar. Deri biraz yanmış. Deriyi ateşe atıp yakınca, ablaları kardeşlerinin evinden hemen çıkıp gitmişler.

Sarı-ul'un karısı deriyi ateşten güçlükle çıkarıp tekrar sandığa koymuş. Aynı günün akşamı genç kız dışarıda birinin inlediğini duymuş. Dışarıda kapının önünde kaburgaları yanmış kocasını görmüş. O karısına: "Artık seninle birlikte olamayız." diyerek gözden kaybolmuş. Kocası kaybolunca genç kız eve girip ağlamış, sabaha kadar uyuyamamış. Tan atmadan kız kalkıp, evden çıkarak ayakları nereye götürüyorsa oraya gitmek için yola çıkmış.

Epeyce yol aldıktan sonra önüne bir çadır ev çıkmış. Bu çadır evde Altın Horoz adlı bir ihtiyar yaşıyormuş. Genç kız ona kendi hikâyesini anlatmış. Altın Horoz ise: "Şimdi sana diyeceklerimi topla, bir çuval et, iki tane deve gözü, iki tane de baston al; bunları bir ata yükleyip bu kara dağ boyunca git, bir göle varınca orada iki ördek göreceksin. Yarısı yanmış olan ördek senin kocandır." demiş.

Sarı-ul'un karısı bunları dikkatle dinleyip evine dönmüş, gereken bütün eşyaları toplayıp, atına yükleyerek kara dağ boyunca yol almış. Giderken kara dağın ortasında iki saksağana rastlamış. "Atının gözlerini mi, yoksa seninkileri mi yiyeceğiz?" diye sormuşlar. Sarı-ul'un karısı onların önüne iki deve gözünü atmış. Saksağanlar genç kızı övüp: "Yolun açık olsun, işin halledilsin." demişler. Biraz daha gidince karşısına iki deve çıkmış: "Atının ayaklarına mı basıp kaşınacağız, seninkilere mi?" diye sormuşlar. Kız onların önüne iki bastonu atmış. Develer bastonlara basıp kaşınarak kızı övmüşler. : "Yolun açık olsun, işin halledilsin." demişler. Biraz daha gidince iki kartal uçarak gelmiş: "Atının etini mi yoksa seninkini mi yiyeceğiz." demişler. Kız onlara bir çuval et verince kartallar onu övmüşler: : "Yolun açık olsun, işin halledilsin." demişler.

Gide gide kızın karşısına bir göl çıkmış. Genç kız gölün kenarına oturmuş, hava kararmaya başlamış. Kız gece olana kadar beklemiş. Birde bakmış ki, iki ördek uçarak geliyor. Ördeklerin birinin siyah olduğunu görünce hemen kalkıp onu yakalamış. Yakalanan ördek insana dönüşmüş. Genç kıza: "Beni buldun, artık beraber yaşayabiliriz." demiş. O gölün kıyısındaki açık yere ayaklarıyla vurup ağaç ev yapmışlar, sert yere ayaklarıyla vurup demir ev yapmışlar. Zengin olup, huzurlu, rahat yaşamışlar. Ben geri döndüm, onlar orada kalıp yaşamaya devam ettiler.

58. ALTIN-KAJIK

Cajıl torko ölöñdü kara tayganıñ koltıgında, tal cakalu, kara suunıñ caradında coktu Sakıl öbögön curtagan. Ol beş kanattu kerege ayıldu, Cañıs-Kılgan abakaylu, Altın-kajık uulçaktu, Çeçen-Mende kızıçaktu, kök uylu, sarı iyttü, eki ölö attu, bir ölö beelü bolgon.

Sakıl öbögönniñ kara çaçı kajayıp; kökşün bolo bergen, boyınıñ cajı caanagan; eki ölö adınıñ arkazınañ eer ırabagan, er Sakıldıñ kolınañ malta sabı ayrılbagan, baylarga iştep, Arnay la Şarnay eki kaanga alban kalan tölöp, aş-kursagı onıñ cok, er cajına türep curtagan.

Altın-Kajık uulçak cıldañ cılga caanap cürdi, adazına bolujıp, aybızın ugar boldı. Adazı Sakıl ar-bütkenle – çeçekterle, agaştarla, tuu-suularla, cerle ermektejip cürer obızın-cibizin kiji bolgon. Ol boyınıñ uulın, Altın-Kajıktı, eki ölö adın ne le nemele kuuçındajar edip, boyınıñ kılık-cañına üredip algan.

Tuulan ay tolup kelerde, tuluñdu emegender kıra kazarga çıgarda, Altın-Kajık eki ölö adın andazın saldazına cegip alıp, ak calañga kıra sürerge bargan.

- Bu ak calañdı onçozın süriger! – dep attarga cakıdı.

- Aytkanıñdı büdüreribis! – deyle, ölö at içkeri bastı, andazın salda cerge kadaldı, kıyın-keyip kıranı sürgiley berdi. Kalamada arbalu Altın-Kajık deze üren çaçıp, bazıp cürdi. Sakıldıñ eki ölö adı kıranı boyı sürüp turganın körölö, ulus kaykajıp turdı.

Eki künneñ ötpödi, bu eki attıñ iji Arnay la Şarnay eki kaanga uguldı. Eki kaan arkadañ kara-küreñ Ayunı tudup alala, "Sakıldıñ eki ölö adın tudup cip sal" – dep cakıyla, iygiley berdi.

Ayu tere tonın añtara kiygen kiji çilep, taybañdada bazıp, attarga cedip kelele, attardıñ ölözin kaykap, körüp turdı. Bu tuşta Altın-Kajık bazıp kelele, abagaydañ suradı:

- Altın tügiñ surkuragan, azu tijiñ kajaygan, aba cıştıñ eezi, kandıy cerdi köstödiñ, ne de ırmattu kelgeniger, abagay?

-Arnay la Şarnaydıñ aybızın ugup, slerdiñ eki ölö adıgardı tudup ciirge kelgem, emdi attardıñ ölözin körölö, sürekey makatıp turım. Men ondıy ölö bolzom, kaydat, onoñ artık işteer edim! – dep, Ayu küñüreek ünile ayttı.

- Sler ölöni sürekey süüp turgan bolzogor, men slerdi ölölöp bereyin be? – dep, Altın-Kajık suradı.

- Ce ölölöp berzeñ! – dep, Ayu süünip suradı.

Altın-Kajık tört kazıktı cerge kadap iyele, -Abagay, bogo cat! – dedi.

Ayu kelip cattı, Altın-Kajık Ayunıñ tört sanın kere tartıp, kazıktarga buulap aldı. Kak agaştı cuup alala, ot-calbıştı çagıp iydi. Andazınnıñ mizin çupçıp alala, kızargança la kızıttı. Kızu misti agaşka kıstap tudup alala, Ayunıñ altın tügine caba tuttı. Attardıñ ölözine cüzündeş edip, temirle küydürip turdı. Ayunıñ terezi küyerde, açuzına Ayu çıdajıp bolboy, ölö ettirbeske moynodı:

- Oy, uul! Ölö caman emtir! Kalak, kalak! Toktozın! – dep, Ayu bar-cok küçile ogurdı.

- Ölö cakşı-ı! Çıdaş la, baatır bolorıñ! – dep, Altın-Kajık küçenip, sagış cetkençe ölölöp, Ayunı çala tındu edele, bojodıp iydi.

Ayu, Arnay la Şarnayga araydañ la cedip, köñkörö cadıp, arkazın körgüzet, çalkoyto cadıp, için körgüzet.

- Altın-Kajık meni aray la öltürbedi, altın tügimdi onçozın küydürdi – dep komudalın aytti.

- Onı körgön Arnay la Şarnay çuguldanbagan boylorı çuguldangıladı, kandu köstörin kayra körgiledi, kak mañdayların türe körgiledi. Eki tüñey ak-sarı attarın oñorı-teskeri eertegiledi.

Attarına mingilep, Sakıl caar mañtatkıladı. Sakıldıñ ayılı körünerde, açu-koron kıygırıştı:

- Corgo ölöni le cojoñ ölöni biske bererge beletep otur, kulugur! Berbes bolzoñ, bajıñ kezip, budıña salarıbıs, budıñ kezip, bajıña salarıbıs!

Bu kıygılardı ukkan Sakıldıñ tarbagança cüregi taştala berdi, bödüneçe cüregi bölüne berdi. Eki ölö adın tudup, çakızına buulap koydı.

Arnay la Şarnay mañtadıp kelgiledi, eki ölöni çeçip algılayla, andazın saldazına cegip alıp, ayıldarı caar cedinip apardı. Ak calañga attardı ekelip turguzala, bu calañdı onçozın sürüp salıgar dep cakıyla, boylorı cangılay berdi. Tañ ertede kelip körör bolzo, attar saldazın süürtep alıp, ceti kırlañdı ajıra otop cürgiley bertir.

- İçi cin, tıştı tuulak mal neni biler ol! – dep, Arnay arbandı. – Kerek Sakıldıñ uulında, Altın-kajıkta, bis onı kolgo tudar uçurlu! – dedi.

***

Altın-Kajık cañıs kök uyın işke üredip algan, olor eki nökör bolup ermektejip cürgileyt. Onı körgön ulus baza la kaykajıp turar boldı. Kök uydıñ adı-çuuzı Arnay la Şarnayga baza uguldı.

Arnay kök börüni tudup alala, - Sakıldıñ cañıs kök uyın tudup cip sal! – dep cakıyla, bojodıp iydi.

Kök Börü azu tijin kıyaltıp, kuyrugın süürtep alıp, kök uyga cedip keldi.

- Karış kulagıñ cabıygan, közi kandu kök taayım, nege ırmattu kelgeniger? – dep, Altın-Kajık suradı.

- Közi köliyip kalgan, köörçök-çegen açıtkan kök uydıñ carajın köröyin dep kelgem. Men ondıy kök bolgon bolzom, Altaydıñ cerin tekşi biyleer edim – dedi.

- Men kök ederge cakşı bilerim. Tügiñdi kögörtip bereyin be? Ol tujında kök-Taay bolorıñ – dep, uulçak aytti.

Börü cöpsindi. Altın-kajık tört kajıktı cerge kaktı. Börüni tört sanınañ kazıkka

buuladı. Kayıñnıñ tozına ottoñ kamızala, calbıjıla börüniñ tügin örtödi. Börüniñ tügi küydi, onoñ arı terezиniñ kırtıjına cetti.

- Kök caman emtir! Toktozın! – dep, Börü kalaktadı.

- Kök cakşı-ı! Çıdaş la, baatır kök-Taay bolorıñ! – dep, kırtış terezin kojo örtöylö, Börüni bojodıp iydi. Börü aray la ölbödi, çala tındu ayrılıp, kayra da körböy, araay cüre berdi.

Börü barganı uzay bererde, Arnay kaan mıyrık buttu, tostok köstü Koyondı tudup alala, - Börüniñ kiyineñ barıp kör, ondo neni ködürip bolboy uzap turdı, bilgeniñdi oyto kelip mege ayt! – dep cakıdı.

Koyon Altaydıñ cerin altı aylandı, kök Börüni tappadı. Onoñ arı tenip cürele, Altın-Kajıkka tuştadı.

- Añdardıñ caanı, mıyrık buttu, tostok köstü, boro Koyon, neni bedrep cüriger? – dep, Altın-Kajık suradı.

Korkunçak cürektü Koyon arga-sümezin tappay turala,

- Köbük süttü kök uydı tudup cizin dep, Arnay kaan slerge börüni iygen. Onoñ beri on kün ötti, börü canbadı, aydarda, Arnay la Şarnay eki kaan meni barıp körüp kel dep iygen – dedi.

Altın-Kajık Koyondı tudup alala, mayrık budına çakpıdañ kiydirele, moynına tuzaktañ buulayla candırıp iydi. Koyon kaandarga kelele, komudalın aydıp berdi.

Arnay la Şarnay ne bolgonın bilgileyle, eki tüñey ak-sarı attarın oñorı-teskeri eertep alıp, saadaktarın cüktenip alıp, Sakıldıñ curtın köstöp cürgiley berdi.

Attıñ tibirti ugularda, sarı taygıl ürüp çıktı. Altın-Kajık ejikteñ çıktı, ayılçı keletkenin körölö, adın alıp buularga çakınıñ canına keldi. Eki kaan mañtadıp kelgiledi, teñeridiy küzürt etkiledi.

- Altın tüktü Ayunıñ altın tügin kuykalagan, kök kılgandu Börüniñ tügin küydürgen, karış kulagı karçıyışkan körkiy Koyonnıñ moynın tuzaktagan, budın çakpılagan kulugur, Sakıl adañ kayda? – dep, Altın-Kajıkka üküs ettiler.

- Akır, akır, adılbagar, açap-sıyap kaandarım, adamnıñ adın adabagar, aymay bergen ol oturı, aydar söziger bar bolzo, mege de aytsagar ugayın! – dep, kaandarga calınıp, Altın-Kajık suradı.

- Sarı iyttiñ kuyrugı sen, samtar coktunıñ balazı sen, torsık ediñ tıñıgalak, kemik söögiñ katkalak, bis senle ermektejetenibis pe? – dep, eki kaan kizirt etti, kamçılarıla cañıy sokti.

Altın-Kajıktıñ baskan budı sılt etpedi, körgön közi tip etpedi, kaandardı tozı bazat, kaandardı tozıp bazat.

- Akır, akır, kaandarım! Ayıl caar nege cütküp turıgar? Kara irikti soyolo, töjin kaynadıp sakıbadıbıs, kara tajuurga arakı azala, çööçöylörgö urarga sananbadıbıs. Kezem aydarı ozo boloton, kemzineri kiyninde bolotọn, öyineñ ötküre çeçerkeşpeger, çeçen kiji söskö kıstalar, çeldü et tişke kıstalar, börüniñ aldı aya bolor, bököniñ budı taygak bolor – dep, Altın-Kajık katkırıp, ayılı caar bojotpoy turdı.

- Tili-oozın tartınbas, tiji iyt çilep ırsaygan, kandıy kulugur tañma ediñ?

Cıgılarga oro bar ba, calınarga bökö bar ba – dep, eki kaan ayılga cütküp kirdiler.

- Kaannıñ iygen elçileriniñ kanın çaçkan kulugur! – dediler. – Beri örö tur, tañma, üldüniñ mizin kanap alarga! – dediler.

Eki kaan Sakıl öbögöndi tışkarı alıp çıktı. Üldüniñ mizin kanaar dejip, Sakıl öbögöndi kalaktadıp, tonın çeçtirip turdılar. Eki kaannıñ aldına Altın-Kajık çögödöy tüşti, eki köstöñ caş tögüldi, eñ uçında caynap ayttı:

- Ak-sarı attularım, altın tondu kaandarım, karıgan adamdı kıynabagar. Kök Börüni öltürgen uçun sarı iytti alıgar, mayrık buttu Koyon uçun cañıs kök uydı alıgar... – dedi.

- Onı ukkan eki kaan katkırıştı. "kök uyıñ la sarı iydiñ bisteñ kaçıp kayda barar!" – deşti.

Kök uydı la sarı iytti cañıs armakçıla buulap, terepşiley cedinip, eki kaan canıp iydi.

Eki kaan Kara-Suunıñ keçüzine cedip kelerde, Altın-Kajık art kiynineñ kıygırıp ayttı:

- Kaptal tüşken balkaştu, Kara-Suunıñ keçüzi, aylık bolgon adıñ bolzın, Arnay la Şarnaydı çöñdüre tut!

Onı ukkan eki kaan karsıldada katkırıştı! Eki tüñey ak-sarını kokılu cabagaga bodop "Eki kaandı tastarakayga bodop, balkaşka tüşsin dep kıygırıp turgan Altın-Kajıktıñ uyalbazın!" – deşti. Keçüniñ balkajına kelip kirerde le eki tüñey ak-sarı, kolı-budın çupçup bolboy, toy balkaşka cadıp koydı. Eki kaan alañ kaykap, at üstineñ tüje kalıdı. Eki kaannıñ buttarı toy balkaşka kadala berdi, oyto çupçup bolboy, eki kaan otura berdi.

- Teñeride Ülgen kuday, cer aldında Erlik biy, bu kıyınnañ ayrıgar! – dep cer torgılgança kıygırıştı.

Altın-Kajık bazıp kelele, agın-kegin katkırdı.

- Coktu-coyu albatını kul edingen kaandar, ösküstiñ kolında ökpöni caan körüp blaap cigen açap-sıyap kaaandar, slerge kem de boluşpas. Kaazı-kadar edigerdi kuş tiştenip teñeri caar uçar, kurt tiştenip cerge kirer, kelgen iziger bar bolor, cangan iziger cok bolor – dep aydala, kök uyın minip alıp, sarı iydin eeçidip alıp, oyto cana cortıp iydi.

Altı kün ödördö, Arnaydıñ la Şarnaydıñ colına kelele, Altın-Kajık ayttı:

- Kayış kurlu kara albatı! Kaanıgardı öltürip saldım, mınañ arı boyıgar biliger. Olcogo kelgen con bolzogor, oyto canıgar, ozodoñ beri curtagan cerigerge barıp, mınañ arı cakşı cadıgar, azıragan malıgarga kuyrugın süretep börü kirbezin, boyıgarga üldüzin tudunıp cuu kelbezin.

Onı ukkan albatı cap edip edip cada tüşti, cerge cetire mürgüdi.

- Öçkön odıbıstı sen kamıstıñ, ölgön boyıbıstı sen tirgistiñ, cakañnañ seniñ alıp tutpazın, aldındagı colıñdı baatır kespezin! – dep kıygırıjıp, süüngilep turdı.

Ança-mınça bolordo, Arnaydıñ la Şarnaydıñ eki sarı abakayları Altın-Kajıkka bazıp kelgiledi, tize ceñil çögödöp iydi, tili ceñil caynap turdılar:

- Aylanayın ak baatırım, ayılga ne kirbes, ak sütteñ ne amzabas, ayrak-

çegen ne içpes, amırap, konup ne albas.

Altın-Kajık olorgo ayttı:

- Sagış caman ol boldı ne, sabada neniñ camanı bar, kiji caman ol boldı ne, kursakta neniñ camanı bar, ayıldap ta barza kaydar.

Arnaydıñ örgözine Altın-Kajıktı alıp kirdiler, ak şirdektiñ üstine oturgıstılar, altın stoldı aldına turgustılar, alamır-çikir ajın salıp, ayılçını kündülediler.

Ança-mınça bololo, caan abakay turup keldi, caan arkıttıñ kiyinneñ kolgo tutsa koyt etken kara tajuurdı çıgarıp keldi, altın çöçöygö urala, Altın-Kajıkka tuda berdi.

Altın-Kajık çöçöydi alala, -Seniñ içiñde ne bar, çöçöy? – dep suradı.

- Meniñ içimde sarı koron bar – dep aydarda, Altın-Kajık çöçöydögi korondı otko urup iydi. Ot calbıjı calbırt edip, örgöniñ tünügine kamıldı, ak örgö küyele, kogı artıp cada kaldı, eki kaannıñ abakayları ondo kojo küygilep kaldı.

Kök uyına minip alıp, Altın-Kajık canıp keldi. Onoñ beri Altın-Kajıktıñ tebeezine çak tüşpegen, töröline cuu kirbegen, cañıs kök uyınañ çımalıdıy uylar kıymıragan, cañıs ölö beezineñ cüs ajıra mal öskön, olordı Altaydıñ tuularına kabırıp cürgen, albatını kündülep cürgen.

ALTIN-KAJIK

Yeşil ipek gibi otlu kara dağın koltuğunda, kıyıları ağaçlıklı kara nehrin kıyısında Sakıl adlı ihtiyar ve yoksul biri yaşarmış. Onun beş kanatlı çadır evi varmış, eşinin adı Cañıs -Kılgan, oğlunun adı Altın-Kajık, kızının adı Çeçen-Mende imiş; bir boz ineği, sarı bir köpeği, iki alaca atı ve bir alaca kısrağı varmış.

İhtiyar Sakıl'ın kara saçı ağarıp, yaşlanana kadar iki alaca atının sırtından eyer hiç düşmemiş, er Sakıl'ın elinden balta sapı eksik olmamış, beyler için çalışıp, Amay ve Şarnay adlı iki kağana vergi ödemiş, bu yaşına kadar karnı doymamış, sefalet içinde yaşamış.

Oğlu Altın-Kajık da yıldan yıla büyüyüp, babasına yardım edip, onun isteklerini yerine getirir olmuş. Babası Sakıl tabiatla, çiçeklerle, ağaçlarla, dağlarla, nehirlerle, taşla, toprakla konuşma gücüne, sihrine sahipmiş. O kendi oğlu Altın-Kajık'a da, iki alaca atıyla konuşmayı ve kendi sihir gücünü öğretmiş.

Tuulan ay* geldiğinde saçları örgülü kadınlar tarla sürmeye çıktığında, Altın-Kajık da iki alaca atını alıp sabanına koşup, ak yazıya tarla sürmeye gitmiş.

- "Bu ak yazının tamamını sürün!" diye atlarına emretmiş.

- "İsteğini yerine getiririz!" diyerek iki alaca at işe koyulmuş, saban toprağa saplanıp, tarlayı sürmeye başlamışlar. Karoseli arabalı Altın-Kajık ise tohum saçmış. Sakıl'ın iki alaca atının tarlayı kendi başlarına sürdüğünü gören herkes şaşırıp kalmış.

İki gün geçmemiş bu iki atın marifeti Arnay, Şarnay adlı kağanlar tarafından duyulmuş. İki kağan ormandan koyu kahverengi ayıyı tutarak, "Sakıl'ın iki alaca atını tutup ye." diye emrederek, göndermişler.

Ayı deri paltosunu ters giymiş insan gibi, paytak paytak yürüyerek, atların

* Altay halk takviminde üçüncü ayın adı.

yanına gelmiş, atların alacasına şaşırıp kalmış. O zaman Altın-Kajık gelerek ayıya sormuş:

- Altın tüyün parlıyor, azı dişin ışıldıyor, büyük ormanın sahibi, nereye gidiyorsun, buraya niçin geldin, efendim?

- "Arnay ve Şarnay'ın isteğiyle sizin iki alaca atınızı yemeye geldim, şimdi atlarınızın alacasına şaşırdım, ona bakıyorum. Ben böyle alaca olsam daha ne, onlardan daha iyi çalışırdım!" diye ayı kıskançlıkla konuşmuş.

- "Eğer siz alaca olmak istiyorsanız, bunu seviyorsanız, ben sizi alaca yapayım mı?" diye Altın-Kajık sormuş.

- "Evet, beni alaca yap!" diye ayı sevinçle cevap vermiş.

Altın-Kajık dört kazığı yere çakarak, "Efendimiz buraya yatın!" demiş.

Ayı gelerek yatmış, Altın-Kajık ayıyı dört yanından gererek kazıklara bağlamış. Kuru ağaç toplayarak ateş yakmış. Kara sabanın ucunu ateşte kızgınlaştırmış. Kızgın demir uçlu uzun ağacı maşa yapıp tutarak, ayının altın tüyüne bastırmış. Atların alacasına benzeterek yakmış. Ayının derisi yandığında, ayı acıya dayanamayıp, alaca yaptırmak istememiş:

- "Oy, oğul! Alaca olmak kötü şeymiş! Ah, ah! Dursana!" diye ayı var gücüyle böğürmüş.

- "Alaca olmak güzeel! Dayan, bahadır olacaksın!" diye Altın-Kajık var gücüyle alaca yaparak, ayıyı yarı diri vaziyette serbest bırakmış.

Ayı zor belâ Arnay ve Şarnay'a ulaşıp, yüzüstü yatarak arkasını göstermiş, sırtüstü yatıp önünü göstermiş.

-"Altın-Kajık az kalsın beni öldürecekti, altın tüylerimin hepsini yaktı." diye şikâyet etmiş.

Onu gören Arnay ve Şarnay küfretmezlermiş küfretmişler, kanlı gözleri irileşmiş, kalın alınlarını kırıştırarak bakmışlar. Birbirine benzeyen ak-sarı atlarını hızla eyerlemişler.

Atlarına binerek İhtiyar Sakıl'ın evine doğru koşturmuşlar. Sakıl'ın evi göründüğünde, acı acı bağırmışlar:

- "Alaca rahvan atını, yumuşak huylu alaca atını da bize vereceksin, alçak! Vermezsen, başını kesip ayağına, ayağını kesip başına koruz!" demişler.

Bu naraları işiten Sakıl'ın köstebek kadar yüreği hızla çarpmış, güvercin kadar yüreği yarılmış. İki alaca atını tutup, at direğine bağlamış.

Arnay ve Şarnay atlarını koşturup gelerek, iki alaca atı çözüp alarak, kara sabana koşup evlerine doğru götürmüşler. Atları ak yazıya getirerek, "Bu yazının tamamını sürün." diye emredip, kendileri dönmüşler. Ertesi gün tan vakti gelip bakmışlar ki, atlar sabanlarını sürüyerek yedi yamaç öteye kadar otlamışlar.

- "İçleri irin, dışlarının tüyleri dökülmüş atlar, bunlar neyi bilecek!" diye Arnay kızmış. Marifet Sakıl'ın oğlunda, Altın-Kajık'ta biz onu ele geçirmeliyiz!" demiş.

Altın-Kajık tek boz ineğine iş yapmayı öğretmiş, onlar ikisi arkadaş olup, sohbet edip, çalışmışlar. Bunu gören insanlar yine şaşırmışlar. Boz ineğin ünü şanı yine Arnay ve Şarnay'a ulaşmış.

Arnay boz kurdu tutarak; "Sakıl'ın tek boz ineğini tutup getir!" diye emrederek, göndermiş.

Boz kurt azı dişini gösterip, kuyruğunu sürterek, boz ineğe gelmiş.

- "Bir karış kulaklı, gözü kanlı boz dayım, ne sebeple geldiniz?" diye Altın-Kajık sormuş.

- "Gözü sulanmış, ekşi sütünden içecek yapılan boz ineğin güzelliğini görmeye geldim. Ben onun gibi boz olsam, bütün Altay'ı yönetirdim." demiş.

- " Ben bozlaştırmayı iyi bilirim. Tüyünü bozlaştırayım mı? O zaman adın Boz-Dayı olur." diye delikanlı söylemiş.

Kurt teklifi kabul etmiş. Altın-Kajık yere dört kazık çakmış, kurdu dört yanından kazıklara bağlamış. Kayın ağacının kabuğunu ateşte tutuşturarak, aleviyle kurdun tüyünü yakmış. Kurdun tüyü yandığı gibi, ateş deriye de işlemiş.

- "Boz olmak kötüymüş! Dursana!" diye kurt inlemiş.

- "Boz olmak güzeel! Dayan bahadır Boz-Dayı olacaksın!" diye derisinin üstünü yakarak, kurdu salmış. Kurt ölmek üzereyken, yarı canlı ayrılıp, arkasına bakmadan kaçmış.

Kurt geciktiği için, Arnay kağan eğri ayaklı, patlak gözlü tavşanı tutarak, "Kurdun arkasından gidip bak, orada ne yapıyor, gelmesi gecikti, gördüklerini tekrar gelip bana söyle!" diye emretmiş.

Tavşan Altay'ın üstünü altı kez dolaşmış, boz kurdu bulamamış. Öylece dolaşırken, Altın-Kajık'a rastlamış.

- "Hayvanların büyüğü, eğri ayaklı, patlak gözlü, boz tavşan, ne arıyorsun?" diye Altın-Kajık sormuş.

Korkak yürekli tavşan çaresiz:

- "Köpük sütlü boz ineği tutup yesin diye, Arnay kağan size kurdu göndermişti. Ondan beri on gün geçti, kurt dönmedi, sonuçta, iki kağan Arnay ve Şarnay ne olduğunu görmem için beni gönderdi." demiş.

Altın-Kajık tavşanı tutarak, eğri ayağına kapan takarak, boynuna tuzak bağlayarak göndermiş. Tavşan kağanlara gelerek, şikâyetini söylemiş.

Arnay ve Şarnay ne olduğunu anlayıp, birbirine benzeyen iki ak-sarı atlarını apar topar eyerleyip, sadaklarını yüklenip, Sakıl'ın yurduna doğru atlarını koşturmuşlar.

Atın sesi duyulduğunda sarı köpek çıkıp ürümüş. Altın-Kajık kapıdan çıkmış, misafirlerin geldiğini görünce atlarını direğe bağlamak için at bağlanan direğin yanına gelmiş. İki kağan atlarını dört nala sürüp, gök gürültüsü gibi gelmişler.

- "Altın tüylü ayının altın tüyünü tütsüleyen, boz kıllı kurdun tüyünü yakan, bir karış kulağı dik duran zavallı tavşanın boynuna tuzak, ayağına kapan geçiren alçak, baban Sakıl nerede?" diye Altın-Kajık'a bağırmışlar.

- "Yavaş, yavaş olun, küfretmeyin, aç gözlü kağanlarım, babamın adını anmayın, o bunamış oturuyor, söyleyecekleriniz varsa, bana da söyleseniz olur!" diye kağanlara eğilerek, Altın-Kajık söylemiş.

- "Sen sarı itin kuyruğu, sen pasaklı yoksulun çocuğu, nasırlı etin tutmamış,

yumuşak kemiğin sertleşmemiş, biz seninle niye konuşalım?" diye iki kağan bağırıp, kamçılarını sallayıp vurmuşlar.

Altın-Kajık'ın yürüdüğü ayağı sendelememiş, gören gözü yumulmamış, kağanların önüne durmuş.

- Yavaş, yavaş olun kağanlarım! Niçin eve girmeye çalışıyorsunuz? Kara koçu keserek, döşünü kaynatıp beklemedik, kara mataraya içki doldurarak, kadehlere doldurmayı akıl edemedik. Önce sert konuşulur, sonra pişman olunur, zamansız gururlanmayın, güzel konuşan sözle sıkıştırılır, sinirli et dişe sıkışır, kurdun altı (karnı) yay gibi olur, pehlivanın ayağı kaygan olur." diye Altın-Kajık kahkahalarla gülerek, evine girdirmemiş.

- "Ağzına diline sahip olmaz, it gibi dişleriyle sırıtan, sen ne biçim alçaksın! İçine düşecek çukur mu var, önünde eğilecek yiğit mi var?" diye iki kağan atılıp eve girmişler.

- "Kağanın gönderdiği elçilerin kanını döken alçak!" demişler. "Buraya gel, mel'un, kılıcın ucunu kanlat!" demişler.

İki kağan ihtiyar Sakıl'ı alıp dışarı çıkartmışlar. Kılıcın ucuna kanını sür deyip, ihtiyar Sakıl'ı inletip, paltosunu çıkarttırmışlar. Altın-Kajık iki kağanın önüne çökmüş, iki gözünden yaş dökülmüş, en sonunda yalvararak şöyle demiş:

- Ak-sarı atlı, altın paltolu kağanlarım, ihtiyar babama eziyet etmeyin. Ölen boz kurdun yerine sarı iti alın, eğri bacaklı tavşan için boz ineği alın..." demiş.

Onu işiten iki kağan kahkahalarla gülmüş: "Boz ineğinle sarı itin bizden kaçıp nereye gidecekler?" demişler.

Boz inekle sarı iti bir halatla eyere bağlayıp, iki kağan dönmüşler.

İki kağan Kara-Suu nehrinin geçidinden geçerken, arkalarından Altın-Kajık bağırmış:

-Kalıp kalıp balçıklı, kara çamurlu, Kara-Suu nehrinin geçidi, sana şükrolsun, Arnay ve Şarnay'ı tutup içine göm.

Onu işiten iki kağan kahkahalarla gülmüşler! "Birbirine benzer iki ak-sarı atımızı uyuz taya benzetip, iki kağanı Tastarakaya benzetip, çamura düşsünler diye bağıran Altın-Kajık'ın utanmazlığına bak!" demişler. Geçidin çamuruna gelindiğinde birbirine benzer iki ak-sarı ayaklarını çamurdan çıkaramayıp, çamura batmışlar. İki kağan şaşırıp, at üstünden inmişler. İki kağanın ayakları çamura saplanmış, tekrar çıkamayıp iki kağan öylece kalakalmış.

- "Gökteki tanrı Ülgen, yer altındaki Erlik-biy bu belâdan kurtarın!" diye yerde yankılanana kadar bağırmışlar.

Altın-Kajık gelerek, kahkahalarla gülmüş.

- "Yoksulları kul yapan kağanlar, öksüzün elindeki ciğeri çok görüp çalıp yiyen aç gözlü kağanlar, size hiç kimse yardım etmez. Etlerinizi kuş gagalayıp, göğe uçar, kurt ısırıp yere girer, geliş iziniz var olur, dönüş iziniz olmaz." diyerek, boz ineğine binip, sarı itini peşine takıp, atını koşturup geri dönmüş.

Altı gün geçtikten sonra Altın-Kajık Arnay ve Şarnay'ın halkına gelerek şunları söylemiş:

- Kayış kuşaklı kara halk! Kağanlarınızı öldürdüm, bundan sonrası size kal-

mış. Esir gelmişseniz, geri dönün, eskiden yaşadığınız yurdunuza gidip, bundan sonra rahat yaşayın, beslediğiniz hayvanınıza kurt kuyruğunu sürüyerek girmesin, kılıcını tutunan düşman size saldırmasın."

Onu işiten halk pat diye yatıp, yerlere kadar eğilip dua etmiş.

- "Sönen ateşimizi sen alevlendirdin, ölmüştük sen dirilttin, kimse senin yakandan tutmasın, önündeki yolu hiçbir bahadır kesmesin!" diye bağırışıp, sevinmişler.

Bunlar olurken, Arnay ve Şarnay'ın iki sarı hatunu Altın-Kajık'a doğru gelip, diz çöküp, tatlı dille konuşmuşlar:

- Kurban olduğum bahadırım, eve niçin girmiyorsun, ak sütün tadına niçin bakmıyorsun, ayranı, çegeni niçin içmiyorsun, dinlenip, konaklamıyorsun?

kötüyse insan kö-

tüne oturtmuşlar,
ne hürmet göster-

kasındaki tutulun-
Kajık'a sunmuş.
iye sormuş.
ehdeki zehiri ateşe
ay yanarak geriye

ri Altın-Kajık hiçbir
ineğinden karınca
olmuş, Altın-Kajık

Masal terimi

Türk Sözlü Anlatılarında Masal Terimi

Türk Sözlü " olarak Destan.
" " " Halk Hikayesi

Masallarda ~~Köroğlu~~ Keloğlan

Destanlarda ~~Köroğlu~~ Keloğlan

Halk Hikâyelinde "

1.) Keloğlan'a kendi bilinler

Tip olarak Keloğlan

1.

Keloğlan'da motifler

59. COKTUNIÑ KIZI LA BİYDİÑ UULI

Ozo, ozo öylördö bir coktu kijide ayga tüñey altın tanalu, künge tüñey kümüş tanalu, carım boydıy kabaktu, kızıl-maral çıraylu, arı körzö, ay keberlü, beri körzö kün keberlü caraş kıs bar bolgon. Onıñ ayılınañ ıraak cokto biyik ker atka mingen biy kijiniñ uulı curtagan. Eki bala sanaa-küüni cedijip, erke-karu kuuçındajıp cüreten emtir. Mını biy bilele, ekilezin tuştaştırbay bardı. Aydarda, "Tındu nemege bildirtpey, tınar- tınduga sestirtpey, bu altaydan kaçıp barıp, bir talada curtaylık" – dep, ciitter cöptöjip aldı.

Ança-mınça öy ödördö azık-tülük cazap aldılar, albatı-con uyuktap kalarda, biyik ker atka uçkajıp, biy kijiniñ uulı la coktınıñ kızı kaçkılay berdi. Türülgektü suular keçkiledi, tüdüskektü tuular aşkıladı, cakazı cok talay keçkiledi, ajuzu cok tayga aşkıladı.

Onoyıp braadala, azık-tülügü bojoy berdi, aktu boylorı arıy berdiler. Baza bir körüp turza, Karatı-kaannıñ tergeezine cedip keldiler. Toñmok suunıñ caradında korkok kara kayıñ turdı. Ol kayıñnıñ canına cedip kelele, emeş amıradılar. Kıs aytti:

- Bu kayıñga çıgala, men seni sakıp alayın. Sen Karatı-kaanga barıp, azık-tülük surap al, baratan colıs em de ıraak dep ayt.

Coktu kıs korkok kayıñga çıgıp aldı, biyik ker attu biy kijiniñ uulı Karatı-kaannıñ curtın köstöp cüre berdi.

Coktu kıs otırıp catsa, Karatı-kaannıñ kızı suuga keldi. Kayıñda oturgan kıstıñ keberi suuga küskülenip turgan bolgon. Karatı-kaannıñ kızı ol keberdi körölö, boyınıñ süri dep bododı. "Mındıy caraş bolorımda meni uuldar neniñ uçun albas bolgon" – dep sananıp turdı. Coktu kıs onı körüp turala, katkırıp iydi. Karatı-kaannıñ kızı çoçıgan boyınça örö körzö, kayıñda sürekey caraş bala oturdı. Ol onoñ suradı:

- Kajı altaydıñ kijizi sler, kaydaar uulanıp baratkanıgar?

Coktu kıs bir de neme cajırbay, aydıp berdi:

-Biyik ker attu biy kijiniñ uulıla kojo öskö talaga curtaarga barıp catgan ulus edis. Ejim emdi Karatı-kaannañ azık surap alarga bargan. Onı sakıp oturım.

Onı ukkan bay bala aytti:

- Uzun col ötkön emtireer, uzak öy öttir. Bajıgar biytep kalgan bolor, beri tüjeer, biytep bereyin.

Kıs kayıñnañ tüjüp, bajın biytederge otura berdi. Kaannıñ kızı biyteeçi bolup oturala, karmanınañ tomuraktı çıgarıp keldi, kıstı moyının döön şukşurlap iydi. Kıstıñ kiyimin boyı kiydi, boyındıyın kıska kiydirdi. Coktu kıstı toñmok kara suuga çaçıp iyele, kayıñga çıgala biydiñ uulın sakıy berdi.

Biydiñ uulı azık-tülikti adına kancalap alala, Karatı-kaannıñ tergeezineñ

cedip keldi. Biyik ker at bilbes cerdeñ bilip iydi, sespes cerdeñ sezip iydi, açu-koron bışkırıp, teskerley berdi.

Onı körgön kaannıñ kızı açu-koron kıygırdı, açu açu ıyladı:

- Altay tübine kelele, azık-tülük bojoordo, aktu boyım aştap, suuzap kalarımda sen meni taştap bararga turganıñ bu ba? – dedi.

Onı ukkan biydiñ uulı ker attı bir de bajına sogup, bir de uçasına sogup, albadap, cortıp keldi. Biydiñ uulı neni de sespedi neni de bilbedi. Emegenin uçkaştırıp alıp, onoñ arı atanıp iydı.

Coktu kıs suunı tömön agıp barıp cada, tındanıp keldi. Oñdonıp alıp, ol biy uuldıñ izin istep, eeçiy bardı. Saygaladıp bargan izin say isteyt, biceledip bargan izin bir isteyt. Ança-mınça bolbodı, olorgo caba cedip bardı. Cada tüjüp añdanala, ol ekünin aldına altın çeçek bolıp otura berdi.

Karatı-kaannıñ kızı çeçekti körüp:

- Bu kandıy korkuştu caraş çeçek. Mını culup alalı. Ayıl-curttu bolup, tokunap catkan ceriske tör bajına öskürеris – dep aytti.

Biydiñ uulı attañ tüjüp, çeçekti cula tartayın deze, ol çeçek kayıla berdi. Neni de bilgilebediler, neni de seskilebediler. Onoñ arı bargılap cadala, otura tüjüp amıragılaarda, coktu caraş kıs olordıñ canına sını koo bay kayıñ, bajı bürlü caş kayıñ bolup kubulıp tura tüşti. Onı körölö, kaannıñ kızı:

- Ceder cerge cedip, ayıl- curttu bolzobıs, köjögöniñ uçına kadaarga kayıñdı kezip alaak - dep aytti.

Biydiñ uulı aç belineñ ak üldüzin uşta tartıp, kayıñdı tözineñ keze çabarga talayıp la kelerde, kayıñ turgan cerineñ cogolo berdi. Onoñ arı olor ekü eşle neme sespey cortup oturat.

Baza birde körüp turza, at bajınça altın küük, koy bajınça koñur küük koolodo edip turat. Onı körölö baydıñ kızı aytti:

- Bu altın küükti adıp alalı. Amadagan ceriske cedip, ayıl tudup tokunay berze bis terezin kadırıp, kadap alarız.

Onı ukkan biydiñ uulı biyik kerdeñ tüje kalıdı, arka-moyınında cüktengen ok-saadagın uşta tarttı, temir cazın teptire tarttı, temir ogın keske saldı. Altın küükti adarga otura tüşti. Ok bojodop kajı sanın da altın küük oturgan cerinen kayıla berdi. Neni de seskilebey, neni de bilgilebey, onñarı bargılap la cadat. Ceti tüñey talay keçkilep, ceti tüñey tayga aşkılap, kojotı kara talaydıñ cakazına, kara tayga edegine, caş ölöñdü, caraş çeçektü keen altayga tüşkiledi. Cürekçe ayıl tutkılap alıp cülünçe ış çıgarıp, curtagılay berdi. Coktu bütken kız bala Karatı-kaanıñ koylorın kabırıp turgan öbögön-emegen kul ulustıñ ayılına keldi.

- Kaydañ kelgen bala sen, kajı altaydı köstödiñ ? – dep, emegen–öbögön kıstañ suragıladı.

- Enem-adam cok, ösküs-cabıs kiji edim. Balazı cokko bala boloyın dep cürüm – dep, kıs aytti.

Emegen–öbögön boy boyları caar körüşti, onoñ ogo:

- Biste bala cok. İştep barzaas, ayıl körötön kiji cok ayak kazan cunatan bala cok. Biske bala bolup cürzeñ kaydar ? – deştiler.

- Meni bala edip alatan, bolzoor sürekey süüner edim – dep kıs ayttı.

- " Bala cok boyıs balalu boldıs, kıs cok boyıs kıstu boldıs " – dep, emegen-öbögön aydarı cok süündiler. Olor işke barganda ayıl sakıgan kıstıñ korlop salgan odı öçpös boldı, askan kursagı soobos boldı. Bir kün coktu kıs kara tayga bajına çıgıp, arı canın karap körzö cürekçe ayıl turat, cülünçe ış çıgat. Kıs alın edegin kıstay soktı, kırdı tömön cügürip tüşti ejigin aça tartıp, ayılga kirip kelele, ezen–amır suradı.

Bay kijiniñ kızı suradı:

- Kaydañ kelgen bala ediñ, nege amadap cürüñ ?

- Men Karatı-kaannıñ çalçılarınıñ balazı edim. Adam bolzo-alın soygon kabırat, enem meniñ bolgojın-kiyin soygon kabırat-dep, coktu kıs karuun candırıla, bay kıstañ udura suradı:

- Kajı altaydañ kelgen ediger, kandıy altaydı köstödiger ?

Bay kıs unçıktı:

- Men coktunıñ balazı, biy kijiniñ uulıla ker atka minip altayıstañ kaçıp kelgen edis. Ceti tayga aştıs, ceti talay keçtis. Emdi bogo kelip, tokunap curtap catkan ulus edibis.

Onı ukkan coktu kıs ayttı:

- Iraak cerdeñ emtiriger, biytep kalgan bolboyıgar. Kajı, bajıgardı biytep bereyin.

- Biytep kalbay baza. Ce, bajım biytep beriger dep, bay kıs suradı.

Coktu kıs biyteeçi bolup, sarı koron tomıragıla baydıñ kızın şuşkurlap iydi. Torko-mancıgın kiyip aldı, boyın korotı kara talayga aparıp, çaçıp iydi. Bay balanıñ bir cerden bajı körünip, bir cerdeñ budı körünip, üç-karañuy cer tamızı tömön agıp cüre berdi. Coktu kıs biy kijiniñ uulıñ sakıp oturdı.

Uul deze turguskan aya-tuzagın körüp, koyon toorgızın öltürip, canıp keldi. Coktu kıs alama-şikir ajın urdı. Toyo-kana ajangan kijininde amıray berdiler. Biyik ker attu biy kijiniñ uulı neni de sespedi, neni de bilbedi. Ezen-amır curtagılay berdi.

Bir katap Karatı-kaan eñ kiçinek uulına ayttı:

- Biy kijiniñ terbezen uulı bistiñ bozı kabırıp turgan kul kıstı aparıptır, sen onı nekep barıp ekel.

Karatı-kaannıñ uulı kara-corgo adına mindi, coboşbıla corgolodıp, cojonbıla biceledip, cortıp iydi. Ceti tüñey tayga aştı, ceti tüñey talay keçti. Kara sındu kayır tayga bajına çıgıp kelele, arı canın karap kördi. Korotı kara talay cakazında, kaskak kara tayga koltıgında cürekçe ayıl turat, cülünçe ış çıgat. Karatı-kaannıñ uulı kara taygadañ sır celişle tüşti. Caş ölöñdi caya baspay, saygaladıp keldi, kök ölöñdi kömö baspay, biceledip keldi. At çakızına kelip tüjele, kara corgozın buulap iydi. Cürekçe ayıldıñ ejigin aça tartıp, kirip kelele, ezen amır suradı.

Ayıldıñ eezi sürekey caraş kelin boltır. Ay-carkını canında, ay-tanazı caltırayt, kün- carkını canında kün-tanazı caltırayt. Arı körgöndö, ay keberlü, beri körgöndö, kün keberlü. Eki caagınıñ kızılı aydıñ-künniñ közine tüñey boltır, çıkkan kündiy çınaarkak emtir, tolı aydıy toloorkok emtir.

Onı körgön uul eş neme aydıp bolbodı, oozın açıp otura kaldı. Oñdonıp

kelele, ayıldañ çıktı, adına minip, canıp iydi. Ayılına cüülgektiy candı. Oñdonıp kelip, adazına aytti:

- Kalak-kokıy, adam anda kıs-kul kıs emes emtir. Arı körzö, ay keberlü beri körzö kün keberlü caraş bütken kıs boltur, al-sanaam anda kaldı. Onı men alarga turum, er-sümeni taab, mege onı alıp bereer.

- Andıy bolzo, bistiñ bolboy kayda barar ol – dep, Karatı-kaan küçsirkep oturat. Biy uuldı ekelzin dep, elçi iyet.

Elçiler celiş bile ceti tayga aştı, ceti talay keçti. Biyik ker attu biy kijiniñ uulınıñ ayılına cedip keldiler. At çakıga kelip tüşkiledi, ay ejikti açıp kirgileyge, ezen-amırın uguşkıladı ? Onoñ Karatı-kaanıñ elçileri ayttılar:

- Elçige cürgen ulus edis. Kaanıs slerdi ayılına kıçırgan, ugujatan kuuçın – bar, körüjeten kerek bar degen.

Biy uul baraaçı bolup, cöbin berdi. Elçiler canıp kelgileyle, Karatı-kaanga karuzın cetirdiler:

- Elçi suragaardı ayttıbıs biydiñ uulı erten keleçi boldı.

Ertezinde erten tura biyik ker at mingen biy kijiniñ uulı orunınan tura cügürdi, meñdey şiñdey, kiyindi atanarga beletenip turdu. Abakayı suradı.

- Kaydaar bararga şıydınıp cadıñ ?

- Karatı-kaannıñ aldırtuzuna bardım, aytkan sözin ugadım – dep, öbögöni karuuzın candırdı. Adına minele Karatı-kaannıñ örgözin köstöp cortıp iydi. Ceti tüñey kara talay keçti, ceti tüñey kara tayga aştı. Ança-mınça bolboy cadıp, Karatı-kaannıñ curtına cedip keldi, at çakızına adın buuladı, at aylanıp bolbos örgöözine bazıp kelip, altan altı küskülü ay kaalgazın aça tartıp, altın bozogozın altap kirdi. Ezen-amırın surajıp, cakşılajıp, otura berdi.

Karatı-kaannıñ abakayı altın stoldı turguzıp alama-şikir ajın saldı, koroconın urdı. Oostoñ ermek koolop çıktı, ozogozın oygortkıladı, oygor kuuçın kuuçındaştı, ermektejip oturguladı. Karatı-kaan aytti:

- Seni men aldırgan keregim mındıy bolor: Senile kojo margaandajarga turum. Üç margaan bolor. Olordıñ üçülezin alzañ, cööjöm, malımnıñ, conımnıñ kabortızın sege bereyin. Üç margaandı aldırtsanıñ, algan ejiñ meniñ bolzın - dedi.

- Baştapkı margaan mındıy bolor. Men cajınzam, sen deze tabatan turuñ.

Biydiñ uulı arı körüp, ıylap iydi, beri körüp, katkırıp iydi. Arga cokto cöpsinip iydi, al sanaaga tüje berdi. Ak örgöödön çıgıp, altayın köstöp cortıp iydi.

Tüşte kursak cibes boldı, tünde uyuktabas boldı.

Ertezinde tañ erte turup, atanarga beletendi. Ayılınañ çıgarga turarda, algan eeji suradı:

- Kaydaar bararga beletendiñ ?

- Karatı-kaan cajinar bolgon, men deze tabaaçı boltom, barıp bedrep tabatam - dep, öbögöni karuun berdi

- Onı kaydañ bedreeriñ ? – dep, emegeni suradı.

- Ayıl içinde alkızınıñ kiyinineñ körgöyim, kajagan-çedenneñ bedregeyim arka-tuuzın acargayım - dep, öbögöni karuun berdi.

- Akır, ondıy emes. Arga- sümezin men tabayın- dep, eş bolgon köörkiyi ayttı. Karatı- kaannıñ ay ejigin aça tartıp, altın örgöözine kirip bar. Altın kayırçaktıñ üstinde üç carı bilü cadar. Ol bilüniñ üçülezin sındıra tut. Ol tuşta Karatı- kaan sege boyı körüner.

Üyiniñ cakıltazın ugup, biy kijiniñ uulı ayılı- curtınañ çıgıp, biyik ker adına mindi , Karatı- kaannıñ curtın köstöp cortıp iydi. Ceti tüñey talay keçti, ceti tüñey tayga aştı. Ança-mınça bolboy cadıp, Karatı- kaannıñ örgöözine cedip keldi. At çakıga kelip tüjüp, ercine adın buulap saldı, ak örgöögö bazıp kelele, ay ejigin açka tarttı. Ayıl- curtına kirip keldi. Köndüre bazıp barala, altın kayırçaktıñ üstindegi üç bilüni ala koyıp, birden sındıra berdi. Ortozındagı bilüni üç cerdeñ büktey tudanda, "Üye- söögimdi sındırba, sındırba! Akır, akır balam" – deyle Karatı-kaan bütkil boyı tura tüşti.

- Baştapkı margaan senin boldı. Emdi ekinçizin turgazadım. Ertengi künde altıgıla üstigi araldıñ koyondırın toolop ekel- dep, Karatı – kaan ekinçi margaandı ayttı.

Biy kijinin uulı cöpsindi. Ak örgödöñ altap çıktı, at çakıga bazıp kelip, biyik ker adına minele, ayıl- curtın köstöp iydi. Ança- mınça bolboy turup, ayıl- curtına cedip keldi. Cürekçe ayılına kirip, "Ergekçede eştejken, erkeejim, kañzaçada eşteşken nökörim, seniñ aytkaan arga-sümeñle baştapkı margandı aldım"- dep, süügen emegegine ayttı.

Ertengizinde tañdaktalıp tañ adıp kelerde, koyon toolop bararga beletenip aldı. Eş- nököri suradı:

- Kayda bararga şıydınıp aldıñ?

- Eki araldıñ koyonın barıp toolıp köröyin. Ekinçi margaandı büdüredim- dep, öbögöni karuun berdi.

- Emdi onı sen kanayda toolorgo turun?- dep, onoñ emegeni suradı

- Aralga barala, agırtkayım, kıygırgayım, örö-tömön mantajıp ötkönin toologoyım- dep, öbögöni ayttı.

- Ee, anayıp toolop bolbozıñ. Ep- sümeni men tabayın – dep, eş-nököri ündendi.

Öbögönin tudala, eki alakanga ekçep iydi, oñ bajı altın , sol bajı mönüñ- eki baştu koyon edip, kubultıp iydi.

Emdi ortolık aralga baralga, bir kayanıñ cadınına cadıp al. Kılças edip körbö, kıñıs edip unçukpa. Onoñ arızın boyıñ köröyiñ-deyle, öbögönin atandırıp iydi

Sol bajı möñüñ, oñ bajı altın koyon ortolık aralga barala, bir kayanıñ cadınına cadıp aldı.

Kün tuu bajına taptu çalıp kelerde, bir koyon cadınına cadarga mañtapkeldi. Oñ bajı altın , sol bajı mönüñ koyondı körüp iyele, oyto mañtap berdi.

Ança-mınça bolbodı, ortolık aralga toltıra koyondar cuulıp keldi. Olordın ortozında buurıl baştu karganda koyandar bar, sekirip turgan ciit te koyondor bar boltır. Kam da koyon bar boltır, kamdap turat, carınçı da kayandap bar boltır, carındap turat, carlıkçı da koyon bar boltır, carlıktap cadat. Olordıñ ortozınan buurıl baştu koyon turup çıgala, ayttı:

- Altıgı araldıñ koyondorı, bis altı cüs edis, üstigi araldıñ koyondorı üç cüs edis. Kança cüreriste, bistiñ ortobısta mındıy nemeni kaçan da körbögön edis.

Onı ugala, oñ bajı altın, sol bajı möñüñ koyon turup, mañtay berdi , ayıl-curtın köstöp canıp iydi.

Eş- nököri koyondı kolına alıp, arı-beri ekçep iydi, öbögöni ozogı la boyı tura berdi:

- Ce, koyondor toozın uktın ba? – dep, emegeni onoñ suradı

- Eye. Altıgı araldıñ koyonı altı cüs boltır, üstigi araldıñ koyonı üç cüs boltır-dep, öbögöni karuun candırdı.

- Ce, ukkan- körgöniñdi Karatı- kaanga tökpöy- çaçpay cetir- dep, eş – nököri cakıdı.

Biyik ker attu biy kijiniñ uulı adına minip, Karatı-kaannıñ altayın köstöp, atanıp iydi. Ceti tüñey talay keçti, ceti tüñey tayga aştı. Örö tınıp kojooñdordo, örögi oroongo torgılıp, arı tınıp kojoondordo, altıgı oroongo torguldı. Ança- mınça bolboy turup, Karatı- kaannıñ örgözine cedip keldi. At çakızına adın buulayla, ay ejikti aça tarttı, ayıl- curtına kirip keldi. Karatı- kaan suradı:

- Ce, koyondordıñ toozıñ toolop keldiñ be?

- Eye, toolodım. Altıgı araldıñ koyondorı altı cüs emtir, üstigi araldıñ koyondorı üç cüs emtir.

Onı ugala, Karatı- kaannıñ bolçok cüregi bort etti, bogono söögi bojoy berdi, alañ kaykap otura tüşti.

- Ce, eki margaandı sen aldıñ, emdi kalgançı margaandı aydayın. Altaydıñ küngeri canında kara sındu kara tayga bar. Ol tayganıñ arı canında erkektü-tijilü eki ayu bar. Olordıñ cajın ugup kel-dep, Karatı-kaan baza la cakılta berdi.

-Ce, körgöy lö-deyle, biy kijiniñ uulı biyik ker atına minip, ayılı-curtına canıp iydi. Coboşbıla corgolodıp keledet, cojoñbıla biceledip keledet. Caş ölöñdi coya baspay, kök ölöñdi kömö baspay ceñil baraattı. Ayılı-curtına cedip kelele, eş-nökörüne aytı:

- Ergekçede epteşken eş-nökörim, kalbakçada körüşken karu nacım, seniñ aytkan sümeñle ekinçi margaandı aldım.

Onoñ arı alama-şikir ajın ciglep, amır-cakşı kongılap aldı.

Ertengizinde tañ adıp la kelerde, biy kijiniñ uulı tura cügürip, türgen-tükey kiyinip iydi, atanarga cazana berdi. Eş-nököri baza la suradı:

- Emdi kaydaar bararga turuñ?

- Kalgançı margaan aayınça ayunıñ cajın ugarga barıp cadım - dep, öbögöni karuun candırdı.

-Emdi onı kanayıp ugatan ? - dep, emegeni suradı.

- A, barıp surap ukkayım la. Onoñ öskö kanayıp ugar ? – dep, öbögöni candırat.

Aydarda emegeni aytı:

- Surap ugup bolbozıñ. Onıñ argazın men ok tabayın .

Alakanın caya turup, öbögönin ekçep, sol bajı möñüñ, oñ bajı altın-eki baştu ayu edip, kubultıp iydi.

- Ce, emdi kara tayganıñ arı canına barala, eki ayunıñ içegeniniñ oozına cadıp al, kılças edip körbö, kıñıs edip unçukpa. Ayular cajın boyı aydıp berer dep, ol öbögönine cazap aydıp berdi.

Keltey bajı möñüñ, keltey bajı altın ayu sırmañ la bardı. Kara tayganı ajıp, eki ayınıñ içegeniniñ oozına cadıp aldı. İçegenniñ oozına kün çarçap tiyiple kelerde, erkek ayu çıgıp keldi. Erkek sarı ayunıñ altıgı azuzında altı baatır adı-boyıla kadıp kaltır, üstigi azuzında ceti baatır adı-boyıla kadıp kaltır. Erkek ayu ança-mınça körüp oturala ayttı:

- Arka cerdeñ altan içegen kaskan edim, altı cüs caş cajagam, mındıy neme körbödim - dep, aydala içegeni caar kire berdi.

Ança-mınça bolboy cadıp, içegenneñ tiji ayu çıgıp keldi. Acıktap körgöjin, altıgı azuzında altı baatır adı–boyıla kadıp kaltır, üstigi azuzında ceti baatır adı-boyıla kadıp kaltır.

- Mees cerdeñ bejen içegen kaskan edim, beş cüs caş cajagam, mındıy neme körbödim - deyle, içegenine kire berdi.

Eki baştu ayu ayıl-curtın köstöp canıp iydi. Canıp kelerde, eş-nököri alakanına ekçep, ozogı boyı edip kubultıp iydi. Onoñ suradı:

- Ce, ayulardıñ cajın uktıñ ba?

- Eye, ugup keldim. Erkek sarı ayu altı cüs caştu emtir, tiji saru ayu beş cüs caştu emtir - dep, öbögöni karuun berdi.

-Ce, ukkanıñdı, körgöniñdi tökpöy–çaçpay, Karatı-kaannıñ aylın köstöp cortup iydi. Ceti tüñey talay keçti, ceti tüñey tayga aştı. Karatı-kaannıñ örgöözine ança-mınça bolboy turup, ak örgözine bazıp kirdi. Karatı-kaan suradı:

- Kalgançı margaandı büdürdiñ be, uul?

- Eye, büdürdim. Erkek sarı ayu: "arka cerdeñ altan içegen kastım, altı cüs caştu boldım" dedi, tiji sarı ayu: "mees cerdeñ bejen içegen kastım, beş cüs caştu boldım" dedi-dep, uul ayttı.

Onı ukkan Karatı-kaannıñ bogonok söögi bojoy berdi, bolçok cüregi bort etti. Korkıbas boyı korkıdı, çoçıbas boyı çoçıdı. Onoñ mınayda ayttı:

- Ce, üç margaandı algañda, alatan nemeñdi alar turun. Karganadıy ak malınıñ talortozın aydıp berdi, kara agaştıy albatızınıñ kabortozın bölip berdi. Ar cööjöziniñ kabartozın attarına koştop berdi.

Biyik ker attu biy kijiniñ uulı üldizin ayga-künge cañıp turdı, açu-koron kıygırıp, ama-tomo sıgırıp turdı. Albatı conın, ak malın aydap, kazıra tiştü temir kamçızın ayga-künge caba tutup, ak malın aydap turdı. Karatı-kaannıñ ar-cööjözin koştop, altayına canıp iydi.

Ceti tüñey kara talayın sır-mañla keçti, ceti tüñey taygazın sır-mañla aştı. Ayıl-curtına cedip keldi. Odorlu cerge malın saldı, odındu cerge conın saldı. Onoñ arı ürgülcige albatı conın, ak malın baştap, çındık caraş eş-nökör ile eptü-cöptü curtay besdi.

YOKSULUN KIZIYLA ZENGİNİN OĞLU

Çok çok eski zamanlarda bir yoksulun ay gibi altın düğmeli, güneş gibi gümüş düğmeli, uzun kara kaşlı, kızıl yaban gülü yüzlü, öteye baksa ay şekilli, beriye baksa güneş şekilli kızı varmış. Onun evinin yakınında koyu doru donlu ata binen beyin oğlu yaşarmış. İki genç anlaşıp, sevgi sohbetleri edermiş. Öyle olunca, "Hiç kimseye bildirmeden, hiçbir canlıya sezdirmeden, buradan kaçıp başka yerde yaşayalım" diye, gençler anlaşmış.

Bir süre geçtikten sonra azıklarını alıp, herkes uykudayken, ata binip, beyin oğluyla yoksulun kızı kaçmış. Dalgalı sular geçip, dumanlı dağlar aşıp, kıyısız denizler geçip, geçitsiz dağlar aşmışlar.

Böylece giderken azıkları bitmiş, kendileri de yorgun düşmüşler. Bir de bakmışlar ki, Karatı-kaan'ın sarayına gelmişler. Durgun suyun kenarında eğik bir kara kayın ağacı duruyormuş. O kayın ağacının yanına gelip biraz dinlenmişler. Kız:

- Ben bu kayına çıkıp seni bekleyeyim. Sen gidip Karatı-kaan'dan azık iste, yolumuzun da uzak olduğunu söyle, demiş.

Yoksul kız eğik kayın ağacına çıkmış, koyu kara donlu atı olan beyin oğlu Karatı-kaan'ın evine doğru gitmiş.

Yoksul kız öylece dururken, Karatı-kaan'ın kızı nehre gelmiş. Kayın ağacında oturan kızın görüntüsü ayna gibi suda yansımış. Karatı-kaan'ın kızı bu yansımayı görünce bunun kendisi olduğunu sanmış. "Ben böyle güzelim de delikanlılar niçin benimle evlenmiyor?" diye düşünmüş. Onu gören yoksul kız gülmüş. Karatı-kaan'ın kızı ürküp yukarı bakınca, kayın ağacında çok güzel bir kızın oturduğunu görmüş. Sonra ona sormuş:

- Siz nereden geliyorsunuz, nereye gidiyorsunuz?

Yoksul kız gizlemeden her şeyi anlatmış:

- Koyu doru donlu atlı bey kişinin oğluyla başka bir yere gidiyoruz. Eşim şimdi Karatı-kaan'dan azık istemeye gitti. Onu bekliyorum.

Onu işiten zengin kız şöyle demiş:

- Uzun yoldan gelmişsiniz, uzun zaman geçmiş. Başınız bitlenmiştir, buraya inin de bitinizi ayıklayayım.

Kız kayın ağacından inip, başındaki bitleri ayıklatmak için oturmuş. Kağanın kızı bitleri ayıklar gibi otururken, cebindeki bıçağı çıkarıp kızın boynuna vurmuş. Kızın elbiselerini giyip, kendininkileri de ona giydirmiş. Yoksul kızı durgun suya atıp, kendisi de kayın ağacına çıkarak beyin oğlunu beklemeye başlamış.

Beyin oğlu azığı kancaya asıp, Karatı-kaan'ın sarayından çıkıp gelmiş. Heybetli koyu doru donlu at bilinmezi, sezilmesi sezip, acı acı soluyup, geri dönmeye çalışmış.

Bunu gören kağanın kızı yüksek sesle bağırıp, acı acı ağlamış:

- Altayın dibine gelerek, azığımız bittiğinde, ben aç, susuz kaldığımda benden kurtulmaya mı çalışıyorsun? demiş.

Onu işiten beyin oğlu koyu doru donlu atının başına vurup, bir de kuyruk sokumuna vurarak, atını zorla sürmüş. Beyin oğlu hiçbir şey sezip, bilmemiş. Eşini terkisine alarak oradan ileri gitmiş.

Yoksul kız nehrin akıntısıyla giderken ayılmış. Kendine gelip bey oğlunun peşinden iz sürmüş. Güzelce oynaya oynaya gitmiş. Çok geçmeden onlara yetişmiş. Yatıp yuvarlanarak o ikisinin önünde altın bir çiçek oluvermiş.

Karatı-kaan'ın kızı çiçeği görüp:

- Bu ne güzel çiçek. Bunu koparalım. Ev kurup, düzene girdiğimizde başköşede büyütürüz demiş.

Beyin oğlu atından inip, çiçeği koparmak istediğinde, çiçek kayboluvermiş. Hiçbir şey anlamayıp, hiçbir şey sezmemişler. Oradan ileri gidip, dinlenmek için durduklarında, yoksul güzel kız başı yapraklı, taze, çok güzel bir kayın ağacı olup yanlarına durmuş. Onu gören kağanın kızı:

- Gideceğimiz yere ulaşıp, ev kurarsak, yatağımızın perdesini asmak için bu kayını kesip alalım, demiş.

Beyin oğlu ince belinden ak palasını çıkarıp, kayını kökünden kesmek için vurmak üzereyken, kayın ağacı durduğu yerden yok oluvermiş. Ondan sonra o ikisi hiç bir şey sezmeden yola devam etmişler.

Bir keresinde yine bakmışlar ki, at başı büyüklüğünde altın guguk kuşu güzelce şakıyor. Onu gören zenginin kızı şöyle demiş:

Bu altın guguk kuşunu avlayalım. Gitmek istediğimiz yere varıp, bir düzen kurunca, onun derisini soyup alırız.

Onu işiten beyin oğlu heybetli koyu doru donlu atından sıçrayıp inerek, sırtında taşıdığı sadağını ve demir yayını sonuna kadar çekip, demir okunu yerleştirmiş. Altın guguk kuşuna atmak için oturmuş. Oku attığında altın guguk kuşu durduğu yerden kayboluvermiş. Onlar hiçbir şey sezmeyip, hiçbir şey anlamadan oradan uzaklaşmışlar. Birbirine benzer yedi deniz geçip, birbirine benzer yedi dağ aşıp Korotı kara denizin kıyısına, kara dağın eteğine, taze otlu, güzel çiçekli, çok güzel bir yere varmışlar. Kendilerine küçücük bir ev yapıp, ince duman tüttürmeye başlamışlar. Yoksul genç kız Karatı-kaan'ın koyunlarını otlatan ihtiyar kul karı-kocanın evine gelmiş.

- Sen böyle nereden gelen genç kızsın, nereye gidiyorsun? diye ihtiyar karı koca kıza sormuş.

- Anam, babam yok, öksüz, yetim biriyim. Çocuğu olmayanlara çocuk olmak için geziyorum diye kız cevap vermiş.

İhtiyar karı koca birbirlerine bakmışlar, sonra ona:

- Bizim çocuğumuz yok. İşe gittiğimizde evimize bakacak, kap kacağımızı yıkayacak çocuğumuz yok. Bizim çocuğumuz olur musun? demişler.

Beni evlatlığa kabul ederseniz çok sevinirim diye kız cevap vermiş.

"Çocuğumuz yoktu, çocuklu olduk, kızımız yoktu kız sahibi olduk." diye ihtiyar karı koca çok sevinmişler. Onlar işe gittiğinde evi bekleyen kızın yaktığı ateş sönmez, pişirdiği yemek soğumaz olmuş. Bir gün yoksul kız kara dağın başına çıkıp, ileri doğru baktığında ip gibi dumanı çıkan küçücük bir ev görmüş. Kız eteğinin önünü sıkıştırıp, kırdan aşağı koşarak, kapıyı açıp eve girerek hâl hatır sormuş.

Zenginin kızı (ona) sormuş:

- Nereden gelen genç kızsın, nereye gidiyorsun?

- Ben Karatı-kaanın ırgatlarının çocuğuyum. Anam babam yoksulluk içinde hayvan otlatıyor, diye yoksul kız cevap vererek, o da zengin kıza sormuş:

- Siz nereden gelip, nereye gidiyorsunuz?

Zengin kız şöyle cevap vermiş:

- Ben bir yoksulun kızıyım, beyin oğluyla kara koyu doru donlu ata binerek yurdumuzdan kaçtık. Yedi dağ aştık, yedi deniz geçtik. Şimdi buraya gelip, düzen kurup, ev tuttuk.

Onu işiten yoksul kız şöyle demiş:

- Uzak yerden gelmişsiniz, bitlenmişsinizdir. Başınızı uzatın da bitinizi ayıklayayım.

- Bitlenmez olur muyum. Evet, başımdaki biti ayıklayın, demiş.

Yoksul kız bitleri ayıklar gibi yapıp, sarı zehirli bıçağı zenginin kızına saplamış. Onun ipek elbisesini giyinip, Korotı kara denize götürüp atmış. Zengin kızın bir ayağı, bir başı görünerek, karanlık yer altına doğru akıp gidivermiş. Yoksul kız beyin oğlunu beklemeye başlamış.

Delikanlı ise kurduğu tuzakları yoklayıp avladığı tavşanı, geyiği alıp getirmiş. Yoksul kız ona meyve, yemiş, yiyecek sunmuş. İyice doyduktan sonra dinlenmişler. Heybetli koyu doru donlu ata binen beyin oğlu hiçbir şey sezip, hiçbir şey bilmemiş. Rahat, huzurlu yaşamış.

Bir gün Karatı-kaan en küçük oğluna şöyle demiş:

- Beyin akılsız oğlu bizim buzağı güden kul kızı kaçırmış, sen peşlerinden gidip onu getir.

Karatı-kaan'ın oğlu rahvan atını sürüp, güle oynaya gitmiş. Birbirine benzer yedi dağ aşmış, birbirine benzer yedi deniz geçmiş. Yüksek kara dağın başına çıkarak, oradan etrafa bakmış. Korotı kara denizin kıyısında, sarp kara dağın koltuğunda küçük bir evin ince dumanı çıkıyormuş. Karatı-kaan'ın oğlu hızla dağdan inmiş. Taze ota basmadan, atını rahvan sürüp gelmiş, gök ota basmadan güle oynaya gelmiş. At bağlanan direğe gelip atından inerek, kara rahvan atını bağlamış. Küçücük evin kapısını açıp girerek, hâl hatır sormuş.

Evin sahibi çok güzel bir gelinmiş. Düğmeleri ay ve güneş gibi parlıyomuş. Öteye baktığında ay şekilli, beriye baktığında güneş şekilliymiş. İki yanağının kızıllığı ayın ve güneşin ışığı gibiymiş, doğan güneş gibi güzelmiş, dolunay gibi dolgunmuş.

Onu gören delikanlının dili tutulup, ağzı açık kalmış. Kendine geldiğinde evden çıkıp, atına binerek dönmüş. Evine döndüğünde deli gibiymiş. Aklı başına geldiğinde, babasına şöyle demiş:

- Âh, babam oradaki kız kul değilmiş. Öteye baksa ay şekilli, beriye baksa güneş şekilli, çok güzel yaratılışlı kızmış, aklım onda kaldı. Ben onu kendime almak istiyorum, bir çaresini bulup onu bana al.

- Öyleyse, alırız diye Karatı-kaan mağrur bir şekilde cevap vermiş. Beyin oğlunu getirmeleri için elçi göndermiş.

Elçiler sırasıyla yedi dağ aşıp, yedi deniz geçmişler. Heybetli koyu doru donlu ata binen bey oğlunun evine gelmişler. At bağlanan direğe gelip inmişler, kapıyı açarak, hâl hatır sormuşlar. Sonra Karatı-kaan'ın elçileri:

- Biz elçileriz. Kağanımız sizi evine davet ediyor, görüşeceği bir konu var demişler.

Beyin oğlu geleceğine dair söz vermiş. Elçiler dönerek Karatı-kaan'a durumu anlatmışlar.

- Bizden istediklerinizi söyledik, beyin oğlu yarın gelecek demişler.

Ertesi gün sabah heybetli koyu doru donlu ata binen beyin oğlu yatağından hızla kalkmış, çarçabuk giyinip, yola çıkmak için hazırlanmış. Eşi sormuş:

- Nereye gitmek için hazırlanıyorsun?

- Karatı-kaan'ın davetine gidiyorum, söyleyeceklerini dinleyeyim diye kocası cevap vermiş. Atına binerek Karatı-kaan'ın sarayına doğru gitmiş. Birbirine benzer yedi deniz geçmiş, birbirine benzer yedi dağ aşmış. Çok geçmeden Karatı-kaan'ın yurduna gelip, atını direğe bağlayıp, atın etrafını dönemeyeceği kadar büyük saraya gelip, altmış altı aynalı kapıyı açıp, altın eşiği adımlayıp, içeri girmiş. Hâl hatır soruşup, merhabalaşıp oturmuş.

Karatı-kaan'ın eşi altın masayı hazırlayıp, meyve yemiş yiyecek koymuş, içki doldurmuş. Geçmişten konuşup, hoş sohbet etmişler. Karatı-kaan şöyle demiş:

Benim seni çağırma sebebim şu: Seninle yarış yapmak istiyorum. Üç yarış yapacağız. Sen onların üçünü de kazanırsan, servetimin, hayvanlarımın ve halkımın yarısını sana vereceğim. Yok üçünü de kaybedersen eşin benim olur demiş.

- İlk yarış şudur; ben saklanacağım, sen de bulacaksın.

Beyin oğlu ileri bakıp ağlamış, beri bakıp gülmüş. Çaresiz kabul etmiş, içini bir düşünce kaplamış. Ak saraydan çıkıp, yurduna doğru gitmiş.

Gündüz yemek yemez, akşam uyumaz olmuş.

Ertesi gün erkenden kalkıp, gitmek için hazırlanmış. Evinden çıkarken eşi sormuş:

- Nereye gitmek için hazırlandın?

- Karatı-kaan saklanacak, ben de bulacağım diye kocası cevap vermiş.

- Onu nerede arayacaksın diye eşi sormuş.

-Evinin içindeki eşyalarının arkasına bakayım, ahırına ağılına, ormana dağa bakayım diye kocası cevap vermiş.

- Yavaş ol, öyle değil. Çaresini sana ben söyleyeyim demiş güzel eşi. Karatı-kaan'ın kapısını açıp, altın sarayına gir. Altın sandığın üstünde üç bileği durur. O bileğilerin üçünü de kır. O zaman Karatı-kaan sana kendiliğinden görünecektir.

Eşinin öğüdünü dinleyen beyin oğlu evinden çıkıp, heybetli koyu doru donlu atına binip, Karatı-kaan'ın yurduna doğru koşturmuş. Birbirine benzer yedi deniz geçmiş, birbirine benzer yedi dağ aşmış. Çok vakit geçmeden Karatı-kaan'ın sarayına gelmiş. At direğinde atından inip, kıymetli atını bağlayıp, ak saraya girerek, kapıyı çekip açmış. Doğruca yürüyüp altın sandığın üstündeki üç bileğiyi alıp, hemen kırmış. Ortadaki bileğiyi üç yerinden kırmak üzereyken "Kemiklerimi kırma, kırma! Yavaş, yavaş çocuğum!" diye Karatı-kaan ortaya çıkmış.

- İlk yarışı sen kazandın, şimdi ikincisini söylüyorum. Yarın aşağıdaki ve yukarıdaki ormanın tavşanlarını sayıp gel, diye Karatı-kaan ikinci yarışmayı söylemiş.

Beyin oğlu kabul etmiş. Ak saraydan çıkarak, at direğine gelip heybetli koyu doru donlu atına binerek evine doğru yola çıkmış. Çok zaman geçmeden evine gelmiş. Küçük evine girip, "Küçük yaştan beri sevdiğim güzel eşim senin söylediğin yolla ilk yarışı kazandım." diye sevdiği eşine söylemiş.

Ertesi gün tan atmak üzereyken tavşanları saymaya gitmek için hazırlanmış. Eşi sormuş:

- Nereye gitmek için hazırlandın?

- İki ormanın tavşanını sayacağım. İkinci yarışı bitireyim diye kocası cevap vermiş.

- Peki onları nasıl sayacaksın? diye eşi sormuş.

- Ormana gidip bağırayım, çağırayım, aşağı, yukarı koşup, gelip geçenleri sayayım diye kocası cevap vermiş.

- Hayır, öyle sayamazsın. Çaresini sana ben söyleyeyim demiş eşi.

Kocasını tutarak, iki avcunun içinde evirip çevirip, sağ başı altın, sol başı gümüş olan bir tavşana çevirmiş.

Şimdi ormanların ortasına giderek bir kayanın yanına yat. Gözünün ucuyla da olsa bakmayıp, hiç ses de çıkarma. Ondan sonrasını kendin görürsün diyerek kocasını yolcu etmiş.

Sol başı gümüş, sağ başı altın olan tavşan ormana giderek bir kayanın yanına yatmış.

Güneş dağın başına vurduğunda, yanına bir tavşan koşarak gelmiş. Sağ başı altın, sol başı gümüş olan tavşanı görerek, şaşırıp, geriye doğru koşmuş.

Çok zaman geçmeden ormanın ortasına bütün tavşanlar toplanıp gelmiş. Onların içinde ihtiyar tavşanlar da varmış, koşturup duran genç tavşanlar da varmış. Tavşanların içinde kam ayini yapan kamlar, kürek fal bakan falcılar hatta burhanistler de varmış. Onların içinden ihtiyar ak başlı bir tavşan çıkarak şöyle demiş:

- Aşağıdaki ormanın tavşanları biz altı yüz taneydik, üstteki ormanın tavşanları üç yüz taneydik. O kadar yaşadık da içimizde böyle bir şey görmedik.

Onu işiten sağ başı altın, sol başı gümüş olan tavşan kalkıp koşarak evine dönmüş.

Karısı tavşanı eline alıp evirip, çevirmiş, kocası eski haline dönmüş.

- Evet, tavşanların sayısını öğrenebildin mi? diye kocasına sormuş.

- Evet. Aşağıdaki ormanın tavşanlarının sayısı altı yüzmüş, yukarıdaki ormanın tavşanlarının sayısı üç yüzmüş diye kocası cevap vermiş.

- Evet, şimdi görüp duyduklarını tam tamına Karatı-kaan'a yetiştir, diye karısı söylemiş.

Heybetli koyu doru donlu atlı beyin oğlu atına binip, Karatı-kaan'ın yurduna doğru yola çıkmış. Birbirine benzer yedi deniz geçmiş, birbirine benzer yedi dağ aşmış. Yukarı doğru nefes alıp türkü söylediğinde türküsü gökteki tanrılar ülkesinde yankılanmış, aşağı doğru nefes aldığında türküsü yer altı ülkesinde yankılanmış. Varıp Karatı-kaan'ın sarayına gelmiş. At direğine atını bağlayarak, kapıyı açıp eve

girmiş. Karatı-kaan sormuş:

-Evet, tavşanları sayıp mı geldin?

- Evet, saydım. Üst ormanın tavşanlarının sayısı altı yüzmüş, alt ormanın tavşanlarının sayısı üç yüzmüş.

Onu işiten Karatı-kaan'ın yuvarlak yüreği cız etmiş, sert kemiği yumuşamış, şaşırıp kalmış.

- Evet, iki yarışı da sen kazandın, şimdi son yarışı söylüyorum. Altay'ın doğusunda kara gövdeli kara dağ var. O dağın öte yanında erkekli, dişili iki ayı var. Onların yaşını öğrenip gel diye Karatı-kaan emretmiş.

- Evet, görelim bakalım, diyerek beyin oğlu heybetli koyu doru donlu atına binip evine dönmüş. Yavaş yavaş, güle oynaya yol almış. Taze ota basmadan, yeşil otu ezmeden gitmiş. Evine gelerek durumu eşine anlatmış:

- Küçük yaştan beri sevdiğim güzel eşim, senin söylediğin çareyle ikinci yarışı da kazandım.

Ondan sonra lezzetli yemekler yiyip, rahat, huzurlu uyumuşlar.

Ertesi gün tan attığında, beyin oğlu kalkıp, çarçabuk giyinip, yola çıkmak için hazırlanmış. Eşi yine sormuş:

- Şimdi nereye gidiyorsun?

- Son yarış için ayıların yaşını öğrenmeye gidiyorum diye kocası cevap vermiş.

- Onu nasıl öğreneceksin? diye eşi sormuş.

- A, gidip sorayım bakayım. Sormaktan başka nasıl öğrenilir? diye kocası cevap vermiş.

Karısı şöyle demiş:

- Sorarak öğrenemezsin. Onun çaresini yine ben söyleyeyim.

Avuçlarını açıp, kocasını evirip, çevirip, sol başı gümüş, sağ başı altın iki başlı ayıya çevirmiş.

- Evet, şimdi kara dağın öte yanına giderek, iki ayının ininin ağzına yat, gözünün ucuyla bile olsa bakma, hiç ses de çıkarma. Ayılar yaşlarını kendileri söyleyeceklerdir diye kocasına söylemiş.

Bir yandaki başı gümüş, diğer yandaki başı altın olan ayı hızla gitmiş. Kara dağı aşıp iki ayının ininin ağzına yatmış. İnin ağzına güneş ışıkları değdiğinde erkek ayı çıkmış. Erkek sarı ayının alt azı dişine altı bahadır saplanmış öylece duruyormuş, üst azı dişine yedi bahadır saplanmış öylece duruyormuş. Erkek ayı şöyle bir bakarak konuşmuş:

- Ormanda altmış yerde in kazdım, altı yüz yaş yaşadım, böyle bir şey görmedim diyerek inine girmiş.

Çok zaman geçmeden dişi ayı ininden çıkıp gelmiş. Alt azı dişinde altı bahadır, üst azı dişinde yedi bahadır saplanmış öylece duruyormuş.

- Yamaçlarda elli in kazdım, beş yüz yaş yaşadım, böyle şey görmedim diyerek, inine girmiş.

İki başlı ayı evine doğru yola çıkmış. Evine döndüğünde, eşi onu avuçlarının içine alıp, evirip çevirip eski haline getirmiş. Sonra sormuş:

- Ayıların yaşını öğrendin mi?

- Evet, öğrendim. Erkek sarı ayı altı yüz yaşındaymış, dişi sarı ayı beş yüz yaşındaymış, diye kocası cevap vermiş.

- Evet, şimdi görüp duyduklarını döküp saçmadan, Karatı-kaan'a anlat, diye eşi kocasını göndermiş.

Beyin oğlu Karatı-kaan'ın evine doğru atını koşturmuş. Birbirine benzer yedi deniz geçmiş, birbirine benzer yedi dağ aşmış. Çok geçmeden Karatı-kaan'ın sarayına varıp, içeri girmiş. Karatı-kaan sormuş:

- Son yarışı da bitirdin mi, delikanlı?

- Evet, bitirdim. Erkek sarı ayı: "Ormanda altmış in kazdım, altı yüz yaşındayım." dedi, dişi sarı ayı "Yamaçlarda elli in kazdım, beş yüz yaşındayım." dedi, diye delikanlı cevap vermiş.

Onu işiten Karatı-kaan'ın sert kemikleri yumuşamış, yuvarlak yüreği cız etmiş. Korkmazmış korkmuş, ürkmezmiş ürkmüş. Sonra şöyle demiş:

- Eh, üç yarışı da kazandın, alacaklarını alacaksın. Akasya ağacı gibi ak hayvanlarının yarısını ayırıp vermiş, kara ağaç gibi halkının yarısını bölüp vermiş. Servetinin yarısını atlara yükleyip vermiş.

Heybetli koyu doru donlu ata binen beyin oğlu kılıcını aya, güneşe karşı tutup, naralar atıp öteye beriye ıslık çalmış. Demir uçlu kamçısını aya, güneşe karşı tutarak, halkıyla birlikte hayvanlarını sürüp gitmiş. Karatı-kaan'ın servetini yüklenip, evine dönmüş.

Birbirine benzer yedi kara denizi hızla geçmiş, birbirine benzer yedi dağı dörtnala aşmış. Varıp evine gelmiş. Otlu yere hayvanlarını, odunlu yere halkını salmış. Ondan sonra sonsuza kadar halkını, malını yönetip, çok güzel eşiyle rahat, huzurlu yaşamış.

60. ÖSKÜS-UUL LA EMEY-ARU

Arçın cıttu Altayda ölö-çookır attu Ösküs-Uul dep kiji curtagan. Ol añdap-kuştap azıranıp catkan.

Bir katap añdap cürele körzö kıymıraşkan albatılu caraş örgöö turat. Akır, mını barıp körzö kaydar dep, Ösküs-Uul sanandı. Cedip keler bolzo, Ak-Baydıñ ceri boltır, onıñ Emey-Aru dep kızınıñ toyına cuulgan ulus sürekey köp emtir. Ösküs-Uul körüp turza, Emey-Aru caraş kıs emtir, onı kudalap turgan uuldar baza köp boltır. Ol kıska Ösküs-Uuldıñ sagıjı cetti.

Ak-Bay kança aybı aybılaza; kudalap turgan bay uuldardıñ birüzi de büdürip bolbos emtir. Ösküs-Uul Ak-Bayga aytı:

- Sler kandıy la aybı aybılazaar, men onçozın büdürip berzem, mege kızıgardı eş edip bererzeer be?

Onı Emey-Aru ugup, sürekey cilbirkedi, neniñ uçun deze Ösküs-Uul sürekey caraş ta, sagıştu da, büdümi onıñ baatır keberlü bolgon. Kıstıñ adazı Ösküs-Uuldañ suradı:

- Mal bolzo, kiştejip tanıjar, kiji bolzo, kuuçındajıp tanıjar, seniñ adıñ kem, catkan ceriñ kayda?

Ösküs-Uul aytı:

- Catkan cerim arçın cıttu Altay, adım meniñ Ösküs-Uul, azıragan adam cok, emisken enem cok, algan ejim cok.

Ak-Bay onı ugala, mınayda aytı:

- Sege kança cüzün cakıltalar bererim, onı büdürzeñ, ol tujunda men kızımdı sege bererge cöpsinerim. Baştapkı aybı mındıy: mınañ ozo ceti suunıñ bajında catkan ceti baştu Celbegen meneñ eki küler cırakı algan, onı barıp ekel.

Barbayın deze, Ak-Bay üskediy, barayın deze, Celbegen onı cip salgadıy. Ce ne bolzo, ol bolzın deyle, adın eertep alala, cüre berdi. Biyik tuular ajat, caan sular keçet. Anayıp barıp catsa, bir çadır ayıl köründi. Ogo kirip kelze, bir kargan emegen oturat. Ösküs-Uuldañ ol suradı:

- Adı-colıñ kem bolor, amaduuñ seniñ kandıy bolor?

- Adım meniñ Ösküs-Uul bolor, amaduum meniñ mındıy: ceti baştu Celbegende Ak-Baydıñ eki küler cırakızı bar, onı barıp ekelzin dep, Ak-Bay aybılagan edi.

Onı ugala, kargan emegen aytı:

- E-e kalak, balam, öbögön boyıñ ölötön turuñ, barbagan boyıñ baratan turuñ. Ceti baştu Celbegen kalık-connıñ kanın içken edi. Ondo süreen kalaptu

Karalday la Saralday dep eki uul bar. Olor seni bazıp salar. Ce kanaydar baza, sege bolujım cetireyin.

Ol Ösküs-Uulga eki otuk, bir küler tayak berele, onoñ arı aytı:

- Tayaktı "tap" et dezeñ, caan suulardı keçeriñ, biyik tuulardı ajarıñ. Eki otuktı çagıştırıp iyzeñ, ceti tüñey temir kezerler kenetiyin aldıña tura tüjer, "neni edelik" dep seneñ suraar. Ol tujunda olorgo cakaru berzeñ, olor büdürip turar.

Ösküs-Uul süüne berdi, eki otuktı la küler tayaktı alala, onoñ arı cüre berdi. Barıp catsa, taş örgöö köründi, ejigindegi taş çakıda kök buka turat. Ösküs-Uul cedip kelele, taş çakıga adın buulap iydi, örgööniñ taş ejigin açа sogolo, kire berdi. Körüp turar bolzo, ceti baştu Celbegenniñ curtı boltır. Celbegen suradı:

- Adıñ seniñ kem bolor, amaduuñ seniñ ne bolor, kaydaar barıp catkan kiji bolorıñ?

Ösküs-Uul adı-colın, kelgen amaduzın aydıp bererde, Celbegen ay maltazın ala koydı, Ösküs-Uuldı çabarga örö turdı. Ösküs-Uul eki otuktı çagıştırıp iyerde, ceti tüñey temir kezerler turup çıktı. "Neni edeli, Ösküs-Uul?" dep surap turdı. Ösküs-Uul olorgo aytı:

- Celbegendi emegenile kojo öltürip salıgar.

Ceti temir kezerler ceti baştu Celbegendi emegenile kojo cıga soktılar, onoñ boyloru cogolo berdiler.

Ösküs-Uul eki tüñey cırakını alıp, adına koştop aldı, onoñ arı cüre berdi. Kenetiyin kiyini canınañ açu-koron kıygı uguldı:

- Adam la enemdi neniñ uçun öltürdiñ! Eki cırakını taştabas bolzoñ, moyınıñdı seniñ kezerim, kanıñdı seniñ içerim!

Ança-mınça bolgolokto, ceti baştu Celbegenniñ Karalday uulı cedip keldi, ay maltazın ködürip, Ösküs-Uuldı çabarga turdı. Ösküs-Uul otugın çagıştırıp iyerde, ceti tüñey temir kezerler çıga kondılar, "Neni cakararıñ, Ösküs-Uul?" – dep suradılar. Ösküs-Uul olorgo aytı:

- Ceti baştu Celbegenniñ Karalday dep uulın öltüriger!

Ceti tüñey temir kezerler karaldaydı ceti başka üze tarttılar, kara kanın tögüp iydiler, onoñ arı cogolıp kaldılar.

Ança-mınça barıp catsa, baza la açu-koron kıygı uguldı, Ösküs-Uul kaya körzö, ceti baştu Celbegenniñ Saralday dep uulı kelip catkan emtir.

- Adam la enemdi, Karalday akamdı aktu cerge neniñ uçun öltürdiñ, Ösküs-Uul? Eki tüñey küler cırakını neniñ uçun aparıp cadıñ? Bajıñ kezip, budıña salarım, budıñ kezip, bajıña salarım! – dep, ol kıygırat, sarı koronlo kuzup turat, cerdiñ üsti küyüp turat, Ösküs-Uuldı körnöö ot alat. Ösküs-Uul küler tayagın alala, "tap" dep aydarda, boyı bilbes canınañ caan suular keçe berdi, biyik tuular aja berdi. Ak-Baydıñ ayılına cedip, onıñ aldına cırakını turgustı. Ak-Bay onı körölö, alañ kaykap, bayla, bu tegin kiji bolbos bolor dep sananat. Ce andıy da bolzo, Ösküs-Uul ölüp kalzın dep, anı baza la aybıga iyip, aytı:

- Ce, Ösküs-Uul , sen baştapkı aybımdı büdürdiñ. Emdi kara koltugında ögüs kara ayu bar, sen onı tirüge barıp ekel, men onı ejigime iyt edip tudatam.

Ösküs-Uul adına minip alala, aybı büdürerge cüre berdi.

Barıp catsa, kara agaşka bürketken kara tayga turat, onıñ canında bir ögüs kara ayu cüret. Ösküs-Uul ogo udura cortup kelerde, ayu arı bolup mañtadı. Ösküs-Uul kara kıl armakçızın kancaazınañ çeçe soktı, ayunı çalmadap aldı, ce kayra tartsa, çagı cetpes boldı. Eki otugın alala, çagıştırıp iyerde, ceti tüñey temir kezerler aldına tura tüşti, "Neni cakararıñ, Ösküs-Uul?" dep suragılap turdı.

- Kara kıl armakçını kayra tartıgar, kara ögüs ayunı apararga mege bolujıgar – dep, Ösküs-Uul ayttı. Ceti tüñey temir kezerler kara kıl armakçını kayra tartarda, kara ögüs ayu aayı-bajı cok ogurıp çıktı, kara agaş cıgılıp, kara taştar oodılıp turdı. Kança kire tartışkanın, kança öy ötkönin Ösküs-Uul bilbey turat. Ce uçı-uçında kara ögüs ayu çagı çıgıp, cobojıyla, ayttı:

- Ce, Ösküs-Uul meni aparatan ceriñe apar, men moynoşpoyın, onoñ arızın boyım bilerim.

Ösküs-Uul ögüs kara ayunı cedinip ekelele, Ak-Baydıñ ejigine buulap saldı. Onı körölö, Ak-Bay sürekey tıñ korkıdı, aydar sözin tappadı. Ögüs kara ayu ayttı:

- Sen meni aldırtkan deerde, keldim. Ne kerek boldı? Ayıl-curtıñ ejigine azırantı iyt ederge kıçırdıñ ba ayla ayılçıga bodop kıçırdıñ ba?

Ak-Bay argazı cokto Ösküs-Uulga ayttı:

- Kalak-kokıy, Ösküs-Uul, ögüs kara ayunı türgen agıt, kara taygazına arı barzın.

Ösküs-Uul ayunı agıdıp iyerde, ol kalıp barıp, Ak-Baydıñ oñ kolın üze tartala, kara tayga cerine cüre berdi. Ak-Baydıñ kıygızına albatızı cuulaştı, kança tüñey kezerleri, attu-çuulu alıptarı neni ederin bilbey turdı.

Ak-Bay açınıp, Ösküs-Uuldañ öçin alatan ep-sümeni bedrep turat. Akır, men onı cerdiñ arslanına iyetem. Ogo bargan baatırlardañ birüzi de oyto kelbegen edi. Onıñ bajı anda bazılar bolboy dep sananala, Ak-Bay Ösküs-Uuldı aldırtala, ayttı:

- Ce, Ösküs-Uul, seniñ çagıñ-küçiñ köröyin, sanaa-sagıjın bileyin. Sen barıp cerdiñ arslanın mege tirüge tudup ekel, men onı karuulçık edetem.

Ösküs-Uul ukkança da bolbodı, cüre berdi. Kança kirezi öy ötkönin, kança tayga aşkanın Ösküs-Uul bilbey turat. Bir le körüp turza, caan calbak taştıñ üstinde bir arslan uyuktap cat. Altan kulaş armakçızın alıp, Ösküs-Uul çalmadaar bolzo, arslan kıymıktanbas boldı. Bu ögüs kara ayudañ sürekey küçtü bolgonın Ösküs-Uul bilip aldı. Eki otugın çagıştırıp iyerde, ceti tüñey temir kezerler cergeley tura tüştiler, "Kandıy cakaru bolor, Ösküs-Uul" – dep suradılar. Ösküs-Uul olorgo aydat:

- Altan kulaş armakçıla arslandı çalmadap algam, ce Ak-Baydıñ ayılına onı tirüge cetirerge çagım cetpey turu, mege bolujıp beriger.

Ceti tüñey temir kezerler arslandı taştañ tüjüre tarttılar, ança-mınça soguşkılap, caba bastılar. Arslannıñ küçi çıga bererde, Ösküs-Uul onı cedinip alıp, Ak-Baydıñ çakızına ekelip, buulap saldı. Onı körgön boyınça, Ak-Bay otura ktüşti. Arslan ogo mınayda ayttı:

- Öçöbösti öçögön turuñ, ölümdi meneñ alarıñ, bazınbastı bazıngan uçun bajıñdı men üzerim!

Ak-Bay Ösküs-Uulga ayttı:

- Kalak-kokıy, Ösküs-Uul, kapşay onı bojot, albatım onoñ korkıp cat, malım onoñ ürkip cat.

Ösküs-Uul arslandı bojodıp iyerde, ol Ak-Baydı öltüre tuttı, abakayın onıñ cara tarttı, onoñ boyı cüre berdi.

Ösküs-Uul baydıñ ar-cööjözin coktu uluska ülep berele, Emey-Aru emegenile eptü-cöptü curtay bergen.

ÖSKÜS-UUL İLE EMEY-ARU

Ardıç kokulu Altay'da alaca benekli atlı Ösküs-Uul adlı biri yaşamış. O geçimini avlanarak temin edermiş.

Bir defasında avlanırken görmüş ki, halkın hareketlendiği güzel bir saray duruyor. Dur hele, gidip bakayım diye, Ösküs-Uul düşünmüş. Varıp yettiğinde, orası Ak-Bay'ın yeriymiş, onun Emey-Aru adlı kızının eş seçme törenine birçok insan toplanmış. Ösküs-Uul bakmış ki, Emey-Aru çok güzel bir kız, Ona dünür olan delikanlılar da çokmuş. Ösküs-Uul'un aklı o kıza düşmüş.

Ak-Bay kaç defa istekte bulunsa da, dünürcü delikanlıların hiç biri istekleri yerine getirememiş. Ösküs-Uul ona şöyle demiş:

- Sizin isteğiniz ne olursa olsun, ben onu yerine getirirsem, kızınızı eş olarak bana verir misiniz?

Onu işiten Emey-Aru çok fazla sevinmiş, çünkü Ösküs-Uul çok yakışıklı, akıllı, bahadır görünüşlüymüş. Kızın babası Ösküs-Uul'a şöyle demiş:

"Hayvanlar kişneşerek tanışır, insanlar konuşarak tanışır, senin adın ne, nerelisin?

Ösküs-Uul şöyle demiş:

- Yaşadığım yerim ardıç kokulu Altay, benim adım Ösküs-Uul, beni büyüten babam yok, emziren anam yok, aldığım eşim yok.

Onu işiten Ak-Bay şöyle demiş:

- Sana bazı emirler vereceğim, onları yerine getirirsen, o zaman kızımı sana vermeyi kabul ederim. İlk isteğim şöyle: Önceden yedi nehrin başında yaşayan yedi başlı Celbegen benden iki bronz güğüm almıştı, gidip onu getir.

Gitmem dese, Ak-Bay başını keser, gideyim dese, Celbegen onu yer. Eh ne olacaksa o olsun diyerek, atını eyerleyip gitmiş. Yüksek dağlar aşmış, büyük nehirler geçmiş. Böylece gidip dururken, bir çadır ev görünmüş. Oraya girdiğinde, bir ihtiyar kadın oturuyormuş. O, Ösküs-Uul'a şöyle sormuş:

- Adın, soyun sopun ne, senin amacın ne?

- Benim adım Ösküs-Uul, benim amacım şu: yedi başlı Celbegen'de Ak-Bay'ın iki bronz güğümü varmış, gidip onu getir diye Ak-Bay emir verdi.

Onu işiten ihtiyar kadın şöyle demiş:

- Ee, zavallı balam, ölmemiş vücudun ölecek, öbür dünyaya gideceksin. Yedi başlı Celbegen halkın kanını içer. Onun çok heybetli Karalday ve Saralday adlı iki oğlu var. Onlar seni öldürür. Fakat gideceksen sana yardım edeyim.

O, Ösküs-Uul'a iki çakmak taşı ve bir bronz asa vererek şöyle demiş:

- Asayı alıp "tap" dersen, büyük nehirleri geçersin, büyük dağları aşarsın. İki çakmak taşını çakarsan, birbirine benzeyen yedi demir yiğit birden karşına çıkar, "Ne yapalım." diye sana sorarlar. O zaman onlara emir verirsen, onlar yerine getirir.

Ösküs-Uul sevinmiş, iki çakmak taşını ve bronz asayı alarak oradan uzaklaşmış. Giderken taş saray görünmüş, kapısındaki taştan yapılmış at direğinde gök boğa bağlıymış. Ösküs-Uul yaklaşarak taş at direğine atını bağlamış, sarayın taş kapısını açarak girmiş. Bakmış ki, burası yedi başlı Celbegen'in yurduymuş. Celbegen şöyle sormuş:

- Senin adın ne, amacın ne, nereye giden insansın?

Ösküs-Uul soyunu sopunu, geliş amacını söylediğinde, Celbegen ay gibi baltasını almış, Ösküs-Uul'a vurmak için kalkmış. Ösküs-Uul iki çakmak taşını çaktığında, birbirine benzeyen yedi demir yiğit ortaya çıkmış. "Ne yapalım, Ösküs-Uul."diye sormuşlar. Ösküs-Uul onlara şöyle demiş:

- Celbegen'i karısıyla birlikte öldürün.

Yedi demir yiğit yedi başlı Celbegen'i karısıyla birlikte öldürüp görünmez olmuşlar.

Ösküs-Uul iki bronz güğümü alıp atına yükleyip oradan ayrılmış. Aniden arkasından acı bir nara duyulmuş:

- Anamla babamı niçin öldürdün? İki güğümü bırakmazsan senin boynunu keser, kanını içerim!

Çok geçmeden yedi başlı Celbegen'in Karalday adlı oğlu yetip gelmiş, ay gibi baltasını kaldırıp, Ösküs-Uul'a vurmak için gelmiş. Ösküs-Uul iki çakmak taşını çaktığında, birbirine benzeyen yedi demir yiğit görünmüş, "Ne emrediyorsun Ösküs-Uul." diye sormuşlar. Ösküs-Uul onlara şöyle demiş:

- Yedi başlı Celbegen'in Karalday adlı oğlunu öldürün!

Birbirine benzeyen yedi demir yiğit çekip Karalday'ı yedi parçaya ayırmışlar, sonra yok olmuşlar.

Bir süre gittikten sonra tekrar acı bir nara duyulmuş, Ösküs-Uul arkasına baktığında görmüş ki, gelen yedi başlı Celbegen'in oğlu Saralday.

- "Atamla anamı, ağabeyim Karalday'ı suçsuz yere niçin öldürdün, Ösküs-Uul? Birbirine benzeyen iki güğümü niçin götürüyorsun? Başını kesip ayağına takarım, ayağını kesip başına asarım!" diye O bağırıp sarı zehir kusmuş, yeryüzü yanmış. Ösküs-Uul'u ateş sarmış. Ösküs-Uul bronz asasını alarak "tap" dediğinde büyük nehirleri bilmeden geçmiş, yüksek dağları aşmış. Ak-Bay'ın evine yetip, güğümleri onun önüne bırakmış. Onu gören Ak-Bay şaşırıp, herhalde bu boş kişi değil diye düşünmüş. Fakat öyle de olsa, Ösküs-Uul ölmeli diye, ona başka bir istekte bulunmuş:

- Evet, Ösküs-Uul, sen ilk isteğimi yerine getirdin. Şimdi kara dağın koltuğunda erkek kara ayı var, sen onu diri alıp gel, ben onu kapımda köpek yapacağım.

Ösküs-Uul atına binerek isteği yerine getirmek için yola çıkmış.

Giderken kara ağaçla kaplı kara dağ görünmüş, onun yanında kara bir ayı yaşıyormuş. Ösküs-Uul ona karşı geldiğinde ayı ileri doğru koşmuş. Ösküs-Uul kara kıldan halatını çözmüş, kement yapıp ayıya atmış, fakat geri çekmeye gücü yetme-

miş. İki çakmak taşını alarak çaktığında birbirine benzeyen yedi demir yiğitler önünde görünmüş, "Ne emrediyorsun, Ösküs-Uul."diye sormuşlar.

- "Kara kıldan halatını geri çekin, kara erkek ayıyı götürmek için bana yardım edin." demiş Ösküs-Uul. Birbirine benzeyen yedi demir yiğit kara kıldan halatı çektiğinde kara erkek ayı çok fazla böğürmüş, kara ağaçlar yıkılıp, kara taşlar parçalanmış. Ne kadar mücadele ettiğini, ne kadar zaman geçtiğini Ösküs-Uul'un kendisi de anlamamış. Fakat sonunda kara erkek ayının gücü çıkıp, sakince şöyle demiş:

- Eh, Ösküs-Uul, beni götüreceğin yere götür, ben direnmeyeceğim, sonrasını kendim bilirim.

Ösküs-Uul kara erkek ayıyı atının yedeğine alıp getirerek, Ak-Bay'ın kapısına bağlamış. Onu gören Ak-Bay çok fazla korkmuş, söyleyecek söz bulamamış. Erkek kara ayı şöyle demiş:

- Sen beni çağırttın geldim. Ne oldu? Kapına köpek yapmak için mi çağırdın, yoksa misafir olarak mı çağırdın?

Ak-Bay çaresiz Ösküs-Uul'a şöyle demiş.

- Âh, âh Ösküs-Uul, erkek kara ayıyı hemen serbest bırak, kara dağına gitsin.

Ösküs-Uul ayıyı saldığında o sıçrayarak Ak-Bay'ın sağ kolunu koparıp kara dağına gitmiş. Ak-Bay'ın bağırtısına halkı toplanmış, nice yiğitleri, ünlü şanlı alpları ne yapacaklarını bilememişler.

Ak-Bay öfkelenip, Ösküs-Uul'dan öcünü almak için bir kurnazlık düşünmüş. Dur bakalım, ben onu yerin arslanına göndereyim. Ona giden bahadırların hiçbiri geri gelmedi. O orada ölür diye düşünerek, Ak-Bay Ösküs-Uul'u çağırıp şöyle demiş:

- Evet, Ösküs-Uul, senin gücünü kuvvetini göreyim, aklını bileyim. Sen gidip yerin arslanını bana diri getir, ben onu muhafız yapayım.

Ösküs-Uul hemen gitmiş. Ne kadar zaman geçtiğini, kaç dağ aştığını Ösküs-Uul kendisi de anlamamış. Bir de bakmış ki, büyük, geniş taşın üstünde bir arslan yatmış uyuyor. Altmış kulaç halatını alıp, Ösküs-Uul attığında, arslan kımıldamamış, ileri geri çekmiş ama, arslanı kaldıramamış. Bunun erkek kara ayıdan daha güçlü olduğunu Ösküs-Uul anlamış. İki çakmak taşını çaktığında, birbirine benzeyen yedi demir yiğitler sırasıyla gelip dizilmişler. "Nasıl bir emrin vardı, Ösküs-Uul?" diye sormuşlar. Ösküs-Uul onlara şöyle demiş:

- Altmış kulaç halatımı kement yapıp arslana attım, fakat Ak-Bay'ın evine onu diri götürmeye gücüm yetmiyor, bana yardım edin.

Birbirine benzeyen yedi yiğit arslanı taştan indirip çekmişler, biraz mücadele ettikten sonra yıkmışlar. Arslanın gücü azaldığında, Ösküs-Uul onu atının yedeğine alıp, Ak-Bay'ın at direğine getirip bağlamış. Onu görünce Ak-Bay otura kalmış. Arslan ona şöyle demiş:

- Öfkelenmezi öfkelendiriyorsun, ölümün benden olacak, basılmazı bastığın için başını koparacağım.

Ak-Bay Ösküs-Uul'a şöyle demiş:

- Âh, âh, Ösküs-Uul hemen onu serbest bırak, halkım ondan korkuyor, hayvanlarım ondan ürküyor.

Ösküs-Uul arslanı serbest bıraktığında, o Ak-Bay'ı öldürmüş, hatununu çekip fırlatmış, sonra kendisi gitmiş.

Ösküs-Uul bayın servetini yoksullara paylaştırıp, kendisi de Emey-Aru eşiyle huzurlu yaşamış.

61. BARZA-KELBES

Ozogo çakta Altay cerinde, altan suunıñ birikkeninde, altan tuunıñ koltugında, keen caraş ak calañda añçı albatı curtagan. Ançadala Altın-Tuu dep tayganıñ añdık-möñdügi carlu bolgon. Altan ayrı müüstü atır kara sıgındar da, altın tüktü tülküler de möñün tüktü kamdular da anda badışpaytan. Amadap bargan añçını kuru candırbas altay bolgon.

Ce bir katap, Altın-tuuga añdap bargan eki karındaş ayılına oyto burılbagan. Onıñ kiyninde cañıstan da, ekideñ-üçteñ de bargan ulus oyto burılbas bolgon. Uçı-uçında, bu caan curtta er kindiktü kiji artpay bargan. Artkan coon cuulıjıp, alañ kaykap oturar boldı. Altın-tuunı "Barza-Kelbes" dep adaar deşti. Tınar tındu bir de kiji ol taygaga barbas uçurlu. Albatızın azıragan Altayısta almıs tañma tabıldı deşken.

Kara cañıs Ösküs-Uul bu şüültege cöpsinbedi. "Albatı conımdı bazıngan, Altay cerimdi bıcırazıtkan almıs tañmanı bazarım" degen. Artkan-kalgan kargandardıñ toktodıp aytkanın ol ukpadı.

Ança-mınça bolgon cerde Ösküs-Uul "Barza-Kelbes" dep taygaga bardı. Agaş aralay cortıp cürze, altan ayrı müüstü atır kara sıgın turdı. Ce Ösküs-Uul ol caar kılças edip körbödi, kıñıs edip unçukpadı. Suu cakalay cortup cürze, köp cerlerde odular uçurayt. Kajı la oduda töjök cadat, töjöktö deze kijiniñ söóktöri cadat. Laptap körüp cürer bolzo, ces tırmaktardıñ izi bildiret. Kança erdi öltürgen neme almıs bolgonı cartala berdi.

Ösküs-Uul ceti konoktıñ turkunına bir de katap mıltık atpay, bir de cerge ot odurbay, acarıp araayın cortıp cürdi. Takıp tañ atkan tuşta kuran elik udura keldi. Onı körgön Ösküs-Uul at üstineñ adıp iydi. Kuran elikti soyıp alala, cuu cakazına odu saldı. Ança-mınça bolgon kirede, koyu agaş arazınañ attu kiji oduga keldi.

- Cakşı ba, uul? – dep, ol kiji at üstüneñ cakşı suradı.

- Cakşı, cakşı ba? – dep, Ösküs-Uul korkıganına üni tırkırap, karuuzın berdi.

- Kuranı adıp iydiñ be?

- Eye, adıp aldım. Attañ tüjüp et ciger.

- Cok, et ciirge boş cok. Meñdep turum, canar kerek. Sen bu la ceriñe konorıñ ba?

- Eye. Mında la konorım.

- Carayt, carayt – dep aydala, bayagı kiji oyto lo agaş arazına kire berdi.

Ösküs-Uul ol kijiniñ kiyninеñ uzak körüp, alañ kaykap oturgan. Eñ le kaykamçılızu ne deze, ol kijiniñ mingeni kiliñ kara at boldı, boyınıñ kiygeni köö kara kiyim emtir. Ol eki kolın ceñineñ bir de çıgarbay turgan. Ösküs-Uul almıs dep neme

kiji bolup kubulıp cüreteni kereginde kuuçındı ugup cüreten. Cañı la bogo kelip cürgen neme kiji emes, almıs turu dep şüüp algan. Andıy bolordo, bu la tünde oduga kelip, Ösküs-Uuldı öltürer turu.

Onızın uul cart bilip turgan. Bügün tünde emeze Ösküs-Uul ölör, emeze almıs ölör. Ce almıstı kanayıp ta bolzo tögündeer ebin tabar kerek.

Ösküs-Uul sürekey caan ot saldı. Onıñ canına eerin castık edele, tokum-kecimile töjök saldı. Bir çirik töñöşti kodrolo, bayagı töjökkö kiji edip salala, üstüneñ boyınıñ tonıla bürkey caap iydi. Emdi ol ottıñ canında uyuktap catkan kijige tüñey boldı. Ösküs-Uul boyı deze köñdöy mıltıgın cazap turup oktoylo, sır coon cadıktıñ arı canına cajınıp aldı. Ol aylandıra turgan tuulardı, agaş-taştı acıktap cattı.

Kün kırdañ cañı la aja bergen. Bu la öydö odoştoy turgan caan tuunıñ kırınañ töödiy caan kara neme çıkkan. Ol tabınça oduga cuuktap keldi. Ce cuuktagan sayın tam la kiçinektep: atça, torbokço, iytçe boldı. Uçında, caan kara kiske bololo, küyüp catkan ot caar çurap iydi. Ol otko añdanıp, muñdar toolu çedirgendi teñeri örö burkuradıp turdı. Bayagı neme otko tam la kızarıp, uçında ak-sarı bolo berdi. Bu la tuşta ol kalıyla, ottıñ canındagı töjökkö kadala berdi. Ösküs-Uul mıltıgın caagına caba tudup, bıjulap şıkayla, majını bazıp iydi. Mıltıktıñ tabıjıla kojo aylandıra turgan tuular, agın suular şuulay berdi...

Ertengizinde, kün kırlardıñ köksine tiyip kelerde, Ösküs-Uul bayagı töjökkö bazıp bardı. Onıñ tonınıñ üstünde bir telbek kurumçı cattı. Almıs ölzö, kurumçı bolup kalatan dejeten edi. Ol tañma cañı la bojogon oşkoş. Ösküs-Uul tonın, çirik tönöşti, kecim-tokumdı ölüp kalgan ces tırmaktardı cük araydañ kodorıp alıp, albatı-congo körgüzerge alıp cangan.

Anayıp, caltanbas bütken Ösküs-Uul Altayda kalgançı almıstı öltürip salgan. Onıñ la kiyninde albatı-con tokunagan.

BARZA-KELBES (GİTSE GELMEZ)

Eski çağda Altay'da altmış nehrin birleştiği yerde, altmış dağın koltuğunda, güzel, görklü ak otlakta avcı bir halk yaşamış. Orada Altın-Tuu adlı dağın av hayvanı ünlüymüş. Altmış çatallı boynuzlu heybetli geyikler, altın tüylü tilkiler ve gümüş tüylü samurlar oraya sığmayacak kadar çokmuş. Orası ava çıkan avcıyı boş döndürmeyen yermiş.

Fakat bir defasında Altın-Tuu'ya avlanmaya giden iki kardeş evlerine tekrar geri dönmemiş. Ondan sonra yalnız veya ikişer, üçer giden insanlar geri dönmez olmuş. En sonunda bu büyük yurtta erkek kalmamış. Altın-Tuu'ya "Barza-Kelbes" diye ad vermişler. Canlı hiç kimse bu dağa gitmez olmuş. Halkını besleyen Altayımızda kötü şeytan hasıl oldu demişler.

Yalnızca Ösküs-Uul bu düşünceye katılmamış. "Halkımı öldüren, yurdum Altay'ı mahveden kötü şeytanı öldürürüm." demiş. Geriye kalan ihtiyarların onu durdurmak için söylediklerini de dinlememiş.

Bir süre geçtikten sonra Ösküs-Uul "Barza-Kelbes" adlı dağa varmış. Ağaçla-rın arasından giderken, altmış çatallı boynuzlu heybetli kara geyik görünmüş. Fakat Ösküs-Uul o tarafa gözünün ucuyla bile bakmamış, en küçük bir ses de çıkarmamış. Nehir kenarından giderken bir çok avcı kampına rastlamış. Her kampta döşek, dö-

şeklerde ise insan cesetleri varmış. İyice bakmış ki, bakır tırnakların izi görünüyor. Nice yiğitleri öldürenin *almıs* olduğunu anlamış.

Ösküs-Uul yedi gün boyunca bir defa bile tüfek atmayıp, bir defa olsun ateş yakmayıp, dikkatle, yavaşça yürümüş. Tan atınca karaca rast gelmiş. Onu gören Ösküs-Uul at üstünden atmış. Karacayı soyarak nehir kıyısına kamp kurmuş. Bir süre geçtikten sonra, sık ağaçların arasından bir atlı çıkıp gelmiş.

- "Nasılsın, delikanlı?" diye o kişi attan inmeden hâl hatır sormuş.

- "Merhaba, siz nasılsınız?" diye Ösküs-Uul korkudan sesi titreyerek cevap vermiş.

- Karacayı vurdun mu?

- Evet, vurdum. Attan inip, et yiyin.

- Hayır, et yiyecek vaktim yok. Acele ediyorum, dönmem gerek. Sen burada mı konaklayacaksın?

- Evet, burada konaklayacağım.

"Güzel güzel." diyerek o kişi tekrar ağaçların arasına girip kaybolmuş.

Ösküs-Uul onun arkasından uzun süre bakıp, şaşırıp oturmuş. En şaşırtıcısı ise o kişinin bindiği at kara kadife gibi, elbisesi ise kara is gibiymiş. O iki elini yeninden bir kez olsun çıkarmamış. Ösküs-Uul almıs adlı şeytanın insan kılığına girdiği hakkındaki hikâyeleri duymuşmuş. Buraya yeni gelen biri değil, almıs olmalı diye düşünmüş. Öyleyse bu gece kampa gelip, Ösküs-Uul'u öldürür.

Delikanlı bunu iyice anlamış. Bu gece ya Ösküs-Uul ya almıs ölecek. Fakat almıs'ı kandırmanın bir yolunu bulmalı.

Ösküs-Uul çok büyük bir ateş yakmış. Onun yanına eyerini yastık, eyer keçesini de yatak yapmış. Bir çürük kütüğü kökünden sökerek insana benzetip yatağa yatırarak, üstünü de kendi paltosuyla kapatmış. Şimdi o ateşin yanında uyuyan birine çok benzemiş. Ösküs-Uul kendisi ise oyuk tüfeğini dikkatlice doldurarak, yere düşmüş büyük bir dalın arkasına saklanmış. O çevresindeki dağları, ağacı, taşı dikkatlice incelemiş.

Güneş dağı aşmış. O vakit karşıdaki büyük dağdan deve gibi büyük kara bir şey çıkmış. O yavaşça kampa yaklaşmış. Fakat yaklaştıkça iyice küçülmüş: at kadar, tosun kadar, it kadar olmuş. Sonunda büyük bir kara kedi olup yanan ateşe doğru sıçramış. O ateşte yuvarlanıp binlerce kıvılcımı göğe sıçratmış. Bu şey ateşte iyice kızarıp sonunda ak sarı oluvermiş. Ösküs-Uul tüfeğini yanağına dayayıp, dikkatle nişan alıp, tetiği çekmiş. Tüfeğin sesinden etraftaki dağlar, akarsular gürüldemiş...

Ertesi sabah güneş dağların göğsüne vurduğunda, Ösküs-Uul hazırladığı yatağa varmış. Onun paltosunun üstünde bir deri kayış duruyormuş. Almıs ölse deri kayış olup kalır derler. O mel'un şimdi ölmüş olmalı. Ösküs-Uul paltosunu, çürük kütüğü, eyer keçesini halka göstermek için almış.

Böylece korkusuz yaratılışlı Ösküs-Uul Altay'daki en son almıs'ı öldürmüş. Ondan sonra halk huzura kavuşmuş.

62. AY-KÖK KIS

Purun-purun pultur, şaşıltap tag püderde, şaalap süüg agarda, kalakka kan pölörde, susku la sug pölörde, ak talaynıñ çagazında çatkan Ak-kaan apşıyak. Kaydar albas malıg, epir albas eelih, apşıyaç la kurtuyaç çatkanar. Kurtuyaçı aytsın (aytıp salgan): "Apşıyaç, kalınça çoorıgına çüzür kel añnap süglep". Azık kadıñ sada la sadıp algan. Añnap şıga sal iygen sibire taygasına. İyde añnap barza, ösken aldılar özöre tükterini apyaş çıncok. Arı körüp – altan kiyik atsın, beri körüp – çeten kiyik atsın. Art alıp şıga nan san.

Ol nan sanda ak-şamdar adı cık emtire le tura bargan. "Öltemi sestiñ me?" – dep Ak-kan Ak-şamdar adı ayt san: "Ölteñi da sespedim, östeñi da sespedim. Çerge tüş kel uksañ", - dep. Çerniñ kırtıjı kıya bassın. Ak-Kan apşıyak tüş kel uksa, balanıñ tabıjı ugulgan. Ak-Kan baza ok nangan. Andın üyine nan kelze, balanıñ marlap sın uga la. Ak-Kan apşıyak kızınıñ balasını kör algan. Ak-Kan balanı kapkan. Kurtuyaçı balanı berbin. Izıh terlik boyıñ la balanı kappa. Añson teri sook al kirze, balanı sugup iyttir. Añ son apşıyaç balanı taap algan. Kurtuyaç balanı berbin.

Apşıyaç la kurtuyaç balanı tartış kel. Birsi enege arta şabılıp ölgen. Birsi oorına arta şabılıp ölgen. Altın çaştıg Ay-Kök kıs sıgıt la çöörüp agazı la anazını çıgıp salgan. Kontur alıp taşkın şık körze, alıptur alıp kelsan. Anañ kele berze, çer kadında Çeti-Çeek: "Ol balanı maa ber", - dep aytkan. "Maga berbezeñ, çer kadında çeer Şıbılday ugh kara sagış la Karamol seni al ook salar. Öltendeñ bir çadagam". Çeti-Çeek oyda nana bererde, anıñ kondır alıp taşkın şıksa, baza alıp kelsin. Andıñ kele berzi, ol ok Çeti-Çeek. "Çeber balanı", - dep aytkan. Tañda kün şıkban altın çaştu Ay-kök kıstıñ surap. Añson Ay-Kök kıs ble balanı iygen.

Ol alin bargan. Andıñ kontır alıp taşkın şıksa, şırah-şırah kar çah sın. Andıñ körze, çer kadında Karamol: "Oñ buttumı subat, oñ kolımı kuday, öön buyım kodiye bop kırçıdım. Çakşı la barsañ kuulınçı mal korobos, balaçı el korobos. Naman la bolza, taş oçañnı odarım, talgan süüyın çaçarım". Eki taşuur sıra alup ekele. İçijip, kiriy bardılar. Ol içişgen bajına on altı çaştu Ay-Kök kıs surap çıt: "Sen ezirip bañda kandıh sın?" Karamol ayt çıt: "Ezirip le pamda oltargan la çerge uytap iy çidim". "Sen ezirip bañda kandıh sın?" – dep, Karamol Ay-Kök kıstı surap ukkan. "men ezirip bargam da, sarnap la sekirip çadım". On altı çaştı Ay-Kök kıs arakı içpın, çerzaa töök urgan.çuyle le sarnap, sekir turgan.

Karamol sanap san: "Eme ezirip bargan, kana barar?" boyı iç turgan. Añ soon ayiygen. Ay-Kök kıs kokeh bolıp üçe bergen. Karamol uygan kelze, Ay-Kök kıs çoh. Anı sürüje bergen. "Mendeñ kaçıp kan tehre şıkpasın, mende kaçıp çer kadın tüşpesin". Ay-Kök kıs üç bar sında, körze – altı kara attar tur sın. Bir kara at terlep kalgan. Aa tüş kelgen. Altı karındaş oltar çıyıp çiner. Ooçı karındajı surap uk sın: "Çühteñ kaçtıñ, on altı çaştu Ay-Kök kıs?" "Çühteñ kaçıyn, çer kadında Karamoldañ kaç turım". Beş karındajı töben körgen kösti örö albın körbin saldılar. On altı çaştıh Ay-Kök kıs anañ arı üçe bergen. Altı karındaş şık kelip kadarıp tur çılar.

Altı karındaş altı nunturıktı bir nunturuk edip kadar çılar. Karamol çet kel aytı: "Kadarçın kijiler purun şaptar". "çak, sen, sen kaçır barsın kiji, purun şap". Altı karındaş şapkanar. Ol çerinahta kıymaktanbısın. "Sler şabışı ertti. Eme meñ şabıştı kadar oşarlar". Karamol şabar kerde anardın it çiyer kan artpan, kuskun tıltıyer it artpan. Andın süüre ber kalgan.

On altu çaştu Ay-Kök kıs üçip barar bolza, beş kora attar turat. Birsi terlep kalgan. Aa tüjüp kelgen. Beş karındaş oltar çiy ininsiner. "Çühteñ kaçtıñ an altı çaştıg Ay-Kök kıs?" "Çühteñ kaçat? Çer kadından Karamoldın, - ulu karındajı aytsın. – Çer kadına beş çıl çörgem. Añ pargan çolı altı kulaktıg kara kazan töñter bargan oş. Öön boynı körgen kiji kandıh alıp boldı". Tört karındajı baza örökteşpin saldılar.

Beş karındaş taşkın şıgıp tursınar. Karamol kelsın. "Katar turgan kijiler, şaptar". Beş karındaş şapkanarda, Karamol çerınahta kıymıktanbınsan. "Sneñ şabış ötti, men şabıştı kadarlar". Karamol şabarda beş karındaş ölip barganar. Andın arı bargan. On altı çaştu Ay-Kök kıs Ootalay köldi üç kiç şıkkanda, kanadınıñ sızını tozıl bargan. Andıyna körze, kaya bolıp tura bergen. "Aze namanañ kaaçıp, baza azege kele berdim". Çayap ösken Çayaçı aru kıs şık kele bergen. "Nege sıktadıñ, on altu çaştu Ay-Kök kıs". "Nege sıktayın? Çer kadında Karamoldañ kaçıp kelgem. Ma bolış etkey neñ?" – dep ayttı. Çayap ösken Çayaçı aru kıs kadar tur çit Karamoldı. Karamol kelsın. Çayap ösken Çayaçı aru kıs anañ karbıjıp kiriş barganar. Kançöp, kançöp karbışkanar. Ol karbışkan bajında Karamol çer tayanıp kiriyken. Karamoldı kan tehre şıgara tudup iygen, akıkel tüjere bergen. Çayap ösken Çayaçı aru kıstıñ üyine şaylap çurtap çatkan. Ay-Kök kıs la Çayaçı aru kıs çada bergener.

AY-KÖK KIZ

Çok eskidenmiş, hışırtıyla dağ yaratıldığında, çağıldayarak su aktığında, kaşıkla kan bölündüğünde, kepçeyle su bölündüğünde, ak nehrin kıyısında ihtiyar Akkaan yaşamış. Onun sayılamayacak kadar hayvanı, sayısız halkı varmış. Böylece o ihtiyar karısıyla yaşamış. Bir gün karısı şöyle demiş: "İhtiyar son kez bir daha ava çık." Azığını hazırlayıp Sibirya taygasına ava çıkmış. O avlanırken hayvanlar tüylerinin rengini değiştiriyorlarmış. İhtiyar ileri gidip altmış geyik, beri gidip yetmiş geyik avlayıp yüklenerek, evine dönmüş.

Evine dönerken atı aniden yolda durmuş. Ak-kaan, ak-şamdar atına: "Öleceğimi mi sezdin, yoksa yaşyacağımı mı sezdin?" diye sormuş. Ak-şamdar atı cevap vermiş: "Öleceğini de, yaşayacağını da sezmedim. Yere in." demiş. Ak-kaan attan inip, toprağı dinlediğinde bir bebek sesi duymuş. Ak-kaan evine dönmüş. Evine geldiğinde kızının bir çocuğu olduğunu görmüş. Ak-kaan kızı eline almak istemiş, karısı o terli olduğu için vermemiş. O terini soğuturken, karısı çocuğu saklamış. İhtiyar adam çocuğu bulmuş. Kadın çocuğu vermek istememiş. İkisi çocuğu çekiştirmişler. Birisi kapıya çarpıp ölmüş, birisi yatağa çarpıp ölmüş. Altın saçlı Ay-Kök kız ağlayıp durmuş. Anasıyla babası ölmüş.

Gece yattıktan sonra dışarı çıkınca birinin geldiğini görmüş. O yer altından gelen Çeti-Çeek imiş. "O çocuğu bana ver, demiş. Eğer vermezsen yer altındaki Şimılday'ın kötü düşünceli oğlu Karamol gelip seni, ve çocuğunu öldürüp yer." Çeti-Çeek bunları söyleyip gitmiş. Bir gün tekrar dışarı çıkıp, birinin geldiğini görmüş. Bu gelen de Çeti-Çeek'miş. Güneş daha doğmamışmış. O yine: "Çocuğu ver demiş." Sonunda Ay-Kök kız dayanamayıp çocuğu vermiş. O alıp gitmiş.

Bir gün dışarı çıktığında bakmış ki, lapa lapa kar yağıyor. Sonra yer altından Karamol bağırarak onun evine gelmiş. Şöyle bağırıyormuş: "Sağ ayağım dünürcüdür, sağ kolum tanrıyla iş görür, ben tüccar gibi hürüm." Eğer uysal olursan, yavrulu

hayvanların, çocuklu halkın zarar görmez. Eğer kötülük yapmaya kalkışırsan taş ocağını dağıtırım, her şeyini suya atarım." Sonra iki matara içki getirip içmeye başlamışlar. İçerlerken on altı yaşındaki Ay-Kök kız: "Sen içince nasıl olursun?" diye sormuş. Karamol cevap vermiş: "Olduğum yerde uyur kalırım. Peki sen sarhoş olunca nasıl olursun?" diye Karamol Ay-Kök kıza sormuş. "Ben sarhoş olunca türkü söyleyip, içki içerim." demiş. On altı yaşındaki Ay-Kök kız rakıyı içmeyip yere dökmüş. Fakat sarhoş gibi türkü söyleyip, dans etmeye başlamış.

Karamol: "Kız sarhoş oldu, artık hiçbir yere gidemez." diye düşünmüş. Karamol epey içtikten sonra uyumuş. Ay-Kök kız guguk kuşuna dönüşüp uçup gitmiş. Karamol uyandığında Ay-Kök kız yokmuş. Onun izini sürmüş. "Benden kaçıp göğe çıkamazsın, benden kaçıp yer altına inemezsin." demiş. Ay-Kök kız uçarken yerde altı at görmüş. Onlardan bir kara at terliymiş. Ona doğru gelmiş. O atlarda altı kardeş oturuyormuş. Ay-Kök onlara vardığında en küçük kardeş sormuş: "Kimden kaçıyorsun on altı yaşındaki Ay-Kök?" "Kimden kaçayım, yer altında yaşayan Karamol'dan kaçıyorum." Beş kardeş başlarını eğmişler, bir daha da kaldırmamışlar. On altı yaşındaki Ay-kök kız uçup oradan uzaklaşmış. Altı kardeş beklemişler. Altı kardeş yumruklarını birleştirip bir yumruk yapmışlar. Karamol gelip şöyle demiş. "Hey, bekleyenler vurun bakalım." Kardeşler: "Hayır, insan kaçıran önce sen vur." demişler. Sonra altı kardeş vurmuşlar. Fakat Karamol'a bir şey olmamış. "Siz vurdunuz, şimdi sıra bende." deyip Karamol vurunca onların it yiyecek, kuzgun gagalayacak etleri bile kalmamış.

Sonra Karamol on altı yaşındaki Ay-Kök kızı kovalamaya devam etmiş. Ay-Kök kız uçarken birisi terlemiş beş kara at görmüş. Oraya inmiş. O atlarda beş kardeş oturuyormuş. "Kimden kaçıyorsun on altı yaşındaki Ay-Kök kız?" "Kimden kaçayım, yer altında yaşayan Karamol'dan." demiş Ay-Kök kız. Büyük kardeş: "Ben yer altında beş yıl kaldım. Onun ayaklarının izi altı kulplu kara kazan gibidir. Kendi de çok güçlüdür." demiş. Diğer dört kardeş hiçbir şey söylememiş. Beş kardeş dışarı çıkıp Karamol'u beklemişler. Karamol gelmiş. "Bekleyenler, bana vurun." demiş. Beş kardeş vurmuş, fakat Karamol'a hiçbir şey olmamış. "Siz vurdunuz, şimdi sıra bende." deyip Karamol vurunca, beş kardeş ölmüş.

Oradan ileri gitmiş. On altı yaşındaki Ay-Kök kız Oo-talay gölünün üzerinde uçarken kanatları yorulmuş. Aşağıda bir ev görmüş. Oraya girince şaşırmış. "Şeytanın birinden kaçarken başka birine yakalandım." demiş. Temiz görünüşlü ruh Çayaçı kız peyda olmuş. "Niçin ağlayıp, sızlıyorsun on altı yaşındaki Ay-Kök kız?" diye sormuş. "Yer altındaki Karamol'dan kaçıyorum, bana yardım eder misin?" diye sormuş Ay-Kök kız. Temiz yaratılışlı Çayaçı kız Karamol'u beklemiş. Karamol gelmiş. Onlar kavga etmeye başlamışlar. Karamol yorulup yere dayanmaya başlamış. Temiz ruh Çayaçı kız Karamol'u göğe kaldırıp yere atmış, Karamol yerin altına kadar inmiş. Sonra temiz kız Ay-Kök Çayaçı'nın evinde yaşamaya başlamış.

63. ÜÇ ÖSKÜS KARINDAŞ

Kaya taştıñ koltugında kandıkla, sargayla azıranıp üç Ösküs-Uul curtagan. Bir kün ol karındaştar mınayda şüüştiler:

-Bis mında cadıp, kandık-sargaydan, kanattu kuştañ öskö neni de körböy cadıs. Emeş ebire bazıp, cer körzö kaydar ? Eki köskö ne körüner, eki kulakka ne ugular emeş.

Caan agazına baştatıp, olor künniñ çıgıjı caar bazıp iydiler.

Olor barıp catkajın, kös cetpes köö-kara tayga körünet, onıñ koltugında üç ayıl turat. Bu ayıldardıñ ejik aldında kuu çakılardañ öskö ne de çok bolgon. Karındaştar ayıldarga kirip, körüp iyeekter deştiler. Caan akazı : "Birigeten ceris tuku ol kuu çakınıñ tözi bolzın"- dedi, boyı caan ayıldı körörgö bastı, orton karındajı ortadogı ayılga, kiçinegi deze kiçinek ayılga kirdi.

Karındaştar ayıldardañ çıgıp, ermektejip alganı aayınça kuu çakınıñ tözine biriktiler. Caan akazı neni körgön-ukkanın kuuçındadı:

-Cañıs la kara eçkilü emegen-öbögön curtap catkan emtir. Öbögöni añdap, añnıñ ediñ azıranıp catkan ulus boltır. Öbögöni ceten caşka cetire, emegeni deze altan segis caşka cetire cüreten emtir.

Caan karındajı körgön-ukkanın aydala, ortonınañ suradı:

- Sen neni kördin?

Ol mınayda kuuçundadı:

- Orto ayılda emegen-öbögön curtap catkan emtir. Öbögöni ayılınañ çıgıp bastı, emegeni sol canınañ çıgıp bastı, emegeni sol canınañ tobıraktı uuştayla :

- "Bargan iziñ bar bolzın, kelgen iziñ cok bolzın" - dep kargayla, mergedeyten boltır. Anayıp taştagan tobıragı bozogonıñ beri canına bolçok kazan kiresi çogulıp kaltır, onı kördim. Onoñ başka ol emegen ceti cıldıñ bajında ölüp kalar. Boyınıñ ölötön ölümin, baratan barıjın ol kiji anayda belgelep catkan emtir. Onıñ kiyninde öbögöni kiji alar boltır segis balazı bolor, bayıır, sayraar. Onoñ öskö neme bilbedim.

- Ce, eñ kiçinek karındaş sen neni kördin, bildin ? - deştiler.

- Men öbögön-emegen ulus catkanın kördim. Kiçü ulus emtir, coktu catkan ulus emtir. Üyi üç ay bolgon köçölü emtir. Cer tayanıp, oturgan cerine uyuktaytan kiji boluptır. Öbögöni: " Ce, sen cer tayanıp oturda uyuktaarında, men de cer tayanıp uyuktaydım " – deyle, ottı ekü eki başka salala, uyuktap kalatan ulus emtir, onı kördim. Ol çıkkan bala uul bolor. Sürekey cakşı curtaytan ulus emtir. Bu ulustıñ beri köçköni segis ay bolgon emtir – dep kuuçındadı.

- Bis üçülebis nemeni bileten ulus turbayıs - dep, karındaştar omorkojo berdiler.

Ceti tuu ajıp, ceti özök keçip bir özökkö keldiler. Köp albatı cuulıp, ak-boro attu, Ak-Boro dep kijini kaanga tudup catgan emtir.

Karındaştar kara albatınıñ bu cırgalına kojula berdiler. Caan uul mında arakı da içpedi, et te cibedi. Kaanga tudulup turgan kiji ayılga kirgende, ol onıñ kiyinin eñ kiret, ayıldañ çıkkanda, onı eeçiy çıgat. Orton uul arakı da uurtap içbedi, etti de cibedi. Oçı karındajı bolçok et te oozına albadı.

Togus ay ödüp, toy–cırgal bojogon kiyininde üç karındaş künniñ çıgıjı caar caan özökti örö barıp cadala, tönniñ üstine çıgıp emeş amırap otırdılar.

Cırgalda cuulgan ulus mınayda aydıştı:

- Baş edin ölöñ kesken baltır edin bargaa kesken, üç Ösküs-Uul bistiñ cırgalıstı şootkon, öçögön. Caan akazı altı caştunıñ alıp bergenin cibes, altan caştunıñ amzap bergenin içpes bolgon. Orton karındajı arakı dep aştı amzabagan, kiçinek uul deze tepşige salgan etti cibegen.

Üç öskösti turguza la aydap ekelele, olordın agın-çegin ugar dep cöp çıgartır. Bu cöp aayınça, eki caan bökö barala, üç karındaştı sorup turup aydap ekeldiler. Cırgalga cuulgan ulus ün alıjıp ayttılar:

- Ce, uuldar, sler aldında urap bergen ayaktañ kursak içip cüreteneer. Emdi kursak amzabas kanaydaar ? Bistiñ cırgalıstı sler öçödiger çenediger.

- Ce, bis öçöbödis te, çenebedis de - dep, caan akazı ayttı.

- Meniñ arakı içpegen, aş amzabagan şıltagım mındıy : slerdiñ kaan edip tudup catkan kijiger aamay-tenek bolgonın seskem. Onıñ uçun arakıgarda da içpegem, asgan ajigardı da amzabagam. Aydarda albatı mınayda kıygırıştı.

- Kaannıñ ugı-tözineñ beri şincü eder sen kandıy mı? Aytkan sözin çın bolzo, terbezennin boyın kaan edip tudarıs.

Orton uul ayttı:

- Askan arakıgardañ aygırdıñ teri cıtangan, onıñ uçun içpedim.

Kiçinek uul ayttı:

- Kaynatkan edigerden iyttiñ edi cıtangam, onıñ uçun cibedim.

Mındıy ermektin kiyninde ceti tüñey bökö tündü tüştü ceti konokko kaannıñ tergezin ebire çartıp suruladılar:

- Kalak-kokıy, kandıy kiji aygır soygon, bala-barka acarınbay, könök ayakka, tajuurga aygırdıñ terin urgan? Kandıy kijinin iyt soygon bıçagı bar, iyt buugan armakçızı bar, iyt terezi tonı bar ? Toygo cuulgan toguzon muñ albatıda kandıy kiji cok, ölör tınga, özör caşka bütken albatıla kandıy ulus cok. Olordıñ agı-çegin cajırbay aydıgar ! - dep, car ettiler.

Ceti bökö cerdi ebire ulustañ onoyıp surap ta turza, olorgo karuu berer kiji bir de tabılbay turdı. Kalgançı uçında ceti künniñ bajında ceti tüñey bökölör kobınıñ içinde catkan emegen–öbögön uluska keldiler.

- Sler neni bedrep, carlap cüriger, bökölör? – dep ulus suraarda, -bis burulu ulus bedrep, karuuzına turguzarga turgan emezis, üç öskästiñ tınına cederge turus,

onıñ şıltagın bedrep cürüs – dep, ceti tüñey bökölör cürgen şıltagın aydıp berdiler.

- Kalak, andıy kerektiñ cakşı–camanın bilbey turus. Ce biste mındıy uçural bolgon. Bir katap börü kelele, canı çıkkan kuraannıñ enezin tudup koygon. Sok cañıs kuraan öskös artıp kalarda, bis onı iyttiñ südile umçılaganıs. İyt soolçoñ neme, caan udabay la soolo bergen, ce kuraan mal bolup kalgan. Onoñ beri ol bistiñ edek-ceñisteñ ırabas, balaga tüñey mal bolo bergen, ayıldıñ içinde konor kança koydoñ başka cürer bolgon. Mınayıp ceti cıl ötkön kiyininde, " Kaan tudatan cırgal bolup cat, semis maldu kiji malın ekelzin " – dep, car ugularda, cuulgan albatı–con cizin dep şüüjele, ol koydı tabıştırıp bergenis. Kiji bala çılap azıragam malın kanayıp soyor, toygo cuulgan ulus boyı soyıp algay dep sananganıs.

Ceti bökö emegen-öbögönniñ kuuçınıñ ugala, onoñ arı barıp catsa, baza bir ayıldıñ uluzı aydıştı:

- Kaannıñ cırgalı bolup cat dejerde kak kuru kanayıp barar. Arkıdıs açıbay tura bererde, kadıp kalgan maldıñ celdin arkıt töön salıp iygenis. Arakını azarısta azıygı bir borbuy çıkatan arakınıñ ordına, eki borbuy açu arakı boldı. Onı toyga aparıp bergenis.

Bu uçuraldañ körgöjin, öskösterdiñ aytkanı çın bolup kaldı. Açıtkı cok çegende maldıñ celdin salıp iyerde, cıtanganı ol emtir. Edi caş kura añdı iyttiñ südile umçılap azırarda, anıñ edi-kanı iyttin cıdıla cıtanıp kaltır. Tudup catkan kaanıñ enezinıñ enezi aamay kiji bolgonı cartaldı.

Mınayıp cırgalga cuulgan albatı aldındagı ermek aayınça üç öskästiñ caanın kaan edip tudup aldılar. Ogo ak-boro at berdiler. Ak-Bökö dep at adadılar. Eki iynizi eş-neme etpey bazıp cürdi .

- Akabıs kaan bolup albatı-con başkarıp, bala barkalu curtap cat. Bis ekünıñ edip turgan nemebis ne ? Emeş tenip, tuu, suu kürelik.

Bir kün Ak-Bökö mal-con başkarıp cüre bererde, eki karındajı suru cok tabılbay kaltır. Ak-Bökönıñ üyi eki curçızın üç konokko bedreyle, çek taapay salala, al-sanaaga tüjüp kalgan oturarda, öbögöni canıp keldi. Emegeni ogo eki curçızınıñ cılıyganın kuuçındap berdi. Ak-Bökö deze ejik te açıp körböy ayttı:

- Sen olordı kayda bargan bolor dep sanarkap turuñ ? Tenip ürenip kalgan ulus baza bergen ine. Keler bolzo, kelgeyle, kelbes bolzo, cürgeyle. Olordıñ küüni.

Eki öskös agazınıñ curtınañ çıgala, tenip cürüp aayı-bajı cok suuzadılar. Arka cerde tamagı kurgap-kanı kadap catkajın, olordıñ canına bir boro kuşkaş uçup keldi. Onı körölö, birüzi ayttı:

- Akır, ol cerdi barıp köröli. Onda onıñ içken suu bar bolor, emeze oturgan uyazı bar bolor. Aylandıra agaş, cıraa cok emes, ak cerge ol neniñ uçun oturgan ?

Kelip körör bolzo, tereñ oronıñ tübinde, suu sorkırap agıp cattı. Karındaştardıñ caanı ölöñnöñ armakçı kadala, belineñ buulanıp alıp, oro caar tüşti. Ondo suudañ toyo-kana içele, armakçıla oyto çıgıp cadarda, onızı oronıñ kırına aray la cetpey cadıp, üzile berdi. Uul oyto oronıñ tübine tüje berdi.

İyizi üç künniñ turkununa oronıñ kırında ıyladı, agazı deze oronıñ tübinde ıyladı. Üç kongon kiyininde akazı ayttı:

- Ce, meniñ mınañ çıgatan argam cok emtir. Iylap, korodop ne boloton edi?

Sen bar, kandık-sargayla korbo lo azıranıp cür. Onoñ öskö menile kojo mında torolop ölüp kalarıñ.

İynizi agazınıñ aytkanıla, künniñ çıgıjında turgan koo-kara tayga caar uulanıp bastı.

Koo-kara taygaga çıgıp kelgejin, onıñ arı canında altayda toltıra mal turganıñ kördi. Onıñ özöginde eeçiy-deeçiy eki örökö ayıl turdı. Baştapkı ayıldıñ çakızınan at-ercine ayrılbaytan, ejiginen albatı-con ırabaytan emtir. Kiyinindegi ayıldıñ ejigin sok cañıs kelin kiji açatan emtir, çakızına at buulabaganınañ beri ceti cıl bolup kaltır.

- Akır ol ayılga barar–dep sananala bürünküy eñirde ogo kirip keldi, ezen-cakşını suradı. Kelin oñon : - "Sler kandıy kiji, kaydaar barıp catkanıgar ? " – dep suradı.

- Tenip-tentirip cürgen üç ösküstin birüzi edim, içer kursak bedrep, konor cer bedrep cürüm. Bir agam suuga tüjele ölüp kaldı, bir agam odus tayganıñ arı canında curt baştap, kaan bolup curtap cat – dedi.

Kelin örö turup, izü kursak urdı, uulga konorgo töjök salıp berdi. Ertengizinde turala Öskös-Uul eki könök suu ekeldi, odın carıp, ayıldıñ ijin iştedi, kelinge çekiş etirbes boldı. Mınayıp ol bu ayılga cürdi. Bir katap ekinçi ayıldıñ eezi boyınıñ çalçılarına aytti:

- Meniñ keldimniñ ayılına tenip cürgen kiji kelgen deşken, sler barıp, onı beri kelzin dep aydıgar.

Ol ayıl Ak-kaannıñ curtı boluptır. Uul kirip le kelerde kaan suradı:

- Sen ne kerektü cürgen kiji, meniñ albatırna kelgeniñ kança cıl boldı?

- Kelgenim üç cıl boldı, cakşı körgön kiji izü kursak urup berzin, caman körgön kiji çıgara sürüp iyzin dep tenip cürgen kiji edim, dep uul ayttı.

- Sen meniñ uulımnıñ ayılına cüreten bolzoñ bu turgan sarı kırdıñ arı canında tenerige cetgen üç içegen bar, ol üç içegende üç ayu bar. Barıp olordıñ öñin körüp, cajın ugup kel. Ol cakıltanı büdürzen, kanattu kara at mindirerim, kün çololu kara-torko ton kiydirerim, bu turgan maldı, bu catkan condı başkarar kiji ederim. Cakıltanı büdürbes bolzoñ, erten tañda meniñ curtımda cok bol-dep, kaan cakardı. Ermegi sürekey katu boldı.

Uul kelinge oyto kelele, kaannıñ cakıltazın aydıp bererde, kelin ayttı:

- Kalak–koron, köörkiy, ol seni ayularga tuttırtıp, öltürenge turgan emtir. Sen, meni aylanba ezen- amırıñdı alıp, kelgen ceriñe oyto bar.

Uul: - " Ölör bolzom, men ol üç ayudañ ölöyin, özör bolzom, olordıñ öniñ körödim " - dep, kelinniñ sözin ukpadı.

Aydarda kelin ölgön eki kijiniñ bajıñ ekel dep uulga ayttı.

Uul bozom eñir kirerde, eki baştu kelinge ekelip berdi. Kelin deze olordı Öskös-Uuldıñ tonına caba şidep bererde, uul üç baştu kijige tüñey bolo berdi.

Karañuy tündi kiydirip alala, Öskös-Uul sarı kırdı köstöp, birde kijige körünbey barıp iydi. Ceti künniñ bajında sarı kırga çıkıb kelgejin cer aldıla tuduş üç caan içeendi kördi. Olordıñ canında, künniñ çıgıjınañ kan-ceeren attu Kan- cekpay dep kiji kelip öliptir, künniñ badıjınañ taska-kara attu. Cer-bökö dep kiji kelip,

ayularga öltürttir.

Uul içeenniñ oozına oturup aldı. Emeş udabay içeenneñ kuu-sarı ayu çıgıp kelip, tura tüşti. Bir konok turdı, kıymık ta etpedi. " Üstindegi üç terek üç on cıl bolgon, bu cürgen üç ayu üç on cıl boldıs, bu catkan üç içegenniñ kazılganı üç on cıl boldı, ce mındıy üç baştu nemeni aydıñ-künniñ aldında kaçan da körbögöm "- dep aydala, içegenniñ tübi caar çurap iydi .

Onoñ uul ortozındagı içegenniñ oozına batıp oturgajın, anañ kara-kök ayı çıktı. Ol baza la kıymık ta cok tura berdi. Kondıra turala aytti : " Üstibistegi üç terek üç on cıl bolgon, bu cürgen üç ayu üç on cıl boldıs, bu catkan üç içegenniñ kazılganı üç on cıl bolgon, ce mındıy üç baştu nemeni tüşte cerimde körbögöm " – deyle, baza la içegeni caar kire berdi.

Ösküs-Uul eki ölümneñ ayrılala, üçünçi içegenniñ oozına bardı. Onoñ kara küren ayu çıktı. Korkuştı caan ayu boluptır. Ol üç konok kıymıktanbay turdı, onoñ aytti: -Ce, seni men bilbes emezim. Üç öskästiñ birüzi emtiriñ. Ölör bolzom ölöyin barar bolzom barayın dep, tenip-tendirip cürgen köörkiy emtiriñ. Emdi toguz cıl bolup, bu catkan con olcogo barar, bu cürgen mal ayduga barar. Altıgı oroonnoñ tübineñ, ay-alıstıñ cerineñ, kara attu Şıpşılañ–Koo dep kiji kelele, bu condı, bu maldı ayday berer. Sen deze bu congo, bu malga kaan bolorıñ. Men senin ergekke cetpes edindi, kalbakka tolbos karındı cip alıp kaydarım -deyle, kara-küreñ ayu içegeniñ tübine eles edip kire berdi.

Ösküs-Uul togus konoktıñ bajında, kaannıñ aylına kelip, körgön-ukkanıñ tökpöy-çaçpaay aydıp berdi. Ce altıgı oroonnoñ Şıpşılañ-Koo kelele, onı olcoloy bereteniñ aytpadı. -Ce, közimniñ odındıy, köksimniñ kanındıy körgön canıs keldim seni cakşı körüp oturganda, Altaydıñ sınında üç caan baatırım-üç ayu cakşı körgöndö, alın tijim artagan, tüp tijim tügengen, karıır cajım cetken men ne cakşı körböytöm? Azıragan cañıs uulım ölgönineñ beri ceti cıldañ aja berdi. Sen emdi bu maldıñ bajın bil , bu condı başkar- dep , Ak-kaan aytti. Onoñ Ösküs-Uulga Kara-corgo at berdi, kara–torko ton, kara kamdu börük kiydirdi. Üç öskästiñ kiçinegi kaan bolup kaldı, Kara-koñur attu Koñko–Biy dep attu boldı.

Suuga tüşken karındajı cer- tamınıñ tübinde togus kondı. Bir kün ondo catsa, teñeriniñ tübile eki kuskun ermektejip, eeki-caak alıjıp baratkan emtir. Tiji kuskun aydat:

- Bu tamınıñ tübinde catkan kiji ölüp kalar, biske cakşı kursak bolor- dedi. Ekinçizi ogo udura aytti:

- Oy, sen onıñ salımın bilbey cadıñ. Ol uul kaçanda ölbös. Onıñ içip catkan suuzı kutuk suu emtir. Ol onı içip alala, kuzup iygejin, kuskuzı çaal kayın bolup özö berer, uul onoñ tudunıp, çıgıp keler.

Ösküs-Uul kuskundardıñ aytkanın ugala, kutuk suudañ içip alıp, kuzala, uyuktap kaldı. Ol beş konok uyuktadı. Turup kelgejin, çaal kayıñ özüp kaltır. Uul ogo atpaktanıp, eki le tebinele, orodoñ çıgıp keldi.

Ak-carıkka çıgıp kelgejin, köskö körüngen neme-künniñ badar aldında caan tayga boldı. Uul onı köstöp, bazıp iydi. Cedip keler bolzo, ondo kara agaştıy albatı curtap catkan boluptır. Uul bir ayılga odın carıp berip, bir kün ciir kursak alıp, ekinçizine ölöñ çaap berip, eki kün ciip azık alıp cürdi. Onoyıp eki kolınıñ küçile

iştep cürgejin, bir katap onı kaldan-saru attu Sarı-kaan aldırttı.

- Cıl turkunına cürdiñ, kalan tölö, uul – dep, kaan ayttı:

- Neni bereyin, kalak mende ne de cok – dep, Ösküs-Uul ayttı. Aydarda Sarı-kaan ayttı:

-Bu senin iştenkeyiñ korkuştu dejet ine. Eki üç kijiniñ edeten ijin cañıskan edip koyodıñ dejet ne?

- Ce, kursakkala ceder neme iye, dep, Ösküs-Uul ayttı.

- Sen kursagıñnıñ bajına çıkpas kanayıp kalgan kiji ? deyle, Ösküs-Uuldı Sarı-kaan sabay berdi. Ösküs-Uuldın kıygı-kalagına çıdajıp bolboy, kaannıñ Altın-sırga dep kızı bazıp kelele, ayttı:

- Ada, bu teñip-tentirip cürgen nemedeñ albanla akça albaganıñnañ, azıktülük cibegeneñneñ kazayıp kalarıñ ? Mınıñ ıyı-sıgıdı, kalak-koronı arka-tuuga, albatı-congo torgılıp cat. Kederi edeer onı, adı bojodoor!

- Ogo kaydarga kilep turup ıylabaktan ıylazın, ölböktöñ ölzin. Ne bolıjıp turuñ, mını er edip alarga turuñ ba? – deyle, Sarı-kaan Ösküs-Uuldı bojodıp iydi.

Onı ukkan Altın-sırga açu-koron kıygırala, "adam cüzin körbözim, altayımga kelbezim" – deyle, Ösküs-Uuldıñ kiyininen arı cüre berdi. Sarı-kaannıñ üyi mını körgön kiyininde öbögönine korodop arbandı:

- Sen kanayttın, nege açındıñ, nege korododıñ, onoñ azık-tülük alban-kalan albaganıñnañ sen kaydarıñ? Tenip cürgen neme kaydaar barza, onoor barzın onı teginele ne soktıñ? Sok canıs kızıñdı ne açındırdıñ?

Sarı-kaan onı ugala, barıp orınga ölgöni bildirbes, tirüzi bildirbes bolup cada berdi.

Emegeni deze ejikte turgan Ak-Bökö dep calçızın aldırtala altın arçuul berip ayttı:

" Tenip-tentirep cürgen nemege kiji artık neni berer, bu arçuuldı aparıp ber. Tirü cürze, castanıp, kolın cunza arçınıp cürgey. Kadışkan-kalma, kandık, sargay kazıp azıranıp cürgen nemege caragadıy öskö neme de cok. Türgen-tükey cılıytpay, cetirip ber". Ak-Bökö çakıda belen attı minele, çaba berdi.

Altın-Sırga kayra körgöjin, Ak-Bökö çaap kleet. "Adam tudup ekel dep cakılta bergen bolboysın" – dep bodoylo kaçıp cügürdi. Ösküs-Uul baradala, baza kayra körzö, kaannıñ kızı eki edegin kayra kıstanala, cügürip keletken emtir, onıñ kiyininеñ attu çaap kleetken Ak-Bökö baza körindi. "Ekülep tudala oyto kaanga apararga turgan bolboysın" – dep sananala, onoñ tıñ cügürdi. Üç özökti keçire üyezi cok cügürdi. Uçı-uçında tınıjı buulıp, tını çıgıp, cıgala berdi. Kaannıñ kızı onıñ üstine katay barıp cıgıldı. Ak-Bökö olorgo cedijele, altın arçuuldı berip, ayttı : - Men slerdi apararga kelgem emezim, enegerdiñ aybızına keldim. Bu arçuuldı cetirip ber dep cakıgan. Ölbözö castanıp, kolı-cüzin arçınıp cürzin degen."

Altın arçuuldı alala, Ösküs-Uul la kaannıñ kızı onoñ arı tenip-tentirep, kandık-sargayla, kaldıkan-kalmala azıranıp cürdiler. Onoyıp cürele, korkuştu köp albatı cuulgan curtka uçuradılar. Mında sadu degen neme tıñ emtir. Altın-sırga mını körölö, altınla çümdegen arçuulın Ösküs-Uulga berip ayttı :

- Bis ekü tenip-tentirep cürgen ulus altın arçuuldı kaydarıs. Mını barıp, eki

taar kalaşka tolıyla, ekel. Azıranıp cüreris – dedi. Ösküs-Uul altın arçuuldı tudunıp alala, sadarga barıp catsa, ceti abra cööjö tartkan ceti caan kocoyım tuştadı. Ösküs-Uuldıñ altın arçuulın körölö, köstöri çagılıp : "Ceti abra cööjönin taldaganın al" – dep sadıja berdiler . Ösküs-Uul moynojıp ayttı :

- Cok men arçuuldı kandıy da baalu cööjögö satpazım, üyimniñ cakıltazı aayınça, eki taar kalaşka la tolıytam.

A, seniñ üyiñ ne kiji ? – dep kocoyımdar suradılar. Ösküs-Uul ayttı :

- Sarı-kaannıñ kızı Altın-Sırga.

- "E – e, çaalda, Altın-Sırga bu tañmala kojo tenip, cüülip cürgen bolbaysın" – dep kocoyımdar sanandı. Olordıñ birüzi ayttı:

- Arçuulıñdı eki taar kalaşka tolıyla, aparıp berzeñ, üyiñ bir de arbanbaza, bistiñ bu ceti, abra cööjö bisti adı- boyıla onçozın al. Ce, kerde-marda üyiñ korodop, açımçılu sös aytsa, üyindi bis alaak.

Ösküs-Uul köp sananbay, cöbin berip iydi.

Mınayda kocoyımdardañ ayrılıp Ösküs-Uul onoñ arı barıp catsa, ogo udura eki taar kalaş artınıp algan kiji tuştadı. Ösküs-Uul altun arçuulın caya tudup iyele ayttı :

- Eki taar kalajıñ berzen, altın arçuuldı al dedi. Ol kiji eki taar kalaştu adın ogo berip iydi, boyı arçuuldı aldı.

Bayagı kiji altın arçuuldı tudunıp alala, arı bolıp bazala bererde, Ösküs-Uulga kurç malta tudungan kiji tuştadı. Ösküs-Uul onı körgön cerde, "bılar, bu mındıy cakşı maltagardı bu eerlü atka tolıydaar ba ? " – dep suradı.

- Tolıbay a-a ! – dep, ol kiji, çoçıgan boyınça ayttı : Ösküs-Uul eerlü adın maltaga tolıp iyele, eki taar kalajın cütkenip alala, onoñ arı barıp catsa, çalgı tudunıp algan kiji tuştadı.

Ösküs-Uul :

- Kajı bu çalgıñdı maltaga tolup iy ? – deerde, ol kiji caan moynoboy, tolıp iydi.

Onoñ arı barıp catkajın, bıçak tudunıp algan kiji coluktı. Ösküs-Uul bıçakka çalgızın tolıdı. Onoñ ol bıçaktı bilü taşka tolıdı, ol bilüni tudunıp alıp barıp cadala, müüstüle neme tabılza, onçozın kurçıdar dep, sanandı. Bu öydö suuda üç tarkat oturganın ol körip iydi. "A-a, mınıñ birüzin cıga cogolo, ayılıma aparatan turum ine" – deyle, tarkattardı bilü taşla sogordo, tarkattar uça berdi, bilü tajı suuga tüje berdi. Ol bilüzin bedrep, köp taştardıñ ortozınañ la taap bolboy saldı.

Çek bolbosto Ösküs-Uul eki taar kalajın cüktenip alıp, ayılına cedip kelgejin, bayagı cöp turguskan kocoyımdar alkı cööjözin tartkança mında cuulgılap kaltır.

Udurmakka tutkan ölöñ ayılınıñ çobıra ejigin aça tartala, Ösküs-Uul üyge kirip kelgejin, üyi çaydan çaktañ azala, sakıp catkan boluptır. Ol öbögönineñ suradı:

- Ce, altın arçuulıs nege cetti ?

Öbögöni ayttı:

- U-u, korkuştu caan baaga bargan. Eki taar kalaş la eerlü atka cetken.

- A, ol adıñ kayda – dep, emegeni suradı.

- Onı men maltaga tolıgam, maltanı çalgıga tolıgam, çalgını bıçakka tolıgam, bıçakkı bilüge tolıgam. Bilümdi ekelip catsam, suuda üç tarkat oturgan. Olordı ençikpey bilüle sogup iyzem, bilüüm suuga çöñö bergen. Bedreyle, çek tappagam – dep, öbögöni ayttı.

- Ce, onı kanaydatan edi, kalaştı da cetirgenniñ cakşı. Bu ayılga kamık solun ulus keldi. Ekelgen kalajıñdı kollodo bolzo, sındırıp iy, ulustı kündüleek – dep, üyi ayttı.

Üyi mınayda la aydarda, Ösküs-Uuldın eki közine kan çagılıp, aayı-bajı cok atıylana berdi:

- Bu tañmalar ak-sanalu ayıldan kelgen emes, meni bazınıp kelgen.

- Baya meniñ altın arçuulımdı sadışkılagan kalaşka tolıp cürüm deerimde katkıjırıp, kalajındı aparzañ, üyiñ tarınıp sös aytsa, üyiñdi blaap alarıs deşken. Sen açınbazañ, men olordıñ bastıra cööjözin alar bolgom.

Ösküs-Uuldıñ baatırdıy büdümin, kükürttiy tabıjın ugala, kocoyımdar onço cööjözin taştap, kaçıp cügürüje berdiler.

Ösküs-Uul deze onoydo alkı-cööjögö cedinip, bayıp-sayrap curtay berdi.

Bir kün Ösküs-Uul künniñ çıgıjında Karatı-kaannıñ Kono-Biy dep uulı korkuştu caan bay bolup curtap catkanın uktı. " Onıñ cuugan cööjözi meniyineñ köp emes ne ?" –dep sananala, üyile ekü ol baydıñ ayılına bardılar.

Eki bay tuştagala, kança konokko ulay arakı-cırgal ettiler, ce boyın tanışpadılar. Odus kongon kiyininde suuga tüşken karındajı, küçü iynin tanıyla ıylay berdi:

- Kayran iynim, suulu orogo tüjüp kalarımda tınıñ alıp baskan ediñ. Kajı bir altayga barıp, ezen-amır curtagan bolorıñ dep, ijenip le cürgen edim.

Eki-Karındaş mınayda boy-boyın tanıjıp alıp, eki üyin algança, eñ caan akazına colıgarga bardılar.

Odus tayganıñ arı canında, odus talaydın ol canında akazına cedip bargajın, akazınıñ üyi örgööziniñ ejigin açıp körölö, ayttı:

– Kalak-koron tışkarı aayı-teeyi cok kaan-biyler kelip, çakıga tüjüp cat. Korkuştu ulus emtir. Akazı ejikti açkan la cerde, eki iynizin tanıp iydi.

- A bu meniñ azıy teniy bergen eki iynim turu ine. Kajı altayga barıp, emegen alıp, aayı-bajı cok bayıgıladı ne? – dep kaykadı.

Üç karındaş birigip, üç kelin tanıjıp, togus ayga cırgal ettiler, togus aydıñ kiyininde toy toktodı, on aydıñ kiyininde oyın toktodı.

Eki karındajı ayıldarına cana berdi. Mınayda codrolu cerge con curtadıp, bargaalu cerge mal turguzıp, üç ösküs karındaş cırgap-sayrap curtap kaldı.

ÜÇ ÖKSÜZ KARDEŞ

Bir dağın eteğinde kandıkla, sargayla beslenen üç öksüz kardeş yaşıyormuş. Bir gün bu kardeşler şöyle düşünmüşler:

- Biz burada yaşayıp, kandıktan, sargaydan, kanatlı kuştan başka hiçbir şey görmüyoruz. Biraz etrafı gezip, baksak ne olur? İki göze ne görünür, iki kulağa ne

duyulur demişler.

Onlar büyük abilerinin öncülüğünde gün doğusuna doğru yürümüşler.

Onlar böylece giderken, çok uzaktan kapkara bir dağ görünmüş, o dağın koltuğunda üç ev duruyormuş. Bu evlerin kapısının önünde boş at direklerinden başka hiçbir şey yokmuş. Kardeşler evlere girip bakalım demişler. Büyük ağabey: "Buluşma yerimiz o boş at direğinin dibi olsun" demiş, kendisi büyük eve girmek için yürümüş, ortanca kardeş ortadaki eve, küçüğü ise küçük eve girmiş.

Kardeşler evlerden çıkıp, konuştukları gibi boş at direğinin dibinde buluşmuşlar. Büyük ağabeyleri görüp, duyduklarını anlatmaya başlamış:

Yalnızca keçileri olan ihtiyar karı-koca yaşıyormuş. Kocasının avlandığı etle geçinen insanlarmış. Erkek yetmiş yaşına kadar, kadın altmış sekiz yaşına kadar yaşayacakmış.

Büyük kardeş görüp, duyduklarını böylece anlattıktan sonra ortanca kardeşe sormuş:

- Sen ne gördün?

O da şunları söylemiş:

- Ortadaki evde ihtiyar karı koca yaşıyormuş. Kocası evden çıkarken, karısı sol yanından çıkarak, soldaki toprağı avuçlayarak:

- "Gittiğin izin kalsın, geliş izin olmasın" diye beddua ederek atmış. Böylece saçtığı toprak eşiğin beri yanında yuvarlak kazan gibi yığılıp kalmış, onu gördüm. Ondan başka o ihtiyar kadın yedi yıl içinde ölecek. O ölümünü böylece işaret olmuş oldu. Ondan sonra kocası yeniden evlenip, sekiz çocuk sahibi olup, zenginlik içinde, mutlu yaşayacak. Başka bir şey sezmedim.

- Evet, küçük kardeşimiz sen neyi gördün, neyi bildin? demişler.

- Ben karı kocanın yaşadığını gördüm. Kendi hallerinde, yoksul insanlar. Kadın üç aylık hamileymiş. Oturduğu yerde uyuyakalırmış. Kocası "Sen olduğun yerde uyuklarken, benim de uykum geliyor." demiş, onlar iki ayrı yerde ateş yakıp uyuyorlarmış, onu gördüm. Doğacak çocuk erkek olacak, çok iyi bir hayatı olacak. Bu insanlar buraya sekiz ay önce göçmüşler demiş.

- Biz üçümüz her şeyi bilen insanlarız diye üç kardeş gururlanmış.

Yedi dağ aşıp, yedi vadi geçip, bir vadiye gelmişler. Bir çok halk toplanmış, ak-boro atlı Ak-Boro adlı kişiyi kağan yapıyorlarmış.

Kardeşler bu halkın eğlencesine katılmışlar. Büyük kardeş burada rakı da içmemiş, et de yememiş. Kağan yapılan kişi eve girdiğinde, o onun arkasından girip, evden çıktığında peşinden çıkıyormuş. Ortanca kardeş içkiden bir yudum olsun içmemiş, et de yememiş. Küçük kardeş de ağzına bir lokma et olsun olmamış.

Dokuz ay geçip, düğün eğlence bittikten sonra, üç kardeş, vadiden ayrılıp gün doğusuna doğru gidip, bir tepenin üstüne çıkıp biraz dinlenmişler.

O toyda toplanan insanlar şöyle konuşmuşlar:

- Baş etini ot keser, baldır etini çalı keser, üç öksüz delikanlı bizim eğlencemizi hafife aldı, aşağıladılar. Büyük ağabeyleri altı yaşındakinin verdiğini yemedi, altmış yaşındakinin verdiğinin tadına bakmadı. Ortanca kardeş içkiden tatmadı,

küçük kardeşse tepsideki eti yemedi.

Üç öksüzü hemen getirmeli, onların ne yapmak istediğini öğrenmeli diye karar vermişler. Bu karar gereğince, iki yiğit giderek, üç kardeşi alıp getirmişler. Eğlencedeki insanlar onlara sormuş:

- Delikanlılar siz önceden size sunulan tabaktan yiyip içerdiniz. Şimdi ne oldu da yiyeceklerin tadına bile bakmadınız? Bizim eğlencemizi hafife alıp, alay ettiniz

- Hayır biz hafife de almadık alay da etmedik diye büyük kardeş cevap vermiş.

-Benim içki içmeyip, yemek yememin sebebi şudur: Sizin kağan seçtiğiniz kişinin akılsız ahmak olduğunu sezdim. Onun için içkinizi de içmedim, hazırladığınız yemeği de yemedim. O bunları deyince halk bağrışmaya başlamış.

- Sen kimsin de kağanın soyunu sopunu araştırıyorsun? Yok, eğer söylediklerin gerçekse seni bu dilenci halinle kağan yaparız.

Ortanca delikanlı şöyle demiş:

- Hazırladığınız içkide aygır teri kokuyordu onun için içmedim.

Küçük kardeş de şunları söylemiş:

- Pişirdiğiniz ette it eti kokuyordu, onun için yemedim.

Bu sözlerin sonunda yedi yiğit geceli gündüzlü yedi gün boyunca kağanın sarayının etrafında gelip geçenleri sorgulamışlar:

- Âh! Âh! Kim aygır kesmiş, çoluk çocuk dikkat etmeden, ağaçtan kovaya, mataraya aygırın terini dökmüş? Kimin it kestiği bıçağı var, it boğacak halatı var, it derisinden paltosu var? Toyda toplanan doksan bin kişinin içinde, yaşlıların, gençlerin içinde böyle biri yok. Varsa gizlemeden söyleyin! diye duyurdular.

Yedi yiğit her yerde, insanlara bunları sormuşlar, fakat onlara cevap verecek kimse çıkmamış. Sonunda yedinci günde birbirine benzeyen yedi yiğit vadide yaşayan ihtiyar karı kocanın evine gelmişler.

- Yiğitler siz ne arayıp, soruyorsunuz? diye insanlar sorduğunda: "Biz suçlu insanlar arayıp, yargılamaya çalışmıyoruz, üç öksüzün söylediklerini araştırıyoruz." diye birbirine benzeyen yedi yiğit cevap vermiş.

- Âh! Bizim bu durum hakkında bilgimiz yok. Fakat bizim başımızdan şöyle bir olay geçmişti. Bir defasında bir kurt gelerek yeni doğmuş bir kuzunun annesini kapmıştı. Kuzu öksüz kalınca, biz onu itin sütüyle besledik. İtin sütü fazla değildi, çok geçmeden tükendi, fakat kuzu da büyümüş oldu. Kuzu o günden beri bizim eteğimizden uzaklaşmaz oldu, evin içinde yaşar oldu. Böylece yedi yıl geçtikten sonra "Kağan tahta oturuyor, eğlence yapılacak, semiz hayvanı olan hayvanını getirsin." diye emir verildiğinde, toplanan halk yesin diye düşünerek, o koyunu verdik. İnsan kendi çocuğu gibi büyüttüğü hayvanı kesebilir mi (biz de kesemedik), toya gelen insanlar kessin dedik.

Yedi yiğit, karı kocanın anlattıklarını dinleyip, oradan ayrıldıktan sonra bir başka evin insanları şunları anlatmış:

- Kağanın eğlencesi olur da nasıl elimiz boş gideriz. Torbadaki içkimiz hazır değildi, hayvanın kuyruğunu torbaya saldık. İçki hazır olduğunda bir yerine iki kırba içki çıktı. Onu alıp toya verdik.

Bütün bu anlatılanlardan öksüzlerin söylediklerinin gerçek olduğu anlaşılmış. Mayalanmayan çegene hayvanın kuyruğu salındığı için öyle kokmuş. Ete de, kuzu ite emzirildiği için itin kokusu sinmiş. Kağan yapılan kişinin de anneannesinin de ahmak olduğu ortaya çıkmış.

Böylece eğlencede toplanan halk verdikleri sözden dolayı üç öksüzün büyük kardeşlerini kağan yapmışlar. Ona ak-boro at vermişler. Ak-Bökö diye ad vermişler. İki kardeş de bir şey yapmadan yaşamaya başlamış.

- Ağabeyimiz kağan olup, halk idare ediyor, evli barklı oldu. Biz ikimiz ne yapıyoruz? Biraz dağ, taş gezelim demişler.

Bir gün Ak-Bökö halkını yönetirken, iki kardeşi habersizce kaybolmuş. Ak-Bökö'nün eşi iki kaynını üç gün arayıp bulamamış, oturmuş kara kara düşünürken kocası gelmiş. Karısı ona iki kaynının kaybolduğunu söylemiş. Ak-Bökö ise kapıyı açıp dışarı bile bakmadan şöyle demiş:

- Sen onları ne düşünüyorsun? Onlar gezip dolaşmaya alışkınlar. Gelirlerse gelirler, gelmezlerse gelmezler. Onların bileceği iş.

İki öksüz ağabeylerinin evinden ayrılıp gezerken çok susamışlar. Ormandan damağı kurumuş, kanı çekilmiş bir kuş uçarak onların yanına gelmiş. Onu görünce kardeşlerden birisi:

- İşte, gidip oraya bakalım. Orada kuşun içtiği su olabilir veya yuvası vardır. Etrafta ağaç, çalı yok, o kuş orada niçin duruyor? demiş.

Gidip bakmışlar ki, derin kuyunun dibinde, su şırıldıyor. Kardeşlerin büyüğü ottan halat yaparak kuyuya inmiş. Orada sudan kanana kadar içip, halata tutunup çıkarken halat kopuvermiş. Delikanlı tekrar kuyunun dibine düşmüş.

Kardeşi üç gün boyunca kuyunun başında, ağğabeyi de kuyunun dibinde ağlamış. Üç günden sonra ağabeyi şöyle demiş:

- Artık benim buradan çıkacak gücüm yok. Ağlamakla ne olacak? Sen git kandık-sargayla, çalı çırpıyla karnını doyur. Yoksa benim gibi burada öleceksin.

Kardeşi ağabeyinin dediğine uyarak doğudaki dağa doğru yürüyüp gitmiş.

Güzel kara dağa gelip çıkınca, onun öte yanında bir çok hayvan görmüş. Vadide de arkalı önlü iki ev varmış. Öndeki evin at direğinden at ayrılmıyor, kapısından halk uzaklaşmıyormuş. Arkadaki evin kapısını yalnızca bir gelin açıyormuş, at direğine ise yedi yıldan beri at bağlanmamışmış.

- O eve girmeli diye düşünerek, akşam karanlığında o eve girmiş, hâl hatır sormuş. Gelin ona "Siz kimsiniz, nereden geliyorsunuz?" diye sormuş.

- Avare avare gezen üç öksüzün biriyim, yiyecek yemek, yatacak yer arıyorum. Bir ağabeyim suya düşüp öldü, bir ağabeyim otuz dağın öte yanında kağan oldu, halk, yurt yönetiyor demiş.

Gelin ayağa kalkıp delikanlıya sıcak yemek vermiş, yatacak yatak sermiş. Ertesi gün öksüz delikanlı iki kova getirip, odun yarıp, evin işlerini yapmış, geline hiç iş yaptırmamış. Böylece bu evde yaşamaya başlamış. Bir defasında ikinci evin sahibi ırgatlarına şöyle emretmiş:

- Benim gelinimin evine avarenin biri gelmiş diyorlar, siz gidip, ona bana gelmesini söyleyin.

O ev Ak-kaan'ın eviymiş. Delikanlı geldiğinde kağan şöyle sormuş:

- Senin amacın ne, benim halkımın içine geleli kaç yıl oldu?

- Geleli üç yıl oldu, beni iyi gören sıcak yiyecek koyup versin, kötü gören kovsun diye düşünerek avare dolaşıyordum diye delikanlı cevap vermiş.

- Sen benim oğlumun evinde yaşamak istiyorsan, bu sarı dağın öte yanında bir ucu göğe ulaşan üç mağara var, o üç mağarada üç ayı var. Gidip onların rengini görüp, yaşını öğren. Bunu yerine getirirsen, seni kanatlı kara ata bindiririm, sana güneş işlemeli kara ipek giydiririm, bu hayvanları, bu halkı yöneten kişi yaparım. Yerine getiremezsen benim yurdumdan defolup gidersin diye kağan emretmiş. Sözleri çok sertmiş.

Delikanlı geline gelerek, kağanın emrini söylediğinde gelin şöyle demiş:

- Vah vah, zavallı, o seni ayılara tutturup öldürmek istemiş. Sen benim etrafımda dolaşma, geldiğin yere rahatça dön.

Delikanlı: "Öleceksem üç ayının elinde öleyim, yaşarsam da onların rengini göreyim." diye gelinin sözlerini duymazlıktan gelmiş.

Sonuçta gelin: "Ölmüş iki kişinin başını alıp gel." diye delikanlıya söylemiş.

Akşamın alaca karanlığı olduğunda delikanlı iki başı alıp getirerek geline vermiş. Gelinse onları öksüz delikanlının omuzlarına dikince, delikanlı üç başlı insan gibi olmuş.

Gece karanlığı çöktüğünde, kimseye görünmeden sarı dağa doğru yola çıkmış. Yedinci günün başında sarı dağa gelip çıkınca yer altına açılan üç mağarayı görmüş. Onların yanında, doğu tarafında kan-ceeren atlı Kan-Cekpey adlı kişi ölü bir halde yatıyormuş, batı tarafında taska-kara atlı Cer-Bökö adlı kişi gelmişmiş, onu da ayılar öldürmüş.

Delikanlı mağaranın ağzına oturmuş. Çok geçmeden ak-sarı renkli ayı çıkıp gelmiş. Bir gün durduğu halde, hiç kımıldamamış. "Üstteki üç kavağa üç on yıl oldu, bu üç ayı yaşayalı üç on yıl oldu, bu üç mağaranın kazılmasına üç on yıl oldu, fakat böyle üç başlı bir şeyi ayın, güneşin altında hiç bir zaman görmedim." diyerek, hızla mağaranın dibine inmiş.

Sonra delikanlı ortadaki mağaranın ağzına oturunca, oradan da kapkara bir ayı çıkmış. O da hareket etmeden kalakalmış. "Üstümüzdeki üç kavak dikileli üç on yıl oldu, biz üç ayı yaşayalı üç on yıl oldu, bu üç mağara kazılalı üç on yıl geçti, fakat böyle üç başlı bir şeyi rüyamda da görmemiştim." diye tekrar mağarasına girmiş.

Öksüz delikanlı iki ölümden kurtularak, üçüncü mağaranın ağzına gitmiş. Oradan da koyu kahverengi bir ayı çıkmış. Çok büyük bir ayıymış. O üç gün hiç kımıldamadan durmuş, sonra şöyle demiş:

- Ben seni bilmiyor değilim. Sen üç öksüzün birisin. Öleceksem öleyim diye avare gezen garipsin. Bundan dokuz yıl sonra, bu halk esarete düşer, bu yaşayan hayvanlar sürülüp götürülür. Yer altı ülkesinin dibinden, karanlık cehennemden kara atlı Şıpşalañ-Koo adlı kişi gelerek, bu halkı, bu malı sürüp götürür. Sense bu halka, bu mala kağan olursun. Ben senin ele gelmez etini, kaşık doldurmaz karnını yiyip de ne yapacağım diyerek mağaranın dibine inip gözden kaybolmuş.

Öksüz delikanlı dokuzuncu günün başında kağanın evine gelip, görüp duy-

duklarını eksiksiz anlatmış. Fakat yer altından Şıpşalañ-Koo'nun gelerek, onu esir edeceğini söylememiş.

- Evet, gözümün ateşi gibi, göğsümün kanı gibi gördüğüm gelinim seni kabul etmiş, Altay'ın gövdesindeki üç bahadırım, üç ayı seni hoşça kabul etmişler, ön dişim çürüdü, azı dişim döküldü, yaşlılık çağım geldi, ben niçin seni kabul etmeyeyim? Büyüttüğüm tek oğlum öldüğünden beri yedi yıldan fazla oldu. Sen şimdi bu hayvanları, bu halkı yönet demiş Ak-kaan. Ondan sonra öksüz oğula kara rahvan bir at vermiş, kara ipekten palto, kara kunduz postundan börk giydirmiş. Üç öksüzün küçüğü kağan olmuş, kara-koñur atlı Koñko-Biy adını almış.

Suya düşen kardeşi yer altının dibinde dokuz gün kalmış. Bir gün orada öylece dururken, iki kuzgun gökten konuşarak, sohbet ederek gelmiş. Dişi kuzgun şöyle demiş:

- Bu çukurdaki insan ölecek, iyi yiyecek olur demiş. İkincisi ona şöyle demiş:

- Oy, sen onun kaderini bilmiyorsun. O delikanlı hiçbir zaman ölmez. Onun içtiği su şifalı yer altı suyudur. O onu içip, kusarsa, kusmuğu çalı olup büyür, delikanlı ondan tutunarak çıkar.

Öksüz delikanlı kuzgunların söylediğini işitince, yer altı suyunun şifalı suyundan içip kusarak, uyuya kalmış. O beş gün uyumuş. Uyandığında, çalılık büyümüşmüş. Delikanlı ona tutunup, iki kez sıçrayarak kuyudan yukarı çıkmış.

Yeryüzüne çıkınca, gözünün gördüğü şey batı tarafındaki büyük dağ olmuş. Delikanlı o dağa doğru yürümüş. Dağa vardığında bakmış ki, orada kara ağaç gibi halk yaşıyor. Oğul bir eve odun yarıp vermiş bir günlük yiyecek almış, ikincisine ot kesip vermiş iki günlük yiyecek azık almış. Böylece iki koluyla çalışıp yaşarken, bir defasında onu Kaldan-sarı atlı Sarı-kağan çağırtmış.

- "Bir yıl boyunca burada yaşadın, vergi ödemelisin." demiş kağan.

- "Ne vereyim, benim hiçbir şeyim yok." demiş öksüz delikanlı. Sarı-kaan şöyle demiş:

- Senin için çok çalışkan diyorlar. İki üç kişinin yaptığı işi tek başına yapıyormuşsun öyle mi?

- "Evet, karnımı doyuracak kadar." diye öksüz oğul cevap vermiş.

- "Sen rızkını kazanamayan ne biçim insansın?" diyerek, öksüz delikanlıyı Sarı-kaan dövmüş. Öksüz delikanlının inlemesine dayanamayıp, kağanın Altın-Sırga adlı kızı gelerek şöyle demiş:

- Baba, bu avare dolaşandan zorla para almazsan, ondan aldığını azık etmezsen ne olur? Bunun ağlaması, inlemesi ormana, dağa, halkın içine yankılandı. Onu kovup, göndermek lâzım!

- "Ona niçin merhamet ediyorsun, ağlıyorsa ağlasın, ölecekse ölsün. Niçin yardım ediyorsun, bunu kendine koca mı alacaksın?" diyerek Sarı-kaan öksüz delikanlıyı serbest bırakmış.

Bu sözleri işiten Altın-Sırga acı acı bağırarak: "Artık babamın yüzünü görmem, yurduma da gelmem." diyerek, öksüz delikanlının peşinden gitmiş. Bunları gören Sarı-kaan'ın eşi üzüntüsünden kocasına kızmış:

- Sen ne yaptın, neye öfkelendin, neye üzüldün, ondan yiyecek, vergi almazsan ne olurdu? Başıboş gezen kişi nereye gidiyorsa gitsin, onu boş yere niçin dövdün? Tek kızını niye küstürdün?

Bu sözleri işiten Sarı-kaan ölü mü, diri mi olduğu belli olmaz bir şekilde yatağına yatmış.

Karısı ise kapıda bekleyen Ak-Bökö adlı hizmetçisini çağırıp, ona altın bir havlu vererek şöyle demiş:

- "Başıboş gezene ne verilir, götürüp bu havluyu ver. Diriyse yastık edip yaslansın, elini yıkarsa kurulansın. Kuş kirazı, kandık, sargay kazıp onlarla beslenen kişinin başka bir şeye değil, ancak buna ihtiyacı olur. Bunu kaybetmeden çabucak götürüp ver." Ak-Bökö at direğinde hazır duran atına binerek koşturmuş.

Altın-Sırga geriye bakıp görmüş ki, Ak-Bökö atını koşturup geliyor. "Babam tutup getir diye emir vermiş olmasın." diye düşünerek iyice kaçmış. Öksüz delikanlı da giderken geriye bakıp görmüş ki, kağanın kızı eteğini kıstırmış koşarak geliyor, onun arkasından da Ak-Bökö'nün atını koşturarak geldiğini görmüş. "İkimizi tutup geri götürecek herhalde." diye düşünerek iyice koşmaya başlamış. Koşarak üç vadi geçmiş. Sonunda nefesi kesilip, halsiz kalıp yıkılıvermiş. Kağanın kızı da gelip onun üstüne yıkılmış. Ak-Bökö onlara yetişerek, altın işlemeli havluyu vererek şöyle demiş: "Ben sizi geri götürmeye gelmedim, annenizin isteğini yerine getirmek için geldim. Bu havluyu size vermemi emretti. Ölmezse yaslanıp, elini yüzünü silsin dedi."

Altın havluyu alarak, öksüz delikanlıyla kağanın kızı kandık, sargay ve kuş kirazı yiyip yaşamaya başlamışlar. Böylece yaşarken çok kalabalık bir halkın yaşadığı yurda gelmişler. Burada ticaret çok fazlaymış. Altın-Sırga bu durumu görünce, altınla işlenmiş havluyu öksüz delikanlıya vererek şöyle demiş:

- "Biz ikimiz avare gezen insanlarız, altın işlemeli havlu işimize yaramaz. Gidip bunu iki torba ekmekle takas edip gel. Karnımızı doyururuz." demiş. Öksüz delikanlı altın işlemeli havluyu alarak, satmaya gittiğinde yedi araba dolusu malları olan, yedi tüccara rastlamış. Onlar öksüz delikanlının altın işlemeli havlusunu görünce gözleri parlayıp: "Yedi arabadan istediğini al." diyerek pazarlık etmişler. Öksüz delikanlı inat etmiş:

- "Hayır, ben havluyu öyle pahalı şeylere satmam, ancak eşimin söylediği gibi iki torba ekmeğe değişirim." demiş.

- A, senin eşin kim? diye tüccarlar sormuşlar. Öksüz delikanlı cevap vermiş:

-Sarı-kaan'ın kızı Altın-Sırga.

- "Ee, zavallı, Altın-Sırga bu deliyle birlikte dolaşmak için delirmiş olmalı." diye tüccarlar düşünmüş. Onlardan birisi şöyle demiş.

- Şayet havluyu iki torba ekmeğe değiştirip, götürüp versen, eşin de sana hiç kızmazsa, bizim bu yedi arabadaki malımızın hepsini al. Fakat, eşin az da olsun kızıp, öfkeli söz söylerse, biz eşini alırız.

Öksüz delikanlı çok düşünmeden, razı olmuş.

Böylece tüccarlardan ayrılıp ileri gittiğinde, ona iki torba ekmek yüklenmiş biri rastlamış. Öksüz delikanlı havlusunu göstererek :

- "İki torba ekmeğini ver, bu altın havluyu al." demiş. O kişi iki torba ekmek

yüklediği atını ona vererek altın havluyu almış.

Bu kişi altın havluyu alıp giderken, öksüz delikanlıya keskin bir baltası olan biri rastlamış. Öksüz delikanlı onu görünce "Hey, siz bu güzel baltanızı bu eyerli ata değişir misiniz?" diye sormuş.

- Değişmez miyim! diye o kişi şaşırarak söylemiş. Öksüz delikanlı eyerli atını baltayla değişip, iki torba ekmeği yüklenmiş giderken, orak taşıyan birine rastlamış.

Öksüz delikanlı:

- "Orağını bu baltayla değişir misin?" deyince, o kişi hiç direnmeden değişmiş.

Oradan ileriye gidince, bıçaklı birine rastlamış. Öksüz delikanlı orağını bıçakla değişmiş. Sonra o bıçağı bileğiyle değişmiş. O bileğiyi alıp giderken, "Gerektiğinde bununla her şeyi keskinleştiririm." diye düşünmüş. Bu sırada nehirde üç ördek görmüş. "Aa, bunlardan birini vurup eşime götüreyim." diyerek, bileğiyi ördeklere atınca, ördekler uçup gitmiş, bileği de suya düşüvermiş. O bileğisini aramış, fakat taşların arasında bulamamış.

Öksüz delikanlı çaresiz iki torba ekmeğini yüklenip, evine gelince bakmış ki, önceden sözleştiği tüccarlar bütün mallarını getirerek burada toplanmışlar.

Öksüz delikanlı ottan yaptığı evin ağaç kabuğundan yapılmış kapısını açıp içeri girince bakmış ki, eşi çay hazırlamış onu bekliyor. O kocasına sormuş:

- Altın havlumuz ne etti?

Kocası cevap vermiş:

- Oo, çok pahalıya gitti. İki torba ekmekle eyerli bir at etti.

- "Öyleyse atın nerede?" diye eşi sormuş.

- "Ben onu baltayla değiştim, baltayı orakla değiştim, orağı bıçakla değiştim, bıçağı bileğiyle değiştim. Bileğimi getirirken, nehirde üç ördek gördüm. Onları bileğiyle avlayayım derken bileğim suya battı. Aradım, fakat bulamadım." diye kocası cevap vermiş.

- "Boşver, onu ne yapacaksın, ekmeği getirmiş olman da güzel. Bu eve yabancı insanlar geldi. Getirdiğin ekmeğini elinle de olsa koparıp ver, insanlara ikrâm edelim." diye eşi söylemiş.

Eşi böyle söyleyince, öksüz delikanlının iki gözüne kan toplanıp, çok fazla öfkelenmiş:

- Bu mel'unlar iyi niyetle gelmiş olamaz, beni öldürmeye gelmişlerdir.

- Ben altın havluyu ekmekle değiştirmek için pazarlık ettiğimde onlar kahkahalarla gülüp, ekmeği alıp götürdüğünde, eşin kızarsa, eşini alırız dediler. Sen eğer kızmazsan ben onların bütün mallarını alacağım.

Öksüz delikanlının bahadır görünüşünü gören, gök gürültüsü gibi sesini duyan tüccarların hepsi mallarını bırakarak kaçmışlar.

Öksüz delikanlıysa böylece malı mülkü alıp, zengin olarak yaşamaya başlamış.

Bir gün öksüz delikanlı gün doğusunda Karatı-kaan'ın Koño-Biy adlı oğlunun çok zengin yaşadığını duymuş. "Onun serveti benimkinden çok mu?" diye dü-

şünerek, eşiyle ikisi o zenginin evine gitmişler.

İki zengin bir araya gelince günler boyunca eğlenmişler, fakat kendilerini tanıtmamışlar. Otuz günün sonunda suya düşen kardeşi, küçük kardeşini tanıyarak ağlamaya başlamış:

- Sevgili kardeşim, su dolu kuyuya düştüğümde, sen canını kurtarmıştın. Senin bir yere yerleşip rahat, huzurlu yaşacağına inanmıştım.

İki kardeş böylece tanışıp, eşlerini alarak en büyük ağabeylerinin yanına gitmişler.

Otuz dağın öte yanına, otuz denizin karşı kıyısına geçince, ağabeylerinin eşi sarayın kapısını açıp onları görünce şöyle demiş:

- Âh! dışarıdan kağanlar, beyler geliyor, at direğinde atlarından iniyorlar. Tehlikeli insanlar gibi. Ağabey kapıyı açınca iki kardeşini tanımış.

- "A, bunlar benim avare gezen kardeşlerim. Nereye gidip de evlenmiş, böyle çok zengin olmuşlar?" diye şaşırmış.

Üç kardeş bir araya gelip, üç gelin tanışıp, dokuz ay eğlence yapmışlar, dokuz ayın sonunda toy bitmiş, on ayın sonunda oyun bitmiş.

İki kardeş evlerine dönmüşler. Kuş kirazının yetiştiği yere halk yerleştirip, otlu yere hayvan salıp, üç öksüz kardeş mutlu, huzurlu yaşamışlar.

64. IRISTU

Sümer tuunıñ künet keltegeyinde, süt köldiñ caradında, bir uulçak curtap catkan. Onıñ sını cabızak bolgon, ölöñ ortozıla barganda, uulçaktıñ töbözi de körünbeyten. Eki tiyiñniñ terezineñ elbek cakşı börük edineten. Cañıs eliktiñ bıçkagınañ caan eptü ödük kiyeten. Cüzi tep-tegerik, köstöri cıldıstıy bolgon, ol kaçan da ıylabaytan.

Bir katap süt köldiñ canına ak-boro adına mingen Ak-kaan keldi. Ogo ötkün caraş ün uguldı.

"Çeçekter kanayıp kojoñdoor boldı?" - dep, Ak-kaan içinde sanandı. Attañ cayılıp kelele, kamçınıñ sabıla çeyneniñ bajın ayra tarttı. Ondo oturgan tegerik cüstü uulçaktı körüp iydi. Kiçü uulçak töñözökkö oturıp alala, komırgaydañ şoor edip alıp, cüzündedip oynop oturdı.

- Seniñ adıñ, kem, balam?

- Meniñ adım Irıstu.

- Adañ-eneñ kemder bolor?

- Adam - Sümer-Tuu, enem - sütke tüñey Ak-Köl.

- Onı sen kaydañ bilip turuñ?

- Tuu meni ciilegile azırayt, köl deze suuzıla sugarat.

Caş balanıñ bergen karuuzı Ak-kaanga sürekey caradı.

- Seniñ mege bala bolor küüniñ bar ba, Irıstu? Men sege torko ton kiydirerim, alama-çikir kursakla azıraarım, çıyrak, caraş atka mindirerim.

Irıstu tıñ moynoşpodı, ak-boro attıñ uçazına cep-ceñil uçkajıp iydi, Ak-kaannañ bek tudunıp aldı. Ekü örgööni köstöp cüre bergiledi. Ayılga cetken soñında, kaannıñ cakıltazı başka boldı. Uulçakka uy kabırtıp koydı. Irıstu kışkı künniñ soogına toñup, caygı künniñ cañmırına ödüp, uylardı kabırıp cürdi. Tün-tüş kabırar bolgon. Salkın özögin ötküre sogoton. Ödügi butka caba kattı, tonı deze cardına caba kattı. Köstiñ cajı tögüler boldı. Oozı komıdaldu kojoñdoorgo ürendi. Ce onıñ komıdalın tıñdaytan kiji cok boldı. Bir katap Irıstu cajıl ölöñniñ üstine cadıp uyuktap kalganın boyı da bilbey kaldı. Tüş cerinde ogo bir buurıl baştu, çırçık çıraylu örökön bazıp keldi.

- Sen, uulçagım, kırda cañıskan cüreriñde, köziñneñ caş körünbeyten, oozıñnañ komıdaldu kojoñ ugulbaytan edi. Emdi uyuktap catkanda, neniñ uçun kunukçıl ontoydıñ?

- Meniñ buttarımdı katu baskan. Koldorımnıñ küçi çıktı. Kardımda kursak cok. Uylarla kojo tün-tüş cürerge çagım çıga berdi.

Kargan örökön tayagın sıymap iydi, azu sagalın cazap aldı. Közin sıkıytıp alala, ayttı:

- Sen, uulçagım, uylardı cattırgızayın dezeñ, "Bıp!" dep ayt, - olor cada tüjer. Odorlodoyın dezeñ, "Tap-tajlañ!" de, - uylar odorloy berer.

Irıstu bajın ködürdi, közin açtı, çañkır teñeride izü künneñ başka neme körünbedi, közin oyto cumup iydi.

- Möö! -dep, uylar mööröjölö, cer sayın baskıladı.

- Bıp! - dep, Irıstu kıygırdı.

Uylar turgan la cerine onçolorı catkılay berdi. Uulçaktıñ komıdaldu kojoñı astadı. Oyın-cırgalı köptödi, ay kanattu kuştarla, altan cüzün çeçekle oynop cürer boldı. Uylar deze möörööböy dö, kepşinbey de cadar boldı. Ce Irıstu uylardı köp canın cattırgızıp, olordı ototpoy turgan uçun uylar arıktadı. Bu kerekti Ak-kaan körüp iydi:

- Calku, kulugur, uylar da kabırarga bilbey turuñ. Sen baza kiji be! Men seni emdi, kıs kiji çilep, çegen bıştırarım.

Ol künneñ ala Irıstu Ak-kaannıñ altan arkıt çegenin tünge-tüşke uyku coktoñ bıjar boldı. Uulçaktıñ koldorı tıştanbadı: Ak-kaannıñ abakayı, kul kelinderine arakını astırıp, aylına kelgen baydardı, cayzañdardı, kamdardı sagıştarın çıgarta arakıladar boldı. Olor turup bolboy, togolonıp cadat, Irıstu deze bir de amır körböyt.

- Bu ne büdüştü iş! - dep, ezirik abakay kıygırat. - Arkıttı onoydo bıjar ba? Kurç bıçakla bajıñdı kezerim. Uzun cıdala cüregiñdi kadaarım.

Kaan eki balalu bolgon. Uulı segis caşka cetire örö turup baspagan, ermektenip bilbegen. Toormoş oşkoş togolonıp cadar, torbok keptü bustap cadar bolgon. Ol unçukpay oturıp bolboyton. Közi açılbagan küçük oşkoş caantayın kañılap turar. Bir katap kızıçak karındajınañ eliktiñ kajıgın blaaşkan. Uulçak, kajıktı bektep tudup turdı. "Bıp" - dep, Irıstu kıygırıp iydi, kızıçaktıñ kolı karındajınıñ bajına capşına berdi.

Mını körgön abakay eki balazın kuçaktay aldı.

- Kayttıgar, meniñ baldarım? Mındıy neme öskö ulustıñ curtında bolgon bolzo kaydat! - dep, aydıp, ıylay berdi.

- Bıp! - dep, Irıstu şımırandı. Kaannıñ abakayı baldarına baza capşına berdi.

Bu öydö ejikteñ Ak-kaan kirip keldi, olordı bir kezek kaykap, körüp turdı.

- Bu sler ezirik pe, ayla kandıy? - dep, Ak-kaan kıygırıp suradı, abakayın sogorgo kolın ködürdi. Irıstu boyınıñ "Bıp" degen sözin aydıp iydi, kaannıñ kolı abakayınıñ cardına capşına berdi.

Irıstu deze kurgak komırgaydañ şoor cazayla, cüzün-başka koolodıp, kojoñdoy berdi.

- Sen, biyttü-kurttu Irıstu! Taldama kamdardı barıp beri kıçır! - dep, kaan kıygırıp ayttı. Irıstu tızırada cügüre berdi. Kança bar kamdardı onçozın cuudı. Olor kelele, taldama maldardañ taydı, tartuga birdeñ aldı. İçken arakıların urar tajuurlar tabılbas, ciigen etterin badırıp salar ükpekter tabılbas boldı. Ce kaannıñ bilezin emdep bolbodılar. Bastıra kamdar baştarın caykagılayt, semis etle kegirgileyt, kaannıñ capşınıjıp kalgan bilezin bolujı cok körüp oturgılayt. Kalgançıda la kargan

degen kam mınayda ayttı:

- Cer-teñeri birikkende ulu Teltekpey degen kam bar edi. Kaandı emdeze, ol emdeer, bistiñ küçibis cetpes

Ol corıkka Irıstunı ok iyer edip cöptöştiler.

Irıstu Teltekpey kamga bardı. Ulu Teltekpey kam kök bukazına minip alıp, kaan cerine cedip keldi. Tişteri ötküre çıkırıp iydi.

- Ondıy oorunı caspazam, Altaydı aşkan, magı çıkkan adım kayda? Kañza da tañkı tartkalakta, olor onçozı ayrılıja berer - dep, ulu Teltekpey maktanala, bukazınañ araay tüjüp, ança-mınça tıştanarga, cajıl ölöñgö oturıp iydi. Tañkızın küydürerge turarda, Irıstu ayttı:

- Sler, caan kiji, caş ölöñgö ne kerek oturdıgar? Onıñ ordına ol calbak cılu taşka oturzagar.

Teltekpey camırkap, araay turup, calbak taşka oturdı:

- Bıp! - dep, Irıstu araay ayttı.

Teltekpey kam uzun sorguldu kañzazın tartıp oturdı, kaanım! - dep, kam Teltekpey maktanat.

Ce ol ekinçi, üçinçi, törtinçi kañza tañkını tarttı, kaannıñ bilezine kaykal bolup turganı bildirbedi, oturgan la boyınça oturgıladı.

Teltekpey kam örö turdı. Onıla kojo boro calbak taş örö ködürilip kelele, kamdı cer caar tartıp iydi. Calbak taşka oturarga "ulu" kamga uyat boldı. Teltekpeydiñ közi aray la cıkpıgınañ aşpadı.

- Bu kandıy aaylu taş boldı, meniñ balam, Irıstu?

- Taştıy la taş emeş baza. Tuudañ ekelgen taş. Tuu eezine mürgiger, onoñ boluş suragar - dep, uulçak karuuzın berdi.

Teltekpey mañdayın cerge türtüp mürgidi.

- Bıp - dep, Irıstu kıygırıp iydi, kamnıñ mañdayı cerge capşına bergenin ulus körüp iydi.

- A-a, aydarda, bu seniñ kılıgıñ bolgon bo, uyat cok, Irıstu? Seni emdi le öltürerim! - dep, kaan kıygırdı.

Irıstu oñ kolın ködürdi. Onıñ ay oşkoş çırayı kızara berdi.

"Tap-tajlañ!" - dep aydarda, kaannıñ bilezi tuş başka togolonoştı. Ulu Teltekpeydiñ mañdayı cerdeñ ayrıldı, taştañ köçügi ayrıldı, kök bukazına minele, arı bolup mañtattı, onoñ beri onı bir de kiji körbödi. Kiçinek Irıstu kaanga cuuktap bazıp keldi.

- Ce meni öltürerge sananganıgar, öltüriger!

Kaan bılça tuttırgan çıçkandıy tırlajıp turdı. Kaannıñ abakayı deze, caan kara bakadıy, balbaya bergen oturdı.

Baldarı orın aldına cajındı, kamdarı onçozı kaçıp atandılar.

Caş Irıstu deze altın bozogonı altap kirdi, altın şireege caltanbay oturdı. Bir kezek oturala, "Tap-tajlañ" - dep, boyına ayttı, şireedeñ tüjüre sekirele, Ak-köline, Sümer-Tuuzına oyto cana berdi.

IRISTU

Sümer Dağı'nın güneş değen tarafında, Süt Gölü'nün kıyısında bir oğulcuk yaşıyormuş. Onun boyu kısacıkmış, otların içine girdiğinde oğulcuğun başı görünmezmiş. İki sincabın derisinden yapılmış güzel bir börk, karacanın tek ayağının derisinden yapılmış büyük, rahat papuçlar giyermiş. Gözleri yıldız gibiymiş, hiçbir zaman ağlamazmış.

Bir defasında süt gölün yanına ak boz atına binen Ak-kaan gelmiş. O çevresinden kulağa hoş gelen güzel sesler duymuş.

"Çiçekler nasıl oluyor da türkü söyleyebiliyor?" diye, Ak-kaan içinden düşünmüş. Atından inip, kamçısının sapıyla şakayık çiçeğinin başını araladığında, orada yuvarlak yüzlü oğulcuğu görmüş. Küçük oğulcuk bir kütüğe oturarak, kaval çalıp oynuyormuş.

- Senin adın ne yavrum?

- Benim adım Irıstu.

- Senin anan, baban kim?

- Babam Sümer Dağı, anam süt gibi Ak Göl.

- Sen bunu nereden biliyorsun?

- Dağ beni çileğiyle besliyor, göl ise suyunu içiriyor.

Çocuğun cevabı Ak-kaan'ın hoşuna gitmiş.

- Sen benim çocuğum olmak ister misin, Irıstu? Ben sana ipek elbise giydiririm, meyve yemiş yiyecekle beslerim, hızlı giden güzel atlara bindiririm.

Irıstu fazla direnmeden ak boz atın terkisine binerek, Ak-kaan'dan sıkıca tutunmuş. İkisi saraya doğru yola çıkmışlar. Eve vardıktan sonra kağanın davranışları değişmiş. Irıstu kış gününün soğuğunda donup, bahar gününün yağmurunda ıslanarak gece, gündüz hayvan bakmış. Rüzgârın soğuğu içine işlemiş, papuçları kurumaktan ayağına, elbisesi ise omuzlarına yapışmış. Gözlerinden yaş, ağzından kederli türküler dökülür olmuş. Fakat onun kederini hiç kimse bilmemiş. Irıstu bir defasında yeşil otların üzerinde uyuya kalmış. Düşünde ona, ak başlı, buruşuk yüzlü bir adam gelerek:

- Sen, oğulcuğum, kırda yalnız başına yaşarken gözünde yaş görünmüyor, ağzından kederli türküler çıkmıyordu. Şimdi uyuyup dururken niçin üzüntüyle inliyorsun?

- Benim ayaklarım su topladı, siğil doldu. Ellerimin gücü çıktı. Karnımda yiyecek yok. İneklerle beraber gece, gündüz dolaşmaktan gücüm kalmadı.

Yaşlı adam bastonunu okşayıp, sakalını sıvazlamış. Gözünü kısarak konuşmuş.

- Sen, oğulcuğum, inekleri yatırmak istersen "Bıp!" de, onlar yattıkları yerde donup kalır. Sonra tekrar otlatmak istersen "tap-tajlañ!" de, inekler otlamaya başlar.

Irıstu başını kaldırıp, gözünü açmış, mavi gökyüzünde güneşten başka hiçbir şey yokmuş. Gözünü tekrar yummuş.

- Möö diye bağıran inekler her yere dağılmış.

- Bıp! diye Irıstu bağırmış.

İneklerin hepsi durduğu yerde dona kalmış. Oğulcuğun üzüntüsü azalmış. Oyunu, eğlencesi artmış, ay kanatlı kuşlarla, altmış türlü çiçekle oynamaya başlamış. İnekler ise möölemeden de, geviş getirmeden de yatar olmuş. Fakat Irıstu inekleri dondurup fazla otlatmadığı için hayvanlar zayıflamış. Bu durumu farkeden Ak-kaan:

Tembel alçak, inekleri otlatmayı bilmiyorsun. Sen nasıl birisin? Ben bundan sonra sana kızlar gibi çegen pişirttireyim de gör.

Irıstu o günden sonra uykusuz kalarak, Ak-kaan'ın altmış fıçı çegenini gece, gündüz pişirmiş. Oğulcuğun kolları güçsüzleşmiş. Ak-kaan'ın hatunu ise rakı hazırlatıp evine gelen zenginlere, kamlara ziyafet vermiş. Herkes akılları başlarından gidecek kadar sarhoş olmuş. Onlar eğlenip dururken Irıstu bir defa olsun rahat gün görmemiş.

- Bu ne biçim iş! diye sarhoş hatun bağırmış. Fıçıda çegen böyle pişirilir mi? Keskin bıçakla başını keserim, uzun mızrakla yüreğini deşerim demiş.

Kağanın iki çocuğu varmış. Oğlu sekiz yaşına kadar konuşup, ayağa kalkıp yürüyememiş, yuvarlak değnek gibi yuvarlanıyormuş. Kızı ise; kötü yaratılışlı, sincap görünüşlüymüş. Kızdığında şeytan gibi olurmuş. Bir defasında kızla kardeşi karacanın aşık kemiği için tartışmışlar. Oğlan aşığı alıp, sıkıca tutup oturmuş. Kızsa onu tırmalayıp duruyormuş. "Bıp!" diye Irıstu bağırınca, kızın eli kardeşinin başına yapışıp kalmış.

Bunu gören anaları iki çocuğunu kucaklayarak:

- Ne yaptınız, benim çocuklarım? Böyle iş keşke başka insanların başına gelseydi! diye söylenip ağlamış.

- Irıstu "Bıp!" diye fısıldayınca, kağanın hatunu çocuklarına yapışıvermiş.

O vakit kapıdan Ak-kaan girip de onları gördüğünde şaşırıp kalmış.

- Siz sarhoş mu oldunuz, ne oldu? diye, Ak-kaan bağırarak sormuş, eşini dövmek için elini kaldırmış. Irıstu "Bıp!" deyince kağanın eli eşinin omzuna yapışıvermiş.

Irıstu ise kavalını eline alarak çalmaya başlamış.

- Sen, bitli, kurtlu Irıstu! Seçkin kamları buraya çağır, diye kağan bağırmış. Irıstu çabucak gidip bütün kamları toplamış. Onlar gelerek yılkı içinden seçkin tayı seçip almışlar. İçilen içkiyi alacak matara, yenilen etleri koyacak yer bulunamamış. O kadar çok yenilmiş, içilmiş. Kamlar yemiş, içmiş. Fakat kağan ve ailesinin durumuna çare bulamamışlar. Bir yaşlı kam şöyle demiş:

- Yeryüzünde bütün kamlardan üstün Teltekpey adlı kam var. Bizim gücümüz yetmiyor. Bu işe çare bulsa o bulur.

Hemen sözleşip Irıstu'yu o kama göndermişler.

Irıstu, Teltekpey kama varmış. Ulu Teltekpey kam gök boğasına binip, dişlerini gıcırdatarak Ak-kaan'ın yerine ulaşmış.

- Böyle bir hastalığı iyileştiremezsem Altay'ı aşan adım, ünüm, şanım nerede? Pipo ve tütün içerek onları birbirinden ayırırım, diye Teltekpey yavaşça binitinden inip, etrafı şöyle bir dolaşıp yeşil otlara oturmuş. Tütünü yakarken Irıstu:

- Siz büyük insansınız, niçin yeşil ota oturuyorsunuz? Onun yerine şu büyük, sıcak taşa oturun.

Teltekpey biraz utanarak, yavaşça kalkıp, büyük taşa oturmuş.

Irıstu yavaşça "bıp!" demiş.

Teltekpey kam, piposunun uzun sapından tutarak çekmiş. Diğerleriyse hiç nefes almadan dikkatlice onu izliyorlarmış. İkinci, üçüncü, dördüncü pipoyu da içmiş. Fakat kağan ve ailesinin durumunda bir değişme olmamış.

Teltekpey kam ayağa kalkmak isteyince oturduğu taş da onunla, ona yapışık olarak kalkmış. Kam taşın ağırlığından yere düşmüş. Büyük taşla beraber yere düşen Teltekpey kam utancından gözünü kaldırıp etrafına bakamamış.

- Bu nasıl taş, çocuğum Irıstu?

- Taş gibi taş işte, yalnızca biraz büyük. Dağdan getirilen taş. Dağ iyesine dua ediniz, ondan yardım isteyiniz, diye oğulcuk cevap vermiş.

Teltekpey alnını yere eğip dua etmiş.

- Bıp! diye Irıstu bağırmış, herkes kamın alnının yere yapıştığını görmüş.

- A-a.. demek ki... bu senin işin mi utanmaz Irıstu? Ben seni şimdi öldürürüm! diye kağan haykırmış.

Irıstu sağ kolunu kaldırmış. Onun ay gibi yüzü kızarıvermiş.

"Tap-tajlañ!" deyince kağanın ailesi çözülüp etrafa saçılmış, ulu Teltekpey'in alnı yerden, kıçı da taştan ayrılmış. Gök boğasına binerek hızla uzaklaşmış. Küçük Irıstu yürüyerek kağana doğru yaklaşmış.

- Evet, beni öldürmeyi düşünüyordun, öldür!

Kağan sıkıca tutulmuş bir sıçan gibi titremiş. Eşiyse büyük bir kurbağa gibi yayılarak yere yığılıp otura kalmış. Çocuklar yatakların altına gizlenmiş. Kamların hepsi kaçmış.

Irıstu ise, altın eşiği adımlayarak içeri girip, hiç çekinmeden altın tahta oturmuş. Oturduktan sonra kendi kendine "Tap-tajlañ" demiş, tahttan inerek Ak Göl'e, Sümer Dağı'na tekrar geri dönmüş.

65. TAYANAK

Ak tayganıñ edeende, arjan sugnıñ cagazında, calbak bütken bükte Tayanak dep caraş kıs cattır. Ol kıstıñ üyinde tuduntan-kabıntan, iştiyten nimeleri bar boltır: iyne, iyik, tarak, oyvok, egeg, bilee, palta. Erten turganda la, Tayanak tarakla, taranalkep, keen orop saalcit. İyne-oyvala tiginal, cazap salsaalcit, iyigile cip iyiral, keen buluñga tootka, turgus salcit. Üyinde keen-arug, ıktap-saltan kızıjak boon.

Kara sagıştu Erliktiñ ugli Tayanaktıñ naaskan caateni oñnovalkep, aanı alaraa sanavaldı. Keen ool bol, kuvulalkep, Tayanaktı teerlep coorcıt. Tayanak kün sayın ködörö ijini toos sal, koyış tuştın kıyganda le, kanaa da bariycit.

Erliktiñ ugli Tayanaktıñ kanaa bariyteni oñnovalaraa coorcit. Kıs kün sayın corton cerinza bar keelcit. Eme Erliktiñ ugli Tayanaktıñ ügde artkan nimelerindin surapcit. – bir de nimeleri aytpiytirler, ñay unçukpiytirler. Erliktiñ ugli taraktın surapcit: "Seeñ eeziñ Tayanak kanaa bariydi? Kanaa kün sayın coorcit?". "meni aalal, şajını taravalkepkeen orop, şeverlep sakiycit, aañ bariyen cerini men saa cüge ayden. Maa Tayanak nemenin cetirven" – dep, tarak aytpiyt. Erliktiñ ugli taraktıñ tişterini oodo şaap, sındıriytir.

"Sen, İyik, maa kapşay ayt, Tayanak kanaa coorcit? Eme ol kayde?- dep, Erliktiñ ugli surapcit. "Caak, meni keen sıyvap-sıyvap, iyiral, karşça tootka turgus salten kijiniñ men saa aytpassım!" – dep, İyik oşçop cit. Erliktiñ ugli iyikti oodo teeviydi. Erliktiñ ugli kanı kurcit: "Andug boondo sen, iyne, ayt, Tayanak kanaa bardı? Kanaa coorcit?" "Caak, men aytpasım, meni şeverlep keen tıgal, kadap salten kijini aytkep ayde berten!" – dep, iyne aytpin ak saaldı. Kıptını suraanı, kıptı aytpin saan. "Men aydiyirim, meni konok sayın salajana kiyal, köksi cüreemni öttüre iynele kadaliyten!" – dep, oyvok teglen kel kıygırcit. "Mındın şıgal, koyış şagaraa barza, kuva-kuca şöl tüştiyir. Kuva şölniñ ortodo kuvat caatcit. Ol kuvaktı koskoviyzeñ – altın şıgar. Tayanak ol andan altın kazal, Ak-kaandıñ cüg le nime saadal, azırancit. Eme anaak bariyen" – dep, Oyvok ködörö cooktop been. Erliktiñ ugli oyvoktı akşçıjakka oşçot sal, boyı şıgal, Tayanaktı sürüş sal şıktı.

Tayanaktıñ kolında egveji ügde cüg bolteni ködörölö, tayanakka cooktopcit: "Taraktı sındırganı, iyikti oodo teviyeni, oyvoktı keen oşçotsaanı – ködörö ayt berdi. "Oyvok Erliktiñ uglına seni aydaveen, eme seni ciire sürüş keelcit" – dep, egveeş aytcit. Anı ukkan kızıjak kuva şölzaa barvin, kırza tevingen. Tevine-tevine keende, kırnıñ alında naan tas kayın turtan boltır. "Carva la carva, car kayıñ carıl bartanıñ barviyin?" Tas kayıñ ortodın le eki cara caarılvaan. Tayanak ol naan tas kayıñnıñ ijine kir, cöjön kaan, tıñ sarnapciit: "Carva la carva tas kayıñ, capşına berteniñ barviyin? Carva la carva tas kayıñ, eptele berteniñ barviyin?" kayıñ keen eptelvaan. Erliktiñ ugli kuva şölge cetse, kuvaksaa bargan col cok. Kanaa bartiyen colnı koop,

kırga kel ceetken. Erliktiñ uglı kele-kele, kayıñga cet kelze, andın le arı bargan colı cok, kayıñ kıyında cog ak. Erliktiñ uglı ol tas kayıñnı üş katap aylanıştı, andın le col sestirviyt. Cevekşçi kızıçaktı tıñdıp, kayıñzaaa örö körüp, aylandıra kör turcit.

Tayanak kayıñnıñ ijine kirtende, mañzıraan naa, şamşçazınıñ edeeni kıvıra tutpin kaltır. Tayanaktıñ şamşçazınıñ edee kıstal, taşkın artkaan, körinten. Sagıskan kuş ol kayıñdaa şamşçanıñ edeeni şokıp taart, şokıp taarteni Erliktiñ uglı köraltır. Ol şamşçanıñ ujını kööral, kolıma kirdiñ dep, kayıñnı silgipxsilgip bolvinsal, kayıñnı caarıyzın dep kıygırten boltır – kayıñ caarılviyt. Erliktiñ uglı turuja-turuja küşçi şıkpar körzö: boyınıñ kıyınje oñnok köp şerıg keelten. Erliktiñ uglı ol şerıgnı köral, korıkkan caa, cer kadınzza kaliytir. Uji cok şerıg keleverze, Tayanaktıñ egegi, bileezi,paltazı, bıjaa şerıg bol keelten boldırlar. Erlik cer kadındın şıkpazın dep, Egeg aytcit: "Tayanaktıñ egee – Egeg tag bol turan – emee Erlik tegvezin, cer kadındın şıkpazın!" Eees Egeg tag bol turiydi. "Tayanaktıñ bilee tag bolon! – dep, bilee ayttı. Bilee – Bilee tag bol öös şıktı. Tayanaktıñ bıjaa – Bıjaa tag bol özö!" – dep, Bıjak tag bol turiytir. Eme naan-naan, ees-ees taglar turtılar.

Tayanak kayıñnıñ ijinde saarnapcit: "Carva la carva car kayıñ, carıla berteniñ bar bede, carva la carva, car kayıñ, meni bojodiy, kayıñaş!" Kayıñ keen eelkep, Tayanaktı şıgariydi. Kayıñ karşça tural, öös corokaaldı. Tayanak şıgal kayıñda Sañıskannı kargap saan: "Bo cajına ayıl ejigine pok soguş bol cor. Balañnı aksınja törötön bool!" Andın ne beri sagıskan nurtkazını aksınje salteen boltır. Tayanak üyine kel, Erliktiñ uglınıñ oot saan, sındırsan nimelerni cıgkep, bir cerge keen cazap salsaan.

Tayanak andın le avır cadaver kaltır. Kap çöök!

TAYANAK

Ak dağın eteğinde, kutsal yer altı suyunun kıyısında, geniş ve güzel ovada Tayanak adlı güzel bir kız yaşamış. O kızın evinde kap kacağı, iş yaptığı eşyaları varmış: İğne, iğ, tarak, yüksük, eğe, bileği, balta. Sabah kalktığında Tayanak tarakla taranıp, saçını güzelce örüp, bağlarmış. İğneyle güzel dikiş dikermiş. İğle ip eğirip, köşeye bırakırmış. Evinde her şey yerli yerinde ve tertemiz bir kızcağızmış.

Kara düşünceli Erlik'in oğlu Tayanak'ın yalnız yaşadığını öğrenip, onu kaçırmayı düşünmüş. Yakışıklı bir delikanlıya dönüşüp Tayanak'ın peşine düşmüş. Tayanak her gün işini bitirdikten sonra bir yerlere gidiyormuş.

Erlik'in oğlu Tayanak'ın nereye gittiğini anlayamamış. Kız her zaman gittiği yere gitmiş. O vakit Erlik'in oğlu gelip Tayanak'ın eşyalarına sormuş: Hiçbiri söylemeyip, ses çıkarmamışlar. Erlik'in oğlu tarağa sormuş: "Senin sahibin Tayanak nereye gitti? Her gün nereye gidiyor?" "Beni alıp, saçını tarayıp örüyor, beni iyi koruyor, ben sana onun gittiği yeri niçin söyleyeyim? Tayanak bana kötülük etmiyor." demiş tarak. Erlik'in oğlu tarağın dişlerini parçalayıp, kırmış.

"Sen, İğ, Çabuk bana Tayanak'ın nereye gittiğini söyle? O şimdi nerede?" diye, Erlik'in oğlu sormuş. "Hayır, beni sıvazlayıp, sıvazlayıp eğiriyor, sonra güzelce köşeye bırakıyor, böyle birini sana söyleyemem!" demiş İğ. Erlik'in oğlu İğ'e vurup parçalamış. Erlik'in oğlu sinirlenmiş: "Öyleyse, iğne, sen söyle, Tayanak nereye gitti? Nereye?" "Hayır, ben söylemem, benimle güzel dikiş dikeni söylemem." deyip iğne

konuşmamış. Makasına sormuş, makası da söylememiş. "Ben söylerim, beni her gün parmağına takıp, göğsümü iğneyle deliyor!" diye yüksük bağırarak gelmiş. "Buradan çıkıp, doğuya doğru gidersen, boz çöle varırsın. Boz çölün ortasında kumluk vardır. Tayanak oradan altın kazıp, çıkarıyor. Tayanak oradan kazıp çıkardığı altına karşılık Ak-kaan'dan bir şeyler alıp, karnını doyuruyor. Şimdi oraya git." diye yüksük her şeyi anlatmış. Erlik'in oğlu yüksüğü rafa bırakmış, kendisi de çıkıp Tayanak'ın peşinden iz sürmüş.

Tayanak'ın elindeki yüzüğü evde olanların hepsini Tayanak'a anlatmış: Tarağın kırılmasını, iğin parçalanmasını, yüksüğün konuşmasını hep anlatmış. "Yüksük seni Erlik'in oğluna anlattı, şimdi o senin peşinden geliyor." demiş yüzüğü. Onu dinleyen kızcağız çöle doğru değil, kıra doğru gitmiş. Gide gide kırın önünde kabukları soyulmuş, büyük bir kayına varmış. "Yarıl, yarıl kayın, yarılsan ne olur?" demiş. Kayın ağacının Kabukları soyularak yarılıp ortadan ikiye açılmış. Tayanak büyük kayının içine girip, saklanarak türkü söylemiş: "Yarıl yarıl kayın, açılıp kapansan ne olur? Yarıl yarıl kayın, iyice kapansan ne olur?" Kayın güzelce kapanmış. Erlik'in oğlu boz çöle geldiğinde, kumların üstünde iz yokmuş. Kızın izini takip ederek kıra kadar gelmiş. Erlik'in oğlu gele gele kayına varmış, iz oradan ileri gitmiyormuş. Erlik'in oğlu kabuğu dökülmüş kayının etrafında üç kez dolaşmış, oradan ileri kızın izi yokmuş. Kızı bulmak için kayının üstüne bakmış, çevreye bakınmış.

Tayanak kayının içine girince telaşından eteğinin ucunu içeri çekmemiş. Eteği kısılıp, dışarıda kalmış, görünüyormuş. Erlik'in oğlu saksağanın dışarıda kalan eteğin ucunu gagaladığını görmüş, şimdi elime düştün deyip, kayını sallamış, fakat kayın açılmamış, açılması için bağırmış, fakat kayın yine açılmamış. Güçten düşen Erlik'in oğlu bakmış ki sayısız asker geliyor. O askeri gören Erlik'in oğlu korkup yer altına inmiş. Uçsuz asker gelmiş ki, onlar Tayanak'ın eğesi, bileğisi, baltası, bıçağı asker olmuş geliyorlarmış. Erlik'in yer altından çıkmaması için Eğe şöyle demiş: "Tayanak'ın eğesi, eğe dağı ol, şimdi Erlik yer altından çıkmasın! demiş, Eğe meyilli dağ olup kalmış. "Tayanak'ın bileğisi dağ olsun!" demiş bileği. Bileği dağ olup yükselmiş. "Tayanak'ın bıçağı bıçak dağı olup yükselsin!" demiş bıçak. Bıçak dağ olmuş. Şimdi onlar yüksek yüksek, meyilli dağlar olmuşlar.

Tayanak kayının içinde türkü söylemiş: "Yarıl yarıl kayın, açıl açıl kayın, beni bırak, kayıncık!" kayın güzelce açılıp, Tayanak'ı dışarı çıkarmış. Kayın geri kapanmış. Tayanak çıkınca saksağana beddua etmiş: "Sonsuza dek kapı önünde bok gagala. Çocuğunu ağzınla besle!" O günden beri saksağan yumurtasını ağzından çıkarır olmuş. Tayanak evine dönüp, Erlik'in oğlunun kırdığı eşyalarını bir yere toplayıp yığmış.

O günden beri Tayanak rahat, huzurlu yaşamış. Kap çöök!

66. TAK-TUK, TAYAAŞ!

Purun-purun boltır, mında oşorgon kijiler cok tuşta boltır, emee agaştar öskölöök tuşta boltır. Coktug-coktug, ssalvaa-salvaa apşıyak –kurtıyak cattırlar. Ilarda bir da nime cok boltır: castanan deze, castıg cok, töjönön deze, kiyis cok. Azırapten tınug nimelerdin eki kas boltır.

Bir kün kastarnı azıriyre kurtıyaş şıksa, ada kazı cok boltır, kem da uurlakkaltır.

Ekinji kün apşıyak kastıñ uyazınıñ kıyına oşop, ugrıjını karap oşopteni, ariyaan bir kiji öñdilep keelten. Ol kiji kel cedele, tiji kastı kavan la deeni, apşıyak "tak" ettire kolındın tudaltır. "Kalak, apşıyak, meni le bojot, bir cakşım ceder" – dep, ugrıjı surapten boltır. "cak, bolor, nañıs apar cep sal, eme ekinjizine keldiñ me? Meeñ kazım taap berveñje, seni men bojotpiyt." "Ce, andug boondo, meeñ le kojo baraak!" – dep, ugrıjı aytti. Apşıyak ol ugrıjınıñ kıyınje kojo baarcit.

Bara-bara keende şaval üyüjekke cettiler. Ugrıjı apşıyakka bir kişeş cavajak berdi: "Bir da cerzaa kirve, bir kijile cooktoşpo, üyioe cetire bar. 'Şıjım sıylu beyijek' dep, coldo aytpa!"

Apşıyak cavajaktı ceedinal naanten boltır. Kanşap-kanşap kelgen bolton, coldo kööp balar, alaar-sogaan aat, katırış oynooptılar. Balarnıñ oynopten bügijekte şaval üyijektin taavış ugulcit. Kijiler matap tıñ cooktoş, katırıştıler. "Sler,balar, bo cavajaktı körlör, 'şıjım sıylu beyijek' dep nekeveler, men bo kijilerdin bir-bir tavış ugalan!" – dep, apşıyak adını böglöp, sal, şaval üyüjeksa kirevertir. Üge kir, oşoval, kijilerge cokktojal şıksa, bir da bala cok. "Şıjım sıylu beyijek" böglöpsaan cerinde cogak boltır. Aylandıra kör, tıñdıp-tıñdıp, tapin sal, kilekaan, ugrıjıge karşça, kele vertir. Aysa, cavajak üyinza nan keldi dep, kelze, cokk boltır. Apşıyak kaydacüg bolganı tökpin-şaşpin cooktop bertir. "Seni men bir kijile cooktoşpo, bir kijee aytpa dep aytkam, cügerek balarga aydıydiñen?" – dep, ugrıjı kanı kur, apşıyaktı maaktapcit. "Ce, erne bir nek beren, colgaa sagva, bir kijile cooktoşpo, bir cerzaa kirve" – dep, katap aa bir nek berdi.

"Meeñ kazım matap kıyvat booltenda" – dep, apşıyak sanancit.Ol nekti ceedinal naanıydı. Kele-kele körzö, biyene cerde balar oynovaktener boltır. Ol üyüjektiñ kijilerniñ coogo tı-tıñ ugulten. "Sler bo nekte tegveler, sagvalar!" – dep, apşıyak ügzaa kiregaldı. Anda oşop-oşop şıksa, ol cerde bir nime cok: negi da cok, balar da cok. Aylandıra arı-beri kör-kör, tapin Sal, ugrıjıza karşa bardı. Şavak üyüjekke apşıyak kel ceet, ködörö tökpin-şaşpin cooktop beeni, ugrıjı biyenedin tıñ maktapcit, sıoırcit. Apşıyak minavat kiji ñay unçukpit. "Ce men eme saa "tak-tuk tayaaş' beren, bo tayaaştı alaal, bir cerzaa kirve, "tak-tuk tayaaş" dep aytpa, kijilerle cooktoşpo!" – dep, katap apşıyaktı ügretcit.

Apşıyak tayaaştı tayanal nanıy bartır. Nana-nana keeni, ol ak cerde balar oynopten, üyüjekte ñay la kijiler cooktoşten. Apşıyak aa tura tüş aytcit: "Ce, eme bonı 'tak-tuk, tayaaş' dep aytpalar, körlör. Ol ügza kire kaldı. Ol üyüjekke bir bala teevin kir keltir. "Kalak, apşıyak, tayaañ toktot, balarnı sook barıyt!" Apşıyak taşkın şıksa, tayaktıñ kıgızı le kirten, balarnı sookteni matap boltır. "Ayde, ayde meeñ 'şıjım sıylu beyijem' ekel berzeer, toktodorım! Neem ekelzeer, toktodorım! Andın başka meni suravalar da!" Artan balar tevin bar 'şıjım sıylu beyijekti' ekel berdiler, artazı nekti ceedip ekeltiler. "Ce, tak-tuk tayaaş, toktovosı baza!" – dep, apşıyak aytkanı, tayak soloñ-soloñ edip toktop bartır. Apşıyak tayaktı tayanal, 'şıjım sıylu beyijekti' ceedinal, negini aydaval, nanıydı. Ügge nan kel, kurtıyana aytcit: " 'Şıjım sıyluu beyijek' dep aytpa, nekti sagva, 'tak-tuk tayaaş' deve!"

Eme bo apşıyak cüg kerek ayde aytpin! – dep kurtıyaş oayençikpiyt. Taşkın şık cavaşaktıñ kıyına bar: "Şıjım sıylu beyijek!" – dep kıygırıydi. Beyijek "bbırt" etire şıja bertir. – şışkan sayın – aş, şışkan sayın – akça, oladıy, cüzün-cükür aş cazap saan. Aa sööngön caa, "Tak-tug, tayaaş" deeni, tayak kurtıyaktı soogıp, tokpoktop le coro bertir.

Apşıyak körzö lö, tayak kurtıyaştı sookten boltır. Kapşay taşkın şıgala, "trr" dep aytkanı tayak toktop kaltır. Kurtıyak sıktıyı-sıktıyı ügge kir, bedrek alaltır, nek saggara bariy bartır. Nekke ceet kel, kurtıyaş saagteni, bedrekte süt udurala kayvıksayru bolten boltır.

Bo cajına coktu apşıyak-kurtıyak beyijektü, nektü, ugrıjılerni sogoton "taktuk tayaaştu" cada ber kaltırlar. Kuday coktug kijilerni köp bolvin, bolıja bertir. Kapçöök!

TAK-TUK BASTON

Çok eskidenmiş, burada oturan kişiler yokmuş, ağaçların büyüme zamanındaymış. Yoksul, perişan, ihtiyar karı koca yaşamış. Onların hiçbir şeyi yokmuş: Yaslanayım deseler, yastıkları yok, yatayım deseler, keçeleri yokmuş. Besledikleri tek şey bir çift kazlarıymış.

Bir gün kazları beslemek için ihtiyar kadın dışarı çıktığında, bakmış ki erkek kaz yok, birileri çalmış.

İkinci gün ihtiyar adam kazın yuvasının kenarına oturup, hırsızı beklemiş, bir kişi sürünerek gelmiş. O geldiğinde, dişi kazı tutacakken ihtiyar adam hırsızın elini "tak" diye tutmuş. "Âh, ihtiyar beni bırak, sana bir yardımım olur." demiş hırsız. "Hayır, artık yeter, tek kazımı yedin, şimdi sıra ikincisinde mi? Benim kazımı geri vermeden seni bırakmam." "Öyleyse beraber gidelim." demiş hırsız. İhtiyar adam hırsızın peşine takılıp gitmiş.

Gide gide bir çadır eve varmışlar. Hırsız ihtiyara bir tay vermiş: "Hiçbir yere girme, kimseyle de konuşmadan evine git. Yolda 'boklu kısrak' deme!"

İhtiyar adam tayı alıp dönmüş. Hızla dönerken yolda gülüşüp, oynayan çocuklar görmüş. Onların oyun oynadığı düzlükteki bir evden yüksek sesle konuşmalar, kahkahalar duyulmuş. "Çocuklar siz bu taya göz kulak olun, 'boklu kısrak' demeyin, ben bu evdekilerle konuşup, geleyim." deyip ihtiyar tayı bağlayıp, çadır eve girmiş. Eve girip, oturup, insanlarla sohbet edip çıktıktan sonra bakmış ki bir çocuk

bile yok. "Boklu kısrak" bağlandığı yerden kurtulup gitmiş. Etrafına bakıp, aranmış, tekrar hırsızın evine gitmiş. O tayın hırsızın evine geri geldiğini düşünüyormuş, fakat tay burada yokmuş. İhtiyar adam olanları eksiksiz anlatmış. "Ben sana hiç kimseyle konuşma dedim, sen niçin çocuklara söyledin?" diye hırsız ihtiyara öfkeyle söylemiş. "Eh, bari sana bir inek vereyim, onu yolda sağma, kimseyle konuşma, hiçbir yere girme." deyip bir inek vermiş.

"Benim kazım ne kadar da kıymetliymiş." diye düşünmüş ihtiyar. O ineği alıp dönmüş. Gele gele bakmış ki, yine o yerde çocuklar oynuyor. Evdeki insanların sesi ise iyice duyuluyormuş. Çocuklara: "Siz bu ineğe dokunmayın, sağmayın da." deyip eve girmiş. Orada oturup dışarı çıktığında, dışarda hiçbirşey yokmuş, ineği de yokmuş, çocuklar da yokmuş. Etrafına bakıp, bir şey bulamayınca tekrar hırsıza gitmiş. İhtiyar hırsızın çadır evine girip başına gelenleri eksiksiz anlatınca hırsız çok fazla kızmış. İhtiyar sesini çıkaramamış. "Şimdi ben sana bir tak-tuk baston vereyim, bu bastonu al, hiçbir yere girme, 'tak-tuk baston' deme, insanlarla konuşma!" diye ihtiyarı defalarca tembihlemiş.

İhtiyar bastonu alıp, ona dayanarak dönmüş. Dönerken çocukların oyun oynadığı yerdeki eve girip insanlarla konuşmuş. İhtiyar çocuklara şöyle demiş: "Şimdi siz buna 'tak-tuk baston' demeyin, göz kulak olun." Eve girmiş. Eve bir çocuk koşarak gelmiş. "Âh, ihtiyar, bastonunu durdur, bütün çocukları dövüyor." demiş. İhtiyar dışarı çıkınca bakmış ki, bastonu çocukları iyice dövüyor. "Şimdi gidip benim 'boklu kısrağımı' getirip verirseniz bastonu durdururum. İneğimi getirirseniz durdururum! Benden başka bir şey de istemeyin!" Çocuklar koşarak gidip 'boklu kısrağı' alıp getirip vermişler, diğerleri de ineği getirmişler. İhtiyar: "Eh, tak-tuk baston dur artık!" deyince baston durduğu yerde zıplayıp durmuş. İhtiyar bastonuna dayanıp, 'boklu kısrağını' alıp, ineğini sürüp dönmüş. Eve döndüğünde karısına: "'boklu kısrak' deme, ineği sağma, 'tak-tuk baston' deme!" demiş.

Bu ihtiyar ne diyor böyle! deyip karısı ses çıkarmamış. Dışarı çıkıp tayın yanına gitmiş: "Boklu kısrak!" diye bağırmış. Kısrak 'bırt' edip sıçmış, onun pisliği çeşit çeşit yiyecek ve para olmuş. Buna sevincinden "tak-tuk baston" deyince baston kadını dövmeye başlamış.

İhtiyar adam bakmış ki baston kadını dövüyor. Hemen dışarı çıkarak, 'tır' deyince baston durmuş. İhtiyar kadın ağlayarak eve girmiş, kova alıp ineği sağmaya gitmiş. Kadın ineğin yanına gelip onu kovaya sağmaya başlayınca kova kaymak ve tereyağıyla dolmuş.

Bu yaşlarına kadar yoksul yaşayan intiyar karı koca yok yerden kısrak, inek ve hırsızları döven "tak-tuk baston" sahibi olmuşlar. Tanrı yoksullara yardım etmiş. **Kap-çöök!**

67. ALAKAN LA ONIÑ UULDARI

Ozo, ozo öylör tuşta bistiñ tuulu çañkır caraş Altayısta algan eji cada kalgan Alakan dep emegen curtagan. Köp cıldarga ol Teke baydıñ koyloрın kabırgan. Onıñ katu terelerin ilep, eki kolınıñ küçile catkan.

Alakan dep emegende beş uul boluptır. Caan uulınıñ adı Ergek, ekinçi uulı Us, üçinçi uulı Orton, törtinçi uulınıñ adı Çeçen, bejinçi uulınıñ adı Çıçalkay bolgon.

Alakan emegen koy-eçkilerdiñ terelerin, torko çılap cımjada ileyten. Onoñ olordı Teke bayga ekelip, iji uçun algan azık-tülükti cüktenip canar. Beş balazın toyo azırap cüreten.

Bir kün Alakan emegen tıñ ooruy bergen. İlep salgan koy-eçkilerdiñ terelerin Ergek dep caan uulına berele, aydıptır:

Ceti suunıñ ol canında,
Ceti tuunıñ arı canında
Toolop bolbos mal azıragan,
Toozı cok con başkargan
Teke bay curtap cat.

Bu terelerdi ogo tabıştırala, ayt: "Enem azık-tülük ekel dep cakıgan".

Ergek ilgin taarın cüktenip, kün ajıdın köstöp, bazıp iygen.

Tört caan suu keçken, tört caan tuu aşkan.

Onoñ arı barıp catsa, tört ayrı col ortozında cürekçe ayıl turgan, cülünçe ış çıgıp turgan. Ergek cuuktap kelerde, ayıldañ ak baştu emegen çıgıp kelgen. Ergekti körüp iyele, aytkan:

- Ergek, cakşı ba! Sen kaydöön baradırıñ? Ayılga kirip, biyttü, sirkelü köçö içip alzañ.

Ergek cakşılajala, aytkan:

- Men slerdiñ biyttü-sirkelü köçögördi içkençe, kapşay barıp Teke baydıñ üstü-cuulu kursagın cibey.

Anayda aydala, anañ arı baza bergen.

Bir caan suu keçken, bir caan tuu aşkan. Teke beydıñ örgöözine cetken. Kaalgalu ejigin açıp, ayılga kirip kelgen. İlep salgan koy-eçkilerdiñ terelerin cerge salıp, ot ayagına otura tüjüp, ezen-amır suragan.

Teke bay tör bajında oturdı. Ergekti körüp, suragan:

- Ne kerektü keldiñ?

Ergek aytkan:

- Enem mege ilep salgan koy-eçkilerdiñ terelerin berele, aytkan: "Azık-tülük bojogon. Ceti suunıñ ol canında, ceti tuunıñ arı canında, toozı cok mal azıragan Teke dep baydañ azık-tülük surap ekel degen".

- Teke bay emegenine burulıp, aytkan:

- Sen bu Ergekke sarcu, kurut berzeñ. Ajanıp alzın.

Emegeni ilep salgan koy-eçkilerdiñ terelerin kabıra kuçaktanıp, törgö aparıp salala, bir calbak kurut, bir bolçok sarcu alıp bergen. Mını körgön Teke bay aydıptır:

- Ergek sen kurut la sarcunı bu agaş tişke tişteyle, ottıñ canına kadap sal. Boyıñ çıgıp, emeş odın carıp iy. Onoñ kelip, ajanıp al.

Ergek tışkarı odındı carıp iyele, ajanarga kirip kelerde, sarcuzı kayılıp kalgan, kurudı küyele, kiçinek artıp kalgan. Ergek kurudın cip iyele, ıylagan.

Teke bay aytkan:

- Toroñ toybogon bolzo, tışkarı çıgıp, ayıldı ebire bassañ, tör bajında tört müüstü kuça bar, onı ekelip soyolo, kara kazanga kaynadıp ci.

Ergek ayıldañ çıgıp, er canın ebire bazarda, kök iyt kalıp kelgen. Çedendi ajıp cadarda, calmaş edin iyt cara tartkan. Çedendi tört müüstü kuça süzerde, Ergek tereñ oronıñ tübine barıp tüşken. Çıgar argazı cok, ıylap-sıktap artıp kalgan.

Enezi le tört karındajı tört kün sakıp çökögön. Enezi Us dep uulına ilep salgan koy-eçkilerdiñ terelerin berele, aytkan:

"Ceti suunıñ ol canında, ceti tuunıñ arı canında Teke dep bay curtap cat.

Koy-eçki kabırgan Alakan enem slerdeñ azık-tülük ekel dep iygen" – de.

Us dep uulı ilgin taarın cüktenip, Teke baydıñ curtın köstöp, bazıp iygen. Tört caan suu keçken, tört caan tuu aşkan.

Onoñ arı barıp catsa, cürekçe ayıl turgan, cülünçe ış çöyilip turgan. Kaçan ol ayılga cuuktap kelerde, ayıldañ ak baştu emegen çıkkan. Ustı ayılga kirip, biyttü-sirkelü köçö içsin deerde, Us aytkan:

- Slerdiñ biyttü-sirkelü köçögördi içkençe, kapşay barıp, Teke baydıñ üstü-cuulu köçözin içpey.

Anayda aydala, baza bergen. Üç suunı keçip, üç tuunı ajıp, Teke baydıñ örgöözine cedip, kaalgalu ejigin açıp, kirip, ot ayagına oturıp, ezen-amırın suraşkan

Teke bay suragan:

- Ne keldiñ, Us?

Us aytkan:

- Ceti suunıñ ol canında, ceti tuunıñ arı canında slerdiñ koy-eçkigerdi kabırgan enem azık-tülük ekel dep aytkan.

Teke bay emegenine aytkan:

- Bu Uska sarcu-kurut ber.

Baydıñ emeeni ililü terelerdi kuçaktanıp, törgö aparıp, salala, Uska bir bolçok kurut, bir bolçok sarcu bererde, Teke bay aytkan:

- Sen kurut-sarcuñdı agaş tişke tişteyle, otko izidip sal. Boyıñ çıgala, odın carıp iyele, kirzeñ cımjap kalar. Ajanıp alarıñ.

Us kurut-sarcuzın agaş tişke tişteyle, ot canına kadayla, çıgıp, odın carıp iyele, kirip kelerde, sarcu kayılıp kalgan. Kurudın cip iyele, ıylay bergen.

Teke bay aytkan:

- Toroñ toybogon bolzo, tışkarı ayıldıñ törinde tört müüstü kuça bar. Onı ekelip, kara kazanga kaynadıp ci.

Us çıgala, ayıldı ebire bazarda, kök iyt kalıp kelgen. Us çedendi ajıp catkança, onıñ calmaş edin cara tartkan. Çedenge kirip bazarda, tört müüstü kara kuça süzerde, tereñ oro tübine barıp tüşken. Mında agazıla ekü ıylajıp catkan.

Üç kün ötkön, eki karındaş cok. Enezi ilep-salgan koy-eçkilerdiñ terezin Orton dep uulına berele, aytkan:

"Ceti suunıñ ol canında, ceti tuunıñ arı canında Teke dep baydañ azık-tülük ekel.

Orton ilgin taarın cüktenip, akalarınıñ izin istep, bazıp iygen. Tört caan suu keçken, tört caan tuu aşkan. Coldo cürekçe ayıldañ cülünçe ış çıgıp turgan. Cuuktap kelerde, ak baştu emegen çıgıp kelgen.

- Cakşı ba, Orton! Kirip, biyttü-sirkelü köçö içip al –degen.

- Orton uul aytkan:

Slerdiñ biyttü-sirkelü köçögördi içkençe, kapşay barıp, Teke baydıñ üstücuulu köçözin içpey.

Anayda aydala, baza bergen. Onoñ arı üç caan suu keçip, üç caan tuu ajıp, Teke baydıñ örgöözine cedip, ejik açıp, kirip kelerde, teke bay tördö oturgan. Orton ot ayagına oturıp, cakşı suragan.

- Ne kerektü keldiñ? – dep, Teke bay surarda, Orton aytkan:

- Ceti suunıñ arı canında, ceti tuunıñ ol canında slerdiñ koy-eçkizin kabırgan Alakan enem slerdeñ azık-tülük ekel degen.

Teke bay emegenine aytkan:

- Bu Ortongo kurut-sarcu ber.

Emeeni ilep salgan terelerdi törgö aparıp salala, Ortongo bir bolçok kurut, bir bolçok sarcu ekelip bergen. Teke bay aytkan:

- Agaş tişke kurut-sarcunı tişteyle, ot canına izidip salala, çıgıp, odın carıp iyele, kelip ci.

Orton uul kurut sarcuzın ot canına izidip salala, çıgıp, odın carala, kirip kelerde, sarcuzı kayılıp kalgan. Orton kurudın ciyle, ıylay bergen.

Teke bay aytkan:

- Toroñ toybogon bolzo, tışkarı tör bajında, tört müüstü kara kuça bar. Onı ekelip, kara kazanga kaynadıp ci.

Orton ayıldañ çıgıp, ayıldı ebire bazarda, kök iyt kalıp kelgen. Çedendi ajıp cadarda, calmaş edin cara tartkan. Ol çedenge kirerde, kara kuça süzerde, Orton tereñ oro tübine barıp tüşken. Emdi mında üç karındaş ıy-sıgıtta artkan.

Enezi üç uulın eki kün sakıp çökögön. Enezi emdi Çeçen dep uulına ilegen koy-eçkilerdiñ terlerin berip, aytkan:

Akalarıññıñ kiynineñ bar.
Ceti suunıñ ol canında,
Ceti tuunıñ arı canında
Teke baydañ azık-tülük ekel.

Çeçen ilgin taarın cüktenip, aklarınıñ izin istep, bazıp iygen.

Tört caan suu keçken,
Tört caan tuu aşkan.

Körör bolzo, cürekçe ayıldañ cülünçe ış çıgıp turgan. Ak baştu emegen çıgıp kelele, aytkan:

- Cakşı ba, Çeçen! Kirip, biyttü-sirkelü köçö içip alzañ,

Çeçen aytkan:

- Teke baydıñ üstü-cuulu köçözin içedim.

Anayda aydala, onoñ arı baza bergen.

Üç suu keçken,
Üç tuu aşkan.

Teke baydıñ örgöözine cedip, ejigin açıp, kirip, ot ayagına oturıp, cakşılaşkan. Tör bajında Teke bay boyı oturat.

- Ne keldiñ, Çeçen? – dep suragan.

Çeçen aytkan:

- Ceti suunıñ ol canında, ceti tuunıñ arı canında slerdiñ koy-eçkilerigerdi kabırgan Alakan enem slerdeñ azık-tülük ekel dep iygen.

Teke bay emegenine aytkan:

- Bu Çeçenge kurut-sarcu ber.

Emeeni ilgin taarda terelerdi törgö aparıp salala, Çeçenge bir bolçok kurut, bir bolçok sarcu ekelip bergen.

Teke bay aytkan:

- Kurut-sarcunı agaş tişke tişteyle, ot canına izidip salala, çıgıp, emeş odın carıp iyele, kelip ci.

Çeçen tiştegi kurut-sarcuzın oçok canına külge kadayla, çıgıp, odın carala, kirip kelerde, kurut-sarcuzı kayılıp kalgan emtir.

Çeçen oturala, ıylay bergen.

Teke bay aytkan:

- Toroñ toybogon bolzo, tışkarı, tör bajında, tört müüstü kara kuça bar. Onı tudala, ekelip, kara kazanga kaynadıp ci.

- Çeçen tışkarı çıgıp, ayıldı ebire bazarda, kök iyt kalıp kelgen. Çedendi ajıp cadarda, calmaş edin cara tartkan. Çeçen çedendi ajarda, kara kuça süsken. Çeçen tereñ oro tübine tüşken. Körör bolzo, üç karındajı mında ontu-kalakta boltır. Kojo artıp kaldı. Emdi törtü bolo berdi.

Alakan emegen Çıçalkay dep uulıla kojo tört uulın eki künge sakıgan. Cok. Arga cokto Alakan Çıçalkay dep uulın iygen.

Akalarıñnıñ kiynineñ bar.
Ceti suunıñ ol canında,
Ceti tuunıñ arı canında
Teke baydañ azık-tülük ekel.

Çıçalkay ilgin taarın cüktenip, aklarınıñ izin istep, tört suu keçken, tört tuu aşkan, cürekçe ayıl turgan, cülünçe ış çıgıp turgan.

Caba cedip kelerde, ak baştu emegen çıgıp kelele, Çıçalkayga aytkan:

- Bu sen kaydöön baradırıñ? Kirip, biyttü-sirkelü köçö içip al.

Çıçalkay aytkan:

- Ezen-amır surap, ayılga kir degende, ne kirbes.

Anayda aydala, ayılga kirip kelerde, ayıldıñ içiniñ carajın kaykagan. Biyttü-sirkelü köçö degeni üstü-cuulu köçö emtir. Emegen köçöni ayakka urup, taş taktanıñ üstüne turgustı. Çıçalkay içer bolzo, köçöniñ amtanduzın! Uydıñ emçegineñ etken borbıydañ köörçök urgan. Cakşızın!

- Taş taktanıñ üstinde kazı-karta cadırı, kezip ci! – deerde, Çıçalkay cip turza, tügenbes. Ol lo boyı. Bayagı borbıydagı köörçöktöñ urup içer bolzo, tügenbes. Ol lo boyı. Çıçalkay kaydöön barıp catkanın ugup alala, emegen aydıptır:

- Akalarıñ ötkön edi. Ayılga kirip biyttü-sirkelü köçö iç deerimde, birüzi de bolbogon... Emdi kono amırap, uyukta, - deyle, köböñ-torko töjökkö catırıp, köböñ-torko cuurkan cabıp bergen.

Çıçalkay toyolo, uyuktay bergen. Oygonıp keler bolzo, kün çıgıp kelgen emtir. Çıçalkay çıgıp, cununıp, oyto kirip kelze, köçö belen. Köörçöktöñ urup içer bolzo, astabas. Tam la köptöp turar.

Emegen aydat:

- Ajan, ajan, balam! Baratan colıñ küç. Cakşı la toyo ajan.

Çıçalkay bortodoñ köörçökti urup, içip turza korobos cañdu boldı.

Kartanı kezip cip oturza, astabas. Toyo cip alala, kaykap oturat. Tışkarı uy da cok, cılkı da cok.

Emegen Ççalkayga ayttı:

- Ce, emdi amırap, kursagıñ toyıp, küçiñ kirip kalgan. Teke bayga cedip,

kirip barala, cakşı surazañ, cal alarga keldim dep ayt. Emeeni kurut-sarcu berze, ögööni aydar: otko tiştep salala, odın carala, kelip ajan deer. Sen algan boyınça cip iy. Teke bay aydar: toroñ toybogon bolzo, tışkarı tör bajında, tört müüstü kara kuça bar; onı ekelip, kara kazanga kaynat ci dep aydar. Sen ayıldañ çıgıp, ebire bassañ, sege kök iyt kalıp keler. Sen onı taşla öltüre sok. Çedendi aşsañ, tört müüstü kara kuça seni süzerge keler. Sen tuura bolzoñ, seni castıra süzer. Sen eki müüzineñ tudala, cıga bazıp, özöylö, cüktenip, ayılga kiydirele, soyıp, kara kazanga kaynat. Çedenniñ içinde tereñ orodoñ tört akañdı çıgarıp, azıra.

Anayda aydala, ak baştu emegen Çıçalkaydı üydejip çıgala, kazandıy kara taştı ködürip, arı-beri ekçep iyerde, cudurukça bolo bergen.

- Mını kaptırgaña sugup al. Mınıla iytti soksoñ, ölö berer. Castıra sokpo – dep, cakıp üydeşti.

Toyo-kana ajanıp, amırap konup algan Çıçalkay eki edegini kayra kıstanıp, aklarınıñ kiynineñ istep, bazıp iydi. "Üç suu keçip, üç tuu ajıp", Teke baydıñ örgöözine cedip kelgen. Ejikti açıp kirele, ot ayagına oturıp, cakşılajat. Teke bay tör bajında oturat.

- Ne keldiñ Çıçalkay? – deerde, Çıçalkay ayttı:

- "Ceti suunıñ ol canında, ceti tuunıñ arı canında" slerdiñ koy-eçki kabıraaçı Alakan enem meni slerdeñ azık-tülük ekel degen.

Teke bay emegenine aydat:

- Çıçalkayga kurut, sarcu ber.

Emeeni bir bolçok kurut, bir bolçok sarcu bererde, Çıçalkay, sungan kolın tartkalakta, cip iygen. Baza ber dep surarda, bay aydat:

- Toroñ toybogon bolzo, tışkarı, ayıldıñ törinde temir çedende tört müüstü kara kuça bar, onı ekelip, soyıp, kara kazanga kaynadıp ci.

Çıçalkay ayıldı ebire bazıp, kaptırgada tajın alıp, catkan iytti sogordo, ol ölö berdi. Temir çedendi ajarda, kuça süzerge mañtap kelerde, tuura kalıırda, castıra süsken. Çıçalkay kuçanıñ eki müzineñ tudup, cıgala, özöp iyerde, ayıldıñ içinde ontu uguldı. Kuçanı cüktenele, kirip kelerde, Teke bay ölüp kalgan cadırı.

Çıçalkay kara kuçanı soyıp, edin ooktoylo, kara kazanga kaynattı.

Teke baydıñ emeeni aydat:

- Meni öltüreteñ be?

Çıçalkay aydat:

- Men kiji öltürbeytem. Ögöönöör camanına öldi ne. Sler ol meniñ tört akamdı emdep, cazıgar!

Anayda aydarda emegen süünip, aydat:

- Kara sagıjı boyına cetti. Ce men emdeerim.

Ekü barıp, Ergek, Us, Orton, Çeçen dep karındaştardı orodoñ çıgarıp, ekelip, et, cuula azırap, emdep cazagan.

Çıçalkay ulalu atla enezine braatsa, bayagı cürekçe ayıl cogıla. Enezine cedip, ne bolgonın kuuçındaarda, enezi aydıptır:

- O-o kalak, ol emegen emes emey. Ol körüner le kijige körüner. Ol cer

kindigi enezi. Sege kilep, onçogordıñ tınıgardı ayrıgan turbay.

Çıçalkay tört akazıla, enezile kojo maldu-aştu, calçılarlu, bayıp, cırgap curtay berdiler.

ALAKAN İLE OĞULLARI

Çok çok uzun zaman önce bizim dağlık çakır, güzel Altay'ımızda evlendiği kocası ölmüş Alakan adlı bir kadın yaşamış. O uzun yıllar boyunca Teke adlı zenginin koyunlarını otlatmış. Onun sert derilerini işlemekten iki kolu yorulmuş.

Alakan adlı kadının beş oğlu varmış. Büyük oğlunun adı Ergek, ikincisi Us, Üçüncüsü Orton, dördüncü oğlunun adı Çeçen, beşinci oğlunun adı da Çıçalkay imiş.

İhtiyar Alakan koyun ve keçi derilerini ipek gibi yumuşatarak işlermiş. Sonra onları zengin Teke'ye getirip, işinin karşılığı olarak da aldığı azığı yüklenip döner, beş çocuğunu doyururmuş.

Bir gün Alakan çok hastalanmış. İşlediği koyun ve keçi derilerini büyük oğlu Ergek'e vererek şöyle demiş:

Yedi nehrin o yanında,
Yedi dağın öte yanında
Sayısız mal besleyen,
Sayısız halk yöneten
Zengin Teke yaşıyor.

Bu derileri ona vererek şöyle de: "Anam yiyecek azık getirmemi söyledi."

Ergek güderi torbayı yüklenip gün batısına doğru gitmiş.

Dört büyük nehir geçmiş, dört büyük dağ aşmış.

Oradan ileri giderken karşısına dört yolun kavşağında küçük bir ev çıkmış, ince bir dumanı çıkıyormuş. Ergek yaklaştığında evden ak başlı bir ihtiyar kadın çıkıp gelmiş. Ergek'e bakarak şöyle demiş:

- " Ergek, Merhaba! Sen nereye gidiyorsun! Eve girip bitli, sirkeli yarma çorbası iç.

- Ergek selâmlaşarak şöyle demiş:

- Ben sizin bitli, sirkeli yarma çorbanızı içene kadar, Teke bay'ın yağlı yemeğini yerim.

Böylece söyleyerek oradan uzaklaşmış.

Bir büyük nehir geçmiş, bir büyük dağ aşmış. Teke bay'ın sarayına varmış. Kanatlı kapıyı açıp içeri girmiş. İşlenmiş koyun, keçi derilerini yere bırakıp, ateşin yanına oturup hâl hatır sormuş.

Teke bay baş köşede oturuyormuş. Ergek'e bakarak şöyle demiş:

- Sen niçin geldin?

Ergek şöyle demiş:

- Anam bana işlenmiş koyun ve keçi derilerini vererek şöyle dedi: " Azığımız, yiyeceğimiz bitti. Yedi nehrin o yanında, yedi dağın öte yanında, sayısız mal besleyen Teke adlı baydan azık, yiyecek alıp gel."

Teke bay eşine dönerek şöyle demiş:

- Sen bu Ergek'e tereyağı, kurut ver, karnını doyursun.

Karısı işlenmiş derileri alıp baş köşeye bırakıp, bir parça kurutla bir parça tereyağı vermiş. Bunu gören Teke bay şöyle demiş:

Ergek sen kurut ve tereyağını bu ağaç sopaya takıp ateşin yanına bırak. Sen de gidip biraz odun kes. Sonra gelip yersin.

Ergek dışarıda odun kesip karnını doyurmaya gelince bakmış ki, tereyağı erimiş, kurudu da yanarak küçülmüş. Ergek kurudunu yiyip ağlamış.

Teke bay şöyle demiş:

Açlığını gideremediysen, dışarı çıkıp evin etrafına bir bak, çadırın önünde dört boynuzlu bir koç var, onu getirip keserek, kara kazanda pişirip ye.

Ergek evden çıkıp, erkekler tarafında dolaşırken, bir gök it saldırmış. Çiti atlayıp gelerek it kıçından ısırmış. Dört boynuzlu koç da çiti süsünce Ergek derin kuyuya düşüvermiş. Oradan çıkamayıp, ağlayıp sızlayarak kalmış.

Anasıyla dört kardeşi dört gün bekleyip umutlarını kesmişler. Anası Us adlı oğluna işlenmiş koyun ve keçi derilerini vererek şöyle demiş:

- "Yedi nehrin o yanında, yedi dağın öte yanında Teke adlı bay yaşıyor. Koyun, keçi otlatan anam Alakan sizden azık, yiyecek getirmemi tembihledi." de.

Us adlı oğlu işlenmiş deriyi yüklenip, Teke bay'ın yurduna doğru yürümüş. Dört büyük nehir geçmiş, dört büyük dağ aşmış.

Oradan ileri giderken karşına küçük bir ev çıkmış, ince bir duman çıkıyormuş. O eve yaklaştığında evden ak başlı ihtiyar bir kadın çıkmış. Us'u evine girip bitli, sirkeli çorbasını içmeye davet ettiğinde, Us söyle demiş:

- Sizin bitli, sirkeli yarma çorbanızı içene kadar, hemen gidip Teke bay'ın yağlı yarma çorbasını içerim.

Böyle diyerek yoluna devam etmiş. Üç nehir geçip, üç dağ aşıp, Teke bay'ın sarayına varmış, kanatlı kapıyı açıp içeri girerek, ateşin yanına oturup hâl hatır sormuş.

Teke bay şöyle sormuş:

- Niçin geldin, Us?

Us şöyle demiş:

- Yedi nehrin o yanında, yedi dağın öte yanında sizin koyun ve keçilerinizi otlatan anam, azık, yiyecek alıp götürmemi söyledi.

Teke bay karısına şöyle demiş:

- Bu Us'a tereyağı, kurut ver.

Teke bay'ın eşi işlenmiş derileri kucaklayıp baş köşeye koyarak, Us'a bir

parça kurut, bir parça da tereyağı verince Teke bay şöyle demiş:

- Sen kurut ve tereyağını ağaç sopaya geçirerek ateşte ısıt. Sen çıkıp odun kesene kadar onlar yumuşar, karnını doyurursun.

Us kurudunu ve tereyağını ağaca geçirerek ateşin yanına saplamış, odun kesip geldiğinde, tereyağı eriyip kalmış. Kurudu yiyerek ağlamış.

Teke bay şöyle demiş:

- Açlığını gideremediysen dışarıda çadırın önünde dört boynuzlu koç duruyor. Onu getirip kara kazanda kaynatıp ye.

Us çıkıp evin etrafında dolaşırken, gök it saldırmış. Us çitten sıçrarken kalçasının eti yarılmış. Çite girdiğinde dört boynuzlu kara koç onu süsünce derin kuyuya düşmüş. Burada ağabeyiyle ikisi ağlaşmışlar.

Üç gün geçmiş. İki kardeşten haber çıkmamış. Annesi işlediği koyun ve keçi derilerini Orton adlı oğluna vererek şöyle demiş:

- Yedi nehrin o yanında, yedi dağın öte yanında Teke bay'dan azık, yiyecek getir.

Orton güderi torbayı yüklenip, ağabeylerinin izini takip ederek gitmiş. Dört büyük nehir geçmiş, dört büyük dağ aşmış. Yolda karşısına ince dumanı tüten küçük bir ev çıkmış. Yaklaştığında ak başlı ihtiyar bir kadın karşılamış.

- "Merhaba Orton! Girip bitli, sirkeli yarma çorbamı iç." demiş.

Orton şöyle demiş:

- Sizin bitli, sirkeli yarma çorbanızı içene kadar hemen gidip Teke bay'ın yağlı yarma çorbasını içerim.

Böyle diyerek yürüyüp gitmiş. Sonra Orton üç büyük nehir geçip, üç büyük dağ aşmış. Teke bay'ın sarayına gelip kapıyı açıp girdiğinde Teke bay baş köşede oturuyormuş. Orton ateşin kenarına oturup selâmlaşmış.

- "Niçin geldin?" diye Teke bay sorunca Orton şöyle demiş:

Yedi nehrin öte yanında yedi dağın o yanında sizin koyun ve keçilerinizi otlatan anam Alakan azık, yiyecek alıp getir, dedi.

Teke bay karısına şöyle demiş:

- Bu Orton'a kurut, tereyağı ver.

Karısı işlenmiş derileri alıp baş köşeye koyarak Orton'a bir parça kurut, bir parça tereyağı vermiş. Teke bay şöyle demiş:

- Ağaç sopaya kurudunu, tereyağını geçirip, ateşin yanında ısıt, çıkıp odun kestikten sonra gelip ye.

Orton kurudunu, tereyağını ısıtmak için ateşin yanına bırakarak çıkıp, odun kesip geldiğinde bakmış ki, tereyağı erimiş. Orton kurudunu yiyerek ağlamış.

Teke bay şöyle demiş:

- Açlığın geçmediyse dışarıda çadırın önünde kara bir koç var, onu getirip kara kazanda pişirip ye.

Orton evden çıkıp evin etrafında dolaşırken gök it saldırmış. Çitten atlarken kalça eti kesilmiş. O çite girdiğinde kara koç onu süsünce Orton derin kuyunun dibi-

ne düşmüş. Şimdi burada üç kardeş ağlaşmış.

Üç oğlunu iki gün bekleyen anaları umudunu kesmiş. Anaları şimdi Çeçen adlı oğluna işlediği derileri vererek şöyle demiş:

Ağabeylerinin peşinden git.
Yedi nehrin o yanında,
Yedi dağın öte yanındaki
Teke bay'dan azık getir.

Çeçen güderi torbayı yüklenip, ağabeylerinin izini izleyerek yürümüş.

Dört büyük nehir geçmiş,
Dört büyük dağ aşmış.

Bakmış ki, ince dumanı çıkan küçük bir ev duruyor. Ak başlı ihtiyar kadın gelerek şöyle demiş:

- Merhaba Çeçen! Girip bitli, sirkeli yarma çorbamdan iç.

Çeçen şöyle demiş:

- Teke bay'ın yağlı yarma çorbasını içeceğim.

Böyle söyleyerek oradan ileri doğru yürümüş.

Üç nehir geçmiş,
Üç dağ aşmış.

Teke bay'ın sarayına varıp, kapıyı açıp, ateşin kenarına oturarak selâmlaşmış. Baş köşede Teke bay oturuyormuş.

- "Niçin geldin, Çeçen?" diye sormuş.

Çeçen şöyle demiş:

- Yedi nehrin o yanında, yedi dağın öte yanında sizin koyun ve keçilerinizi otlatan anam Alakan sizden azık getirmemi söyledi.

Teke bay karısına şöyle demiş:

- Bu Çeçen'e kurut, tereyağı ver.

Karısı güderi torbadaki derileri baş köşeye bırakarak, Çeçen'e bir parça kurut, bir parça tereyağı getirip vermiş.

Teke bay şöyle demiş:

- Kurut ve tereyağını ağaca geçirip, ateşte ısıt, çıkıp biraz odun kestikten sonra gelip ye.

Çeçen kurut ve tereyağını sopaya geçirip ocağın yanındaki küle saplayarak çıkıp odun kesip geldiğinde bakmış ki kurut ve tereyağı erimiş.

Çeçen oturarak ağlamış.

Teke bay şöyle demiş:

- Açlığın geçmediyse dışarıda çadırın önünde kara bir koç var, onu getirip kara kazanda pişirip ye.

Çeçen çıkıp evin etrafında dolaşırken, gök it saldırmış. Çeçen çitten sıçrarken kalçasının eti yarılmış. Çite atlarken kara koç onu süsünce derin kuyuya düşmüş. Bakmış ki üç kardeşi burada ağlayıp feryad ediyor. O da orada kalmış. Şimdi dört kişi olmuşlar.

İhtiyar Alakan Çıçalkay adlı oğluyla dört oğlunu iki gün beklemiş. Yoklar. Çaresiz Alakan Çıçalkay adlı oğlunu göndermiş.

Ağabeylerinin peşinden git.
Yedi nehrin o yanında,
Yedi dağın öte yanındaki
Teke bay'dan azık getir.

Çıçalkay güderi torbayı yüklenip, ağabeylerinin izini izleyerek, dört nehir geçmiş, dört dağ aşmış, karşısına ince dumanı tüten küçük bir ev çıkmış.

Oraya geldiğinde, ak başlı ihtiyar kadın çıkarak Çıçalkay'a şöyle demiş:

- Sen nereye gidiyorsun? Girip bitli, sirkeli yarma çorbamdan iç.

Çıçalkay şöyle demiş.

- Hâl hatır sorup da, eve davet edene niçin girmeyeyim.

Böylece söyleyerek, eve girdiğinde evin güzelliğine şaşırmış. Bitli, sirkeli yarma çorbası dediği etli, yağlı çorbaymış. İhtiyar kadın yarma çorbasını kâseye koyup, taş masanın üstüne koymuş. Çıçalkay içtiğinde çorba lezzetliymiş! İneğin memesinden yapılmış kırbadan doldurduğu köörçök* de öyleymiş!

- "Taş masanın üstünde kazı-karta* duruyor, kesip ye!" dediğinde Çıçalkay ondan da yemiş ama yiyecek tükenmemiş. Öylece duruyormuş. Önceki kırbadan da doldurup içse, o da tükenmemiş. O da öylece duruyormuş. İhtiyar kadın Çıçalkay'a nerede yatacağını söylemiş:

- "Ağabeylerin geçip gittiler. Eve girip bitli, sirkeli yarma çorbamdan için dediğimde, hiçbiri kabul etmedi... Şimdi yatıp dinlen, uyu." diyerek ipek yatak serip, ipek yorgan örtmüş.

Doyan Çıçalkay uyumuş. Uyandığında gün doğmuş. Çıçalkay çıkıp yıkanıp, tekrar içeri girdiğinde yarma çorbası hazırmış. Köörçökden doldurup içmiş, köörçök eksilmemiş. Kartadan kesip yese karta eksilmemiş. Aksine artmış.

- Ye, ye, balam! Gideceğin yolun çetin. İyice doy.

Çıçalkay kırbadan köörçök doldurup, içmiş gücü artmış.

---

* Keçi veya koyun sütüne çegen karıştırılarak yapılan bir tür içecek.
* Hayvan bağırsaklarının etle doldurulmasıyla yapılan bir tür yemek.

Kartadan yemiş, karta eksilmemiş. Doyna kadar yiyip şaşırmış. Dışarıda inek de, yılkı da yokmuş.

İhtiyar kadın Çıçalkay'a şöyle demiş:

- Şimdi dinlenip doydun, gücünü topladın. Teke bay'a gidip, selâmlaştığında para almaya geldim de. Karısı kurut, tereyağı verdiğinde kocası şöyle der: Onları ateşe koy, odun kestikten sonra gelip karnını doyur. Sen onları alınca ye. Teke bay şöyle der: İyice doymadıysan dışarıda çadırın önünde dört boynuzlu bir koç var; onu getirip kara kazanda pişirip ye. Sen evden çıkıp etrafta dolanırken sana gök it saldırır. Sen onu taşla öldür. Çiti aşsan, koç seni süser. Sen onu iki boynuzundan tutarak, yıkıp, yüklenip eve getirerek kesip kara kazanda pişir. Çitin içindeki derin kuyuda duran dört ağabeyini çıkarıp doyur.

İhtiyar kadın böyle tembihleyip Çıçalkay'ı uğurlayarak kazan gibi kara taşı kaldırıp ileri geri salladığında onu yumruk küçüklüğüne getirmiş.

- "Bunu kutuna koy. Bunu ite vurursan, o ölür. Yanlış vurma." diye tembihleyip uğurlamış.

İyice doyup, dinlenip geceleyen Çıçalkay iki eteğini kıstırıp, ağabeylerinin izinden yürüyüp gitmiş. "Üç nehir geçip, üç dağ aşıp" Teke bay'ın sarayına varmış. Kapıyı açıp, ateşin kenarına oturup selâmlaşmış. Teke bay baş köşede oturuyormuş.

- "Niçin geldin Çıçalkay?" deyince Çıçalkay şöyle demiş:

- "Yedi nehrin o yanında, yedi dağın öte yanında" sizin koyun ve keçilerinizi otlatan anam Alakan beni size azık almaya gönderdi.

Teke bay karısına şöyle demiş:

- Çıçalkay'a kurut, tereyağı ver.

Karısı bir parça kurut, bir parça tereyağı verince Çıçalkay kolunu uzattığı gibi yemiş. Yine istediğinde bay şöyle demiş:

- Açlığını gideremediysen, dışarıda, çadırın önünde, demir çitte dört boynuzlu koç var, onu getirip keserek kara kazanda pişirip ye.

Çıçalkay evin etrafında dolaşıp, kutusundaki taşı alıp, yatan ite vurunca it ölüvermiş. Demir çite girince koç onu süsmek için koşturup gelirken kenara çekilince ıskalamış. Çıçalkay koçun iki boynuzunu tutup yıktığında evin içinden inilti duyulmuş. Koçu yüklenerek girdiğinde Teke bay ölü bir halde yatıyormuş.

Çıçalkay kara koçu soyup, etini parçalayarak kara kazanda kaynatmış.

Teke bay'ın eşi şöyle demiş:

- Beni de öldürecek misin?

Çıçalkay şöyle demiş:

- Ben insan öldürmem. Kocan kendi kötülüğünden öldü. Siz benim dört ağabeyimi tedavi edip, iyileştirin!

O böyle söyleyince, kadın sevinerek konuşmuş:

- Kötülüğü kendine ulaştı. Fakat ben tedavi ederim.

İkisi gidip, kardeşler; Ergek, Us, Orton ve Çeçen'i kuyudan çıkarıp getirerek et ve yağla besleyip iyileştirmiş.

Çıçalkay at arabasıyla anasına giderken, önceki küçük ev yerinde yokmuş. Annesine gidip neler olduğunu anlatınca annesi şöyle demiş:

- Oo, garibim o boş kadın değilmiş galiba. O görünmek istediğine görünmüş. Sana acıyıp, hepinizin canını kurtarmış.

Çıçalkay dört ağabeyi ve anasıyla birlikte mallı mülklü, ırgatlı, zengin ve mutlu yaşamış.

68. ERTE, ERKE, ERGEK DEP KARINDAŞTAR

Mınañ ozo, ozo öylördö tuuları çañkır Altayda kök-boro atka mingen, kara bajı kajaya bergen, karır cajı cedip kalgan, katan söögi kada bergen Kökşin öbögön curtagan emtir. Algan eji deze bajı kuudıy kajaya bergen, bıcıraş tişteri kuulıdıy sargarıp kalgan Könöçi dep emegen bolgon. Anayda ekü uzak-uzak curtagan.

Olor, karıgança curtayla, Erte, Erke, ergek dep üç taldama uuldu boluptır. Ce kajızı la başka-başka kılık-cañdu özüp turdılar.

Kargandarda kök-boro at, saap içer süttü eki kök uy, tügin kayçılap alatan eki kök koy, nookızın tarap alatan eki kök eçki, kajı la cılda kulun berer eki kök bee, üregen eki kök iyt bolgon.

Cıldar cılıjıp ödöt, aylar aylanıp tügenet. Köp suu akkan. Anayıp kança cıldar ödördö, Kökşin öbögön lö Könöçi emegenile karıy la berdiler. Olor örö turup bolbos, cañdu la oturar bolup, aymap ta kalgan turdılar. İjemci cañıs la uuldarga.

Erte le Erke dep uuldarı elik-sıgın añdaar, adar bolup, Ergek dep eñ kiçü uulı eş-neme oñdobos, kazır, kalcu tenek bolup bütken emtirler. Andıy da bolzo, Erte le Erke ada-enezin Ergek dep tenek karındajın añdap-kuştap azıraytan. As malın azırap, ölöo-çöp beletep, ayıldıñ cüzün-cüür işterin boyloru büdüretender. Erte le Erke boylorına eş tabar argaları cok cürdiler. Eş üüreleri bar bolgon bolzo, ada-enezin körör edi.

Bir kün Erte le Erke eki karındaş kiçinek Ergek karındajına mınayda cakılta berdiler:

- Ergek, bis kojo añdap bararıs. Sen deze ada-eneñdi kiçeep, mal-aştı azırap tur.

- Ce kiçeerim, körörim – dep, Ergek sözin bererde, erte le Erke eki karındaş añdap atangılagan.

Ergek ayılda arttı. Caan udabay ayılda artkan Ergektiñ, akalar çılap, añdaar küüni baza keldi. Ol akalarınıñ ayazın alıp, ayıl törindegi meeske çıgıp, anda tartıp saldı. Aylına kelele, ada-enezine ayttı:

- Men mında bu meeste aya turguzıp saldım. Udabay onı barıp körötöm, - dedi.

- Kör lö, balam – dep, ada-enezi aydıştı.

Ança-mınça öy ödördö, Ergek barıp tartkan ayazın kördi. Barala, körördö, eki kök eçkizi ayaga cıga attırala, ölüp kalgan catkıladı. Ergek eki kök eçkini cüktenip alıp, aylına ekelgen. Kiçü uulçak olordıñ terezin türgen soyo tartala, kabırga-sööktörin sögö çaap, kara kazanga kaynattı. Artkan-kalgan etti artpakka ilip saldı. Iştalzın dep. Cize, cakşı bolzın dep.

Otko askan kazan kaynaarda, etti çıgarıp, ada-enezin toyo azırap koydı. Boyı da toyu ajanıp aldı.

Ekinçi kün eñirde eki akazı, añdayla, canıp keldiler. Olordıñ keletkenin körüp, Ergek ejikke çıgıp, akaların utkıp, calakay, eptü söstörlö mınayda surap cat:

- Er kindiktü bütken akalarım, arka-tuunıñ elik sıgınıñ, attıgar ba? Ene-adanı azırarga neni adıp, cööp ekeldiler?

- Eş neme körbödis – dep, eki akazı udura kemzinip aytıtlar.

- Ee, cayla, akalar. Men ayılda da artkan bolzom, mınaar bu meeske aya tartıp, eki cuñma adala, ene-adamdı azırap koydım – dep aydala, eki mıkının tayanıp, er kiji bolup maktanıp turdı.

Eki akazı laptap körör bolzo, Ergek eki eçkini soyolo, ada-enezin azırap saltır. Artkan etti deze artpakka ilip salgan turdı. Mını körölö, açınbas akaları açınıştı, kiçü karındajın arbap, kömölöp baştadılar. Tenek dejip, cüülgek dejip.

Eki karındaş erik cokto baza la ermektejip cat:

- Bistiñ kiji alar argabıs çek cok, ada-enebisti ölgönçö lö azıraytan emtiris.

Eki kün amırayla, eki karındaş Ergekke baza cakılta berdiler:

- Bis emdi baza eki kün añdaarıs. As malıstı azırap, ada-eneñdi kiçee. Ce artık şok etpe.

Eki karındaş añdap atana berdiler.

Ergek ayılda la arttı. Anayıp turala, ayılda artkan Ergektiñ añdaar küüni baza keldi. Bayaa la ayıldı ebire bastı, ak calañga bardı, anda aya tartıp saldı.

- Me añga aya tartıp saldım! –dep, ada-enezine aytti.

- Añda, añda la, balam! – dep, olor aydıştı.

Ança-mınça bololo, Ergek ayazın körörgö bardı. Barza, eki kök koyı ayaga attırtıp, ölüp kalgan cattılar. Ergek, eki koydı cüktenip, aylına keldi. Soyo tartala, caan kara kazanga kaynadıp, ada-enezin azıradı. Artkan-kalgan etti artpakka ilip saldı.

Eki akazı eki künniñ bajında canıp kelip körör bolzo, Ergek eki kök koydı öltürip salgan emtir. Ene-adazı toyu-tok. Ce akalar tıñ açınıp Ergekti külip, sırt terezin at kamçızıla sabay berdiler.

Onoñ eki karındaş altı kün amırayla, baza la añdap bardılar. Olor uzak öylörgö añdap bargandar. Bodolı carım ayga. Onoyıp añdap cürele keler bolzo, körgülep turza, Ergek karındaş eki kök uyın, eki kök beezin, eki kök iydin öltürip salgan boltır. Olordıñ cañıs la tereleri artıp kalgan emtir.

Eki karındaş sümelejip cat:

- Bu Ergekti öltürbegençe, bis amır catpazıs, albatıga cañıs caman adıs çıgar emtir.

Eki karındaş öp-cöp. Küün-tap cañıs.

Erte Erkege aydıp cat:

- Bis bu Ergekke küçis çıdabas. Ol sürekey küçtü. Ekü ozolop barala, arkaga çıgıp alaak. Taş kızıdaak. Onoñ taştı kızıtkan soñında, Ergekti kelip kıçırala, aydarıs-:

bis tülkü agırtarıs, sen deze kızıl tülkü kelip le catsa, onı kızıl kollo tut la. Kök tenek neme, ol toolonıp keletken taştı sös cok tudar. Tudup alza, ol tuşta ol küyüp kalar.

Kızarıp tañ attı. Erte le Erke kiçü karındajı Ergekti kojo añdap bararga kıçırdılar. Ergek ogo tıñ süündi. Alakandarın tars etire çabınıp iydi.

Kayır kırlardıñ arı canınañ küreelenip kün çıktı. Ada-eneniñ cañıs kök-boro adına üç karındaj uçkajıp, añdap atandılar.

Kobı-cikke cedele, Erte karındaş Ergekke aydıp cat:

- Bu la turgan kırdıñ añın bis agırtıp keleyis. Sen deze bu cıraalu kobınıñ oozına sakıp otur. Mında kızıl tülkü bar deşken. Kızıl tülkü kelze le, sen onı castıra tutpa. Bek le tut. Tudup alala, bis sege cedip kelgençe, onı bojotpo!

Eki karındaş agırtar bolup kır örö çıktılar. Ergek deze cıraalu kobınıñ oozına artıp kaldı. Eki akazı tas kara tuuga çıgala, agırtıp turgan ulus bolup, kıygı-kışkı saldılar, boylorı deze caan ot salala, taş kızıttılar.

Ança-mınça öy ötti. Ergek sakıp turgança, akalarınıñ kıygızı uguldı. Ergek keleten kızıl tülküni tudarga bolup, beletene berdi.

Ança-mınça bolbodı, kobını tömön kızıl "tülkü" kelip catkanın Ergek körüp iydi. Anañ-mınañ sooro-mooro tudup turgança, kıp-kızıl taş suuga barıp tüşti. Suuga tüjele, şırkırap cattı.

Ergek taştı tudala, mınayda kıygırıp cattı:

- Ee-ee, şır-mır edediñ be. Kandıy emeş, seni tudup alarımda! Eki akam kelgençe, seni men bojotpozım!

Tenek karındaş anayda kıygırıp, taşla urujıp oturdı. Eki akazı kırdañ tüşkülep keldi. Arıgandarı korkıştu emtir. Tüjüp kelele, körüp turar bolzo, tenek karındaş sır kıygıda la emtir. Suuda sooy bergen taştı kuçaktanıp alala, eki akam kelgençe, bojotpozım! – dep, sır kıygıda oturat. Mını körgön Erte le Erke, eki akazı, kiçü karındajın, Ergekti, tögündep bolbogondorın çokım bilele, açu-korongo tüştiler. Cañıs atka uçkajıp alıp, olor üçü bozom eñir kirerde ayıl-curtına cangılap keldiler.

Ayıldıñ ejigin açıp, üyge kirip kelgileze, adazı la enezi catkan la cerlerinde ölgülep kaltır.

Kunukçıldu kündi Erte, erke le Ergek ıy-sıgıtla ötkürdiler. Aş-tus cok, aş-kursak belenince tabılbasta, ene-adazınıñ künine cañıs kök-boro adın soyıp, ada-eneziñ söögin cuup saldılar.

Aylar eeçiy aylar ötti. Bir cıl ötkön kiyninde Erke le Erte – eki karındaş mınayda cöptöştiler:

- Ekü azık-tülük beletep alaak, onoñ mınañ tañ ertedeñ la kaçıp baraak. Ergek deze mında cañıskan la artıp kalzın.

Cajıttu cöptöjip, karañuy tünde eki karındaş olordıñ sanaa-küünin kem de ukpagan dep bodogondor. Çın da, tünde cöptöjip turarda, Ergek olordıñ kuuçındarın ugup saltır. Ketejip, cakşı ugup algan soñında, Erke degen akazı onıñ caan akazına aydıp turdı:

- Kös lö cetken cer caar tenip baralık. Baş caygan cer caar uulanalık. Irıstu cürüm tüñey le uçuraar bolbos po!

- Kaçan baralık? – bir akazı surayt.

- Tañ aldında, Ergek uyuktap la catsa, - ekinçizi karuuzın candırat.

Anayıp eki akazı azıktı beletep baştadılar. Azıktı cetkilinçe beleteyle, tañ aldında la barar bolgonın Ergek laptap ugup aldı.

Eki karındaşta ne bolzın, talkan-köçö sogup, sargay-kandık kaynadıp, karañuy tün kirgende uyku coktoñ et kadırıp, kep-kiyimderiniñ cırtık-tejikterin köktögilep turdılar. Beleteniş tıñ bolup turganın Ergek karannañ körüp le turdı.

Eki karındaş azıktarın eki kapka sugala, tün ortozı ödördö, emeş amırap alar deşti. Uyuktay berdiler.

Bu öydö Ergek baza uyuktap catkan kiji bolgon. Karındaştar uyuktay la bererde, Ergek araay turala, sokını alıp, töjögine kıyın salala, boyı deze kaptıñ oozın çeçip baştadı. Kaptıñ oozın çeçele, beletegen kursaktañ toyo ajanıp aldı. Ekinçi kaptı açala, ajangan kaptañ bir emeş kursaktı ogo tolo edip taktay saldı. Buulap salala, bayagı tolbos kapka kirele, böktöylö, tuurazınañ tıngan tınış çıgar edip kiçinek tejik oyıp aldı. Ol emdi anda cadıp cat.

Teñeriniñ tözi carıp baştadı. Eki karındaş onı sesken bolgodıy. Olor oygonolo, çala-bıla çaylayla, Ergek oygongolokto, mınañ türgen barar dejip, eki kaptı cüktenip, ejik blaajıp, çıgıp türgen-tükey cürgüley berdi.

- Ergekteñ kalgançıda la ayrıldıs – dejip, süüngilep barattılar.

Eki karındaş emdi edekterin kayra kıstangılap, kün çıgıjın köstögilep, türgen bazıttañ edi-kanı izip, caynañ-cuynañ bargılap cattı. Tañ tam la kajayıp keletti.

Bargılap catkança, tañdaktalıp tañ attı, tamırlanıp, küreelenip kün çıktı. Erke le Erte bargılap la cat. Kança taygalar aştılar, kança talay keçtiler. Aştap, arıır bajı bolo bererde, kenerteñ alıs cerdeñ kıygı uguldı. Olor ugup turar bolzo, ol kıygı Ergektiñ üni emtir.

- Akalar! Akalar, sakıp alıgar! – dep aytkan söstöri alıs cerdeñ ile ugulat. Bu öydö arıganın undıyla, eki karındaş meñdep, anañ arı bardılar.

Bargılap la cat, bargılap la cat. Bargılap catsa, bayagı cañılangan ünneñ cuuk ün ugulıp cat:

- Akalar! Akala-ar! Sakıp alıgar!

Eki karındaş Ergektiñ ünin tanıp iybey. Olor anañ tıñ çoçıp, onoñ türgen bastılar. Kaya da körgülebeyt. Tınıştarı buulıp turdı.

Bargılagan la bargılagan. Tün ortozı bolordo, Ergektiñ üni onoñ tıñ uguldı. Eki karındaş sürekey tıñ arıgandar. Olor cıgıla-cıgıla anañ tıñ türgendediler. Emdi kün çıgar aldında kiçü karındaştıñ üni olordıñ çek canında dep uguldı.

Erte le Erke, arıyla, çılayla, aştayla, emdi erik coktoñ amıraar dep sanangıladı.

- Ajanar kerek. Kaptı çeç! – dep, erke ayttı.

- Ce, bu çala tolbozın açıp iyeyin! – dep, Erte karuuna cöpsindi.

Erte kaptı açıp iyerde, kaptıñ içineñ Ergek çıga kondı. Bataa, eki akazı çoçıyla, ermek te aydıp bolboyt. Erinderi tırkıraja berkdi. Eder nemezin tappay turdılar.

- Kem cok. Kojo ajanalı – dep, Erte ayttı.

Ajanıp alala, amırap, onoñ anañ üç karındaş eeçiy-deeçiy bardılar.

Ança-mınça barıp cadala, körgüleze, caan ayıl turat. Tündügineñ kıp-kızıl calbıştu ış çıgat. Mını körgön Erke caan akazı Ertedeñ surap cat:

- Aka, men bu ayıldañ biske kursak azıp içerge suranayın? Caraar ba? Aysa, kandıy?

Akazı cöpsinip iydi. Ayılga kirip kelgejin, ottıñ canında Celbegen öbögön uçazınañ catkan emtir. Celbegen, Erkeni körölö, surap cat:

- Bu sen kaydaar barıp cadıñ, balam?

- Bis, blar, slerdiñ ayılga kazan azıp içerge le amırap alarga turus – dep, Erke ayttı.

Celbegen süündi:

- Meniñ taş örgöömö kirip, kazan azıp, ajanıp, anda amıragar! – Anayda aydala, içinde sanandı: "Kursak boyı kelgen turbay!" Ol kalıñ erdin kança katap calanıp iydi.

Erke ayıldañ çıgala, taş örgöö caar bazarda, Erte le Ergek onoñ artpadılar, kojo bardılar.

Taş örgöögö kirip kelgileze, mında eki caan peçke turat. Onoñ arı körör bolzo, temir ejik turat. Erte le Erke – eki karındaş ol ejikti açıp bolbodılar. Açkılap bolbosto, Ergek karındaş kelele, ol ejikti kodoro tartıp iygen. Kirgilep kelgen. Aylandıra körgülep turar bolzo, mında eki caraş kıs oturgan emtir. Olor uuldardı körgülep iyerde, udura cügürgilep kelele, meñdep suragılayt:

- Bu sler kajı cerdiñ uluzı? Beri ne kelgeniger? Cartın aydıgar!

Erte karındaş olorgo aydıp cat:

- Calçı bolup işteerge cer bedrep cürübis. Bu ayıldıñ eezineñ kazan azıp, ajanıp, amırap alarga suranganıs. Ol bisti bu örgöö caar iygen. Onıñ uçun keldibis.

Ciittiñ aytkanın ugala, eki kıs ıylajat:

- Kalak la kookıy, köörkiyler! Mınañ türgen barıgar! Ölbös boyıgar ölöröör, barbas boyıgar bararaar. Bu curt ceti baştu Celbegenniñ curtı dep kanayıp bilbediger? Bügün bisti ciyten kün! Oy-oy! Argalu bolzogor, ertedeñ le barıgar.

Kıstar anayda aydıjıp, ıylajıp turarda, Erke le Erte alañ kaykaja berdiler: neni eder dep. Ol tuşta Ergek olorgo katu sırkındu ayttı:

- Celber Celbegenneñ ne mınay korkıytan, akalar. Carajay kıstar, sler salamat* kaynadıgar. Celbegen külük kelze, ogo udura men çıkkayım! Ol meniñ keregim bolzın. Körör ol Celbegendi.

Eki caraş kıs uuldarga salamat kaynadıp baştadılar.

Erte karındaş olordoñ surayt:

- Aylı-curtaar kayda? Ene-adaar kem?

Caan kıs aydıp cat:

---

* Salamat: Un ve şekerden yapılan bir tür tatlı lapa.

- Bistiñ adabıs Sagal dep kiji. Ol Sañıskan baydıñ koyın kabırgan. Enebis bistiñ Kümüş dep attu kiji bolor. Meniñ adım Oymok, sıynımnıñ adı Cüstük edi. Celbegen dep cudumar tabılala, ene-adabıstı cip salgan. Olordı ciyle, bis eküni beri bu taş örgöögö ekelgen.

- Ança-mınça öy ötti. Celbegen boyınıñ bir caan kızın boyına kıygırıp alala, ogo mınayda cakılta berip cat:

- Sen kalas öy ötkürbe. Ol örgöödögi Erke le Erte dep eki karındaştı ekelip, peçkege bıjırıp sal. Anañ ajanarıs. Tatu kursak ol.

Celbegenniñ caan kızı örgöögö kirip kelele, kıygırıp cat:

- Erte le Erke beri keliger!

Bu öydö Erte le Erke, Ergek karındaştı meke-sümele çıgarıp keldiler. Ergek çıgıp kelerde, Celbegenniñ caan kızı aydıp cat:

- Bu kürekke cat!

Ergek mınañ emes, kürekke çalkoyto cada tüşti. Celbegenniñ kızı Ergekti peçke döön çaçarda, Ergek peçkeniñ eki caagına tebele, cerge kelip mıç la tüşti.

Celbegenniñ kızı adılıp cat:

- Sen castıra catkañ Cüülgek emtiriñ!

Ergek ol tuşta surap cat:

- Kanayda kürekke cadarın sen mege cazap körgüzip ber?

Celbegenniñ kızı agaş kürektiñ üstine caraştıra cada koyordo, Ergek onı izü peçke döön çaçıp iydi. Peçkeni böktöp salala, boyı eki akalarına bardı. Karındaştardıñ ermek-kuuçını köptöp lö çıgarda, Celbegen orton kızın iygen emtir: ne deze, caan kızı cakıltanı büdürbegen bolor dep.

- Erte le Erkeni izü peçkege bıjırıp sal! – dep.

Celbegenniñ orton kızı örgöögö kirip kelele, uuldardı baza la kıygırgan emtir. Erte le Erke katap la Ergek karındaştı ol kıska udura mekelep iyiptir.

Celbegenniñ orton kızın Ergek karındaş baza la anayıp ok izü peçke döön çaçıp, bıjırıp salgan boltır.

Kıstarın keler bolor dep Celbegen uzak sakıgan emtir. Olor eküniñ kajızı da kelbes bolordo, Celbegen kiçü kızın iygen emtir. Ergek onı da boyınıñ mekezile peçkege bıjırıp salgan emtir.

Celbegen kıstarın sakıgan la sakıgan, cok. Kelgilebeste çuguldandı:

- Oyındarı kandıy bojobos baldar bu!

Arbanıp, örgöögö boyı kirip keldi. Anda kem de cok emtir. Een. Kaykayla, izü peçkeni aça tarttı. Oniñ içinde kızara bıjıp kalgan et catkanın bıju körüp aldı. Ol turguza la kıstarın maktap, sır kojoñlo et çıgarıp aldı. Ança-mınça cip oturala, ayttı:

- I, meniñ edim oşkoş kandıy et bu?

Celbegen peçkedeñ baza bir bolçok et çıgardı. Cip kördi.

- I, meniñ buurım oşkoş kandıy sañ başka buur bu? – deyle, üçünçi bolçok et çıgardı. Kenetiyin edi-kanı bart etti. Kiçü kızın cüstügineñ tanıp iygen emtir.

- E! Kalak la seni, iytter kuru cerge bargan emtir! – dep, Celbegen açu-

koron kıygırdı. Ol bodogon: üç karındaş cüre bergen dep. Tülküürin ala koyıp, temir ejikti aça sogolo, körzö, me sege! Onıñ köstöriniñ aldında: Erte, Erke le Ergek, onoñ eki caraş kıs onçozı mında oturgıladı! Celbegen Erte le Erkeni kelip ala koydı. Celbegenge cuuk turgandarı uçun. Celbegen olorlo bar-cok küçile tuduja berdi. Uuldar körüp turza, açap-toro Celbegenniñ caan oozınañ ak köbük ajıp turdı. Cerge çaçılıp turganı ceskimçilü boldı.

Eki karındaş Celbegenle kürejip turar öydö Ergek kıstarıñ kaynatkan salamat ajın cip oturgan. Cip oturala, ayttı:

- Kem le kelip meniñ cip salamadımdı tegin cerge töksö, men onıñ budın kayra tartarım!

Eki karındaş Erte le Erke, Celbegenge çıdaşpazın cakşı bilgilep iydi. Ançamınça öy ötköndö, olor ekü Celbegendi cakşı ep-sümele Ergektiñ canına cuuktattılar. Celbegen, ceskinip turala, ajanıp oturgan Ergektiñ salamattu ayagına kiydire bastı. Ol tuşta Ergek Celbegenniñ budınañ tudala, cerge cıga tarttı. – cutpanıñ cıgılganın Erte le Erke körüp iygiledi. Ol lo tarıyın Celbegenniñ ceti kecirine kadala bergiledi. Ol tuşta Ergek Celbegenniñ on budına tebele, sol budın calmajınañ kodoro tarttı. Celbegenniñ kanı talay bolup aga berdi, katu söögi kaya bolup cada kaldı. Kara kanı cıttu, caman emtir.

Erte, Erke, Oymok lo Cüstük korkıştu süünip, Ergekke aktu bıyanın aytttılar. Eki kıs uuldardı maktap caraş kojoñ kojoñdodılar:

Öçkön ottı kamıstıgar,
Ölgön bisti tirgistiger.
Temir ejikti kodorolo,
Tınıbıstı korıdıgar!
Caltanbas uuldar bololo,
Celbegenle soguştıgar!
Açap-cutpa tañrmanı
Añtara tartıp öltürdiger!

Onoñ olor bejü taş örgöödöñ çıgıp, Sañıskan baydıñ curtın köstöp bazıp iydiler. Ergek deze Celbegenniñ sol budın la ay maltazın boyıla kojo alıp aldı.

Akaları surap cat:

- Onı ne kerek sen boyıñla kojo aparıp cadıñ?

Ergek aydıp cat:

- Sler, karındaştar, Celbegenniñ budın la ay maltazın caman körbögör. Cetkerlü öy kelze, olor biske sürekey kerektü bolor.

Bejü bargılap la cattı. Olor kös ceder cerdeñ körör bolzo, olordıñ aldında kebistiy çöl cadat, ol çöldiñ ortozında caan terek körünet. Onıñ canına cuuktap kelele, körör bolzo, bu la altan altı ayrı terektiñ tözine altan aygır mal tebeelep turgadıy elbek emtir. Mında ok altan örökö con kelze, amır cakşı cer boltır. Olor onçozı ogo kelip, cakşı odu saldılar. Tatu cakşı kursak kaynadıp, ajangılap alala,

amırap oturdılar.

Ajanala, ança-mınça oturgança, kara cerdiñ üsti torgılıp keldi. Sook ezin sogup baştadı. Onçoloru caltanıp, korkıp turarda, baya la Ergek olorgo aydat:

- Ce, karındaştar, bu ne bolup turganın bilerge, terekke çıgala, cazap köröktör.

Onçoloru onıñ aytkanıla cöpsingilep, altan altı ayrı bay-terekke çıktılar. Ergek mınañ emes, Celbegenniñ sıñar budın la onıñ ay maltazın algança terekke çıktı.

Kün kırga otura bererde, baza la kıygı, tabış uguldı. Caan udabay olorgo köp mal aydagan ulus kelip catkanı ile köründi. Olor körüp turgança, mındagı ak calañga ak mal tolo berdi. Onı eeçiy al-kamık cööjö koştogon ulus köründi.

Bozom eñir kire bererde, karlagaştıy kara albatını kal çerüler kurç üldü artıla sokkılap, añdap kleetkenin olor çokım körgülep iydiler. Eki kıs, mını körgön boyınça, üç uulga aydadılar:

- O-o kuday! Kaytkan neme bu! Açına-toro Sañıskan bay, karıır cajı cede bergen soondo, katan söögi bojıy bergen tujında, ak-boro atka mingen Ap-anaş öbögöndi olcolop aparatkan emtir.

Cüstük kıs uuldarga aydıp turat:

- Laptap köriger, uuldar. Ol tuku koştoy kleetkeni Ap-anaş öbögönniñ emeeni le olordıñ Altınçı dep kızı bolor. Olordıñ kiynineñ deze kara tuyuk sagaldu, celim kara çıraylu Sañıskan-bay boyı kelip catkan emtir.

Bejü bay terektiñ bajında oturgança, torko tondu baylar, altın tondu alıptar bay-terektiñ tözine kelip tüştiler. Olordo al-kamık malın aydagan coktular la olcogo kleetken albatı calañ cerde odulana berdiler. Kara agaştıy kal çerüler deze kalık-condı kurçay sogup, mında tura berbey kanayttı.

Börüdiy açap-toro Sañıskan baydıñ üni teñeridiy küzürep, temir keptü şıñırap, al-kamık alıptarın mınayda cakarat:

- Bu al-kamık albatıdañ bir de kiji, kalak, canbazın, calañda tolo ak maldañ bir de mal ayrılbazın! Kargan Ap-Anaştıñ cañıs kızı Altınçı meniñ emegenim bolor uçurlu! Ap-Anaştıñ boyın deze men boyım koy küdürerim! Onçogor uktıgar ba, meniñ bu katu cakıltamdı!?

- Uktıs! Uktıs! – dep, alıptarı ün alıştı.

Onoñ arı bay-terektiñ elbek tözinde oyın-katkı cañıray berdi. Ce ak calañda artkan albatınıñ kalak-sıgıdı uzak öygö açu ugulıp turdı.

Karañuy tün ortozı cederde, tal-tabış tokunay berdi. Tañ aldı cuuktap kelerde, açına Sañıskan-bay boyı tañınañ oygonıp, alıptarın kıygızıla oygozıp, turgustı:

- Ey, alıptar! Turup kazan azıgar!

- Calçılar, kazan azıgar! – dep, alıptar onoñ arı kıygı saldılar.

- Ap-Anaştı, onıñ üyin le kızın külüyle turguza la ekelzin! – dep, bay alıptarına kezedülü cakaru berdi.

Bay-terektiñ bajında oturgan Ergek mını ugala, açınganına çıdaşpay, Celbegenniñ sol budıla Sañıskan-baydı la onıñ alıptarın terek üstüneñ sogordo, ottıñ ak-boro küli burkurap örö çıktı, teñeriniñ buludı cerge tüşti.

Tabış emes tabış çıktı. Bu tabışka agın suular çaybalıştı, agaş-taştar silkinije berdi. kıygı emes kıygı boldı. Açap Sañıskan-baydıñ alıptarı, kara agaştıy kal çerüzi kuu tuman ortozına, çımalı çılap, cılıja berdi, aayın tappay turgulay tüşti.

Kuu tuman tokınay bererde, olor körör bolzo, altan odu tu kaçan öçüp kaltır. Artkan-kalgan alıptarı Sañıskan-baydı koltıktayla, öçüp baratkan odudañ kaçıp barıp catkan boltır. Mını körörgö katkamçılu. Ce kanaydar, andıy da bolboy baza.

Şak mını körgön Ergektiñ edi-kanı izip çıktı. Ol oturgan bay-terektiñ bajınañ tüjüre kalıyla, bar-cok küçile Sañıskan-baydı ay maltala kere çaptı. Artkan-kalgan alıptardı deze Erke, Erte karındaştar, Ap-Anaş öbögön, Oymok lo Cüstük kolgo ne le kelişkençe cıga-cıga çaptılar.

Bay-terekteñ uzak cok cerde ötkön cuu-soguş toktoordo, albatı-con çürçe le cuulıp keldi. Ol cuulgan uluska Ergek mınayda ayttı:

- Olcogo kelgen onço ar-albatı, ak malıgardı aydap, ceri-curtıgarga kayra canıgar. Amır-ençü cadıgar!

Ap-anaş öbögön, cajı caandap kalgan kiji, olorgo cuuktap bazıp kelele, üç uuldı cakşı tanıp, aktu küüninеñ ayttı:

- E-e, uuldarım, baldarım! Sler onçogor kök-boro atka mingen Kökşin nacımnıñ baldarı emtiriger ne! Men çek bilbegem! O kuday!

Kargan örökön süüngenine, mında la ıylay berdi. Onoñ ol andagı cuulgan congo mınayda çokım ayttı:

- Öçkön odıstı kamıskan, ölümneñ bisti ayrıgan, közi toybos açap Sañıskan-baydı köñkörö bazıp cengen, öltürgen, künge koştoy kün çalıtkan, ayga koştoy ay çalıtkan, erlü bütken Erte, Erke, Ergek, slerge men cajın-çakka mak bolzın dep aydar küünim bar. Coktu-coyu uluska mak bolzın dep aydar küünim bar. Coktu-coyu uluska cayım, ırıs bergen uçun alkap turum! Onoñ mınayda surap turum slerdeñ, baatır uuldar! Ergek bistiñ süügen başçı bolzın! Ol caan toomcılu kiji. Küçtü, sagıştu. Kandıy köp buudaktardañ ol bisti argadap algan. Boyınıñ karındaştarın ol kança kire cayımdabadı emeş. Celbegendi de cengen kiji Ergek emey! Onı slerler baza cakşı bilereer. Onıñ uçun kalgançıda meniñ aydarga turgan mındıy ermek-sös bolzın: Altınçı dep adalgan meniñ cañıs kızım erlü baatır bütken Ergekle cañıs curttu bolup curtazın. Erte le Oymok catsın! Erke le Cüstük curtazın!

Ol cerde cuulgan onço albatı, ulus kargan öbögönniñ aytkan sözine süünip turdılar. Onçoloru aktu cürekterineñ caradıp uktılar.

Caan saat öy cetpedi, anda cuulgan ulus, onço albatı birlik bir küçle tört örgööni tudup iydi: caan örgööni Ergekke le onıñ ay çıraylu üyi Altınçıga, orton caraş örgööni Ertege le Oymokko, kiçü örgööni Erkege le Cüstükke, ce kalgançı törtinçi örgööni deze Ap-anaş öbögöngö turgustılar...

Anañ arı onço karındaştar, camandaşpay, kıya körüşpey, sayrap-cırgap cada berdiler.

ERTE, ERKE, ERGEK ADLI KARDEŞLER

Bundan çok, çok önceleri dağları çakır Altay'da boz ata binen, kara başı

ağarmış, ihtiyarlamış, sert kemiği yumuşamış Kökşin adlı ihtiyar bir adam yaşamış, Aldığı eşiyse dişleri bakır gibi sararmış Könöçi adlı kadınmış. Böylece ikisi uzun süre yaşamış.

Onlar yaşlanana kadar, Erte, Erke, Ergek adlarında üç seçkin çocukları olmuş. Fakat hepsinin huyu değişik, başka başka olarak büyümüşler.

İhtiyarların bir boz atı, sütünü sağıp içtikleri iki gök inekleri, yününü kırktıkları iki gök koyunları, tüyünü kestikleri iki gök keçileri ve her yıl kulun veren iki gök kısraklarıyla, ürüyen iki gök itleri varmış.

Yıllar kayarak geçip, aylar dönerek tükenmiş. Çok sular akmış. Böylece yıllar kayıp geçerken, ihtiyar Kökşin'le karısı Könöçi yaşlanmışlar. Onlar ayağa kalkamaz olup, neredeyse bunamışlar. Tek güvenceleri oğullarıymış.

Erte ve Erke adlı oğulları karaca, geyik avlar, Ergek adlı oğulları ise hiçbir şey anlamazmış, ahmakmış. Öyle de olsa Erte ve Erke ata, analarını ahmak kardeşleri Ergek'i avlanıp doyururlarmış. Az hayvanı beslemek için ot çöp toplayıp, evin türlü türlü işlerini yaparlarmış. Erte ve Erke'nin evlenecek durumları yokmuş. Eşleri olsaydı ata, analarına bakardı.

Bir gün Erte ve Erke küçük kardeşleri Ergek'e şöyle demişler:

- Ergek biz ava gidiyoruz. Sen ata, anamıza bakıp, hayvanları doyur.

- "Evet, bakarım." diye Ergek söz verdiğinde iki kardeş Erte ve Erke ava çıkmışlar.

Ergek evde kalmış. Çok geçmeden evde kalan Ergek de ağabeyleri gibi avlanmak istemiş. O ağabeylerinin tuzağını alıp, evin yakınındaki kıra çıkıp kurmuş. Eve dönerek ata, anasına şöyle demiş:

- Ben bu kıra tuzak kurdum. Çok geçmeden gidip ona bakacağım.

- "Bak balam." demiş ata, anası.

Bir süre geçtikten sonra Ergek gidip kurduğu tuzağa bakmış. Gidip bakmış ki, iki gök keçileri tuzağa düşüp ölmüş. Ergek iki gök keçiyi yüklenip eve getirmiş. Küçük çocuk onların derilerini çabucak soyup, kaburgalarını, kemiklerini parçalayıp kara kazanda kaynatmış. Artan eti yenildiğinde lezzetli olması için iste kurusun diye ocaktaki ızgaraya koymuş.

Ateşteki kazan kaynadığında, eti çıkarıp ata, anasını doyurmuş. Kendisi de onlarla birlikte yemiş.

İkinci gün iki ağabeyi avlanıp dönmüşler. Onların geldiğini gören Ergek, kapıya çıkıp ağabeylerini güzel sözlerle şöyle karşılamış:

- Bahadır yaratılışlı ağabeylerim, ormanın karacasını, geyiğini avladınız mı? Ana, atanızı doyurmak için ne getirdiniz?

- "Hiçbir şey görmedik." diye iki ağabeyi utanarak cevap vermiş.

- Ee, yazık ağabeylerim. Ben evde kalmış a da olsam bu kıra tuzak kurup, iki dağ keçisi avlayıp, ana, atamı doyurdum." diyerek beline dayanıp er gibi övünerek konuşmuş.

İki ağabeyi dikkatle bakmış ki, Ergek iki keçi kesmiş, ata, anasını doyurmuş. Artan eti de ocaktaki ızgaraya koymuş. Bunu görünce öfkelenmez ağabeyleri öfke-

lenmiş, küçük kardeşlerine kızıp dövmüşler. Deli, ahmak demişler.

Çaresiz iki kardeş konuşmaya başlamış.

- Bizim evlenecek gücümüz yok, ata, anamıza ölene kadar bakacağız.

İki gün dinlenen iki kardeş tekrar Ergek'e şöyle demişler:

- Biz tekrar iki günlüğüne ava çıkıyoruz. Az malımızı doyur, ata, anamıza bak. Artık zarar verme.

İki kardeş ava çıkmışlar.

Ergek evde kalmış. Böylece dururken evde kalan Ergek yine ava çıkmak istemiş. Evin etrafında dolaşıp, ak otlağa çıkmış, oraya tuzak kurmuş.

- "Ben hayvanlar için tuzak kurdum." diye ata, anasına söylemiş.

Bir süre sonra Ergek tuzağına bakmaya gitmiş. Gitmiş ki, iki koyun tuzağa düşüp ölmüş. Ergek iki koyunu yüklenerek evine gelmiş. Onları keserek, büyük kara kazanda kaynatıp ata, anasını doyurmuş. Artan eti de ocaktaki ızgaraya koymuş.

İki ağabeyi iki günün sonunda döndüklerinde görmüşler ki, Ergek iki koyunu öldürmüş. Ana, ataları tok. Fakat ağabeyleri iyice öfkelenip Ergek'i bağlayıp sırtını at kamçısıyla kamçılamışlar.

Sonra iki kardeş altı gün dinlenerek tekrar ava çıkmışlar. Onlar uzun süre avlanmak için gitmişler. Tahminen yarım ay. Sonra avdan döndüklerinde bakmışlar ki, kardeşleri Ergek iki gök ineği, iki gök kısrağı, iki gök iti öldürmüş. Onların yalnızca derileri kalmış.

İki kardeş kurnazlık düşünmüş:

- Bu Ergek'i öldürmedikçe bize rahat yok, halkın içinde adımız kötüye çıkacak.

İki kardeş böylece anlaşmış.

- Erte, Erke'ye şöyle demiş:

- Bizim gücümüz Ergek'e yetmez. O çok güçlü. İkimiz önden giderek ormana çıkalım. Taş kızdıralım. Taşı kızdırdıktan sonra gelip Ergek'i çağırıp şöyle diyelim: Biz tilki sürelim, sen de kızıl tilki gelince onu yakala. Ahmak şey, o yuvarlanıp gelen taşı hemen tutar. Tuttuğu zaman da yanar.

Gök kızarıp şafak sökmüş. Erte ve Erke küçük kardeşleri Ergek'i beraber ava çıkmaya çağırmışlar. Ergek buna çok sevinmiş. Avuçlarını patlatırcasına alkış çalmış.

Güneş sarp kırların ardından top gibi doğmuş. Ata, ananın tek boz atına üç kardeş binip ava çıkmışlar.

Vadiye geldiklerinde Erte, Ergek'e şöyle demiş:

- Biz bu kırın hayvanını sürelim. Sen de bu çalılıklı vadinin ağzında bekle. Burada kızıl tilki var diyorlar. Kızıl tilki geldiğinde sen onu yanılmadan iyice tut, tuttuğunda biz sana gelene kadar onu bırakma!

İki kardeş hayvan sürmek için kıra çıkmışlar. Ergek de çalılıklı vadinin ağzında kalmış. İki ağabeyi otsuz kara kıra çıkarak hayvan sürer gibi ses çıkarıp bağırmışlar, büyük bir ateş yakarak taş kızdırmışlar.

Bir süre zaman geçmiş. Ergek beklerken ağabeylerinin sesini duymuş. Ergek

gelecek kızıl tilkiyi tutmak için hazır beklemiş.

Çok zaman geçmeden Ergek vadiden aşağı kızıl tilkinin geldiğini görmüş. Onu tutayım derken kıpkızıl taş suya düşmüş. Suya düşünce foş diye ses çıkarmış.

Ergek taşı tutarak şöyle bağırmış:

- Ee, mır mır mı ediyorsun. Seni nasıl tuttum ama! İki ağabeyim gelene kadar seni bırakmam!

Ahmak kardeş böylece bağırıp taşla cebelleşip durmuş. İki ağabeyi kırdan inip gelmişler. Çok yorgunlarmış. İnip geldiklerinde bakmışlar ki, ahmak kardeşleri bağırıp duruyor. Suda soğuyan taşı kucaklamış iki ağabeyim gelene kadar bırakmam! diye bağırıyor. Bunu gören iki ağabeyi Erte ve Erke küçük kardeşleri Ergek'i kandıramayacaklarını anlayınca üzülmüşler. Tek ata peş peşe binip üçü akşamın alaca karanlığında evlerine dönüp gelmişler.

Evin kapısını açıp içeri girdiklerinde ata ve anaları yattıkları yerde ölmüşler.

Üzüntülü günü Erte, Erke ve Ergek ağlamakla geçirmişler. Aş, tuz yok ve yiyecek de yeterince olmadığı için ana, atalarının ölüm gününde tek boz atı kesip onları defnetmişler.

Aylar ayları takip etmiş. Bir yıl geçtikten sonra iki kardeş Erke ve Erte şöyle anlaşmışlar:

- İkimiz azık hazırlayalım, sonra erken tan vakti buradan kaçalım. Ergek ise burada tek başına kalsın.

Gizlice anlaşıp, gecenin karanlığında iki kardeş kimsenin onları duymadığını düşünmüş. Gerçekten de onlar gece sözleşirken Ergek onları duymuş. Dikkatle, iyice dinledikten sonra, Erke adlı ağabeyi büyüğüne şöyle demiş:

- Gözümüzün görebildiği yere kadar gidelim. Gidebildiğimizce gidelim. Sonuçta rahatlığı bulacağımız bir yere ulaşırız.

- "Ne zaman gidelim?" diye ağabeyinin biri sormuş.

- "Şafaktan önce, Ergek uyurken." diye ikinci ağabeyi cevap vermiş.

Böylece iki ağabeyi azığı hazırlamaya başlamışlar. Azığı yeterince hazırlayınca, şafaktan önce gideceklerini Ergek iyice anlamış.

İki kardeşin neyi var ki, kavut, yarma dövüp, ot kaynatıp, giysilerinin yırtığını, delik deşiğini dikmişler. Hazırlığın iyi olduğunu Ergek gizlice görmüş.

İki kardeş azıklarını iki kaba koyarak, gecenin ortası geçtiğinde biraz dinlenelim demişler. Uykuya dalmışlar.

O zaman Ergek de uyur gibi yapmış. Kardeşleri uyuduğunda, Ergek yavaşça kalkarak havanı alıp, döşeğinin kenarına koyarak, torbanın ağzını çözmeye başlamış. Torbanın ağzını çözünce azıktan doyana kadar yemiş. İkinci torbayı açarak yediği torbadan biraz yiyecek doldurmuş. Onu bağlayıp, dolmayan çuvala da kendisi girip, ağzını bağlayıp nefes almak için de küçük bir delik açmış. Şimdi orada yatmış.

Göğün dibi ağarmaya başlamış. İki kardeş bunu sezmiş. Onlar uyanarak az biraz çay içip, Ergek uyanmadan hemen buradan gidelim deyip, iki torbayı yüklenip, kapıdan güçlükle çıkıp çarçabuk gitmişler.

- "Nihayet Ergek'ten kurtulduk." deyip sevinerek gitmişler.

İki kardeş şimdi eteklerini arkaya kıstırıp, gün doğusuna yönelip, hızlı gitmekten etleri, kanları ısınarak âh vah ederek gitmişler. Tan iyice ağarmış.

Giderken tan atmış, güneş doğmuş. Erke ve Erte gitmişler. Nice dağ aşmışlar, nice nehir geçmişler. Acıkıp yorulduklarında, aniden arkadan bağırtı duyulmuş. Onlar dinlediklerinde o bağırtının Ergek'in sesi olduğunu anlamamışlar.

- "Ağabeylerim! Ağabeylerim, bekleyin!" diye sesi uzaktan da duyuluyormuş. O zaman yorgunluklarını unutarak, iki kardeş iyice hızlanıp gitmişler.

Gitmişler de gitmişler. Giderken önceki sesi yakından ve daha net duymuşlar:

- "Ağabeylerim, ağabeylerim!" Bekleyin!

İki kardeş Ergek'in sesini tanımışlar. Onlar iyice ürküp, daha hızlı gitmişler. İki kardeş çok yorulmuş. Onlar yıkılarak da olsa gidişlerini hızlandırmışlar. Şimdi güneş doğmadan küçük kardeşin sesi onlara daha yakından duyulmuş.

Erte ve Erke yorulup, hâlsiz düşüp, acıkarak çaresiz oturup dinlenelim diye düşünmüşler.

- "Yemek yememiz lâzım. Torbayı aç!" demiş Erke.

- "Eh, bu az doluyu açayım!" diye Erte cevap vermiş.

Erte torbayı açtığında, torbadan Ergek çıkmış. Aaa, iki ağabeyi ürkerek, söz söyleyememişler. Bir şey yapamamışlar.

- "Önemli değil. Beraber yiyelim." demiş Erte.

Karınlarını doyurup dinlendikten sonra üç kardeş peş peşe gitmişler.

Böylece giderken karşılarına bir büyük ev çıkmış. Bacasından kıpkızıl alevli duman çıkıyormuş. Bunu gören Erke büyük ağabeyi Erte'ye şöyle sormuş:

- Ağabey ben bu evden bize yiyecek pişirmek için izin isteyeyim mi? Olur mu? Yoksa ne yapalım?

Ağabeyi kabul etmiş. Eve girince ateşin yanında ihtiyar Celbegen sırtüstü yatıyormuş. Erke'yi gören Celbegen şöyle sormuş:

- Sen nereye gidiyorsun, yavrum?

- "Biz evinizde yiyecek hazırlayıp dinlenmek istiyoruz." demiş Erke.

Celbegen sevinmiş.

- "Benim taş sarayıma girip, kazan asıp, yemek yiyip orada dinlenin!" Böyle söyleyip içinden de şöyle düşünmüş: "Yiyeceğin kendisi ayağıyla geldi!" O kalın dudaklarını defalarca yalanmış.

Erke evden çıkarak taş saraya doğru yürürken Erte ve Ergek de geride kalmayıp peşinden gitmişler.

Taş saraya geldiklerinde burada iki ocak varmış. Sonra bakmışlar ki karşılarında demir kapı duruyor. İki kardeş Erte ve Erke o kapıyı açamamış. Onlar açamayınca Ergek gelerek kapıyı kökünden sökmüş. İçeri girmişler. İçeriye bakmışlar ki burada iki güzel kız oturuyor. Onlar delikanlıları görünce koşturup telaşla sormuşlar:

- Siz nerelisiniz? Buraya nereden geldiniz? Doğruyu söyleyin!

Kardeş Erte onlara şöyle demiş:

- Irgat olarak çalışacak yer arıyoruz. Bu evin sahibinden yiyecek hazırlamak, yemek yemek ve dinlenmek için izin istedik. O bizi bu saraya gönderdi. Bunun için geldik.

Yiğidin söylediklerini dinleyen iki kız ağlaşmış:

- Vah zavallı garipler! Hemen buradan gidin! Ölmezken ölecek, öbür dünyaya gideceksiniz. Bu yurdun yedi başlı Celbegen'in olduğunu nasıl anlamadınız? Bugün onun bizi yiyeceği gün! Oy, oy! İmkanınız varsa hemen gidin.

Kızlar böylece konuşup ağlaşırken Erke ve Erte şaşırmış: Ne yapalım? demişler. O zaman Ergek onlara karşı katı konuşmuş:

- Derbeder Celegen'den niçin bu kadar korkuyorsunuz, ağabeylerim. Kızlar güzel, siz salamat pişirin. Celbegen gelse ben ona karşı çıkarım! Onu bana bırakın. Gününü görür o Celbegen.

İki güzel kız delikanlılara salamat pişirmeye başladılar.

Erte onlara şöyle sormuş:

- Eviniz nerede? Ana, atanız kim?

Kızların büyüğü şöyle cevap vermiş:

- Bizim atamız Sagal adlı kişi. O Sañıskan bay'ın koyunlarını güderdi. Anamızın adı Kümüş'tür. Benim adım Oymok, kız kardeşimin adı Cüstük'tür. Celbegen adlı aç göz ortaya çıkıp ana, atamızı yedi. Onları yiyerek bizi bu taş saraya getirdi.

Bir süre geçmiş. Celbegen kızlarının büyüğünü çağırarak ona şöyle demiş:

- Sen zamanını boş geçirme. O saraydaki Erke ve Erte adlı kardeşleri getirip ocakta pişir. Sonra karnımızı doyururuz. Lezzetli yiyecek olur.

Celbegen'in büyük kızı saraya girerek bağırmış:

- Erte ve Erke buraya gelin!

O zaman Erte ve Erke kardeşleri Kızı kandırıp Ergek'i çıkarıp getirmişler. Ergek çıktığında Celbegen'in büyük kızı şöyle demiş:

- Bu küreğe yat.

Ergek onun dediği gibi değil, küreğe sırt üstü yatmış. Celbegen'in kızı Ergek'i ocağa koyarken Ergek ocağı iki tarafından teperek yere düşmüş.

Celbegen'in kızı şöyle demiş:

- Sen yanlış yattın! Ahmağın biriymişsin!

O zaman Ergek şöyle sormuş:

- Küreğe nasıl yatılacağını sen bana gösterir misin?

Celbegen'in kızı ağaç küreğin üstüne güzelce yattığında Ergek onu sıcak ocağa sürmüş. Ocağı da kapatarak iki ağabeyinin yanına gitmiş. Kardeşlerin sesi, sohbeti arttığında Celbegen ortanca kızını göndermiş: Büyük kızının emrini yerine getiremediğini düşünmüş.

- "Erte ve Erke'yi sıcak ocakta pişir!" diye buyurmuş.

Celbegen'in ortanca kızı saraya girerek delikanlıları tekrar çağırmış. Erte ve Erke yine o kızı da kandırıp kardeşleri Ergek'i göndermişler.

Celbegen'in ortanca kızını Ergek ilk kız gibi ocağa koyup pişirmiş.

Celbegen uzun süre kızlarının gelmesini beklemiş. Onların ikisi de gelmeyince Celbegen küçük kızını göndermiş. Ergek onu da kurnazlığıyla ocakta pişirmiş.

Celbegen kızlarını beklemiş de beklemiş, gelmemişler. Onlar gelmeyince öfkelenmiş:

- Bu çocukların oyunları bitmez!

Kızıp saraya kendisi girmiş. Orada kimse yokmuş. Boşmuş. Şaşırarak, sıcak ocağı açmış. Onun içinde kızarıp pişen etleri görmüş. O hemen kızlarını övüp, türü türkü söyleyerek etleri çıkarmış. Böylece yiyip otururken şöyle demiş:

- I, benim etim gibi nasıl et bu?

Celbegen ocaktan bir parça et daha çıkarmış. Yiyip bakmış.

- I, benim ciğerime benziyor, bu nasıl ciğer böyle? diyerek etten üçüncü parçayı çıkarmış. Aniden yüreği ağzına gelmiş. Küçük kızını yüzüğünden tanımış.

- "E! Seni zavallı, itler boş yere gitmiş!" diye Celbegen acı acı bağırmış. O şöyle tahmin etmiş: Üç kardeş gitmiş olmalı. Anahtarı alıp demir kapıyı açıp bakınca şaşırmış! Onun gözlerinin önünde: Erte, Erke ve Ergek, sonra iki güzel kız hepsi burada oturuyor! Celbegen gelerek Erte ve Erke'yi alıp tutmuş. Çünkü Celbegen'e en yakın onlarmış. Celbegen onlarla var gücüyle kavgaya girmiş. Delikanlılar bakmış ki, aç gözlü Celbegen'in ağzından ak köpük çıkıyor. Yere saçılması çok tiksindiriciymiş.

İki kardeşi Celbegen'le mücadele ederken Ergek oturup kızların pişirdiği salamatı yemiş. Yerken şöyle demiş:

- Kim gelip benim yediğim salamatımı yere dökerse ben onun bacaklarını ayırırım.

İki kardeş Erte ve Erke Celbegen'e güçlerinin yetmeyeceğini anlamışlar. Bir süre geçtikten sonra o ikisi kurnazlıkla Celbegen'i Ergek'in yanına yaklaştırmışlar. Celbegen geri geri giderken yemek yiyen Ergek'in salamat dolu tabağına basmış. O zaman Ergek Celbegen'in ayağından tutarak yere yıkmış. Aç gözün yıkıldığını Erte ve Erke görmüş. Onlar gelerek Celbegen'in yedi saç örgüsünü sıkıca tutmuşlar. Ergek de Celbegen'in sağ ayağını tepip sol budunu da kalçasından tutup çekmiş. Celbegen'in kanı deniz gibi akmış, sert kemiği kaya gibi yığılmış. Kara kanı pis kokulu, kötüymüş.

Erte, Erke, Oymok ve Cüstük çok sevinip Ergek'e teşekkür etmişler. İki delikanlıyı öven türkü söylemişler:

Sönen ateşimizi yaktınız,
Biz ölenleri dirilttiniz.
Demir kapıyı sökerek,
Canımızı korudunuz.
Korkusuz delikanlılar olarak,
Celbegen'le savaştınız!
Aç gözlü mel'unu
Yıkıp öldürdünüz!

Sonra beşi birden taş saraydan çıkıp Sañıskan bay'ın sarayına yönelmişler. Ergek, Celbegen'in sol buduyla ay gibi baltasını yanına almış.

Ağabeyleri şöyle sormuş:

- Bunları niçin yanına alıyorsun?

Ergek şöyle demiş:

- Siz kardeşlerim, Celbegen'in buduyla ay gibi baltasını kötü görmeyin. Kötü bir zamanda onlar bize çok gerekli olur.

Beşi gitmiş de gitmiş. Onlar göz gören yerden bakmışlar ki önlerinde kilim gibi çöl uzanıyor, o çölün ortasında büyük bir kavak görünüyor. Ona yaklaşıp bakmışlar ki, bu altmış altı dallı kavağın dibi altmış aygır tepmiş gibi geniş ve düzmüş. Buraya altmış halk gelse rahat yaşayacakları yermiş. Onlar oraya gelip güzel bir kamp kurmuşlar. Lezzetli yemek pişirip, yiyip, dinlenmişler.

Karınlarını doyurup biraz oturduktan sonra kara yerin üstü yankılamış. Soğuk rüzgâr esmeye başlamış. Hepsi ürküp, korktuğunda Ergek onlara şöyle demiş:

- Hey, kardeşlerim ne olduğunu anlamak için kavağa çıkıp bakalım.

Hepsi onun söylediğini onaylayıp altmış altı dallı kutsal kavağa çıkmışlar. Ergek kavağa çıkarken yanına Celbegen'in kırık buduyla ay gibi baltasını da yanına almış.

Güneş kırın üstünde durduğunda önceki bağırtı, ses yine duyulmuş. Çok geçmeden onlara doğru bir çok mal süren insanların geldiği görünmüş. Onlar bakmışlar ki, ak otlak ak malla doluvermiş. Onun peşinden servetlerini yüklenmiş gelen insanlar görünmüş.

Akşamın alaca karanlığı çöktüğünde kırlangıç gibi kara halkı keskin kılıçlı askerlerin kuşatıp getirdiğini görmüşler. Bunu gören iki kız üç delikanlıya şöyle demiş:

- Oo, Allah'ım! Bu nasıl iş! Aç gözlü Sañıskan bay, ömrünün son zamanında, sert kemiği yumuşadığında, ak boz ata binen Ap-Anaş'ı esir almış götürüyor.

Cüstük delikanlılara şöyle demiş:

- İyice bakın delikanlılar. O işte yan yana gelenler Ap-Anaş'ın eşi ve onların Altınçı adlı kızıdır. Onların peşinden de koyu sakallı, korkunç kara yüzlü Sañıskan bay geliyor.

Onların beşi kutsal kavağın üstünde otururken ipek paltolu baylar, altın paltolu alpler kutsal kavağın dibine gelip atlarından inmişler. Kara ağaç gibi askerler de etrafını sardıkları halkı döverek burada durmuşlar.

Kurt gibi aç gözlü Sañıskan bay'ın sesi gök gibi gürüldeyerek, demir gibi şıngırdayıp, alplarına şöyle buyurmuş:

- Bu halktan bir kişi bile dönmesin, otlaktaki bu ak maldan bir hayvan bile ayrılmasın! İhtiyar Ap-Anaş'ın kızı Altınçı benim eşim olacak! Ap-Anaş'a ise koyunlarımı otlatacağım! Hepiniz benim bu emrimi duydunuz mu?!

- "Duyduk! Duyduk!" diye alpları karşılık vermiş.

Sonra kutsal kavağın geniş dibinde oyun, eğlence başlamış. Fakat ak otlaktaki halkın ağlaması, feryadı uzun süre duyulup durmuş.

Gecenin karanlığı girdiğinde ses kesilmiş. Tan yaklaştığında aç gözlü Sañıskan bay uyanıp alplarını bağırarak uyandırmış:

- "Ap-Anaş'ı, eşini ve kızını bağlayarak getirin!" diye alplarına sert emir

vermiş.

Kutsal kavağın başında oturan Ergek bunu duyunca öfkelenip Celbegen'in sol ayağıyla Sañıskan bay'a ve onun alplarıne vurduğunda ateşin ak boz külü savrulup göğe çıkmış, göğün bulutu yere düşmüş.

Sese benzemeyen ses duyulmuş. Bu sesten akan sular dalgalanmış, ağaçlar, taşlar yerinden oynamış. Naraya benzemeyen nara duyulmuş. Aç gözlü Sañıskan bay'ın alpları, kara ağaç gibi askeri ak sisin arasına, karınca gibi dağılmışlar, ne olduğunu anlayamamışlar.

Ak sis dağıldığında onlar bakmışlar ki, altmış kampın ateşi sönüp kalmış. Geriye kalan alpler Sañıskan bay'ı koltuklayarak sönen kamptan kaçırmışlar. Bunu seyretmek gülünçmüş. Fakat ne olsun, olacak olmuş.

İşte bunu gören Ergek'in eti, kanı ısınmış. O oturduğu kutsal kavağın başından inerek var gücüyle baltasını Sañıskan bay'ın arkasından atmış. Geride kalan alpları ise kardeşler Erte ve Erke, ihtiyar Ap-Anaş, Oymok ve Cüstük kendi güçleriyle yıka yıka kırmışlar.

Kutsal kavağın yakınında geçen savaş bittiğinde halk hemen toplanmış. Toplanan halka Ergek şöyle demiş:

- Esir düşen masum halk ak malınızı sürüp, yerinize, yurdunuza dönün, rahat, huzurlu yaşayın!

İhtiyar Ap-Anaş yaşı iyice yaşlanmış kişi, onlara doğru yürüyerek yaklaşıp, üç delikanlıyı iyice tanımak için bakıp, içinden gelerek, samimi olarak şöyle demiş:

- Ee, delikanlılarım, balalarım! Siz hepiniz gök boz ata binen dostum Kökşin'in çocukları değil misiniz! Ben iyice tanıyamadım! O tanrım!

İhtiyar sevincinden ağlamış. Sonra orada toplanmış insanlara şöyle demiş:

- Sönen alevimizi yakan, bizi ölümden kurtaran, gözü doymaz aç gözlü Sañıskan bay'ı yıkıp yenen, öldüren, güneşe eş güneş ışıtan, aya eş ay ışıtan, er yaratılışlı Erte, Erke, Ergek ben sizi ömrüm oldukça övmek isterim! Yoksul, yaya insanlara hürriyet, mutluluk verdiğiniz için size dua ediyorum! Bahadır delikanlılar sizden bir dileğim var; Ergek bizim başçımız olsun! O hürmete değer bir insan. Güçlü ve akıllı. O bizi bir çok güçlükten kurtardı. Kendi kardeşlerini de kaç defa kurtardı. Celbegen'i yenen Ergek değil mi? Bunu siz daha iyi bilirsiniz. Onun için benim söyleyeceğim son sözlerim şöyle olsun: Altınçı adlı tek kızım er yaratılışlı Ergek'le yuva kursun, Erte'yle Oymok evlensin! Erke'yle de Cüstük evlensin!

Oraya toplanan bütün halk, insanlar ihtiyarın söylediklerine sevindiler. Hepsi bu durumu gönüllerinden onayladılar.

Çok zaman geçmemiş, oraya toplanan insanlar, bütün halk birlik olup, güçlerini birleştirip dört saray yapmışlar: Büyük saray Ergek'le onun ay yüzlü eşi Altınçı'ya, ortanca saray Erte'yle Oymok'a, küçük saray Erke'yle Cüstük'e, son sarayı da Ap-Anaş için yapmışlar...

O günden sonra bütün kardeşler birbirine kötülük yapmadan, kötü gözle bakmadan, mutlu huzurlu yaşamışlar.

69. TEKE-BORO ATKA MİNGEN TEKTEMEY

Altayda ozo kök mejeliktiñ aldında, kök talaydıñ cakazında kök-boro atka mingen Tektemey dep kiji catkan. Sagalı eki karış, boyı cañıs karış, caba karış sındu, nedeñ de coktu-coyu kiji. Sok cañıs attu, baza öskö ne de cok.

Bir kün cadarda, ol kijige kalan salgan dep, Karatı-kaannañ elçi kelgen, üç baatır:

- Tektemey, çık beyin ayılıñnañ! – dep.

Tektemey çıgıp kelgen: "Ne boldı?" – dep.

- Karatı-kaannıñ bis elçileri, sen kaçan kalandı tölöytön? – dep, Tektemeydeñ suragan.

- Ce üç konok sakıgar, men baza albatıdañ suranayın, arı-beri bazayın, Altayımnañ añdap köröyin – degen.

- Ce üç kon keleris – degen.

E-e, em Tektemey sanan cat: "Em kanaydar? Akır, mını kanayıp ta kalannañ ayrılar kerek."

Karatı-kaannıñ cerinde caan suu-talay bar bolgon. Ol caan suu-talay kara kölgö ak (kir) catkan. Ol köldiñ cakazında kargan emeen-öböön ulus catkan. "Akır, ol emeen-öböön ulustañ ep-süme suraar" – dep, Tektemey Teke-boro adın eertep, tal üzeñilü, tal kamçılu, tal kamçı şıytıldap, tal üzeñi kalırap Teke-boro adına minip bargan. Bayaa köldiñ cakazında eki karganakka cedip kelele, aytkan:

- Ce mındıy neme boldı: meniñ bajımdı kezip, budıma salarga cat, budımdı kezip, bajıma salarga cat. Karatı-kaannıñ kalanın tölöörgö arga-küçim çıktı, mege onı ceñijerge bolujaar? – dep.

- Ce sen sanaarkaba, balam, mende ilbizin-tarmazın suu cutturatan kap bar. Ol kapka toltıra suudı ur bereyin, artın aparıp Karatı-kaannıñ cerine tögiyzeñ, ol oñ (onıñ) cerine çayık çıgar, ol tujunda seneñ kalan surabas.

Ol oyto kelgen. Ondıy sümeni ugala, ayılına catkan. Odın tuura ejiyele, küline kirip al catkan. Üç kongon kiyninde Karatı-kaannıñ elçileri cedi kelen, em kalan cuup turan. Tektemeydi kıygırgan. Tektemey catkan, kıymıktanbay la. Tektemeydiñ aylına kirgejin, Tektemey külge kir algan catkan, oçogın tuura ediköyön.

- Kanay cadıñ, kalanıñ cuudıñ ba? – degen.

- Eye, kalandı men em cuup aldım, em bararım, emle cederim – degen.

- Ce aysa sen atan, kalanıñ bar tölö, Karatı-kaannıñ boyınıñ aldına apar, boyıñ tölö – degen.

- Ce – dep, tal eerile Teke-boro adın eertep, tal kamçızın şıytıldadıp, ulusla kojo bargan. Baradala, tuykazınañ ol kara köldiñ canında catkan kargan emeen-öbööniñ canıla ödüp cadıp, olordoñ baya ilbizindü eki kaptı alala, koynına sugup algan. Olor ogo suu ur beren.

Karatı-kaannıñ cerine cet barala, bozoodoñ kir le bararda, Karatı-kaan ejikke oturgızıp: "Kalandı ekeldiñ be?" – deerde:

- Cok, kalan tölöör argam cok, mende andıy cööjö dö cok, mal-aş ta cok, kalandı tölöp bolbozım – degen.

Karatı-kaan mında kapşay la calçılarına cakargan:

- Tört kazık kadaar, tört sanın kere tartaar, aldına ot salıp, mını örtöör, tirüge örtögör! – dep.

Bayaa tört kazıktı kadayla, ee, Tektemeydi tört kazıkka caba kere tartala, aldına ot sal cat. Ot cañı la küyeererde, tektemey sabarın bajıla kabın oozın çeçiyen. Çeçiyerde, bayaa kapta suu akkan, akkan, ot öçkön, Karatı-kaan aylına suu tolgon. Suu tam la köptögön, ayıldıñ tal-ortozına cetken. Onoy turala, Karatı-kaan aytkan:

- Tektemeydi bojodoor!

Tektemeydi bojotkon. Tektemey biyik cerge çıgala, kaptı çeçip, suunı onoñ arı bojotkon. Karatı-kaannıñ cerine, Altayına suu tolgon. Mal-aştı, üze nemeni bazırarga cedeererde, Tektemeydi aldırtkan.

- Kalak, Tektemey, ak malım tal-ortozın bereyin, albatı-conımnıñ, ar-cööjömniñ tal-ortozın bereyin, sen bu çayıgıñdı arı tart, em seniñ adıñ adabayın, em seniñ colıñ coldoboyın, ee, meñ ak malım kırılarga cat, albatım kırılarga cetti, alkı boyım ölörgö cettim – dep bajırıp, mürgüp, oyto Tektemeye kelen.

Tektemey ilbizin kabına suuzın cuup alıp:

- Ce men anay (anaytkanıñça) et cadım, ak malıñ tal-ortozıñ bereriñ, albatıñ tal-ortozın bereten turuñ – deyle, bayaa suudı oyto ilbizin kabına tartılan.

Onoñ suu, cer kurgagan kiyninde, Karatı-kaan baatırların cuup, kaborto conın, kaborto cööjözin ülep, kök mejelikke cetirzin dep, cakarunı Tektemey bergen.

Bayaa coktu, caba karış sındu, eki karış sagaldu, tal eerlü, tal üzeñilü, Teke-boro attu Tektemey dep kiji açap Karatı-kaandı ceñip, albatılu, bay cööjölü bolup kalgan.

TEKE-BORO ATA BİNEN TEKTEMEY

Önceden Altay'da gök ormanın önünde, gök nehrin kıyısında gök boz ata binen Tektemey adlı biri yaşamış. Sakalı iki karış, boyu bir karış, hiçbir şeyi olmayan yoksul biriymiş. Bir atından başka bir şeyi yokmuş.

O bir gün yatarken onun vergilerini alması için Karatı-kaan'ın gönderdiği üç bahadır elçi gelmiş:

- "Tektemey evden dışarı buraya çık!" demişler.

Tektemey çıkıp: "Ne oldu?" demiş.

- Biz Karatı-kaan'ın elçileriyiz, sen vergini ne zaman vereceksin? diye Tektemey'e sormuşlar.

- Üç gün bekleyin, ben sağa sola gidip insanlardan isteyeyim. Altayımda avlanıp bakayım, demiş.

- Üç gün sonra geliriz, demişler.

Tektemey düşünmüş: "Şimdi ne yapacağım? Bu vergiden bir şekilde kurtulmam gerek."

Karatı-kaan'ın yurdunda büyük bir nehir varmış. O büyük nehir kara göle dökülüyormuş. O gölün kıyısında da ihtiyar bir karı koca yaşıyormuş. "Gidip o karı kocadan bir çare sorayım, akıl danışayım." diye Teke-boro atını eyerleyip, ağaç üzengili, ağaç kamçılı, ağaç kamçısı vızıldayıp, ağaç üzengisi hışırdayıp Teke-boro atına binip gitmiş. Gölün kıyısındaki iki ihtiyara varınca şöyle demiş:

- Başıma bir iş geldi: Benim başımı kesip ayağıma ekleyecekler, ayağımı kesip başıma ekleyecekler. Karatı-kaan'ın vergisini ödemekten canım çıktı, onu yenmek için bana yardım eder misiniz? demiş.

- Sen üzülme, yavrum, bende sihirli bir su kabı var. O kaba su doldurup vereyim, onu alıp Karatı-kaan'ın yerine dökersen sel çıkar, o zaman senden vergi istemez.

O geri evine gelmiş. Bu çareyi duyunca, evinde rahat içinde yatmış. Odun yakıp, külünde yatmış. Üç gün sonra Karatı-kaan'ın elçileri vergi toplamaya gelmiş. Tektemey'e bağırmışlar. Tektemey kıpırdamadan yatmış. Tektemey'in evine girince onun ocakta külde yattığını görmüşler.

- Ne yapıyorsun? Vergini topladın mı? demişler.

- Evet, ben vergimi topladım, şimdi varıp gidiyorum, demiş.

- Öyleyse sen yola çık, gidip vergini öde, Karatı-kaan'ın evine kendin gidip öde, demişler.

- Olur, deyip, ağaç eyeriyle Teke-boro atını eyerleyip, ağaç kamçısını vızıldatıp, insanlarla birlikte yola çıkmış. Giderken gizlice kara gölün kıyısındaki ihtiyar karı kocanın yanına gidip, onlardan sihirli iki kabı alarak koynuna sokmuş. Onlar ona su doldurmuş.

Karatı-kaan'ın yurduna varınca, eşikten girecekken Karatı-kaan onu kapıya oturtup: "Vergini topladın mı?" dediğinde:

- Hayır, vergi verecek gücüm yok, bende o kadar servet, o kadar mal mülk de yok, vergiyi ödeyemem, demiş.

Karatı-kaan hemen uşaklarına emretmiş:

- Dört kazık saplayın, dört yanından gerin, önüne ateş yakıp, bunu yakın, diri diri yakın! demiş.

Dört kazığı saplayıp, Tektemey'i dört yanından bağlayıp, önüne ateş yakmışlar. Ateş yanmak üzereyken, Tektemey parmağının ucuyla kabın ağzını açmış. Açınca, kaptan su akmış, akmış, ateş sönmüş. Karatı-kaan'ın evine su dolmuş. Su iyice artmış, evin yarısını doldurmuş. Böyle olunca, Karatı-kaan bağırmış:

- Tektemey'i bırakın!

Tektemey'i bırakmışlar. Tektemey yüksek yere çıkıp, kabı iyice çözüp, suyu salmış. Karatı-kaan'ın yurdu, Altay'ı suyla dolmuş. Hayvanları, her şeyi suya kapıl-

dığında Tektemey'i çağırtmış.

- Âh, Tektemey, hayvanlarımın tam yarısını vereyim, halkımın, servetimin tam yarısını vereyim, yeter ki bu selini durdur, bundan sonra adını anmam, senin yolundan geçmem, ak hayvanlarım kırılıyor, halkım ölmek üzere, ben de ölmek üzereyim, diye baş eğip, dua edip, Tektemey'e yalvarmış.

Tektemey tekrar sihirli suyunu kabına doldurmuş.

- Eh, söylediğin gibi yapayım, hayvanlarının tam yarısını ver, halkının tam yarısını ver, diyerek sihirli suyunu tekrar kabına geri çekmiş.

Su çekilip, toprak kuruduktan sonra, Karatı-kaan bahadırlarını toplayıp, sayısız halkını yığıp, halkının yarısını, servetinin yarısını böldürüp, gök ormana götürmeleri için emri Tektemey vermiş.

Yoksul, bir karış boyunda, iki karış sakallı, ağaç eyerli, ağaç üzengili, Tekeboro atlı Tektemey adlı kişi aç gözlü Karatı-kaan'ı böylece yenip, tebaalı, malı mülkü olmuş.

70. ANNUŞKA

Bir özöktö öbögön lö emegen curtagan. Öbögöndö aldındagı emegenineñ bir kıs bolgon. Ol kıstıñ adı Annuşka. Emegeninde baza bir kıs bolgon, onıñ adı Mariya bolgon.

Emegeni, Togus-kös, Annuşkanı kömö-körüp turdı. Annuşka neni le işteze, onçozı caman dep kırmaktap turar. Kerek deze oñdu azırabas ta boldı, kolına kirgen nemele kös-bajın cara sogup turdı. Öbögön kızınıñ adaanıñ alardañ bolgoy, boyı da Togus-köstöñ toozı cok sabaştı alatan. Togus-kös boyınıñ kızın torko kiyimderle de orop, ak kalaş la da azırap turza, erkege öskön kızı erlik büdüştü boldı, kandıy da caraş kiyim ogo carabas boldı, kanayıp ta cakşı kursaktı cize, eki caagı kup-kuu boldı. Ulus ogo cakşı da, caman da ermek aytsa, ugar küüni cok boldı. Otko küygen tos çılap, togus cerdeñ tolgolıp turdı, camanına çıdabay, Annuşkanı çagı cetkençe sogor boldı. Bir katap Annuşka uylar kabırıp bararda, Togus-kös ogo sürekey köp küdeli berip aytt:

- Bu küdelini onçozın iirip salarıñ.

Annuşka calañga kelele, uylardı arkaga aydap iyele, boyı küdeliniñ canına oturala: "Mını kanayda onçozın iirip alayın, iirip bolbozom, Togus-köskö baza la soydıratan cadım" – dep, ıylap turdı. Ol mınayda kunugıp oturarda, ogo eneziniñ kök uyı kelip, onı cıtap körölö, kijiniñ ünile mınayda aytt:

- Ne ıylap oturıñ, Annuşka? Kandıy tübekke tüştiñ, balam? Eneñ tujunda eki köziñneñ caş ta çıkpas edi, calañnıñ çeçegi bolup caraş öskön ediñ. Emdi seniñ buttarıñ cılañaş bazatanıña tereleri carılıp kaltır. Arkañda cargak tonıçagıñ onço boyı camaçı boltır.

Eneziniñ kök uyı kiji ünile onıla ermekteje bererde, Annuşka onoñ tıñ ıylap, açu-koronın tökpöy-çaçpay kuuçındap berdi.

- Iylaba, Annuşkaçak, men sege bolujarım – dep uy aydala, aldında catkan küdelini cip iydi. Mını körgön Annuşka aydarı cok korkıdı, baza katap ıylap, kalaktadı:

- Emdi men küdelini kaydañ alayın?

Kök uy kegirip iyerde, küdelideñ iirgen uçuktar uydıñ oozınañ surt edip çıgıp keldiler. Mını körgön Annuşka kök uyın tumçugına okşop iyele, omok kojoñdorın kojoñdoy berdi. Bu künneñ ala Annuşka omok cürdi, neniñ uçun deze, ogo caan nökör – kök uy tabıldı. Annuşka onıla ermektejip alar boldı. Togus-kös kança la köp küdeli iyze, kök uy onçozın Annuşkaga iirip berer boldı. Ce mındıy cakşı cadın Annuşkaga tıñ uzak bolbodı. Neniñ uçun Annuşka mındıy omok cürü dep, Togus-kös bilip alarga albadandı. Kök uy mını bilip iyele, Annuşkaga mınayda aytt:

- Erten seni ketep Togus-kös abıcıñ keler. Kelele: "Meniñ bajım biytep ber" – dep aydar. Sen onıñ biytterin öltürgen sayın: "Bir közin uyuktazın dep aydıp tur".

Çındap ta ertengizinde, Annuşka uylar kabırıp bararga turarda, Togus-kös ogo sürekey köp küdeli berip aytti:

- Bügün mını iirele, onoñ keden sogup, ekeleriñ. Kedendi sogup ekelbezeñ, bajıñ kezip, budıña salarım, budıñ kezip, bajıña salarım.

Annuşka küdelizin cüktenip alıp, ak calañga cedele, kök uyga onçozın aydıp berdi. Kuuçındajıp oturgança, Togus-kös köstöri tostoygon bu la cetti. Calañga baspaytan Togus-kös caman tabarga cedip kelgenin Annuşka bilip iydi. Togus-kös cadıktıñ üstüne otura tüşti, köp köstörlü bajımdı biytep ber dep Annuşkanı suradı. Annuşka ugarga da cetpedi, Togus-köstiñ bajın biytey berdi. Bir biyt tabılganda: "bir köziñ uyuktazın" – dep şımıranıp turdı. Ol lo öydö Togus-köstiñ bir közi uyuktay bereten boldı. Segis biyt tabıldı, Togus-köstiñ segis közi tereñ uyuktay berdi. Onoñ arı kança la biyteze, toguzınçı biytti taap bolbodı. Onıñ bajın Annuşka tegin cerge kança la kire sıgıp. "toguzınçı köziñ uyuktazın" – dep şımıranıp ta turza, onıñ toguzınçı közi uyuktabay, aylandıra ne bolup turganın ketep körüp cattı. Kök uy bolbosto lo, küdelini ciyle, türbek uçuktardı oozınañ çıgardı. Toguzınçı kös onçozın körüp aldı. Togus-kös oygonolo, canar kerek dep meñdedi. Ayılına cedele, ölümtik ooru kiji bolup, ontop-sıktap cada berdi. Apşıyagı canına kelele: "Ne kerek, ne boldı, kandıy kamga barayın?" – dep surap turdı. Togus-kös, tını çıgıp baratkan kiji çilep, mınayda ugular-ugulbas aytti:

- Mege ne de kerek cok, kem de meni cazıp bolbos, ölötön künim cetken turu.

Ce öbögöni onı cazıp alarga kiçenip, kamdar ekelip, kamdadıp turdı. Togus-kös tam la ontop cattı. Kamdar kamdap çöködiler, tüñürlerin cüktenip alıp, candılar. Togus-köstiñ araastanıp turganın bir de kam bilip bolbodı. Kamdar cangan kiyninde, Togus-kös apşıyagına mınayda aytti:

- Bistiñ uylardıñ ortozında kök uy bar, ol uy seniñ aldındagı emegeniñniñ ençizi. Men onıñ la buurın cizem, cazılarım.

- Kijideñ mal artık bolgon bo? Emdi le uydı öltüretem, emegenimdi cazıp alatam – dep, apşıyak taltañdap cügürip turdı.

- Barıp, eneñniñ kök uyın aydap ekel – dep, ol Annuşkaga cakardı.

Annuşka kök uyga ıylay-ıylay keldi. Kök uy mını körölö: "Ne boldı Annuşka?" – dep suradı. Ne bolup turganın Annuşka onçozın cartap aydıp berdi. Kök uy mınayda aytti:

- Iylaba, mege sen kilebe, ce meniñ edimneñ bir bolçok et te cibe, bir kalbak mün de içpe. Cañıs meniñ bajı-şıyragım alıp alala, potpoylogo kömüp sal.

- Togus-kös kök uydıñ buurın cip alala, cakşı bolo bergen kiji bolup, köstöri tozrayıjıp, ayıl içinde arı-beri bazıp turdı. Annuşka bir kalbak mün de içpedi, bir bolçok et te cibedi, uydıñ bajın-şıyragın adazınañ surap alala, olordoñ tuyka potpoylogo ekelip, kömüp koydı. Bir katap caan bayramda krestü ulus serkvege bararga şıydındı. Togus-kös Mariya kızın boyıla kojo apararga caraş kiyim kiydirip turdı. Bajın sarcula cılmırayta sürtti. Annuşka olorlo kojo bararga surandı. Togus-kös aytti:

- Ee, cıtu tañma, meniñ kızımla koştoy bazarga turuñ ba? Çegen bıjıp, arakını kem azatan, uylardı saap, bozulardı kem azıraytan?

Onoñ boylorı cazanıp alala, taradayga oturıp, mañtada berdiler. Öbögön armakçızın alıp, arkaga odındap bardı. Annuşka cañıskan artıp kalala, kunukçıldu kojoñdop, ıylap oturdı. "kök uyım bolgon bolzo, aysa mege bolujar edi" – dep sanandı. Onoñ potpoylogo tüşti. Tüjüp kelele, boyı da kaykay berdi. potpoylo içi carıp, mızıldap cattı. Anda altın arbalu kara at turdı. Kayırçaktıñ içinde cüzün-cüür kiyimder cattı. Annuşka kapşay la cununıp iyele, öskö kiyimdi kiydi, altın abraga oturala, serkvege mañtadıp keldi. Serkvege kirip kelerde, ulus onçozın onıñ carajın kaykap körüp turdılar. Kaannıñ uulı Annuşkaga küünin salala, onı ketejip, ejikte turdı. Baza la körzö, mürgüül bojop, ulus canarga turgan emtir. Annuşka ayılına ööy enezineñ ozo canarga, ejikteñ meñdep çıgıp oturarda, kaannıñ uulı onı tudarga tap etti. Ce Annuşka ogo tutturbay, bar-cok küçile cügürdi. Kaannıñ uulı onı tudarga kiynineñ cügürdi. Annuşkanıñ tuflyazı budınañ uştılıp kaldı, ce onı ol oyto burılıp, barıp alarga caltanala, sıñar tuflyalu, altın arbazına oturala, ayılı caar eles edip cüre berdi. Ayılına cedele, eski kiyimderin kiyele, ijin iştep oturdı. Togus-kös kızı la candılar. Solundardı ayılında kuuçındaştılar: "Bügün bis caraş kıs kördibis. Onço ulus onı körüp, kaykaştı".

- Ol kıs mege büdüşteş pe? – dep, Annuşka olordoñ suradı. Togus-kös onıñ cüzine mat etire tükürele, aytti:

- Sendiy cıtu neme ogo kanayıp tüñdejeten?

Ertezinde kaannıñ uulı ol kıstı tabarga amadap, kıstardıñ budına sıñar tuflyanı kemcip kiydirip cürdi. Tuflya kajı la kıstıñ budına caraza, ol kıstı kaannıñ uulı alar dep car uguldı. Togus-kös Mariyazın cazap cunala, ogo caraş kiyim kiydirip saldı. "Sen, tenek neme, potpoylogo kirele, solun ulus bargança onoñ çıkpa" – dep, ol Annuşkaga cakıdı. Öbögönin kolına armakçıdañ tutturala, arka caar odın ekelzin dep iye berdi. Uzak öy ötpödi, kaannıñ uulı calçılarıla cedip kelip, Mariyaga tuflyanı kiydirdi. "Mariya, sen örö-tömön bazıp iyzeñ" – dep, ol kıska cakardı. Kıs tirü albanla ejikke cedele, kayra bazarda, kalaktap, oturıp tüşti.

- Cok, bu tuflya sege carabas boltır – dep, kaannıñ uulı aydala, tuflyazın çeçip aldı. – Slerde baza kıs bala bar ba? – dep, ol suradı.

- Biste baza kıs cok – dep, Togus-kös ayttı. Annuşka potpoylodo araayınañ cötkürip iydi.

- Anda kem cötkürip cat? – dep, kaannıñ uulı Togus-köstöñ suradı.

- Ee, ol tenek bala edi – dep, Togus-kös ayttı.

- Tenek te bolzo, beri çık! – dep, kaannıñ uulı ayttı.

Annuşka potpoylodoñ çıgarda tuflyanı ogo kiydirdiler. Annuşkaga tuflya öp lö öy boldı.

Annuşka potpoylogo katap tüjele, kamık cööjözin çıgardı, Togus-köstiñ içi küyüp, köstöri aray la uştılbadı.

Annuşka altın abraga oturala, kaannıñ uulıla kojo cüre berdi. Togus-kös Mariyazıla açu-koron ıylaştılar. Uzak öy ötkön kiyninde Annuşka kaannıñ uulıla adazına ayıldap keldi. Togus-kös kaannıñ uulın: "kayran küyüüm keldi" – dep, arakıladıp turdı. Kaannıñ uulınıñ ezirigi caanay bererde, Annuşkanı mılçaga barıp

kirelik barar dep apardı. Onı ugarga küydürele, mılçada taştap, mılçanıñ ejigin somoktoylo, onıñ kiyimin Mariyazına kiydirip berdi. Ayılına canala, Mariyanı ezirik kaannıñ uulıla kojo atkarıp iydi. Kaannıñ uulı ayılına canala, ezirigi çıgarda körör bolzo: onıñ emegeni emes boltır. Mariyanı ol at kamçıla soydı. Ne bolgonın Mariya onçozın kuuçındap berdi. Kaannıñ uulı kelip, Annuşkazın mılçadañ çıgarala, emdep cazıp alıp, Togus-kösti mariya kızıla kojo mılçaga sugup, somoktop koydı. Apşıyak la Annuşkanı abrazına oturgızıp alıp, cüre berdi. Annuşka la adazı kilinçektü Togus-köstöñ mınayda ayrıldılar.

ANNUŞKA

Bir vadide ihtiyar karı koca yaşamış. Adamın önceki eşinden bir kızı varmış. O kızın adı Annuşka'ymış. Karısının da bir kızı varmış, onun adı da Mariya imiş. Togus-kös adlı karısı Annuşka'ya iyi davranmıyormuş. Annuşka ne yaparsa yapsın, hiçbirini beğenmiyormuş. Ona yeterince yiyecek de vermiyor, eline geçen her şeyle gözüne, başına vuruyormuş. Adam kızını koruyamayıp, üstelik kendisi de Togus-kös'ten başına sayısız kova yiyormuş. Togus-kös kendi kızına ipekler giydirip, ak ekmekle beslese de kızı Erlik görünüşlüymüş, ne giyerse giysin yakışmıyormuş, ne yerse yesin yanakları bembeyazmış. İnsanlar ona iyi de, kötü de söylese o dinlemiyormuş. Ateşte yanmış akağaç kabuğu gibi kıvranıyor, kötülüğünden Annuşka'yı öldürene kadar dövüyormuş. Bir defasında Annuşka inek otlatmaya gittiğinde Togus-kös ona çok fazla keten verip şöyle demiş.

- Bu ketenlerin hepsini eğireceksin.

Annuşka otlağa gelerek inekleri ormana sürüp kendi de ketenin yanına otururak. "Bu kadar çok keteni nasıl eğireyim, eğiremem, Togus-kös yine beni dövecek." diye ağlamış. O böyle kederli otururken, annesinin gök ineği onun yanına gelip, insan sesiyle şöyle demiş:

- Niçin ağlıyorsun Annuşka? Hangi felâkete düştün, balam? Annen varken iki gözünden yaş gelmezdi, ovanın çiçeği gibi büyüdün. Şimdi senin ayakların çıplak, yürümekten derilerin yarılmış. Sırtındaki paltonun tamamı yama olmuş.

Annesinin gök ineği onunla konuşurken Annuşka daha çok ağlayıp, üzüntüsünün nedenini eksiksiz anlatmış.

- "Ağlama Annuşkacık, ben sana yardım ederim." diyerek inek önündeki keteni yemiş. Bunu gören Annuşka çok korkmuş, tekrar ağlayıp sızlamaya başlamış:

- Şimdi ben nereden keten alacağım?

Gök inek geğirdiğinde ketenden eğrilmiş ipler ağzından çıkmış. Bunu gören Annuşka gök ineğin burnundan öperek güzel türküler söylemeye başlamış. O günden itibaren Annuşka'nın kendine güveni gelmiş, niçin derseniz o çok iyi bir arkadaş (gök inek) bulmuş. Annuşka onunla sohbet eder olmuş. Togus-kös ne kadar çok keten verirse versin gök inek onları eğirmiş. Fakat Annuşka'nın bu rahatlığı uzun sürmemiş. Annuşka'nın niçin bu kadar iyi olduğunu Togus-kös öğrenmek istemiş. Bunu sezen gök inek Annuşka'ya şöyle demiş:

- Yarın erken üvey annen Togus-kös gelip seni takip edecek. Gelince: "Benim başımın bitlerini ayıkla." der. Sen onun bitlerini öldürürken "Bir gözün uyusun diye söyle."

Gerçekten de ertesi gün Annuşka inekleri otlatmaya giderken Togus-kös ona bir çok keten lifi verip şöyle demiş:

- Bugün bunları eğirerek keten yapıp getir. Keten yapıp getirmezsen başını kesip ayağına, ayağını kesip başına bağlarım.

Annuşka keten liflerini yüklenip ak otlağa geldiğinde her şeyi gök ineğe anlatmış. Onlar konuşurken Togus-kös gözlerini patlatarak oraya gelmiş. Hiçbir zaman otlağa gelmeyen Togus-kös'ün buraya kötülük için geldiğini Annuşka sezmiş. Togus-kös ağaç dallarının üstüne oturmuş, Annuşka'dan çok gözlü başının bitlerini ayıklamasını istemiş. Annuşka hemen Togus-kös'ün başlarının bitlerini ayıklamış. Bir bit bulunca: "Bir gözün uyusun." diye fısıldamış. O zaman Togus-kös'ün bir gözü kapanmış. Sekiz bit bulmuş, Togus-kös'ün sekiz gözü de uykuya dalmış. Sonra ne kadar bit arasa da dokuzuncu biti bulamamış. Annuşka onun başını ne kadar sıkıp: "Dokuzuncu gözün uyusun." dese de, onun dokuzuncu gözü uyumayıp, ne olup bittiğini izliyormuş. Gök inekse keten liflerini yiyerek geğirip ip yumaklarını ağzından çıkarmış. Dokuzuncu göz her şeyi görmüş. Togus-kös uyanarak dönmek için acele etmiş. Evine döndüğünde ölümcül biri gibi ağlayıp sızlayarak yatmış. Kocası yanına gelerek: "Sana ne oldu böyle, hangi kama gideyim?" diye sormuş. Togus-kös canı çıkan kişi gibi duyulur duyulmaz şöyle demiş:

- Hiçbir şeye ihtiyacım yok, ben iyileşmem, ecelim geldi galiba.

Fakat kocası onu iyileştirmek için kamlar getirip kamlatmış. Togus Kös iyice ağırlaşmış. Kamlar kamlamaktan umudunu yitirmiş, teflerini alıp dönmüşler. Togus-kös'ün ne yaptığını kamların hiçbiri anlamamış. Kamlar gittikten sonra Togus-kös kocasına şöyle demiş:

- Bizim ineklerimizin içinde bir gök inek var. O inek senin önceki karının yadigârı. Ben onun ciğerini yersem iyileşirim.

- "Hayvan insandan önemli mi? Ben onu hemen öldürerek eşimi iyileştiririm." diye kocası yalpalayarak koşmuş.

- "Gidip annenin gök ineğini alıp getir." diye Annuşka'ya buyurmuş.

Annuşka ağlayarak gök ineğe gelmiş. Bunu gören gök inek: "Ne oldu Annuşka?" diye sormuş. Annuşka olan biten her şeyi anlatmış. Gök inek şöyle demiş:

- Ağlama, sen bana acıma, fakat benim etimden bir küçük parça olsun yeme, bir kaşık çorbamı da içme. Yalnızca benim başımı aşık kemiklerimi alarak yere göm.

Gök ineğin ciğerini yiyen Togus-kös iyileşmiş gibi yaparak gözlerini açıp evin içinde sağa sola yürümüş. Annuşka da bir kaşık olsun çorba içmemiş, bir küçük parça olsun et yememiş, ineğin başını aşık kemiklerini babasından isteyerek getirip onlardan gizlice bodruma gömmüş. Bir bayram vakti hristiyanlar kiliseye gitmek için hazırlanmış. Togus-kös kızı Mariya'yı da yanında götürmek için güzelce giyindirmiş. Başına yağ, yumurta sürmüş. Annuşka da onlarla gitmek için izin istemiş. Togus-kös şöyle demiş:

- Ee, pis kokulu mel'un, benim kızımla birlikte mi gitmek istiyorsun? Çegeni, rakıyı kim hazırlayacak, inekleri kim sağacak, buzağıları kim yemleyecek?

Sonra kendileri süslenip iki tekerlekli yaysız arabaya binip hızla gitmişler. Kocası da halatını alıp ormana oduna gitmiş. Yalnız kalan Annuşka kederli türküler söyleyip, oturup ağlamış. "Gök ineğim olsa bana yardım ederdi." diye düşünmüş. Sonra bodruma inmiş. İnince çok şaşırmış: bodrumun içi aydınlanıp parlamış. Orada altın arabalı bir at duruyormuş. Sandığın içinde çeşit çeşit giysiler varmış. Annuşka çabucak yıkanarak, başka elbiseler giyinip, arabaya oturarak kiliseye gitmiş. Kiliseye geldiğinde onun güzelliğini gören herkes çok şaşırmış. Kağanın oğlunun gönlü Annuşka'ya düşmüş, onu izleyip kapıda beklemiş. Bir de bakmış ki dua bitmiş insanlar dönmeye hazırlanıyor. Annuşka eve üvey annesinden önce dönmek için hızla kapıdan çıkarken kağanın oğlu onu tutmak istemiş. Fakat ona tutulmayan Annuşka kaçıp koşmuş. Annuşka'nın ayakkabısı burkulmuş, Annuşka dönüp onu almaya çekinip, kırık ayakkabısıyla altın arabasına binip hızla evine gitmiş. Evine geldiğinde eski giyimlerini giyip, işini yapmaya başlamış. Togus-kös kızıyla dönmüş. Olan biteni anlatmışlar: "Biz bugün çok güzel bir kız gördük. Onu gören herkes hayrete düştü."

- "O kız bana benziyor muydu?" diye Annuşka onlara sormuş. Togus-kös onun yüzüne tükürerek şöyle demiş:

- Senin gibi pis kokulu biri onunla bir olur mu?

Ertesi gün kağanın oğlu o kızı bulmak için, kızların ayaklarına kırık ayakkabıyı giydirip denemeye başlamış. Ayakkabı hangi kızın ayağına olursa kağanın oğlu o kızla evlenecek diye haber çıkmış. Togus-kös Mariya'sını güzelce yıkayıp, ona güzel elbiseler giydirmiş. "Sen, ahmak, bodruma inerek, yabancı insanlar gidene kadar oradan çıkma." diye Annuşka'ya bağırmış. Kocasının eline de halatını vererek onu ormana oduna göndermiş. Çok zaman geçmemiş, kağanın oğlu uşaklarıyla gelmiş. Mariya'ya ayakkabıyı giydirmiş. "Mariya sen sağa sola yürü." diye buyurmuş. Kız zorla kapıya kadar gelip, geri dönerken inleyerek yere yıkılmış.

- "Hayır, bu ayakkabı sana göre değil." diye kağanın oğlu konuşarak, ayakkabıyı çıkarıp almış. "Sizin başka kızınız var mı?" diye sormuş.

- "Bizim başka kızımız yok." demiş Togus-kös. Annuşka bodrumdan yavaşça öksürmüş.

- "Orada kim öksürüyor?" diye kağanın oğlu Togus-kös'e sormuş.

- "Haa, o deli bir çocuk." diye Togus-kös cevap vermiş.

Annuşka bodrumdan çıkınca ona ayakkabıyı giydirmişler. Ayakkabı Annuşka'ya tam olmuş.

- "Evet, yapacak bir şey yok, Annuşka'yla evleneceğim." demiş kağanın oğlu.

Annuşka bodruma inerek nesi var nesi yok almış, Togus-kös'ün içi yanıp, gözleri süzülmüş.

Annuşka altın arabaya oturarak kağanın oğluyla gitmiş. Togus-kös'le kızı Mariya ağlaşmışlar. Uzun bir zaman sonra Annuşka kağanın oğluyla babasına misafir gelmiş. Togus-kös kağanın oğluna: "Sevgili damadım geldi." diye içki sunmuş. Kağanın oğlu epey sarhoş olduktan sonra Annuşka'ya banyoya gidip gelelim diye götürmüş. Onu banyoda yakmak için banyoda bırakıp kapısını kilitleyip, elbiselerini de Mariya'ya giydirmiş. Evine dönerek kızı Mariya'yı kağanın sarhoş oğluyla birlikte göndermiş. Kağanın oğlu evine dönüp te kendine geldiğinde bakmış ki: Onun karısı yok. O at kamçısıyla Mariya'yı dövmüş. Mariya olan biten her şeyi anlatmış. Kağanın oğlu gelerek Annuşka'yı banyodan çıkarıp iyileştirmiş, Togus-kös'ü de kızı Mariya ile birlikte sıcak banyoya kilitlemiş. İhtiyar adamla Annuşka'yı arabasına oturtup gitmiş. Annuşka'yla babası kötü Togus-kös'ten böylece kurtulmuşlar.

71. AK-PÖS-KUURÇIN

Burun-burun, ozo-ozo Ak-Pös Kuurçın Ak-kaan uulı la Erke-Möndü tayızı curtagan. Bir katap Ak-Pös-Kuurçın Karatu-kaannıñ kızını alarga barıp cet. Ak-Pös-Kuurçın atka münördö künniñ alında bulut kojo ajar, kojo çagar. Anası kojonnañ: "Oyok yerde otuz katpar börü bar. Pargan yoluñ bar bolor, boyuñ yok bolor, ol oyokto Karatı-kaannıñ börüzi seni cip salar. Karatu-kaannıñ kızı alba", - diyt. Ak-Pös-Kuurçın Ak-kaan uulı aydıp cet: "Meniñ adım Ak-Pös at Karatu-kaannıñ börüzi kolı la çapkılay berer, eki pudı la tepkilep salar. Karatu-kaannıñ börüzi ölör. Avamdıñ suraan katıt alvança, kalbasım alarım", - diydi. Anası baza kojoñnop ayttı: "kırnıñ argasında altan katpar ayu bar. Sen, balam, coluñ bar bolor, boyuñ yok bolor. Karatu-kaannıñ ayuzı seni yep salar. Karatu-kaannıñ kızı alba" – diyt. Ayderde, Ak-Pös-Kuurçın, Ak-kaan uulı baza aydıp cet: "Erke-möndü tayımnıñ karış kulaktuu kaltar attı alın kolıla çapkılap salar, eki pudı la tepkilep salar. Altan katpar ayu ölör, - diydi.- avamdıñ suraan sırgalcıyım Karatu-kaannıñ kızı albança kalbazım, - diydi, - er kiji törödim, nañıs katap törödim. Adamdıñ suraan sırgalcım albança kalbasım". Anda, polda anası kojoñdoy cet: "Yeti teñeriniñ tözindö kötörsin manaldı. Anda nañıs paratka yeten yetti baştuu nañıs Celbeen curtap cat. Sen, balam, coluñ bar bolor, boyuñ yok bolor. Ol cetten cetti baştuu Celbeen seni cep salar. Karatu-kaannıñ kızı alba", – diyt. Ak-Pös-Kuurçın Ak-kaan uulı: "Erke-möndü tayım bülör, - diyt. Atam suraan sırgalcım albança kalbasım, - diyt, - yortım bararım"" — diyt. Erke-Möndü tayızı karap cet. "Ak-Pös-Kuurçın parar bolzo bulut yok bolor", - diyt. Üç cıldañ kiyninde bulut yok boldı.

Ak-Pös-Kuurçın Erke-Möndüge kelip, Erke-Möndü tayızı katışkan, koolodı, ezendeşti. "Ne kerek saadatıñ?" – dep. Oyok yerde otuz börü at, Ak-Pöstiñ adı alın kolu la arga budu la tekpiley, çakpılay olturup saldı. Arga yerde altan ayu Erke-möndü tayısınıñ karış kulaktu kaltar at ayudı alıp kolı la çapkıladı, arga budu tepkiledi, kötörüp öltürip saldı boş. Emdi bar cet, koolondop, kojoñdop, koñguldatıp, erbektejip. Yetten yetti baştuu Celbegendi yetken. Emdi kutalajıp arakı la kutalap içer bolzo, Celbeen bararga yetten yetti bedrek arakı içip saldı. Emdi Karatu-kaannıñ ejigüne kelip sırgalcini kördi, suradı: "Baralı", - diyt. Sırgalcın altın tana tutunala Ay-Kaan suranıp cet: "Barayın ba?" – dedi. Kübüş tana tutuna la Kün-Kaandıñ surandı: "Barayın ba?" – dedi. Kün-Kaan aytkan: "Üç konok ötö berdi, barsın, - diyt. Ak-kaannıñ uulı Ak-Pös-Kuurçın sırgalcına keltiri. Men barıp, cedim, biçikti çiyip ket". Avası, Karatu-kaan yetti yılga yıktap, yeti saldat, yeti temir tokpoktu Karatu-kaanı yeti temir tokpok bıla tokpoktop cet. Karatu-kaan arap-arap oyondı, ebeş le oyondı. Beş tokpok sındı. Karatı-kaan: "Uh, - diyt, - kaytı?" – diyt. "Kızıñ yerge bardı, Ak-Pös-Kuurçına". Karatu-kaan atka münüv aldı, ödük cok, ton cok, eer cok, yaydak kızınıñ kiyninça mañdadıp bargan. Yetten yetti baştuu karuulı

Celbegen arakı içe le Ak-Pös-Kuurçına paradkadı açap salgan. Ak-Pös-Kuurçın Karatu-kaannıñ kızını albart.

Karatu-kaan Celbegenge keldi. Karatu-kaan Celbegendi kamçı la sokulup cet: "Kızım kayda?" – cet. Ayderde Celbegen kojoñnop ayt cet: "Sen Ak-kaannıñ arakı içkensıñ, kamduu algansıñ. Ak-Pös-Kuurçın Ak-kaannıñ uulı Erke-möndü tayısı la seniñ kızıñını alpardı". Celbegeni Karatu-kaan kamçı la sovup cet. Celbegen emi çovuldadı Karatu-kaanga. Yeti bajı aydıp cet: "Karatu-kaandı üzö tartayın", - dep. Yeten bajı: "Tiştebezim", - deyt. Bir çötpök, etin cey sala la Karatu-kaan emi uulap cet: "Ye, kızım barzın, men nanayim", - diyt. Celbegen ciirge sanıştuu. Yeti baş: "Yiirim", - dep, yetten baş: "yebes", - diydi. Karatu-kaan boyı kunukkan, uulaan: "Emi nanayın", - dep cet. Eer cok, ödük cok, calıyak, calaaç nanıp kalgan. Emdi Ak-Pös-Kuurçın aylına kelip sırgalcını alıp keldi. Anası şirüü toyını toylodı. Togus yılga toy boldı. Tayga oşkoş et boldı. Emi curtay cet. Bojodı.

AK-PÖS-KUURÇIN

Çok çok öncelerde, eski zamanlarda Ak-kaan'ın oğlu Ak-Pös-Kuurçın ve onun dayısı Erke-Möndü yaşamış. Bir defasında Ak-Pös-Kuurçın Karatı-kaan'ın kızını kendine eş almak için yola çıkmış. Ak-Pös-Kuurçın atına binerken bulut güneşin önüne bir giriyor, bir çıkıyormuş. Annesi şöyle demiş: "Düşmanın yurdunda otuz arık kurt var. Gittiğin yolun kalır, ama sen yok olursun. Düşman Karatı-kaan'ın kurdu seni parçalar. Karatı-kaan'ın kızını alma." Ak-Pös-Kuurçın ona şöyle cevap vermiş: "Benim kır atım Karatı-kaan'ın kurtlarını ön ayaklarıyla ezip, arka ayaklarıyla teper. Karatı-kaan'ın kurdu ölür. O kızı alıp, evlenmeyince rahat yaşamam." demiş. Annesi tekrar şöyle demiş: "Kırın arkasında altmış arık ayı var. Sen, yavrum, gittiğin yolun kalır, sen ölürsün. Karatı-kaan'ın ayısı seni yer. Karatı-kaan'ın kızını alma." demiş. O zaman Ak-kaan'ın oğlu Ak-Pös-Kuurçın tekrar cevap vermiş: "Erke-Möndü dayımın karış kulaklı atı ön ayaklarıyla ezip, arka ayaklarıyla teper. Altmış ayı ölür. Er olarak doğmuşum bir kere, kısmetim olan Karatı-kaan'ın kızını almayınca rahat yaşayamam." demiş. O zaman anası tekrar yoluna çıkar: "Yedi kat göğün altında her şey çevrili. Orada bir kapının arkasında yetmiş yedi başlı Celbegen yaşıyor. Sen, yavrum, gittiğin yolun kalır, ama sen ölürsün. O yedi başlı Celbegen seni yer. Karatı-kaan'ın kızını alma." Ak-kaan'ın oğlu Ak-Pös-Kuurçın şöyle cevap vermiş: "Dayım Erke-Möndü bilir, kısmetimdeki kızı almadan rahat yaşayamam. Ben gideceğim." demiş. Dayısı Erke-Möndü onu bekliyormuş. "Ak-Pös-Kuurçın geldiğinde bulutlar yok olur." demiş. Üç yıl sonra bulutlar yok olmuş.

Ak-Pös-Kuurçın Erke-Möndü'ye gelmiş. Dayısı Erke-Möndü ona karşı gelip, selâmlaşıp, sohbet etmişler. Dayısı: "Niye geç kaldın?" diye sormuş. Ak-Pös'ün atı düşman yerindeki kurdu ön ayaklarıyla ezip, arka ayaklarıyla tepikleyip öldürmüş. Orada Erke-Möndü'nün karış kulaklı atı da ön ayaklarıyla ezip, arka ayaklarıyla tepip, yukarı kaldırarak altmış ayıyı öldürüp, fırlatıp atmış. Sonra onlar türkü söyleyip, neşe içinde sohbet edip yol almışlar. Onlar yetmiş yedi başlı Celbegen'e ulaşmışlar. Onlar selâmlaşıp, içki içmeye başlamışlar. Celbegen yetmiş yedi kova içki içmiş. Sonra onlar Karatı-kaan'ın kapısına gelmişler, sözlüsünü görüp sormuş: "Gidelim!" demiş. Sözlüsü altın düğmeyi alıp, Ay-kaan'a sormuş: "Gideyim mi?" demiş. Gümüş düğmeyi alıp, Kün-kaan'a sormuş: "Gideyim mi?" demiş. Kün-kaan cevap

vermiş: "Üç gün geçtikten sonra git." demiş. Ak-kaan'ın oğlu Ak-Pös-Kuurçın sözlüsünün yanına gelip, ben gidiyorum, mektup yaz." demiş. Karatı-kaan yedi yıllık uykudaymış, yedi askeri demir tokmakla vurarak onu ancak uyandırmışlar. Karatı-kaan uyanıp biraz kendine gelmiş. Beş tokmak kırılmış. "Uh! Ne oldu?" demiş. "Kızın Ak-Pös-Kuurçın'a varıp onun yurduna gitti." demişler. Karatı-kaan atına binmiş, ayağında ayakkabısı, üstünde elbisesi yokmuş, atını eyerlemeyen kızının peşinden gitmiş. Yetmiş yedi başlı Celbegen'in bekçisi içki içip kapıyı Ak-Pös-Kuurçın'a açmış. Ak-Pös-Kuurçın Karatı-kaan'ın kızını götürmüş.

Karatı-kaan Celbegen'in yanına gelmiş. Karatı-kaan Celbegen'e kamçıyla vurup: "Kızım nerede?" demiş. O zaman Celbegen şöyle cevap vermiş: "Sen Ak-kaan'ın içkisini içip, kürkünü aldın. Ak-kaan'ın oğlu Ak-Pös-Kuurçın'la dayısı Erke-Möndü de senin kızını götürdü." Karatı-kaan Celbegen'i kamçılamış. Celbegen Karatı-kaan'a öfkelenmiş. Yedi başı şöyle demiş: "Ben Karatı-kaan'ı parçalayayım:" Yetmiş kafası: "Ben parçalamam." demiş. Celbegen Karatı-kaan'ın bir parça etini parçalayıp yiyince, Karatı-kaan bağırmış: "Eh, kızım gitmişse gitsin, ben de döneyim." demiş. Eyersiz, ayakkabısız, çıplak, yalın ayak hâlde geri dönmüş. Ak-Pös-Kuurçın evine dönmüş, sözlüsünü de getirmiş. Anası dillere destan düğün yapmış. Düğün dokuz yıl boyunca sürmüş. Dağ gibi et yığılmış. Çok sert içkiler sunulmuş. Şimdi onlar yaşıyorlar. Bitti.

72. CES SIRVAKTAR

Purun altay kijiler añnap la azırantanar boltır. Eki karındaş añnap bartırlar. Tüş konten paraktarına ceet, odıñ alınal, ot sal, şay aas işal, keş kirten, oşoptener boltır. Körzölör lö örööртin, kırnın bajındın matap keen eki kıs tüştiler. Şamşalarını ötire etteri köörincit, etterin ötire sööktöri köörincit, sööktörini ötire cilikteri körüncit. Kıstar üzeri körüş, külüştiler, aydele kıstar, koyış şılap, caltıñnap keeltiler. Ulug karındajınıñ cüree le cüge da "şırt" eet bardı.

Kıstar ceet keldiler. Neeñneri metep uzun, kel cedele, kollarnı cayıl-cayıl, ottı aylandıra sekirtiler, otka tıñ nañnaviytiler.

Kişig karındajı ol kıstarla oynop, kavıjıp, ılarnı taştap, boyı taştadıp, oop le bariyt. Ajazı közile kezet salza, cok, kezet salza, cok. Kıstar tañmazıla kişeeş karındajıla oynop-oynop, ajazınsaa keeltirler, ajazı boyına nañnantpiyt, paltala kezet saalcit.

Ayde turuja-turuja tün kirvardı. Oşı karındajı kıstarnıñ ortaa cat, uytaviydi. Ulug añjı uytaviyten bol, közini unapsal caatcit. Körzö, kıstar uytaviytiler, ajazı kıstardın surapcit: "Sler kajan uytaviyen bolsaar?" "Bistiñ köstörvis tıñ le cajarse, tegride şagan şılap, surlapse, ol tuşta bis tıñ uytapten bolorıvıs!" – dep, kıstar carışle cooktap bertirler. Ködörö uytap kaltırlar. Kişig karındajı biee uytakkaan.

Ulug karındajı caat-caat le, tur kör salcit. Kıstarnıñ köstöri cajarviyt. Katap tur körzö – uytaptıler, köstöri şala-şala, ariy-ariy le cajarcit, añjı katavak cadıydı.

Orto tündin öötpaande le tur körzö aal, cüg da ñay le caarcit, ol ılarnıñ (kıstarnıñ) köstöri boltır: kalfeşek kireze bar, ñay le aydele surlapcit. Añjı şımşaan turalkep, bir ırık töoöşti iydal, boyınıñ oorına sal saldı, köñnöklö (kedendi tiken ton) böktöp saldı, caap saldı. Boyı multugını aal al, cürüktiñ tözine cazap-cazap turaaldı, kör turcit. Baza bir iviş le voon, naan kıs tural, aylandıra kööriydi, ulug añjınıñ caaten cerinza kördi, surlapten kös üüş pardı. Ulug kıs tıñmazını uyguzaldı, neñnerini örö türvek teptiler. Cürük tözinde turten añjı körzö; oy, oy, ooy! Sırvaktarınıñ uzunı, kadu ces sırvaktarı ayga caltıraññapcit, körtön lö eves. Eki kıs ınşaan tur keltirler, eme aañ caaten cerinzaa keltirler. Ottıñ kıyına kel cedele, sırvaktarıla ırıkke salganarı, töñöşkö ötüre kir bartır. Ol lo tuşta añjı multugunı ködörkep "tars" le beriytir. Eki katap adele, kıstar cıgılvaande, tevin keleveen. Keleverkep körzö, kıstar toñdıra-tüñdüre tüş kaltırlar. Kapşaay tevin bar, karındajını uygussa, ñay ces sırvaktarnıñ cıdına ayhaan. Kayt-kayt le uyguzal, nan keltirler. Añnaan da cok, corgon da cok.

Alında andugu Ces sırvaktar, tagnıñ eeleri, köp bolgon deştiler. Kap-şöök!

BAKIR TIRNAKLAR

Önceden Altaylılar avlandıklarıyla beslenirlermiş. İki kardeş ava çıkmışlar. Bir yerde durup, odun toplayıp, ateş yakıp, çay kaynatıp, akşam olana kadar oturmuşlar. Bir de bakmışlar ki, yukarıdan kırın başından çok güzel iki kız iniyor. Elbiselerinden etleri görünüyormuş, etlerinden kemikleri görünüyormuş, kemiklerinden ilikleri görünüyormuş. Kızlar bakıp kahkahalarla gülmüşler, kızlar parıltıyla geliyorlarmış. Büyük kardeşin yüreği "cız" etmiş.

Kızlar varmışlar. Yenleri çok uzunmuş, kolları yayılıyormuş, ateşin etrafında sıçramışlar, fakat ateşe yaklaşmıyorlarmış.

Küçük kardeş kızlarla gülüp, oynayıp, türkü söylemiş. Ağabeyi gözüyle işaret etse de bir türlü anlamamış. Kızlar küçük kardeşle oynayıp, oynayıp ağabeyine yaklaşmışlar, ağabeyi onları kendine yaklaştırmamış, baltayla geri itmiş.

Böylece oynaşırken gece olmuş. Küçük kardeş kızların ortasına yatıp uyumuş. Büyük kardeş uyumayıp, gözünü kapatıp yatmış. Bakmış ki, kızlar uyumuyor, ağabey kızlara sormuş: "Siz nasıl uyursunuz?" "Bizim gözümüz iyice göğerip, gökyüzündeki yıldız gibi parladığında biz uyuruz!" diye kızlar bir ağızdan cevap vermişler. Hepsi uyumuş, küçük kardeş de zaten çoktan uyumuşmuş.

Büyük kardeş yatıp yatıp, kalkıp bakmış. Kızların gözleri göğermemiş. Defalarca bakmış, yavaş yavaş uykuya dalıyor, gözleri göğeriyormuş, avcı tekrar yatmış.

Gece ortası olduğunda kızların gözü kadeh gibi büyüyüp, göğerip parlamış. Avcı yavaşça kalkıp, bir çürük kütüğü alıp, kendi yatağına koymuş, üstünü de kendi elbisesiyle örtmüş. Tüfeğini alıp, çam ağacının arkasına saklanıp, gözetlemiş. Bir süre geçtikten sonra büyük kız kalkıp, etrafına bakmış, büyük avcının yattığı yere doğru bakmış, gözündeki parıltı yavaşça sönmüş. Büyük kız kardeşini de uyandırmış, yenlerini katlamışlar. Çamın arkasındaki avcı bakmış ki: Oy, oy, ooy! Tırnaklar ne kadar da uzun, ay gibi parlıyor, bakılmıyormuş. İki kız yavaşça kalkmışlar, avcının yattığı yere gelmişler. Ateşin yanına gelip çürük kütüğe tırnaklarını saplamışlar. O zaman avcı tüfeğiyle nişan alıp, "pat" diye atmış. İki defa ateşleyince kızlar yıkılmış, o koşarak gelmiş. Gelince bakmış ki, kızlar yıkılıp kalmışlar. Hemen gidip kardeşini uyandırmak istemiş, kardeşi bakır tırnakların kokusundan kendinden geçmiş hâldeymiş. Onu uyandırıp, dönmüşler. Avlanamamışlar.

Önceden dağ iyeleri olan bu bakır tırnaklar çokmuş denilir. **Kap-şöök.**

73. COKTUNIN CORUGI

Purun-purun poltır, purunanıñ arıyında, emeniñ periyanda. Apşıyak-kurtıyak pir kıstu cattırlar. Apşıyaktıñ adı Şıvık poltır, kurtıyanıñ adı Mana poltır. Kısı caraş kıs poltır. Ilar sray coktu cattırlar: pir at cok, pir nek cok, poyları ug da cok. Kışkıda kijilerge ayılga cadıp kıştap, caygıda – odog edal cattırlar.

Apşıyak-kurtıyak cay kelgende ekele payga iştep cortırlar, kış kelgende apşıyak añnıytan poltır. Añdap-suulap corgonda, ol añ da taap polvos poltır. Pir katap apşıyak parıp, ıraak tayga şıgıp, eerde oşop, talgan la sug karıp şöktöptir, naan-naan taygalarınıñ eezini adınıp kışırtır. Naan-naan taygalarnıñ eeleri kelip, apşıyaktın suraytırlar: "Ce, apşıyak, saa cug kerek poldı?" Apşıyak ayttı: "Maa añnar kerek. Kanca katap añnap, po karancı tayga-taşka cortımañ taap aat polviytım".

Taygalarnıñ eeleri ayttırlar: "Ce apşıyak saa bir añ perervis, erten ol añnı öltöralıp nanarzın, ugge nanzañ, ol añla pir at sadalarzın, ol attı tayılga edip kudayga pererzin, ol kirede sen pay cadarzın": Apşıyak aa sööngön caa ol tünde uygı cok kontır.

Erten tura parcatsa, pir tiyiñ apşıyaktıñ alında pariytir, aañ colını koop parza, tiyiñ agaşka paakkaltır, anı adalıp, andın arı añ tıñdıp partır. Eerge cetire corgondo, paza añ tuştavandır. Eerde apşıyak keleverip ariy şuguldanpartır, oşopkoyıp poyı-poyına cooktontır: "Tayganıñ eeleri maa pir añ pergeneri men naan añ polor tezem, andıg polzo pir tiyiñ poltır" – tep.

Erten apşıyak cepsenalıp, üyinza nankaltır. Kanja-kanja kün pajında üyine nanıp cettir. Kurtıya la kızı udıra kelip, tuştajıp, ezenijip, kurtıyajı apşıyajındın suriytir: "Üyür le corık cor nandıñ, köp añ taap nangan polorzın?" Apşıyak pirda tep unjukpadı. Oşop aş cevalıp, taakpazını tartalıp, pir eveş oşovalıp, apşıyak ayttı: "Ce kurtıyak, pay catkan cadınga ekele tavıştıvıs". "Köp añ öltör nandıñ ma?" – tep, kurtıya suradı.

Apşıyak ol kirede kurtıyana cooktodı: "Men een tayganıñ pajına şıktım, naan tayganıñ eelerile cooktoştım, ılar maa pir añ pergenir, anı perele aytkanır: "Ugge nanıp ol añle pir at sadalarzın, ol attı kudayga tayılga ederzin, ol kirede pay cadarzın" – tep. Kurtıya suradı: "Saa kandu añ perdiler?" tep. Apşıyak ayttı: "Pir tiyiñ pergenir, anı adal nandım".

Kurtıya ayttı: "Pir tiyin pir atka cedeverze, pis andu attı kaydın taap alarıvıs?" "Pir payga parzala sadalvinze" – tep, apşıya ayttı.

Erten tura apşıyak pir payga at sadış pardı. Payga kelip, pörügini alıp paşkoydı. Pay suradı: "Apşıyak sen cug kerektü keldiñ?" – tep. Apşıyak ayttı: "Pir tiyiñle pir at sadış kelgem" – tep. Pay kiji anji-mınji polvodı, pir attı tudup kastıkka pogloviydi. Poglop salıp, pay ayttı: "Sen po attı alarzın, tiyiñe kojo poyıñnıñ kızıñnı

pererzin" – tep. Apşıyak köp cooktoşpodı, pir tiyiñdi payga cetiriydi, payga ayttı: "Ce men ugge parıp kurtıyamla, kızımla cooktoş alan" – tep, ayt salıp, apşıyak nana berdi.

Üyine uglıyı-uglıyı nankeldi. Kurtıya suradı: "Cugerek uglapsın, apşıyak? – tep, apşıyanıñ pajını sıyvadı. Pay pir tiyiñge kojo kızımnı aparayt" – tep, apşıyak ayttı. Apşıyak-kurtıyak uglajıp-sıktajıp, kızına ayttırlar: "ce, kızım, seni pay alarayt tiyiñge kojo, señ orına pir at percit. Sen payga pararzın ma?" – tep.

Caraş kıs anja-mınja polvin ayttı: "Ce slerni kaydiyer paza, men slerniñ örvöktöriñ ugup ösköm, eme kayda la etseer plaşpasım" – tep. Apşıyak taña uygı cok konaldı, erten kızını payga apardı, nañıs kızını atka ornojiydi, pir attu nankeldi. Ugde kurtıya ayttı: "Ce apşıyak, eme kamnı aydalkep, tayılga edektir".

"Erten men ulug naan kamga pararım, sen po attı körüp azıryarzın" – tep, apşıyak aytsalıp, erten tura kamga bardı. Apşıyak kamga pararda, kam: "E-e, apşıyak, kerek le kelgen polorzın" – tep suradı. "tayılga ederge kamga keldim!" – tep, apşıyak aytperdi. Kam kiji anja-mınja polvin ayttı: "Ce, sen maa üş kün iştep perzeñ, añ sondo pararvıs" – tep. Apşıyak pajını traktan-traktan, sanan-sanan ayttı: "Ce kaydiyten paza, iştevayak pinze" – tep.

Apşıyak par-cok kujini salıp üş kün iştedi, aañ sondo kamnı ala nandı. Apşıyak ugge nanza, kurtıya ugde adını tapin kaltır. Apşıyak kanja kün adını tıñdıp, colını koop parza, adı kiji keşpes ak talaynı kejal pariytir.

Apşıyak-kurtıyak uglajıp-sıktajıp oşanarı, kam kiji ayttır: "Sler uglavalar, sıktavalar, slerniñ attarıñ kuday poyı münkaltır. Körük aayı şıksa, aañ cerve küninde ees tayganıñ pajına çıksañ, kün şıkkanja karazañ, kudayga tuştıyarzın" – tep.

Apşıyak kanja ay-kün uygı cok karaval, ol künde tayga şıktı, kudayga tuştajıp, cooktojara. Kurtıya: "Kudaydın pay cadın surıyarzın" – tep, cakıp saldı. Apşıyak la kurtıyak ezenajal, ayrılış iydiler.

Ilar pay cadara cepsengendin pere cüs cıl ödö kaldı, pay catkanarı cok poldı. Apşıya şagan polup terge şıgaverdi, kurtıya paga polup kölgö kaliydi. **Kap şöök!**

YOKSULUN YOLCULUĞU

Çok eskidenmiş, geçmişin bu yanında, şimdinin o yanında yaşlı bir karı kocanın bir kızı varmış. Adamın adı Şıvık, karısının adı Mana'ymış. Kızları çok güzel bir kızmış. Onlar çok yoksullarmış: Bir atları, bir inekleri, hatta bir evleri bile yokmuş. Kışı insanların evinde geçirir, yazları ise alaçık yapıp yaşarlarmış. Yaşlı karı koca yaz geldiğinde bir zenginin yanında çalışır, kışın ise yaşlı adam ava çıkarmış. Yerin, suyun hayvanını bulup avlayamazmış.

Bir defasında yaşlı adam uzaktaki bir dağa çıkıp, akşam konaklayıp, talkanla suyu karıştırıp saçmış, büyük dağların iyelerinin isimlerini zikretmiş. Büyük büyük dağların iyeleri gelip yaşlı adama sormuşlar: "Ne oldu ihtiyar, sana ne lâzım?" yaşlı adam şöyle demiş: "Bana av gerek. Kaç defa ava çıktım, bu dağlarda dolaştım, hayvan bulup avlayamadım." Dağların iyeleri şöyle demişler: "Peki, ihtiyar sana bir av verelim, o hayvanı avlayıp dönersin, eve döndüğünde, o hayvanı verip bir at satın alırsın, o atı tanrıya kurban edersin, o zaman sen zengin yaşarsın." Buna sevinen

ihtiyar o geceyi uykusuz geçirmiş.

Ertesi sabah giderken, önünden bir sincap geçmiş, sincabın peşinden gitmiş, sincap ağaca çıkmış, sincabı avlayıp, tekrar av hayvanı aramış. Akşama kadar dolaşmış, fakat başka bir av rastlamamış. Akşam olunca yaşlı adam öfkelenip kendi kendine konuşmuş: "Dağ iyeleri bana bir av vereceklerini söylediklerinde, büyük bir av olur diye düşünmüştüm, sonunda vere vere bir sincap verdiler."

Ertesi gün yaşlı adam toparlanıp evine dönmüş. Karısıyla kızı onu karşılayıp, hal hatır sormuşlar. Karısı kocasından sormuş: "Avda uzun süre kaldın, çok mu hayvan avladın?" Yaşlı adam karşılık vermemiş. Oturup yemek yiyip, tütün içip, biraz dinlendikten sonra yaşlı adam şunları söylemiş: "Eh, eşim artık zengin yaşamanın yolunu bulduk." Karısı: "Çok mu hayvan avladın?" diye sormuş.

O zaman yaşlı adam karısına olan biteni anlatmış: "Ben büyük dağın başına çıktım, büyük dağın iyeleriyle konuştum, onlar bana bir av verdiler, onu verince şöyle dediler: "Eve döndüğünde bu avla bir at satın al, o atı tanrıya kurban et, o zaman zengin olursun." dediler. Karısı sormuş: "Sana nasıl bir av verdiler." Kocası: "Bir sincap verdiler, onu avlayıp döndüm." Karısı: "Bir sincap nasıl bir at eder, biz öyle bir atı nereden buluruz?" demiş. "Bir zengine gidip satın alayım." demiş kocası.

Ertesi sabah yaşlı adam atı almak için bir zengine gitmiş. Zenginin yanına gelip, börkünü çıkarıp, baş eğmiş. Zengin şöyle sormuş: "İhtiyar sen niçin geldin?" Yaşlı adam şöyle demiş: "Bir sincaba karşılık bir at almaya geldim." Çok geçmemiş zengin bir atı direğe bağlamış.

Atı bağladıktan sonra zengin şöyle demiş: "Sen bu atı alırsın fakat, sincapla birlikte kızını da verirsin." Yaşlı adam çok konuşmamış, sincabı zengine vererek şöyle demiş: "Ben eve gidip karımla, kızımla konuşayım." deyip evine dönmüş. Ağlaya ağlaya evine gelmiş.

Karısı: "Ne diye ağlıyorsun, ihtiyar?" diye sorup yaşlı adamın başını sıvazlamış. "Zengin sincapla birlikte kızımı da istiyor." demiş ihtiyar. Yaşlı karı koca ağlayıp sızlayarak kızlarına: "Kızım, zengin adam sincapla birlikte seni de almak istiyor, senin yerine bir at verecek. Sen zengine varır mısın?" demişler.

Güzel kız çok beklemeden cevabını vermiş: "Sizin dediğiniz gibi olsun, ben sizin öğütlerinizle büyüdüm, kararınıza karşı gelmem." demiş. Yaşlı adam tan atana kadar uyuyamamış, sabah kızını zengine götürmüş, bir at karşılığında vermiş, kendisi de atıyla dönmüş.

Eve gelince eşi şöyle demiş: "Eh, ihtiyar şimdi kamı getir, kurban keselim." "Yarın ben ulu kama giderim, sen bu ata bak, besle." deyip kocası ertesi gün kama gitmiş. Yaşlı adam kama vardığında kam: "Ee, ihtiyar bir iş için gelmiş olmalısın" demiş. "Kurban kestirmek için kama geldim." demiş yaşlı adam.

Çok beklemeden kam şöyle demiş: "Ancak sen benim için üç gün çalışırsan giderim." yaşlı adam başını kaşıyıp kaşıyıp, düşünüp düşünüp konuşmuş: "Eh, ne yapayım, çalışmak gerekiyorsa çalışayım." Yaşlı adam bütün gücüyle üç gün çalışmış, ondan sonra kamı da alarak geri dönmüş.

İhtiyar eve döndüğünde karısı atı kaybetmiş. Adam günlerce atını arayıp, iz sürmüş, bir de bakmış ki, atı insanın geçemeyeceği büyük nehri geçmiş.

Yaşlı karı koca oturmuş ağlarken kam şöyle demiş: "Siz ağlayıp, sızlamayın,

sizin atınıza tanrı binmiş olmalı. Mart ayı çıktığında dağın başına çıkıp, gün doğana kadar baksan, tanrıya rastlarsın." Yaşlı adam günler boyu uykusuz bekleyip, o gün gelince tanrıyla karşılaşıp, konuşmak için dağa çıkmış. Karısı: "Tanrıdan zengin bir hayat iste." diye tembihlemiş. Karı koca vedalaşıp ayrılmışlar.

Onların zengin bir hayat sürme isteğinin üzerinden yüz yıl geçmiş, fakat zengin hayata kavuşamamışlar. Yaşlı adam yıldız olup göğe çıkmış, karısı kurbağa olup göle dalmış. **Kap Şöök!**

74. PEE-PAŞ, SAP-CODO, KIL-ÖÖŞ

Pee-Paş, Sap-Codo, Kıl-Öös tep üş karındaş cattılar. Aş et ciyere Sap-Codonı sugge iytirler. Sap-Codo pargan cala cok. Aañ kıyınjı Kıl-Öös partır. Sap-Codo sugge pargan caa cıgılkep, pudı sınkanı köral. Kıl-Öös kıygırıp, ööji üzülpartır. Pee-Paş karap polvinsal, eme kana pardılırin tep ılarnıñ kıyınjı partır. Körzö: Sap-Codo pudı sıngan caa ölkan. Kıl-Öös kıygırayn teen cala ölkan. Pee-Paş "pee" tenipeezi oyılpan. Üş kardaş aş et ceenje le üjülezi ölkan. **Şöök!**

BÜYÜK BAŞ, UZUN BACAKLI, İNCE BOYUNLU

Büyük Baş, Uzun Bacaklı ve İnce Boyunlu adlı üç kardeş yaşamış. Yemek yerken Uzun Bacaklı'yı suya göndermişler. Uzun Bacaklı gidip gelmemiş. Onun peşinden İnce Boyunlu gitmiş. Uzun Bacaklı'nın düşüp ayağını kırdığını görmüş. İnce Boyunlu'nun bağırmaktan boğazı kopmuş. Büyük Baş beklemiş fakat gelen olmayınca arkalarından gitmiş. Bakmış ki; Büyük Bacaklı'nın bacağı kırılıp, ölmüş. İnce Boyunlu da bağırayım derken ölmüş. Büyük Başlı'nın başı yarılmış. Böylece üç kardeş yemek yemek isterlerken ölmüşler. **Şöök!**

75. ŞİNJE PAŞTU KIS

Eki kıs karındaş curtap cattılar. Pirsi şinje paştu kıs, pirsi tegen paştu kıs. Eke le cattırlar ak, tegen paştu kıs: "Men parıp coron" – tep, alınza la partır, een le cerza. Para-para kende, koy küttin kiji tuştap partır. Ol kiji suradı kıstı: "Paga edi ciyerzin ma, koy edi ciyerzin ma?" – tep. "E-e, maa paşkazı cok, koy edi perzeñ ciyerim ak, paga edi perzeñ ciyerim ak, cok kije paşkazı cok!" – tiytir. Koy küdügji ol kıskaa koy edi kaynatkep, azırapkep, iye pertir.

Kıs andın arı parza, nek küdügji tuştap partır. "Kölöskön edi ciyerzin ma, nek edi ciyerzin ma?" – tep, kıstın suruytır. "E-e, maa paşkazı parvin, cuugle perzeñ ciyerim. Kölöskön edi polzo, ciyerim ak, nek edi polzo ciyerim ak" – tiytir. Aa nek edi kaynatkelip, azırapkep, iye vertir. Andın arı kıs parza, at küdügji tuştadı. Üyine parıp kirgeni: "Sen at edi ciyerzin ma,, cılan edi ciyerzin ma?" – tep suruytır. "maa paşkazı cok, cugle perzeñ, ciyerim, at edi perzeñ, ciyerim ak, cılan edi perzeñ, ciyerim ak" – tiytir. Kıska attıñ edi kaynatkep, azıraval suraptır: "Altın karşak alarzın ma, agaş karşak alarzın ma?" – tep. "Paşkazı parvin, kiji perten cimeniñ , kayazını la perzeñ, alarım" – tedi. Ol at küdügji kıska altın karşak perdi: "Ügge cetkenji aşpa" – tedi. Kıs altın karşak alal canıp, aañ işinde cügin tep köriyere mañzarıpcıt.

Orto colgo cedele, karşaktı ajiydi. Körzö, oñ cok keen cimeler, cazaldar, kiyim poltır. Ügge kelever, şinje paştu kıska kösötcit. Şinje paştu kıs ayttı: "Corkep, kijilerdin suraptende, alvinze, men corzom, möñün karşak alarım!" – tep şıgal pariydi. Parcatsa, koy küdügji tuştadı. "koy edi ciyerzin ma, paga edi ciyerzin ma?" – teni. Kıs aytır: "Paga edi kiji ceptin pede, koy edi cevin!" – tep. Koy küdügji paga edin kaynatpertir. Anı kıs ceval, andın arı partır. Andın arı nek küdügji tuştap pan: "Nek edi ciyerzin ma, kölöskön edi ciyerzin ma?" – tedi. "Kiji kölöskön edi cevakcıvin, nek edi cevin!" – tiytir. Aa kölöskön edi kaynatkep, azırapkep, iye vertir.

Andın arı parza, at küdüji tuştadı: "At edi ciyerzin ma, cılan edi ciyerzin ma?" – tiytir. Kıs teze: - "Kiji cılan edi cep coon nede, at edi cevin" – tiytir. Aa cılan edi kaynat pertir, kıs cevaltır. Azıravalkep, at küdügji suran: "Agaş karşak kerek pa, altın karşak kerek pa?" – tep. Kıs: "Maa altın da karşak kerek cok, agaş ta karşak kerek cok, maa möñün karşak kerek" – tep ayttır. At küdügji kıska agaş karşak perdi. Ügge cetkenji aşpasın" – tedi. Kıs canıp, karşaktıñ işinde cimeni körörö mañzırap, tekele ugge cetpin ajiyeni, andın pagalar, kölöskönnor, cılannar şıktır. Şıgıp kıstı öltörgö tudiyenir. Şinje paştu kıs ölkaldı, aañ kardajı paylap-suglap cadaverdi. **Şöök!**

İNCİ BAŞLI KIZ

İki kız kardeş yaşamış. Birisi inci başlıymış, diğeri normal başlıymış. İkisi yaşamışlar, normal başlı kız: "Ben gidip gezeyim." deyip gezmeye çıkmış. Giderken koyun güden birine rastlamış. O kıza sormuş: "Kurbağa eti mi yersin, koyun eti mi yersin?" demiş. "Ee, benim için fark etmez, koyun eti de versen yerim, kurbağa eti de versen yerim, olmayan kişi için ikisi de bir!" demiş. Koyun çobanı kıza koyun eti pişirip, karnını doyurup göndermiş.

Kız oradan ileri gittiğinde bir inek çobanına rastlamış. "Kertenkele eti mi yersin, inek eti mi yersin?" diye kıza sormuş. "Benim için önemli değil, ne versen yerim. Kertenkele eti de olsa yerim, inek eti de olsa yerim." demiş. Çoban inek eti pişirip, kızı doyurup göndermiş. Kız oradan ileri gittiğinde bir at çobanına rastlamış. Onun evine girmiş: "Sen at eti mi yersin, yılan eti mi yersin?" diye sormuş. "Benim için önemli değil, ne versen yerim, at eti versen de yerim, yılan eti versen de yerim." demiş. Kıza at eti pişirip, doyurup sormuş: "Altın sandık mı istersin, ağaç sandık mı istersin?" "Benim için önemli değil, insan (gönlünden) neyi verirse alırım." demiş. At çobanı kıza altın sandık vermiş. "Eve gidene kadar açma." demiş. Kız sandığı alıp aceleyle dönerken içinde ne olduğunu merak etmiş, yolun ortasına gelince sandığı açmış. Bakmış ki, çeşit çeşit giyimler, süsler varmış.

Eve gelince inci başlı kıza göstermiş. İnci başlı kız şöyle demiş: "Ben yola çıksam insanlardan gümüş sandık alırım." deyip, gitmiş. Giderken koyun çobanına rastlamış. "Koyun eti mi, kurbağa eti mi yersin?" demiş. "İnsan kurbağa eti yer mi, koyun eti yerim!" demiş. Koyun çobanı ona kurbağa eti kaynatmış. Kız onu yiyip, yoluna devam etmiş. Ondan sonra inek çobanı rastlamış: "İnek eti mi yersin, kertenkele eti mi yersin?" diye sormuş. "İnsan kertenkele yer mi, inek eti yerim." demiş. Ona kertenkele eti pişirip, doyurup göndermiş. Oradan ileri gittiğinde at çobanı rastlamış: "At eti mi yersin, yılan eti mi yersin?" diye sormuş. Kız: "Yılan eti olmaz, at eti yiyeyim." demiş. Ona yılan eti pişirmiş, kız yemiş. Onu doyurduktan sonra at çobanı sormuş: "Sana ağaç sandık mı gerek, altın sandık mı gerek?" demiş. Kız: "Bana ne altın, ne de ağaç sandık değil, gümüş sandık lâzım." demiş.

At çobanı kıza ağaç sandık vermiş. "Eve gidene kadar açma." demiş. Kız aceleyle eve dönerken, meraktan sandığı açmış. İçinden kurbağalar, kertenkeleler, yılanlar çıkmış. Çıkıp kızı öldürmek istemişler. İnci başlı kız ölmüş, diğer kardeşi zengin, huzurlu yaşamış. **Şöök!**

76. KER CILAN

Purun-purun poltır, pir kiji añnap partır. Añnap-suglap corzo, pir ceedle salgın kirtir. Añjı odogına kelip cetse, odognı aylandıra pir ker cılan catsan. Odogza kirten ejiginde pir nanında cılannıñ pajı, pir nanında – koyrugı poltır. Añjı anı köral üye-söögi üyvirep: "Eme kiji kayda polton, kaşsa ta ceviyer, odogza da kirze ceviyer, - tep, aarkan kiji, - cug le polzo, ol polzın" – tep, odognıñ işinza kiriytir.

Kirip azıranende, cılan añjını: "maa münal, meñle kojo pararzın" – tiytir. "Erik-carık cok añjı cılanga münalkep partır. Partırlarak, partırlar – kayajak tüştap partır. Cılan kayajaktıñ tajını calgap-calgap iyele, añjıga körtin poltır.

Añjı: "Eme po cug tetpin" – tep sananıp, cılan ak şılap kayajaktı calgaviyerde, nay toypartır. Andın arı parzalar oñ cok köp cılan tuştiytir: ooktarı par poltır, caglaja-caglaja öltörişken, tozılpartırlar. Ker cılan ak oşkoj pir naan kara cılan catkaltır. Kara cılan la ker cılan uruş pertirler. Ker cılan uruş-uruş, añjıza kör saltın poltır.

Añjı teze: "Meeni poloş teptin poltır" – tep, kara cılannı kılak köstöp – kep atkanı, kara cılan ölpartır. Andın ker cılan cooktoptır: "sen şın ettiñ, kara cılan meni neñen polzo, seni cepsalar edem, poloşkonıñ cakşı – tiytir. Eme sen cayu nan cetpessin cetire aparsalan". Añjını karşı mündüral – kep ekeltir, cetir saltır.

Añjıla ayrılıjarda aa ayttır: "Sen ugge parzañ cılanga mün corgom tep aytpasın, aytsañle seni cepsalarım" – tepsal pariytir. Añjı nankel sak ijip cıgılgan kijilerle coktojıp, añnap corıp pirda nime tapkan cok, tep cit. Sak ijip, ariy ezirgen kirede, cılanga mün corgonını cooktoviydi. Anı cooktop ujına da şıkkalakka, tıñ-tıñ salgın kir corakaldı. "Eme ol cılan keltin poltır" – tep, añjı seziydi.

Kırık pedrek ara peletedi, cerve peş pedrek aranın oorı peletedi. Anı urup cazapsan, ker cılannı karap cıt. Cılan kelip ceetken: "Men seni ciyerim, maa mün corgom tep kijilerge aytpasın teem, sen kijilerge aydiydiñ" – tiyt.

"Men sak kiji, köp arakı ijiykep, ezirek oñnovin aydiykem" – tiyt, añjı. "Cug işkende oñnonmin parsın? Andıg nimeni paa Per" – tedi. Añjı kırık pedrek arajını perdi, anı ijiyde: "paza parva?" – tiyt. Añjı cerve peş pedrek aranıñ oorı ekelperdi. Anı işken soondo, ker cılan aykaldı. Cılan oygongonjo tep, añjı adını salda kooptovalkep karaynıñ arazını sürperdi. Nan-nan karaylarnı cıgıtcıt, pir cerdin pir cerge aparıp şokcıt.

Cılan bir ceedle uytap turaldı: "Po cug iştenzin? – tep, añjını suradı. Cak, meeñ ijim eves. Po seeñ ijiñ" tedi, añjı. Men ara ijal seni adaviyem, sen mendin ta

nemen poltırzın, po cerin sürgeniñ körzöñ, po agaştı cıgıtkanıñ körzöñ, agaştı sen koyrıgıñla añdarganzın" – tep ayttı.

Ker cılan körör polzo, şın, po işti kiji iştep polvos ede: "Po meeñ ak ijim evespinze, kiji eziryende piydet alıntan poltır" – tep sanandı. Añjıga ayttı: "Ce kaydiyer paza, pir adanıñ uñdup salan, sen meeñ piyde ezirip, nañnanganım undıvak Sal, meeñ nemenim taşta, men nankalayin, sen avır cadıp curta" – tiytir. **Şöök!**

BÜYÜK YILAN

Çok eskidenmiş, bir kişi ava gitmiş. Avlanırken bütün hafta rüzgâr esmiş Avcı kamp kurduğu yere geldiğinde, bir büyük yılanın kampında yattığını görmüş. Çadırının kapısının bir yanında yılanın başı, diğer yanında kuyruğu duruyormuş. Bunu gören avcı korkup: "Şimdi ben ne yapacağım, kaçsam da yiyecek, çadıra girsem de yiyecek, deyip, ne olacaksa olsun." diyerek, çadıra girmiş. Girip karnını doyururken yılan konuşmaya başlamış: "Bana bin, benimle beraber geleceksin." demiş. Çaresiz avcı yılana binip gitmiş. Gide gide bir kayaya rastlamışlar. Yılan kayayı yalayarak avcıya işaret etmiş.

Avcı: "Şimdi bu ne demeye çalışıyor?" diye düşünerek kalkmış ve yılan gibi kayayı yalamaya başlamış, hemen doymuş. Oradan ileriye gittiklerinde karşılarına birçok yılan çıkmış: İçlerinde küçükleri de, büyükleri de varmış. Yılanlar kavga ederek birbirlerini öldürmüşler. İçlerinden büyük yılan gibi bir kara yılan artmış. Kara yılanla büyük yılan kavgaya girmiş. Büyük yılan kavga ederken bir taraftan da avcıya bakmış. Avcı: "Belki benden yardım bekliyordur." diye düşünmüş. Nişan alıp, okuyla kara yılanı tam kulağından vurmuş. Kara yılan ölmüş. Sonra büyük yılan şöyle demiş: "Sen doğru yaptın, kara yılan beni yenseydi, seni yerdim, yardım etmen iyi." demiş. "Şimdi sen yaya gidemezsin, seni götürüp bırakayım." Avcıyı bindirip, yerine getirmiş.

Ayrılırken avcıya şöyle demiş: "Sen eve vardığında yılana bindiğini söyleme, söylersen seni yerim." deyip, gitmiş. Avcı dönüp gelip rastladığı kişilerle konuşup, hiç av bulamadığını anlatmış. Sak* içtikten sonra sarhoş olup, yılanın üstüne bindiğini anlatmış. Sözünü bitirdiğinde sert rüzgâr çıkmış. Avcı yılanın geldiğini sezmiş.

Kırk kova içki hazırlamış, yirmi beş kova da en sert içkiden hazırlamış. Yılan yetip gelmiş: "Ben seni yiyeceğim, bana bindiğini insanlara söylememeni tembihlemiştim, ama sen söyledin." demiş.

"Ben çok sak içip sarhoş oldum, kendimi kaybettim." demiş avcı. "Böyle ne içtin de aklın başından gitti? Onu bana ver." demiş. Avcı yılana kırk kova içki vermiş. Onu içtikten sonra yılan: "Daha var mı?" demiş. Avcı yirmi beş kova içkiyi de getirip vermiş. Yılan bunları da içince yıkılmış. Yılan ayılana kadar avcı atını sabana koşup çam ağaçlarına doğru sürmüş. Büyük büyük çam ağaçlarını bir yerden başka

* Sak: Bilhassa uzun yoldan gelen kişiye ikram edilen sarhoş edici sert bir içki.

yere taşımış.

Yılan bir hafta baygın yattıktan sonra ayılmış. "Sen ne yaptın?" diye avcıya sormuş. "Hayır, bu işi ben değil, sen yaptın." demiş avcı. "Ben içince sana bindiğimi anlattım, oysa sen benden de beter oldun. Bak bu yeri mahvedip, ormanı kuyruğunla dağıttın." demiş.

Büyük yılan bakmış ki doğru, bu işi insan yapamaz: "Eğer bu benim işimse, insan sarhoş olduğunda kim bilir ne yapar?" diye düşünmüş. Avcıya şöyle demiş: "Eh, ne yapalım, bir suçunu unutayım, sen de benim sarhoş olmamı unut, benim suçumu bağışla, ben döneyim, sen rahat yaşa." demiş. **Şöök!**

77. ÖSKÜS OOL

Purun-purun poltır, pir Öskös Ool cattır. Kanjala payiyara işteende, ñay polpolvos poltır.

"Men kaanga par suraytım, kiji kayda polgondo paycıt, kayda işteze paycıt?" – tep sananaldı. Kaanga parıp kirpardı. "E-e kaanım- piyim, kiji kaydet işteze payıyar, kanjala payıyan tep işteemde, pay polviytim, payıytan col taap pervezeñ, meni cargıla" – tiytir. Kaan altın stolını tartaldı, torgo caveşini cayiydi, kiji cargılayerde kiyten tonını kiyaldı. "Eme saa kandu cargı kerek?" – tedi.

"Men cugerek pay polviytım, aañ ujun cargıla" – tiytir. Piy kanjala cargılıyan teze, ñay pajına şık polvin, cargılap oñnovindın poltır. Anı uktın kızı ayttır: "Sen anı kayt cargılap oñnovinsın, anı cargılaytanı ñay ooy cuge". Kaan "Andu polzo, sen cargıla" - tiytir. Kızı Öskös Oolnı sutıyra oşovaldı. "Sen kiji algan kiji va?" – tep suradı. "Alvam" – tiyt, Öskös Ool. "Kiji alvan polzon, kiji al, sen ırıs cok polzoñ, ayse algan kijiñ ırıstu polor, algan kiji ırıs cok polzo, pala polzo, ayse tapkan palarıñ ırıstu polor" – tiytir. Ugup oşan adazı ayttı: "şın cargıladıñ, sen Öskös Oolga par" – tiytir. Kaan-piy nektiñ tezek tajıp argılayten kijini parkep aytsaltır, poyınıñ kızını Öskös Oolga apar perten tep. Ol kiji kaannıñ kızıla Öskös Oolnı tezek tajıyten şanakle aparkep, ılarnı tezekle kojo añdariytir. Adın tural, kıstı ködöral, Öskös Ool aylına naranpartır. Ugde pir nime cok! Kurtıya, kaannıñ kızı, kolcoygiştiñ ede körliytir, anı körlepkep apşıyana periytir: "Ponı parkepsadiy. Kiji cugle perze, po kolcoygiştiñ le körtin kiji cok poltır. Andın eerde nancatsa, pir kiji tuştap partır. "satsın ma?" – "Sattım!" – "Kanja satsın?" "Kiji cugle perze alarırn!" – tiytir. Algan kiji: "Andıg da eves, mındu da eves" – teptir, paza neme da pervendir, paza örvak ta aytpandır.

Öskös Ool nankeldi. Ekinji kün kurtıya kolt oygiştiñ ekinji edeni körlöptir, apşıyanı pazak sadara iyerevtir. Anı sadıp corıp, tüjünele sadalvin nantın poltır, aa bir kiji tuştap partır. "Kolcoygış satsın ma?" – "sattım!" – "Pazı kanja?" – "Kiji cugle perze, alvinze" – tiytir. Ol kiji: "ködör, şapin, salkoy" – teptir. Öskös Ool nankeldi. Andın uksa kocoyımnar öskö kaanga sadıjarga partın, aa Öskös Ool kojo parara suraniydi. Kocoyımnar "Parla cıviş tajıyara kiji kerek le!" – tiytirler. Sug kevege cıvişti salal pardılar. Talaynıñ ortozına pargande, sugle corton kocoyımnıñ naan kevezi turkoydı. Öskö keveler kelip tartkande, keve cerindin kıynaşpiyt. Öskös Ool keveniñ kadınza kirdi, körzö, anda şoyın tünükke keve kaptırkaltır. Öskös ool kocoyımnardın pag suradı: "Men sug tüvinza tüjerim, sler meni pagle tuttar, pir pag cetpeze, ekinçi pag ululur men sugnıñ tüvine parıp ceetparzam pagnı kıynadıyerim" – tiytir. Kocoyımnar Öskös Oolnı tüjediydiler, pir pag uladılar, eki pag uladılar, üş pag uladılar, onınjı pagnı ulande, sug tüvine parıp cetkeni sestirdi. Öskös Ool tüşpar körzö, ol şoyın tünük stol sırtına oşotsan poltır, stolnıñ kıyında pir apşıyaş oşoptın poltır, andın cakşın çıksa, gorod poltır. Öskös Ool sug tüvine tüşpar cortonı sug eezi kaanga ugul partır. Apşıyak-kurtıyak plaştınır poltır, apşıya cer sırtında kagat akşa

kıyvat tep, kurtıya monot akşa kıyvat tep. Eme aañ şınını Ösküs Ooldın suruytan tep, aanı cartıraltırlar. Ilarnıñ plajı: kaanıñjı polzo, kaan kurtıyanı öltörtön, kurtıyanıñjı polzo, kurtıya kaannı öltörtön. Ösküs Oolgo suranarı, ol ayttır: "kagat akşa kıyvat, monot akşa aydak kıyvat. Corukka corora kagat akşa cegjeeş, sadıjara monot akşa cakşı, kijilerge nandıra cakşı. Ayde tooloviyende, kagat akşa la monot akşanıñ paazı pir" – tep aytperdi.

Aa sööngoncala Ösküs Oolga cik cok şamja, cik cok ödök kurtıyak sıylap pertir. Apşıya teze bir taş sıylaptır. Ösküs ool corıktıñ uji "andıg da eves, mındıg da eves" – tep sananiydi. Kaan akşa cogına aş ciyten kat pasperdi, anı sug kadında pir kol körten kiji al cordı. Üş cıl coral Ösküs ool tüşken cerine kelze, apşıyak andak oşoptın poltır. Sugnıñ sırtınza şıgarde, apşıyakka ayttır: "Men şık cetparzam, sen po tünükti stoldın añdariy, sug sırtında pistiñ keve aa kaptırılkan turcıt" – tep. Pagnı kıynat – kıynadeni, oolnı örö tart partırlar. "Kandıg üygür poldıñ?" – tep suruytırlar. Apşıyak Ösküs ool şık cederde le tünükti üş cıl kevirgem. Eme pistiñ keve kaptırılvas, parar" – teni, keve kıynaviydi. Öskö kaannıñ cerine par cetpar, kocoyımnar kaandın sadıjarga cop altan tep, sıyga tavar peleteptirler. Ösküs Ool kaanga kojo parara suraniydi, kocoyımnar anı alan teze, kösödörö paza eves, alvayin teze, keveni ol pojodan. "Ce parzañ paza!" – tiytirler. Kaanga pargande, kocoyırnnar tavar sıylapcıt, Ösküs Ool teze sug eezi kandın algan şamjanı kaannıñ katına sıylaviydi. Kaat söönteni. Andın Ösküs Ool: "Ottı ujeriyler" – tiytir. Ottı ujeriyeni, sug tüvindin sıyga algan taştı şıgaral kaanga periyeni, ol taş ñay surlaptın poltır, ol kaannıñ payındın artık taş poltır. Aa sööngön caa kaan kırık kevis salkep cıviş perdi, cus kiji şıgarperdi, anı akalkep kevege salperere, üyine cetirperere. Üyine nan kirparza, kurtıyanıñ moynını eki poydoñ kujaktapsal uytaptın. "Men piydet örölön cortımda, sen mında poydoñnorlo corsın" – tep, palta alıp şavan tiyele aşpa, "ködör, şapin salkoy" – tep, kijiniñ aytkanı sagıjına kir keldi, şapin kurtıyanı uygaziydi. Kurtıya közini köryele: "turlar, turlar, palar, adañ nanken" – tep, oolornı uygastır. Oolor on segis caşka cetkaltır. "tekele paltala şapadım" – teptir. Kurtıya: "sen cug tep sanansın, piste cug par poldı, eki pala tavalıp, adamdın ak ekelgen akşala kayt-kayt cattıvıs" – tep. Ekelgen civişti üyine ekelip cıktaval caat cit. Kaandın car keldi: "Eerde cırgal polton, ködörö kiji aa kelten". Aa parara, katını cazavaldı, poyı kiyin aldı, oyın-cırgalga pardılar. Aa parza, anda akır-şikir aş poltır, ara köp poltır. Üş kün kijiler cırgaval taraşkaldılar. Ösküs Ool kaynızında caatkal surapcit: "Saa kandug kiji cakşı: coktu kiji va, pay kiji va?" – tep. "Maa pirle!" – tiyt kaan. "Andu vonde üş kün pajında maa ayıldap par" – tep, Ösküs Ool kışırsaldı. Ködörö kijiler üş kün pajında Ösküs oolnıñ üyine cıgıliytır. Ol cer ködörö caartın poltır, kaan kelkirip koşpodo körnöştörni körgön caa cugultın poltır. Ol kirelü pay polvanıñ cugulsın ma?" – dep,stolgo cedin ekelsaltır. Üş kün pajında kijiler taraviydiler, kaan ezirek oşoncıt. "E-e, kaan, saa coktu kiji cakşı va, pay kiji cakşı va?" – tiytir, Ösküs Ool. Kaan: "maa ködörö kiji cakşı" – tiytir. Ösküs Ool anı "sen cöylöpsin, sen coktu kije kölönmiysin. Men saa cargılajara pargamde, sen maa kızın perkelin, tezek tartan şanakkaoşodıp apartırsanzın" – tedi. Kaan kızını da küyezini da tanıvandır. "meen nemenim taşta, ol tujunda slerni tezekle kojo andarganı şıninze" – tep, caylanıp, küyezini suraptır. Ösküs Ool kaynızınıñ alında polgon kereni, nemeni taştap, kaynılu-küyeli polcadaverkanır. **Şöök!**

ÖSKÜS OOL

Çok eskidenmiş, bir Öskös Ool yaşamış. Ne kadar çok çalışsa da zengin olamıyormuş. "Ben gidip kağana sorayım, insan ne yaparsa, nasıl çalışırsa zengin olabilir?" diye düşünmüş. Kağanın yanına gitmiş. "Ee, kağanım, beyim, insan nasıl çalışırsa zengin olabilir? Zengin olayım diye ne kadar çalışsam da, zengin olamıyorum, bana zengin olmanın yolunu öğretin veya beni yargılayın." demiş. Kağan altın masasını çekmiş, ipek örtüsünü yaymış, insan yargılarken giydiği paltosunu giymiş. "Şimdi sen hangi yargıyı istiyorsun?" demiş. "Ben zengin olmak istiyorum, bunun için yargıla." demiş.

Kağan ne kadar yargılasa da sonuna çıkamamış. Onu işiten kızı şöyle demiş: "Sen nasıl akıl erdiremezsin, bu çok basit bir iş." Kağan: "Öyleyse sen yargıla." demiş. Kızı hüküm vermek için Öskös Ool'u karşısına almış. "Sen evli misin?" diye sormuş. "Değilim." demiş, Öskös Ool. "Evli değilsen, evlen, sen mutsuzsan, evlendiğin mutlu olur, evlendiğin mutsuzsa, çocuğunuz olsa o mutlu olur." demiş.

Bunları işiten babası: "Doğru yargıladın, sen Öskös Ool ile evlen." demiş. Kağan kızını Öskös Ool ile göndermek için ineğin tezeğini taşıyan kişiyi çağırtmış. O kişi kağanın kızıyla Öskös Ool'u tezek taşıdığı kızakla, tezeklerle birlikte taşımış. Öskös Ool kalkıp, kızı da kaldırarak evine götürmüş. Evde hiçbir şey yokmuş. Eşi olan kağanın kızı havlu örmeye başlamış, örmeyi bitirdikten sonra kocasına vermiş. "Gidip bunu sat, insanlar bu havluya ne verirlerse al, ancak pazarlık yapma." demiş. Öskös Ool havluyu satmaya gitmiş, fakat hiç kimse havlusuyla ilgilenmemiş. Dönerken ona bir kişi rastlamış "Satıyor musun?" "Satıyorum!" "Kaça satıyorsun?" "Ne verirsen, alırım!" demiş. Alıcı: "Öyle de değil, böyle de değil." deyip, fazla bir şey vermemiş, konuşmamış da. Öskös Ool dönüp gelmiş. İkinci gün eşi el havlusunun ikincisini örmüş, kocasını onu da satmak için göndermiş. Onu sattıktan sonra düşünceli dönerken, bir kişi rastlamış. "Havluyu sattın mı?" "Sattım!" "Ne kadara?" "Ne verdilerse, aldım." demiş. O kişi: "Kaldır, fakat dövme, bırak." demiş. Öskös Ool dönmüş. Orada duymuş ki tüccarlar ticaret yapmak için başka bir kağanın yerine gidiyorlarmış, Öskös Ool onlarla birlikte gitmek için izin istemiş. Tüccarlar: "Gel, eşya taşımak için insan lâzım!" demişler. Gemiye eşyaları yükleyip yola çıkmışlar. Denizin ortasına geldiklerinde tüccarın gemisi birden durmuş. Başka gemiler gelip çektiği halde gemi yerinden oynamamış. Öskös Ool geminin altına dalmış, bakmış ki gemi çelik direğe takılmış. Öskös Ool tüccarlardan bağ istemiş. "Ben suyun dibine dalayım, siz beni bağla tutun, bir bağ yetmezse ikincisini ekleyin, suyun dibine indiğimde bağı çekerim." demiş. Tüccarlar Öskös Ool'u indirmişler, bir bağ bağlamışlar, ikinciyi eklemişler, üçüncüyü eklemişler, onuncu bağı eklediklerinde, suyun dibine indiğini belli etmiş. Suyun dibine indiğinde Öskös Ool bakmış ki, bir masanın üstüne demir direk koyulmuş, masanın yanında da bir ihtiyar oturuyormuş. Oradan sokağa çıktığında şaşırıp bir şehirde olduğunu farketmiş. Öskös Ool'un suyun dibine indiğinden su iyesinin haberi olmuş. Su iyesi karısıyla yeryüzünde kâğıt para mı, yoksa demir para mı daha kıymetli diye tartışıyorlarmış. Doğrusunu Öskös Ool'dan öğrenmek için onu çağırtmışlar. Onların iddiasına göre kağanınki doğru olsa, kağan karısını, karısınınki doğru olsa o da kağanı (su iyesini) öldürecekmiş. Soruya Öskös Ool şu cevabı vermiş: "Kâğıt para kıymetli, demir para daha kıymetli. Yolculukta kâğıt para iyi, alışveriş için demir para daha iyi, insanlara alıp vermesi kolay. Hesaba gelince kâğıtla demir paranın değeri bir." demiş. Buna sevinen kadın Öskös Ool'a

dikişsiz bir gömlek, dikişsiz bir ayakkabı hediye etmiş. Kocasıysa bir taş vermiş. Ösküs Ool yolculuğu için "Eh, iyi geçti." diye düşünmüş. Su iyesi ona parasız yemek yiyeceğine dair bir kâğıt yazıp vermiş. Su altında üç yıl geçirdikten sonra Ösküs Ool önceki yerine gelmiş ki, ihtiyar hâlâ orada oturuyor. Yukarı çıkarken ihtiyara şöyle demiş: "Ben yukarı çıktığım zaman bu direği masanın üstünden indir. Bizim gemimiz ona takılmış."

Bağı çekip, çekip delikanlıyı çıkarmışlar. "Ne kadar uzun süre kaldın?" diye sormuşlar. Ösküs Ool: "Bizim gemimizin takıldığı çelik direği dişimle üç yıl kemirdim, şimdi gemimizi tutacak bir şey kalmadı, o artık gidebilir. "demiş. Gemi hareket etmiş. Başka kağanın yerinde ticaret yapmak ve kağana hediye götürmek için tüccarlar hazırlanmışlar. Ösküs Ool da onlarla gitmek için izin istemiş. Tüccarlar gemiyi kurtardığı için "Sen de gel bari!" demişler. Kağana vardıklarında tüccarlar hediyelerini vermişler, Ösküs Ool da su iyesi kadının verdiği gömleği kağanın eşine hediye etmiş. Kadın sevinmiş. Sonra Ösküs Ool: "Ateşi söndürün." demiş. Ateş sönüp su altından hediye olarak aldığı taşı kağana verince, o taş parlamış, o kağanın bütün zenginliğinden daha değerliymiş. Buna sevinen kağan yüz kişinin taşıdığı kırk kilime sarılı mal vermiş, onu gemiye taşıtarak evine dönmüş.

Evine döndüğünde eşinin boynuna iki delikanlı sarılıp uyuyormuş. "Ben evimi geçindirmek için gideyim, sen de burada bekâr gençlerle keyif sür." deyip vurmak için baltayı aldığında (daha önce karşılaştığı adamın) "Kaldır, fakat vurma" dediği sözü aklına gelmiş, eşini uyandırmış. Eşi gözünü açıp: "Kalkın, kalkın çocuklar babanız geldi." deyip onları uyandırmış. Onlar on sekiz yaşına yetmiş. "Baltayla başınızı keseceğim." demiş. Eşi: "Sen ne düşünüyorsun, bizim iki çocuğumuz oldu, babamdan getirdiğim parayla geçindik." demiş. Getirdiği eşyaları karısına vermiş. Kağandan emir gelmiş: "Eğlence olacak, herkes gelsin." Oraya gitmek için eşi süslenmiş, kendisi de giyinip eğlenceye gitmişler. Oraya vardıklarında yiyecek, içecek çokmuş. İnsanlar üç gün eğlenip dönmüşler. Ösküs Ool kaynatasıyla kalıp sormuş: "Senin için kim iyi yoksul mu, zengin mi?" demiş. "Benim için ikisi de bir." demiş kağan. "Öyleyse üç gün sonra bana misafir gel." demiş Ösküs Ool.

Herkes üç gün sonra Ösküs Ool'un evine toplanmış. Her taraf aydınlanmış, kağan gelerek duvardaki aynayı görüp, yere düşmüş. "Yeterince zengin değil miydi acaba?" diye düşünüp, elinden tutup masaya getirmiş. Üç gün sonra insanlar dağılmış, kağan sarhoş olmuş. "Ee, kağan senin için yoksul mu, yoksa zengin mi daha iyi?" demiş, Ösküs Ool. Kağan: "Benim için herkes iyi." demiş. Ösküs Ool ona: "Sen yalan söylüyorsun, sen yoksula acımıyorsun. Ben sana kendimi yargılatmak için geldiğimde, sen bana kızını verdin fakat, tezek taşınan kızakla gönderdin." demiş. Kağan kızını ve damadını tanımamış. "O zaman sizi tezeklerle birlikte gönderdiğim için beni affedin." diye yalvarmış damadına. Ösküs Ool kaynatasının önceden işlediği bu kabahati bağışlayıp, kaynatalı, damatlı yaşamışlar. **Şöök!**

78. CELBEGEN CETİ BAŞ ALGANI

Ozo-ozo Altayda oturgan ulus cok tuşta, ceti özök Altaylu, ces şibee ayıldu, kazan-ayagı ces-küler, Celbegen neme curtagan.

Ol tuşta Celbegende cük le üç baş bolgon. Ce üç baş ogo as bolgon. Bir bajı ogo kursaktı kanayda tabarın sananarga, ekinci bajı kuuçındajarga, üçinci bajı deze ıylaarga la katkırarga kerektü bolgon. Ce Celbegende kojoñdoor baş cok bolgon. Onıñ uçun Celbegen üstügi oroondogı kudayga da komıdagan, ce onoñ boluş alıp bolbogan. Neniñ uçun deze, Celbegen dep neme kudaydıñ kere biçiginde cok bolgon.

Celbegen cañısla altıgı oroondogı Erlikke uruzu etpegey, neniñ uçun deze, ol bir katap erlikke ayıldap cürele, onıñ altın kañzazıñ uurday bergen.

Art uçında argazın tappay salala, Celbegen kandıyla bolzo erlikke uruzı çaazın iyer dep şüündi.Üç bajın tırmanıp turup, Erlikkke mınayda biçidi: "Alıs cerdi biylegen, kündülü akabıs! Bir camanımdı taştagar. Ce men slerdeñ boluş surarga turum. Meni üç baştı dep sler bilerer. Ce mende kojooñdor baş cok bir bolujaardı cetirzeer, ölböy cürzem, ölöñ-baltırgan üzüp bererim..."

Erlik onıñ biçigin kıçırıp, birde karsıldada katkırıp, birde kañzazına açınıp, kanın-cinin cudunıp oturdı.

- Kaçan birde calınanñdı men bilbey! – dep aydala, Celbegen'iñ biçigen çaazının köjögöniñ kiyininde oturgan körmöskö taştap berdi. Onoñ erlik onço körmöstörin cuup alala, bir körmösti Celbegenge iye berdi. Elçi körmös " bir, eki, üç!" – dep aydala, Celbegenniñ ejigine kelip tüşti, erliktiñ cakaruzın Celbegenge ayttı.

Kaçan Celbegen Erliktiñ ayılına cedip kelerde, erlik körmöstörine kurçadıp algan, sakıp oturdı. Erliktiñ kerekterin başkarıp turgan toytık buttu körmös örö turala ayttı:

- Ce cuundı baştap turus! Emdi Celbegenniñ kılık cañın köröris onoñ Celbegenge artık baş berer be , cok po, onızın şüüjeris.

Onoñ arı ol lo biçikçi körmös çaazınnañ mınayda kıçıra berdi:

- Celbegen erlik akabıstın altın kañzazın uurdagan uçun onıñ baştarın kezer kerek. Ce bu şüülte aayınça kemde kuuçın bar?

Erlik turup kelele, töñöş stolına için salıp, semizineñ şıykınap turgan ünile mınayda kuuçındap baştadı:

- Ce, Celbegen caman kılık ta etken bolzo, ol tüney le biske cuuk... Ol bisle çilep etle ajanıp ulus cip cat ine. Men bodozom, ogo baş berer kerek. Ce kança baş bereteni alañzılu.

- Üç baş berer kerek ! – dep, cılbıñduuş körmöstör turguza la ün alıştı.

- Cok, Celbegenge tört baş berer kerek! – dep, Erlik kizirep çıktı. Boyı içinde sanandı " Bir baştı artık berip iyzem, sanaalu körünerim ". Onoñ üni şıykınap ayttı:

- Celbegenge tört baş berip cadım. Onıñ boyında üç baş bar, emdi ol ceti baştu bolor. Catkan altayı ceti özöktü bolzo, Celbegen ceti baştu bolor uçurlu, boyı deze:

" Kanayıp keliştire aydıp iydim " – dep, içinde sananıp kaldı.

Körmöstördiñ süüniji ne de emes. Anayıp, Celbegen ceti baştu bolup kalgan boltır.

CELBEGEN'İN YEDİ BAŞ ALMASI

Çok çok eskiden Altay'da yaşayan insanlar yokken, yedi vadili Altayda, bakır kaleden evli, kap kacağı bakır ve bronzdan, Celbegen adlı bir şey yaşamış.

O vakitler Celbegen'in sadece üç başı varmış. Fakat üç baş onun için azmış. Onun başının birisi nasıl yiyecek bulacağını düşünmek için, ikinci başı konuşmak için, üçüncü başı da ağlamak veya gülmek içinmiş. Fakat türkü söylemek için başı yokmuş. Bunun için Celbegen gökteki tanrıdan yardım istemiş, fakat alamamış. Çünkü, Celbegen diye bir yaratık tanrının kutsal kitabında yazılı değilmiş.

Celbegen yer altındaki Erlik'ten yardım isteyememiş, çünkü bir defasında o Erlik'in yanına gittiğinde, onun altın piposunu çalmışmış.

En sonunda çaresiz kalan Celbegen Erlik'e bir mektup göndermeli diye düşünmüş. Üç başını kaşıyarak Erlik'e şunları yazmış: "Yer altını yöneten hürmetli efendimiz! Beni affedin. Sizden yardım diliyorum. Benim üç başlı olduğumu biliyorsunuz. Fakat türkü söyleyecek başım yok, ne olur yardım edin, ölmezsem sizin için melek otu toplarım..."

Erlik onun mektubunu okuyunca kahkahalarla gülmüş, bir taraftan da piposu için öfkelenip kanını, irinini yutkunup oturmuş.

- Gel de yalvarmanı göreyim! diyerek, Celbegen'in yazdığı kağıdı perdenin arkasında oturan şeytana fırlatmış. Sonra Erlik bütün şeytanlarını toplayıp, içlerinden bir şeytanı Celbegen'e göndermiş. Elçi şeytan "bir, iki, üç!" deyince, Celbegen'in evinin kapısının önüne gelivermiş, Erlik'in emrini Celbegen'e söylemiş.

- Celbegen Erlik'in yanına geldiğinde, Erlik etrafında şeytanları onu çevrelemiş olduğu halde bekliyormuş. Erlik'in ihtiyaçlarını yerine getiren çarpık ayaklı şeytan ayağa kalkarak konuşmuş:

- Toplantıyı başlatıyoruz! Şimdi Celbegen'in yaptıklarını değerlendireceğiz. Celbegen'e baş verilecek mi, verilmeyecek mi? Onu sonra konuşacağız.

Ondan sonra katip şeytan kâğıttan şunları okumuş:

- Celbegen, efendimiz Erlik'in altın piposunu çaldığı için onun başını kesmek lâzım. Şimdi bu konuda konuşmak isteyen var mı?

Erlik kalkıp, ağaç kütüğünden masaya karnını koyup, her taraftan etleri oynayarak şöyle konuşmuş:

- Evet, Celbegen kötü suç işlemiş de olsa, o bize benziyor... O da bizim gibi etle besleniyor. Bana göre ona baş vermek lâzım. Fakat kaç tane verileceği şüpheli.

- "Üç baş vermek lâzım!" diye, yerinde duramayan şeytanlar hep bir ağızdan bağırmış.

- "Hayır Celbegen'e dört baş vermek lâzım!" diye Erlik sertçe konuşmuş. Bir yandan da içinden "Ne kadar fazladan baş versem, daha akıllı görünürüm." diye düşünmüş. Sonra tiz sesiyle şöyle demiş:

- Celbegen'e dört baş veriyorum. Kendisinin üç başı vardı, şimdi yedi başlı olacak. Yaşadığı yer yedi vadiliyse, Celbegen'in de yedi başlı olması lâzım, demiş. İçinden de "Nasıl da yakıştırıp söyledim." diye düşünmüş.

Şeytanlar çok fazla sevinmişler. Böylece Celbegen yedi başlı olmuş.

79. CETİ PAŞTU CELVEN

Purun pir apşıyak ugde oşoptını, aa ceti paştu Celven kir keltir, cooktoştırlar. Celven apşıyaktı üş kün pajında menza ayıldap pararzın tepsal pariytir. Apşıyak üş kün pajında ceti paştu Celvenza ayıldap partır. Celven sööntöni, takpaa aas perteni, cook – tavış surapıt. Apşıyakka aş salperdi, azıravaldı. Koyoş aja verdi, tün kir corakaldı.Uytıyarda, apşıyakka töjök-castık salperdi, apşıyak töjökkö cadıp uytakaldı. Ceti paştu Celven uytavakaldı. Ceti paştu Celven apşıyaktı ciyere cepsencit tep apşıyak sezan. Celven tereñ le uytaviyende, apşıyak uytavin cattın kiji turalkep, taşkın şıgıp, pir suyvan caan taş tavalkep, akirip poyınıñ cat uytaptın cerine salsal, poyı ulaga kirkal körcıt. Pir tayan polgonde, celven turkelip, cıdazı la kılıjını alaldı, cattın kijiniñ moynı pastıra kılışla tuda verdi– kılıjı sınpardı, cıdala cürek pastıra kadanı, cıdazı ortodon sına verdi.

Cıdazı la kılıjı sınararde, Celven cadıp uytap kaldı. Apşıyak aydele oşop, uladın şıkpin tañnı karavaldı, taştı taşkın aşık saldı, poyı cat uytakaldı. Uksa, Celven turkel, aş etin poltır. Apşıyak anı-ponı, körvön-ukpan kiji polup turkeldi. Celven coktoşcıt, andın suradı: "Cakşı uytadıñ ma, apşıyak, cug tüş tüjediñ? – tep. Apşıyak ayttı: "Cakşı uytadım, tüş ta tüjen cok. Pir tuşta kiji kelip şala meni añnaşkan tep sagıjıma kirkalcit, şala köksime şapkan üş poon, cakşı sagışka ta kirtin cok, uytapkep undup salvadımın" – tep. "Men uglu kiji piyin canakalzam kerek. Sen üş kün pajında maa ayıldap par" – tep, Celveni aytsalkep apşıyak, canakaldı.

Celven: "Kelerim" – tedi. Apşıyak canekeldi, tör pastıra salkoydı. Köruk añnap cordı, pir köruk akeldi, soglopkep, çala örtöpsal oşop cıt. Üş kün pajında ceti paştu Celven ayıldap cetkeldi. Apşıyak Celvenniñ kelgeni köral, tokpanı kıyına salıp oşovaldı, soglopsan körikti kadına sugiydi. Apşıyak oşop-oşop, tokpoktıñ kıyınza ırganiyende, körük mıjırap kalcıt. Celven: "Ol cug?" – tep surande. Apşıyak: "cer pagrı cara tuttım!" – tepcit. Ayde aytkande, Celven ejik kıyınza ırgan salcıt. Apşıyak pazak tokpoktıñ kıyınza ırganganı, körük mıjırap kaldı. "Eme cug polcıt?" – tep, Celven suranı. "Cer pagrı cara tuttım, anı tutkande corora küş" – tedi apşıyak. Celven ejiksa ırgandı. Apşıyak tokpoksa ırganeni körük tıñ mıjırapkan. "Ol cug polcıt?" – tiyt Celven. "Cer pagrı cara tuttım!" – tiytir apşıyak. Celven ejiksa ırganarde, apşıyak tokponı alala: "Ceti paştu Celven, men seeñ tokpañnı peren" – tedi. Celven korukanca, ejiktin şıga pertir. Apşıyak caza-cuzu kaap: "Aa tur!" – tep, Celvenge kıygırganı. Celven: "Men senza körviytim, sen menza körvo, paza tuştaşpasıvıs!" – tep, Celven alınza paskaltır. Apşıyak sagıjı carıp, avır cada pertir. **Şöök!**

YEDİ BAŞLI CELVEN

Eskiden bir ihtiyar adam evde otururken, yedi başlı Celven gelmiş, konuşmuşlar. Celven adama üç gün sonra bana misafir gel deyip gitmiş. İhtiyar adam üç gün sonra Celven'e misafir gitmiş. Celven sevinçle piposuna tütün koyup, bastırarak hâl hatır sormuş. İhtiyara sofra kurup, doyurmuş. Güneş batmış, gece girmiş. Uyuması için ihtiyara döşek, yastık sermiş, ihtiyar döşeğe yatıp uyumuş. Yedi başlı Celven de uyumuş. Yedi başlı Celven'in kendisini yiyeceğini ihtiyar adam sezmiş.

Celven derin uykuya daldığında, uyuyan ihtiyar kalkıp, dışarı çıkıp bir büyük taş getirip yattığı yere koymuş, kendisi de kapı önüne gidip gözetlemiş. Bir süre geçtiğinde Celven kalkıp, kargısıyla kılıcını almış, yatan kişinin boynunu kesmek için kılıcını sallamış, kılıcı kırılmış, kargısını yüreğine saplamak isterken kargısı ortadan kırılmış. Kargısıyla kılıcı kırılan Celven yatıp uyumuş. İhtiyar da tan vakti taşı dışarı çıkarıp kendisi yatmış.

İhtiyar Celven'in yiyecek hazırladığını duymuş. Bir şeyden haberi olmayan kişi gibi kalkmış. Celven ona sormuş: "İyi uyudun mu ihtiyar, düşünde ne gördün?" demiş. İhtiyar şöyle demiş: "İyi uyudum, düş görmedim. Bir ara birinin boynumu kesip, yüreğime kargı saplayacağını hisseder gibi oldum, uyumuşum bir şey olmadı. "Ben evli biriyim, evime dönmem gerek. Sen üç gün sonra bana misafir gel." deyip, Celvenden ayrılıp, dönmüş. Celven: "Gelirim." demiş.

İhtiyar evine dönüp üç gün çalışmış, kayın ağacından tokmak yapmış, sürüyerek getirip baş köşeye getirmiş. Sincap avlamaya gitmiş, bir sincap avlayıp getirmiş, ateşte kızartmış, sincabı iyice kızartıp oturmuş. Üç gün sonra yedi başlı Celven misafir gelmiş. İhtiyar Celven'in geldiğini görmüş. Tokmağın yanına oturup, kızarmış sincabı altına almış. Oturduktan sonra tokmağa doğru yaklaşmış, sincabın kemikleri çıtırdamış. Celven: "Bu ne?" diye sormuş. İhtiyar: "Ben toprağın ciğerine basıyorum." demiş. O böyle cevap verince Celven kapıya doğru yaklaşmış. İhtiyar tokmağa biraz daha yaklaşmış, sincabın kemikleri yine çıtırdamış. "Şimdi neler oluyor?" diye Celven sormuş. İhtiyar:"Toprağın ciğerine basıyorum, ona bastıktan sonra hayat daha kolay olur, basmazsan yaşamak daha zorlaşır." demiş. Celven kapıya doğru iyice yaklaşmış. İhtiyar da tokmağa doğru yaklaşmış, bu sefer sincabın kemikleri daha güçlü çatırdamış. "Şimdi neler oluyor?" diye Celven sormuş. "Toprağın ciğerine basıyorum." demiş ihtiyar. Celven kapıya doğru iyice yaklaşmış, ihtiyar da tokmağı alıp Celven'e: "Yedi başlı Celven, şimdi seni döveceğim." demiş. Celven korkmuş ve kapıdan çıkıp kaçmış. İhtiyar: "Orada dur!" diye bağırmış. Celven: "Ben sana bakmam, sen de bana bakma, artık karşılaşmayız!" deyip gitmiş. İhtiyar rahatlayıp, huzurlu yaşamış. **Şöök!**

80. CELVEN

Purun-purun poltır, pir ool cattır: üge kirze – kıs palazı, taşkın şıksa, ool palazı polton poltır. Mal azıraptır. Andın cañıskan cadara şuguldanpar: "Paş pargan cerza, paş parzın, put pargan cerze, put parzın" – tep aydal, alınza la partır. Kiyiktiñ tuyganı cüktenaltır, paravını paşka salaltır. Pariytir.

Para-para kelze, kıs kijiniñ curtı tuştadı. Eki iyt udra ürüp şıgarde, ol ool kiyiktiñ tuyganı şeleverdi. Andın arı partını, puttarı uzun, üyeleri şatpaykan kijiler kavalkep: "Eme anı ortodın pölün tiyerivis" – teştinir poltır. Ool kiyiktiñ taravını şıgaral periydi. "Mındu cakşı kiji parakpin , kanja cıl mındu neme tıñdıp, tapin corgovıs" – tep, taramnı alal, tagran corakaltırlar. "Paza kelzeñ, paza akel, pis seni cevecivis" – tep pojodiydiler. Andın arı parza, ug, alvar köründi, anı kılıştu, cıdalu kijiler karaptın poltır. "Aa kaydet parıp kireten?" – tep sananıp, kiske polup kuguliytir. Maaktap-maaktap ol kijilerniñ put arazında corteni: "Kıstın kiskezi şıkeltir, anı ugza pojodor kerek" – tejip, kiskeni ugza sugiydiler. Ugza kirparkep, silginyeni, poyı polpartır. Üyelerdin – üyege kiral parganı, kalınja la üyede kıs uytaptın poltır. Ol ool kıstiñ kıyına üş kün oşoptır. Kıs oygon kelip: "sen kana partın kijizin, cug etin kijizin?" – tep suradı. "Men caljızı cok kije caljı, pilezi cok kiji ple polora cortım!" – tedi. Sen meni ejigiñne caljı polup cordır" – tiytir.

Kıs körzö-körzö, cakşı kiji poltır. "Corzoñ paza!" – tiytir. Kıs coruktap corton kıs poltır. Eme poyınıñ caljızından aylu poltır. Togus ay pajında pir ool törödaldı, körzö nay adazına köktöp kan poltır. Pala pir caşka cetkenile, kıs: "Sen po palanı kör, men coruktap partım, kapşay corzom, pir cıl polorım, üyür polzom, üş cıl polorım!" – tiytir. "Sen meeñ cogum uk. Men saa ködörö alvarlarnıñ klejini pertim. Körön tezeñ , ködörö alvarlarnı ajıp kör, cañıs caan alvarnı, aşpa: seeñ da parvan pajın parar, meeñ da parvan pajım parar, aa la tegve" – tiyele, kleşterni periykep, pariytir. Ool caatkalıp, palanı azıravalkep, alvarlar körörö pardılar. Ajıp körzö, paştapta alvarda aş eet ciyten altın kazan-ayaktar poltır, ekinjizinde er kiji le tiji kiji kiyeten kiyimder poltır, andın pir alvarga kirze, at cepseli poltır. Kirves dep aytkan alvarnıñ kıyına parganı, kijiniñ üni ugultın, cazap uksa – kijiler ondoştın. Ejikti ajiyze, ceti paştu ceten ceti celven oşoptın. Ol celvenner: "Piske sug ekelver, pisti sugar, sugdın ölparaytıvıs" – tiytirler. Celvener sug ijal tınarı kirip, oolaştı kavalkep ciyereyteneri, adazı ayttır: "Ol meeñ palam, aa tegveler, agro meni celer!" – tep. Ceti paştu Celvener ılarnı ekilezini alvarga sukkep, pektep salkep, poylorı paryenir.

As-köp alvarda oşanırde, at tivirti uguldı, kıstın üni uguldı. Ol ceti paştu Celvennerni ködörö ceten cetizile cıgalkep karşı ekeltir, alvarnı aşkep ana sugiydi. Oolnı tezi: "men seni po alvarnı aşpa teem, sen aanı aş corıp, po plarle turujıp, cıl corton kujim şıkkan" – tiytir. Pir le Celveni artıssalkep ösközini ködörö öltörsaltır. Caatkan celveni: "sen ayza şıgakal!" – teni, ol Celven ayza şıgakaltır. Andın pere palarnı ayza, kol sunmas tep aytcıt. Pir pala oynop cadala, körzö: caa ay tolkan. Anezini aynı kör tep kolını sunyeni, ceti paştu Celven tüşkeltir. Ool oolaş tal kavınanı, talle kojo oolaştı ayza aşık partır. Eme ay tolo polgondo, körzö, ayda, ceti paştu celven turcıt, aañ alında tal kavınsap oolaş turcıt. **Şöök!**

CELVEN

Çok eskiden bir delikanlı yaşamış: Eve girse kızı, dışarı çıksa oğlu varmış. O hayvan besliyormuş. O böyle yalnız yaşamaya kızmış: "Başın gittiği yere baş, ayağın gittiği yere ayak gitsin." demiş. Geyiğin toynaklarını ve derisini iki yanına alıp gitmiş. Giderken bir kızın evine rastlamış. İki köpek havlayarak karşısına çıkınca adam, onların önüne geyiğin toynaklarını atmış. Yürürken onu uzun ayaklı, kalın eklemli adamlar yakalamış, kendi aralarında şöyle konuşmuşlar: "Şimdi bunu parçalayıp yiyelim." Adam yanına aldığı geyiğin derisini çıkarıp onlara vermiş. Onlar: "Demek böyle iyi insanlar da varmış, biz ne zamandır böyle iyi şeyler arıyor, fakat bulamıyorduk." diyerek deriden kendilerine elbise dikmeye başlamışlar. Oradan ileriye gittiğinde karşısına bir ev ve bir ambar çıkmış, onu kılıçlı, kargılı insanlar bekliyormuş. "Buraya nasıl girerim?" diye düşünüp, kediye dönüşmüş. Miyavlaya, miyavlaya onların bacaklarının arasına girmiş: "Kızın kedisi çıkmış, onu eve sokmak gerek." diyerek, kediyi eve sokmuşlar. Eve girip, silkininceeski haline dönmüş. Oda oda dolaşmış meğer kız en son odada uyuyormuş. Delikanlı kızın başucunda üç gün yatmış. Kız uyanıp: "Sen nereye gidensin, ne yapıyorsun?" diye sormuş. "Ben ırgatı olmayan kişiye ırgat, ailesi olmayan kişiye aile olmak için geziyorum!" demiş. "Sen beni kapına ırgat tut." demiş.

Kız bakmış ki, bu iyi biriymiş. "Ol bakalım!" demiş. Kız da yeni aldığı ırgatı gibi gezginmiş. Dokuz ay sonunda bir oğul doğurmuş, bakmış ki tıpkı babasına benziyor. Çocuk bir yaşına geldiğinde kız: "Sen bu çocuğa bak, ben yolculuğa çıkıyorum. Çabuk gitsem bir yılda, geç kalsam üç yılda dönerim." demiş. "Benim sözümü dinle. Sana bütün ambarların anahtarlarını veriyorum. Bakacaksan bütün ambarları açıp bak, yalnız büyük ambarı açma ikimiz de ölürüz, oraya dokunma." diyerek, anahtarları verip gitmiş.

Delikanlı kalıp, çocuğu doyurup, bakmak için ambarlara gitmiş. Açıp bakmış ki, ilk ambarda yiyecek pişirilecek altın kazanlar, tabaklar dolu, ikincisinde erkek ve kadınlar için elbiseler varmış, sonraki giydiği ambarda ise at koşumları varmış. Girmemesi tembih edilen ambarın yanına vardığında insan sesleri duymuş. Kapıyı açtığında yedi başlı yetmiş yedi Celven oturuyormuş. O Celvenler: "Bize su getir, bizi sula, susuzluktan öldük." demişler. Celvenler suyu içip güçlerini toplayınca oğlanı tutup yemek isterlerken, babası şöyle demiş: O benim çocuğum, onu yemeyin, onun yerine beni yiyin!" Yedi başlı Celvenler onların ikisini de ambara sokup, kilitleyip, gitmişler. Onlar bir süre ambarda bekledikten sonra atın ayak sesi ve kızın sesi duyulmuş. O yedi başlı yetmiş yedi Celveni yenip, getirip ambara sokmuş. Delikanlıya ise: "Ben sana bu ambarı açma dedim, sen açtın, bunları yenmek için yarım yıllık gücüm çıktı." demiş. Tek bir Celveni sağ bırakıp diğerlerini öldürmüş. Sağ bıraktığı Celvene: "Sen çık dolaş!", deyip o Celveni çıkarmış. O zamanlar çocukların elleriyle ay işareti yapması yasakmış. Çocuk oyun sırasında dolunay görmüş ve eliyle ay işareti yaparak ayı annesine gösterdiğinde, aydan yedi başlı Celven inmiş. (Celven) Çocuğu aya götürmüş. Ay dolunay, olunca ayda yedi başlı Celven ve tuttuğu çocuk görünürmüş. **Şöök!**

81. ÖSKÜS-UUL

Ozogı çakta altı kula attu Öskus-Uul curtadı. Mal yok coktuu bolgon, baylarga iştep yürdi. Eş neme bolbodı. sanandı: "Boyı işterge kol lo kıra çakpan". Emi altı uulu Karatıkaan bolgon. Öskus-Uul Karatıkaanga bargan. Karatıkaanga keldi. Karatıkaan Öskus-Uuldı körgön. Körö lö kattuu kalan saldı. Karatıgaan ayttı: "Atıñ per, - diyt, - katıñ per, - diyt, - meniñ altı uulumda katıt cok", - diydi. Öskus-Uul ıyladı, katına kele le aytkan: "Altı uulu karatıgan seni alarga cat, mendin tutup apararga cat, boyımnı ijine calçı eterge cat. Aytarda katıt aytkan (katınıñ atı – Tülgünök): "Keç erbekteş, ol tört katap bargaan eder", - dedi. Öskus-Uul keçken Karatıgaana erbektejip bargaan etti. Öskus-Uul: "Bargaan neniñ eter", - dedi. Karatıgaan aytkan: "Argada ayuu bar, kança yaştuu çike aytıp per, çike aytıp perzeñ katıñ boyıñ alarsıñ".

Öskus-Uul nandı, katına kelip ayttı: "Karatıkaan aytkan – ayunıñ yaji toolop per diyt". Katıt altan naaday etken, elekke öçörtti, anıñ sooñda katıt erine berdi. Eri Öskus-Uul apartı argada ayuuga. Ayunıñ eçenine saldı. Saktap öçörti. Ayuu çıktı, elekti naaday körti, ayuu ayttı: "men altan eki yaştuu boltım, munduu ulus, körgön yok", antañ ayuu sala verdi. Öskus-Uul nandı, Karatıkaanga kelti, ayttı: "Ayuu altan eki yaştuu", - dedi. "Çın, - dedi Karatıgaan, boyunnıñ katıñ boyuñ al". Karatıkaannıñ uulı Kara-Mökö ayttı: "Yok, baza bargaan eder, - diyt, ye baza bargaan bar, - diyt, - seni keçip pertiiribis tavarıbıs, - diyt, - taap bolbosuus katıñ seniñ bolor, - diyt, - taap alsabıs katıñ bistiñ bolor" – diyt. Aytarda Öskus-Uul : "ye bolsın" – dedi. Öskus-Uul nandı, nanıp katına kelti, katına aytı: "Karatıgaan yeni pertiirgeyt men köjönörgöyt kayda men köjönörim?" Katıt aytkan: "Meniñ kıynıma öçör, men pajım tarak la tarerim". Katınıñ kıynına öçördi. Karatıkaan kelti üç uulu la. Kelip petiredi. Tülkünök katıt taraktı aldı, ejikke taştadı. Öskus-Uul tarak polup cada aldı. Tabin saldı taap boluyın saltı. Kiyninde Öskus-Uul ayttı: "Men munda turum", - dedi. Aytarda karatıkaan ayttı: "Eki bargaan sen aldıñ", - dedi. Öskus-Uul ala la yana berdi. Karatıkaan ayttı: "Emti baza bargaan bar, - diyt, - kel" – diyt.

Öskus-Uul Karatıkaanga bardı. Karatıkaan ayttı: "Ye baza bargaan eder, - diyt, - argada kança agıç bar, - diyt, - toolosın, - diyt, - kırda kança agıç bar, - diyt, - toolosın", - diyt. Öskus-Uuul: "Ye toolıyır", - diyt. Katı ayttı: "Cıılu ton kiy", deyt, ayakka tustuu kulur bulgattı, erine perdi. "Bar, - diyt, argada koyonnıñ orogına munı agıçka sürt, öçör, anta saa aydar", - diyt. Pardı, taptı arkada orok koyonnuñ orogına, ağıçka sürtti, öçörti. Koyon kelti, yeni yeep ala la ayttı: "Argada altan agıç, kırda segizen agıç, serekte segizen agıç, - diyt, - oydukta otız agıç, - diyt, - munuu tattuu cegenim cok", - diyt. Koyon pardı, Öskus-Uul Karatıkaanga kelip ayttı: "Argada altan, kırda segizen, sergekte segizen. Oydukta otuz agıç bar". Karatıkaan: "Çın" – diyt. Öskus-Uul naandı. Karatıkaan ertende ayttı: "Baza bargaan eder", -

diyt. Ösküs-Uul kelip: "Ye", - diyt. Karatıkaan: "Meniñ uulumnı pedireer, - diyt ,- meniñ uulum köjönör", - diyt. Ösküs-Uul petireerge keldi. Ottuñ bajında üç kayıñ öskön. Ösküs-Uul üç kayıñnı pıçak la – cakşı tos- tep, cardı. "Yok, kalak, içim-bagrım yarba, -diyt,- boyıñnıñ katıñnı boyıñ al", - diyt. Emti Karatıkaan ayttı: "Törtinçi bargaan: Erlikke peregen eki kara attı ekelip Per", - diyt. Ösküs-Uul: "Ye", - dedi, nandı, katına kelip ıyladı. Tülgünök katıt: "Parar" – dedi. Kızıl yip uçuk perdi, ak arçuul berdi, yereñ attı eertedi. Ol bartı, Erlikke yetken. "Ne kerek keltiñ?", - deyt erlik. "Karatıkaan iygen, - diyt, - eki kara at bar, - deyt, - berzin", - diyt. Erlik tutup perdi. Ösküs-Uul Karatıkaanga kelti. Ekelerde Karatıkaan ıyladı: "Ye oytına apar, - diyt, katıñ malıñ kerek cok", - diyt. Ösküs-Uul attı Karatıkaannıñ ejüüne açıtkan, aylina nandı. Nanıp kelze, katı cok. Yeti baştuu Celbegen yaglap alıp pargan. Altı kün yatkan yetinçi künde taşkın çıktı, bastı. Karatıkaannıñ yurtına keçire kirti. Karatıkaan yok boltır. Erlik kötüre al bargan. Aytarda Ösküs-Uul atı eertedi keçip körti. Aygırluu mal yada kaldı. Kötönünek kötire kavırdı. Maldañ köp mal boldı. Baylardıñ malı coktular kolına kirdi. Coktular ilejip ol maldı aldı. Emdi Celbegen Ösküs-Uulnıñ katını apargan. Emdi Ösküs-Uul kiyninçe par cet. "Ye cuu bolor, ölör, özör be"- diyt. Ösküs-Uul yuulaşırga bardı. Yetip yeti baştuu Celbegenni kesti. Keen yaraş katını oydo kolına aldı. Celbegenniñ yeti iyüzin maldı coktuu tastarakaylar kabırdı. Maldı aydadı, ozodoñ on artık yatti. Baylarnıñ malı coktular aldı, yakşi paylap yada verdi.

ÖSKÜS-UUL

Eski çağda altı kula atlı Ösküs-Uul yaşamış. Hayvanı yokmuş, zenginlere çalışıyormuş. Hiçbir şeyi yokmuş. Elleriyle tarla sürdüğünü düşünmüş. Aynı zamanda altı oğullu bir Karatıkaan varmış. Ösküs-Uul Karatıkaan'a gitmiş. Karatıkaan Ösküs-Uul'a bakmış. Bakınca ondan çok fazla vergi istemiş. Karatıaan: "Atını ver, kadınını ver, altı oğluma kadın yok." demiş. Ösküs-Uul ağlayarak gelip olanları karısına anlatmış: "Altı oğullu Karatıkaan seni almak istiyor, beni kendisine ırgat yapmak istiyor." Karısı (karısının adı Tülgünek'miş): "Git, konuş ondan dört yarışma yapmak iste." demiş. Ösküs-Uul Karatıkaan'a gidip yarışma yapmak istediğini söylemiş. Ösküs-Uul: "Nasıl yarışma yapalım?" demiş. Karatıkaan: "Ormanda ayı var, kaç yaşında olduğunu doğru söyle, bilirsen karın sende kalır." demiş.

Ösküs-Uul dönüp olanları karısına anlatmış: "Karatıkaan ayının yaşını bilmemi istedi." Karısı altmış kukla bebek yapmış, hepsini eleğe koyup kocasına vermiş. Kocası Ösküs-Uul'u ayıya göndermiş. Ayının inine göndermiş. Oturup beklemiş. Ayı karşısına çıkmış, kukla bebekli eleği görüp: "Ben altmış iki yaşındayım, böyle bir halkı hiçbir zaman, hiçbir yerde görmedim." deyip sonra ayı gitmiş. Ösküs-Uul dönüp karatıkaan'a: "Ayı altmış iki yaşında." demiş. Karatıkaan: "Doğru, bildin, karın sende kalsın." demiş. Karatıkaan'ın oğlu Kara-Mökö: "Olmaz, yeni bir yarışma yapacağız, sen gizleneceksin, biz de seni arayacağız, seni bulamazsak karın sende kalır, bulursak karın bizim olur." demiş. Ösküs-Uul: "Eh, olsun." demiş. Ösküs-Uul dönmüş, dönüp karısına gelmiş, karısına: "Ben saklanacağım Karatıkaan da beni arayacak, ben nereye saklanayım?" demiş. Kadın şöyle demiş: "Benim arkama geç, ben başımı tarakla tarayacağım." Kadının arkasına geçmiş. Karatıkaan üç oğluyla gelmiş. Gelip aramaya başlamış. Karısı Tülkünök tarağı alıp, kapıya fırlatmış. Ösküs-Uul tarağa dönüşmüş. Onu bulamamışlar. Ösküs-Uul: "Ben buradayım." demiş. Sonra

Karatıkaan: "İki yarışı da sen kazandın." demiş. Ösküs-Uul yarışı kazanıp eski hâline dönmüş. Karatıkaan: "Şimdi bir yarış daha var, gel." demiş.

Ösküs-Uul Karatıkaan'a gitmiş. Karatıkaan: "Evet bir yarış daha yapacağız, ormanda kaç ağaç var, say. Kırda kaç ağaç var, say." demiş. Ösküs-Uul: "Eh, sayayım." demiş dönüp karısının yanına gelmiş. Karısının yanına gelip ağlamış: "Şimdi ben (kırdaki ağaçları) nasıl sayacağım." demiş. Karısı: "Sıcak tutacak elbise giy." demiş, tabağa tuzla unu karıştırıp kocasına vermiş. "Git ve bunu ormandaki ağaçlarla tavşanın kapanına sür, o sana gerekenleri söyler." demiş. Gidip ormanda tavşanın kapanını bulmuş, ağaçlara ve kapana sürüp oturmuş. Tavşan gelmiş bunları yedikten sonra şöyle demiş: "Ormanda altmış ağaç, kırda seksen ağaç, unutma seksen ağaç, çukurda otuz ağaç var, böyle lezzetli bir şey yemedim." demiş. Tavşan gitmiş, Ösküs-Uul gelip Karatıkaan'a söylemiş: "Ormanda altmış, kırda seksen, unutma seksen, çukurda otuz ağaç var." demiş. Karatıkaan: "Doğru." demiş. "Tekrar yarış yapacağız." demiş. Ösküs-Uul: "Tamam." demiş. Karatıkaan: "Benim oğlum saklanacak, sen onu bulacaksın." demiş. Ösküs-Uul aramaya gelmiş. Ocağın yanında üç kayın büyümüş. Ösküs-Uul üç kayını iyi kabukları var deyip bıçakla kesmiş. "Hayır, âh, bağrımı kesme, eşin sende kalsın." demiş. Üç yarışı da kazanmış. Karatıkaan dördüncü yarışı söylemiş. "Dördüncü yarış: Erlik'e verdiğim iki kara atı geri getir." demiş. Ösküs-Uul "Kabul." deyip evine dönmüş, ağlayarak karısına gelmiş. Eşi Tülgünök: "Git." demiş. Kızıl ip vermiş, ak bez vermiş, kızıl atı eyerlemiş. O gidip Erlik'e ulaşmış. "Niçin geldin?" demiş Erlik. "Karatıkaan gönderdi, iki kara at var, alıp gel, dedi." demiş. Erlik tutup vermiş. Ösküs-Uul Karatıkaan'a gelmiş. Getirdiğinde Karatıkaan ağlamış: "Eh, geri yurduna git, eşine de, malına da gerek yok." demiş. Ösküs-Uul atı Karatıkaan'ın kapısına bağlayıp evine dönmüş. Dönüp geldiğinde eşi evde yokmuş. Yedi başlı Celbegen alıp götürmüş. Altı gün yatmış, yedinci gün evden çıkıp yürümüş. Karatıkaan'ın yurduna kadar gelmiş. Karatıkaan yokmuş. Onu Erlik alıp götürmüş. Sonunda Ösküs-Uul atı eyerleyip gitmiş. Aygırlı at sürüsü kalmış, onların hepsini Kötönünek sürmüş. Hayvanlar çoğalmış. Zenginlerin malı yoksullara geçmiş. Yoksullar o malı paylaşmış. Ösküs-Uul eşini kaçıran Celbegen'in peşinden gitmiş. "Eh, savaş olacak, ölecek misiniz, kalacak mısınız?" demiş. Yedi başlı Celbegen'i kesmiş. Güzel eşini tekrar geri almış. Celbegen'in yedi yüz malını yoksul Tastarakay sürmüş. Hayvanı otlatıp on kat çoğaltmışlar. Zenginlerin malını yoksullar almış, güzel, rahat yaşamışlar.

82. ÜŞ KIS

Purun-purun poltır, üş kıstu apşıyak curtap cattır. Cay kelip, ciglek pıjavende, kıstarnıñ adazı tüüs etkelip, ciglekke iydi. Aytle oşı kızınıñ tüüziniñ tüvini oy saltır. Caaza corup, ceglek saap, eki ejezi tüüsterini toldıraltır, Kijigleri ñay toldır polviyt. Aa poloş corzolor ñay toldırvas, andın körzölör, tüüstiñ, tüvi ütep san, pızak poltır. Tüvini şuşklavalkep sagdılır, tüüsti toldıraldılır, cantılır. Tün kire verdi, col tapin aas corakaldılır. Pir cerge parıptıñnanarı "cok-cok!" ettin. Po adam-enem poltır, tep paraveneri, kardas polpan. "Pajıñ kak, pajıñ kak!" – tep kargapsal, andık arı padılır. Para-para keneri, körzölör, alarında şaval ug turtın poltır, aa kirpanarı – ceti paştu Celven oşop cıt. "O-o palarım, palarım, erten tura eki eskim tartın moon, pir oortom münüjem, pir kıyım kanıjakm, kele verder" – tiyt. Kıstar kon turpardılır. Uluyini aycıt Celven: "Tiş kezal ekel" – tep, paltazını perkep, iyeverdi. Ol parkep, ogojaş şavalnı sındıral ekelperdi. "Cfok, mındugnı suradımmen, sleriñ etteriñ tiştiyere kerek cuge, poñle cug etten monen?" – teptir. Orton kıska palta perkep iye verdi: "sen par ekel" – tep. Orton kıs parıp tovılgadın sıyvaş sındıral aken. "Po sıyvaş cuge, sıyvaş cuge, maa taş keregin, slerin tiştep ciyere" – teptir. Oşı kıstı tiş kezere iye verdi. Azı parkep, korak sındıral keleven. "Tiş andıg ven, tiş andıg ven, tiş mındu cuge, men par tiş kezal ekelen, sler körörzöör, men slerni cıñarık tiştep kep cevalvamda" – tep, palarnı ugde artısalkep, kıstarnı ılarle kojo oşotsalkep, ugnıñ ejigini nektig taştı ekel pazırsaldı, paltazını alaal pariydi.

Ejikti ulug kıs tepkeni, ejik ajılvinsan, ekinçi kıs kelkep tepkeni – ajılvinsan, kijiyi kelkep: "Ejiktigniñ kogındazı poom, emjektiniñ kagındazı poom le – tep tepkeni, kara taş tooskaldı, ejik ajılpararde, kıstar şıgap tevindiler. Tevine-tevine kelgende, ay teñis sugnıñ cagazına keleverdiler. Tevine-tevine örö-tövön corgonırda kejig tıñdıp, kumdus tuştapan. Tal kevire-kevire tiji sargalkaltır, tal cüutiyi cuktiyi kelgende , ujazı calvaykan. Kıstarga kumdus suradı: "Ujam kandu, palar?" – tep. "O-o ajamnıñ ujazı top-toglaş, top-toglaş" – tiytirler. "Tijim kandu, palar?" – teende. "Ajamnıñ tiji ap-apaş" – tiytirler kıstar. "Kölni kaydet kejeten?" – tep, kıstar suranarı. Ilarnıñ aytkan örvönö söönip kumdıs ayttı: "Men po kölni oortovalan, sler tevinkalar" – tep. Kumdıs kölni oortovanı, kıstar tevin kaltırlar, tüküreyin, köl cayralpartır. Tüküreyin le, celven kıstarnı sürüjip ceetkeldi. "Meeñ ujam kandu poltır, Celven?" – tep, kumdıs surande. "Cfok, tal cuktiyi-cuktiyi ujan calvaykan-calvaykan!" – tedi. "Tijim kandu?" – tep suranı. "tal kevire-kevire tijiñ sargarkan, arsak-tersek polkan" – tedi. "Kıstar köl keştiler ve? Men ılarnıñ kıyınjı kölin kaydet kejen?" – tep, Celven suradı. "Kıstar keşkanır" teptir kumdıs. "Kaydet keştiler?" – tep, surancıt Celven. "Togus koraktın Sal edal keşkenir, sugnıñ orta la cetkende, salga oşan caa caykapiyenere, andın arı kuş polalkep ujevenir" – tiytir kumdıs. Celven oşop. "Kayt mıjıraşcıt?" – teende. Mıjırande ılam cakşı" – tiyt. Celven oşoval

keşti, orta ceetparaytında: "Kalak-kalak, kumdıs, kayt sal mıjırapcıt?" – teni. Caykap-caykap iyzeñ, andın arı cakşı kejerzin?" – tiyt. Celven caykanyeni, salı odılganı, Celven suga tüjüp oylen. Kıstar ol parıp, ol parıp tün kirpanı cerge konora añña korugıp, şüve pajına şıkaltırlar.

Tünde üş attu kojoyımnar kelip, şüve tözine kondılır. Attarını azırap san, ot salal, aş edip ciytirler. Örötin sug şajılarde, pir kojoyım örö köryeni – kiji oşoptın. "Anda cug et oşopsın, olok alarım!" – teni. "Atpa la atpa, piyt terezi kırgaan, ple kavıyı tikperem!" – tiytir kıs. "Ce pere tüş" – tiyerde, kıs tüşkeltir, pir kojoyım anı alaldı, kıyına oşodaldı. Andın oşoptınarı, pazag sug şaşıltır, ekinji kojoyım körzö, paza pir kıs oşoptın. "Cug et oşopsın, olok adarım!" – tiyerde. "Atpa la atpa, pir pügdeydin müñ perek etperem!" – tiyerde. "Pere tüş!" – tiytir. Kıs tüşkelerde, ekinji kojoyım alaldı, kıyına oşodaldı. Üjinji kojoyım: "Maa kıs cetpin kaldı" – tep sananıp, örö körgöni, paza pir kıs oşoptın poltır. "Anda cug et oşopsın? Pere tüş, tüşpezeñ adarım" – teni. "Atpa la atpa, altın paştu ool tugdır perem" – tiytir. Kıs tüşkeni, üjünji kojoyım kıyına oşodaldı.

Üş kojoyım üş kıstı alpardı. Kijig kıs pargan kojoyımnıñ anezi par poltır. Ol kıs altın paştu ool törödaldı. Toy cerindin car kelerde, apşıyak-kurtıyak palamı anezine artısalıp, toyga pariydiler. Coral canzalar, ugde kiji pala paylaptın: "Pay, pay, palam. Sook künde corton tüktü tondu palam kaya. Kadu-kadu taynıytan karşı taştu palam kaya?" – tep. Ugge peleptin poltır. İyti taşkın şeliydiler. Uulı anezini: "Pala kayda?" – tep, caga – paştı kava koydı. "Cime uglaptın ede, talayga apar şeylem" – tiytir.

Palanıñ adazı alar-sogan kaptı, kurtıya emjegini şıgaraldı, adazı sug örö pardı, kurtıya sug tövön pardı. Körzö, pala sugle aktın. "süyüm süyt!" – tep, uglaptında anezi, pala sugnıñ carına kaylaktaval keelten poltır. "Tavanım tarcıt!" – teende, sug taaşpande, pala sugnıñ ortozınza pariytir poltır. "süyüm süyt" teende, pala carza cañnaptını oñnoval, ayde kadanal parganı, pala carga ceetkeni, anezi palazını kavaltır. Ugge kelevende, palanıñ adazı üş caştu pag salvan aygırnı tudalkep, anezini pudını, kolını poglopkep, emnekti salyeni, emnek laptap san. İyt ciyer söögi cok, nek işten sööli cok polkan. Apşıyak-kurtıyak palazıla curtap cada verdiler. **Şöök!**

ÜÇ KIZ

Çok eskidenmiş, üç kızlı bir ihtiyar adam yaşamış. Bahar gelip, çilekler olgunlaştığında, babası sepet yapıp kızlarını çilek toplamaya göndermiş. Küçük kızının sepetinin altını delmiş. Çilek derip iki ablası sepetlerini doldurmuş, küçük kız sepetini dolduramamış. Ne kadar gitseler de sepetini dolduramamış, bir de bakmışlar ki sepetin dibi delik. Sepetin dibini örüp, doldurup dönmüşler.

Gece olmuş, yolu bulamayıp, kaybolmuşlar. Bir yere geldiklerinde "tak-tuk" diye ses duymuşlar. Bunun kendi ana babaları olduğunu sanmışlar, yaklaşınca görmüşler ki, meğer ağaçkakanmış. "Kendi kafanı ez, kendi kafanı ez." diye beddua ederek yollarına devam etmişler. Bir süre yol gitmişler, önlerine samandan bir kulübe çıkmış, içeri girdiklerinde bakmışlar ki, içeride yedi başlı Celven oturuyor. Celven: "O, benim yavrularım, yavrularım ben sabahleyin bir yudum çorba ve bir parça etin geleceğini hissetmiştim." demiş. Kızlar orada durmamışlar. Büyüğüne Celven şöyle

demiş: "Ağaç kesip getir." diye baltasını verip göndermiş. O gidip yapraklı küçük bir ağacı koparıp getirmiş. "Hayır, böyle bir şey istemedim, sizin etinizi takmak için ağaç şiş istedim, bununla nasıl yapayım?" demiş.

Ortanca kıza balta verip göndermiş: "Sen gidip getir." demiş. Ortanca kız gidip süpürge yapılan çayır melikesini yolup getirmiş. "Bu ne? Bu bir süpürge, süpürge değil bana ağaç şiş gerek, sizi şişe takıp yemek için." demiş.

Küçük kızı ağaç şiş kesmesi için göndermiş. Kız gidip, bir bahadır sadağı getirmiş. "Ağaç şiş böyle olmaz, böyle olmaz, bu şiş mi, gidip ben kesip getireyim, şiş nasıl olurmuş görün, ben sizi şişe takıp yiyeyim." deyip, çoçuklarını kızlarla birlikte evde bırakıp, evin kapısına inek kadar bir taşı getirip, kapıyı kapatıp, baltasını alıp gitmiş. Büyük kız kapıyı tepmiş, açamamış, ikincisi gelmiş tepmiş, o da açamamış. Kızların en büyüğü kapıya ayağıyla vurmuş, kapı açılmamış, ikinci kız yaklaşıp kapıya vurmuş, kapı yine açılmamış. En küçüğü yaklaşarak: "Ben eteğin en son ipiyim ve göğüsteki en son sütüm." diyerek kapıya vurmuş, kapı tuzla buz olarak açılmış, kızlar koşarak kaçıp, evden uzaklaşmışlar. Hızla geldiklerinde ay gibi bir nehrin yakasına varmışlar. Gelip sağa sola baktıklarında bir kunduza rastlamışlar. Dal kemirmekten dişi sararmış, dal taşımaktan sırtı soyulmuş. Kunduz kızlara şöyle sormuş: "Sırtım nasıl, çocuklar?" demiş. "Oo, kardeşimizin sırtı yusyuvarlak, yusyuvarlak." demişler. "Dişim nasıl, çocuklar?" demiş. "Kardeşimizin dişi apak." demiş kızlar. "Gölü nasıl geçeriz?" diye kızlar sormuş. Onların sorusuna kunduz cevap vermiş: "Ben bu gölü içeyim, siz geçin." demiş. Kunduz gölü içmiş, kızlar geçmiş, tükürmüş, göl yeniden oluşmuş. Tükürmüş. Celven kızların peşinden gelmiş. "Benim sırtım nasıl, Celven?" diye kunduz sormuş. "Tüf, dal taşıya, taşıya sırtın sıyrılmış!" demiş. "Dişim nasıl?" diye sormuş. "Dal kemire kemire dişin sararmış, eğri büğrü olmuş." demiş. "Kızlar gölü geçtiler mi? Ben onların peşinden gölü nasıl geçerim?" diye Celven sormuş. "Kızlar geçti." demiş kunduz. "Nasıl geçtiler?" diye Celven sormuş. "Dokuz sadaktan sal yapıp geçtiler, suyun ortasına geldiklerinde, sal sallandığında kuş olup uçtular." demiş kunduz.

Celven gidip dokuz sadağı birleştirip, sal yapmış, fakat ona oturmaya korkmuş. "Otur, otur." demiş kunduz. Celven oturmuş. "Niye çatırdıyor?" demiş. "Çatırdaması iyi." demiş. Celven oturup, suyun ortasına geldiğinde: "Ah, ah kunduz, bu niye çatırdıyor?" demiş. "Sallasan daha iyi gidersin." demiş. Celven sallanınca sal parçalanıp, suya batmış. Kızlar kaçmışlar, kaçmışlar. Gece olmuş. Hayvanlardan korkup, yerde uyumayıp, çam ağacının üstüne çıkmışlar. Gece üç atlı tüccar gelmiş, çam ağacının dibinde gecelemek istemişler. atlarını doyurup, ateş yakıp, yemek yemişler. Yukarıdan su dökülünce tüccarlardan biri bakmış ki, yukarıda oturan var. "Orada niçin oturuyorsun, vurup düşürürüm!" demiş. "Aman ateş açma, ben sana deriden elbise dikerim." demiş kız. "Buraya in." deyince, kız inmiş. Tüccarlardan biri onu alıp yanına oturtmuş. Oturduktan sonra tekrar su damlamış, ikinci tüccar bakmış ki bir kız daha oturuyor. "Ne oturuyorsun, vurup düşürürüm." demiş. "Aman ateş açma, ben sana bir başaktan bin börek yaparım." demiş kız. "Buraya in." demiş. Kız indiğinde ikinci tüccar alıp, yanına oturtmuş. Üçüncü tüccar: "Bana kız kalmadı." diye düşünürken yukarı bakmış ki bir kız oturuyor. "Orada niçin oturuyorsun? Buraya in, inmezsen vururum." demiş. "Vurma, vurma ben sana altın başlı çocuk doğururum." demiş kız. Kız inince, üçüncü tüccar onu yanına oturtmuş.

Üç tüccar üç kızı almış. Küçük kızı alan tüccarın anası varmış. O kız altın

başlı bir oğlan çocuğu doğurmuş. Bir gün toy olan yere giderken, karı koca çocuklarını anasına bırakıp, toya gitmişler. Döndüklerinde çocuğa ninni söylendiğini duymuşlar: "E, e yavrum. Soğuk günde kürklü yavrum nerede, sert şeyleri yiyecek keskin dişli yavrum nerede?" demiş. Karı koca eve gelmişler, çocuğu almışlar, meğer yaşlı nine köpeği kundağa sarıp ninni söylüyormuş. İti dışarı çıkarmışlar. Oğlu anasının omuzlarından ve yakasından tutup: "Çocuk nerede?" demiş, Anası: "Çocuk ağlıyordu, ben de onu ırmağa attım." demiş. Çocuğun babası yayını ve okunu almış, karısı elbiselerini çıkarıp, göğüslerini açmış. Çocuğun babası ırmağın yukarısına, anası aşağısına gitmiş. Bakmışlar ki çocuk suyla akıyor. Anası: *"süyüm süyt"* diye ağladığında bebek kıyıya yaklaşıyormış. Ne zaman *"tavanım tarcıt"* dese nehir yükseliyor, çocuk nehrin ortasına gidiyormuş. Anası anlamış ki *"süyüm süyt"* deyince çocuk kenara geliyor. O böyle diyerek çocuğu kıyıya getirip onu kurtarmış. Eve gelmişler. Çocuğun babası henüz üstüne binilmemiş yabanî bir ata anasını bindirerek atı salmış, at kadını sürükleyerek gitmiş. İte yiyecek kemiği, ineğe gevecek kafası kalmamış. (yaşlı kadın parçalanıp ölmüş) Karı koca çocuklarıyla birlikte yaşamışlar.

83. BAŞPARAK

Ozo tuşta Başparak dep coktu kiji curtagan. Cas kelerde, Başparak cañıs adın cegele, cer sürüp baştadı. Ança-mınça bolboy turup, agaş-taştı cakalap, altan-altı tiştü, açap-sıyap Celbegen cetti. Kara bajın tırmanıp, kaynagan biydin tüjürip, sümelenip, Başparakka kıygırdı:

- Başparak, Başparak, kelip bajımdı biyttep berzeñ!

Başparak moynoşpodı. Celbegenniñ bajın kırıp oturala, tere taarga kire kongonın bilbey kaldı. Celbegen Başparaktı cüktenip alala, suunıñ caradına keldi. Başparaktı taarıla suunıñ caradına artızıp salala, boyı balıktap bardı.

Başparakka kün-ay külümzirengendiy boldı, ol taardañ çıgıp, canında catkan çirik cadıktı oodıp-sayap, cutpa Celbegenniñ taarına sugup saldı. Koli-budı cerge tiybey, koo calanıñ köstöp, başka neme sananbay, Başparak sürüp turgan kırazına cüre berdi.

Celbegen tudup algan balıktarına süünip, taarınıñ için acıktabadı, sezip tura tüşpedi, ce baradala sanandı: "Başparak ölölö, kayılıp baratkan bolboy, kandıy ceñil bolo bergen edi."

Celbegen aylına cedip kelerde, kıstarı kırıja-soguja cügürijip kelele, cüzüncüür kıygırışkan: "Bu adabıs çirikle tere dubtaarga turı emeş pe?" Ce Celbegen, cerdiy kararıp, udura ulup çıktı. "Iralanbagar, tögüne kalıraşpagar, men Başparaktı ekeldim!" – degen.

Taardı türgen-tükey aça-tartala, Celbegen cerge aray la cıgılbadı, körzö, ne bolzın-çirik cadıktıñ oodıktarı!

- Akır, erten sege cetpezem körüp al! – dep, Celbegen ceten erdin cara tiştenip tegin cerge cerdi kazıp, açuzın badırıp bolboy kekendi. Ertezinde, çılagan boyı amırap kalgan Celbegen Başparaktı köstöp bardı, kelele, baza la caramzıdı: - Başparak, bajımdı körüp berzeñ?

- Ce kem cok – dep, Başparak cöpsindi. Celbegen onı taarına baza la suktı. Keçegi cerine cedip kelele, oyto lo balıktay berdi. Başparak taardañ türgen çıgıp alala, taarga toltıra taştañ tıgıp saldı. Celbegen kelele, taardı alıp, aylına meñdedi: coloy çala sezip iydi: "O, bu Başparak kandıy uur bolo berdi." Aylına cedip le kelerde, kıstarı baza la çıñırıjıp, çurkuraştı. "Adabıs taştarla oçok, baspak ederge keletken emes pe?" – deşti.

- Oostongar capkılagar, Başparaktı soyor bıçak beleteger! – dep, Celbegen açındı.

Ce kaçajıp, Başparak taarda baza la cok boldı.

Açınganına Celbegen kıstarın aray la çıbıktabadı, cüzi-oozın tırmanıp, arı-

beri baskındap, çıñırdı: Akır la bolzın! Cedip le alzam!..

Ertezinde Celbegen oyto Başparakka cedip, ünin cımjadıp, Başparaktı kıçırdı: "Başparak, bajımdı baza la bir katap acıktap berzeñ?" Başparak kelerde, Celbegen onı bıjulap, taarga sugala, oozın tıñ buulap aldı. Emdi coloy balıktabay la barıp, aylına cetti. Kıstarı süüngilep, kıygırıjıp çıktı: " Emdi adabıs çın la Başparaktı ekeliptir!"

- Ce! – dep, Celbegen cakıdı. – Men odındap keleyin, sler Başparaktı bojotpogor!

Celbegen cüre bererde, Başparak kıstarga ayttı: "Meni bojodıgar, men slerge ozogı kojoñ oyın körgüzerim." Kıstar onı bojodıp iygen. – Ce, adagardıñ üldüzin beriger! – dep, başparak suradı.

Kıstar üldüni alıp berdiler.

- Onçogor cergeley turıgar, oyındı baştaylı! – dep, Başparak cakıdı. Kıstar katkırıjıp, cergeley turgılap iydi.

Başparak arı-beri bazıp cürele, Celbegenniñ katkırıjıp, sonurkajıp turgan kıstarınıñ baştarın kenetiyin bürtüp iydi. Kıstardıñ baştarın cañıs orınga salala, cuurkanla bürkep saldı, etterin caan kara kazanga kaynadıp koydı. Boyı deze ayıldıñ içineñ tışkartına çıgara içegen kazıp aldı.

Celbegen cedip keldi. "Fu! Fu! Bu meniñ cıdım kaydañ cıtanat? Bu kazanda Başparak pa?" – dedi.

Aştaganına etti kazannañ çıgarıp, bir kolına et tudunıp alıp, baldarın oygozorgo cuurkandı aça tarttı. Orınnañ baştar togolonıja berdi. Celbegen onı körölö, sanaazı aldastanıp kıygırdı:

- Başparak, sen kayda?

- Tışkarı odın carıp cadım! – Başparaktıñ üni uguldı.

Celbegen çıgıp kelze, ne de cok. Aamayzırap, kalcurıp, taralcıp bastı.

- Sen kayda, Başparak?

- Men mında, içegende!

Celbegen içegenge kirerde, Başparak içegenniñ bir uçınañ çıgala, ayılga kirdi.

- Sen kayda, Başparak? – dep, Celbegen kazırlandı.

- Men mında! – deyle, Başparak içegenniñ oozında sakıdı.

Celbegen içegenneñ çıgıp kelerde, Başparak onıñ üstine kazandagı izü mündi urup iydi. Celbegenniñ tükteri culunıp, edi-kanı küye berdi.

- Kanaydayın, kanaydalın! – dep, Celbegen kirer cerin tappay bardı.

- Barıp, ol atpagaldu agaşka söykön – dep, Başparak karuuzın berdi.

- Celbegen söykönip iyerde, onoñ artık ooru bolup, kanı-cini cayray berdi.

- Başparak, boluşsañ, kanaydayın!

- Barıp, ol kumakka añdanıp iy!

Celbegen añdandı. Ooru onoñ artık tıñıdı: Celbegen ıylap-sıktap, sanaazı çıgıp, kıygırdı.

- Başparak kaydaar barayın?

- Moynıña taştañ buulayla, suuga kalıp iyzeñ? – dep, Başparak makatıdı. Celbegen kalıp iydi.

BAŞPARAK

Eskiden Başparak adlı bir yoksul yaşamış. Bahar geldiğinde, Başparak tek atını koşarak, toprak sürmeye başlamış. Çok zaman geçmeden, ağacın, taşın arasından, altmış altı dişli aç gözlü Celbegen gelmiş. Kara başını kaşıyarak, kaynaşan biti döküp, kurnazlık düşünerek, Başparak'a bağırmış:

- Başparak, Başparak, gelip başımdaki biti ayıklasan!

Başparak direnmemiş. Celbegen'in başının kenarına oturduğunda, deri torbaya girdiğini fark edememiş. Celbegen Başparak'ı yüklenerek, nehrin kenarına gelmiş. Torbadaki Başparak'ı nehrin kenarına bırakarak, kendisi balık avlamaya başlamış.

Başparak'a ay, güneş gülümser gibi olmuş, o torbadan çıkıp, hemen yanında duran çürük otları toplayıp, obur Celbegen'in torbasına sokmuş. Başparak sevinçten uçarak, hiçbir şey düşünmeden, sürdüğü ak tarlasına uçar gibi gitmiş.

Celbegense tuttuğu balıklara sevincinden, torbasının içine bakmamış, bir şey de sezmemiş, fakat giderken düşünmüş: "Başparak öldü mü, eriyip kayboldu mu? Ne kadar da hafiflemiş."

Celbegen evine vardığında, kızları kavga ederek koşuşup gelerek, bağırışmışlar: "Bizim babamız deri torbada ot çürüğü taşıyor değil mi?" Fakat Celbegen toprak gibi kararıp, onlara karşı ulur gibi bağırmış. "Uzaklaşmayın, yalan yere bağırışmayın, ben Başparak'ı getirdim!" demiş.

Torbayı çarçabuk açıp, çürük otları gören Celbegen az kalsın yere yıkılıyormuş.

- "Dur bakalım, yarın sana geleceğim, bak ne olacak!" diye, Celbegen dudaklarını dişleyip, toprağı boş yere kazıp, öfkesini dindirememiş. Ertesi gün yorgunluğunu atıp dinlenen Celbegen Başparak'a doğru yola çıkmış, gelerek, yumuşak sesle: "Başparak, başıma bir baksan!"

- "Evet, olabilir." diye Başparak kabul etmiş. Celbegen onu tekrar torbasına sokmuş. Dünkü yerine gelerek, tekrar balık avlamaya başlamış. Başparak torbadan çabucak çıkarak, torbayı taşla doldurmuş. Celbegen gelerek, torbayı alıp, aceleyle evine gitmiş. Yolda durumu biraz hisseder gibi olmuş: "O, bu Başparak ne kadar ağırlaşmış." Evine geldiğinde kızları yine bağırışıp, gürültü çıkarmışlar. "Babamız taşlarla ocak, el değirmeni yapacak herhalde." demişler.

- "Ağızlarınızı kapatın, Başparak'ı kesmek için bıçak getirin!" diye Celbegen öfkeyle bağırmış.

Fakat Başparak yine torbada yoktu, kaçmıştı.

Celbegen öfkesinden kızlarını çubukla dövüp, ağzını, yüzünü tırnaklayıp, öteye beriye yürüyüp bağırmış: "Dur bakalım, hele bir yanına geleyim!..."

Ertesi gün Celbegen tekrar Başparağın yanına gelip, sesini yumuşatıp, Başparağı çağırmış: "Başparak başımı tekrar incelesen." Başparak geldiğinde, Celbegen onu dikkatle tutup, torbaya sokarak, ağzını iyice bağlamış. Şimdi yol üzerinde balık avlamadan, evine gitmiş. Kızları sevinerek bağırmışlar: "Babamız şimdi gerçekten Başparak'ı getiriyor!"

Celbegen "Evet!" diyerek şöyle emretmiş: "Ben odun kesip geleyim, siz Başparağı bırakmayın!"

Celbegen gittiğinde Başaparak kızlara şöyle demiş: "Beni serbest bırakın, ben size eski hikâyelerden anlatıp, oyun oyanayayım" demiş. Kızlar onu serbest bırakmışlar "Şimdi babanızın kılıcını verin!" demiş.

Kızlar alıp kılıcı vermişler.

- "Hepiniz dizilin, oyunu başlatalım!" diye Başparak emretmiş. Kızlar gülüşerek, sıraya girmişler.

Başaparak ileri geri yürürken, Celbegen'in gülüşüp, merakla bekleşen kızlarının başını birden kesmiş. Kızların başlarını bir yatağa koyarak, üstlerine yorgan örtmüş, etlerini de büyük kara kazana koyup kaynatmış. Kendisiyse evin içinden dışına kadar bir tünel kazmış.

Celbegen çıkıp gelmiş. "Öf, öf, benim kokum nereden geliyor? Bu kazandaki Başparak mı?" demiş.

Açlığına dayanamayıp, eti kazandan çıkarıp, yutmuş. "Çocuklarım, gelip etten yiyin!" diye kızlarını çağırmış.

Kimse çıkıp gelmemiş.

Celbegen ağzını şapırdatarak çiğneyip, bir eline et alıp, çocuklarını uyandırmak için yorganı açmış. Başlar yataktan yuvarlanmış. Celbegen onu görünce, aklı başından çıkıp bağırmış:

- Başparak neredesin?

- "Dışarıda odun yarıyorum!" diye Başparak'ın sesi duyulmuş.

Celbegen çıkıp bakmış ki, kimse yok. Sersemleyip, kızıp, sağa sola zıplamış.

- Başparak, sen neredesin?

- Ben buradayım, tüneldeyim!

Celbegen tünele girdiğinde, Başparak tünelin öbür ucundan çıkarak eve girmiş.

- "Başparak, sen neredesin?" diye Celbegen iyice öfkelenmiş.

- "Ben buradayım!" diyerek, Başparak tünelin ağzında beklemiş.

Celbegen tünelden çıktığında, Başparak onun üstüne kazandaki sıcak çorbayı dökmüş. Celbegen'in tüyleri dökülüp, eti kemiği yanmış.

- "Ne yapayım, ne yapayım!" diye Celbegen girecek yer aramış.

- "Gidip o dallı budaklı ağaca sürtün." diye Başaparak cevap vermiş.

Celbegen sürtündüğünde yaraları daha kötü olmuş, vücudu mahvolmuş.

- Başparak yardım et, ne yapayım!

- Gidip o kumda yuvarlan!

Celbegen yuvarlanmış. Yarası daha da artmış. Celbegen'in aklı başından çıkıp, âhlayıp, inleyip, bağırmış:

- Başparak nereye gideyim?

- "Boynuna taş bağlayarak, suya atla?" diyerek Başparak onu suya atlattı. Celbegen atladı.

84. ÜÇ KARINDAŞ

Ada-enezi cok üç karındaş curtagan. Olordıñ attarı Bir-Karış, Eki-Karış la Üç-Karış bolgon. Olor üçülezi bay kijide calçıda cürgender. Baydıñ curtına odoştoy, caan suu keçire Celbegen curtagan boluptır.

Bir katap bay la ceti baştu Celbegen suunı keçire kür salar dep cöptöşti. Bay suunı keçire kıl kür Celbegen deze agaş kür cazadı. Kajızınıñ cazagan küri artık bolor dep, ekü margıştılar.

Kür bütken kiyininde bay kiji üç karındaştı Celbegen caar iydi. Onçozınañ ozo Üç-Karıştı iygen. Barardañ ozo bay Üç-Karışka mınayda cakıdı:

- Sen caan suunı keçer tuşta agaş kürle keçpey, kıl kürle keç - dedi.

Üç-Karış caan suuga kelze, suunı keçire kıl kür le agaş kür turat. Onı körölö Üç-Karış: "Men agaş kürle keçpey, kıl kürle ne keçetem?" -dep sanandı.

Üç-Karış suunı kıl kürle keçpey, agaş kürle keçti. Celbegenniñ iydi onı sezip iyele, kürsülde de ürüp çıktı. Celbegen uulına ayttı:

- Uulım, çıgala kör, kandıy Karış kleediri? Uulı çıgıp körölö ayttı:

- Üç-Karış keleediri suunı agaş kürle keçip cat.

- Meniñ kursagım boloton turu, korkunçak uul emtir-deyle, Celbegen karsıldada katkırdı.

Üç-Karış cedip kelerde, Celbegen udura çıgıp kelele, suradı:

- Ne kerektü keldiñ?

Üç-Karış unçukpasta, Celbegen ogo mınayda cakardı:

- Anaydarda, meniñ attarımdı sugarıp ber – dedi. Üç-Karış attardıñ çedenine kelele ötküüldi çek le açıp bolbodı. Arga cokto oyto kelele, Celbegenge ayttı:

- Ötküüldi tort açıp bolbodım, bılar...

- Aysa, barıp koylordı sugar –dep, Celbegen cakardı.

Ce Üç-Karış koylordıñ da ötküülin açıp bolbodı. Celbegenge oyto kelip: "Açıp bolbodım"-dep aydarda, Celbegen karsıldada katkırıp iyele ayttı:

- Andıy bolzo, töböñdi beri tut! --dedi

Üç-Karış töbözin tudup bererde Celbegen onı maltazıla töbölöp, caan taarına sugup aldı.

Bay Üç-Karıştı sakıp bolboy salala Celbegenge Eki-Karıştı iydi.

Eki-Karış caan suuga cedele, suunı baza la agaş kürle keçti. Celbegenniñ iydi arsıl

kürsül ürüp çıktı. Eki-Karıştı tudalap keldi. Celbegen uulın aybıladı :

- Çıgala kör, kandıy Karış kleediri, suunı kandıy kürle keçip cat?

Celbegenniñ uulı çıgıp körölö, adazına ayttı:

- Eki Karış kleediri, suunı agaş kürle keçip cat-dedi.

Eki-Karış Celbegenge cedip kelerde, Celbegen onı baza la attarın sugararga iydi. Ce Eki-Karış attardıñ da, uylardıñ da, ötküülderin açıp bolbodı. Celbegen Eki-Karıştı maltazıla töbölöylö, baza la taarına sugup aldı.

Bay Üç-Karış la Eki-Karıştı çat la sakıp bolboy salala, Celbegenge Bir-Karıştı iydi. Bir-Karış moynoşpodı. Caan suuniñ caradına cedip kelze, suunı keçire kıl kür le agaş kür turat. Kajızıla keçer dep sananıp turala, Bir-Karış ayttı:

- Akır, meniñ eki karındajım Celbegenge barala, oyto burılıp kelbegen edi. Ol ekü

bu suunı agaş kürle keçken ulus edi. Akır agaş kürle keçpey, kıl kürle keçip körzö kaydar? Üzülze, suuga akpas bolboyım...

Anayda aydala, Bir-Karış suunı kıl kürle keçti. Celbegenniñ iydi arsıl-kürsül ürüp çıktı. Bir-Karıştı tudalap keldi. İydi ürerde Celbegen uulına ayttı:

- Bir-Karış kleedi oşkoş, barıp kör, kandıy kürle keçip kleediri, cazap kör dep cakıdı.

Uulı çıgıp körölö, adazına cetirdi:

- Bir-Karış keleediri, suunı kıl kürle keçip cat- dedi.

"Ce bu omok, caltanbas, küçtü külük emtir, meniñ bajımdı bazatan turu" – dep, Celbegen korkıp sanandı.

Bir-Karış caan suunı kıl kürle keçip kelerde, Celbegen ogo udura çıktı. Bir-Karış ogo cuuktap kelele, cakşılajarda, Celbegen tırs la unçukpadı. Onoñ cakarıp ayttı:

- Agın suunı attıñ kılınañ etken kürle keçeten kandıy külük bolgon, barıp meniñ attarımdı sugarıp kel –dedi.

Bir-Karış barala, attardıñ ötküülin çat la açıp bolbodı. Oyto kelele, Celbegenge mınayda ayttı:

- Attar meni tepkilep, suu içerge bargılabay cat- dedi.

- Attar barbaska turgan bolzo, sen onı cakşı la aydap, kamçılap, tokpokto – dep Celbegen makazırap ayttı.

Bir-Karış oyto bargan boyınça, Celbegenniñ attarın onçozın tokpoktop turup öltürip saldı. Onoñ Celbegenge kelele, mınayda ayttı:

- Attardı sugarıp saldım, emdi kandıy cakılta bolor?

- Emdi uylardı sugar – dep, Celbegen cakardı.

Bir-Karış uylardıñ ötküülin çek açıp bolboy salala, oyto kelip, Celbegenge mınayda ayttı:

- Uylar meni süskülep, suu içerge bargılabayt...

- Barbay turgan bolzo, sabap turup ayda – dep, Celbegen cakıdı.

Bir-Karış barala, Celbegenniñ uyların onçozın öltürüp saldı. Oyto kelele,

Celbegenge ayttı:

- Uylardı sugarıp saldım kepşengilep cadırı...

- Emdi barala, koylordı sugarıp sal – dep, Celbegen baza la cakardı.

Bir-Karış koylordıñ da ötküülin açıp bolbodı. Celbegenniñ cakıltazıla onıñ koylorın tokpoktop turup, baza öltürip saldı. Oyto kelele, Celbegenge ayttı:

- Koyloroordı sugarıp saldım, emdi kandıy cakılta bolor? – dep suradı.

- Sen çıyrak, işteñkey uul emtiriñ - dep, Celbegen Bir-Karıştı maktap bojoboy turdı.

Eñir kirip kelerde, Celbegen Bir-Karışka ayttı:

- Sen, balam, bügün meniñ uuldarımla kojo kon.

Celbegenniñ uuldarı Bir-Karışla kojo kongılap cadala, "ol bisti baza öltürip salar" dep sananala, kaçkılay berdiler. "Uuldarıñ menile konboyt" – dep, Bir-Karış Celbegenge komudap kelerde, onızı ayttı:

- Kongılabay turgan bolzo, sabab kondır – dep, Celbegen ayttı. Bir-Karış

Celbegenniñ uuldarın bedrep, onçozın tudala, öltüre sogup saldı.

Celbegen birle kün körüp turar bolzo, Bir-Karış onıñ bastıra curtın koskorıp, tort cogoltıp braatkan emtir. Celbegen boyı sok lo cañıskan artıp kalgan bolıptır. "Akır, meniñ bajıma cetkelekte kaçadım" dep sananala, Celbegen taarın alıp, kaçarga şıydındı.

Celbegen körbös arazında Bir-Karış onıñ taarına tuyka kirip aldı. Taarga kirip alala, körör bolzo, eki karındajınıñ söóktöri anda emtir.

Tün kire bererde, Celbegen taarın cüktengen boyınça, ceti kırdı aja berdi, ceti suunı keçe berdi. Onoñ arı barıp catsa, kiyinneñ Bir-Karıştıñ üni uguldı:

- Celbegen, beni sakıp al!

Onı ugala, Celbegen onoñ tıñ cügürdi. Köksine tınıjı badışpay bardı, köstöri ayrılana berdi. Togus biyik tayga aştı, togus türgen suu keçti. Terezineñ ter aktı, camacayınañ köbük aştı.

Emeş amırap alarda toktoy lo tüjerde, Bir-Karış baza la kıygırdı:

- Celbegen meni sakıp al!

Celbegen korkıgan boyınca, onoñ tıñ cügürdi. Köksi oozı kırkılday berdi, közine neme körünbey bardı.

Onoñ arı cügürip, Bir-Karıştañ kaçıp braadala, cüregi carılıp, öle berdi.

Onoyıp Bir-Karış boyınıñ ep-sümezile Celbegendi ceñip koygon.

ÜÇ KARDEŞ

Anası babası olmayan üç kardeş yaşamış. Adları Bir-Karış, İki-Karış ve Üç-Karışmış. Onların üçü de bir zenginin yanında ırgatmış. Zenginin evinin karşısındaki büyük nehrin ötesinde de Celbegen yaşıyormuş.

Bir defasında zengin adamla Celbegen nehrin üstüne köprü yapmak için

anlaşmışlar. Zengin adam nehre kıl köprü, Celbegense ağaç köprü yapmış. Her ikisi hangisinin yaptığı köprü daha sağlam, daha iyi diye iddiaya girmişler.

Köprüyü yapmayı bitirdikten sonra zengin adam üç kardeşi Celbegen'e göndermiş. Diğer kardeşlerinden önce Üç-Karış'ı göndermiş. Gitmeden önce Üç-Karış'a şöyle emretmiş:

- "Sen büyük nehri ağaç köprüyle değil, kıl köprüyle geç." demiş.

Üç-Karış nehre vardığında görmüş ki; kıl köprüyle ağaç köprü duruyor. Bunu gören Üç-Karış "Ben niçin ağaç köprüden değil de, kıl köprüden geçecekmişim?" diye düşünmüş.

Üç-Karış nehri kıl köprüyle geçmeyip, ağaç köprüyle geçmiş. Celbegen'in iti onun geldiğini sezip, çıkıp ürümeye başlamış. Celbegen oğluna şöyle demiş:

-Oğlum çık bak bakalım, hangi Karış geliyor?

Oğlu gidip geri gelerek gördüğünü söylemiş.

- Üç-Karış geliyor, nehri de ağaç köprüyle geçiyor.

- "Korkak çocuk bana yiyecek olacak." diyerek Celbegen kahkahalarla gülmüş.

Üç-Karış gelip vardığında, Celbegen ona karşı gelerek şöyle sormuş:

- Niçin geldin?

Üç-Karış ses çıkarmayınca, Celbegen ona şöyle emretmiş:

- "O halde benim atlarımı sula." demiş. Üç-Karış atların bulunduğu çite geldiğinde sürgüyü açamamış. Çaresiz geri gelerek Celbegen'e şunları söylemiş:

- Sürgüyü açamadım, şimdi ne olacak...

- "Öyleyse gidip koyunları sula." diye Celbegen emretmiş.

Fakat Üç-Karış koyunların da bulunduğu çitin sürgüsünü de açamamış. Tekrar geri gelip Celbegen'e "Açamadım." dediğinde, Celbegen kahkahalarla gülerek;

- "Öyleyse başını uzat!" demiş.

Üç-Karış başını uzattığında Celbegen onun başını baltayla kesip, büyük torbasına sokmuş.

Zengin, Üç-Karış'ı epey bekledikten sonra İki-Karış'ı göndermiş.

İki-Karış büyük nehre vardığında, o da suyu ağaç köprüden geçmiş. Yine Celbegen'in iti ürüyerek çıkmış. Gelip İki-Karış'ı tutmuş. Celbegen oğlunu göndermiş:

- Çıkıp bak bakalım, hangi Karış geliyor, nehri hangi köprüden geçiyor?

Celbegen'in oğlu gidip geri gelerek gördüklerini babasına söylemiş:

- "İki-Karış geliyor, nehri ağaç köprüyle geçiyor." demiş.

İki-Karış gelerek Celbegen'e vardığında, Celbegen onu da atlarını sulamaya göndermiş. Fakat İki-Karış da, atların ve ineklerin de çitlerinin sürgülerini açamamış. Celbegen İki-Karış'ın başını da baltasıyla kesip, onu da torbasına koymuş.

Zengin Üç-Karış'la İki-Karış'ı çok fazla beklemeyip, Celbegen'e Bir-Karış'ı göndermiş. Bir-Karış gitmemekte ısrar etmemiş. Büyük nehrin kıyısına geldiğinde kıl ve ağaç köprü orada duruyormuş. "Hangisiyle geçeyim?" diye düşünüp, Bir-Karış

(kendi kendine) şöyle demiş:

- Haa, benim iki kardeşim Celbegen'e gidip de geri gelememişti. O ikisi bu nehri ağaç köprüyle geçmişlerdi. Şimdi ben ağaç köprüden geçmeyip de, kıl köprüden geçsem ne olur? Koparsa suya düşerim...

Böylece söyleyerek, Bir-Karış nehri kıl köprüyle geçmiş. Celbegen'in iti ürüyerek dışarı çıkmış. Gelip Bir-Karış'ı tutmuş. İtinin ürümesini duyan Celbegen oğluna şöyle demiş:

- "Gidip bak bakalım, galiba Bir-Karış geliyor, nehri hangi köprüyle geçiyor, iyice bak." diye emretmiş.

Oğlu gidip gelerek, gördüklerini babasına anlatmış:

- "Bir-Karış nehri kıl köprüyle geçip geliyor." demiş.

- "İşte bu yiğit, korkusuz, güçlü pehlivanmış, beni öldürür." diye Celbegen korkuya kapılmış.

Bir-Karış büyük nehri kıl köprüden geçip geldiğinde, Celbegen ona karşı gelmiş. Bir-Karış ona yaklaşıp selâmlaştığında, Celbegen hiç sesini çıkarmamış. Ona şöyle emretmiş:

- "Akarsuyu at kılından yapılmış köprüyle geçen pehlivan, gidip benim atlarımı sulayıp gel." demiş.

Bir-Karış gidince atların çitinin sürgüsünü açamamış. Tekrar geri gelerek Celbegen'e şöyle demiş:

- "Atlar beni tepti, su içmeye gitmiyorlar." demiş.

- "Atlar gitmiyorsa sen onları sür, kamçıyla döv." diye Celbegen öfkeyle konuşmuş.

Bir-Karış tekrar geri giderek Celbegen'in atlarının hepsini döverek öldürmüş. Sonra gelerek Celbegen'e şöyle demiş:

- Atları suladım, şimdi başka bir emriniz var mı?

- "Şimdi de inekleri sula." diye Celbegen emretmiş.

Bir-Karış ineklerin bulunduğu çitin de sürgüsünü açamayıp gelip, Celbegen'e şöyle demiş:

- İnekler beni süsüyor, su içmeye gitmiyorlar...

- "Gitmiyorlarsa sopayla götür." diye Celbegen emretmiş.

Bir-Karış gidip, Celbegen'in ineklerinin hepsini öldürmüş. Tekrar geri gelerek Celbegen'e şöyle demiş:

- İnekleri suladım, şimdi geviş getirerek yatıyorlar...

- "Şimdi gidip koyunları sula." diye Celbegen bir kez daha emretmiş.

- Bir-Karış koyunların bulunduğu çitin de sürgüsünü açamamış. Celbegen'in emriyle koyunlarını sopalayıp, öldürmüş. Geri gelerek Celbegen'e :

- "Koyunlarınızı suladım başka emriniz var mı?" diye, sormuş.

- "Sen becerikli, çalışkan delikanlıymışsın." diye Celbegen Bir-Karış'ı övmüş. Akşam Celbegen Bir-Karış'a:

- "Balam, sen bugün oğullarımla birlikte yat." demiş.

Celbegen'in oğulları Bir-Karış'la birlikte yatarken "Bu bizi de öldürür." diye düşünüp, kaçmışlar. "Oğulların benimle yatmıyor" diye, Bir-Karış Celbegen'e şikâyete geldiğinde, o şöyle demiş:

- "Seninle birlikte yatmıyorlarsa döverek yatır." demiş. Bir-Karış Celbegen'in oğullarını arayıp, hepsini tutup öldürmüş.

Celbegen bir de bakmış ki, Bir-Karış onun bütün yurdunu yerle bir edip, yok etmiş. Yalnız kendisi sağ kalmış. "Âh, benim de başıma bunlar gelecek." diye düşünüp, torbasını alıp kaçmaya hazırlanmış.

Celbegen'in görmediği bir zamanda Bir-Karış onun torbasına gizlice girmiş. Torbaya girdiğinde iki kardeşinin cesedini görmüş.

Gece olduğunda Celbegen torbasını yüklenip, yedi dağı aşıp, yedi nehir geçmiş. Böyle giderken arkasından Bir-Karış'ın sesi duyulmuş.

- Celbegen beni de bekle!

Bunu işiten Celbegen daha hızlı koşmuş. Nefesi kesilip, gözleri yuvalarından çıkacak gibi olmuş. Dokuz büyük dağ aşmış, coşkun akan dokuz nehir geçmiş. Derisinden ter, şakağından köpük akmış.

Biraz dinlenmek için durduğunda, Bir-Karış tekrar bağırmış.

- Celbegen beni de bekle!

İyice korkan Celbegen, daha hızlı koşmuş. Göğsü çatlayacak gibi olmuş, gözü hiçbir şey görmemiş.

Hızla Bir-Karış'tan kaçan Celbegen'in yüreği yarılıp ölüvermiş.

Böylece Bir-Karış aklıyla Celbegen'i yenmiş.

85. UNDIÇAÑ

Eki kırdıñ ortozında üç kök taygıldu, üç boro attu, sok cañıs kara uylu öbögön lö emegen curtagan. Olordo Undıçañ dep uul bar bolgon. Ce bir katap kaañ cıl bolup, aylandıra ölöñ sargarıp, agaştardıñ bürleri kakşay bererde, añdar, kuştar, kursagına cedinbiy, öbögönniñ catkan cerineñ ırap cüre berdiler.

Öbögön lö emegen baza köçör deştiler. Bar-cok cööjözin attarına artıp alıp, cakşı cer bedrep köçüp iydiler. Eki kırdı ajala, caan suunı keçip kelerde, Undıçañ adazına ayttı.

- Kayran adam, meniñ oynoyton kajıktarım artıp kaltır, men onı barıp albagança, slerle kojo barbazım.

- Ce ol bir boro atka minele, kayra barıp, kajıktarıñdı al, bis araayınañ cortup oturalı – dep, adazı ayttı.

Undıçañ atka minele, ayılına caba cortup kelerde, kajıktardıñ boy-boyına sogujıp turgan tabıjı uguldı.

- Ee, uçkandar, kiji köçti le dep süünijip turgan boltırıgar. Men slerdiñ sagıjaardı emeş çıgarıp iyeyin – dep, Undıçañ kıygırıp iyele, ayıldıñ ejigin adınañ da tüşpey aça tarttı. Körör bolzo: ceti baştu Celbegen kajık oynop turgan emtir. Undıçañ onı körölö, adın kamçılap, kaya da körböy, kaçıp mañtattı. Celbegen ayıldañ taltañ-tultañ cügürip çıktı, uulçaktıñ kaçıp oturganın körölö meneñ kaçıp kaydaar baratan ediñ – deyle, ay bolot maltazın kolına tudunıp, Undıçañdı sürüşti. Cedip bolbosto, attıñ buttarına maltazın çaçarda, attıñ bir budı kezile berdi. At üç budıla mañtattı. Celbegen ol buttı çeldep cip iyele, söögin tuura çaçıp iydi. Onoñ atka araay cedişpey turup, ay bolot maltazın baza la çaçtı. Attıñ baza bir budı kezile berdi. Celbegen onı alıp, çeldey berdi.

Eki budı cok köörkiy at caan köldiñ cakazında öskön temir terektiñ tözine cıgıldı. Uulçak cügürip barala, temir terekke çıga berdi. Celbegen attıñ edin ançamınça bolboy cuda salıp iyele, Undıçañdı ciir dep sananıp, terekke çıgarga albadandı. Ce terektiñ budaktarı onıñ caan sagalın cuda tartıp turdılar, közin de çukçıp iygediy boldılar. Celbegen terekti ay bolot maltazıla kezer dep şüündi. Terekti keze-keze kelerde, çagı çıktı. Amırap oturarda, kırdañ kızıl tülkü keldi.

- Ezen be, Celbegen taay, - dep, ol cakalay ünile Celbegenle ezendedeşti.

- Ezen, ezen, tülküçek, - dep, Celbegen karuuzın berdi.

- Taay, men ol uulçaktıñ camanın bilerim. Onı ciir dep amadap turgan bolzogor, agaştı cıgarga emeş bolujayın.

Celbegen tülküniñ sümezine kirele, ay bolot maltazın ogo tuda berdi, boyı deze calbak taştı castanıp alala, tülküniñ kezip turganı körüp cattı. Tülkü deze

Celbegen körgöndö, terekti kezip turat, Celbegen karamtıgıp, ürgüley bergende, taştı çaap Celbegenniñ maltazın mokortıp turat. Bir kança öy ödö bererde, tülkü körzö: Celbegen sagalı tarbayıp kalgan. Ceti bajı ceti başka bargan, uyuktap cattı. Tülkü Celbegenniñ maltazın taşka tort mokorto çabayla, köl caar çaçıp iydi. Celbegenniñ köstörin celimle çıt etire celimdep koyolo, uulçakka ayttı:

- Korkıba, bolujım cetirerim.

Onoñ ol kır örö mañtay berdi.

Celbegen uyuktap alala, tura cügürdi, ce köstöri köp tö bolzo, neni de körüp bolboy turdı. Onoñ köstörin çilekeyle cibidip; kirbikterin tırmaktarıla kan çıkkança cula tartıp, körör bolzo: ol cerde tülkü de, maltazı da cok boltır. Celbegen emdi le tülkülerge bütpezim dep çertendi. Aayı-bajı cok arbandı. Onoñ sagalıla köldi şüüp iyele, maltazın çıgarıp taşka cañıp, kurçıdıp alala, terekti baza la keze berdi.

Ce ança-mınça bolbodı. Celbegenniñ amıraarı köptöy berdi, terekti kezeri astay berdi, kara teri kara caaktarınañ aktay turdı. Temir terek belen kezilbey turdı. Bu la öydö bayagı tülkü köldiñ ak balkajıla sürtünip, ak tülkü bolup kubulıp alala, kuyrugın arı-beri sogup, araldañ Celbegenniñ canına mañtap keldi.

- Ezen be, kündülü abaay, - dep ol külümzirenip ezendeşti. Celbegen sook körüp, katu ünile ayttı:

- Cañı la bir tülkü mege şogın cetirele, bargan edi!

- Kalak, abaay, bu ne dep aydazıgar? Ol bayla, kırdıñ kızıl tülküzi bolor. Ol kara sagıştu, onı men de bilerim. Ce men tülkü de bolzom, onıñ adaanın albay cadım. Men araldıñ ak tülküzi, bütpeze körzögör, meniñ kolı-budım da, kuyrugım da ak. Meniñ ak sagıştuumdı onço albatı biler. Ol uuldı ciirge turgan bolzogor, agaştı cıgarga bolujayın – dep, tülkü aydala, ıylaaçı bolup, tumçugın la köstörin tamaştarıla cıja berdi.

Celbegen çertengenin undıp, ak tülküge büdele, ay bolot maltazın ogo berip iydi, boyı calbak taştı castanıp, amıraarga cattı. Ak tülkü deze Celbegen körgöndö, terekti çabat, körbögöndö, taştı çabat. Ceti baştu cetkerlü Celbegen uyuktay bererde, onıñ ay bolot maltazın aldındagızınañ da artık mokorto sogolo, köl caar çaçıp iydi. Celbegenniñ köstörin celimle baza la çıt etire celimdep koydı.

- Emdi arga-sümeni boyıñ tap – dep, uulçakka aydala, calañ caar mañtay berdi.

Celbegen terektiñ tözinde sagıjı cetkençe uyuktap alala, belen etti ciirge tura cügürze, köstöri baza la neni de körböy turdılar. Baza la çilekey-çalakayla köstörin cibidip, arçıp alala, körör bolzo: tülkü de, maltazı da cok boltır. Onoñ sagalıla köldi şüüp, maltazın taap aldı. Taşka cañıp, kurçıdıp alala, ozogızınañ tıñ açuurkanıp, temir terekti amıraş cogınañ keze berdi. Buluttar kararıp, sook salkın sogup turdı. Temir terektiñ calbıraktarı, ooru ulus çılap, araaydañ ontojıp, kalbañdaja berdiler. Ölüm kelip catkanın Undıçañ bilip, sanaarkap oturdı. Celbegen deze terek tözinde karsıldada katkırat, izü kan içerim dep süünip turat. Uulçak teñerini acıktap körzö: kara buluttardıñ canıla kastar uçup braattılar. Uulçak ol kastarga mınayda kıygırat:

- Kayran meniñ kastarım, meniñ bir aybımdı ugugar, üç taygıl iydimdi barıp aydıgar, olor kelip, meni bu tübekteñ ayrıp alzındar. Olor kelbeze, Celbegen meni cip salar.

- Seniñ iytteriñdi bedrep cürerge biste öy cok – dejele, kastar onoñ arı uça berdiler.

Uulçak onoñ artık sanaarkay berdi. teñeriniñ buluttarı koyılıp, salkın tam la tıñ sogup turdı. Ce bir kança öy ötkön kiyninde, Köktöş dep kiçinek kuşkaş uçup keldi. Undıçañ onı baza la caynap suradı.

- Kanattu meniñ Köktöjim, barıp, meniñ iytterime aytsañ, bu Celbegendi kelip tutsındar. Celbegen meni ciirge cazanıp aldı.

- Ee, kıstatkanda, kıldañ tudunar degeni çın boltır ne! Sen meni aldında ayılımnıñ tozın çaçıp cat dep, taşla adatan ediñ, emdi meni aybılap turuñ ba- dep, Köktöş arbandı. Ce uulçak öksöp turup ıylay bererde, ogo açına berdi.

- Bargayım, seniñ iytteriñ meni cip salar bolor dep caltanadım – dep, köktöş aytti.

- Men seniñ kanattarıña biçip salarım, olor ürüp kelze, sen korkıba, olordıñ aldına tüjele, kanattarıñdı talbaytıp iy. İytterim meniñ biçigenimdi kıçırıp bilerler.

Çındap ta Köktöş iytterge cedip kelerde, olor onı tudarga "av, av!" dejip keldiler. Köktöş olordıñ aldına kanattarın talbaytıp iydi. İytter onço nemeni biçip aldılar. Köktöşti eeçiy mañtadılar. Köktöş olordıñ aldınañ uçup, olorgo coldı körgüzip turdı. İytterdiñ tabıjı teñeridegi buluttarga cañılanıp turdı.

Celbegen olordıñ kelip catkanın sezip iyele, ay bolot maltazın tudungança, köl caar kalıp iydi. Taygıldar mañtap kelele: "Celbegen kayda?" – deştiler. Uulçak aydıp berdi.

- Ak kan çıksa, bistiñ kanıs bolor, kara kan çıksa, Celbegenniñ kanı bolor – dep, iytter aydala, köl caar kalıp iydiler.

Köl kaynap catkan kazan çılap, borkıray berdi. Celbegen le iytter soguja berdiler. Kenetiyin köldö kara kan köründi, uulçak katkıra berdi, uzak bolboy ak kan köründi. Undıçañ ıylay berdi. Udabay turup iytter köldöñ çıktılar. Bir iyttiñ kolın Celbegen üze çaap koytır. İyt bazıp bolboy turdı. Uulçak iydiñ temir terektiñ tözine ekelip salala, Celbegen cigen attıñ sööktörin onıñ aldına çogup berdi. Eki künniñ bajında attu kelip, onı aparaaçı bololo, eki iydiñ eeçidip alıp, cana berdi. Eki kün ötti, Undıçañ kelbedi. Taygıldıñ kestirgen kolı sıstaar boldı, arı-beri bazıp boyboyt, ciir kursagı cok, koldorınıñ sızına çıdabay, teñeri caar körüp, ulıp, köstöriniñ cajı togolonıp turdı. Ce uulçak kelerin de undıp saldı, onıñ uçun kolı cok bolup, tübekke tüşken taygıl nacızın eske de alınbay curtap cattı. Ol anda cadıp, ulıy-ulıy kelerde, cerdiñ iydi bolo berdi. Kolın boyı calap cadıp cazıp aldı. Onoñ arı Undıçañ kijideñ çökönölö, onıñ cüzin körböskö, ayılına canbay, calañ caar cüre berdi. Onoñ beri ol cerdiñ iydi – börü bolup uluska tübek cetirer boldı. İytter kijige bolujıp turgan uçun, olordı da körbös boldı.

UNDIÇAÑ

İki kırın ortasında üç tane gök cins köpekli, üç boz atlı, tek kara inekli ihtiyar karı koca yaşamış. Onların Undıçañ adlı bir oğlu varmış. Bir defasında çok sıcak bir yıl olup, bütün otlar sararıp, ağaçların yaprakları kuruduğunda, hayvanların, kuşların yiyeceği yetişmediğinde, ihtiyarın yaşadığı yerden ayrılıp gitmişler.

İhtiyar karı koca da göçelim demişler. Varlarını yoklarını atlarına yükleyip, iyi bir yer aramak için göçmüşler. İki kırı aşarak, büyük nehri geçtiklerinde Undıçañ babasına şöyle demiş:

- Sevgili babacığım, benim oynadığım aşıklarım geride kaldı, ben gidip onları almadan sizinle birlikte gelmem.

- "Evet, şu boz ata binerek geriye dönüp aşıklarını al biz yavaşça gidelim." demiş babası.

Undıçañ ata binerek koşturup eve geldiğinde aşıkların birbirine vuran sesi duyulmuş.

- "Ee, haylazlar, insanlar göçüp gitti diye seviniyor olmalılar. Ben biraz aklınızı başınızdan çıkarayım." diye Undıçañ bağırarak atından inmeden kapıyı açmış. Bakmış ki, yedi başlı Celbegen aşık oynuyor. Onu gören Undıçañ atını kamçılayıp, geriye bile bakmadan koşturup kaçmış. Celbegen evden ırgalana ırgalana çıkmış, çocuğun kaçtığını görünce: "Benden kaçıp nereye kadar gideceksin!" diyerek ay gibi çelik baltasını eline alıp, Undıçañ'ın peşinden gitmiş. Yetişemeyince, ay gibi çelik baltasını atın ayaklarına attığında atın bir ayağı kesilmiş. At üç ayağıyla koşmaya devam etmiş. Celbegen o (kesilen) budu yiyerek kemiğini fırlatıp atmış. Ata yine yetişemeyince ay gibi çelik baltasını tekrar atmış. Atın bir ayağı daha kopmuş. Celbegen onu da alıp yemiş.

İki ayağı kesilen zavallı at büyük gölün kıyısında yetişen demir kavağın dibine yıkılmış. Çocuk koşarak demir kavağa çıkmış. Celbegen bir çırpıda atını yiyerek, Undıçañ'ı da yemeyi düşünüp ağaca çıkmaya çalışmış. Fakat kavağın dalları onun sakalını yolmuş, gözüne batmışlar. Celbegen kavağı ay gibi çelik baltasıyla kesmeyi düşünmüş. Kavağı keserken yorulmuş. Oturup dinlenirken kırdan bir kızıl tilki gelmiş.

- "Merhaba Celbegen dayı." diyerek o yumuşak bir sesle selâmlaşmış.

- "Merhaba, merhaba, tilkicik." diye Celbegen cevap vermiş.

- Dayı, ben o çocuğun ne kadar kötü olduğunu bilirim. Onu yemek istiyorsan ağacı yıkman için yardım edeyim.

Celbegen tilkinin kurnazlığına kanıp, ay gibi çelik baltasını ona vermiş, kendiyse yassı taşa yaslanarak tilkinin kesişini seyretmiş. Tilkiyse Celbegen bakarken kavağı kesip, Celbegen gözünü kapatıp daldığında taşa çalıp Celbegen'in baltasını köreltmiş. Bir süre geçtikten sonra tilki bakmış ki; Celbegen'in sakalı dağılmış, yedi başı yedi tarafa yatmış uyuyor. Tilki Celbegen'in baltasını taşa vurup iyice körelterek göle fırlatıp atmış. Celbegen'in gözlerini tutkalla yapıştırarak çocuğa şöyle demiş:

- Korkma, sana yardım edeceğim.

Sonra kırdan yukarı koşmuş.

Celbegen uyanarak ayağa kalkmış, gözleri ne kadar çok da olsa hiçbir şey görmüyormuş. Sonra gözlerini tükürüğüyle ıslatıp, kirpiklerini kan çıkana kadar yolup bakmış ki, orada tilki de, baltası da yokmuş. Celbegen artık tilkilere inanmam diye yemin etmiş. Çok fazla öfkelenmiş. Sonra sakalıyla gölü süzerek baltasını çıkarıp, taşta bileyip, keskinleştirerek, tekrar kavağı kesmeye başlamış.

Çok zaman geçmemiş. Celbegen'in durması çoğalıp, kavağı kesmesi azalmış, kara teri kara yanaklarından akmış. Demir kavak kesilmek üzereymiş. O zaman

önceki tilki gölün ak çamuruna bulanıp, ak tilkiye dönüşüp, kuyruğunu sağa sola vurarak, yavaşça koşarak Celbegen'in yanına gelmiş.

- "Merhaba, hürmetli abaay*." diye gülümseyerek selâmlaşmış. Celbegen soğukça bakıp, sert sesle konuşmuş:

- Daha yeni bir tilki bana zarar verip gitmişti!

- "Vah, abaay, ne diyorsunuz? O herhalde kırın kızıl tilkisidir. O kara düşünceli dir, ben onu bilirim. Ben tilki de olsam onu tasvip etmiyorum. Ben ormanın ak tilkisiyim, inanmıyorsanız bakın, benim hem kolum, ayağım hem de kuyruğum ak. Benim ak düşünceli olduğumu herkes bilir. O delikanlıyı yemek istiyorsanız, ağacı yıkmanız için yardım edeyim." diyerek tilki, ağlar gibi yapıp, burnuyla gözlerini pençesiyle silmiş.

Celbegen yeminini unutup, ak tilkiye inanıp, ay gibi çelik baltasını ona vermiş, kendisi de yassı taşa yaslanıp yatıp dinlenmiş. Ak tilkiyse Celbegen bakarken kavağa vuruyor, bakmazken taşa vuruyormuş. Yedi başlı korkunç Celbegen uyuduğunda, onun ay gibi çelik baltasını öncekinden daha fazla körleştirerek göle atmış. Celbegen'in gözlerini tutkalla iyice yapıştırmış.

Oğlana; "Şimdi kendi başının çaresine bak." diyerek kendisi otlağa doğru koşmuş.

Celbegen kavağın dibinde aklı başına gelene kadar uyuyup, hazır eti yemek için kalktığında yine gözleriyle hiçbir şey görememiş. Yine salya sümükle gözlerini yumuşatıp, temizleyip baktığında tilki de, baltası da yokmuş. Sonra sakalıyla gölü süzüp baltasını bulmuş. Taşta bileyip keskinleştirerek, öncekinden daha çok öfkelenip demir kavağı dinlenmeden kesmiş. Bulutlar kararıp, soğuk rüzgâr esmeye başlamış. Demir kavağın yaprakları hasta insanlar gibi yavaşça inleyip savrulmuş. Ölümün geldiğini anlayan Undıçañ kederlenmiş. Celbegen kahkahalar atıp sıcak kan içeceğine sevinmiş. Oğulcuk göğe doğru baktığında kara bulutların yanından kazlar uçuyormuş. Oğulcuk o kazlara şöyle bağırmış:

- Benim sevgili kazlarım, benim bir isteğimi yerine getirin, gidip üç cins köpeğime söyleyin, onlar gelip beni bu felâketten kurtarsın. Onlar gelmezse Celbegen beni yiyecek.

- "Bizde senin köpeklerini arayacak boş zaman yok." diye kazlar uçup gitmişler.

Oğulcuk daha da çok üzülmüş. Göğün bulutları koyulup, rüzgâr iyice artmış. Fakat bir süre geçtikten sonra baştankara adlı küçük kuş uçup gelmiş. Undıçañ ona da yalvarmış:

- Benim kanatlı baştankaram, gidip benim köpeklerime söylesen gelip Celbegen'i tutsalar. Celbegen beni yemeye hazırlanıyor.

- "Ee, sıkışınca kıla tutunulur dedikleri doğruymuş ha! Sen önceden evimi tozutuyorsun diye beni taşlardın, şimdi yardım mı istiyorsun?" diye baştankara kızmış. Fakat oğulcuk hıçkırıp ağlayınca ona acımış.

- "Gitsem senin itlerin beni yer diye korkuyorum." Demiş baştankara.

- Ben senin kanatlarına yazarım, onlar ürüyerek gelseler de korkma, onların

*Folklorda ayıya karşı söylenen saygı ifade eden hitap şekli.

önüne konup kanatlarını aç. Köpeklerim benim yazdıklarımı okuyabilir.

Gerçekten de baştkankara köpeklere geldiğinde onlar onu tutmak için "hav, hav!" diyerek gelmişler. Baştankara onların önüne konup kanatlarını açmış. Köpekler yazılan her şeyi okumuşlar,baştankaranın peşinden gitmişler. Baştankara onların önünden uçup, onlara yol göstermiş. Köpeklerin ayak sesleri gökteki bulutlarda yankılanmış.

Onların geldiğini sezen Celbegen ay gibi çelik baltasını eline alarak göle atlamış. Köpekler koşup gelerek. "Celbegen nerede?" demişler. Oğulcuk yerini söylemiş.

- "Ak kan çıksa, bizim kanımızdır, kara kan çıksa Celbegen'in kanıdır." deyip köpekler göle dalmışlar.

Göl kaynayan kazan gibi fokurdamış. Celbegenle itler kavgaya tutuşmuşlar. Birden gölde kara kan görünmüş, oğlan gülmeye başlamış, çok geçmeden de ak kan görünmüş. Udıçañ ağlamaya başlamış. Çok geçmeden köpekler gölden çıkmışlar. Celbegen bir köpeğin ön ayağını koparmış, köpek yürüyemez haldeymiş. Oğulcuk köpeği demir kavağın dibine getirip bırakarak, Celbegen'in yediği atın kemiklerini onun önüne yığmış. İki gün sonra atlı gelip onu götürmek üzere, iki iti arkasına alıp dönmüş. İki gün geçmiş. Undıçañ gelmemiş. Cins köpeğin kestirdiği ön ayağı sızlamış, yürüyemez olmuş, yiyeceği yokmuş, ayaklarının sızısına dayanamayıp, göğe doğru bakıp uluyarak, gözlerinin yaşı yuvarlanmış. Fakat oğulcuk dönmeyi unutmuş, ön ayağı kopan felâketteki dostunu unutup yaşamaya devam etmiş. O orada kalıp, uluyup yabanî it olmuş. Ayağını yalayarak iyileştirmiş. Ondan sonra Undıçañ'dan umudunu keserek, onun yüzünü görmemek için evine dönmeyip otlakta yaşamaya başlamış. Daha sonra o yabanî it kurt olup, insanlara zarar verir olmuş. Köpekler insanlara yardım ettiği için onlara da acımaz olmuş.

C. REALİST MASALLAR

86. SINARU

Ozogı çakta, kaçan emdigi kargandar enedeñ çıkkalakta, emdigi kayıñdar çaal kemine cetkelekte, eki-cañıs at mingen, eki-cañıs uy saagan, eki-cañıs eçki-koy azıragan emegen-öbögön ulus curtagan. Olordo üç uul bolgon, baza sok cañıs kıs bolgon.

Arka meesti kerip cürüp, albatı-condı aralay bazıp, apşıyak baldarına kursak-komot taap, azıraytan. Algan eji kargan emegen alakandarı torsogonço, tere-ters iylep, cüzün-bazın kök köktöp, baldarına baza kursak tabatan.

Apşıyaktıñ uuldarı çıdap kelerde, ol uuldarın añdap-kuştap cürerge üreder boldı. Emegeni deze cañıs kızın sogononıñ bajındıy erke tudup, kök köktöörgö, tere iyleerge üredip turatan. Albatıda cürümi ırıstu bolzın dep, adagan Sınaru adındıy aru-çek bolzın dep, epçil sümeli bolzın dep üredip turatan.

Apşıyaktıñ üç uulı adazın eeçip, adazına tüñey adıp caspas añçılar boldılar, ayu tudar küçtü boldılar. Arkadañ añdaza, añ-kuştarı köptöñ adıp canadılar, suudañ balıktaza, balıktı koştop ekeldiler.

Apşıyak olorgo sügünip, er cajına tıştanbagan boyı tınıjın sergidip cürdi. Albatı ortozına cürgende, ençigip bolboy, uuldarı kereginde maktanıp, boyın biyik sananatan.

Ce kargan apşıyak uuldarınıñ küçin as tuzalandı. Karır cajı cedip, kadık söögi bojop, ölüp kaldı. Kargan emegen apşıyakka açınıp, al-sagıjı tokınabay cürele, udagan cokto baza öldi. Üç karındaş oçı sıynı Sınaru - törtü ösküs artıp kaldılar.

Azıragan adazın, emisken enezin törtü cuup salala, ömö-cömölö iştep, öönbökön cok curtay berdiler. Azıragan malı cıl sayın özüp turdı, tapkan añdarı arbındu boldı. Üç karındajınıñ tapkanına boyınıñ tapkanın kojup turdı, üç karındajınıñ kiyimin köktöp, kursagın toydırıp, kir kirtigin cunup berip cürdi.

Üç karındaş oñdonıp, alkı cööjölü, artık kursaktu, argalu bolup bayıy berdiler. Atakı uçında albatı ortozına alu terele, artık kiyimle sadıja berdiler.

Onoyıp cürele, üç karındaş albatı ortodoñ argalu, bayın taldap, ciit baldar ortodoñ carajın taldap, onçozı kiji aldılar. Malınıñ semizin öltürip, arakı açuzın azıp alala, argalu kayındarın utkugılap, albatı-condı cuup, attu-çuulu toy ettiler.

Kança konokko çıgara toy-cırgal ettiler, kara tuudıy et cidiler, kara köldiy arakı içtiler. Atakı uçında albatı tarkap turdı. Tarınçaktar, çalçıktar cada çalçıdı, taakılu iytter kileye semirdi.

Üç karındaş toy, oyındı bojodıp, üç konokko tıştanıp alala, üçü birigip,

añdaar dejip, atana berdiler. Üç ciit kelinder, üç başka ayıldarına oturıp algan, ayrı koldorına iji cok, oozı-burında amırı cok kojoñ-kootlo oturadılar. Uydı bolzo saap bilbes, işti bolzo iştep bilbes, balkaş-kir dejip, ceskinijip oturadılar.

Aylanayın, Sınaru neni de bolzo iştep cüret: uyların bolzo saap salar, kursagın bolzo azıp berer, kiri-terin cunup berer, cırtık-tejigin camap salar, cañı kiyimin köktöp salar. Arıdım dep aytpas, çıladım dep komıdabas. Üç ceñezin caman aytpay cürdi.

Üç karındaş - añnıñ bolzo artık cakşızın adıp algan, kiş bolzo karazın atkan, tülkü bolzo sürlüün tapkan, aylı-curtına canıp keldiler. Alu tapkanına maktanbay, arıp-çılaganına komıdabay, at çakızına tüştiler. Algan eşteri ayıldañ çıkkılabayt.

Kara cañıs Sınaru karındaştarın at çakızına cetirbey, ayıldañ çıgıp utkıp turat, at çılbırın alıp buulayt, alu-añdarın tüjürerge bolujıp turat. Ayılga oyto kire cügürip, aş cakşızın üç karındajına salıp berip, azırap turat, tabış-talın surap turat.

Üç karındajı aştagan kursagın toydırıp, arıgan baltırın seridip alala, üç kelinge tapkan kamdu, tülkü, kiş aluların torkolo sırıp, topçıla çümdep, ton etsin dep berdiler.

Ce üç kelinniñ birüzi de iyne tudup köktöp bilbes, edrek alıp iylep bilbes, küygen töñöştördiy oturdılar.

Üç karındaş emegenderin kömölöp alala, Sınaru sıynına berdiler. Sınaru bilbezim dep aytpay, bolbozım dep moynoboy, alu tereni alala, torko tondordı köktöy berdi.

Üç karındaş Sınarunı maktap, emegenderine adılıp turar boldılar.

Sınarunıñ andıy us bolgonına üç ceñezi küyünip turar boldılar. Üç karındaş añdap barganda, Sınarunı sogup, caman körör boldılar.

Sınaru köörkiy ıylap-sıktap, akalarına aytpay cürer boldı. Iyladım dep aytpay boldı, soktırdım dep komıdabas boldı. Onoyıp Sınaru köörkiydiñ açulu cürümi baştaldı.

Bir tuşta Sınarunıñ üç akaları añdap-kuştap atana bererde, üç ceñeleri Sınarunı öltürer dep sümeleştiler. Olordıñ çugulı sürekey katu bolgon. Sınarunı bajın kezip, emeze buup, emeze otko örtöp öltürerin olor assınıp, onı sürekey kıynap öltürer dep cöptöştiler. Ayıldıñ törinde tört kayıñ özüp turgan. Kaçan üç emegen Sınarunı sokkondo, Sınaru anda tört kayıñnıñ tözine barıp, ıylap oturatan. Sınarunıñ eki köziniñ cajın ol tört kayıñnañ öskö bir de neme körbögön.

Ce kızıl eñir kirip kelerde, baylardıñ tenek kıstarı - üç kelin, Sınarunı tört kayıñnıñ budagına tört şañkızınañ örö tartıp, budı cerge tiybegediy edip, ilip saldılar. Bajı-cüzine tükürgilep, caman-cakşı aytkılap, üç kurttular ayıldarına cüre berdiler.

Köörkiy Sınaru, eki közineñ caş tögilip, kuyka-bajı açu-korondu sıstap, çeçinip alar argazı cok, ayrıp alar nököri cok, tüni-tüjile ıylap-sıktap aray ölböy turdı.

Ce ol tujında tünde karındaştarı candılar. Ayıl ejigine cetkençe, at çakızına tüşkençe, ayıldañ kiji çıkpadı, olordı kem de utkıbadı. Üç karındaş alañ kaykap, meñdey-şiñdey koştorın tüjürip, artınçagın ayıldarına kiydirdiler.

Üç kelinder üçülezi ayıl içinde oturdılar. Ayılda ne bolgonın sestirbeske aakoo bultaartıp oturdılar. Kara cañıs Sınaru ayıl içinde cok boldı.

Üç karındaştıñ caanı oturgan kelinderdeñ suradı:

- Añdap-kuştap cürele, aylıbıska canganısta, kara cañıs sıynıbıs Sınaru bisti utkıp çıgatan. Biske bolujın cetirele, kursagıbıstı cakşı toydıratan. Ol kaydaar bargan, ne körünbeyt?

Onıñ üyi - caan kelin karuuzına aydat:

- Kaydañ körötön onı! Baya la bogo ıylap-sıktap meni erge berbey turıgar dep komıdap cürgen edi. Er bedrep turgan ba ayla Erlikke bargan ba, onı kem biler!

Üç karındaş ança-mınça ugup, alañ kaykajıp oturdılar. Onoñ caan karındajı tışkarı çıgıp, ayıldıñ ejigine oturala, kojoñdodı:

Kara la torko tonımdı
Kem kiyeten, Sınaru?
Kara corgo adımdı
Kem mineten, Sınaru?

Kızıl torko tonımdı
Kem kiyeten, Sınaru?
Kızıl corgo adımdı
Kem mineten, Sınaru?

Aga-karındajıñ taştayla,
Ayıldañ ırap ne bardıñ?
Aydışkan ejiñ bar bolzo,
Akalarıñnañ ne cajırdıñ?

Erge barba dep aytpadım,
Ejiñ barda, bargayzıñ.
Curtka barba dep aytpadım,
Cajıñ barda, bargayzıñ.

Ogo nege çuguldadıñ,
Oy, Sınaru, Sınaru.
Biske nege tarındıñ,
Oy, Sınaru, Sınaru.

Sınaru agazınıñ kojoñın ugala, ayıldıñ törinde kojoñdoyt:

Tördö turgan tört kayıñ

Körüp iyzeñ, akayım.
Töbömdögi tört şañkıdañ
Buulap koydı, akayım.

Curtka barar debedim,
Ceñelerimniñ tögüni,
Erge barar debedim,
Ceñelerimniñ kıyını.

Oy, akayım, akayım.
Oyın coktoñ aydadım.
Öçüp-ölüp braadım,
Ayrıp alzañ, akayım.

Caan karındajı Sınarunıñ ıy ötküre kojoñın ugala:

- Tfu! Bu Sınarunıñ üni kulagıma ödüp kaltır! - dep aydala, keltegey kulagın keze sogup taştayla, aylına kire berdi.

Onoñ orton karındajı çıgala kojoñdoyt:

Caş kayıññnıñ cajıl bür,
Cas kelgende, cajarar.
Caş üüreler cürze, bir
Canıp keler cañı bar.

Sanaan cetken ejiñneñ
Seni ayrıbadım, Sınaru,
Curtka barar küüniñneñ
Candıra aytpadım, Sınaru.

Neniñ uçun öörködiñ,
Oy, Sınaru, Sınaru?
Nege biske tarındıñ,
Oy, Sınaru, Sınaru?

Ayıldıñ törindegi Sınaru eki köstiñ cajıla cununıp, cajık ünile kojoñdoyt:

Tördö turgan tört kayıñ
Körüp iyzeñ, akayım.

Töbömdögi tört şañkı
Buulap koygon, akayım.

Curt bedredi debeger,
Ceñelerimniñ tögüni.
Er bedredi debeger,
Emegenderigerdiñ mekezi.

Köstiñ suuzın men tögüp,
Slerdi caman aytpagam.
Kança kıyın-şıra körüp,
Slerdeñ tuduş cajırgam.

Ölgölöktö, ayrıp al,
Oy, akayım, akayım:
Öçkölöktö, çeçip al,
Oy, akayım, akayım.

Orton karındajı onı ugala, baza caan karındajı çılap ok aydala, aylına oyto kire berdi.

Kalgançı uçında oçı karındajı tışkarı çıgala, sanaarkap bir kança turala, onoñ kojoñdodı:

Tatu emçek bu bolzo,
Tartıp birge emgenik.
Tar karınga bu bolzo,
Birge cadıp öskönik.

Caş la boyı cürele,
Biske ne öörködiñ?
Curtka barar küüniñdi
Biske aytpay ne cürüñ?

Cañıs ayaktañ aş içerge
Canıp la kelzeñ, Sınaru.
Curtka barar küüniñ sege
Cajıt bolbos, Sınaru?

Oy, Sınaru, Sınaru,
Kayda bardıñ, Sınaru?
Oy, Sınaru, Sınaru,
Canıp kelzeñ, Sınaru?

Boyı deze ıylay berdi.
Onı ugup kalgançı bir küçin cuunıp alala, karuuzına kojoñdoyt:

Tördö turgan tört kayıñ
Körüp iyzeñ, akayım.
Töbömdögi tört şañkı
Buulap koydı, akayım.

Kijige küünim cedele,
Kilinçekke kirbedim.
Erge barar men deyle,
El-uyatka tüşpedim.

Tört kayıññnıñ tözine
Cırgayın dep kelbedim.
Töstü curttu ceñelerime
Caman kördürip kıynattım.

Töbömdögi tört şañkı
Açuzın onıñ kaydayın.
Kojo çıkkan karındajım,
Ayrıp alzan, akayım!

Kiçü karındajı Sınarunıñ kojoñın tıñdap ugup turala, alañ kaykap, çat la oñdoboy salala, "Tfu! Bu Sınarunıñ üni kulagıma ödüp kalgan emeş pe?" - dep aydala, keltegey kulagın keze sogup iyele, baza la tıñday berdi.

Aydarda Sınaru kojoñdoy berdi:

Astıkkan börü ün uksa,
Üürin bedrep mañtaytan.
Aldı-kiynin cıtkarıp,
Üürin bedrep tabatan.

Ermek-sözim bilip bolboy,
Eki akam cüre berdi.
Emdi sen de oñdop bolboy,
Ejikteñ ırap barbadıñ.

Törd öñ körzöñ, akayım,
Tögün emes, akayım.
Meni ayrı, akayım,
Meke emes, akayım.

Kiçü karındaş çat la çıdajıp turup bolboy salala, ayıldı ebirede cügürip barza, çındap ta, anda, ayıldıñ törinde, tört kayıñnıñ budaktarına Sınarunı tört şañkızınañ kere tartıp buulap salgan mında turdı. Caba cügürip kelele, calmajındagı kınınañ bıçagın uşta tartıp, Sınarunıñ tört şañkızın keze sogup iyerde, Sınaru cerge kelip tüşti. Onoñ Sınaru cük le oñdonıp kelerde, kiçü karındajı onıñ kolınañ ala koyıp, ayıldıñ içine cedinip kirde. Anda üç karındaş üçülezi Sınarunı şılap tura berdi. Ce Sınaru aktu sözin aydıp ta turza, temey bolup turdı: üç kelin - onıñ üç ceñezi, Sınaruga sös ayttırbay, blaaş keptü aydıjat:

- Er kerek dep sıktabay kayttı, emdi nege tögündeyziñ?

- Unçukpa, unçukpa, boyıñnıñ buruuñdı biske coñdobo! "Ejim bar, baradım, erge meni berbediger, barıp men buunadım" - dep, eki konok ıylabadıñ ba, kurttu!

- Tögün, tögün, tögün! Boyıñnıñ kurttuñ badınbay turup, bisti kerekke sukpa, körzöñ, ol kurttunı!

Ayıldıñ içinde tal-tabış sürekey le boldı, mıltık ta atsañ, ugulbagadıy. Üç kadıttıñ tabıjı üç karındaştıñ da sanaazınañ bolgoy, odus ta kijiniñ baıjn çaykaltkadıy boldı.

Onoñ üç karındaş Sınarunı kömölöp, aydıgılap, sogup turala, ayıldıñ irgezi caar taştap iydiler. Köörkiy Sınaru ıylay-ıylay, ogo lo cada, uyuktap kaldı.

Üç karındaş bay kadıttarıla cımjak töjökkö cadıp, cılu kongılap aldılar. Ertengizinde, tatu-tamzık kursagın içkilep alıp, baza añdap cüre berdiler.

Üç kelin Sınarunı sogup, teep kamık ijin iştedip te turza, onoñ arı sananıp, azıygı cöbin undubay turdılar. Kanayıp ta bolzo, Sınarunı öltürer dejip, arga-sümezin bedrenip turdılar. Ejiktiñ üydineñ tereñi togus arşın oro kaskıladı, togus çardıñ terezin ekelip, cibidip saldılar. Emdi Sınarunı togus arşın oronıñ tübine salala, togus çardıñ çiy terezile caap, tumalap salar dep şüüştiler.

Üç karındaş canarınañ üç konok ozo Sınarunı kança la kerek makaları kangança tokpoktoylo, togus arşın oronıñ tübine taştayla, togus çardıñ caş terelerile bazırıp, üstineñ tobrakla kömüp saldılar. Boylorı üç başka ayıldarına bargılap, erlerin sakıp, uyuktay berdiler.

Üç konoktıñ bajında üç karındaş añdap tapkanın artıngan, ayıldarına canıp keldiler. At çakızına cetkilep, attarınañ tüjele, artınçaktarın tüjürip turza, ayıldardañ kiji çıkpas boldı. "Ölüp kalgan ulus pa, ta özüp turgan ulus pa?" - dep, alañ-teleñ

kaykajıp, araayınañ ermektejip turdılar.

Onoñ üçü üç başka aylına kirgilep barza, üç kadıttarı onçozı uyuktagılap cadılar. Üç konokko çıgara ayıldıñ içinde ot küybegen, üç konokko uyların saabagan, üç konokko çıgara bozular azırılbagan, çapçaktagı çegeenderi ötküre açıp, köörçöktölip köörtigele, çapçaktarın cara teep koygon emtir. Üç karındaş emegenderin aray-kerey oygozıp alıp:

- Üç kadıt, üçüleger nege mınayıp uyuktap cadıgar? Ölgön ulus pa, ayla tirü ulus pa sler? Uy-saydı ne saabas, bozu torboktı ne körbös? Bu Sınaru baza kaydaar bargan? - dep suragılap turdılar. Emegenderi aray-kerey turgulap alala, estey-bustay bilbeeçi bolup, aydadılar:

- Sınarunı bisteñ ne suraydıgar? Sler atanıp bargalı, ol biske amır-ençü berbedi. "Erge le baradım, erge le baradım" - dep sıktap cürgen. Kança konokko çıgara ıylap-sıktap, biske tüşte bolzo, amır berbes, tünde bolzo, uyku berbey cürele, kaydaar baluzı bada bergen bolbogoy? Ay kulagıbıs amıragannañ beri üç kondı. Mal-uydı, bozu-torboktı da körör kiji cok - dep oturdılar.

Üç karındaş emegenderine adılıp-adılıp, üçü aray-kerey ot odırgılap, aray-kereydeñ kursaktarın askılap, ajanıp aldılar. Ce kandıy da bolzo, kojo çıkkan sıynı üç karındaştıñ sagıjınañ çıkpay turdı.

Caan karındajı tıştanıp cadala, sırañay ençikpey tışkarı çıgıp, arı-beri bazıp cürele, kojoñdodı:

Cajıl torko ölöñnöñ
Caraş çeçek cayıldıñ.
Canıña cuuktap kelele,
Üzüp bolboy açındım.

Caştañ ala Sınarula
Cajın kojo öskönim.
Curtka barar coliña
Caman sagış bilbedim.

Ayıldañ coktop, men seni
Tappay kaldım Sınaru,
Al-cüregim tort meni
Ençiktirbeyt, Sınaru.

Kajı bardıñ, Sınaru,
Kayran sıynım, Sınaru,
Aydıp berzeñ, Sınaru,
Aylıña canzañ, Sınaru!

Sınaru kaydañ da alıs cerdeñ kojoñdogonı ugulat:

Ejik irgede caan oro,
Körö koyzoñ, akayım.
Togus çardıñ terezin
Aça la koyzoñ, akayım.

Üç ceñemniñ kıyını,
Bilip alzañ, akayım.
Ürgülcige carıktañ
Ayrıır boldı, akayım.

Onı bilbes, akayım,
Ne ne boldı, akayım.
Oy, akayım, akayım,
Ayrıp alzañ, akayım!

Sınarunıñ caynulu kojoñın caan karındajı ugup, oñdop albay salala, ozogı çılap sananala, kalgançı kulagın keze sogup iyele, oyto aylı caar kire berdi.

Ekinçi karındajı baza cadıp, Sınaru cılıyganına ençikpey, tışkarı çıgıp, baza kojoñdodı:

Köldiñ suun içkende,
Kara suudañ ne aspas.
Köstiñ suun tökkönçö,
Karındaştarga ne aytpas.

Elde-condo ejiñe
Barar küüniñ tutpadım.
Ermek sözin kelişkende,
Bisteñ nezin cajırdıñ.

Bargan ceriñ bar bolzo,
Bardım men dep aytkayıñ,
Tapkan ejiñ bar bolzo,
Alıştım dep aytkayıñ.

Karındajınıñ üniñ cart ugup, Sınaru togus arşın oronıñ tübineñ karuuzın berip, kojoñdoyt:

Üür bedrep barbadım,
Üç ceñemniñ kıyını,
Curt bedrep barbadım,
Caraş ceñeler şırazı.

Ejik irgede caan oro,
Körö koyzoñ, akayım,
Togus çardıñ terezin
Aça koyzoñ, akayım.

Meni ukpay kayttıgar,
Mege kelbes kayttıgar?
Ayrıp alzañ, akayım,
Caynap, seni suraydım.

Orton karındajı os-pos ugala, söstörin oñdoboy, baza la kalgançı kulagın keze sogolo, aylına oyto kire berdi.

Art uçında oçı karındajı aylınañ çıgıp kelele, açu-korongo bastırıp, kojoñdoy berdi:

Ada-enem ölördö,
Aytkan karu sözi bar:
"Aştap türep cürze de,
Aktu boyıgar taştaşpagar!"

Buzulbas sösti undırga,
Buur mende cok bedi?
Ertibes sösti undıırga
Ezedü mende cok bedi?

Cañıs sıynım Sınaru
Curtka bararın cajırdı.
Cañıs boyı kunugıp,
Cajınıp meneñ ıradı.

Eştü bolzoñ, sıynım Sınaru,
Ejim bar dep aydıp ber.
Curttu bolzoñ, Sınaru,

Curtum bu dep aydıp ber.

Togus arşın oronıñ tübinde tumçalanıp cada, Sınaru köstiñ cajın köl tögüp, kalgançı küçin cuunıp, karuuzına kojoñdodı:

Eki karındajım çıgarda,
Eki takıp caynagam.
Ekilezi caynuuma
Karuu berbey candılar.

Ejik irgede caan oro,
Körö koyzoñ, akayım.
Togus çardıñ terezin
Aça koyzoñ, akayım.

Aktu sözimdi aydarga,
Al-küçim çıga berdi.
Art-uçında, akayım,
Ayrıp alzañ, akayım.

Caş korımnıñ tübineñ
Çıgarıp alzañ, akayım.
Aydar sözim ol tuşta
Cajıt coktoñ aytkaydım.

Oçı karındajı onı ugala aydat:

- E-e, çaalda! Bu meniñ kulagımnıñ kubulgazı emeş pe, Sınarunıñ kojoñı kaydañ ugulat? - dep, boyı deze ekinçi kulagın keze sogup, taştayla, - akır, oro dep aytkanı nezi, ejik irgede degeni nezi? Ol Sınarunıñ ejigin barıp kassa, kaydar, - dep şımırana ermektenip, barıp Sınarunıñ aylınıñ ejiginde tobraktı budıla teep iyerde, çardıñ kuyrugı körünip keldi. Ol kuyruktañ alala, tartıp iyerde, tobragı tura ejile berdi, togus kat terelerdi aça-aça tartıp iyerde, Sınaru onoñ köründi. Togus arşın oronıñ tübineñ Sınarunı çıgara tartıp alala, aylınıñ içine ekelip salala, Sınarunıñ tabılganın barıp karındaştarına ayttı.

Üç karındaş, üç kelin Sınarunıñ aylına cügürijip keldiler. Üç ceñeniñ tabıjına, üç oostıñ tükürijine kiji çıdap bolbos boldı.

- Er bedrep tapkanıñ ol, oynoştorıñ seni oronıñ tübine kömüp saltır! Emdi ne dep aktanarıñ, emdi buruuñdı kemge coñdoorıñ? Uyalbas iyt, şilemir!

Sınaruga ün de çıgararga bergilebedi. Üç karındaş bir de aayına çıgıp bolboy, üç kadıttıñ sözin ugup, büdele, baya la Sınarunı sogup, arbap, ayıldıñ irgezi caar taştap iydiler. Onoñ boylorı çıgıp, ayıldarına canıp barala, amır uykuzın

uyuktay berdiler.

Aylanayın, Sınaru açu-korongo tüjüp, köstöriniñ cajıla cununıp cadala, tañarı cuuk uyuktay berdi. Ce kanaydar, cigen caak kugarar, cidirgen caak kızarar. Kaçan bir tuşta bu kep söstiñ çını Sınarunıñ cürümine, bayla, caradulu bolor bolboy?

Erten tañ adarda, üç karındaş uykudañ turgalakta, üç kelin Sınarunı sogo-çaba uykudañ turguza tartıp alıp, uy-malın başkararga sürüp iydiler. Sınaru köörkiy, co dep aytpas, cok dep moynobos, ijin iştenip cüre berdi.

Üç sayram kadıt üç erine capsıjıp, kol-budına orolışkan, kop-saygagın cetirgen cügürişkilep cürdiler. Üç karındaş uykudañ turup, kursak-tamagın içip alala, baza añdar dejip atana berdiler.

Üç kadıt erlerin atandırıp iyele, baya la Sınarunı bazar-öltürer sümezin bedrey berdiler. Malta-bıçakla öltürze, ulus körgödiy, otko örtözö, cıt bolgodıy, - çat la argazın tappaganda, mınayda sümeleştiler: Sınarunı karındaştarınıñ boylorına öltürter. Onı emdi sırañay kulagınañ ukpas edip salar. Sınarunıñ karındaştarı ermek suraza, ol erik cok unçukpas. Onoñ ulam karındaştarı öltürip salar dep süme bütti. Üç karındaş canar aldında üç kadıt Sınarunıñ eki kulagınıñ üydine toltıra korgolcınnañ kayıltala, tuy urup saldılar. Sınarunıñ kulaktarı ukpas bolup kaldı.

Sınaru emdi argazı çıgıp, tuduş la ıylap oturar boldı. Üç karındaş cangılap keldiler. Atkan añdarın tüjürip, attarın soodıp salala, ayıldarına kirdiler. Üç kadıt birigip alıp, kop-koodın cetirip turdılar:

- Bu Sınarunıñ kılıgı sırañay kubuldı. Erge le baradım, erge le baradım dep, eki kulagıbıstı amıratpay, tüni-tüji ıylap-sıktap cadat. Emdi bisle ermekteşpes te boldı. Mınıñ bir argazın tabar kerek dejip oturdılar.

Üç karındaş Sınarunıñ aylına barıp, onoñ ermek suraza, unçukpas, ıylap-sıktap oturar. Üç karındaş kaykaşkılap, uçında çugulı da tuda berdi. Onoñ üçi otura cöptöştiler. Onı emdi tort lo öltürip salar deştiler. Töstü curtıbıska şoot bolgonço, tort lo onı cok eder deştiler.

Sınarunı öltürerin oçı karındajına cakardılar. Oçı karındajı Sınarunı cedinip alıp, agaş ortozına apardı. Ol aparıp cada, sanandı: "Ce mını öltürip te mege neniñ tuzazı tüjer, mını tirüge le kaydaar-kaydaar taştaar" - dedi. Onoñ bir agaş kayırçak edele, Sınarunı onıñ içine salala, tuy kadap saldı. Onoñ bir çardı tuyuktap soyolo, onıñ içine ol kayırçaktı sugala, oozın tuy buulayla, agın suuga taştap iydi. Tuyuk çardıñ terezi suuga çöñböy, suudı tömön agıp cüre berdi.

Oçı karındajı agalarına kelele, Sınarunı öltürip saldım dep ayttı.

Köörkiy Sınaru tüni-tüji ezebey, türgen suunıñ çakpınına, arı-beri takpay çılap çarçalıp, agıp baradat. Onoñ beri künder eeçiy künder ötti, tünder eeçiy tünder ötti.

Ol öydö uçural bolup, ceti uuldar türgen suunıñ caradında balık şüüp cürdiler. Ceti uuldıñ birüzi suunı tömön agıp keletken tastayta ürüp salgan çardıñ terezin körölö, nökörlörine kıygırdı:

- Çar agıp kleet! Çar agıp kleet! Tudıgar, tudıgar!

Balık şüüp turgan uuldardıñ birüzi cüzüp barala, çardıñ terezin tudup alıp,

kuyrugınañ tiştenip alala, oyto carat caar cüzüp keldi. Çardıñ terezin caratka çıgarıp alala körzö, içinde katu-katu kırlu neme cürdi. "Bu ne atazı boloton" - dep, kaykajıp, çardıñ terezin cara kezip iyerde, onoñ bir kayırçak çıktı, kayırçaktı oodıp iyerde - Sınaru turup keldi, boyınıñ carajıla onçozın kaykattı. Cetülezi onı alar küündü boldı. Birüzi men alatam, birüzi men alatam dep blaaşkılap turala, kerijip, soguşkılay berdi. Uçı-uçında birüzi aytti:

- Akır, uuldar! Ol kıstıñ boyınañ surap ugaldar. Boyı taldap alzın, kemge küüni cetkenin boyı bilzin.

Kelip, Sınarudañ amadagan suragın surap turdılar. Ce Sınaru bozokoy unçukpas, eki köstörin cıpıldadıp la turat. Uçı-uçında ceti uulga cart boldı - kaykamçılu bala kulaktarınañ artap kalgan - üsker emtir. Ceti uul cetilezi ulu tınıp, üşkürele, altuzı altı başka baza berdiler. Ce cetinçi kiçinek uul - Sınarunı suudañ çıgarıp alaaçı uul Sınaruniñ eki kolınañ kelip alala, eki kaçarınañ okşop, aydat:

- Ce uçural bolup, mındıy caraş bala mege tabılgan turu. Eki kulagı üsker de bolzo, eki kaçarınıñ carajı sürekey, eki kolı baza kadık, bayla kursagıbıstı tabarıbıs!

Onoñ ol uul Sınarunı kolınañ cedinip, aylına alıp bardı. Baza as-mas bozu-torbogınañ soyıp, arakı-temin cuup alıp, camandıra toy edele, eptü-cöptü curtay berdiler.

Sınaru oozıla ermektenze, kulagıla ugup bolbos, apşıyagı - ciit uul kulagıla uksa da, kolıbıla imdep bolbos - ekü cük araydañ eki boyın oñdojıp, bilijip cürdiler.

Bir kün Sınaru bıçaktı alala, apşıyagına berdi, bajımdı kırıp ber dep aytti. Cuuk ayıl cok bolgonınañ, Sınaruniñ bajın kırıp berer üy kiji cok bolgon. Öbögöni bıçaktı alıp, Sınaruniñ bajın kırıp oturala körzö, oniñ kulagıniñ içinde neme kajayıp cürdi. Onoñ bir şibegeyle çıgara tartıp alarda, bir tulku korgolcın emtir.

Sınaruniñ kulagı carıy tüşti. Emdi apşıyagıniñ aytkanın cart uga berdi, keltegey kulagında korgolcındı baza çıgarıp iyerde, Sınaru ozogızınañ on artık, ertegizineñ eki artık ugar bolo berdi. Ciit boylorı sürekey sügündiler. Eki boyı cañı la cakşı ermektejip, oynogon-katkırgan otura berdi, ırıstıñ uçı-kıyuzı bildirbey turdı.

Aylar eeçiy aylar ödöt, cıldar eeçiy cıldar ödöt. Irıstu catkan Sınaru süügen ejile kün ötkönin sespey, cıl ötkönin bilbey curtap cattılar. Ança-mınça curtadılar. Sınaru bir uul bala taptı. Onıñ carajın bastıra catkan curt kaykap turdı. Onoñ arı as ta bolzo, malına mal kojulıp, ırızına ırıs kojulıp, Sınaru curtap cadat.

Ol öydö Sınaruniñ kiçü karındajı sürekey kunugıp cürdi. Sogononıñ bajındıy sok cañıs sıynın suuga taştap iyele, onoñ arı sıynıla ne bolgonın bilbey, sanaarkap cürdi. Ta ölgön, tö öskön - bir de suruzı cok. Kajı birde Sınarunı bir le bolgon öltürip salzam kaydat dep karık sananat, kajı birde deze oyto Sınaruga açınıp, açu-koron ıylap cüret.

Kara cañıs sıynın sıyrıp algan tos çılap örtöp salala, onoñ onıñ kereginde bir de neme sananbaska sürekey küç.

Sınaruniñ oçı karındajı onoyıp kunugıp cürele "Cañıs sıynım Sınaru ölgön bolzo, söögin taap cuup saladım, tirü bolzo, curtagan cerin taap, boyın körödim" dep sananala, aylı-curtın taştap, algan ejin arttırıp, agalarına da aytpay, agın suunı tömön bazıp iydi. Aral-çırbagal ortozıla, kumak-saydıñ üstile agın suuniñ caradın acıktap cürüp, Sınarunı bedrep cürdi. Tün bolgondo, ıylap cadat, tüş bolgondo,

kunugıp cüret. Kajı bir de bedrep, bedrep, arıganda, suunıñ caradında oturıp alıp, karık sananıp, ıy ötküre kojoñdop oturat:

Türgen suunıñ cakazın
Tügeze kerip bedredim.
Tübekke tüşken sıynımnıñ
Ölgön söögin tappadım.

Agın suunıñ cakazın
Aylana bazıp bedredim.
Aga bergen sıynımnıñ
Aktu söögin tappadım.

Tas karınga bis ekü
Tapçıdınbay catkanık,
Ak-carıkka çıgala,
Tarınışpay cürgenis.

Eki agamnıñ sözine
Er le boyım kirele,
Türgen suunıñ tübine
Seni taştap men iygem.

Köörkiy sıynım, Sınaru,
Körüşpes boyıñ bil:
Öltürzeñ de sen aktu,
Öskürzeñ de tap sende.

Caman sagış kirijip,
Cañıs sıynım astıktı,
Onı bedrep tappazam,
Meniñ le ölörim arttı.

Onoyıp kojoñdop, komıdap, köstiñ cajıla cununıp alala, baza la katap tura tüjüp, aral için aralap, kumak-saydıñ üstile cügürip, bedrep cürdi.

Baza la ança-mınça cürüp bedrep turala körzö, suunıñ caradında ança-mınça ayıldar turu. Onı Sınarunıñ oçı karındajı körölö: "Onoñ barıp surap uksa kaydar?" - dep sanandı. Onoñ ol ayıldarga cedip barala, bir kargan üy kijideñ

suradı:

- Bir eki cıl mınañ ozo bir kıs bala suuga tüjüp, aga bergen edi, onıñ ölgön bolzo söögin tabılganın, tirü bolzo catkan cerin uktıgar emeş pe?

Kargan emegen üni tırkırap ayttı:

- Eye, bi-bi-lerim, bala ba-bar, üç cıl mınañ ozo suuda agıp keletkenin balıktap cürgen baldar körüp alala, tudup algan edi. Sürekey caraş...

- Emdi ol kayda, kapşay aydıgar, caanak! - dep, ençikpey kıygırdı.

- Ol emdi mınaar ol turgan ayılda catkan bir ösküs uulga bargan, anda cadırı oşkoş edi... - dep, kargan emegen aydarda la, Sınarunıñ oçı karındajı buttarın da sezinbey anaar cügürgençe le bardı.

Bargan la boyınça ejikti aça tartıp iyele, Sınarunı körgön boyınça sagıjın ıçkınıp, cıgıla berdi.

Köörkiy Sınaru karındajın körgön boyınça sügünip, onoñ ıylap, örö tartıp, bir ıylap, bir katkırıp turdı.

Cük araydañ Sınarunıñ karındajı oygonıp kelele, Sınarunı kuçaktay alıp, köstiñ cajın köp tögüp, onıñ bastıra etken camanın taştazın dep calınıp, surap turdı.

Ce Sınaru karındajına çuguldabadı. Onı tokınadarga kiçeenip, karın undıbaganıñ cakşı dep aydıp oturdı.

Cük le emdi agalu-sıyındu ekü bastıra bolgonın bilijip, eptü-cöptü ermektejip, katkılu cerge katkırjııp, açulu cerge ıylajıp oturdılar.

Sınaru köörkiy aştıñ bolzo amtanduzın astı, arakınıñ bolzo açuzın beletedi. Agaş stolın cıldırıp turat, amtandu ajın salıp turat. Onoñ uulçagın kıçırıp alala, ayttı:

- Taayıñ keldi, balam, bu çööçöydi amzap ber, kojoñbıla çümdep ber.

Sınarunıñ uulçagı aydat:

- Taayım keldi dep kandıy kojoñ kojoñdop bereyin?

Aydarda, Sınaru uulçagınıñ kulagına şımırana aydıp berdi. Uulçak arakılu çööçöydi alala, taayınıñ aldına barıp, caraştıra çögödöy oturıp alıp, çiçkeçek koo ünile kojoñdodı:

Uyalbazañ, taayım,
Ur ayaktañ aş içseñ.
Sıyrılbazañ taayım,
Sırlu ayaktañ aş içseñ.

Taayı ugup oturala, uyalganına cerdiñ kadı caar oyılıp tüşse de, cetkil emes bolgondıy kirezin ezedinip, ogırıp ıylay salıp iyele, ayıldañ çıgara cügürdi. Bir de cerge toktoboy, aylın köstöp cügüre berdi. Uulçak arakılu çööçöyin kolına tudungança oturıp kalala, taayınıñ onoyıp barganına kaykap, köstöri alırañdap oturala, enezineñ suradı:

- Ene, taayım kayttı, ne kerek kaçtı?

- Ce, seniñ taaylarıñ onçozı la andıy, uyalçañ ulus iyne! - dep, Sınaru ayttı.

Uulçak çööçöyin turguzıp iyele, tereñ üşkürip, töjögi caar baza berdi.

SINARU

İlk çağda, şimdiki ihtiyarlar anadan doğmak üzereyken, şimdiki kayınlar fidan olmak üzereyken, iki ata binen, iki inek sağan, iki koyun, keçi besleyen karı koca yaşamış. Onların üç oğlu varmış, bir de tek kızları varmış.

Adam ormanda dolaşıp, halkın içine girip çocuklarına yiyecek bulur beslermiş. Aldığı eşiyse, avuçları nasırlaşana kadar deri işleyip, çeşit çeşit dikişler dikip, o da çocuklarına yiyecek temin edermiş.

İhtiyar adamın oğulları büyüdüğünde, oğullarına hayvan, kuş avlamayı öğretmiş. Karısı ise mızrağın başı gibi tek kızını nazlayıp, dikiş dikmeyi, deri işlemeyi öğretmiş. Halkın içindeki hayatı mutlu olsun diye, verilen adı Sınaru gibi temiz, saf olsun diye, anası kızını nazlayıp, eli becerikli olsun, akıllı olsun diye (bildiklerini) öğretmiş.

Adamın üç oğlu da babasının izinden gidip, babaları gibi attıkları şaşmaz avcılar olmuşlar, ayı tutacak kadar güçlü olmuşlar. Ormanda avlasalar hayvanı, kuşu çok avlayıp dönmüşler, nehirden balık avlasalar onu da yüklenip getirir olmuşlar.

İhtiyar adam onların bu durumuna sevinip, bu yaşına kadar dinlenmemiş vücudunu dinlendirmiş. Halkın içine girdiğinde, kendini tutamayıp oğulları hakkında övünüp, yüksekten bakmış.

Fakat ihtiyar, oğullarının gücünden az faydalanmış. Eceli gelip, kemiği gevşeyip ölmüş. İhtiyar kadın kocasına çok fazla üzülüp, kendini toparlayamamış, çok geçmeden o da ölmüş. Üç kardeş ve küçük kız kardeşleri Sınaru, dördü öksüz kalmışlar.

Dördünü büyüten babalarını, emziren analarını gömerek, birlikte çalışıp, kavgasız, gürültüsüz yaşamaya başlamışlar. Besledikleri hayvanları her yıl artmış, avları bereketli olmuş. (Sınaru) Üç kardeşin getirdiğine kendi yaptıklarını eklemiş, üç kardeşinin elbisesini dikip, yemeklerini yapıp, kirlilerini yıkamış.

Üç kardeş durumlarını düzeltip varlıklı, yeterinden fazla yiyecekli, güçlü olup zenginlemişler. Sonunda halktan kürk toplayıp, elbise satmaya başlamışlar.

Üç kardeş böylece yaşarken halkın içinden güçlü ve zengin ailelerin genç kızların güzelini seçip hepsi evlenmiş. Hayvanın semizini öldürüp, içkinin sertini kaynatarak, güçlü dünürlerini karşılayıp, halkı toplayıp, anlı şanlı düğün yapmışlar.

Düğün, eğlence günler sürmüş, kara dağ gibi et yemişler, kara göl gibi içki içmişler. Sonunda halk dağılmış. Dargınlar, kavgacılar huzursuzluk çıkarmış, zayıf itler semirmiş.

Üç kardeş düğünü, oyunu bitirip, üç gün dinlendikten sonra, üçü bir araya gelip avlanmalı deyip yola çıkmışlar. Üç genç gelin üç ayrı evlerinde oturup, ellerine iş almadan, türlü türkü söyleyip durmuşlar. İnek sağmayı, iş yapmayı bilmezlermiş, kir, çamur diye tiksinirlermiş.

Kurban olduğum Sınaru her işi yapmış: İnekleri sağmış, yemekleri pişirmiş, kirlileri yıkamış, yırtıkları yamamış, yeni elbiseler dikmiş. Yoruldum dememiş, hâlsiz düştüm deyip şikâyet etmemiş. Üç yengesine kötü söz söylememiş.

Üç kardeş geyiğin iyisini, samurun karasını, tilkinin güzelini avlayıp, dönüp evlerine gelmişler. Kürk getirdiklerine övünmeyip, yorulup, hâlsiz düştüklerine şikâyet etmeyip at direğinde inmişler. Aldıkları eşleri evden çıkmamış.

Yalnızca kardeşleri Sınaru at direğine gelmeden evden çıkıp karşılamış, atların yularını alıp bağlamış, kürkleri, hayvanları indirmelerine yardım etmiş. Tekrar eve koşup, üç kardeşi için yemeğin iyisini yapıp ikrâm etmiş, hâl hatır sormuş.

Üç kardeşi acıkan karınlarını duyurup, ağrıyan baldırlarını dinlendirip, üç geline getirdikleri kunduz, tilki, samur kürklerini ipekle dikip, düğmeyle süsleyip, palto yapmaları için vermişler.

Fakat üç gelinin birisi de iğne tutup dikmeyi bilmez, edrek* alıp deri işlemeyi bilmez, yanmış kütükler gibi oturmuşlar.

Üç kardeş eşlerine kızarak, kardeşleri Sınaru'ya vermişler. Sınaru bilmem dememiş, yapamam deyip direnmemiş, kürkü, deriyi alarak, ipek paltoları dikmiş.

Üç kardeş Sınaru'yu övüp eşlerine kızmışlar.

Sınaru'nun becerikli olmasına üç yengesi kızmış. Üç kardeş ava gittiğinde, Sınaru'yu dövüp, kötü bakar olmuşlar.

Zavallı Sınaru ağlayıp, inlese de ağabeylerine bir şey söylememiş. Ağladım dememiş, dayak yedim deyip şikâyet etmemiş. Böylece Sınaru'nun acı dolu hayatı başlamış.

Bir gün Sınaru'nun üç ağabeyi hayvan, kuş avlamaya gittiğinde, üç yengesi Sınaru'yu öldürmek için sözleşmişler. Onların öfkesi çok fazlaymış. Sınaru'nun başını kesip veya boğup ya da yakıp öldürmeyi az bulup, zulüm etmek için anlaşmışlar. Evin baş köşesinde dört kayın büyümüş. Üç kadın Sınaru'yu dövmüş, Sınaru oraya, o dört kayının dibine gidip oturup ağlamış. Sınaru'nun iki gözünün yaşını o dört kayından başka hiç kimse görmemiş.

Fakat kızıl akşam olduğunda, zenginlerin ahmak kızları, üç gelin, Sınaru'yu dört saç örgüsünden ayağını yere değmeyecek şekilde kaldırıp asmışlar. Başına, yüzüne tükürüp, kötü sözler söyleyip üç kurtlu evlerine gitmiş.

Zavallı Sınaru, iki gözünden yaş döküp, acı acı sızlayıp, çözecek gücü yok, kendisini kurtaracak arkadaşı yok, gece gündüz üç gün ağlayıp, sızlayıp ölecek gibi olmuş.

Nihayet kardeşleri bir gece vakti dönmüşler. Evin kapısına gelip, at direğinde inince, evden kimse çıkmamış, onları kimse karşılamamış. Üç kardeş şaşırıp, aceleyle yüklerini indirip, yüklerini eve taşımışlar.

Üç gelinin üçü de evin içinde oturuyormuş. Evin içinde neler olduğunu sezdirmemek için çekişip duruyorlarmış. Yalnızca Sınaru evde yokmuş.

Üç kardeşin büyüğü oturan gelinlere sormuş:

- Hayvan, kuş avlayıp evimize döndüğümüzde tek kız kardeşimiz Sınaru çıkıp bizi karşılardı. Bize yardım edip, karnımızı doyururdu. O nereye gitti, niçin görünmüyor?

- Onun eşi büyük gelin cevap vermiş:

---

* Deri işlemekte kullanılan alet.

- Onu nereden görelim! Biraz önce burada ağlayıp, sızlayıp, beni kocaya vermiyorsunuz diye şikâyet ediyordu. Koca aramaya mı gitti, yoksa Erlik'e mi gitti, onu kim bilir!

Üç kardeş söylenenleri dinleyip şaşırıp kalmışlar. Sonra büyük kardeş dışarı çıkıp evin kapısına oturarak türkü söylemiş:

Kara ipek paltomu
Kim giydi, Sınaru?
Kara rahvan atıma
Kim bindi, Sınaru?

Kızıl ipek paltomu
Kim giydi, Sınaru?
Kızıl rahvan atıma
Kim bindi, Sınaru?

Ağabeylerini, kardeşlerini bırakarak,
Evden niçin uzaklaştın?
Sözleştiğin eşin varsa,
Ağabeylerinden niçin gizledin?

Kocaya gitme demedim,
Eşin varsa, gideydin.
Yuva kurma demedim,
Gönlün varsa, gideydin.

Buna niçin öfkelendin,
Oy, Sınaru, Sınaru.
Bize niçin darıldın,
Oy, Sınaru, Sınaru.

Sınaru ağabeyinin türküsünü duyup, evin baş köşesinde türkü söylemiş:

Baş köşede duran dört kayın
Bakıp görsen ağabeyim.
Tepemdeki dört örgüden
Bağladılar ağabeyim.

Yuva kurup gideceğim demedim,
Yengelerimin yalanı,
Kocaya gideceğim demedim,
Yengelerimin iftirası.

Oy, ağabeyim, ağabeyim,
Şaka söylemiyorum.
Sönüp, ölüyorum,
Kurtarsana, ağabeyim.

Büyük ağeyi Sınaru'nun ağlayarak söylediği türküyü duyunca:

- Tüh! Bu Sınaru'nun sesi kulağıma işlemiş! diyerek, kulağına vurarak evine girmiş.

Sonra ortanca kardeşi çıkarak türkü söylemiş:

Yaş kayının yeşil yaprağı,
Bahar gelince yeşerir.
Gençler toplanıp gitse bir kere
Dönüp gelirler, töre öyle.

Aklının düştüğü eşinden
Seni ayırmadım, Sınaru,
Gidip yuva kurmak istiyorsan,
Karşı gelmedim, Sınaru

Niçin öfkelendin,
Oy, Sınaru, Sınaru?
Bize niçin darıldın,
Oy, Sınaru, Sınaru?

Evin baş köşesindeki Sınaru gözyaşlarıyla yıkanıp, yumuşak sesiyle türkü söylemiş:

Baş köşede duran dört kayın
Bakıp görsen, ağabeyim.
Tepemdeki dört örgü(den)
Bağladılar, ağabeyim.

(Gidecek) Ev aradı demeyin,
Yengelerimin yalanı,
Koca aradı demeyin,
Eşlerinizin hilesi.

Gözyaşını ben döküp,
Size kötü söz demedim.
Birçok eziyet, zulüm görüp,
Yine de sizden gizledim.

Ölmek üzereyim, kurtar,
Oy, ağabeyim, ağabeyim.
Sönmek üzereyim, çöz,
Oy, ağabeyim, ağabeyim!

Bunları işiten ortanca kardeşi de büyük kardeşi gibi söyleyerek tekrar evine girmiş.

En son küçük kardeşi dışarı çıkarak, biraz hüzünlü durduktan sonra türkü söylemiş:

Tatlı meme bu ise,
Çekip birlikte emdik,
Dar karın bu ise,
Birlikte yatıp büyüdük.

Daha gençtin,
Bize niçin kızdın?
Yuva kurma isteğini
Bize niçin söylemeden gittin?

Bir kâseden yemek yemek için
Dönüp gelsen Sınaru.
Yuva kurmak isteğin sana
Sır olmaz, Sınaru!

Oy, Sınaru, Sınaru,
Nereye gittin, Sınaru?
Oy, Sınaru, Sınaru,

Dönüp gelsen, Sınaru!

Kendisi de ağlamaya başlamış.
Onu işitip, Sınaru var gücünü toplayarak, türküyle cevap vermiş:

Baş köşede duran dört kayın
Bakıp görsen, ağabeyim.
Tepemdeki dört örgü(den)
Bağladılar, ağabeyim.

Birine gönlüm düşüp de,
Günaha girmedim.
Kocaya gideceğim diyerek,
Ayıp iş etmedim.

Dört kayının dibine
Keyif yapmaya gelmedim.
Evli barklı yengelerim
Kötü görüp, zulmetti.

Tepemdeki dört örgü
Acısına dayanamıyorum.
Birlikte doğan kardeşim,
Kurtarıp alsan, ağabeyim!

Küçük kardeşi Sınaru'nun türküsünü dinleyince, şaşırmış, bir şey de anlamayıp, "Tüh! Bu Sınaru'nun sesi kulağıma işlemiş olabilir mi?" diyerek, kulağına vurup tekrar dinlemiş.
Sınaru yine türkü söylemeye başlamış:

Kaybolmuş kurt ses duysa,
Koşup sürüsünü arar.
Önünü, arkasını koklayıp,
Sürüsünü arayıp bulur.

Lâfımı, sözümü anlamayıp,
İki ağabeyim gitti.
Şimdi sen de anlamayıp,

Kapıdan uzaklaşmadın.

Baş köşeye baksan, ağabeyim,
Yalan değil, ağabeyim.
Beni kurtar, ağabeyim,
Hile değil, ağabeyim.

Küçük kardeş daha fazla dayanamayıp, evin etrafında koşmuş, gerçekten de, orada, evin baş köşesinde, Sınaru dört kayının dallarına dört örgüsünden bağlı bir halde duruyormuş. Koşarak gelip, uyluğundaki kından bıçağı çekip, Sınaru'nun dört örgüsünü keserek yere düşürmüş. Sonra Sınaru yavaşça kendine geldiğinde, küçük kardeşi onun elinden tutup, evin içine girmiş. Orada üç kardeşin üçü de Sınaru'yu sorgulamış. Sınaru gerçekleri söylese de, fayda etmemiş.. Üç gelin - onun üç yengesi, Sınaru'ya söz söyletmeden, hücum eder gibi konuşmuşlar:

-Koca lâzım diye ağlayıp durdun, şimdi niçin yalan söylüyorsun?

- Konuşma, konuşma, kendi suçunu bize atma! "Eşim var, gideceğim, beni kocaya vermediniz, gidip kendimi asacağım." diye iki gün ağlamadın mı kurtlu!

- Yalan, yalan, yalan! Kendi kurdunu içinde tutamayıp, bizi işe karıştırma, baksana, o kurtluya!

Evin içinde çok fazla gürültü olmuş, tüfek bile atsan duyulmayacak gibiymiş. Üç kadının gürültüsü değil üç kardeşi otuz kişinin başını karıştırır gibiymiş.

Sonra üç kardeş Sınaru'ya kızıp, kötü söz söyleyip, evin kapısının önüne doğru fırlatıp atmışlar. Zavallı Sınaru ağlaya ağlaya, orada yatıp uyuyup kalmış.

Üç kardeş zengin eşleriyle yumuşak yatağa yatıp, geceyi sıcak geçirmişler. Ertesi gün lezzetli yemeklerini yiyip, tekrar avlanmaya çıkmışlar.

Üç gelin Sınaru'yu dövüp, tepip, her işi yaptırsalar da, düşünüp, önceki sözlerini unutmamışlar. Ne olursa olsun, Sınaru'yu öldürmeli deyip bir yol aramışlar. Kapının dibine dokuz arşın derinliğinde çukur kazmışlar, dokuz öküzün derisini getirip evin kenarındaki kara kazanda yumuşatmışlar. Şimdi Sınaru'yu dokuz arşın derinliğindeki çukurun dibine bırakarak, dokuz öküzün ham derisiyle örtüp, boğmayı düşünmüşler.

Üç kardeşin dönmesinden üç gün önce Sınaru'yu öfkeleri dinene kadar döverek, dokuz arşın çukurun dibine bırakıp, dokuz öküzün ham derisini örtüp, üstünü de toprakla kapatmışlar. Kendileri de üç ayrı evlerine gidip, kocalarını bekleyip, uyumuşlar.

Üç günün başında üç kardeş avladıklarını yüklenip evlerine dönüp gelmişler. At direğine yetip, atlarından inerek, yüklerini indirdiklerinde evden kimse çıkmamış. "Bunlar ölü mü, diri mi nasıl insanlar?" diye şaşırıp yavaşça konuşmuşlar.

Sonra üçü evlerine girdiklerinde bakmışlar ki üçünün de karısı uyuyor. Üç gün boyunca evin içinde ateş yanmamış, üç gün boyunca inekler sağılmamış, buzağılar yemlenmemiş, fıçılardaki çegenler mayalanıp, köpürüp, fıçıları çatlatmış. Üç kardeş yavaşça eşlerini uyandırıp:

- Üç kadın, üçünüz de nasıl böyle uyuyorsunuz? Ölü müsünüz, diri misiniz? İnekleri niçin sağmadınız, buzağılara, tosunlara niçin bakmadınız? Bu Sınaru yine nereye gitti? diye sormuşlar. Eşleri yavaşça kalkarak, esneyip, bilmiyormuş gibi yapıp konuşmuşlar:

- Sınaru'yu bize niçin soruyorsunuz? Siz gittiğinizden beri o bize huzur vermedi. "Kocaya gideceğim de kocaya gideceğim." diye sızlanıp durdu. Günler boyu ağlayıp, sızlayıp, bize gündüz huzur vermez, gece uyutmaz oldu, yarası dağlandı mı ne? Ay gibi kulağımız huzura ereli üç gün oldu. Ata, ineğe, buzağıya, tosuna bakacak insan da yok, deyip oturmuşlar.

Üç kardeş karılarına kızıp, üçü yavaşça ateş yakıp, yemek pişirip yemişler. Fakat öyle de olsa, kız kardeşleri üç kardeşin aklından çıkmamış.

Büyük kardeş dinlendikten sonra, oturduğu yerde duramayıp dışarı çıkıp, ileri geri yürüyerek türkü söylemiş:

Yeşil ipek gibi ottan
Güzel çiçek çıktın.
Gelip yanına yaklaştığımda,
Kıyıp koparamadım.

Küçüklükten beri Sınaru'yla
Bugüne kadar birlikte büyüdüm.
Yuva kurma isteğine
Karşı çıkmadım.

Evde arayıp ben seni
Bulamadım, Sınaru.
Al yüreğim bana
Huzur vermiyor, Sınaru.

Nereye gittin, Sınaru,
Sevgili kız kardeşim, Sınaru,
Söylesene, Sınaru,
Evine dönsene, Sınaru!

Sınaru'nun uzak bir yerlerden türkü söylemesi duyulmuş:

Kapının önünde büyük çukur,
Bakıp görsen, ağabeyim.
Dokuz öküzün derisini

Açsan, ağabeyim.

Üç yengemin zulmünü,
Anlasan, ağabeyim.
Sonsuza kadar aydınlıktan
Ayırdılar, ağabeyim.

Sen bilmezsin, ağabeyim,
Neler, neler oldu ağabeyim.
Oy, ağabeyim, ağabeyim,
Kurtarsan, ağabeyim!

Sınaru'nun yalvarmaklı türküsünü büyük kardeşi duyup, anlayamayıp, eskisi gibi düşünerek, sonunda kulağına vurup, tekrar evine girmiş.

İkinci kardeşi de dinlenip, Sınaru'nun kayboluşuna dayanamayıp, dışarı çıkıp o da türkü söylemiş:

Gölün suyunu içtiğinde,
Kara su niçin azalmaz.
Gözünün yaşını döküp de,
Kardeşlerine niçin söylemezsin.

Halk içinde eşine
Varmak istediğini bilmedim.
Lâfın yeri geldiğinde
Bizden niçin gizledin.

Gideceğin yer varsa,
Ben gidiyorum demeliydin.
Bulduğun eşin varsa,
Evleniyorum demeliydin.

Kardeşinin sesini açıkça duyup, Sınaru dokuz arşın derinliğindeki çukurun dibinden cevabını türkü söyleyerek vermiş:

Dost aramaya gitmedim,
Üç yengemin zulmü,
Yuva kurmaya gitmedim,

Güzel yengeler(in) eziyeti.

Kapının önünde büyük çukur,
Bakıp görsen, ağabeyim,
Dokuz öküzün derisini
Açsan, ağabeyim.

Beni niçin duymuyorsunuz?
Bana niçin gelmiyorsunuz?
Kurtarsan, ağabeyim,
Yalvarıp, senden (yardım) istiyorum.

Ortanca kardeşi sözleri şöyle böyle duyup, anlamayıp, o da kulağına vurup, tekrar evine girmiş.

Sonunda küçük kardeşi evden çıkıp, kederinden türkü söylemeye başlamış:

Ata, anam öldüğünde,
Söyledikleri sözleri var:
"Acıkıp, yokluk çekseniz de,
Birbirinizi dışlamayın!"

Bozulmaz sözü niçin unutayım
Ben vicdansız mıyım?
Çürümez sözü niçin unutayım
Ben merhametsiz miyim?

Tek kız kardeşim Sınaru
Yuva kuracağını gizledi.
Tek başına üzülüp,
Gizlenip benden uzaklaştı.

Eşli olsan, kız kardeşim Sınaru,
Eşim var diye söyle.
Evli olsan, Sınaru,
Evim var diye söyle.

Dokuz arşın çukurun dibinde nefessiz kalan Sınaru gözünün yaşını göl gibi döküp, son gücünü toplayıp, cevabını türküyle söylemiş:

İki kardeşim çıktığında,
İki defa yalvardıml.
İkisi de yalvarışıma
Cevap vermeyip döndüler.

Kapının önünde büyük çukur,
Bakıp görsen, ağabeyim.
Dokuz öküzün derisini
Açsan, ağabeyim.

Doğru sözümü söylemek için,
Bütün gücüm tükendi.
En sonunda, ağabeyim.
Kurtarsan, ağabeyim.

Yaş taş yığınının dibinden
Çıkarıp alsan, ağabeyim.
Söyleyeceklerimi o zaman
Gizlemeden söylerim.

Onu işiten küçük kardeşi şöyle demiş:

- E-e, bedbaht! Bu benim kulağımın yanılması değil mi, Sınaru'nun türküsü nereden duyluyor? diye, kulağına bir kez daha vurarak, dur bakalım, çukur dediği ne, kapı önü dediği ne? Gidip Sınaru'nun kapısının önünü kazsam ne olur? diye, kendi kendine konuşarak, gidip Sınaru'nun kapısının eşiğindeki toprağı ayağıyla teptiğinde öküzün kuyruğu görünmüş. O kuyruktan tutarak çektiğinde toprak kalkmış, dokuz kat deriyi açtığında Sınaru orada görünmüş. Çekip Sınaru'yu çıkararak evin içine getirdikten sonra Sınaru'nun bulunduğunu gidip kardeşlerine söylemiş.

Üç kardeş, üç gelin koşarak Sınaru'nun evine gelmişler. Üç yengenin gürültüsüne, üç ağızın tükürüşüne insan dayanamazmış.

- Koca aramanın sonu bu, oynaşların seni çukurun dibine gömmüş! Şimdi nasıl kendini aklayacaksın, suçunu kime atacaksın? Utanmaz it, mel'un!

Sınaru'nun konuşmasına bile fırsat vermemişler. Üç kardeş durumu anlayamayıp, üç kadının sözünü dinleyip onlara inanarak, Sınaru'yu dövüp, küfredip, kapının önüne fırlatıp atmışlar. Sonra kendileri evlerine dönüp, rahat uykuya dalmışlar.

Kurban olayım, Sınaru kederlenip, gözlerinin yaşıyla yıkanıp, şafak sökmeye yakın uykuya dalmış. Fakat ne yapmalı, yiyen yanak kurur, yediren yanak kızarır. Elbet bir gün bu atasözünün anlamı Sınaru'nun hayatında gerçekleşir belki, kim

bilir?

Ertesi sabah tan attığında üç kardeş uykudan kalkmak üzereyken, üç gelin Sınaru'yu döverek uykudan uyandırıp, hayvanlara bakmaya göndermişler. Zavallı Sınaru, âh demez, yok deyip direnmez, işini yapmış.

Üç cilveli kadın, kocalarına yapışıp, ayaklarına ellerine dolanıp, haber verir gibi davranmışlar. Üç kardeş uykudan kalkıp, yemeklerini yiyip, tekrar avlanmaya çıkmışlar.

Kocalarını gönderen üç kadın tekrar Sınaru'yu öldürmenin yolunu aramışlar. Baltayla, bıçakla öldürseler insanlar görür, ateşte yaksalar kokar, bir yol bulamayınca şöyle bir kurnazlık düşünmüşler. Sınaru'yu kardeşlerine öldürtmeli. Onu şimdi duymaz etmeli. Sınaru'nun kardeşleri söz söyleseler o konuşamaz. Bu yüzden kardeşleri onu öldürür diye kurnazlık düşünmüşler. Üç kardeş dönmeden önce Sınaru'nun iki kulağının deliğine kurşun eritip dökmüşler. Sınaru'nun kulakları duymaz olmuş.

Sınaru şimdi çaresiz ağlayıp oturmuş. Üç kardeş dönmüşler. Avladıklarını indirip, atlarını dinlendirip, evlerine girmişler. Üç kadın bir araya gelip dedikodularını söylemişler:

- Bu Sınaru'nun huyu iyice değişti. Kocaya gideceğim, kocaya gideceğim diye, kulaklarımıza huzur vermedi, gece gündüz ağlayıp inledi. Şimdi bizimle de konuşmaz oldu. Bunun bir çaresini bulmak gerek deyip oturmuşlar.

Üç kardeş Sınaru'nun evine gidip, ona soru sorsalar, konuşmayıp, ağlayıp inleyip oturmuş. Üç kardeş şaşırıp, iyice öfkelenmişler. Sonra üçü oturup sözleşmişler. Onu şimdi öldürmeli demişler. Evimize utanç getirene kadar, onu yok etmeli demişler.

Sınaru'yu öldürme işini küçük kardeşe vermişler. Küçük kardeşi Sınaru'yu arkasına alıp, ormana götürmüş. O götürürken, şöyle düşünmüş: "Bunu öldürmenin bana ne faydası var, bir yerde diri bırakıp atayım." demiş. Sonra bir ağaç sandık yapıp, Sınaru'yu onun içine koyup iyice kapatmış. Sonra bir öküzü gizlice keserek onun içine o sandığı koyup ağzını bağlayarak akarsuya bırakmış. Ağzı bağlı öküzün derisi suya batmadan sudan aşağı akıp gitmiş.

Küçük kardeşi gelip ağabeylerine Sınaru'yu öldürdüğünü söylemiş.

Zavallı Sınaru geceyi, gündüzü farketmeden, akarsuyun dalgalarında ileri geri yonga gibi vurup, akıp gitmiş. O günden beri günler günleri takip etmiş, geceler geceleri takip etmiş.

Nihayet bir tesadüf olmuş, yedi delikanlı akarsuyun kenarında ağla balık avlıyorlarmış. Yedi delikanlıdan birisi sudan aşağı akıp gelen öküzün derisini görünce arkadaşlarına bağırmış:

- Öküz akıp geliyor! Öküz akıp geliyor! Tutun, tutun!

Balık tutan delikanlılardan birisi yüzüp giderek, öküzün derisini tutup, kuyruğunu dişleyerek yüzerek kenara getirmiş. Öküzün derisini kıyıya çıkardığında bakmış ki, içinde sert kenarlı bir şey var. "Bu ne acaba?" diye şaşırıp, öküzün derisini kestiğinde, içinden bir sandık çıkmış, sandığı kırdığında Sınaru ayağa kalkmış, güzelliğiyle herkesi şaşırtmış. Yedisi de onunla evlenmek istemiş. Birisi ben alacağım, birisi ben alacağım diye tartışıp, kavga etmişler. Sonunda birisi şöyle demiş:

- Durun bakalım, delikanlılar! O kızın kendisine soralım. Kendisi seçsin, gönlünün kime düştüğünü kendisi bilir.

Gelip isteklerini Sınaru'ya sormuşlar. Fakat Sınaru hiçbir şey söylememiş, iki gözünü kırpıp durmuş. Sonunda yedi delikanlı gerçeği anlamış; bu kendilerini şaşırtan kızın kulakları çürümüş, sağırmış. Yedi delikanlının yedisi de iç çekmiş, altısı dağılıp gitmiş. Fakat yedinci küçük delikanlı - Sınaru'yu sudan çıkaran delikanlı- gelip Sınaru'nun iki elinden tutarak, iki gözünden öpüp şöyle demiş:

- Eh, tesadüf oldu, bu güzel kız benim kısmetimmiş. İki kulağı sağır da olsa, iki gözü çok güzel, iki eli sağlıklı, herhalde rızkımızı temin ederiz.

Sonra delikanlı Sınaru'nun elinden tutup, alıp evine getirmiş. Az biraz tosunundan kesip, rakı, içki toplayıp, iyi kötü düğün yaparak rahat, huzurlu yaşamaya başlamışlar.

Sınaru ağzıyla konuşsa, kulağıyla duymaz, kocası, genç delikanlı kulağıyla duysa da, eliyle işaret yapamaz, ikisi iyi kötü anlaşmışlar.

Bir gün Sınaru bıçağı alarak, kocasına vermiş, saçımı kes demiş. Yakında ev olmadığından, Sınaru'nun saçını kesecek kadın yokmuş. Sınaru'nun saçını keserken bakmış ki, onun kulağının içinde bir şey parlıyor. Sonra onu bizle çıkartmış ki silindir şeklinde bir kurşunmuş.

Sınaru'nun kulağı açılmış. Şimdi kocasının söylediklerini açıkça duyar olmuş, diğer kulağındaki kurşunu da çıkardıklarında, ilk halinden on kat iyi, eski halinden iki kat daha iyi duyar olmuş. Gençler çok sevinmişler. İkisi yeni baştan sohbet edip, eğlenip, gülüp oturmuşlar, mutluluğun başı sonu bilinmez olmuş.

Aylar ayları takip etmiş, yıllar yılları takip etmiş. Mutlu yaşayan Sınaru sevdiği eşiyle günlerin geçtiğini sezmemiş, yılın bittiğini bilememiş. Bir süre yaşamışlar. Sınaru bir erkek çocuk doğurmuş. Onun güzelliğine bütün köy şaşırmış. Sonra az da olsa, hayvanlarına hayvan eklenip, mutluluklarına mutluluk ekleyip Sınaru yaşamış.

O zamanlar Sınaru'nun küçük kardeşi derin üzüntüye düşmüş. Mızrağın başı gibi tek kız kardeşini akarsuya attığından beri ona ne olduğunu düşünüp durur olmuş. Ya öldü, ya yaşıyor, bir de haber yok. Ya bir de Sınaru'yu öldürseydim ne yapardım diye kederlenmiş, Sınaru'ya üzülüp hüzünlenip ağlayıp durur olmuş.

Tek kız kardeşini sıyırıp alınan kayın ağacı kabuğu gibi yakıp, sonra onun hakkında bir şey düşünmemek çok zor.

Sınaru'nun küçük kardeşi böylece üzüntülü yaşarken, "Tek kız kardeşim Sınaru öldüysen cesedini bulup, yıkayıp gömeyim, diriysen yaşadığın yeri bulup, seni göreyim." diye düşünüp, evini, yurdunu terkedip, aldığı eşini bırakıp, ağabeylerine de söylemeden, akarsudan aşağı yürümüş. Orman, çalılık arasında, kum, taş üstüyle akarsuyun kıyısını inceleyip, Sınaru'yu arayıp yürümüş. Arayıp arayıp yorulduğu yerde suyun kenarına oturup, kederlenip ağlayarak türkü söylemiş:

Hızlı nehrin kıyısını
Tamamen dolaşıp aradım.
Felâkete düşen kız kardeşimin
Ölmüş cesedini bulamadım.

Akarsuyun yakasını
Dolaşıp aradım.
Akıp giden kız kardeşimin
Ak cesedini bulamadım.

Çıplak karında biz ikimiz
Nefes almadan yattık,
Dünyaya geldiğimizde,
Darılmadan yaşadık.

İki ağabeyimin sözüne
Ben inanarak,
Hızlı nehrin dibine
Seni fırlatıp attım.

Zavallı kız kardeşim, Sınaru,
Görüşsek sen kendin bil:
Öldürsen de sen suçsuzsun,
Yaşatsan da çare sende.

Kötü düşünce (akla) girip,
Tek kız kardeşim kayboldu,
Onu arayıp bulamazsam,
Ben de öleyim.

Böyle kederli türkü söyleyip, gözünün yaşıyla yıkanarak, tekrar ayağa kalkıp, ormanın içini aralayıp kumun, taşın üstüyle yürüyüp, aramaya devam etmiş.

Böylece arayıp dururken bakmış ki, nehrin kenarında birkaç ev duruyor. Sınaru'nun küçük kardeşi onları görüp: "Oraya gidip sorsam ne olur?" diye düşünmüş. Sonra o evlere giderek, bir ihtiyar kadına sormuş:

- Bundan bir iki yıl önce bir genç kız suya düşüp akıp gitmişti, ölmüşse onun cesedi bulundu mu, diriyse yaşadığı yeri duydunuz mu?

İhtiyar kadın titreyen sesiyle konuşmuş:

- Evet, bi-bi-liyorum, genç kız va-var, bundan üç yıl önce suda akıp gelirken balık avlayan gençler görerek almışlardı. Çok güzel...

- Şimdi o nerede, çabuk söyle ihtiyar! diye sabırsızlanarak bağırmış.

- O şimdi şurada duran evde yaşayan bir öksüz oğulla evlendi, orada yaşıyordu galiba... diye ihtiyar söylediğinde, Sınaru'nun küçük kardeşi ayaklarını da

hissetmeden oraya doğru koşup gitmiş.

Gider gitmez kapıyı açıp, Sınaru'yu gördüğü gibi aklı başından çıkıp, yığılmış.

Zavallı Sınaru kardeşini görmesinin sevincini attıktan sonra ağlayıp, hıçkırıp, bir ağlayıp, bir gülmüş.

Sınaru'nun kardeşi yavaşça kendine gelmiş. Sınaru'yu kucaklayıp, gözünün yaşını çok döküp, sonra ettiği kötülükleri affetmesi için yalvarmış, ricada bulunmuş.

Fakat Sınaru kardeşine kızmamış. Onu sakinleştirmeye çalışıp, (beni) unutmadığın da güzel demiş.

Şimdi ağabey, kız kardeş ikisi ne olup bittiğini anlayıp, hoş sohbet edip, gülünecek yerde gülüp, ağlanacak yerde ağlayıp oturmuşlar.

Zavallı Sınaru yemeğin lezzetlisini pişirmiş, içkinin sertini hazırlamış. Ağaç masayı donatmış, lezzetli yemeği koymuş. Sonra oğulcuğunu çağırıp şöyle demiş:

- Dayın geldi, yavrum, bu kadehi tatması için ver, türkü söyleyerek ver.

Sınaru'nun oğulcuğu şöyle demiş:

- Dayım geldiği için nasıl türkü söyleyeyim?

Sonuçta, Sınaru oğulcuğunun kulağına fısıldamış. Oğulcuk içkili kadehi alarak, dayısının önüne gidip, güzelce diz çöküp, ince, güzel sesiyle türkü söylemiş:

Utanmasan, dayım,
Ağaç kabuğu kâseden aş içsen,
Rahatsız olmasan, dayım,
Sırlı kâseden aş içsen.

Oturduğu yerden dinleyen dayısı, utancından yerin yedi kat altına inse de az olacağını düşünüp, hıçkırarak ağlayıp, evden çıkarak koşmuş. Hiçbir yerde durmadan evine doğru koşmuş. Oğulcuğun tuttuğu kadehi elinde kalıp, dayısının böyle gitmesine şaşırıp, gözlerini açarak anasına sormuş:

- Ana, dayım ne yaptı, niçin kaçtı?

- Eh, senin dayılarının hepsi böyle, utangaç insanlar! demiş Sınaru.

Oğulcuk kadehi bırakarak, derince iç çekip, yatağına doğru yürümüş.

87. ÇELMEŞ

Ozogı çakta bistiñ Altayda, togus özöktiñ birikkeninde, togus tuunıñ koltıgında üç karındaş kiji curtagan. Eki caan karındaştarı arkaga batpas maldu, ayılga batpas cööjölü bolgon. Olordıñ emegenderiniñ carajına bastıra Altay kaykaşkan. Üçünçi kiçü karındaş Çelmeşte deze turgan cañıs arık töö bolgon. Kalan tölöör nemezi coktı kereginde kös cok caanazıla kojo boydoñ artıp curtadı. Ol caanazın, eki bay karındaştarı emegenderiniñ saygagına kirip "arı bar, tenek Çelmeşle kojo curta" - dep sürüp iygender.

Bir katap Çelmeş Boodoy-kaanga kalan tölöp bardı. Kalandı tölöylö, oyto canıp keletse, tün kire berdi. Körzö, kaannıñ töölörin kabırgan küdüçilerdiñ oduzı cattı. "Akır, bogo konor, erten tura cana berer" - dep, boyında şüüyle, kelip kondı. Erten tura turup kelele körzö, onıñ töözi ölüp kalgan cattı: kaannıñ semis töölöri tepsep koytır.

Ölgön töözini üstine coktu Çelmeş oturdı, açu koron ıyladı: "Emdi nege minerim, coyu kanayıp canarım". Onıñ açu-koron ıyınañ ulam, cajıl ölöñ, caş agaştar sargardı, caraş çeçekter kurgadı, mal odorın taştadı, añ-kuştar kaçıp ıradılar. Bu ıy Boodoy-kaannıñ kulagına baza uguldı.

- Meniñ curtıma kandıy kara cetker tabılgan?- kazırlanıp kıygırdı. - Onıñ üni kandıy korondu? Ey, calçılar, barıp ugaar, ogo ne kerek mında.

Calçılar barıp körölö, oyto kelip kaan aldına çögödödiler.

- Ulu caan kaanıbıs, ol coktu Çelmeştiñ ıyı. Slerdiñ semis töölör onıñ arık töözin öltüre tepsep koytır.

- Cañıs aramza töözi uçun ondı tudup beriger, kara cañıs onıñ caman üni mında katap ugulbastıñ kereginde.

Kaannıñ cakıltazın calçıları kıyalta coktoñ büdürdiler. Çelmeş bir töögö minele, togus tööni cedinip candı.

Bay karındaştarı bir kün körzö, - Çelmeştiñ tejik ayılınıñ canında on semis töölör baskılap cürdi. Eki karındaş küyünerde, içteri ottıy izidi, cürekteri tokpoktıy soguldı.

- Ey, sen, tenek Çelmeş - dep, ayılga caba cedele, kıygırdılar, -kanayda sen bayıdıñ, töölördi kaydañ aldıñ?

Çelmeş olordıñ kıygızın ugala, tejik ayılınañ çıgıp keldi, cargak tonınıñ edegi kopıldap turdı, börkin alıp, calınıp ayttı:

- Men boyımnıñ kargan töömdi öltürele, edin Boodoy-kaanga alıp bargam. Boodoy-kaan cañıs ölgön töö uçun on tirüni berip turu dep mege aldında ulustar aydışkan. Onoydo lo çın boldı, ulus tegin aydışpaytan ok emtir.

Karındaştar oyto candılar, coloy şüüştiler: cañıs arık töözi uçun tenek Çelmeş ondı alganda, bis on semisti alıp barzabıs, cüsti alarıbıs.

Ol sagıştarıla ettiler. Taldama semis on tööni öltürele, Boodoy-kaanga alıp bargıladı.

Töölördiñ edin kaydaar alıp braadıgar? - Bodoy-kaan olordoñ suradı.

- Ulu kaanıbıs, bir tööniñ edine sler on tirü töö berip turu dep biske ulustar aydışkan, - ünderi kaltırajıp aydıştılar, ce kaan olordıñ kuuçının bojodo aydarga da berbedi. Teñeridiy küzüredi, temir oşkoş şıñıradı, tişteri kıcıradı. Bay karındaştar cük le tirü oyto burıdılar. Çelmeşteñ barıp öçin alarga meñdeştiler. "Akır, kulugur Çelmeş, ondıy tögün kereginde bajıñdı biske üstüreriñ".

Bu öydö deze Çelmeştiñ kös cok caanazı ölö berdi. Ol onı tirü nemediy edip kiydirdi, onoñ töniñ eki örköjiniñ ortozına mindirele, aparıp söögin cuup koyorgo öskö collo atandı. Ogo udura odus töögö tovar koştogon saduçı kleetti. Col çiçkeçek, koştoy ödör arga cok.

- Coldoñ kıya çık! - dep, kocoyım kıygırala, Çelmeştiñ üstine keldi.

- Men boyımnıñ caanamdı üydejip baradım. Çeberleneer.

-E-e, ol caanazın üydejip baratkan, kiji tiybes, sürekey de nemeñ bolzo... - onoydo aydala, kargan emeendi kamçınıñ sabıla iyde saldı, ol cerge kelip tüşti. Çelmeş onı eeçiy türgen tüjele, caanazınıñ canına tizelene oturala, kocoyım uksın dep, tıñ öksöp, ogırıp ıylay berdi.

- Kayran meniñ caanam, Boodoy-kaan seni sakıp cat, seni kündülerge arakızın boyı da içpey oturı, a bu cıdu tañma seni bu ak-carıktañ ayırdı. Men barıp Boodoy-kaanga aydarım, seni tegin cerge sakıpazın, a beri türgen kelip, bu iytti öltürzin.

Onı ukkan saduçınıñ bajında meezi aylana berdi, cüregi araydañ la oozınañ çıkpadı. Ol Çelmeştiñ aldına tizelenip oturala, ıylap suradı:

- Oy, kalak-kokıy, onıñ Boodoy-kaanla törögön bolgonın bilbedim. Meniñ bajım kezileten turu emdi, sler cakşı kiji, Boodoy-kaanga aytpazagar, on baştık altın, on tööni tovarıla bereyin, aytpa.

Çelmeş caanazınıñ söögin cazap cuup koydı, altının, tovarın on töögö koştoylo, oyto candı. Onıñ bay karındaştarı sakıp turgulagan emtir. Körgön lö boyınça, udura cügürdiler, kurç bıçakla kezip öltürerge turala, ce kenetiyin onıñ bayın körüp iydiler. Kaykaganına köstöri çööçöydiy caanadı.

- Sen, cüülgek iyt, baza kaydañ mındıy cööjöni taptıñ? - Çelmeşteñ suradılar.

Çelmeş olorgo ayttı:

- Sler bargan soondo, bistiñ kös cok coktu caanabıs ölö bergen. Men onı töögö artıp alala, Boodoy-kaanga apargam. Kaan menile kojo eki konok ıylaştı, üçinçi kün bu altındı, cööjöni berele, col ortozına cetire üydejip koydı. Bistiñ Boodoy-kaanıbıs albatıga bıyanzagı korkıştu, kiji kandıy la tübekke kirer bolzo, ol neni de kıskanbay bolujar.

Çelmeş aylına kirgelekte, bay karındaştarı oyto mañtattılar, caraş emegenderin öltürele, töögö koştop, Boodoy-kaanga alıp keldiler.

- Baza neni mege ekeldeer? - Boodoy-kaan katu suradı.

- Ulu kaanıbıs, slerdiñ boyıgardıñ albatıgarga buurzagaardı bastıra altayda con biler. Bistiñ curtta korkıştu çıgım boldı, eki caraş emegenderibis kenetiyin ölö bergiledi. Bis olordıñ söögin slerge ekeldibis.

Boodoy-kaan azıydagızınañ artık açındı, eki bay karındaştardı calçılarına aray öltürtpey, çıbıktattı. Olor kaan curtınañ araydañ la çıktılar. Çuguldangança candılar.

"Sakıp al, cıdu iyt, Çelmeş, bisti emdi mekelep bolboyzıñ, bistiñ bıçaktañ tirü artpazın".

Olor Çelmeşke keldiler, tudup algıladı, kara bolot bıçaktarın kıynınañ suurdılar. Çelmeş ermek aytpagan bolzo, olor onı tutkança la öltürer edi:

- Oy, kündülü karındaştarım, sler cööjölü de, iydelü de, a men deze coktu, tenek. Kan kaçan da kanla öçin nekeyten edi. Onoñ do öskö men slerge kilinçek ettim, aydarda, meniñ caman kanımdı tögölö, Ülgen kudaydıñ aldına onıñ karuzına turgança, tort otko örtöp öltüreer.

Karındaştar uzak sananbay cöpsindiler. Çelmeşti örtöörgö, kırga alıp çıgala, kayış armakçıla külip salala, boylorı odındap bargıladı. Çelmeş ölümin sakıp cadırı. A bu öydö Boodoy-kaan cıldıs-çookır adına mingen, cajıl torko tondu, kara kumdus börüktü koştoy ödüp brattı.

- Seni kem küligen? - Ol Çelmeşteñ suradı.

- Oy, ulu kaanım, - Çelmeş karuuzın aytti, - cer aldında Erlik kudaydañ mege cakaru kelgen. Ol cakaruda Erlik mınayda aydat: - "Men karıdım, tük tanışpas maldarım, til oñdoşpos albatımdı başkarar argam cok bolo berdi. Çelmeş kıyışpay, kelip meniñ şireeme oturzañ, cer aldında cööjöni, albatını biylezeñ" dep. Ce, ulu kaanım, sler boyıgar bileriger, men sagıştañ çala tutak bütkenimdi ondıy condı, cööjöni biylep, cadarga küçim cetpezi cart. Men Erliktiñ sözin ukpay, moynop iygem. Aydarda, Erlik uulın iye bergen, meni külip ekelzin dep cakıgan emtir, albanla şireege oturgızar dep aytkan emtir. Olor meni tudup alala, aparıp cadarda, altı ayrı müüstü bir sıgın koştoy mañtap ötkön. Aydarda, meni mında taştayla, onı sürüje bergiledi. Olor udabas keler - meni aparar. Men emdi kanaydayın, ulu kaanım? - Çelmeştiñ bu sözineñ Boodoy-kaannıñ içi küye berdi, küyünip aytti:

- Coktu sen Çelmeş, caan tübekke tüşken emtiriñ, cer aldındagı til bilişpes albatını başkararga küç bolor turu. Seniñ ordıña ulu Erlik meni alatan bolzo, seni men tübekteñ ayrıır edim.

- Meni argalagar - dep, Çelmeş suradı, - meniñ tonımdı kiyip alzagar, olor tanıbas slerdi.

Boodoy-kaan uzak sananbadı, attañ tüşti, Çelmeşti çeçele, boyınıñ kaan kebin çeçip iydi.

- Kündülü Çelmeş, sen meni cazap küli, boyıñ arı türgen bar.

Çelmeş tutkança onıñ suragın büdürdi, kaannıñ cıldıs-çookır adın minele, mañtadıp cana berdi.

Bay karındaştarı soot coktoñ odındı koştop ekeldiler. Ottı caanada küydürele, külip koygon öskö kiyimdü Boodoy-kaandı süürtep ekeldiler.

Boodoy-kaan bilip iyele, korkıştu ünle kıygırdı:

- Kodırlu küçükter, sler kanayıp turugar, men udabas la cerdiñ aldıla, cerdiñ üstile biyleyten kaan bolorım, men - Boodoy-kaan.

- Cok, emdi bisti mekelep bolbozıñ. Ülgen kudaydıñ boyı da men dezeñ, ölümneñ emdi kıyarıñ cok.

Boodoy-kaandı onoydo örtödiler. Örtöylö, sügünçilü braattılar:

- Çelmeş emdi bojogon, bisti emdi mekelep-cüültip bolbos.

Baratan col deze Çelmeştiñ ayılınıñ canınça bolgon. Olor braadala, kördiler: onıñ çakızında cıldıs-çookır at turu, cerdi çapçırda, - tamanınañ ot çöyilet. Kulagı kayçıdıy kurç, közi çolmondıy çagılat, cal-kuyrugı torkodıy. Kün oşkoş kümüş üygendü, ay oşkoş altın eerlü. Çelmeşke andıy at kaydañ kelgen dep, karındaştar sanandı. Ayılga cuuktap kelele, kıygırdılar:

- Bistiñ ölgön karındajıbıstıñ aylına kandıy kiji kelgen? Beri çık. Bistiñ ayılga baralı.

Bu öydö Çelmeş ayıldañ çıgıp keldi. Onıñ kiygeni ay bildirlü, kün bildirlü mancık torko ton boldı, eki caak bışkan belediy, eki közi oygor surlayt. Çelmeş olordıñ aldına baatır keptü tura berdi. Olordıñ korkıganınañ deze çilekeyleri kurgay berdi, tilderi tartıla berdi.

A Çelmeş deze olorgo mürgiyle, ayttı:

- Meni örtögönöör uçun alkış bolzın slerge, meniñ kündülü karındaştarım. Men ol cerge cederimde le, Erlik-biy meni kança kaandardıñ akazı edip, kança biylerdiñ biyi edip, oyto iydi. Emdi korkıp turum: sagıjı tutak kiji bu caan kerekti başkarıp bolbos bolorım dep.

- Onızı çın, Çelmeş, -karındaştar carış edip aydıştı, -sege cañıskan küç bolor. Ce bis öskö ulus emezibis le, bis seniñ törögön karındaştarıñ. Bis ne le bar küçibisle sege bolujar uçurlubıs. Boyıña boluşçı edip bisti kojup alzañ.

Çelmeş uzak sananbadı, büdümçizi coktıy, karındaştarın bajınañ budına cetire acıktap kördi, onoñ mınayda ayttı:

- Onoydo ederge kem cok lo, karu karındaştarım, ce, cañıs slerdi ol cerge iyer kerek. Ce çala korkıp turum, sler ol tuşta meni akalap, şireege turarga sananzaar kandıy bolor?

Karındaştarı, Çelmeştiñ közinçe künge körüp çertendiler, kaçan da onıñ sözineñ tuura bolbosko boylorı kurgak odındı türgen cuudılar, caan ottı küydürele, boylorınıñ kayış armakçıların Çelmeşke berdiler.

- Türgen buula bisti, - olor meñdep suradılar. Çelmeş cana tüşpezin dep cüreksirep turdılar.

Olordıñ suragın Çelmeş kıyışpay büdürdi. Ottıñ calbıjı teñerige cetti, izüzine Altaydıñ kırları kızıdı.

Çelmeştiñ kazır öştüleri onoydo kara ış bolo berdi. Ce tabınça ol ış ta cogoldı. A Çelmeş deze emdige cetire Altayda curtap cat, onıñ cürümine bir de kiji çaptık etpey turu.

ÇELMEŞ

İlk çağda bizim Altay'da, dokuz vadinin birleştiği yerde, dokuz dağın koltuğunda üç kardeş yaşamış. İki büyük kardeş ormana sığmaz hayvanlı, eve sığmaz servetliymiş. Onların eşlerinin güzelliğine bütün Altay hayret edermiş. Üçüncü küçük kardeş Çelmeş'inse yalnızca zayıf bir devesi varmış. Başlık verecek bir şeyi olmadığından kör ninesiyle birlikte bekâr yaşıyormuş. Onun ninesini, iki zengin kardeşi karılarının sözlerine kanıp, "Defol, ahmak Çelmeş'le birlikte yaşa." diye kovmuşlar.

Bir defasında Çelmeş Boodoy-kaan'a vergi ödemeye gitmiş. Vergiyi ödeyip dönüp gelirken gece olmuş. Bakmış ki, kağanın develerini otlatan çobanların kampı var. "Dur bakalım, orada konayım, sabah erken yola devam ederim." diye kendi kendine düşünerek gelip orada durmuş. Devesini serbest bırakarak, kendisi çobanlarla gecelemiş. Sabah kalktığında bakmış ki, onun devesi ölmüş yatıyor. Kağanın semiz develeri tepmiş.

Yoksul Çelmeş ölmüş devesinin üstüne oturmuş, acı acı ağlamış: "Şimdi neye bineceğim, nasıl döneceğim." Onun acı acı ağlamasından, yeşil otlar, yaş ağaçlar sararmış, güzel çiçekler kurumuş, hayvanlar otlağını terketmiş, geyikler, kuşlar kaçıp uzaklaşmış. Bu ağlama Boodoy-kaan'ın kulağına da ulaşmış.

- Benim yurduma nasıl bir belâ geldi? diye öfkelenip bağırmış. Onun sesi nasıl böyle zehirli? Ey, ırgatlar, gidip bakın, ona burada ne lâzım.

Irgatlar gidip bakmışlar, sonra gelip kağanın önünde diz çökmüşler.

- Ulu, büyük kağanımız, o yoksul Çelmeş'in ağlaması. Sizin semiz develeriniz onun zayıf devesini tepip öldürmüşler.

- Tek kötü devesi için onu (on deveyi) tutup verin, yalnızca kötü sesi burada duyulmasın.

Kağanın emrini ırgatları hemen yerine getirmişler. Çelmeş bir deveye binip, dokuzunu da yedeğine alıp dönmüş.

Zengin kardeşleri bir gün bakmışlar ki, Çelmeş'in delik deşik evinin yanında on semiz deve yürüyor. İki kardeşin kıskançlıktan içleri yanıp, yürekleri tokmak gibi çarpmış.

- Ey sen, ahmak Çelmeş diye, eve gelerek bağırmışlar, sen nasıl zengin oldun, develeri nereden aldın?

- Ben kendi yaşlı devemi öldürererek, etini alıp Boodoy-kaan'a gittim. Boodoy-kaan'ın ölmüş tek deve için on diri deve verdiğini bana insanlar önceden söylemişti. O gerçekmiş, insanlar boş konuşmuyorlarmış.

Kardeşler geri dönmüşler, yolda şöyle düşünmüşler: Tek zayıf deve için ahmak Çelmeş on tane aldıysa, biz on semizi alıp gitsek, yüz alırız.

O düşüncelerini yapmışlar. Seçkin on semiz deveyi öldürerek alıp Boodoy-kaan'a gitmişler.

- Develerin etini nereden alıp nereye gidiyorsunuz? diye Boodoy-kaan onlara sormuş.

- Ulu kağanımız, bir devenin etine siz on diri deve veriyormuşsunuz diye bize insanlar söyledi, - sesleri titreyerek konuşuyolarmuş,- fakat kağan onların sözlerini bitirmelerine fırsat bile vermemiş. Gök gibi gürüldeyip, demir gibi şıngırdayıp, dişle-

rini gıcırdatmış. Zengin kardeşler yurtlarına güçlükle geri dönmüşler. Gidip Çelmeş'ten öç almak için acele etmişler. "Dur bakalım, alçak Çelmeş, böyle bir yalan için başını kestireceksin."

O zamanda ise Çelmeş'in gözsüz ninesi ölmüş. O onu canlı gibi giydirip, sonra devenin iki hörgücü arasına bindirerek, cesedini yıkayıp gömmek için götürmüş. Yolda ona doğru otuz deveye mal yüklemiş satıcı geliyormuş. Yol ikisinin birlikte geçemeyeceği kadar darmış.

- Yoldan çekil! diye tüccar bağırarak, Çelmeş'in üstüne gelmiş.

- Ben ninemi yolcu ediyorum. Dikkat et.

- E-e, o ninesini yolcu ediyor, dokunmaz ne de olsa.. diye düşünüp ihtiyar kadına kamçıyla vurmuş, o (kadın) yere düşmüş. Çelmeş onun peşinden aceleyle inerek, ninesinin yanına diz çöküp oturup, tüccarın duyması için, hıçkırıp, bağırarak ağlamış.

- Benim sevgili ninem, Boodoy-kaan seni bekliyor, sana saygısından içkisini de içmiyor, a bu mel'un seni bu dünyadan ayırdı. Ben gidip Boodoy-kaan'a söylerim, seni boş yere beklemesin, buraya gelip bu iti öldürsün.

Onu işiten satıcının aklı yerinden çıkmış, yüreği ağzından çıkacak gibi olmuş. Çelmeş'in önünde diz çökerek, ağlayarak yalvarmış:

- Oy, âh vah, onun Boodoy-kaan'ın akrabası olduğunu bilemedim. Şimdi benim başım kesilecek, siz iyi birisiniz, Boodoy-kaan'a söylemeyin, on kese altın, on deveyi yüküyle vereyim, söylemeyin.

Çelmeş ninesinin cesedini yıkayıp gömmüş, altınını, malını deveye yükleyerek geri dönmüş. Onun zengin kardeşleri onu bekliyorlarmış. Gördükleri gibi keskin bıçakla kesip öldürmek için karşı koşmuşlar, fakat birden onun zenginliğini görmüşler. Şaşkınlıktan gözleri kadeh gibi açılmış.

- Sen, deli it, bu serveti nereden buldun? diye Çelmeş'e sormuşlar.

Çelmeş onlara şöyle demiş:

- Siz gittikten sonra, bizim kör ninemiz öldü. Ben onu deveye yükleyip, Boodoy-kaan'a götürdüm. Kağan benimle birlikte iki gün ağladı, üçüncü gün bu altını, serveti vererek, yol ortasına kadar uğurladı. Bizim Boodoy-kaan'ımızın halkına merhameti çok fazla, insan hangi felâkete düşerse düşsün o hiçbir şeyi esirgemeden yardım ediyor.

Çelmeş evine girmek üzereyken, zengin kardeşleri geriye koşturmuşlar, güzel eşlerini öldürerek deveye yükleyip alıp Boodoy-kaan'a getirmişler.

- Bana yine ne getirdiniz? diye Boodoy-kaan sertçe sormuş.

- Ulu kağanımız, sizin halkınıza merhametinizi bütün Altay'daki halk bilir. Bizim yurdumuzda korkunç bir felâket oldu, iki güzel eşimiz aniden öldü. Biz onların cesedini size getirdik.

Boodoy-kaan öncekinden daha fazla öfkelenmiş, iki zengin kardeşi ırgatlarına öldürtecek kadar çubuklatmış. Onlar kağanın yurdundan güçlükle çıkmış. Öfkelenerek dönmüşler.

"Bekle, mel'un it, Çelmeş, bizi şimdi kandıramazsın, bizim bıçağımızdan diri kurtulamazsın."

Onlar Çelmeş'e gelerek tutmuşlar, kara çelik bıçaklarını kınından çıkarmışlar. Çelmeş söz söylemese, onlar onu öldüreceklermiş:

- Oy, saygılı kardeşlerim, sizin servetiniz var, güçlüsünüz dė, bense yoksul, ahmağın biriyim. Kan her zaman kanla temizlenir. Ben sizlere karşı suç işledim, benim kötü kanımı dökerek, Tanrı Ülgen'in önünde onun yargısında durana kadar, kızgın ateşte yakıp öldürün.

Kardeşler çok düşünmeden kabul etmişler. Çelmeş'i yakmak için, kıra çıkarak kayış halatla bağlayıp, kendileri odun toplamaya gitmişler. Çelmeş ölümünü beklemiş. O zaman Boodoy-kaan yıldız benekli atına binmiş, yeşil ipek paltolu, kara kunduz börklü giyimiyle o yakından geçiyormuş.

- Seni kim bağladı? diye Çelmeş'e sormuş.

- Oy, ulu kağanım, - Çelmeş cevap vermiş - yer altında tanrı Erlik'ten bana emir geldi. O emirde şöyle deniyordu: "Ben yaşlandım, tüyleri bağlanmaz hayvanlarımı, dil anlamaz halkımı yönetecek gücüm kalmadı. Çelmeş direnmeden, gelip benim tahtıma otur, yer altındaki varlığımı ve halkımı yönet." diyor. Ulu kağanım, siz bilirsiniz, ben akıldan yoksun yaratılışlıyım, öyle halkı, varlığı yönetmeye gücüm yetmez. Ben Erlik'i dinlemeyip, direndim. Sonuçta Erlik iki oğlunu gönderdi, beni bağlayıp getirmelerini emretmiş, zorla tahta oturtun demiş. Onlar beni tutarak götürürken altı çatallı boynuzlu bir geyik yanımızdan koşarak geçti. Onlar beni bırakarak onu sürdüler. Çok geçmez gelir beni götürürler. Ben şimdi ne yapayım, ulu kağanım? Çelmeş'in bu sözlerine Boodoy-kaan'ın içi yanmış, kıskançlıkla konuşmuş:

- Sen yoksul Çelmeş, büyük felâkete düşmüşsün, yer altındaki dil bilmez halkı yönetmek güç olur. Senin yerine Erlik beni alsaydı, ben seni bu belâdan kurtarırdım.

- Beni koruyun, diye Çelmeş yalvarmış, benim paltomu giyseniz onlar sizi tanımaz.

Boodoy-kaan çok düşünmemiş, attan inmiş, Çelmeş'i çözerek, kendi kağan elbisesini giydirmiş.

- Saygılı Çelmeş, sen beni iyice bağla, kendin de hemen git.

Çelmeş onun isteğini hemen yerine getirip, kağanın yıldız benekli atına binerek koşturmuş.

Zengin kardeşleri çok geçmeden odunu yükleyip getirmişler. Büyükçe ateş yakarak bağlanmış ve başka giyimli Boodoy-kaan'ı sürüyerek getirmişler.

Bodoy Kağan durumu anlayıp, korkunç sesle bağırmış:

- Uyuz kuçuklar, siz ne yapıyorsunuz, ben çok geçmez yerin altını ve üstünü yöneten kağan olurum, ben Boodoy-kaan'ım.

Çelmeş'in kardeşleri yalnızca tehdit etmişler.

- Hayır, şimdi bizi kandıramazsın. Ben tanrı Ülgen'in kendisiyim de desen, ölümden kurtuluşun yok.

Böylece Boodoy-kaan'ı yakmışlar. Yakarak sevinçle gitmişler.

- Çelmeş şimdi öldü, artık bizi kandırıp aldatamaz.

Gittikleri yolsa Çelmeş'in evinin yanından geçiyormuş. Onlar giderken bak-

mışlar ki, onun at direğinde yıldız benekli at duruyor, yeri eşeliyor, ayağının altından ateşler çıkıyor. Kulağı keskin makas gibi, gözü sabah yıldızı gibi parlıyor, yelesi ve kuyruğu ipek gibi. Güneş gibi dizginli, ay gibi altın eyerli. Çelmeş'e bu at nereden geldi diye düşünmüşler. Eve yaklaşıp bağırmışlar.

- Bizim ölen kardeşimizin evine kim geldi? Beri çık. Bizim eve gidelim.

O zaman Çelmeş evden çıkmış. Onun giydiği ay desenli, güneş desenli ipek paltoymuş, iki yanağı olgunlaşmış üvez gibiymiş, iki gözü parıl parıl parlıyormuş. Çelmeş onların önünde bahadır gibi durmuş. Onların korkularından salyaları kurumuş, dilleri tutulmuş.

Çelmeş ise onlara dua ederek şöyle demiş:

- Beni yaktığınız için size şükrolsun, benim saygılı kardeşlerim. Ben öbür dünyaya gittiğimde, Erlik-biy beni sayısız kağanların ağabeyi edip, sayısız beylerin beyi edip tekrar geri gönderdi. Şimdi korkuyorum. Ben akıldan yoksun biriyim bunları nasıl yaparım diye.

- O gerçek, Çelmeş, - kardeşler yarışır gibi konuşmuşlar- sana yalnız güç olur. Fakat biz yabancı insanlar değiliz, biz senin kerdeşleriniziz. Bizi kendine yardımcı yapıp alsan.

Çelmeş uzun süre düşünmüş, güvenmiyormuş gibi kardeşlerini başlarından ayaklarına kadar süzmüş, sonra şöyle demiş:

- Böyle yapmakta mahsur yok, sevgili kardeşlerim, fakat, sizi öbür dünyaya göndermek gerek. Ama biraz korkuyorum, siz o zaman benim önüme geçip tahta oturursanız ne olur?

Kardeşleri, Çelmeş'in gözü önünde güneşe bakıp yemin etmişler, o sözünden dönmesin diye hemen kuru odun toplamışlar, büyük ateşi yakarak kendi kayış halatlarını Çelmeş'e vermişler.

- Bizi hemen bağla, diye acele ettirmişler. Çelmeş sözünden dönecek diye korkmuşlar.

Onların isteğini Çelmeş hemen yerine getirmiş. Ateşin alevi göğe ulaşmış, sıcağından Altay'ın kırları ısınmış.

Çelmeş'in zâlim düşmanları böylece kara duman olmuş. Fakat yavaşça o duman da yokolmuş. Ha, Çelmeş ise şimdeye kadar Altay'da yaşıyor, hayatına kimse kötülük etmiyor.

88. EKİ BACA

Mınañ ozo çañkır tuularlu Altayda eki karındaş curtagan. Birüziniñ adı Kokı, ekinçiziniñ deze Korton dep adalgan. Kokı caan karındajı, kança kire curtaarda, bir de bala azırabagan, bala cok boltır. Ce onıñ azıragan malı sürekey köp bolgon. Kokı cañıs ta malga bay emes, ce torko-mancık ta cööjölü boltır. Ol torko-mancık cööjöni eder cerin tappaytan.

Kortondo, kiçü karındajında, mal dep neme cok, ceti bala onıñ caan cööjözin boltır.

Köp baldar azırap, bu kire öygö cetire sürekey tapkır añçı kiji dep adalıp turgan. Kortonnıñ añdap tapkan aluzın caantayın la baylar, cayzañdar mekelep, sümelenip, tölü-kalan uçun tep le tegineñ alıp baratandar.

Kortonnıñ baldarı köp uçun cañıs saar uyınınñ südi ol baldarına caantayın cetpeyten. Onıñ uçun coktu Kortonnıñ üyi bala-barkazın torolotposko bolup, azıraarınıñ ep-sümezin bedrep, bay bacazına iyeten. İyze, mınayda aydıp iyeten:

- Ce, karu baldarım, akaar-ceñeer döön barıp keliger. Sarcu-kaymak cip, talkan-kalaştañ cakşı toyo ajanıp alıgar. Onoñ eeçijip alıp, canıp keliger.

Ook baldar, eeçijip alıp akazınıñ aylına kelgejin, ceñezi olordı azırabaytan emtir. Kerek deze kuuçındaşpas ta. Kirgilep kelze, ejiktiñ canına la oturgızıp salatan emtir.

Kaydar emeş dep, ceñezi köstiñ uçıla olorgo körüp salatan. Baldar oturar la oturar. Estejip. Anayda kuru oturarga çököylö, oyto canarga örö turgulaza, ceñezi aydatan boltır:

- Akır, akır, baldar, men slerdi azırap iyeyin. Oturıgar la.

Ceñezi caan ayaktı alar la. Bir ayakka sarcu, ekinçizinde deze aarçı. Kalbaktı alala, olordıñ koldorına la oostorına sarcu la aarçını sürtele, candırıp iyeten.

Bir katap baldardıñ enezi olordıñ aytkanınıñ çının-tögünin bilip alarga sanandı. Kanayda bilip aların uzak la şüüdi. Uçında ene kiji ol lo anayda sanangan kün, tün kirerde, bay bacazınıñ aylına bardı. Ce ayılga kirbedi. Ayıldıñ tıştınañ la, epşi canındagı irgezineñ tejik oydı. Onoñ canıp keldi.

Ertezinde ene kiji baldarın bacazınıñ aylına iydi. Boyı deze kañza tañkı tartıp alıp, emeş oturala, baldarınıñ kiynineñ arı bardı. Bacanıñ aylınıñ irgezine kelip, ajındıra oyıp koygon tejiktiñ odojına oturıp alala, ep cok to bolzo, acıktap, körüp oturdı. Ayılda ulus neni eder emeş dep.

Baldardıñ enezi körüp oturza, ceñe degen kiji baldardı bozogonıñ canında oturgızıp koygon emtir.

Caan udabadı, baldar canarga turarda, ceñezi olordı toktodıp, oturgan

cerineñ cük araydañ turala, ayttı:

- Akır, akır, baldar. Men slerdi çürçe azırap iyeyin. Oturıgar, ceñezi baldardıñ oozına la koldorına kaymaktu aarçını sürtele, ajanıp aldıgar, emdi canıgar dep aylıanañ çıgarıp iydi.

Baldardı bacazı kanayda "azıraganın", "kündülegenin" olordıñ enezi körüp aldı. Enezi baldardañ ozolop, ayılana canıp keldi. İçi-buurı küyüp, tıñ çuguldanıp, ol mınayda sanandı: "Nemeni tıñ la biler sanaalu emtiriñ a! Akır la, ol baldarla urujıp turgan tenek şüülteñdi men körörim! Bir tuşta tüs cerge büdüriler le bolboyıñ!"

Añdap bargan öbögöndöri, köp alu atkan, cangılap keldiler. Ce Kortonnıñ aluzın Kokı karındajı tölü uçun tögündep aldı, kalan uçun cayzañ camırkap aldı. Korton kak kuru artıp kaldı. Kokı karındajı tam la bayıp, camırkap barattı. Caman kılık-cañı tam la tıñıp turdı. Açabı tam la caandap turdı.

Ança-mınça catkança, sook kış keldi. Cırgaldu cay bojop kaldı. Eki karındaş baza la añdap, bararga şıydındılar. Bayagı eki baca olorgo baza la azık-tülük beletegiledi. Azık-tülük beletelerde le, Korton lo Kokı añdap atandılar.

Sooktor tızırajıp turdı. Çagan aydıñ koron açu soogı baştaldı.

Bay baca coktu bacaga kelip suradı:

- Bu sen sookko kanayıp toñboydıñ? Seniñ kep-kiyimiñ samtar-sumtar. Men togus kat torko tondu da bolzom, tüni-tüji bu sookko korkıştu toñup cadım.

Coktu bacazı ogo aydıp cat:

- Men coktu, caman da bolzom, tonım-sanım eski de bolzo, sookko bir de toñboy cadım. Uyuktaar aldında emeş cuka etire suurınıp alıp, çapkış üüçelerimniñ ortozına kirip alıp, anda cılu uyuktap aladım.

Kortondo üüçeler kaydañ kelzin. Kokı da la bar emey. Çapkış üüçe dep Korton ol boyınıñ baldarın aytkan bolgon. Bu ermekti bay bacazı oñdobogon bolgodıy. Coktu bacazınıñ kokırlap aytkanın oñdoboy, bay bacazı süüne bergen.

- Ee, men canala, üstü-cuulu üüçelerimniñ ortozına kirip konzom, ol lo coktu emegenneñ artık, çik cok cılu konorım! – dep aydala, canıp keldi. Eñirde kiygen kep-kiyimin emeş cukarta suurınala, semis üüçeleriniñ ortozına kirele, cadıp, oronıp, uyuktay berdi.

Ertezinde coktu bacazı baldardıñ ortozınañ turala, tışkarı çıgıp körzö, bay bacazınıñ ayılınañ ış çıkpay turu. Ol turguza la barıp körör bolzo, tenek bay bacazı semis üüçeniñ ortozına çın kongon boltır. Uyuktap cadala, etke caba toñup kalgan emtir. Anayıp, açabına la tenegine bolup bay bacazı tegin kalas ölgön boltır.

Bu ulus kezikte kokır bilbes degen neme ol boltır.

İKİ GÖRÜMCE

Bundan önce çakır dağları olan Altay'da iki kardeş yaşamış. Birisinin adı Kokı, ikincisinin ise Korton'muş. Büyük kardeş Kokı kaç kez yuva kursa da hiç çocuk büyütmemiş, hiç çocuğu olmamış. Fakat onun hayvanları çokmuş. Onun zenginliği yalnızca hayvanlarıyla değil, ipeği, serveti de çokmuş. O ipek servetini koyacak yer bulamıyormuş.

Küçük kardeş Korton'un hayvanı yokmuş, onun serveti yedi çocuğuymuş.

Çocuklarını yetiştirip, bu zamana kadar iyi avcı diye anılmış. Korton'un avladığı hayvanların kürkünü her zaman, zenginler, cayzanlar hile ve zorla vergi diye elinden alırlarmış.

Korton'un çocukları çok olduğu için sağdığı tek ineğinin sütü çocuklarına yetmezmiş. Bu yüzden yoksul Korton'un eşi çocuklarını aç bırakmamak, doyurmak için zengin amcalarına gönderirmiş. Gönderirken şöyle dermiş:

- Evet, sevgili çocuklarım, amcanızın, yengenizin yanına gidip gelin. Tereyağı, kaymak yiyip, kavut ve ekmekten doyana kadar yiyin. Sonra dönüp gelin.

Çocuklar dizilip amcalarının evine gitse de, yengeleri onlara yemek vermezmiş. Konuşmazmış da. Geldiklerinde onları kapının yanına oturturmuş.

Ne yapayım diye yengeleri gözünün ucuyla onlara bakarmış. Esneyip, öylece boş oturarak umutları tükenen çocuklar tekrar dönmek için kalktıklarında yengeleri şöyle dermiş:

- Durun, durun bakalım çocuklar ben sizi doyurayım. Oturun hele.

Yengeleri büyük tabağı alarak bir tabağa tereyağı, ikincisine ise süzme yoğurt kormuş. Kaşığı alıp onların ellerine ve ağızlarına tereyağı ve süzme yoğurdu sürüp gönderirmiş.

Bir defasında çocukların anası onların anlattıklarının doğru mu, yalan mı olduğunu anlamak istemiş. Uzun süre bunu nasıl öğreneceğini düşünmüş. Sonunda ne yapacağını düşünürken bir gece zengin görümcesinin evine gitmiş. Evin dışından, kapının kadınlar tarafından bir delik oymuş. Sonra dönüp gelmiş.

Ertesi gün çocuklarını görümcesine göndermiş. Kendiyse pipo içip biraz oturduktan sonra çocuklarının arkasından gitmiş. Görümcesinin evinin kapısının önüne gelip oyduğu deliğin karşısına oturup insanların evde ne yaptığını görmek için iyice görünmese de dikkatlice bakmış.

Çocukların anası bakmış ki, yengeleri çocukların eşiğin yanına oturtmuş.

Çok geçmemiş çocuklar dönmek için kalktıklarında, yengeleri onları durdurup, oturduğu yerden yavaşça kalkarak şöyle demiş:

- Durun, durun bakalım çocuklar. Ben hemen sizi doyurayım. Oturun. Yengeleri çocukların ağzına ve ellerine kaymaklı süzme yoğurdu sürerek, doydunuz şimdi dönün diye evden çıkarıp göndermiş.

Çocuklarını görümcesinin nasıl doyurup, neler ikram ettiğini onların anası görmüş. Anaları çocuklardan önce evine dönüp gelmiş. Yüreği yanıp öfkelenerek şöyle düşünmüş:

" Her şeyi iyi biliyorsun ha! Dur bakalım, o çocuklarla uğraşmanın ne demek olduğunu o deliye gösteririm! Bir gün düz yerde sürçersin!"

Avlanmaya giden kocaları çok av avlamış, dönüp gelmişler. Fakat Korton'un avladığı hayvanların kürklerini kardeşi Koki yalan söyleyip borç olarak almış, vergi için de cayzan almış. Kardeşi Koki iyice zenginleyip, güçlenmiş. Kötü huyları iyice artmış. Aç gözlülüğü de çoğalmış.

Böylece yaşarken soğuk kış gelmiş. Eğlenceli yaz geride kalmış. İki kardeş yine ava çıkmak için hazırlanmışlar. İki görümce onlara azık hazırlamış. Azık hazır-

landığında Korton'la Kokı ava çıkmışlar.

Soğuk iyice artmış. Çagan* ayının soğuğu başlamış.

Zengin görümce yoksul görümcesine gelip sormuş:

- Sen soğukta nasıl oluyor da donmuyorsun? Senin giysilerin kötü. Ben dokuz kat ipek elbiseli de olsam, gece gündüz bu soğukta donuyorum.

Yoksul görümcesi ona şöyle demiş:

- Ben yoksul, kötü durumda olsam, elbiselerim eski de olsa, soğukta hiç üşümüyorum. Uyumadan önce biraz soyunup, kış için kesilmiş etlerin arasına girip orada üşümeden uyuyorum.

Korton'un kış için dondurulmuş eti var mı ki. Kokı'da var. Kesilmiş kışlık et diye Korton çocuklarını kastetmiş. Bu sözü zengin görümce anlamamış. Yoksul görümcesinin şaka olarak söylediğini anlamayıp zengin görümce sevinerek gitmiş.

- "Ee, ben dönüp yağlı kışlık etlerimin arasına girip geceleyeyim, o yoksul kadından daha sıcakta yatarım!" diyerek evine dönmüş. Akşamları giydiği giysisinin birazını çıkarıp, semiz kışlık etlerinin arasına girerek, sarınıp uyumuş.

Ertesi gün yoksul görümce çocuklarının arasından kalkıp, dışarı çıkıp bakmış ki, zengin görümcesinin evinden duman çıkmıyor. O hemen gidip bakmış ki, ahmak, zengin görümcesi gerçekten de kışlık etlerin arasında gecelemiş. Uyuyunca da etlere yapışıp donmuş. Böylece aç gözlülüğünden ve ahmaklığından zengin görümce boş yere ölmüş.

Zenginler bazen şakadan anlamaz dedikleri de işte buymuş.

* Halk takviminde birinci ay

89. AÑÇI

Çañkır Altayda Añçı dep kiji curtagan. Ol örökön Aduçı dep uuldı bolgon. Kaçan uulınıñ kiji alar öyi cedip kelerde, Añçı örökön kança bir nek-sak nemelerin sadıp, cööjö cöögön. Onoñ uulına Aybıçı dep caan baydıñ Altınçı dep attu kızın alıp bergen boltır.

Bir katap Añçı aduçı uulın eeçidip alıp, arka-tuuga añdap bargan. Coloy baradala, Añçı örökön uulınıñ kersüzin bilerge, ogo açık-carık aytkan emtir.

- Ce, uulım, bu coldı kıskart.

Aydarda, uulı, attañ tüjele, maltanı alala, coldı onıla çaap baştaptır. Bu kerekti körüp, adazı uulına aytkan:

- İjiñdi toktot. Mınañ arı baraak!

Ekü onoñ arı barıp cadala, Añçı bir elik atkan emtir. Uulına aydıptır:

- Men barıp arka-tuunı ebirip keleyin. Sen deze agaş kazanga bu eliktiñ edin kaynadıp sal.

Adazı cüre berdi. Adazınıñ cakıltazın turguza la büdürerge, Aduçı agaştañ kazan cazadı. Etti ogo kaynadıp baştadı. Ce otto et kaynaarga cetkelekte, ottıñ calbıjına kazan küye bergen. Adazı kelgelekte, uulı kança-kança kazan cazagan. Ce etti kanayıp ta kaynadıp bolbogon.

Añçı kança tuu-taştı ebirele, cedip keldi. Aştap-suuzap kelele, körzö, uulı kazandı kaynadıp bolbogon emtir.

- Ce, emdi canalık! – dep, adazı aytkan.

Eliktiñ edin artınıp alıp, adalı-uuldu aylına cangılagan. Adazı boyınıñ aylına, uulı – boyınıñ curtına.

Canıp kelele, Añçı tuykazınañ uulınıñ aylına barıp, emegenile ol neni kuuçındajıp oturganın tıñdaptır. Keldi – Altınçı aydıp oturat:

- Adañ seni caman körüp, kıstap turgan emtir. Kuru cerge col kastırgan, agaş kazanga et kaynattırgan. Bu uyat emey baza. Ol seni öltürerge cürgen kiji emtir. Bu adañnıñ canına catpay, mınañ kaçalı! Kaçıp, meniñ adamnıñ ayılınıñ canına barıp cadalı. Anda artık.

Ol kuuçındı ukkan Añçı öbögön aayı cok açıngan. Açınala, Aybıçı baydıñ kızın oyto aylına candırgan.

Kıstı candırala, Añçı örökön boyı koy küdügen Küdüçi dep nökör kijige bargan. Küdüçi ceti kıstu bolgon. Eñ le kiçinek kızı Köörkiyek dep attu. Keberkek, kersü. Añçı atanıp canarda, Köörkiyek adazınıñ bergen cüs torbogın aydap ekelgen. Onı körüp, Añçı öbögön ogo aydıptır:

- Cüs torboktoñ keler cılda, ezende, cüs bozu öskürip al!

Köörkiyek onıñ çenegenin bilele, örököngö aydıptır:

- Ezende minip cürgen adaardañ kulun eeçidip ekeleer.

Kelgen keregin bilip, bu bala sürekey sagıştu bolgonın Añçı turguza la bilip iygen. Ol balanı uulına kudalaar dep şüüdi. Ebire catkan coktu-coyu ulustañ arakı cuuyla, kudalap, uulına Köörkiyek dep kıstı alıp beriptir.

Bir kün Añçı örökön mınayda sanangan: "Torbok kabırgan bala çeçen emtir, a. Ce meneñ çeçen emeş pe? Akır, barıp onıñ kuuçının tıñdap köröyin".

Añçı bargan. Barala, tıñdap oturza, keldi Aduçıdañ surap cat:

- Sen aldındagı emegeniñneñ ne ayrılgan?

Aduçı uulı ol kıska aydıp cat:

- Adam bis eküge curtaarga berbegen. Ozo baştap kojo añdap baraak degen. Barganıs. Coloy ol meni col kıskart degen. Onoñ elik adala, agaş kazanga et kaynattırgan. Men onıñ cakıltazın büdürip bolbogom. Ol tuşta meniñ emegenim aytkan: "Adañ seni öltürerge turgan emtir. Meniñ adama baralık" – dep. Adam ogo tıñ açıngan. Bar-cok nemezin cuuyla, baydıñ kızın ayılına candırıp iygen. Onıñ kiyninde seni kudalagan".

Köörkiyek onçozın ugala, karuuzın mınayda beret:

- Ekileer tenek bolgon emtireer. Ce adañnıñ col kıskart degeni – ol türgen cel dep aytkanı bolor. Agaş kazanga et kaynat degeni – etti otko tişteygeni bolgon. Baydıñ kızı şıra körbögön, sen deze boyıñ onıñ bajına çıkpagañ. Onıñ uçun adañ kıstı oyto candırganı çın. Çın etken kiji emtir.

- Añçı mını ugup alıp, aylına süünçilü cana berdi. Olordıñ ortozında bir de öön-bökön cok bolup curtagılay berdi.

AÑÇI

Çakır Altay'da Añçı adlı biri yaşamış. O ihtiyarın Aduçı adlı bir oğlu varmış. Oğlunun evlenme vakti geldiğinde, ihtiyar Añçı neyi var neyi yoksa satıp paraya çevirmiş. Sonra oğluna Aybıçı adlı zenginin Altınçı adlı kızını almış.

Bir defasında Añçı, Aduçı adlı oğlunu yanına alıp ormana avlanmaya gitmiş. Yolda giderken ihtiyar avcı oğlunun aklını sınamak için ona şöyle demiş:

- Evet, oğlum, bu yolu kısalt.

O böyle deyince oğlu attan inerek, baltayı alıp yola vurmaya başlamış. Bunu gören babası oğluna şöyle demiş:

- Yaptığın işi bırak, devam edelim!

İkisi böylece giderken, Añçı bir karaca vurmuş. Oğluna şöyle demiş:

- Ben gidip ormanı dolaşayım. Sen ağaç kazanda bu karacayı pişir.

Babası gitmiş. Babasının isteğini yerine getirmek için ağaçtan kazan yapmış. Eti onda pişirmeye başlamış. Fakat et kazanda pişerken, ateşten kazan yanıvermiş. Babası gelmiş ki, oğlu sayısız kazan yapmış. Fakat eti bir türlü pişirememiş.

Añçı nice dağ, orman dolaşıp dönüp gelmiş. Acıkmış, susamış bir halde

gelmiş, fakat oğlu kazandaki eti pişirememiş.

- "Evet, şimdi dönelim." demiş babası.

Karacanın etini yüklenip babalı, oğullu dönmüşler. Babası kendi evine, oğlu kendi evine gitmiş.

Döndükten sonra Añçı gizlice oğlunun evine gidip karısıyla ne konuştuğunu dinlemiş. Gelini Altınçı şöyle demiş:

- Baban seni kötü görüp, sıkıştırmak istemiş. Boş yere yol kısaltıp, ağaç kazanda et pişirtmek istemiş. Bu ayıp değil de nedir. O seni öldürmeye niyetlenmiş. Babanın yanında yaşamayalım, buradan kaçalım! Gidip benim babamın evinin yanında yaşayalım. Orası buradan daha iyidir.

Bu sözleri işiten ihtiyar Añçı çok fazla öfkelenmiş. Öfkesinden Aybıçı bay'ın kızını tekrar babasının evine göndermiş.

Kızı gönderdikten sonra, ihtiyar Añçı koyun güden Küdüçi adlı arkadaşına gitmiş. Küdüçi'nin yedi kızı varmış. En küçük kızının adı Köörkiyek'miş. Çok güzelmiş. Añçı oraya gittiğinde Köörkiyek babasının verdiği yüz tosunu otlatıyormuş. Onu gören Añçı şöyle demiş:

- Yüz tosundan gelecek yıl yüz buzağı al!

Kendisinin sınandığını anlayan Köörkiyek, ihtiyara şöyle demiş:

- Gelecek yıl bineceğiniz atınızdan kulun getirin.

Niçin geldiğini anlayan bu genç kızın çok akıllı olduğunu Añçı hemen anlamış. Bu kızı oğluna almayı düşünmüş. Çevrede yaşayan yoksul insanlardan rakı toplayıp, dünür olup Köörkiyek'i oğluna almış.

Bir gün ihtiyar Añçı şöyle düşünmüş: "Tosun otlatan genç kız tatlı dilli, ama benden daha mı iyi konuşuyor? Gidip, dinleyip bakayım."

Añçı gitmiş. Gidince dinlemiş ki, gelini Aduçi'ya şöyle soruyor:

- Sen ilk eşinden niçin ayrıldın?

Aduçı kıza şöyle demiş:

- Babam biz ikimize rahat vermedi. Önce beraber ava gidelim dedi. Gittik. Yolda o bana yolu kısalt dedi. Ben onun bu isteğini yapamadım. Sonra karaca avladık ağaç kazanda pişirmemi istedi. O isteğini de yapamadım. O zaman eşim bana şöyle dedi: " Baban seni öldürmek istemiş. Benim babamın yanına gidelim." dedi. Babam buna çok öfkelendi. Neyi var, neyi yok toplayarak bayın kızını evine gönderdi. Sonra da seni aldı.

Bütün bunları dinleyen Köörkiyek şöyle cevap vermiş:

- İkiniz de ahmakmışsınız. Babanın yolu kısalt demesinin anlamı; çabuk yol al demektir. Ağaç kazanda et pişir demesinin anlamı; eti ateşte ağaç şişte pişir demektir. Zenginin kızı hayatında çile çekmemiş, sen de onun aklına uymuşsun. Onun için baban o kızı haklı olarak evine göndermiş. Doğrusunu yapmış.

Bu sözleri işiten Añçı evine sevinçle dönmüş. Onların arasında bir kez olsun huzursuzluk çıkmadan yaşamışlar.

90. COKTU ADUÇINIÑ IRIZI

Köp, köp cıldar mınañ ozo çañkır tuularlu Altayda Malçı dep kargan öbögön curtagan. Ol örökön as-mas maldu catkan. Azıragan cañıs uuldu bolgon. Ol sok cañıs uulın ada-enezi Aduçı dep adagan emtir.

Cer Altaydıñ üsti bastıra baylar-cayzañdar. Onıñ uçun coktu-coyu ulus bay-cayzañdarga işteytender. Malçı öbögön boyı deze, coktu uçun, baylardañ la cayzandardañ kaçıp, cajıl tayganıñ koltıgında, agın suunıñ caradında, curtap catkan. Añdap-kuştap, eki kolınıñ küçile iştep, ak kayzırıktu balıktı ak köbüktü agın suudañ tudup, emegeni le cañıs uulın toyo azırap cüreten kiji bolgon.

Sok cañıs uul çıdayla, ada-enezi karıy bererde, olordıñ sözin ugup, aytkanın acaruga alıp, agın suudañ balıktap, añ-kuştañ adıp, ada-enezin azırap turatan. Anayıp, Aduçı boyı kersü, sagıştu la işteñkey, açık-carık sanaalu bolup öskön.

Aduçı anayda añdap, kuştap cattı. Aylar aylanıp, cıldar cılıjıp ödöt. Cürüm ol lo boyınça barıp cattı.

Bir kün Aduçı añdap cürgen. Añdayla, canıp kelze, adazı ölüp kalgan emtir. Aduçı, açu-korongo çıdaşpay, eki köstiñ cajın sürekey köp tökti. Iylap-ıylap, kanaydar da argazı cok boldı.

Cajıl bürlü möş agaştı kezip oyolo, adazına mejik etti. Mejikti kayıñ agaştıñ tozıla orop alala, enezile ekü adazınıñ söögin ak calañga aparıp, söökkö salıp, tolotoy taşla korımdap salgıladı. Onoñ ekü kaya da körböy canıp iydiler.

Cıldar cılıştı la, öylör ödüşti le. Ol cıldardı Aduçı uul bilbey kaldı oşkoş.

Bir kün Aduçı mınayda enezine aydıp cat:

- Ene, castanarga ceñ eeledi, camınarga ton eeledi. Eldeñ-connoñ eş bedreydim.

Karu enezi uulınıñ aytkanın caradıp, ogo aktu sanaazın ayttı:

- El-coñgo bar, eş tabılza, al la. Kalak-kokıy, bay kijiniñ balazın alba. Ol tuşta cürümniñ küç bolor. Korkınçaktı sen, kalak, alba, cajın-çakka cürümiñ koomoy bolor. Nedeñ de caltanbas, korkıbas bala taap alzañ, cajına ırıstu bolgoyıñ. İjemcilü cadanıñ. – Onoñ emeş sananıp oturala, ayttı: - baylarda la caraş kıstar bar, balam. Ce onızın sen boyıñ sananıp cür. Albatı aytkan ine: "Kızılı kızıl la emtir, kılıgı kandıy bolbogoy, carajı caraş la, cañı kandıy bolbogoy" dep. Anayda albatı castıra aydıp turgan emes. Coktu-coyularla nak cür. Olordıñ la ortozında kızıl maraldıy kıstar bar, tabılar da. Kiji algadıy bolzoñ, coktu-coyulardañ cajırba. Olordoñ ok boluş kaçan birde tüñey le ceder. Bu ermekti bay-cayzañdarga ugussañ, bilip cür, bajı-közin carılar, oyılar.

Karu enezinıñ cakaruzı andıy la boldı.

Enezile ekü anayda cöptöjölö, onoñ arı Aduçı ezendejip, cakşılajıp, cañıs ak-borozına minip, albatı ortozı caar cüre berdi.

Ança-mınça baratkança, coldı baza ötkön lö, agaş-taştı baza aralagan la. Suulardı keçken le, tuulardı aşkan la. Baratkança, onıñ aldında keen caraş akta kalıñ curt turganın körüp iydi. Bu curtta calañ la ak kiyis ayıldar turat.

Aduçı adın bir ayıl caar uulalttı. Baştapkı ayılga cortup keldi. Adın çakıga buulayla, ayılga kirdi. Aduçı, ot ayagına otura tüjele, ayıldıñ eezineñ amır-cakşı suradı.

Tör bajında oturgan ayıldıñ eezi, balbayıp algan oturgan neme, çala çümerkep, kirip kelgen kijile cakşılajıp, Aduçıdañ suradı:

- Kajı cerdiñ kijizi sen? Kajı cerdi köstöp baradıñ? Adı-colıñ kem? Ada-eneñ kem?

Aduçı karuuzın ayttı:

- Meniñ catkan cerim altı tayganıñ arı canında, adam meniñ Malçı, emisken enem Erkeş edi. Adım meniñ Aduçı edi. Ce baratken cerimniñ aayı cok. Kırlarda kızıl elik cürze, adayın dep cürgen kiji men, kalıkta kıs bala körünze, cakşı-caraş kılıktuzınañ alarga cürgen kiji edim men. A slerdiñ adı-colıgar ne kiji?

Surak bergen kiji ayttı:

- Meniñ adım Taytakpay! – ayıldıñ eezi anayda aydarda, üni kürkürek emtir. Ünile çala kizirep turarga kiçeeneten oşkoş dep bildirdi. Bay kiji andıy la bolbaysın.

Taytakpaydıñ abakayı kelgen ayılçıga çay urdı. Aduçı çaylap baştadı. Kaymak, kurut, külge kömgön kalaş – onçozı la bar. Bu la öydö ejikteñ kiliñ kara şañkılu, köbök-torko kiyimdü kızıl-küreñ çıraylu caraş kıs kirip keldi. Kıs kirip kelele, tör bajında cımjak töjökkö otura tüşti. Çaylap oturgan Aduçıdañ, çek le şımırangan çılap, cakşı suradı. "Cakşı, cakşı ba?" – dep.

Kızı cakşılagan soñında adazı ayttı:

- Bu meniñ Kıznak dep cañıs kızım bolor. Bistiñ cerde meniñ kızımnañ caraş la cakşı, kersü bala cok emey! – Taytakpay maktanıp, ertedeñ le Aduçını kul edip alarga mekelenip oturdı. – Ce kanayda baza, altay albatınıñ cañı aayınça, sendiy cakşı uulga kızımdı bereten turum. Cañıs la kuuçın mındıy bolzın: bilip al – kiji aları oyın-cırgal emes turu. Sen mında altı kün amırap al. Onoñ arı bir cıldıñ turkunına küyü kiji bolup mege işte. Bu öygö cetire men seniñ aktu küçiñdi körüp alarım. Ezende şak la bu kirede meniñ balam seniñ bolor turu – dep, erdi eptü kıybıñdap, bay tabılu kuuçındap oturdı.

Çaylagılap, ança-mınça oturarda, kenetiyin ejikteñ eski kiyimdü, koo-kırlañ şañkılu, kap-kara köstü kıs bala kirip keldi. Açık-carık köstörile körüp, Aduçıla cılu ezendeşti.

- Adı-colıgar ne kiji? – dep, cımjak ündü kıs suradı.

- Adım Aduçı, ada-enem coktu ulus edi – dep, karuu berdi. – A slerdiñ adı-colıgar kem?

- Meniñ adım Altınçı, ada-enem cok – deyle, baza ermek aytpay bardı. Ayak-kazan cunup iştene berdi.

Aduçı ayıldañ çıgıp, adınıñ eerin alıp, minip kelgen adın otkorıp saldı.

Bu la künneñ ala Aduçı Taytakpaydıñ aylında cüzün-cüür kiji iştep, calda cürdi. Ol caantayın Altınçı la Kıznak dep eki caraş kıstıñ ermek-kuuçındarın emeş tuykazınañ tıñdap, etken işterin karannañ acıktap cürdi.

Künder eeçiy künder ödöt. Aduçı acıktap, körüp cürer bolzo, baydıñ kızı kursak cize sañ başka emtir. Kursaktı şibeeylep ciir. Kolına ayak albas, erdine et ekelbes, kuuçın-ermek aytpas, unçukpas. Ayrı kolına kaçan da iş albas kiji boltır. Sın-arkazı kedeye tartılgan kıs boltır. Çala kijiniñ içine carabas la kiji.

Coktu balanı körzö, çek başka. Altınçı açık-carık küün-sanaalu, ermektü, kandıy la işti ak-çek eder. İşteñkey le omok bala boltır.

Aduçı Taytakpaydıñ aylında da cürze, tıñ la süünçi körbödi. Ce altı-ceti kün cürele, Aduçı ançada la enezиniñ aytkanın sagışka alıp, onıñ aytkanınıñ çının cañı kördi.

Taytakpay deze, ulustı kuldanıp, kalık-condı kalaktadıp, kalan uçun as-mas malın alıp, küçi cetpesterdi kazıra tiştü kamçıla da sabap, carım tındu etire sogup la turatan emtir.

Aduçı Altınçı dep kısla açık-carık ermektejip, ol ok öydö baydıñ kızın kaykap, onı ıraagınañ acıktap cürdi.

- Men kaykap cürüm. Bu kursak içpes kaytkan kıs? Men mınıñ aayın, akır, bilip alatam – dep, bir kün Aduçı Altınçıga ayttı.

Aduçı kança kün uyuktabay, baydıñ kızın ketedi. Ayıldıñ içine cajınala, körüp catsa, Taytakpaydıñ kızı karañuy tünde turala, öçkön ottıñ ordına coon uydıñ bajın külge kömölö, ottı caanada salıp iydi. Ot köñjip küye berdi. Aduçı körüp le catsa, tañ aldında ol kıs turala, uydıñ bajın ottoñ çıgarala, onıñ edin caan oostu cip aldı. Aduçı mını çike le çokım körüp aldı.

Kajayıp tañ attı. Bastıra ulus uykudañ turup, kazan azat. Bayaa baydıñ da uluzı onçozı uykudañ turgan emey. Mında erten tura bastıra ulus köçö içerde, Aduçı körzö, baydıñ kızı baza la ajanbay oturat. Mını körüp, Aduçı ol kıstıñ ada-enezиniñ közinçe ayttı:

- Buuday bajı batpagan oozıña bukanıñ bajı kanayıp battı? Arba bajı batpagan oozıña attıñ bajı kanayıp battı? Men calı cokko cılına işteyle, seni algança, eldeñ-connoñ eş bedreydim. Eneme kapşay la canadım! Seni albazım dep ogo da aydatam.

Aduçı ayıldañ meñdep çıgala, adın barıp ekelele, onı türgen-tükey eertep iydi. Ol tuşta Taytakpay la onıñ abakayı, caraş kızı aydar söstörin tappay salala, ayıldañ la çıkkılabay oturgılap kaldı.

Aduçı adın minip alala, ayıldar ortozına cortup kelerde, coktu-coyu ulus ol uuldañ suragılap cat:

- Nökör Aduçı, nege mınayda tıñ açındıñ? Taytakpaydıñ balazı Kıznaktı ne albadıñ?

- Onı kiji kanayıp alar? Ol kıstıñ ajanıp turganın körgön bolzogor, sler sanaa cok korkoor ediger. Köskö lö ol iyneniñ bajıla ajanıp cat. Kös arazında deze büdün bukanıñ bajın cuda salıp cip cat. Kiji korkıbas pa onoñ?

Ulus onoñ arı Aduçıdañ surap cat:

- Aduçı, a Altınçını taştap, nege açındıñ? Neniñ uçun onı taştap braadıñ?

Uul ebirede turgan açık-carık küün-taptu albatı-congo baza la karuun mınayda berip cat:

- Kuday la dezeer baza! Açınganım cok lo. Men cañıs la Taytakpaydıñ çıt mekezine, tögünine tıñ tarındım. Onıñ caraş kızınıñ kijige kelişpes kılıgınañ tarındım. Emdi enemdi körörgö braadım, canıp. Ösküs Altınçı dep kıstı alar küünim bar bolgon, ce baydıñ ayılına cürele ogo ermek aytpagan edim. Karın, slerdiy caan ulustañ boluş suraarga sanangan edim le.

Ulus aydıjıp cat:

- Tokto, tokto. Sen Altınçını alala, eneñe can. A ol işteñkey bala. Onı la al.

Anayıp, coktu-coyunıñ aytkanıla, olordıñ bolujıla süüşken eki ciit ulus – Aduçı la Altınçı – Taytakpaydañ ayrılıp, enezinin cerine kelip, toy etkilep, ayıldu-curttu bolup, amır-ençü curtay bergiledi.

Anayıp, Aduçı coktu kijiniñ balazıla ırıstu cada berdi.

YOKSUL ADUÇI'NIN MUTLULUĞU

Bundan çok çok yıllar önce çakır Altay'da Malçı adlı ihtiyar yaşamış. O ihtiyarın az hayvanı varmış. Büyüttüğü tek oğlu varmış. O tek oğlanın adını ata, anası Aduçı olarak vermişler.

Cer-Altay'ın üstü hep baylar, boy başkanlarıyla doluymuş. Onun için yoksul insanlar zenginlere ve boy başkanlarına çalışırmış. İhtiyar Malçı ise yoksul olduğu için zenginlerden ve boy başkanlarından kaçıp, yeşil dağın koltuğunda, akarsuyun kenarında yaşamaya başlamış. Hayvan, kuş avlayıp, iki kolunun gücüyle çalışıp, ak pullu balığı ak köpüklü akarsudan tutup, eşiyle oğlunu doyururmuş.

Tek oğlu büyüyüp, ata, anası yaşlandığında, onların sözünü dinleyip, söylediklerine önem verip, akarsuda balık avlayıp, hayvan, kuş avlayıp, ata, anasını doyurmuş. Böylece Aduçı zeki, akıllı, çalışkan, açık gönüllü ve düşünceli biri olarak büyümüş.

Aduçı böylece hayvan, kuş avlamış. Aylar dönüp, yıllar eriyip geçmiş. Onun hayatı da böyle geçmiş.

Bir gün Aduçı ava çıkmış. Dönüp geldiğinde babasının öldüğünü görmüş. Bu acıya dayanamayan Aduçı çok gözyaşı dökmüş. Elinden ağlamaktan başka bir şey gelmemiş.

Yeşil yapraklı çam ağacını kesip oyarak babasına tabut yapmış. Tabutu kayın ağacının kabuğuyla sarıp, anasıyla birlikte babasının cesedini ak otlağa götürüp, mezara koyarak, oyma taşlarla örtmüşler. Sonra ikisi geriye bile bakmadan dönmüşler.

Yıllar kayıp zaman geçmiş. Aduçı o acı yılları unutmuş.

Bir gün Aduçı anasına şöyle demiş:

- Ana yaslanmaktan yen çürüdü, örtünmekten palto çürüdü. Halkın içinden eş arayayım.

Şefkatli anası oğlunun sözlerini onaylayıp, ona ak gönlünden şöyle demiş:

- "Halkın içine gir, eş bulursan al. Ama sakın zenginin kızını alma. Yoksul insanların içinden eş ara. Kendini beğenmişle evlenme. O zaman hayatın kötü olur. Sen korkakla evlenme, hayatın sonuna kadar kötü olur. Hiçbir şeyden ürkmez, korkmaz birini bulup evlensen, ömrünün sonuna kadar mutlu olursun. Huzurlu yaşarsın." Sonra biraz daha düşünüp şöyle demiş: " Zenginlerin de güzel kızları var, balam. Fakat onu da sen bilirsin. Halk ; "Kızılı kızıl imiş, huyu nasıl güzel olmasın, güzeli güzel imiş, karakteri nasıl iyi olmasın." demiş. Halk yanlış söylemez. Yoksullarla dostça yaşa. Onların içinde de kızıl yaban gülü gibi güzel kızlar var, evlenilir. Evleneceksen yoksullardan gizleme. Onlar her zaman sana yardım eder. Güçlüye tutturma, kötü dilliye söyletme! Bu isteğini baylara, zenginlere söylersen bil ki, başın gözün yarılır, oyulur.

Şefkatli anasının nasihatı böyle oldu.

Anasıyla ikisi böylece sözleşti, sonra Aduçı anasıyla vedalaşıp, tokalaşıp, tek atı ak bozuna binip, halkın içine gitti.

Böylece giderken, yollar geçmiş, ağaçlar aralamış. Nehirler geçip, dağlar aşmış. Yolda karşısına güzel bir ovada büyük bir köy çıkmış. Bu köyde ak keçeden evler duruyormuş.

Aduçı atını bir eve yöneltmiş. Atını ilk eve sürmüş. Atını at direğine bağlayarak eve girmiş. Aduçı, ateşin yanına oturarak ev sahibiyle selâmlaşmış.

Baş köşede oturan ev sahibi hantalca oturup, biraz da kendini beğenmiş bir şekilde eve giren kişiyle selâmlaşıp, Aduçı'ya sormuş:

- Sen nerelisin? Nereye gidiyorsun? Soyun sopun ne? Ata, anan kim?

Aduçı cevap vermiş:

- Benim yaşadığım yer altı dağın öte yanında, benim babamın Malçı, emziren anam da Erkeş'tir. Benim adım Aduçı. Fakat gittiğim yer belli değil. Kırlarda dolaşan kızıl karacayı avlarım, halkın içinden kız görürsem iyi huylusunu eş almak isteyen biriyim. A, siz kimsiniz?

Soru soran kişi şöyle demiş:

- "Benim adım Taytakpay!" Evin sahibi gür sesliymiş. Sesini bilerek böyle çıkarmaya çalışıyormuş. Baylar hep böyledir.

Taytakpay'ın eşi gelen misafire çay ikram etmiş. Aduçı çay içmeye başlamış. Kaymak, kurut, küle gömülmüş ekmek... hepsi varmış. O vakit kapıdan kara kadifeden saç örgülü, ipek elbiseli, kızıl simâlı bir kız girmiş. Kız girip baş köşedeki yumuşak yatağa oturmuş. Çay içen Aduçı'ya fısıltıyla "Merhaba, nasılsınız?" diye hâl hatır sormuş.

Kızı selâmlaştıktan sonra babası şöyle demiş:

- "Bu benim tek kızım Kıznak. Bizim yerimizde benim kızımdan güzel, iyi, akıllı kız yoktur." Taytakpay böylece övünüp, Aduçı'yı bir an önce kul yapmak için hile düşünmüş. "Evet, ne yapalım, altmış halkın âdetine göre senin gibi iyi bir delikanlıya kızımı veriyorum. Anlaşmamız şöyle olsun: Bil ki, evlenmek çocuk oyunu değildir. Sen burada altı gün dinlen. Sonra bir yıl boyunca benim güveyim olarak bana çalış. Bu zaman boyunca ben seni tanımış olurum. Gelecek yıl bu vakitler be-

nim kızım senin olur." diye yalancıktan dostça konuşmuş.

Çay içip biraz oturduktan sonra, aniden kapıdan eski giyimli, kötü saç örgülü, kapkara gözlü bir genç kız girmiş. Parlak gözleriyle bakıp, Aduçı'yla hoşça selâmlaşmış.

- "Adınız ne , soyunuz sopunuz ne?" diye yumuşak sesli kız sormuş.

- "Adım Aduçı, ata, anam yoksul insanlar." diye cevap vermiş. "A, sizin adınız ne, soyunuz, sopunuz ne?"

- "Benim adım Altınçı, ata, anam yok." diyerek gitmiş. Kap kacak yıkamaya başlamış.

Aduçı evden çıkıp, atının eyerini alıp, bindiği atını otlağa salmış.

Bu günden itibaren Aduçı Taytakpay'ın evinde türlü türlü işlerde ırgat olarak çalışmış. O her zaman Altınçı ve Kıznak adlı iki güzel kızın konuşmalarını gizlice dinleyip, yaptıkları işleri sezdirmeden takip etmiş.

Günler günleri kovalamış. Aduçı böyle dikkatle inceleyince görmüş ki, bayın kızının yemek yemesi bambaşka. Yemeği kabaca yiyor. Eline tabak almaz, dudağına et değdirmez, konuşmaz, ses çıkarmaz. Eline iş de almazmış. Sırtı genişmiş. İnsan içine yakışmazmış da.

Yoksul kızsa bambaşkaymış. Altınçı açık, aydınlık düşünceli, sözü sohbeti çekilirbiriymiş, yaptığı işi de düzgün yaparmış. Çalışkan ve güzelmiş.

Taytakpay'ın evinde yaşayan Aduçı iyi gün görmemiş. Fakat altı, yedi gün geçtikten sonra annesinin anlattıkları Aduçı'nın aklına gelmiş, onun anlattıklarının gerçek olduğunu görmüş.

Taytakpay ise insanları kul yapıp, halka zulmedip, vergi için az mallarını alıp, gücü olmayanları keskin kamçısıyla yarım canlı edene kadar dövermiş.

Aduçı'nın Altınçı'yla hoş sohbet etmesini bayın kızı uzaktan görüp şaşırırmış.

- "Ben şaşırıyorum! Bu yemek yemeyen nasıl kız? Dur bakalım ben bunun durumunu öğreneyim." diye bir gün Aduçı Altınçı'ya söylemiş.

Aduçı günler boyunca uyumadan bayın kızını izlemiş. Evin içine gizlenerek bakmış ki, Taytakpay'ın kızı gecenin karanlığında kalkıp, sönen ateşteki küle ineğin başını gömüp, ateşi büyükçe yakmış. Ateş harlı yanmış. Aduçı bunu izlerken, şafak sökmeden o kız ineğin başını ateşten çıkarıp, onun etini büyük ağzıyla yemiş. Aduçı bunu çok iyi görmüş.

Ağarıp tan atmış. İnsanların hepsi uykudan kalkıp yemek hazırlamışlar. Bay ve onun insanları da uyanmışlar. Sabah erken herkes yarma çorbası içerken Aduçı bakmış ki bayın kızı hiçbir şey yemeden oturuyor. Bunu gören Aduçı o kızın ata, anasının gözüne bakarak şöyle demiş:

- Buğday başı sığmayan ağzına boğanın başı nasıl sığdı? Arpa başı sığmayan ağzına atın başı nasıl sığdı? Ben karşılıksız çalışıp da seninle evlenene kadar kendime halk içinden eş ararım. Hemen anamın yanına dönüyorum! Seninle evlenmeyeceğimi ona da söyleyeceğim.

Aduçı hızla evden çıkarak, atını getirip çabucak eyerlemiş. O zaman Taytakpay'la onun eşi ve güzel kızları söyleyecek bir şey bulamayıp evden çıkamamışlar bile.

Aduçı atına binerek evlerin arasından koşturup giderken yoksul insanlar ona şöyle sormuşlar:

- Dostumuz Aduçı, niçin bu kadar öfkelendin? Niçin Taytakpay'ın kızı Kıznak'la evlenmiyorsun?

- İnsan onunla nasıl evlenebilir? O kızın nasıl yemek yediğini görseniz aklınız başınızdan çıkar, korkarsınız. İnsanların gözü önünde iğnenin başı kadar yiyor. İnsanlar görmediği zaman da boğanın başını yutuyor. Ondan insan korkmaz mı?

Sonra insanlar Aduçı'ya şöyle sormuşlar:

- Peki, Aduçı Altınçı'yı niçin istemiyorsun, ona niçin kızdın? Niçin onu bırakıp gidiyorsun?

Etrafını çeviren temiz kalpli insanlara Aduçı şöyle cevap vermiş:

- Allah biliyor ya, Altınçı'ya kızgınlığım yok. Ben yalnızca Taytakpay'ın hilesine, yalanına kızdım. Onun güzel kızının insana hoş gelmeyen huyu beni hayal kırıklığına uğrattı. Şimdi anama bakmaya gidiyorum, dönüp öksüz Altınçı'yla evlenmeye niyetim var, bayın evinde yaşarken ona bir şey söylemedim. Sizin gibi iyi insanların yardımına ihtiyacım var.

İnsanlar şöyle demiş:

- Dur, dur. Sen Altınçı'yı alarak anana git. O çalışkan, huyu güzel, becerikli kız. Onu da al.

Yoksul insanların bu sözleri ve onların yardımına sevinen iki genç; Aduçı ve Altınçı, Taytakpay'dan ayrılıp, anasının yerine gelip, düğün yaparak evlenip mutlu yaşamışlar.

Böylece Aduçı yoksulun kızıyla huzurlu bir ömür sürmüş.

91. BAY LA CALÇILAR

Mınañ ozo kök-cajıl Altayda, keen caraş Cabagan dep özöktiñ bajında Aga dep bay curtagan dejet. Ol altan aygır maldu, akka tolo koy-eçkilü, ayrı müüstü uyları da köp, kança kobılarga tolo cürer.

Aga bay ceten caştañ aşkança albatı-condı kuldanıp, kıynap, coktulardıñ aktu küçin cip cüreten. Onıñ catka berer kızı da cok, söögin tudar, canında oturgan uulı da cok bolgon boltır. Aga coktu-coyuga kilebes, cüregi katu, sook toş oşkoş, kiji boluptır. Tegin de, ösküs-cabıs ta ulus baydıñ kazırınañ kut cok cüreten. Cayzañ-camululardıñ cargı ötkürer ceri olordıñ ayılında bolgon. Iy-sıktar anda da cañılanatan.

Cargak tondu calçılardıñ arsak cardınañ kurç tiştü çıbık tıñ la ayrılbaytan edi.

Oñı cok bay Aga deze caan toomcıda boloton. Aga baydı deze ceti kiji ceñineñ tudatan, ködöçilep. Altı kiji onıñ adın alatan: ol cardında castıktu, canında tajuurlu koot-cırgalda caantayın oturatan.

Cayzañdar cuulıp kelgejin, ol lo Aga bay onçolorıla kojo boylorınıñ cañın şüüjip oturar. Kemdi kanayda çıbıktaar: coktulardı la calçılardı, işte kem de castırgan bolzo, onı kanayda çıbıktap kezeder, burulaar, - onçozın Aga şüüjip cat. Coktu-coyu calçılardı colgo do bolzo tudup sabadar, aktu cürgen calçılardı deze boyınıñ aylına ekelip çıbıktadar. Albatı-connoñ alganın kaçan da bolzo Aga bay korkıştu assınar. Boyınıñ ayılındañ çek neni de çıgımdabas. Kijideñ alganım kaçan da aldım debes. Kalıkka ol ten çek kilep bilbes. Aganıñ kalcuzı kaydañ bildirip turu deze, ol lo çı, kışkıda sookko toñnup kelgen calçılarına toştu ayakka köçö urdurar, işteñ arıp kalgan calçılarına açu aarçıdañ öskö aş berbes bolgon. Kıygazına kerek deze kaynatkan ediñ münineñ de olorgo urbas, köçöniñ artıgın da urup berdirbes. Et, mün artsa – onçozın iytke salıp berer.

Bir katap Aga baydıñ cılkılar kabırgan ceti calçızı ceti künniñ bajında calın alarga eeziniñ ayılına kirgilegen. Kirgilep kelze, kara kazanda ettü köçö kaynap turgan. Calçılarına cañıs ta ayak köçö urbadı. Olorgo cal tölöör öy em turguza cetpegen dep, Aga bay tıñ algıraptır. Abakay deze askan kazan kaynagalak dep şartıldaptır. Ol tuşta iş-calın alıp bolboy, aştagan-suuzagan calçıları ayıldañ çıgıp atangılagan emtir.

Baza la katap cal alar öy cedip kelerde, ol lo izü caydıñ öyinde ceti calçızı: Ceñiçek, Cetke, Kaba, Kara, Ösküzek, Teke le Erte bayaa Aga baydıñ ejigine kelip tüşkender. Baydıñ ejigin aça tartıp kirele, ezendejip, ot ayagına otura tüşkülep, tölü alarga kelgenderin ayttılar.

- Aa, baza la cal surarga keldiger be? – dep, Aga bay olorgo udura kıygırıp

çıktı.

Bay boyı arbanıp ta çıksa, ce Akpaş emegeni, arga cokto, çala kileñkey kiji bolup, kelgen calçılarına açu çegen urdı. Ulus içkilep turgança, Aga ta neni çotoy bergen.

- Akçanı slerge tölöp cadım. Emdi meneñ neni de surabagar! – dep, calçılarına tıñ kıygırıp çıktı. Calçılar akçaların çotop körgöjin, Aga bay işcaldı cetpes tölöp saltır.

Caan kara kazanda köçö kaynap turat. Ança kabırgalar, kazılar, kaykalap, kaynap turat. Ce Aga baydıñ Akpaş dep üyi ta neniñ de uçun aydat.

- Askan kazan em turguza kaynagalak. Cetire türgen kaynagan bolzo, men bu uluska mün de urup berer edim le.

- Kaynagalak kazannañ kemge kursak urup cürgenin körgöñ, ejim? – dep, Aga bay katkırıp, abakayına aydat. – Men de bu uluska kazanda aştañ ur dep aydayın dezem, köçö, et kaynagalak turu ne.

Ceti calçı, korkıştu aştagan da bolzo, baydıñ la onıñ emegenineñ aytkanın cakşı oñdop, laptap ugup alala, ayıldañ çıkkkılap, attarına mingilep, ijine cürgüley berdi. Olor onçozı caraş töstökkö çıgala, amırap alar dep şüüştiler. Çıyrak attarınıñ eerlerin alala, olordı ak calañga otkorıp saldılar. Onıñ kiyninde Aga baydañ algan akçaların toolop, as bolgonın bilip, arga cokto uzak katkırıştılar.

Ösküzek dep calçı oturala, cuuk nökörlörine mındıy ep-süme taap aytti:

- Bu la Aga baydıñ kıızın-suruzın kandırar kerek. Kara la men Aga baydıñ ejigine ezirik ulus bolup barala, "sogujalık". Çek le ejiktiñ boyına soguşkança la bararıs. Uktaar ba? Onızı cart. Emdi, Cetke le Kaba bisti ayrıp turgan ulus bolzın. Ceñiçek, Teke le Erte deze maldı küdüzin.

Ce Ösküzek sözin cetire aytkalakta, Erte olorgo mınayda aytti:

- Ösküzek le Kara olorgo ozo cedele, Aga baydıñ ejigine "soguja" barzın. Ol tuşta Aga bay boyınıñ emegenile kojo Kara la Ösküzekti eki başka ayrıyla, kemdi-kemdi ayılına kiydirgediy bolzo, ol kireten kiji arçımagın algança ayılga kirzin. Körbös arazında kazandagı etti boyınıñ apargan arçımagına suksın. Cart pa? Cart emey baza.

Calçılar anayda cöptöjip alala, anayda la eder deşti. Olordoñ ozo Ösküzek içkeri mañtattı, onı eeçiy Kara çaptı. Aga baydıñ ejigine ekü "soguşkança" keldiler. Soguştı körüp iyele, Aga bay la onıñ abakayı ekü korkıgılap, eki uuldı toktodıp turdılar. Olor Ösküzekti mekelep, ayılga kiydirdi. Tışkarı artkan Kara cañıskan çalçınıp turgança, çamçaları cok Cetke le Kaba calçılar sürüşkençe kelgiledi. Aga la abakayı körüp turar bolzo, olor do ekü soguşkança kelgiledi. Sırañay la ayıldıñ ejigine cetkilep kelele, "soguja" bergenderi açımçılu emes pe? Bayaança cuulanıp turgan kara emdi Cetkege bolujıp, Kabanı ekülep aradap, sogup turdılar. Neni eder, körüp turgandardıñ al-sanaazı çıkkılap turdı.

Aga bay la abakayı ekü, arga cokto Kabanı mekelep, ayılga kiydirdiler. Kara la Cetke, soguşkança, olordıñ kiyninеñ ayılga kirerge bar-cok küçin salgılayt. Ayıldıñ içinde Ösküzek le Kaba, olor ekü Aga baydı suraydılar:

- Sler caan toomcılu kiji, ol eki tañmanı ayılga bojotpogor!

- Ce, ce. Ayılga ne kirezin ol. Men mında turganda – Aga bay küçsinip aydat.

- İzü, izü, adañnın bajın ciger tañma! – Ayıldıñ içindegi Ösküzek tışkarı turgan Kara nökörin "aytkılap la" cat.

- Sen, tañma, sook suuga sukturgan – tışkartınañ Kara Ösküzekti "aytkılap" cat. Aydarda, Ösküzek etti sook suga salıp, soodıp turat. Sook suuga sooy bergen etti Kaba deze boyınıñ arçımagına keptep sugat. Çıgargan et çek le arçımakka batpay bararda, Kaba ayıldıñ içineñ kıygırat:

- Sen, tañma, kemenekke batpagan! Bildiñ cok po?

Cetke kıygırıp cat:

- Kee, kee, tañma, tegine kestirgen! Kemenekke sukturgañ, uktıñ ba? Ce sen cazap uktıñ ba, cok po?

Cetkeniñ mındıy "aytkılajın" ugala, ayıldagı Ösküzek le Kaba kaynatkan etti kezip-kezip, eki arçımakka sugup aldılar.

Ösküzek baza la aytkıladı:

- Ee, tañma, seniñ kara kazanıñ kuru kaynagan cok po!

Onı ugala Kara aydat:

- Uktıñ bajın sukturgan tañma sen!

Olordıñ kıygızın ugup, ayıldıñ içinde Ösküzek le Kaba uktardıñ bajın kezele, et kaynagan kazanga toltıra salıp koydılar. Et çilep kaynazın dep. Aga onı bilbezin dep sanangılayt.

Kara la Cetke tışkarı turgan ulus, Aga bayga la onıñ abakayına aydıjat:

- Bis barıp cadıs. Bis emeş ırada bargança, ol eki iydigerdi, kalak, bojotpogor!

Bay la onıñ abakayına anayda cakıyla, ekü arı bolup eles edip mañtatkılay berdiler. Ösküzek le Kaba olor ekünin attarınıñ mañtagan tibirtin çokım ugup, bukalar çılap bustap, ejikteñ albadanıp çıgala, aydıştı:

- Olor ekünі emdi le cedip alala, bazarıs!

Ösküzek le Kaba anayda aydıjala, attarına arçımaktarın arta salıp, olorgo minip, arı bolordo, Aga bay calçılardıñ kiynineñ arı kıygırdı:

- Kalak-kokıy, sler aktu cerge ölüşpeger! Meniñ al-kamık malımdı cakşı küdüger! Slerge onoñ caan tuza bolor.

Teke, Erte, Ceñiçek sakıp oturza, Kara la Cetke mañtatkança ozo kelgiledi. Terlegen-burlagan. Olordı eeçiy Ösküzek le Kaba cetkilep keldi. Eki arçımak etti artıngança. Olor çek le sır katkıda.

Calçılar onçozı koyu agaş ortozına kirele, ekelgen etterin arçımaktarınañ çıgarıp, kecimge caya salıp, cırkırada katkırıjıp, kokırlajıp, tenek baydı şootkılap, baydıñ ciyten kazı-kartazın emdi boylorı cip, takpaalu oturdılar.

Calçılar toyo ajanıp alala, körüp oturza, Aga baydıñ ejigine altan komısçılu, altan kelin kojoñçılu altı cayzañ kelip tüjüp cat. Altı uul kelgen cayzandardıñ attarın algılayt. Ceti cakşı uul olordı ceñineñ tudup tüjüret. Toyu-tok, semis cayzañdar caykanıjıp, ayıldıñ ejigi caar uulanarda, Aga bay boyı olorgo ejik açat.

Kelgen cayzañdar tör bajına ötküleyt. Aga baydıñ ayılında calçılar olorgo ak kemirçek kiyisti töjök edip cayat, altı cayzañdı ogo oturgızıp, ak sütle kündüledi. Kelgenderge Aga bay baştanat. Kolgo tutsa koyt etpes arakılu tajuurdı kolgo alıp, açu arakını Aga bay boyı urat.

Emdi kazandagı etti çıgarıp cat. Çıgarala, kezer bolzo, onızı söögi cok et oşkoş, ce kezilbezi korkıştu. Laptap, cazap körör bolzo, söök cok. Cazap körör bolzo, cuulu ettiñ ordına uktıñ baştarı kaynagan emtir. Aga bay alañ kaykadı. Onı körgön altı cayzañ aayı cok açındılar, açu-koronın badırbay arbanıştılar.

Caan Aga bayga sürekey ep cok. Andıy da bolzo, Aga bay olorgo caynap aydat:

- Kalak-kokıy caandarım! Bu la meniñ coktu-coyu iyt bodoldu nemeler meni tübekke salgan emtir. Kalak dezeger, mege caman sananbagar!

Ol cayzañdar mındıy cargı ettiler:

- Altaydıñ eñ cakşı altı caan cayzañdarın cabıs körüp, şoodıp, öçögön, elektegen uçun Aga bayga altan çıbık berer.

Anayda cöptöylö, Aga baydıñ boyına altan çıbık beriptir. Onoñ olor, atanar aldında tokpoktotkon bayga aytkan emtir:

- Sege uk kayandıp berip turgan tañmalarıñdı udabay taap salarıñ! Ay bajında oyto keleris. Olorgo cargı ederis! Ce olordı tappazañ, ol tuşta boyıñ emdigizineñ köp çıbık alarıñ!

Anayda cakarala, cayzañdar cüre berdiler.

Tenek Aga baydı boyınıñ ok calçıları anayıp şootkon dep çañkır Altayda ozodoñ beri aydıjıp cat.

BAY VE IRGATLARI

Bundan evvel gök, yeşil Altay'da görklü, güzel Cabagan adlı vadinin başında Aga adlı zengin yaşamış derler. Onun altmış aygır malı, ova dolusu koyunu, keçisi, çatallı boynuzlu inekleri çokmuş, hayvanları vadiler dolusuymuş.

Aga bay yetmiş yaşını aşana kadar halkı kul edip, yoksulların ak güçlerini kullanmış. Onun yâda verecek kızı da yok, yanında kalıp soyunu devam ettirecek oğlu da yokmuş. Aga yoksula merhamet etmez, katı yürekli, taş gibi soğuk biriymiş. Güçsüz insanlar boş yere onun öfkesinden nasibini alırmış. Boy başkanı ve onun adamlarının mahkeme kurup, yargı yaptıkları yer onun eviymiş. Ağlamalar, feryatlar onun evinden çıkarmış.

Kötü paltolu ırgatların çökmüş omuzlarından keskin çubuk hiç ayrılmazmış.

Merhametsiz Aga bay'ın itibarı çokmuş. Aga bay'ı yedi kişi yeninden tutup kaldırırmış. Altı kişi atını tutarmış: o arkasında yastık, yanında içki mataralı her zaman keyif içindeymiş.

Boy başkanları toplanıp gelince Aga onlarla birlikte yargıya katılırmış. Kim nasıl çubuklanacak? Yoksullar ve ırgatlar, işlerinde hata yapanlar nasıl çubuklanıp cezalandırılacak, hepsini Aga düşünürmüş. Yoksul ırgatları yolda da olsa tutup döver, suçsuz ırgatları da evine çağırıp çubuklarmış. Halktan aldığını her zaman azımsarmış. Evinden hiçbir şeyin çıkmasına izin vermezmiş. İnsanlardan aldığını hiçbir

zaman aldım demezmiş. Halka merhamet etmezmiş. Aga'nın zâlimliği şundan belliymiş ki, kışın soğukta donan ırgatlarına donmuş tabakta yarma çorbası verir, işten yorulan ırgatlarına acı yoğurttan başka yemek vermezmiş. Cimriliğine misalse, onlara değil kaynattığı et suyu, yarma çorbasının artığını bile vermezmiş. Et, et suyundan çorba artsa hepsini itlerine verirmiş

Bir defasında Aga bay'ın yılkılar otlatan yedi ırgatı yedi günün başında işlerinin karşılığını almak için sahiplerinin evine gelmişler. Gelmişler ki, kara kazanda etli yarma çorbası kaynıyor. Irgatlarına bir tabak çorba bile vermemiş. Onlara işlerinin karşılığını vereceği zaman gelmedi diye de iyice öfkelenmiş. Eşiyse astığı kazan daha pişmeden şapır şupur yemeye başlamış. O zaman işlerinin karşılığını alamayan acıkmış, susamış ırgatlar evden çıkıp gitmişler.

Tekrar ücret alma zamanı geldiğinde yazın sıcağında yedi ırgat gelmiş: Ceñiçek, Cetke, Kara, Kaba, Ösküzek, Teke ve Erte Aga bay'ın kapısına gelip atlarından inmişler. Bayın kapısını açıp içeri girerek selâmlaşıp, ateşin yanına oturup, ücret almaya geldiklerini söylemişler.

- Aa! Yine mi para istemeye geldiniz? diye Aga bay onlara karşı bağırmış.

Bay'ın kendisi öfkelense de, eşi Akbaş çaresiz biraz merhamet eder gibi yapıp gelen ırgatlara acı çegen doldurmuş. İnsanlar onu içerken Aga bir şeyler hesaplamış.

Büyük kara kazanda yarma çorbası kaynıyormuş. Onda kaburgalar, at etleri suyun üstünde kayıp fokurduyormuş. Fakat Aga bay'ın eşi Akbaş niçin bilinmez şöyle demiş:

- Asılan kazan henüz kaynamadı. Pişmiş olsaydı ben bu insanlara çorba da verirdim.

- "Pişmemiş kazandan yemek verildiğini gördün mü eşim?" diye Aga bay eşine gülmüş. "Ben de bu insanlara kazandaki yiyecekten ver derim, fakat yarma çorbası, et pişmedi ki."

Yedi ırgat, çok acıkmış da olsalar, Aga bay'ın ve eşinin söylediklerindeki anlamı sezip, hissederek evden çıkıp, atlarına binip işlerine gitmişler. Onların hepsi güzel tepeye çıkıp dinlenmeyi düşünmüşler. Çevik atlarının eyerlerini alarak, onları ak otlağa otlamaya salmışlar. Sonra Aga bay'dan aldıkları parayı hesaplayıp, az olduğunu anlayınca uzun uzun gülmüşler.

Ösküzek adlı ırgat samimi arkadaşlarına aklına gelen kurnazlığı anlatmış:

- Bu Aga bay'ın haddini bildirmek lâzım. Kara'yla ben Aga bay'ın kapısına gidip sarhoşmuşuz gibi yapıp kavga edelim. Kavga ederek kapısına kadar gidelim. Duydunuz mu? Her şey açık. Cetke ile Kaba bizi ayıran insanlar olsun. Ceñiçek, Teke ve Erte de hayvanları gütsün.

Ösküzek lâfını tamamlamak üzereyken Erte onlara şöyle demiş:

- Ösküzek'le Kara önden gidip Aga bay'ın kapısında kavgaya tutuşsunlar. Kaba ile Cetke de sizin arkanızdan kavga ederek gelsin. O zaman Aga bay eşiyle birlikte Kara ve Ösküzek'i ayırıp ikisinden birini evine sokarsa, o eve heybesiyle girsin. Gizlice kazandaki eti heybesine soksun. Anlaşıldı mı? Her şey açık.

Irgatlar böylece sözleşip, bunları yapalım demişler. Onlardan ilk olarak

Ösküzek gitmiş, onun peşinden Kara atını sürmüş. İkisi Aga bay'ın kapısına kadar kavga ederek gelmişler. Kavgayı gören Aga bay ile eşi korkarak iki delikanlıyı ayırmak istemişler. Onlar Ösküzek'i teskin ederek eve sokmuşlar. Dışarıda kalan Kara tek başına bağırıp dururken, gömleksiz Cetke ile Kaba birbirini kovalayarak gelmişler. Aga bay ile eşi bakmış ki onlar da kavga ederek geliyor. Tam kapıya geldiklerinde kavga iyice artmamış mı? Kara şimdi Cetke'nin tarafını tutup, ona yardım edip, ikisi Kaba'yı sıkıştırıp dövmeye başlamışlar. Ne yapmalı, gördüklerinden akılları başlarından çıkmış.

Aga bay'la eşi çaresiz Kaba'yı teskin edip eve sokmuşlar. Kara ile Cetke onların peşinden var güçleriyle eve girmeye çalışmışlar. Evin içinde Ösküzek ile Kaba, Aga bay'a şöyle bağırmışlar:

- Siz saygıdeğer birisiniz, o iki mel'unu eve almayın!

- "Evet, evet, ben varken onlar eve giremez." diye Aga bay kibirle konuşmuş.

- "Sıcak, sıcak, babasının başını yiyen mel'un." diye evin içindeki Ösküzek dışarıdaki Kara'ya sövüp durmuş.

- "Sen mel'un soğuk suya sokturan." diye dışarıdaki Ösküzek'e sövmüş. Sonuçta Ösküzek eti soğuk suya sokup soğutmuş. Soğuk suda soğuyan eti Kaba heybesine iyice sokmuş. Aldığı et heybesine sığmayınca Kaba evin içinden bağırmış:

- Sen mel'un heybeye sığmıyorsun! Anladın mı?

Cetke şöyle bağırmış:

- Hey boş yere kestiren mel'un! Heybeye sok duydun mu? Sen iyice duydun mu, duymadın mı?

Cetke'nin böyle bağırdığını duyan evdeki Ösküzek ile Kaba pişirilmiş eti keserek iki heybeye doldurmuşlar.

Ösküzek tekrar bağırmış:

- Ee, mel'un senin kara kazanının boş kaynadığı yoktur.

Onu işiten Kara şöyle demiş:

- Çorabın başını koyan seni mel'un.

Onların bağırtısını evin içinden duyan Ösküzek ile Kaba çorapların başını keserek Aga bay'ın anlamaması için et gibi pişsin diye kaynayan kazana doldurmuşlar.

Dışarıdaki Kara ile Cetke Aga bay ile eşine şöyle demişler:

- Biz gidiyoruz. Biz biraz uzaklaşana kadar o iki iti bırakmayın!

Bayla eşine böyle söyleyerek ikisi atlarına binip iki ayrı yöne doğru koşturup uzaklaşıp gözden kaybolmuşlar. Ösküzek ile Kaba o ikisinin atlarının ayak sesini işitince, boğalar gibi böğürüp, evden çıkmaya çalışarak şöyle demişler:

- Şimdi o ikisine yetişip öldürürüz!

Ösküzek ile Kaba böyle deyip heybelerini atlarına yükleyip, atlarına binip uzaklaşırken Aga bay ırgatlarının arkasından bağırmış:

- Vah, vah, siz boş yere birbirinizi öldürmeyin! Benim hayvanlarımı iyi güdün! Bu işinizin size çok faydası olur.

Teke, Erte, Ceñiçek oturup beklerken Kara ile Cetke önden gelmiş. Terlemiş, yorulmuşlar. Onların arkasından Ösküzek ile Kaba iki heybe eti yüklenip gelmiş. Onlar neşe içinde kahkaha atıp, gülüyorlarmış.

Irgatların hepsi sık ormana girerek, getirilen eti heybelerden çıkarıp, at keçesine salıp, kahkahalar atıp, şakalaşarak, ahmak bayla eğlenip, onun yiyeceği eti kendileri yiyip, keyif içinde oturmuşlar.

Irgatlar iyice doyunca bakmışlar ki, Aga bay'ın kapısına altmış kopuzculu, altmış gelinli altı boy başkanı gelmiş. Altı delikanlı gelen boy başkanlarının atlarını almış. Yedi yakışıklı delikanlı onları yeninden tutup atından indirmiş. Tok, semiz boy başkanları sallana sallana kapıya yöneldiklerinde Aga bay onlara kapıyı açmış.

Gelen boy başkanları baş köşeye geçmişler. Aga bay'ın evindeki uşakları onların altına ak kemik gibi kilimi döşemiş, altı boy başkanını oraya oturtup, ak süt ikram etmişler. Aga bay gelenlere dönüp: elle tutulsa ses çıkmaz içki dolu matarayı alıp, sert içkiyi kendi eliyle doldurmuş.

Kazandaki eti çıkarmış. Çıkarıp kesmiş ki, hepsi kemiksiz et gibi güzel kesiliyor. İyice bakmış ki kemik yok. Tekrar iyice bakmış ki, yağlı etin yerine çorabın başı kaynamış. Aga bay çok şaşırmış. Bunu gören altı boy başkanı çok öfkelenmişler, kendilerini tutamayıp küfretmişler.

Büyük Aga bay çaresiz kalmış. Öyle de olsa Aga bay onlara yalvarmış:

- Ah, ah, büyüklerim! Benim yoksul it şekilli ırgatlarım beni bu felâkete düşürdü. Acıyın, hakkımda kötü düşünmeyin!

Cayzanlar onu şöyle yargılamış:

- Altay'ın en iyi altı büyük boy başkanını küçük görüp, eğlenip, dalga geçtiğin için Aga bay sana altmış çubuk vurulacak.

Böylece karara varıp Aga bay'a altmış çubuk vurdurmuşlar. Gitmeden önce dövdürdükleri baya şöyle demişler:

- Sana çorap başı kaynatıp verenleri çok geçmez bulursun! Bir ay sonra tekrar geleceğiz. Onları yargılayacağız! Onları bulamazsan şimdi yediğinden daha çok çubuk yiyeceksin!

Böylece emir vererek, boy başkanları gitmişler.

Ahmak Aga bay'la kendi ırgatları böyle eğlenmişler diye çakır Altay'da eskiden beri anlatılır.

92. EKİ KARINDAŞ

Purun-purun poltır, eki karındaş curtap cattır. Ulug karındajı pay kiji, kijig karındajı – coktu. Pir kün cepsenalıp, caarımke körörö partırlar. Coktu karındajınıñ adı toro poltır, pay karındajınıñ adı – sevis, cardak poltır. Kijig karındajı toro adını colgo turgussaltır, payı kelgen atka teggeni, toro at cugulgan caa ölpartır, attıñ ölpanı ta körviyin, andın arı pariytir.

Kijig karındajı ölkan adınıñ terezini soyalıp, andın arı partır. Tün kirpardı, pir ayılga kirip konora surantır. Ayıl eezi ugde cok, canıs la kurtıya ugde poltır. Corıkşı kiji keve sırtına şıgalıp, castanelkelip uytap kaltır. Tünde ol ayılga kaatıñ oynojı keltir, aañ kıyınce apşıya keltir. Kaat deze korıkkan caa oynojını potpiyle tüjeriytir.

Ayılnıñ eezi üyine kirele: "Keve sırtında kem uytap cit?" – tep surıytir. "Gorodko partın corıkşı!"- tep, kurtıya ayttır. "Ol kijini azıradıñ ma?" – tep surande. "Cak, azıravam!" – tep, kurtıya ayttır. Ayılnıñ eezi: "Pere tüş aş ciyektir!" – tiytir. Keve sırtında kiji terezini tudınalıp, tüşkeltir.

Aş ciyere oşorordo, tereni töjönal oşop altır. Üüş tere ıgıraptın poltır. "po tere tug tep ayttit, uksar va?" – tep, ayılnıñ eelerindi surıytir. "tug tepcit?" – tep surıyırlarde. "Slerdiñ potpiylede körmös bar", tepcit tiytir. "Anı şıgarara maa eki cüs salkovoy akşa perler!" – tiytir. "Ol körmösti şıgarara pir pedrek smala, bir castık kerek. Aañ potpiyledin şıkkanı körkalzar, paza cüs salkovoy pererzer" – tep aydala, potpiyleze tüjekaltır.

Potpiyle tüşparkep, anda oşoptın kijini: "seni puyun öltörörö, cöptöştilir, men seni körmös edip cazapkel mındın şıgaryen" – tiyerde, ol kiji cop poliytir. Anı smalala turtkelip, sırtına castıktıñ tügini urkelip, takta pajındın şıgariytir. Ol kiji şıgalıp pariyerde, poyı kıyıncı şıkelip, "Körmösti kördör bö?" – tep surıytır. "Körgövis!" tep aytırlar.

Körmös körgön ujun paza cüs salkovoy pertirler. Ol akşanı alalıp, tereni cüktenalp partın cerinza partır. Gorodko pazarga parıp tereni sadıytir. Tere ujun akşanı akala say akşa algan. Üyine keleverkelip, anezini ulug karındajınza peske alara iycit. "Peskeni cug edereyt?!" – tep, uulı surıyarde. "Akşa kemniyereyt!" – teptir enezi. "kaydın aldı?"

- "Tere sadıp algan!" Ulug karındajı körörö keltir. Körzö, şın la akşa köp poltır. Kijig karındajı: "Pazarde tere kıyvat poltır baza, toro attıñ terezi ujun ñay oygo pargan, sevis attıñ terezi kıyvatka parcit" – tiytir.

Ulug karındajı adını öltöralkelip, terezini sadara partır. Attıñ terezini saat polviyin, eki şotpok savınga ornojalıp keltir. Cankel kijig karındajına kıcantır.: "Men seni öltör salarım!" – tep. Kijig karındajı eerde poyı uytıytan cerge enezini catırkelip, poyı aneziniñ cerine uytap kaltır. Uluyı anı oñnoviyin, anezini öltörö şaapsan.

Kijig uulı avıs ekeltir cunara, avıs cunup saarnaptenci, aneziniñ pajı üzül pan. "men arkeleyge aydarım, meeñ anemniñ pajını üziyenzin" – tiyerde. "sen arkeleyge le aytpa, men saa üş cüs salkovoy akşa perem" – tiyerde. Aytpin toktopkal üş cüs salkovoy akşanı alaltır.

Andın kurtıyaştı kiyindirkelip, kolına pres tudundırkelip, şanakka oşoral gorodko paar catsa, udura kocoyımnar tuştap paan. Keltin attın alına şanaktı cılgada pererde, kurtıyaş şanaktın aaşpan. Kijig karındajı maaktap la şıkkan: "Meeñ anemni kocoyımnar öltöriyen men kaanga aydarım!" – tep. "Kaanga la aytpa, pis saa akşa pererivis", - tep, aa köp akşa pergenir.

Ugge keleverkelip: "Kijiniñ edi kıyvat poltır, paza, anemni pazarga parıp matap kıyvatka sattım" – tiytir. "Ulug karındajı anezini öltörgön tep üş cıl pertirler. Uluyi üş cıl oşoviyip, can kelkep, kijig karındajını kapka salkelip, sugge saliytir. Kap kaptırkalerde, kijig karındajı: "Men kaan polvossım!" – tep, kaptın kıygırıptır.

Ol tuşta koştıya kocoyım partın kiji ol tavıştı ugaltır. "Men kaan polorım" – tiyerde. "Meni kaptın şıgar!" tiytir. Poyınıñ orına kocoyımnı kapka sukkelip, sugga saliytir.

Poyı uge keleverkelip, akazına: "Sugge de salganın cakşı, adama pargam, adamda at köp poltır, nadama par cetken polzom, andın da köp polor ede, - (poyı deze kocoyımnıñ adına münsan), saa azıran attar matap köp poltır" – teptir. Anı ukkan ulug karındajı:

- Meni kapşeyle kapka sukkelip, sugge saliy" – tiytir. Kijig karındajı anı kapka salkelip: "Alıg polzon, ayde öl, karam polzon, ayde par!" – tep sugge saliytir. Poyı deze avır curtap cada pertir.

ŞÖÖK!

İKİ KARDEŞ

Çok çok eskiden iki kardeş yaşamış. Kardeşlerden büyüğü zengin, küçüğüyse yoksulmuş. Bir gün beraber panayıra gitmek için yola çıkmışlar. Yoksul kardeşin atı zayıf, zenginin atı semiz, tavlıymış. Küçük kardeş zayıf atını yola bırakmış, zengin biri gelirken ata çarpmış, zayıf at yıkılıp ölmüş, o atın öldüğüne bakmadan atını sürüp gitmiş. Küçük kardeş ölen atının derisini soyup alarak, yoluna devam etmiş. Gece olunca bir eve varmış, konaklamak için izin istemiş. Ev sahibi erkek evde yokmuş, yalnızca karısı evdeymiş.

Yolcu sobanın üstüne çıkıp, atının derisine sarılıp uyumuş. Gece olunca eve kadının oynaşı gelmiş, peşinden kocası gelmiş. Kadın korkarak, oynaşını bodruma indirmiş. Ev sahibi eve girince: " Sobanın üstünde kim uyuyor?" diye sormuş. "Şehre giden bir yolcu!" diye eşi cevap vermiş. "Onu doyurdun mu?" diye sorduğunda, "Hayır, doyurmadım!" diye karısı cevap vermiş. Ev sahibi: "Beri in, yemek yiyelim!" demiş. Sobanın üstündeki derisini tutarak inmiş. Yemek yemek için deriyi altına almış.

Ham deri hışırdamış. "Bu derinin ne dediğini duyuyor musunuz?" diye ev sahiplerine sormuş. "Ne diyor?" diye sormuşlar. "Sizin bodrumda şeytan var." diyor demiş. "Onu çıkarmak için bana iki yüz ruble para verin." demiş. "O şeytanı çıkarmak için bir kova katranla bir yastık lâzım. Sonra bodrumdan çıkanı gördüğünüzde

bana yüz ruble daha verirsiniz." diyerek bodruma inmiş. Bodruma inince oradakine: " Seni öldürmek için anlaştılar, ben seni şeytan kılığına sokup buradan çıkarayım." dediğinde o kişi razı olmuş. Ona katran sürüp, sırtına da yastığın tüylerini yapıştırarak çıkarmış. Onu çıkarırken peşinden kendisi de bağırarak: "Şeytanı gördünüz mü?" diye sormuş. "Gördük!" demişler. Şeytanı gördükleri için fazladan yüz ruble vermişler. O parasını alıp, derisini yüklenerek yoluna devam etmiş.

Şehirde pazara gidip derisini satmış. Deri için aldığı parayı demir paraya çevirmiş. Evine gelip, anasını terazi getirmesi için büyük kardeşine göndermiş. "Teraziyi ne yapacak?" diye oğlu sormuş. "Para tartacak!" demiş anası. "Nereden aldı?" "Deri satıp almış!" büyük kardeşi görmek için gelmiş. Bakmış ki, gerçekten de para çok.

Küçük kardeşi: "Pazarda deri kıymetliymiş, zayıf atın derisini iyi fiyata sattım, semiz atın derisi daha da kıymetli." demiş.

Büyük kardeşi atını öldürüp, derisini satmaya gitmiş. Fakat atın derisini satamamış, ancak iki sabun alıp gelmiş. Dönüp gelerek kardeşine kızmış: "Ben seni öldüreceğim!" demiş. Küçük kardeş kendi uyuduğu yere anasını yatırıp, kendisi de anasının yerine yatıp uyumuş. Büyüğü durumu anlamayıp, vurup anasının başını keserek öldürmüş. Küçük oğlu anasını yıkamak için din adamı getirmiş, din adamı cenazeyi yıkayıp, dua ederken başı yerinden kopmuş. "Benim anamın başını kopardın, ben gidip senin müdürüne şikâyet edeceğim." demiş. (din adamı) "Sen benim müdürüme söyleme, ben sana üç yüz ruble vereyim." demiş. Söylemekten vazgeçip üç yüz rubleyi almış.

Sonra yaşlı anasını giyindirip, eline bir bez parçası tutundurup, kızağa oturtup şehre giderken tüccarlara rastlamış. Karşıdan gelen atlar kızağı devirdiğinde yaşlı kadının cesedi kızaktan düşmüş. Küçük kardeş bağırmaya başlamış: "Benim anamı tüccarlar öldürdü, kağana şikâyete gideceğim." demiş. "Kağana söyleme, biz sana para veririz" diyerek çok para vermişler.

Eve gelip: "İnsan eti çok kıymetliymiş, yine pazara gidip anamı çok pahalıya sattım." demiş. Büyük kardeşi anasını öldürdüğü için üç yıl hapse atmışlar. Büyük kardeşi üç yıl sonra gelip, küçük kardeşini bir çuvala koyup suya atmış. Çuval suda akarken küçük kardeşi. "Ben kağan olmam!" diye, çuvaldan bağırmış.

O zaman oradan geçen bir tüccar bu sesi duymuş. "Ben kağan olurum." demiş. "Beni çuvaldan çıkar." demiş. Kendi yerine tüccarı çuvala sokup, suya salmış. Kendisi eve gelip ağabeyine: "İyi ki beni suya saldın, (ölmüş) babamın yanına gittim, babamın çok atı varmış, dedemin yanına da gittim, onun da çok atı varmış, (kendisi ise tüccarın atına binmiş) senin için besledikleri atlar daha çokmuş" demiş.

Onu işiten büyük kardeşi: "Beni hemen çuvala sokup suya sal" demiş. Küçük kardeşi onu çuvala koyup: "Eğer sen aptalsan böyle öl, eğer sen cimriysen öbür dünyaya git!" deyip suya salmış.

Kendisi rahat, huzurlu yaşamış. **Şöök!**

93. ANELÜ-KISTU

Pir kurtıyaş kıstu poltır, ol kıska pir poydoñ coro-coro alpartır, kurtıyaş cañıskan catkaltır. Kije pargan kızı pir koniydi, eki koniydi, üş koniydi. Üş kün pajında caa kiji odıña pardı. Caa kijiniñ apşıya anezinza ayıldap pardı. Anezinza paraveni, anezi: "Palam keldi, palam keldi" – tep, aş edip azırap, küyezine ödök sıylap perdi. "Ölgönji küyeme sıy persalan, po ödökti payram polzo, kiyerzin, toygo parza kiyerzin" – tep. Ol ödökti alal, küyezi sönö-sönö cankeldi. Cankelze, kurtıya odıñdın cangalak. "Aşpa, po kurtıyam canganja aş etsalza kerek" – tep, cug edeteni oñnovindın poltır. Andın ödökti kertkelip, kazanga salıp kaynatsaltır. Caa kiji iştin canken, aştakan. Apşıya ayttı: "men anañza ayıldap parkem, saa aş etsam" – tep. "Cug aş ettin?" – tep, kurtıya suradı. "Anañza pargam, pir ödök pergen, anı kertkelip, saa kaynatsam" – teptur. "Alın-manıñ alın, örikpesti örik, ödökti payramga kiyten, toyga kiyten, tegen künde üsle sürtkep örö ilsaltan" – tedi kurtıya. – "Ce, eme alzam, ayde ederim" – tiytir apşıya.

Erten turgande, kurtıya işke pariydi. Apşıya cepsanal pazak anezinza partır. Anezi ayttı: "Ce caş palar, sler cadın cadıp, konok konor, iş iştep cattan kijilerge pir koy peren, men eme anı azırap, mal tuttan küjim cok" – tep, küyezine kalınjı koyını ktutperdi. "Ponı azırap, mal edip, mal köptödip cattar" – tep.

Küyezi ol koynı akelkep, öltörkep, tananı tilkep, ödök ilten poyuga ilsan. Kurtıya, caa kiji, cankeldi. "Po cañıs koynı cugerek piyde etkenzin, koynı örö ilves, ölöñ perkep, şulanga sukkep tudup, kadalap azıraytan" – teptir. "Meni arvanma, eme ekelzem, ayde aytkanıñjı edervim" – tiytir. Caa kiji pazak cepsanelkep, odıña pariydi. Ool pazak cepselnal, anezinza pardı. "E-e, palam, keltir, eme tutperten neme da cok, sıylap perten neme da cok, eme slemiñ cattınarıñ par koron" – tep, küyezini koval kızınza keltir.

Anezi keleveni, küyezi anezini koy tutkan pagla poglop kelip, şulanga aşıkkep, alına ölöñ salkep, şulannıñ ejigini nektep san, ugde oşoptın poltır. Kurtıya cankelerde, apşıya ayttır: "ce, eme men aytkan şılap ettim, meni eme arvanma" – tiytir: caa kiji eme cug etsaldin tep takşın şıksa, şulanga sukkep, nektep saltır. Kıs anezini şıgaralkep, oolnı anezile ekele sokkep, kajiriytirler, anelig kıstıg ekele curtap cada pertirler. **Kap şöök!**

ANALI KIZLI

Bir kızı olan ihtiyar bir kadın varmış. Kızı bekâr bir delikanlıyla evlenmiş, ihtiyar kadın yalnız kalmış. Evlenen kızı (evlendiği eşiyle) bir gün kalmış, iki gün kalmış, üç gün kalmış. Üç günün sonunda odun toplamaya gitmiş. Kocası da kaynanasına misafir gitmiş. Anasına gelince, anası: "Balam geldi, balam geldi." diye, yemek

hazırlamış, damadına bir ayakkabı hediye etmiş. "Ölmeden damadıma hediye vereyim, bu ayakkabıyı bayram olsa giyersin, toya gidersen giyersin." demiş.

Adam döndüğünde karısı henüz odundan dönmemişmiş. "Eşim dönmeden ona yemek hazırlayayım." demiş, fakat ne yapacağını bilememiş. Sonra ayakkabıyı kesip kesip kazanda kaynatıp pişirmiş. Karısı odundan gelince acıkmış. Kocası şöyle demiş: "Misafirliğe gidip geldim, sana da yemek hazırladım." demiş. "Ne yemeği?" diye eşi sormuş. "Annene gittim, bir ayakkabı verdi, onu kesip sana kaynattım." demiş. "Niçin böyle bir aptallık yaptın, ayakkabı yalnızca bayramlarda ve düğünlerde giyilir. Normal günlerde ise giyilmez, yağlanıp asılır." demiş. "Anladım bir daha alsam öyle yaparım." demiş kocası. Ertesi sabah karısı çalışmaya gitmiş. Kocası yine kaynanasına gitmiş. Kaynanası şöyle demiş: "Siz gençler nasıl yaşıyorsunuz? Geçiminiz nasıl? Siz çalışıyorsunuz, size bir koyun vereyim, benim hayvana bakacak gücüm yok." deyip, damadına bir koyun vermiş. "Bunu besleyip, çoğaltın." demiş.

Damadı koyunu getirip, öldürüp burnundan bağlayıp, ayakkabı asılan yere asmış. Karısı dönüp gelmiş. "Bu koyunu niçin böyle yaptın, koyun yukarı asılmaz; ot yedirilir, ahıra sokulur, beslenir." demiş. "Bana kızma bir dahaki sefere dediğin gibi yaparım." demiş kocası. Karısı tekrar hazırlanıp oduna gitmiş. Delikanlı yine kaynanasına gitmiş. "Ee, balam gelmiş, şimdi tutup hediye verecek hiçbir şeyim yok, gelip siz nasıl yaşıyorsunuz göreyim." diye damadının peşinden kızına gelmiş.

Kaynanası eve gelince damadı onu koyun bağlanan bağla bağlayıp, ahıra sokup, önüne ot koyup, ahırın kapısını kapatıp, kendisi evde oturmuş. Karısı geldiğinde kocası şöyle demiş: "Ben şimdi senin dediğin gibi yaptım, artık bana kızma." demiş. Karısı ne yaptığını görmek için dışarı çıktığında ahırdan insan ağlaması duymuş. Gidip bakmış ki (kocası) anasını ahıra sokup üstünden kilitlemiş. Kız anasını kurtarmış, ikisi birlikte delikanlıyı iyice dövmüşler, delikanlı kaçmış. Bundan sonra ana kız birlikte yaşamışlar. **Kap şöök**

94. KARATIGAN

Müüstü kara attuu kagan cattı. Anıñ kiyninde sürököy uurçı kiji ugulat. Ol kijiniñ atı Savarka. Anı kaan aldırdı: "Ce Savarka, sen sürököy uurji kiji dep aydadılar. Meniñ müüstü kara adım tuyuk temir savoysınga suga la somoktop salayın. Sen anı tünde uurlap alarsıñ ba? Alıp bolbozoñ moynuñ kezip salarım" Savarka ayttı: "kem yok, uurlay alarım, bolbozam öltürip sal".

Onıñ keçkede Karatıkaan müüstü kara atı savoysınga suva la somoktop koydı. Peş saldattı karavuldap koydı. Saldattarına ayttı: "Kaytıp, Savarka keler bolsa at uurlıga, moynını keze çaptar". Pir saldatka savoysınıñ külüçini berip saldı kaan. Tün kirdi saldattar karavuldap turdı, attı. Savarka keldi, körüp cürdi. Ondıñ sanandı: "Kaytıp pu attı men uurlır?" Ondıñ kaannıñ böz örgöziniñ ejigine arayın pazıp keldi. Tıñnap turdı. Kaan uktap kaltır. Aydarda Savarka kaannıñ böz örgözine kirip keldi. Kaannıñ çirezine pazıp keldi. Kaan uktay kaltır. Ayarda kaannıñ tonın alıp kiydi, börügini alıp kiydi, kıldıjını salındı. Bir çetvert kabak arakını aldı. Saldattarına pazıp keldi: "Savarka keldi be?" dep suradı. Saldattar: "Yok, yok, kelbedi", - dedi. Ayerda kaan bolup Savarka ayttı: "Emi kelbes orto tün ödö berdi, emi bu aragıdı içter, onuñ soñda cadıp uktalar".

Arakıdı içip peş saldat ezirik boldı. Kırın-terin cugula berdi. Aydarda Savarka saldattıñ külüçti alıv aldı. Savoyzınıñ ejigin aça soktı. Müüstü kara atı çıgarıp aldı. Povozko kovutap aldı. "Ezen bolzın saldattar!" –dep örö-tövön cele berdi.

Tañ yarıdı, kün çıktı, Karatıkaan turup aldı. Tışkarı çıgıp pazıp yürdi. Savoyzını körör bolzo poratkazı adjılıp kalgan. Saldattar çaltıyta ajıp kalgan. Karatukaan: "Bo sler kaytkan, attarıñ kayda? Savarka uurlap alıp pargan, sler uktap kalgan?" Saldattar tura la ayttı: "Kospodin öçörgö sler piske pir tajuur arakı pergen, pis anı içe le uktap kalgan".

Karatıkaan sürököy çugultadı: "Sler men le Savarkanı tanıbas kaytkan polton. Andıy bolzo Savarkanıñ moynını üçin slerdiñ moyınnarın kezedim". Ejige aldırıp keldi. Moynını peş saldattıñ kezip saldı.

KARATIGAN

Boynuzları olan kara atlı bir kağan yaşamış. Onun tebaasında çok ünlü bir hırsız varmış. Onun adı Savarka'ymış. Kağan onu çağırtmış: "Eh, Savarka senin için çok iyi bir hırsız diyorlar. Benim boynuzlu kara atımı demir zindana sokup kilitleyeyim. Sen onu oradan gece çalabilir misin? Çalamazsan boynunu keserim." demiş. Savarka şöyle demiş: "Elbette çalarım, çalamazsam öldür."

O gece Karatıkaan boynuzlu kara atını zindana sokup kilitlemiş. Beş askeri de nöbetçi bırakmış. Askerlerine şöyle demiş: "Savarka atı çalmak için gelirse boy-

nunu kesin." Bir askere zindanın anahtarını vermiş. Gece olunca askerler zindanın etrafında dolaşmışlar. Savarka gelip bakmış. Sonra: "Ben bu atı nasıl çalarım?" diye düşünmüş. Sonra kağanın çadır sarayına girmiş. Dinlemiş. Kağan uyuyormuş. Böyle olunca Savarka kağanın sarayına girmiş. Kağanın tahtına doğru yürümüş. Kağan uyuyormuş. Durumu kontrol eden Savarka kağanın kaftanını ve börkünü alıp giymiş, kılıcını da alıp kuşanmış. Kendini Karatıkaan'a benzetmiş. Bir şişe rakıyı almış. Askerlerin yanına gelmiş: "Savarka geldi mi?" diye sormuş. Askerler: "Yok, yok gelmedi." demişler. Savarka kağan gibi konuşmuş: "Gecenin ortası geçti, artık gelmez, siz bu içkiyi alıp için, sonra da uyuyun."

İçkiyi içen beş asker sarhoş olmuş. İki ayrı tarafa yıkılmışlar. Sonra Savarka askerden anahtarı almış. Zindanın kapısını açmış. Boynuzlu kara atı çıkarıp almış. Atın koşumunu yerleştirip, eğilip gitmiş. "Hoşçakalın askerler!" deyip çekip gitmiş.

Tan atıp gün doğmuş, Karatıkaan uyanmış. Dışarı çıkıp yürümüş. Zindana bakmış ki, kapısı açılmış. Askerler kendilerinden geçmiş. Karatu-kaan: "Siz ne yapıyorsunuz, atlar nerede?" Askerler kalkarak şöyle demiş: "Efendimiz, gece siz gelip bize bir matara içki verdiniz, biz onu içip uyuya kaldık."

Karatıkaan çok öfkelenmiş. "Siz nasıl benimle Savarka'yı ayırt edemezsiniz. Öyleyse Savarka'nın yerine sizin başınızı keseyim." Onları kapısına aldırtmış. Beş askerin de başını kestirmiş.

95. TUNGUS

Purun-purun catkanar bir cerde üç karındaş bolgon. Üç karındaştan eki kiji algan birizi algan cok. Ol bolgon on eki caştuu. Cad ok turganar, kança-kança çak ötti. Cadıp turganda cöptöşkener bu cerden kaçarga. Barçın beletenip, sugaranı kurudıp, cepsengener. Ol cer bolgon cıldıg cer, kar cagvas. Bu la cerde bütken barçın anda bolgon. Kıştıñ soguni uñnañ cok. Kandıg la cüg nime ciglek özip cat. Kançata cadıp turgan arda ol cerdiñ kaçara la sanap turdılar.

Tañ carıp çıkanda, şıga la bastılar. Kündiñ ajarıngı bardılar. Bar ok turdılar, bar ok turdılar. Ay gına erti, eki ay da erti, üç ay da erteverdi. Part turgan da cerdi alık agaş boldı. Ol agaştıñ arazınıñ çıkançı ak çalañ bajında sanandılar, - bu cerge üç kün kirezi tınanar kerek. Konuv ok turdılar, erten sanandılar – cerdi başka körör. Başka-başka cerza barıpdılar. Ool catkaldı, anar barıydı. Bargan barganıñ sonda tüş kirezi bol ok pardı. Kadara-kadara saak polgodı. Kün açık parıydı. Kadaraltan cok boldı. Orto tünde kelgen cok. Kijiniñ tavıjın da ugulgan cok. Kün çıgok keldi. Ool tavıştanıp maktadı. Aspanar bolgan bolzı meniñ ünüm ugup kelerler dep sanandı. Kiçiniñ da üni cok boldı.

Eki-üç kün öd ek berdi. İndih kijiler karçı burulbadı. "Ce, teni, emdi meni taştap bardılar. Po mındıg agaştıñ arazına kaydı cadarım". – dep sanandı. Cad ok turdı, cad ok turdı. "Erikpeske iş tavar kerek" –dep sananıp turdı. Pardı tıñdirga. Parçın colındı tañma şap par çıt, azarga korıktı. Parıp-parıp, oydo keldi tañma şapkan çeri le kongon çerige kel keldi. Bir de kiji cok boldı. Konok tur perdi. Kiçida üni cok. Şor edevar tart turdı erikpeske taptım dep sanandı. Şordı tartıp turdı. Tagdıñ baştarı solop turdı. Ukpas-ukpas aldalar şornıñ ünin uktılar. Başka-başka ünle oynop turdı. Başka-başka aldalar cıgılıştı. Şordı ugup, kököp turdılar, oylontıra turup añna coktojıp turdılar.

Nedle-da bolıp, ay konagı erti. Aldalar taralıştı. "Bo cug gerek cadarım. Ajar tagdı aşkaynem, agar sugnı keçkeynem". – dep sanandı. Par ok turdı. Birdi kiji tuştavadı. Nan tagdıñ sırtına çık parıp kördi: bir nan sug akan boldı. Ol sugnıñ cakazına tüş pardı, sanandı: "Ce, tene, bu sugdıñ bajında kiji catsa, takpay agar sügle, kiji catpazı agaştıñ tazıl kördiner". – dep sanandı. Körip turza takpay agıp turdı, anı körip sanandı: "A, bu sugnıñ bajında kiji bar ok bolgonçı", dep sanandı. Ol ayrınıñ cagazında bir ta kon çut, eki da kon çut, üç ta kon çut. Şordı tartı. Cıgılbas aldalar cıgıldı, kelbes aldalar bes keldi.

Ulu ayrınıñ cagazında ulu-nan oyın çıgardılar. "Ce, teni uktar, meniñ aytan sözim bar. Al tayganı aylantıra cürgen aldalar sler bolgonzar, körvösti sner körgönzer, ukpastı sner ukkanzar. Ma aydıp berler. Bu kök tayganıñ içinde cüg me bar?" Bir alda togus möstig Sıgın dep alda boldı ol aytkan: "Bu ayrı la kiji erter, eki ay ertkençi tüdün sostop turzın". Ay kona ertep turdı, ekinçi ay ertep bardı.

Ulug sugnıñ cakazında ulug ottı sal turı. Ulu kara tüdüner sostop turdı. Körip le turza, salıçak la kijiler agıp turdı. Örökteş turdılar. Coktoş bolbonzıdılar. Til uñnaşpas boldılar. Altı möstig Sıgın cügür kelip, ma aytıp ber, bu kandıg kijiler?" "Bu kijiler togus sugnıñ beltirine bar çın kijiler. Bu cere cadıp bolbazıñ, bu kijilerle kojo barzañ, - dep aytı altı möstig Sıgın togus sugnıñ beltirinde anda kalık, anda çırgap catlar". Togus sugnıñ beltirinza koşo aktı, üç ay agıp cet bardılar, kalık-conı köp boldı. Ulug nan-kalık anda ca çıt. Bu kalaktı aylandıra cörip körzö kaydar, dep sanangan. Körzö le boynıñoş (boyına oşkoş) kiji bar çıt. Ezendejip, cakşı örökteştiler. "Sen kandıy kiji bolorzın", - dep suran ol. "Men eñcerge ösken kiji bolorım, tene. Bo cerge togus sugdıñ bajındın, taygadın kelgen kiji bolorım, tene", - dep aytkan ol. "Meñ karındajım agaştıñ arazına cadagan, podi sen cadagan polorzın?" "Men bolorım, - dep aytı, -ol anıñ beri ertkeniñ togus çılga bar çıt". "meniñ karındajım bol turzın bissa baratar, - dep aytı, - men seni ölgen bolar dep sananam, tirig ok boltursın, - dep aytı. – Bis seniñ ayrılıp, bazıp, bu cerge cetibis".

Cad ok turdılar, cad ok turdılar. "Ce, karındaş, bu biyde catsı kiji kayda bolor? Sug colonçi (cologonça) ak çat, kiji boyınıñ tugannı tıñ cıt çat, kiji alar kerek, - dep aytı. Karındajı sananıp, sananıp aytı: "Alar kerek" – dep. "Ce, mında bir kıs bar, barıp körer kerek". Barıp kördiler. Kıs kölinişti. Togus künniñ toy saldılar. Iraktag kijiler at la cıgdılar, cagındag kijilerdi canug cıgdılar. Közi kapas kijiler cedektejip keldiler. Togus künniñ toyına togus maytal soktular. Kalık cıgılıjıp ulu oyın tujerdiler. Toylov ok turdılar, toylov ok turdılar. Tepşiniñ tüvi tozıle berdi. Togus künniñ zoonda kalık taralıştı. Men deze andak ta oynodım, oynop-çirgalıp çırgat cat kaldım.

TUNGUS

Eskiden üç kardeş yaşamış. Üç kardeşin ikisi evli, biri değilmiş. Bekâr olan on iki yaşındaymış. Yaşamışlar, yaşamışlar. Uzun yıllar geçmiş. Böylece yaşarken yaşadıkları yerden gitmek için anlaşmışlar. Her şeyi hazırlayıp, kurutulmuş ekmekten de alarak yola koyulmuşlar. Yaşadıkları yer sıcak, kar yağmayan bir yermiş. Burada her şey yetişiyormuş. Kışın soğuğu hissedilmiyormuş. Yine de buradan gitmeye karar vermişler.

Tan vakti yola çıkmışlar. Batıya doğru yol almışlar. Gitmişler, gitmişler. Bir ay geçmiş, iki ay geçmiş, üç ay geçmiş. Onlar insan girmemiş ormandan geçmişler. Ormanı geçince bir düzlüğe gelmişler. Üçüncü ayın sonunda burada dinlenmeye karar vermişler. Geceyi burada geçirdikten sonra başka bir yere gitmeye karar vermişler. Ayrı ayrı yönlere dağılmışlar. Genç çocuk kalmış, diğerleri gitmiş. Gitmelerinin üzerinden zaman geçmiş, gece yarısı yaklaşmış. O (bekâr çocuk) bekleyerek etrafını dikkatle incelemiş. Güneş batmış, gelen olmamış. Bir gün daha geçip, gece yarısı olmuş. Yine gelen olmamış, sesini duyan olmamış. Güneş yine batmış, genç çocuk bağırmış. Eğer kaybolmuşlarsa sesimi duyup gelirler diye düşünmüş.

Gelen olmamış. "Beni kesinlikle bırakıp gittiler. Böyle bir ormanda nasıl yaşarım?" diye düşünmüş. Orada durmuş, durmuş. "Sıkılmamak için yapacak iş bulayım." diye düşünmüş. Gitmiş. Yol sık ağaçlarla kaplıymış, kaybolmaktan korkmuş. Gidip gidip geri dönmüş. İşaret koyduğu yere gelmiş. Yine kimse yokmuş. Gecelemek için burada kalmış. Hiç insan sesi yokmuş. Kaval yapıp çalmış. Canımın sıkılmaması için çare buldum diye düşünmüş. Kavalı çalmaya başlamış. Dağlar başlarını

eğmiş. Sağır hayvanlar kavalın sesini duymuş. Türlü türlü seslerle çalmış. Türlü türlü hayvanlar yığılmış. Kavalı duyup coşmuşlar, etrafına toplanıp oynamışlar.

Bir hafta geçmiş, bir ay geçmiş. Hayvanlar dağılmış. "Ben niçin burada kalıyorum? Aşılacak dağı aşayım, geçilecek suyu geçeyim." deyip gitmiş. Ne bir insan, ne de bir hayvan rastlamış. Dağın tepesine çıkınca büyük bir nehir görmüş. Nehrin kıyısına inmeyi düşünmüş. "Eğer bu nehrin başında insanlar yaşıyorsa nehirden yonga akar, yok insan yaşamıyorsa ağaç kökleri akar." diye düşünmüş. O nehrin kıyısında bir gün gecelemiş, ikinci gün gecelemiş, üçüncü gün gecelemiş. Kavalını çalmaya başlamış. İnsan önüne gelmeyen hayvanlar gelip toplanmışlar.

Büyük nehrin kıyısında büyük eğlence olmuş. "Dinleyin, size söyleyeceklerim var. Bu ala dağda gezen hayvanlar sizsiniz, görünmezi görüp, duyulmazı duyan sizsiniz. Bana söyleyin: bu ala dağda ne var?" Dokuz boynuzlu bir maral şöyle demiş: "Bu nehirden insanlar geçer, ateş yakıp, iki ay beklemen gerekir." Orada kalmış, bir ay geçmiş, ikinci ay da geçmiş.

Büyük nehrin kıyısına büyük ateş yakmış. Büyük duman yükselmiş. Bakmış ki bir salda insanlar gidiyor. Onlar dumanı görüp, salı durdurmuşlar. Konuşmuşlar, ama anlaşamamışlar. Dilleri başkaymış. Altı boynuzlu maral koşarak önüne gelmiş. "Hey, altı boynuzlu maral bana söyle bu insanlar kim?" "Bu insanlar dokuz nehrin kavşağına doğru gidiyorlar. Eğer burada kalmak istemezsen onlarla birlikte gidebilirsin, orada insanlar var, büyük eğlence var." demiş altı boynuzlu maral. Dokuz nehrin kavşağına onlarla birlikte gitmiş, üç ay sonra halk görünmüş. Çok kalabalık halkmış. Bu halkın içine girip baksam ne olur, diye düşünmüş. Bir de bakmış ki, kendine benzeyen insanlar geliyor. Selâmlaşıp, konuşmuşlar. "Sen kimsin?" diye sormuşlar. "Ben çöllerde büyüdüm. Buraya dokuz nehrin başındaki dağdan indim." demiş. "Benim kardeşim ormanda kalmıştı, o sen olmalısın." demiş diğeri. "Evet, o benim, o günden beri dokuz yıl geçti." demiş küçük kardeş. "Demek kardeşimsin ha, o halde bize gidelim, ben senin çoktan ölmüş olabileceğini düşünmüştüm. Şimdi bakıyorum ki, yaşıyorsun. Biz senden ayrılınca kaybolduk ve buraya geldik."

Birlikte yaşamışlar, yaşamışlar. "Eh, kardeşim artık hep burada yaşasak nasıl olur? Su kendi yoluyla akar, senin evlenmen lâzım." demiş. Kardeşi düşünüp kabul etmiş. "Öyleyse burada güzel bir kız var, ona bir bakalım." deyip kıza bakmışlar. Kızı beğenmişler. Dokuz gün düğün yapmışlar. Uzaktakileri atla, yakındakileri yaya olarak getirmişler. Körler bir rehberle gelmişler. Dokuz günlük düğün için dokuz kısrak kesmişler. Halk toplanıp, büyük eğlenceler yapmış. Düğün neşeli geçmiş. Ağaç tepsinin dibi delinmiş. Dokuzuncu günün sonunda halk dağılmış. Ben de orada olup, oynadım, eğlendim.

96. KARA-MOÑIS

Purun-purun poltır, purınanıñ po nanda, emeniñ ol nanda, şaalap bolza sug agarda, susku la sug susarda, çatkanar altı tastrakay. Pir tastrakay Kara-Moñıs matap işpeçi polgan. Beş tastrakay aga cetpes. Pir pay kijige şanaktar çazanar. Beş tastrakay beş şanak çasap, Kara-Moñıs bir künge altı şanak çasap turgan. Beş tastrakay körün turza Kara-Moñıs bayıp turgan. Beş tastrakay küür bolbiin. Kara-Moñıstıñ tınını kezerge çöptejip alganar.

Ol anı añnap algan. Erke sagıjı kirip kelgen. Kara adınıñ tınını kezip tas-karsanına kan urgun. Çaraş sındıg katına aylandıra tagıp iygen. Beş tastrakay kelip Kara-Moñıstı öltüre. Ol korıkkan boyı la katınıñ aylandıra takkan tas-karsandı çaçıp iygen. Kara-Moñıs gorod bargan. Gorodtın nan turza beş tastrakay tuştap bargan. Anı surap turganar: "Sen kana bar keldiñ?" "Men gorodka barıp kelgem. Ölgen kadımı sadıp saldım. Torgo tavar alıp aldım."

Beş tastrakay sanap turdılar: "Matap cakşı boltır, bayar cer anda boltır." Kattarın öltürip gorod cerine aparganar. Bir dä kiji almanar. Beş tastrakay kör turza – Kara-Moñıs bay turgan. Anı süüge salara sanap alganar. Kara-Moñıstı kapka sugıp aparganar. Beş tastrakay suugat tilere barganar. Kara-Moñıs kapta çatkan. Ol iyde le çat çatsa. Aapıstıñ uglı keldi. "Sen kayra kaptıñ içinde çaatsın?" – dep suurap ukkan. "Mındın çüge-nime körünip çat", - dep Kara-Moñıs aytkan. "Meni de kaptıñ içine sug", - dep aapıstıñ uglı aytkan. Apıstıñ uglı kaptı tejip, Kara-Moñıstı şıgar algan. Poyınıñ ordına aapıstıñ uglı salıp paag (paglap) salgan.

Beş tastrakay kelgen. Aapıstıñ uglını kara-Moñıstıñ ordına sal iybener. Beş tastrakay bar tursalar, Kara-moñıs kara aygır la kel turgan. "Bis seni süüge sal iygebis. Sen kaydañ şıktıñ?" – dep beş tastrakay suralar. "Men süüge kirip kara aygırlıg şıktım", - dep Kara-Moñıs aytkan. "Çee ındañ ponda. Bis ta süüge bar kirere" – dep beş tastrakay aytkanar. Beş tastrakay süüge bar iygener. Kara-moñıs işpeçi çakşı çat tura bergen.

KARA-MOÑIS

Çok eskidenmiş, geçmişten sonra, şimdiden önceymiş, su şırıldayarak aktığında, kepçeyle su süzüldüğünde, altı tastarakay (kel, dilenci) yaşamış. Kara-Moñıs adlı kel çok çalışkanmış. Beş kel ona yetişemezmiş. Onlar bir zengin için kızak yapıyorlarmış. Bir günde beş kel beş kızak yaptığı halde, Kara-Moñıs tek başına altı kızak yapıyormuş. Beş kel bakmış ki Kara-Moñıs çok zenginliyor. Beş kel Kara-Moñıs'ı kıskanıp öldürmek istemişler. O bunu sezmiş.

Akıl edip, atını öldürüp, karnına kan doldurmuş. Onu güzel karısının boynuna takmış. Beş kel Kara-Moñıs'ı öldürmek için gelmişler. O korkusundan karısının

boynuna taktığı atın kanlı karnını saçmış. Kara-Moñıs şehre gitmiş. Şehirden dönerken beş kele rastlamış. Ona şöyle sormuşlar: "Sen nereden geliyorsun?" "Şehre gidip ölen eşimi sattım. İpekler aldım."

Beş kel şöyle düşünmüş: Ne iyiymiş, demek ki, zenginlemenin yolu buymuş." Eşlerini öldürüp, şehre getirmişler. Bir kişi bile alıcı çıkmamış. Beş kel Kara-Moñıs'ın zengin yaşadığını görmüşler. Onu suya atmayı düşünmüşler. Kara-Moñıs'ı çuvala koymuşlar. O çuvalın içinde dururken papazın oğlu gelmiş. "Sen niçin çuvalın içinde duruyorsun?" diye sormuş. "Buradan her şey görünüyor." demiş Kara-Moñıs. Papazın oğlu: "Beni de çuvalın içine sok." demiş. Papazın oğlu çuvalı açıp, Kara-Moñıs'ı dışarı çıkarmış. Kara-Moñıs kendi yerine onu sokup çuvalın ağzını bağlamış.

Beş kel gelmişler. Kara-Moñıs'ın yerine papazın oğlunu suya atmışlar. Beş kel giderlerken Kara-Moñıs kara aygıra binmiş geliyormuş. "Biz seni suya salmıştık. Sen nasıl çıktın?" diye beş kel sormuş. Kara-Moñıs: "Ben suya girip, kara aygırla geri çıktım." demiş. "Güzel, demek öyle. Biz de suya girelim." demiş beş kel. Beş kel suya atlamışlar (ölmüşler). Çalışkan Kara-Moñıs huzurlu yaşamış.

97. SANAA-MERGEN

Kölötkölü kara tayganıñ edeginde kumak-saylu kara suunıñ caradında, kara corgo atka mingen Karatı-kaan curtap cattı.

Bir katap Karatı-kaannıñ ceti uulı añdap cürze, caman capaş ayıl turdı. Tünigineñ çıkkan ış kök-ayaska çöyilip çıgat.

Aştagan-suuzagan Karatı-kaannıñ ceti uulı kazalatkılap capaşka cettiler. At üstineñ kıygırıjıp, at kamçıla capaştı soktılar. Ün ugulbasta, ceti uul attarınañ tüjüp, ayıl içine kirip keldiler. Ayıldıñ epşi canında kargan emegen sarcu-kurut cazap oturdu. Onı körgön ceti karındaş sarcu-kurudın blaaşkılay berdiler. Alakandarın calagılap, açaptanıp cigilep turdılar, sabarların soorgılap, soñurkajıp turdılar.

- Baza sarcu bar ba? - dep bagırıjat. - emdi le kurut çıgar! - dep, emegendi torsuktagılayt.

- Kalak-kokıy, baldarım, kalgançızı la ol-dep, kargan emegen aydıp, kajaygañ çaçın sıymay berdi:

- Berbes bolzañ, bu! – dejip, kargannıñ beline kamçıla soktılar. - Alkış bolzın kursagıña! dejip, alakanla soktılar, Onoñ attarına mingilep, ayıldarına cangılap keldiler. Körgön-ukkandarın cajırbay, Karatı-kaan adazına ayttılar:

- Sañıskandu sarı çöldö, kuskundu kuba çöldö, sarı suunıñ caradında sañıskan saap sarcu ekten, kuskun saap kurut etken, azıragan onıñ uulı cok, aldı eñçeye bergen, al-sanaazı endele bergen, aarçı-kurudı sayragan, sayak-sarı eçkilü Sanaa-mergen dep emegen curtap cat. Onıñ sarcuzın ciyle, sabarıs çaynadıs, kurudı ciyle, koldorıs caladıs, tamagıstañ aşkanın bilbey kaldıs-deşti.

Onı ukkan Karatı-kaan açabına çilekeyi aktı ayılına oturup bolboy bardı. "Kargan emegendi kuldanıp, ayak-kazan astırar " – dep sanandı. Kaptıradañ çaazın alıp, samara biçikti biçip iydi, tünüktegi karçaganı "türgen cetir" – dep cakardı.

Bir kün kargan emegen sañıskandarıñ saap, sarcu edip, kuskundarın saap kurut edip oturza, samara biçik tünükteñ tüjüp keldi. Kargan emegen oñtop, kalaktap örö turdı, samara biçikti alıp kıçırdı:

"Erten tañ aldında ejigime keleriñ, etgen sarcu-kurudıñdı mege baçımdap ekeleriñ. Meniñ cakıltam büdürbezeñ, kamçıga cürer kul ederim, kazan azatan calçı ederim. Adıjarga oktu, tudujarga küçtü bolzoñ, kara tayganıñ bajına çık, kara biyik kajatta sakı. Kança albatı biylegen Karatı-kaan men " – dep, ol biçikte biçip saltır.

Onı ukkan Sanaa-Mergen boyı açındı, tarınbas boyu tarındı, onoñ sanandı: "Öçöbözin öçöziñ bazınbazın bazınzın. Kamçıga cürer kul bolgonço Karatı-kaan la cuulajarım". Sırgalcınnañ ok cazadı, kuluzınnañ caa etti, sarcu-kuruttañ amzap cidi, sarsuuzınnañ içip iydi, buurıl çaçın sıymay tarttı. Sayak-sarı eçkizine minip, kara

tayganı köstöp bardı. Sarı balkaştu say kumaktı çaçıltıp, sayak-sarı eçki köni barıp çattı. Ança-mınça bolboy turup, kara taygaga çıgıp keldi, kara caratga cede berdi. Sayak-sarı eçkideñ tüjüp, manakayın manap turza, kal çerüzin baştagan ceti, uulın eeçitken Karatı-kaan kara taygaga çıgıp keldi. Köö-kuyaktarı caltırajıp, körnöö cepselderi şıñırajıp turat. Sayak-sarı eçkilü kargan emegendi körölö elektejip katkırıjat:

- Emegen kiji er bolor bo, kamçıga soktırbas baatır bolor bo? Kanayıp turuñ, kargan kadıt? Taakılu eçkiñ aygır boltır, kadıt boyıñ er boltırıñ-deşkileyt. Oksaadaktañ atkılay berdiler.

Onı körgön sayak-sarı eçki Karatı-kaannıñ çerülerine salkın keptü çurap bardı. Arı bolup ötköndö altan munnañ, beri bolup mañtaganda, bejen munnañ cuuçıldardı müüzine ilet. Körörgö-ugarga cetpedi, Karatı-kaannıñ kal-çerüzin sayak-sarı eçki cendep çıktı.

Onı körgön Karatı-kaan açınbas boyı açındı, eki kabagın cemire kördi, eek sagalın cula tarttı:

- Eegi eñkeygen emegen, el-çerümdi kırıp saldıñ, caagı kalpıygan caman kiji, cuuçıldarım cuuladıñ - dep, temir caazın eey tarttı, tındu ogın emegenge bojottı . Cerdiñ üsti selt etti, teñeri tübi cızırt etti. Karatı-kaannıñ tındu ogı kargan emegendi caspadı. Taşka tiygendiy taykıldı, tal ortodoñ sına berdi. Emegen aydat:

- Eneden çıkkan cañıskañ boyım, adadan artkan alkı boyım! Sırgalcın meniñ ol ogım, açap-cutpa Karatı-kaannıñ kür-köksin ödüp çık, küren kanın tögüp iy-deyle, sırgalcın ogın bojodıp iydi. Ezin-salkın şuulay berdi, agaş-taştar caykanıja berdi. Karatı-kaannıñ cürek tözin sırgalcın ok üze soktı, ceti uulın cıga tiydi. Karatı-kaannıñ kandu söögi korum bolup tura kaldı, küren kanı köl bolup cada berdi.

Kara sagıştu Karatı-kaandı kargan emegen ceñele, sayak-sarı eçkizine mindi, sarı çölüne uulanıp iydi.

Kargan emegen açap bütken Karatı-kaandı onoyıp cengen dejet. Onon ayrılgan altay albatı cerdiñ üstinde amır cada bertir.

SANAA-MERGEN

Gölgeli kara dağın eteğinde, taşlı, kumlu kara nehrin kıyısında, kara rahvan ata binen Karatı-kaan yaşamış.

Bir defasında Karatı-kaan'ın yedi oğlu ava çıktıklarında karşılarına kötü bir alaçık çıkmış. Alaçığın bacasından göğe doğru duman çıkıyormuş.

Karatı-kaan'ın acıkan, susayan yedi oğlu atlarını hızlandırıp alaçığa gelmişler. At üstünden bağırıp, at kamçısıyla alaçığa vurmuşlar. Ses çıkmayınca, yedi genç atlarından inip, evin içine girmişler. Evin kadın tarafında bir ihtiyar kadın oturmuş tereyağı yapıyormuş. Bunu gören yedi kardeş, tereyağını, peyniri kapıp almışlar. Avuçlarını yalayıp, aç gözlü bir şekilde yiyip, parmaklarını emmişler.

- "Daha yağ var mı?" diye bağırıp, "Yine peynir çıkar!" diye ihtiyar kadını sıkıştırmışlar.

- "Âh, zavallı çocuklarım, hepsi bu kadardı." diye ihtiyar kadın konuşup, aklaşmış saçını sıvazlamış.

- "Vermezsen, alacağın bu olsun!" deyip, ihtiyarın beline vurmuşlar. "Yiyeceğine alkış!" deyip tokat atmışlar. Sonra atlarına binip, dönüp evlerine gelmişler. Başlarına geleni gizlemeden, babaları Karatı-kaan'a anlatmışlar:

- "Saksağanlı sarı çölde, kuzgunlu boz çölde, sarı nehrin kıyısında, saksağan sağıp tereyağı yapan, kuzgun sağıp kurut (kurutulmuş peynir) yapan, beslediği oğlu yok, alnı çökmüş, bunamış, tereyağı, peyniri bozulmuş, seyrek tüylü sarı keçili Sanaa-Mergen adlı ihtiyar kadın yaşıyor. Onun tereyağını yerken parmaklarımızı çiğnedik, kurudunu yerken ellerimizi yaladık, tadı damağımızda kaldı." demişler.

Bunu işiten Karatı-kaan'ın iştahından ağzının suyu akmış, evinde oturamaz olmuş. "İhtiyar kadını kul edip, yemek yaptırmalı." diye düşünmüş. Kutudan kağıt alıp, pusula yazmış, bacadaki aladoğana "Çabuk ulaştır." diye emretmiş.

Bir gün ihtiyar kadın oturmuş saksağanlarını sağıp, tereyağı yapıp, kuzgunlarını sağıp kurut yaparken, pusula bacadan düşmüş. İhtiyar kadın güçlükle ayağa kalkıp, pusulayı okumuş:

"Yarın şafak vakti kapıma gel, yaptığın tereyağı ve kurudundan da bolca getir. Emrimi yerine getirmezsen seni kamçı gölgesinde yaşayan kul yaparım, kazan asan aşçı yaparım. Eğer savaşacak okun, dövüşecek gücün varsa kara dağın başına çıkıp, ak zirvede bekle. Ben sayısız halk yöneten Karatı-kaanım." diye pusulaya yazmış.

Durumu anlayan Sanaa-Mergen kızmazmış kızmış, öfkelenmezmiş öfkelenmiş. Sonra düşünmüş ki; "Hiddetlenirse hiddetlensin, öldürecekse öldürsün. Kamçı altında yaşayan kul olmaktansa Karatı-kaan'la savaşırım daha iyi." Sazdan ok yapmış, kamıştan yay yapmış. Tereyağından, kurutundan yemiş, içkisinden içip, ak saçını sıvazlamış. Seyrek tüylü sarı keçisine binip, kara dağa gitmiş. Sarı çamurlu, taşlı kumluğu dağıtarak, sayak-sarı keçi doğruca yol almış. Çok zaman geçmeden kara dağa varıp, kara kıyıya ulaşmış. Seyrek tüylü sarı keçiden inip, başını kaldırıp baktığında, ordusunun başında, arkasında da yedi oğluyla Karatı-kaan kara dağa gelmiş. Zırhları parıldayıp, silahları şangırdıyormuş. Seyrek tüylü sarı keçili ihtiyar kadını görünce istihzayla, kahkahalarla gülmüşler:

- "İhtiyar kadından er olur mu, kamçıya karşı koyan bahadır olur mu? Ne yaptığını sanıyorsun ihtiyar kadın? Tüyleri dökülmüş keçin aygır olmuş, sen kadınken er olmuşsun." demişler. Oklarını yağdırmışlar.

Bunu gören seyrek tüylü sarı keçi Karatı-kaan'ın askerine rüzgâr gibi saldırmış. İleri doğru koştuğunda altmış bin, beri koştuğunda beş bin savaşçıyı boynuzuna takmış. Seyrek tüylü sarı keçi kimse ne olduğunu anlamadan Karatı-kaan'ın ordusunu yenmiş.

Bunu gören Karatı-kaan öfkelenmezmiş öfkelenmiş, iki kaşını çatıp, sakalını yolmuş:

- "Çenesi çökmüş yaşlı kadın, askerimi kırdın, yanağı pörsümüş kötü insan, askerlerimi yendin." diye demir yayını çekip, tesirli okunu kadına atmış. Yeryüzü sallanmış, göğün dibi gürüldemiş. Karatı-kaan'ın tesirli oku kadına değmiş. Kadına değen ok, taşa değmiş gibi kaykılmış, tam ortasından kırılmış. İhtiyar kadın şöyle demiş:

- "Anadan doğup, babadan olduğumdan beri yalnızım! Benim saz okum,

zâlim Karatı-kaan'ın geniş göğsünü geçip çık, kahverengi kanını dök." diyerek, sazdan okunu atmış. Rüzgâr, fırtına çıkmış, taşlar yerinden oynamış. Sazdan oku Karatı-kaan'ın yüreğine saplanmış, yedi oğlunu devirmiş. Karatı-kaan'ın canlı bedeni taş gibi yığılmış, kahverengi kanı göl gibi akmış.

İhtiyar kadın kara düşünceli Karatı-kaan'ı yenerek, seyrek tüylü sarı keçisine binip, sarı çölüne yönelmiş.

İhtiyar kadının zâlim yaratılışlı Karatı-kaan'ı yenmesi (halk içinde) anlatılmış. Ondan (Karatı-kaan'dan) kurtulan halk Altay üstünde huzurlu yaşamış.

98. TORKO-ÇAÇAK

Ozo, ozo Altayda Torko-Çaçak dep attu kıs öskön. Codrodıy kara köstü, soloñıdıy kabaktu bütken.

Bir katap onıñ karıgan adazı ooryy bererde, enezi kızına aytti:

- Karu kızım, Torko-Çaçak, kayraldu kamdı barıp kıçır. Türgen cür, erke kızım,Torko-Çaçak.

Kızıçak cañıs adına minip alıp, kamdı köstöp cürüp iydi.

Kamdıñ catkan kaaza ayılı Türgen suunıñ caradında turgan.

Kam ayılınıñ ejigin açıp, ot canına oturıp alala, kayıñ urınañ çöçöy cazap oturdı. Kabagı onıñ araldıy, sagalı tort cerge cetire öskön. Torko-Çaçaktı ol ıraaktañ körüp iydi.

At cazalı ürençidiy şıñırajıp, çaçaktarı ay carkındıy mızıldajıp, Torko-Çaçak kletti.

Onı körgön kamnıñ oñ kolındagı bıçagı tizezine tüjele, kan çıgara çiye soktı. Sol kolındagı çöçöyi ot caar togolono berdi. Körgön közin cumarın undup, açkan oozıla ermek aytpay, tım otura berdi. Torko-Çaçak üç katap aytti:

- Ulu adabıs, meniñ adam oorıp cat. Bir bolujıgar cetiriger!

Ce, Torko-Çaçak baza katap aydarda, kam tereñ uykudañ cañı oygogondıy boldı, üç katap esteyle, karuuzına aytti:

- Erten tañ atsa la slerde bolorım.

Uykudañ ulus turgalakta, arkada küükter oygongolokto, ayıldardañ ış çıkkalakta, köp küzüñiçekterdiñ tabıjı uguldı. Köp iytter ürüp çıktı, çedendegi koylor maaraja berdi.

Ooru öbögönniñ aylına kam tañ atkalakta cedip kelgen. Ermek cogınañ adınañ tüjele, ayıldıñ ejigin açıp kirdi. Onıñ uur tonın la tegerik tüñürin ulus ayılga alıp keldi. Eski kaptık üstine elik terezin cayala, ondo ces köstü tüñürdi cegezineñ (kayıjınañ) buulap koydılar. Onıñ aldına calbak taşka ottu kostoñ salala, caraş cıttu arçındı örtöp koydılar. Kam börügin közine cemire kiyele, erten turadañ ala eñirge cetire ün cok oturdı, kerek deze kursak ta cibedi. Tün kirgen soñında, kam tüñürin otko kurgattı. Mancaktu tonın, küzüñiçekterin küzüredip kiydi. Sarı küniñ kanadıla çümdegen börügin közine keptey tarttı. Möndür oşkoş ak-sur topçılar eki caagına togolonıjıp turguladı.

Kam üç, tört katap esteyle, turup çıgıp, bar ünile kıygırıp iydi. Tijin kıcıradıp, tumçugıla cılkı mal çılap, bışkırıp turdı.

Kam kamdap toktoylo, agaş ayakka toltıra arakını cañıs tınıp içip iydi.

Eçkiniñ tepşide catkan ökpö-cüregin algan boyınça, cañıs çaynam edip cudup iyele, katu sırkındu mınayda ayttı:

- Torko-Çaçaktı tutkança la cok etsin. Ol albatıdañ bütken caraş kıs emes, cerdiñ-suunıñ eezi. Bu kıstı cok etpezeger, slerdiñ albatıdañ caantayın ooru ayrılbas, üy ulustıñ baldarı kırılar, uylardıñ bozuları kırılar.

Onı ukkan üy ulus köñkörö cıgıldı. Karıgan er ulus köstörin caba tuttı, sabarlarınıñ ortozınañ izü caştarı sızılıp çıgıp turdı. Ciit ulus eki katap kızargıladı, eki katap kugargıladı.

- Torko-Çaçaktı agaş küpke bektezin, ol küpti togus temir kurçula, Türgen suuga salıp iyzin – dep, kam onoñ arı ayttı.

Kam tonın kancalayla, tüñürin cüktenip, adına minele, cana berdi.

- Ey! – dep, kam boyınıñ calçıların kıygırdı. – Türgen suunıñ caradına barıgar, suu mege bir küp agızıp ekeler uçurlu. Onı tudup alala, açıp körböy, meniñ aylıma ekeleriger, boyıgar ıraak, agaş ortozına bararıgar. Kıygı-ontunıñ cañılgazı ugulza oyto kelbeger. Meniñ aylıma üç kün ötkön soñında kireriger.

Kamnıñ katu cakıltazın büdürerge cürekteri barınbay ulus ceti kün oturgıladı. Torko-Çaçak ceti künge ıyladı. Segizinçi künde ulus tıt agaştañ küp edele, togus temir kurçu kagıp, Torko-Çaçaktı ogo oturguzala, Türgen suuga salıp iydiler.

Ol kün deze bir Balıkçı dep attu Ösküs-Uulçak Türgen suunıñ caradında karmaktap cürgen. Körzö, suula caan küp agıp keletken, uulçak onı tudup alala, cajıl capajına ekelip, maltala tübin kodoro sogordo, küpteñ bir kıs çıgıp kelgen. Kolında maltalu Balıkçı körgön közine bütpey, bir kezekke tura kaldı, onıñ cüregi, aspan çılap, sekirip çıktı.

Açap kamnıñ kılıgın Torko-Çaçak Balıkçıga tooloy aydıp berdi. Balıkçı kıstı küpteñ çıgarala, onoor boyınıñ tudagan sarı iydin sugup, küpti katap suuga salıp iydi.

Kamnıñ calçıları küpti tudup, ayılga ekelip kiydirele, oyto bargıladı, ce olor ayıldañ tıñ ırdagalakta kıygı, ontu, uluş uguldı.

- Bolujıgar! Bolujıgar! – dep, kam kıygırdı.

Ce calçıları kamnıñ cakıltazı aayınça onoñ ıraak cürgiledi.

Kamnıñ calçıları üç kün ötkön soñında buruldılar. Kelele körzö, kam ottı keçire cıgılıp kalgan emtir. Onıñ kirlü tamagın kem üze kemirgeni olor oñdop bolbodılar.

Torko-Çaçak Balıkçıla kojo cajıl capaşta curtay berdi. Ce kara cañıs koomoy bolgonı – ciir kursaktañ türey berdi. Balıkçı Torko-Çaçaktıñ carajın körör dep, balık tudup bolboy bargan. Balıkçı karmagın alıp, kança katap baspadı bolbogoy! Ce bir altam bazala, onıñ kiyninde oyto lo cana bolor. Kaa-caa albadanıp, emeş ırada bassa da, Torko-Çaçak körünbey kalza la, onıñ çırayın körüp alarga, oyto canıp keler.

Aydarda Torko-Çaçak kayıñnıñ calbak tozın alıp, kurç bıçakla boyınıñ çırayın ogo caraştıra kezele, suunı canına aparıp, kadap saldı. Emdi Balıkçı karmaktaganda onıñ sürineñ közin albay, körüp oturar boldı.

Bir katap karmaktap turala, caan balıktıñ tiştegenin Balıkçı bilbey kaldı –

karmaktıñ sabın ıçkınıp iygen. Karmaktıñ kılı deze, suunıñ caradında Torko-Çaçaktıñ sürin kadagan agaşka oroy tartılala, onı suuga agıza berdi. Onı ukkan Torko-Çaçak eki calmajın sogundı, altı şañkızın culundı, ıy ötküre mınayda ayttı:

- Ol tostı kandıy la kiji körzö, beri keleten turı! Kaydañ biler, meniñ sürim kemniñ közine ozo köriner? Kalak, Balıkçı mınañ kaç, olor seni öltürer! Bu suunı carattay örö bar, kök eçkiniñ terezineñ caka köktöp al, kök torbokko minip alala, oyto bu suunı carattap, meni bedrep bar.

- Türgen suunıñ oozında Kara-kaan dep kaan curtap catkan. Onıñ kuldarı sürlü tostı tudup alala, Torko-Çaçaktıñ sürin körgilep, işteer ijin undup koydılar. Börükterin suu agıstı, maldarı tarap-tarkap bastı.

- Bügün bayram dep slerge kem aytkan? Kemniñ toyın toylop turgar? – Kara-kaan, kuldarına caba cedele, kıygırdı.

Bu la öydö ol tosto curap salgan sürdi körüp iydi. Kuldarınañ onı blaap alala, attıñ tiskinin ol suunı örö bura tarttı, Kara-kaannıñ kiyninеñ onıñ baatırları kezerleri, alıptarı mañtattı.

Cajıl capaşta Torko-Çaçak cañıskan oturgan. Kazır büdüştü çerülerdi, Kara-kaannıñ boyın da körölö, ol ıylabadı, katkırbadı da. Kara-kaannañ korkıp, erdiñ açıp, ermek aytpay, cüzün-kümüş cazaldu, ak-boro atka minip, kojo cortup iybey kayttı.

Üç cıl ötkönçö Kara-kaannıñ curtında Torko-Çaçaktıñ ermektengeni bir de kiji ukpadı. Üç cılga ol külümzirenip, tişterin bir de kijige körgüspedi. Üç cılga ol ıylabadı da, katkırbadı da.

Bir kün erten tura Torko-Çaçak kenetiyin eki alakanın çabındı, omok süünip katkırdı: Türgen suunı carattay kök eçki cakalu, kök bukaçakka mingen bir ciit uul kletti.

- Aylanayın, Torko-Çaçagım, sen ol samtar kiyimdü kijini körölö, katkırdıñ emeş pe? – dep, Kara-kaan suradı.

- Eye, ogo katkırdım.

- Aylanayın, Torko-Çaçagım, seniñ ondıy kijige katkıratanıñdı bilgen bolzom, men bu üç cıldıñ turkunına bukaga muñ katap miner edim. Ce aldırbas, men seni emdi de oynodorım.

Kara-kaan Balıkçını örgözine kıygırıp alala, bukazın ayrıp aldı, eçki terezi tonın albanla blaap kiydi. Bu la tuşta Torko-Çaçak ogo cuuktap kelele, araay ayttı:

- Meniñ bajım bilgen kaanım! Sler kök bukaga minele, erten kün çıgıp turarda ol biyik kırdañ ajıp, beri keleriger. Ol tuşta men slerdi tajuurda arakılu, altın ayakta kımıstu utkıp alarım.

Onı ukkan Kara-kaan kiçü baladıy süündi, kök bukaga minele, biyik kırdı aja berdi. Torko-Çaçak deze kança baatırların boyına aldırtala, mınayda cakıdı:

- Erten kün kırdañ ködürilze le kök eçki tondu, kök buka attu, cerdiñ-tuunıñ eezi bis caar keler. Onı örgögö cuuktatpay öltüriger.

Onı ukkan baatırlar tünile örgöni ebirede karuul turgustı. Tañ adıp, kün çıgarda, biyik kırdañ kök eçki cakalu, kök bukaga mingen kiji köründi. Onı örgögö cuuktatpay, baatırlar udura kelip, üldüle çapkılap, cıdala kadagıladı.

- Sler, biyttü-kurttu tañmalar! Meni, Kara-kaandı, öltürerge turıgar ba?! – Kara-kaan altan ayrı kıygırdı.

- E-e! Cerdiñ-suunıñ eezi, emdi Kara-kaan bolo berdiñ be? Cok, bisti mekelep bolbozıñ!

Kara-kaandı boyınıñ baatırları iyt ciir segi cok, iynege keler terezi cok edip öltürip koydı.

Torko-Çaçak deze ösküs Balıkçını kolınañ tuttı, cajıl caraş

Capajına kojoñ-katkıla canıp iydi.

TORKO-ÇAÇAK

Çok, çok eskiden Altay'da Torko-Çaçak adlı bir kız varmış. Gözleri yaban kirazı karası, kaşları gökkuşağı gibi yaratılmış.

Bir defasında onun ihtiyar babası hastalandığında, annesi kızına şöyle demiş:

- "Nazlı kızım, Torko-Çaçak gidip ünlü kamı çağır. Nazlı kızım Torko-Çaçak çabuk git.

Kızcağız evin tek atına binip, kama doğru yola çıkmış.

Kamın kabuktan yapılmış evi Türgen nehrinin kıyısındaymış.

Kam, evinin kapısını açıp, ateşin yanına oturarak, kayın ağacının kabuğundan kadeh yapıyormuş. Onun kaşları sık orman gibiymiş, sakalı da yere kadar uzanıyormuş. O Torko-Çaçak'ı uzaktan görmüş.

Altın-Çaçak atının süsleri şıngırdayarak, kendisinin elbiseleri ay ışığı parlayarak geliyordu.

Onu gören kamın sağ elindeki bıçağı dizine düşerek, kan çıkacak kadar kesmiş. Sol kolundaki kadehi ateşe doğru yuvarlanmış. Gördüğü gözünü yummayı unutup, açtığı ağzıyla konuşmayıp, sessizce oturakalmış. Torko-Çaçak üç defa şöyle demiş:

- Ulu atamız, babam hastalandı. Yardım etseniz!

Fakat, Torko-Çaçak son kez söylediğinde, kam derin uykudan uyanmış gibi olup, üç defa esneyerek, cevap vermiş:

- Yarın şafak söktüğünde sizde olurum.

İnsanlar uykudan uyanmak üzereyken, ormanda guguk kuşları uyanmak üzereyken, evlerden duman çıkmaktayken, bir çok çıngırak sesi duyulmuş, kamın deriden yapılmış tefinin sesi duyulmuş. Birçok it çıkıp ürümüş, çitteki koyunlar meleşmiş.

Kam hasta ihtiyarın evine şafak sökmekteyken gelmiş. Söz söylemeden atından inerek, evin kapısını açıp girmiş. Onun ağır paltosunu ve yuvarlak tefini insanlar alıp eve getirmişler. Eski bir kabın üstüne karaca derisini yayarak, ona bakırdan göz işlemeli tefi kenarındaki bezlerden bağlamışlar. Onun önüne geniş, düz bir taşa ateşin közünden koyarak, orada güzel kokulu ardıcı yakmışlar. Kam börüğünü gözüne kadar indirerek giyip, sabahtan akşama kadar sessizce oturmuş, yemek de yememiş. Gece olduktan sonra, kam tefini ateşte kurutmuş. Kam elbisesi-

ni giyip, çıngıraklarını şıngırdatmış. Sarı baykuşun kanadıyla süslenmiş börüğünü gözüne kadar çekmiş. Dolu taneleri gibi beyaz düğmeler yanağından sallanmış.

Kam üç, dört defa esneyerek, ağaç kadehe konmuş içkiyi bir yudumda içmiş. Keçinin tepsideki ciğerini, yüreğini aldığı gibi bir çiğnemlik ederek yutup, sert bir şekilde şöyle demiş:

- Torko-Çaçak'ı tuttuğu gibi yok etmeli. O halkın içinden çıkmış güzel bir kız değil, yerin, suyun iyesi. Bu kızı yok etmezseniz, siz, halk hastalıktan kurtulamazsınız, kadınların çocukları, ineklerin buzağıları ölür.

Onu işiten kadınlar yüzüstü yıkılmış. Gözlerini kapatan ihtiyar erkeklerin parmaklarının arasından sıcak gözyaşları sızılmış. Gençler de iki defa kızarıp, iki defa kanları çekilir gibi olmuş.

- "Torko-Çaçak'ı ağaç küpe koyup, o küpü dokuz demir çemberle iyice sararak, Türgen nehrine bırakmalısınız." demiş kam.

Kam paltosunu asarak, tefini alıp, atına binerek dönmüş.

- "Ey!" diyerek kam kendi hizmetçilerini çağırmış. "Türgen nehrinin kıyısına gidin, nehrin bana bir küp getiriyor olması lâzım. Onu tutup alarak, açıp bakmadan, benim evime getirin, kendiniz de uzaklaşıp, ağaçların ortasına gidin. Âhlama, inleme duyulsa da gelmeyin. Benim evime üç gün sonra gelin."

Kamın katı buyruğunu yerine getirmeye insanların yürekleri dayanmayıp yedi gün beklemişler. Torko-Çaçak yedi gün ağlamış. Sekizinci gün insanlar melez ağacından küp yaparak, dokuz demir çemberi çakıp, Torko-Çaçak'ı ona oturtarak, Türgen nehrine bırakmışlar.

O gün Balıkçı adlı bir öksüz delikanlı Türgen nehrinin kıyısında oltayla avlanıyormuş. Bakmış ki, nehirden bir küp akıp geliyor, delikanlı onu tutup alarak, yeşil barakasına getirmiş, küpü baltayla parçalayınca, küpten bir kız çıkmış. Elinde baltasıyla Balıkçı'yı görünce gözlerine inanamayıp, bir süre öylece kalakalmış, onun yüreği çekirge gibi çarpmış.

Torko-Çaçak aç gözlü kamın yaptığı kötülüğün hepsini Balıkçı'ya anlatmış. Balıkçı kızı küpten çıkararak, onun içine kendisinin sarı itini koyup, küpü tekrar suya salmış.

Kamın hizmetçileri küpü tutup, eve getirdikten sonra tekrar geri gitmişler, fakat onlar evden iyice uzaklaşmaktayken bağırtı, inleme, uluma duyulmuş.

- "Yardım edin! Yardım edin!" diye kam bağırmış. Fakat kamın buyruğu gereğince oradan uzaklaşmışlar.

Kamın hizmetçileri üç gün geçtikten sonra geri dönmüşler. Gelip görmüşler ki, kam ateşin ötesine yıkılmış. Onun kirli boğazını kimin kemirdiğini anlayamamışlar.

Torko-Çaçak Balıkçı'yla beraber onun yeşil barakasında yaşamış. Yalnız kötü giden tek bir şey varmış; yiyecekleri tükenmiş. Balıkçı Torko-Çaçak'ın güzelliğine bakmaktan, balık avlamaya gitmemiş. Balıkçı kaç defa oltasını alıp gitmeye yeltenmiş! Fakat bir adım atsa, sonra tekrar geri dönüyormuş. Bazen kendini zorlayıp, biraz uzaklaşsa da, Torko-Çaçak görünmediğinde, onun yüzünü görmek için tekrar geri geliyormuş.

Sonuçta Torko-Çaçak kayın ağacının geniş kabuğunu alıp, keskin bıçakla kendi resmini ona güzelce çizerek, nehrin kenarına götürüp yere saplamış. Artık Balıkçı oltasıyla avlanırken, onun resmine bakıp durur olmuş.

Bir defasında oltayla avlanırken, büyük bir balığın oltaya takıldığını sezmedi, oltanın sapı elinden çıktı. Oltasının ipiyse, nehrin kenarındaki Torko-Çaçak'ın resminin olduğu ağaca dolanarak, onu suya çekti. Bunu işiten Torko-Çaçak iki budunu dövüp, altı saç örgüsünü yolarak, şunları söylemiş:

- O kayın ağacının kabuğunu kim görürse, bu tarafa gelecektir! Nereden bileceğiz, benim resmimi önce kim görür? Ah, Balıkçı buradan kaç, onlar seni öldürür! Bu nehrin kıyısından yukarı çık, boz keçinin derisinden yaka dikip al, boz tosuna binerek, sonra yine bu nehrin kıyısından gelerek beni ara.

Türgen nehrinin ağzında Kara-kaan adlı kağan yaşıyormuş. Onun kulları resimli kayın ağacı kabuğunu tutup alarak, Torko-Çaçağın resmini görünce, çalışmayı unutmuşlar. Börklerinden su akmış, hayvanlar dağılıp başka başka yönlere gitmişler.

- "Size bugün bayram diyen mi oldu? Kime düğün yapıyorsunuz?" Kara-kaan kullarının yanına gelerek, böyle bağırmış.

O zaman o kayın ağacının kabuğuna yapılmış resmi görmüş. Onu kullarından çekip alarak, atının dizginini nehrin yukarısına çevirmiş, Kara-kaan'ın arkasından onun bahadırları, yiğitleri, alpları de at koşturmuşlar.

Yeşil barakada Torko-Çaçak yalnız oturuyormuş. Öfkeli görünümlü askerlerini ve Kara-kaan'ın kendisini de görünce, ağlamamış da, gülmemiş de. Kara-kaan'dan korkup, dudağını açıp, söz söylemeyip, çeşit çeşit gümüş işlemeli, boz ata binip, onlarla birlikte gitmiş.

Üç yıl geçmiş fakat Kara-kaan'ın yurdunda hiç kimse Torko-Çaçak'ın konuştuğunu duymamış. O üç yıl boyunca gülümseyip dişlerini de kimseye göstermemiş. O üç yıl ağlamamış da, gülmemiş de.

Bir gün sabah erken a Torko-Çaçak aniden iki elini çırıpmış, sevinip kahkaha atmış: Türgen nehrinin kıyısından boz keçi yakalı, boz boğaya binen bir genç delikanlı geliyormuş.

-"Kurban olayım, Torko-Çaçak'ım, sen o kötü giyimli kişiye bakarak mı gülüyorsun?" diye Kara-kaan sormuş.

- Evet, ona gülüyorum!

- Kurban olayım, Torko-Çaçak'ım, senin böyle birine güleceğini bilseydim, ben bu üç yıl boyunca boğaya bin defa binerdim. Fakat önemli değil, ben seni şimdi de eğlendiririm.

Kara-kaan Balıkçı'yı sarayına çağırarak, boğasını elinden alıp, keçi yakalı paltosunu zorla alıp giymiş. O zaman Torko-Çaçak ona yaklaşarak yavaşça konuşmuş:

- "Benim aklımdan geçenleri bilen kağanım! Siz boz boğaya binerek, yarın gün doğarken o yüksek tepeden aşıp, buraya gelin. O zaman ben sizi içki dolu matarayla, altın kadehte kımızla karşılarım.

Onu işiten Kara-kaan küçük çocuk gibi sevinmiş, boz boğaya binerek, yüksek tepeyi aşmış. Torko-Çaçak ise sayısız bahadırları çağırarak, şöyle emretmiş:

-Yarın güneş tepeden aşarken, boz keçi paltolu, boz boğa atlı, yerin, dağın iyesi bize doğru gelecek. Onu saraya yaklaştırmadan öldürün.

Onu işiten bahadırlar gece boyunca sarayın etrafında nöbet tutmuşlar. Şafak söküp, güneş doğduğunda, yüksek tepeden boz keçi yakalı, boz boğaya binen biri görünmüş. Bahadırlar onu saraya yaklaştırmamak için karşı gelip, kılıç vurup, kargı saplamışlar.

- "Siz bitli, kurtlu mel'unlar! Beni Kara-kaan'ı, öldürmek mi istiyorsunuz?" diye Kara-kaan altmış ayrı sesle bağırmış.

- E-e! Yerin, suyun iyesi, şimdi Kara-kaan mı oldun? Hayır, bizi kandıramazsın.

Kara-kaan'ı kendisinin bahadırları ite bile yiyecek leşini artırmadan, iğneye gelecek kadar derisini bile bırakmadan öldürmüşler.

Torko-Çaçak ise öksüz Balıkçı'yı elinden tutup, türkü söyleyip, gülerek yeşil barakaya dönmüş.

99. SOLODOY-MERGEN

Altıgı canına ay çalıbas, ay karañuy agaş bütken, üstigi canına kün çalıbas, caan, biyik tuular bütken, caş agajınıñ büri oñbos, caygı künde salkın tüşpes, caraş çañkır Altayda, mınañ ozo kaan tuşta baldar ırızı, üredüzi cok tuşta, kebis keptü calañda altı kırlu agaş ayıl turdı. Bu altı kırlu agaş ayıldıñ içinde Solodoy-Mergen dep kıs bala, ayıldıñ oñ canında altı kat ak şirdekte, köktönip oturdı. Eki kolı us bütken, eki közi kurç bütken Solodoy-Mergen kıs bala soloñı oşkoş caraş emtir. Kızıl maral çıraylu, kızılgattıy erindü, kandık oşkoş sabarlu, codrodıy kara köstü, coboş cakşı Solodoy-Mergenniñ azıragan adazı cok, emisken onıñ enezi cok. Azırap algan adazı, Solodoy-Mergen altı caştuda, cuuda ölgön, erkelep emisken enezi, Solodoy-Mergen eki caştuda, örtkö küygen.

Ceti caşka cedele Solodoy-Mergen agaş ayıldı tudup alıp, tañınañ başka catkan. Ayıl ejigine kul bolboy, köktönip-şiydenip Solodoy-Mergen körkiy karındajın azırap cürdi. Ecelü-karındaştu eki boyı eki kolınıñ küçile elbek öygö şıralay-boroloy catkılagan.

Eertep miner adı cok, erkeledip aydar enezi cok, sok cañıs karındajı Kepteen dep attu boldı. Kepteen dep karındajı enezineñ artarda kemirçegi onıñ katpagan, kemine ol cetpegen. Emdi ceti caşka cetkençe albatı ortozına cürbegen, oyın-kokır körbögön.

Solodoy-Mergen cajı cetpes karındajın caantayın kiçeep cüret, tüni-tüjile üredip aydat:

- Caan kiji tuştaza, "örökön, sler" dep aydıp cür, caş kiji tuştaza "nökör, nacı" dep aydıp cür. Cortıp cürzeñ col ödöriñ, congo cürzeñ süme ugarıñ.

Onı ukkan Kepteenge onço söstör cart boldı, ce ecezinin cakıganınıñ uçurın Kepteen cart bilip albadı. Caraş cas kelerde, kuşkaştar aylandıra kojoñdoordo, ecezinin aytkan kuuçının Kepteen kerekke bodoboy, agaş ayıldañ kıyıp, ak calañga cügürip bardı. Ondo, ak calañnıñ ortozında, altı kiji iştenip cürdi. Altan adıs ak calañga arba salgılap, açu teri tögülgilep turgan emtir. Sarı arbanıñ çaçıjı, salkın keptü cayılat. Kepteen mını körölö, but bajına turup alıp, mındıy sösti ayda saldı:

- Bu cakşınak kursaktı cerge tegin le ne tögüp, çaçıp turıgar, onı kuşkaştar cip salar ine. Emdi le talkan edip cize tort bolor emey.

Onı ukkan ulus unçukpasta Kepteen aş ürendep turgan karıgan öbögöngö ayttı:

- Sen, karıganak, karıgança sanaa alınbagan turıñ, neme bilbes aamaylardı baştap alala, aş-kursaktı ürep cadıñ.

Onı ukkan apşıyak açınganına tudungan ajın taştayla, Kepteendi kelip aray

la sokpodı. Onço ulus kelip Kepteenge adılgıladı: aş salbas, kandıy calkunıñ balazı sen, caan-caştı kündülep aytpas, kandıy tenektiñ balazı sen?

Kepteen agaş aylına canıp kelele, ecezine ayttı: "Akır, akır, ece, bir calañga bararımda ulus cerge aş çaçıp turgan. Toktodorımda utkılabadı. Onoñ aştı cerge aayı-teyi cok çaçıp turgan karganaktı sen aş ürep turıñ deerimde, apşıyak üküs edip üstime kelip, aş salbas kandıy calkunıñ balazı, kijini kündülep aytpas, kandıy tegenektiñ balazı sen dep aayı-bajı cok uyalttı.

Meniñ cüzim izidip, uyadım meniñ kandı. Uyat degenin emdi le bildim, uyalıp araay ölbödim."

Onı ukkan Solodoy-Mergen eceziniñ çoñ kızıl çırayı kubulıp ayttı:

- Akır, akır, karındajım, iştegen ulus açıngadıy castıra sösti aytkan emtiriñ. Cerge salgan aş – cañı aş bolup, onoñ elbek çıgatan, artıgıla ulus azıranat, artırgan üren aştı – caskıda cerge baza salıp, baza cañını ösküret. Aş cakşızı onoñ bütse, el-condı kündülep cürerine aldında üretken cogım ba?

Karındajınıñ bajın sıymap, ecezi baza katap cakarıp turdı:

- On katap sananıp alıp, bir katap kuuçında; biler sözin köp bolzın, bilbes sözin cok bolzıñ. Ulus neni iştegenin – boyıñ şüüp, bilip cür.

Eceziniñ aytkan uçurlu sözin Kepteen cazap ugup alala, bir calañga bazıp keldi. Kös cetpes kök calañda körümcilü işter kaynap, kolesolu arbalar kıra ortozında cürgileyt. Arbalarında agaş kayırçaktarına ötök salgan ulus cer cañırtıp cürgiledi. Mını körgön Kepteen but bajına tura tüşti, tıñıda kıygırıp uluska ayttı:

- Akır, akır, işçiler, meniñ sözim ugıgar! Arbada slerdiñ cööjögör – altan cılga tügenbezin, kayırçakta, slerdiñ ajıgar – karıgança tügenbezin, kança cıldıñ turkunına oostorıgardañ ayrılbazın, meniñ slerge kündülü küünim bu!

Ondıy sösti aydarda, Kepteenneñ emeş le caan uul arbalu adın taştayla, onı kelip sabadı:

- Kijiniñ iji iş le bolboy, tirü kiji ne le iştep albay! İjibisti camandap, şoodıp, ötök ciirine küüniñdi em cetireriñ be? – dep, kelip Kepteendi suradı.

Onı ukkan Kepteen uluska, aytkanı mındıy boldı: "akır, akır, ulustar! Ötküre meni sokpogor, öltürbey tınımdı beriger, castıra aytkan bolorım ba, ecemneñ barıp ugayın!" – dedi.

Onı ukkan ulus Kepteendi taştayla, katkırıjıp iştey berdi.

Almıs-şulmus Kepteen agaş aylına kelele, ejikti açıp, ecezine ayttı:

- Akır, akır, eceyim! Bir calañga bararımda, arbaga at cekken, agaş kayırçakla ötök tartkan, cer cañırtıp ulus cürdi. Arbada ajıgar cılga tügenbezin, kayırçakka salgan kursagar karıgança kursak bolzın. Oozıgardañ slerdiñ ayrılbas – odus cılga kursak bolzın dep cakşı küünim aytkam, olor deze meni soktı, boylorınañ kederi sürdi.

Mını ukkan ecezi: "Akır, akır, karındajım, - dedi, Kepteendi cazap azırayla, cañıs şirdekke oturguzıp alıp, cazap-laptap kuuçındadı, - kelişkençe le kuuçındabay, ulustıñ etkenin ozo laptap körüp al, kuuçındarın laptap uk dep ozo do cakıdım seni. Kerekteriñ aayın bilele kuuçında, aaylabagan bolzoñ tort unçukpa. Köp adışta mergen bolbos, köp aydışta çeçen bolbos. Beş katap sanan, bir katap ayt. Çeldü et

tişke kıstalar, çeçerkek ulus söskö kıstalar. Çeçenge salbay, tereñ sanan, tenekke saldırbay, kersüge üren. İşteer küündü bolzoñ iştegen ulustañ suranıp alıp işke üren – boyıña tuza bolor, kijige süünçilü bolor. Karıgan, kenegenge bolujıp cür, kebelgen malı turguzıp cür, tegin cürzeñ komudabay, kojoñdop cür."

Onı ugup alala, Kepteen ayılınañ çıgıp, bazıp barattı. Bir kırlañdı ajıra bazarda, bir derevne turdı. Derevneniñ ortozında bir tura küyüp turdı. Köp ulus öçürip bolboy, ogo suu urup, kumak çaçıp, cügürip turdılar. Kepteen deze ebirede bazıp biceledi, aylandıra cürüp kojoñdodı. Ulus örtti öçürip bojoylo, Kepteendi kelip kömögiledi: "Bistiñ tura küyerde, makazırap bicelegen bediñ? Caman kulugur, bistiñ cerdeñ arı bar. İş bilbes, kileş bilbes kandıy baydıñ balazı bu."

Kepteen sürdürele, oyto ayılına keldi. Solodoy-Mergen ecezine onçozın cartap kuuçındap berdi.

Çoñ kızıl çıraylu Solodoy-mergen ecezi kugara berdi. Kepteenniñ canına kelip, aytkan sözi mındıy boldı:

- Akır, akır, karındajım. Barar coldıñ uçın körböy, anaar la iji cok tegin baspay cür, kerektiñ aayın bilbey, - kelişkençe le kojoñdobo. Kojoñdop, bicelep cür degen bolzom, seni ört öçürişpey kojoñdo degen emezim, küyüp catkan turaga bir könök suu urgan bolzoñ, ulus seni maktaar edi. Bajıñdı sıymap erkeleder edi.

Kepteen ejikti açıp, çıga kondı. Ol baratsa, bir tayganıñ koltıgında agaş turalar köründi. Ceti tüñey bay kumandı kiji çoçkolor örtöp cat. Ak calbıştıñ ortozında semis, caraş çoçkolor toolonıp ölüp cattı. Onı körgön Kepteen bir könök suu ekelip, çoçkolordıñ üstine urup iydi. Ölüp catkan çoçkolor ölümneñ ayrılıp mañtaştı. Küyüp catkan calbıştu ottorı suu urarda öçö berdi. Onı körgön ceti bay Kepteendi kelip teptiler. Bu tujında Kepteen mındıy söslö calındı:

"Akır, akır, ulustar, meni öltüre sokpogor, ecemneñ barıp ugayın, castıra kılındım emeş pe"

Kepteen onoñ turala, cügürgençe ayılına keldi, agaş ayıldıñ ejigin aça tartıp kire kondı.

- Akır, akır, eceyim! Ot küyüp turgajın, üstine suu urarı tögün emtir! Ceti bay kumandı bir cerde çoçkolor örtöp cadarda, üstine suu urarımda, olor meni sokkon – dep, Kepteen ıyladı.

Solodoy-Mergen ecezi ayttı:

- Akır, akır, karındajım, castıra etkeniñ çın emtir. Çoçko lo tura tüñey be? Suunı ne kerek urgañ? Ulus neni edip catkanın ozo baştap körölö, bilip alar kerek bolgon. Olor çoçkolordı kıjıla ciir sogum edip beletegen, sen deze çoçkolordı kıynagılap turgan dep aaylagan emtiriñ. Arga cok cobogongo, boluş cok ooru malga bolujıp cür.

Onı ugala, Kepteen baza la çıgara cügürdi, kara agaştıñ ortozında bir curtka kelerde, ceti kocoyım ezirik, arakıga küyüp togolongılap cattı. Kepteen olordıñ canına kelele, turgan caan sabattı alala, ceti kocoyımnıñ baştarına bir sabattañ suu urdı.

Kocoyımdar Kepteendi kelip soktı.

Kepteen ayılına cedele, ecezine koptondı:

- Ece, meni kocoyımdar soktı. Ezirik, arakıga küyüp togolongılap cadarda,

küygülep kalbazın dep, baştarına suu urarımda seriyle, olor meni soktılar.

Emdi ecezi Kepteen karındajına arbanbay da, açınbay da beş katap castıra kılınganın ceti künge kuuçındadı. – Ce kocoyım baylarga cakşı da etset, sege cakşızın cetirbegen – dedi.

Onoñ arı Kepteen tereñ şüünip, köp iştenip, kiji bolup tornıktı, kiyinin-aldın sananar boldı. Caan da işte, kiçinek te işte muñ katap sanan dep, Solodoy-Mergen ecezi karındajın cakıgan. Onı ukkan Kepteen şüünip, ecezineñ artık kersü boldı. Beş katap castırganın bejen katap sanandı. Soktırıp cürer coktu Kepteen con başkarar er boldı.

SOLODOY-MERGEN

Alt tarafına ay ışığı vurmaz, karanlık ağaçlıklı, üst tarafına güneş ışığı vurmaz, büyük dağlarlı, yeşil ağacının yaprağı solmaz, yaz günlerinde rüzgâr esmez, güzel çakır Altay'da, bundan önce kağan vaktinde çocuklar mutlu değilken, eğitimleri yokken, kilim gibi ovada altı köşeli ağaç ev duruyormuş. Bu altı köşeli ağaç evin içinde Solodoy-Mergen adlı genç kız, evin sağ tarafında altı katlı ak keçede, oturmuş dikiş dikiyormuş. İki eli usta yaratılmış, iki gözü keskin yaratılmış genç kız Solodoy-Mergen gökkuşağı kadar güzelmiş. Kızıl yabangülü yüzlü, kırmızı frenk üzümü dudaklı, kandık gibi parmaklı, kuş kirazı dudaklı, uysal Solodoy-Mergen'in onu büyüten babası yok, onu emziren annesi yokmuş. Onu büyüten babası Solodoy-Mergen altı yaşındayken savaşta ölmüş, emziren annesi Solodoy-Mergen iki yaşındayken, yangında yanmış.

Solodoy-Mergen yedi yaşına geldiğinde ağaçtan ev tutup, yalnız yaşamış. El kapısına kul olmadan, Solodoy-Mergen zavallı kardeşini büyütmüş. Ablalı, kardeşli ikisi uzun zaman boyunca acıyla, ıstırapla yaşamışlar.

Eyerleyip binecek atı olmayan, nazlayacak annesi olmayan, tek kardeşinin adı Kepteen imiş. Kepteen adlı kardeşi annesiz kaldığında onun kıkırdağı sertleşme vaktine gelmemişmiş. Şimdi yedi yaşına geldiği halde halkın arasına karışmamış, oyun eğlence görmemiş.

Solodoy-Mergen yaşı küçük kardeşine her zaman özen gösterip, gece gündüz eğitimiyle uğraşırmış:

- "Büyük birine rastlasan 'efendim, siz' demelisin, senden küçüğe rastlasan 'arkadaş, dost' demelisin. At koştursan yol geçersin, halkın içine karışsan akıl öğrenirsin.

Onu dinleyen Kepteen sözlerin hepsini anlamış, fakat ablasının nasihatlarının anlamını kavrayamamış. Güzel bahar geldiğinde, kuşlar etrafta şakıdığında, Kepteen ablasının söylediklerini dikkate almayıp, ağaç evden çıkıp, ak ovaya gidip koşmuş. Orada, ak ovanın ortasında altı kişi çalışıyormuş. Altmış ev ak ovaya arpa saçıp, terlerini döküyorlarmış. Sarı arpanın saçılması, rüzgâr gibi yayılıyormuş. Bunu gören Kepteen ayaklarının ucuna basarak şöyle demiş:

Bu güzel yiyeceği boş yere niye yere döküp, saçıyorlar, onu kuşlar yer. Şimdi (bu arpa) kavut yapılıp yenilse güzel olmaz mı.

Onu işiten ulus ses çıkarmayınca Kepteen tohum saçan ihtiyara şöyle demiş:

- Sen ihtiyar, bu yaşına kadar aklını başına alıp akıllanmamışsın, bir şeyden anlamayan ahmakları yanına alıp, yiyeceği saçıyorsun.

Onu işiten ihtiyar öfkelenerek elindeki tohumu saçıp, gelerek Kepteen'i dövmüş. İnsanların hepsi gelerek Kepteen'e kızmış: Tohum ekmez sen hangi tembelin çocuğusun, kendinden büyüklere saygı göstermez, hangi delinin çocuğusun?

Kepteen ağaç evine dönüp gelerek ablasına şöyle demiş: "Dur, dur hele abla, bir ovaya gittim, insanlar yere tahıl saçıyorlardı. Engel olmak istedim dinlemediler. Sonra tohumu toprağa gelişigüzel saçan ihtiyara sen tahılı israf ediyorsun dediğimde, ihtiyar kızarak üstüme gelip, sen tohum ekmeyen hangi tembelin çocuğusun, insana saygı göstermeyen hangi delinin çocuğusun? diye beni utandırdı."

- Yavaş, yavaş ol, kardeşim, çalışan insanları kızdıracak söz söylemişsin. Yere saçılan tahıl, tohumdur. Sonra daha çok çıkar, çoğalıp insanları besler, artanı tohum olarak baharda tekrar ekilip, yeniden yetişir. Tahılın iyisi böyle yetişir, sana insanlara saygı göstermeyi öğretmedim mi?

Kardeşinin başını sıvazlayarak ablası yine nasihat etmiş:

- On defa düşünüp, bir defa konuş, bildiğin çok, bilmediğin az olsun. İnsanların neyi çalıştığını, neyi düşündüğünü bil.

Ablasının söylediği anlamlı sözleri iyice dinleyen Kepteen, bir ovaya gelmiş. Gözün göremeyeceği kadar geniş, yeşil ovada çok fazla çalışılıyor, tekerlekli arabalar tarlanın ortasında gidip geliyormuş. Arabalardaki ağaç sandıklardan gübre atan insanlar toprağa güç veriyorlarmış. Bunu gören Kepteen ayaklarının üstüne basarak, insanlara yüksek sesle bağırmış:

- Hey, hey, işçiler, beni dinleyin! Sizin arabadaki servetiniz, altmış yıl tükenmesin, sandıktaki yiyeceğiniz, yaşlanana kadar bitmesin, yıllar boyu ağzınızdan eksik olmasın, benim size gönlümden gelen dileğim bu.

O bunları deyince, Kepteen'den biraz büyük bir delikanlı arabasını bırakıp gelerek, onu dövmüş:

- "İnsanın işi iş değil mi, sağ insan her işi yapar! İşimizi kötüleyip, dalga geçip, gübre yememizi istediğini mi söylüyorsun?" diye gelerek Kepteen'e sormuş.

Onu işiten Kepteen insanlara şöyle demiş: "Yavaş, yavaş olun insanlar! Beni dövmeyin, öldürmeyip, canımı bağışlayın, yanlış söylediysem gidip ablama danışayım!" demiş.

Onu işiten insanlar Kepteen'i bırakarak, kahkahalarla gülüşüp, işlerine dönmüşler.

Aklı az Kepteen ağaç evine dönerek, kapıyı açıp, ablasına şöyle demiş:

- "Dur, dur hele, ablacığım! Bir ovaya vardım ki, arabaya at koşmuşlar, ağaç sandıkla gübre çekip, toprağı güçlendiriyorlardı. Arabadaki aşınız, yıllarca tükenmesin, sandıktaki yiyeceğiniz yaşlanana kadar yiyeceğiniz olsun diye iyi düşüncelerimi söyledim, onlarsa beni dövdü, kendilerinden uzaklaştırdılar.

Bunu işiten ablası: "Yavaş, yavaş ol, kardeşim." demiş, Kepteen'i iyice doyurarak, keçeye oturtup, açık, sarih konuşmuş, "Gelişigüzel konuşma, insanların ne yaptığını önceden iyi incele, söylenenleri dikkatlice dinle diye sana önce de nasihat etmiştim. Durum neyi gerektiriyorsa ona göre konuş, anlamadıysan fazla konuşma.

Çok atışta isabet olmaz, çok konuşmakla tatlı sohbet olmaz. Beş defa düşün, bir defa konuş. Sert et dişe sıkışır, kibirli insan sözle yıkılır. İyi konuşmak yerine, derin düşün, deliye saldırma, akıllıdan öğren. Çalışmak istediğinde çalışan insanlardan sorup işi öğren, kendine faydan olur, insana mutluluk verir. Yaşlıya, sakata yardım et, sürçen hayvanı kaldır, boş boş yürürken şikâyet etme, türkü söyleyerek yürü."

Kepteen onu dinledikten sonra evden çıkmış. Bir tepeyi aşınca karşısına bir köy çıkmış. Köyün ortasında bir ev yanıyormuş. İnsanlar söndürmekte zorlanıp, ateşe su atıp, kum döküp, koşturuyorlarmış. Kepteen ise etraflarında koşup, dans etmiş, koşturup türkü söylemiş. İnsanlar ateşi söndürdükten sonra Kepteen'e saldırmışlar: "Bizim evimiz yanarken niçin dans ettin? Alçak, bizim yerimizden defol, git. İş bilmez, merhametsiz hangi zenginin çocuğu bu?"

Kovulan Kepteen, geri evine gelmiş. Ablası Solodoy-Mergen'e her şeyi anlatmış.

Kıpkızıl yüzlü ablası Solodoy-Mergen sararmış. Kepteen'in yanına gelip, şunları söylemiş:

- "Yavaş, yavaş ol, kardeşim. Gideceğin yolun sonunu düşünmeden, boş boş gezme, durumu anlamadan türkü söyleme. türkü söyleyip, dans et dediysem, sen yangını söndürmeyip türkü söyle demedim, yanan eve bir kova su dökseydin, insanlar seni överdi. Başını şefkatle sıvazlardı.

Kepteen kapıyı açıp çıkmış. O giderken, bir dağın koltuğunda ağaç evler görünmüş. Birbirine benzeyen yedi zengin Kumandı domuzları kızartıyorlarmış. Ak alevin ortasında semiz, güzel domuzlar kıvranıp ölüyorlarmış. Onu gören Kepteen bir kova su getirip, domuzların üstüne dökmüş. Ölmek üzere olan domuzlar kurtulup koşup kaçmışlar. Yanan alevlere su dökülünce ateş sönmüş. Bunu gören yedi zengin gelip Kepteen'i tekmelemişler. O zaman Kepteen şöyle yalvarmış:

"Durun, durun, insanlar, beni öldüresiye dövmeyin, ablama gidip nerede yanlış yaptığımı sorayım?"

Sonra Kepteen kalkarak, koşarak evine gelmiş, ağaç evin kapısını açarak içeri girmiş.

"Hey, hey, ablacığım! Yanan ateşe su dökmek yanlışmış! Yedi zengin Kumandı bir yerde domuzları kızartırken, üstlerine su döktüğümde onlar beni dövdü." diye Kepteen ağlamış.

Ablası Solodoy-Mergen şöyle demiş:

- "Yavaş, yavaş ol, kardeşim. Yanlış yaptığın bir gerçek. Domuzla ev bir mi? Suyu niçin döktün? Önce insanların ne yaptığını görüp, anlaman lâzımdı. Onlar domuzları kışın yemek için hazırlıyor olmalılar, sense domuzlara eziyet edildiğini düşünmüşsün. Bitkin düşmüş veya çaresiz hastalığa yakalanmış hayvanlara yardım etmelisin.

Onu işiten Kepteen tekrar çıkıp giderken, kara ağaçların arasındaki, bir köye geldiğinde, yedi sarhoş tüccar, içki ateşiyle yanmış bir halde yatıp yuvarlanıyorlarmış, Kepteen onların yanına gelerek, büyük bir kovayı alıp, yedi tüccarın başına bir kova suyu dökmüş.

Tüccarlar gelerek Kepteen'i dövmüş.

Kepteen evine gelerek, ablasına maruz kaldığı durumu anlatmış:

- "Abla tüccarlar beni dövdü. Onlar sarhoş, içkiden yanmış bir hâldelerken, yanmasınlar diye, başlarına su döktüğümde ayılarak, beni dövdüler.

Şimdi ablası kardeşi Kepteen'i azarlamamış da, kızmamış da, yanlış yaptığı beş durumu ona yedi gün boyunca izah etmiş. "Fakat tüccarlara iyilik de yapsan, sana minnet duymazlar." demiş.

O günden sonra Kepteen derin düşünüp, çok çalışıp, büyüyüp güçlenmiş, başını, sonunu düşünür olmuş. Ablası Solodoy-Mergen kardeşine öğütler vermiş. Onu dinleyen Kepteen düşünüp, ablasından daha akıllı olmuş. Yaptığı beş yanlışı elli defa düşünmüş. Dayaklar yiyen yoksul Kepteen halk yöneten er olmuş.

100. COKTU KİÇEK BAYLARLA TARTIŞKANI

Kebistiy keen-caraş Altayda eki karındaş curtagan. Caan karındajı Mızıy bay catkan, kiçü karındajı Kiçek coktu catkan.

Bir katap eki karındaş kokur ermek-kuuçınnañ ulam çuguldaşkan emtir. Caan karındajı Mızıy mınayda ayttır:

- Cerdiñ üstüne tögün-keyle cadarga ceñil.

Kiçü karındajı Kiçek ayttır:

- Men bodozom, aktu küçile catsa, ceñil.

Onoñ ulam ekü sös blaajıptır. Bu eki başka şüülteniñ çının bilip alatan kerek çıktı. Mızıy ayttı:

- Meniñ sözim tögün bolup kalza, sen meniñ eki közimdi oyıp sal. Seniñ söziñ tögün bolzo, men seniñ eki köziñdi oyıp salayın. Bis bu şüültlerdiñ çınıntögünin bilip alarga üç kijideñ surap ugalı.

Kiçek Mızıydañ suradı:

- Bis onı kandıy ulustañ suraarıs?

- Ozo baştap Aga dep baydañ, onıñ kiyninde kamnañ, üçünçizinde cayzannañ suraarıs – dep, Mızıy ayttı.

- Slerdiñ aytkanaarça bolgoy – dep, Kiçek ayttı.

Anayıp eki karındaş cöptöşkilep aldı. Ekü eeçijip alıp, aga baydıñ ayılına keldi. Amır-ezendi ugujıp, askan ajın içken soñında Aga baydañ Mızıy suradı:

- Sler, caan bay kiji, biske aydıp beriger: tögün-keyle catsa, kiji bayıır ba aysa küçile catsa, bayıır ba? Men bodozom, iş iştebey, tögün-keyle catsa, cakşı bolor.

Aga bay Mızıy baydı cakşı bileten. Olor Kiçektiy coktulardı kuldanıp, küçin cigilep, boylorı bayıp catkan bolgon. Onıñ uçun Mızıydıñ suragın bilip iyele, Aga ayttı:

- Eki kolınıñ küçile kiji neme edip bolbos. Cakşı cadarga turgan kiji tögünkuurmak kiçeer kerek.

Bu ermek Mızıyga carar berdi.

Onoñ eki karındaş kamnıñ ayılına keldi. Ezen-amırın ugujala, Mızıy kamnañ suradı:

- Sler, attu-çuulu kiji, biske mındıy kerekti cartap beriger: tögün-keyle catsa, kiji bayıır ba aysa aktu küçile catsa, bayıır ba? Men sananzam, tögün-keyle catsa, cakşı oşkoş.

Kam Mızıy baydı baza cakşı bileten. Olor ekü boy-boylorına boluşkılap,

coktulardı mekelep cigen. Onıñ uçun bayga bolujıp, kam aytti:

- Key-kebizin neni etpes, kiji onoñ ulam bayıp kalar. Eki koldıñ küçile kiji neni eder?

Kamnıñ sözi Mızıyga baza kelije berdi. Kiçek çala korkıp, Mızıydıñ sözine kirbeyten neme dep sanandı, ce kanaydar da arga cok: cöbin berip salganda.

Onoñ eki karındaş cayzañnıñ ayılına keldi. Ot ayagına oturıp, ezen-cakşını surajala, Mızıy cayzañnañ baza la suradı:

- Sler, caan cayzañ kiji, biske aydıp beriger: tögün-mekele catsa, cakşı ba aysa eki koldıñ küçile catsa, cakşı ba? Meniñ sagıjımla bolzo, tögün-meke neni etpes.

Cayzañ tögündep, mekelep cargı etkende, Mızıy ogo bolujıp turatanın ol biler. Onıñ uçun cayzañ aytti:

- Eki koldıñ küçile kandıy kiji cakşı cadıp bayıganın kördiger. Tögünle, mekele catkan kiji bayıbay.

Anayıp margaandı Mızıy bay aldı. Kam, cayzañ, Aga bay boluşkan uçun, Mızıy olordı kojo aydıp aldı. Kiçekti aydap alıp, sastıñ ortozına ekeldiler. Onoñ kurç agaşla onıñ eki közin oyo kadayla, katkırıjıp cüre berdiler.

Kiçek sagıjın endeyle, onoñ arı ne bolgonın bilbey kaltır. Onoñ oñdonıp kelze, ak-carık körünbes ay-karañuy tün boltır. Kolıla cerdi sıymaza, bastırazı la suu boltır. Köörkiy boyı kanayıp ta albadanza, közine neme körünbeyt. Eki közinin açuzına çıdaşpay, arı-beri añdanıp turat. Neniñ uçun tegin cerge baylar onı kiçektegenin coktu Kiçek bilbey turat.

Sasla barıp cadala, bir caan tıt agaşka çurap bardı. Sastu cerge cadarga caltanıp, ne de bolzo, bu tıtka çıgar dep sananıp aldı. Ogo albadanıp çıgala, üç ayrı budakka oturıp aldı. Eki közinin sızına çıdaşpay oturıp catsa, kandıy da kiji: "Mında kandıy kiji bar, neniñ uçun tıtka çıkkan?" – dep suradı.

- Meniñ eki közimdi baylar oyıp koygon, onoñ ulam col tappay, bu agaşka çıktım – dep, Kiçek aytti.

- E-e, balam, baylarla çeneşseñ, bajıñ kandu bolor, cayzañdarla tartışsañ, caagıñ kandu bolor. Sen olordıñ mekezine ne kirgen – dep, Kiçek suradı.

Kargan öbögön ogo mınayda aytti:

- Men boyım emçi-tomçı bolgom. Boodı baydıñ Kuykaçı dep kızı sürekey tıñ oorıp catkan emtir. Kança künge ulam kam kamdagan, ce kıstıñ cazılıp turganı cok boltır. Onıñ uçun Boodı bay meni aldırtıp turganı ol emtir. Sen, balam, köziñdi mındıy eple emde: eki ulay eki köziñdi çalınla cun, onoñ bu tıttıñ altı canında süttiy ak suu bar, onıla cun, ol tujunda cazıla bereriñ. Men sege baza katap kelbezim, meni sen bedrebe, ulustañ suraba, kijige neme aytpa. Men körüp turar bolzom, seniñ konor konogın Boodı baydıñ Kuykaçı dep kızıla emtir. Men anaar barbayın, ce sege mındıy ep-süme bereyin. Sen ol süttiy ak suudañ Kuykaçıga aparıp berzeñ, ol cazılala, seni süüy berer.

Mındıy cöpti aydala, kargan öbögön cüre berdi.

Kaçan küüktiñ üni ugularda la, tañ atkanın sezip iyele, Kiçek tıttañ tüjüp, alakandarıla, çalındı alıp, eki közin cundı. Anayıp eki katap cunarda, köziniñ sızı toktoy berdi, üçinçi katap cunarda, ak-carık körüne berdi. Süttiy ak suudañ içerde,

çagı kire berdi, ozogızınañ on artık, aldındagızınañ altı artık bolo berdi.

Suu baltırgandı üzele, ogo ak suudañ urup aldı, Boodı baydıñ ayılın köstöp iydi. Ança-mınça bolbodı, ayılga cedip keldi, amır-ezenin uguştı. Boodı bay suradı:

- Ayıl-curtıñ kayda, adı-colıñ kem, kaydaar braatkan kiji ediñ?

Kiçek mınayda karuuzın berdi:

- Men boyım emçi-tomçı kiji, ooru ulustı emdep cürgen edim. Adım meniñ Kiçek, algan ejim meniñ cok.

Kiçektiñ sözin ugala, baydıñ ayılında oturgan Torbolcı kam mınayda aytti:

- Men üstündegi üç Kurbustan kudaydı bilerim, cerdiñ aldındagı Erlik biyle tanış. Bu balaga altı künge çıgara kamdadım, men onı cazıp bolbogomdo, baskıntoskın neme kanayıp onı emdeer.

Boodı bay Kiçekke baştanıp aytti:

- Meniñ Kuykaçı dep cañıs kızım tıñ oorıp cat, sen onı emdep iyzeñ, cööjömniñ kabortozın al.

Kiçek onoñ mınayda suradı:

- Kızıgardı emdep cazıp salzam, onı mege berereer be? Ce men onı emdeer tujunda kam mında cok bolzın.

Onıñ suragına Boodı bay cöpsindi (kızı ölümtik catkanda kayda barzın?)

Kiçek ooru balaga süttiy ak suudañ bir emeş berip iydi, kıstıñ eki kaçarı kızarıp çıktı, ada-enezi süünije berdiler. Anayıp üç kün emdeerde, Kuykaçı oruzınañ cazıla berdi. Kızı cazıla bererde, bay kiji coktula ne ermekteşsin, kerek deze aytkan sözin de tücürep iyer. Boodı bay Kiçekke kizirep çıktı:

- Sendiy coktu tenekke men cañıs kızımdı berbezim! Mınañ kederi bar!

Kuykaçı adazınıñ sözin ugup oturala, aytti:

- Bu kiji meni ölümneñ ayrıp algan. Meni ogo eş edip bererge sler cöbigerdi bergen cogoor bo? Emdi ne bolo berdi? Kiçek cok bolgon bolzo, men ölüp kalar edim. Onıñ uçun men, coktu da bolzo, Kiçekti süüp cadım.

Boodı bay açıngan boyınça Mızıy baydı, Torbolcı kamdı, cayzañdı aldırtıp alala, kandıy kerek bolup turganın aydıp berdi. Olor Kiçekti körgilegen boyınça çoçıgılap aydıştı:

- Bu tenek mınçaga tirü be? Bis onıñ eki közin oyıp salbay kayttıs. Seni kem castı, biske aydıp ber.

Kiçek aytti:

- Slerge sürekey caan bıyan bolzın. Ol cerge bararımda, ada-enem sürekey bay catkan emtir. Olor kandıy la ooruni emdeyten ep-süme bilip, meni emdep, cazıp aldılar.

Mızıy bay, Torbolcı kam la cayzañ Kiçekti öltürerge ep-süme bedrey berdiler. Onı korondop öltürerge sümelejip alala, sege Kuykaçını berdireris, caan toy ederis dep ayttılar.

Kança künge arakı astılar, aş-kursak beletediler. Arakıga korondı kojolo, baştapkı çöçöydi Kiçekke berdiler. Ce Kiçek onı korondop öltürerge turgandarın

karandıra sezip, baştapkı çöçöydi içpey, erdine tiydirele, oyto kayra berdi. Çöçöydi kayra algılabasta, kara kanı kadıp, kamık arakını baylardıñ üstine urup, öltürip iydi, öçin baylardañ alıp aldı.

Olordıñ cööjölörin, ajı-malın albatıga ülep berdi, boyı deze Kuykaçıla ekü eptü-cöptü curtay berdi.

YOKSUL KİÇEK'İN ZENGİNLERLE MÜCADELESİ

Kilim gibi güzel, görklü Altay'da iki kardeş yaşamış. Büyük kardeş Mızıy zenginmiş, küçük kardeş Kiçek ise yoksulmuş.

Bir defasında iki kardeş şakayla yapılan sohbette tartışmışlar. Büyük kardeş Mızıy şöyle demiş:

- Yeryüzünde yalanla yaşamak kolay.

Küçük kardeş Kiçek şöyle demiş:

- Bana göre kendi gücünle yaşamak daha iyi.

Sonra ikisi tartışmaya başlamış. Bu iki düşüncenin hangisinin doğru olduğunu anlamak gerekmiş. Mızıy şöyle demiş:

- Benim söylediklerim yalan çıkarsa sen benim iki gözümü oy. Senin söylediklerin yalan çıkarsa ben senin iki gözünü oyayım. Biz hangi düşüncenin doğru olduğunu anlamak için üç kişiye soralım.

Kiçek Mızıy'a sormuş:

- Biz bunu hangi insanlara soracağız.

- İlk olarak Aga adlı zengine, sonra kama, en sonda cayzana sorarız." demiş Mızıy.

- "Senin söylediğin gibi olsun." demiş Kiçek.

Böylece iki kardeş anlaşmış. İkisi peş peşe zengin Aga'ya gelmişler. Hâl hatır soruşup, hazırlanan yemeği yedikten sonra Mızıy, zengin Aga'ya sormuş:

- Siz zengin birisiniz bize söyleyin: İnsan yalan dolanla mı, yoksa kendi gücüyle mi zengin olur? Bana göre çalışmadan, yalan dolanla uğraşsa daha iyi.

Zengin Aga Mızıy'ı iyi tanırmış. Onlar Kiçek gibi yoksulları kul yapıp, onların gücüyle zenginlermiş. Bunun için Mızıy'ın sorusundaki anlamı sezerek şöyle demiş:

- İki kolunun gücüyle kişi hiçbir şey yapamaz. İyi yaşamak için insanın yalan dolanla uğraşması gerekir.

Bu sözler Mızıy'ın hoşuna gitmiş.

Sonra iki kardeş kamın evine gelmişler. Hâl hatır sorduktan sonra Mızıy kama şöyle sormuş:

- Siz çok ünlü bir kamsınız, şu durumu bize izah edin: İnsan yalan dolanla mı yoksa kendi gücüyle mi zengin olur? Bana göre yalan dolanla uğraşsa daha iyi.

Kam da zengin Mızıy'ı iyi tanırmış. Onların ikisi birbirine yardım edip, yoksulları kullanırlarmış. Bu yüzden zengine yardım etmek için kam şöyle demiş:

- Yalan dolan zarar vermez, aksine insan o yolla zenginler. İki kolunun gücüyle insan ne yapabilir?

Kamın söyledikleri de Mızıy'ın hoşuna gitmiş. Kiçek biraz korkup, Mızıy'ın sözüne inanmamak lâzımdı diye düşünmüş, fakat yapacak bir şey yok, bir defa söz vermiş.

Sonra iki kardeş cayzanın evine gelmiş. Ateşin yanına oturup, hâl hatır sorarak, Mızıy cayzana da sormuş:

- Siz büyük bir cayzansınız, bize söyleyin: İnsan yalan ve kurnazlıkla mı, yoksa kendi gücüyle mi yaşasa daha iyi? Bana göre yalan ve kurnazlıkla yaşasa daha iyi.

Cayzan adil davranmadığı yargılarda Mızıy'ın kendisine yardım ettiğini bilmiyormuş. Onun için cayzan şöyle demiş:

- İki kolunun gücüyle iyi yaşayan insan gördünüz mü? Yalanla ve kurnazlıkla yaşayan kişi zenginler.

Böylece iddiayı zengin Mızıy kazanmış. Zengin Aga yardım ettiği için Mızıy onları da çağırtmış. Kiçek'i sürerek bir bataklığın ortasına getirmişler. Sonra sivri ağacı onun iki gözüne saplayarak, kahkahalarla dönüp gitmişler.

Kiçek ne olduğunu anlamadan kendinden geçmiş. Bir süre sonra kendine geldiğinde ak gök görünmez olmuş, her yer karanlık geceymiş. Eliyle yeri sıvazladığındaysa her yer su imiş. Garip ne kadar kendini zorlasa da hiçbir şey görememiş. İki gözünün acısına dayanamayıp oraya buraya yuvarlanmış. Niçin zenginlerin kendine boş yere zulmettiğini anlayamamış.

Bataklık boyunca giderken bir melez ağacına rastlamış. Bataklıkta yatmaktan korkup hiç değilse bu melez ağacına çıkayım demiş. O güçlükle çıkarak üç dallı ağaca oturmuş. İki gözünün sızısına dayanamayıp otururken bir kişi: "Burada kim var, niçin melez ağacına çıktın?" diye sormuş.

- "Benim iki gözümü zenginler oydu, onun için yolumu bulamayıp bu ağaca çıktım." demiş Kiçek.

- "Ee, balam, zenginlerle tartışırsan yanağın kanlı olur. Sen onların hilesine niçin kandın?" demiş ihtiyar.

- Böyle olacağını bilemedim, gerçek doğrudur diye düşündüm, onun için zenginlerle tartıştım, fakat hata yaptığımı anlamadım. Siz iyi birine benziyorsunuz, gözümü iyileştirmek için bana yardım eder misiniz?" diye Kiçek sormuş.

İhtiyar ona şöyle demiş:

- "Ben emçiyim. Zengin Boodı'nın Kuykaçı adlı kızı çok hastalanmıştı. Kam onu günler boyunca kamlamış, fakat kız iyileşmemiş. Onun için zengin Boodı beni çağırttı. Sen, balam, gözüne bu ilâcı sür, iki gün boyunca iki gözünü çiyle yıka, bu melez ağacının altında süt gibi ak su var, onunla yıkan, beni arama, insanlara sorma, kimseye de bir şey söyleme. Benim sezgime göre senin kaderin zengin Boodı'nın kız Kuykaçı'yla yazılmış. Ben onların yanına gitmem, fakat sana bir çare söyleyeyim. Sen o süt gibi ak sudan götürüp Kuykaçı'ya versen, o iyileşir ve seni sever.

İhtiyar bu sözleri söyledikten sonra gitmiş.

Guguk kuşunun sesi duyulduğunda, şafağın söktüğünü sezen Kiçek melez ağacından inip, avuçlarıyla çiyi alıp iki gözünü yıkamış. Böylece iki defa yıkadığında

gözünün sızısı geçmiş. Süt gibi ak sudan içtiğinde gücü gelmiş, eskisinden on kat fazla, ilk hâlinden altı kat fazla iyi olmuş.

Melek otunu koparark ona ak sudan doldurmuş. Zengin Boodı'nın evine doğru yola çıkmış. Çok zaman geçmeden yetip eve gelmiş, hâl hatır sormuş, zengin Boodı ona şöyle sormuş:

- Evin, yurdun nerede, soyun sopun ne, nereye gidiyorsun?

Kiçek cevabını şöyle vermiş:

- Ben emçiyim, hasta insanları iyileştiriyorum. Adım Kiçek, evli değilim.

Kiçek'in sözünü işiten zenginin evinde yaşayan Torbolcı adlı kam şöyle demiş:

- Ben üstteki tanrı Üç-kurbustan'ı bilirim, yer altındaki Erlik'le tınışım. Bu kıza altı gün boyunca kamladım, ben onu iyileştiremedim de, bu avare gezgin mi iyileştirecek.

Zengin Boodı Kiçek'e dönüp şöyle demiş:

- Benim Kuykaçı adlı kızım çok hasta, sen onu iyileştirirsen servetimin yarısını al.

Kiçek ona şöyle sormuş:

- Kızınızı iyileştirirsem onu bana verir misiniz? Fakat ben onu tedavi ederken kam burada bulunmasın.

Zengin Boodı onun bu isteğini kabul etmiş. (Kızı ölümcül yatarken başka ne yapsın?)

Kiçek hasta kıza ak sudan biraz vermiş, kızın göz altları kızarmış, ana babası sevinmiş. Böylece üç gün tedavi ettiğinde, Kuykaçı hastalıktan kurtulmuş. Kızı iyileştiğinde zenginle yoksul sohbet edip, lâfı sözü çoğaltmışlar. Zengin Boodı, Kiçek'e öfkeyle şöyle demiş:

- Senin gibi yoksul ahmağa tek kızımı vermem! Buradan defol!

Babasının sözlerini duyan Kuykaçı şöyle demiş:

- Bu kişi beni ölümden kurtardı. Beni ona eş olarak verme sözünden dönüyor musun? Şimdi ne oldu? Kiçek olmasa ben ölürdüm. Onun için yoksul da olsa ben Kiçek'i seviyorum.

Zengin Boodı sinirlenerek, zengin Mızıy'ı, kam Torbolcı'yı, cayzanı çağırarak olup biteni anlatmış. Onlar Kiçek'i görünce şaşırıp şöyle demişler:

- Bu ahmak hâlâ diri mi? Biz onun iki gözünü oymuştuk. Seni kim iyileştirdi, çabuk bize söyle.

Kiçek şöyle demiş:

- "Size şükürler olsun. Öbür dünyaya gittim ki anam babam çok zenginmiş. Onlar her türlü hastalığı tedavi etmeyi biliyorlarmış, beni de tedavi edip, iyileştirdiler.

Zengin Mızıy, kam Torbolcı ve cayzan, Kiçek'i öldürmenin çaresini aramışlar. Onu zehirle öldürmeyi akıl etmişler, sana Kuykaçı'yı veririz, büyük toy yaparız demişler.

Günler boyunca içki kaynatmışlar, yiyecek hazırlamışlar. İçkiye zehri katarak

ilk kadehi Kiçek'e vermişler. Fakat Kiçek onu zehirleyip öldüreceklerini sezip, ilk kadehi içmeyip, dudağına değdirip tekrar geri vermiş. Kadehi geri almayınca, kara kanı ısınıp, zehirli içkiyi zenginlerin üstüne döküp öldürmüş, onlardan intikamını almış.

Onların servetlerini, tahıllarını, hayvanlarını halka paylaştırıp, kendiyse Kuykaçı'yla huzurlu, rahat yaşamış.

101. ERKELEY LE KARATI-KAAN

Caraş çañkır Altayda, sümer tuunıñ koltugında, süttü köldiñ caradında, Çagış dep coktu kiji curtagan. Ol Erkeley dep kıstu bolgon. Onıñ catkan cerine ak kar caaza, attıñ bajınañ ajıra caaytan, caş ölöñ ösköndö, cajına ol oñboyton. Çagış boyı añdap-kuştap azıranıp catkan, adı-çuu Altayga cayılgan caan añçı kiji bolgon. Onı Karatı-kaan ugup saltır. Onıñ kara közi agara berdi, kara sagıjı kaynap çıktı. Çagıştı kıstap, tapkan alulaın blaap alar dep sanandı. Ceti tüñey kezerlerin aldırtıp, Karatı-kaan katu cakaru berdi:

- Sümer tuunıñ koltugında, süttü köldiñ caradında karır cajı cede bergen, kança cılga kalan tölöbögön Çagış dep añçı curtap cat. Sler onoñ barıp odus kara kiştiñ, odus kara tülküniñ, odus kamdunıñ terezin, odus añnıñ odus tüñey müüsterin ekeliger. Onı büdürbes bolzogor, kara bajıgardı üzerim, kara kanıgardı tögörim.

Onı ukkan ceti tüñey kezerleri türgen atandılar. Ança-mınça bolbodı, olor Çagıştıñ çadır ayılına cedip kelele, kıygırdılar:

- Çagış! Beri çık! Sen neniñ uçun kança cıldıñ turkunına kaanıña kalan tölöbödiñ? Bis Karatı-kaannañ cakıltalu keldis. Turguza la odus kara kiştiñ, odus kar tülküniñ, odus kara kamdunıñ terezin, odus tüñey añnıñ odus tüñey müüsterin biske ber. Onı türgen büdürip bolbozoñ, kara bajıñdı üzeris, kara kanıñdı tögöris!

- Çagış apşıyaktıñ kanaydar da argazı cok boldı, kança cılga şıralap tapkan alulaın alıp berdi. Onı ceti kezer koştop alıp cüre berdi. Çagış öbögön ıylap-sıktap, kızına mınayda ayttı:

- Arıgan küçim tegin bardı, açap cutpa cip saldı, sookko toñup şıralagan küçimdi kaan alıp bardı, altan cılga añdaganımdı tañmalar ayrıp aldı. Emdi kanaydayın, erke balam, Erkeley?

Togus tüñey kezerler togus kap alunı Karatı-kaanga cetirip keldi. Karatı-kaan onı kaykap kördi. "Bu çın la attu-çuulu añçı kiji emtir ine. Akır, men onıñ bilgirin çenep körörgö, bir kança uur cakıltlar berip köröyin" – dep, ol sananıp aldı.

Bir katap Karatı-kaan Çagıştı aldırdı. Onı ugala, öbögön korkıy-korkıy atandı. Kança caan suular keçip, kança biyik tuular ajıp, kança cüzün ulus körüp, Karatı-kaannıñ cerine cedip kelerde, altan bulunğu altın-bayzıñ örgöö mızıldap turat, aayı-bajı cok köp albatı mında cüret. Çagış kelip, altı ayrı temir çakıga adın buulayla, kaalgalu ejikti açıp, örgöögö kirdi.

Karatı-kaan ogo aydat:

- Men seni kojo coruktap bararga kıçırgam. Emdi azık-tülük beletep alala, baraak.

Ança-mınça barıp cadala, Karatı-kaan ayttı:

- Ce, Çagış öbögön, sler uzun coldı kıskartıp oturar.

Çagış bu ermektiñ uçurın aaylap bolboy saldı.

Karatı-kaan baza ayttı:

- Kıska coldı uzadıp oturar.

Coldı kanayda uzadarın Çagış bilip bolbodı. Karatı-kaan üçüncizinde mınayda ayttı:

- Sler otukla at calınañ ot küydürele, mege kañza azıp beriger.

Çagış otugıla attıñ calına çagıp, ot küydürip bolbodı. Eñir kire bererde, olor konorgo tüştiler. Attarınañ tüşkülep, eerlerin alıp iydiler, ot salıp, çay azar deştiler. Karatı-kaan ayttı:

- Ce, Çagış sler kollo tudup, çay kaynadaar.

Çagış öbögön suu ekelele, kazandı otko kollo tudup, çaydı kaynattı. Ce kolı otko bıjıp turarda, kazandı çaçıp iydi, çay tögüle berdi. Karatı-kaan onı körüp, karandıra süünip oturdı.

- Bu sler karıgança kazan asıp bolbos kaytkanaar? – dep, ol öçöp suradı.

- Men kollo kazan kaynatkan kiji körgön emezim, kanayıp iyeyin. Ce andıy da bolzo, caman sananbagar kaanım, slerdiñ suragaardıñ uçurın sananıp, bilip alzam, slerge aydıp berbey kaydayın – dep, Çagış karıksınıp ayttı.

- Karuuzın mege kaçan aydıp bereriñ? – dep, Karatı-kaan suradı.

- Ce bir üç künniñ bajında men slerge keleyin, ol tujunda meniñ biler-bilbezimdi bilip alaraar – dep, çagış ayttı.

Karatı-kaan la Çagış ertelep turala, eki başka cüre berdiler. Çagış ayılına cedip kelele, kunukçıldu otura tüşti. Onı körölö, Erkeley kızı suradı:

- Ce, adam coruktap keldeer?

- Coruktaş sürekey koomoy boldı. Karatı-kaan meni çenep, cüzün-cüür suraktar bergen, kerek deze meni otko küyüp kalzın dep, kollo kazan kaynattırgan. Men onıñ suraktarın oñdop bolbogom. Eki-üç künniñ bajında oyto kelip, ol suraktarga karuu berzin degen – dep, Çıgış ayttı.

- Ol kiji bilbes kandıy suraktar bolgon? – dep, kızı suradı.

Çagış öbögön bastırazın aydıp bererde, Erkeley adazına ayttı:

- E-e, kalak, ada, bajıgar kajaygança ol suraktardı oñdobos kaytkanar? Karatı-kaan slerdi öçögön ine. Uzun coldı kıskart dep aydarda, sler ozogızın oygortıp, eskizin ebirtip kuuçındap bergen bolzoor, uzun col kıskara berbey kaydar ol. Kıska coldı uzat deerde, sler unçukpay, ermek aytpay, araay cortkon bolzoor, kıska col uzay berbey ol. At calınañ otukla ot çagıp, kañza azıp ber degeni – ol kuunı otuk taşka caba tudala, ot çagıp, kañza azıp bereteni ine. Kol bajına çay kaynat deerde, askış cazayla, çay azıp iyer kerek ine.

Çagış onı ugala, kızına aydat:

- Sen sagıştu kiji boltırıñ. Bu men karıır cajım cetkençe, katan söögim katkança onı bilbey kanayıp cürgem? Erkeley kızım, sen meni es alındıra ayttırıñ, erten le barıp, Karatı-kaannıñ suraktarına karuuzın beretem.

Karatı-kaanga barıp aydarda, ol onı sürekey kaykap ugala, sanandı: "Akır, bu Çagış meniñ suraktarıma karuunı ol lo kün berbey, ekinçi küninde neniñ uçun berdi? Ol tenek körmös menile çenejip, meni öçöp turgan bolbozın. Men onı baza bir kança cakarular berip, çenep köröyin"

Karatı-kaan Çagıştı baza la aldırttı. Kaan kiji aldırtıp turgança, coktu Çagış cedip kelbey kaytsın. Karatı-kaan kabaktarı cemire körüp, ogo mınayda ayttı:

- Sen barıp, suunıñ balıgı köp pö ayla tajı köp pö, toolop kel. Onıñ kiyninde cerdiñ üstünde üy ulus köp pö ayla er ulus köp pö, baza toolop kel, üçünçi suragım mındıy: arka cerde kança agaş, mees cerde kança agaş, toolop kel.

Çagış öbögön sananıp turar bolzo, suunıñ balıktarınañ taştarı köp bolgonı cart neme. Ce andıy da bolzo, barıp kızımnañ surayım dep cüre berdi. Ayılına canıp kelele, kızınañ surayla, ol ayttı:

- Karatı-kaan slerdi baza la çenep turgan boltır. Sler ogo barala, mınayda aydıgar: "suunıñ tajınañ onıñ balıgı köp emtir" – dep. Ol tujunda Karatı-kaan suraar: "suunıñ sayınañ köp balıktı sen kaydañ kördiñ?" Sler ogo mınayda karuuzın berer: "Men suunıñ suyman taştarın balıkka bodop, olordı balıktarla kojo toologom, onıñ uçun suunıñ sayınañ balıktarı köp boltır" – dep ekinçi suragına mınayda karuu beriger: "e-e, kaanım, men toolorımda cerdiñ üstünde er ulustañ üy ulus köp emtir". Ol tujunda Karatı-kaan slerdeñ suraar: "Onı sen kanayıp bilip aldıñ?" "Üy ulustıñ sözineñ çıkpas er ulustı üy ulusla kojo toolorımda, üy ulus köp emtir" – dep, ogo karuu beriger. Ol tujunda Karatı-kaan sananar: "E-e, men abakayımnıñ sözin ugup turgam uçun, Çagış meni camandap, şoodıp, üy uluska kojup turgan boltır" – dep. Onoñ ulam kaan açınar, boyı şorlonıp kalar. Üçinçi surakka mınayda karuu beriger: "Arkada altı muñ agaş emtir, meeste beş muñ agaş emtir" –dep. Ce artık neme aytpagar. Onı Karatı-kaan ugala sananar: "çındap ta arka cerde agaş köp emey". Onoñ ulam boyınıñ castırganın ol bilip alar.

Kızın ugala, Çagış Karatı-kaanga kelip, onıñ suraktarınıñ karuuzın candırıp berdi. Açap, toybos Karatı-kaan margaandarın aldırtkanın bilip, kazırlanıp, Çagıştañ suradı:

- Sen boyıñ karıp bargañ, sagıjıñ tutay bergen. Mındıy suraktardıñ uçurın kanayda bilip aldıñ? Aysa sege kandıy-kandıy kiji süme aydıp turu ba, mege ayt.

Çagış öbögön kara bajı buuraygança, katan söögi katkança kaçan da tögün sös aytpagan bolgon. Onıñ uçun Karatı-kaanga çının ayttı:

- Mende Erkeley dep sok cañıs kıs bar, bastıra sümeni ol mege aydıp bergen.

Aydarda, Karatı-kaan Çagışka ayttı:

- Seniñ kızıñ andıy sagıştu, sümelü kiji bolzo, men slerge bir kök buka bereyin, Erkeley dep kızıñ ol bukadañ süt saayla, çegen açıdıp, arakı azıp salzın. Men udabastañ slerge barala, ol arakını içerim.

Kök bukanı cedinip alıp, Çagış öbögön canıp iydi. Ayılına cedip kelerde, kızı kök bukanı körölö, adazınañ suradı:

- Bu bukanı kem berdi, neniñ uçun berdi?

Çagış kızına bastırazın aydıp berdi. Kızı onı ugala, ayttı:

- Ce, adam, korkıba, bis onıñ argazın tabar bolboyıs.

Üç kün ötkön soñında Erkeley adazın orınga cattırgızala, onı cuurkanla orop saldı, boyı ayıldañ çıgala, koydıñ terezin ilep oturdı. Bu öydö Karatı-kaan kara-corgo attu, kara torko tondu kelip catkanın Erkeley körüp iydi. Karatı-kaan caba cortup kelele, kerek deze cakşılaşpay da, onoñ suradı:

- Men bogo cetkençe kança takıp celdirttim, kança katap corgolottım, Erkeley?

- Ce karın, kaan kiji aytsagar: sler bogo cetkençe, men kança katap edrekle tereni iledim?

Karatı-kaan aydar sözin tappay salala, suradı:

- Adañ üydebe, ol neni edip turu?

Erkeley ayttı:

- Adam üyde le. Ol boyınıñ ooruzın oorıp cat, bayla, bala tabarga turgan bolboy.

Onı ugala, Karatı-kaan teñeri çilep kürkürey berdi, temir çilep şıñıray berdi:

- Er kiji bala tabarga turganın sendiy tenekteñ ugatan emtir!

- Sler, sagıştu, kersü kaan kiji, kök bukadañ süt saaganın kemdeñ uktaar?

Karatı-kaan uyalgan boyınça aydar sözin de tappay salala, açınıp cüre berdi.

Erkeley dep kıs Karatı-kaandı anayıp ceñip çıkkan dep, ulus aydıjat.

ERKELEY İLE KARATI-KAAN

Güzel, çakır Altay'da sivri dağın koltuğunda, sütlü gölün kıyısında Çagış adlı yoksul biri yaşamış. Onun Erkeley adlı bir kızı varmış. Onun yaşadığı yere ak kar yağsa at başından yüksek yağar, taze ot büyüse sonsuza kadar solmazmış. Çagış geçimini avcılıkla sağlayan adı bütün Altay'a yayılan ünlü bir avcıymış. Bunu Karatı-kaan duymuş. Onun kara gözü ağarmış, aklı başından gitmiş, Çagış'ı sıkıştırıp, kürklerini alayım diye düşünmüş. Birbirine benzeyen yedi yiğidi çağırtıp Karatı-kaan sert emir vermiş.

- Sivri dağın koltuğunda, sütlü gölün kıyısında ihtiyarlık yaşı gelmiş, yıllardır vergi ödemeyen Çagış adlı avcı yaşıyor. Siz gidip ondan otuz kara samurun, otuz kara tilkinin, otuz kara su samurunun (kürkleriyle birlikte) otuz geyiğin boynuzlarını alıp getirin. Emri yerine getirmezseniz kara başınızı keser, kara kanınızı dökerim.

Onu dinleyen birbirine benzeyen yedi yiğit hemen yola çıkmışlar. Çok zaman geçmeden onlar Çagış'ın çadır evine gelerek bağırmışlar:

- Çagış, beri çık! Sen niçin kaç yıldır kağanına vergi ödemiyorsun? Biz Karatı-kaan'ın emriyle geldik. Hemen otuz kara samurun, otuz kara tilkinin, otuz kara su samurunun kürkünü, otuz geyiğin boynuzunu getirip bize ver. Hemen getirmezsen kara başını keseriz, kara kanını dökeriz!

İhtiyar Çagış'ın yapacak bir şeyi yokmuş, yıllar boyunca eziyetle topladığı kürkleri vermiş. Yedi yiğit yükü yüklenip gitmiş. İhtiyar Çagış ağlayarak kızına şöyle demiş:

- Emeğim boşa gitti, aç gözlü şeytan yedi, soğukta harcadığım emeğimi aç gözlü kağan aldı, altmış yıllık avımı mel'unlar çekip aldı. Şimdi ne yapayım nazlı balam, Erkeley?

Birbirine benzeyen dokuz yiğit dokuz kap kürkü Karatı-kaan'a getirmiş. Karatı-kaan şaşırmış. "Bu gerçekten de ünlü bir avcıymış. Dur bakalım, ben onun bilgisini deneyeyim, biraz güç emirler verip bakayım." diye düşünmüş.

Bir defasında Karatı-kaan Çagış'ı çağırmış. Bu daveti alan ihtiyar korka korka gitmiş. Nice büyük nehirler geçip, nice büyük dağlar aşıp, çeşit çeşit insan görüp, Karatı-kaan'ın yerine geldiğinde altmış köşeli altın saray parlamış, burada sayısız halk yaşıyormuş. Çagış gelip altı dallı demir at direğine atını bağlayarak, kanatlı kapıyı açıp saraya girmiş.

Karatı-kaan ona şöyle demiş:

- Ben seni beraber yolculuk yapmak için çağırdım. Şimdi azığımızı alarak gidelim.

Bir süre gittikten sonra Karatı-kaan şöyle demiş.

- Evet, ihtiyar Çagış siz uzun yolu kısaltın.

Çagış bu sözün anlamını anlamamış.

Karatı-kaan bir kez daha söylemiş:

- Kısa yolu uzatın.

Yolu nasıl uzatacağını Çagış anlamamış. Karatı-kaan üçüncü kez şöyle demiş:

- Siz çakmak taşıyla at yelesinden ateş yakarak, bana pipo verin.

Çagış çakmak taşıyla atın yelesini tutuştursa da, ateş yakamamış. Akşam olduğunda onlar gecelemek için durmuşlar. Atlarından inip, eyerlerini çıkarmışlar, ateş yakıp, çay yapmalı demişler. Karatı-kaan şöyle demiş:

- Evet, Çagış sen elinle tutup çayı kaynat.

İhtiyar Çagış su getirerek kazanı ateşe eliyle tutup çayı kaynatmış. Fakat eli ateşte yanınca kazanı atmış, çay dökülmüş. Onu gören Karatı-kaan gizlice sevinmiş.

- Siz ihtiyarlamışsınız, kazanı kaynatamıyorsunuz ne yapalım? diye öfkeyle sormuş.

- Ben eliyle kazan kaynatan insan görmedim ne yapayım. Fakat öyle de olsa, kötü düşünmeyin, kağanım, sizin sorularınızın anlamını anlasam size cevap vermez miyim?" diye Çagış üzüntüyle konuşmuş.

- "Cevabını bana ne zaman verirsin?" diye Karatı-kaan sormuş.

- Üç günün başında ben size geleyim, o zaman ben bilip bilmediklerimi size söyleyeyim." demiş Çagış.

Karatı-kaan'la Çagış erken kalkarak, iki ayrı yöne gitmişler. Çagış evine gelerek üzüntülü oturmuş. Onu gören kızı Erkeley şöyle sormuş:

- E, babacığım yolculuğunuz nasıl geçti?

- "Yolculuk çok kötüydü. Karatı-kaan beni denemek için türlü türlü sorular sordu, beni ateşte yakmak için elimle kazan kaynattı. Ben onun sorularını anlama-

dım. İki, üç gün içinde tekrar gidip, o sorulara cevap vermeliyim." demiş Çagış.

- "O nasıl bilinmez sorular sordu?" diye kızı sormuş.

İhtiyar Çagış her şeyi kızına anlattığında, Erkeley babasına şöyle demiş:

- "Ee, zavallı babacığım, başınız ağarana kadar o soruların anlamını anlamış olmanız gerekmez miydi? Karatı-kaan size kinlenmiş. Uzun yolu kısalt dediğinde, siz eskiyi diriltip, canlandırıp anlatın, uzun yolu kısaltmak odur. Kısa yolu uzat dediğinde, siz konuşmadan, söz söylemeden yavaşça gitseniz kısa yolu uzatmak odur. At yelesini çakmak taşıyla tutuşturup, pipo yakıp ver dediği ise; ak kemiği çakmak taşına tutarak ateş yakıp, pipo hazırlamaktır. Elle çay kaynatmak ise, kazan asmak için sopa hazırlayarak çay kaynatmaktır.

Onu dinleyen Çagış kızına şöyle demiş:

Sen akıllı biriymişsin. Ben yaşlanana kadar, kemiğim sertleşene kadar bunu anlamadan nasıl yaşadım? Erkeley kızım, sen bana akıl verdin, yarın gidip Karatı-kaan'ın sorularını cevaplayayım.

Karatı-kaan'a gidip cevapları söylediğinde, o onu dinleyip, şaşırıp şöyle düşünmüş: "Dur bakalım, bu Çagış benim sorularıma aynı gün değil de niçin ikinci gün cevap verdi? O ahmak şeytan beni sınayıp, bana kinlenmiş olmasın. Ben ona başka emirler verip sınayayım."

Karatı-kaan Çagış'ı tekrar çağırtmış. Kağan çağırdığında yoksul Çagış gitmeyip ne yapsın. Karatı-kaan kaşlarını çatarak ona şöyle demiş:

- Sen gidip suyun balığı mı yoksa taşı mı çok sayıp gel. Sonra yeryüzünde kadın mı yoksa erkek mi çok sayıp gel, üçüncü sorum ise şu ormanda ne kadar ağaç, meyilli yerde ne kadar ağaç var sayıp gel.

Çagış düşünmüş ki, suyun balıklarından taşlarının daha çok olduğu açık. Fakat yine de kızıma sorayım diye gitmiş. Evine gelip kızına sorduğunda, o şöyle demiş:

- Karatı-kaan yine sizi sınamış. Siz ona giderek şöyle deyin: " Suyun taşından balığı çokmuş." demiş. O zaman Karatı-kaan sorar: "Sen suyun taşından balığının çok olduğunu nerede gördün?" Siz o zaman şöyle cevap verin: "Ben suyun uzun taşlarını balık sanıp onları balıklarla birlikte saydım, onun için suyun taşından balıkları daha çokmuş." demiş, ikinci sorusuna şöyle cevap verin: "Ee, kağanım, benim hesabıma göre yeryüzünde erkekten daha çok kadın varmış." O zaman Karatı-kaan size şöyle sorar. "Bunu sen nereden biliyorsun?" "Kadınların sözünden çıkmayan erkekleri de kadınlarla birlikte saydım, kadınlar daha çokmuş." diye ona cevap ver. O zaman Karatı-kaan şöyle düşünür: "Ee, hatunumun sözünü dinlediğim için Çagış beni kötüleyip alay ediyor, kadınlarla bir tutuyor." Onun için kağan öfkelenir. Gürler. Üçüncü soruya da şöyle cevap verin: "Ormanda altı bin, meyilli yerde beş bin ağaç varmış." Başka bir şey söylemeyin. Sizi dinleyen kağan şöyle düşünür: "Gerçekten de, ormanda ağaç çok." O yüzden hatasını anlar.

Kızını dinleyen Çagış, Karatı-kaan'a gelip, onun sorularının cevabını vermiş. Aç gözlü, doymaz Karatı-kaan iddiayı kaybettiğini anlayıp, öfkelenip, Çagış'a söyle sormuş:

- Sen ihtiyarlamışsın, zihnin bulanmış. Bu soruların cevabını nasıl bildin? Yoksa sana birisi mi akıl verdi? Bana söyle.

İhtiyar Çagış başı ağarana, kemiği sertleşene kadar hiç yalan söylememiş. Onun için Karatı-kaan'a doğruyu söylemiş:

- Benim Erkeley adlı bir kızım var, bütün aklı bana o verdi.

Öyle söylediğinde Karatı-kaan Çagış'a şöyle demiş:

- Madem senin kızın böyle akıllı, kurnaz, ben size bir gök boğa vereyim, Erkeley adlı kızın o boğayı sağarak, içki yapsın. Ben kısa bir süre sonra size gelip o içkiyi içerim.

Çagış gök boğayı alıp dönmüş. Evine geldiğinde gök boğayı gören kızı şöyle sormuş:

- Bu boğayı kim, niçin verdi?

Çagış kızına her şeyi anlatmış. Kızı ona şöyle demiş:

- Olsun, atam, korkma, biz onun da çaresini buluruz.

Üç gün geçtikten sonra Erkeley babasını yatağına yatırarak, onu yorgana sarıp, kendisi evden çıkarak, koyun derisini asmış. Karatı-kaan atını koşturup gelerek onunla selâmlaşmadan sormuş:

- Ben buraya gelene kadar atımı kaç defa hızlandırdım, kaç defa dörtnala sürdüm, Erkeley?

- Evet, güzel, kağan kişi siz söyleyin: Siz buraya gelene kadar ben kaç defa bu edrekle* deriyi işledim?

Karatı-kaan söyleyecek söz bulamayıp, şöyle sormuş.

- Baban evde mi, o ne yapıyor?

Erkeley şöyle demiş:

- Babam evde. O kendi hastalığıyla uğraşıyor, herhalde çocuk doğuruyor.

Onu işiten Karatı-kaan gök gibi gürlemiş, demir gibi şıngırdamış.

- Erkeğin çocuk doğurduğunu senin gibi deliden duyacakmışım.

Fakat Erkeley ondan korkmadan sormuş:

- Siz akıllı, bilge kağansınız, gök boğadan süt çıktığını kimden duydunuz?

Karatı-kaan utanıp, söyleyecek söz bulamayıp, öfkeyle dönüp gitmiş.

İnsanlar Erkeley adlı kızın Karatı-kaan'ı böyle yendiğini anlatır.

* Deri işlemekte kullanılan bir tür alet.

102. ARGAÇI LA MEKEÇİ

Argaçı la Mekeçi degen eki karındaş curtagan. Argaçı cajıla Mekeçideñ caan, sagıjı cedikpes, ce bay catkan. Mekeçi kersü de bolzo, coktu bolgon.

Bir kün Argaçı maktandı:

- Men sümelü kiji, kayda da bolzo, arga-sümele cadarım.

Onı ukkan Mekeçi kem artık cadar dep, caan karındajıla margaan etti. Mekeçi uyın öltürip alala, edin şılıp aldı, sööktörin ooktoylo, kaptarına salıp alıp, kocoyımga cetti. Konorgo surandı. Kocoyım konorgo bojodıp iyerde, Mekeçi suradı:

- Ettü kaptarımdı kaydaar edeyin?

- Ol ettü almarga kaptarıñdı turguzıp koy – dep, kocoyım karuuzın berdi.

- Bu slerdiñ ediger meniñ edimdi cip salbas pa? – dep, Mekeçi suradı.

- Etti et kanayda ciyten? Meniñ edim seniñ ediñdi cip salgadıy bolzo, mendiyiñ algayıñ – dep kocoyım karsıldada katkırıp ayttı.

Mekeçi konup alala, kaptarın almardañ çıgarıp çeçip körölö, kalaktap, ıylay berdi:

- Meniñ edimdi slerdiñ ediger cip saltır. Kuu söök arttır. Meniñ edim slerdiñ edeerdi cip salza, boyıgardıñ edeerde bereeçi bolgonoor. Sözöörgö turup, ermekteşken aayınça edeerdi beriger.

Kocoyım kaykay berdi. Eder nemezin tappay, erik cokto cakşı edin berip iydi. Mekeçi canıp keldi. Argaçı ne bolgonın ugarga cügürip keldi.

- Söökti etke tolıp aldım – dep, Mekeçi maktandı.

Argaçı eki uyın cıga soktı, sööktörin kaptar sayın sugala, kocoyımga cedip bardı. Kaalgaga cedele: "Ey, kocoyım, sege söök kerek pe, kerek bolzo, etke tolıp al!" – dep, kıygırdı.

Kocoyım Mekeçige mekeletkenin emdi le bildi. Argaçınıñ sırt terezin sıyra soydı. Argaçı Mekeçini suraltazın bererge açuurkanıp candı. Canala körzö: Mekeçi agaştardı cuunadıp algan örtöp oturdı.

- Mını kaydarga turuñ- dep, Argaçı suradı.

- Küldi kulurga tolıp alarga turum – dep, Mekeçi karuuzın berdi. Onoñ küldi kaptarına urup alala, baza cüre berdi. Kulur sadıjatan kocoyımga cedele, konorgo surandı. Kocoyım konzın deerde, "Kulurlu kaptarımdı kaydaar salayın?" – dep, Mekeçi suradı.

- Kulurlu almarga kiydirip sal – dep, kocoyım ayttı.

- Slerdiñ kulurıgar meniñ kulurımdı cibes pe? – dep, Mekeçi suradı.

- Kulurdı kulur ciir degenin seneñ ugadım. Meniñ kulurım sendiyin cip salza, boyımdıyın bergeyim – dep, kocoyım ayttı.

Mekeçi konup alala, almardañ kaptarın çıgarıp, çeçip körölö, baza la kalaktay berdi:

- Bu slerdiñ kulurıgar meniñ kulurımdı cip saltır.

Kocoyım kaptardagı küldi körüp, kaykadı. Mekeçiniñ kalagına çıdabay, kaptarına kulurdı urup berdi.

Mekeçi ayılına canıp kelerde, Argaçı cügürip keldi. Mekeçi külge kulur tolıp alganın Argaçı körölö, ayılın örtöp iydi, külin kabırıp alala, kaptarga urup alıp, baza la kocoyımga cedip barala, suradı:

- Küldi kulurga tolıjatan kocoyım mında ba?

Kocoyım Mekeçiniñ tögünin emdi bilele, Argaçını baza la soydı. Argaçı ayılına ontogon-sıktagan cetti. Mekeçini cogoltorgo amadadı. Cedip kelze, Mekeçiniñ emegeni ölüp kaltır. Mekeçi ölgön emegenine çegedekti kiydirele, kolına maak ödükti le uçuktu iyneni tutturala, tartıp oturdı. Argaçı açınganın undıp suradı:

- Bu sen, Mekeçi, kanayıp turu?

- Ölgön emegenimniñ ordına, kalım tölöböy turup, baylardıñ kızın alarga turum – dep, Mekeçi karuun berdi.

Mekeçi baydıñ ayılına cedele, çanaktu adın çedenniñ arı canına turguzıp koydı, boyı deze baydıñ ayılına kirip keldi. Bay suradı:

- Bu çanakta kandıy kiji artıp kaldı?

- Ol meniñ emegenim, boyı sürekey caraş kiji, ce cañıs la onıñ cedikpezi bar. kiji cüzüni körör küüni cok. Baydıñ kıstarı ayttılar:

- Ce bis barıp köröli.

Mekeçi ayttı:

- Oo kalak, barbagar, ol kenetiyin slerdi körölö, ölö berbezin, ol ölö berze, men kanayıp kiji bolotom?

Baydıñ kıstarı opsırkajıp, onı körörgö albadanıp turdılar. Bay kıstarınıñ caynajına çıdap bolbodı, onıñ üyin kıstarı barıp körzin dep, Mekeçideñ suradı.

Mekeçi ayttı:

- Ce kerde-marda üyim ölör bolzo, slerdiñ bir kızıgardı alarım.

Bay cöbin berdi. kıstar cügürip kelze, Mekeçiniñ emegeni ölüp kaltır. Mekeçi açu-koronına çıdaşpay turgan kiji bolup, çaçın culunıp, ıylap turdı. Bay Mekeçiniñ kalagına çıdabay, bir kızın berip iydi.

Caraş emegendü Mekeçi canıp keldi, Argaçı mını körölö, boyınıñ emegenin öltüre soktı, çanakka oturguzala, bayga mañla cedip bardı. Cetken boyınça mınayda kıygırdı:

- Ölgön kiji uçun tirü kijini bereriger be?

Mını ukkan bay Mekeçi kızın mekelenip aparganın bilip aldı. Calçıların kıçırıp alıp, Argaçınıñ argazın sıyra soydı. Argaçı kalaktagan-sıktagan candı. Mekeçini küliyle, beş coldıñ beltirine ekelele, tört kazıktı kadayla, kere buulap koydı.

Boyı Mekeçini örtöp öltürerge, odın cuunadıp cüre berdi. Mekeçi ölümdi sakıp oturıp catsa, kaannıñ kılçır köstü uulı cortup keldi. Onı körgön Mekeçi sıñar közin şıkap iydi. Kaannıñ uulı suradı:

- Bu sen ne kiji, neniñ uçun mında cadırıñ?

- Oo, kalak, közim kılçır uçun emdenip cadırım, baza la carım tüş mınayda catsam, közim cakşı bolor.

- Kalak, andıy bolzo, men seniñ ordıña cadayın, sen tegin kiji, köziñ emeş kılçır da bolzo, aldırbas. Men kaan kijiniñ uulı, mege kılçır kös çaptık emey – dep, kaannıñ uulı aydıp turdı.

- Mekeçi moynojıp turgan kiji bolup kılındı. Kaannıñ uulı mınayda ayttı:

- Bu meniñ kara-kaltar adımdıla altın-kümüş eerimdi kojo al, cañıs la men seniñ ordıña cadıp, közimdi emdep alayın.

Mekeçi cöbin bererde, kaannıñ uulı Mekeçini çeçele, boyın Mekeçige çıt etire buulattırıp koydı.

Argaçı budaktardı cüktenip alıp cetse, kazıkka kere buulattırgan Mekeçiniñ ordına catkan kaannıñ uulı közin şıkap algan cattı. Argaçı ottı salıp tura, ayttı.

- Emdi baza la mekelenip keldiñ be? Bolo-bolo keleriñde, kös cok kiji bolo berdiñ be cok, emdi sen meni mekelep bolbozıñ.

Mını ukkan kaannıñ uulı kalaktadı:

- Bu sler neni edip turugar? Men kaannıñ uulı ine.

- Ee, emdi kaannıñ uulı bolo berdiñ be- dep, Argaçı makazırap suradı. Onoñ kaannıñ uulın örtöp koydı.

Ayılına canıp kelze, kara-kaltar atka mingen Mekeçi mında turdı. Argaçı mını körölö, suradı:

- Bu men seni cañı la örtöp iydim ine. Bu sen kaydañ keldiñ?

- Ee, sen meni örtöp öltürgeñ. Ol cerde ada-enem bis eküge cakşı attardı beletep koytır. Sege mındıy at kerek bolzo, ol kara kölgö kalıp iyzeñ, ene-adama barıp, cakşı attı alıp-alarıñ.

Argaçı cakşı attardı alarga, kara kölgö kalıp iydi.Arga-sümele bayırım degen Argaçı tort coksırayla, art-uçında kara kölgö tüjüp öldü. Coktu Mekeçi argalu cada berdi.

ARGAÇI İLE MEKEÇİ

Argaçı ile Mekeçi adlı iki kardeş yaşamış. Argaçı yaş olarak Mekeçi'den büyük olsa da aklı daha az, fakat zenginmiş. Mekeçi de zeki, fakat yoksulmuş.

Bir gün Argaçı kendini övmüş:

- Ben kurnaz biriyim, nerede olursa olsun başımın çaresine bakarım.

Onu dinleyen Mekeçi kim daha iyi yaşar diye büyük kardeşiyle bahse girmiş. Mekeçi ineğini öldürerek, etini soyup almış, kemiklerini parçalayarak, deri torbalara koyup, tüccara gitmiş. Konaklamak için izin istemiş. Tüccar izin verdiğinde Mekeçi şöyle sormuş:

- Etli kaplarımı ne yapayım?

- "Oradaki et ambarına deri torbalarını koy." diye tüccar cevap vermiş.

- ""Sizin etleriniz benim etlerimi yemez mi?" diye Mekeçi sormuş.

- "Et eti nasıl yer? Benim etim senin etini yerse benim etimi alırsın." diye tüccar kahkahalarla gülerek konuşmuş.

Mekeçi orada geceledikten sonra, deri torbalarını ambardan çıkarıp, çözüp bakınca, âh çekip, ağlamaya başlamış.

- Benim etimi senin etin yemiş. Geriye ak kemik kalmış. Benim etim senin etini yerse, etini bana verme sözünü vermiştin. Sözünüzü tutup, konuştuğumuz gibi etinizi verin.

Tüccar şaşırmış. Yapacak bir şey bulamayıp, çaresiz iyi etini vermiş. Mekeçi dönüp gelmiş. Argaçı ne olduğunu anlamak için koşup gelmiş.

- "Kemiği etle değiştim." diye Mekeçi övünmüş.

Argaçı iki ineğini yıkıp kesmiş, kemiklerini deri torbalara doldurup, tüccara gitmiş. Kapıya gelince: "Heey! Tüccar, kemiğe ihtiyacın var mı? Varsa etle değiş!" diye bağırmış.

Tüccar Mekeçi'nin kendisini kandırdığını yeni anlamış. Argaçı'nın sırt derisini soymuş. Argaçı Mekeçi'nin beklediği haberi vermek için öfkeyle dönmüş. Döndüğünde görmüş ki: Mekeçi ağaçları toplamış yakıyor.

- "Burada ne yapıyorsun?" diye Argaçı sormuş.

- "Külü unla değiştireceğim." diye Mekeçi cevap vermiş. Sonra külü deri torbalara doldurarak tekrar gitmiş. Un satan tüccara gelerek gecelemek için izin istemiş. Tüccar izin verdiğinde, "Un dolu torbalarımı nereye bırakayım?" diye Mekeçi sormuş.

- "Unlu ambara bırak." demiş tüccar.

- "Sizin ununuz benim unumu yemez mi?" diye Mekeçi sormuş.

- "Unun unu yediğini de senden duydum. Benim unum seninkini yerse unumu sen al." demiş tüccar.

Mekeçi orada geceleyip, ambardan torbalarını çıkarıp açtığında, yine feryada başlamış:

- Sizin ununuz benim unumu yemiş.

Torbadaki külü gören tüccar şaşırmış. Mekeçi'nin feryadına dayanamayıp, torbalarına un doldurmuş.

Mekeçi dönüp evine geldiğinde, Argaçı koşup gelmiş. Mekeçi'nin külü unla değiştirdiğini görünce, evini yakmış, külünü alarak torbalara doldurup gidip tüccara sormuş:

- Külü unla değiştiren tüccar burada mı?

Tüccar Mekeçi'nin yalanını yeni anlayarak Argaçı'yı dövmüş. Argaçı inleyip sızlayarak dönmüş. Mekeçi'yi öldürmeyi düşünmüş. Varıp geldiğinde, Mekeçi'nin eşi ölmüş. Mekeçi ölen eşine çegedeği* giydirerek eline çizmeyi iple tutturarak çekmiş.

---

* çegedek: Kadınların evlendiklerinde gelinlik olarak da giydikleri özel elbise.

Argaçı öfkesini unutup sormuş:

- Mekeçi sen ne yapıyorsun?

- "Ölen eşimin yerine başlık ödemeyip zenginin kızını alacağım." diye Mekeçi cevap vermiş.

Zenginin evine gelen Mekeçi kızak çeken atını çitin yanına bırakmış, kendiyse zenginin evine girmiş. Zengin şöyle sormuş:

- Bu kızakta kim var?

- O benim eşim, kendisi çok güzel, yalnız onun bir kusuru var: İnsan görmek istemiyor. Zenginin kızları şöyle demişler:

- Biz gidip bakalım.

Mekeçi şöyle demiş:

- Oo, âh, gitmeyin, o sizi birden görürse ölür, o ölürse ben ne yaparım?

Zenginin kızları meraklanıp, onu görmek istemişler. Zengin kızlarının yalvarmasına dayanamamış, eşini görmeleri için Mekeçi'den rica etmiş.

Mekeçi şöyle demiş:

- Fakat eşim ölürse sizin bir kızınızı alırım.

Zengin kabul etmiş. Kızlar koşturduğunda Mekeçi'nin eşi ölmüş. Mekeçi âhlayıp inleyerek saçını yolup ağlamış. Mekeçi'nin feryadına dayanamayan zengin bir kızını ona vermiş.

Kendine güzel eş alan Mekeçi dönüp gelmiş, bunu gören Argaçı eşini öldürmüş, kızağa oturtarak hızla zenginin yanına gitmiş. Vardığı gibi şöyle bağırmış:

- Ölen biri için diri biri veriyor musunuz?

Bunu işiten zengin Mekeçi'nin kızını hileyle aldığını anlamış. Uşaklarını çağırtıp, Argaçı'nın derisini soydurmuş. Argaçı inleyip sızlayarak dönmüş. Mekeçi'yi bağlayıp beş yolun kavşağına getirip, dört kazığı saplayarak, onu da bağlayıp germiş. Kendisi de Mekeçi'yi yakarak öldürmek için odun toplamaya gitmiş. Mekeçi ölümünü beklerken, kağanın şaşı gözlü oğlu atını koşturarak gelmiş. Onu gören Mekeçi bir gözünü kapatmış. Kağanın oğlu şöyle sormuş:

- Sen kimsin, ne diye burada yatıyorsun?

- Oo zavallı, gözüm şaşı olduğu için kendimi tedavi ediyorum, yarım gün daha burada yatarsam, gözüm iyileşecek.

- "A öyleyse, ben senin yerine yatayım, sen halktan birisin, gözün biraz şaşı da olsa önemli değil. Ben kağanın oğluyum, benim gözümün şaşı olması kötü." demiş kağanın oğlu.

Mekeçi biraz itiraz eder gibi olmuş. Kağanın oğlu şöyle demiş:

- Benim kara donlu atımı ve altın, gümüş eyerimi al, yeter ki ben senin yerine yatıp iyileşeyim.

Mekeçi kabul edince, kağanın oğlu Mekeçi'yi çözerek, kendini onun yerine sıkıca bağlatmış.

Argaçı ağaç dallarını yüklenip geldiğinde, Mekeçi'nin yerine kazığa gerilip bağlanmış kağanın oğlu bir gözünü kapatmış yatıyormuş. Argaçı ateşi yakarak şöyle

demiş:

- Şimdi yine bir kurnazlık mı yapıyorsun? En sonunda gözsüz biri mi oldun? Hayır, ben artık sana inanmam.

Bunu işiten kağanın oğlu sızlanmış:

- Siz ne yapıyorsunuz? Ben kağanın oğluyum.

- "Ee, şimdi de kağanın oğlu mu oldun?" diye Argaçı kinle sormuş. Sonra kağanın oğlunu yakmış.

Evine döndüğündeyse kara donlu ata binen Mekeçi buradaymış. Onu gören Argaçı sormuş:

- Ben seni daha yeni yaktım, sen nasıl gelebildin?

- Ee, sen beni yakarak öldürdün. Öbür dünyada anamız babamız bize güzel atlar hazırlamış. Sen de böyle bir at istersen, o kara göle kendini at, ana babama gidip, iyi atını al.

Argaçı iyi atı almak için kara göle atlamış.

Hile ve kurnazlıkla zengin olurum diyen Argaçı iyice yoksul düşüp, en sonunda kara göle düşüp ölmüş. Yoksul Mekeçi hâli vakti yerinde yaşamış.

103. ÖSKÜS-UUL

Caan kırdıñ aldında toozı cok maldu, sürekey köp calçılarlu, kırs bay curtagan. Algan üyiniñ adı Temene bolgon, azıragan kızınıñ adı Şibey bolgon. Ol bay ayıldap kirgen uluska, izü kursaktañ bolgoy, sook suunı da bererge karamdanıp turatan. Onıñ malın tüni-tüjile kabırıp turgan calçılarına ol cargak ton kiydirip, olordı kılır mün kursakla azıraytan. Kerik, caman kılıktu bay bastıra cerge carlu boldı. Kır ajıra catkan Öskös-Uulga ol bay kereginde baza uguldı. Caman sagıştu baydı argamekele üreder dep ol şüünip alala, onıñ ayılına ayıldap keldi. Ayılga kirer aldında ayıldıñ ejiginiñ carıgınañ şıkalap, ayıldıñ içinde ne bolup turganın kördi. Baydıñ emegeni tutpaş tudup, kızı deze kastıñ cuñın culup oturdı. Bay boyı deze mañdayınıñ teri akkança, eki caagı bultıyıp kalgan, ottı ürüp otırdı. Suulu karakazandı otko azıp koydılar. Öskös-Uul tögünele cötkürip iyele, ayılga kirip keldi. Kirip kelele, körzö: bay cañırtıktıñ üstünde kayra ajıp kalgan cadırı. Onıñ Şibey kızı tük iirip, Temene emegeni tere ilep oturdı. Mını körgön Öskös-Uul bu ulus iştep turgan işterin kaçan ortozına solıp iygenin kaykap körüp turdı. Ce boyı andıy da bolzo, olorlo omok cakşılajala, ottıñ canına kıçıru cogınañ otura tüşti. Olorlo ermektejip oturala, kazannıñ aldına ottı caanada sala berdi. bay çıdajıp bolbodı, odınına karamdanala, cañırtıktañ tüjüp kelele, bildirbes canınañ turundardı ottoñ çıgara tartıp saldı.

Ce Öskös-Uul, kırakı kiji, onı sezip iyele, ottı onoñ caanada salıp iydi, otto kazan borkırada kaynay berdi. Bay ottoñ ırabay, turundardı baza la bildirbezineñ çıgara tartıp oturdı. Olor mınayda keteşkençe, kün tüşke cetti.

Bay ottıñ izüzüne çıdajıp bolbodı, Öskös-Uuldañ mınayda suradı:

- Ce sen bisteñ neni sestiñ?

Öskös-Uul mınayda ayttı:

- Ce neni sezeyin, emegeniñ tudup turgan tutpajın edegine salala, kıstanıp algan oturı. Kızıñ cuñup turgan kazın eskinge salala, edegile caap algan oturı. Sen boyıñ, kazan kaynabazın dep, kara terin akkança kazan aldınañ turundardı çıgara tartıp oturıñ.

- Ce kursagaardı azıgar, bu kezer onçozın bilip saltır – dep, bay ayttı.

Öskös-Uul olorlo kojo ajanıp alala, çıgıp canbay, otura berdi. bay Öskös-Uuldı candırar argazın tappay, mınayda ayttı:

- Ce men añdap baradım. Sen canatan bolzoñ, kojo baralık.

Öskös-Uul cöpsine berdi.

Coloy ekü barıp cadala, Öskös-Uul caman ödügin cara teep iydi. Otura tüjele, ödügim tejildi, cılañaş bazıp bolbozım dep aydıp turdı. Öskös-Uul onıla kojo

barbazın bilele, bay ayttı:

- Meniñ ayılıma barıp, şibey surap alala, ödügiñdi köktöp al.

Ösküs-Uul baydıñ ayılına kelele, baydıñ Şibey degen kızın kolınañ tudala, adañ seni mege aydıp bergen, menile kojo baralık dedi.

Temene kızın berbey turdı. Ösküs-Uul ejikti açala, bayga kıygırdı:

- Emegeniger Şibeydi mege berbey cat, men mında konor turum!

Bay çugulı tudup, kırdañ emegenine mınayda kıygırdı:

- Emdi le Şibeydi ber, berbes bolzoñ, men burılgan soñında cakşını sakıba!

Mını ukkan Temene ıylay-sıktay kızın Ösküs-Uulga berip iydi. Ösküs-Uul Şibeydi eeçidip braadala, koylor kabırgan calçılarga tuştap ayttı:

- Kaynım bu koylordı mege aydıp bergen. Sler bu koylordı meniñ ayılıma aydajıp beriger.

Calçılar ugarga da cetpediler, koylordı aydajıp berdiler. Añdap cangan bay Ösküs-uulga mekeletkenin bilele, açu-koronına çıdabay, alakanıla calmajın çabındı. Kazır ünile calçılarına mınayda cakıdı:

- Koylordı barıp ekeliger. Ekelbezeger, sırt teregerdi sıyra sogorım.

Calçılar kelerde, Ösküs-Uul olordı koydıñ semizineñ öltürip, toyo azırayla, cöptöylö, candırıp iydi. Koyloın alarga bay boyı keletkeni bilip iyele, Ösküs-Uul koylordıñ kuyruktarın kezip, agaşka caba kadayla, agaştı deze cerge kiydire kömüp koydı. Emegeni deze kuyruktarı cok koyloın ırada aydap cüre berdi. Ösküs-Uul baydı sakıp artıp kaldı. Kara adına mingen bay kırlañ bajında körünip kelerde, Ösküs-Uul kalaktap, sıktap, cerge kiydire kömüp salgan koylordıñ kuyruktarın çırmaygança tartıp turgan kiji bolup, tartıp turdı. Kuyruk cerdeñ çıgıp kelgençe, kayra ajıp cıglıp turdı. Bay mındıy nemeni kaykap körüp turdı. Onoñ cortup kelele, suradı:

- Bu ne boldı?

- Oo kalak, bu slerdi körölö, koylor korkıgan bolınça cer aldına kire berdiler. Men tudup bolbodım. Bu cañıs la kuyruktarı üzülip artıp kaldı – dep, Ösküs-Uul aydıp, çogup salgan kuyruktardı körgüzip turdı.

Bay kamık koyloın kolına alıp bolbozın bilele, sürekey açuurkanıp, turgan la cerine cıgılıp, ölö berdi.

Ösküs-Uul baydıñ cööjözin coktularga ülep berele, boyı sayrap curtay berdi.

ÖSKÜS-UUL

Büyük kırın eteğinde sayısız mallı, çok ırgatlı cimri bir zengin yaşamış. Aldığı eşinin adı Temene, büyüttüğü kızının adı Şibey imiş. O zengin misafir gelen insanlara bırakın yiyecek vermeyi soğuk suyu bile esirgermiş. O gece gündüz hayvanlarını otlatan ırgatlarına kötü elbiseler giydirip, kötü yiyecekle beslermiş. Cimri, kötü huylu zengini herkes bilirmiş. Kırın ötesinde yaşayan Ösküs-Uul da bu zengin hakkında söylenenleri duymuş. Bu kötü düşünceli zengini hile ve kurnazlıkla akıllandırmalı diye düşünerek ona misafir gelmiş. Eve girmeden önce bir yarıktan evde neler olduğunu gözetlemiş. Zenginin karısı erişte yapıyor, kızıysa kaz yoluyormuş. Zenginse

alnından ter akarak, iki yanağını şişirip ateş üflüyormuş. Sulu kara kazanı ateşe asmışlar. Ösküs-Uul yalandan öksürerek eve girmiş. Girdiğinde bakmış ki, zengin büyük deri torbaların üstüne ters yatmış. Kızı Şibey yün eğiriyor, karısı Temene deri işliyormuş. Bunu gören Ösküs-Uul bu çalışan insanların işlerini yarıladığına şaşırmış. Öyle de olsa şaşkınlığını belli etmeden selâmlaşarak davet beklemeden ateşin yanına oturmuş. Onlarla konuşurken kazandaki ateşi de iyice harlamış. Zengin adam dayanamayıp odunun yandığına üzülerek büyük deri torbadan inip sezdirmeden ateşte yanan odunları çıkarmış.

Fakat Ösküs-Uul da dikkatli biri, o da sezdirmeden yine ateşi harlamış, ateşteki kazan fokurdayarak kaynamaya başlamış. Zengin ateşten uzaklaşmadan yine sezdirmeden odunları çekip çıkarmış. Onlar böylece çekişirken öğle vakti olmuş.

Ateşin sıcağına dayanamayan zengin Öskü-Uul'a şöyle demiş:

- Sen bizde neyi sezdin?

- Neyi sezeyim, eşin yaptığın erişteyi eteğine sıkıştırmış oturuyor. Kızın yolduğu kazı eleğe koyarak eteğiyle kapatmış oturuyor. Sen kazan kaynamasın diye kara terini akıtarak kazanın altındaki odunları çekiyorsun.

- "Yiyeceği hazırlayın bu rezil her şeyi biliyor." demiş zengin.

Ösküs-Uul onlarla birlikte karnını doyurduğu halde çıkıp gitmemiş. Ösküs-Uul'u gönderemeyen zengin şöyle demiş:

- Ben ava gidiyorum. Sen de döneceksen beraber gidelim.

Ösküs-Uul kabul etmiş.

İkisi yolda giderken Ösküs-Uul kötü ayakkabısını yere vurmuş. Oturup ayakkabım yırtıldı yalınayak gidemem demiş. Ösküs-Uul'un kendisiyle gelmeyeceğini anlayan zengin şöyle demiş:

- Benim evime dönüp biz isteyip ayakkabını dik.

Ösküs-Uul zenginin evine gelerek onun Şibey* adlı kızının elinden tutarak baban seni bana verdi, birlikte gidelim demiş.

Temene, kızını vermemiş. Ösküs-Uul kapıyı açarak bağırmış:

- Eşiniz Şibey'i bana vermiyor, ben burada kalacağım!

Bu sözleri duyan zengin kırdan eşine şöyle bağırmış:

- Şimdi Şibey'i ver, vermezsen ben dönünce olacakları sen düşün!

Bunu işiten Temene ağlayıp sızlayarak kızını Ösküs-Uul'a vermiş. Ösküs-Uul Şibey'i peşine takıp giderken yolda rastladığı koyun otlatan çobanlara şöyle demiş:

- Kaynatam bu koyunları bana verdi. Siz bu koyunları benim evime sürün.

Bu sözleri işiten ırgatlar hemen koyunları sürmüşler. Avdan dönen zengin Ösküs-Uul'un kendisini kandırdığını anlayıp, dizlerini dövmüş. Öfkeli sesiyle ırgatlarına şöyle demiş:

- Gidip koyunları getirin. Getirmezseniz sırtınızın derisini soyarım.

---

* Altay Türkçesinde deri veya ayakkabı dikmekte kullanılan 'biz' kelimesinin karşılığı olarak 'şibey' kelimesi mevcuttur. Masalın bu bölümünde *şibey* kelimesi hem alet hem de zenginin kızının adı olarak kullanılmaktadır.

Irgatlar geldiğinde Ösküs-Uul koyunun semizini öldürüp onları doyurarak göndermiş. Koyunlarını almak için zenginin kendisinin geleceğini anlayan Ösküs-Uul koyunların kuyruklarını kesip, ağaca bağlamış, Ağacı ise yere saplamış. Karısı ise kuyruksuz koyunlarını sürüp uzağa götürmüş. Ösküs-Uul zengini beklemeye başlamış. Kara atına binen zengin kırın başında göründüğünde, Ösküs-Uul ağlayıp sızlayarak yere gömdüğü koyun kuyruklarını tırmalayıp çekmiş. Yerden çıkan her kuyrukla kendisi sırt üstü yıkılmış. Bunu gören zengin şaşırmış. Sonra atını koşturup gelerek şöyle demiş:

- Ne oldu?

- "Âh, âh sizi görünce koyunlar korkudan yere girdi. Ben tutamadım. Yalnız kuyrukları kopup kaldı." deyip Ösküs-Uul yığdığı kuyrukları göstermiş.

Koyunlarını alamayacağını anlayan zengin öfkesinden olduğu yere yıkılıp ölmüş.

Ösküs-Uul zenginin servetini yoksullara paylaştırmış, kendisi de mutlu yaşamış.

104. ÖSKÜS KIZIÇAK

Caan tayganıñ koltugında, caraş köldiñ cakazında öbögön lö emegen curtagan. Uulı kajı cerde kiji alıp algan, olordoñ başka curtap cattı, kızıçagı cajı cetkelek uçun kojo catkan.

Bir katap kızıçaktıñ ada-enezi kenetiyin tıñ ooryla, cada kaldılar. Akazı la ceñezi kelip, olordıñ söögin tudup, ar-cööjözile kojo kızıçaktı alıp bardılar. Ceñezi kıstıñ cigen kursagın, kiygen kiyimin caan körüp, onı aytkılaar boldı. Akazı üyde cok bolgondo, kızıçaktı cayıntı la azırap, tüşte bozular kabırtıp, tünde ogo çegen bıştırar boldı. Kızıçak tort arıktap, tentirilip bazıp cürer boldı. Ceñeziniñ kızıçagı, enezindiy ok, baza caman kılıktu boldı. Neni de iştebes, cañıs la cazanıp cüreten. Kızıçaktı ol küçi cetkençe sogup, tijile tiştep turar. Kızıçak kanayıp ta kıynalıp cürze, akazına koptonbos bolgon.

Bir katap kızıçak bozular kabırıp cürele, komudaldu kojoñdordı kojoñdop turgan. Akazı añdap canıp kleedele, sıynınıñ ünin tanıp iygen. "Bu la kandıy komudaldu kojoñdor kojoñdop turat, mını tıñdap körzö kaydar" – dep sananala, kızıçakka bildirbes canınañ cortup kelele, tıñdap tura berdi. Kızıçak baza la kojoñdoy berdi:

Sarbanaktıñ sarı tüji
Ajar öyi cede bert,
Sarı uçuk kiyisti
Ciir öyim cede kelt.

Onoñ kızıçak öksöp ıylay berdi. "Bu la neniñ uçun mındıy kojoñdordı kojoñdop, ıylap turgan boloton?" – dep, akazı kaykap ugup turala, ogo udura cortup kelele, suradı:

- Bu sen neniñ uçun komudap cürüñ, balam?

Sıynınıñ tort arıktap kalganın akazı endi le acarıp kördi. Adınañ tüjele, kızıçaktıñ azık alıp cürgen baştıgın alıp körzö, onıñ içinde uçuktar testeyijip kalgan cattılar. Ol bir uçuktıñ için cara tartıp iyze, onıñ içineñ çeçkelep salgan sarı öñdü kiyis çıktı.

- Bu mındıy ne? – dep ol sıynınañ suradı.

- Ol meniñ ciir kursagım – dep, kızıçak eki köziniñ cajı möltürep, akazına aytti. Akazı sıynınıñ kiyimin cazap körör bolzo, onçozı tejik boltır, buttarı kezilip kalgan, kan anayda la agıp turdı. Onoñ akazı boyınıñ balazına bazıp keldi. Onıñ azık

alıp cürgen baştıgın körör bolzo, onıñ içineñ kertip salgan cuu la et çıktı. Sıyınınıñ emegeni kıynap turganın akazı emdi le cart bilip aldı. Eki balanı eeçidip alıp, ayılı caar türgen candı.

Ayılına cuuktap kleedele, eki balanı aldınañ iye berdi, kiyininçe ne bolorın körörgö, boyı araayınañ bazıp kelip cattı. Emegeni öbögöni kelip catkanı körböy kaldı, kızıçaktı aydarı cok aytkılap turup, soyo berdi. Akazı cügürip kelele, emegenin at kamçıla soydı. Emegeni çugulına, ediniñ açınganına çıdap bolbodı, ogurıp iyele, tiji kara ayu bolup kubulıp, emdige cetire kiji cüzín körböy, taygada bazıp cüret. Ayu turup catsa, onı ıraagınañ laptap körzöör, ol sırañay la kiji oşkoş. Balazı enezíniñ ayu bolo bergenin körölö, erlen bolo berdi. Onı da laptap körzöñ, cazançık kıstañ bütken nemede ak ta, kara da tükter bar.

ÖKSÜZ KIZCAĞIZ

Büyük dağın koltuğunda, güzel gölün kıyısında ihtiyar bir karı koca yaşamış. Evlenme yaşı gelen oğulları evlenip onlardan başka bir yerde yaşamaya başlamış, yaşı küçük olan kızları ise onlarla kalmış.

Bir defasında ata anası aniden ağır hastalanıp ölmüşler. Ağabeyiyle yengesi gelip onların cesedini gömüp, mal mülklerini ve kızcağızı alıp gitmişler. Yengesi kızın giydiği giyeceği, yediği yemeği çok görüp onu horlar olmuş. Ağabeyi evde yokken kıza yal yedirip, gündüz buzağılar otlatıp, gece çegen pişirtmiş. Kız dalıp uyuduğunda onun gözüne ağaçla vururmuş. Yengesinin kızı da anası gibi kötü huyluymuş. Hiçbir iş yapmaz yalnızca süslenip gezermiş. O, kızcağızı gücü çıkana kadar dövüp, ısırırmış. Kızcağız ne kadar zulme uğrasa da ağabeyine hiç şikâyette bulunmamış.

Kızcağız bir defasında buzağıları otlatırken kederli türküler söylemiş. Ağabeyi avdan dönerken kardeşinin sesini duyup tanımış. "Bu çocuk ne kadar kederli türkü söylüyor, dinleyip bakayım." diye düşünerek kıza sezdirmeden gelip dinlemiş. Kızcağız şöyle türkü söylüyormuş:

Sarbanak'ın sarı güneşinin
Aşma vakti yaklaştı,
Sarı ipek keçeyi
Yeme vaktim yaklaştı.

Sonra kız hıçkırarak ağlamaya başlamış. "Bu çocuk niçin böyle türküler söyleyip ağlıyor?" diye şaşıran ağabeyi gelip sormuş:

- Sen niçin böyle kederlisin balam?

Kız kardeşinin çok zayıfladığını ağabeyi yeni fark etmiş. Atından inerek kızcağızın azık koyduğu çıkınını alıp bakmış ki, onu içinde ip yumakları var. Bir yumağın içini açıp bakmış ki sarı keçe var.

- "Bunlar ne?" diye kız kardeşine sormuş.

- "O benim yiyeceğim." diye kız gözleri dolarak ağabeyine cevap vermiş. Ağabeyi kız kardeşinin elbisesine bakmış ki, hepsi delik deşik, ayakları yarılmış kan akıp duruyor. Sonra ağabeyi kendi kızının yanına gelmiş. Onun azık koyduğu çıkınına bakmış ki, yine ip yumakları var. bir yumağın içine baktığında onlardan yağ ve et parçaları çıkmış. Karısının kız kardeşine eziyet ettiğini yeni anlamış. İki çocuğu peşine

takıp hemen evine dönmüş.

Evine yaklaştığında iki çocuğu önden göndermiş, kendisi de yavaşça giderek ne olacağını görmek istemiş. Karısı kocasının geldiğini görmemiş, kızcağıza anlatılamayacak kadar çok kızıp, sövüp dövmüş. Ağabeyi koşup gelerek karısını at kamçısıyla dövmüş. Karısı sinirden, etinin acısına dayanamayıp, böğürerek kara, dişi bir ayıya dönüşmüş, şimdiye kadar insan yüzü görmeden ormanda yaşamış. Bir ayıya uzaktan dikkatlice baksanız o gerçekten de insana benzer. Annesinin ayıya dönüştüğünü gören çocuğu da kokarcaya dönüşmüş. Ona da dikkatlice baksanız, güzel kızdan olduğu için ak ve kara tüyleri vardır.

105. SANAT

Öbögön lö emegen curtagan. Olor sürekey coktu catkandar. Olordo bir uul bar bolgon. Öbögön uulın kocoyımga calçı edip iye bergen.

İştegen iji uçun bir cıldıñ bajında bir at bereeçi bolup kocoyım sözin bergen. Uul andıy calga cöpsinele, bir cılga cuuk iştedi. Cal tölöör künder cuuktap kelerde, kocoyım sanaarkadı, cal tölöböskö cüzün-cüür ep sanana berdi. "Akır, ar-cööjözin sadala, bu cerdeñ kaçalı" – dep, ol emegenile ermektejip turganın Sanat ugup saldı.

- Colgo azık ederge sen sugayrı kurgadıp, taarga urup sal – dep, kocoyım emegenine cakıdı. Emegeni taarga sugayrını toltıra kurgadıp saldı.

Sanat sugayrılardı taardañ çaçıp, boyı taarga kirele, buulanıp aldı. Tünde kocoyım taardı cüktenip, emegenile ekü kaçıp bardılar.

"Bu sugayrı kandıy mındıy uur boloton?" – dep, kocoyım emegenine aydıp turdı. Olor caan suunıñ caradına cettiler. Mında konorgo cöptöjölö, caan ottı salıp aldılar. Çay kaynadıp alala, sugayrını alarga taardı çeçip iyerde, onıñ içineñ Sanat sop-soros çıgıp keldi. Mını körgön kocoyım tıñ çoçıy berdi, onoñ çokoldonıp, cük araydañ ayttı:

- Aa, bu sen boltırıñ ne?

- Ee, men edim – dep, Sanat aydala, olorlo kojo çaylay berdi. Onoñ uyuktaarga cadıp koydılar. Sanat tıñdap turar bolzo, kocoyım emegenile mınayda kuuçındajat: "Bu külük tereñ uyuktay berze, kolı-budınañ tudala, suuga çaçıp iyeli." Sanat kocoyımnıñ uyuktaarın ketep cattı. Kocoyım uyuktay bererde, onı boyınıñ catkan cerine araayınañ ekelip saldı. Boyı kocoyımnıñ emegenin turguzıp ayttı:

- Sanat tereñ uyuktap cat, sen onıñ koldorınañ tut, men buttarınañ tudup alayın, araayınañ aparıp, suuga salıp keleli.

Kocoyımnıñ emegeni Sanatla ekü öbögönin suuga aparıp salıp iydi.

Tañ adıp kelerde, emegen körör bolzo, suuga boynıñ öbögönin salıptır. Kocoyımnıñ emegeni kalaktap-sıktap iyele, öbögöniniñ kiyininçe suu caar kalıp iydi. Kiçü uul aç kös kocoyımnıñ ar-cööjözin albatı-congo ülep berele, ayılına canıp iydi.

SANAT

İhtiyar bir karı koca yaşamış. Onlar çok yoksullarmış. Onların bir oğlu varmış. Adam oğlunu bir tüccara ırgat olarak vermiş.

Tüccar (oğlanın) çalışmasına karşılık yıllığına bir at vermeye söz vermiş. Bu söze inanan çocuk yaklaşık bir yıl çalışmış. Ücret ödeme zamanı yaklaşınca tüccar ücret ödememek için kurnazlık düşünmeye başlamış. "Dur bakalım, servetimi sata-

rak buradan kaçayım." diye karısıyla konuştuğunu Sanat duymuş.

- "Yolda azık olsun diye peksimet kurutup torbaya koy." diye tüccar karısına söylemiş. Karısı torbayı kuru peksimetle doldurmuş.

Sanat peksimetleri torbadan çıkarıp, torbaya kendisi girerek ağzını bağlamış. Tüccar gece torbayı yüklenip karısıyla kaçmış.

- "Bu peksimetler niçin bu kadar ağır?" diye tüccar karısına sormuş. Onlar büyük bir nehrin kıyısına gelmişler. Burada gecelemeye karar verip, büyük bir ateş yakmışlar. Çay kaynatıp, peksimetleri çıkarmak için torbayı açtıklarında onun içinden Sanat pat diye çıkmış. Bunu gören tüccar ürküp, kekeleyerek şöyle demiş:

- Aa, bu sen misin?

- "Evet, benim." diye Sanat konuşup, onlarla birlikte çay içmiş. Sonra yatıp uyumuşlar. Sanat tüccarla karısının konuşmasına kulak kabartmış: "Bu şeytan derin uykuya daldığında elinden, ayağından tutarak suya atalım." Sanat tüccarın uyumasını beklemiş. Tüccar uyuduğunda onu yavaşça kendi uyuduğu yere çekmiş. Kendisi de tüccarın karısını uyandırarak şöyle demiş:

- Sanat derin uykuya daldı, sen kollarından tut, ben ayaklarından tutayım, yavaşça götürüp nehre atalım.

Tüccarın karısı Sanat'la kocasını götürüp nehre atmış.

Tan attığında, kadın bakmış ki, nehirdeki kendi kocası. Kadın ağlayıp inleyerek kendisini nehre atmış. Küçük çocuk aç gözlü tüccarın servetini yoksullara dağıtarak kendisi evine dönmüş.

D. ZİNCİRLEME MASALLAR

106. KARA PAR

Purun-purun poltır, pir kara par cattır. Pir kızıjak erten tural tovılga arazınza sıyvaş sındırara partır. Tovılga arazına paraverkep, tıñnaza kara par: "şırık-şırık" – tep şırıktantın. "Eme aa kem tegenin şırıktaptin" – tep körgöni, kara parnıñ sırgalşa tovılga tegen caa sınpartır.

Ol kuşkajak eme tovılga kıjı cıt: "Sler meeñ sırgalşam sındıriyenzer, men slerni koylor akelip paltadarım, sler kurkalarzar" – tep. Kızıjak anı ukcıt. Kara par ayde kıjanalkep, pariydi, parıp koylorgo ceetpardı. "koylor, koylor, anda tovılga meñ sırgalşam sınrıyeni, anı par ködörö paltap salar" – tedi.

Koylor: "pis mında pükte keen, şımjak ölöñ cevin, tovılga par paltıytan poltırvıs, tovılga arazına parvasıvıs" – tedilir. Kara par koylorgo kıjancıt: "Aşpa, men aytkanım ukpadar, men slerni mörö akelip cedirerim" – tep, mörö tıñdıp pariydi.

Mörö teze eki nek tudalkep, cep caatcıt. Kara par. "mörö, mörö, anda koylor meeñ aytkanım ukpiyt, tovılganı par paltaviyt, ol koylorni par cepsal" – tedi. "Seeñ kayda-kayda koyloriñ corton parakpin. Maa et cetpiytivin, anda seeñ pir çimdim ediñ cor tıñdıyra" – tedi mörö.

Kara par aa kıjandı: "Aşpa men seni kijilerge aytkep, öltörtirerim" – tep. Kara par kijilerge parza, kiji sevis karınını tastaytırsal caatcıt. "Kiji, kiji, paraktır, ol möröni parıp öltörsal" – tedi. "seeñ möröñ maa cugerek, tegenda izigde işim ködörvin cattım" – tiytir kiji. Kara par: "aşpa, men kiskeni ekelkep, seeñ cagñını sordırarım" – tep, kiske tıñdıp pariytir. Kiskege parza, kiske kurtıyaştıñ tüzejinde saryeni cep, kerilten.

"Kiske, kiske, ol kijiniñ cagını parkep soriy" – tiytir. Kiske deze: "men kurtıyaştın saryen tep poş cok, kijiniñ cagı sorordın" – tiytir. "seni kurtıyakka par aydarım, seni cakşı la sıdırzın, aañ sariyeni cepsin" – tep, kara par kurtıyaşka partır. Kurtıyakka kelze, kurtıyak cip cıdıp poş cok. "Kurtıyak, kurtıyak, seeñ saryeñi kiske cep parayt, anı par sıdır" – tiytir kara par. "Kiskeni parıp sıdırardın, aañ le turujardın, poş cok, men aa parvasım" – tedi kurtıyak. "Andu ponde men seni kelineriñe aytkelip soktırırım (naştırarım, perdirerim)" – tep kıjanıp, kurtıyaştıñ kelinerinza pariytir.

Kelinerge parganı, kelineri körüste cıdıp poş cok. "keliner, keliner, ol kurtıyaştı parıp soktor" – deni kara par. Keliner deze: "kurtıyaşle turujardın, anı parıp sogordın, körüste cıdış poş cok" – tep, ınavin saltırlar.

Kara par: "men slerge şajak akel cuguda pererim, körgüsteleriñ şigvel

parzın" – tep, şajak tıñdıp pargan. Parcatsa, kurkan şuvejek tuştap partır. "Şuvejek, şuvejek, sen ol katarnıñ körüstelerini parkep putkaviy" – tiytir kar par.

Şuvejek: "mensireye kaatkal turtan cala turarım, maa kijiniñ körgüstezi cug kerek, parvasım" – teen. Kara par kanı kurkep şuvejekke ot suga pertir. Şajak cıgılgan cala, körüsteni parıp putkaviytir, katar parkep kurtıyaştı sogiytir, kurtıyaş parıp kiskeni sogiytir, kiske tarıngan caa parkep apşıyaktıñ cagını soriytir, apşıyak töspin multuk alal parıp, mörölörni adiytir, mörölör multuk tavıjına şojan caa, koylornı parıp sürtir, koylor kaaş pargan caa tovulgalarnı paltaviytir.

Kara par aa katıra-katıra ijezi ceti kılaş çıgıp, ölyen. Kızıjak, anı körgön kiji, ugge kelip cooktanı şörşök polkan. **Şöök!**

KARA SIĞIRCIK

Çok eskidenmiş, bir kara sığırcık varmış. Bir kız sabah süpürge yapmak için erkeç sakalı toplamaya gitmiş. Erkeç sakalı toplarken bir kara sığırcık "cik cik" diye ötmüş. "Böyle öten de ne?" diye bakmış ki kara sığırcığın tırnağını erkeç sakalı sanıp koparmış. Kara sığırcık onu tehdit etmiş: "Siz benim tırnağımı kopardınız, ben de sizin koyunlarınızı getirip, öldüreceğim, yoksul kalacaksınız." demiş. Kız onu duymuş.

Kara sığırcık öfkelenerek koyunların yanına gitmiş. "Koyunlar, koyunlar, orada erkeç sakalı var, benim küçük parmağımı kırdı. Gidip onlara basıp ezin." demiş. Koyunlar: "Biz bu nehir kenarında rahatız, yumuşak ot yiyoruz, erkeç sakalı olan yere gitmeyiz." demişler. Kara sığırcık koyunları tehdit etmiş: "Durun bakalım, benim sözümü dinlemediniz, ben giderek kurdu getirip sizi yedireyim de görün." diyerek kurt aramaya gitmiş.

Kurt ise iki inek tutmuş yiyormuş. Kara sığırcık: "Kurt, kurt oradaki koyunlar benim sözümü dinlemiyorlar, gidip erkeç sakalını çiğnemiyorlar, gidip o koyunları yesen." demiş. "Senin koyunlarını arayıp da ne yapacağız, benim için başka yerde et yok mu, senin bir parça etini ne yapayım." demiş. Kara sığırcık onu tehdit etmiş: "Ben gidip seni insanlara söyleyip, öldürteceğim." demiş. Kara sığırcık insanların yanına geldiğinde, insan semiz karnını yaymış yatıyormuş. "İnsan, insan gidelim, o kurdu öldürelim." demiş. İnsan: "Senin kurdundan bana ne, şurada yatmış vücudumu ısıtıyorum." demiş.

Kara sığırcık: "Dur bakalım, ben gidip kediyi getirip, yanağını tırmalattırayım da gör." deyip kedi aramaya gitmiş. Kedinin yanına gitmiş, kedi ihtiyar bir kadının sepetindeki yağı yiyip, dinleniyormuş. "Kedi kedi gidip o insanın yağını bitir." demiş. Kedi: "Ben ihtiyar kadının yağını yiyorum bana ne adamın yağından." demiş. "Gidip ihtiyar kadına onun yağını yediğini söyleyeceğim, gelip seni dövsün." demiş sığırcık. İhtiyar kadının yanına geldiğinde kadın yün eğiriyormuş, hiç boş zamanı yokmuş. "Nine, nine kedi senin yağını yiyor, gidip onu döv." demiş sığırcık. "Gidip kediyi dövecek vaktim yok, oraya gitmem." demiş ihtiyar kadın. "Öyleyse ben gidip seni gelinlerine şikâyet edip, dövdürürüm." diye tehdit edip yaşlı kadının gelinlerine gitmiş.

Gelinlere geldiğinde gelinler keten söküyorlarmış, hiç boş vakitleri yokmuş. "Gelinler, gelinler gidip o yaşlı kadını dövün." demiş kara sığırcık. Gelinlerse: "Ne

yaşlı kadınla uğraşması, keten sökmekten boş zamanımız yok." deyip ilgilenmemişler. Sığırcık: "Ben küçük ağaç parçaları getirip ketenlerin üstüne bırakacağım, sizin ketenleriniz karışsın." diye çalı çırpı aramaya gitmiş. Gidip bir köknar bulmuş. "Köknar, köknar sen gidip o kadınların ketenlerini karıştır." demiş. Köknar: "Ben kurudum, böyle de duracağım, bana ne insanların keteninden, oraya gitmem." demiş. Sığırcık öfkelenip köknarı yakmış

Köknar düşerken keteni karıştırmış. Gelinler gelip ihtiyar kadını dövmüşler, kadın kızıp, gidip kediye vurmuş. Kedi küsüp giderek ihtiyar adamın yağını yemiş. İhtiyar adam dayanamayarak, tüfeğini alıp, kurtlara doğru ateş etmiş. Kurtlar korkup kaçışırken koyunları ürkütmüşler. Koyunlar gidip erkeç sakalını ezmiş. Bunu gören küçük kızın gelip evde anlattığı masal olup kalmış. **Şöök!**

107. İTPEŞ

Purun-purun poltır, apşıyak-kurtıyak kiji curtap cattır. Uuulı la keli par poltır. Kelini ugge kirves, ene altap paspas, ene alına kelevende, aş pergende, ceval pariyten poltır. Kurtıyaş pir katap caatkan aştı kavırıp itpeş etsaltır, külge kööp saltır. Keli aş ciyere kele vererde, apşıya kurtıyanı: "Kevedin teertek şıgar" – tiytir. Kurtıya: "Piyt terezi kırgap, plee kavıyı tigere közim cetpin parar" – tep şıgarvin saltır. Kurtıya apşıyanı: "Sen şıgar" – tiytir. "Men palama alar-sogan edere kerek, közime kül kırparar" – tep, ukpin saltır.

Külde itpeş ugar polzo, apşıyak-kurtıyak plaştın, anı şıgartan kiji cok. Külde teertpek şıgalkep, kajıp parcadarda, taşkın turtın kelin pir sınak sındıraltır. İtpeş parcadarda as tuştap partır: "Kana parsın, itpeş?" – tep, suraptır. "Apşıyak la kurtıyak meni küldin şıgara ijenijip, plaştınerde, men kaaş partım" – tiytir. İtpeş astı: "Ara kör" – tiyerde, as teskeri aylaniyerde, itpeş anı ceviytir: piye kelniñ sındırgan cerindin aas şıkkan. Andık arı itpeş parcatsa, koyon tuştap partır. "kana parsın, itpeş?" – tep suraptır. Apşıyak-kurtıyak meni küldin şıgarara ijenijip plaştında, men kaaş paryem" – tiptir, İtpeş. "Arı kör!" – tiyerde, koyon cogro köriyeni, İtpeş ceviytir.

Andın arı parcatsa, elik tuştap partır. "Kana parsın, itpeş?" – teptir elik. "Apşıyak-kurtıyak meni küldin şıgarara ijenijip, plaştınarı, men şıgal kajyem". İtpeş elikti: "Arı kör!" tiyerde, elik teskeri aylan köryeni, elikti ceviytir. Andın arı parcatsa, mus tuştıytır, musta alar-sogan edal, palar oynotınır poltır. İtpeş alar-sogannı talajalkep, sındırkep, şeliytir. Palarga ayttır: "men eme sekirerim" – tep. Palar: "Sekirve, sekirve, işiñ carılpartır, işindin as, koyon, elik şıgal mandaşkaltırlar. Palar aa katkırıjıp, oynoptın poltır. İtpeş aa aktek polgon caala, mustı ayttır: "Mus, mus, küşsin me?" – tep. Mus ayttır: "küş polvin kaydayn!" – tep. "Küş poonde cugerek koyoşka örtö şaldırsın?" – teptir. "koyoş, koyoş, küşsin me?" – tiytir itpeş. "Küş polvin kaydayn!" – tiyt koyoş. Küş poonde cugerek tagnıñ arazına töjönsin" – tiytir. "Tag, tag küşsin ma?" – tiytir itpeş. "küş polvin kaydayn!" – tiytir tag. "Andu ponde kayt küskejekke ötrö kastırsın?" – tiytir. "küsküjek, küsküjek küşsin ma?" – tiytir itpeş. "Künük kiji, künük kiji, küşsin ma?" – tiytir. "küş polvin kaydayn!" – teptir kiji. "Küş poñde, cugerek kün sayın adavaska (aze) cedirsin?" – teptir. "adavas, adavas, sen küşsin ma?" – tiyt itpeş. "Küş polvin kaydayn!" – tiyt adavas. "Küş poñde cügerek kün sayın kamga cöyletsin?" – tiyt itpeş. "Kam, kam, küşsin ma?" – tiytir itpeş. "Küş polvin kaydayn!" – tiyt kam. "küş pooñde cügerek tüürniñ argazına cöjönzin?" – tiyt. "tüür, tüür, küşsin ma?" – tiyt itpeş. "Küş polvin kaydan!" – tedi tüür. "Küş pooñde cügerek kün sayın orvo tokpoktotsın?! – tiyt. "Orvo, orvo küşsin ma?" – tep, itpeş suranı, orvo, "oyut, oyut" – tep, kolını tövörtin ködörip örö celveni, itpeş tooskan. **Şöök!**

İTPEŞ*

Çok eskidenmiş, ihtiyar karı koca yaşamış. Oğulları ve gelinleri de varmış. Gelin eve girmez, anasının önünden (saygısından) geçmez, eşiği adımlamazmış. Eşiğin önüne geldiğinde ona yemek vermişler. Yiyip gitmiş. Yaşlı kadın bir gün itpeş yapıp, küle gömmüş. Gelini yemek yemeye geldiğinde, kocası karısına: "Ocaktan ekmek çıkar." demiş. Karısı: "Bitlerin derilerini işleyip aileme elbise yapmalıyım, ama gözlerim yeterince görmüyor." deyip çıkarmamış. Kocasına: "Sen çıkar." demiş. "Benim oğluma ok, yay yapmam gerek, gözüme kül kaçar." deyip çıkarmak istememiş.

Küldeki itpeş duymuş ki, karı koca tartışıyor, onu çıkaracak kimse de yok. Küldeki ekmek çıkıp kaçmaya başladığında, dışarıdaki gelin bir parçasını koparmış. İtpeş giderken kakıma rastlamış. O: "Nereye gidiyorsun, itpeş?" diye sormuş. "Yaşlı karı koca beni külden çıkarmak için tartışırken kaçtım." demiş itpeş kakıma: "Arkana bak." demiş. Kakım arkasını dönünce itpeş onu yemiş: Önceki gelinin yediği yer tekrar oluşmuş.

İtpeş oradan ileriye gidince tavşan rastlamış. "Nereye gidiyorsun, itpeş?" diye sormuş. ."Yaşlı karı koca beni külden çıkarmak için tartışırken kaçtım." demiş. "Arkana bak!" demiş itpeş. Tavşan arkasına bakınca itpeş onu da yemiş. Oradan ileri giderken karaca rastlamış: "Nereye gidiyorsun, itpeş?" demiş karaca. "Yaşlı karı koca beni külden çıkarmak için tartışırken kaçtım." demiş. İtpeş karacaya: "Arkana bak!" demiş. Karaca arkasına bakarken, itpeş onu da yemiş. Oradan ileri giderken buza rastlamış, çocuklar buzdan ok yapmış oynuyormuş. İtpeş okları alıp, kırıp atmış. Çocuklara: "Ben şimdi sıçrayacağım." demiş. Çocuklar: "Sıçrama, sıçrama, karnın yarılır." demişler. İtpeş sıçrayınca karnı yarılmış. İçinden kakım, tavşan, karaca çıkıp koşmuşlar. Çocuklar kahkahalarla gülüp, oynamaya devam etmişler. İtpeş beklemeden konuşmuş: "Buz, buz güçlü müsün?" Buz şöyle demiş: "Güçlüyüm elbette!" "Güçlüysen niçin güneşte eriyorsun?" demiş. "Güneş, güneş güçlü müsün?" demiş itpeş. "Güçlüyüm elbette!" demiş güneş. "Güçlüysen niçin dağın arkasına saklanıyorsun?" demiş. "Dağ, dağ güçlü müsün?" demiş itpeş. "Güçlüyüm elbette!" demiş dağ. "Güçlüysen niçin tarla faresine kendini kazdırıyorsun?" demiş. "Tarla faresi, tarla faresi güçlü müsün?" demiş itpeş. "Güçlüyüm elbette!" demiş tarla faresi, "Güçlüysen niçin insana yakalanıp, kendini bağlatıyorsun?" demiş itpeş. "İnsan, insan güçlü müsün?" demiş. "Güçlüyüm elbette!" demiş insan. Güçlüysen niçin her gün şeytana kanıyorsun?" demiş. "Şeytan şeytan güçlü müsün?" demiş itpeş. "Güçlüyüm elbette!" demiş şeytan. "Güçlüysen niçin her gün kam seni yeniyor?" demiş itpeş. "Kam kam güçlü müsün?" demiş itpeş. "Güçlüyüm elbette!" demiş kam. "Güçlüysen niçin tünürünün arkasına saklanıyorsun?" demiş. "Tünür tünür güçlü müsün?" demiş itpeş. "Güçlüyüm elbette!" demiş tünür. "Güçlüysen niçin her gün tokmak seni dövüyor?" demiş. "Tokmak tokmak güçlü müsün?" diye sormuş itpeş. Tokmak: "oyut, oyut" diye elini yukarı kaldırıp vurunca, itpeş parçalanmış. **Şöök!**

* Ateşte pişirilen yuvarlak bir tür tandır ekmeği.

108. EMEGEN LE ÖBÖGÖN

Ak tayganıñ bajında, agın suunıñ caradında emegenle öbögön curtagan. Bogono söögi bojoy bergen, bozogo altap bolboyton emtir. Azıragan baldarı baza cok bolgon. Önöñ-suuga barganda boy-boylorına öçöşkilep turatan boltır.

Bir katap emegeni erte turup, ot saldı. Öbögöni deze, ciit cürümin eske alınıp, koolodo kojoñdop oturdı:

Ak tayganıñ bajında
Añdar izi köp emey.
Albatı-condı azıraytan
Añdar edi köp emey.
Mees tayga bajında
Elik izi köp emey.
Eldi-condı azıraytan
Elik edi köp emey.
Caş tujumda bolzom çı,
Caş ölöñdi körör edim.
Caraş-keen Altayıma
Cardak türgen çıgar edim.

Emegeni öbögöniniñ mındıy cardak, omok kojoñın ugup, kaykap, suradı:

-Cañıs sen çirip – bertip oturuñ ba? Teginpe, ol küldü otto teertpek bıjırıp koygon. Onı çıgarala, ot canına sargarta kadırıp koyzoñ, tort bolor edi.

Ce kargan öbögön teertpekti izü ottoñ çıgararga küçsinip ayttı:

-Cok sen bıjırgan boyın çıgar. Men añçı kiji añ körötöm. Teertpek çıgarıp turala kijiniñ közine kül kirze, ol tuşta men tayga-taşga çıgıp bolbozım, añ-kuşta adıp bolbozım.

Emegenle öbögönniñ ermek-tabıjı, tıñıy berdi. Boy-boylorın aybılaza, birüzide örö turbaydılar.

Emegen arbınıp ayttı:

- Meniñ tülkü bıçkak börük, bulgayrı ödük köktöytön çolmon közüme kül kirze, men ol tuşta albatı-congo, ar-kalıkka maktulu bolorım dep turuñ ba? – deyle, küün-küç cok turup, küldegi teertpekti çıgarala, ottıñ canına turguzıp saldı.

Emegen-öbögönniñ arbanıjı, boy-boyloın aytkılajatanı tam köptödi, tal – tabıjı tam tınıdı.

Onoyıp-kerijip oturgan çala kenetiyin salkın küülep keldi, kuyun kuyulup çıktı. Uçında ayıl içinde neme de körünbey bardı.

Onoyıp emegenle öbögön körüp oturza, ottıñ canındagı sargara bıjırgan teertpek togolonıp, ejikteñ çıgıp, özök tömön köndükti.

Emegen le öbögön teertpektiñ kiyinineñ sürüjip onı tudup bolboy kaldı. Teertpek deze özöktögi suuga cedele, toştıñ üstüne cada tüşti. Toştıñ üstindegi teertpekte cederge, emegenle öbögön ogo-bogo taykılıp, arı beri alçandap, teertpek catgan cerge araydañla cedip barala körzö, ol toşko caba tonup kaltır. Mını kodorıp alar argazın tappay, emegen le öbögön barıp malta ekeleri boy-boyloın aybılajıp baza la kerişti. Onoñ çek argazı çıgarda, ekü boy-boyloın ozolop, malta ekelerge ayıl caar cügürdiler.

Kürek-maltanı ekelele, teertpekti kodororgo toştı çapkılap turza, toştan la kalınjıda toñıp kaltır.

Öbögön lö emegenniñ art-uçında al çagı çıga bererde, cañıs ünle toştoñ caynap suradılar:

-Toş, toş, küçtü bediñ?
-Küçtü bolboy kaydayın.
-Künge nege kayıltadıñ?
-Kün meneñ küçtü de.
-Kün, kün, küçtü bedin?
-Küçtü bolboy kaydayın.
-Bulutka nege tutturadıñ?
-Bulut meneñ küçtü de.
-Bulut, bulut, küçtü bediñ?
-Küçtü bolboy kaydayın.
-Tuuga nege tutturadıñ?
-Tuu menen küçtü de.
-Tuu, tuu, küçtü bediñ ?
-Küçtü bolboy kaydayın.
-Borsukka nege kastıradıñ?
-Borsuk menen küçtü de.
-Borsuk, borsuk, küçtü bedin.
-Küçtü bolboy kaydayın
-Añçıga nege attıradıñ?
-Añçı meneñ küçtü de.
-Añçı, añçı küçtü bedin?
-Küçtü bolboy kaydayın – deyle, öbögön ok-saadagın tudunıp, borsuktı

adarga terlep-burlap, atanıp iydi. Borsuk bogono söögi bojop, kır özökti köstöp kaya taşka teep tuuga çıgtı.

Tuu körüp turza, borsuk mañdayı odo-bogo caltırap eñmektep keleetken emtir.

" Ce, bu baatır bir kerekti tabatan turu " – deyle, aylandıra bürkelip kalgan buluttardı arı-beri tarkadıp iydi.

Buluttar boy-boylorıla tabarıjıp, arı-beri calıjıp turarda kün sanandı: "Emdi meni böktöp salatan turu" – deyle, bastıra küçile cerdiñ üstin cılıdıp iydi. Altay üstindegi agın suulardagı toştor onçozı kayıldı.

Teertpek suunıñ üstine kaykalap la kelerde, emegenle öbögön eeçiy-deeçiy koldorın suuga suktular. Boy boylorınañ teertpekti uşta tart-kılap, suu tömön bojodıp iydiler.

Boy-boyın burulajıp turgança, teertpek agın suunı cakalay, alıs cerge aylanıp, aga berdi. Kargandar teertpekti tudup bolbodı.

İHTİYAR KACI KOCA

Ak dağın başında, akarsuyun kıyısında ihtiyar karı koca yaşamış. Kemikleri sertleşmiş, eşiği dahi adımlayamıyorlarmış. Büyüttükleri çocukları da yokmuş. Önöñ nehrine vardıklarında birbirleriyle kavga ediyorlarmış.

Bir gün ihtiyar kadın erkenden kalkıp ateş yakmış. Kocasıysa gençliğini düşünerek kederli türkü söylüyormuş.

Ak dağın başında
Geyik izi çok değil mi?
Halkı besleyen
Geyik eti çok değil mi?
Meyilli dağın başında
Karaca izi çok değil mi?
Halkı besleyen,
Karaca eti çok değil mi?
Genç çağımda olsaydım,
Taze otu görürdüm.
Güzel, muhteşem Altayıma
Çevikçe, çabucak çıkardım.

Karısı kocasının böyle canlı, dinç türküsünü duyunca şaşırarak sormuş:

- Sen niçin böyle oturuyorsun? Boş durma, küllü ateşte pişen ekmeği çıkarıp, kenara koysana.

Fakat kocası ekmeği sıcak ateşten çıkarmaya üşenerek:

- "Sen pişirdin, sen çıkar. Ben avcıyım ekmeği çıkarırken gözüme kül girerse,

o zaman dağda, taşta hayvanları nasıl görüp avlanırım." demiş.

Karı kocanın ağız dalaşı artmış. Biri diğerinden geri kalıp alttan almamış.

İhtiyar kadın öfkeyle şöyle konuşmuş:

- "Ben tilki kürkünden börk yaparken, deriden ayakkabı dikerken gördüğüm sabah yıldızı gibi gözüme kül girerse, o zaman halkın içinde övülür müyüm?" diyerek, isteksizce küldeki ekmeği çıkarıp, ateşin yanına koymuş.

Karı kocanın birbirine kızması, tartışmaları, kavgaları iyice artmış.

Onlar böylece kavga ederken aniden şiddetli bir rüzgâr çıkmış. Evin içinde göz gözü görmez olmuş.

Karı koca olanlara şaşırmışken, ateşin yanındaki pişirdikleri ekmek yuvarlanarak kapıdan çıkıp, vadiye doğru savrulmuş.

Karı koca ekmeğin peşinden gitmiş, fakat onu tutamamışlar. Ekmekse gidip vadideki nehrin üstündeki buza düşmüş. Buzun üstündeki ekmeğe yetişmek için, karı koca oraya buraya yuvarlanıp, düşüp kalkıp, ekmeğin durduğu yere yaklaşıp görmüşler ki, ekmek buza yapışıp kalmış. Onu oradan çekip alacak çareyi bulamayıp, karı koca gidip kimin baltayı getirmesi gerektiği konusunda tekrar tartışmaya başlamışlar. Ondan sonra çaresiz baltayı getirmek için ikisi birlikte eve doğru koşturmuşlar.

Kürek ve baltayı getirip ekmeği buzdan kurtarmak için vurmaya başlamışlar, fakat ekmek buza iyice yapışıp kalmış.

En sonunda ihtiyar karı kocanın feri tükenmiş, ikisi bir ağızdan şöyle yalvarmışlar:

- Buz, buz güçlü müydün?
- Nasıl güçlü olmayayım.
- Güneş seni niçin eritti?
- Güneş benden güçlü de.
- Güneş, güneş güçlü müydün?
- Nasıl güçlü olmayayım.
- Bulut önünü niçin kapattı?
- Bulut benden güçlü de.
- Bulut, bulut güçlü müydün?
- Nasıl güçlü olmayayım.
- Dağa niçin tutuldun?
- Dağ benden güçlü de.
- Dağ, dağ güçlü müydün?
- Nasıl güçlü olmayayım.
- Porsuğa niçin kazıldın.
- Porsuk benden güçlü de.
- Porsuk, porsuk güçlü müydün?

- Nasıl güçlü olmayayım.

- Avcıya niçin vuruldun?

- Avcı benden güçlü de.

- Avcı, avcı güçlü müydün?

- Nasıl güçlü olmayayım, diyerek ihtiyar erkek yayını alıp, var gücüyle porsuğu vurmaya gitmiş. Porsuk kısa bacaklarıyla taşı, kayayı hızla aşıp vadiden dağa çıkmış.

Dağ bakmış ki, porsuk alnı parıldayarak, sürünerek geliyor. "Ha, bu bahadır tek bir amaç (toprağımı kazmak) için gelir." diyerek etrafını çeviren bulutları dağıtmış.

Bulutlar birbirine vurup, sağa sola savrulurken güneş "Şimdi benim önümü kapatacaklar" diye düşünerek, var gücüyle yeryüzünü ısıtmış. Altayın üstündeki akarsuların buzlarının tamamı erimiş.

Ekmek suyun üstünde kayıp gelirken, ihtiyar karı koca telâşla, peş peşe ellerini suya daldırmışlar. Fakat ekmeği sudan çıkaramayıp, akıntıya kaptırmışlar.

Onlar birbirini ıslatıp dururken, ekmek akarsu boyunca akıp, uzaklaşmış. İhtiyarlar ekmeği tutamamışlar.